T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ
HADİS ANABİLİM DALI

MÜŞTEHİR HADİSLER, DOĞUŞU, GELİŞİMİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Doktora Tezi

İbrahim SAĞLAM

Ankara - 2017

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ
HADİS ANABİLİM DALI

MÜŞTEHİR HADİSLER, DOĞUŞU, GELİŞİMİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Doktora Tezi

İbrahim SAĞLAM

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Bünyamin ERUL

Ankara-2017

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ
HADİS ANABİLİM DALI

MÜŞTEHİR HADİSLER, DOĞUŞU, GELİŞİMİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Bünyamin ERUL

Tez Jürisi Üyeleri:

Adı ve Soyadı	**İmzası**
Prof. Dr. Bünyamin ERUL	
Prof. Dr. İsmail Hakkı ÜNAL	
Prof. Dr. Mehmet ÖZDEMİR	
Doç. Dr. Mustafa ÖZCAN	
Prof. Dr. Ahmet YILDIRIM	

Tez Sınavı Tarihi: 20/02/2017

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (…/…/2017)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

İbrahim SAĞLAM

ÖNSÖZ

Allah Resûlü'nün (sav) sözleri ve davranışları, sohbet kültürü ile yetişen sahâbenin söz ve eylem dünyasını inşa etmiştir. Gerek sahâbe gerekse tâbiûn dönemlerinde hadisler, bir yandan uygulama alanı bularak yaşayan sünnete dönüşürken, diğer yandan bazı sahâbîlerin özel gayretleri sayesinde hıfz ve kitabet gibi yollarla kayıt altına alınmıştır. Bu haberlerden bir kısmı Kur'an-ı Kerim'e muvafık olması, pratik hayatta daha sık kullanılması, söylendiği esnada birçok kişinin şahitlik etmesi , âdet ve gelenekler ile uyum sağlaması, edebî bir uslûba sahip olması vb. sebeplerle toplumun bazı kesimleri arasında daha fazla bilinmiş ve şöhret bulmuştur. Sonraları bu türden haberler için bir takım fıkıhçı ve hadisçilerin *ma'rûf haber/sünnet, meşhûr haber/sünnet* gibi tanımlar yaptıkları görülmektedir. Bilinen bu haberlerin yanı sıra özellikle İslam'ın yeni coğrafyalara yayılması, diğer din ve kültürlerle temas, siyasî veya fikrî görüş ayrılıklarının çoğalması gibi İslam dünyasında yaşanan yeni gelişmeler, halk arasında mahiyeti bilinmeyen ve daha önce duyulmayan bazı haberlerin dolaşmasına zemin hazırlamıştır. Zaman ilerledikçe bu tür haberlerin meşhûr haberler ile karışma tehlikesi ve sünnet konusunda yeterli bilgisi olmayan insanlar arasında rağbet görmesi mevcut hadislerin durumunu ve râvîlerinin nakil konusundaki ehliyetini araştırmayı gerekli kılmıştır. Aslında h. II. asırdaki hadis faaliyetleri bu eksende ilerlemiş hadis tarihinde tedvin ve tasnif faaliyetleri diye ifade edilen Müslümanlara has yeni yöntemler geliştirilmiştir. Ma'rûf ve meşhûr hadislerin arasına karışan, halk arasında onlarla aynı düzeyde tutularak insanların dillerinde şöhret bulan ve mahiyeti araştırılmaya ihtiyaç duyulan bu haberlere ilk defa ehl-i hadis dikkat çekmiş, bunların gerçek durumunu ortaya koymaya çalışmıştır.

Usûlcüler ilk zamanlar hadisleri senedi açısından bir ayrıma tabi tutmuşlar ve her tabakada ikiden fazla râvîsi olan haberler için *meşhûr hadis* tanımını ortaya koymuşlardır. Bu tanım sonraları hadisçiler arasında büyük oranda kabul görmüş ve *meşhûr haber;* âhâd haberler alt başlığında sahîh, hasen ve zayıf arasında müşterek hadisler için kullanılmıştır. Meşhûr hadisin, ıstılâhî olarak onda şart koşulan her tabakada asgari ve azami râvî sayısına, hadisin senedinin olup olmadığına bakılmaksızın, halk arasında yayılmış olan hadisler veya hadis diye bilinen sözler şeklinde formüle edilen bir kısmı daha vardır. Halk arasında meşhûr olan bu tür haberler için zamanla müstakil eserler kaleme alınmıştır. Bu sahada yazılan eserlerin ve oluşturulan edebiyâtın ise "meşhûr" değil "müştehir" kavramı üzerine oturtulduğu, ilgili eserlerin isimlerinde ve kitapların önsözlerinde bu kelimenin sıkça kullanıldığı müşahede edilmektedir. Bu manası ile müştehirin ne olduğu ve hangi tür haberleri kapsadığı konusunun, hadis usûlü çerçevesinde yeniden tespit edilmesi önem teşkil etmektedir.

Araştırmamızda incelemeye esas olmak üzere "meşhûr" ve "müştehir" hadis kavramları ile bunların anlaşılma biçimleri, Hz. Peygamber zamanından itibaren hadislerin şöhret bulma süreci ortaya konmuştur. Bu süreç içerisinde müştehir hadis kavramı ile ilgili edebiyat incelenmiş, pratik ilk örnekleri Hz. Peygamber ve sahâbe dönemlerini de içine alacak şekilde tespit edilmeye çalışılmıştır. Hadis edebiyâtında bu tür eserlerin ilk örneklerinden kabul edilen İbn Teymiyye (ö.728/1328) ve ez-Zerkeşî'den (ö.794/1392) es-San'anî'ye (ö.1181/1767) kadar yaklaşık dört buçuk asırlık sürede kaleme alınan eserler tetkik edilmiştir. Dönemin ilim ehlini kendisine çekmiş olan Şam ve Mısır, tarihî ve kültürel özellikleri yanında siyasî ve sosyal yönleri ile incelenmiştir. Ayrıca hadis usûlünde bu tür eserlerin ortaya çıkış gerekçeleri

irdelenmiş, yakın tarih ve günümüzdeki hadis edebiyâtının müştehir hadisler alanında serdedilen eserlere kısaca değinilmiştir. Daha ziyade bu tür eserlerin kaynak değeri, yöntemleri, kaynaklık eden malzeme, birbirlerine etkileri, ilim dünyasında uyandırdığı yankılar, müelliflerinin eserlerine aldıkları hadisleri/sözleri değerlendirme kıstasları ve iç tutarlılıkları karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Diğer yandan müştehir hadis olgusunun kültürümüzde; kırk hadisler, kitabe ve yazıtlar, vaaz ve hutbelerdeki tesiri ile popüler kültürde şiirler, dergi, gazete ve internet sitelerindeki kullanım sıklığı istatistiki olarak ele alınmıştır. Bu yönüyle araştırmamızın ilgili sahada doktora seviyesinde yazılan kendi sahasında müstakil bir çalışma olması arzu edilmektedir.

Çalışmanın gerek hazırlama aşamasında ve gerekse bir hükme varılmasında büyük emekleri geçen değerli hocam ve aynı zamanda tez danışmanım sayın Prof. Dr. Bünyamin Erul'a ve tez izleme komitesindeki diğer hocalarıma en derin saygılarımı ve teşekkürlerimi ifade etmeyi bir borç bilirim. Bu esnasında her türlü özveriyi esirgemeyen aile efradıma, katkıda bulunan tüm mesai arkadaşlarıma da teşekkür ederim.

İbrahim SAĞLAM

20/02/2017

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ I
İÇİNDEKİLER IV
KISALTMALAR VII
GİRİŞ 1
A. ÇALIŞMANIN TANITIMI 1
1. Araştırmanın Konu ve Önemi 1
2. Araştırmanın Amacı 3
3. Araştırmanın Sınırları 5
4. Araştırmanın Metot, Kaynak ve Planı 6
5. Yapılan Çalışmalar 9
B. MEŞHÛR VE MÜŞTEHİR HADİS 12
1. Meşhûr Hadis 13
2. Halk Dilinde Meşhur Hadis (Müştehir Hadis) 65
I. BÖLÜM
MÜŞTEHİR HADİSİN DOĞUŞ VE GELİŞİMİ
A. MÜŞTEHİR HADİSİN DOĞUŞU 88
1. Tedvin ve Tasnif Dönemi Hadis Faaliyetlerinde Müştehir Hadis 95
2. Tasnif Sonrası Hadis Faaliyetleri ve Müştehir Hadis 131
3. Derlemecelik Dönemi Hadis Faaliyetleri ve Müştehir Hadis 145
B. MÜŞTEHİR HADİS EDEBİYATININ GELİŞİMİ 153
1. Uydurma Haberlere Dair Çalışmalar 153
2. Fetâvâ Türü Çalışmalar 157
3. Tahrîc Türü Çalışmalar 164
4. Müştehir Hadislere Dair Çalışmalar 169
C. MÜŞTEHİR HADİS LİTERATÜRÜNE ZEMİN HAZIRLAYAN ORTAM 170
1. Siyasî Ortam 171
2. Sosyo-Kültürel Ortam 183
3. İlmî Ortam 189
4. Ekonomik Ortam 197

D. MÜŞTEHİR HADİSE DAİR ESERLERİN YAZILMA GEREKÇELERİ... 202
E. MÜŞTEHİR HADİS VE MEVZÛ HADİS ESERLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ ... 205
F. MÜŞTEHİR HADİSE KAYNAKLIK EDEN MALZEME ... 210
1. Merfû Haberler ... 212
2. Sahâbe ve Tâbiûn Sözleri ... 219
3. Önceki Dinlerden İktibaslar ... 227
4. Kelâm-I Kibâr ... 233
II. BÖLÜM
MÜŞTEHİR HADİSE DAİR MÜSTAKİL ÇALIŞMALAR VE TAHLİLİ
A. MÜŞTEHİR HADİS KONUSUNDA YAPILAN ÇALIŞMALAR ... 265
1. İbn Teymiyye (Ö.728\1328) ve Ehâdîsu'l-Kussâs ... 268
2. ez-Zerkeşî (Ö.794/1392) ve et-Tezkira ... 277
3. İbn Hacer (Ö.852/1449) ve el-Leâliu'l-Mensûra ... 285
4. es-Sehâvî (Ö.902/ 1496) ve el-Mekâsıdu'l-Hasene ... 290
5. es-Suyûtî (Ö.911/1505) ve ed-Düreru'l-Muntesira ... 309
6. es-Semhûdî (Ö.911/1505) ve el-Ğummâz 'Ale'l-Lümmâz ... 322
7. eş-Şa'rânî (Ö.973/1563) ve el-Bedru'ul-Münîr ... 326
8. el-Halîlî (Ö.1057/1647) ve Teshîlü's-Sebîl ... 329
9. el-Gazzî (Ö.1061/1651) ve İtkânu Mâ Yahsun ... 333
10. el-Aclûnî (Ö.1162/1749) ve Keşfu'l-Hafâ ... 340
11. es-San'anî (Ö.1181/1767) ve en-Nevâfihu'l-Atıra ... 352
B. KULLANILAN METİN TENKİT YÖNTEMLERİ ... 357
1.Kur'an'ın Genel Prensiplerine Uygunluk ... 358
2.Sünnete Uygunluk ... 368
3.Sahih Hadislere Uygunluk ... 370
4.Tarihi Olaylara Uygunluk ... 375
5.Akla, Duyu ve Tecrübeye Uygunluk ... 377
6.Mantık ve Dil Kurallarına Uygunluk ... 380
C. RİVAYETLERİN FARKLI AÇILARDAN DEĞERLENDİRİLMESİ ... 382
1. İsrâiliyat Kaynaklı Olması ... 382
2. Rüya Ve Keşfe Dayanması ... 387

3. “Manası Sahih” Değerlendirmesi 392
4. Muteber Kaynaklarda Bulunmaması 401
5. Bölgesel ve Mezhebî Aidiyetlerin Etkisi 403
D. DEĞERLENDİRME ÖRNEKLERİ 407

III. BÖLÜM

KÜLTÜRÜMÜZDE MÜŞTEHİR HADİS VE DEĞERİ

A. GELENEKSEL KÜLTÜRDE MÜŞTEHİR HADİS 425
1. Kırk Hadis Çalışmalarında 425
2. Hutbe ve Vaaz Kitaplarında 435
3. Kitâbe ve Hüsn-İ Hat Levhalarında 449
B. POPÜLER KÜLTÜRDE MÜŞTEHİR HADİS 458
1. Dergilerde 458
2. Şiirlerde 476
3. Gazetelerde 492
4. İnternet Sitelerinde 496
C. KÜLTÜRÜMÜZDE MÜŞTEHİR HADİSİN DEĞERİ VE MUHTEVA TAHLİLİ 505

SONUÇ 508
KAYNAKÇA 518
EK. MÜŞTEHİR HADİS KONUSUNDAKİ DİĞER ESERLER 557
A. ARAPÇA ESERLER 557
B. TÜRKÇE ESERLER 562
ÖZET 564
ABSTRACT 565

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
a.g.md.	: adı geçen madde
a.g.e.	: adı geçen tez
AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi
AÜSBE	: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
b.	: bin, ibn
bnt.	: binti
bak.	: Bakınız
c.	: cilt
C.	: Dergiler için cilt
çev.	: çeviren
d.	: doğumu
Der.	: Dergisi
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Fak.	: Fakültesi
H. No	: Haber Numarası
h.	: hicri
Hz.	: Hazreti
İFAV	: Marmara İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
nşr.	: neşreden
ö.	: ölümü
s.	: sayfa
S.	: Sayı
(sav)	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
t.y.	: tarih yok
tah.	: tahkîk

thr.	: tahric
Ün.	: Üniversitesi
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
y.o.	: yüzdelik oran

GİRİŞ

A. ÇALIŞMANIN TANITIMI

1. ARAŞTIRMANIN KONU VE ÖNEMİ

Tedvin sonrası hadisler belli bir sisteme göre tasnif edilerek câmî, sünen, müsned, mu'cem vb. eserler vücuda getirilmiştir. Daha sonraları hadis edebiyâtı içerisinde bu tür eserler referans alınarak farklı yöntemlerle hazırlanmış derleme türü eserler kaleme alınmıştır. Bunlar arasında halk dilinde zamanla şöhret bulan ve muhteva olarak merfû hadisler başta olmak üzere mevkuf ve maktu hadisleri, İsrâiliyat kaynaklı haberleri, atasözü ve vecizeleri, hikmet ehlinin, filozofların ve sûfîlerin sözlerini derleyen ve bu sözlerin gerçekte kime ait olduğunu, sıhhat ve kaynak değerini ortaya koymaya çalışan eserler oluşturulmuştur.

Toplumda, hikmetli ve edebî sözleri ile halkın gönüllerinde taht kurmuş söz sultanları; deyişleri, şiirleri, edebî eserleri ve öğütleri ile her dönemde konuşulmuştur. Sözlerin bıraktığı derin izler bazen söyleyenleri unutulsa da halkın irfanında daima yerini korumuştur. Sosyo-tarihî bir karakter arz etmesine rağmen insanlığın ortak değer kodlarını ifade eden atasözleri, deyimler ve ahbâr denilen folklorik ögeler yine halk dilinde zaman içinde haklı bir şekilde şöhret bulmuştur. İnsanlık kadar eski olan din olgusu, daha önceki kutsal metinlerde yer alan ilahî beyanlar veya peygamberlerden sadır olan hikmetli sözler insanların vicdanında yankılarını sürdürmüşlerdir. Halkın irfanında, vicdanında ve dillerinde var olan bu sözlerin ve uygulamaların aslen insanlara dini tebliğ, tebyin ve ta'lim etmek üzere görevlendirilen Hz. Peygamber'in sözleri ve uygulamaları ile karışma endişesi hadisçileri yeni bir çalışma alanına sevk etmiştir. Bir yandan bu tür sözlerin hadislerden ayıklanmasına

yönelik eserler kaleme alınmış, diğer yandan halkın dilinde dolaşan ve mahiyeti bilinmeyen hadislerin/hadis diye dolaşan bu sözlerin gerçek durumları ortaya konmaya çalışılmıştır. Araştırmamızda buna dair oluşan edebiyâtın doğuşu, gelişimi ve teşekkül etme safhaları hadis biliminin verileri doğrultusunda ele alınmıştır. Hadis tarihindeki her süreç sosyal hadiseler ile yakından irtibatlıdır. Bundan dolayı araştırmamızda hadis tarihi içindeki cereyan eden bu oluşumun tarihi ve sosyolojik boyutları da tahlil edilmiştir.

Başta internet ve telefon gibi vasıtalarla iletişimin yaygınlaştığı, teknik ve bilimsel gelişmeler sayesinde bilişim teknolojilerinin baş döndürücü hızla ilerlediği çağımız, iletişim ve bilişim çağı olarak adlandırılmaktadır. Günümüzde iletişim ve bilişim araçları yolu ile birçok bilgi aynı anda kitlelere ulaşmakta ve insanların din algısının şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır. Yazılı, basılı, işitsel ve görsel yayınlar vasıtası ile din hizmetlerinin icra edilmesi ile beraber artık medya dinî hayatımızın bir parçası haline gelmiştir. Medyadaki ve sanal âlemdeki bu yoğun bilgi akışının, kitleler arasında çok hızlı bir şekilde yayılması pratiklik ve kolaycılık gibi birçok avantajlar sağlamaktadır. Ancak bu durum pek çok yanlış bilginin de yayılmasına hizmet ettiği için "bilgi kirlenmesi" denilen yeni bir tehlikeyi de beraberinde getirmektedir. Bu tehlike genelde hadisler, özelde "meşhûr" hadisler için de söz konusudur. Diğer yandan kitleler üzerinde geniş tesirleri bulunan isimlerin medya aracılığı ile verdiği bilgiler, kendilerine duyulan saygı ve güven ile birlikte araştırmaya gerek görmeden halk tarafından genel kabul görebilmektedir. Aynı zamanda insandaki merak olgusu ile dini daha derunî bir şekilde yaşamak arzusu, dini bilginin bir malzeme yığını haline gelmesine yol açabilmektedir. Bu eylem yoğunluğu ve çeşitliliği arasında bir yığın haline dönüşen dini içerikli karmaşık malzemelerin tek

tek gerçek durumlarını tespit etmek, kaynaklarını göstermek, sağlamı ile çürüğünün ayırt etme üzere yapılan çalışmalar önem arz etmektedir.

Bilginin bir güç haline geldiği günümüzde, halkın sağlıklı dinî bilgiler ile buluşması önem arz etmektedir. İslam dininin ikinci kaynağı olan hadisler dün olduğu gibi bugün de birey ve toplumun gündelik hayatını, hayat felsefesini, kültür ve medeniyetini şekillendirmektedir. Halkın inanış ve kabullerini sağlam temeller üzerine oturtmak, sağlıklı bir İslamî bilginin kitleler arasında yayılmasına katkı sağlamak üzere bu sahada yapılacak çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Araştırmamızda öncelikle şu beş amaç gözetilmiştir:

1- Hadis usûlünde meşhûr hadis, tevâtür şartlarını taşımayan topluluğun naklettiği, her nesilde ikiden fazla râvîsi olan hadis şeklinde tanımlanmaktadır.[1] Fakat meşhûr hadisin, meşhûr hadiste şart koşulan her tabakada asgari ve azami râvî sayısına, hadisin senedinin olup olmadığına bakılmaksızın, halk arasında yayılmış olan hadisleri veya hadis olarak bilinen sözleri içeren başka bir kısmı daha vardır.[2] Ancak görüldüğü gibi meşhûr hadisin bu ikinci kısmı ile meşhûr haber arasında; tanım, içerik ve kapsam bakımından farklar bulunmaktadır. Daha açık bir ifade ile "meşhûr" terimi bu ikinci kısmı tam olarak ifade etmekten uzaktır. Nitekim bu sahada kaleme alınan

[1] İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali, **Nüzhetü'n-Nazar fî Tevdîhi Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser**, tah. Nureddin Itr, Matbaatü's-Sabah, Dımaşk, 2000, s. 44, 46; Suyûtî, Celaleddin, **Tedrîbu'r-Râvî fî Şerhî Takribu'n-Nevevî**, tah. Muhammed el-Firyâbî, Mektebetü'l-Kevser, Beyrut, 1415, c. II, s. 173; Itr, Nureddin, **Menhecü'n-Nakd**, Dâru'l-Fiker, Suriye, 1997, s. 409.

[2] İbn Kesîr, Ebû'l-Fida İsmail, **el-Bâisü'l-Hasîs Şerhu İhtisari Ulûmi'l-Hadîs**, I-II, Mektebetü'l-Meârif, Riyad, 1996, c. I, s. 456; Zerkeşî, Bedruddîn Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah, **et-Tezkira fi'l-Ehâdîsi'l-Müştehira**, tah. Mustafa Abdülkadir Ata, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1986, s. 25; İbn Hacer, a.g.e, s. 44, 46; Sehâvî, Şemsüddin Muhammed b. Abdirrahman, **el-Mekâsıdu'l-Hasene fî Beyâni Kesîrin mine'l-Ehâdîsi'l-Müştehirati âle'l-Elsine**, thr. Abdullah Muhammed es-Sıddîk, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002, s. 21; **Fethu'l-Muğîs Şerhu Elfiyeti'l-Hadîs**, I-III, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan, 1403, c. I, s. 308; Aydınlı, Abdullah, **Hadis Istılâhları Sözlüğü**, İFAV yay., İstanbul, 2011, s. 178, 22.

çalışmalarda da ilgili durumun farkına varılmış olmalı ki halk arasında meşhûr olan haberleri toplayan eserlerin kapaklarında ve önsözlerinde bu tür haberler için "meşhûr" tabiri yerine daha ziyade "müştehir" tabiri kullanılmaktadır. Her ne kadar "meşhûr" ve "müştehir" tabirleri Arapça "ş-h-r" fiilinden türemiş olsa bile bu iki kavramın arasındaki ilintinin ortaya konması gerekmektedir. Bu çalışmamızda meşhûr hadisin tarihi süreç içerisinde anlaşılma biçimleri üzerinde durulmuş, bu şekilde var olan kavram kargaşasının önüne geçilmeye çalışılmıştır.

2- Halk dilinde kelâm-ı kibâr cinsinden dolaşıp duran birçok söz vardır. Bunlar içinde hadis olmadığı halde hadis diye bilinenler olduğu gibi gerçekten sahîh hadisler de bulunmaktadır. Bu karmaşık malzemenin tek tek ele alınması ve gerçek durumlarının tespit edilmesi amacıyla tarihin bir döneminde, müştehir hadis edebiyatına dair eserler kaleme alınmıştır. Bir ihtiyaçtan doğduğunu düşündüğümüz bu tür eserler, dönemleri itibari ile büyük bir boşluğu doldurmuşlardır. Fakat konusu ve hedef kitlesi halk olan bu çalışmalar, ülkemizde yeterince tanınmamaktadır. Müştehir hadisin; doğuş, gelişim, teşekkül ve bir edebiyât dalı haline dönüşme süreci ile bu edebiyâta dair kaleme alınan müstakil eserlerin, doktora seviyesinde bir çalışma ile irdelenmesi önem arz etmektedir.

3- Özellikle bu eserlerin kaynak değerinin ne olduğunun, rivayetlerin sahîhini sakîminden ayırırken takip ettikleri yöntemlerde ne kadar tutarlı olduklarının ortaya konması, eserlerden istifade etmek isteyen okuyucu tarafından da önem arz etmektedir.

4- Bu sahada yazılmış olan eserler, kimi çevrelerce bazen aslî kaynak gibi görülmekte ve amacı dışında kullanılmaktadır. Böylece sağlam ve sahîh bilgiye ulaşma konusunda yeteri kadar bilgi sahibi olmayan halk yanıltılmaktadır. Bundan

dolayı ilgili eserlerin hadis edebiyatı içerisindeki yerinin tespit edilmesi önem arz etmektedir.

5- Kültürümüzde ve popüler kültürde kelâm-ı kibâr cinsinden birçok söz dolaşmaktadır. Geçmişten günümüze halka yönelik oluşturulan edebî ve dinî eserlerde, mimarî yapıtlarda ve günümüzün modern iletişim araçları olan dergi, gazete ve internet sitelerinde yer alan müştehir hadislerin; kaynağı, mahiyeti, sıhhati vb. yönlerden ele alınması, çalışmaya güncel bir yön kazandıracaktır.

3. ARAŞTIRMANIN SINIRLARI

Hadislerde her tabakadan tek bir kişiden gelen hadislerle birden fazla kişiden gelen hadisler için özel ıstılâhlar ifade edilirken; müştehir hadis için her tabakada bulunması gereken bir sayı sınırlaması getirilmemektedir. Hatta müştehir haberler toplumda ümerâdan ulemâya, her tülü sanat erbabından sıradan insanlara varıncaya kadar toplumun bütün kesimleri arasında yayılmış olan, sıhhati açısından sahîh haberler başta olmak üzere zayıf ve uydurma haberleri de içine alacak kadar geniştir. Bu durum araştırmamızın sınırlarını zorlamaktadır. Müştehir haberlerin yayılma süreci, ilgili haberlerin tespiti, değerlendirilmesinde karşılaşılan bazı sorunları şöyle sıralayabiliriz:

a. Tarihin bir döneminde, belli insan toplulukları içinde ve belli merkezlerde revaç bulan hadisler/sözler tarihin başka bir döneminde, başka topluluklarda ve başka bölgelerde aynı rağbet görmeyebilir. Bu yönüyle insanlar arasında şöhret bulan hadisler hakkında hangi dönem, hangi topluluk, hangi bölge ve hangi sosyal ortam sorusu her zaman sorulması gereken doğru bir sorudur.

b. Konunun yukarıdaki sosyolojik boyutu yanında dinî, siyasî, kültürel ve ekonomik boyutunun da hesaba katılması gerekir. Toplumların kültür kodları, gelenek

ve görenekleri, dini inanç, mezhep, siyasî tercih ve ekonomik faaliyetleri ile ahenk içerisinde olan aynı zamanda insan tabiatının da güzel gördüğü hadislerin/sözlerin halk tabakaları arasında daha hızlı yayıldığı tespiti sanırım yanlış olmaz. Bu yönü ile haberlerin yayılmasında bu etkenlerin tesirlerinin, ayrı ayrı irdelenmesi gerekmektedir.

c. Müştehir olan hadisler/sözler, hadis kitapları yanında başka meslek erbabının eserlerinde de bulunmaktadır. Bu yönüyle başta dil ve edebiyât ile ilgili çalışmalar olmak üzere fıkıh, tefsir ve tarih gibi diğer disiplinlere dair eserlerin müştehir hadislerin yayılmasındaki etkisinin tespit edilmesi gerekir.

Bizim bu çalışmamızda insanlar arasında şöhret bulan hadis veya sözler ile öncelikli olarak kastettiğimiz,

- Müştehir hadis edebiyâtı sahasında müstakil olarak kaleme alınmış (Zerkeşî, Sehâvî, Aclûnî vb. âlimlerin) eserlerde geçen rivayetler,
- Bu türe dair eserlerin yazıldığı coğrafyadaki topluluklar ve onların kültürel, siyasî, dinî vb. tercihleri çerçevesinde şekillenen haberler,
- Hadis edebiyâtı içerisinde oluşan eserlerde yerlerini bulabildiğimiz ve haklarında müştehir denilen haberlerdir.

4. ARAŞTIRMANIN METOT, KAYNAK VE PLANI

Araştırmamız, hadis usûlünün sınırları içerisinde, sosyal bilimlerin imkânlarını kullanmak suretiyle teşekkül etmiştir. Tahlil ve yorumlamada analitik metot takip edilmiş, istatistik yöntemi ile elde edilen veriler tablolarda gösterilmiş, sonuçlar yorumlanmak sureti ile birtakım genellemelere gidilmiştir. Müştehir hadise dair eserler tanıtılırken betimleme yöntemi kullanılmıştır.

Araştırmada hadis tarihi içinde meşhûr ve müştehir hadis kavramlarının yaşadığı anlam evirilmesi üzerinde durulmuş, buna dair olmak üzere meşhûr ve müştehir kavramının lügatlerde, cahiliye şiirinde, Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde hangi manalarda kullanıldığına değinilmiştir. Çalışmamızda hadis tarihinde müştehir hadis ile ilgili kaynakların tespitinde literatür taraması yapılmış, müştehir hadislerle ilgili ilk örnekler analitik olarak irdelemiş, müelliflerin haberleri tespitte, tetkikte ve tenkitte izledikleri metotlar, müelliflerin birbirlerine etkileri ve eserlerin iç tutarlılıkları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Hadisle ilgili kaynaklar, şerhler, usule ve ricâle dair eserler, derleme türü çalışmalar, müştehir hadis, fetâvâ ve tahric türü kaynaklar ile mevzuât kitapları, son zamanlarda kaleme alınan hadisle ilgili çalışmalar, ahlak, mev'ıze, zühd ve usûl-i fıkha dair eserler, tefsir, şiir, hikem, emsal, edebiyât, siyer-meğazi, tarih ve toplumbilimle ilgili eserler, lengüistik-anlambilim eserleri, İslâmî ilimlerle ilgili belli başlı çalışmalar, dergi, gazete ve internet siteleri başvuracağımız kaynaklar olacaktır.

Çalışma esnasında mümkün olduğunca birincil kaynaklardan istifade edilmeye çalışılmıştır. Halk için yazılan eserlerden Abdullah İbnu'l-Mübârek'in (ö.181/797) *Kitâbü'z-Zühd*'ü ile İbn Kuteybe'nin (ö.276/889) *Uyûnu'l-Ahbâr*'ı, İbn Ebi'd-Dünyâ'nın (ö.281/894) yazdığı *Risaleler*'i önem arz etmektedir. Tasnif dönemi çalışmalarından *Kütüb-i Sitte* ve Ahmed b. Hanbel'in (ö.241/855) *Müsned*'i, tasnif sonrası çalışmalardan Taberânî'nin (ö.360/971) *Mu'cem'leri,* Hâkim'in (ö.405/1014) *Müstedrek*'i, Ebû Nuaym'ın (ö.430/1038) *Hilye*'si ile Beyhakî'nin (ö.458/1066) eserleri, derlemecilik dönemi eserlerinden Kuzâî'nin (ö.454/1062) *Şihâbu'l-Ahbâr*'ı, Deylemî'nin (ö.509/1115) *Firdevsü'l-Ahbâr*'ı ile el-Ûşî'nin (ö.579/1183) *Nisâbu'l-Ahbâr*'ı bu edebiyâta kaynaklık eden önemli çalışmalardandır. Mevzuât'a dair İbnu'l-

Cevzî'nin (ö.597/1200) ve es-Sağânî'nin (ö.650/1252) *Mevzûat*'ları, *Fetâvâ* türü eserlerden Nevevî'nin (ö.676/1277), İbn Teymiyye'nin (ö.728/1328), İbn Hacer'in (ö.852/1449), Sehâvî'nin (ö.902/1496) ve Suyûtî'nin (ö.911/1505) eserleri ile tahric türünde Gazâlî'nin (ö.505/1106) *İhya*'sı ve *Vecîz*'i üzerime yapılan tahricler, Deylemî'nin (ö.509/1115) *Firdevs*'i, Zemahşerî'nin (ö.538/1147) *Keşşâf*'ı üzerine yapılan *tahric çalışmaları* ve müştehir hadis sahasında Zerkeşî (ö.794/1392) başta olmak üzere, Sehâvî (ö.902/1496), Suyûtî (ö.911/1505), Gazzî (ö.1061/1651), Aclûnî (ö.1162/1749) gibi müelliflerin eserleri referans olarak kullanılmıştır. Kültürümüzde ve popüler kültürde müştehir haberlerin tespiti maksadıyla XIV. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar geçen sürede halk için yazılan kırk hadis çalışmaları, DİB tarafından yayınlanmış vaaz kitapları ile 2015 yılında yayınlanmış hutbeler, mimarimizi taçlandıran kitabe ve levhalar, 2015 yılında basılmış dergiler, Mehmet Akif'in Safahat'ı ile ve Necip Fazıl'ın 101 hadisi, 2015 yılı ilk üç ayda gazetelerin dini sayfaları ve popüler internet siteleri seçilmiştir.

Halkın dilinde meşhûr hadisler ve değeri konulu tezimiz kavramsal çerçeve ve onu takip eden üç ana bölümden oluşmaktadır:

Kavramsal çerçeve diye isimlendirdiğimiz bölümde Meşhûr hadisin tanımı yapılmış, meşhûrun tarih içinde anlaşılma biçimleri ortaya konmuştur. Bir hadis çeşidi olarak halk dilinde meşhûr hadis (müştehir hadis) derinlemesine ele alınmıştır.

Birinci bölümde ise müştehir hadisin doğuşu, gelişimi ve buna dair süreçleri kapsamaktadır. Bu bölümde telif edilen eserlerin hangi haklı gerekçelerle oluşturulduğu sorusuna cevaplar aranmış, hadis tarihinde vücuda gelen bu eserler ile bu eserleri oluşturan dinî, tarihî, sosyal, kültürel, siyasî ve ekonomik ortam sosyal bilimlerin verileri doğrultusunda incelenmiştir.

İkinci bölümde müştehir hadis sahasında yapılan müstakil çalışmalar, değerlendirme kıstasları ve muhteva yönü ile tahlil edilmiştir. Bu sahada yapılan müstakil çalışmalar yanında bu edebiyâta dâhil edilebilecek Arapça ve Türkçe eski ve yeni başka eserlerde bulunmaktadır. Fakat çalışmanın kapsam ve öncelikleri düşünüldüğünde bu eserlerin EK bölümünde "Müştehir Hadise Dair Diğer Eserler" başlığı altında verilmesi daha uygun görülmüştür.

Üçüncü bölümünde ise kültürümüzde ve popüler kültürde müştehir hadislere ve bunların değerine dair analitik ve istatiksel değerlendirmeler yapılmıştır. Araştırma, genel bir hulasa niteliğindeki sonuç ile tamamlanmıştır.

5. YAPILAN ÇALIŞMALAR

Ülkemizde hadis sahasında yapılan bilimsel araştırmalar göz gezdirildiğinde, aşağıdaki çalışmaların yapıldığı görülmektedir:

Bu sahada Cemal Sofuoğlu, "Kur'an ve Hadis Kültürünün Kutadgu Bilig'deki İzleri" adlı makalede, Türk-İslam edebiyâtının en önemli eserlerinden kabul edilen Kutadgu Bilig'de ayet ve hadislerin tesiri incelenmiştir.[3] Abdulkadir Palabıyık'ın "Düşünce Dünyamızı Aydınlatan Hadisler (Kutadgu Bilig ve Atabetü'l-Hakayık Örneği) adlı bir kitabı bulunmaktadır.[4] Aynı şekilde Veli Atmaca'nın "Hadisleri Bakımından Siyasetnameler" adlı yüksek lisans tezi hazırlamıştır.[5]

[3] Sofuoğlu, Cemal, **Kur'an ve Hadis Kültürünün Kutadgu Bilig'deki İzleri**, Dokuz Eylül Ün. İlâhiyat Fakültesi Dergisi, C. V, s. 127-180.
[4] Palabıyık, Abdulkadir, **Düşünce Dünyamızı Aydınlatan Hadisler (Kutadgu Bilig ve Atabetü'l-Hakayık Örneği)**, Tıbyan yay., İzmir, 2010,
[5] Atmaca, Veli, **Hadisleri Bakımından Siyasetnameler ve Ebu'n-Necîb'in en-Nehcu'l-Meslûk fi Siyaseti'l-Mülük,** Dan. Ali Yardım, Dokuz Eylül Ün. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1993, 97 sahife.

Selman Başaran'ın, "Hadislerin Türk Atasözlerine Tesiri" adlı çalışmasında, Türk atasözleri ve hadis arasındaki ilişki ele alınmıştır.[6]

Adil Yavuz "Sehavî ve el-Mekâsıdu'l-Hasene Adlı Eserinin Tenkit ve Tahlili" adlı yüksek lisans tezi hazırlamıştır.[7] Tezde Sehâvî'nin hayatı ve ilmi kişiliği yanında müştehir hadisin ilk örneklerinden olan el-Mekâsıd değişik yönlerden ele alınmıştır.

Mehmet Vehbi Polat, "Aclûnî'nin Keşfu'l-Hafâ Adlı Eserinin Kaynakları" adlı yüksek lisans tezinde Keşfu'l-Hafâ'yı genel hatları ile tanıtmış, eserin âle'r-ricâl ve âle'l-ebvâb usûlü ile tasnif edilen kaynakları üzerinde durmuştur.[8] Şehmus Ünverdi, "Hadis İlmi Açısından Aclûnî'nin Keşfu'l-Hafâ Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme" adlı yüksek lisans tezinde, eseri ve müellifini kısaca tanıtıldıktan sonra sırasıyla Keşfu'l-Hafâ'da yer alan iman, ibadet ve sosyal hayatla ilgili uydurma hadisleri tasnif etmiştir.[9] Her iki çalışma, Aclûnî ve eserinin belli yönlerden ele alınması ile sınırlı kalmıştır.

Ali Çelik, "Bazı Halk İnanışlarının Hadislerle Münasebeti" [10] adlı doktora tezi ile "Halkın Hadis Bilgisi ve Bilgi Kaynakları"[11] adlı kitabı vardır. İsmail Ertaş "Halk Dilindeki Duaların Hadis ilimleri Açısından Değerlendirilmesi" adlı yüksek lisans tezi vardır.[12] Bu çalışmalarda, halkımız arasında var olan inanışlar ile hadis münasebetleri ele alınmıştır.

---

[6] Başaran, Selman, *Hadislerin Türk Atasözlerine Tesiri*, Uludağ Ün. Basımevi, Bursa, 1994.
[7] Yavuz, Adil, Sehâvî **ve el-Mekâsıdu'l-Hasene Aldı Eserinin Tenkit ve Tahlili**, Dan. Bilal Saklan, Selçuk Ün. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 1993.
[8] Polat, Mehmet Vehbi, **Aclûnî'nin Keşfu'l-Hafâ Adlı Eserinin Kaynakları**, Dan. Zekeriya Güler, Selçuk Ün. SBE, Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, Konya, 2006.
[9] Ünverdi, Şehmuz, "**Hadis İlmi Açısından Aclûnî'nin Keşfu'l-Hafâ'sı",** Dan. Muhammet Yılmaz. Çukurova Ün. SBE, Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, Adana, 2009.
[10] Çelik, Ali, **Bazı Halk İnanışlarının Hadislerle Münasebeti**, Dan. Cemal Sofuoğlu, Dokuz Eylül Ün. SBE, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 1994.
[11] Çelik, Ali, **Halkın Hadis Bilgisi ve Bilgi Kaynakları (Ahmediyye Örneği)**, Emin yay., Bursa, 2009, 297 sahife.
[12] Ertaş, İsmail, **Halk Dilindeki Duaların Hadis ilimleri Açısından Değerlendirilmesi**, Dan. Bilal Saklan, Selçuk Ün. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 1998, 214 sahife.

Vaaz edebiyâtı ile ilgili Mahmut Yeşil, "Va'z Edebiyâtında Hadisler"[13], Hasan Cirit ise "Halkın İslam Anlayışının Kaynakları"[14] adlı doktora tezi hazırlamışlardır. Bu iki tezde va'z ve va'z edebiyatının tarihi seyri, mev'ıze ve kıssa türü kitaplar ve bu eserlerde yer alan hadisler çeşitli yönlerden ele alınmıştır.

Nuri Tuğlu'nun "Türk Kültüründe Hadis" adlı bir kitabı bulunmaktadır.[15] Müellif, Hz. Peygamber'in sözlerinin, Türk medeniyet ve kültürünün şekillenmesinde oynadığı role genel hatları ile değinmektedir. Aynı zamanda Nihat Dalgın ve Yunus Macit'in "Kültürümüzü Şekillendiren Hadisler" adlı bir kitabı vardır.[16]

Araştırmamız esnasında yerine göre halk arasında sahîh hadislerden bile daha çok ilgi gören "müştehir hadisler" ile ilgili ülkemizde ihtiyaca cevap verebilecek seviyede araştırma yapılmadığı görülmektedir. Bu sahada yapılan çalışmalar daha ziyade Sehavî (ö.902) ve Aclûnî'nin (ö.1162) eserleri ile sınırlı kalmıştır.

Bizim bu çalışmamızda ise; usûlcüler tarafından meşhûr hadisler içerisinde değerlendirilen, halkın dilinde hadis diye dolaşan sözlerle ilgili olan "müştehir" hadis edebiyâtı ele alınmıştır. Bu edebiyâtın doğuşu, gelişimi, beslendiği kaynaklar ve bir edebiyât haline dönüşme süreci hadis biliminin verileri doğrultusunda irdelenmiştir. Aynı zamanda incelememiz esnasında İbn Teymiyye (ö.728/1328) ile ilk örneğini gördüğümüz, Zerkeşî (ö.794/1392) başta olmak üzere Sehâvî (ö.902/1496), Suyûtî

---

[13] Yeşil, Mahmut, **V'az Edebiyâtında Hadisler**, TDV yay., Ankara, 2001.

[14] Cirit, Hasan, **Halkın İslam Anlayışının Kaynakları (Vaaz ve Kıssacılık)**, Çamlıca yay., İstanbul, 2012.

[15] Kitapta din ve kültür, hadis, sünnet ve kültür ilişkisi ele alınmış, Türk kültürünün şekillenmesinde etkili olan hadis kaynaklarına, popüler kitaplara yer verilmiştir. Türk-İslam kültürünün ilk yazılı kaynakları olan Yusuf Hashacib'in Kutadgu Bilig, Edip Ahmed'in Atabetü'l-Hakayık ve Ahmed Yesevi'nin Divan-ı Hikmet'inde Hz. Peygamber'in hadislerinin yansımasına genel hatları ile değinilmiştir. Bunun yanında Türk kültür ve medeniyeti içerisinde Türk-İslam mimarisi başta olmak üzere görsel ve yazılı sanat ürünlerinde, edebî ürünlerde, dini musikiye dair eserlerde, kültürümüzdeki atasözü ve deyimlerde, sosyo-kültürel hayatta yer alan hadislere genel hatları ile değinilmiştir. Tuğlu, Nuri, **Türk Kültüründe Hadis**, Rağbet yay., İstanbul, 2014.

[16] Dalgın, Nihat-Macit, Yunus, **Kültürümüz Şekillendiren Hadisler**, Etüt yay., Samsun, 2007, 332 sayfa.

(ö.911/1505) Gazzî (ö.1061/1651) ve Aclûnî (ö.1162/1651) ile müstakil bir niteliğe kavuşan müştehir hadis edebiyâtına dair eserler, muhteva yönü, değerlendirme kriterleri ve kaynak değeri açısından ortaya konmuştur. Ayrıca çalışmamızda bizim kültürümüzde ve popüler kültürde kullanılan müştehir hadisler, bunların sıhhat ve kaynak değerine dair bazı tahlillere de yer verilmiştir. Bu şekilde çalışmamıza güncel bir yön de kazandırılmıştır. Yapılması planlandığımız tezin müştehir hadis sahasında büyük bir boşluğu dolduracağı öngörülmektedir.

B. MEŞHÛR VE MÜŞTEHİR HADİS

Sünnet, Resûl'ü Ekrem'in (sav) örnek alınan söz ve davranışlarını, geride bıraktığı kalıcı izi ifade etmektedir.[17] Bu izin silinmemesi amacıyla oluşturulan muazzam hadis koleksiyonları, aslında sistematik çalışmanın ve dönemsel olarak artan ilmi birikimin neticesidir. Hadis tarihi içerisinde bir yandan nakil esaslı bu eserler teşekkül ederken, diğer yandan da hadis biliminin temel ıstılâhlarının oluşmaya başladığı, bu ilmin içeresinde dirâyetü'l-hadîs diye ifade edilen müstakil bir sahanın temellerinin atıldığı görülmektedir.

Dirâyetü'l-hadîs, isminden de anlaşıldığı gibi; hadisleri anlama, isimlendirme ve belli bir kaideye bağlama esasına dayanmaktadır. Rivayetlerin sened ve metin durumlarını anlamaya imkân veren bu kaideler, aynı zamanda hadis tarihi içinde bir kavramsallaşma sürecini ifade etmektedir. Hadis usûlüne dair her ıstılâh, bu kavramsallaşma sürecinden geçtikten sonra genel ve teorik kaideler bütünü olarak bir sisteme kavuşmuştur. Fakat hadis ilminin temel kavramalarının henüz ıstılâhî

[17] Erul, Bünyamin, **Sahâbenin Sünnet Anlayışı**, TDV yay., Ankara, 2000, s. 20; Görmez, Mehmet, **Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu**, TDV yay., Ankara, 2000, s. 218-221; Coşkun, Selçuk, **Kavramsal ve Olgusal Açıdan Sünnet-Gelenek İlişkisi**, İFAV yay. İstanbul, 2014, s. 22, 23.

anlamlarına kavuşmadan önce ilk dönemlerden itibaren bir mefhum olarak var olduğu daha sonra ıstılâhî manalarına kavuştuğu söylenebilir.[18]

Bu bölümde hadisin temel ıstılâhlarından "meşhûr hadis" olgusunun tarih içerisinde kavramsallaşma süreci işlenecektir. İlk olarak "meşhûr" kelimesinin anlaşılma biçimlerine yer verilecek arkasından bir hadis çeşidi olarak "meşhûr hadis" konusuna değinilecektir.

1. MEŞHÛR HADİS

a. Arap Dilinde, Kur'an-ı Kerim'de ve Hadis Metinlerinde "Meşhûr" Kavramı

Arapçada ism-i mef'ul kalıbındaki "meşhûr" kelimesinin aslı "zuhur etti", "açık oldu", "ortaya çıktı" anlamına gelen "شَهَرَ يَشْهَرُ شَهْرًا" (ş-h-r) fiilidir.[19] Bu temel anlamında kelime "شهَر سيفَهُ" "kılıcını kınından çıkardı" şeklinde sözlüklerde kullanılmıştır.[20] Halil b. Ahmed (ö.175/791) kelimenin Arap şiirindeki kullanımıyla ilgili aşağıdaki örneği verir:

وقد لاح للسّاري الذي أكْمَلَ السُّرَى، على أُخْرَياتِ اللّيل فتقُ مُشَهَّرُ

Gece yolculuğunu tamamlayana görünmüştür,

Gecenin sonunda ortaya çıkan sabah.[21]

---

[18] Buna dair değerlendirmeler için bak. Özafşar, M. Emin, **Hadisi Yeniden Düşünmek** (Fıkhî Hadisler Bağlamında Bir İnceleme), Ankara Okulu yay. Ankara, 1998, s. 252; Çakan, İsmail Lütfi, **Hadis Edebiyâtı**, İFAV yay., İstanbul, 1996, s. 189-191.

[19] Halil b. Ahmed, Ebû Abdurrahman, **Kitâbu'l-Ayn**, tah. Mehdî el-Mahzumî, İbrahim es-Sâmurâî, I-VIII, Mektebetü'l-Hilâl, c. III, s. 400; İbn Zekeriyya, **Makâyîsu'l-Luğa**, tah. Abdüsselam Muhammed Harun, Kahire, 1368, c. III, s. 222; İbn Manzûr, Cemaluddin Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mükerrem, Lisânu'l-**Arab**, Dâru Sadr, Beyrut, t.y., c. IV, s. 431-2; ez-Zebîdî, Ebû'l-Huseyn Ahmed b. Fâris Muhammed Murtaza, **Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1414, c. VII, s. 66; et-Tahhân, Mahmud, **Teysîru Mustalahi'l-Hadis**, Dersaadet, İstanbul, 1985, s. 23.

[20] Halil b. Ahmed, a.g.e., c. III, s. 400; Cevherî, İsmail b. Hammâd el-Allame, **es-Sıhâh fi'l-Luğa ve'l Ulûm**, Beyrut, t.y., c. II, s. 268.

[21] Halil b. Ahmed, a.g.e., c. III, s. 400. Daha geç dönem dil âlimlerinden el-Cevherî (ö.398/1007) bu kullanıma yakın bir mana ile "meşhûr" kelimesini "bir işin belirmesi" anlamında "vuzuh" kelimesi ile

Dilciler böylelikle "meşhûr" kelimesinin "belirmek", "açık olmak", "görünmek" şeklinde nötr bir manaya sahip olduğunu ifade etmişlerdir.

Ş-h-r kökünden türeyen "eş-Şehr" (الشَّهْرُ) kelimesi isim olarak Kur'an-ı Kerim'de "yılın ayları" manasına tekil ve çoğul türevleri ile kullanılmaktadır.[22] "eş-Şehr" "Tırnağın kesilmiş kısmı, hilal, ay" gibi anlamlara gelmektedir.[23] Zira insanlar hilal ile ayın başlangıcını ve bitişini bildikleri için hilale, ay ile de yılın günlerinin sayısını bildikleri için de yılın aylarına "*şehr*" demektedirler.[24]

Dil âlimleri meşhûr kelimesinin bir başka yönüne dikkat çekerek onun, bir şeyin kötü bir şekilde tanınması, ün yapması ve nihayetinde insanlar arasında bilinir olması anlamına geldiğini, bir niteleme olarak "رجلٌ مشهورٌ ومُشَهَّر" "meşhûr/kötü namlı adam" şeklinde kullanıldığını söylemektedirler.[25] el-Ezherî (ö.370/980) dilci İbn Arabi'den (ö.231/845) nakille şöhreti "الفَضِيحة" "kötü, berbat durum" kelimesi ile izah etmekte ve cahiliye dönem şairlerinden el-Bâhilî'nin (?) şu beytine yer vermektedir:

أَفِينَا تَسُوم الشاهِرِيّة بعدما ، بدا لك مِنْ شَهْر المُلَيْساء كوكب

"*Bize şâhiriyye mi sunuyorsun?*

Yıldız sana, Müleysâ'yı (azığın olmadığı kıtlık ayını) gösterdiğinde."

---

yine "açık oldu" anlamında "c-h-r" kelimesi ile izah eder. Bak. el-Ezherî, a.g.e., c. II, s. 256; İbn Manzûr, a.g.e., c. IV, s. 194.

[22] Bakara Sûresi (2), 185, 194, 197, 217, 226, 234; el-Mâide Sûresi (5), 2, 92, 97; Tevbe Sûresi (9), 2, 36; Kadr Sûresi (97), 3.

[23] İbn Mazûr, a.g.e., c. IV, s. 431-2. Râğıb el-İsfehânî (ö.425/1034) eş-şehr kelimesini, hilalin görünmesi veya zuhuruyla, ya da güneşin, bir noktadan yine aynı noktaya dönüşünden oluşan on iki cüzden her birinin göz önünde bulundurulması ile meşhûr, açık, görünür kılınan, şöhret bulan veya herkesçe bilinen müddet, süre şeklinde açıklar. Râğıb el-İsfehânî, Hüseyin b. Muhammed, **Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'an**, Dâru'n-Neşr, Dimaşk, t.y. c. I, s. 559.

[24] İbn Manzûr, a.g.e., c. IV, s. 431-2.

[25] Halil b. Ahmed, a.g.e., c. III, s. 400; Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed, **Tehzîbu'l-Luğâ**, ed-Dâru'l-Mısriyye, Mısır, c. VI, s. 80; el-Abbâd (ö.385/995), İsmail es-Sâhib, **el-Muhît fi'l-Luğa**, tah. Muhammed Ali Yasin, İlmu'l-Kitâb, Beyrut, 1994, c. III, s. 390-391; Zebîdî, a.g.e., c. VII, s. 66; İbn Manzûr, a.g.e., c. IV, s. 431-2. Sözlüklerde kelimenin "شَرَّ" "şer-ra" "şer oldu" fiili ile " أي أَشَرَّ فلانٌ فلاناً: شَهَرَه وفَضَحَه" "falan kimse falancayı kötüledi, yani onu meşhûr etti, onu rezil etti"[25]; "ند" "ned-de" "kaçtı" fiili ile "نَدَّد به، أي شهره" "ayıbını ortaya döktü, yani onu meşhûr etti"; "سمع" "se-mi-a" "işitti" fiili ile "سمَّع به، أي شهر" "şerefine leke sürdü, yani meşhûr etti" anlamına geldiğine dair örnekler bulunmaktadır. el-Cevherî, **es-Sıhâh fi'l-Luğa**, c. II, s. 105

el-Ezherî, beyitteki "şâhiriyye" kelimesinin kokusu berbat, meşhûr bir yiyecek olduğunu haber verir.[26] Burada vurgu yapılan husus kelimenin bir takım olumsuz manalara sahip olduğudur.

Aynı zamanda şöhret kelimesinin olumlu bir mana ile kullanıldığına dair örnekler de vardır. Ebû Talib, yeğeni Hz. Peygamber'i methettiği

"فَإِنِّي والضَّوابِحَ كلَّ يوم ، وما تَتْلُو السَّفاسِرَةُ الشُّهورُ، لآل محمد راع حفيظ"

"*Ben ve sesini yükseltenler her gündür,*

Meşhûr kitap sahiplerinin okuduklarına andolsun ki!

Muhammed'in ailesi koruyan ve gözetleyendir"[27]

şeklindeki şiirinde "şöhret" kelimesini "âlim" manasına kullanmıştır.

Ş-h-r kökünden türeyen "şehîr" (شَهِير) ve "meşhûr" (مشهور) kelimeleri yine yukarıdaki kullanımlara ek olarak "marûf*"* (معروف) kelimesi ile "bilinmek" anlamına gelmektedir. Lügatlerde "رجلٌ شَهِيرٌ ومَشْهُورٌ ومُشَهَّرٌ" kalıbı ile "tanınmış adam" kullanımlarına rastlamaktayız. Hz. Ömer'e atfedilen; " إذا قَدِمْتُمْ عَلَيْنَا شَهَرْنا أَحْسَنَكُم اسْماً ، فإذا رَأَيْنَاكُم شَهَرْنا أَحْسَنَكُم وَجْهاً" "*Bize geldiğinizde en güzelinizi ismen tanırız/ Sizi gördüğümüzde en güzelinizi yüzce tanırız*" sözünde ş-h-r fiili bu anlamda kullanılmıştır. [28]

Ş-h-r kelimesinin bu anlamlar dışında "دال" "dâ-le" "dolaştı" fiilinden türeyen "tedavül" kelimesi ile izah edildiği görülmektedir. el-Ezherî (ö.370/980) dilci İbn Arabî'den (ö.231/845) nakille "الدالة" "ed-Dâle" masdarının, "الشهرة" "şöhret buldu" anlamına geldiğini ve kelimenin "تركناهم دَالةً" cümlesinde "biz onları şöhret bulmuş

[26] el-Ezherî, **Tehzîbu'l-Luğâ**, c. II, s. 267.
[27] İbn Manzûr, a.g.e., c. IV, s. 131.
[28] İbn Seyyide, a.g.e., c. IV, s. 185; İbn Manzûr, a.g.e., c. IV, s. 431; Zebîdî, a.g.e., c. VII, s. 66.

(dolaşır olmuş) halde bıraktık" manasında kullanıldığını söyler.[29] Bu kullanım bize kelimenin yaygınlık kazanma anlamına da sahip olduğunu gösterir.[30]

Aynı doğrultuda daha geç dönem lügatlerde "meşhûr", "müstefîz" kelimesi ile "taşmak, yayılmak" manasında kullanılmıştır. el-Feyyumî (ö.770/1368), hilalin taşarak beyazlığının yayılmasına (müstefîz olmasına) "eş-şehru'l-hilâl" dendiğini söylemiştir. Yine bir şeyin insanlar arasında taşarak yayılması manasına "*şöhret buldu*" tabirini kullanmıştır.[31]

Bu kullanımlar meşhûr kelimesinin zaman içinde anlam genişlemesi yaşadığını gösterir gibidir. Bu durumda kelime önce "ortaya çıkmak" sonra "bilinmek" daha sonra "dolaşmak" ve nihayet "yayılmak" anlamlarını tarihi süreç içerisinde yavaş yavaş kazanmıştır.

Meşhûr kelimesi ve türevleri Arap dilindeki kullanımıyla aynı doğrultuda hadis metinlerinde de geçmektedir. Hasan Basrî'den mürsel olarak gelen "Allah Resûlü (sav) birbirlerine kılıç çekmiş bir topluluk gördü de "Allah onlara lanet etsin!" dedi"[32] hadisinde, Hz. Peygamber'den nakledilen "Kim bize silah çekerse bizden değildir"[33], "Kim kılıcını çeker sonra hamle yaparsa öldürülür"[34] haberlerinde "ş-h-r" kelimesi ve

---

[29] el-Ezherî, a.g.e., c. IV, s. 477; İbn Manzûr, a.g.e., c. XI, s. 252; Zebîdî, a.g.e., c. XXVIIII, s. 511.

[30] Hakîm, "*Kim kendisine ilimden (bir şey) sorulur da gizlerse, kıyamet günü ateşten gem vurulmuş halde getirilir*" hadisi hakkında "Bu insanların arasında birçok isnatlarla dolaşan (تداوله) bir hadisidir" derken kelimeyi bu manada kullanmaktadır. Bak. el-Hâkim, **Müstedrek**, c. I, s. 181, H. No: 344.

[31] el-Feyyûmî, Ebû Ahmed b. Muhammed b. Ali, **Kitâbu'l-Misbâhi'l-Münîr fî Garîbî'ş-Şerhi'l-Kebîr li'r-Râfiî**, Matbaatü'l-Emiriyye, Kahire, 1922, c. I, s. 445; el-Âlûsî, Ebû'l Fadl Şahabuddin Muhmud, **Ikdü'd-Dürer fî Şerhi Muhtasar Nuhbeti'l-Fike**r, tah. İslam b. Mahmud, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1420, s. 151, 152.

[32] İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b Muhammed, **Kitâbu'l-Musannef**, tah. Kemâl Yusuf el-Hût, I-VII, Mektebetü'r-Rüşd, 1409, c. V, s. 32, H. No: 25569. Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed, **Şuabu'l-Îmân**, tah. M. Saîd Besyûnî Zağlûl, 1-VII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1420, c. VII, s. 394, H. No: 26082. Haberin metni "رأى قوما يتعاطون سيفا مشهورا فقال لعن الله هؤلاء" şeklindedir.

[33] Haberin metni "ليس منّا من شهر علينا السّلاح" şeklindedir. Bak. İbn Mâce (ö.273/886), Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvînî, **Sünen**, Dâru's-Selâm, Riyâd, 2000, Hudûd 19, H. No: 2577, s. 2631. Tirmizî hadisin bu varyantını bâb başlığı yapmakla yetinir. Tirmizî (ö.279/892), Ebû İsa Muhammed b. İsa, **Câmiu't-Tirmizî**, Dâru's-Selâm, Riyâd,2000, es-Sayd 26, s. 1800.

[34] Haberin metni "من شهر سيفه ثم وضعه فدمه هدر" şeklindedir. Bak. Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şu'ayb, **Sünen**, Dâru's-Selâm, Riyâd, 2000, el-Muhârebe 26, H. No: 4102, s. 2356.

türevleri fiil ve isim olarak "görünür olmak", "ortaya çıkarmak" anlamında kullanılmaktadır.[35] Hz. Peygamber'den nakledilen "Yağmacıya el kesme cezası yoktur. Alenen (meşhûr) yağmalama yapan, bizden değildir"[36] hadisinde ise "meşhûr" kelimesi yukarıdaki kullanıma yakın "herkesin gördüğü" anlamına gelmektedir.

Meşhûr kelimesi "شهر" "şehr" masdarında "hilal", "yılın ayları" ve "ayların belli cüzleri" manasında hadislerde geçmektedir. "Ay yirmi dokuz gündür, hilali görünceye kadar oruç tutmayınız, hilali görünceye kadar bayram etmeyiniz"[37] haberinde "şehr" kelimesi, hilal ile başlayıp biten zaman dilimini ifade etmektedir. "İşte zaman, hakikaten Allah Teâlâ'nın gökleri ve yeri yarattığı günkü durumu gibi bir devreye girdi. Yıl, on iki aydır" hadisinde "şehr" kelimesi, yılın ayları manasına kullanılmaktadır.[38] Hadislerde geçen "أشهر الحرم"[39] "haram aylar", "الشهر الحرام"[40] "haram ay" ve "اشهر الحج"[41] "hac ayları" terkiplerindeki "eşhür" ve "şehr" ifadeleri yılın belli aylarını ve dönemlerini kapsayacak şekilde kullanılmaktadır.[42]

---

[35] Halil b. Ahmed, a.g.e., c. III, s. 400. Hz. Ebû Bekir'in Ridde günü söylediği "خرج أبي شاهرًا راكبًا راحلته" "Übey kılıcı kınından çıkararak, binitine binmiş olduğu halde geldi" sözü de bu kapsamda değerlendirilebilir. Bak. Zemahşerî, Muhammed b. Ömer, **el-Fâik an Garîbi'l-Hadis**, tah. Ali Muhammed el-Becâvî- Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Ma'rife, Lübnan, t.y., c. II, s. 271.

[36] Abdurrazzâk, Ebû Bekir b. Hemmâm es-San'ânî, **el-Musannef**, I-XI, Mektebü'l-İslâmiyye, Beyrut, 1403, c. X, s. 206, H. No:18844; İbn Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybanî, **Müsned**, I-VI, Çağrı yay., İstanbul, 1982, c. III, s. 380, H. No: 15112; Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, **Sünen**, Dâru's-Selâm, Riyâd, 2000, el-Hudûd, 14, H. No: 4391, s. 1534; İbn Mâce, Fiten 3, H. No: 3935, s. 2712.

[37] Haberin metni "الشهر تسع وعشرون فلا تصوموا حتى تروا الهلال ولا تفطروا حتى تروه" şeklindedir. Bak. Mâlik, İbn Enes, **el-Muvatta**, (rivâyetü Yahya b. Yahya), Mektebetü's-Safâ, Kahire, 2001, 18, es-Savm 1, H. No: 2/630, s.174; Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, **Sahîhu'l-Buhârî**, Dâru's-Selâm, Riyâd, 2000, Savm 11, H. No: 1907, 1908, 1910, s. 149; Savm 13, H. No: 1913; Müslim, İbn Haccâc Ebu'l-Hüseyin el-Kuşeyrî, **Sahîhu Müslim**, Dâru's-Selâm, Riyâd, 2000, Savm 3, H. No: 4-16, s. 850.

[38] Buhârî, Meğâzî, 78, H. N0: 4406, s. 360-361; Tefsîr, Beraa 8, H. No: 4662, s. 386. Ramazanda eşiyle birlikte olan kişiye kefaret olarak Allah Resûlü (sav) "peş peşe iki ay oruç tutarsın" emri ilgili bak. Mâlik, 18, es-Savm, 9, H. No: 26/658, s. 180. Hz. Enes, Allah Resûlü'nün (sav) bir ay boyunca rükûdan sonra kunutta Ri'l ve Zekvân üzerine beddua ettiği haberi için bak. Buhârî, Vitir 7; Meğâzi 29; Müslim, el-Mesâcid 5. Başka örnekler için bak. Mâlik, 9, Kasru's-Salâti fi's-Sefer, 10, H. No: 38/363, s.102;, 9, Kasru's-Salâti fi's-Sefer, 25, H. No: 101/426, s. 113; 14, el-Kıble, 4, H. No: 7/461, s. 124; Buhârî, Salât 101; İman 30; İlim 9; Vitir 7; İstiskâ 24; Müslim, Sıyâm 4, 23, 24, 25, 26, 27.

[39] Mâlik, 20, Hac 19, H. No: 62/763, s. 208; Müslim, İman 6.

[40] Buhârî, İman 40; Mevâkitu's-Salât 2.

[41] İbn Ebî Şeybe, **Sünen**, c. III, s. 156, H. No: 13006; Beyhakî, **Şuabu'l-Îmân**, c. V, s. 20, H. No: 8656.

[42] Devamlı hayız görmekte olan kadın hakkında Allah Resûlü (sav): " لتنظر إلى عدد الليالي والأيام التي كانت تحيضهن من الشهر قبل أن يصيبها الذي أصابها فلتترك الصلاة قدر ذلك من الشهر فإذا خلفت ذلك فلتغتسل ثم لتستثفر بثوب ثم لتصلي"

Ş-h-r kelimesinin masdar hali olan "şöhret" ve ismi mefûl hali olan "meşhûr" kelimeleri ile ilgili "من لبس شهرة من الثياب ألبسه الله ذلة" Kim şöhret elbisesini giyerse Allah ona zillet elbisesini giydirir"[43] haberinde "şöhret" kelimesiyle "kibirli veya alay konusu olarak insanlar arasında kütü bir şekilde tanınmak" kastedilmektedir.[44] Allah Resûlü'nün (sav) "إن الشيطان يحب الحمرة فإياكم والحمرة وكل ثوب ذى شهرة" "Şeytan kırmızı rengi sever. O halde kırmızı renkten ve şöhretli her elbiseden kaçının"[45], " ما من امرأة تخرج فى شهرة من الطيب فينظر الرجال إليها إلا لم تزل فى سخط الله" "Bir kadın güzel kokular yayarak dışarı çıkar erkekler de ona bakarlarsa, Allah'ın öfkesi o kadın üzerine olur"[46] haberlerinde geçen "شُهْرَة" "şöhret" kelimesi olumsuz bir çağrışım ile "insanlar arasında dikkat çekici olmak" manasına ve daha çok ahlaken sevilmeyen bir davranış olarak kullanılmaktadır. [47].

"Hastalığa yakalanmadan önce ay içinde hayızlı olduğu günlerin ve gecelerin sayısını bir araştırsın. Sonra ay içerisinde bu günlerin sayısı kadar namazı bıraksın, bu kadar gün geçince gusül abdesti alsın, elbisesini yıkasın ve sonra namaz kılsın" buyurmaktadır. Bak. Mâlik, İbn Enes, **el-Muvatta**, (rivâyetü Yahya b. Yahya), Mektebetü's-Safa, Kahire, 2001, 2, et-Tahâra, H. No: 95/162, s. 50; Ebû Dâvûd, Taharet 107, H. No: 274; Nesâî, Taharet 134, H. No: 209; Hayz 2, H. No: 252. Hadiste "şehr" kelimesi kadınlar için aybaşı ve temizlik dönemlerinin ortaya çıktığı zaman dilimleri anlamına gelmektedir.

[43] Abdurrazzâk, a.g.e., c. V, s. 205, 2569; Ebû Dâvûd, Libâs 4, H. No: 4029; İbn Mâce, Libâs 24, H. No: 3606-3608; İbn Hanbel, c. II, s. 92, 139, 304, 442; Ebû Dâvûd, Libas 4, H. No: 4029; İbn Manzûr, a.g.e., c. IV, s. 431. Mevkuf olarak Ebû'd-Derdâ'dan gelen " من ركب مشهورا من الدواب أو لبس مشهورا من الثياب أعرض الله عنه" "*Meşhur olmak için hayvana binen, meşhûr olmak için elbise giyen kimseden Allah yüz çevirir*" haberinde de "meşhûr" kelimesi "dikkat çekmek" veya "kibirlenmek" manasında kullanılmaktadır. Abdurrazzâk, a.g.e., c. V, s. 205, H. No: 25268

[44] el-Fetenî (ö.968/1551), Camaleddin Muhammed Tahir b. Ali, **Mecmeu Bahri'l-Envâr fî Garâibi't-Tenzîl ve Letâifu'l-Ahbâr**, Matbaatü Meclisi Dairati'l-Meâri'l-Osmaniyye, 1967, c. III, s. 271; Taberânî, **Mu'cemu'l-Evsat**, c. VII, s. 353, H. No: 7708; Beyhakî, **Şuabu'l-Îmân**, c. V, s. 193, H. No: 6327.

[45] Taberânî, **Mu'cemu'l-Evsat**, c. VII, s. 353, H. No: 7708; Beyhakî, **Şuabu'l-Îmân**, c. V, s. 193, H. No: 6327.

[46] Taberânî, **Mu'cemu'l-Kebîr**, c. XXV, s. 38, H. No: 71.

[47] Yine "نهى عن الشهرتين أن يلبس الثياب الحسنة التي ينظر إليه فيها أو الدنية أو الرثة التي ينظر إليه فيها" "Allah Resûlü (sav) iki türlü şöhretten men etti: Kendisine bakılacak kadar güzel bir elbise giymek, kendisine bakılacak kadar kötü bir elbise giymek" (Bak. Beyhakî, **Şuabu'l-Îmân**, c. V, s. 169, H. No: 6229; el-Hatîb, **Câmi'**, c. I, s. 382) ve " نهى عن الشهرتين فقيل يا رسول الله وما الشهرتان قال رقة الثياب ولينها وخشونتها وطولها وصقرها ولكن سداد فيما بين ذلك واقتصاد" "Allah Resûlü (sav) iki şöhretten yasakladı. Ona (sav) iki şöhret ne diye sorulduğunda Allah Resûlü (sav): "İnce ve şeffaf olan elbise ile kaba, uzun ve sert olan elbisedir. Bu ikisi arasında ve orta yolda olun." Beyhakî, **Sünenü'l-Kübrâ**, c. III, s. 273; **Şuabu'l-Îmân**, c. V, s. 169, H. No: 6231 rivayetleri bu kullanımdadır.

Allah Resulü (sav), İmrü'l-Kays hakkında " ذاك رجل مذكور" - وفي لفظ: مشهور - "في الدنيا شريف فيها، منسي في الآخرة خامل فيها" "İşte bu anılan kişi dünyada hatırı sayılır - başka bir lafızda meşhûr- bir adamdır. Ahirette ise önemsiz bir kişi olarak unutulacaktır" buyurmaktadır.[48] Bu rivayette meşhûr kelimesi şöhretli, herkesin bildiği, tanınmış kişi manalarındadır.

O halde Arap dilinde, ayet ve hadis metinlerinde meşhûr kelimesi ve türevleri şu dört manada kullanılmaktadır:

a. Nötr manada; "ortaya çıkmak", "zuhur etmek", "görünmek", "dolaşmak",
b. Olumsuz manada; "rezil etmek", "ayıbını ortaya dökmek", "şerefine leke sürmek", "kibirli olmak", "alay konusu olmak", "dikkat çekici ve cazibeli olmak"
c. Olumlu manada; "âlim olmak", "bilinir olmak",
d. İsim olarak; "hilâl", "ay", "belli bir dönem."

b. Hz. Peygamber, Sahâbe ve Tâbiûn Döneminde "Meşhûr Haber"

Hz. Peygamber, sözlerinin kolayca ezberlenip, öğrenilmesi için açık ve anlaşılır konuşur[49], ashâb-ı kirâm ise Hz. Peygamber'in sözlerini kendi aralarında müzakere eder[50], o esnada bulunmayanlara duyurur[51] yaygınlaştırırlardı.[52] Bununla beraber Hz. Peygamber-sahâbe iletişiminde, haberlerden bir kısmı sahâbe arasında daha az bilinirken bir kısmı ise daha çok bilinmekte, kullanılmakta ve uygulama alanı

---

[48] el-Müttakî el-Hindî, Alaaddin Ali b. Abdülmelik Husameddin, **Kenzu'l-Ummâl**, tah. Bekrî Hayyanî-Safvetü's-Sakâ, Müessesetü'r-Risale, 1981, c. XIV, s. 39. Hadis zayıftır. Bak. Münâvî (ö.1031/1622), Abdurraûf b. Tâcü'l-Arifîn, **Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmiu's-Sağîr**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994, c. II, s. 235.
[49] Buhârî, İlim 30.
[50] el-Hâkim, **el-Müstederek**, c. I, s. 94; Enes b. Mâlik; "Biz, Allah Resûlü (sav) ile oturur, hadis dinlerdik. Daha sonra işittiğimiz hadisleri kendi aramızda müzakere eder, ezberlerdik" demektedir. Bak. el-Hatîb, **el-Câmi'**, c. I s. 236, H. No: 464.
[51] Buhârî, İlim 27; el-Hâkim, **el-Müstederek**, c. I, s. 127.
[52] el-Hâkim, **Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadîs**, s. 52.

bulabilmekte idi. Esasen ashâb-ı kirâm arasında başta Kur'an'ı Kerim olmak üzere Hz. Peygamber'in söz ve davranışlarından beslenen bazı uygulama ve esaslar yerleşmiş durumdaydı. Nitekim günlük, haftalık ve dönemlik ibadetler, Hz. Peygamber'in siyeri ve ahlakına dair haberler ve uygulamalar sahâbenin sözlerinde, yaşayışında ve pratik hayatta karşılığını buluyordu.[53] Sadece ibadet ve ahlaka dair haber ve uygulama değil ahkâma dair esasların da bilindiği hatta bunların sahâbe arasında meşhûr olduğu anlaşılmaktadır.[54]

Diğer yandan sahâbe-i kirâmdan bir kısmı hadislerin Kur'an ile karışma endişesi kalmadığı asırlarda Resûlullah'tan (sav) duyduklarını yazıyor, bir kısmı ise kendilerini Kur'an-ı Kerim'e vermiş bulundukları için Resûlullah'tan (sav) bir şey duyuyor, onunla amel ediyor ve fakat yazamaya lüzum duymuyorlardı. Ümmî olan diğer bir kesim ise elinden geldiği kadar hadis-i şerifleri ezberliyorlardı.[55] Hıfz ve kitabetin aynı anda carî olduğu bu dönemde; Hz. Peygamber'in sözlerinin hadis şeklinde ifadesini bularak diğer sözlerden ayrılması hatta bazı sözlerin birçok sahâbe tarafından duyulması ve tevâtüren nakledilmesi, sınırlı sayıda sahâbenin bildiği bazı hadislerin bir şekilde yayılıp daha sonra onlar arasında şöhret bulması, meşhûr söz ve meşhûr hadis oluğunun aslında erken dönemlerden itibaren var olduğunu akla getirmektedir. Fakat araştırmamız esnasında erken dönem hadis metinlerinde

[53] Benzer yorumlar için bak. Yargı, Mehmet Ali, **Hanefî Fıkıh Doktrininde Meşhûr Sünnetin Yeri**, Dan. Fahrettin Atar, Marmara Ün. SBE, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2003, s. 58; A'zamî, Muhammed Mustafa, **Hadis Metodolojisi ve Edebiyâtı**, ter. Recep Çetintaş, Usul yay., İstanbul, 1998, s. 17-27.

[54] Zira h. I. yılda Allah Resûlü'nün (sav) yazmasını emrettiği Medine'de henüz gelişmekte olan devletin anayasasına benzer bir metin, sahâbe zamanında meşhûr olmuştu. Bu sahife tevâtüren nakli, içindeki dini hükümlerin çokluğu itibari ile Kur'an'ı Kerim'in şöhretine yakın bir üne kavuşmuştu. Bu sahifenin içeriğinin çoğu para cezası ve diyet hakkında olduğu haber verilmektedir. Bak. Subhi es-Sâlih, **Hadis İlimleri ve Hadis Istılâhları**, ter. Yaşar Kandemir, DİB yay. Ankara, 1988, s. 23.

[55] Subhi es-Sâlih, a.g.e., s. 14.

diğerlerine göre daha çok bilinen ve şöhret bulan haberler için "meşhûr hadis" kavramının kullanıldığına dair bir örneğe rastlamadık.[56]

Bunun yanında bazı merfû hadislerde "ma'rûf" ibaresinin kullanıldığına şahit olmaktayız. Allah Resûlü'nün (sav) sahâbe-i kirâma, "*Sizin bildiğiniz (ma'rûf olan) bir şey benden rivayet edilirse onu alın, bilmediğiniz (münker olan) bir şey rivayet edilirse onu bırakın*"[57], "*Bildiklerinizin (ma'rûf olanlar) dışında benden hadis rivayet etmekten sakınınız*"[58] tavsiyesi ile "*Benden bir hadis duyduğunuz zaman kalpleriniz onu bilir, tüyleriniz ve derileriniz ondan dolayı yumuşar ve onu kendinize yakın görürseniz ben ona sizden daha yakınımdır; benden bir hadis duyduğunuzda kalpleriniz onu tanımaz, tüyleriniz ve derileriniz ondan ürperir ve onu kendinize uzak görürseniz ben ona sizden daha uzağım*"[59] haberinde "ma'rûf", "münker" kavramları yer almaktadır. Sahîh kabul edilmesi halinde bu rivayetler, hadis ıstılâhlarının temel kavramlarından olan "ma'rûf" ve "münker" terimlerinin erken dönemlerden itibaren hadis metinlerinde yer aldığını bize göstermektedir. Bu nevi rivayetlerdeki ma'rûf ve münker kelimelerinin türevleriyle kastedilen mananın; iyiye ve hayra delâlet eden,

---

[56] Meşhûr Sünnete dair yapılan bir tezde, Şiî kaynaklarda geçen haberde, tâbiûnden Zürâre (ö. 150/767), İmam Ebû Ca'fer el-Bâkır'a (ö.114/732) " يأتي عنكما الخبران، والحديثان المتعارضان، فبأيهما نعمل؟ قال عليه السلام: خذ بما اشتهر بين أصحابك، ودع الشاذ النادر" "*Sizden birbiriyle çelişen iki hadis geldiğinde hangisiyle amel edelim*?" diye sormuş, İmam Ca'fer de "*Ashâbın içinde müştehir olanı al (onunla amel et), şâz ve nâdir olanı bırak*" demiştir." (Takıyyü'l-Hakîm, Muhammed, **el-Usûlü'l-Âmme li'l-Fıkhı'l-Mukâren**, Müessetü Âli Beyt, Necef, 1979, s. 223) şeklindeki haberin Ebû Ca'fer el-Bâkır yerine hata ile Hz. Peygamber'e isnad edildiği ve "meşhûr hadis" tabirinin ilk defa Allah Resûlü (sav) tarafından söylendiği ifade edilmiştir. Zira Şiî ilim çevrelerinde "aleyhi's-selam" ifadesi ve merfû hadis kavramı aynı zamanda 12 İmam için de kullanılmaktadır. Haberin başka bir metni için bak. (وفى مرفوع زرارة عن (الامام الباقر (ع) في الخبرين المتعارضين، خذ بما اشتهر بين اصحابك ودع الشاذ النادر Seyyid Muhammed Sadık er-Ruhânî, **Zübdetü'l-Usûl**, Medresetu İmâm Sadık, 1412, c. IV, s. 357. (http://lib.eshia.ir/13032/4/357-tarih 08.03.2016). Tez için bak. Yargı, **Hanefî Fıkıh Doktrininde Meşhûr Sünnetin Yeri**, s. 51.

[57] Dârekutnî, **Sünen**, c. IV, s. 208; el-Hatîb, Ahmed b. Ali b. Sâbit Ebû Bekir el-Bağdâdî, **el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye**, Haydarâbad, 1357, s. 430; **Târihu Bağdâd**, c. XI, s. 391; Elbânî hadise zayıf demektedir. Bak. Elbânî, Muhammed Nasreddin, **Silsiletü'l-Ehâdisi'd-Daîfe ve'l-Mevdûa'**, I, -XIV, Dâru'l-Maârif, Riyad, 1412, c. III, s. 205.

[58] İbn Hanbel, c. I, s. 323, H. No: 2976; Tirmizî, Tefsiru'l-Kur'an 44, H. No: 2581, s. 1948; Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekir, **Tahzîru'l-Havâs min Ekâzîbi'l-Kussâs**, tah. Muhammed İbn Lütfi es-Sabbâğ, el-Kütübü'l-İslamî, Beyrut 1984, s. 128-146.

[59] İbn Hanbel, c. III, s. 497; c. V, s. 425; İbn Hibbân, **Sahîh**, c. I, s. 264, H. No: 63; el-Hatîb, a.g.e., 430.

kötülüklerden sakındıran sözler, hadisin rivayet tekniğine işaret eden herkes tarafından bilinen ve yaygın olan sahîh hadis ile herkes tarafından bilinmeyen zayıf ve uydurma hadisler ya da yerleşen ve uygulanan Hz. Peygamber'in davranış modelleri ile bunlara muhalif olan uygulamalar ve teamüller olması mümkündür.[60]

Elbette meşhûr kelimesi ile ma'rûf kelimesi hem semantik olarak hem de mahiyet olarak aslında birbirinden farklı kelimelerdir. Ayrıca sonraları ıstılâhî manasına kavuşan "ma'rûf hadis" ile "meşhûr hadis" de birbirinden farklıdır.[61] Fakat "ma'ruf" ve "meşhûr" terimlerinin hadis usûlündeki ıstılâhî manalarına kavuşmadan önce sahâbe ve tabîun döneminde nasıl anlaşıldığı üzerinde durmak gerekmektedir. Zira mevcut sözlüklerde meşhûr kelimesi, olumlu manada ma'rûf manasına da kullanılmıştır.[62] Yine hadislerin lafzen değil de manen rivayet edildiği göz önüne alındığında ilgili haberlerde geçen "ma'rûf" kelimesi ile "meşhûr" kelimesi arasında bir ilinti kurulabileceğini düşünmekteyiz.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra hadislerin çoğaldığı bir dönemde sahâbe, haberleri araştırıyor ve hemen kabullenmiyorlardı. Büşeyr b. Ka'b el-Adevî (ö.81 veya 90), İbn Abbâs'a (ö.68) gelip hadisler rivayet etmeye başlayınca İbn Abbas ona, "Şu hadisi bir daha tekrar et hele!" der, o da tekrar eder. Sonra yine hadisler rivayet eder. İbn Abbâs yine "Şu hadisi bir daha tekrar et hele!" der. O da tekrar eder. Bunun üzerine Büşeyr, İbn Abbas'a der ki: "Anlamadım. Bütün hadislerim sence ma'rûf oldu da bunu mu inkâr ettin? Yoksa bütün hadislerimi inkâr ettin de bu mu sence ma'rûf oldu? İbn

[60] Benzer değerlendirmeler için bak. Aydın, Nevzat, "Hadisin Tespit ve Tenkidinde Ma'rûf/Meşhûr Sünnetin Metodolojik Değeri ve İşlevi", **Hitit Ün. İlâhiyat Fak. Der.**, 2011/2, c. 10, S. 20, s. 149 vd.; Aydınlı, **Hadis Istılâhları Sözlüğü**, s. 171, 210.

[61] Bir hadis terimi olarak ma'rûf hadis; "güvenilir râvinin zayıf râvîye muhalefet edip rivayet ettiği hadis" demektir. Bak. İbn Hacer, **Nüzhetü'n-Nazar**, s. 63, 69-70; Suyûtî, **Tedrîb**, c. I, s. 177-178, 241; Ahmed Naim, **Tecrîd Tercemesi**, c. I, s. 125-126, 249; Koçyiğit, **Hadis Istılahları**, s. 211; et-Tahhân, **Teysîr**, s. 98; Yücel, Ahmet, "Cerh Lafızlarından "Münkerü'l-Hadis" ve Farklı Kullanımları", **Marmara Ün. İlahiyat Fak. Der.**, S. 13-14-15, İstanbul, 1997, s. 199-208.

[62] Bak. İbn Seyyide, a.g.e., c. IV, s. 185; İbn Manzûr, a.g.e., c. IV, s. 431; Zebîdî, a.g.e., c. VII, s. 66.

Abbas da der ki: "Bizler Resûllah'dan (sav) hadisler rivayet ederdik. Çünkü o zamanlar Allah Resûlü adına yalan söylenmezdi. Ancak insanlar her ne zaman hırçın develer ile uysal develere binince, ondan gelen hadisleri reddettik."[63]

İlgili haberde ma'rûf ve münker terimleri, kelimelerin lügat manasına uygun olarak rivayetler içinde bilinen, tanınan ve makbul olan haberler ve bu tür haberleri nakleden râviler ile böyle olmayanları ifade etmek için kullanılmıştır. Buna yakın bir mana ile İbn Abbâs, Hz. Peygamber'den; "İnsan şeytanlarını görmeniz yakındır. Onlardan birisi hadis duyar, onu kardeşine fısıldar, o da bir başkasına fısıldar. Böylece İnsanlar hadis rivayet eden arkadaşını gördüklerinde dinlemekten yüz çevirirler" haberini aktardıktan sonra şöyle demektedir: "Dinlemeye tenezzül etmediğim nice haber vardır." Haberin râvîlerinden el-Velîd b. Yezîd kendisinden nakilde bulunduğu Bakiyye b. Velîd'in (ö.110) "Her meşhûr hadis, ma'rûfdur" dediğini zannettiğini söylemektedir.[64] İlgili haberin sahîh olması halinde; "ma'rûf" ve "meşhûr" terimlerinin birbirlerinin yerine kullanılabildiği, lügat manası esas alınarak yakın manalara sahip olduğu ve bu dönemde henüz bu kavramların ıstılahî manalarına kavuşmadığı anlaşılmaktadır.

Tâbiûnun büyüklerinden er-Rebi' b. Hâşim (ö.61) ma'rûf ve münker haber konusunda, "Hadis içinde bizim ma'rûf olduğumuz, gündüzün aydınlığı gibi parlak hadis vardır. Yine hadis içinde bizim bilmediğimiz (münker gördüğümüz) gece

---

[63] Müslim, Mukaddime 19, s. 675. İmam Müslim aynı yerde Büşeyr'in, İbn Abbas'a gelip "Resûlullah (sav) şöyle buyurdu" diyerek hadis anlatmaya başladığında, İbn Abbâs'ın onunla ilgilenmediği görünce "Ey İbn Abbâs, sana ne oldu ki, benim hadisimi dinlediğini göremiyorsun? Ben, sana Resûlullah'tan (sav) hadis anlatıyorum ama sen dinlemiyorsun" diye sorduğunda İbn Abbâs: "Bir zamanlar, "Resûlullah (sav) şöyle buyurdu" diyen bir kimseyi duyduğumuzda gözlerimiz hemen ona çevrilir, kendisine kulak verirdik. Ancak insanlar her ne zaman hırçın develer ile uysal develere binince, onlardan sadece bizce ma'rûf olanı aldık" diye cevap vermektedir. Bak. Müslim, Mukaddime 21, s. 675.

[64] Temmâm er-Razî, İbn Muhammed b. Adillah Ebû'-Kâsım**, el-Fevâid**, tah. Hamdî Abdulmecid es-Selefî, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 1412, c. II, s. 121-122, H. No: 1326. Haberin metni için bak. "«تُوشِكُونَ أَنْ تَرَوْا شَيَاطِينَ الْإِنْسِ، يَسْمَعُ أَحَدُهُمُ الْحَدِيثَ، فَيَنْفُسُهُ عَلَى [ص:122] أَخِيهِ، فَيَنْفُسُهُ عَلَى غَيْرِهِ، فَيَصُدُّ النَّاسَ عَنِ اسْتِمَاعِهِ مِنْ صَاحِبِهِ "«الَّذِي حَدَّثَ» ثُمَّ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: «رُبَّ حَدِيثٍ لَا أُبَالِي أَنْ أَسْمَعَهُ» قَالَ الْوَلِيدُ: أَظُنُّ بَقِيَّةَ قَالَ: «كُلُّ حَدِيثٍ مَشْهُورٍ مَعْرُوفٌ

karanlığı gibi olan hadis vardır"[65] demektedir. Tebe-i tâbiûn dönemi âlimlerinden el-Evzâî (ö.157/774) ise "Biz hadisi dinlerdik, aynen ayarı bozuk dirhemi ehline arz ettiğimiz gibi hadisleri de dostlarımıza arz ederdik. Onlar tarafından ma'rûf görülenleri alırdık, münker olanları ise bırakırdık"[66] demektedir. İlgili haberlerde "ma'rûf "tabiri, kelimenin lügat manasına uygun olarak rivayetin belli bir kesim tarafından bilinmesini ve tanınmasını ifade etmektedir ki bu mana aynı zamanda meşhûr kelimesinde de mevcuttur.

Meşhûr olmanın bir rivayetin veya uygulamanın bilinmesi ve tanınır olması manasına kullanıldığı savı ile hareket edildiğinde bu kullanıma benzeyen başka ibarelere hadis metinlerinde rastlamaktayız. İbn Şihâb (ö.124/742) sahâbeden birçok tarikle gelen humra (küçük seccade) üzerine secde konusunda; "Ben Allah Resûlü'nün (sav) humra üzerinde namaz kıldığını işite gelmişimdir. Enes b. Mâlik şöyle rivayet etti: "Allah Resulü (sav) humra üzerinde namaz kıldı ve ona secde etti" demektedir.[67] Yine Ma'mer b. Râşid'in (ö.152/769) Cuma günü namaz konusunda; "Tavus'tan başkasından da "Cuma günü ikindiye kadar namaz kılınır sözünü işite gelmişimdir" demektedir.[68] Rivayetlerde geçen "sözünü işite gelmişimdir" ifadesi; "rivayetin sahâbe neslinde veya kendi çağdaşları arasında devamlı söylenip bilinir hale geldiği veya bu uygulamanın yaygın olduğu" şeklinde anlaşılabilir. Haberler içerisinde bu tür

---

[65] el-Hatîb, **el-Kifâye**, s. 431. Benzer bir rivayet için bak. er-Râmehürmûzî, Ebu Muhammed b. Hallâd Hasan b. Abdirrahman, **el-Muhaddisu'l-Fâsıl beyne'r-Râvî ve'l-Vaî**, tah. Muhammed Accâc, Dâru'l-Fiker, Beyrut, 1405, s. 316.

[66] er-Râmehürmûzî, a.g.e., s. 318; el-Hatîb, **el-Kifâye**, s. 431.

[67] İbn Huzeyme, Muhammed b. İshâk, **Sahîh**, el-Mektebetü'l-İslami, Beyrut, 1970, c. II, s. 105, H. No:1012. İbn Abbâs tariki için bak. İbn Hanbel, c. I, s. 169, H. No: 2426; İbn Ömer tariki için bak. İbn Hanbel, c. II, s. 92, H. No: 5660; Hz. Meymune tariki için bak. İbn Hanbel, c. VI, s. 360, H. No: 526848; Hz. Aişe tariki için bak. İbn Hanbel, c. VI, s. 149, H. No: 25204; Hz. Ümmü Seleme tariki için bak. İbn Hanbel, c. VI, s. 302, H. No: 26620; İbn Süleym tariki için bak. İbn Hanbel, c. VI, s. 377, H. No: 27163. Haberin metni " لم أزل أسمع أن رسول الله صلى الله عليه و سلم صلى على خمرة وقال عن أنس بن مالك قال: كان رسول الله صلى الله عليه و سلم يصلي على الخمرة و يسجد عليها" şeklindedir.

[68] Abdurrazzâk, **el-Musannef**, c. III, s. 204, H. No: 5335.

kullanımlar, daha sonraları fıkıh âlimlerince hadis ıstılâhları içeresinde yerini alan meşhûr, müstefîz ve mütevâtir gibi kavramların zamanla esasını oluşturduğu kanaatindeyiz. Bununla ilgili değerlendirmeleri bir sonraki bölümde ele almayı düşünmekteyiz.

İlk dönemlerde hadislerin tek râvîden gelen garîb ve ferd hadisler ile birden fazla yoldan gelenlerinin arasının ayrıldığını gösteren haberler de mevcuttur. Tâbiûn dönemi önemli muhaddislerinden İbn Şihâb ez-Zührî (ö.124/742), İmam Ali b. Hüseyin'e bir hadis rivayet etmiş İmam Ali: "Barekallah, çok güzel rivayet ettin. Bize hep böyle hadis rivayet et" demiş, Zührî "Bunu bu kadar güzel görecek ne var? Ben size benden ziyade malumunuz olan bir hadis söyledim" deyince İbn Hüseyin "Böyle söyleme, ilmin bilinmeyeni yoktur; İlim, bilinen (ma'rûf olan) ve dillerin üzerinde ittifak ile rivayet ettiği şeydir" cevabını vermektedir."[69] Yine Zaide b. Kudâme (ö.161/778) ve Şu'be (ö.170/786) ise, bir haberi kabul etmek için birden fazla duymak gerektiği kanaatindedirler.[70] İmam Mâlik'in (ö.179/ 795) "İlmin şerlisi, garîb (haber-i vahid) olanlardır, ilmin hayırlısı insanların rivayet ettikleri zahir haberlerdir" derken Abdullah İbnu'l-Mübârek ise (ö.181/ 797) "İlim, senin birçok yerden almış olduğun (yani meşhûr hale gelen) şeylerdir"[71] demektedir.[72]

Rivayet zincirinde ikinci ve üçünü nesil olarak bilinen tâbiûn ve etbeu tâbiîn döneminde garip ve münker haberlerin çoğalması onları endişeye sevk etmiştir. Süfyan es-Sevrî (ö.161/778) "Eğer bu (garîb hadis) hayırlı olsaydı hayrın azaldığı gibi

[69] Suyûtî, **Tedrîb**, c. II, s. 634.
[70] İbn Hibbân, Muhammed b. Ahmed el-Bustî, **Kitâbu'l-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisin ve'd-Duafâ ve'l-Metrûkîn**, tah. Mahmud İbrahim Zeyd, Dâru'n-Nevî, Haleb 1396, c. I, s. 31.
[71] Suyûtî, a.g.e., c. II, s. 634.
[72] Es-Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdulkerim et-Teymî, Edebü'l-**İmlâ ve'l-İstimlâ**, Dâru'l-Kütübi'l-İmiyye, Beyrut, 1981, s. 58.

elbette o da azalırdı." demektedir.[73] Mâlik b. Enes (ö.179/795) ve Abdullah b. İdris (ö.192/808) de es-Sevrî gibi garîb hadisleri zemmetmişler, kendi dönemlerinde hadislerin senedlerini çoğaltmak için garîb isnadları ve münker görülen tarikleri araştıran kişilerin bu yaptıklarını hoş görmemişlerdir. Burada muhaddislerin sakındırdığı şeyler zayıf râvîlerden gelen haberlerdir. Bunun yanında tarikleri ve isnadları çoğaltmak için bu işe girişenler çoğu mevzû ve uydurma olan tarikleri toplamış olmaları da işin bir başka yönüdür.[74]

Senedlerini çoğaltılıp, hadislerin tariklerinin çoğaltılmasına karşı çıkan bir başka muhaddis el-'Ameş'dir (ö.148/765). Onun "Yarım da olsa bir hadisi tasdik etmek yetmiş hadisi tasdik etmekten bana göre daha sevimlidir" sözü zikre değerdir. el-Ayyâş'a göre mahlûkatın en şerlisi ashabu'l-hadistir. Onu bu görüşe sevk eden amil, ehl-i hadisin çok rivayette bulunmasıdır.[75] Muhtemelen es-Sevrî, el-Âmeş ve el-Ayyâş, râvîlerin hadislerin tariklerini çoğaltacağız derken garîb ve şâz senedleri de araştırdıkları, ma'rûf hadislerin içerisine birçok zayıf ve illetli haberi soktukları ve bu şekilde İslam'a zarar verdiklerini gördükleri için buna karşı çıkmışlardır.[76]

Hadis eserlerinde râvîler hakkında onları tezkiye etmek, hadiste ehil olduklarını belirtmek üzere meşhûr ve ma'rûf tabirlerinin kullanıldığını görmekteyiz. Süfyan es-Sevrî (ö.161/778), "Helal ve haramı ilimde meşhûr âlimlerden alın. Haram

---

[73] El- el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit, **Şerefu Ashâbi'l-Hadîs,** tah. M. Said Hatiboğlu, DİB yy, Ankara, 1991, s. 123. el-Hatîb'e (ö.463/1071) göre, Sufyân'ın bahsettiği, azalması gerektiği halde artan ve kendisinde hayır olmayan hadisler, ma'rûf ve meşhûr haberler dışında kalan garib ve münker haberlerdir. Zira şâz ve münker hadisler meşhûr ve ma'rûf olanlardan sayıca daha fazladır. Ona göre, Süfyan bu sözü, sikâ râvîler rivayetleri hilafına davrandığında, fıkıh ehlinin ameli de rivayetlerinin hilafına olduğunda bu tür haberlerde hayır olmadığını belirtmek için söylemiştir. Bak. el-Hatîb, **Şerefu Ashâbi'l-Hadîs**, s. 125

[74] el-Hatîb, **Şeref**, s. 129

[75] el-Hatîb, a.g.e., s. 130-40.

[76] Bunun yanında hadis ehlî bir yandan çok rivayeti hoş görmezken diğer yandan sırf arşivleme, koleksiyonculuk arzusu ve her rivayeti elde etme gayreti ile bu işe girişen râvîler de bulunmaktadır. Bak. El-el-Hatîb, **el-Kifâye**, s. 130

ve helaller dışındakilerini ise hadis hocalarından (meşayîh) alabilirsiniz"[77] demektedir. Ahmed b. Hanbel (ö.241/855), Bakiyye'nin (ö.197/813) ma'rûf olmayanlardan rivayette bulunduğunu ifade ettikten sonra ondan haber nakletmek isteyenleri "Ma'rûf olmayan bir topluluktan hadis rivayet ettiğinde onu kabul etmeyiniz" şeklinde ikaz etmiştir.[78]

Muhaddislerde aranan eda ve tahammül şartları arasında adalet ve hıfzı ile tanınan ve hadis rivayetinde ehil olan kişiler hakkında meşhûr ve ma'rûf tabirlerinin kullanıldığı görülmektedir. Abdullah b. Avn (ö.150/767) "Biz hadisi ancak hadis öğrenimiyle bilinen (ma'rûf) kimselerden yazarız"[79] derken, Şu'be (ö.170/786) "Meşhûru, meşhûrdan yazınız"[80] demekte yine ona kimlerin rivayeti alınmaz diye sorulduğunda, o: "Ma'rûf râvîlerden, meşhûr muhaddislerin bilmediği hadisleri rivayet edenin haberi alınmaz, hadis uydurmakla itham edilenin hadisi alınmaz, galatı çok olanın hadisi alınmaz, galatı olduğu ittifakla kabul edilenin hadisi alınmaz, öyle olmayanların ise hadisini al" demektedir.[81] İmam Şâfiî (ö.204/819); "İbn Sîrîn, en-Nehâî ve tâbiûnun çoğu ancak tanınan (ma'rûf) ve hafız olan kimseden haberi kabul ederlerdi. Hadis ile ilgili ilim ehlinden bu görüşe muhalif olan hiç kimseye rastlamadım ve bilmiyorum"[82], "Muhaddis sünneti bilen, dininde sağlam, konuştuğunda doğru sözlü olmakla ma'rûf olandır…"[83], "İbn Sîrîn, en-Nehâî ve

[77] er-Râmehürmûzî, a.g.e., s. 406, 417,418; el-Hatîb, **el-Kifâye.**, s. 134.
[78] ez-Zehebî, **Siyer**, c. VIII, s. 521.
[79] el-Hatîb, a.g.e., s. 161; er-Râmehürmûzî, a.g.e., s. 405
[80] es-Sem'ânî (ö.562/1166), a.g.e., s. 58.
[81] el-Hâkim, **Ma'rife**, s. 62; er-Râmehürmûzî, **el-Muhaddisu'l-Fâsıl**, s. 410; el-Hatîb, **el-Kifâye**, s. 145. Bununla beraber birbirlerinin Ma'rûfu olan, bazı meşhûr hadisçilerin, bu devirde, sahâbenin ismini zikretmeden "Hz. Peygamber (sav) şöyle dedi" demesi, bu durumun dışındadır. Nitekim daha sonraki devirlerde bu türden mürsel hadislerin de muhaddisler tarafından bir ayrıştırmaya tabi tutularak bir kısmının kabul edildiği, bir kısmının ise zayıf bulunduğu vakidir. Bak. Koçyiğit, **Münakaşalar**, s. 108.
[82] er-Râmehürmûzî, a.g.e., s. 405.
[83] er-Râmehürmûzî, a.g.e., s. 404

tâbiûnden diğerleri ma'rûf kimselerden hadis kabul etme yoluna giderlerdi"[84] demektedir.[85] Hicri üçüncü asır muhaddislerinden Yahya b. Maîn'in (ö.233/847) "Hadis ilminin esasları; doğruluk, şöhret (الشهرة), talip olma…" sözü yine yukardakilerle aynı doğrultudadır.[86] Burada geçen "ma'rûf" ve "meşhûr" kelimeleri "hadis rivayetinde ehil olmak" anlamında kullanmıştır.

Bu yönüyle bir haberin rivayet durumunu belirten meşhûr kavramı olumlu manada klasik literatürde "ma'rûf", "sahîh", "makbûl", "müstefîz" hatta "mütevâtir" kavramlarıyla anlam yakınlığına ve bazı kullanımlarda mana birliğine sahip görünmektedir.[87] Râvîleri tezkiye etmek, işlerinde ehil olduklarını ifade etmek için kullanılan meşhûr ve ma'rûf tabirleri aynı zamanda, râvîleri cerh etmek üzere de kullanılmaktadır.[88] Hadis ıstılahında hadiste daha az ehliyet sahibi kimseler hakkında "meşayih" tabiri tercih edilmiştir."[89]

Diğer yandan İ. Goldziher (ö.1921), D. S. Margoliouth (ö.1940), H. Lammers (ö.1962), Schacht (ö.1969) gibi müsteşrikler sünnet muhtevasının bir kısmını, İslam öncesi Arap adet ve değerlerinin doğrudan devamı olarak görmektedirler.[90] Yine

---

[84] er-Râmehürmûzî, a.g.e., s. 405.
[85] er-Râmehürmûzî, a.g.e., s. 405; el-Hatîb, a.g.e., s. 132.
[86] er-Râmehürmûzî, a.g.e., s. 406; el-Hatîb, a.g.e., s. 101.
[87] Apaydın, Yunus, "**Meşhûr**", DİA, TDV yay., Ankara, 2004, c. XXIX, s. 368
[88] Bazı râvîlerin tedlis yapmakla ma'rûf olduğuna dair bak. Tirmizî, İman 9, H. No:2620; Dârekutnî, **Sünen**, c. III,. S 173, H. No: 266; Beyhakî, **Ma'rifetu's-Sünen**, c. X, s. 143, H. No: 13993; XIV, s. 278, H. No: 19969; el-Hatîb, **el-Kifâye**, s. 87. Süfyan es-Sevrî, "Kim hadis uydurursa kötü bir ün sahibi olur." "من كذب في الحديث افتضح" demektedir. Bak. el-Hatîb, s. 117, 118. Aynı zamanda Hz. Peygamber'e isnad edilen "هلاك أمتي في ثلاث في العصبية والقدرية والرواية عن غير ثبت" "Ümmetimin helâki üç şeydendir: Asabiyye, Kaderiyye ve sabit olmayan (sika olmayan) kimselerden rivayet" türü haberler de bu bağlamda düşünülebilir. Bak. Zerkeşî, **et-Tezkira**, s. 26; Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Evsat**, c. IV, s. 39, H. No: 3555; **el-Mu'cemu's-Sağîr**, c. I, s. 268, H. No: 440; er-Râmehürmûzî, **el-Muhaddis**, s. 413. el-Hatîb, **el-Kifâye**, s. 32. Haber hakkında değerlendirme için bak. Heysemî, **el-Mecmeu'z-Zevâid**, c. I, s. 369.
[89] İmâm Mâlik'in (179/795) "Yetmiş seksen yaşlarında Medine'de kendilerinden hadis alınmayacak meşayiha rastladım" sözü (el-Hatîb, **el-Kifâye**, s. 159.) ile Vekî' b. el-Cerrah'ın (ö.197/813/) "Fıkıh ehlinin hadisleri meşayihin hadislerinden bana daha sevimli gelir"[89] ifadesi bu manadadır. el-Hatîb, a.g.e., s. 436.
[90] Fazlur Rahman, **Tarih Boyunca İslamî Metodoloji Sorunu**, Ankara Okulu yay., Ankara, 1995, s. 17, 18.

Schacht'a göre ilk sünnet anlayışı, h. II. yüzyılda eski fıkıh ekollerinin anladığı yaşayan gelenek (living tradition) demekti. Bu yaşayan sünnette "gelenek" veya "üzerinde ittifak edilen amel" (el-amel, el-emru'l-müctema' aleyh) demekti. Bu kavramın Peygamber'in hayat tarzı ile hiç alakası yoktu.[91] Yine Margoliouth ve Schacht Kur'an dışında Hz. Peygamber'in hiçbir şey bırakmadığını öne sürülmekte idiler.[92] Fazlur Rahman (ö.1988) bu tür tezlere karşı "yaşayan sünnet" tezini ortaya koymuştu. O, Hz. Peygamber'in vefatı sonrası, sahâbe, tâbiûn ve etbeu't-tâbiîn nesillerini kapsayan ilk İslam toplumu, ulemâ ve ümerâ yolu ile, Hz. Peygamber'i ve onun sahîh sünnetini esas alarak karşılaştıkları her türlü probleme çözüm ürettiklerini söylemekte, daha sonra bu çözümlerin halk tarafından genel kabul görüp yaygınlaştığında "yaşayan sünnet" halini aldığını belirtmektedir. Ona göre azda olsa Hz. Peygamber'in sahîh sünneti yanında ilk devir Müslümanların nebevî modele bağlı kalarak ortaya koydukları çok sayıda fikir ve tatbikat vardı. Yorum, ictihad ve toplumun örf ve adetlerini de içine alan bu ikinci kısım, cemaatin yaşayan sünnetini oluşturmuştur. Hz. Peygamber'in vefatından sonra Medine, Kûfe, Şam, Mısır ve diğer büyük şehirlerde, ibadet, hukuk ve idarî konularda, te'amüller gelişmeye başlamıştır. Fazlur Rahman bu te'amülleri "yaşayan sünnet" kavramı ile tanımlamıştır.[93] Yine Fazlur Rahman'a göre başlangıçta hadis nakli, kavlî olmaktan çok, sözü gerektirmeden fiiliyatta gösterme şeklinde iken, sonra yapısal bir değişim yaşanmıştır. Bu değişimin

[91] el-A'zamî, Mustafa, **İslam Fıkhı ve Sünnet (Oryantalist Schact'a Reddiye)**, çev. Mustafa Ertürk, İz yay., İstanbul, 2015, s. 45; Erul, **Sahâbenin Sünnet Anlayışı**, s. 42.
[92] Fazlur Rahman, **İslam**, çev. Mehmet Dağ- Mehmet Aydın, Selçuk yay., Ankara, 1996, s. 64.
[93] "Yaşayan Sünnet" terimi ile ilgili bak. Fazlur Rahman, a.g.e., s. 78,80; **Metodoloji**, s. 32, 33, 44, 46-48; Ünal, İsmail, Hakkı, "Fazlur Rahman'ın Sünnet Anlayışı ve "Yaşayan Sünnet" Kavramı Üzerine", **İslamî Araştırmalar Der.**, C. 4, S. 4, Ekim, 1990, s. 286; Kuzudişli, Ali, "Fazlur Rahman'ın Sünnet Yorumu", **Gümüşhane Ün. İlâhiyat Fak. Der.**, C. 1, S. 2, 2012/2, s. 128-132; Coşkun, **Sünnet-Gelenek İlişkisi**, s. 77, 220-223.

bir sonucu olarak ashâb devrinden sonra Sünnet artık fiili tatbikattan değil, sadece açık bir şekilde rivayet edilen hadisten çıkarılmaya başlanmıştır.[94]

Fazlur Rahman'ın "yaşayan sünnet" tezi Hz. Peygamber'in rolünü ikinci plana itmesi, sünnetin teşekkülünde toplumun rolünü ön plana çıkarmasından dolayı eleştirilmiştir. Buna dair, sünnetin ortaya çıkmasının asıl menşei, toplum değil, Hz. Peygamber olduğu, İslâm toplumunda her dönemde Hz. Peygamber'in sünneti ile sahâbe ve tâbiûnun sünneti birbirinden ayrı değerlendirildiği ve Hz. Peygamber'in sünnetine ayrı bir değer verildiği gibi gerekçeler getirilmiştir.[95]

"Sahâbenin Sünnet Anlayışı" adıyla doktora tezi yapan Erul, konuyu "Büyük sahâbîlerin dilinde sünnet" ve Genç sahâbîlerin dilinde sünnet" başlıkları altında ele almıştır. Erul, bu konuda "Peygamber'in sünneti" veya kısaca "sünnet" tabiri Hz. Peygamber'in vefatından sonraki ilk 30 yıl içerisinde büyük sahâbîler tarafından birçok defa kullanılmış, yıllar ilerledikçe kullanımlar artmış, kavramlaşma sürecindeki alt yapı oluşmuştur… Genç sahâbîler ise bu kavramı daha yaygın bir şekilde kullanmaya başlamışlardır. Bu ise sünnet tabirinin artık iyice yaygınlaşıp yerleştiğini göstermektedir. Genç sahabîlerde dikkat çeken bir husus; onların Hz. Peygamber ve büyük sahabîlerde olduğu kadar sünnet kelimesini lugavî olarak kullanmadıklarıdır. Bilakis onların bu kavramı daha çok Hz. Peygamber'in örnek davranışları anlamında ıstılahî olarak kullandıkları görülmektedir" demektedir.[96]

Yine "Tâbiûnun Sünnet Anlayışı" isimli doktora tezinde Ulu, tâbiûn döneminde sünnetin ıstılâhî anlamda, hem fiil (senne) ve isim (es-Sünne) formunda, hem de "Sünnetü Resûlillah" gibi terkip halinde kullanıldığına dair örnekler vermiştir.

---

[94] Fazlur Rahman, **İslam**, s. 54, 57.
[95] Buna dair değerlendirmeler için bak. Coşkun, a.g.e, s. 221.
[96] Erul, a.g.e., s. 64-67.

Buna göre Tâbiûn döneminde gündelik hayatı şekillendiren en önemli kaynakların başında sünnet gelmektedir. Zira bu dönemde sünnet ifadesi hem lugavî, kelâmî, hem de ıstılâh olarak kullanılmıştır. Ancak Hz. Peygamber'in veya sahâbenin bir uygulaması veya davranışı anlamındaki ıstılâh olarak kullanımın diğerlerine nazaran daha yaygın olduğu görülmektedir. Istılâhi anlamda sünneti, hem fiil (senne) ve isim (es-Sünne) formunda, yani yalın olarak, hem de "Sünnetü Resûlillah" gibi terkip halinde kullanmışlardır. Özellikle bu nesil “"Sünnetü Resûlillah”, "Sünnetü ashâbi Resûlillah” ifadeleri yaygın olarak kullanmaktadır. Tâbiûn âlimleri sünneti ıstılâh olarak her iki anlamda, yani hem Hz. Peygamber'in hem de sahâbenin takip edilmesi gerekli bir davranışı veya uygulaması anlamında kullanmışlarsa da çoğunlukla Hz. Peygamber'in davranışlarını ve uygulamalarını nitelemek için kullanmışlardır.[97]

Gerek sahâbenin sünnet anlayışı, gerekse tâbiûnun sünnet anlayışına dair yapılan tezlerde ilk nesillerin Hz. Peygamber’in Sünneti ve ashâb-ı Resûlullah’ın sünneti yanında mutlak manada sünnet kelimesinin bazen Hz. Peygamber’e bazen ondan sonraki nesillere ait uygulamaları kapsadığı tespiti yapılmıştır. Fakat her iki dönemde sünnet çoğunlukla Hz. Peygamber'in davranışlarını ve uygulamalarını nitelemek için kullanılmıştır. Bu yönü ile Fazlur Rahman’ın “yaşayan sünnet”, “Hz. Peygamber’den ziyade, büyük çoğunlukla daha sonraki nesiller tarafından üretilen uygulamalar ve içtihatlardır” şeklindeki tespiti tekrar gözden geçirilmelidir. [98]

Aslında bazı araştırmacıların da ifade ettiği gibi Hz. Peygamber zamanında toplum tarafından kabul gören uygulamalar sünnetin özünü oluşturmaktadır. Hatta bu uygulamalardan bir kısmı gelenekleşmiş olduğu halde Hz. Peygamber öncesine kadar

[97] Ulu, Arif, **Tâbiûnun Sünnet Anlayışı**, AÜSBE, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2004, s. 89-108; Ulu, Arif, “Tâbiûnun Sünnet Anlayışı”, **İslami İlimler Der.**, C. 2, S. 2, Güz 2007, (55-80), s. 57.
[98] Ayrıca bak. Ünal, a.g.m., s. 289-292.

uzanmaktadır. Bu araştırmacılara göre sünnet sadece Hz. Peygamber döneminde uygulanan ve bazı yazılı kaynaklarda var olan uygulamalar değil aynı zamanda bir şekilde kayda geçirilme imkânı bulamayıp, yazılı kaynaklarda olmasa bile uygulanagelen bazı pratikleri de içermektedir.[99]

Bunun yanında Fazlur Rahman tarafından ifade edilen; hadislerin büyük çoğunluğunun formülasyon ürünü olup sahîh hadisin az olduğu bundan dolayı sünnetin hadislerden ziyade sadece uygulamaya hasredilmesi gerektiği görüşü de tekrar irdelenmesi gerekir.[100] Zira ilk üç asırdaki tarihi gelişmeler dikkate alındığında sünnetin elde edildiği materyaller arasında uygulama kadar, hatta daha fazla hadisler de bulunmaktadır.[101]

Diğer yandan ilk üç asırda sünnetin menşeinin ne olduğu konusunda fıkıhçılar arasında farklı temayüller olduğu görülmektedir. Zira fıkıh ehlinden bir kısmı sünnetin elde edildiği materyaller arasında uygulama, yerel icma' ve re'yi önceleyerek sünneti bunlardan birine hasrederken, bir kısmı ise hadisi önceleyerek sünneti de hadise indirgemiştir. Bundan sonraki bölümde fıkıhçılar arasında "meşhûr haber", "meşhûr sünnet" konusu içerisinde buna dair birtakım değerlendirmelerde bulunmayı düşünmekteyiz.

c. Fıkıhçılara Göre Meşhûr Haber

Meşhûr kelimesi muhaddislerden önce fıkıhçılar ve usûlcülerin yanında daha çok "*meşhûr sünnet, meşhûr hadis, meşhûr haber"* şeklinde Hz. Peygamber'in

---

[99] Coşkun, a.g.e., s. 224-225.
[100] Fazlur Rahman, Hz. Peygamber'in hadislerini var olduğunu kabul etmekte fakat bunların sayıca az olduğunu, evrensel kesin hükümler içermediğini, günlük yaşamın basit yönlendirmeleri olduğunu savunmaktadır. Bak. Fazlur Rahman, **Tarih Boyunca İslamî Metodoloji Sorunu**, s. 45, 46, 90. Ayrıca bak. Ünal, a.g.m. s. 294. Buna dair eleştiriler için bak. Kuzudişli, a.g.m., s. 137.
[101] Özafşar, **Hadisi Yeniden Düşünmek**, s. 100.

sünnetinin sonraki nesillere intikal biçimlerinden birini nitelemek üzere terimleşmiştir.[102]

"Meşhûr" teriminin bir haberin rivayet durumunu göstermek için Irak fıkıh ekolü çevrelerinde kullanıldığı görülmektedir. Örnek olması açısından İmam-ı Azam (ö.150/767) Müsned adlı eserinde meşhûr ifadesini farklı iki tarikten gelen rivayetlerden birinin meşhûr, diğerinin garîb olduğunu ifade etmek üzere kullanmıştır.[103] Yine İmam Muhammed (ö.189/804) birtakım haberler hakkında "مشهور بين" "apaçık meşhûrdur"[104] "معروف مشهور" "ma'rûfdur, meşhûrdur"[105] demektedir. İmam Yusuf (ö.182/798) haber-i vahidi şâz gördüğüne dair örnekler vardır.[106] Bu yerlerde Ebû Hanîfe, İmam Muhammed ve Ebû Yusuf'un aslında ıstılâhî olan meşhûr haber ile şâz haberi çağrıştıracak kullanımlarda bulunduğunu söyleyebiliriz.

---

[102] Apaydın, "**Meşhûr**", DİA, c. XXIX, s. 368.

[103] Ebû Hanîfe (ö.150/767) "Sizden Cuma namazına gelen kimse yıkansın" hadisinin Hz. Aişe ve Abdullah b. Ömer'den iki ayrı tarikten geldiğini haber verir. Abdullah b. Ömer-Yahya b. Saîd-Amra-Hz. Aişe tariki ile naklettiği "Allah Resûlü'nün (sav) ashâbı bulundukları yerlerden Cuma namazına ellerinde hurma kalıntısıyla gelmezlerdi. Nitekim Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: "Sizden Cuma namazına gelen kimse yıkansın" haber hakkında Ebû Hanîfe "meşhûr" demektedir. Bak. Ebû Hanîfe, Numan b. Sabit, **Müsnedü'l-İmam Ebî Hanîfe**, tah. Muhammed el-Firyâbî, Mektebetü'l-Kevser, Riyad, 1994, s. 180-181. Aynı şekilde müellif, Abdullah b. Ömer'den "Allah Resûlü'nün (sav) ashâbı bulundukları yerlerden Cuma namazına ellerinde hurma kalıntısıyla gelmezlerdi" kısmı olmadan naklettiği habere ise "garîb" demektedir. Bak. Ebû Hanîfe, a.g.e., s. 180-181, 241

[104] İmâm Muhammed, hac günlerinde unutarak şeytanı taşlamadan önce saçlarını tıraş eden kimseye fidye gerekir diyen Medineli fakihlere karşı şu hadisle delil getiri: " وقال محمد الحديث عن رسول الله صلى الله عليه وسلم في ذلك مشهور بين انه سئل يوم النحر عمن حلق رأسه قبل ان يرمي قال ارم ولا حرج فما سئل رسول الله صلى الله عليه وسلم عن شيء يومئذ قدم ولا اخر الا قال افعل ولا حرج" "Buna dair Allah Resûlü'nden (sav) nakledilen meşhûr ve açık bir hadis vardır. Nitekim Allah Resûlü'ne (sav) "Kurban kesme günlerinde şeytanı taşlamadan saçlarını tıraş edenin durumu soruldu, Allah Resûlü (sav): "Taşlasın, bir mahzur yoktur" buyurdu. O gün Allah Resûlü'ne (sav) takdim ve te'hir edilen şeyler hakkında soruldu da o, "Yapsın, bir mahzur yoktur" buyurdu." Bak. Şeybânî, Muhammed b. Hasan, **Kitâbu'l-Hucce âlâ Ehl-i'l-Medine**, I-IV, tah. Mehdî Hasan Keylânî, Alemu'l-Kütüb, Beyrut, 1983, c. II, s. 371-372.

[105] İmâm Muhammed, **Kitâbu'l-Hucce âlâ Ehli'l-Medîne**, c. II, s. 650, c. IV, s. 367.

[106] Savaşta birden fazla atla katılan bir kimsenin ganimetten sadece bir atı için hisse alabileceği görüşünde olan Ebû Yusuf'un konuyla ilgili şunları söylemektedir: "Ganimetten iki at için pay ayrıldığına dair bize tek bir hadisten başka bir şey gelmemiştir. Tek kişinin haberi ise (haberu'l-vâhid) bize göre şâzdır; onu kabul edemeyiz." Ebû Yusuf, **er-Red âle's-Siyeri'l-Evzâî**, s. 31. Onun bu sözlerinden farklı tariklerden gelen haberler ile tek bir kişinin rivayetini aynı seviyede görmediği anlaşılmaktadır.

Resûlullah'dan (sav) nakledilen "Taun, sizden öncekilere Allah`ın gönderdiği bir azaptır. Bir yerde taun salgınını işittiğinizde oraya girmeyiniz. Siz, bulunduğunuz bir yerde taun salgını çıkarsa, oradan çıkmayınız" hadisi hakkında İmam Mâlik'in (ö.179/795) Muvatta adlı eserinin ilk râvîlerinden olan Muhammed b. Hasan eş-Şeybanî (ö.189/804) "Bu hadis ma'rûftur, birden fazla kişi rivayet etmiştir" demektedir.[107] Suriye bölgesinde yaşanan taun salgınından dolayı orduyu buraya intikal ettirmekte tereddüt eden Hz. Ömer istişare esnasında Hz. Peygamber'in bu sözünü nakleden Sa'd b. Ebi Vakkas'ı rivayetini kabul ederek oraya girmemiştir. Haber sahâbeden sadece Sa'd'dan nakledilmiştir. İmam Muhammed'in bu sözü muhtemelen "haber başlangıçta bir kişiden nakledilmiş iken sonrasında bilinir oldu" manasına anlaşılabilir. Zira hadis sahâbeden Usame b. Zeyd[108], Abdurrahman b. Avf[109] ve Zeyd b. Sabit[110] hadisin tek râvîsi olan Sa'd b. Ebi Vakkâs'dan[111] rivayet etmişlerdir. İmam Muhammed'in yukarıda geçen ma'rûf hadis ifadesi, başlangıçta tek bir râvîden nakledilmiş iken sonrasında birçok râvînin naklettiği meşhûr hadisi çağrıştırmaktadır.

İlk dönen Hanefi fıkıhçıları arasında haberlerin birçok kimse tarafından bilinmesi manasına meşhûr tabiri kullanılsa bile bunu ilk defa sistemleştiren usûlcü Cessâs'dır (ö.370/980). O, haberi mütevâtir ve âhâd şeklinde ikiye ayırmış, meşhûru da mütevâtir haberin içine dâhil etmiştir. Bu şekilde Cessâs, Ebû Hanîfe ve talebelerinin meşhûr kelimesini hadisler içerisindeki mütevâtir haberleri de

---

[107] Hadiste geçen Arapça ifade "هذا حديث معروف قد روي عن غير واحد" şeklindedir. Bak. Mâlik, İbn Enes Ebû Abdullah el-Esbahî, **Muvatta**, Muhammed b. Hasan eş-Şeybanî rivayeti, tah. Takıyyüddin, I-III, Dâru'l-Kalem, Dimaşk, 1991, c. III, s. 460.

[108] Buhârî, Tıb 30; Müslim, Tıb 32, H. No: 2218; İbn Hanbel, c. V, s. 208.

[109] Buhârî, Tıb 30, H. No: 5729, s. 489; Müslim, Tıb 32, H. No: 2219, s. 1071; İbn Hanbel, c. I, s. 194, H. No: 1684.

[110] Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Kebîr**, c. V, s. 145, H. No: 4897.

[111] Tayalisî, **Müsned**, s. 28, H. No: 203; İbn Huzeyme, **Sahîh**, c. V, s. 141, H. No: 5083

kapsayacak şekilde kullandıklarını görmüş ve meşhûr hadisi, mütevâtirin iki kısmından biri (manevi mütevâtir) olarak nitelemiştir.[112] Son dönemde yapılan araştırmalarında Cessâs'ın, meşhûr haberi mütevâtirin bir kısmı saydığı tezinin gerçeği yansıtmadığı ifade edilmiştir. Buna göre Cessâs, bir haberin sahîh olmasını gerektiren delâletlerin bulunduğu haber-i vâhidlere; "karineli haber-i vâhid" demektedir. Cessâs, karineli haber-i vâhidler içinde icma ile desteklendiğini söylediği haberleri, meşhûr haberler içinde değerlendirir. Ona göre bu tür haberler her ne kadar başlangıçta haber-i vâhid olsa da haklarında icma oluştuğu için sahîhtir ve sonuç itibari ile mütevâtir seviyesine ulaşmıştır.[113]

Pezdevî (ö.482/1089) ve Serâhsî (ö.483/1090) ise ilk defa mütevâtir ve âhâd hadisten ayrı olarak meşhûr haber için özel bir ıstılâh geliştirmişlerdir. Onlara göre meşhûr haber, sahâbe tabakasında âhâd olarak rivayet edilip, tâbiûn ve tebe-i tâbiûn döneminde tevâtür derecesine ulaşan haberleri kapsar.[114] Hanefiler, tâbiûn ve tebe-i tâbiûnden sonraki asırlarda mütevâtir derecesine ulaşan haberlere ise meşhûr demezler. Zira âhâd haberlerin birçoğu bu şekilde sonradan meşhûr olmuştur. Onlar, meşhûr haberin bu kısmını, insanlar arasında sonradan yayıldığı için, meşhûr müstefîz diye isimlendirmişlerdir.[115]

İmam Mâlik'in (ö.179/795) Muvatta'sında meşhûr sünnet tabirini çağrıştıran ifadelere rastlanmaktadır. İmam Mâlik, Ömer b. Abdülazîz'in "Süvari için iki, yaya

---

[112] Tahir el-Cezâirî, **Tevcîhu'n-Nazar**, tah. Abdulfettah Ebu Ğudde, Mektebetü'l-Matbuâtu'l-İslamiyye, Halep, 1995, s. 111. Apaydın, "**Meşhûr"**, DİA, c. XXIX, s. 368; Yargı, **Hanefî Fıkıh Doktrininde Meşhûr Sünnetin Yeri**, s. 53; Hacıoğlu, Nejla, **"el-Fusûl fi'l-Usûl" isimli eseri bağlamında Cessâs'ın Hadis İlmindeki Yeri**, AÜSBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010, s. 80-89.

[113] Yargı, **Meşhur Sünnetin Dindeki Yeri**, s. 42, 43.

[114] Serâhsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ebû Sehl, Usûlu's-**Serâhsî**, tah. Ebû'l-Vefa el-Afgânî, I-II, Kahraman yay. İstanbul, 1984, c. I, s. 192; Pezdevî, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Hüseyin, **Usûlü Pezdevî (Kenzu'l-Vusûl ilâ M'rifeti'l-Usûl),** I-IV, Şirket-i Sahafiyye-i Osmaniyye Matbaası, İstanbul, 1308, c. II, s. 368. Geniş bilgi için bak. Ünal, a.g.e., s. 128-133

[115] Serâhsî, a.g.e., c. I, s. 192; Pezdevî, a.g.e., c. II, s. 368.

için bir hisse vardır." sözünü aktardıktan sonra "Bu sözü ben daima işite gelmişimdir" demektedir.[116] Yine "İhramlı kimsenin devekuşunu öldürmesinin cezası bedenedir" rivayetinin arkasından o, bu sözü daima işite geldiğini ifade etmektedir.[117] Ramazan ve Kurban Bayramı namazlar için "…Ta Hz. Peygamber zamanından bu güne kadar, Ramazan ve Kurban bayram namazlarında ezan ve kamet okunmamıştır. Bizde (bize göre) kendisinde ihtilaf bulunmayan sünnet budur." demektedir.[118] Şuf'a konusunda "Abdurrahman b. Avf, Allah Resûlü'nün (sav) ortaklar arasında taksim edilmemiş olan malda şuf'a hakkı olduğuna, ortakların sınırlarını kendi aralarında belirlediklerinde ise bu malda şuf'a hakkı olmadığına hükmettiğini haber verdi" dedikten sonra "Bu bizim yanımızda kendisinde ihtilaf olamayan bir sünnettir" demektedir[119]. Muvatta'da

a. "es-Sünnetü indenâ veya es-Sünnetü fî zâlike" (Bize göre sünnet)[120]
b. "Madat es-Sünnetü" (Öteden beri cârî olan Sünnet)[121]
c. "el-Emru İndenâ" (Bize göre cari olan durum şöyledir)[122]
d. "el-Amelü İndenâ" (Bize göre cari olan amel şöyledir)[123] tabirleri geçmektedir.

Son dönem bazı araştırmacılar, İmam Mâlik'in ""sünnet " kelimesini nasıl kullandığını incelemiş ve onun bu kelimeyi ağırlıklı olarak "Medinelilerin Geleneği"

[116] Mâlik, 21, Cihâd, 12 H. No: 21, s. 266. Beyhakî bu sözün İmâm Şafiî'den rivayetle, Hz. Ali, Zeyd b. Sabit, İbn Abbâs ve Muaviye tarafından söylediğini haber vermektedir. İmâm Şafî devamla bu Hadis ilmi nazarında Hz. Peygamber'in hadisi olmadığını zikri geçen sahâbenin kavli olduğunu söylemektedir. Bak. Beyhakî, **es-Sünenü'l-Kübrâ**, I-X, el-Maarifu'n-Nazmiyye, Haydarâbâd, 1344, c. V, s. 182, H. No: 10153.
[117] Mâlik, (rivâyetü Yahya b. Yahya), 20, Cihâd, 76, H. No: 234.
[118] Mâlik, (rivâyetü Yahya b. Yahya), 10, Ideyn 1, H. No:1, s. 114; 35, Şufa'1, H. No: 1, s. 416.
[119] Mâlik, 35, Şuf'a 1, H. No: 1, s. 416. Bâcî bu tür ifadelerin mütevatir haber olarak görmektedir ki bu görüş isabetli değildir.
[120] Mâlik, 3, Salât 14, H. No: 62, s. 67; 5, Cum'a 8, H. No: 18, s. 17; Zekât 2, H. No: 7, s. 151.
[121] Mâlik, 17, Zekât 18, H. No: 45, s. 186.
[122] Mâlik, 2, Tahâret 28, 29, H. No: 101, 188, s. 51; 3, Salât, 10-13, H. No: 46, 61, s. 63, 66.
[123] Mâlik, 35, Şuf'a' 28, H. No: 39 s. 436-7.

anlamında kullanıldığını ve bunların genellikle nebevî tatbikata dayandığını ileri sürmüştür.[124] Bu yönü ile İmam Mâlik, Medine'de cârî olan ve kendi tercih ettiği görüş ile örtüşen uygulamaları, bu başlıkta direkt ve dolaylı olarak geçen sünnet kelimesi ile ifade etmektedir.[125] Medine Ehli'nin Ameli'ni; bir kısmı merfû, bir kısmı mevkûf ve maktu hadisler ile kıyasa kadar uzanan bir yelpaze içerisinde meşhûr olan uygulamalar ve Medine'de ma'mul olan rey ve Medine Ehli'nin icmaı'dır diyebiliriz. Çünkü bu tür görüşler muhtemelen tâbiûn tabakasında şöhret bulan bir topluluğun ashâbtan rivayetleri ve yine Medine'de olgunlaşan akli çıkarımlardır.[126] Bundan dolayı İmam Mâlik, Medine ehlinin ameline ters düşen haber-i vahidlerin Hz. Peygamber'e nispet edilemeyeceğini söylemekte, buna gerekçe olarak da onların amelinin bin kişinin bin kişiden rivayeti sayıldığını öne sürmektedir.[127] Zaten Medine ehlinin amelinin ictihadî olmayan kısmı yani naklî kısmı ile ilgili meselelerde herhangi bir itiraz vuku bulmamışsa bu tatbikat ulemâ arasındaki hâkim kanaate göre bağlayıcı sünnet muvacehesinde değerlendirilmiştir.[128]

İmam Şâfiî (ö.204/819) genel olarak haberleri, "haberi- hâssa" ve "haber-i âmme" şeklinde ikiye ayırmaktadır. Şâfiî'ye göre "ilm-i âmme", herkesin bilmesi

---

[124] Fazlur Rahman, **Tarih Boyunca Metodoloji Sorunu**, s. 26-27; Guraya, **Sünnetin Neliği Sorunu**, s. 79-148; Aktepe, İshak Emin, **İslam Hukukçularının Sünnet Anlayışı**, İnsan yay. İstanbul, 2008, s. 185.

[125] Geniş bilgi için bak. Fazlur Rahman, a.g.e., s. 26-27; Guraya, a.g.e., s. 79-148; Özafşar, **Hadisi Yeniden Düşünmek**, s. 43-61.

[126] Guraya, a.g.e., s. 89; Özafşar, a.g.e., 61; Coşkun, **Sünnet-Gelenek İlişkisi**, s. 52,53; Ebû Zehra, Muhammed, **İmâm Mâlik**, çev. Osman Keskioğlu, Hilal yay., Ankara, 1984, s. 285; es-Subkî, Ali b. Abdulkafî, **el-İbhâc fî Şerhi'l-Minhâci'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl**, tah. Kom., Dâru'l-Kütübi'l-İmiyye, c. Beyrut, 1404, c. II, 364.

[127] el-Behnasâvî, Salim Ali, **es-Sünnetü'l-Müftira âleyha**, Dâru'l-Vefâ, Kahire, 1989, s. 152; Bu konuda erkeğin tenasül uzvuna dokunması ile abdestinin bozulacağına dair rivayeti Medine'deki uygulamaya ters düşmesinden dolayı İmam Mâlik'in reddettiğine dair bak. el-Behnasâvî, a.g.e., s. 346, 347. Benzer değerlendirmeler için bak. Guraya, **Sünnetin Niteliği Sorunu**, s. 89; Özafşar, **Hadisi Yeniden Düşünmek**, s. 61; Coşkun, **Sünnet-Gelenek İlişkisi**, s. 52-53.

[128] Dönmez, İbrahim Kâfi, "**Amel-i Ehl-i Medine**, DİA, TDV yay., İstanbul-1991, c. III, s. 23. Ayrıca bak. Aslan, Naci, Hanefilerin Umumü'l-Belva ve Mâlikilerin Amel-i Ehl- Medine İlkesi Bağlamında Haber-i Vâhid'in Değeri Üzerine, **Çorum Ün. İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, C. 4, S. 2, Temmuz-Aralık 2004, s. 26.

gereken, insanların dillerinde olan ve uygulanagelen haberlerdir, avâm ve bilginler bunları bilirler. "İlm-i hâss"a ise insanlardan bir kısmının bilmesi yeterli olan bilgilerdir.[129] Onun nazarında haber-i vahid, daha sonraları kelimenin kazandığı, meşhûr, azîz ve garîb çeşitlerini içine alan ıstılâh manasında değil, delâlet ettiği lügat manasıdır; yani Hazret-i Peygamber'e mevsul olarak müntehi olana kadar yalnız bir kişinin bir kişiden rivayet ettiği hadis olup haberu'l-âmme ise mütevâtirden daha geniş bir anlamda kullanılmıştır.[130] İmam Şâfiî haber-i vahidi tarif ederken aslında o sahîh hadisi vasfetmektedir. Bir kişinin haberiyle hucciyyetin sabit olduğu, bunun için haber-i âmmenin veya birden fazla kişinin haberinin şart olmadığı, haber-i vahidin aslında sünneti temsil ettiği görüşünü savunmuştur. [131] Aynı zamanda İmam Şâfiî "İki kişi tarafından rivayet edilen hadis hıfz bakımından ve yanılma olmaması açısından bir kişinin naklettiği hadisten daha üstün sayılır. Beş kişi tarafından rivayet edilen hadis bir kişinin naklettiği hadisten daha üstündür" demektedir.[132] Anlaşıldığı kadarı ile haber-i âmme ile haber-i hâssa arasındaki fark herkes tarafından bilinip bilmediği veya daha iyi ezberlenip ezberlenmediği ile ilgilidir. [133]

---

[129] Şâfiî, Muhammed b. İdris, **er-Risâle**, tah. Ahmed Muhammed Şakir, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y., s. 357-359; Hansu, Hüseyin, **Mütevatir Haber- Bilgi Değeri ve İslam Düşüncesindeki Yeri**, Bilge Adamlar yay., Van, 2008, s. 72, 73, 105. Aslında haberlerin hüccet değeri açısından hâss ve âmm şeklinde ayrımına daha önce Vâsıl b. Atâ'da (ö.131/748) rastlamaktayız. Bazı araştırmacılar İmam Şafiî'nin haber-i hâssa ve haber-i âmme şeklindeki kullanımı Mu'tezile'nin tesiri ile geliştirdiğini ifade etmektedirler. Bak. Ayrıca bak. Hansu, **Mu'tezile ve Hadis**, s. 114 vd., ayrıca bak. Ertürk, **"Haber-i Vâhid"**, DİA, c. XIV, s. 350.

[130] Koçyiğit, Talat, **Hadis Tarihi**, TDV yay. Ankara, 2003, s. 184-5. Ertürk, Mustafa, "**Haber-i Vâhid**, DİA, TDV yay., İstanbul 1996, c. XIV, s. 351; Hansu, **Mütevatir Haber**, s. 72-73.

[131] Koçyiğit, a.g.e., s. 188. Yine imam Şâfî âhâd haberin sünneti temsil eden yegâne kaynak olduğunu ileri sürmektedir. Bu durumda İmam Şafiî Hz. Peygamber'in söz, fiil ve davranışlarını ifade eden hadisi, Peygamber'in sünnetine indirgemiştir. Özafşar, a.g.e., s. 81-100.

[132] Şâfiî, **er-Risâle**, s. 281.

[133] Beyhakî, el-haberu'l-hâsse'yi kabaca özel hükümler hakkında gelen haberler olarak tarif etmiştir. Ona göre haberlerin çoğu bu türdendir ve genel çoğunluk bunları bilmekle sorumlu değildir. Bunlardan bir kısmı, birçok kanaldan farklı senedlerle rivayet edilmiş ve şöhret derecesine varmış haberlerdir. Kader, ru'yet, havz, kabir azabı, bazı mucizeler, fazilet vb. konularda birçok tarikten gelen haberler bunlara örnek verilebilir. Beyhakî, **Delâil**, c. I, s. 32, 33. Verilen örnekler aslında Hanefîlerin meşhûr dediği, bazı âlimlerin müstefîz diye isimlendirdiği haberlerin mukabili gibi gözükmektedir. Bak. Hansu, **Mütevatir Haber**, s. 109; Yıldırım, **Hadisçiler ve Çelişki**, s. 46.

Meşhûr hadisin tanımı konusunda Şâfiî usûlcüler arasında bir birlik yoktur. İmam Cüveynî (ö.478/1085), Ebû İshak'ın (ö.472/1079) mütevâtir ve âhâd arasında müstefîz diye isimlendirilen haberlerden bahsettiğini söylemektedir.[134] Bu doğrultuda Şâfiî usûlcülerden Gazâlî (ö.529), el-Âmidî (ö.618) ve İbn Hâcib (ö.646) meşhûr hadisi müstefîz hadis ile bağlantılı olarak her tabakada ravî sayısı üçten fazla olan ama tevâtür seviyesine çıkmayan hadis olarak kabul etmişlerdir.[135] Şafi usûlcülerinden Ebû Bekir es-Seyrafî (ö.330) ve el-Kaffâl (ö.330) meşhûr hadisi mütevâtir hadis olarak görürken; el-Maverdî (ö.450) ve Ebû İshâk (ö.472/1079) meşhûr hadisi, mütevâtir ve âhâddan ayrı üçüncü bir kısım olarak tanımlamışlardır.[136]

Ahmed b. Hanbel haber-i vahidi iki kısma ayırmaktadır. Bunlardan ilkine *mutlak haber-i vahid* kincisine ise *karineli haber-i vahid* demektedir. Birçok râvinin rivayet edip ümmetin yaygın olarak benimsediği ve râvinin doğruluğuna dair karinelerin bulunduğu habere karineli haber-i vâhid denilmektedir. Esas itibariyle bu haber mutlak haber-i vâhid mefhumunun dışında kalmakta ve büyük ölçüde, belki de bütünüyle müstefîz/meşhûr haber içeriği kazanmaktadır.[137]

Şiî usûlcüleri arasında meşhûr; râvîler arasında bir rivayetin şöhret bularak şâz olmaktan çıkması, hüküm istinbat etme konusunda müçtehitlerden çoğu tarafından gelen rivayetin dayanaklarının şöhter bulması, fukaha arasında neredeyse dayanakları bilinmeyecek derecede fetvaların şöhret bulması, şeklinde üç kısma ayrılmıştır.[138]

---

[134] el-Cüveynî, Ebû'l-Meâlî Abdulmelik, **el-Burhân fî Usûli'l-Fıkıh**, tah. Abdulazîz ed-Dîb, I-II, Dâru'l-Ensâr, Kahire, t.y., c. I, s. 589.
[135] Alûsî, **Ikdü'd-Dürer**, s. 150.
[136] Alûsî, a.g.e., s. 153.
[137] es-San'ânî, Muhammed b. İsmail, **Usûlu'l-Fıkhi'l-Müsemmâ İcabetü's-Sâil Şerhu Buğyeti'l-Âmil**, Müessestü'r-Risâle, Beyrut, 1986, s. 102; Apaydın, "**Haber-i Vâhid"**, c. XIV, s. 356-357.
[138] Takıyyü'l-Hakîm, **el-Usûlü'l-Âmme**, 1979, s. 221-223.

Sünnetin tedvini her ne kadar fıkıhtan önce olsa da tasnifi fıkıhtan sonradır. Aslında Ebû-Yûsuf, Muhammed eş-Şeybanî ve İmam Şâfiî bize kadar gelen fıkıh kitaplarını yazarken, tasnif edilmiş hadis kitaplarına değil, bazı hadislerin toplandığı sahifeler ile şifâhî rivâyete dayanmışlardır.[139]

İlk dönem fıkıh ekolleri içerisinde meşhûr bir sünneti veya hadisi nitelemek üzere "meşhûr", "ma'rûf" ve "müstefîz" gibi terimleri en önce kullananlar Irak fıkıh ekolü mensupları olduğu ifade etmek üzer başta müsteşrikler olmak üzere, günümüz bazı araştırmacıları buna dair birtakım tezler ileri sürmüşlerdir.

Schacht (ö.1969), Peygamber sünneti kavramının hicretten sonra ikinci yüzyıl civarında Irak ekolü tarafından icat edildiğini ve bu sebeple de Peygamber sünnetinin Hz. Peygamberin gölgesi altında hayatiyetini sürdüren Irak ekolünün yaşayan sünneti olduğunu ileri sürmüştür.[140] Anlaşıldığı kadarı ile Schacht, ikinci yüzyıl âlimlerinin kendi teori ve görüşlerini, otoritesini kuvvetlendirmek için Peygamber'e isnad ettiklerini iddia etmektedir.[141] Schacht, Ebû Yusuf (ö.182/798) tarafından kullanılan "ma'rûf ve mahfûz sünnet" tabirinin bu okulun bir doktrini olduğunu söyler. Ona göre Ebû Yusuf, Suriye fıkıh ekolünden İmam Evzâî'nin iddia ettiği gibi (ö.153/770) insanların yapageldikleri amelî uygulamaların sünnet olmayacağını, sünnetin sistematik çıkarımlar ve fakihler tarafından kabul görmüş mezhep öğretisi olduğunu savunmaktadır.[142] Bu yönü ile bir kimse Hz. Peygamber'in sünnetini, ashabın ileri gelenlerinin ve fakihlerin fetvalarındaki bilgiyi elde etmek ve emri uygulamak zorundadır.[143]

---

[139] Karaman, Hayrettin, **İslam Hukuk Tarihi**, İz yy, İstanbul, 1999, s. 153, 162; Karaman, Hayrettin, **Ana Hatları ile İslam Hukuku**, (1.2.3. Ciltler bir arada) Ensar Neşriyat, İstanbul, 2008, s. 57.
[140] Schacht, **Origins**, s. 76. (el-A'zamî'den nakille bak. el-A'zamî, **İslâm Fıkhı ve Sünnet**, s. 129.)
[141] el-A'zamî, a.g.e., s. 76.
[142] el-A'zamî, **İslâm Fıkhı**, s. 86-88;
[143] el-A'zamî, a.g.e, s. 87.

Fazlur Rahman (ö.1988), Ebû Yusuf'un, hadislerin çoğaldığı bir dönemde, isnad zinciri ile Hz. Peygamber'e ulaştırılan bazı hadislerin fıkıh uzmanlarınca iyi bilinmediğini, bunların ne Kur'an'a ne de sünnete uygun düşmediğini bundan dolayı sünnetin kolektif ruhuna yakın olmak gerektiği görüşünde olduğunu söyler. Fazlur Rahman'a göre Ebû Yusuf, Hadisin kolektif tabiatının ya da ruhunun kriteri olarak, herkesçe bilinen sünneti (es-Sünnetü'l-ma'rûfe) ihdas etmiştir.[144]

Guraya, Ebu Hanife mektebinin süregelen dinî tatbikâta çok büyük önem verdiğini, Ebû Yusuf'un da "Resûlullah'ın sünneti, Ashabın ileri gelenlerinin ve fakihlerin fetvâları" terimini kullanmasından açıkça anlaşıldığı üzere, "Peygamber'in Sünneti" mefhumu onların malumuydu. Buna rağmen onlar, çoğunlukla "es-Sünnetü'l-Mahfûzatu'l-Ma'rûfe" ve "es-Sünnetü'l-Ma'rûfe" terimlerini kullanırlardı" demekte ve Ebû Yusuf'un sünnet telakkisini; "Kur'an'da ve yaygın sünnette "es-Sünnetü'l-ma'rûfe" vücut bulan dini ve ahlakî prensipler" olarak ifade etmektedir.[145]

İ. Hakkı Ünal, meşhûr hadis teriminin diğer hadis terimleri gibi sonradan ıstılâhî bir anlam kazandığını; çünkü Ebû Hanîfe ve talebelerinin kullandıkları "meşhûr" ve "ma'rûf" tabirlerinin, kelimelerin lügat manalarına uygun olarak o rivayetin birçok kimse tarafından bilinir ve tanınır olmasını ifade ettiği görüşündedir.[146] Muhtemelen Ünal "meşhûr" teriminin sonradan ıstılâhî bir mana kazandığını söylerken, ehl-i hadis tarafından tanımlanan "meşhûr" terimini kastetmektedir.

---

[144] Fazlur Rahman, **Tarih Boyunca İslamî Metodoloji Sorunu**, çev. Salih Akdemir, Ankara 1995, s. 50 vd. Fazlur Rahman'ın Ebû Yusuf'un yaptığı bu alıntıyı yanlış anladığı ve yanlış yorumladığı şeklindeki eleştiri için bak. Ünal, "**Fazlur Rahman'ın Sünnet Anlayışı ve "Yaşayan Sünnet" Kavramı Üzerine"**, s. 291.

[145] Guraya, Muhammed Yusuf, **Sünnetin Niteliği Sorunu**, çev. Mehmet Emin Özafşar, Otto yay., Ankara, 2015, s. 62, 63.

[146] Ünal, İsmail Hakkı, **İmâm Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu**, DİB yay., Ankara, 1994, s. 131.

Görmez bu konuda şöyle demektedir: "Evzâî avâm-ı nâsın; Mâlik Medine halkının uygulamalarını sünnetin muhtevası içinde değerlendirirken Ebu Yusuf, fakihlerin uygulamalarını esas almıştır. Hanefiler hadis rivayetinde fakih olmasını şart koştukları gibi bir uygulamaya sünnet adının verilmesi için de fakihlerin bunu tanımaları gerektiğini öne sürmüşlerdir. Ebû Yusuf'un "es-Sünnetu'l-marûfe" dediği şey bunun açık ifadesidir."[147]

Özafşar ise, "daha sonra hadis ilminin temel ıstılâhları arasında yer alan "meşhûr", "müstefîz" vb. kelimelerin bu fakihler nezdindeki anlamı sonrakilerden biraz farklıdır. Onların bu kelimelerden amaçları, versiyonlarının çokluğu sebebiyle rivayetin kazandığı şöhret olmaktan çok, rivayetin içeriğinin fakihler arasındaki şöhretini kastettikleri anlaşılmaktadır."[148] Ona göre Hanefî fıkıh ekolünün iki önemli temsilcisinden Ebû Yusuf'un (ö.182/798), "es-Sünnetü'l-ma'rûfe" terkibini çok kullandığını, bununla hadisin yanında, başta Hz. Peygamber olmak üzere, sahâbe ve fıkıh otoritelerinin tatbikatını anladığını ifade etmektedir.[149] İmam Muhammed (ö.189/804) ise sünnetin elde edildiği materyaller arasında hadise daha fazla vurgu yapmakta bunun yanında öteden beri süregelen tatbikata da atıfta bulunmaktadır.[150]

Yargı, meşhûr ve ma'rûf terimleri hakkında "Dikkatle incelendiğinde bu kavramların onların eserlerinde terim olarak kullanıldığı söylenebilir. Ebû Yusuf ve Şeybânî'nin eserlerinde bu terimleri sadece pek çok kimse tarafından veya kendi dönemlerindeki ilim ehli arasında bilinen hadisler ve sünnetler için kullanmadıkları,

[147] Görmez, **Metodoloji**, s. 235.
[148] Özafşar, **Hadisi Yeniden Düşünmek**, s. 252.
[149] Özafşar, a.g.e., s. 64.
[150] Özafşar, a.g.e., s. 73.

sözlük manasının dışında ıstılâhî bir anlam kazandırarak rivayet açısından önemli derecede bilgi oluşturan rivayetler için kullandıkları görülür" demektedir.[151]

Bu durumda ilk asırda sünnet, Hanefîlece, fıkhın kaynaklarından biri kabul edilmiş ve Hz. Peygamber, sahâbe ve ilk nesillerin sözlü ya da fiilî kararlarını içeren geniş bir alanı içine almıştır. Ma'rûf sünnet bu manası ile ilgili çevrelerde ne rivayetlere ne de toplumun yaygın tatbikatına hasredilmiş, bilakis fıkıh otoritelerince bilgi değeri olan haberler veya uygulamalar için bu tabir kullanmıştır.

Sonuç olarak meşhûr haberin mahiyetine dair ilk değerlendirmelerin fıkıhçılar arasında yapıldığı görülmektedir. İslam hukukunun kaynaklarından ikincisi olan sünneti sistematik bir şekilde anlamaya ve yorumlamaya dayanan bu süreçte fıkıhçıların buna dair esasları hadisçilerden önce koymaya çalışmaları yadırganacak bir durum değildir. Yapılan değerlendirmeler ışığında fıkıhçılar, ilk zamanları birçok kişiden tarafından bilinen haberler için ma'rûf/meşhûr tarifini kullanmışlardır. Bu dönemde meşhûr haberin "ma'rûf", "müstefîz" hatta "mütevâtir" kavramlarıyla anlam yakınlığına ve bazı kullanımlarda mana birliğine sahip görünmektedir. Bunun yanında sonraki dönem Hanefi ve Şâfiî usûlcüleri arasında meşhûr hadis için özel bir bölüm ayrılmıştır.

d. Muhaddislere Göre Meşhûr Haber

Muhaddisler arasında "meşhûr" ve "müstefîz" ifadelerini h. II. Asırda İbâziye mezhebine ait müelliflerden Rabi' b. Habîb'in (ö.180/796) Müsned'inde geçtiğine şahit olmaktayız.[152] Fakat Rabi'nin vefatı ile eserini et-Tertîb adıyla yeniden düzenleyen İbazî âlimi Ebû Yakub el-Vercelânî'nin (ö.570/1175) vefatı arasında dört

[151] Yargı, **Meşhur Sünnetin Dindeki Yeri**, Ensar yay., İstanbul, 2009, s. 194.
[152] Rabi' b. Habîb, Ebû Amr, **Müsned**, Dâru'l-Hikme, Beyrut, 1415, c. I, s. 359, H. No: 919.

asır gibi uzun bir zaman geçmekte, kitabın sonraki nesillere intikali ile ilgili yeterli bilgi bulunmamaktadır.[153] Bundan dolayı eserde geçen "meşhûr" ve "müstefîz" ifadelerini ihtiyatla karşılamak daha doğrudur.

Abdurrezzâk (ö.211/826), "Her kim bir yiyecek satın alırsa, o malda ortaklık, tevliye ve ikâle[154] olması müstesna onu tamamıyla teslim almadıkça satmasın" hadisinin Medine'de yaygın (müstefîz) olduğunu haber vermektedir.[155] İbn Ebi Şeybe (ö.235/849), Allah Resûlü'nün (sav) Ümmü Seleme ile evliliğine dair rivayetin hicaz ehli arasında ma'rûf olduğunu söylemektedir.[156] Burada müstefîz ve ma'rûf kelimeleri belli bir bölgede yaygın olan hadisler için kullanılmıştır.

İmam Buhârî (ö.256/870) Sahîh'inde Ebû Sufyân'ın hanımı Hind'e Allah Resûlü'nün (sav) "Onun malından ma'rûf ölçüsünde kendine ve çocuklarına yetecek miktar al" buyurduğunu haber verdikten sonra o, "Bu, meşhûr bir durum olduğu zamandır" demektedir.[157] Buhârî, kocanın nafaka mesuliyeti ile kadının çocukları ve kendisi için yetecek nafakaya ihtiyaç duymasını ma'rûf bir iş olarak, meşhûr kelimesi ile izah etmektedir. Yine Buhârî, namazda ellerin kaldırılması ile ilgili yazdığı cüzde sahâbeden Semura b. Cündeb'den şu rivayeti aktarmaktadır: "Resulüler (sav) yanımıza namaza çıktı ve şöyle dedi: "Ne oluyor da sizleri, yerinde durmayan hırçın atların kuyruklarını kaldırdıkları gibi ellerinizi kaldırmış vaziyette görüyorum! Namazda sakin olunuz." Hadisin devamında Buhârî "Bu kıyamla ilgili değil

[153] Erul, Bünyamin, "**Rabi' b. Habîb**", DİA, TDV yay., İstanbul, 2007, c. XXXIV, s. 495.
[154] Tevliye: Alış fiyatı veya maliyet üzerine kâr koymadan yapılan güvene dayalı satış sözleşmesi; (Cebeci, İsmail, "**Tevliye"**, DİA, TDV yy, c. XXXXI, s. 39), İkâle: bağlayıcı ve feshi kabil bir akdin tarafların karşılıklı rızâsıyla ortadan kaldırılmasını ifade eder. İkâle, fesih gibi akde dayalı borç ilişkisini sona erdiren sebeplerden biri olmakla birlikte kuruluşu için iki tarafın karşılıklı iradesine ihtiyaç duyulması bakımından fesihten ayrılır ve bu yönüyle bir akid özelliği taşır. (Aybakan, Bilal, **"İkâle",** DİA, TDV yy, c. XXII, s. 14)
[155]Abdurrezzâk, **el-Musannef**, c. VIII, s. 49, H. No: 14257.
[156] İbn Ebî Şeybe, **el-Musannef**, c. III, s. 542, H. No: 16952.
[157] Buhârî, Ahkâm 14, s. 596.

teşehhüdle ilgili olan bir durumdur. Sahâbe teşehüdde birbirlerine selam veriyorlardı. Allah Resulü (sav) teşehüdde elleri kaldırmayı yasakladı. İlimden biraz nasibi olan kimse bununla (kıyamda elleri kaldırmanın yasaklandığına dair) delil getiremez. Bu ma'rûfdur, meşhûrdur, bunda ihtilaf yoktur" ifadesini kullanmaktadır.[158] Buhârî aynı cüzde rükûda ellerin kaldırılması ile ilgili hadisin râvîsi Vâil b. Hucr'un (ö.51/671) Medine'ye gelişi ve Müslüman olmasından bahsetmekte ve "Vâil b. Hucr kıssası ehl-i ilim nezdinde meşhûrdur" demektedir.[159] Buhârî'nin buralarda "meşhûr" kelimesini terim anlamıyla "bilinen, aşikâr olan, yaygın olan" manasında kullandığını, yine meşhûr ve marûf arasında da bir fark görmediğini söyleyebiliriz.

İmam Müslim (ö.261/875) Mukaddime'sinde, zamanında bazı muhaddislerin, doğrulu ve güvenilir râvîlerin naklettiği meşhûr ve sahîh hadislerle yetinmediklerinden yakınmaktadır.[160] Aynı şekilde "Kim, yalan olduğu bilinen bir haberi benden rivayet ederse o da yalancılardan biri olur" hadisinin Resûlullah'dan (sav) rivayet edilen meşhûr bir eser olduğunu haber vermektedir.[161] Müslim'in Sahîh'inde bu iki yerde geçen "meşhûr" kelimesinin "sahîh hadisler" ve "birçok kimseden nakledilen, bilinen hadisler" manasına kullanıldığını söyleyebiliriz.

Ebû Dâvûd (ö.275/888), Mekkelilere yazdığı Risale ilâ Ehl-i Mekke'de "Sünen" adlı eseri hakkında şunları söylemektedir: "Sünen'e aldığım hadislerin büyük çoğunluğu *meşhûr* hadislerdir. Bunlar hadis ile ilgili eser yazan herkesçe *meşhûrdur*. Ne var ki, bu hadisleri temyize her âlim muktedir olamaz. Bu hadisleri seçmiş olmak övünmeye değer. Zira Mâlik, Yahya b. Saîd ve hadis ilminin diğer üstatlarının rivayeti

[158] Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, **Kurratü'l-Ayneyn bi Râfi'l-Yedeyn fi's-Salât**, Dâru'l-Erkâm, Kuveyt, 1983, s. 34
[159] Buhârî, a.g.e., s. 37.
[160] Müslim, Mukaddime, s. 674.
[161] Müslim, Mukaddime, s. 674.

de olsa, garîb hadisle ihticac olunmaz... Hadis garîb, şâz olduktan sonra, kendisiyle önceden delil getirilmiş diye, hükme esas alınmaz. *Meşhûr*, muttasıl ve sahîh olan hadisi reddetmek kimsenin haddi ve hakkı değildir. İbrahim en-Nehâî şöyle derdi: "Âlimler garîb hadisi hoş karşılamazlardı." Yezid b. Ebi Habib de şunları söyler: "Hadis duyduğun zaman yitiğini ilan ettiğin gibi onu ilan et. Şayet hadis olarak biliniyorsa (ma'rûf) ne âlâ, değilse, at gitsin" demektedir.[162] O meşhûr hadisi, sahîh ve senedi muttasıl olan, maruf olan ve kendisiyle delil getirilebilecek seviyede dinde hüccet olan hadisler, garîb ve şâz hadisleri ise söyleyenleri hadis ilminde mahir kişiler olsa bile meşhûr hadis seviyesine ulaşmayan illetli haberler ve kendileri ile delil getirilemeyen hadisler olduğunu söylemektedir.

Bunun yanında Ebû Dâvûd Sünen'inde de "meşhûr" ibaresini üç yerde, farklı tariklerden gelen hadisin bir varyantının diğerlerine göre daha meşhûr olması manasına kullanmaktadır.[163]

[162] Mektup, Ebû Dâvûd'un Sünen'ini neşrini yapan Muhammed b. Sâlih er-Râcihî'nin önsözünde Ebû Dâvûd'un hal tercümesinden alınmıştır. Bak. Ebû Dâvûd, **Sünen**, nşr. Muhammed b. Sâlih er-Râcihî, Beytu'l-Efkâri'd-Devliyye, Riyad, 2013, s. 12-14. Ayrıca bak. Çakan, **Hadis Edebiyâtı**, s. 82-87.

[163] Ebû Dâvûd, Allah Resûlü'nün (sav), Subhaneke duası ile namaza başladığına dair hadisi, Bedîl b. Meysera'dan (ö.125), Abdüsselam b. Harb'in (ö.187) rivayet ettiğini haber vermiştir. Fakat Bedîl b. Meysera'dan (ö.125) Abdüsselam b. Harb dışında başka bir topluluk da haberi, bu kısım olmadan nakletmişlerdirler. Ona göre bu haber yukarıdakine göre daha meşhûrdur. Bak. Ebû Dâvûd, Salat 122, H. No: 776. Yine vitir namazında rükûdan önce kunut yapma ile ilgili hadiste Ebû Dâvûd: "Zübeyd'in hadisini Süleyman el-A'meş, Şu'be, Abdulmelik b. Ebi Süleyman ve Cerîr b. Hazım -hepsi Zübeyd'den rivayet etmişlerdir-onlardan hiçbiri kunûtu zikretmemiştir. Ancak Hafs b. Ğıyas'ın Mis'ar vasıtasıyla Zübeyd'den rivayet ettiği bundan müstesnadır. Çünkü Mis'ar hadisinde "Resûlullah rükûdan önce kunut yaptı" demiştir. Ebu Dâvûd: "Hafs hadisi olarak meşhûr olan bu değildir, Onun Mis'ar'dan başkasından olduğunu zannediyoruz" demektedir. Bak. Ebû Dâvûd, Salât 340, H. No: 1427. Sadaka-ı fıtrın kime verileceğine dair rivayette Ebû Dâvûd, Ubeydullah an Nâfî' tariki ile gelen hadiste "Müslümanlar" ibaresi yer aldığını, meşhûr olan rivayetin Ubeydullah'tan "Müslümanlar" ibaresi olmadan nakleden haber olduğunu söyler. Bak. Ebû Dâvûd, Zekât 19, H. No: 1612.

Tirmizî (ö.279/892) Câmiî'nde, "meşhûrun garîbun"[164], "meşhûrun"[165] lafızlarına tahric maksadıyla yer vermektedir. Meşhûr tabiri Tirmizî'de aşağıdaki şekillerde kullanılmıştır:

i. Önceleri tek tarikten gelen hadisin sonradan şöhret bulması:

Tirmizî, "Mecusilerin tencere ve tabaklarını tertemiz yıkayın sonra yemek pişirip yiyin" hadisini "Bu hadis Ebû Sa'lebe'nin rivayeti olarak meşhûrdur" şeklinde tahric etmektedir.[166] Tirmizî hadisi Ebû Sa'lebe'den Ebû Kılabe[167], Ebû İdris el-Havlanî[168] ve Esma er-Rahabî[169] rivayet ettiğini söyler. Bu yönüyle hadis başlangıçta tek râvîden rivayet edilmişken sonraki tabakalarda şöhret bulmuştur.

ii. İki ayrı tarikle gelen hadislerden birinin diğerine göre meşhûr olması:

Tirmizî, Cabir-Hz. Ömer- Resûlullah (sav) zincir ile gelen "Râfî', Bereket ve Yesâr isminin konulmasını yasaklayacağım" haberi[170] dışında rivayetin Hz. Cabir'den gelen ama Hz. Ömer'in zikredilmediği başka bir varyantının bulunduğunu, bu son haberin insanlar arasında meşhûr olduğunu söyler.[171]

Ebû's-Senâbil b. Ba'kek'den nakledildiğine göre Sübey'a, kocasının vefatından yirmi üç veya yirmi beş gün sonra doğum yapıp nifastan temizlenince evlenmek istedi fakat onun bu arzusu hoş karşılanmadı. Hz. Peygamber'e durum

[164] Bak. Tirmizî, et-Talak ve'l-Liân 17, H. No: 1193, s. 1770;
[165] Tirmizî, Et'ıme 7, H. No: 1796, s. 1834; Taharet 44, H. No:58, s. 1636; Salât 177, H. No: 413, s. 1684; Edeb 65, H. No: 2845, s. 1936.
[166] Tirmizî, Et'ıme 7, H. No: 1796, s. 1834.
[167] Tirmizî, Siyer 10, H. No: 1560, s. 1812; Et'ıme 7, H. No: 1796, s. 1834.
[168] Tirmizî, Sayd 1, H. No: 1464, s. 1801; Sayd 11, H. No: H. No: 1477, s. 1803.
[169] Tirmizî, Et'ıme 7, H. No:1797, s. 1834.
[170] Müslim, Edeb: 17; Tirmizî, a.g.e., Edeb 65, H. No: 2835, s. 1936.
[171] Tirmizî, Edeb 65, H. No: 2835, s. 1936. Hadisin Cabir'den gelen tariki için bak. Müslim, Edeb 13, H. No: 2135, Ebû Dâvûd, Edeb 70, H. No: 4960. Tirmizî'nin, insanlar arasında meşhûr olandan kastı muhtemelen bu tarikle gelenlerdir. Zaten Tirmizî şarihi Mubarekfûrî de buna işaret etmektedir. Mubarekfûrî, Muhammed Abdurrahman, **Tuhftul-Ahvezî bi Şerhi Câmii't-Tirmizî**, I-X, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y., c. VIII, s. 124.

bildirilince Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Eğer evlenirse bu onun hakkıdır. İddet bekleme süresi de bitmiştir." Tirmizî hadise "meşhûr garîb" hükmünü verir ve hadisin aynı zamanda Ümmü Seleme'den de rivayet edildiğini söyler.[172] Diğer yandan Ümmü Seleme rivayetine de eserinde yer veren Tirmizî haber hakkında "Hasen sahîh" hükmünü vermektedir.[173] Bu durumda hadisin Ebû's-Senabil tariki ile gelen varyantı Ümmü Seleme rivayetine göre meşhûrdur. Yine Enes b. Mâlik- Katade zinciri ile gelen "Ümmetimin ümmetime karşı en merhametlisi Ebû Bekir, Allah'ın emri konusunda en kavi olanı Hz. Ömer'dir…" haberi hakkında "hasen garîb" hükmünü verirken Ebû Kılâbe'nin Enes'ten rivayet etmiş olduğu diğer varyantına ise meşhûr demektedir.[174]

iii. İki ayrı tarikle gelen hadislerden birinin sonraki tabakalarda şöhret bulması:

Tirmizî, Enes'ten (ra), "Peygamber (sav), abdestli olsa da olmasa da her namaz için ayrıca abdest alırdı" hadisi hakkında "Enes'in, Humeyd'den, rivayet ettiği bu hadis bu yönüyle hasen garîbtir. Hadisçiler yanında ise Amr b. Âmir el Ensarî'nin, Enes'ten rivayet ettiği hadis meşhûrdur" demektedir.[175] Hadisin Enes'ten Amr b. Amir el-Ensarî yolu ile naklettiği hadisin arkasından "Bu hadis Hasen sahîhtir, Humeyd'in, Enes'ten rivayet ettiği hadis ceyyid garîb hasendir" demektedir.[176] Hadisin Enes'ten (ra) Amr b. Amir el-Ensarî tarikiyle Buhârî'de[177], Ebû Dâvûd'da[178] ve kendisinin de Câmiî'nde[179] hadisin değişik varyantları bulunmaktadır. Hadisin Amr b. Amir varyantının meşhûr olandan kastı bu tarikle gelenleri olsa gerektir.

[172] Tirmizî, et-Talak ve'l-Liân 17, H. No: 1193, s. 1770;
[173] Tirmizî, Talak ve'l-Liân 17, H. No: 1194, s. 1770. Ümmü Seleme tarik için bak. Buhârî, Tefsir, Talak Sûresi 65, H. No: 4909, s. 421; Talak 39, H. No: 5318, s. 460; Müslim, Talak 57, H. No:1485, s. 933.
[174] Tirmizî, Menâkîb 32, H. No: 3790, s. 2031.
[175] Tirmizî, Taharet 44, H. No:58, s. 1636.
[176] Tirmizî, Tahâret 44, H. No: 60, s. 1636.
[177] Buhârî, Vudu' 54, H. No: 214, s. 20.
[178] Ebû Dâvûd, Tahâret, 65, H. No: 171, s. 1234.
[179] Tirmizî, Tahâret 44, H. No: 60, s. 1636.

iv. Hadise ilave edilen bir ziyadeden dolayı sonradan garîb sayılması.

Mâlik b. Enes-Nâfî- İbn Ömer zinciri ile rivâyet edilen: "Resûlullah (sav), kadın erkek, hür köle her Müslüman'ın, Ramazan'da fıtır sadakası olarak bir ölçek hurma veya bir ölçek arpa vermesini farz kılmıştır" [180] hadis hakkında Tirmizî, Mâlik b. Enes'in "Müslümanlar" ifadesini kendisinin eklediğini, Eyyûb es-Sahtiyanî, Ubeydullah b. Ömer ve pek çok âlimin bu hadisi Nâfî'den, İbn Ömer'den rivâyet edip, "Müslümanlar" ifadesini kullanmadığını söyler. Arkasından o, "Nice hadisler vardır ki pek çok yönden rivâyet edildiği halde senedi yönünden garîb sayılmıştır." diyerek bu tür meşhûr hadislere işaret eder.[181]

Görüldüğü gibi Tirmizî çağdaşı Ebû Dâvûd gibi meşhûr kelimesiyle klasik Usûlü hadiste daha sonra ıstılâhî manasına kavuşacak olan "meşhûr" ve "garîbu'l-meşhûr" tür hadislere işaret etmektedir.

İbn Huzeyme'nin (ö.311/923) Sahîh'inde de Tirmizî'nin meşhûr tabirine yakın kullanımlar vardır. O, sabah ve ikindi namazından sonra nafile kılmanın nehyi konusunda Katade- Ebi Âliye zinciri ile gelen hadisin meşhûr, Kurban ve Ramazan günleri orucun nehyi konusunda aynı zincir ile gelen hadisin ise garîb olduğunu söyler.[182] Müellif bu tespiti ile meşhûr olup olmama durumunun bazen sened kaynaklı olmayacağını ima eder gibidir. İbn Mende (395/1005) ise kabir azabından Allah'a sığınmakla ile ilgili uzunca bir rivayetin arkasından "هذا إسناد متصل مشهور" "Bu, isnadı muttasıl, meşhûrdur" derken bu sefer şöhretin sened kaynaklı olduğunu söylemiştir.[183]

---

[180] Tirmizî, Sadaka 35.
[181] Tirmizî, el-'İlel, s. 2060.
[182] Bak. İbn Huzeyme, Muhammed b. İshak es-Sülemî, Sahîh, tah. Dr. M. Mustafa el-A'zamî, I-IV, Mektebetü'l-İslamiyye, Beyrut, 1970, c. III, s. 311; başak örnekler için bak. İbn Huzeyme, a.g.e., c. I, s. 115, H. No: 229; c. I, s. 157, H. No: 305; c. II, s. 105, H. No: 1013;
[183] İbn Mende, Muhammed b. İshâk, **el-İmân**, tah. Ali b. Muhammed b. Nâsır el-Fekîhî, I-II, Müessestü'r-Risle, Beyrut, 1406, c. II, s. 965.

Tirmizî'nin iki ayrı tarikten gelen hadislerden birinin diğerine göre meşhûr olması kullanımına yakın İbn Hazm (ö.456/1064) el-Muhallâ'da أيما رجل أعتق أمة ثم تزوجها بمهر جديد فله أجران "Bir kişi bir cariyeyi azat eder sonra da onunla yeni mehir vererek evlenirse onun için iki ecir vardır" rivayeti hakkında "yeni mehir kısmı olmaksızın sikâ râvîlerden meşhûrdur" demektedir.[184]

Hakîm (405/1014) Müstedrek'te, Hz. Cebrîal'in Allah Resûlü'ne (sav) beş vakit namazın vaktini öğrettiği Câbir rivayeti hakkında "sahîhtir, meşhûrdur" değerlendirmesini yapar.[185] Yine o, "Kim kendisine ilimden (bir şey) sorulur da gizlerse, kıyamet günü ateşten gem vurulmuş halde getirilir" hadisi hakkında "Bu insanların arasında birçok isnatlarla dolaşan (تداوله) bir hadisidir"[186] demektedir. Deniz suyundan abdest almakla ilgili "Suyu temiz, ölüsü helaldir" hadisi hakkında "İslam fıkıh âlimleri kendi dönemlerinden günümüze kadar onu dolaştırmaktadırlar (تداوله)"[187] derken, "Müslüman değerli ve kıymetlidir, facir ise aşağılanmış ve kaybetmiş olandır" rivayeti hakkında "Bu imamlardan mervî olarak dolaşan bir hadistir" değerlendirmesini yapar. Müellifin aslında "te-dâ-ve-le" fiilini "meşhûr" manasına kullandığı görülmektedir.[188]

Yine Hâkim en-Neysaburî (ö.405/1014) "Hz. Ali, Hz. Peygamber'den işitmediği bir rivayeti birisinin naklettiğini duyduğunda yemin etmesini isterdi" haberi hakkında "*bu hadis meşhûrdur, müstefîzdir*" değerlendirmesini yapmaktadır.[189] O, bu

[184] İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, **el-Muhalla bi'l-Asâr**, Dâru'l-Fiker, Beyrut, c. IX, s. 505
[185] el-Hâkim, **Müstedrek**, c. I, s. 310, H. No: 704.
[186] el-Hâkim, a.g.e., c. I, s. 181, H. No: 344.
[187] el-Hâkim, a.g.e., c. I, s. 239, H. No: 498.
[188] el-Hâkim, a.g.e., c. I, s. 104, H. No: 132. Kelimenin bu şekilde kullanımına dair bak. el-Ezherî, a.g.e., c. IV, s. 477; İbn Manzûr, a.g.e., c. XI, s. 252; Zebîdî, **Tâcu'l-Arûs**, c. XXVIIII, s. 511.
[189] el-Hâkim, **Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs**, s. 130-131.

şekilde meşhûr ve müstefîz terimlerini aynı anlamda kullanmaktadır. Hatta Hâkim, müstefîz ifadesini kendi eserlerinde yaygın olarak kullanmaktadır.

Beyhakî (ö.458/1066) ise haber-i hâssayı (haber-i vahidi) kabul açısından üç kısma ayırmakta bunlardan ilkinin: "Hadisçilerin sıhhatinde ittifak ettikleri hadisler" olduğunu söylemektedir. Ona göre bu tür haberler ya pek çok tarikle rivayet edilen, iştihar derecesine ulaşıp, hata veya yalan üzere bulunma şüphesinden uzak olan haberler ya da âhâd yolla rivayet edilen haberledir" dereken meşhûr haberleri haber-i hâssa'nın bir türü olarak görür.[190]

Aynı zamanda Beyhakî (ö.458/1066) meşhûr kavramını sened itibari ile şöhret bulan haberlerin ötesine taşıyarak bu kavramı metindeki şöhrete hasretmiştir. O, el-Medhal'de "Her Müslümanın üzerine ilim öğrenmek farzdır"[191] "Ümmetimin ihtilafı rahmettir"[192] hadislerini metni meşhûr, senedi zayıf hadis olarak değerlendirir.[193] el-Medhal'de "Ashabım yıldızlar gibidir" rivayetinin arkasından "metni meşhûrdur" ifadesini kullanmaktadır.[194]

Klasik dönem hadisçilerinden bazıları ise "mütevâtir" haberi, "meşhûr" haber anlamında kullanmaktadırlar. İbn Abdilberr (ö.463/1071) mestler üzerine mesh hadisini "istefâza ve tevâtera" şeklinde tahric etmiştir. Irâkî (ö.806) bu sözü hadisin mütevâtir olduğuna değil yayınlık kazandığı (müştehir olduğu) anlamında

---

[190] Beyhakî, **Delâil**, c. I, s, 32.
[191] Beyhakî, **el-Medhâl ilâ Süneni'l-Kübrâ**, tah. el-A'zamî, I-II, Edvâu's-Selef, Riyâd, 1420, c. I, s. 293. Haber Şuabu'l-Îmân'da "Çin'de dahi olsa ilim talep ediniz. Zira ilim talep etmek her Müslüman üzerine farzdır" şeklinde geçer. Beyhakî haberi hakkında "meşhûra benzemektedir, isnadı zayıftır" demektedir. Bak. Beyhakî, **Şuabu'l-Îmân**, c. II, s. 253, H. No: 1663. Haber hakkında ayrıca bak. İbn Mâce, İman17, H. No: 224; Taberânî, **el-Mu'cemu's-Sağîr**, c. I, s. 29; Kuzâî, **Şihâb**, s. 60, H. No: 120. Irâkî, **el-Muğnî an Hamli'l-Esfâr**, c. I, s. 7, H. No: 2; Zerkeşî, a.g.e., s. 42-43; Sehâvî, a.g.e., s. 85, H. No: 125; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 43, H. No: 1665.
[192] Beyhakî, **el-Medhal**, s. 152, H. No: 152.
[193] Beyhakî, a.g.e., c. X, s. 118, H. No:7258. Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 190, H. No: 2226.
[194] Beyhakî, **el-Medhâl**, c. I, s. 149, H. No: 154. Ayrıca bak. Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 132, H. No: 381

yorumlamıştır.[195] Daha sonraları bu tür ifadeler usûlcülerin kullanımında görülen teknik anlamda mütevâtir habere değil yaygınlık kazanmış "meşhûr" ve "müstefîz" habere hamledilmiştir.[196] Nitekim mütevâtir hadisleri toplamak üzere Suyûtî (ö.911) Katfü'l-Ezhâri'l-Mütenâsira fi'l-Ahbâri'l-Mütevâtira ve Muhammed b. Ca'fer el-Kettanî (ö.1382/1962) Nazmu'l-Mütenâsira min'l-Hadisi'l-Mütevâtir gibi eserler kaleme alınmışlardır. Bu eserlerde bulunan hadisler üzerine Kırbaşoğlu şu tahlili yapmaktadır: "…bu hadisler, mütevâtir olarak sunulmaktadır. Hâlbuki bunların hadis, fıkıh, akaid, siyer vb. literatüründe yer alan âhâd hadisler olduklarını, ilim ehlinden herkes bilir. Bunların bir kısmı geç dönemlerde yaygınlaştığı için, olsa olsa "meşhûr" veya müstefîz" olabilir ki, her iki hadis tür de mütevâtirin dışındadır."[197] Muhtemelen bu durum hadis eserlerinde haklarında istefaza, tevâtera ve müştehira denilen hadislerin, bazı muhaddisler tarafından mütevâtir hadis olarak düşünülmesinden kaynaklanmaktadır. Aslında mütevâtir hadis kavramı, usûlcüler ve fıkıhçılar

---

[195] Bak. İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillah, **el-İstizkâr**, Dâru Kuteybe, Beyrut, 1993. c. II, s. 251. Irâkî konu ilgili değerlendirmelerini metni ile beraber vermeyi uygun bulduk. O bu konuda şöyle der: " وقد اعترض عليه بأنه قد ذكره أبو عبد الله الحاكم وأبو محمد بن حزم وأبو عمر ابن عبد البر وغيرهم من أهل الحديث والجواب عن المصنف أنه إنما نفى عن أهل الحديث ذكره باسمه الخاص المشعر بمعناه الخاص وهؤلاء المذكورون لم يقع فى كلامهم التعبير عنه بما فسره به الأصوليون وإنما يقع فى كلامهم أنه تواتر عنه صلى الله عليه وسلم كذا وكذا أو ان الحديث الفلانى متواتر وكقول ابن عبد البر فى حديث المسح على الخفين أنه استفاض وتواتر وقد يريدون بالتواتر الاشتهار لا المعنى الذى فسره به الأصوليون والله أعلم" "Ebû Abdullah Hâkim, Ebû Muhammed b. Hazm, Ebû Ömer İbn Abdilberr ve hadis ehlinden diğerlerinin (bu hadis mütevatir) şeklindeki sözlerine itiraz edilmiştir. Buna şu şekilde cevap verilir: "Ehl-i hadisin (mütevatir kelimesini) bilinen özel manası ile ona verilen özel ismi kullandığı söylemek asılsız bir iddiadır. İlgili kişilerin bu konudaki sözlerine getirdikleri yorum, usûlcülerin tefsir ettikleri şekilde gerçekleşmemiştir. Onların bu ifadeleri sadece "Allah Resûlü'nden (sav) şöyle şöyle tevâtür oldu, falanın hadisi mütevatir oldu" şeklindedir. İbn Abdilberr'in (ö.463/1071) "mestler üzerine mesh ile ilgili "bu müstefîz oldu, mütevatir oldu" sözünde olduğu gibi. Muhaddisler bazen bununla usûlcülerin ifade ettikleri mütevatir haberi değil müştehir olan tevâtür haberi kastetmiştir. Doğrusunu Allah bilir." Irâkî, **Ulûmu'l-Hadîs ve Şerhuhu e-Takyîd ve'l-İzâh**, s. 226. Aynı zamanda İbn Abdilberr'in Muvatta şerhi Temhîd'de "معروف مشهور محفوظ" "Ma'rûf, meşhûr, mahfûz" "صحيح مشهور" "Sahîh, meşhûr" ibareleri de yine ıstılâhi manadaki meşhûr haberi değil bilinen, sahîh olan ve şöhret bulan haberleri ifade etmektedir. Bak. İbn Abdilberr, Ebu Ömer Yusuf b. Abdillah, **et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta minel'l-Meânî ve'l-Esânîd**, tah. Mustafa b. Ahmed el-Ulvî, Müesssetü'l-Kurtuba, c. XV, s. 234; c. XVI, s. 288; c. XVII, s. 353.

[196] Koçyiğit, Talat, **Hadis Istılâhları**, AÜİF yay., Ankara, 1985, s. 347; Hansu, **Mütevatir Hadis**, s. 153.

[197] Kırbaşoğlu, M. Hayri, **Alternatif Hadis Metodolojisi**, Kitabiyât, Ankara, 2004, s. 100.

tarafından kullanılmasından dolayı, hadisçiler nezdinde mütevâtir hadis, ıstılâhî tanımına çok sonraları kavuşmuştur.[198]

Muhaddisler ilk dönemde daha çok hadisi sıhhat durumuna göre taksim etmişler ve sahîh olanlar ile sahîh olmayanlarını belirlemek üzere eserler telif emişlerdir. İmam Buhârî, Müslim ve Tirmizî'nin eserlerine "Sahîh" isimlerini vermeleri muhtemelen bu sebeptendir. Bu ikili taksimatın dışında sened açısından yapılan garip, azîz, meşhûr ve mütevâtir gibi kavramlar da yine hadislerin hüccet ve sıhhat durumuna göre bir alt taksimat olarak daha sonraki dönemlerde karşımıza çıkmaktadır. Bundan dolayı ilk dönmelerde meşhûr kavramı muhaddisler tarafından daha az kullanılmıştır. Buralarda da meşhûr ifadesi daha çok hadisin sened ve metin açısından yaygınlık kazandığını, sahîh ve makbul olduğunu ifade etmek üzere garîb hadisin karşıtı olarak söylenmiştir.

e. Usûlcülere Göre Meşhûr Hadis

Usûl edebiyâtının ilk örneklerinden olan Râmehürmûzî'nin (ö.360/971) el-Muhaddisu'l-Fâsıl'ında meşhûr hadis tabirine rastlayamadık. Fakat müellif mescitlerde ilim meclisleri teşekkülüne dair açtığı bölümde Ömer b. Abdilazîz'in, hadis ehline insanların mescitlerinde ilmi yaymalarını emrettiğini haber vermektedir. Ömer b. Abdilazîz'i buna sevk eden amil ise sünnetin kaybolması ve insanlar arasında bidatların yayılması endişesidir.[199] Bu iş için özellikle halkın toplandığı mescitlerin

[198] Gerek Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadîs'te, gerekse Ulûmu'l-Hadîs'te, hadisler daha çok Meşhûr ve Garib olarak taksim edilmektedir. Bak. Hakîm, a.g.e., s. 304-309; İbnu's-Salâh, İmâm Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrazûrî, **Ulûmu'l-Hadîs**, tah. Nurettin Itr, Dâru'l-Fiker, Dimaşk, 2012 s. 265. Hatta hadisçiler, fıkıhçılar ve usûlcülerin mütevatir dediği haberleri meşhûr haberlerin bir türü olarak görmüşlerdir. Bak. İbnu's-Salâh, **Ulûmu'l-Hadîs**, s. 265.
[199] er-Râmehürmûzî, **el-Muhaddisu'l-Fâsıl**, s. 603.

seçilmesinin sebebi ise muhtemelen bidatlarden en fazla bu kesimlerin zarar göreceği düşüncesidir.

Hadis usûlü ile ilgili eserlerde meşhûr hadis kavramını ilk defa kullanan muhaddis Hâkim en-Neysâburî'dir (ö.405/1014). Hâkim, Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadis'de meşhûr hadisi, sıhhat durumuna göre taksim etmiş, sahîh ve gayri sahîh olmak üzere iki kısma ayrıldığını söylemiştir.[200] O sahîh olan meşhûr hadise "Ameller niyetlere göredir"[201] hadisi ve onunla aynı mertebedeki uzun ve kısa başka hadisleri örnek verir. Sahîh mertebesine ulaşmayan meşhûr hadise ise "Her Müslümanın ilim öğrenmesi farzdır"[202] hadisini ve bu mertebedeki başka uzun ve kısa hadislere yer verir.[203]

Hâkim, meşhûr hadise dair verdiği örneklerden bir kısmını el-Müstedrek'te birden çok isnad ve tarikleri ile okuyucuya sunmuştur.[204] Bu örneklerden hareketle Hâkim'in meşhûr hadisten kastettiği başlangıçta bir veya birkaç nesilde tek bir râvîden nakledilmiş olduğu halde sonradan birçok kişi tarafından rivayet edilen hadislerdir. Zaten Hâkim, meşhûr hadisin isnadları ve tarikleri yönüyle meşhûr olduğunu ve bütün tariklerin de bir veya iki cüzde toplandığını söyler.[205]

Bu taksimde meşhûr haberin her tabakada olması gereken râvî sayısına tam olarak bir işaret bulunmamaktadır. Bir ya da iki cüzde toplandığı ifadesi ise daha çok

---

[200] el-Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah, **Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs**, tah. Ahmed b. Faris, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2003, s. 304-308.

[201] Buhârî, Bedu'l-Vahiy 1, İman 41, Menâkibu'l-Ensâr, Itk 45, Eymân 23, Hilye 1; Müslim, İmâret 155. Ayrıca bak. Ebû Dâvûd, Talak, 10, 11; Tirmizî, Fedâilü'l-Cihad, 16; Nesâî, Taharet, 60; Nesâî, Talak, 24, el-Eymân ve'n- Nuzûr, 19; İbn Mâce, Zühd, 26; Beyhakî, **es-Sünenü'l Kübrâ**, c. I, s. 301, 404

[202] İbn Mâce, Mukaddime, 17; Ebu Ya'la, **Müsned**, c. V, s. 283; c. VI, s. 97; Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Kebîr**, c. X, s. 195; **el-Mu'cemu'l-Evsat**, c. III, s. 57; c. VII, s. 1; **el-Mu'cemu's-Sağîr**, c. I, s. 36, 58; Beyhakî, **Şuabu'l-Îmân**, c. II, s. 253, H. No: 1663

[203] el-Hâkim, **Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs**, s. 304-308.

[204] "*Allah, sözümü dinleyip başkasına aktaranın yüzünü ağartsın*" rivayeti Muhammed b. İshak'tan sonra meşhûr olduğuna dair bak. el-Hâkim, **el-Müstedrek âle's-Sahîhayn**, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, c. I, c. 162, H. No:295. "*Velisiz nikâh olmaz*" için bak. el-Hâkim, a.g.e., c. II, s. 182, H. No: 2709. Mestler üzerine mesh ile ilgili rivayetin Dâvûd b. Kays el-Ferra ile meşhûr olduğuna dair bak. Hakîm, a.g.e., c. I, s. 151, H. No: 536.

[205] el-Hâkim, **Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs**, s. 309-310.

hadisin senedindeki sahâbe râvîsine işaret eder gibidir. Diğer yandan ele alınan hadislerin ise sıhhat açısından ya sahîh ya hasen yahut zayıf diyebileceğimiz haberlerden müteşekkil olduğu görülmektedir. Müellifin verdiği örneklerde hadis diye bilinen ama aslı olmayan sözler ile mevzû diyebileceğimiz türden haberler yoktur.

Hâkim, meşhûru hem ehl-i hadisin hem de âmmın (hadisçi olmayanların) tanıyabileceği hadisler ile sadece ehl-i hadisin tanıyabileceği hadisler şeklinde iki kısma ayrılır. Bu türün birinci kısmı, yukarıda örnekleri verilen ve ehl-i ilmin sahîh ve sahîh olmayan şeklinde ifade ettiği meşhûr hadislerdir ki o bunları hâss ve âmm'ın tanıdığını söyler. Bununla beraber Hâkim, sahîh olup başkasının tanıyamayacağı sadece müçtehit olan ehl-i hadisin senedlerini toplayıp durumunu bileceği meşhûr hadislerden bahseder ki o bunlar hakkında; "Meslekten olmayanlar bu tür hadislere ilk bakışta garîb derler. Hâlbuki bu tür hadislerin meşhûr olma durumunu sadece ehl-i hadisin müçtehit olanları uzun uğraşlardan sonra bilebilirler" demektedir.[206] Bu tariften Hâkim'in meşhûr hadisi iki kısma ayırdığı anlaşılmaktadır:

a. Ehl-i hadis ve onlardan başkaları arasında sahîh veya zayıf olarak bulunabilen ve bütün tarikleri bir veya iki cüzde toplanan (hâss ve âmmın bildiği) haberler.

b. Sadece ehl-i hadis arasında bilinenler.

Hâkim'in bu taksiminde meşhûr hadisi, senedindeki her tabakadaki râvî sayısı açısından diğer hadislerden ayrıldığı ve muhaddislerin bu tür haberleri diğerlerinden farklı gördükleri anlaşılmaktadır. Onun hadis ehli arasında meşhûr hadis için koyduğu

[206] Bu türe, Sahîhayn'da geçen ve Hz. Enes'ten gelen "*Allah Resûlü (sav), bir ay boyunca rükûdan sonra kunut yaparak Ri'l ve Zekvân kabilelerine beddua etmiştir*" hadisini örnek verir. Hadise meşhûr denmesinin sebebini o, "Bu hadis sahîh hadisler arasında rivayet edilmiştir. Onu Enes'ten (ra) Ebû Mecliz dışında, Ebû Mecliz'den Teymî dışında, Teymî'den de Ensârî dışında başka râvîler rivayet etmektedir. Bunu hadisçi olmayanlar bilemez..." şeklinde izah eder. el-Hâkim, **Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs**, s. 309-310.

bu şartlar daha sonraları ıstılâhî anlamına kavuşacak olan meşhûr hadis için diğer müellifler tarafından esas alınmıştır.

Diğer yandan Hâkim'in âmm'ın tanıdığı meşhûr hadislerden kastı, özellikle hadis ehl-i dışındaki fıkıhçılar ve usûlcüler nezdinde meşhûr olmuş haberlerdir. Bu yönüyle Hâkim, usûlü hadiste meşhûr hadisin ıstılâhî manası dışında bazı ilim ehli arasında şöhret bulan kısmının olduğunu ifade eden ilk usûlcüdür.

el-Hatîb (ö.463/1071) ise el-Kifâye'de hüccet olması bakımından haberlerin mütevâtir ve âhâd şeklinde iki kısma ayrıldığını söyler.[207] O, hüccet olmayacak haberleri izah ederken şâz, münker ve garîb haberlere değinir. el-Hatîb, çağdaşlarının *meşhûr* hadisleri ihtiva eden kitaplar yerine garîb hadisleri ihtiva eden kitaplar üzerinde çalışmalarına, *ma'rûf'u* değil münkeri dinlemelerine, râvîleri arasında hata ve sehiv yapmak suretiyle cerh edilmiş ve zayıf muhaddislerin bulunduğu haberlerle meşgul olmalarına hayıflanır. Bunun sebebini, daha önceki hadis ehlinin hilafına son dönemdeki muhaddislerin, râvîlerin durumlarını bilmemelerine bağlar. Arkasından garîb, şâz ve münker hadislerin hüccet değeri taşımadığına dair muhaddislerden naklettiği delilleri arka arkaya sıralar.[208] Anlaşıldığına göre el-Hatîb, hüccet değeri taşıyan haberleri, meşhûr ve ma'rûf olan haberler olarak görmektedir. Fakat onun

[207] el-Hatîb, **el-Kifâye**, s. 16 vd. Yapılan yeni araştırmalarda haberin mütevatir-âhâd şeklinde ilk defa ayıran ekolün Mu'tezile olduğu ifade edilmiştir. Buna göre hüccet olabilecek haberin en eski tarif ve tasnifine 131/748'de vefat eden Vâsıl b. Ata'da rastlanmaktadır. Vasıl "mütevatir" kavramı yerine "hüccet olabilecek haber" ifadesini kullanmış olsa da onun hâss ve âmm şeklindeki ayrımının daha sonra mütevatir ve âhâd şeklindeki tasnife temel oluşturmuştur. Hadisçiler kelamcıların yaptıkları bu tasnife önceleri karşı çıkmışlar, ama daha sonra bu tasnifi kendileri de yaygın olarak kullanmışlardır. Hadisçilerden el-Hatîb el-Bağdâdî gibi bazı hadisçiler bu tasnifi daha önceden kullanmış olsa da mütevatir-âhâd şeklinde ayrımı sistematik biçimde ilk olarak kullanan usûlcü İbn Hacer olmuştur. Buna dair değerlendirmeler için bak. Hansu, **Mu'tezile ve Hadis**, s. 114-142.

[208] el-Hatîb, a.g.e., s. 141. Metni için bak. " قلت وأكثر طالبى الحديث في هذا الزمان يغلب على ارادتهم كتب الغريب دون المشهور وسماع المنكر دون المعروف والاشتغال بما وقع فيه السهو والخطأ من روايات المجروحين والضعفاء حتى لقد صار الصحيح عند أكثرهم مجتنبا والثابت مصدوقا عنه مطرحا وذلك كله لعدم معرفتهم بأحوال الرواة ومحلهم ونقصان علمهم بالتمييز وزهدهم في تعلمه وهذا خلاف ما كان عليه الأئمة من المحدثين والأعلام من اسلافنا الماضين"

eserinde meşhûr haberin mütevâtir ya da âhâd haber türlerinden hangisine dâhil olduğu hakkında net bir bilgi yoktur.

Meşhûr hadis konusunda müstakil bir bölüm ayıran ikinci müellif ise İbnu's-Salâh'dır (ö.643/1245). İbnu's-Salâh "şöhret" kelimesinin manasını" "مفهوم" "bilinen" şeklinde izah eder. Fakat bununla kelimenin lügat manasını mı kastettiği yoksa herkesçe bilinen genel bir durumu mu ifade ettiği net değildir. Müellif, Ulûmu'l-Hadis'de selefi Hâkim gibi meşhûr hadisin ıstılâhı tarifini yapmadan onu sahîh ve sahîh olmayan şeklinde iki kısma ayırmakta ve sahîh kısmına Hâkim'in verdiği örnekleri vermektedir. Sahîh olmayan meşhûr hadis kısmına ise müellif, Ahmed b. Hanbel'den (241/855) nakille onun döneminde çarşılarda dolaşan ve aslı olmayan bazı rivayetleri örnek gösterir.[209] Müellif aynı zamanda Hâkim yaptığı gibi haberleri; ehl-i hadis ve diğer âlimler arasında sahîh olan meşhûr hadisler[210], sadece ehl-i hadis nazarında bilinen meşhûr hadisler şeklinde ikili bir taksime tabi tutar.[211]

İbnu's-Salâh'ın meşhûr hadislerin sahîh olmayan kısmına dair verdiği örnek Hâkim'den farklıdır. İbnu's-Salâh aslında meşhûr haberlerin sahîh olanları dışında insanlar arasında dolaşan ve aslı olmayan haberleri kapsayan bir başka bölümünden bahsederken ilk usûlcüdür.

Diğer yandan İbnu's-Salâh, meşhûrun kısımlarından birisinin de fıkıhçılar ve usûlcülerinin mütevâtir diye zikrettikleri hadisler olduğunu söyler. Ona göre ehl-i hadis mütevâtir hadis ibaresini kullanmaz. Her ne kadar el-Hatîb daha önceden

---

[209] Ahmed b. Hanbel bu hadislerin: "*Kim bana Safer ayının çıkışını müjdelerse ben de ona cenneti müjdelerim", "Kim bir zimmiye eziyet verirse kıyamet günü ben onun hasmı olurum", "Oruç tutacağınız gün, kurban keseceğiniz gündür.", "At üstünde bile gelse dilenci için bir hak vardır"* hadisleri olduğunu haber verir. İbnu's-Salâh, **Ulûmu'l-Hadîs**, s. 265.

[210] el-Hâkim bu konuda "Müslüman Müslümanın dilinden ve elinden zarar görmeyendir" haberini örnek verir. Bak. Buhârî, Kitâbu'l-İman 3; Rikâk 26; Müslim, İman 65.

[211] Zaten verdiği örnekte Hakîm'in verdiği örnek olan Ri'l ve Zikvân ile ilgili rivayettir. Bak. İbnu's-Salâh, **Ulûmu'l-Hadîs**, s. 265-67.

kullanmışsa da, o bu konuda hadisçilerin değil başkasının kullanımını tercih etmiştir. Bunun sebebi bu kavramın hadis konusuna girmemesi olabilir. Bu yüzden, hadisçilerin rivayetleri arasında nerede ise hiç mütevâtir bulunmaz. İbnu's-Salâh mütevâtir hadisi "Kendisi ile zarurî ilim elde edilen ve senedinde başından sonuna kadar yalan üzerine birleşmeleri mümkün olmayan topluluğun naklettiği haberdir" şeklinde tanımlar ve hadisler arasında bunun bir örneğini bulmanın zor olduğunu söyler.[212] Hadis Usûlü eserlerinde kullanılan mütevâtir lafzı, daha çok meşhûr hadisin kısımlarından biri veya kesin bilgi ifade eden "sahîh" anlamındadır. Zaten kelamcıların kullandığı anlamdaki mütevâtirden, râvîleri inceleme şartı aranmadığı için bu tür haberler hadisçiler tarafından değerlendirme dışı bırakılmıştır.[213]

Bununla beraber İbnu's-Salâh azîz hadisi tarif ederken her tabakada bulunması gereken en az râvî sayısı için iki ve üç râvî olması gerektiğini söylemiş, meşhûr hadisi ise bir topluluğun rivayet ettiği hadis şeklinde tarif etmiştir.[214] İbnu's-Salâh'ın bu tarifinde meşhûr hadisin her tabakasında bulunması gereken asgari râvî sayısı hakkında net bir bilgi yoktur.[215]

Nevevî (ö.671/1272) et-Takrîb'de, Meşhûr hadisi sahîh olan ve sahîh olmayan kısmı ile yine Hâkim ve İbnu's-Salâh gibi sadece ehl-i hadis arasında meşhûr ve ehl-i hadis ve değerleri arasında meşhûr diye ikiye ayırır. Nevevî de muhaddisler nezdindeki

---

[212] İbnu's-Salâh, Ebû Amr, **Mukaddimetü İbnu's-Salâh**, tah. Aişe Abdurrahman, Dâru'l-Maârif, Kahire, 1989, s. 453,454. Mehâsin Sahibi Bulkînî, el-Hatîb'in dışında el-Hâkim'in ve İbn Hazm'ında mütevatir hadisi tanımlarken ehl-i hadisten ayrıldıklarını söyler. Bak. Bulkînî, **el-Mehâsin**, s. 453.

[213] Hansu, **Mu'tezile ve Hadis**, s. 127.

[214] İbnu's-Salâh, azîz hadisi tarif ederken: "فإذا روى عنهم رجلان وثلاثة واشتركوا في حديث يسمى : عزيزا" "Bir hadisi muhaddislerden nakletmede iki veya üç ravî ortak olduğu zaman bu hadis azîz diye isimlendirilir" dereken meşhûr hadis hakkında ise "فإذا روى الجماعة عنهم حديثا سمي : مشهورا" "onlardan bir topluluk naklettiği zaman da bu hadis meşhûr diye isimlendirilir" demektedir. Bak. İbnu's-Salâh, **Mukaddime**, s. 456. Ayrıca bak. Sehâvî, Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman, **Fethu'l-Muğîs Şerhu Elfiyeti'l-Hadîs**, I-III, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan, 1403, c. III, s. 36;

[215] İbnu'l-Hanbelî, Radiyyyüddin Muhammed b. İbrahim, **Kafvü'l-Eser fî Safveti 'Ulûmi'l-Eser**, Mektebetü'l-Matbuâtu'l-İslamiyye, Haleb, 1408, c. I, s. 47.

mütevâtir hadis ile fukaha nezdindeki mütevâtir olan meşhûr hadisi birbirinden ayırarak İbnu's-Salâh'ın gittiği çizgiyi takip eder.[216] Riyazü's-Salihîn adlı eserinde *meşhûr* kelimesini sıkça kullanan Nevevî, sahîh hadisler içerisinde şöhret bulan haberler ile bir konuda meşhûr olan ayetleri belirtmek için "مشهورة" "meşhûrdur" ifadesini yer verir.[217]

Selahaddin el-Alâî (ö.761) konuya hadislerin bilgi değeri açısından yaklaşarak, muhaddislerin mütevâtir dedikleri haberler ile meşhûr haberler arasında fark olduğunu, şayet haberin senedinde zayıf râvîler yok ise ve haber şâz ve illetten uzak ise bunun nazarî bilgi ifade edeceğini söyler. Ona göre mütevâtir ile meşhûr arasındaki birtakım farklar vardır. Mütevâtir haber her duyan kişi için kesin bilgi ifade eder. Meşhûr haber ise hadis ilminde âlim, râvîlerin durumunu bilen ve illetlere muttali olan bir kişinin haber vermesiyle ilim ifade etmektedir. Mütevâtir haberin râvîlerinin aynı zamanda adil olması gerekmektedir. Diğer yandan meşhûr haber bazen başlangıçta âhâd iken ikinci asırdaki sahâbe tabakasında veya onlardan sonra meşhûr olabilmektedir.[218] Bu son duruma göre meşhûr hadisin bütün tabakalarında nicel bir çoğunluk aranmamaktadır.

el-Bulkînî (ö.805/1402), Mehâsinu'l-Istılâh'ta, İbnu's-Salâh'ın hadisçiler nezdindeki meşhûr hadis ile hadisçi olmayan arasındaki meşhûr hadisin farkını ifade etmek üzere yaptığı taksime dair vermiş olduğu örneklerin tam olarak meseleyi vuzuha kavuşturmadığını söyler.[219] el-Bulkînî "Meşhûrun tam bir tanımı yoktur. Fıkıh Usûlü

---

[216] Suyûtî, **Tedrîb**, c. II, s. 621

[217] Nevevî, Ebû Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref, **Riyâzü's-Sâlihîn,** tah. Mâhir Yasin el-Fahl, Dâru İbn Kesîr, Dimaşk, 2007, s. 77, 124, 161, 226, 279, 361, 420, 426, 453, 455.

[218]el-Münâvî, Muhammed Abdurrauf, **el-Yevâkîtü ve'd-Dürer Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker**, tah. Ebû Abdullah Rebi' b. Muhammed es-Suudî, I-II, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd,1999, c. I, s. 152

[219] Hadisçiler nezdinde meşhûr olan "*Allah Resûlü (sav), bir ay boyunca rükûdan sonra Ri'l ve Zekvân'a kunût yaparken beddua etti*" hadisin Hz. Enes'ten başka sahâbe râvîsi yoktur. Aynı şekilde hadisçi olmayanlar nezdinde meşhûr olan "*Ameller niyetlere göredir*" hadisi şâz olup Hz. Ömer'den başka sahâbe râvîsi yoktur diyerek bu taksimin tam olarak maksadı ifade etmediği söyler. Bak. el-Bulkînî,

ile ilgili kitaplarda -bazılarının müstefîz de dedikleri- meşhûr, her tabakada nakleden râvîleri üçten fazla olan hadistir" demektedir.[220]

Daha sonra İbn Hacer (ö.852/1449) haberleri mütevâtir, meşhûr, azîz ve garîb şeklinde dört kısma ayırmış, meşhûr hadisi de "tevâtür derecesine ulaşmayan hadis" olarak tamlamak suretiyle, meşhûr hadis ile mütevâtir hadisin arasını ayırmıştır. Mütevâtir dışında diğer hadisleri "âhâd haber" olarak niteleyen İbn Hacer meşhûr hadisi, âhâd haberlerin ilki olarak kabul eder. İbn Hacer, muhaddislere göre meşhûr hadisi ikiden fazla rivayet tariki olan hadis şeklinde tarif etmiştir. İbn Hacer'e göre bu tür haberlerin sahîh, hasen ve zayıf gibi çeşitleri vardır.[221] Bu tanım daha önce hadis ehli arasında meşhûr olduğu bildirilen haberlerin artık mahiyetine dair bir sınırlama getirmiş ve meşhûr hadisin kavramsallaşmasını sağlamıştır.

İbn Hacer "Bazı usûlcüler müstefîz olan hadisi, başından sonun kadar tarikleri eşit olan hadis şeklinde tarif etmişlerdir ki bu yönüyle meşhûr hadis müstefîzden daha geneldir" demektedir.[222] İbn Hacer kendisinden önceki fıkıh usûlcülerinden Ebû Bekir es-Sayrafî (ö.330/942) ve Ebû Bekir Kaffâl (ö.356/976) gibi mustefiz hadisi kabul görme açısından râvî sayısı nasıl olursa olsun mütevâtir hadis gibi değerlendirmektedir. O, meşhûr hadisin müstefîz hadisin aksine râvî sayısına göre itibar kazandığını, sahîhi ve zayıfı bulunabileceğini kabul eder.[223]

Ebû Hafs Ömer b. Raslân, **Mehâsinu'l-Istılâh**, (İbnu's-Salâh'ın Mukaddimesi ile beraber), tah. Aişe Abdurrahman, Dâru'l-Mearif, Kahire, 1989, s. 453. Yine İbnu's-Salâh bu tür hadislere metin itibari ile meşhûr garip ismini verir. O "*Bir kişiden rivayet edilen ferd hadis yayılır sonra onu birçok kişi rivayet ederse ferd hadis meşhûr garib, metnen garib olur ki bu konuda birçok örnek vardır*" der. Bak. İbnu's-Salâh, **Mukaddime**, s. 457. Irâkî "*Ameller niyetlere göredir*" hadisinin başlangıçta tevâtür seviyesine çıkmadığına dair görüşe itiraz edildiğini haber verir. O haberin, İbn Mende'nin tespitine göre sahâbeden yirmi kişi tarafından nakledildiğini ama bu sayının kendi tespitine göre on sekiz ile sınırlı kaldığı ifade eder. Irâkî, **Ulûmu'l-Hadîs ve Şerhuhu e-Takyîd ve'l-İzâh**, Matbaatü'l-İlmiyye, Haleb, 1931, s. 226.

[220] el-Bulkînî, **Mehâsin**, s. 450.

[221] İbn Hacer, **Nüzhetü'n-Nazar**, s. 44, 46; Tahhân, **Teysîr**, s. 19-22.

[222] Sehâvî, **Fethu'l-Muğîs**, c. III, s. 34

[223] Sehâvî, a.g.e., c. II, s. 9.

Anlaşıldığı kadarı ile meşhûr hadis, ıstılâhî tanımına İbn Hacer ile kavuşmuştur. İbn Hacer'in meşhûr hadis için söylediği "مالَهُ طرقٌ محصورةٌ" "belli yolları olan" ifadesi, meşhûr hadisi mütevâtir hadisten ayırırken "بأكثرَ مِن اثنين" "ikiden fazla" kaydı ise onun garîb ve azîz hadisten farklı olduğunu ifade etmektedir.[224] Bu tür meşhûr hadisin ıstılâhî manası dışında bir başka çeşidi daha vardır. İbn Hacer meşhûrun kelime manası esas alınarak insanların dilinde şöhret bulan haberler için de bu rivayetlere usûlcüler tarafından meşhûr hadis denildiğini haber verir. [225]

Sehâvî (ö.902/1497) meşhûru iki kısma ayırır; Tevâtür derecesine ulaşmayan meşhûr ki galip olan budur, bir de mütevâtir derecesine ulaşan meşhûr. Bu yönüyle her mütevâtir meşhûrdur ama aksi değildir. O, meşhûr hadisin râvîlerinin bir topluluk seviyesine ulaştığı zaman mütevâtir seviyesine çıkabileceğini söyler. Fakat Sehâvî, meşhûr hadis ile her tabakada belli sayıda râvîsi olan hadisi değil kelime manası ile şöhret bulan rivayetleri kastetmiştir.[226]

Suyûtî (ö.911/1505) ise tıpkı hocası İbn Hacer gibi meşhûr hadisi, mütevâtir hadisten ayırarak âhâd haberler arasına dâhil eder. O meşhûr hadisi "Tevâtür derecesine ulaşmayan ve ikiden fazla tariki olan hadis" diye tarif eder. Suyûtî meşhûr ile müstefîz haberin arasındaki ayrımı "Fakihlerden bir grup onu yayılmasından dolayı müstefîz diye isimlendirmişlerdir. Bazı usûlcüler müstefîz ile meşhûrun arasını ayırmışlar, müstefîze başından sonuna kadar tarikleri eşit olan şeklinde tarif etmişlerdir" diyerek meşhûrun müstefîzden farklı olduğunu söylemektedir.[227]

Suyûtî, ıstılâhi manasıyla meşhûr hadisi daha önceki usûlcüler gibi; sahîh, hasen, zayıf şeklinde üçe ayırmaktadır. O, sahîh olan kısma, "Herhangi biriniz Cuma

[224] İbn Hacer, **Nüzhetü'n-Nazar**, s. 44, 46; Suyûtî, **Tedrîb**, c. II, s. 173; Itr, **Menhec**, s. 409.
[225] İbn Hacer, a.g.e, s. 44, 46; Tahhân, **Teysîr**, s. 19-22.
[226] Münâvî (ö.1031), el-**Yevakît**, c. I. s, 251.
[227] Suyûtî, **Tedrîb**, c. II, s. 621

namazına geleceği zaman gusletsin"[228] hadisini, hasen olan kısma "İlim öğrenmek her Müslümana farzdır. İlim ehli olmayanlara öğreten, domuzlara kıymetli taşlardan, inciden ve altından tasma takmaya çalışan gibidir"[229] hadisini, zayıf olan kısma ise "Kulaklar baştandır"[230] hadisini örnek vermektedir.[231]

Suyûtî et-Tedrîb'de ıstılâhî manası dışında meşhûr hadisin kelime manasıyla şöhret buldukları yere göre misaller verilmiştir. O, sadece hadisçiler nezdinde meşhûr olan hadise; "Resûlullah (sav), bir ay boyunca rükûdan sonra kunût yaparak Ri'l ve Zekvân kabilelerine beddua etmiştir"[232] haberini, hadisçiler, ulemâ ve halk nezdinde meşhûr olana, "Müslüman, Müslümanın kardeşidir"[233] haberini, fâkihler nezdinde meşhûr olana "Allah Teâlâ'nın en çok buğz ettiği helal, boşanmaktır"[234] haberini, usûlcüler nezdinde meşhûr olana "Ümmetimim hata, unutkanlık ve zorlama sonucu yaptığından sorumlu tutulmayacaktır"[235] haberini, dilciler nezdinde meşhûr olana "Suheyb ne güzel kuldur, Allah'tan korkmasa bile, ona asi olmazdı"[236] haberini, avam arasında olana ise "Halka iyi muamele etmek sadakadır" haberini örnek verir.[237]

Buraya kadar verilen bilgilerden hareketle hadisin meşhûr olması nisbî bir durumu ifade etmektedir. Haber bazen sadece hadisçiler arasında meşhûr olur, bazen hem hadisçiler hem diğer İslam âlimleri ve hem de halkın arasında meşhûr olabilir. Şu kadar var ki, meşhûr hadis denilince daha çok İslam âlimleri ve halkın arasında dolaşan

[228] Buhârî, Cum'a, 2, H. No: 877, 12, H. No: 894, s. 70; Müslim, Cum'a, 1,2, 4, H. No: 844, 845 s. 811; Tirmizî, Cum'a 3, H. No: 492, s. 1292.
[229] İbn Mâce, Mukaddime 17, H. No: 224, s. 2391.
[230] İbn Hanbel, c. V, s. 264, 268; ed-Dârekutnî, **Sünen**, c. I, s. 97, 102.
[231] Suyûtî, a.g.e., c. II, s. 622.
[232] Buhârî, Vitir 7, H. No: 1003, s. 78; Müslim, Mesâcid 299, 300, H. No: 299, s. 783.
[233] Buhârî, Mezâlim 3, H. No: 2442, s. 192; Müslim, el-Birr 58, H. No: 2580, s. 1129.
[234] Ebû Dâvûd, Talak 3, H. No: 2178, s. 1383; İbn Mâce, Talak 1, H. No: 2018, s. 2597.
[235] İbn Mâce, Talak 16, H. No: 2034, s. 2599.
[236] Sehâvî, a.g.e., s. 515, H. No: 1257.
[237] Suyûtî, a.g.e., c. II, s. 623-624.

hadisler/ hadis diye bilinen sözler değil, her tabakada üç veya daha çok kişinin rivayet ettiği ıstılâhî manadaki meşhûr hadis anlaşılmaktadır.[238]

Günümüz gelince, yakın çağda yaşayan usûlcüler, meşhûr hadisi tarifinde daha çok İbn Hacer'i takip etmişlerdir. Yakın çağ ve günümüz muhaddislerden Tahir el-Cezâirî (ö.1268/1852) meşhûr haberi, mütevâtir haber için gerekli olan bir topluluğa ulaşmayan haberler şeklinde tarif ederken, gayr-i meşhûr haberin ise azîz ve garîb haberleri kapsadığını söyler.[239] Benzer şekilde Babanzâde Ahmed Naim (ö.1934) de haberin şuyu' derecesine göre mütevâtir ve haber-i vâhid olduğunu, meşhûrun da haber-i vâhidin bir türü olduğunu ifade eder. O, muhaddislere göre meşhûrun, râvîlerin adedi en az üç tarik ve isnad ile naklolan haber olduğunu, fukâhanın haber-i müstefîz dedikleri haberlerin buna benzediğini ama müstefîz ile meşhûr arasında birtakım farklar olduğunu bildirir.[240]

Kâsimî (ö.1332/1914), Tahânevî (ö.1394/1974), Subhi es-Sâlih (ö.1986) ve Talat Koçyiğit (ö.2011) meşhûr hadisi sahîh, hasen ve zayıf arasında müşterek hadis nevileri arasında mütalaa ederler. Meşhûr haberin her tabakada ikiden fazla râvî tarafından rivayet edildiğini, ama bu sayınının mütevâtir seviyesine ulaşmadığını söylerler.[241] Talat Koçyiğit'e göre hadisçiler; sahîh, hasen ve zayıf olmak üzere hadisleri taksim ettikleri zaman aslında haber-i âhâdı taksim etmişlerdir."[242] Lütfi Çakan diğer muhaddisler gibi meşhûrun, mutlaka "sahîh" olduğu ilk anda akla gelebilirse de bu haberlerin tevâtür dercesine ulaşmadığı için sahîh dışında hasen ve

[238] Subhi es-Sâlih, **Hadis İlimleri**, s. 196-198.
[239] Tahir el-Cezâirî, **Tevcîh**, s. 111-113.
[240] Ahmed Naim, **Tecrîd-i Sarih**, c. I, s. 101, 106.
[241] Kâsimî, **Kava'id't-Tahdîs**, s. 123; Tahânevî, **Kavâi'du fî Ulûmi'l-Hadîs**, s. 32; Subhi es-Sâlih, **Hadis İlimleri**, s. 195-199; Koçyiğit, **Hadis Usûlü**, s. 87,117.
[242] Koçyiğit, a.g.e., s. 87,117.

zayıf türlerinin de olabileceğini söyler. [243] Bu yönüyle usûlcülerin hadisi sahîh, hasen ve zayıf olmak üzere üçe ayrılır şeklindeki ifadeleri ile kastettikleri, âhâd yollarla rivayet edilen hadislerdir. Mütevâtir hadis ise bu taksimin dışındadır.[244]

Tahir el-Cezâirî (ö.1268/1852) meşhûr haberi haber-i âhâd içinde değerlendirmiş ve onu meşhûr ve gayri meşhûr olarak iki kısma ayırmıştır. el-Cezâirî, meşhûrun aynı zamanda dillerde müştehir olan haberleri de kapsadığını söylemiştir.[245] Benzer şekilde Babanzâde Ahmed Naim, Kâsimî (ö.1332/1914), Tahânevî (ö.1394/1974), Subhi es-Sâlih ve Talat Koçyiğit meşhûr hadisi âhâd haberlere dâhil ederler ve muhaddisler arasında meşhûr olan hadisin bu kısmı dışında halk arasında meşhûr haberleri kapsayan başka bir çeşidinin olduğunu söylerler.[246] Muhammed Tahhân, meşhûr hadisi ıstılâhî manadaki meşhûr ve ıstılâhi olmayan meşhûr şeklinde taksim etmiş, ilkine her tabakada üçten fazla râvînin naklettiği haberlerin ikincisine ise hadisçiler, âlimler ve avamın dilinde müştehir olan (yayılan) haberlerin olduğunu söylemiştir.[247] İ. Lütfi Çakan ise meşhûr hadisi senedine göre ve meşhûr oldukları yerlere göre taksim etmiş, ilkine ıstılâhî manadaki meşhûr hadisleri ikincisine ise hadisçiler, âlimler ve halk arasındaki meşhûr hadisleri dâhil etmiştir.[248] Abdullah Aydınlı ise meşhûr hadisin usûlcüler arasında farklı tanımlarına yer vererek aslında bu konu hakkındaki tarihi süreci özetlemiş gibidir. Zira o meşhûr hadisi:

---

[243] Çakan, **Hadis Usulü**, s. 95.
[244] Suyûtî, **Tedrîb**, c. II, s. 173, 174; Itr, **Menhec**, s. 409-410; Çakan, **Hadis Usulü**, s. 95; Kırbaşoğlu, M. Hayri, **İslam Düşüncesinde Sünnet**, Ankara Okulu yay. Ankara, 1999, s.17.
[245] Tahir el-Cezâirî, **Tevcîh**, s. 111-113.
[246] Ahmed Naim, **Tecrîd-i Sarih**, c. I, s. 101; Kâsimî, Cemalüddin, **Kava'id't-Tahdîs min Fununî Mustalahi'l-Hadîs**, Matbaatu İbn Zeyd, Dimaşk, 1925, s. 123; Tahânevî, Zafer Ahmed, **Kavâi'du fî Ulûmi'l-Hadîs**, tah. Ebu Ğudde, Mektebetü'l-Matbuatü'l-İslamiyye, Halep, 1984, s. 32; Subhi es-Sâlih, **Hadis İlimleri**, s. 195-199; Koçyiğit, Talat, **Hadis Usûlü**, Ankara Ün. Yay., Ankara, 1993, s. 87,117.
[247] Tahhân, **Teysîru Mustalahi'l-Hadîs**, s. 23-24
[248] Çakan, **Hadis Usulü**, s. 95-98.

a. Her tabakada en az üç kişinin rivayet etmiş olduğu veya en az üç farklı senedle rivayet edilmiş hadis. (Müstefîz hadis ile ilişkilendirilerek)

b. İlk dönemlerde bir-iki kişi tarafından rivayet edilmiş olduğu halde sonraları daha fazla kimse tarafından rivayet edilmiş olan hadis (el-Garîbu'l-Meşhûr)

c. Râvîlerinin sayısına, senedinin olup olmamasına bakılmaksızın, halk arasında yayılmış olan hadis/hadis olarak yayılmış olan söz (Müştehir hadisle ilişkilendirilerek)

d. Her tarafta olmasa bile, herhangi bir topluluk arasında yayılmış olan hadis.[249] (Hadis âlimleri, fıkıh âlimleri gibi)

Bu durumda meşhûr hadisi genel hatları ile muhaddisler arasında ıstılâhî manasıyla meşhûr olan haberler ve insanların dilinde (halk arasında) meşhûr olan haberler şeklinde iki kısma ayırmamız mümkündür.

2. HALK DİLİNDE MEŞHUR HADİS (MÜŞTEHİR HADİS)

Başlangıçta ilmi disiplinler içerisinde belli bir alanı tanımlamak için kullanılan bir ıstılâh, zamanla alanın içeriğinin zenginleşmesi ve çeşitlenmesinden sonra yeni kavramları temsil ve ifade etmekten aciz kalabilmekte, bu kavramları ifade edecek başka ıstılâhlara ihtiyaç duyulabilmektedir. Bu durumun meşhûr hadis kavramı için de geçerli olduğu kanısındayız.

Bir önceki bölümde de izah ettiğimiz gibi meşhûr hadis usûlcüler nezdinde, her tabakada/nesilde ikiden fazla kişinin rivayet etmiş olduğu hadistir. Fakat meşhûr hadisin, meşhûr hadiste şart koşulan her tabakada asgari ve azami râvî sayısına, hadisin senedinin olup olmadığına bakılmaksızın, halk arasında yayılmış olan hadis/hadis

[249] Aydınlı, Abdullah, **Hadis Istılâhları Sözlüğü**, İFAV yay., İstanbul, 2011, s. 178.

olarak yayılmış sözleri içeren bir kısmı daha vardır.[250] Ancak görüldüğü gibi meşhûr hadisin bu kısmı ile meşhûr haber arasında; mahiyet ve suret bakımından oldukça bariz farklar bulunmaktadır. Daha açık bir ifade ile meşhûr haber ifadesi bu ikinci kısmı tam olarak ifade etmekten uzaktır. Zira bu sahada kaleme alınan çalışmalarda bu durumun farkına varılmış olmalı ki halk arasında meşhûr olan haberleri toplayan eserler için "meşhûr" tabiri yerine daha ziyade "müştehir" tabiri kullanılmaktadır. Bu durum bizi müştehir kavramının ne manaya geldiğini, hangi haberleri kapsadığını ve hadis tarihinde ne zaman kullanılmaya başladığını araştırılmaya sevk etti. Bu bölümde "müştehir" kavramının Arap dilinde, hadis metinlerinde nasıl kullanıldığı ortaya konulacak, hadis usûlcülerin kullanımında müştehir haber kavramı derinlemesine incelenecektir.

a. Arap Dilinde ve Hadislerde Müştehir

Ş-h-r fiilinin iftiâl babından çekimle gelen "اشتهر" "iş-te-he-ra" fiilinin masdarı olan müştehir, bir şeyin ortaya çıkması, bilinmesi, belirmesi, meşhûr olması manasına anlamına gelmektedir.[251] Arap şiirinde kelimenin bu manada kullanıldığı görülmektedir:

أُحِبُّ هُبوطَ الوادِيَيْنِ ، وإنَّنِي لَمُشْتَهَرٌ بِالوادِيَيْنِ غَرِيبُ

İki vadinin çöküşünü severim-

Ve ben, iki vadi ile beraber garîbliği ortaya çıkan olurum[252]

[250] İbn Kesîr, **el-Bâisü'l-Hasîs**, c. I, s. 456; İbn Hacer, Nüzhetü'n-**Nazar**, s. 44, 46; Sehâvî, **Fethu'l-Muğîs**, c. I, s. 308; Suyûtî, **Tedrîb**, c. II, s. 622; Aydınlı, a.g.e., s. 178, 226.
[251] Firuzâbâdî, Muhammed b. Yakub, **el-Kâmûsu'l-Muhît**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995, c. I, s. 540; er-Razî, **Muhtaru's-Sıhâh**, c. I, s. 354; İbn Manzûr, a.g.e., c. IV, s. 431.
[252] İbn Seyyide, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail, **el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-A'zam**, tah. Abdülhamit Hendavî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000, c. IV, s. 185; İbn Manzûr, **Lisânu'l-Arab**, c. IV, s. 431-2.

Kelimenin şiirde geçtiği gibi lazım kullanımı yanında müteaddi kullanımlarında da örnekler vardır. Faziletli bir kişi hakkında "اشْتَهَرها الناسُ" "İnsanların kendisini meşhûr etikleri kişi" denilir.[253] Bu yönü ile müştehir temelde meşhûr kelimesi ile mana birliğine sahiptir.

Müştehir kelimesi "شيع" "şe-ye-a" ve "نشر" "ne-şe-ra" fiili ile ilintili olarak yayılan[254], "علن" "a-le-ne" fiiliyle ilintili olarak açık, aleni olan anlamlarında kullanılır. Zira Arapçada "اعْتَلَنَ الأمرِ أي : اشتهر" "iş aleniyet kazandı yani müştehir oldu" denilir.[255] Yine kelime, "جَهَرَ" ce-he-ra fiiliyle "herkes tarafından bilinen, görünen olan" anlamında "فلانٌ مُشْتَهِرٌ مُجْتَهِرٌ", "falan kişi, müştehir, herkesçe görünür oldu" denilir.[256] Kelime "نَبُهَ" "ne-bu-he" fiili ile "ünlü"[257] anlamına gelirken "شارَ" "şâ-ra" fiili ile "işaret etti" manasına "فَتَشايَرَه الناس أَي اشْتَهَرُوه بأَبصارهم" "insanlar onu işaretlediler yani onu gözleriyle müştehir yaptılar" şeklinde kullanılır.[258] Kelime bu kullanımlarda daha ziyade olumlu bir durumu ifade eder.

Sözlüklerde, müştehir kelimesi aynı zamanda "افْتَضَحَ" "if-te-da-ha" fiiliyle ayıp ve kusurları ortaya dökmek anlamında olumsuz bir durumu da ifade etmektedir.[259]

Müştehir kelimesinin yukarıdaki manalarda hadis eserlerinde de kullanıldığı görülmektedir. Huneyn günü sahâbeden Züheyr b. Sard el-Ceşmî (ra), Allah Resûlü'nün (sav) önünde terennüm ettiği,

" "فَأَلْبِسِ الْعَفْوَ مَنْ قَدْ كُنْتَ تَرْضَعُهُ ... مِنْ أُمَّهَاتِكَ إِنَّ الْعَفْوَ مُشْتَهَرُ"

"Annelerinden süt emdiğin kimseyi af ile kuşat.

[253] İbn Manzûr, a.g.e., c. IV, s. 131.
[254] İbn Manzûr, a.g.e., c. VIII, s. 188;
[255] el-Halil b. Ahmed, **Kitabu'l-Ayn**, c. II, s. 141; İbn Manzûr, a.g.e., c. XIII, s. 288.
[256] Zebîdî, **Tâcu'l-Arûs**, c. I, s. 2644
[257] Razî, **Muhtaru's-Sıhâh**, c. I, s. 688.
[258] İbn Manzûr, a.g.e., c. IV, s. 134.
[259] İbn Manzûr, a.g.e., c. II, s. 532.

Zira af (senin affın) herkesçe aşikârdır."[260]

şeklindeki şiirde müştehir kelimesini kullanmıştır. Sahâbeden el-Esved b. Seri' (ö.42), Basra mescidinde kıssa anlatırdı. Bir gün insanların sesleri yükselip mescidin ön tarafına kadar ulaşınca ashâbtan Mücâlid b. Mesûd es-Sülemî (ö.50) onları " علت أصواتكم فاشتهركم اهل المسجد" "Sesleriniz yükseldi de mescid ahalisi sizi fark etti" şeklinde uyarmaktadır.[261] Bu rivayetlerde "müştehir" kelimesinin meşhûr kelimesi gibi "bilinir olmak, fark edilmek" manasına gelmektedir.

Muaz b. Cebel (ra), bulunduğu zikir meclisinde din adına ortaya çıkan bidatlere karşı uyarılarda bulunurken " اجتنب من كلام الحكيم المشتهرات التي يقال لها ما هذه ولا يثنيك ذلك عنه فإنه لعله أن يراجع وتلق الحق إذا سمعته فإن على الحق نورا" "Hikmet ehlinin, hakkında "Bu da nedir böyle?" denilen müştehir sözünden sakın. Fakat âlimin bazen böyle yanılması seni onu dinlemekten vazgeçirmesin. Zira onun hakka dönmesi mümkündür. Sen hakkı işittiğin de ondan al. Çünkü hakkın üzerinde nur vardır" demektedir.[262] Haberdeki müştehir kelimesi şerhlerde "batıllığı herkes tarafından bilinen" şeklinde açıklanmaktadır.[263]

Görüldüğü üzere meşhûr ile müştehir kelimeleri ş-h-r fiilinden türemiş olup her iki kelime birbirinin yerine kullanılmaktadır ve genelde yakın anlamlara sahiptir. Bununla beraber içerik olarak meşhûr daha çok bir şeyin ortaya çıkması, belirmesi, tanınması, bilinmez iken bilinir olması manasına kullanılır iken müştehir bir şeyin yayılması, şüyu' bulması, herkes tarafından bilinmesi, aleniyet kazanması, anlamına gelmektedir.

---

[260] Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Kebîr**, c. V, s. 269, H. No: 5303.
[261] İbnu'l-Mübârek, **ez-Zühd**, s. 232-33, H. No: 663.
[262] Ebû Dâvûd, Sünne 7, H. No: 4611.
[263] Azimâbâdî (ö.1911), Muhammed Şemsu'l-Hak, Avnu'l-**Ma'bud Şerhu Süneni Ebi Dâvûd**, I-XIV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415, c. XII, s.238.

b. Muhaddislere Göre "Müştehir" ve "Müştehir Haber"

Müştehir kelimesi muhaddisler arasında erken dönemlerden itibaren olumsuz çağrışımla kötü bir şekilde meşhûr olmak manasında kullanılmaktadır. Hicri ikinci asır tâbiûn muhaddislerinin önde gelenlerinden Süfyan es-Sevrî (ö.161/778), " كانوا يكرهون من الثياب الجياد التي يشتهر بها ويرفع الناس إليه " "İnsanlar, müştehir eden, iyi elbiselerle insanların arasına çıkmayı hoş görmüyorlar" sözünde[264] müştehir kelimesini "ilgi ve dikkat çeken" manasında kullanmıştır. Aynı doğrultuda Beyhakî (ö.458/1066) müştehir kelimesini "باب ما يكره للنساء من الطيب عند الخروج وما يشتهرن به" "Kadınların dışarı çıktıklarında kendilerini müştehir edecek (ilgi çekecek) şekilde koku sürünmelerinin mekruh olduğuna dair bab" diye açtığı bölümde kullanır.[265] Onun burada müştehir kelimesine yüklediği mana, Süfyan-ı Sevrî gibi insanlar tarafından dikkat çekici hale gelme ve meşhûr olmadır.

Yine müştehir kelimesi, râvîlerin rivayet ettikleri hadiste eda ehliyetine sahip olup olmadıklarını ifade etmek için de kullanılmaktadır. el-Hatîb, Şu'be'nin (ö.170/786) "İlmi müştehir olanlardan alınız" derken, onun müştehir kelimesini hıfz ve adalet sahibi râvîler için kullandığını söyler.[266] İmam Tirmizî, Allah Resûlü'nden (sav) naklettiği "Kulluk ile küfrün arasında namazı terk etmek vardır" rivayetinde hadisin râvîlerinden Ebû Zübeyr hakkında " أبو الزبير اسمه محمد بن مسلم بن تدرس اشتهر بالتدليس " "Ebû Zübeyr, ismi Muhammed b. Müslim b. Tedrüs'tür. Tedlîs yapmakla müştehirdir" demektedir.[267] Ebû Nuaym (ö.430/1038) Hilye'sinde müştehir kelimesini

[264] İbn Ebî'd-Dünya, Abdullah b. Muhammed, **et-Tavâzu' ve'l-Humûl**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1989, s. 88; İbn Kesîr, Ebûl-Fidâ İsmail, **Tefsiru Kur'ani'l-Azîm**, I-IV, Müessestü'l-Muhtâr, Mısır, 1423, c. III, s. 452.
[265] Beyhakî, es-**Sünenü'l-Kübrâ**, c. III, s. 390. Beyhakî'nin kelimeyi meşhûr anlamında kullandığına dair başka örnekler için bak. Beyhakî, a.g.e., c. VI, s. 369, H. No: 13472; c. VI, s. 370, H. No: 13480.
[266] el-Hatîb, **el-Kifâye**, 161.
[267] Tirmizî, İman 9, H. No: 2620.

"أحواله مشتهرة مشهورة" "Ebû'l-Hasan Muhammed b. Eslem'i (ö.242/856) tanıtırken "onun halleri müştehirdir, meşhûrdur" demektedir.[268] el-Hatîb (ö.463/1071) Tarih'inde, Bağdat'ta bir şekilde bulunmuş olan kişileri tanıtırken " وهو ممن اشتهر ذكره وشاع امره بالصلاح والعبادة" "O, şanında müştehir, işinde ise salâh ve ibadet ile duyulan kimselerdendir." ifadesinde müştehir kelimesini "şüyu'" kelimesi ile[269] " اشتهر ذلك عنهم وعرفوا به" "insanlar yanında bu şekilde müştehir oldu ve bununla bilinir oldu" [270] ifadesinde müştehir kelimesini "ma'rûf" kelimesiyle izah eder. Mechulü tarif ederken o, "hadis ehli arasında mechul, bizzat ilim öğrenimiyle müştehir olmayan veya âlimler tarafından ilim talebesi olarak tanınmayan ve kendisinden sadece bir râvînin rivayet etmiş olduğu kimsedir" der.[271] el-Bağdadî, el-Kifâye'de adaleti, sikâlığı ve emaneti ile meşhûr olmuş râvîler için açtığı babta müştehir ve meşhûr kelimelerini aynı manda kullanır.[272]

el-Hatîb, Şebabe b. Sevvâr (ö.204/819) hakkında " فقد كان شبابة بن سوار يروي عن شعبة حديثا عرف به واشتهر عند الناس" "o, Şu'be'den (ö.170) bilinen, insanlar arasında müştehir olan hadisi rivayet ederdi" derken "müştehir" ve "ma'rûf" kelimelerini aynı manda kullanmaktadır.[273] "Müştehir hadis" tabirinin buna benzer bir kullanımla Şiî kaynaklarda da kullanıldığına şahit olmaktayız. Zürâre'nin (ö.150/767) naklettiği bir haberde o, İmam Ca'fer'e (ö.114/732) " يأتي عنكما الخبران، والحديثان المتعارضان، فبأيهما نعمل؟ "قال عليه السلام: خذ بما اشتهر بين أصحابك، ودع الشاذ النادر "Sizden birbiriyle çelişen iki hadis

[268] Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah el-Isbahânî, **Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ**, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut, 1405, c, IX, s. 238; başka örnekleri için bak. Ebû Nuaym, a.g.e., c. I, s. 28, 80, 377; c. II, s. 32, 94; c. VI, s. 149; c. VIII, s. 347.
[269] el-Hatîb el- Bağdâdî, Ahmet b. Ali Ebû Bekir, **Tarihu Bağdâd**, I-XIV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts, c. III, s. 108; c. II, s. 34.
[270] el-Hatîb, **Tarihu Bağdâd**, c. I, s. 43; c. IV, s. 37; c. VIII, s. 242.
[271] el-Hatîb, **el-Kifâye**, s. 88.
[272] el-Hatîb, a.g.e., s. 86-87.
[273] el-Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali b. Sâbit, **el-Câmiu' li Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'**, I-II, Mektebetü'l-Meârif, Riyâd-1403, c. II, s. 44.

geldiğinde hangisiyle amel edelim?" diye sormuş, İmam Ca'fer de "Ashabın içinde müştehir olanı al (onunla amel et), şâz ve nâdir olanı bırak" demiştir.[274] Doğrusu mu'teber kaynaklarda yerini bulamadığımız bu haberin sıhhati ile ilgili sağlıklı bir değerlendirme yapma imkânına sahip değiliz. Şu kadar var ki müştehir hadis tabirinin şâz ve nadir olan haberlerin mukabilinde kullanılmış olması yukarıda müştehir kelimesi ile ma'rûf kelimesinin aynı manada kullanılması ile de uyumludur. Anlaşıldığı kadarı ile hadis usûlünün temel kavramlarının henüz oluşmadığı bu dönemde bu iki kelime birbiri yerine kullanıldığı aralarındaki ayrımın öyle kesin çizgilerle yapılmadığı söylenebilir.

Tirmizî (ö.279/892) eserinin İlel bölümünde "garîb hadisi" ele alır ve bu konuda "Bu kitabımızda garîb hadis diye rivâyet ettiklerimize gelince; pek çok hadisçi bir hadisi değişik sebeplerden dolayı garîb sayarlar. Nice hadisler vardır ki, sadece bir yönden rivâyet edildiği için garîb sayılır. Hammâd b. Seleme'nin Ebû'l Uşerâ'dan onun da babasından rivâyet ettiği şu hadis gibi: "Resûlullah'a (sav) sordum: "Ey Allah'ın Resûlü! Bir hayvanın kesimi sadece boğazdan ve göğüs üzerinden mi olur?" Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu: "Uyluğundan yaralasan da boğazlama yerine geçer."[275] Hadisi Hammâd b. Seleme, Ebû'l-Uşerâ'dan tek başına rivâyet etmiştir. Haber sadece Ebû'l Uşerâ ve babası vasıtasıyla bilinmektedir. Her ne kadar hadisçilerce bu rivayet meşhûr bir rivâyet olsa da hadisi sadece Hammâd b. Seleme rivâyet etmiş daha sonra pek çok kişinin rivayetiyle hadis müştehir hale gelmiştir" demektedir.[276] Sözün siyak ve sibakından anlaşıldığı kadarı ile Tirmizî, başlangıçta

[274]Takıyyü'l-Hakîm, Muhammed, **el-Usûlü'l-Âmme li'l-Fıkhı'l-Mukâren**, Müessetü Ali Beyt, Necef, 1979, s. 223. Meşhûr Sünnet üzerine dair yapılan bir doktora tezinde bu haberin hata ile Hz. Peygamber'e isnad edildiği ve "meşhûr hadis" tabirinin ilk defa Allah Resûlü (sav) tarafından söylendiği ifade edilmiştir. Bak. Yargı, **Hanefî Fıkıh Doktrininde Meşhûr Sünnetin Yeri**, s. 58.
[275] Tirmizî, Sayd 13.
[276] Tirmizî, el-'İlel, s. 2060.

tek bir tarikten (garîb) gelmekte iken daha sonraları birçok kimse tarafından rivayet edilerek yayılmış olan hadisi ifade etmek için "müştehir" kelimesini tercih etmektedir.

Tirmizî, müştehir haberi; iki ayrı tarikten gelen hadislerden birinin diğerine göre meşhûr olması[277] veya başlangıçta garîb iken daha sonraki tabakalarda şöhret bulması[278] manasında kullanmaktadır. Abdullah b. Dinar'ın İbn Ömer'den rivâyet ettiği: "Resûlullah (sav), velâ[279] hakkının satılmasını ve hibe edilmesini yasaklamıştır"[280] hadisi hakkında Tirmizî; "Bu hadis sadece Abdullah b. Dinar'dan bizlere aktarılmamıştır. Kendisinden Ubeydullah b. Ömer, Şu'be, Sûfyân es-Sevrî, Mâlik b. Enes, İbn Uyeyne ve pek çok kimse bu hadisi aktarmıştır" şeklinde tahric eder. Anlaşıldığı kadarı ile o sadece bir yönden garîb sayılan hadisleri, başlangıçta garîb iken daha sonraki tabakalarda şöhret bulan haberler olarak yorumlamaktadır.[281] Tirmizî el-'Ilel'de bu tür hadislere başka örnekler de verir.[282] Aslında onun verdiği bu örnekler hadis ıstılâhında el-Garîbu'l-Meşhûr diye bilinen hadislerdir.[283]

Hadis ve fıkıh sahasında eserleri olan Muhammed b. Nasır el-Mervezî (ö.294/906) Ta'zîmu Kadri's-Salâh isimli eserinde "Mü'min zina etmez, hırsızlık yapmaz, şarap içmez" hadisi hakkında " وهذا خبر قد اشتهر واستفاض برواية العدول والحفاظ من

[277] Tirmizî, Edeb 65, H. No: 2835, s. 1936; Tirmizî, Talak ve'l-Liân 17, H. No: 1194, s. 1770.
[278] Tirmizî, Taharet 44, H. No:58, s. 1636; Tirmizî, Tahâret 44, H. No: 60, s. 1636;
[279] Velâ: Azat olmaktan veya muvalat sözleşmesinden doğan akrabalık bağı. Aralarında velâ bağı bulunan taraflardan her birine mevlâ denir. Azatlının eski efendisine ait velâ hak ve sorumluluğunu feshedip bir başkasıyla muvâlat anlaşması yapma hakkı da yoktur. Velâ yalnızca azat edene ait bir hak olup, nesep gibi akrabalık bağı olmamasından dolayı alınıp satılamaz, hibe edilemez. Geniş bilgi için bak. Özen, Şükrü, **Velâ**, DİA, TDV yy, İstanbul, c. XXXXIII, s. 11-15.
[280] Tirmizî, Velâ 2.
[281] Tirmizî, el-'Ilel, s. 2060.
[282] Tirmizî, "Kâfir yedi bağırsağını doldurmak için yer, mü'min ise tek bağırsağını" (Tirmizî, Et'ıme 20), "Hac, Arafat'tır" (Tirmizî, Hac 57), "Cenazeyi takip eden ve namazını kılana bir kırat sevap vardır. Cenaze defin işlemleri bitirinceye kadar orada bulunana ise iki kırat sevap vardır" (Tirmizî, Cenâiz 49), "Ey Allah'ın Resûlü! Devemi bağlayıp da mı Allah'a tevekkül edeyim, yoksa salıverip de mi? diye soran birisine Resûlullah (sav): "Deveni bağla, sonra Allah'a tevekkül et" buyurdu (Tirmizî, Kıyamet 63) haberlerini önceleri garîb iken sonraki tabakalarda birçok kişi tarafından rivayet edilerek şöhret bulmuş hadisler içerisinde değerlendirir. Bak. Tirmizî, a.g.e., el-'Ilel, s. 2060.
[283] Aydınlı, **Hadis Istılâhları Sözlüğü**, s. 87.

علماء أهل الحجاز والعراق جميعا بألفاظ مفسرة" "Bu haber, adaletli ve hafız kimselerin Hicaz ve Irak ehlinin âlimlerinin tamamından müfesser lafızlarla rivayet edilerek müştehir ve müstefîz olmuştur" derken müştehir kelimesini usûl-i fıkıhçılar gibi "müstefîz" yani "yayılmış" kelimesi ile izah eder.[284]

Hicri dördüncü asırda Hattabî (ö.388/998) Me'alimu's-Sünen'de insanların yanında müştehir olmuş bir kısım haberlerden bahsetmektir.[285] Ömrü h. IV. asırda geçen edebiyâtçı el-Muâfî b. Zekeriyya (ö.390/1000) el-Celisu's-Salih isimli eserinde, "in-te-şe-ra" "yayıldı" kelimesini açıklarken "ويقال للحديث إذا اشتهر واستفاض وتفرق: انتشر" "bir hadis hakkında müştehir olduğu, taştığı ve ayrıldığında "in-te-şe-ra" "yayıldı" denir" demektedir.[286] İbn Fûrek (ö.406/1015) *Müşkili'l-Hadis ve Beyânüh'*te müştehir kelimesini bazı meslek erbabı arasında yayılmış ve tanınmış olan haber manasına kullanıldığı görülmektedir.[287] Bu ifadeden h. IV. asırda müştehir hadis kavramının bilindiği, müştehir hadisin müstefîz haber veya insanlar arasında yayılmış haberler için kullanıldığı görülmektedir.

Beyhakî'nin (ö.458/1066) meşhûr hadis ifadesini, insanlar ve bazı meslek erbabı arasında yayılmış ve tanınmış olan haberler için kullandığı görülmektedir. Allah

---

[284]Muhammed b. Nasır el-Mervezî (ö.294/906), İbn Haccâc, Ta'zîmu **Kadri's-Salâh**, I-II, Mektebetü'd-Dâr, Medine, 1406, c. II, 642-43.

[285] Hattâbî, döneminde âlimlerinin ehl-i hadis ve ehl-i fıkıh şeklinde iki gruba bölündüğünü özellikle ehl-i hadisin düşünmeden haberleri naklettiğini, ehl-i fıkhın da sıhhatlerini tam olarak bilmediği haberleri delil olarak kullandığını söylemektedir. Hatta o, " إذا كان ذلك قد اشتهر عندهم وتعاورته الألسن فيما بينهم … "من غير ثبت فيه أو يقين علم به ، فكان ذلك ضلة من الرأي وغبناً فيه" Böyle olunca ehl-i re'y müştehir olmuş, sabit olmayan ve kesin ilim ifade etmeyen şeyleri dillerinde dolaştırmışlardır. İste bu aslında reyden uzaklaşma ve sapmadır" demektedir. Bak. Hattâbî, Ebu Süleyman, **Me'alimu's-Sünen**, el-Matbaatü'l-İlmiyye, Haleb, 1932, c. I, s. 3.

[286] en-Nehrevânî, el-Muâfî b. Zekeriyya el-Cerirî, **el-Celisu's-Salihu'l-Kâfî ve Enisu'n-Nasihi'ş-Şâfiî**, tah. Dr. Muhammed Mursî, Alemu'l-Kütüb, Beyrut, 1993, s. 318.

[287] İbn Fûrek eserine, " أما بعد فقد وفقت أسعدكم الله بمطلوبكم ووفقنا الإتمام بما ابتدأنا به على تحري النصح والصواب إلى إملاء كتاب نذكر فيه ما اشتهر من الأحاديث المروية عن رسول الله صلى الله عليه وسلم مما يوهم ظاهره التشبيه مما يتسلق به الملحدون على الطعن في الدين" "Resûlullah'ın (sav) hadislerinden, zahiri itibari ile teşbîh inancını çağrıştıran, mülhidlerin muhalefet edip dine saldırmak üzere başvurdukları bir takım müştehir rivayetleri kitabımızda zikredeceğiz" sözleri ile başlar. Bak. Ebu Bekir Muhammed b. el-Hasan, **Müşkîlü'l-Hadîs ve Beyânüh**, tah. Musa Muhammed Ali, Âlimü'Kütüb, Beyrut, 1985, s. 31.

Resûlü'ne (sav) isnad edilen "Ümmetimden kim din işleriyle ilgili kırk hadis ezberlerse, kıyamet günü Allah onu fakih olarak diriltilir, ben de kıyamet günü ona şefaatçi ve şahit olurum"[288] hadisi hakkında o, "İsnadı sahîh olmadığı halde insanlar arasında meşhûrdur" değerlendirmesini yapmaktadır.[289] Yine Hilâfiyyât'ta "Hadleri gücünüz yettiği kadar Müslümanlardan düşürünüz" hadisi hakkında "Bu hadis fıkıh ehli arasında meşhûrdur" demektedir.[290] Şuabü'l-Îmân'da, Sa'lebe kıssası diye meşhûr olan rivayeti aktardıktan sonra "tefsirciler arasında meşhûrdur" değerlendirmesini yapar.[291] es-Sünenül-Kübrâ'da; Bedir gazvesinde esir düşen Ebû Azze ile ilgili rivayetin arkasından "İsnadında zayıflık vardır, hadis Megâzî ehlinin yanında meşhûrdur" derken[292], bulutun Allah Resûlü'nü (sav) gölgelemesi haberi ile ilgili "bu kıssa, meğazi ehlinin yanında meşhûrdur" demektedir.[293] "Bir kula Allah nimeti çoğalttığında insanlara muhtaç olur" hadisinin Fudayl b. Iyâd'ın sözü olarak meşhûr olduğunu söyler. [294] el-Esmâ'da "Şüphesiz Allah sizin suretlerinize ve amellerinize bakmaz. Fakat kalplerinize bakar" rivayetinin bir grup ilim ehli ve başkalarının lisanlarında dolaştığını haber verir.[295] Bu yönüyle h. V. asırda hadisler arasında fıkıhçılar, tefsirciler gibi değişik meslekten insanlar arasında meşhûr olanları

---

[288] Beyhakî, **Şuab**, c. II, s. 270, H. No: 597-8; Ebû Nuaym, **Hilye**, c. IV, s. 189.
[289] Beyhakî, **Şu'ab**, c. II, s. 270, H. No: 597-8. Hadis hakkında bak. Bak. Zerkeşî, **et-Tezkira**, Fadâil, H. No: 42, s. 193, Sehâvî, a.g.e., s. 471, H. No: 1113; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 246, H. No: 2645.
[290] el-Lahmî, Ahmed b. Ferrâh, **Muhtasaru Hilâfiyyâti'l-Beyhakî**, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1416, c. IV, s. 431-432. Hadis hakkında bak. Bak. Sehâvî, **el-Mekâsıd**, H. No: 46, s. 49; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 71, H. No: 166.
[291] Beyhakî, a.g.e., c. IV, s. 79, H. No: 4357. Ayrıca bak. Sehâvî, a.g.e., s. 425, H. No: 972; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 192, H. No: 2236. Kıssa hakkında yapılan bir çalışma için bak. Serinsu, Ahmed Nedim, **Sa'lebe Kıssası (Esbâb-ı Nuzül'e Yeni Bir Yaklaşım)**, Şule Yay., İstanbul, 1995.
[292] Rivayet Beyhakî'de geçen kısmıyla şöyledir: "Bedir gazvesinde Ebû Azze esir düşmüş, eman dileyerek serbest bırakılması için mazeret bildirmiş, Allah Resûlü de onu fidyesiz serbest bırakmıştı. Ebû Azze Mekke'ye dönünce Müşrikleri Hz. Peygamber'e karşı kışkırtmış bilahare Uhud savaşına katılarak esir düşmüştü. Hz. Peygamber'in huzuruna getirildiğinde Allah Resûlü "Mü'min bir delikten iki defa sokulmaz" dedi. Bak. Beyhakî, **es-Sünenü'l-Kübrâ**, c. VI, s. 320, H. No: 13219.
[293] Bak. Sehâvî, a.g.e., s. 85, H. No: 126; Aclûnî, a.g.e., c. I. s. 141, H. No: 406.
[294] Beyhâkî, a.g.e., c. X, s. 118, H. No:7258.
[295] Beyhakî, Ahmed b. el-Hasen, **el-Esma ve's-Sıfât**, Nşr. Abdullah b. Muhammed el-Hâşidi, Mektebetü's-Sevâdî, Cidde, 1993, c. II, s. 426.

yanında, halkın arasında meşhûr olanlara dair örnekler de mevcuttur. Bunun yanında Beyhakî, meşhûr hadisin sadece sahîh olan kısmına değil aynı zamanda zayıf kısmına da örnek verir.

Meşhûr hadisin insanlar arasında meşhûr olan kısmana eserinde örnekler veren başka bir muhaddis İbn Abdilberr'dir (ö.463/1071). O, " أن رسول الله صلى الله عليه وسلم نهى عن بيعتين في بيعة " "Allah Resûlü (sav) tek satış içinde iki satışı yasakladı" haberi hakkında "وهو حديث مشهور عند جماعة الفقهاء معروف غير مرفوع عند واحد منهم" "Bu hadis fıkıhçılardan bir grup arasında meşhûrdur, onlardan başkası arasında da merfû olarak bilinmemektedir" demektedir.[296] Ebû Bekir İbn Arabî (ö.543/1148) Tirmizî Şerhi Ârize'de, "İnsanları razı etmek ulaşılmaz bir gayedir" rivayeti hakkında "Bu, dillerde dolaşan bu bir atasözüdür, manası da doğru değildir" demektedir.[297]

Yine hadisçiler içerisinde özellikle halkın arasında yayılmış aslı olmayan sözlerin/hadislerin varlığına işaret eden muhaddisler bulunmaktadır. İbnu'l-Cevzî, Muhammed b. Abdullah el-Mehdî'nin (ö.158-169/775-785) zındıklardan birinin "Dört yüz hadis uydurdum bunlar halkın dilinde dolaşıyor" itirafında bulunduğunu haber vermektedir.[298] İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), Kâbe'yi tavaf ederken ağlayarak istiğfar eden bir ihtiyara rastlamış, ona niçin ağladığını sorduğunda, "Resûlullah'a (sav) karşı yalan söyleyerek elli hadis uydurdum, onları halkın arasına yaydım, şimdi ben ne yapacağım" cevabını almıştır.[299]

---

[296] İbn Abdilberr, **et-Temhîd**, c. XXIV, s. 388. "*Siyer ehli arasında meşhûr*" dediği haberler için bak. İbn Abdilberr, a.g.e., c. I, s. 381; c. II, s. 158; c. XVII, s. 338; c. XXI, s. 20. "*Âlimler arasında meşhûr*" dediği haberler için bak İbn Abdilberr, a.g.e., c. I, s. 381; c. V, s. 325; c. XVII, s. 396; c. XIX, s. 272.
[297] İbnu'l-Arabî, Ebû Bekir, **Tuhfetu'l-Ahfezî bi Şerhi Sâhihu't-Tirmizî**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y., c. III, s. 147. Ayrıca bak. Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 432.
[298] İbnu'l-Cevzî, **Kitâbu'l-Mevzuât**, c. I, 38, s. 633.
[299] İbnu'l-Cevzî, a.g.e., c. I, s. 49.

Zerkeşî el-Hâkim'in el-Câmiu' li-Zikri Eimmeti'l-Emsâri'l-Müezekkîn li-Ruvâti'l-Ahbâr'dan yaptığı nakilde Muhammed b. Kerrâm'ın İmâm Buhârî'ye (ö.256/870) "İman artmaz ve eksilmez" haberini mektupla sorduğunu onun da cevaben "Her kim bu hadisi rivayet ederse şiddetli bir dayak ve uzun bir hapisle cezalandırılır" diye karşılık verdiğini söylemiştir.[300]

İbnu'l-Cevzî Mevzûât'ında Ahmed b. Hanbel'in (ö.241/855) "Çarşılarda Allah Resûlü'nden (sav) rivayet edilerek dolaşan dört hadis vardır ki bunların aslı yoktur" diyerek bu konuda halk arasında dolaşan mevzû haberlere dikkat çektiğini söyler.[301] Fakat Zerkeşî (ö.794/1392) ve çağdaşı Irâkî (ö.806/1400) ilgili hadisler hakkında "Ahmed b. Hanbel'den nakledilen bu ifadeler doğru değildir. Zira o, "At üstünde bile gelse dilenci için bir hak vardır" hadisini Müsned'ine aldığını[302], hadisin, Hüseyin b. Ali (ra)[303], Hz. Ali (ra)[304], İbn Abbâs (ra)[305] ve el-Hirmâs b. Ziyâd'dan[306] dört ayrı tarikle nakledildiğini bildirir. "Kim bir zimmiye eziyet verirse kıyamet günü ben onun hasmı olurum" haberinin ise ma'rûf olduğunu, benzer bir metinle rivayetin Ebû Dâvûd'un Sünen'inde geçtiğini söyler.[307] Diğer iki rivayetin, İbnu'l-Cevzî'nin de Mevzûât'ında haber verildiği üzere avamın arasında konuşulduğunu kabul eder.[308] Araştırmamız göre İbn Hanbel'den bu haberi nakleden ilk müellif İbnu'l-Cevzî'dir

[300] Zerkeşî, a.g.e., s. 31. el-Hâkim'in bu eseri şu an kayıptır, bundan dolayı kitabın mahiyetini tam olarak bilemiyoruz. el-Makdisî (ö.507/1108) eser hakkında verdiği kısa bilgide; müellifin her asırda, on birinci tabakaya kadar öne çıkmış dört kişiye yer verdiğini söyler. Bak. el-Makdisî, Ebu'l-Fazl Muhammed Tahir, **Etrâfu'l-Garâib ve'l-Efrâd**, Dâru Kütübi'l-İlmiye, Beyrut, c. I, s. 47.

[301] İbn Hanbel bunların: "Kim bana Safer ayının çıkışını müjdelerse ben de ona cenneti müjdelerim", "Kim bir zimmiye eziyet verirse kıyamet günü ben onun hasmı olurum", "Oruç tutacağınız gün, kurban keseceğiniz gündür", "At üstünde bile gelse dilenci için bir hak vardır." İbnu'l-Cevzî, a.g.e., c. II, s. 236.

[302] Zerkeşî, **et-Tezkira**, s. 32; Irâkî, **Ulûmu'l-Hadîs**, s. 224-225. Hadis için bak. İbn Hanbel, c. I, s. 20.

[303] Ebû Dâvûd, Zekât 34, H. No: 1667.

[304] Ebû Dâvûd, Zekât 34, H. No: 1668.

[305] İbn 'Adiy, **el-Kâmil fi'd-Duafâ**, c. I, s. 259.

[306] Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Kebîr**, c. XXII, s. 203, H. No: 18387.

[307] Ebû Dâvûd, el-Harâc 33, H. No: 3054.

[308] Irâkî, a.g.e., s. 224-225.

(ö.597/1200).[309] İbnu'l-Cevzî'den sonra sırası ile İbnu's-Salâh (ö.643/1245), İbn Deyba' (ö.944/1537) ve Ali el-Kârî (ö.1014/1605) de Irâkî'nin yukarıdaki değerlendirmelerine yer vermeden bu haberi eserlerinde nakletmişlerdir.[310] Hatta Ali el-Karî (ö. 1014/1605), Ahmed Hanbel'in çarşılarda dolaştığını söylediği haberlere "*Ey Âdemoğlu! Ölmek üzere dünyaya gelirsin, yıkılmak üzere inşa edersin*" haberini de eklemektedir.[311]

Anlaşıldığı kadarı ile h. ikici asırdan itibaren halkın arasında dolaşan ve aslı olmayan birtakım haberlere muhaddisler işaret etmişler ve bunların yayılmaması için birtakım tedbirler almışlardır. Hicri üçüncü asırda ise hadisin bir halk hareketine dönüştüğü, artık halkın arasında mahiyeti bilinmeyen haberlerin yaygın bir şekilde dolaştığı görülmektedir. Zira Zerkeşî, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) kendi döneminde hadis naklinin çokça yaygınlaştığını hatta dış mahallelerde oturan insanların evlerinin kapısı önünde Hz. Peygamber'den hadisler naklettiklerini ama bu haberleri kendisinin dahi işitmediğini söylediğini haber verir.[312]

Bunun yanında halkın arasında dolaşan fakat durumu bilinmeyen birtakım rivayetler hakkında dönemin hadis âlimlerine sorular sorulmaktadır. Nitekim "Ölü evindeki ateşi yedi gün görür" rivayeti Ahmed b. Hanbel'e sorulduğunda o, "Bu, batıl bir haberdir, aslı yoktur, bid'attır" [313] derken, "Sene Âzar (Haziran) ayı iledir." rivayeti sorulduğunda yine o, "batıl" demektedir.[314] "Burundaki kılın kökü cüzzamdan korur" haberi sorulduğunda "bir şey değildir" demektedir.[315] İbn Abdilberr (ö.463/1071)

[309] İbnu'l-Cevzî, **Kitâbu'l-Mevzûât minel-Ehadîsi'l-Merfuâ**, tah. Nureddin Boyacılar, I-IV, Mektebtü Âdvai's-Selef, Riyâd, 1997, c. II, s. 633.
[310] İbnü'd-Deyba', a.g.e., s. 131.
[311] İbnü'd-Deyba', a.g.e., s. 131; Ali el- Kârî, a.g.e., s. 276.
[312] Zerkeşî, a.g.e., s. 29; el-Hatîb, **el-Câmi'**, c. IV, 340.
[313] Zerkeşî, **et-Tezkira**, Kısas, H. No: 8, s. 209; Sehâvî, **el-Mekâsıd**, H. No: 256, S. 155
[314] Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 456, H. No: 1490.
[315] Ali el-Kârî, a.g.e., s. 436.

ömrünün tamamı h. III. asırda geçen Ebû Bekir el-Bezzâr'dan (ö.292/905) nakille onun "Halkın arasında, insanların Allah Resûlü'nden (sav) rivayet ettikleri "Ashabımın durumu yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız doğru yolu bulursunuz" hadisi hakkında soruyorsunuz. Bu söz Allah Resulü (sav) hakkında sahîh değildir" dediğini haber vermektedir.[316] Bu haber h. III. asırda halk arasındaki haberlere dair ulaşabildiğimiz kayda değer örneklerden birisidir.

Yine hadislerin bir kısmının yalnız halk arasında değil aynı zamanda meslekten olmayan din bilginleri arasında da yaygın olarak bilindiği ve sorgulandığı görülmektedir. Nitekim Ahmed b. Hanbel'in arkadaşı Fakih Harb b. İsmail el-Kirmanî (ö.271/884), "Aşure günü ailesine ikramını artıran kimseye Allah da senenin diğer günlerinde rızkını genişletir" hadisini Ahmed b. Hanbel'e sormaktadır. Ahmed b. Hanbel ise hadis hakkında "aslı yoktur" değerlendirmesini yapmaktadır.[317] Ahmed b. Hanbel'in bu tespitleri yukarıda halk arasında dolaştığını ifade eden görüşler ile beraber düşünüldüğünde bu dönemde birtakım rivayetlerin halk arasında çokça konuşulduğu hatta farklı kesimlerden insanların bu tür haberler hakkında muhaddislerden fetvalar istedikleri görülmektedir.

Hâkim en-Nisaburî'ye (ö.410/1014) nisbet edilen el-Câmiu li-Zikri Eimmeti'l-Emsâr isimli eserde Ali el-Medînî (ö. 234/848), babasından nakille aslı olmadığı halde insanların rivayet ettiği beş hadisten bahseder.[318] İmam Müslim (ö. 261/875)

---

[316] İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillah Yusuf en-Nemrî, **Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fadlih**, Dâru Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1398, c. II, s. 90. Haberin metni "" سألتم عما يروي عن النبي صلى الله عليه وسلم مما في أيدي العامة يروونه عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال إنما مثل أصحابي كمثل النجوم فبأيها اقتدوا اهتدوا وهذا الكلام لا يصح عن النبي صلى الله عليه وسلم" şeklindedir.

[317] İbn Teymiyye, **Ehâdîsü'l-Kussâs**, s. 79, H. No: 47.

[318] Ali el-Medînî'nin babası; "İnsanlar aslı olmadığı halde Hz. Peygamber'den şu beş hadisi rivayet ediyorlar: 1-Dilenci doğru söylediğinde onu geri çeviren iflah olmaz. 2- Ağrı ancak göz ağrısıdır. Tasa da borç tasasıdır. 3- Güneş Hz. Ali için geri döndürüldü. 4- Ben Allah'a beni iki yüz yıl toprak altında bırakmasından dolayı müteşekkirim. 5- Kan aldıranın da alanın da orucu bozulmuştur" demektedir. Bak. Zerkeşî, a.g.e., s. 31.

Sahîh'inde halkın hadis anlayışı ile hadis ehlinin hadis anlayışını kıyaslamaktadır. O, bu durumu; "*Hadislerin söyleniş sebepleri ve illetlerini öğrenme konusunda hadis ehlinin gösterdiği çabayı halktan beklemenin bir manası yoktur. Zira avam hadis konusunda az bir bilgiden dahi acizdir*" sözleri ile ifade eder.[319] İmam Müslim, *Sahîh'i* kaleme alma gerekçesini: "*Hadisçi diye ortaya çıkan kimselerin, birçok münker, zayıf ve bilinmeyen isnadları yaymaları, bunları eksik ve kusurlarını bilmeyen sıradan halk tabakasının arasına katmaları, senin bizden istediğini yerine getirmemiz için kalbimizi yatıştırdı*" ifadeleri ile özetler. [320]

Dillerde dolaşan hadislere işaret eden bir diğer muhaddis İbn Kuteybe'dir (ö. 276/889).[321] İbn Kuteybe'nin *Te'vil'de*, "*Onlar (hadisçiler), gerçekte hadis olmadığı halde insanların dilinde dolaşan rivayetler için –aslı yoktur- değerlendirmesini yaptılar*" sözü bu konuda hadisçiler tarafından yapılan ilk değerlendirmelere işaret etmesi açısından önemlidir.[322] İbn Kuteybe'nin bu tespitini, yukarıdaki İmam Müslim'in eserini yazma gerekçesi ve Ahmed b. Hanbel'in kendi döneminde halkın arasında aslı olmayan haberlere karşı sarf ettiği sözler haklı çıkarmaktadır. İbn Kuteybe'nin bu sözü bize aslı olmasa bile dillerde yaygınlık kazanmış hadisler meselesinin çok erken dönemlerden itibaren bilindiğini göstermektedir. Ancak meselenin hadis usulünün konusu olarak ele alınması çok uzun zaman almıştır.

---

[319] Müslim, Mukaddime, s. 673.
[320] Müslim, Mukaddime, s. 674.
[321] İbn Lütfî Sabbağ'ın değerlendirmesi için bak. Zürkânî, Muhammed b. Abdulbakî, **Muhatasaru'l-Mekâsıdi'l-Hasene fî Beyani Kesîrin mine'l-Ehadîsi'l-Müştehira âle'l-Elsine**, tah. Muhammed b. Lütfi Sabbağ, Riyad, 1983, s. 18.
[322] İbn Teymiyye bu konuda, "*Sakalının seyrekliği kişinin saadetindendir*", "*Onları sevdikleri isimlerle isimlendirin ve sevdikleri künye ile künyeleyiniz*", "*En hayırlı ticaret manifaturacılıktır, en hayırlı ameliniz temizliktir*" hadislerini verir. Bak. İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, **Te'vilu Muhtelifi'l-Hadîs**, Kahire, t.y., s. 90.

Bu verilerden hareketle; "müştehir" kelimesi, "meşhûr" kelimesi gibi hem muhaddisleri tezkiye etmek hem de cerh etmek için kullanılmaktadır. Müştehir hadisin, daha önce meşhûr haberde olduğu gibi, başlangıçta garip iken sonradan şöhret bulan haberleri ifade ettiği gözlenmektedir. Bunun yanında halkın ve meslekten olmayan ilim ehlinin arasına dolaşan ve aslı olmayan birtakım rivayetler, muhaddisler tarafından tespit edilmiş ve bu konuda ilk ikazlar yapılmıştır. Hicri üçüncü asırdan itibaren meşhûr ifadesi h. II. asırdan beri kullanılagelen sahîh ve mütevâtir hadis manasından farklı olarak, değişik meslek grupları arasında yayılan hadisler ile mevzû haberler manasına kullanılmıştır. Aynı zamanda bu dönemde muhaddisler, meşhûr hadisi değişik kısımlara ayırmışlardır. Fakat bu tür haberler için müştehir değil meşhûr veya müstefîz ibaresinin tercih edilmesi, ilk dönem muhaddisler arasında müştehir hadis ile ilgili bir ıstılahın henüz oluşmadığına işarettir. Diğer yandan tespit edebildiğimiz kadarı ile h. IV. asırda bazı muhaddisler, müştehir haberi değişik meslek erbabı arasında dolaşan ve sahîh hadislerden ziyade zayıf ve mevzû hadislere işaret edecek şekilde kullanmışlardır.

c. Usûlcülere Göre Göre Müştehir Hadis

Usûl-i hadisçiler arasında Hâkim en-Neysâburî (ö.405/1014) meşhûr hadisin ıstılâhî manası dışında insanlar arasında şöhret bulan kısmına atıf yapmış[323], İbnu's-Salâh (ö.643/1245) ise sahîh olmayan meşhûr haberlere örnekler vermiştir.[324] Bu yönü ile usûlcüler, insanlar arasında dolaşan haberleri usûl-i hadisin konusu olarak ele almışlar ama bu tür haberler için "müştehir" değil "meşhûr" tabirini kullanmışlardır.

[323] el-Hâkim, **Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs**, s. 304-310.
[324] İbnu's-Salâh, **Ulûmu'l-Hadîs**, s. 265.

İbn Kesîr (ö.742/1341) *el-Baîs*'de "Meşhûr olma, nispi bir durumdur. Meşhûr hadis, bazen sahîh bazen de hasen olabilir. İnsanlar arasında aslı olmayan veya külliyen mevzû olan bazı müştehir hadisler vardır. Bunların sayısı çoktur. Kim Ebû Ferec İbnu'l-Cevzî'nin el-Mevzûât'ına bakarsa bunları tanır" demektedir.[325] İbn Kesîr bu şekilde meşhûr hadisin sahîh ve hasen dışında, insanlar arasında dolaşan mevzû kısmı için "müştehir" ifadesini kullanır.

el-Bulkînî (ö.805/1402), İbnu's-Salâh'ın "Ameller niyetlere göredir" hadisini sahâbe râvîsi tek olmasından dolayı daha önce şâz hadise örnek gösterilirken bu haberin daha sonra İbnu's-Salâh tarafından sahîh olan meşhûr hadise nasıl örnek gösterilebileceğini sorgular. Cevabında ise o "burada kastedilen meşhûr hadis, her tabakadaki râvî sayısı üç kişiye ulaşmasa bile müştehir olan şeydir" demektedir.[326] Onun müştehir ifadesi ile kastı muhtemelen mutlak manada şöhret bulan haberlerdir. Zira Nevevî bu haberi daha önce garîb meşhûr haber kısmına dâhil etmektedir.[327] Yine o, İbnu's-Salâh'ın sahîh olmayan meşhûr hadis kısmına örnek verdiği Ahmed b. Hanbel'in çarşılarda dolaştığını söylediği rivayetlerin, hadisçiler nezdindeki meşhûr hadise değil mutlak şöhret bulan haberlere dâhil edilmesi gerektiği görüşündedir.[328] Bu şekilde Bulkînî, halk arasında dolaştığı söylenen haberleri, ıstılâhî olarak meşhûr hadisin içine değil, mutlak olarak şöhrete kavuşan haberlerin içeresine dâhil eder.

Zerkeşî (794/1392), Bulkînî'den daha önce hadis usûlüne dair İbnu's-Salâh'ın Mukaddimesi'ni şerh etmek için en-Nüket ala Mukaddimeti İbnu's-Salâh'ı kaleme almıştır. Fakat mevcut baskılarda kitabın meşhûr hadise ait olan kısmı

---

[325] İbn Kesîr, **el-Bâisü'l-Hasîs**, c. I, s. 456. Metindeki ibare " وقد يشتهر بين الناس أحاديث لا أصل لها، أو هي موضوعة بالكلية" şeklinde geçer.
[326] el-Bulkînî, **Mehâsinu'l-Istılâh**, s. 450.
[327] Suyûtî, **Tedrîb**, c. II, s. 635.
[328] el-Bulkînî, a.g.e., s. 451.

bulunmadığı için, onun meşhûr hadis hakkındaki görüşlerinden mahrum kalmaktayız.[329] Ama Zerkeşî müştehir hadislerle ilgili et-Tezkira fi Ehâdisî'l-Müştehira isimli müstakil bir eser yazmıştır. Tezkira'nın mukaddimesine müellif, "Şer-i şerifte aslı olmadığı halde, insanların tabiatına uyduğu için şöhret bulan bir kısım sözlere karşı uyarıda bulunmak, din içinde vacip olan nasihat cümlesindendir" sözleriyle başlamaktadır.[330] Devamında o, dönemin Şam kadısı Tacüddin el-Fezârî'nin[331] (ö.690/1287) halkın fıkıh anlayışı konusunda kaleme aldığı kitabından bahseder. Zerkeşî, el-Fezârî'nin eserini, insanlar arasında şöhret bulmuş aslı olmayan şeyleri reddetmek ve itikadı bozan şeylerin dine girmesini engellemek maksadıyla yazdığını söyler. el-Fezârî'nin yaptığı bu işten daha önemli bir görev vardır. O da: "Halkın dilinde ve daha ziyade hadislerin sıhhat durumunu bilmeyen fıkıh ehli arasında meşhûr olmuş haberlerin gerçek halini beyan etmek görevidir."[332] Zerkeşî eserine verdiği bu isimle müştehir haber kavramının içerisini doldurur.

Zerkeşî'den sonra İbn Hacer (ö.852/1449), meşhûr hadisin ıstılâhî tanımı dışında dillerde müştehir olan hadislere işaret eder. Ona göre meşhûrun bu kısmı ister tek bir senedi olsun ister birçok senedi olsun ya da hiçbir senedi olmasın dillerde

---

[329] Zerkeşî, Bedruddîn, **en-Nüket âlâ Ma'rifeti İbnu's-Salâh**, tah. Zeynel Abidin b. Muhammed, Edvâu's-Selef, I-III, Riyâd, 1998.
[330] Zerkeşî, **et-Tezkira**, s. 25.
[331] Şam Kadısı olan Tacüddin el-Fezârî el-Firkâh (d.624/1227-ö.690/1287), aslen Mısırlıdır. İbn Teymiyye, Mizzî, Nevevî ve oğlu Burhaneddin'e hocalık yapmıştır. ez-Zehebî, Târîhu'l-İslam'da, el-Fezârî'nin fetâvâ konusunda otuz yılda tamamladığı bir kitabı bulunduğunu ve bu eserini değişik bölgelerden gelen sorulardan oluştuğundan bahseder. ez-Zehebî, Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed İbn Kaymaz, **Târîhu'l-İslâm ve Vefeyatü'l-Meşahir ve'l-A'lâm**, tah. Beşşâr Avvad, Dâru'l-Garbi'l-İslamiyye, 2003, c. XV, s. 660-662. Hayatı hakkında bak. el-Fezârî, Tacüddin Abdurrahman b. İbrahim, **Şerhu'l-Verakât li İmâmi'l-Harameyni'l-Cüveynî**, tah. Sârâ Şâfî Saîd el-Hâciri, Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, ts, s. 35-52; Es-Subkî, Tacüddin b. Ali b. Abdilbâkî, **Tabakâtü'ş-Safiîyyeti'l-Kübrâ**, tah. Mahmud Muhammed et-Tanâcî, Abdulfettah Muhammed el-Huluv, I-X, Dâru Hecer, 1413, c. VIII, s. 163-164; Gözübenli, Beşir, **"Firkâh"**, DİA; TDV yay. İstanbul, 1996, c. XIII, s. 135.
[332] Zerkeşî, a.g.e., s. 25.

müştehir olan bütün haberleri kapsamaktadır.[333] İbn Hacer bu türe dair haberleri değişik eserlerinde örneklendirir.[334]

Zerkeşî'nin et-Tezkira fî Ehâdisi'l-Müştehira'sı her ne kadar insanların dilinde dolaşan hadisler hakkında ilk yazılan eser olsa da eserde geçen "müştehirun âle'l-elsineti'n-nas/ insanların dilinde meşhûr olmuş" ifadesi ile neyin kastedildiğini aslında en geniş anlamıyla ortaya koyan müellif Sehâvî'dir.

Nitekim Sehâvî (ö.902/1496) el-Mekâsıdu'l-Hasene'nin mukaddimesinde "dillerde şöhret bulan sözlere" değinirken bunu şu şekilde açıklar: "Ben şöhret ifadesiyle tabakalarının çoğunda veya tamamında ikiden fazla râvînin rivayet ettiği meşhûr hadisin ıstılâhî manasını kastetmiyorum, bilakis bununla maksadım, kendi sahasında uzman olan veya bu şekilde bulunmayan bir âliminden gelen; özel bir beldede, muayyen bir toplulukta veya beldelerin çoğunda ve o belde halkının çoğu arasında dillerde şöhret bulan sözlerdir." Şöhret ifadesi ona göre aynı zamanda;

---

[333] "اشتهر على الألسنة" "insanların dilinde müştehir oldu" ifadesi için bak. İbn Hacer, Nüzhetü'n-**Nazar**, s. 47. Daha önce Zerkeşî'nin et-Tezkira'sında müştehir haber olarak geçen "Namaz mescidin içindedir mescidin civarında namaz yoktur" haberi hakkında İbn Hacer "İnsanlar arasında meşhûrdur, fakat zayıftır ve sabit bir isnadı yoktur" derken yukarıdaki kısma dair bu tür hadisleri farklı bir başlıkta değerlendirmektedir. İbn Hacer, **et-Temyîz fî Telhîsi Tahrîci Ehâdisi Şerhi'l-Vecîz**, c. II, s. 919.

[334] İbn Hacer et-Telhîsu'l-Habîr'de "Dünyadan bana kadın ve koku sevdirildi, gözümün nuru namaz kılındı" haberinin tahricinde "İnsanların dilinde "üç" ziyadesi ile müştehir olmuştur" der. Bak. İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî, **et-Telhîsu'l-Habîr fî Tahrici Ehâdîsi'r-Râfiî'l-Kebîr**, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1989, c. III, s. 254; Yine o, Fethu'l-Bârî'de şeyhi Hafız Ebû'l-Fadl el-Hüseyin'den hikâye ile halk arasında duhâ namazını kılıp arkasından terk eden kişinin gözlerinin kör olacağına dair rivayetin müştehir olduğunu söyler. İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî** c. III, s. 57; "Hadleri şüphelerle düşürünüz" haberi hakkında Müsnedü'l-Firdevs'in Tahric'inde "اشتهر على الألسنة" "dillerde müştehir olmuştur" ifadesini kullanır. Aclûnî, **Keşf**, c. I, s. 72; Bir başka yerde "güzel soru, ilmin yarısıdır" haberinin insanların sözlerinde müştehir olduğunu söyler. Bak. İbn Hacer, a.g.e., c. I, s. 125; Hz. Peygamber'in İbn Abbâs'a duası olarak geçen "Allahım onu dinde fakih kıl, onun te'vilini de öğret' haberinin bir aslı olmadığı halde insanların arasında müştehir olduğunu haber verir. Bak. İbn Hacer, a.g.e., c. VII, s. 100. İbn Hacer, "Allah Resûlü'nün (sav) teker teker mucizeleri zannidir, âhâd haber şeklinde varid olmuştur. Bununla beraber Hz. Peygamber'in birçok mucizesi müştehir olmuş, yayılmış, birçok kişi ve nitelikli bir çoğunluk tarafından rivayet edilmiştir" derken müştehir haberlerin muhaddisler arasında şuyû bulduğunu ifade eder. Bak. İbn Hacer, a.g.e., c. VI, s. 582. Yine mucizeler arasında müştehir olmasına rağmen taşların tesbihiyle ilgili haberin senedinin zayıf, ceylanın selam vermesi ile ilgili haberin ise bir aslının olmadığını söyler. Bak. İbn Hacer, a.g.e., c. VI, s. 592.

a. Râvînin, haberin başka tarikler olmadığı için tek kalarak naklettiği,
b. Zayıflığı, telfiki (uydurması) ve tahrifi ile bilinen bir râvînin naklettiği, güvenilir bir senedle gelmeyen,
c. Sahâbenin ve onlardan sonra gelen görüş sahiplerinin söyledikleri,
d. Güvenilir kimselerden zannı galib ile de olsa nakledilmeyen,
e. Manası hoş olan,
f. Güzelliğini koruyan sözleri kapsamaktadır.[335]

Sehâvî bu tanımıyla, kendinden önceki muhaddislerin kapalı bıraktıkları yerleri açmış, müştehir hadisin çerçevesini belirgin hale getirmiştir. Buna göre müştehir hadis; ister meslekten hadisçiler tarafından nakledilsin, isterse diğer meslek erbabının eserlerinde geçsin önemli değildir. Yine müştehir haberler birçok kanaldan gelen sahîh hadisleri kapsadığı gibi, aynı zamanda herhangi bir hocadan sadece bir râvînin riyayet ettiği ferd-i nisbî rivayetleri, cerhe uğramış râvîler kanalı ile gelen zayıf ve mevzû haberleri de kapsamaktadır. Bu haberlerin herhangi bir beldedeki muayyen bir topluluk arasında yayılmış olması da mümkündür. Müştehir haber aynı zamanda her dönemde güzelliğini koruyan merfû ve mevkûf rivayetleri, her meslekten ilim erbabı tarafından söylenen kelâm-ı kibâr nev'inden sözleri hatta sıradan halkın ifadelerini içine alacak kadar geniştir.

Suyûtî (ö.911/1505) et-Tedrîb'de hadisçiler arasında ıstılâhî manası dışındaki meşhûr hadisin, ehl-i hadis, ulemâ (fıkıhçılar, usûlcüler, nahivciler) ve avam arasında meşhûr olan kısımlarına işaret eder ve bu tür hadislerin her birisi için ayrı ayrı örnekler verir.[336] Bu yönüyle usûlcülerin ıstılâhında insanların dilinde meşhûr olan hadislerden

[335] Sehâvî, a.g.e., Mukaddime, s. 21
[336] Suyûtî, **Tedrîb**, c. II, s. 622

murat ehl-i hadis başta olmak üzere fıkıhçı, usûlcü, nahivci gibi ehl-i ilmin ve halk arasındaki ister tek bir senedi olsun ister birçok senedi olsun isterse hiç senedi bulunmasın şöhret bulmuş haberlerdir. Suyûtî bu tür haberlere değişik eserlerinde örnekler verir.[337] Müştehir haberler için derlediği, ed-Dürerü'l-Müntesira adlı eserini halkın dilinde şöhret bulan haberlerin durumunu beyan etmek için yazdığını söylemektedir.[338] Suyûtî'den sonraki eserlerde meşhûr hadisin ehl-i hadis nezdinde meşhûr olan kısmının dışında dillerde müştehir olan haberler mutlak meşhûr haber şeklinde ifade edilmiştir.[339] Çağdaş dönem hadis usûlü ile ilgili eserlerde; meşhûr hadisin ıstılâhî manası ve çeşitleri genelde Suyûtî 'nin Tedrîb'de ele aldığı gibi tanzim edilmiştir. Buna göre ıstılâhî manası dışında meşhûr hadisin insanların dillerinde meşhûr olan kısmı ehl-i hadis, ulemâ ve avam arasında meşhûr olanlar şeklinde yarım düzineden fazla kısma kadar çıkarılmaktadır.[340]

Hadis usûlüne dair eserlerde meşhûr hadisi tarif etmek üzere meşhûr ve müştehir kelimeleri bazen birbirinin yerine kullanılmaktadır. Bundan dolayı usûlcülerin kullanımında müştehir hadis ile meşhûr hadis arasında bariz bir farkın olmadığı görülmektedir. İbn Kesîr'in hocası İbn Cemâ'a (ö.733/1333), el-Menhulu'r-Râvî adlı eserinde meşhûr hadisi şöyle tarif eder: " وهو ما اشتهر عند أهل الحديث خاصة كحديث بريرة أو عندهم وعند غيرهم كحديث الأعمال بالنيات", "Meşhûr, Büreyre hadisi gibi özellikle ehl-

[337] Suyûtî (ö.911), Muvatta Şerhi Tenviru'l-Havalik'te" "Kur'an okuyan kimse namaz kılanları rahatsız etmesin" haberinden bahsederken onun hakkında "اشتهر على الألسنة" "dillerde müştehir olan hadis değerlendirmesini yapar. Bak. Suyûtî, Abdurrahman b. Ebi Bekir, **Tenvîru'l-Havalik Şerhu Muvatta Mâlik**, Mektebetü't-Ticareti'l-Kübrâ, I- II, Mısır, 1969, c. I, s. 78. Fetâvâ türünde yazdığı el-Hâvî'de "Kendisini bilen Rabbini bilir" haberinin dillerde müştehir olduğunu söyler. Suyûtî, Abdurrahman b. Ebi Bekir Celaleddin, **el-Hâvî li'l-Fetâvâ**, Dâru'l-Kütübi'l-İmiyye, Beyrut, 1973, c. III, s. 355. Ayrıca bak. Nevevî, **Fetâvâ**, H. No: 6, s. 248; Zerkeşî, **et-Tezkira**, Zühd, H. No: 10, s. 129; Sehâvî, a.g.e., s. 481, H. No: 1147.

[338] Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman, **ed-Dürerü'l-Müntesira fi'l-Ehâdîsi'l-Müştehira**, tah. Muhammed Lutfi es-Sabbâğ, İmadetü Şuuni'l-Mektebe, Riyad, s. 41.

[339] el-Beykuniyye, a.g.e., s. 94; İbnu'l-Hanbeli, **Kafvü'l-Eser**, c. I, s. 47.

[340] Tahhân, **Teysîr**, s. 24, 25; Itr, **Menhec**, s. 410-411; Âlûsî, **Ikdü'd-Dürer**, s. 157; Es-Süleymanî, Ebû'l-Hasan Mustafa b. İsmail el-Me'rabî, **Cevâhiru's-Süleymaniyye Şerhu'l-Manzûmeti'l-Beykûniyye**, Dâru'l-Keyân, Riyad, 2005, s. 169; Kâsimî, a.g.e., s. 86.

i hadisin nazarında müştehir olan veya "Ameller niyetlere göredir" hadisi gibi hadis ehli dışındakiler arasında müştehir olandır."[341] Yine Sehâvî, Fethu'l-Muğîs'te muhaddislerin, meşhûr hadisi; mutlak olarak hadisçiler ve diğer meslek erbabı arasında şöhret bulan haberler ve sadece hadisçiler nezdinde meşhûr olanlar şeklinde iki kısma ayrıldığını ifade ettikten sonra " وللمشتهر المقصور على المحدثين معرفة من نحو مشهور قنوته صلى الله عليه وسلم بعد الركوع شهرا "Muhaddisler nezdinde müştehir hadisin örneği, Allah Resûlü'nün (sav) bir ay süre ile rükûdan sonra bilinen meşhûr kunûtdur" demektedir.[342] Yine bu konuda yazılan eserlerin isimlerinin bir kısmında kelime müştehira bir kısmında ise meşhûra şeklinde geçmektedir.[343]

İncelememiz esnasında, meşhûr haberin bir çeşidi olarak insanların dilinde dolaşan haberleri belirtmek üzere "müştehir" ibaresinin kullanımına dair örnekler, h. VIII. asır usûlcülerinin eserlerinde göze çarpmaktadır. Meşhûr hadisin dışında müştehir ifadesini halkın arsanda yayılan haberler manasına kullanan Hafız Cemaleddin el-Mizzî (ö.742/1338) "Bilal, ezanda şin'i sin ile değiştirirdi" haberini değerlendirirken "*Bu söz halkın dilinde müştehirdir, kitaplarda bununla ilgili bir şey görmedik*" demektedir.[344] İbn Kesîr (ö.774/1372) el-Bâîs'de bu kısım hadisler için müştehir kelimesini tercih etmiştir. İbn Kesîr'den sonra Zerkeşî (794/1392) müştehir kelimesini, "et-Tezkira fî Ehâdisî'l-Müştehira" adını verdiği eserinin başlığı içinde kullanır. İbn Hacer (ö.852/1449) kaleme aldığı değişik eserlerinde bu türden haberleri "اشتهر على الألسنة" "dillerde müştehir oldu" kalıbıyla tahric etmektedir. Sehâvî (ö.902), Zerkeşî gibi kitabının başlığı içerisinde müştehir kelimesini kullanır, eserinin

[341] İbn Cemâa, Muhammed b. İbrahim b. Sadullah, **el-Menhulu'r-Râvî fî Muhtasarı Ulûmu Hadîsi'n-Nebevî**, tah. Muhiddin Abdurrahman Ramazan, Dâru'l-Fiker, Dimaşk, 1406, c. I, s. 55.
[342] Sehâvî, a.g.e., c. III, s. 37.
[343] Sehâvî'nin el-Mekâsıd adlı eserinin isimliyle ilgili bu durum bariz bir şeklide görülür.
[344] Zerkeşî, **et-Tezkira**, Kısas, H. No: 5, s. 207-8; Sehâvî, **el-Mekâsıd**, H. No: 221, S. 137.

önsözünde müştehir hadisin tanımını yapar ve esaslarını belirtir. Müştehir ifadesi halk arasında meşhûr olan haberler veya sözleri ifade etmek üzere bu sahada yazılan daha sonraki eserlere de isim olmuştur.

Zikredilen bu mevcut duruma rağmen hadis usûlü ile ilgili kaynaklarda halk arasında yayılan haberler için müstakil olarak müştehir hadis tabirinin birkaç istisna dışında kullanılmadığı, bu haberlerin meşhûr haberin bir çeşidi olarak kabul edildiği, müştehir kelimesinin bu konuda yazılan kitapların sadece kapaklarında ve önsözlerinde kaldığı anlaşılmaktadır. Fakat hadis usûlündeki haberi vâhidin bir çeşidi olan meşhûr hadisten hem mahiyet hem de format olarak farklı olan bu haberler için meşhûr değil müştehir ifadesinin kullanılması kanaatimizce daha isabetli olacaktır.[345] Biz de bundan dolayı araştırmamızda ilgili haberlere karşılık gelmek üzere müştehir kelimesini kullanmayı tercih ettik.

Müştehir hadisin literatür haline dönüşmesi ise belli bir süreçten geçtiği ve bu sürecin hadis tarihi ile ilintili olarak ortaya konabileceği kanaatini taşımaktayız. Bundan sonraki bölümde müştehir hadisin doğuş gelişim ve bir edebiyât türüne dönüşme sürecine değinmeyi düşünüyoruz.

[345] Bunun yanında günümüzde bazı hadisçiler tarafından meşhûr hadisin halk arasında yayılmış olan hadisleri kapsayan kısmına doğrudan "müştehir" isminin verildiği görülmektedir. Bak. Aydınlı, **Hadis Istılâhları**, s. 226; Sehâvî'nin el-Mekâsıd'ı için yazdığı Yüksek Lisans tezinde Adil Yavuz, bu tür haberlere müştehir isminin verilmesini önermektedir. Bak. Yavuz, **Sehâvî ve el-Mekâsıdü'l- Hasene**, s. 87. Zerkeşî'nin et-Tezkira'sını tahkik eden Mustafa Abdulkadir Ata ile Mekâsıd'ın takdim yazısını kaleme alan Abdulvehhâb Abdullatif' bu tür haberler için "müştehir" kavramını kullanmaktadırlar. Bak Zerkeşî, a.g.e., s. 8; Sehâvî, a.g.e., s. 9.

I. BÖLÜM

MÜŞTEHİR HADİSİN DOĞUŞ VE GELİŞİMİ

A. MÜŞTEHİR HADİSİN DOĞUŞU

Müştehir hadisin bir edebiyât dalı haline gelmeden önce bu saha ile ilgili çalışmaların aşamalı bir süreçten geçtiği ve nihayetinde bir kimliğe kavuştuğu söylenebilir. Bununla beraber hadis tarihi içerisinde cereyan eden bu sürecin doğuş, gelişme ve bir edebiyat dalı haline gelme safhalarının öyle birbirinden kesin çizgilerle ayrılması mümkün görülmemektedir. Hadis ilimlerinde yaşanan dönüşümün sosyal hâdiselerle ilintili olduğunu düşünmekteyiz.[1]

Istılâhî manada meşhûr haberlerden ayrı olarak, insanlar arasında dolaşan fakat mahiyeti bilinmeyen hadisler/sözler hakkında yapılan ilk değerlendirmelerin en erken Allah Resûlü (sav) dönemine kadar götürülmesi mümkündür. Zira Hz. Peygamber-sahâbe iletişiminde her bilgi ve haber toplumun her ferdine aynı anda ulaşabilmiş ve herkes tarafından aynı şekilde anlaşılmış değildi.[2] Hz. Peygamber'in gerek sözleri gerek fiilî uygulamaları sahâbenin bir kısmı arasında daha hızlı yayılırken bir kısmı arasında ise daha az biliniyordu. Nitekim cünüplük halinde teyemmüm meselesi sahâbeden Ammar ve başkaları arasında bilinirken; Hz. Ömer ve İbn Mes'ud iki ay boyunca su olmasa bile cünüp olan kimse teyemmüm edemez kanaatindeydiler. Mest üzerine mesh uygulaması Hz. Ali, Huzeyfe ve sahâbeden başkaları arasında biliniyorken Hz. Aişe, İbn Ömer ve Ebû Hüreyre tarafından bilinmiyordu.[3]

---

[1] Bu doğrultuda değerlendirmeler için bak. Ali, Yardım, **Hadis**, I-II, Damla yay., İstanbul-1998, c. I, s. 162, 98. Dipnot.

[2] Berâ b. Âzib'in (ö.72/691) "Biz bütün hadisleri Resûlullah'tan işitmedik. Bazısını arkadaşımız bize rivayet ediyordu. Zira biz deve gütmekle meşgul olurduk" sözü bu kapsamda değerlendirilebilir. Bak. el-Hâkim, **Ma'rife**, s. 14; **el-Müstedrek**, c. I, s. 74.

[3] Buna dair başka örnekler için bak. İbn Hazm, **el-İhkâm**, c. II, s. 127.

Allah Resûlü'nü (sav) dinleyen sahâbe içerisinde onun eğitim ve terbiyesinde yetişen ehl-i hâssa diye nitelenen özel arkadaşları yanında bedeviler, çocuk ve genç yaşta olanlar, kadınlar bulunmaktaydı.[4] Bu durum henüz Allah Resûlü (sav) hayatta iken hem Hz. Peygamber-sahâbe arasında hem de sahâbenin kendi arasında sünneti/hadisleri doğru anlama adına bir takım aktüel müzakereler yaşanmasına zemin hazırlamıştır.[5]

Cünüplüğü gerektiren birleşme meselesi sahâbe arasında münakaşa meselesi olmuş en son Hz. Aişe'nin guslü gerekli kılan birleşme hakkındaki açıklaması ile sorun çözülmüştü.[6] Bir nine, torununun hissesinden miras almak için Hz. Ebû Bekir'e müracaat etmiş, Hz. Ebû Bekir ona: "Senin için Allah'ın kitabında bir hüküm bulamıyorum. Allah Resûlü'nün sünnetinde de (bu hususta) seninle ilgili bir hüküm bilmiyorum" cevabını verdi. Hz. Ebû Bekir o anda hazır bulunan insanlara meseleyi sordu. Bunun üzerine Mugîre b. Şube ayağa kalkıp "Resûlullah nineye altıda bir (pay) verirdi" dedi. Hz. Ebû Bekir "Senden başka bunu bilen kimse var mı?" diye sorunca Muhammed b. Mesleme ayağa kalkıp Mugîre b. Şube'nin söylediklerini aynen tekrarladı. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir, nineye bu hükmü uyguladı.[7]

Diğer yandan sahâbenin Hz. Peygamber'den doğrudan işitmediği haberleri kabul etme konusunda seçici davrandığı görülmektedir. Berâ b. Âzib (ö.72/691)

---

[4] Erul, **Sahâbenin Sünnet Anlayışı**, s. 8

[5] el-Hâkim, **Ma'rife**, s. 120-131.

[6] Müslim, Hayz 88, H. No: 349, s. 734-35. Ebû Hüreyre'nin "cünüp sabahlayan oruç tutmasın" sözünü işiten Abdulmelik b. Ebî Bekir İbn Abdirrahman ile Abdurrahman b. Haris, Hz. Aişe ve Ümmü Seleme'nin yanına giderek Hz. Peygamber'in cünüp olarak sabahladığını ve sonra oruç tuttuğunu öğrenirler. Bak. Müslim, Sıyâm 75.

[7] İbn Mâce, Ferâiz 4, H. No: 2724, s. 2641; Ebû Dâvûd, Ferâiz 5, H. No: 2894, s. 1439; İbn Hanbel, c. IV, s. 225; Zerkeşî, **et-Tezkirâ**, s. 27. Ayrıca bak. ez-Zehebî (ö.748/1348), Abdullah Şemseddin Muhammed, **et-Tezkiratü'l-Huffâz**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts, c. I, s. 2; 2; Yine Hüreyre (ra), Hz. Ömer'in yanında "Bir Müslüman güzelce abdest alır arkasından namaz kılar ve abdestini korursa cennete girer" haberini nakletmiş, Hz. Ömer bu konuda ondan şahit isteyince Ebû Hüreyre da Hz. Osman'ı şahit getirmişti. Bak. el-Hakîm, **Müstedrek**, c. IV, s. 210, H. No: 4156.

"Resûlullah'ın ashâbı ondan doğrudan işitmediklerini, akranlarından ve kendilerinden daha iyi bilenlerden alıyorlar ve hadis aldıkları kimseler hususunda da titiz davranıyorlardı" tespitini yapmaktadır. Bu ifade hadisi naklederken râvîlerin durumlarının araştırılması gerektiğine dair erken dönemlerde olan bir uygulamayı göstermesi açısından önemlidir.[8]

Hz. Ömer'in insanlar arasında dolaşan haberlerin Hz. Peygamber'e aidiyeti hakkında bir nevi sorgulama yaptığı görülmektedir. Zira o, "Sizden biriniz üç defa izin istediği halde kendisine izin verilmezse geri dönsün" rivayeti için Ebû Musâ'dan şahit getirmesini istemiş, Ebû Musa'da sahâbîlerin bulunduğu meclise gelerek durumu anlatmıştı. Orada olanlar şaşırarak, "bunu, topluluğun yaşça en küçüğünün bile bildiğini" söylemişler, bunun üzerine onların yaşça en küçüğü olan Übey b. Kâ'b, Ebû Mûsâ ile birlikte giderek, Hz. Ömer'in huzurunda şahitlik yapmıştır.[9] Nevevî (ö.676/1277), "Bunu, topluluğun yaşça en küçüğü bile bilir" ifadesini "bu, bizim aramızda meşhûrdur, bunun manasını büyük küçük bilir" şeklinde şerh etmiştir.[10] Aynı zamanda haber, hadise dair sorgulamaların ve şahitler aramanın erken dönemden itibaren başladığını, sahâbenin kendi aralarında bilinmeyen rivayetleri hemen kabul etmediklerini, haberin uydurma olması ihtimalinden dolayı ihtiyatlı davrandıklarını göstermektedir. Zira Hz. Ömer, bu olayın arkasından Ebû Musa'ya "Ben seni yalan söylüyorsun diye itham etmedim. Lakin rast gele kimseler Resûlullah'a (sav) söz uydururlar diye korktum" diyerek duyduğu endişeyi ifade etmiştir."[11]

---

[8] el-Hâkim, **Ma'rife**, s. 14; **el-Müstedrek**, c. I, s. 74. Ayrıca bak. Ünal, Yavuz, "Hadis Tespit Sisteminin Doğuşu ve Gelişim Seyri Üzerine", **Hadis Tetkikleri Der**., C. 1, S. 2, 2003, s. 35.

[9] Buhârî, İsti 'zan 13, H. No: 2645, s. 526; Müslim, Edeb 33-37, H. No: 2153, s. 1061;

[10] Bak. Nevevî, Ebû Zekeriyya, **el-Minhâc fî Şerhi Sahîhu Müslim b. Haccâc**, I-XVIII, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, Beyrut, 1392, c. XIV, s. 131.

[11] Hz. Ömer Hz. Abbâs ile mescidin genişletilmesi meselesinde anlaşmazlığa düşmüş ve Ka'bu'l-Ahbâr'ı hakem tayin etmişler, Ka'b, Hz. Peygamber'in, Hz. Hz. Dâvûd'un Beyt-i Makdis'in yanında bir bölüm inşa ettiği rivayeti ile Hz. Ömer'in aleyhine hükmedince, Hz. Ömer rivayeti doğrulatmak üzere onu, mescitte bulunan ashab-ı kiramın halkasına götürmüş, onlarda aynı rivayeti aktarınca Hz.

Şahit isteme uygulaması sahâbenin büyük oranda Medine'de bulunduğu zamanlarda özel bir işleve sahipti. Ama şahit isteyecek insanların vefat etmesi veya başka şehirlere göçmesiyle sayılarının azalması, siyasî kutuplaşmaların tesiriyle toplumda bölünmelerin artması neticesinde şahit isteme uygulaması işlevini yitirmeye başladı. Bu şartların değişmesi ile Hz. Ali, seleflerinden farklı olarak ilk defa hadislerin kabulünde yemin etme uygulamasına başlamıştır.[12] Ayrıca "İnsanlara bildikleri şeyleri rivayet ediniz. Onların, Allah ve Resûlü'nü (sav) yalanlamasını ister misiniz? İfadeleriyle rivayetlerden ma'rûf olanların tercih edilmesini istemiştir.[13] Aslında Hz. Ali bu sözleri ile bilinen, meşhûr şeylerin rivayet edilmesini teşvik etmektedir.

Bunun yanında sahâbenin hadis rivayeti konusunda farklı tutumlara sahip olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim sahâbenin bir kısmı duyduğu her hadisi nakletmeye meyilli iken bir kısmı ise hadislerin çokça rivayet edilmesine karşı idi. Özellikle insanların Allah'ın kitabıyla meşgul olmaktan uzaklaşma ihtimali, hadis rivayetinde hata yapma endişesi, amelî yâda pratik değeri olmayan haberlerin yayılması, Hz. Peygamber'in sözlerinin bağlamından koparılarak nakledilme korkusu, uydurma hadislerin sahîh hadislere karışma riski vb. sebeplerden dolayı sahâbeden bir kısmı hadis rivayet etme konusunda çekimser davranıyor ve hadislerin çokça rivayet

---

Ömer, Ka'b'a: "Ey Ebû Munzîr! Seni yalan söylemekle itham etmiyorum, sadece Hz. Peygamber'den bu konuda açık bir hadisin gelmesi garibime gitti" demiştir. Bak. İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Münî' ez-Zührî, **et-Tabakâtü'l-Kübrâ**, I-VIII, tah. İhsan İyâs, Dâru Sadr, Beyrut, 1968, c. 4, s. 21-22. Yine Hz. Aişe'nin Mesruk'a (ra) "Senin, "Şu üç şeyi her kim rivayet ederse, yalan haber vermiş olur" sözünden haberin yok mu? İfadesi de bu kapsamda düşünülebilir. Bak. Buhârî, Tefsir. 53. Sahâbenin birbirine yaptığı hatırlatma, düzeltme ve eleştiriler için bak. İbn Hazm, el-**İhkâm**, c. II, s. 144-147; Zerkeşî, **Hz. Aişe'nin Sahâbeye Yönelttiği Eleştiriler**, s. 72-81, 87-96, 74, 75, 78, 123-129; 199.

[12] el-Hatîb, **el-Kifâye**, s. 28; Ünal, **Hadis Tespit Sisteminin Doğuşu**, s. 33-34.

[13] Buhârî, İlim 49; ez-Zehebî, **Siyer**, c. II, s. 597.

edilmesine karşı çıkıyorlardı.[14] Hata bazı idareciler çok hadis rivayetinin halkı ihtilafa düşürdüğü gerekçesi ile hadis rivayetine kısıtlama dahi getirmişlerdi. Zira Hz. Ebu Bekir Resûlullah'ın (sav) vefatından sonra "Siz, Resûlullah'tan ihtilafa düştüğünüz hadisler naklediyorsunuz. İnsanlar sizden sonra daha fazla ihtilafa düşecekler. Siz Resûlullah'tan hiçbir şey rivayet etmeyiniz. Size sorarlarsa "sizinle bizim aramızda Allah'ın kitabı var, onun helal kıldığını helal, haram kıldığını haram kabul edin" deyiniz" nasihatinde bulunmaktadır.[15] Hz. Ömer ise göreve başladığında, amel edilenler dışında Resûlullah'tan rivayetin azaltmasını istemişti.[16] Hz. Ömer'in amacı pratik değeri olan hadislerin nakledilmesi ve dinde hüccet olan ve Resûlü Ekrem'in peygamberlik vazifesi gereği söylediği sözlerin, başka sözlerle karışmasını engellemek idi.[17] Sahâbe döneminde hadislerin naklinin azaltılmasına yönelik bu uygulamalar özellikle insanları çelişkiye sevk etmeyen, insanlar tarafından bilinen, amelî ya da pratik değeri olan, dinde hüccet kabul edilen haberlerin daha fazla rivayet edilmesine kapı aralamıştı.

O halde hadisçilik bir ekol olarak doğmadan ve bir halk hareketine dönüşmeden önce, hadisler içeresinde pratik değeri olan ve sünnet ifade etmeyen haberlerin naklinin kısıtlandığı anlaşılmaktadır. Zira toplumda bu dönemde asıl belirleyici olan hadisler değil, sünnet olmuştur. İşte Hz. Ömer'in yayılmasına karşı çıktığı hadisler de bir kanaate göre herhangi bir sünneti ifade etmeyen hadislerdir. [18]

---

[14] Buna dair bak. Ünal, Yavuz, **Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış**, Ensar yay., İstanbul, 2013, s. 152-169. Ayrıca bak. el-Cezâirî, Tâhir, Tevcîhu'n-Nazar ilâ Usûli'l-Eser, Mektebetü'l-Matbuati'l-İslamiyye, Haleb, 1995, s. 12-18.

[15] ez-Zehebî'ye göre bundan maksat, tesebbüt ve araştırma yapmadan haberlerin nakledilmesinin doğru olmadığıdır. ez-ez-Zehebî, **et-Tezkira**, c. I, s. 2. Ahmed Naim ise "İşitilen bir rivayetin tevsik etmeyi tavsiyedir" demektedir. Ahmed Naim, **Sahîh-i Buhari Tecrîd-i Sarih Tercemesi**, **(Mukaddime)**, s. 54.

[16] Abdurrezzâk, **el-Musannef**. XI, s. 262; c. IX s, 262.

[17] Ünal, **Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihi**, s. 187,188. Benzer değerlendirmeler için bak. Koçyiğit, **Hadis Tarihi**, s. 25.

[18] Görmez, **Metodoloji**, s. 231.

Bunun yanında Allah Resûlü (sav)-sahâbe iletişiminde bazı bilgilerin herkes ile paylaşılmamasını istemektedir. Bir seferinde Hz. Peygamber, Muaz b. Cebel'e Allah'ın kullar üzerindeki hakları ile kulların Allah üzerindeki haklarının ne olduğunu sormuş, o da "Allah ve Resûl'ü daha iyi bilir" dediğinde, Hz. Peygamber "Allah'ın kulları üzerindeki hakkı, ona ibadet etmeleri ve ona hiçbir şeyi şirk koşmamalarıdır; kulların Allah üzerindeki hakları ise kendisine şirk koşmayana azap etmemesidir" diye cevap vermiştir. Muaz, bunu insanlara haber vereyim mi diye sorduğunda ise "Hayır, ona güvenirler" buyurmuştur.[19] Bu ve benzerleri haberlerin, Allah Resûlü'ne (sav) ait bazı sözlerin insanlar tarafından yanlış anlaşılacağı, bu sebeple itikât ve amelde karışıklıklara yol açabileceği, gevşekliklere sebep olacağı endişesi ile halkın arasında yayılmasının engellemesine yönelik olduğu söylenebilir. Nitekim sahâbe de daha sonraları Hz. Peygamber'in sözlerinin bağlamından kopartılarak nakledilmesi endişesi ile Hz. Peygamber'in her sözünü nakletmedikleri görülmektedir.[20]

Allah Resûlü'nün (sav) dini tebliğ, tebyin, davet ve ta'lim gibi görevleri gereği insanlara İslam'ı anlatıyordu.[21] Allah Reslûlü (sav) konuşmasını daha ekili kılmak için edebî tasvir, mecâz, teşbih, kinâye gibi dolaysız anlatım yollarını tercih edebilmekte idi.[22] Bu şekilde hem dolaysız hem de dolaylı anlatım yollarıyla gerçekleşen Hz. Peygamber-sahâbe iletişiminde Hz. Peygamber'in sözleri sahâbe arasında bazen birbirinden farklı şekilde anlaşılabilmekteydi.[23] Zerkeşî'nin Hz.

[19] el-Hatîb, **Şeref**, s. 89.
[20] Ebû Hüreyre: "*Hz. Peygamber'den işittiğim ama size nakletmediğim birçok hadis var; şayet size anlatmış olsam siz beni recm ederdiniz*" demektedir. Bak. el-Hâkim, **el-Müstedrek**, c. III, s. 583. Ayrıca bak. Ünal, **Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihi**, s. 185-194.
[21] Ebu Dâvûd, Edeb 21.
[22] Bununla ilgili geniş bilgi için bak. Görmez, a.g.e., s. 205-314.
[23] Ebû Saîd el- Hudrî (ra) (ö.64/683) vefatı öncesi yeni bir elbise istemişti. Bunun sebebi sorulunca da o, Hz. Peygamber'in "Ölen kimse, içende öldüğü elbiseleri ile diriltilecektir" buyurduğunu haber vermişti. Bilahare Hz. Aişe, hadisteki "siyâb" ifadesinden elbise değil, "amel" kastedilmiş olduğunu söyleyerek bu durumu tashîh etmiştir. Bak. Müslim, Cennet 6; İbn Hanbel, c. VI, s. 53, 90.

Aişe'nin sahâbeye yaptığı istidraklere dair kaleme aldığı el-İcâbe adlı eseri bu kapsamda değerlendirilebilir.[24] Aslında müştehir hadis edebiyâtına dair eserlerde insanlar arasında yanlış anlaşılan bazı hadis ve sözlere dair yapılan tashîhlere yer verilmesinden hareketle meselenin bu boyutunun da göz ardı edilmemesi gerekir.[25]

Sahâbe dönemiyle ilgili yukarıda verdiğimiz örnekler müştehir hadis edebiyâtına dair en erken değerlendirmeler gibi görünse de ilgili edebiyâtın teşekkül sürecinin sahâbe dönemi ile başladığını kabul etmek pek mümkün görünmemektedir. Yine de Hz. Peygamber'den sonra ilk nesil olan sahâbenin kendi aralarında cereyan eden müzakere, istidrak, tenkit ve tashihlerinin daha sonra teşekkül edecek olan bu edebiyâta ilham kaynağı olduğu kabul edilebilir.

İnsanda var olan merak duygusu ve tabiatına hoş gelen şeyleri dinleme arzusu onu duyulmadık garip şeylere ilgi duymaya, klasik olandan uzaklaşmaya götürebilmektedir.[26] İslam fetihleri sonrası yabancı kültürlerle temasa geçilmesi, toplumun farklı kesimleri arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar sonrası siyasî veya fikri görüş farklılıklarının çoğalması gibi gelişmeler mahiyeti bilinmeyen ve daha önce duyulmayan garip haberlerin İslam coğrafyalarında dolaşmasına zemin hazırlamıştır.

---

[24] Zerkeşî, Bedrüddin, il-İcâbe, tah. Bünyamin Erul, Müessestü'r-Risale, Beyrut, 2004.

[25] Zira Hz. Aişe'nin "Kim Allah ile karşılaşmayı isterse, Allah da onunla kavuşmayı ister…" haberini yanlış anlayan Şurayh'a Hz. Aişe'nin yaptığı istidrak ile ilgili bak. Müslim, Zikir 17, H. No: 48; İbn Hanbel, c, II, s. 313, 346, 410, 451; Nesâî, Cenâiz 10; Gazzî (1061), Necmeddin Muhammed b. Muhammed, **İtkânü ma Yahsun**, tah. Dr. Yahya Murad, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, s. 433-435, H. No: 1797; Aclûnî, a.g.e, c. II, s. 222, H. No: 2356. İbn Teymiyye "Almış olduğunuz ücretin en hak edeni Kur'an'dan alınan ücrettir" hadisinin sahîh olduğunu bu hadisin iddia edildiği gibi Kur'an'ı ücret karşılığında okuyanları kapsamadığını söylemiştir. İbn Teymiyye, **Ehâdîsu'l-Kussâs**, s. 92-93, H. No: 72; Yine o, "Cuma günü miskinlerin haccıdır" haberinde "Bunun manası Cuma günü mescide gitmek sanki bu hacca gitmek gibidir. Yoksa manası insanların onunla kastettikleri değildir" demektedir. Bak. İbn Teymiyye, a.g.e. s. 76, H. No: 42. Aclûnî, "*Yalan yüzü karartır*" haberinin avam arasında çocukları yalan söylemekten sakındırmak için kullanıldığını söylemektedir. Aclûnî, a.g.e. c. II, s. 108, H. No: 1920. Yine o, Zünnûn el-Mısrî'ye nispet edilen "*Hür insanların sineleri sırların kabristanlığıdır*" sözündeki "sırlar" kelimesinin haşhaş kullanan bazı kimseler tarafından "esrarlar" manasına hamledildiğini haber vermektedir. Aclûnî, a.g.e. c. II, s. 23, H. No: 1597.

[26] Ünal, a.g.m., s. 34. Bu sebep, Zerkeşî'nin, et-Tezkira'yı yazma gerekçesi ile benzerlik göstermektedir. Bak. Zerkeşî, **et-Tezkira**, s. 25.

Bu tür garip haberlerin zamanla ma'rûf ve meşhûr haberler ile karışması ve sünnet konusunda yeterli bilgisi olmayan insanlar arasında bunların rağbet görmesi, hadislerin geleceği konusunda kaygı duyan bazı kesimleri harekete geçirmiştir. Aynı zamanda ma'rûf ve meşhûr olanlar ile garip olanların tespiti veya başka bir ifade ile sahîh olan haberler ile uydurma haberlerin araştırılması ve bunu araştıracak özel bir ilim ehlinin teşekkül etmesi, hadis faaliyetlerinin başlamasına da sebep olmuştur. Aslında h. II. asırdaki hadis faaliyetleri bu eksende ilerlemiş hadis tarihinde tedvin ve tasnif faaliyetleri diye bilinen Müslümanlara has yeni yöntemler geliştirilmiştir. Bundan sonraki bölümde müştehir hadis edebiyâtının doğuş ve teşekkülüne dair süreci aşağıdaki dönemlere ayırarak işlemeyi düşünüyoruz.

a. Tedvin ve Tasnif Dönemi Hadis Faaliyetleri ve Müştehir Hadis
b. Tasnif Sonrası Hadis Faaliyetleri ve Müştehir Hadis
c. Derlemecelik Dönemi Hadis Faaliyetleri ve Müştehir Hadis

1. TEDVİN VE TASNİF DÖNEMİ HADİS FAALİYETLERİNDE MÜŞTEHİR HADİS

Tâbiûn dönemiyle başlayan tedvin faaliyetleri, şifahî kültürden yazılı kültüre geçişi hızlandırmış ve yazılı kaynakları önemli hale getirmiş, onu takip eden isnad uygulaması ise rivayetler üzerindeki denetimi artırmıştır.[27] Tasnif döneminde ise tedvin edilen malzeme, değişik usûllerle bir araya getirilmiş, bir nevi kitaplaştırma işlemi yapılmıştır.[28] Özellikle tedvin ve tasnif dönemi oluşan ilk mahsullerde, meşhûr

[27] ez-Zührî (ö.124) rivayetleri tedvin etme gerekçesini "herkes tarafından bilinmeyen rivayetlerin ortalıkta dolaşması" şeklinde açıklamaktadır. Bak. Ebû Yusuf Ya'kub b. Süfyan el-Fesevî (ö.277/890), **Kitâbu'l-Ma'rife ve't-Tarih**, I-III, tah. Ekrem Ziya, Bağdat, 1394/1974, c. I, s. 637; İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübrâ**, c. V, s. 352.
[28] Suiçmez, Yusuf, **Hadiste Ref Problemi Mevkuf ve Maktu Hadislerin Resûlullah'a İzafesi**, Dan. Hayri Kırbaşoğlu, Basılmamış Doktora Tezi, AÜSB, Ankara- 2005, s. 9; Kâsimî, a.g.e., s. 191

hadisin uydurma olmayan sahîh ve yaygın hadis manasında olduğu göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Hadislerin bir seferberlik halinde bizzat devlet eli ile resmen tedvin edilmesi, Ömer b. Abdilazîz'in (ö.101/719) yayınladığı genelge ile başlamıştı. Söz konusu genelgede; yalnız Hz. Peygamber'in hadisinin toplanması ve ulemânın ilmi yayma faaliyetlerinde bulunması istenmişti.[29] Bu dönmede muhaddisler, Hz. Peygamber'e ait hadisleri, uyduma haberlerden ayırarak muhafaza etmeyi, en faziletli amel olarak kabul etmişlerdir.[30] Bu yönü ile h. II. asırdan itibaren ehl-i hadis, sünnet malzemesini muhafaza etmek ve uydurma rivayetlerin dine girmesini engellemek üzere yoğun bir gayret göstermiştir.[31] Eldeki mevcut haberlerin insanların dilinde dolaştığı bir ortamda tedvin faaliyetlerinin başlatılmış olması bu yönü ile önemli bir süreçtir.[32]

İnsanların hadis rivayeti konusunda gerekli titizliği göstermemesi ve uydurma haberlerin halk arasında dolaşması karşısında erken dönemde muhaddislerce bazı uyarılar yapılmıştır. İmam Müslim (ö.261/875) Mukaddime'sinde "Zayıf râvîlerden hadis nakletmenin yasaklığı" konusunda açtığı babda, Allah Resûlü'ne (sav) nispet edilen "*Ümmetimin ileriki devrinde öyle birtakım kimseler ortaya çıkacaktır ki, bunlar ne sizin ne de atalarınızın duymadığı şeyleri size anlatacaklardır. Aman bu kimselere dikkat edin*" haberi ile Abdullah b. Mes'ûd'un "*Şüphesiz şeytan, insan kılığına girerek bir topluluğa gelip hadis rivayet eder, bu topluluk dağılır ve bunlardan bir kimse: "Yüzünü tanıdığım ama ismini bilmediğim bir kimseyi dinledim, hadis anlatıyordu*"

[29] Buhârî, İlim 34; Darimî, Mukaddime 43; el-Hatîb, **Takyîdu'l-İlm**, 105. Bu talimatın farklı varyantlarında öncekilerin sünnetlerinin ve Amra bnt. Abdirrahman'ın (ö.98/716) hadislerinin de yazılması istenmiştir. Haberin metni " كتب عمر بن عبد العزيز إلى أبي بكر بن محمد بن عمرو بن حزم أن انظر ما كان من حديث رسول الله، صلى الله عليه وسلم، أو سنة ما ضية أو حديث عمرة بنت عبد الرحمن فاكتبه فإني قد خفت دروس العلم وذهاب أهله" şeklindedir. Bak. İbn Sa'd, **Tabakâtü'l-Kübrâ**, c. II, s. 387.

[30] Kandemir, Mevzû **Hadisler**, s. 184,

[31] Özpınar, a.g.e, s. 192.

[32] Kâsimî, Kavâidu**'-t-Tahdîs min Fununi'l-Hadîs**, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1407, s. 241.

der" sözünü nakleder. Sahîh olması halinde ilgili rivayetler istikbalde halkın arasında uydurma hadislerin yayılacağına dair bir öngörüde bulunmakta ve Müslümanların önlem almasını istemektedir.[33] Tabîûn dönemi imamlarından Ebû'l-Âliyye (ö.90) : " لا تقوم الساعة حتى يمشي إبليس في الطرق والأسواق فيقول حدثني فلان عن فلان عن النبي صلى الله عليه و سلم بكذا أو كذا " "İblis yollarda ve çarşılarda yürüyüp de falan falandan, falan da Allah Resûlü'nden (sav) bana şöyle şöyle hadis rivayet etti deyinceye kadar kıyamet kopmaz"[34] sözü bu dönemde halkın arasında uydurma haberlerin yayılması endişesini dile getirmesi açısından önemlidir.

Bunun yanında fetihler yolu ile İslam beldelerinin genişlemesi, bidatların ortaya çıkması, sahâbenin uzak diyarlara yayılması, birçoğunun savaşlardan ve başka sebeplerden ölmeleri, yazı ile kayıtlanmayan ve ezberde olan haberlerin zamanla unutulması, hadislerin toplanmasına ve tedvin edilmesine olan ihtiyacı artırmıştır.[35] Sahâbe asrının sonlarına denk gelen büyük tâbiîler devrinden itibaren, çeşitli siyasî ve fikrî hareketler ortaya çıkmış, değişik kültürlerle temas sonrası bazı kesimler tarafından haberler üretilmeye başlanmış, dikkatsiz ve samimiyetsiz hadis talebeleri halkı dine teşvik maksadıyla rivayetler uydurulmuşlardır.[36] Hadis ilminin müstakil bir ilim dalı halinde teşekkül ederek buna dair edebî ürünler vücuda getirilmesinde,

---

[33] Bak. Müslim, Mukaddime 6-7, s. 675; Deylemî, **Firdevs**, c. V, s. 87; İbn 'Adiy (ö.365/976) haberin Allah Rasûlü'ne (sav) isnad edilen başka bir varyantına Du'afa'sında ahir zamanda şeytanın fitne çıkaracağına dair açtığı bölümde yer verir. Bak. İbn 'Adiy, Abdullah b. Muhammed Ebu Ahmed el-Cürcânî, **el-Kâmil fî Du'afâi'r-Ricâl**, tah. Muhtar Azâvî, Dâru'l-Fiker, Beyrut, 1988, c. I, s. 45. Ayrıca bak. Leknevî, Muhammed Abdulhay, **el-Ecvibetü'l-Fâdile li'l-Esileti'l-Aşareti'l-Kâmile**, Dâru's-Selâm Beyrut, 1994, s. 21-27. (Ünal, Hadisin Doğuşu, s. 233'den naklen)

[34] el-Hatîb, **el-Kifâye**, s. 430-31.

[35] Bak. Ebû Zehv, Muhammed, **el-Hadis ve'l-Muhaddisûn**, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut, 1404, s. 244.

[36] Kandemir, a.g.e., s. 30, 52-64; Özpınar, **Hadis Edebiyâtının Oluşumu**, s. 193. Ayrıca bak. Müslim, Mukaddime, H. No: 33-92, s. 675-679 Müştehir hadis sahasında yazılan eserlerde bu kesimlerin uydurmuş olduğu rivayetlere dair örnekler için bak. Zerkeşî, a.g.e., s. 31-34; Sehâvî, a.g.e., s. 21-22, 547-49; Suyûtî, **ed-Dürer**, s. 225; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 401-424; Sehâvî, Fethu'l-Muğîs, c. I, s. 257-269; Ali el-Kârî, Nureddin Ali b. Muhammed Sultan, **el-Esrâru'l-Merfûa fi'l-Ahbâri'l-Mevdûa**, tah. Muhammed b. Lütfi es-Sabbâğ, el-Mektebetü'l-İslamî, Beyrut, 1986, s. 38, 98,99.

Müslümanlar arasında cereyan eden bu ilmî ve fikrî hareketlerin büyük etkisi olmuştur.[37] Yine hadis rivayetinin bir halk hareketine dönüşmesinin ardından her bölgenin sünnet adına uygulayageldikleri hareketler sorgulanmaya başlanmıştır. [38] Bu cümleden olmak üzere yaşanan gelişmeleri şu başlıklar altında özetleyebiliriz:

i. Siyasî ve Fikrî Hareketler:

Hz. Ali'nin hilafetin merkezini Hicaz'dan Kûfe'ye taşıması sonrası, Irak bir Şia merkezi haline gelmiş, buradaki mevcut Fars inanç ve itikâtleri, İslam inanç ve itikâdı ile karışarak, Şia inancının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştı.[39] Hadisçiler ile kelâmcılar arasındaki münakaşalar hakkında yaptığı çalışmasında Koçyiğit; "Hicri birinci asrın ortalarında önce siyasî olarak daha sonra da akâid meselelerine dönüşen ihtilâflar ve bu ihtilafların neticeleri; İslam fikir hayatında büyük rol oynayan mutezile başta olmak üzere bazı itikâdî mezheplerle bu mezheplerin fikrî muhassalası Kelâm ilminin doğuşu ve daha ziyade siyasî bir veçheye sahip olan bazı fırkaların teşekkülünden sonra hadis vaz'ının artması üzerine, İslam dininin ikinci kaynağını muhafaza etmek gayretlerinden doğan Hadis ilminin gelişmesidir"[40] derken hadis ilminin gelişmesinin sebebini siyasî ve itikâdî ihtilaflar sonrası oluşan hadis uydurma faaliyetlerine bağlamaktadır.

Hicri ikinci asırda siyasî ayrılıklar yanında farklı fikirlere ve temayüllere sahip ilim ehlinin hadisleri anlamada ehl-i hadis ve ehl-i re'y şeklinde iki kola

[37] Koçyiğit, **Münakaşalar**, s. 94.
[38] Görmez, **Metodoloji**, s. 233 vd.
[39] Koçyiğit, **Hadis Tarihi**, s. 110-112. Şiâ'nın sahâbe tasavvuru, Şîi-Sünnî çekişmesinin hadis rivayetine yansımasına dair değerlendirmeler için bak. Demir, Mahmut, **Hadis ve İdeoloji**, Otto yay., Ankara, 2015, s. 52-58, 132 vd. Kûfe bölgesinde Ca'fer es-Sâdık'ın (ö.80-148/699-765) daîleri tarafından uydurulan rivayetler ile ilgili değerlendirmeler için bak. **Şiâ'nın Hadis Anlayışı Üzerine İncelemeler**, Ron P. Buckley, "Şiî Hadislerin Kaynağı Olarak Ca'fer es-Sâdık", Derleyenler: M. Macit Karagözoğlu, M. Enes Topgül, Klasik Yay., İstanbul, 2013, s. 50-58.
[40] Koçyiğit, **Münakaşalar**, s. 110.

ayrıldıkları görülmektedir. Hadis tarihinde ilk müdevvin olarak bilinen İbn Şihâb ez-Zührî (ö.124/741) "Doğu tarafından bilmediğimiz, tanımadığımız hadisler gelmemiş olsaydı, bir hadis bile yazmazdım ve yazılmasına da izin vermezdim"[41] demektedir. Onun bu ifadesinden hadislerin yazılmasındaki gayenin; doğu tarafından gelen ve ehl-i re'y diye meşhûr olan fikrî temayüllerin zamanla hâkim olması endişesidir.[42]

Önceleri Ehl-i Hicaz ve Ehl-i Irak fakihlerinin arasında başlayan ilmî rekabet re'y ve hadis taraftarlığı şeklinde ortaya çıkmış bunun sonucunda her grup kendi görüşlerini savunmak için bir takım usûller ortaya koymuşlardır.[43] Ehl-i Hadis, Re'y ehlini meselelerin çözümünde hadisleri bırakarak Re'y ve Kıyâs'ı başvurdukları için eleştirmiştir.[44] Zamanla bu karşı duruş Re'y taraftarlarının fıkıh anlayışına karşı bir tepki olarak muhaddisleri harekete geçirmiş ve onların fıkıh bâblarına göre Sünen türü eserler kaleme almalarına sebep olmuştur.[45] Ehl-i Re'y karşıtlığı sadece fıkıhta değil aynı zamanda kelâmî meselelerde de derinleşmektedir. Bu dönem Ehl-i Hadis ile Ehl-i Re'y arasında münakaşa edilin meselelere dair; Ebû Dâvûd ve İbn Mâce'nin Sünenler'inde "Kitâbu's-Sünne" kısmında Hz. Peygamber'in sünnetine sarılma[46],

---

[41] Sözün metni "**لولا** أحاديث تأتينا من قبل المشرق ننكرها لا نعرفها ما كتبت حديثا ولا أذنت في كتابه" şeklindedir. Bak. Bak. el-Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali, **Takyîdu'l-İlm**, tah. Yusuf el-'Aş, Dâru İhyâi'l-Sünneti'n-Nebeviyye, Haleb, 1988, s. 108**.**

[42] el-Hatîb, **Takyîdu'l-İlm**, s. 105-106; er-Râmehürmûzî, **el-Muhaddis**, s. 372; Yardım, **Hadis Tarihi**, c. II, s. 33-34.

[43] Görmez, **Metodoloji**, s. 106; Özafşar, **Hadisi Yeniden Düşünmek**, s. 81-96; Fazlur Rahman, **İslam**, 108.

[44] Nitekim el-Evzâî (ö.157/733), Re'y ehlinin temsilcisi konumundaki Ebu Hanîfe'yi hadise muhalefet etmekle suçlayarak: "Biz Ebu Hanîfe'yi re'y ile hüküm verdiğinden dolayı ayıplamıyoruz. Nitekim hepimiz bu şekilde hüküm vermekteyiz. Biz onu kendisine bir hadis ulaştığı halde başka bir görüşle hadise muhalefet ettiğinden dolayı eleştiriyoruz" demektedir." Bak. İbn Kuteybe, **Te'vil**, s. 123.

[45] Görmez, **Metodoloji**, s. 105; Yardım, **Hadis**, c. II, s. 86.

[46] "Dikkat ediniz! Sizden önceki kitap ehli yetmiş iki fırkaya ayrılmışlardı. Bu ümmet de yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır" Ebu Dâvûd, Sünne 1, H. No: 4596; Zerkeşî, **et-Tezkira**, Fiten 3, s. 216; Sehâvî, a.g.e., s. 187, H. No: 339; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 309, H. No: 1001.

bidatlardan sakınma ve re'y ile kıyâstan uzak durmak[47], sahâbîlere saygılı olma[48], imanın artması eksilmesi[49], İman-amel münasebetleri[50], Kur'an hakkında münakaşa etmemek[51], kader[52] gibi başlıklarda hadislere yer verilmektedir.[53] Entelektüel seviyede devam eden bu tür tartışmalarda kullanılan hadislerin aynı zamanda hadis, fıkıh ve kelam çevrelerinde meşhûr olduğu varsayılabilir. Zira müştehir hadisleri derleyen eserlerde bu hadislerin birçoğunun yer aldığı görülmektedir.

Hicri ikinci asrın başlarında itikâdî fırkalar arasındaki ihtilaflar, müştehir hadislere dair eserlere kadar girmiştir. Ca'd b. Dirhem tarafından yayılmış olan Halku'l-Kur'an inancı Mu'tezile tarafından sistemli bir şekilde savunulmakta idi. Bu iddia ilk zuhur ettiği günlerden itibaren hadisçilerin şiddetli muhalefetiyle karşılaştı. Halku'l-Kur'an inancı ortaya çıkmasına kadar, Kur'an'ın Allah'ın kelâmı olduğunu söyleyen hadisçiler, bu inancın zuhurundan sonra sözlerine iki kelime daha eklemişlerdir. Bu "ليس بمخلوق" "mahlûk değildir" ibaresidir.[54] Mesela İmam Mâlik

[47] "من أحدث في أمرنا هذا ما ليس منه فهورد" "Herkim bizim şu din işimizin içinde ondan olmayan bir bid'at icat ederse, o reddedilmiştir; bâtıldır." Buhârî, Sulh 5; Müslim, Akdiye 8, H. No: 17; Ebu Dâvûd, Sünne 6, H. No: 4606; İbn Mâce, Sünne 2, H. No: 14; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 224, H. No: 2358.

[48] "Ümmetimin en hayırlısı kendilerine gönderildiğim asırdır. Sonra onlardan sonrakiler, sonra da onlardan sonrakilerdir." Ebu Dâvûd, Sünne 9, H. No: 4657; Sehâvî, a.g.e., s. 243, H. No: 464; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 396, H. No: 1265. "Sahâbîlerime sövmeyiniz! …" Ebu Dâvûd, Sünne 10, H. No: 4658; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 352, H. No: 3012.

[49] "İman, yetmiş küsur şubedir" Müslim, İman 12; Ebu Dâvûd, Sünne 14, H. No: 4676; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 23, H. No: 26; "Kul ile küfür arasında (bulunan yol) namazı terktir." Ebu Dâvûd, Sünne 14, H. No: 44678; Sehâvî, a.g.e., s. 177-178, H. No: 308; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 293, H. No: 934.

[50] Zina eden kimse zina ederken mü'min olarak zina edemez. (Hırsızlık yapan kimse) hırsızlık yaparken mü'min olarak hırsızlık yapmaz (Şarap içen de) şarabı içerken mü'min olarak içmez ve Tevbe (kapısı) ona açıktır" Müslim, İman 24; Ebu Dâvûd, Sünne 15, H. No: 4689; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 346, H. No: 3070.

[51] "Kur'an-ı Kerim hakkında (şahsi kanaate dayanarak) münakaşa etmek küfürdür." Ebu Dâvûd, a.g.e., Sünne 2, H. No: 4597; Sehâvî, a.g.e., s. 258, H. No: 501; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 416, H. No: 1334.

[52] "Kaderiyye fırkası mensupları bu ümmetin Mecusileridir..." Ebu Dâvûd, a.g.e., Sünne 6, H. No: 4691; Sehâvî, a.g.e., s. 350, H. No: 759; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 91, H. No:1861.

[53] Ebu Dâvûd, Kitâbu's-Sünne, 1-29, H. No: 4596- 4772, s. 1560-1574; İbn Mâce, Kitabu'-Sünne, 1-8, H. No: 1-56, s. 2477-2480.

[54] Koçyiğit, **Münakaşalar**, s. 221-222.

(ö.179/795) "القرآن كلام الله ليس بمخلوق" "Kur'an, Allah'ın kelâmıdır, mahlûk değildir"[55] derken Vekî b. Cerrâh (ö.197/813) "القرآن كلام الله ليس بمخلوق فمن زعم انه مخلوق فقد كفر" "Kur'an, Allah'ın kelâmıdır, mahlûk değildir. Kim mahlûk olduğunu iddia ederse küfretmiş olur" demektedir.[56] Vekî'nin bu sözünün müştehir hadis edebiyatına dair eserlerde yer aldığı görülmektedir.[57]

Öte yandan özellikle Irak'ta Ebû Hanîfe (ö.150/767) önderliğinde tedvin edilen re'ye dayalı fıkıh anlayışıyla şekillenen Doğu eyaletlerindeki hadis ve sünnet anlayışı karşısında, Şam fakihi Evzâî (ö.153/777), avam-ı nâs'ın, uygulamalarını sünnet muhtevasına dâhil etmişlerdir. Sünnet ve hadis kavramın yüklenen anlamlar bu şekilde bölgeler arasında farkların oluşmasına zemin hazırlamıştır.[58] Irak fıkıh ekolü ile şekillenen sünnete dair uygulamalar ve fikirlerin, Hicaz ve Medine şehrine sokulmasını önlemek amacı ile başta İmam Mâlik olmak üzere, Hicaz fakihleri, Hz. Peygamber'in sözlerini ve ondan görerek yaptıkları varsayımı ile Medine Ehlî'nin amelini delil kabul etmişlerdir.[59]

Hicri üçüncü asırda hadisçileri bir önceki dönemde re'y ve yorumla iç içe bir şekilde oluşan "sünen", "muvatta'" türü hadis kitabı tasnifinden uzaklaşmışlardır. Bundaki gaye ise sadece Hz. Peygamber'in ve sahâbenin hadislerine dayalı bir hadis mecmuası meydan getirmek ve ilk devir hadis toplama anlayışına dönmektir.[60] Bu dönem de muhaddisler, hadis seçiminde re'ye başvurmaya karşı çıkmanın yanı sıra,

---

[55] el-Beyhakî, el-**Esma ve's-Sıfât**, c. I, s. 605. Halku'l-Kur'an olayının hadis edebiyâtının oluşumundaki etkilerine dair geniş bir değerlendirme için bak. Özpınar, **Hadis Edebiyâtının Oluşumu**, s. 146-162

[56] Beyhakî, e**l-Esma ve's-Sıfât**, c. I, s. 608.

[57] İbn Teymiye, **Ehâdisu'l-Kussâs**, s. 80 H. No: 48; Sehâvî, a.g.e., s. 351-352, H. No: 765; Aclûnî, a.g.e., c. II s. 94.

[58] Görmez, **Metodoloji**, s. 235.

[59] Özpınar, **Hadis Edebiyâtının Oluşumu**, s. 235.

[60] Özpınar, a.g.e., 266; Yardım, **Hadis**, c. II, s. 70.

hadislerin anlaşılmasında da hiçbir te'vil ve tefsire müsamaha göstermemişlerdir.[61] Mu'tezile, bu tavırlarından dolayı ehl-i hadisi eleştirmiş; hayatı donma noktasına getirip kuru bir taklide yöneldikleri, her konuda hadis bulayım derken zayıf, hatta aslı olmayan rivayetleri kabul ettikleri, bilgi seviyesini düşürerek dini halk İslam'ına çevirdikleri gerekçesi ile ashâb-ı hadisi "aklını kullanmayanlar" manasına "Haşeviyyeci" olmakla itham etmişlerdir.[62]

Mu'tezile âlimlerinin bu ithamlarına en sert tepki gösteren İbn Kuteybe (ö.276/889) olmuştur. O, Te'vîlü Muhtelifi'l-Hadis'i bu maksatla kaleme almış orada Ashâb-ı hadisin sünneti korumadaki gayretlerine değindikten sonra "Hadisçiler, sahîhini ve sahîh olmayanını, nâsihini ve mensûhunu, fukahâdan kimlerin hadislere muhalif bir görüş ileri sürdüğünü anlayasıya kadar, haberleri araştırmaya ve incelemeğe devam ettiler. Yukarıdaki hususları açıklayıp bildirmeleri sayesinde "Hak" gizli iken ortaya çıkmış, kaybolmuş iken yayılmış, dağınık bir halde parça parça iken bir araya toplanmıştır. Yine onların bu çalışmaları sayesinde sünnetten yüz çevirenler ona boyun eğmiş, sünnetten haberi olmayan sünnetten haberdâr olmuş. Önceleri Resûlullah'ın hadislerine muhalif olsa bile falan veya falan kimsenin re'yi ile hüküm verirken, bundan sonra Resûlullah'ın hadisleri ile hüküm verir olmuştur" [63] diyerek ashâb-ı hadisin zamanla ashâb-ı re'y karşısında kesin bir üstünlük sağladığını ifade etmiştir.

---

[61] Bu konudaki en güzel örnek Ahmet b. Hanbel'dir. O şahsi görüş ve fetvalarına cevap verdiği için İmâm Mâlik'in Muvatta'ına, hadisin garîb kelimelerini açıkladığı için Ebu Ubeyd'in Garibu'l-Hadîs'ine karşı çıkmıştır. Bak. Görmez, a.g.e., s. 59. Rivayetlerin değerlendirmesinde Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y'in görüşlerine dair bak. Özafşar, **Hadisi Yeniden Düşünmek**, s. 181-187. Ayrıca bak. Hansu, Hüseyin, **Mu'tezile ve Hadis**, Kitâbiyât, Ankara, 2004, s. 269.

[62] Hansu, **Mu'tezile ve Hadis**, s. 269-270; s. 281-290.

[63] İbn Kuteybe, Abdurrahman b. Müslim ed-Dînverî, **Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs**, tah. Muhammed Zührî en-Neccâr, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1972, s. 74. Eserde Mu'tezile aleyhine yer alan eleştirilerin tutarlılığına ve müellifin eseri resmi bir istekle mi yoksa dönemin getirdiği şartlar gereği mi yazdığına dair değerlendirmeler için bak. Hansu, **Mu'tezile ve Hadis**, s. 308-309.

İbn Kuteybe bu satırların arkasından Mu'tezile'nin zayıf ve garip hadisleri naklettikleri eleştirisine; hadisçiler bu tür hadisleri çürüğü ile sağlamı birbirinden ayrılsın diye böyle bir araya getirip aktarmışlardır şeklinde bir izah getirmiştir. Sonra da o, ashâb-ı hadisin durumlarını beyan ederek kabul etmediği uydurma rivayetlere örnekler getirmiştir. [64] Onun uydurma dediği haberlerden bir kısmının içerisinde Mu'tezililikle itham edilmiş râvîler yer almaktadır.[65]

Konumuzu ilgilendiren kısmı ile İbn Kuteybe, bu bölümün sonunda halk arasında hadis diye dolaşan uydurma rivayetlere değinir ve bu konuda "Hadisçiler, insanların (hadis olmadığı halde hadis diye) dillerinde dolaştırdıkları pek çok hadis hakkında " aslı yoktur" diyerek onları uyarmışlardır" tespitini yapar.[66] Bu tip hadislere misal getiren İbn Kuteybe, ehl-i hadisin uydurma haberleri naklettiğine dair Mu'tezî'lenin iddiasının doğru olmadığını, ashâb-ı hadisin sadece uydurma haberlerin durumunu beyân etmek için bunları alıp rivayet ettiğini ifade etmiştir.[67] Her ne kadar

---

[64] İbn Kuteybe, a.g.e., s. 74,75.

[65] İbn Kuteybe, el-Hasen el-Basrî'nin "Resûlullah hasta olan kimsenin boşamasına cevaz vermedi" hadisini ve el-Hasan Basrî'nin kabirler arasında namaz kıldığı haberini Sehl es-Serrâc'ın (ö.310/922) uydurduğunu bildirir. Sehl, Mu'tezileye mensup olmakla itham edilmiştir. Bak. el-'Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr, **Kitâbü'd-Du'afâi'l-Kebîr**, I-IV, tah. Abdulmûtî Emin Kal'acı, Dâru'l-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, 1404, c. II, s. 156. Yine o, "Keza Enes'in, Resûlullah'ın (sav) "Kişi ayakkabısını çıkarmadığı müddetçe hayvana binmiş biri hükmündedir" buyurduğuna dair hadisi de bâtıldır, bunu Eyyûb b. Havt uydurmuştur." Eyyûb b. Havt ehl-i hadis tarafından yalancı olmakla ve kader aleyhine konuşmakla iham edilmektedir. Bak. İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, c. I, s. 352; İbn Kuteybe, "Resûlullah on künye kullanılmasını yasakladı" hadisini Merv kadısı Ebû Isme'nin uydurduğunu söyler. Aynı şekilde Ebu Isme mürcî olmakla itham edilmiştir. Bak. Ziriklî, **el-'Alam**, c. VIII, s. 51. Bak. İbn Kuteybe, a.g.e., s. 74,75

[66] İbn Kuteybe, a.g.e., s. 75.

[67] İbn Kuteybe bu tür haberlerden beş tanesine örnek verir. 1- "Sakalın seyrek olması, kişinin saadetindendir." Bak. Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Kebîr**, c. XII, s. 211, H. No: 12920. İbnu'l-Cevzî, uydurma olduğunu söyler. Bak. İbnu'l-Cevzî, **el-Mevzûât**, c. I, s. 166-167. Hadis müştehir hadisleri toplayan eserlerde yer almaktadır. Bak. Sehâvî, a.g.e., s. 496, H. No: 1200; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 286, H. No: 2653. 2- "Onları en çok sevdikleri isim ile isimlendiriniz ve onlara en çok sevdikleri künyeleri veriniz." Haberin yegâne kaynağı İbn Kuteybe'nin Te'vîl'idir. 3- "Ticaretinizin en hayırlısı elbise ticareti, işlerinizin en hayırlısı da terziliktir." Bak. Irâkî, haberin isnadına rastlayamadım demektedir. Bak. Irâkî, **el-Muğnî**, c. I, s. 429 H. No:1635. Ayrıca bak. Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 389, H. No: 1241. 4- "Dilenen doğru söyleseydi onu geri çeviren iflah olmazdı." Irâkî hadisin aslı olmadığını söylemiştir. Bak. Irâkî, **el-Muğnî**, s. 174, H. No: 705. Ayrıca bak. Zerkeşî, **et-Tezkira**, a.g.e., s. 32; Sehâvî, a.g.e., s. 396, H. No: 890; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 155, H. No:2100. 5- "İnsanlar birbirine denktir, ancak dokumacı veya hacamatçı müstesna." Haberin yegâne kaynağı İbn Kuteybe'dir. Haberin metni " الناس أكفاء إلا حائكا أو حجاما" şeklindedir. Bak. İbn Kuteybe, a.g.e., s. 75.

İbn Kuteybe, Mu'tezile'nin iddialarına cevap vermek üzere bu sözleri sarf etse de onun bu beyanı aynı zamanda, insanlar arasında dolaşan aslı olmayan haberlerin varlığına ve bunlara karşı ehl-i hadisin gerekli uyarıları yaptığına dair önemli bir tespittir. İbn Kuteybe'nin, hadis literatürüne kazandırdığı "ألسنة الناس" "insanların dillerinde" ibaresi daha sonraki zamanlarda halk arasında dolaşan haberler için kullanılmış, hatta bu konuda yazılan eserlere de isim olmuştur.[68]

ii. Değişik Kültürlerle Temas:

İslam fetihleri sonrası Arap olmayan çeşitli ırktan topluluklar İslam bünyesine dâhil olmuştu. Hicri ikinci asırda etkisini göstermeye başlayan Zındıklık, dini tahrif etmek, halkın kalbine din hakkında birtakım şüpheler uyandırmak maksadıyla, daha çok Müslüman kisvesi altında yabancı birtakım kimselerin eliyle yürütülen fikrî, kültürel ve sosyal bir hareket olarak faaliyetlerini sürdürmüştür. Sünneti ve hadisleri zındıkların saldırılarından korumak üzere muhaddisler, bid'atlar ile mücadele etmişler ve hadis kabul şartları için sıkı kriterler koymuşlardır.[69]

Halkın arasında dolaşan haberler arasında zındıkların yaydıkları haberler de vardır. Abbâsi halifelerinden el-Mehdî'nin (ö.158-169/775-785), zındıklardan birisinin dört yüz hadis uydurduğunu ve bunların halkın arasında dolaştığını itiraf etmesi bu kesimden kaynaklanan tehlikenin boyutlarını göstermesi açısından

[68] İbnu'l-Cevzî (ö.597/1201) "Üzerinde namaz (borcu) olanın namazı yoktur" haberi hakkında " هذا نسمعه على ألسنة الناس وما عرفنا له أصلا" "Biz bunu insanların dilinden duymaktayız, onun aslını bilmiyoruz" bak. İbnu'l-Cevzî, el-İlel, c. I, s. 439; Sehâvî'nin talebesi İbnu'd-Deybâ eş-Şeybanî (ö.944/1537) eserine, "Temyizu't-Tayyib Mine'l-Habîs fi-mâ Yedûru âlâ Elsineti'n-Nâs mine'l-Hadîs" ismini verir. Muhammed Gazzî (ö.1061/1651) eserine "İtkânü ma Yahsun mine'l-Ahbâri'l-Vârideti âle'l-Elsin" ismini vermiştir. Aclûnî'nin eserinin ismi Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlu'l-İlbâs ammâ İştehra mine'l-Ehâdîsi âlâ Elsineti'n-Nâs'tır.

[69] Kandemir, a.g.e., s. 51-52; Özpınar, a.g.e., s. 52-53, 58; İbn Hibbân, **el-Mecrûhîn**, c. I, s. 63; Cihan, Sadık, **Uydurma Hadislerin Doğuşu ve Sosyo-Politik Olaylarla İlgisi**, Etüt yay., İstanbul, 1996, s. 55-62.

önemlidir.[70] Yine etbeu tâbiîn muhaddislerinden Abdullah b. el-Mübârek (ö.181/797), Ubeyy b. Ka'b'ın "Kim şu sûreyi okursa ona şu kadar (sevap) vardır ve kim şu sûreyi okursa ona şu kadar (sevab) vardır" gibi hadisleri hakkında "Bunları zındıkların uydurduğunu zannediyorum" demektedir.[71]

Tâbiûn ve tebeu tabîûn dönemlerinde, değişik kültürlerle gerçekleşen temas sonrası İsrâiliyat türü haberler de çoğalmıştır. Büyük ölçüde Emevi Devleti olmak üzere, Abbâsilerin hüküm sürdüğü bu devrede yaşayan İbn Cüreyc (ö.150/767), Muhammed el-Kelbî (ö.146/763), İbn İshak (ö.151/768), Mukatil b. Süleyman (ö.150/767), Muhammed b. es-Süddî (ö.186/802) eserlerinde İsrâiliyat türü haberlere yer veren tefsirciler arasında sayılabilir. Özellikle Kur'an-ı Kerim'i tefsir etmekle şöhret bulan ve Merv Câmiî'nde kıssa anlattığı belirtilen Mukatil b. Süleyman'ın, tefsirde büyük ölçüde aklın ve şeriatın kesinlikle reddettiği İsrâiliyat, hurafe ve batıl inançlara yer verdiği kaydedilmektedir.[72] Mukâtil, her ne kadar İsrâiliyat türü bazı haberleri eserlerinde nakletmiş olmakla tenkit edilmekle birlikte[73] günümüz bazı araştırmacıları onu yalancılıkla, görüşmediği râvîlerden nakilde bulunmakla ve hadis va'z etmekle itham eden rivayetlerin abartılı olduğu kanaatindedirler.[74]

iii. İslam Dinine Hizmet ve Hayra Teşvik:

[70] İbn Hibbân, **el-Mecrûhîn**, c. I, s. 63; el-Hatîb, **el-Kifâye**, s. 36.
[71] İbn Kuteybe, **Hadis Müdafaası**, Ter. Hayri Kırbaşoğlu, Kayıhan yay., s. 154. Yine bu dönemin önemli muhaddislerinden Ebû Bekir b. Ayyâş'a (ö.193/809): "Bazı yetkili olmayan insanlar hadis nakletmek için bir yere oturuyorlar, insanlar da onların etrafına toplanıyorlar, bunların hali ne olacak?" diye sorulmuş, Ebû Bekir b. Ayyaş da: "İlim meclisi oluşturanın etrafında mutlaka oturan bir kimse olur. Bu kişi sünneti savunan bir kimse ise Allah, onun şanını yüceltir ve adını toplum içeresinde diri tutar. Her kim de böyle bir ilim meclis oluşturur ve orada din adına uydurma şeyler ortaya koyarsa o kişi de unutulur gider" demektedir. Bak. Tirmizî, İlel, s. 2056.
[72] Bak. Cirit, Hasan, "Vaiz ve Kıssacıların Hadis İlmiyle Münasebetleri", **Diyanet İlmi Dergi**, c. 36, S. 1, Ocak-Mart, 2000, s. 38.
[73] İsrâiliyat türü haberlere eserlerinde yer veren Mukatil, münekkitlerce yalancı ve metruk bir râvî kabul edilmiştir. Bak. Cirit, Hasan, Vaiz ve Kıssacıların Hadis İlmiyle Münasebetleri, **Diyanet İlmi Dergi**, C. 36, S. 1, Ocak-Mart, 2000, s. 38.
[74] Hamurcu, a.g.e, Fevzî, **Mukatil b. Süleyman ve İlk Fıkhî Tefsir**, Fecr yay. Ankara, 2009, s. 104-106; Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, s. 153 vd.

İbnu'l-Cevzî (ö.587/1201) Telbîs'te, halkın eğitiminde vaizlerin rolüne işaret ettiği satırlarında bid'atların çoğalmasıyla ilgili olarak: "Eskiden vaizler, âlim, fakih kişilerdi. Sonra bu iş önemini kaybetti. Cahiller bu işe sahip çıktılar. Huzur bozuldu. Vaizlerin yanında cahil halk kaldı. Aklı başında insanlar onlardan uzaklaştı. Bunun sonucunda va'z ve kıssa konusunda birçok bid'at ortaya çıktı" demektedir.[75] Kıssacıların hadis uydurma ve insanlar arasında yayıldığına dair Eyyûb es-Sahtayânî'nin (ö.131) "Müslümanların hadislerini kussastan başkası ifsat etmemiştir" sözü kayda değerdir.[76] Bunun yanında kıssacılar, hadisleri birbirine karıştırmak, metinlere ilaveler yapmak suretiyle hadis ilmine büyük zararlar vermişlerdir.[77] Kıssacıların etrafında toplanan halktan rahatsız olan bir başka kesim fıkıhçılardır. Zira dönemin fıkıh ehli, halkı ilim öğrenmek üzere kıssacıların değil fıkıh âlimlerini etrafında toplanmaya çağırmaktadırlar.[78]

Hicri ikinci ikinci asırda ilim dallarının gelişmesiyle tasavvuf alanında da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemde zühd sahibi kimselerin mescid ve zaviyelerde halka hitap etmektedirler. Onları dinlemek ise halkın hoşuna gitmektedir.

---

[75] İbnu'l-Cevzî, **Telbîs,** s. 142. Şa'bî'nin (ö.104) haber verdiğine göre; Abdullah b. Mervan, Şam'dan bir grup insan ile otururken onlara Irak ehlinin en âlimi kim? diye sorar. Onlar biz sadece Amir'i (ö.?) biliriz derler. Bunun üzerine Abdullah, Şa'bî'ye bir mektup yazarak Amir'i ziyaret etmesini ister. O da bir cuma günü Amir'i görmeye gider. Heybetli görünümü ile Amir, etrafında toplanan insanlara bir haber nakletmektedir. Fakat aktardığı haberin aslı yoktur. Bu duruma dayanamayan Şa'bî itiraz eder. Fakat etrafındaki insanlar Şa'bî'ye saldırırlar. Şa'bî ancak Amir'in sözünün doğru olduğuna dair yemin edince kurtulabilir. Suyûtî, **Tahzîru'l-Havâs,** s. 151-54.

[76] el-Hatîb, a.g.e., c. IV, s. 338.

[77] Ebû'l-Velîd et-Tayalisi'nin (ö.227) haber verdiğine göre o bir keresinde Şu'be ile iken yanına bir genç yaklaşır, ona bir hadis sorar. Şu'be onun kıssacı olduğunu öğrenince yanından kovar. Ebu'l-Velîd onu niçin kovduğunu sorunca Şu'be şöyle cevap verir: "Bizden hadisi bir karış alıyorlar, bir kulaç yaparak başkalarına aktarıyorlar." İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman, **Kitâbu'l-Kussâs ve'l-Müzekkirîn**, tah. Lutfî es-Sabbağ, el-Mektebetü'l-İslamî, Lübnan, 1988, s. 308. Kıssacıların uydurdukları hadislere, nakledişi tarzlarına ve halkın arasında yaymalarına dair bak. Cihan, a.g.e., s. 61-75.

[78] Ebû Yusuf (ö.182/798), Ya'kub b. İbrahim, **Kitâbu'l-Âsâr**, tah. Ebu'l-Vefâ, Dâru Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1355, s. 217, h. No: 959. Haberin metni " قال حدثنا يوسف عن ابيه عن ابي حنيفة عن الهيثم عن ابن مسعود رضى الله عنه انه قال اذا رأيتم رياض الجنة فارتعوا اما انها ليست بمجالس القصاص ولكنها مجالس اهل الفقه" … İbn Mes'ud şöyle buyurmaktadır: Cennet bahçelerini gördüğünüzde oralardan besleniniz." Bu bahçeler kıssacıların meclisleri değil, fıkıh ehlinin meclisleridir" şeklindedir. Buna dair değerlendirmeler için bak. Fazlur Rahman, **Tarih Boyunca Metodoloji Sorunu**, s. 62.

Zira bu kimseler konuşmalarında birçok hikâye ve kıssa anlatmaktadırlar.[79] Mansûr b. Ammâr[80] (ö.225/840), Ebû Hamza es-Sûfî (ö.268/882) bu dönemin zühd sahibi vaizleri arasında sayılabilir.[81] Bir örnek olması açısından Sehâvî, "Ateş, kıyamet günü mü 'mine şöyle der: "Ey Mü'min, geç git! Zira senin nurun benim ateşimi söndürdü"[82] haberinin râvîleri arasında Süleym b. Mansûr b. Ammâr'ın (ö.225/840) bulunduğunu haber vermektedir.[83] Sehâvî, Süleym b. Mansûr b. Ammâr'ın meşhûr bir vaiz olduğunu, hakkında Ebû Hâtim'in "kavî değildir" dediğini, İbn 'Adiy'in de "münkeru'l-hadis" şeklinde cerh ettiğini söylemektedir.[84] Diğer yandan uydurma rivayetlere dair muhaddisler bu kesimlere karşı çoğu zaman itirazlarını cesur bir şekilde dillendirmişlerdir. Fakat bazen muhaddislerin halk tarafından cezalandırılma korkusu ile bundan vazgeçtikleri de görülmektedir.[85]

İlk zamanlardan itibaren büyük ölçüde dini, zaman zaman da siyasî maksatlarla cami ve mescitlerde devam eden kıssa geleneğinin, h. III. asrın ortalarından itibaren iyice yaygınlık ve artış kaydederek sokaklara taştığı, hatta bir geçim ve kazanç kapısı haline geldiği anlaşılmaktadır.[86] Ahmed b. Hanbel'in (ö.241/855) "İnsanların en yalancısı, kıssacılar ve dilencilerdir" sözü, kıssacıların bu dönemde yaptığı tahrifata

---

[79] Koçyiğit, **Hadis Usulü**, s. 141; Cihan, a.g.e., s. 75-80.
[80] Irak, Şam ve Mısır gibi merkezlerde tesirli vaazları ile şöhret bulmuştur. Bak. Buhârî, **Tarih**, c. VII, s. 350; 176; el-Hatîb, **Tarih**, c. XIII, s. 72; ez-Zehebî, **Siyer**, c. IX, s. 93.
[81] Yeşil, **Mahmut Va'z Edebiyâtında Hadisler**, s. 65.
[82] Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Kebîr**, c. XXII, s. 258, H. No: 668; el-Hakîm, **Nevâdiru'l-Usûl**, c. I, s. 128; Deylemî, **Firdevs**, c. II, s. 65, H. No: 2365.
[83] Sehâvî, **el-Mekâsıd**, s. 189, H. No: 343
[84] Yapılan tenkitler için bak. Bak. İbn Ebî Hatim, **el-Cerh**, c. VIII, s. 176; İbn 'Adiy de vaaz konusundaki üstünlüğünü dile getirmekle birlikte onu, "münkerü'l- hadis" lafzıyla cerh etmiştir. İbn 'Adiy, **el-Kâmil**, c. VI, s. 2389-2391.
[85] İbn Hacer'in Lisânu'l-Mizân'da haber verdiğine göre, münker ve uydurma haberler nakletmekle bilinen Muhammed b. Abd es-Semerkândî (ö.291) Musul'a geldiğinde dönemin muhaddisleri ile beraber Muhammed b. Ca'fer el-Mevsılî (ö.242) ona karşı çıkmaya karar verirler. Halk arasında konuşmakta olan es-Semerkândî, İbn Ca'fer'in kendinse doğru geldiğini görünce "Kur'an, Allah'ın kelâmıdır. Mahlûk değildir" haberini nakletmeye başlar. İbn Ca'fer, halktan korkar, itiraz etmekten vaz geçer. İbn Hacer, **Lisânu'l-Mizân**, s. VII, s. 324.
[86] Başaran, Selman- Sönmez, Ali, **Hadis Usûlü ve Tarihi**, Emin yay. Bursa, 2010, s.101.

işaret etmektedir.[87] Nihayet h. 279 yılında dönemin halifesi el-Mu'tezid Billah Bağdat'ta bir ferman yayımlayarak, kıssacıların sokaklarda ve camilerde oturup kıssa anlatmalarını, müneccimlerin faaliyetlerini, kitapçıların da felsefe ve hilaf kitapları satmalarını yasaklamıştır.[88] İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889)*Te'vîlü Muhtelefi'l-Hadis*'inde "Halk, kussâslara meyletmekte, kıssacılar münker ve yalan hadisleri aktarmakta, halk ise bunları oturup dinlemektedir"[89] sözü muhtemelen bu dönemi ifade etmektedir. Ebû Bekir b. Seyf'e (ö. 316/928) göre avam bu haberleri kıssacılardan duymaktadır.[90]

Özellikle İslam düşmanlarının, zındıkların, siyasî ve fikrî mezhep mensuplarının ve İslam'a hizmet gayesi ile samimiyetten yoksun bazı kimselerin zayıf ve münker hadisleri halk arasında yaymaya çalışmaları, muhaddisleri harekete geçirmiştir.[91] Hadis uydurma karşısında önce isnad uygulaması başlamış, bu şekilde hadisler üzerinde denetim artmıştır.[92] Râvîlerin sened ile naklettikleri her haber muteber görülmemiş aynı zamanda güvenilecek râvînin niteliklerine dair bazı kıstaslar konmuştur. Senedle ilgili bu gelişmeler metne de sirayet etmiş, haberin otorite kabul edilen râvîlerin rivayetleri ile çelişmemesi, gizli bir illetinin olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır.[93] Tedvin ve tasnif faaliyetleri; aslında Müslümanlara has olan isnad sisteminin artık kabul gördüğü, hadis tahammül ve eda şartlarına haiz maruf ve

[87] İbnu'l-Cevzî, **Kusâs**, s. 305.
[88] Taberî, **Tarih**, c. X, s. 28, Cirit, Hasan, **Halkın İslam Anlayışının Kaynakları –Vaaz ve Kıssacılık-**, Çamlıca yay., İstanbul, 2002, s. 153-4; Ebû Zehv, **el-Hadis ve'l-Muhaddisûn**, s. 340.
[89] İbn Kuteybe, a.g.e., s. 357
[90] el-Hatîb, **el-Câmi'**, c. IV, s. 340.
[91] Uğur, **Hadis İlimleri**, s. 238; Özpınar, Ömer, **Hadis Edebiyâtının Oluşumu**, Ankara Okulu yay., Ankara, 2003, s. 256-258.
[92] Buna dair değerlendirmeler için bak. Polat, **Hadis Araştırmaları**, s. 29.
[93] İsnad uygulamasının ne zaman başladığı ve râvîde güvenirlik kıstasları ile ilgili değerlendirmeler için bak. Yavuz, **Hadisin Doğuşu**, s. 376-389.

meşhûr muhaddislerin eli ile hadislerin iki kapak arasında toplandığı bir süreci içermektedir.

Diğer yandan henüz İslamî ilimlerin yeni yeni teşekkül ettiği h. II. asırda tefsir, fıkıh, tarih ilmi başta olmak üzere pek çok ilim dalı hadis ilminin içerisinde görülmekte idi. İsnad, rivayetlerin naklinde birçok ilim dalı için temel görülüyor, hatta isnad dinin kendisi kabul ediliyordu. Allah Resûlü'nün (sav) sözleri bu dönemde iki ana kaynaktan insanlara ulaşıyordu.[94] Bunlardan ilki meslekten hadisçi olan ve bizzat hadis tahammül ve eda şartlarına dikkat ederek aldıkları rivayetleri eserlerine alan muhaddisler; ikincisi ise tarihçi, fıkıhçı, tefsirci kelamcı zâhid vb. bir yönü ön plana çıkmış, rivayetlerin senedi ile nakli yanında buna çokça özen göstermeyerek eserlerine alan diğer meslek erbabı kimseler.[95]

Birinci grupta yer alan muhaddisler, eserlerinde genellikle senedli nakle dikkat etmişlerdir. Muhaddisler bu dönemde başta ahkâm olmak üzere amellerin fazileti, ahlak ve zühd gibi konularda da eserler yazmışlardır. Aynı zamanda münekkit olan tedvin ve tasnif dönemi muhaddisleri; helal-haram konusundaki hadislerin tahammül ve naklinde gösterdikleri titizliği fezâil, ahlak ve zühde dair haberlerde göstermemiş bu konuda müsamahalı hareket etmişlerdir. Süfyan es-Sevrî'nin (ö.) "*Haram ve helale dair hadisleri, ziyade ve noksanı ile bilen ilim ehlinin meşhûr imamlarından başkasından almayınız. Diğer konularda meşayihden hadis almanızda bir sakınca yoktur*"[96] sözü ve Abdullah İbnu'l-Mübârek'in (ö.181/1505) "*Helâl ve haramı*

[94] Hamurcu, a.g.e., s. 95.
[95] Yavuz, **Hadislerin Doğuşu**, s. 391-393.
[96] el-Hatîb, **el-Kifâye**, s. 134.

rivayette müteşeddid davranırdık. Fezâil gibi konularda ise müsamahalı olurduk"[97] beyanı ilk dönem muhaddislerinin tavrına işaret etmektedir.[98]

Hz. Peygamber'in sözlerinin bu şekilde kültür tarihimiz içerisinde iki ana koldan yol bularak bize ulaştığını söyleyebiliriz. Bunlardan ilki meslekten hadisçi olan ve hadis ilminin sınırları içinde faaliyetlerini yürüten ilim ehlinin eserleri; diğeri ise fıkıhçı, tefsirci, kelamcı, edebiyâtçı, zâhid vb. bir yönü ön plana çıkan değişik meslek erbabına ait zevâtın eserleridir.[99] Bu yanında konusu daha ziyade halk olan ve her iki yöntemi de esas alarak oluşturulan anonim eserlerin de yazıldığı görülmektedir.

a. Hadis Ehline Ait Eserler:

Tedvin ve tasnif döneminde kalem alınan çalışmaların tamamını burada ele almak mümkün olmadığı için özellikle bu dönemde ehl-i hadis arasında meşhûr olan eserlerden bir kısmını burada zikretmekle yetineceğiz.

Hicri ikinci asırda fıkıh bâblarına göre göre tertip edilmiş sünnet malzemesini derleyen eserler arasında İmam Mâlik'in (ö.179/795) Muvatta'ı musannef türü eserler arasında döneminde ve kendisinden sonraki dönemlerde kendisinden söz ettiren önemli eserler arasında yer alır.[100]

Hicri üçüncü asırda Ale'r-Rical tasnif sistemi ile yazılan eserlerden Ahmed b. Hanbel'in (ö.241/885) Müsned'i başlangıcından itibaren hadis ehl-i arasında büyük bir rağbet görmüş ve İslam dünyasının değişik bölgelerine kadar yayılmıştır.[101]

---

[97] Suyûtî, **Tedrîb**, c. I, s. 298.
[98] Buna dair değerlendirmeler için bak. Şahyâr, **Zayıf Hadisle Amel**, s. 32 vd. Aynı şekilde Beyhakî (ö.4458/1066), Sünene ve Ma'rife gibi ahkâma yönelik çalışmalarında işi sıkı tutmuş ancak Delâil ve Şuab da dâhil olmak üzere belli konuya tahsis ettiği diğer çalışmalarının büyük kısmında mütesahil davranmıştır. Bak. Yıldırım, Yıldırım, Enbiya, **Hadisçiler ve Çelişki**, Rağbet yay., İstanbul, 2009, s. 205.
[99] Yavuz, **Hadisin Doğuşu**, s. 391-393.
[100] Çakan, **Hadis edebiyatı**, s. 45-49;
[101] Koçyiğit, **Hadis Tarihi**, s. 239-242; Çakan, **Hadis Edebiyatı**, s. 32-39.

Talat Koçyiğit Buhârî'nin Sahîh'i ile ondan önce kaleme alınan çalışmalar arasındaki farkı şöyle özetlemektedir: "el-Buhârî devrine kadar vücuda getirilen eserler, sahîh hadisleri olduğu kadar, hasen ve zayıf hadisleri yahut mevkuf ve maktu' haberleri ihtiva ettiği için, bunlara mücerred sahîh konusunda telif edilmiş kitaplar olarak bakmak mümkün olmuyordu… Bu eserler gelişi güzel sıralanmış hadislerin ezberlenmesini kolaylaştırmaktan veya rivâyet esnasında müracaat edebilmekten başka bir işe yaramıyordu. Hâlbuki İslam'ın çizdiği yoldan inhiraf etmiş çeşitli fırkaların saçtığı fesat tohumlarının süratle filiz vermeye başladığı, bidatlerin alabildiğince yayıldığı bir devirde, sahîh hadislerden kolayca istifade edilmesini sağlayacak, onları muarızlara karşı bir delil ve hüccet olarak kullanılmasına imkân verecek, mevzularına göre tertip ve tanzim edilmiş sahîh kitaplara ihtiyaç vardı. İşte bu ihtiyaç, büyük imam ve muhaddis el-Buhârî'yi harekete geçirdi" demektedir.[102]

İmam Buhârî'nin Sahîh'inin yanı sıra İmam Müslim'in (ö.276/889) Sahîh'ini tasnif etmesinde de yine benzer etkenlerin rol oynadığı görülmektedir. İmam Müslim Mukaddime bölümünde önce Ma'rûf olmayan haberleri nakleden râvîlerin insanları fitneye düşürdüğünden bahsetmiş[103], arkasından bu kesimlerin dine verdikleri çeşitli zararları dile getirdikten sonra insanlar sahîh hadislere sarılsın diye eserini kaleme aldığını söylemiştir. [104]

Konu olarak Câmiî türünün geniş kapsamlılığından sonra fıkıh bâblarına göre tertip edilmiş ahkâm hadislerin ele alındığı eserlere ağırlık verilmiştir. Sünen adı verilen bu eserler arasında Dârimî (ö.255/868), İbn Mâce (ö.273/886), Ebû Dâvûd

[102] Koçyiğit, **Hadis Istılâhları**, s. 115; benzer değerlendirmeler için bak. Ahmed Nâim, **Tecrîd Mukaddimesi**, s. 50; Sezgin, **Buhârî'nin Kaynakları**, s. 86-87.
[103] Müslim, **Mukaddime** 6-7, s. 675
[104] Müslim, **Mukaddime**, 33-92, s. 675-679.

(ö.275/888), Tirmizî (ö.279/892) ve Nesâî'nin (ö.309/915) eserleri hadis tarihinde en meşhûr Sünen'ler olarak ortaya çıkmışlardır. [105]

Şâh Veliyullah Dihlevî (ö.1176/1762) hadis kitaplarını beş tabakaya ayırır. Ona göre birinci tabaka hadis kitaplar, Muvatta ve Sahîhayn'dır ki bu üç eser meşhûr ve sahîhlikte en öndedir. İkinci tabaka kitaplar ise Sahîhayn derecesine ulaşmayan fakat onların hemen peşinden gelen Kütüb-i Sitte'de yer alan Sünen'leri ile Ahmed b. Hanbel'in Müsned'idir. Üçüncü tabakada Sahîhayn'dan önce ve sonra yazılan müsned, câmî, musannef, mu'cem tür eserler yer alır. Üçüncü tabakadaki eserler ilk dönme hadis ehli arasında ilk iki tabaka kadar meşhûr olmadığı gibi bu eserlerde sahîh hadisler yanında hasen, zayıf, şâz, münker mevzû haberler yer alabilmektedir.[106]

b. Değişik Meslek Erbabına Ait Eserler

Hicri ikinci asırda hadis ilminin içinde varlığını sürdüren çeşitli ilim dalları bu asırla birlikte hadis ilminden ayrılarak müstakil ilim dalı haline gelmeye başladılar. Başta tefsir olmak üzere, tarih, fıkıh, kelam, ahlak türü eserlerde zamanla hadis ilminden ayrılmanın verdiği serbestlikle önceden dikkat edilen kurallara uyma zorunluluğu duyulmamaya başlandı. Örneğin ömrünün çoğu hicri II. Asırda geçmiş olan Mukâtil b. Süleyman (d.80/699-ö.150/768), Kur'an-ı baştan sona tefsir ettiği Tefsiru'l-Kur'an'da ve ilk fıkhî tefsir olarak bilinen Tefsîru'l-Hamsi Mie Âye Mine'l-Kur'an'da, hadislerden yararlanmış ama hadis ilminde geçerli olan isnadlı nakil konusunda ihmalkârlık göstermiştir.[107] Mukâtil b. Süleyman'ın çağdaşı olan ve yaşamış siyer ve meğâzî sahasında eserleri olan İbn İshâk (d.80/699-ö.150/768) es-

[105] Kettânî, Risale, s. 29-33; Koçyiğit, **Hadis Tarihi**, s. 242-250; Çakan, **Hadis Edebiyatı**, s. 72-100.
[106] Dihlevî, Şâh Veliyullah, **Hüccetullâhi'l-Bâliğa (İslam Düşünce Rehberi)**, I-II, ter. Mehmet Erdoğan, İz yay., İstanbul, 1994, c. I, s. 406-4011.
[107] Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, s. 153 vd.; Hamurcu, **Mukatil b. Süleyman**, **s.**105.

Sîretü'n-Nebeviyye adlı eserinde hadisleri aldığı râvî veya şeyhi atlayıp ilk râvînin adıyla hadis nakletmektedir.[108] İmam Muhammed (ö.189/805) el-Mebsût'da sened zikretmeden "belleğana" siygası ile bazen Hz. Peygamber'e bazen de sahâbeye isnad ettiği haberlere yer vermektedir.[109] Yine İbn Ömer el-Vâkıdî (ö.207/822) *Kitâbu'l-Meğâzî* ve *Kitâbu's-Sîre* adlı eserleri ile Abdulmelik b. Hişâm'ın (ö.218/833) *Sîretü İbn Hişâm'*ı bugün bile başvurulan en meşhûr tarih kitapları arasında yer almaktadır.[110]

Hadis tahammül ve arz esası üzere yazılan eserler muhaddisler arasında muteber görülürken bu türden olmayan eserler ise muteber görülmemiştir. Konu ile ilgili el-Hatîb el-Bağdadî, Ahmed b. Hanbel'in "Üç kitaba itimat edilmez; tefsir, meğazi ve melâhim" görüşünü aktardıktan sonra bunun gerekçesini izah sadedinde: "Bu ilim erbabının yaptıkları nakillerde hadisçilerin birbirlerinden yaptıkları nakillerde olduğu gibi adalet vasfı aranmamaktadır" demektedir.[111] Yine el-Hatîb, meğazî ve tarih eserlerindeki uydurma haberlerin halk arasında kıssacılar tarafından yayıldığından bahseder. O, kıssacıların halkın kalbini kazanmak için meğazî ve tarih türü eserlerdeki sahîh olmayan haberleri insanlara aktardıklarını bu şeklide onları ifsat ettiklerini düşünmektedir.[112]

[108] Fayda, Mustafa, **İbn İshâk"**, DİA, TDV yay., İstanbul, 1999, c. XX, s. 94-95.
[109] Muhammed, İbn Hasan eş-Şeybanî, **Kitâbu'l-Asl (el-Mebsût)**, Âlimu'l-Kütüb, Beyrut, 1410, c. I, s. 63, 153, 154, 160, 201; c. II, s. 451 vd.
[110] Koçyiğit, **Hadis Tarihi**, s. 232.
[111] el-Hatîb, **el-Câmiu li-Ahlâki'r-Râvî**, c. IV, s. 337.
[112] el-Hatîb, a.g.e., c. IV, s. 338.

c. Halka Yönelik Yazılan Eserler:

i. Abdullah İbnu'l-Mübârek (ö.181/797) ve Kitâbü'z-Zühd'ü

Hicri II. asırda Kûfe'de hadisle ilgili bir konuda aralarında münakaşa eden insanların, sorunun çözümü için bu işin uzmanı olarak gördükleri İbnu'l-Mübârek[113] (ö.181/797) eserini âle'l-ebvâb tertibi üzere kaleme almıştır. Müellif, kendi zamanında insan ilişkilerinin bozulduğundan dolayı sosyal hayattan uzaklaşarak selef ile beraber olmak için eseri yazmıştır.[114] Seçilen bâb başlıklarından ve kitabın içeriğinden anlaşıldığı kadarı ile eser; ferdin manevî yönden ıslah ve imarını hedef almaktadır. Eser; ibadet, ihlâs, doğruluk ve tevekkül gibi zühd ve ahlaka dair konularda Hz. Peygamber, sahâbe ve tabiûn neslinin söz, fiil ve tasviplerini, bazı ayetlere getirilen tasavvufî yorumları, geçmiş peygamberler ile hikmet ehlinin sözlerini, meşhûr şairlerin şiirlerini içerir.[115] Aynı zamanda eserde dönemin siyasî, sosyal ve ilmî gelişmeleri hakkında satır aralarında bilgiler mevcuttur. Bu yönü ile kitap; hadis ve İslamî ilimler tarihi alanında yazılmış zengin bir kültür hazinesi konumundadır. ez-Zühd, kendisinden sonra "zühd" ve "rekâik" türünde yazılan eseler ile[116] daha sonraları teşekkül eden Câmiî, Sahîh, Sünen gibi içerisinde zühd ve rekâik bâblarını barındıran kitaplar için referans kaynağı konumundadır. Fakat eserde sahîh

[113] Hayatı hakkında bak. Mizzî, **Tehzîbu't-Tehzîb** c. V, s. 385, 386; İbn Hacer, **et-Tezkiratü'l-Huffâz**, c. I, s. 254; el-Hatîb el-Bağdadi, **Tarihu Bağdâd**, c. X, s. 152-156; İbn Sa'd, **Tabakâtü'l-Kübrâ**, c. VII, s. 372; ez-Zehebî, **Siyeru Â'lâmi'n-Nübelâ**, c. VIII, s. 378-421; Küçük, Raşit, "Abdullah İbnu'l-Mübârek ve Hadis İlmindeki Yeri", **Marmara Ün. İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, S. 3, İstanbul, 1995, s. 277-293; "**Abdullah İbnu'l-Mübârek"**, DİA, İstanbul, 1998, c. I, s. 122-124; Bardakçı, Necmettin, **Abdullah İbn Mübarek (İlk Müslüman Türk Alim Zahid ve Gazisi)**, Rağbet yay., İstanbul, 2016.

[114] el-Hatîb, **Takyîd**, s. 126.

[115] İlk defa el-A'zamî tarafından neşredilen eserin Kitâbü'z-Zühd bölümünde 1627 rivayet, Kitâbü'l-Rekâik bölümünde ise 436 haber yer alır. Bak. İbnu'l-Mübârek, Abdullah, el-Mervezî, **Kitâbu'z-Zühd ve Yelimi Kitâbu't-Rekâik**, tah. Habiburrahman el-Azamî, Dâru'l-Kütübi'l-İmiyye, t.y.

[116] İbnu'l-Mübârek'in Zühd'ü Ahmed b. Hanbel (ö.241/855), Ebu Dâvûd (ö.275), İbn Ebî'd-Dünya (ö.281), Hakîm et-Tirmizî (ö.295/908), İbn Şâhîn (ö.385), İbn Lâl (ö.398/1008) gibi müelliflerin zühd, rekâik ve ahlâk türü kaleme aldıkları eserlere ilham kaynağı olmuştur.

hadislerin yanı sıra özellikle ahlâk ve fezâile dair konularda zayıf haberler de yer almaktadır.[117]

ii. İbn Sellâm'ın (ö.224/838) Kitâbu'l-Emsâl'i

Hicri III. asır Arap dili ve edebiyâtı sahasında da önemli araştırmacıların yetiştiği bir dönemdir. İbn Sellâm'ın[118] (ö.224/838) eseri câhilî dönem ve İslam dönemi mesel ve hikmetleri içermektedir. Ebû Ubeyd bu eseri Hz. Peygamber'den ve seleften mesel şeklinde rivayet edilen bazı hadisleri gördükten sonra yazmaya başladığını söylemektedir.[119] Müellif, eserinde belli bir konu hakkında, bazen halkın, bazen ilim ehlinin arasında dolaşan, onlar arasında bilinen ve meşhûr olan meselleri ele alınmakta, bu mesellerin hangi olay üzerine ve kim tarafından söylendiği, ne anlama geldiğine dair bilgiler vermektedir.[120] Bu yönü ile kitap anonim halk edebiyâtı sahasında nev-i şahsına münhasır bir çalışmadır. Eserde Hz. Peygamber'in mesel haline gelmiş sözlerinden örnekler vardır. "*Bütün avlar, vahşi eşeğin karnındadır*"[121],

---

[117] Süfyân es-Sevrî (ö. 161/777), Abdullah İbnu'l-Mübârek (ö. 181/797), Süfyan b. Uyeyne (ö. 98/813) gibi muhaddisler zayıf hadisleri değerlendirirken ahkâm-fezâil ayrımı yaptıkları görülmektedir. Aynı zamanda münekkit olan bu muhaddisler helal-haram konusundaki hadislerin tahammül ve naklinde gösterdikleri titizliği fezâil, ahlak ve zühde dair haberlerde göstermemiş bu konuda müsamahalı hareket etmişlerdir. Bak. el-Hatîb, **el-Kifâye**, s. 134; Suyûtî, **Tedrîb**, c. I, s. 298; Yavuz, **Hadislerin Doğuşu**, s. 391-393; Şahyâr, **Zayıf Hadisle Amel**, s. 32 vd. Bir örnek olması açısından Bakiyye b. Velîd (ö. 197/812), zühd ve ahlaka dair haberlerde müsamahalı olan imamlardandır. Bak. ez-Zehebî, *Siyer* c. VIII, s. 518-534; el-'Ukaylî, **Duâfa**, c. I, s. 59; İbn 'Adiy, c. I, s. 43-44. Abdullah ibnu'l-Mübârek'in ondan rivayetleri bulunmaktadır. Bak. İbnu'l-Mübârek, **Zühd**, s. 49, N. No: 152. Daha sonraları halk arasında dolaşan haberleri toplayan eserlerde Bakiyye'den gelen rivayetlere dikkat çekildiği görülmektedir. Zerkeşî, Bakiyye b. Velîd'den gelen 7 rivayette (Zerkeşî, a.g.e., s. 72, 80, 92, 95, 111,153, 210), Sehâvî'de geçen 20 rivayette (Sehâvî, a.g.e, s. 32, 38, 243, 253, 381) Bakiyye'den dolayı haberlerin tenkit edildiğini söylemektedir.

[118] Hayatı için bak. Bağdadî, **Târihu Bağdâd**, c. XII, s. 403; İbnu'n-Nedim, el-Fihrist, s. 78, 321-324, 332, 344; ez-Zehebî, **et-Tezkiratü'l-Huffâz**, c. II, s. 417; **Siyeru Â'lâmi'n-Nübelâ**, c. X, s. 490-509; Tüccar, Zülfikâr, "**Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm**", DİA, TDV yay. İstanbul, 1994, c. X, s. 245.

[119] Ebû Ubeyd, el-Kasım b. Sellâm b. Miskin el-Herevî, **Kitâbu'l-Emsâl**, tah. Abdulmecit Katâmiş, Dâru'l-Mamur li't-Türas, Beyrut, 1400, s. 34. Arkasından o mesel haline gelmiş on yedi hadisi ve derlediği 1386 meseli, dokuz bölüm ve 270 bâb halinde ele almıştır. Bu bölümde Araplar arasında meşhûr olan darb-ı mesellere örnekler vermiştir. Eserde, dil, konuşma, ahlak ve ilim gibi konuları ana başlık olarak işlenmiştir. Tüccar, "**Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm**", DİA, c. X, s. 245.

[120] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 178, 191, 205, 235, 245, 253, 276.

[121] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 35-36, No: 5. Haber için bak. et-Tayalisî, Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd, **el-Müsned**, Beyrut t.y., s.59; İbn Hanbel, c. V, 386, 403; Ebû Dâvûd, Fiten, 1, H. No: 4245; Sehâvî, a.g.e., s. 373, H. No: 842.

"Savaş, hiledir"[122], *"Beyânda, sihir vardır"*[123], "*Mü'min, bir delikten iki defa ısırılmaz*"[124] hadisleri bunlar arasında sayılabilir. Bu hadislerin birçoğunun Zerkeşî, Sehâvî ve Aclûnî'nin eserlerinde geçmesi ilgili haberlerin zamanla halkın arasında şöhret bulduğunu göstermektedir.[125]

ii. el-Câhız (ö.255/869) ve Eserleri;

el-Câhız'ın (ö.255/869)[126] ömrünün yarısı, büyük çaplı hadis koleksiyonlarının oluşturulduğu bir dönemde geçmiştir.[127] Ansiklopedik bir yazar olan el-Câhız, Arap edebiyâtında en çok eser veren müellifler arasında zikredilmektedir. Eserlerinde rivayetlerin yaygın ve bilinir olması manasına meşhûr, ma'ruf ve müstefiz ibarelerine yer verir buna dair örnekleri serd eder.[128] *el-Beyân ve't-Tebyîn* adlı eserinde edebiyâtçı kimliğiyle naklettiği yaklaşık 90 hadisi kendisi belagat harikası olarak nitelendirmektedir.[129] Müellif eserinde Hz. Peygamber'in mesel haline gelmiş

---

[122] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 37, No: 11; İbn Hanbel, s. III, s. 147; Buhârî, Cihâd 154; Müslim, Zekât 154; Cihâd 17-18; Ebû Dâvûd, Cihâd 101, H. No: 2636-37; Tirmizî, Cihâd 5, H. No: 1675. Ayrıca bak. Sehâvî, a.g.e., s. 219, H. No: 399; Aclûnî, a.g.e, c. I, s. 355.

[123] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 37, No: 13; İbn Hanbel, c. I, s. 269, 273; Buhârî, Nikâh 48; Tıb 50; Ebû Dâvûd, Edeb 94, H. No: 5007, 5009; Ayrıca bak. Aclûnî, a.g.e, c. I, s. 253, H. No: 780.

[124] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 222, No: 683; Ebû Nuaym, Hilyetü'l-**Evliyâ**, c. VI, s. l27; Bu hadis kaynaklarda "لا يلدغ" lafzıyla rivayet edilmiştir. Bak. et-Tayâlisî, **el-Mısned**, s.250; İbn Hanbel, c. II, 115, 379; Buhârî, Edep, 83; Müslim, Zühd, 63; Zerkeşî, **et-Tezkira**, Hikem, H. No: 20, s. 90; Sehâvî, a.g.e., s. 538-9, H. No: 1327.

[125] "Bir şeyi (aşırı) sevmen, seni kör ve sağır eder" Ebû Ubeyd, a.g.e., s. 223, No: 688; Ebû Dâvûd, Edeb 115-116, H. No: 1530; İbn Hanbel, c. V, s. 194. Ayrıca bak. Zemahşerî, **et-Tezkira**, s. Hikem 1, s. 72; Sehâvî, a.g.e., s. 212, H. No: 380; Aclûnî, a.g.e, c. I, s. 343, H. No: 1095. Ayrıca bak. Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 220, No:675- Sehâvî, a.g.e., s. 495, H. No: 1197- Aclûnî, a.g.e, c. II, s. 285, H. No: 2650; Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 220, No:677- Sehâvî, a.g.e., s. 510, H. No: 1343- Aclûnî, a.g.e, c. II, s. 315, H. No: 2801.

[126] Arap olmayan yabancı unsurlara (Şuûbî hareketine) karşı Arap dil ve belâgatinin eşsiz olduğunu ispat etmek üzere dil sahasında el-Beyân ve't-Tebyin adlı eserini kaleme almıştır. Hayatı hakkında bak. Şeşen, Ramazan, **"Câhız**", DİA, TDV yay. İstanbul, 1992. C. VII, s. 20-21; Akyüz, Hüseyin, **el-Câhız'ın Sünnet/Hadis Anlayışı**, Dan. İ. Hakkı Ünal, Basılmamış Doktora Tezi, AÜSBE, Ankara, 2004.

[127] es-Sendûbî, **Edebü'l-Câhız**, s. 24. el-Câhız'a göre dil konusunda, Hz. Peygamber'e Cevâmiu'l-Kelim ve İlmü Fasli'l-Hitâb (kesin ve doğru konuşma ilmi) gibi edebî ayrıcalıklar verilmiştir. Câhız, **el-Beyân**, c. II, s. 15, 17-18, 28.

[128] Buna dair örnekler ve değerlendirmeler için bak. Akyüz, **el-Câhız'ın Sünnet/Hadis Anlayışı**, s. 110-113.

[129] Câhız, **el-Beyân**, c. II, s.18-39.

sözlerinden örnekler verir. el-Câhız'a göre, bu tür vecîz sözleri ifade etmede, Hz. Peygamber'i hiç kimse geçememiştir. Hatta bu hadisler zamanla darb-ı mesel olmuştur.[130] Bu hadislerin birçoğu Zerkeşî, Sehâvî ve Aclûnî'nin eserlerinde de geçmektedir.[131]

iii. İbn Kuteybe (ö.276/889) ve 'Uyûnu'l-Ahbâr'ı:

İbn Kuteybe[132] kitabın mukaddimesinde eserin ne sadece dünyayı isteyenler, ne ahireti arzu edenler, ne enteller, ne avam; ne yöneticiler ve ne de hafif meşrep kişiler için olduğunu, bilakis bunların hepsine birden seslendiğini ifade eder. Kitap, bir toplum inşa projesi olarak siyaset ve buna bağlı savaş ve temsil, ahlak ve bununla ilintili bilgi ve zühd; kardeşlik ve bununla ilintili dayanışma ve tüketim konularını üç ayrı başlıkta ele alır. Kitabın son bölümü ise hanımlara tahsis edilmiştir.[133] Eser her bir bölüme ve alt bölümlere bir merfû hadisle başlamakta ilerleyen kısımlarda merfû, mevkûf ve maktu' türü hadislere yer vermektedir.

---

[130] Câhız, a.g.e., c. II, s. 15, 17, 18, C. IV, s. 32. Burada geçen rivayetler hakkında yapılan değerlendirmeler için Bak. Akyüz, Hüseyin, "El- Câhız'ın Sünnet/Hadis Hakkındaki Görüşleri", **Ondokuz Mayıs Ün. İlahiyat Fak. Der**., 2011, Samsun, S. 31, s. 241.

[131] "*Kıtlık dönemlerinde, suyu çekilmiş bataklıktaki verimli hurmalık ne doyurucu bir yiyecektir."* Câhız, a.g.e., c. II, s. 20. Sehâvî bu söz için daha geç dönem muhaddislerden hicri 360'da vefat eden er-Râmehürmûzî'ye işaret etmektedir. Bak. Sehâvî, a.g.e., s. 103, 156. *Ey Allah'ın süvarileri! Davranın*" rivayeti için bak. Câhız, a.g.e., c. II, s. 15; Sehâvî, **el-Mekâsıd**, s. 540, H. No: 1330; Ebû Dâvûd, Cihâd, 49, H. No: 2560. "*İşte şimdi harp kızıştı*" bak. Câhız, a.g.e., c. II, s. 15; Abdurrazzâk, **Mısannef**, c. V s. 380; el-Humeydî, Ebû Bekir Abdullah b. ez-Zübeyr b. İsa el-Kureşi, **el-Mısned**, tah. Habiburrahman el-A'zamî, Beyrut t.y., c. I, s.218; İbn Hanbel, c. I, s. 207; Müslim, Cihâd, 76; Sehâvî, a.g.e., s. 549. "*Bu hususta artık iki keçi toslaşmaz*" bak. Câhız, a.g.e., c. II, s. 15; Buhârî, et-**Târîhu'l-Kebîr**, I-VIII, Haydarâbâd, 1362, c. IV, s. 300, H. No: 2905; Kuzâî, **Şihâbu'l-Ahbâr**, s. 177, H. No: 555; Aclûnî, **Keşf**, c. II, s. 342, H. No: 3136

[132] İbn Kuteybe ve hadis anlayışı hakkında bak. Dülber, Hatice, **İbn Kuteybe ve Hadis Anlayışı**, Dan. Hayri Kırbaşoğlu, AÜSBE, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008.

[133] Eser hakkında Özafşar: "Bundan anlaşılmaktadır ki eser, sosyal örgütlenmenin en vazgeçilmez kurumu olan siyaseti merkeze alarak bir toplum, erdem, etik, bilgi, dayanışma, tüketim ve insan anlayışı ortaya konmaya çalışılmaktadır" demektedir. Bak. Özafşar, **Hadis ve Kültür**, s. 48.

iv. İbn Ebi'd-Dünya (ö.281/889) ve Risaleleri

Hicri üçüncü yüzyılın başlarından doğan İbn Ebi'd-Dünya (ö.281/889) hadisleri senedi ile nakletmeye özen göstermektedir. Onun eserlerinin hedef kitlesini halk oluşturmaktadır.[134] Hadiste hafız olan İbn Ebi'd-Dünya'nın eserlerini diğerlerinden ayıran en büyük özellik; seçilmiş özel başlıklar altında yer verdiği dönemin muhaddisleri tarafından geri bırakılıp alınmayan ve sadece onun kitaplarında bulabildiğimiz merfû, mevkûf ve maktu' türü haberlerdir.[135] Ayrıca o eserlerini geçmiş peygamberlerin, zâhidlerin, farklı milletlerden ve dinlerden idarecilerin, ilim ve hikmet ehlinin sözleri ile anonim edebiyâtının unsurları olan şiir, atasözü, mesel ve hikâyeler ile zenginleştirmiştir.[136] Zaten bir eğitimci olan İbn Ebi'd-Dünya'nın[137] bunu yapmasındaki maksadı ise toplumu dinî, ilmî, edebî ve en önemlisi ahlâkî yönden eğitmektir. Zira onun yaşadığı dönemde yaygın olan İsnâ 'Aşariyye, İsmailiyye, Mu'tezile, Hariciye gibi bazı itikâdî mezheplerin uç görüşleri, hadis ve fıkıh

---

[134] Hayatı hakkında bak. İbn Ebî'd-Dünyâ, Abdullah b. Muhammed, **Kitâbü'z-Samt ve Edebü'l-Lisân**, nşr. Necm Abdurrahman Halef, Dâru'l-Arabi'l-İslamiyye, Beyrut, 1406/1986, neşredenin girişi, s. 19-110; **Islâhü'l-Mâl**, nşr. Mustafa Müflih el-Kuzât, Mensûra, 1410/1990, neşredenin girişi, s. 19-57; İbnu'n-Nedîm, **Kitâbu'l-Fihrist**, s. 236-237; el-Hatîb, **Târihu Bağdâd**, c. X, s. 89-91; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, c. XVI, s. 72-78; Hatiboğlu, İbrahim, "**İbn Ebî'd-Dünyâ"**, DİA, TDV yay., c. IX, s. 457-462; İbn Ebî'd-Dünya, **Hadislerde Diline Sahip Olmak**, çev. Zekeriya Yıldız, Ocak yay., önsöz, s. 7-13.

[135] ez-Zehebî, Siyer, c. XIII, s. 400. Ayrıca bak. İbn Ebî'd-Dünyâ, **Kitâbü's-Samt**, Necm Abdurrahman Halef'in mukaddime kısmı, s. 125. Fakat bundan dolayı bazı muhaddisler tarafından cerh edilmiştir. Bak. el-Hatîb, **Tarihu Bağdâd**, c. X, s. 90; ez-Zehebî, **Siyer**, c. XIII, s. 399. Ayrıca bak. Hatiboğlu, a.g.md., c. IX, s. 457-458.

[136] Örneğin müellifin, es-Samt adlı eserinin ilk başlığı "Dilin koruması ve susmanın fazileti" bâbıdır. Burada ser levha yaptığı haber ise Abdullah b. Sufyân'ın babasının "Ya Resûlullah (sav) hangi şeyden sakınayım?" sorusuna karşılık Allah Resûlü'nün (sav) eliyle dilini işaret etmesine dair olan rivayettir. Bak. İbn Ebî'd-Dünyâ, **Kitâbü's-Samt**, s. 173-174, H. No:1. Yine bu konuda Hz. Süleyman'a nispet edilen "Söz gümüş ise, sukut altındandır." (İbn Ebî'd-Dünyâ, a.g.e., s. 216, H. No:47) haberine, Hz Ömer'e nispet edilen "Çok konuşanın yanlış da çok olur" (İbn Ebî'd-Dünyâ, a.g.e., s. 221-22, H. No:53) sözüne, Hintli bilginlerden nakledilen "Çok konuşmak insanın vakarını götürür" (İbn Ebî'd-Dünyâ, a.g.e., s.222, H. No:54) haberine, Ebu Bekir b. Ayyâş'tan nakledilen Hint, Çin, Pers ve Bizans hükümdarlarının bir yerde buluşarak susmanın faziletine dair kendi aralarında geçen konuşmalarına (İbn Ebî'd-Dünyâ, a.g.e., s.228, H. No:65) ve Hassan b. Sabit'in şiirine (İbn Ebî'd-Dünyâ, a.g.e., s.228-29, H. No:66) eserinde yer verir.

[137] İbn Ebî'd-Dünyâ, a.g.e., (Necm Abdurrahman'ın mukaddimesi kısmı), s. 55-56.

medreselerinin söylemleri toplumun siyasî ve fikrî birliğine zarar veriyordu. Özellikle bu grupların düşüncelerini ifade etmek için kullandıkları cedel ve münakaşa uslûbu halk arasındaki ayrışmayı daha da derinleştiriyordu.[138] Sayıları 200'ü aşan el kitabı şeklinde yazılmış küçük risaleler dikkatlice tetkik edildiğinde eserlerin yazılış gayesinin toplumun ıslah ve imarı olduğu, gerek bu risalelere verilen isimlerde ve gerekse bu risalelerin alt başlıklarından, kolaylıkla fark edilebilmektedir.[139] Bu yönü ile İbn Ebi'd-Dünya eserlerini halk için yazmıştır ve kullandığı enstrümanları da buna göre seçmiştir.

Diğer yandan halk arasında hadislerin yaygınlaşmasında; h. III. asrın başlarından itibaren halkın da katılımıyla gerçekleşen ilmî müzakerelerin ve burada okunan kitapların etkisinden bahsetmek yerinde olacaktır. Özellikle bu dönemde mescitlerde, evlerde ve diğer özel mekânlarda meclisler oluşturulmaktadır. Bu meclislerde "İmlâ", "Muhadara" ve "Mücâlese" usûlü ile oluşturulan ilim halkalarında meseleler konuşulmakta ve dileyenler tarafından bazen bunlar kayıt altına alınmaktadır.

İmlâ meclislerinde hoca, etrafına toplanan talebelere ders verir talebeler de yanlarında getirdikleri kâğıt ve yazı malzemeleriyle bunları kayıt altına alırlardı. Muhadara usûlünde ise hoca talebelerine herhangi bir mekânda bir konu hakkında görüşlerini aktarır talebeler ise dersi kayıt altına alma şartı olmaksızın dinlerlerdi.

---

[138] İbn Ebî'd-Dünyâ, **Kitâbü's-Samt**, (mukaddime kısmı), s. 125-126.

[139] Kitaplarından bir kısmının isimlerini şöyledir: Kitâbü's-Samt ve Âdâbü'l-Lisân, Zemü'l-Ğıybet ve'n-Nemîme, Zemmü'l-Hased, el-İhvân, et-Tevazu' ve'l-Humûl, el-Ferec ba'de'ş-Şidde, el-Emr bi'l-Ma'rûf, Zemmü'l-Bağiy, el-İhlâs ve'n-Niyye, Mekârimü'l-Ahlâḳ, Müdârâtü'n-Nâs. Diğer kitapları için bak. ez-Zehebî, Siyer, c. XIII, s. 401-404; Hatiboğlu, a.g.md., c. IX, s. 460-462. Sözgelimi Kitâbu's-Samt'taki alt konu başlıkları ise: Dilin Korunması ve Susmanın Fazileti, Boş konuşmamak, Münakaşanın Yerilmesi, Herkesin Anlamadığı Şekilde Konuşmanın Yerilmesi, Kavga ve Çekişmenin Yerilmesi, Gıybet ve Gıybetçinin Yerilmesi, Lanetçilerin Yerilmesi, Güzel Söz Söylemek Suretiyle İnsanlarla Geçinmenin Emredilmesi şeklindedir. Ayrıca bak. İbn Ebî'd-Dünyâ, **Kitâbü's-Samt**, Necm Abdurrahman Halef'in mukaddime kısmı, s. 26.

Mücâlesede ise hoca talebelerine bir meseleyi sorar ve arkasından cevaplar, mecliste konuşulan şeyler kâtipler tarafından bazen kayıtlanırdı. Meclislerde başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere, hadis, mantık, felsefe, dil, tarih, şiir, atasözü ve halk gelenekleri gibi konular müzakere edilmekteydi.[140] Halkın hadislerle buluşmasına imkân tanıyan bu tür faaliyetler aslında dönemin eğitim ve öğretim usûlü konusunda bize önemli ipuçları da vermektedir.

Hicri üçüncü asırda Muhadara ve Mücâlese usûlüyle yazılan önemli eserler arasında el-Câhız'ın (ö.255/869) "el-Hayavân" ve İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) Uyûnu'l-Ahbâr'ı zikredilebilir. Muhadara ve mücâlese alanındaki gelişmeler h. IV. asırda da devam etmiştir. Bununla ilgili değerlendirmelere bir sonraki bölümde de yer verilecektir.

Halkın ve bu arada avamın arasında dolaşan hadislerin/sözlerin gerçek durumunu beyan etmek üzere h. VIII. asırdan sonra kaleme alınmış Zerkeşî (ö.794/1392), Sehâvî (ö.902/1496) ve Aclûnî'nin (ö.1162/1749) kitaplarında tedvin, tasnif ve derlemecilik dönemlerinde yazılan hadis eserlerine yapılan atıflar dikkat çekmektedir. Bu durum göz önüne alınarak her bölümün sonunda ilgili eserlere yapılan atıflar sayısal olarak ortaya konmuştur. Bunu yapmaktaki amacımız; daha sonraları müstakil bir edebiyât dalı haline gelecek olan müştehir hadise dair çalışmaların, erken dönemden itibaren hangi kaynaklardan beslendiğine dair birtakım verilere ulaşmaktır. Bununla kastımız ilgili imamların atıfta bulunduğu müelliflerden hareketle müştehir hadis edebiyâtının teşekkül sürecini ele almak değildir. Zira müştehir hadis edebiyatına dair ilk müstakil eserlerin çok sonraları ancak h. VIII. yüzyıldan sonra yazıldığı görülmektedir.

[140] Ed-Dineverî, Ahmed b. Mervân, **el-Mücâlese Cevâhiru'l-İlim**, tah. Ebû Ubeyd, Dâru İbn Hazm, I-X, Beyrut 1998, c. I S. 223-232

İncelemeye esasa olmak üzere bu üç eserin seçilme gerekçesini kısaca şöyle izah edebiliriz: Zerkeşî'nin *et-Tezkira'sı* müştehir hadis edebiyâtı türü eserlerin ilk örneğini teşkil eder. Sehâvî'nin *el-Mekâsıdu'l-Hasene'si* ise bu türde yazılan ikinci eserdir ve hem nicelik hem de nitelik olarak et-Tezkira'yı çok öteye taşımıştır. el-Mekâsıd'dan sonra onun üzerine birçok çalışmalar yapılmıştır. Bunlar içerisinde en dikkat çekeni Aclûnî'nin *Keşfu'l-Hafâ*'sıdır. Keşfu'l-Hafâ bu türün tekâmül seviyesi olarak görülmektedir.[141] Bu yönüyle incelememizi sadece Aclûnî üzerinden yapsak belki yeterli olabilirdi. Zira et-Tezkira'daki bütün hadisler el-Mekâsıd'da ve yine el-Mekâsıd'daki neredeyse bütün hadisler Keşfu'l-Hafâ'da mevcuttur. Fakat bu yöntem; bir sarmal şeklinde yumak gibi büyüyen ve hacimli bir yekûn tutan malzemenin dönemsel olarak hangi süreçlerden geçerek bu hale geldiği konusunda bize bir yorum imkânı tanımayacağı için tercih edilmemiştir.

Araştırmaya esas aldığımız bu üç eserden birincisi olan "*et-Tezkira fi'l-Ehâdîsi'l-Müştehira*"da tekrarlarla beraber 222; "el-Mekâsıdu'l-Hasene"de tekrarlarla beraber 1354; "*Keşfu'l-Hafâ*" da tekrarlarla beraber 3280 haber/söz bulunmaktadır.

Bu bölümde ulaştığımız rakamların yanıltıcı olabileceğini baştan söylememiz gerekmektedir. Zira üç müellif müştehir hadislerin/sözlerin geçtiği yerlere atıfta bulunurken; önce aslî ve muteber kabul ettikleri eserlere atıfta bulunmuş, haber bu kaynaklarda geçmiyor ise tâlî derecedeki kaynaklara işaret etmişlerdir. Hadisin mutabaat ve şahitleri bulunamadığı yerlerde ise Mevzûât ve ilel türü eserlere atıflar yapılmıştır. Bu üç eserde tercih edilen kaynak sıralaması ise genelde şu şekildedir: Buhârî ve Müslim'in Sahîh'indeki Müttefekun aleyh olan rivayetler, Buhârî'nin Sahîh'i, Müslim'in Sahîh'i, Sünen-i Erbaa (Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce),

[141] Erul, Bünyamin, "**Keşfu'l-Hafâ**", DİA, TDV yay., İstanbul, 2002, c. XXV, s. 320

Ebû Dâvûd'un Sünen'i, Tirmizî'nin Câmî'i, Nesâî'nin Sünen'i, İbn Mâce'nin Sünen'i, İmam Mâlik'in Muvatta'sı, Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i ve Darimî'nin Sünen'i.

Bu genel malumattan sonra hadis eserleri ve yapılan atıf sayılarını inceleyebiliriz.

Musannefler

No:	Müellifler	Sayı	Zerkeşî	y.o.	Sehâvî	y.o	Aclûnî	y.o.
1	İmam Mâlik	1720	5	*0.29*	40	*2.3*	63	*3.6*
2	Abdürrezzak	21.033	3	*0.014*	33	*0.15*	33	*0.01*
3	İbn Ebî Şeybe	39.098	2	*0.005*	35	*0.08*	84	*0.21*

Tedvin dönemi ilk çalışmalardan sayılan İmam Mâlik'in Muvatta'ına daha çok fıkhî içerikli rivayetler yer almaktadır. Fakat müştehir hadis sahasındaki eserlerde fıkıh konulardaki hadisler daha az yer aldığı için bu eserlere yapılan atıf sayısı da fazla değildir. Zaten üç müellif, İmam Mâlik'in bu eserlerine, fıkhi konulardaki hadislerden ziyade ahlak ve fezâil konulu hadisler için, atıflar yapmaktadırlar.[142]

Eserlerdeki rivayet sayıları göz önüne alındığında İmam Mâlik'in Muvatta'sı en fazla atıf yapılan eser olarak gözükmektedir. Dillerde dolaşan rivayetleri derleyen eserlerde tahrici yapılan hadislerin geçtiği en erken kaynakları göstermek amaçlanmamıştır. Bundan dolayı yukardaki müelliflere yapılan atıf sayısı çok düşük kalmaktadır. Bu tür eserlere konu başlığı yapılan hadisler hakkında daha ziyade şahid ve mutabaat getirmek üzere müracaat edilmiştir.

[142] Et-Tezkirâ'daki beş rivayetten dördü, el-Mekâsıd'daki kırk rivayetten otuzu, Keşf'te altmış rivayetten otuz altısı ahlak ve faziletlerle ilgilidir.

I. Müsnedler

	Müellifler	Sayı	Zerkeşî	y.o.	Sehâvî	y.o.	Aclûnî	y.o.
1	et-Tayalisî (ö.204/819)	2.767	-		29	*1*	33	*1.2*
2	Adenî (ö.234/857)	-	-		2		2	
3	İbn Râhûye (ö.238/853)	2425	3	*0.12*	9	*0.37*	10	*0.41*
4	İbn Hanbel (ö.241/855)	30000	14	*0.04*	198	*0.66*	605	*2.01*
5	İbn Meni' (ö.244/858)	?	-		34		41	
6	Hümeydî (ö.249/863)	1.300	1	*0.07*	3	*0.23*	3	*0.23*
7	Bezzâr (ö.292/905)	9018	10	*0.11*	83	*0.92*	130	*1.44*
8	Ebû Ya'la (ö.307/919)		7	*0.09*	111	*1.46*	170	*2.25*

Tayâlisî, Ahmed b. Hanbel, Ebû Ya'la ve Bezzâr'ın Müsned'lerine yapılan atıf sayısı diğerlerine göre daha fazladır ve dönemsel olarak da artış göstermiştir. Müştehir hadisler sahasında eser veren Necmeddin el-Gazzî (ö.1061/1651) el-Itkân ma Yahsun'u, Zerkeşî ve Sehâvî'nin eserlerden istifade ederek hazırlamıştır. el-Itkân'da, Zerkeşî ve Sehâvî'nin içerdiği bütün haberler mevcuttur. el-Gazzî eserinin mukaddimesinde, tahricini yaptığı haberler için en fazla atıfta bulunduğu müellifleri, özel bir rumuzla işaret ettiğini söyler. Ahmed b. Hanbel, Bezzâr ve Ebû Ya'la, el-Gazzî'nin özel bir rumuz ile işaret ettiği müsned sahiplerindendir. Dolayısı ile bu üç müsned sahibi aynı zamanda Zerkeşî ve Sehâvî'nin de atıf yaptıkları müelliflerdir. Yine Aclûnî eserinin önsözünde kendisine atıfta bulunduğu müellifler arasında Ahmed

b. Hanbel'i özel bir rumuzla zikretmektedir.[143] Zaten Ahmed b. Hanbel, Aclûnî'de sayısal olarak zirveye ulaşmaktadır.

Ahmed b. Hanbel'i eserlerdeki haber sayısı göz önüne alınarak hesap edilen yüzdelik orana göre en fazla atıf yapılan eser olmasa bile atıf yapılan toplam sayı açısından en yüksek değer ona aittir. Bunda eserdeki hadis sayısının yüksek olması yanında onun hadisleri eserine alırken çerçeveyi geniş tutmasının da etkisi vardır. O'na göre Hz. Peygamber ve sahâbeden gelen her şey sünnettir. Mütevâtir, meşhûr, sahîh, âhâd haberler sünnet dairesine dâhil olduğu gibi, sahâbe kavilleri, mürsel ve zayıf haberler de sünnet dairesinin içine girer.[144] Bu yönüyle Ahmed b. Hanbel, tam bir hadis koleksiyoncusudur. O, ehl-i eser taraftarı olarak her konuda menkul bir rivayete[145] rastlamak üzere hadis ve sünneti araştırmış ve bu konuda zengin bir malzemeye ulaşmıştır. Kanaatimizce bu durum Müsned'in diğerlerine göre daha fazla referans gösterilmesinde etkili olmuştur.

Câmiîler

	Müellifler	Sayı	Zerkeşî	y.o.	Sehâvî	y.o.	Aclûnî	y.o.
1	Buhârî (256/870)	2.791	8	*0.28*	50	*1.8*	234	*8.4*
2	Müslim (261 /874)	3.033	18	*0.6*	60	*1.98*	270	*8.9*
3	Müttefekun Aleyh	1.986	4	*0.2*	58	*2.9*	180	*9.06*

Araştırmamız esnasında bu üç müellif, hadisleri değerlendirmeye alırken önce onun geçtiği en muteber kaynağı zikretmişler daha sonra tâlî kaynaklara atıflar yapmışlardır. Bu yönüyle üç müellifin en muteber gördüğü rivayetler muttefekun

[143] Gazzî, a.g.e., s. 16; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 9.
[144] Çakan, a.g.e., s. 35; Görmez, a.g.e., s. 65-66; Koçyiğit, **Hadis Tarihi**, s. 239-40.
[145] Ahmed b. Hanbel'in "*Menkul bir rivayet olmadan tefsir olmaz*" sözü meşhûrdur. Bak. Görmez, a.g.e., s. 66.

aleyh olanlarıdır.[146] Müttefekun aleyh rivayetler içerisinde üçte bir oranında sahâbe râvîsi Ebû Hüreyre olan rivayetlerin bulunduğu görülmektedir.

Hicri üçüncü asırda hadis eserlerinde bulunan hadislerin çoğu senedli olarak rivayet edilirken Buhari'deki talikler birçok âlimin dikkatini çekmiştir. Sezgin, Buhârî'nin taliklerinde var olan zengin edebiyâtı Nevevî 'nin şu ifadesi ile açmaktadır: "Bunlardan başka, kitabın maksadı sadece hadislere inhisar etmek, metinleri çoğaltmaktan ibaret olmayıp, aynı zamanda bunlardan hükümler çıkarmak, usûl ve füru', zühd ve edebiyâta, darb-ı mesellere ve diğer birçok ilme ait ayırmış olduğu babalar için deliller bulmaktır. Bu bakımdan birçok babını isnaddan mahrum bıraktı…" [147] Buhârî'nin Sahîh'inde senedsiz olarak gelen ve dönemin zengin kültür mirasını içinde barındıran ta'liklerin halk arasında meşhûr hadis şeklinde Sehâvî ve Aclûnî'nin eserlerinde de mevcut olduğu görülmektedir.[148]

---

[146] Bak. Aclûnî, a.g.e., s. 90; Sehâvî, a.g.e., s. 24, H. No: 4; s. 32, H. No: 12; s. 62, H. No: 72; s. 65, H. No: 76; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 93, H. No: 252; c. I, s. 147, H. No: 431.

[147] Sezgin, a.g.e., s. 137-8

[148] Karşılaştırmalı olarak bak. Buhârî, İman, 29- Sehâvî, a.g.e., s. 41, H. No: 30; Buhârî, Ezan, 35, s. 52- Sehâvî, a.g.e., s. 40, H. No: 26. Hadis eserlerinde değişik lafızlarla geçen "*İnsanların en çetin imtihana çekilenleri peygamberlerdir, sonra onlar gibi olanlar, peşinden onlar gibi olanlardır*" rivayeti bu konuda örnek verilebilir. Sehâvî, halk arasında meşhûr olarak tespit ettiği bu rivayet için seçtiği konu başlığı "أَشَدُّ النَّاسِ بَلاءً الأَنْبِيَاءُ، ثُمَّ الأَمْثَلُ، فَالأَمْثَلُ" şeklindedir. Buhârî, el-Merdâ 3, s. 484- Sehâvî, **el-Mekâsıd**, s. 81, H. No: 11. Benzer manaya gelen hadisler değişik lafızlarla hadis eserlerinde bulunmakta iken (Bezzâr, **Müsned**, II, 349; Tirmizî, Zühd 55, H. No: 2398, s. 1892; İbn Hibbân, Muhammed, **Sahîh**, tah. Şuayb Arnavut, I-XVIII, el-Müessestü'r-Risale, Beyrut, 1993, c. VII, s. 160, H. No: 2900.) meşhûr olan bu lafızlardan birisi tercih edilmemiş, Buhârî'nin taliklerindeki rivayet seçilmiştir. Rivayetin bu şekilde geçtiği eserler daha çok işârî tefsirler ve tasavvufa dair kaynaklardır. Bak. Kuşeyrî, **Tefsiru'l-Kuşeyrî**, V, 307; Ebû Nuaym, Hilyetü'l-**Evliya**, **c**. X, s. 99; el-Kelebâzî, Muhammed b. İshak, **Bahrü'l-Fevâidi'l-Meşhûr bi Meâni'l-Ahbâr**, tah. Muhammed Hasan Muhammed, Ahmed Ferid, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1420, c. I, s. 50, s. 156. Bu durum yukarıda Sezgin'in verdiği malumat ile de örtüşmektedir. Aynı zamanda haberin değişik meslek grupları arasında müştehir olan metninin seçilmesi de Sehâvî açısından tutarlı gözükmektedir.

II. Sünenler

	Sünenler	Sayı	Zerkeşî	y.o.	Sehâvî	y.o.	Aclûnî	y.o.
1	Darimî	3500	-		31	*0.9*	31	*0.9*
2	İbn Mâce	4341	22	*0.5*	140	*3.22*	340	*7.8*
3	Ebû Dâvûd	5284	20	*0.37*	132	*2.5*	320	*6*
4	Tirmizî	3956	30	*0.75*	130	*3.2*	410	*10.3*
5	Nesâî	5761	11	*0.2*	52	*0.9*	210	*3.6*
6	Sünen-i Erbaa		4		12		30	

Eserlerde İbn Mâce, Ebû Dâvûd ve Tirmizî'nin eserlerine diğerlerine göre daha fazla atıf yapılmış iken Tirmizî'ye yapılan atıf sayısı Aclûnî'de zirveye çıkmıştır. En az atıf yapılan eser ise Darimî'nin Sünen'idir. Zerkeşî ile Sehâvî arasında yapılan atıf sayılarında Darimî hariç yaklaşık altı kata yakın bir artış var iken Sehâvî ile Aclûnî arasında yaklaşık üç kata yakın bir artış vardır. Bu değerler eserlerdeki hadis sayısı ile neredeyse orantılıdır.

Zerkeşî, Sehâvî ve Aclûnî'nin sünenler arasında bir derecelendirmeye gittikleri görülmektedir. Bu yönüyle ilk sırayı Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce, Nesâî'nin sünenlerinde ortak geçen rivayetler[149] gelmekte daha sonra Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce şeklinde bir sıralamaya dikkat edilmektedir.[150] Gazzî ve takipçisi Aclûnî, eserlerinin mukaddimesinde sahîh sahiplerinden Buhârî ve Müslim ile onların müttefekun aleyh rivayetlerine ve Ashâb-ı Sünen'e özel rumuzlar vermektedirler.[151]

[149] Zerkeşî, **et-Tezkira**, Hikem, H. No: 13, s. 85; Sehâvî, a.g.e., s. 55, H. No: 55; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 9; s. 187, H. No: 556.
[150] Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 58, H. No: 148.
[151] Gazzî, a.g.e., s. 16; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 9.

III. Ahlak ve Tasavvuf Ağırlıklı Eserler

	Müellifler	Eser İsmi	Zerkeşî	Sehâvî	Aclûnî
1	İbnu'l-Mübârek (ö.181/797)	Kitâbü'z-Zühd, Kitâbu'l-Birr ve's-Sıla (Toplam 1627 haber)	2	12	13
2	İbn. Hanbel ve Oğlu Abdullah	Zühd ve Zevâidü'z-Zühd[152]	2	15	41
	Buhârî (ö.256/870)	Edebü'l-Müfred	-	26	35
	İbn Ebi'd-Dünyâ (ö.281/854)	es-Samt; el-Merdâ; el-'Iyal; Islâhu'l-Mâl; es-Sabr ve's-Sevâb (el-Fercu ba'de'ş-Şiddet); Hüsnü'z-Zân; Sıfatu'l-Cenne; el-Mudâra; et-Tevbe; Zemü'l-Ğıybet; et-Takva; eş-Şükr; Zemmü'l-Ğadab; Hüsnü'z-Zan; el-Ukubât; el-Aklu ve Faziletühü; el-Kanaât; Mekârimu'l-Ahlâk; el-İhvân; ez-Zühd; Kadau'l-Havâic; es-Sabr; el-Uzlet; Merdâ ve'l-Keffârât; el-Hilm; et-Tevekkül; Zemmü'l-Müskir; Zemmü'l-Melâhi; el-'İtibâr, el-İhlâs ve diğer eserleri.	es-Samt: 3, el-'Iyal: 1; es-Sabr ve's-Sevâb: 2; Zühd: 2; Kadau'l-Havâic: 1; el-Uzlet: 1; Merdâ ve'l-Keffârât: 1; Diğer Eserleri: 5 Toplam: 17	es-Samt: 11, el-Merdâ: 1; el-'Iyal: 1; Islâhu'l-Mâl: 1; es-Sabr ve's-Sevâb: 3; Hüsnü'z-Zân: 1; Sıfatu'l-Cenne: 1; el-Mudâra: 2; et-Tevbe: 1; Zemü'l-Ğıybet: 2; et-Takva: 2; Hüsnü'z-Zan: 1; el-Akl: 1; el-Kanaât: 1; el-İhvân: 1 Zühd: 2; Kadau'l-Havâic: 2; el-Uzlet: 3; Merdâ ve'l-Keffârât: 2; el-Hilm: 1; et-Tevekkül: 2; Zemmü'l-Müskir: 1; Zemmü'l-Melâhi: 1; Diğer Eserleri: 16 Toplam: 59	es-Samt: 14, el-Merdâ: 3; el-'Iyal: 2; Islâhu'l-Mâl: 1; es-Sabr ve's-Sevâb: 5; Hüsnü'z-Zân: 1; Sıfatu'l-Cenne: 1; el-Mudâra: 2; et-Tevbe: 2; Zemü'l-Ğıybet: 3; et-Takva: 2; eş-Şükr: 1;Zemmü'l-Ğadab: 1; Hüsnü'z-Zan: 1; el-Ukubât: 1; el-Akl: 2; el-Kanaât: 1; Mekârimu'l-Ahlâk: 1; el-İhvân: 3; Zühd: 5; Kadau'l-Havâic: 6; es-Sabr: 1; el-Uzlet: 3; Merdâ ve'l-Keffârât: 4; el-Hilm: 1; et-Tevekkül: 3; Zemmü'l-Müskir: 1; Zemmü'l-Melâhi: 1; el-'İtibâr: 1; el-İhlâs 1; Diğer Eserleri: 20 Toplam: 105

Müştehir haberleri toplayan eserlerde Abdullah İbnu'l-Mübârek'in (ö.181/797) Kitâbu'z-Zühd'üne çok fazla atıf yapılmamıştır. Muhtemelen bunun sebebi Zerkeşî, Sehâvî ve Aclûnî'nin hadisleri değerlendirirken; hadisin ilk geçtiği en erken kaynağı

[152]Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah'ın babasından gelen rivayetlerden oluşturduğu Kitâbu'z-Zühd iki bölümden ibarettir. İlki Peygamberlerin zühdüne dair haberler ikincisi ise Hülafa-ı Raşidîn başta olmak üzere on dokuz sahâbe ile on altı tabiî büyüğünün zühd hayatını konu almaktadır. Bak. İbn Hanbel, Ahmed, **ez-Zühd**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1983.

değil, kendilerince en muteber kaynağı esas almış olmalarıdır. Bu durum Abdullah İbnu'l-Mübârek'ten alınan hadis sayısını düşürmektedir.[153]

İbn Ebi'd-Dünyâ (ö.281/854), daha çok manevi eğitim ve karakter terbiyesine yönelik eserler yazmıştır.[154] Hocalarından çoğu Kütüb-i Sitte'de de rivayetleri olan muhaddislerdir.[155] Üç müellif, İbn Ebi'd-Dünyâ'nın en fazla es-Samt ve Edebü'l-Lisân, el-Ferec ba'de'ş-Şidde ve ez-Zühd adlı eserlerine atıfta bulunmuşlardır. Zerkeşî bu eserleri kitabında "Zühd" babında, Sehâvî ve Aclûnî ise Edeb, İmân, Mevâiz, Zühd, Nikâh, İlim, Tıb, Cihâd gibi konularda referans göstermişlerdir. Bu sözlerden bir kısmı merfû bir kısmı mevkûf ve maktu türü rivayetler iken bir kısmı ise geçmiş peygamberlerin sözlerini içermektedir. Gazzî, onun için özel rumuz vermiştir.[156]

Zühd konusunda müstakil eseri olan müelliflerden biri Ahmed b. Hanbel'in hocası Vekî' b. Cerrâh'dır (ö.197). Esere Zerkeşî, Sehâvî ve Aclûnî tarafından sadece bir yerde atıf yapılmıştır.[157] Yine Hicri III. asrın müelliflerinden Hennâd b. Serâ'nın (ö.243) Zühd'ü atıf yapılan müstakil çalışmalardandır.[158] Zühd konusunda müstakil

---

[153] "*İki nimet vardır ki insanların çoğu bu konuda aldanmıştır: Sıhhat ve boş vakit*" rivayeti Abdullah ibnu'l-Mübârek'in Zühd'ünde geçtiği halde üç müellif tarafından atıf yapılan eser Buhârî'nin Sahîh'idir. Karşılıklı olarak Bak. İbnu'l-Mübârek, Abdullah el-Mervezî, **Kitâbu'z-Zühd**, tah. Habiburrahman el-A'zamî, Dâru'l-Kütübi'l-İmiyye, t.y., s. 1-2-Zerkeşî, **et-Tezkira**, Zühd, H. No: 15, s. 133; Sehâvî, a.g.e, s. 512, H. No:1250; Aclûnî, a.g.e, c. II, s. 318, H. No: 2812. Başka örnekler için karşılaştırmalı olarak bak. İbnu'l-Mübârek, a.g.e., s. 2. H. No: 2-Aclûnî, a.g.e., c. I, 82, H. No: 203; İbnu'l-Mübârek, a.g.e., s. 17, H. No: 17–Sehâvî a.g.e., s. 409, H. No: 921; İbnu'l-Mübârek, a.g.e., s. Zerkeşî, a.g.e, Zühd, H. No: 2, s. 123; Sehâvî, a.g.e., s. 254, H. No: 493, Aclûnî, ge, c. I, s. 410, H. No: 1318.

[154] İbnu'n-Nedîm, **el-Fihrist**, s. 262.

[155] Geniş bilgi için bak. Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, c. XVI, s. 72-78; ez-Zehebî, **Â'lâmi'n-Nübelâ**, c. XIII, s.390-404, Hatipoğlu, İbrahim, **"İbn Ebî'd-Dünyâ**, DİA, TDV yay. c. XIX, s. 457-61.

[156] Gazzî, a.g.e., s. 16.

[157] "Mü'mine Rabbine kavuşuncaya kadar dünyada rahat yoktur" haberi için bak. Bak. İbn Teymiyye, **Kussâs**, s. 71, H. No: 5; Zerkeşî, **et-Tezkira**, Zühd, H. No: 4, s. 124; Sehâvî, a.g.e., s. 532, H. No: 1302, Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 262, H. No: 3066.

[158] Aclûnî, a.g.e, c. I, s. 18, H. No:15,

çalışmalar dışında kendisine atıf yapılan Câmiî ve Sünen türü eserler ve bunların zühd bölümleri bulunmaktadır.[159]

Hicri III. asra ait Garîbu'l-Hadîs sahasında Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm'ın (224/838) Garîbu'l-Hadîs'i[160] atıf yapılan eserler arasındadır.[161] Fakat üç müellifin eserinde İbn Sellâm'ın Garîbu'l-Hadis'ine atıf yapmalarına rağmen halkın dilinde dolaşan câhilî ve İslam dönemine ait meselleri derlediği Kitâbu'l-Emsâl adlı eserine hiç atıf yapmadıkları görülmektedir. Hâlbuki Zerkeşî, Sehâvî ve Aclûnî'de geçen haberlerin bir kısmı Kitâbu'l-Emsâl 'de de bulunmaktadır.[162] Hatta el-Emsâl, bu konuda referans gösterilmesi gereken ilk kaynaklardandır. Bu üç müellif ya onun bu eserine muttali olamamaları ya da İbn Sellâm'ın hadisten ziyade Arab dili ve edebiyâtı ile ilgili çalışmaları bulunmasından dolayı Kitâbu'l-Emsâl'e atıfta bulunmamışlardır.

Câhız halk arasındaki meşhûr hadisleri toplayan eserlerde ihmal edilen bir müelliftir. Bunda muhtemelen onun hadiscilik yönünün pek güçlü olmamasının etkisi vardır.[163] Sehâvî ve Aclûnî eserlerinde sadece iki yerde Câhız'a atıf yaparlar.[164]

---

[159] İmâm Buhârî ve Müslim'in Sahîhleri, Abdurrezzâk ve İbn Ebî Şeybe'nin 'ın Musannefleri, Tirmizî'nin Câmiî, Nesâî ve İbn Mâce'nin Sünenleri bunlar arasında sayılabilir. Bu bölümlere yapılan atıflar için bak. Sehâvî, a.g.e., s. 52, H. No: 49; s. 62, H. No:62; s. 73, H. No: 96; s. 81, H. No: 116; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 284, H. No: 902.

[160] Sehâvî, a.g.e., s. 189, H. No: 342; s. 190, H. No: 344; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 418, H. No: 1341; c. II, s. 40, H. No: 1658.

[161] Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm, **Garîbu'l-Hadîs**, I-III, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut, 1976. Bu sahasında en kapsamlı ve günümüze kadar gelen bu esere Ubeyd Kâsım b. Sellâm kırk yıl emek vermiştir. İbnu'l-Esîr, **en-Nihaye fî Garîbu'l-Hadîs**, s. 6.

[162] Bu konuda örnek olması açısından şu rivayet zikre değerdir. Hz. Ömer ve Übey b. Ka'b anlaşmazlığa düşmüşler ve aralarında Zeyd b. Sabit'i hakem tayin etmişlerdi. Zeyd'in evine geldiklerinde Hz. Ömer biz senin evine aramızda hüküm vermen üzere geldik deyip arkasından Araplarca meşhûr olan "*Onun evi hükmün verildiği yerdir*" darb-ı meseli söylemiştir. Sehâvî darb-ı meselin ed-Demirî'nin ed-Dâb adlı eserinde geçtiğini söylemektedir. (Bak. Sehâvî, a.g.e., s. 348, H. No: 748) ed-Demirî (808/1405) aslında Sehâvî'ye yakın bir dönemde yaşamıştır. (Bak. ez-Ziriklî, a.g.e., c. VI, s. 118). Hâlbuki darb-ı meselin geçtiği en erken kaynak yine Ebû Ubeyd'in eseridir. Bak. Ebû Ubeyd, **el-Emsâl**, s. 54. (Başka örnekler için bak. "*Kardeşin zalim de olsa mazlum da olsa yardım et*" hadisi için bak. Ebû Ubeyd, a.g.e., s. 181- Sehâvî, a.g.e., s. 126, H. No: 197. "*Yalnızlık, kötü arkadaştan daha hayırlıdır*" hadisi için bak. Ebû Ubeyd, a.g.e., s. 130- Sehâvî, a.g.e., s. 516, H. No: 1259.

[163] Câhız'ın hadiscilik yönü ile ilgili bak. Hansu, **Mu'tezile ve Hadis**, s. 199-202.

[164] Sehâvî ve takipçisi Aclûnî, halk arasında meşhûr olan "*Biti uzaklaştırmaya çalışmak unutkanlığa sebep olur*" haberini ele alırken bu haberin mevzu olduğunu, Câhız'ın ise bunu hadis olarak kabul

Sehâvî, "*Ümmetimin ihtilafı, rahmettir*" hadisini değerlendirirken hocası İbn Hacer'den nakille el-Hattabî'nin el-Câhız hakkındaki "*Bu hadise iki kişi itiraz etti; bunlardan ilki İshak b. el-Mevsılî (ö.235/850) diğeri ise mülhidliği ile tanınan Amr b. Bahr el-Câhız'dır"* sözlerine yer verir.[165] Anlaşıldığı kadarı ile İshak el- Mevsılî ve el-Câhız hakkında devrin muhaddisleri arasında bazı olumsuz kanaatlar bulunmaktadır. Bu durum özellikle halk arasındaki meşhûr hadisleri toplayan bu tür eserlerin edebiyât, sanat ve dil alanında öne çıkan el-Câhız ve İshâk el-Mevsılî gibi isimlerin çalışmalarından mahrum kalması adına bir talihsizliktir.

Bunun yanında hicri III. asırda yaşamış müelliflerden bir kısmına müştehir hadis edebiyâtına dair eserlerde daha az atıf yapıldığı görülmektedir. Biz burada ilgili müelliflerin sadece ismini ve eserini zikretmekle yetineceğiz. Tıp sahsında Abdülmelik b. Habîb (ö.238/852)'in et-Tıbb'ı[166]; tarih sahasında el-Ezrakî'nin (223/873) Târîhu Mekke'si[167], İbn Kuteybe'nin (ö.276/889) Tafdîlu'l-Arab[168] ve Te'vîl'i [169]; ahlak sahasında Muhammed b. Nasr'ın (ö.294/906) Kıyâmu'l-Leyl'i[170] ve Kitâbu'l-İhtilâf'ı[171], muhaddislerden Endülüslü âlim Bakîyy b. Mahled'in (276/889) Müsned'i[172] bu çalışmalardandır.

ettiğini söylerler. Bak. Sehâvî, a.g.e., s. 507, Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 213. Câhız'a atıf yapılan ikinci yer için bak. Sehâvî, a.g.e., s. 47; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 65.

[165] Sehâvî, a.g.e., s. 47, H. No: 39; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 65. Bağdat'ın en büyük kütüphanelerinden birine sahip olan İshâk el-Mevsılî musiki ve musikicilere dair bilgi veren ilk müellif olarak bilinir. el-Eğanî türünde birçok eseri bulunmaktadır. Fıkıh, kelam konularının yanı sıra edebiyatçı ve dilci kimliği ile tanınmaktadır. Bak. ez-Zehebî, **Siyeru Â'lâmi'n-Nübelâ**, c. XI, s. 118; Ziriklî, a.g.e., c. I, s. 292.

[166] Sehâvî, a.g.e., s. 215, H. No: 386.

[167] Sehâvî, a.g.e., s. 424, H. No: 970, s. 477, H. No: 1136.

[168] Zerkeşî, a.g.e., s. 156.

[169] Sehâvî, a.g.e., s. 515, H. No: 1257.

[170] Sehâvî, a.g.e., s. 76, H. No: 102.

[171] Sehâvî, a.g.e., s. 268, H. No: 526.

[172] Sehâvî, a.g.e., s. 124, H. No: 196.

2. TASNİF SONRASI HADİS FAALİYETLERİ VE MÜŞTEHİR HADİS

Tasnif sonrası, h. IV. ve V. asırlarda, Müslümanlar arasında siyasî ve fikrî ayrılıklar derinleşmişti. Hicri IV. asrın başlarında dönemin siyasî gücü olan Abbâsî Devleti (132/750-656/1258) büyük sosyal buhranlar içindedir. Devlet otoritesinin zayıflamasıyla ülkede, bağımsız veya yarı bağımsız devletler ortaya çıkmıştı.[173] Diğer yandan Abbâsî Devleti hem siyasî hem de fikrî açıdan iki Şiî devletin; Büveyhîler ve Fâtimiler'in baskısına maruz kalmıştı. Zira Büveyhîler 334/945'te Fâtimiler ise 450/1058 yılında hilafetin merkezi Bağdat'ı istila etmişler ve hüküm sürdükleri bölgelerde Şiîliği yaymaya çalışmışlardı.[174]

İtikâdî alanda ise h. IV. Asır Mâturîdî, Eş'arî ve Selefî kelamcıları ile Şiî ve Mu'tezilî kelamcıları arasındaki sert mücadelelere sahne olmaktaydı. Fıkhî mezhepler içerisinde başta Hanefîler olmak üzere Hanbelî, Mâlikî ve Şafiî fakihleri mezheplerine ait fıkıh usûlüne dair esasları ortaya koymuşlardı. Özellikle bu dönemde, siyasî, itikâdî ve fıkhî mezhepler giderek birbirinden uzaklaşmaktaydı.[175]

Hicrî üçüncü asırda olduğu gibi bu dönemde de ehl-i hadis ekolü ile ehl-i re'y ekolü ve Mu'tezile arasında münakaşalar devam etmekteydi. İbn Hibbân el-Bustî'nin (ö.354/965) verdiği bilgi bu dönmede âlimler ehl-i hadis ile ehl-i re'y şeklinde iki gruba ayrılmaktaydı. Bunlardan ilki; şehir şehir dolaşıp haber toplayan hadis talebeleriydi. Bu kesimin amacı derinlemesine düşünmeden, öğrenmeye gerek duymadan hadis yazmak ve ezberlemek, sahîhi zayıfından ayrımdan hadis toplamaktı.

---

[173] Bunlar arasında Midrâriler (156/772-376/976), Karahanlılar (226/840-609/1212), Sâmâniler (204/819-394/1003), Hamdâniler (293/905-395/1004), İhşidler (324/935-359/969), Gazneliler (352/963-582/1186) sayılabilir. Bak. Yücel, Ahmed, **Hadis Tarihi**, İFAV yay., İstanbul, 2015, s. 92-93. Yıldız, Hakkı Dursun, "**Abbâsîler"**, DİA, İstanbul, 1988, c. I, s. 36.

[174] Erçil, Erdoğan, **"Büveyhîler**", DİA, c. VI, s. 496-498; Seyyid, Eymen Fuad, "**Fâtimiler"**, DİA, c. XII, s. 229-231.

[175] Yücel, a.g.e., s. 96-100.

Bu grup avam tarafından haşeviyecilikle suçlanmaktaydı. Diğer grup ise bütün çabalarını farklı görüşleri öğrenmek ve bunları tartışmak için kullanan fakihlerdi. Bunlar da sünnetleri ezberlemiyor, haber kabul şartlarını öğrenmiyor, sahîh-sahîh olmayanı birbirinden ayırt edemiyorlardı.[176] Hadis edebiyatına ait eserlerde bu iki grup arasındaki çekişmenin izleri görülmekteydi. İlk hadis usûlü müellifi Râmehürmûzî (ö.360/971), el-Muhaddissü'l-Fâsıl'ı, Mu'tezile ve ehl-i re'yin eleştirileri karşısında, ehl-i hadisi savunmak üzere kaleme almıştı.[177]

Bu dönemde yazılan eserlerden Hattâbî'nin *el-Me'alim'i* daha ziyade hadisçiler ile fıkıhçılar arasında, İbn Fûrek'in *Müşkili'l-Hadis'i* ise hadisçiler ile kelamcılar arasındaki münakaşalarda polemik konusu olan bir takım müştehir haberleri ele alması açısından önemlidir.

Hattâbî (ö.388/998) Me'alimu's-Sünen'ine yazdığı kısa girişi, hadis ıstılâhları konusuna hasretmiştir. O, kendi döneminde âlimlerinin ehl-i hadis ve ehl-i fıkıh şeklinde iki gruba bölündüğünü, özellikle ehl-i hadisin düşünmeden haberleri naklettiğini, ehl-i fıkhın da sıhhatlerini tam olarak bilmediği haberleri delil olarak kullandığını söyler ve ehl-i re'yin müştehir olmuş, sabit olmayan ve kesin ilim ifade etmeyen şeyleri dillerinde dolaştırmalarından yakınır.[178] Hattâbî'nin kullandığı "müştehir" kelimesi dikkat çekicidir. Anlaşıldığı kadarı ile o, "müştehir" sözü ile daha çok Ebû Hanife ve talebelerinin de bulunduğu ehl-i re'y ashâbı ile İmam Mâlik, İmam Şafiî ve Ahmed b. Hanbel gibi diğer fıkıh ehli ve Râfizî, Mu'tezile, Kaderiyye gibi

[176] İbn Hibbân, **el-Mecrûhîn**, c. I, s. 11.
[177] er-Râmehürmûzî, **el-Muhaddisü'l-Fâsıl**, s. 159-162. Benzer değerlendirmeler için bak. Yücel, **Hadis Tarihi**, s. 106-112. İbn Betta'nın (ö.387) el-İbâne adlı eserinde de benzer bir uslub vardır. Bak. İbn Betta, Ebû Abdullah Abdullah b. Muhammed el-Ukberî, **el-İbânetü'l-Kübrâ**, Dâru'r-Râye, Riyâd, 2005. Aynı şekilde el-Hatîb'in (ö.463) Şeref'i yazması da benzer gerekçelere dayanır. Bak. el-Hatîb **Şeref**, s. 4-5.
[178] Bak. Hattâbî, Ebu Süleyman, **Me'alimu's-Sünen**, el-Matbaatü'l-İlmiyye, Haleb, 1932, c. I, s. s. 3.

diğer itikâdî fırkaların, ehl-i hadise muhalif olarak savunduğu, insanlar arasında yayılan bazı görüşleri kastetmektedir.[179]

Daha ziyade kelam, fıkıh ve tefsire dair eserleri olan İbn Fûrek[180] (ö.406/1015), *Müşkili'l-Hadis* adlı eserine; "Resûlullah'ın (sav) hadislerinden, zahirî itibari ile teşbîh inancını çağrıştıran, mülhidlerin muhalefet edip dine saldırmak üzere başvurdukları bir takım *müştehir* rivayetleri kitabımızda zikredeceğiz" sözleri ile başlar.[181] Kitabın ismi bazı kaynaklarda *et-Tekellüm âle'l-Ehâdîsi'l-Meşhûra Beyâni Müşkili'l-Hadis* olarak geçmektedir.[182] Müellif, Allah Resûlü'nün sözlerinin tıpkı Kur'an-ı Kerim'in ayetleri gibi; açık ve beyana ihtiyaç hissettirmeyen, kapalı ve beyan edilmeye muhtaç şeklinde iki kısma ayrıldığını, Mu'tezile, Cehmiyye, Hariciyye, Râfizî ve Mücessime gibi bidat fırkalarının, İlâhî sıfatlar, kader, ecel gibi itikâdî konulardaki âhâd haberleri ya hevâlarına göre te'vil ederek ya da toptan yok sayarak kitap ve sünnetin çizgisinden

[179] Hattabî, Ebû Dâvûd'un Sünen'inde yer alan, Resûlullah'ın (sav) kusûf namazını çok uzattığı ve ikinci rekâtın secdesinin sonunda "Üf, üf" diye üflediğine dair hadisin şerhinde, bu haberin "üf" demenin namaza zarar vermeyeceğine delil olduğunu söyler. Hattâbî, Ebû Yusuf dışındaki Fıkıhçılar "namazda "üf" diye üflemenin onu bozduğu" kanaatindedir diyerek, ehl-i fıkhın bu görüşünde hadis ile çeliştiğine dikkat çeker. Bak. Hattâbî, a.g.e, c. I, s. 259. Ehl-i fıkhın, hadislere muhalif olan görüşlerine dair benzer örnekler için bak. Hattâbî, a.g.e, c. I, s. 77, H. No: 75; s. 90, H. No: 90; s. 261, H. No: 335; c. II, s. 91, H. No: 502; Hattâbî'nin, Râfizî'lerin ve kelamcılardan Cubbâî'nin çıplak ayak üzerine mesh konusundaki görüşlerine dair eleştirileri için bak. Hattâbî, a.g.e., c. I, s. 50, 51. Hz. Ebu Bekir'in zekât vermeyenler üzerine savaş açtığına dair rivayette, Râfizî'lerin "Lâ ilâhe illallah" diyenin öldürülmeyeceğini söyleyen Hz. Ömer'in görüşüne meylettiklerine, büyük günah işleyen kimsenin öldürülmeyeceğine dair değerlendirmeler için bak. Hattâbî, a.g.e., c. II, s. 2-6, H. No: 430. Mut'a nikâhının haram olduğunu kabul etmeyen bazı Râfizî'lere dair değerlendirmeler için bak. Hattâbî, a.g.e, c. III, s. 190, H. No: 1011. "Kaderiyeciler ümmetin Mecusileri'dir" haberinin değerlendirmesi için bak. Hattâbî, a.g.e., c. IV, s. 317, H. No: 1664. Kelamcıların, hadislere muhalif olan görüşlerine dair benzer örnekler için bak Hattâbî, a.g.e., c. IV, s. 261, H. No: 1578; s. 297, H. No: 1636; s. 299, H. No: 1639.

[180] Hayatı hakkında bak. Ziriklî, a.g.e., c. VI, s. 83; Yavuz, Yusuf Şevki, "**İbn Fûrek"**, DİA, c. XIX, s. 496.

[181] İbn Fûrek, Ebu Bekir Muhammed b. el-Hasan, **Müşkîlü'l-Hadîs ve Beyânüh**, tah. Musa Muhammed Ali, Âlimü'Kütüb, Beyrut, 1985, s. 31. Arapça metni şu şekildedir: " أما بعد فقد وفقت أسعدكم الله بمطلوبكم ووفقنا الإتمام بما ابتدأنا به على تحري النصح والصواب إلى إملاء كتاب نذكر فيه ما اشتهر من الأحاديث المروية عن رسول الله صلى الله عليه وسلم مما يوهم ظاهره التشبيه مما يتسلق به الملحدون على الطعن في الدين"

[182] Eserin İrlanda, Hollanda ve Kuveyt'teki kütüphanelerde yer alan yazmaları bu isimle bilinmektedir. Bak. Hazanetü't-Türâs, c. I, s. 56, sıra no: 52062.

sapıp fıska düştüklerini, bunun karşısında ehl-i hadis'in hakkın tarafını tuttuğunu haber vermektedir.[183]

Hicri IV. asırda, bir önceki asırda olduğu gibi isnadları ile beraber hadisleri nakletme geleneğine büyük ölçüde uyulmuştur. Nitekim h. III. asrın başlarından itibaren hadis âlimlerinin çoğu, bir hadisi isnadıyla naklettikleri zaman artık o hadisin sorumluluğunun kendilerinden çıktığını düşünmüşlerdir.[184] Bu dönemde muhaddisler, genellikle senedli nakle dikkat ederken fıkıhçı, tefsirci, kelamcı, zâhid vb. bir yönü ön plana çıkmış olan âlimler de senedli nakle genelde özen göstermişlerdir. Fakat bunun istisnası olan bazı âlimler de bulunmaktadır. Örneğin Maverünnehir bölgesi tefsircilerinden Ebû Mansur Mâturîdî (ö.333/994) Te'vilâtu'l-Kur'an'da[185], fıkıhçı ve hadisçilerinden Ebû Abdullah el-Halîmî (338/949-403/1012) el-Minhâc fî Şuabi'l-Îmân'da[186] ve İbn Fûrek Müşkîli'l-Hadîs'te senedleri zikretmeye gerek duymamışlardır.

Hadis edebiyâtına dair yapılan çalışmalar açısından bu dönemde, h. III. asırda oluşturulan hadis edebiyâtına dair eserlerin kapalı, eksik bırakılan yönleri tekrar ele

---

[183] İbn Fûrek, a.g.e., s. 37-44. Eserde Allah'a nisbet edilen suret, vech, yed, rici-kadem, dıhk, half, sadr, nûr, istivâ, nüzul, dünuv, mekân, ferah vb. kelimelerin te'viline yer vermiştir. Kitapta ilgili haberi sıfatlara ait rivayetlerin sahîh olup olmadığı üzerinde durulmamış, zayıf ve mevzû olan bazı rivayetler te'vil edilmiş, yapılan yorumlarda genellikle dil tahlillerine başvurulmuştur. Eser hakkında bak. Tekineş, Ayhan, "**Müşkîlü'l-Hadîs**", DİA, c. XXXII, s. 163-164.

[184] İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, **Lisânu'l-Mizân**, I-X, Mektebetu Matbuâtu'l-İslamiyye, t.y., c. III, s. 73-75; Sehâvî, **Fethu'l-Muğîs**, c. I, s. 254.

[185] Tuğlu, Nuri, **Mâturîdî'nin Hadis Anlayışı**, Milel ve Nihal, C. 7, S. 2, (s. 95-139), 2010, s. 113, 114. Eser hakkında bak. Topaloğlu, Bekir, **Te'vilâtu'l-Kur'an**, DİA, c. XL, s. 32, 33. Tuğlu, Nuri, **Mâturîdî Kelâm Ekolü Çerçevesinde Kelâmi Hadislerin Değerlendirilmesi**, Basılmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Ün. SBE, Isparta 2003.

[186] Eser, imanın 60 veya 70 küsur olduğunu beyan eden hadisin (Buhârî, İman, 3; Müslim, İman 57, 58; İbn Hanbel, c. II, s. 379; Tirmizî, İman 6) şerhi niteliğindedir. Müellif kitabın önsözünde müstefîz, şâz, mevzû, maktu, merfu', mevkûf türü hadislere yer verdiğini söylemiştir. Eser itikat, ibadet ve ahlak konularının ayet ve hadisler ile izah edildiği ilmihal niteliğinde bir çalışmaya benzemektedir. Bak. Halîmî, Hüseyin b. Hasan Ebû Abdullah, **el-Minhâc fî Şuabi'l-İmân**, I-III, tah. Hilmi Muhammed, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1979, s. 11. Beyhakî (ö.458/1066), Halîmî'nin çıkardığı hadis senedlerini daha sonra kendisi ilave ederek eseri Şuabu'l-Îmân ismiyle yeniden tertip ettiğini söylemektedir. Bak. Beyhakî, **Şuabu'l-Îmân**, c. I, s. 28. Eser hakkında ayrıca bak. Yurdagür, Metin, el-Minhâc fî Şuabu'l-Îmân, DİA, c. XXX, s. 106, 107.

alınmış ve bunlara yenileri ilave edilmiştir.[187] İlk üç asırda daha çok haber-i vâhid şeklinde nakledilen hadislerin daha farklı isnatlarla gelen tarikleri araştırılmaya başlanmıştır. Ale'r-rical usûlüyle yazılan Mu'cem türü eserler, tasnif devri eserlerine bağlı inşa edilen istidrâk, istihrac, cem', telhis, te'vil, meâni, şerh türü yeni çalışmalar bu döneme damgasını vurmuştur.[188] Bunun yanında dirâyet'ül-hadis sahasına dair; fıkhu'l-hadis çalışmalarının, usûl-ü hadise dair örneklerin, ricâl edebiyâtına ait eserlerin tertibi hız kazanmıştır. Edebî bir üslupla yazılan eserler ve ahlâk türü kitaplar ile va'z edebiyâtına dair mev'ıze türü eserlerin yine bu dönemde revaçta olduğu görülmektedir.

a. Rivayetü'l-Hadîs Geleneği Üzere Kaleme Alınan Eserler:

Hadislerin rivayet yollarının çoğalması ve sahîh olan haberler ile olmayan haberlerin aynı anda nakli muhaddisleri bunlar içeresinde sahîh olanların tespit etmek üzere eserler kaleme almaya sevk etmiştir. İbn Huzeyme'nin (ö.311/923) Sahîh'i ile İbn Hibbân'ın (ö.354/965) Kitâbu't-Tekâsım ve'l-Enva' adlı Sahîh'i bu dönemde sahîh hadisleri bir araya getirmek üzere yazılan önemli eserlerdendir. Müştehir hadis sahasında eser veren müellifler, ele aldıkları haberlerin sıhhati ve kabul değerini ortaya koymak üzere bu tür eserlere müracaat etmişlerdir.[189]

Hadis ilminin altın çağı olarak bilinen h. III. asırdan itibaren, hadisleri nakletme yerine, artık bir muhaddisin hocalarından okuduğu kitapları aktarma işi yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Bu türün en önemli örneği Mu'cemlerdir.[190]

---

[187] Çakan, **Hadis Edebiyâtı**, s. 113-114; Görmez, a.g.e., s. 73-75; Toprak, a.g.t., s. 32.
[188] Çakan, **Hadis Edebiyâtı**, s. 113-114.
[189] Sehâvî, el-Mekâsıd'ı müştehir haberlerin tespiti, geçtiği kaynakların belirtilmesi ve kabul değerinin ortaya konması için kaleme aldığını söylemektedir. Bak. Sehâvî, a.g.e., s.21-22.
[190] Eren, Mehmet, Hadis Edebiyâtında Mu'cem-Meşiyha Türü Kitaplar, **Selçuk Ün. İlâhiyat Fak. Dergisi**, Güz, 2005, s. 19-27. Mu'cemler, İslam coğrafyası içerisinde yaşayan âlimlerin ellerindeki nâdir hadis koleksiyonlarını derleyen eserler olarak karşımıza çıkmaktadır. Mu'cem dendiği zaman Taberânî (ö.360/971) anlaşılır. Taberânî, Mu'cemler'ini kaleme alırken Kudüs, Remle, Kayseriye, Humus,

Müştehir hadis sahasında eser veren müelliflerin tasnif sonrası kaleme alınan çalışmalar içerisinde en fazla referans gösterdikleri eserler Taberânî'nin üç Mu'cem'idir.[191] Müştehir hadis sahasında Mu'cemlere yapılan atıf sayısı Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i ile neredeyse aynıdır. Özellikle bu ayrıntı halk arasında dolaşan rivayetlerin beslendiği kaynaklar hakkında bize ipucu vermektedir.

Daha ziyade fıkıh konularını değinen eserlerden ed-Dârekutnî'nin (ö.385/995), es-Sünen'i, el-Kütübü's-Sitte'den farklı bir yapıya sahiptir. Zira eserde sahîh hadislerden ziyade illetli hadisler bir araya getirilmeye gayret edilmiştir.[192] Eserin, fıkıh ehlinin görüşlerini dayandırdığı, sıhhati ihtilaflı olan bazı haberlere de değinmesi müştehir hadis sahasındaki çalışmaların ilgi odağı olmasına sebep olmuştur.[193]

Her ne kadar h. beşinci asrın başlarında vefat etse de ömrünün çoğu dördüncü asırda geçmiş olan Hâkim en-Neysâbûrî'nin (ö.405/1014) el-Müstedrek'i tasnif döneminde oluşturulan câmiî ve sünenler üzerine derlenmiş bir çalışmadır.[194] Zerkeşî,

---

Halep, Tarsus, Dımaşk, Mısır, Yemen, Mekke, Medine, Bağdat, Basra, Kûfe ve Isfahan'daki ilim merkezlerine seyahat ettiğini ve yirmi beş yıl boyunca hadis tahsili için bir hasırın üzerinde yatmayı tercih ettiğini söyler. ez-Zehebî, *et-Tezkirâ*, c. III, s. 915, **Siyer**, c. XVI, s. 122. Taberânî ilim yolculuğu yaptığı merkezler için bak. Taberânî, Ebû'l-Kasım Süleyman b. Ahmed, **el-Mu'cemu's-Sağîr**, Mektebetü'l-İslamî, Beyrut, 1403, c. I, s. 23, 29, 77.

[191] Taberânî, el-Mu'cemu'l-Kebîr'de, aşer-i mübeşşirden başlamak üzere, sahabileri alfabetik olarak sıralayarak eserini meydana getirmiştir. İçerisinde yirmi binden fazla hadis mevcuttur. Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Kebîr**, I-XX, Mektebetü'l-Ulûmu'l-Hikem, Musul, 1983, c. I, s. 51. el-Mu'cemu'l-Vasît, Taberâni'nin şeyhlerini alfabetik olarak sıralamasıyla meydana getirdiği bir eserdir. Eser, müellifin iki bine yakın hocasının nâdir rivayetlerinden otuz bin hadisi ihtiva eder. Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Evsat**, I-X, Dâru'l-Haremeyn, Kahire, 1415. el-Mu'cemu's-Sağîr, müellifin kendi hocalarından bin tanesinin genellikle birer hadisini almak suretiyle oluşturduğu eseridir., Taberânî, **el-Mu'cemu's-Sağîr**, I- II, Mektebetü'l-İslamî, Beyrut, 1403.

[192] Çakan, "**Dârekutnî"**, DİA, TDV yay., c. VIII, s. 490; **Hadis Edebiyâtı**, s. 100-101.

[193] Müştehir hadis sahasındaki eserlerde Dârekutnî'ye yapılan atıflar arasında yer alan rivayetlerden bazıları şunlardır: "Gündüz namazı sessizdir" bak. Zerkeşî, a.g.e., Ahkâm, H. No: 25, s. 66; "Cemaat rahmet, ayrılık azaptır." bak. Zerkeşî, a.g.e., Hikem, H. No: 5, s. 77; "İki kişi ve üstü cemaattir." bak. Sehâvî, a.g.e., , H. No: 26, s. 40; "İslam üstündür, ondan daha üstünü yoktur." bak. Sehâvî, a.g.e., H. No: 109, s. 79; "Zarara, zarar ile mukabele yoktur." bak. Sehâvî, a.g.e., s. 534, H. No: 1308; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 365, H. No: 3075; "Varise, vasiyet yoktur." bak. Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 369, H. No: 3093; "Hac Arafat'tır." bak. Sehâvî, a.g.e., s. 217, H. No: 393; "Yerin temizlenmesi, kurumasıdır." bak. Sehâvî, a.g.e., s. 208, H. No: 502; "Abdest vücuttan çıkan şeylerden gerekir, ona dâhil olan şeylerden değil." bak. Sehâvî, a.g.e., s. 517, H. No: 1263.

[194] Hacimli hadis mecmualarından kabul edilebilecek Müstedrek'te toplam 8803 hadis mevcuttur. Bak. el-Hâkim, Muhammed b. Abdillah Ebû Abdillah en-Neysâburî, **Müstedrek**, tah. Mustafa Abdulkadir, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990.

Sehâvî ve Aclûnî, el-Müstedrek'e bir yandan müştehir hadislerin kaynaklarını tespit amacıyla diğer yandan da ele alınan haberin sıhhat durumunu belirtmek için müracaat etmişlerdir. Bu eserlerde Müstedrek'e yapılan toplam atıf sayısı ile sadece hüküm vermek için yapılan atıf sayısı kıyaslandığında karşımıza şu tablo çıkmaktadır:

Müellif	Yapılan toplam atıf:	Hüküm vermek için yapılan atıf:
Zerkeşî	25	19
Sehâvî	156	120
Aclûnî	325	180

Tablodaki verilerden Zerkeşî ve Sehâvî'nin Müstedrek'e daha ziyade haberlerin kabul değerini ortaya koymak için müracaat ettikleri anlaşılmaktadır. Müştehir hadis sahasında eser yazan müelliflerden Necmeddin el-Gazzî, haberleri tahric ederken başvurduğu usûl âlimlerini eserinin mukaddimesinde zikretmiştir. Bunlar arasında Taberânî, İbn Hibbân ve Hâkim de bulunmaktadır.[195]

[195] Gazzî, **Itkân**, s. 16.

Bu sahadaki eserlere müştehir hadis edebiyâtına dair çalışmalarda yapılan atıfları şu şekilde gösterebiliriz[196]:

	Müellif İsmi	Eser Adı	Zerkeşî	Sehâvî	Aclûnî
1	İbn Huzeyme	es-Sahîh	1	29	36
2	İbn Hibbân	es-Sahîh	15	118	192
		es-Sikât		7	3
		Ravzatu'l-Ukâla,		2	2
		Vasfu'l-İttibâ ve Beyânu'l-İbtidâ		1	1
		Tarih			1
3	Dârekutnî	**es-Sünen,** el-İlzamât âle's-Sahîhayn, el-Fevâîd, Garâibu Mâlik, el-Müdebbec, el-Mu'telif, el-Müstecâd, el-Merâsil.	12	104	137
		el-Efrâd	-	30	36
	et-Taberânî	Mu'cemler	28	340	615
	el-Hâkim	Müstedrek	25	156	5

a. Hadislerin metin ve senedini tahlil etmek üzere yapılan çalışmalar

Bu dönemde hadislerin metinleri esas alınarak, onların delâlet yönüne dair tahlillere yer veren fıkhu'l-hadis çalışmaları, şerh edebiyâtına dair kitaplar ile sened ve metin tenkidine dayalı sikât, dûa'fa ve ilel türü kitaplar kaleme alınmıştır.

Fıkhu'l-hadis sahasında bir taraftan ehl-i fıkıh diyebileceğimiz re'y ve nazar taraftarları diğer tarafta ehl-i hadis diyebileceğimiz nakil taraftarları iki ayrı yöntemle hadislerin/sünnetin anlaşılmasına yönelik hadis eserleri vücuda getirmişlerdir.[197] Bu arada her iki yöntemi cem eden fıkıh cereyanları da bulunmaktadır. Hadislerin

[196] Tabloda muhaddislere ait yapılan atıflarda bazen birden fazla eser verilmektedir. Eserlerin teker teker atıf sayısı verilmemiş olup, bunlardan en fazla atıf yapılan eser koyu karakterle gösterilmiştir.

[197] Ehl-i Fıkıh, bilhassa İmâm Şâfiî ile birlikte hadisleri delil olarak kabul etmiş ve bu delilleri birer kanun metni gibi görmeye başlamıştır. Ehl-i Hadis ise hadisleri sadece bir delil olarak değil, bilgi ve hüküm kaynağı olarak kabul etmiş, sünneti anlamada şekilci davranmıştır. Bak. Görmez, a.g.e., s. 69

anlaşılmasına yönelik çalışmalar arasında Tahavî'nin (ö.321/933) Şerhu Meâni'l-Asar ve Şerhu Müşkili'l-Asâr'ı, İbn Hibbân'ın (ö.354/965) et-Tekâsım ve'l-Envâ'ı, Hattabî'nin (ö.388/998,) Buhârî'nin Sahîh'i üzerine yazdığı İ'lamu's-Sünen Şerhi, Ebû Dâvûd'un Sünen'ine yazdığı Me'alimu's-Sünen Şerhi ve Islâhu Galati'l-Muhaddisîn'i zikre değerdir.[198]

Müştehir hadis sahasındaki eserlerde yer alan "Ümmetimin ihtilafı rahmettir"[199], "Kim bir şeyi görmeden satın alırsa o muhayyerdir."[200], "Allah'ın en sevmediği şey boşanmadır"[201], "Sen ve malın babanındır"[202], "Hz. Ali için batan güneşin geri çevrilmesi"[203], "Dayı mirasçısı olmayanın varisidir"[204], "Allah'ın başladığı yerden başlayın"[205], "Bizim için iki kan ve iki ölü helal kılınmıştır: Balık ve çekirge ile ciğer ve dalak"[206] gibi fıkhî içerikli rivayetlerin kaynakları arasında yukarıda yer verdiğimiz eserler bulunmaktadır. Halk arasında yaygın olan bu hadislerin, dönemin fıkhî tartışmaları ile beraber okunması gerektiği kanaatindeyiz.

Hicri II. ve III. asırda zayıf râvîlere dair yapılan ilk çalışmaların ardından [207], bu dönmede duafâ edebiyâtının üç eserle gelişim kaydettiği görülmektedir. Bunlar, el-

---

[198] Görmez, a.g.e., s. 66-77. Özafşar, **Hadis ve Kültür Yazıları**, s. 58.
[199] Bak. Sehâvî, **el-Mekâsıd**, s. 46, H. No: 39; Beyhakî, **el-Medhal**, s. 162, H. No: 152; Deylemî, a.g.e., c. IV, s. 160. Hadis hakkında bak. Kutluay, İbrahim, "Ümmetim İhtilafı Rahmettir" Sözü Üzerine Bazı Mülahazalar, **Hadis Tetkikleri Dergisi**, C. I, S. I, 2004, s. 81-104.
[200] Dârekutnî, **es-Sünen**, c. III, s. 4, 5; Sehâvî, a.g.e., s. 461-2, H. No: 1079; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 233, H. No:2399.
[201] Ebu Dâvûd, Talak: 3. H. No: 2177. İbn Mâce, Talak: 3. H. No: 2018. Aclûnî, Hattâbî'nin, "bu söz meşhûr dediğini" haber verir. Bak. Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 29, H. No: 39.
[202] Ebû Dâvûd, Buyu' 79; Tahâvî, Ebû Ca'fer, **Şerhu Müşkili'l-Âsâr**, tah. Şuayb Arnavud, Müessestü'r-Risale, Beyrut, 1987, c. IV, s. 158; Sehâvî, a.g.e., s. 124, H. No: 196.
[203] Sehâvî, a.g.e., s. 264-65, H. No: 517. Tahâvî, rivayetten bazı hükümler çıkarmıştır. Bak. Tahâvî, **Şerhu Müşkilu'l-Âsâr**, c. III, s. 94. Ayrıca bak. Görmez, a.g.e., s. 68.
[204] Ebû Dâvûd, Ferâiz, 8; Tirmizî, Ferâiz, 12; İbn Mâce, Diyât, 7, Ferâiz,9; İbn Hanbel, c. I, s. 28, 36; c. IV, s. 131; Tahâvî, **Şerhu Müşkilu'l-Âsâr**, c. IV, s. 397; Zerkeşî, a.g.e., Ahkâm, s. 37, H. No: 2; Sehâvî, a.g.e., s. 230, H. No: 427.
[205] Müslim, Hac 147, I. 890; Ebû Dâvûd, Menasik 57, H. No: 1905, II. 462; İbn Mâce, Menasik 84, H. No: 3074; Tirmizî, Hac, 38; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 24, 32.
[206] İbn Mâce, Sayd 9, Et'ıme 31; İbn Hanbel, c. II, 97; Sehâvî, a.g.e., s. 44, H. No: 36.
[207] Buna dair bak. Karagözoğlu, Mustafa Macit, "**Duafâ Literatüründe Yeni Bir Dönemin Başlangıcı: el-'Ukaylî (ö.322/934) ve Kitâbü'd-Duafâ'sı"**, Marmara İlâhiyat Fak. Der., S. 44, 2003/11, s. 20-21.

'Ukaylî'nin (ö.322/934) Kitâbü'd-Duafâ'sı, İbn Hibbân'ın (ö.354/965) Kitâbü'l-Mecrûhîn'i ve İbn 'Adiy'in (ö.365/976) el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl'idir. Önceki eserlere göre bu eserlerde incelenen râvî sayısı bariz biçimde artmış, râvîlerin niçin cerh veya tadil edildiği ortaya konmuş ve râvînin cerhine sebep olan rivayetlere örnekler sunulmuştur. Hatta eserlerin muhtevasının büyük oranda bu örneklerden oluştuğu rahatlıkla söylenebilir. Teknik olarak el-'Ukaylî, İbn Hibbân ve İbn 'Adiy'e ait çalışmaların Duafâ tarihinde "Sistematik ve kapsamlı tasnif" merhalesine tekâbül ettiği belirtilmiştir.[208] Yine ihtiva ettiği çok sayıdaki hadis itibari ile İbn 'Adiy'in (ö.365/976) el-Kâmil fî Duâfâi'r-Ricâl'i Mevzûât kitapları ve meşhûr sözlere dair eserlere kaynaklık etmiştir.[209] Fakat müştehir hadis edebiyâtına dair çalışmalarda bu eserlere yapılan atıf sayısı beklenenden daha az olmuştur. Sözgelimi Zerkeşî'nin et-Tezkira'sından İbn 'Adiy'e yapılan atıf sayısı sadece 23'ü bulmaktadır. Aslında ortak rivayet sayısı bunun kat kat üstündedir. Bir örnek olması açısından Zerkeşî'nin et-Tezkira'sında "Ahkâm" bölümünde geçen 31 hadisin 14 tanesi, "Zühd" bölümünde geçen 31 haberin 12 tanesi el-Kâmil'de yer almaktadır. Eserdeki haber sayısının 222 olduğu düşünülünce bu rakamın daha da artması kaçınılmazdır. Bu durumun sadece Zerkeşî için değil bu sahada eser veren diğer müellifiler için de geçerli olduğunu düşünmekteyiz. Zaten Necmeddin el-Gazzî de eserinin mukaddimesinde İbn Hibbân, İbn 'Adiy, el-'Ukaylî gibi usûl âlimlerine özel rumuzlarla işaret etmiştir.[210] el-Kâmil ve benzeri eserlere yapılan atıf sayılarının bu kadar az çıkmasında; ilgili kitapların

[208] Karagözoğlu, a.g.m., s. 21-23, Ayrıca bak. el-'Ukaylî, **ed-Duafâ**, c. I, s. 36-38 (neşredenin girişi).
[209] Eserde 8231 hadis bulunmaktadır. Eserde 2206 râvî değerlendirilmiştir. Haklarında azda olsa tenkit ifadeleri bulunan râvîleri yarı alfabetik biçimde sıralamış, her râvî hakkında hadis imamlarının görüşlerini ve cerh edilme sebeplerini zikretmiş ve o râvî vasıtası ile nakledilen hadislerden bazı örnekler vermiştir. Bak. İbn 'Adiy, **el-Kâmil fî Du'afâi'r-Ricâl**, s. 1-2, vd. Özellikle Dârekutnî'nin Bağdat halkına seslenerek "Ey Ehli Bağdat! ben yaşadığım müddetçe bir kimsenin Allah Resûlü'ne (sav) yalan isnad etmeye kalkışabileceğini zannetmeyin" sözü bu dönemde rical ilminin ne kadar ileri bir seviyede olduğunu göstermektedir. Sehâvî, **Fethu'l-Muğîs**, c. I, s. 260.
[210] Gazzî, a.g.e., s. 16.

konu esaslı değil râvî esaslı olması, kullanımının pratik olmaması, hacimli ve taşımasının zor olması gibi etkenlerin olduğunu düşünmekteyiz.

Bu sahadaki eserlere müştehir hadis edebiyâtına dair çalışmalarda yapılan atıfları şu şekilde gösterebiliriz:

	Müellif İsmi	Eser Adı	Zerkeşî	Sehâvî	Aclûnî
1	el-'Ukaylî (ö.322/934)	ed-Duâfâ	2	38	46
2	İbn Hibbân (ö.354/965)	ed-Duâfa	2	13	17
3	İbn 'Adiy (ö.365/976)	el-Kâmil	23	102	153
4	Dârekutnî (ö.385/995)	İlelü'l-Hadis	4	9	10

b. Edebî Eserler:

Bu dönemde hadislerin anlaşılmasına yönelik gerek resmi gerek gayri resmi teşekkül eden ilmî meclislerde, camilerde ve evlerde, mücâlese ve muhadara usûlü ile hadis dersleri yapıldığı görülmektedir.[211] Mücâlese usûlü ile ders veren dönemin önemli âlimler arasında İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) talebelerinden olan Ahmed b. Mervân ed-Dinverî (ö.333/915) zikre değerdir.[212] Sehâvî ve Aclûnî, ed-Dinverî'nin el-Mücâlese adlı eserine kırktan fazla yerde atıfta bulunmuşlardır. Bu referanslarda amellerin fazileti, fazâil, edeb, ahlak gibi konulardaki hadisler, selefin sözleri ve atasözlerinden örnekler vardır.

[211] Özellikle Abbâsi dönemi Bağdat camilerdeki hareketlilik için bak. er-Râmehürmûzî, a.g.e., s. 10, 603.

[212] Hayatı için bak. ez-Zehebî, **Siye**r c. XV, s. 427-8; Ziriklî, **el-A'lam**, c. I, s. 256. ed-Dineverî, el-Mücâlese Cevâhiru'l-İlim adlı eserinin önsözünde: "*Bu kitapta birçok ilim dalından; tefsirlerden hadis-i şeriflerden, sahâbe ve tâbiûn kavilerinden, zahitlerin ulemânın, hikmet ehlinin haberlerini, şiir, nevâdir türü şeyleri, Arap ve Farsın haberlerini ve diğer fen ilimlerine dair bilgileri topladım*" demektedir. Dinverî, a.g.e., s. 8.

Hadisleri ayet ve şiirlerle şerh etme geleneği üzere yazılan Emsâlü'l-Hadis kitapları içerisinde bu dönemde kaleme alınan eserler arasında er-Râmehürmûzî'nin (360/971)[213], Taberânî'nin (ö.369/971)[214] ve Ebû'ş-Şeyh'in (369/979)[215] el-Emsâlü'l-Hadis'leri zikredilebilir. Zerkeşî, Sehâvî ve Aclûnî bunlar arasında Râmehürmûzî'nin eserine daha fazla atıfta bulunmuşladır.

Müştehir hadis edebiyâtına dair eserlerde atıf yapılan bir diğer eser el-Askerî'nin el-Emsâl'idir. Hadis edebiyâtında el-Emsâl sahibi olan iki Askerî vardır bunlardan ilki Hasan b. Abdullah b. Saîd el-Askerî (ö.382/993) diğeri ise Ebû Hilâl el-Askerî'dir (ö.400/1009). Bu tür eserlerde el-Askerî ile kast edilen Zerkeşî'nin et-Tezkira'sından öğrendiğimize göre Ebû Ahmed künyesi ile meşhûr Hasan b. Abdullah b. Saîd el-Askerî'dir (ö.382/993).[216] Ziriklî (ö.1396) onun *el-Hikem ve'l-Emsâli'l-Mervîyye an Resûlillah* adlı bir eserinin bulunduğunu, İbn Hayr ise bu eserde el-Askerî'nin mesel halinde 1000 hadisi derlediği ve bunları şerh ettiğini kaydetmektedir.[217] Eserin günümüze kadar gelip gelmediği bilinememektedir.[218] Zerkeşî başta olmak üzere Sehâvî ve Aclûnî tarafından esere birçok atıflar yapılmıştır. Yapılan atıflar göz önüne alındığında bizde oluşan kanaat eserin konumuz açısından oldukça zengin bir kaynak olduğudur.

---

[213] er-Râmehürmûzî'nin Emsâlü'l-Hadîs'i hadislerde geçen va'd, vâid, helâl-harami iman ve küfür gibi konularda emsâle benzer 140 meseli yedi cüz halinde toplayıp ayet, hadis ve şiirlerle şerh ettiği çalışmasıdır. Bak. er-Râmehürmûzî, Ebû Muhammed b. Hallâd el-Hasen b. Abdirrahman, **Emsâlü'l-Hadîs**, nşr. Abdulali Abdülhamid el-A'zamî, Mektebetü'l-İslamiyye, İstanbul, t.y.; Kandemir, Yaşar, "Mesel", DİA, TDV yay., Ankara-2004, c. XXIX, s. 298.

[214] Taberânî, Süleyman b. Ahmed Ebû'l-Kâsım, **Mekârimu'l-Ahlâk**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1409. Eserde 43 babda toplam 239 haber yer almaktadır.

[215] Ebû'ş-Şeyh, Ebû'l-Hayyan Muhammed Abdullah b. Muhammed el-İsfehânî, **Kitâbu'l-Emsâl fi'l-Hadîsi'n-Nebevî**, tah. Abdulali Abdülhamid, Dâru's-Selef, Hint, 1987. Eserde Hz. Peygamber'e ait 183 konu başlığında tekrarlarla beraber toplam 373 hadis yer almaktadır.

[216] Zerkeşî, a.g.e., s. 148. Müellif hakkında bak. ez-Zehebî, **Siyer**, c. XVI, s. 413-6; Ziriklî, a.g.e., c. II, s. 196.

[217] İbn Hayr, Ebû Bekir Muhammed el-İşbilî, **Fehrese**, tah. Muhammed Fuad Mansur, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1419, s. 177.

[218] Kandemir, Yaşar, **"Mesel"**, DİA, TDV yay., Ankara-2004, c. XXIX, s. 298.

Bu sahadaki eserlerde müştehir hadislere dair yapılan atıflar:

	Müellif İsmi	Eser Adı	Zerkeşî	Sehâvî	Aclûnî
1	ed-Dineverî (ö.333/915)	el-Mücâlese	-	42	42
2	er-Râmehürmûzî (ö.360/971)	el-Emsâl	2	7	8
3	el-Askerî (ö.382/93)	el-Hikem	2	190	190

c. Ahlak ve Tasavvuf Türü Eserler:

Ferdi zühd hayatından toplumsal zühd hayatına geçişin yaşandığı tasavvuf akımlarının hız kazandığı h. IV. asır; Hâkim et-Tirmizî (ö.320/932) Ebû Tâlib el-Mekkî (ö.386/966) gibi sûfîlere ev sahipliği yapmıştır. Hâkim et-Tirmizî, eserlerinde hadislere getirdiği işârî yorumlarla dikkat çekmektedir.[219] Onun Nevâdiru'l-Usûl fî Ma'rifeti'r-Resûl adlı eseri, hadis edebiyâtında "Garâib" türünde yazılan eserler arasındaki gösterilir.[220] Hâkim, görüşleri ile kendisinden sonraki asırlarda yaşayan özellikle Gazâlî (ö.505/1111), İbn Arabî (ö.673/1274), Ataullah el-İskenderî (ö.709/1309) ve İbnu'l-Kayyîm el-Cevziyye (ö.751/1350) gibi mutasavvıfları etkilemiştir.[221]

Ebû Tâlib el-Mekkî'nin Kûtu'l-Kulûb adlı eseri, hadisler başta olmak üzere, hikmetler ve şiirler ile adeta bir kültür kitabı gibidir. Kitapta ağırlıklı olarak İbn Hanbel'in Müsned'inden ve Ebû Davut'un Sünen'inden haberler yer almaktadır. Aynı

[219] Geniş bilgi için bak. Gökçe, Ferhat, **İslam İrfân Geleneğinde Hadis Yorumu**, AÜSBE, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010, s. 30-43 Zerkeşî, Sehâvî ve Aclûnî eserlerinde halk arasında meşhûr olan zühd ve rekâik ile ilgili hadislerden bir kısmında Hakîm'i referans göstermişlerdir. "*Kıyamet günü cehennem ateşi mü'mine ey mümin geç git, nurun ateşimi söndürecek der"* Sehâvî, **el-Mekâsıd**, s. 189, H. No: 343; *Ebû Bekir ne namazla ne de oruçla sizden üstün olmadı. Fakat* o *kalbindeki vakarla size üstün geldi*" Sehâvî, a.g.e., s. 424, H. No: 976; "*Hayânın azlığı dinin azlığındandır*" Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 100, H. No: 1889.

[220] Kettânî bu eseri, terğib ve terhib, fezâil ve ahlak kitapları arasında sayar. Kettânî, Muhammed b. Ca'fer, **er-Risâletu'l-Mustatrafe li Beyâni Meşhûri Kütübi's-Süneti'l-Müşerrefe**, İstanbul, 1986, s. 56. Bak. Uğur, Mücteba, **Hadis İlimleri Edebiyâtı**, TDV yay., Ankara, 1996, s. 99.

[221] Bereke, Abdulfettah Abdullah, "Hakîm et-Tirmizî", DİA, TDV yay. İstanbul, 1997, c. XV, s. 198.

zamanda vaiz, zâhid gibi unvanlarla anılan Ebû Tâlib el-Mekkî yaptığı vaazlarla halk arasında da sevilen bir şahsiyet olmuştur. Araştırmacılar Gazâlî'nin (ö.505/1111) İhyâ'yı kaleme alırken faydalandığı iki önemli kaynağın Kûtu'l-Kulûb ve Kuşeyrî'nin (465/1072) er-Risâle adlı eseri olduğunu ifade etmişlerdir.[222]

Ahlak türü eserler arasında Ebû Bekir Muhammed b. Ca'fer el-Harâitî (ö.328/939), Ebû Muhammed Abdullah Ebû'ş-Şeyh (ö.369/979) ile aslen Fakih olan Ebû Bekir Lâl'ın (ö.398/1008) Mekârimu'l-Ahlâk adlı eserleri bu dönemde kaleme alınan çalışmalar arasında sayılabilir. Zerkeşî, Sehâvî ve Aclûnî bu eserler atıfta bulunmuşlar, Gazzî de eserinin mukaddimesinde Ebû'ş-Şeyh'e özel rumuz vererek işaret etmiştir.[223]

Bu sahadaki eserlere müştehir hadis edebiyâtına dair çalışmalarda yapılan atıfları şu şekilde gösterebiliriz:

	Müellif İsmi	Eser Adı	Zerkeşî	Sehâvî	Aclûnî
1	Hâkim et-Tirmizî (ö.320/932)	Nevâdiru'l-Usûl	2	9	26
2	el-Harâitî (ö.328/939)	**Mekârimu'l-Ahlâk,** Mesâviu'l-Ahlâk, Hevâtif	-	17	36
3	Ebû'ş-Şeyh (ö.369)	**es-Sevâb**[224], Mekârimu'l-Ahlâk, el-Azame, en-Nâsih ve'l-Mensûh, el-Ezân, es-Sünne, et-Tevbîh, Ahlâkü'n-Nübüvve	2	35	80
4	Ebû Bekir b. İbn Lâl (ö.398/1008)	Mekârimu'l-Ahlâk	2	22	32

[222] Sübkî (771/1369), Zebîdî (1205/1791) ile İhya üzerine araştırma yapan müelliflerden Abdulfettâh Ebû Gudde (1998), Brockelmann ve Fuad Sezgin bu görüştedirler. Bak. Uysal, Muhittin, "Vaaz Kaynaklarında Dünya Tasavvuru ve İlgili Hadislerin Yorumu Problemi (İhya Örneği)" **Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu**- I, DİB yay. Ankara, 2013, s. 376.
[223] Gazzî, a.g.e., s. 16.
[224] Tabloda muhaddislere ait yapılan atıflarda bazen birden fazla eser verilmektedir. Eserlerin teker teker atıf sayısı verilmemiş olup, bunlardan en fazla atıf yapılan eser koyu karakterle gösterilmiştir.

3. DERLEMECELİK DÖNEMİ HADİS FAALİYETLERİ VE MÜŞTEHİR HADİS

İslam Dini, h. V. asırda geniş coğrafyalara yayılmış, Müslümanlar değişik kültürlerle temasa geçmişler ve Müslüman halkların sayısı artmıştı. Bu durum dinî bilginin hızlı ve pratik bir şekilde yeni Müslüman olan halklara ve değişik coğrafyalara ulaştırılmasını gerekli kılıyordu. İlgili gelişmeden İslamî ilimler içeresinde hadis bilimi de etkilendi. Bu amaçla, muhaddisler, senedli, kullanımı ve taşıması zor ve halkın da kullanma güçlük çektiği eserleri, halkın rahatça kullanabileceği ve ulaşabileceği bir forma dökmeye başladılar.[225] Bir cep kitabı gibi düşünülen bu eserler önce sınırlı sayıdaki hadisler ile yazıldı. Zamanla aynı format üzere bu sefer hacmi ve ebatı daha büyük olan ve daha fazla hadisin yer aldığı ansiklopedik eserler yazılmaya başlandı. Hadis tarihinde bu devreye "derlemecilik dönemi" denilmektedir.[226]

Bu dönemin başlarında muhaddisler hem yeni formatta senedlerin çıkarıldığı eserler, hem de klâsik usûlde senedli eserler yazmaya devam ettiler. Klâsik usûl ile kaleme alınan önemli hadis eserlerinin başında Ebû Nuâym'ın (ö.430/1038) *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiya*'sı gelmektedir. Ebû Nuâym eserinde başta sahâbe, tâbiûn ve tebe-i tâbiûn dönemi olmak üzere 800 kadar zühd sahibi, âbid ve sûfî meşrep şahsiyeti tanıtmaktadır.[227] Eser, gerçek zühd ehlinin mevkisini ortaya koymak ve sanıldığının aksine zâhidlerin, ibâhiyeciler ve hulûlculerden farklı olduğunu beyan etmek üzere kaleme alınmıştır.[228] Kitabın barındırdığı özellikle zühd ve ahlâka dair

---

[225] İbnu'l-Esîr, Mecdüddin Ebû's-Sa'adet b. Muhammed el Cezerî, **Câmiu'l-Usûl min Ehâdîsi'r-Resûl**, tah. Abdulkadir el-Arnavud, I-XV, Beyrut, 1400, c. I, s. 51-53.

[226] Toprak, M. Sait, **Hadiste Derlemecilik Devrinin Başlaması ve el-Ûşî'nin Nisâbu'l-Ahbâr'ı**, Dan. Ali Yardım, Dokuz Eylül Ün. SBE, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir-2005, s. 42.

[227] Ebû Nuaym, tasavvuf ehlinin önemli simalarından es-Sülemî'nin (ö.412/1022) talebesidir. Hayatına dair bak. el-Hatîb, **Târihu Bağdâd**, c. II, s. 248-49; Ateş, Süleyman, **Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri**, Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1969, s. 32-76.

[228] Eserinin önsözünde müellif "Kitabın; sahâbe, tâbiûn ve onların peşinden takip eden gerçek mutasavvıfları, onların sözleri ve naklettiği hadislerinden bir kısmını içermesini arzuladım. Aynı

bazı hadisler diğer başka kaynaklarda bulunmadığından dolayı eser, hadis ilmi açısından önemli kabul edilmektedir.[229] Hilyetü'l-Evliyâ'da ahkâmdan ziyade ahlâk, edeb, zühd, âdâb-ı muâşeret, faziletler, kıyamet ahvâli, fiten gibi konulara dair haberlerin bulunması halk arasındaki müştehir hadisleri toplayan eserlerin ilgi odağı olmasına sebep olmuştur.

Klâsik usûlde yazılan bir diğer eser yine Abdurrahman es-Sülemî'nin talebesi olan Beyhakî'nin (ö.458/1066) es-Sünenü'l-Kebîr'idir.[230] Eserin neşrini gerçekleştiren Seyyid Haşim en-Nedvî'ye göre kitap, klâsik *Sünen*'lerin dışına çıkarak, birçok hadis eserinde bulunmayan merfû, mevkûf ve maktu' türü hadisleri içermektedir.[231] Fakat Beyhakî'nin müştehir hadis türü eserlerde en fazla müracaat edilen eseri Şuabü'l-Îmân'dır. Şu'ab aynı zamanda Keşfu'l-Hafâ'nın kaynakları arasında yer almaktadır.[232]

Hadislerden senedlerin hazfı ile başlayan süreçte ise derleme türünde yazılan zengin bir hadis edebiyâtı teşekkül etmiştir. Bazı çalışmalarda da ifade edildiği gibi bu eserler görüldüğü kadar basit hedeflerle ortaya konmamıştır. Nitekim bu neviden eserlerin her biri ya şahsî veya içtimaî, kimi gerekçelerle yazılmaya başlanmıştır. Bunlar âdeta, toplumun bazen yerel gazetesi, genel yayın organı, dergisi, bazen de halkın sesi görevini üstlenmişlerdir. Bu devirde ele alınan çalışmalar, istifadesi güç eserleri kullanıma sunmayı, herkesin değerlendirmeye sahip olamayacağı meseleleri değerlendirmeyi, hacminden dolayı ürküntü oluşturan sünnet malzemesini ilgi çekici

---

zamanda kıyafeti ve sözü ile zühd ehline benzeyen ama tembel, ağırdan alan, engel olan ve inat eden, akidesinde ve fiillerinde muhalif olanlardan uzak durdum. Bizim sözlerimizde ve her bölge ve şehirde ehl-i fıkhın ve ehl-i hadisin dilinde mutasavvıfların fısk, günah, ibahiye ve kâfir hululiyeden oldukları sana da ulaştı. Bilakis mutasavvıfları yalancılardan uzak tutmak sadıkları temize çıkarmak ve gerçek zühd ehlinin derecesini ortaya koymak için bu eseri yazmayı arzuladım" demektedir. Ebû Nuaym, **Hilyetü'l-Evliya**, s. 3-4

[229] Türer, Osman, "**Hilyetü'l-Evliyâ"**, DİA, TDV yay., İstanbul, 1988, c. XVIII, s. 52.

[230] el-Hatîb, **Târihu Bağdâd**, c. II, s. 248-49; Ateş, a.g.e., s. 32-76.

[231] Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin b. Ali, **Es-Sünenü'l-Kübrâ**, Haydarâbâd, 1344, c. I, s. 352-353; Çakan, **Hadis Edebiyâtı**, s. 103-104.

[232] Topaloğlu, Bekir, **"Şuabu'l-Îmân"**, DİA, TDV yay., 2010, c. XXXIX, s. 220.

hale getirmeyi, toplumun her kesiminin rahatlıkla anlayabileceği bir malzeme haline dönüştürmeyi hedeflemektedir.[233]

Kuzâî (ö.454/1062) ve onun Şihâbü'l-Ahbâr'ı bu konudaki ilk örneklerden sayılabilir. Kendisinin de eserinin mukaddimesinde: "Ben, bu kitabımda, Hz. Peygamber (s.a.v)'in tavsiye, âdâb-ı muâşeret mevı'za ve darb-ı mesellerden, hikmetli sözlerden bir mikdarını (1200 cümle) topladım. Bu hadisleri, taşımaya elverişli ve ezberlenmesi kolay olsun diye, senedleri hazfedilmiş olarak ve bâblara ayırarak sıraladım"[234] ifadesi ile belirttiği gibi eser bir genel kültür kitabıdır.[235] Müellif çalışmasında hadis tasnifinde yeni bir metodun öncülüğünü yaparak ibadet ve muamelat dışındaki diğer konuları ön plana çıkarmış, kısa ve öz manalı metinler seçmiş, lafızları aynı kategoriye giren hadisleri bir bölümde toplamıştır. Yine ilk defa aynı bilgileri iki ayrı metotta işleyip, ayrı adlarla okuyucuya sunmuştur. O, farklı metotla yazılan bu iki esere Şihâbu'l-Ahbâr ve Müsnedü'ş-Şihâb isimlerini vermiştir. Kuzâî, Şihâbu'l-Ahbâr'ı halkın anlayabileceği şekilde kaleme almıştır. Müsnedü'ş-Şihâb ise ilim çevrelerinde okunsun diye hadisler senedleri ile beraber yazılmıştır. Halk için yazılan Şihâbu'l-Ahbâr'ın tesirleri itibari ile sonraları çok daha fazla tutulup tanındığı görülmektedir.[236] Eser, müştehir hadis sahasındaki eserler için en önemli kaynaklardandır.

Kuzâî'nin (ö.454/1062) daha çok ahlâk hadislerinden meydana gelen Şihâbü'l-Ahbâr adlı eserini esas alarak Ebû'ş-Şucâ Şîraveyh b. Şehredâr ed-Deylemî'nin

---

[233] Toprak, a.g.t., s. 53-53.
[234] Yardım, **Hadis Kıvılcımları**, s. 31.
[235] Yardım, a.g.e., s. 31. Bu hadislerin senedinde râvîlerinin çoğunluğu, "es-Sûfî "ez-Zahit" gibi sıfatlarla tanıtılan sûfî muhaddislerden oluşmaktadır. Mesela, bu gruba giren 211 hadis büyük çoğunluğunun senedinde sûfî muhaddislerin olduğu görülmektedir. Yardım, Ali, Kuzâî ve Müsnedü'ş-Şihâb, **Dokuz Eylül Ün. İlâhiyat Fak. Dergisi**, IV, s. 325-6.
[236] Yardım, a.g.e., s. 9, 284.

(ö.509/1115) yazdığı Firdevsü'l-Ahbâr diye tanınan Kitâbü'l-Firdevs bi Me'sû-ri'1-Hitâb adlı eseri bu döneme damgasını vuran bir diğer çalışmadır. Deylemî eserini yazma sebebini şöyle açıklamaktadır: "Kendi zamanımda ve özellikle bu asırda belde halkı hadislerden ve onların senedlerinden uzaklaştılar. Bu şekilde sahîh ve doğru olan bilgiye uzak kaldılar. Farzları, sünnetleri, helal ve haramı, adâbı, tavsiyeleri, meselleri ve mev'izeleri konu alan eski ve yeni tasnif edilmiş kitapları terk ettiler. Onlar, kıssacıların peşine düştüler, hadis nakledenin mahiyetini bilemeyeceği ve ashab-ı hadisten hiç kimsenin yanında meclislerde tarikleri ile beraber okunmayan senedleri hazfedilmiş hadislere özellikle de kıssacıların kazanç elde etmek için uydurdukları mevzû hadislere yöneldiler."[237] Kitapta; sünnetlere, ahlâkî öğütlere, faziletli amellere, vaaz, mesel ve cezalar gibi konulara dair 9056 hadis alfabetik olarak sıralanmış, halkın kolayca faydalanabilmesi için hadislerin senedleri zikredilmeden sahâbî olan râvinin adı verilmekle yetinilmiştir.[238] Firdevs'te bulunan hadislerden bir kısmı sahîh, bir kısmı ferd ve garîb olduğu gibi, çoğu zayıf, bir kısmı da asılsız ve uydurma rivayetlerden oluşmaktadır.[239]

Şîraveyh'in muhaddis olan oğlu Şehredâr ed-Deylemî (ö.558/1163), Müsnedü'l-Firdevs ismindeki çalışmasıyla[240], Kitâbü'l-Firdevs'teki rivayetlerin senedlerini tespit etmiş, rivayetleri yeniden alfabetik sıraya koymuş, İbn Hacer el-Askalânî'nin belirttiğine göre esere ayrıca 5000 kadar hadis ilâve etmiştir. Kettânî bu eserin adını İbânetü'ş-Şübeh fî Ma'rifeti Keyfiyyeti'l-Vukûf alâ mâ fî Kitabi'1-Firdevs min 'Alâmâti'l-Hurûf şeklinde kaydetmektedir. Bu eserin günümüze gelip gelmediği

[237] Deylemî, Şîraveyh b. Şehredâr, **Firdevsü'l-Ahbâr bi Me'sûri'l-Hitâb**, nşr. Saîd b. Besyûnî Zağlûl, I-VI, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1986, c. I, s. 4-5
[238] Deylemî, a.g.e., c. I, s. 4-6.
[239] Uğur, Mücteba, **"Firdevsü'l-Ahbâr"**, DİA, İstanbul, 1996, c. XIII, s. 129,130.
[240] Ziriklî, a.g.e, c. III, s. 179.

bilinmemektedir. Müsnedü'l-Firdevs üzerinde en önemli ihtisar ve ilâve çalışmaları İbn Hacer tarafından yapılmıştır.[241]

Halk dilinde dolaşan haberleri toplayan eserlerde, en fazla atıf yapılan kitabın *el-Firdevs* olduğunu söyleyebiliriz. Zerkeşî, et-Tezkira'da, Şîraveyh'in (ö.509/1115) eserine "Ebû'ş-Şucâ ed-Deylemî'nin Kitâbü'l-Firdevs'inde…" diyerek işaret etmektedir.[242] Aynı zamanda et-Tezkira'da, "Firdevs sahibi"[243] ve "Müsnedü'l-Firdevs sahibi"[244] şeklinde iki ayrı atıf mevcuttur. Bu atıflardan ilkinde Ebû'ş-Şucâ'nın (ö.509/1115) Kitâbu'l-Firdevs'i ikincisinde ise Şehredâr'ın (ö.558/1163) Müsnedü'l-Firdevs'inin kastedildiği kanaatindeyiz. Yine Sehâvî ve Aclûnî eserlerinde "Deylemî'nin Müsned'inde"[245] şeklinde geçen atıfların Şehredâr'ın (ö.558/1163) Müsnedü'l-Firdevs'ine ait olduğunu düşünmekteyiz. Bunun yanında el-Mekâsıd'da ve Keşfu'l-Hafâ'da her iki Firdevs'i de içerebilecek şekilde "Deylemî Firdevs'te rivayet etti", "Firdevs'te", "Deylemî rivayet etti" ifadelerine rastlanılmaktadır.[246] Sehâvî'nin el-Mekâsıd'daki "Deylemî, Firdevs'te rivayet etti. Oğlu da hadisin isnadı vermeden ona tabi oldu"[247] değerlendirmesine bakılacak olursa Sehâvî'nin elinde hem Firdevs hem de oğlunun tertibinin bulunduğu ve yukarıdaki ifadelerle kastedilenin Ebû'ş-Şucâ'nın (ö.509/1115) Kitâbü'l-Firdevs'i olduğu kanaatindeyiz. Yine Sehâvî ve

---

[241] İbn Hacer'in Müsnedü'l-Firdevs üzerine iki çalışması vardır. Bunlardan ilki; Tesdîdü'l-Kavs Zehru'l-Firdevs'tir. İbn Hacer'in el-Mültekât min Müsnedi'l-Firdevs adlı eseri Müsnedü'l-Firdevs'in meşhûr hadis kitaplarında yer almayan garib rivayetlerini ihtiva etmektedir. Bak. Uğur, Mücteba, **Müsnedü'l-Firdevs**, DİA, TDV yay., İstanbul, 1996, c. XIII, S. 130.

[242] Zerkeşî, **et-Tezkira**, Ahkâm, H. No: 2, s. 39

[243] Zerkeşî, a.g.e., Hikem, H. No: 39, s. 104

[244] Zerkeşî, a.g.e., Hikem, H. No: 41, s. 107

[245]Sehâvî, a.g.e., s. 156, H. No:261; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 78, H. No: 189-190

[246] Sehâvî, a.g.e., s. 255, 495, s. 350, H No: 757; 351, H. No: 763, 765; s. 511, H. No: 1248; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 142, H. No: 407.

[247] Sehâvî, a.g.e., s. 214, H. No: 383; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 345. Sehâvî, *"Dininizin yarısını Humeyra'dan alın*" haberinin değerlendirmesinde; bunların iki ayrı eser olduğuna işaret etmek üzere "Bu hadisi *Firdevs'te* Enes'ten isnadsız bir şekilde "Dininizin üçte birini Humeyra'dan alın" lafzıyla gördüm. *Müsnedü'l-Firdevs* sahibi de bu hadisi isnadsız şekilde tahric etmiştir" demektedir. Bak. Sehâvî, a.g.e., s. 232, H. No: 430. Başka örnekler için bak. Sehâvî, a.g.e., s. 252, H. No: 489; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 99, H. No: 1888.

Aclûnî bu iki eserle birlikte ara ara İbn Hacer'in, Şehredâr ed-Deylemî'nin (ö.558/1163) Müsnedü'l-Firdevs üzerine yaptığı tahric çalışmalarına da atıf yapmışlardır.[248]

Derlemecilik dönemi tipik örnekleri arasında aslen Türk olan el-Ûşî (ö.579/1183), güncel konulara dair hadisleri, sahîh olup olmaması endişesini taşımaksızın seçmiş ve bir kültür adamı edası ile Nisâbu'l-Ahbâr'ı kaleme almıştır.[249]

Derlemecilik devrinde tasavvuf ve ahlak sahasında yazılan en önemli eserler arasında Gazâlî'nin (ö.505/1111) İhyâu Ulûmi'd-Dîn'i gelmektedir. Müellif eserin önsözünde ulemâyı, ümerânın taleplerine boyun eğdikleri ve sonu olmayan kelâmî tartışmalara daldıkları için eleştirir. Onun bu eleştirilerinden vaizler ve halk hatipleri de nasibini almıştır. Ona göre bu kimseler yaptıkları tumturaklı konuşmaları ile halkı yanıltmaktadırlar. Bu kötü gidişten dolayı ilimlerin ve selef-i salihînin yolu yok olmak üzeredir. Kitabın yazılış gayesi; toplamdaki dinî, ahlakî ve kültürel yozlaşmasının önüne geçmek ve ümmeti ıslah etmektir. Eser bazı kesimler tarafından Kur'an gibi başucu eserler arasında kabul edilmiş, özellikle Kuzey Afrika'da bazı tarikat mensuplarınca vird şeklinde okunmuştur. Esere yapılan en ağır eleştiriler hadislerin sıhhatiyle ilgilidir. Kitapta çok sayıda zayıf ve uydurma hadis bulunduğu belirtilmektedir.[250]

---

[248] Sehâvî, a.g.e., s. 364, H. No: 796; Aclûnî, a.g.e., c. S. 139, 150, 198, 232, 21, 253, 362, 374.

[249] el-Ûşî eserini, daha önce yazdığı Güreru'l-Ahbâr ve Dürerü'l-Eş'ar adlı eserinden seçtiği, 100 konu başlığında ve her başlığa 10 tane hadis konularak toplam 1000 hadis ile oluşturmuştur. Eserinde nakilde bulunulduğu, Kuzâî'nin Şihâb'ı ve Semerkândî'nin Tenbihu'l-Ğafilîn gibi derleme türü eserler yanında Tirmizî'nin Câmiî ve Buhârî'nin Sahîh'i gibi tasnif devi eserlerinden oluşan 15 kaynağı rumuz ile göstermiştir. Said Toprak eserin rivayet değeri hakkında "Bu eser derlemecilik devrinin bütün özelliklerini taşımaktadır. Senedler atılmış, konular günceldir. el-Ûşî, eserine aldığı hadislerin sahîh olup olmaması endişesini taşımamaktadır… el-Ûşî, 15 kaynak arasından, onlarda yer alan hadisleri seçerken, akademik bir muhaddis tavrı sergilemek yerine, bir kültür adamı gibi davranmayı yeğlemiştir" demektedir. Bak. Toprak, a.g.t., s. 113. Bu yönü ile eser halk için yazılmış olan zengin bir kültür hazinesi konumundadır.

[250] Çağrıcı, Mutafa, "**İhyâu Ulûmi'd-Dîn**", DİA, İstanbul, 2000 c. XXII, s. 10-13.

Yaşadığı devirin en büyük hadis otoritesi olarak kabul edilen el-Hatîb el-Bağdâdî (ö.463/1071) hadis ve hadis usûlü yanında tarih ve fıkıh sahasında eser yazan velûd bir âlimdir.[251] Hadis alanında en meşhûr eseri el-Câmiu' li-Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'dir.[252] İsminden de anlaşıldığı gibi eser halk için yazılmamasına rağmen Zerkeşî, Sehâvî ve Aclûnî tarafından tahrici yapılan hadislere şahit gösterilmek için kullanılmıştır. el-Hatîb'in en fazla atıf yapılan eseri ise Tarihu Bağdâd'ıdır. Eser, Bağdat'a bir şekilde yolu düşen sahâbî, devlet ricali ile âlimlerinden 7831 kişinin hayatını içeren biyografi ve kültür tarihi türünde bir çalışmadır.[253] Eser, halk arasında dolaşan sözlerin menşei açısından birçok eserde bulunmayan rivayetleri barındırması açısından aslî kaynaklardandır. Görebildiğimiz kadarı ile eserdeki merfû içerikli hadislerin yanı sıra mevkûf ve maktu içerikli haberlere atıf yapılmıştır.

el-Hatîb'den bir asır sonra vefat eden İbn 'Asâkir'in (ö.571/1176) yine aynı sahada yazdığı Târîhu Medîneti Dımaşk, bu sefer Dımaşk ve Suriye'deki diğer şehirlerde bir şekilde bulunan peygamber, sahâbe, devlet adamı ve birçok sahadaki ilim ehlinden biyografisi ile şehrin tarihi hakkında nadir bilgileri içinde barındırmaktadır.[254] Zerkeşî ve Sehâvî, Aclûnî'ye göre İbn Asâkîr'in eserinden fazla istifade edememişlerdir. Rakamsal olarak ifade edecek olursak Târîhu Dımaşk'ın referans gösterildiği haber sayısı Sehâvî'de sadece 7 iken Aclûnî'de bu rakam 40'a çıkmaktadır. Hadis sayısı itibari ile hacimli bir eser olmasına rağmen referans alınan

[251] ez-Zehebî, **Â'lâmi'n-Nübelâ**, c. XVIII, s. 270.
[252] Eser, hadis öğrenim ve öğretimiyle ilgili on bölüm, otuz üç bâb 233 fasıl, senediyle birlikte yarısı merfu diğer kısmı mevkuf maktu türü 1924 rivayeti ihtiva etmektedir. Bak. el-Hatîb, **el-Câmiu' li Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'**, Mektebetü'l-Meârif, Riyâd, 1403.
[253] Eser, ensâb ve tabakât kitaplarından tarih eserlerine, rical kitaplarından edebiyât kaynaklarına kadar çok geniş bir yelpazeyi içine alır.
[254] İbn Asâkîr, Ebû'l-Kasım, **Tarihu Medineti Dımaşk**, I-LXXX, Dâru'l-Fiker, Beyrut, 1995.

hadis sayısının az olması; eserin cilt adedinin kabarık olmasına, Dımaşk bölgesine ait özel bilgiler içermesine ve kullanımının pratik olmamasına bağlanabilir.

Gazzî ve takipçisi Aclûnî, eserlerinin mukaddimesinde Beyhakî'ye özel rumuz verirler. Bunun yanında Gazzî; Ebû Nuaym, Kuzâî, Deylemî ve el-Hatîb el-Bağdadî için özel rumuzlar kullanmaktadır.[255]

	Müellif	Eser Adı	Zerkeşî	Sehâvî	Aclûnî
1	Kuzâî	Şihâbu'l-Ahbâr	1	136	160
2	Ebû Nuaym	Hilyetü'l-Evliya, Kitâbu't-Tıb, Ma'rifetu's-Sahâbe, Amelü'l-Leyl ve'n-Nehâr	13	190	264
3	Deylemî	Firdevs	32	273	485
4	el-Hatîb	el-Câmiî, el-Mu'telif, Tarihu Bağdâd, es-Sâbık, el-Müttefik ve'l-Müfterik, er-Ruvatu an Meâli	13	51	70
5	İbn Asâkîr	Târîhu Medîneti Dımaşk	1	18	130
6	Beyhakî	Şuabü'l-Îmân	20	134	320
		Sünen, Zühd, el-Edeb, Delâilün-Nübüvve, Menâkıbü'ş-Şâfiî, Medhal, el-Ma'riftü's-Sahâbe, er-Risaletü'l-Eşâriyye, el-Esmâ ve's-Sıfât.	15	110	130

[255] Gazzî, a.g.e., s. 16; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 9.

B. MÜŞTEHİR HADİS EDEBİYATININ GELİŞİMİ

Hz. Peygamber'in hadisleri ile toplumda sevilen idareci, edip, ilim ve hikmet ehli, zühd sahibi kişilerin sözlerinin karışma kaygısı zamanla hadis âlimleri arasında yeni bir edebiyât türünün doğmasına zemin hazırladı. Hadiste Mevzûât edebiyâtı diyeceğimiz bu tür, Hz. Peygamber'e ait olan sözlerden ziyade ona ait olmayan uydurma haberlerin tespitini esas alıyordu. Önceleri hadisler anlamak üzere oluşturulan Fıkhu'l-Hadis türü eserlerin yanı sıra hadis ilimleri ve edebiyâtı tarihinde fıkhî meseleler ile hadisler hakkında fetvalar verilmek üzere el-Fetâvâ türü eserlerin yaygınlaştığı görülmektedir. Özellikle fıkıh alanında yazılan bu eserlerin avamın hadis anlayışı konusuna da değindiği görülmektedir. Yine bu döneme has olmak üzere toplumda çok rağbet gören gerek meslekten gerekse meslekten olmayan ilim ehlinin eserlerine yönelik hadis âlimlerinin yaptıkları tahric çalışmaları zikre değerdir. O halde müştehir hadis edebiyâtına dair hazırlık aşaması diyebileceğimiz bu dönemde yapılan çalışmaları üç başlık altında toplamak isabetli olacaktır:

a. Uydurma hadislere dikkat çekmek üzere yapılan çalışmalar.

b. Fetâvâ türü çalışmalar.

c. Tahric türü çalışmalar.

d. Müştehir hadislere dair çalışmalar.

1. UYDURMA HABERLERE DAİR ÇALIŞMALAR

Bu konuda kaleme alınan ilk eserler Ebû Sâid Muhammed b. Ali el-Esehânî el-Hanbelî'nin (ö.414/1023) *Mevdûât'*ı, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Tahir el-Makdisî'nin (ö.507/1113) *Tezkiratü'l-Mevzûât'ı* [256] ile Ebû Abdillah Huseyn b. İbrahim el-

[256] Makdisî eserinin ön sözünde "*Yalancıların, muharriflerin, zayıf ve metrûk râvîlerin rivayet eder oldukları, insanların da münazaraları ve delil getirmeleri esnasında kullandıkları bu hadisleri tanımak*

Cevrekânî'nin (ö.543/1148) *el-Ebâti'l- ve'l-Menâkîr ve's-Sıhâh ve'l-Meşâhir'idir*. el-Cevrekânî'nin eseri "meşhûr" kelimesinin geçmesi açısından önemlidir. Eserin önsözünden anlaşıldığı kadarı ile bazı hadisçi dostları müelliften kelam ve fıkha dair seçili konularda mevzû, illetli, batıl, münker haberler ile hilafına olan sahîh ve meşhûr hadisleri bir araya getirmesini istemeleri üzerine kitabı kaleme almıştır.[257] Eser daha ziyade mevzû ve münker hadislere dair kaleme alınan bir çalışma olarak bilinmektedir.[258] Aynı konudaki sahîh ve meşhûr haberlerin seçiminde "sahîh" haberler için müttefekun aleyh rivayetler başta olmak üzere, sadece Buhârî, sadece Müslim'in Sahîh'lerinde geçen haberler seçilmiş, meşhûr hadisler için ise belli bir tabakada şöhrete kavuşan haberlere yer verilmiştir.[259] Ele alınan meşhûr hükmündeki haberler bu yönü ile muhaddislerin ıstılahındaki kategoriye dâhil edilebilir.

Bu çalışmalar her ne kadar mevzû haberler hakkında kaleme alınmış olsalar da Zerkeşî başta olmak üzere Sehâvî ve Aclûnî tarafından tercih edilmemişlerdir. Bu konuda en fazla müracaat edilen eser İbnu'l-Cevzî'nin (ö.597/1200) *Kitâbu'l-Mevzûât mine'l-Ehâdîsi'l-Merfû'ât'ıdır*. İbnu'l-Cevzî, eserin mukaddimesinde mevzû hadislerin yayılmasında fıkıhçılar ve kıssacıların rolüne değinir. O, Fıkıh ehlinin, esaslarını mevzû hadisler üzerine bina ettiklerine[260], özellikle kıssacıların halk arasında uydurma hadisleri yaydıklarına işaret eder. İbnu'l-Cevzî, yeni nesillerin geçmiş âlimleri taklit ettiklerinden ve kıssacıların halkın üzerindeki menfi

isteyenlerin kolayca faydalanması için onları alfabetik olarak sıraladım" demektedir. Bak. Makdisî, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Tahir, **Kitâbu Ma'rifeti't-et-Tezkirati'l-Ehâdîsî'l-Mevzuâ**, tah. İmadeddin Ahmed Haydar, el-Kütübü's-Sekâfiyye, Beyrut, 1985, s. 81.

[257] el-Cevrekânî, Ebû Abdillah Huseyn b. İbrahim (ö.543/1148) **el-Ebâti'l- ve'l-Menâkîr ve's-Sıhâh ve'l-Meşâhir**, tah. Abdurrahman Abdulcebbar el-Firyevaî, İdaratü'l-Buhusi'l-Arabiyye, Hindistan, 1983, c. I, s. 1.

[258] el-Cevrekânî, a.g.e., Muhakkikin önsözü c. I, s. 11-13, 23.

[259] Örnekler için bak. el-Cevrekânî, a.g.e., c. I, s. 55, 101, 154, 172, 190, 195 vd.

[260] İbnu'l-Cevzî, a.g.e., c. I, s. 3.

tesirlerinden bahseder.[261] İbnu'l-Cevzî'nin eleştirdiği bir diğer kesim ise zâhitlerdir. O, zâhitlerin ibadetlerde mevzû hadislerle amel ettiklerinden dolayı dine zarar verdiklerini söyler.[262]

Sehâvî, Fethu'l-Muğîs'te halkın dilinde meşhûr olan hadisler konusunda; "Halkın dilinde meşhûr olan hadislerden bir kısmı tam anlamıyla mevzûdur. Bu şekilde olanların sayısı gerçekten çoktur. Kim İbnu'l-Cevzî'nin Mevzûât'ına bakarsa onların çoğunu tanır" demektedir.[263] Araştırmamız esnasında İbnu'l-Cevzî'nin başta Kitâbu'l-Mevzûât'ı olmak üzere İlel ve diğer eserlerine, araştırmaya esas aldığımız üç müellif tarafından, yapılan atıf sayısı; Zerkeşî'de 6, Sehâvî'de 45, Aclûnî'de 95'dir.

Zerkeşî eserinin mukaddimesinde, Aclûnî, eserinin hatimesinde sık sık mevzû hadislere ve İbnu'l-Cevzî'nin bu hadisler hakkındaki değerlendirmelerine yer verirler. Sehâvî'nin el-Mevzûât'a dair sözleri ile Zerkeşî ve Aclûnî'nin değerlendirmelerine bakılacak olursa; müştehir hadis türü eserlerde, Mevzûât'a yapılan atıfların bu rakamların çok daha üstünde bulunduğu kanaatindeyiz.[264] Hatta Sehâvî ve Aclûnî'nin İbnu'l-Cevzî'nin mevzû dediği birçok rivayeti de zayıf veya hasen seviyesine çıkarma gayreti içerisinde olduğu görülmektedir. Bununla ilgili değerlendirmelere müştehir hadis türü eserlerin muhteva değerlendirmesi kısmında değinmeyi düşünüyoruz.

es-Sağânî'nin (ö.650/1252) *Mevzûa'sı* yine bu sahada önemli eserlerdendir. es-Sağânî eserini yazma sebebini şöyle açıklamaktadır: "Kıssacıların minber ve meclislerde rivayet ettiği, mutasavvıfların ve fakihlerin tekke ve meclislerde söyleyip

[261] İbnu'l-Cevzî, a.g.e., c. I, s. 8.
[262] İbnu'l-Cevzî, a.g.e., c. I, s. 4.
[263] Sehâvî, **Fethu'l-Muğîs**, c. II, s. 11.
[264] Aslında sayısal veriler düşük çıkmasında üç müellifin de eserlerinde her zaman İbnu'l-Cevzî'nin Mevzûât'ını referans göstermemeleri en önemli etkendir. Zaten Sehâvî de İbnu'l-Cevzî'yi sahîh ve hasen seviyesindeki haberlere mevzû hükmü verdiği için muhaddislerce eleştirildiğinden bahseder. Sehâvî, **Fethu'l-Muğîs**, c. I, s. 255.

durduğu, dilden dile dolaşan hadis diye uydurulmuş sözler, zamanımızda pek çoğalmış ve yaygın bir hâl almıştır. Bunun sebebi de halkın sünnete tam manasıyla vakıf olmayıp doğru yoldan ayrılması ve hayatta kalan hadis âlimlerinin de mesleklerinde pek kuvvetli olmayışıdır…"[265]

el-Mevzûât'da tespit edebildiğimiz kadarı ile 80 konu başlığında geçen haberlerin üçte birinden fazlası Sehâvî'nin el-Mekâsıd'ında yer almaktadır. Sehâvî haberlerin değerlendirmesinde es-Sağânî'ye bazen atıf yapmış bazen de ondan hiç bahsetmemiştir. Bununla beraber müellif atıf yaptığı yerlerin çoğunda es-Sağânî'nin hadis hakkında verdiği mevzû hükmünü isabetli bulmadığını ifade etmektedir.[266] Aynı zamanda el-Mevzûât'taki haberlerin neredeyse tamamı Keşfu'l-Hafâ'da yer almaktadır. Ayrıca eserin hâtime kısmındaki fasıllardan birisinde, el-Mevzûât'ın bazı bölümleri maddeler halinde sıralanmaktadır.[267]

Daha geç dönemde kaleme alınan Molla Ali el-Kârî'nin (ö.1014/1605) *el-Esrâru'l-Merfûa' fi'l-Ahbâri'l-Mevdûa'sı* yine müştehir hadis türü eserlere kaynaklık etmektedir. Ali el-Kârî mukaddimesine "Halk arasında yaygın olan hadisleri derleyerek sahîh ve zayıf olanlarını beyan edip, mevkûf, Merfû ve mevzû olanlarını da belirten hadis hafızlarının çalışmalarını gördükten sonra sadece mevzû ve asılsız olanları bir araya getirmeyi arzu ettim, zira onlardan bu surette daha kolay istifade edilmiş olacaktır. Muhaddislerin mevzû olduğunda ihtilaf ettikleri hadisleri buraya

[265] Sağânî, Ebû'l-Fedâil el-Hasen b. Muhammed, **Mevzuâtü's-Sağânî**, tah. Necm Abdurrahman Halef, Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, Beyrut, 1985, s. 24.
[266] "*Hac, her zayıfın cihadıdır*" haberi için bak. Bak. Sehâvî, a.g.e., s. 217, H. No: 396; "*Kureyşli âlim yeryüzünü ilimle dolduracak*" haberi için bak. Bak. Beyhakî, **Beyânu Hatai Men Ahtae âle'ş-Şâfiî**, neş. Eş-Şerîf Nâyif ed-Duays, Beyrut, 1983, s. 94-5; Sehâvî, a.g.e., s. 326, H. No: 673; "*Ölüm, her Müslüman için kefarettir*." Haber için bak. Sehâvî a.g.e., s.499, H. No: 1207. Başka örnekler için bak. Sehâvî, a.g.e., s. 140, H. No: 227; s. 185-6, H. No: 337.
[267] Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 414-417.

almadım" demektedir.[268] M. Yaşar Kandemir, müellifin eserde yer yer mervî olduğu sanılan haberlerin öyle olmadığını ispata çalışmasından hareketle kitabın müştehir hadis türü eserlere benzediği söylemektedir. Zaten Ali el-Karî alfabetik olarak tertip ettiği eserinde en fazla Sehâvî'nin tenkitlerinden yararlanmıştır.[269] Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ'da* Ali el-Kârî'ye toplam iki yüz altı yerde atıf yapmaktadır.

2. FETÂVÂ TÜRÜ ÇALIŞMALAR

Hicri IV. yüzyıldan itibaren hadis literatürüne fıkhü'l-hadis ile ilgili iki ayrı telif türü girmiştir. Bunlardan biri, sahîh hadis kaynaklarından derlenen ahkâm hadislerini tahlil eden eserler, diğeri de "el-Fetâvâ el-Hadisiyye" türü kitaplardır. Ahkâm hadislerini ihtiva eden eserler Sünen türündeki kitapların daraltılmış şeklidir.[270] İlk örneklerini İbnu's-Salâh (ö.643), Nevevî (ö.676/1277) ve Takıyyüddin İbn Teymiyye'nin (728/1328) kaleme aldığı "el-Fetâvâ el-hadîsiyye" türündeki eserler ise daha çok hadislerin anlamı, kaynağı, sıhhati, râvîlerinin durumu, rivayetler arası ihtilaf vb. yönlerden sorulan sorulara muhaddislerce verilen cevapları içermektedir. İbn Hacer el-Askalânî (ö.852/1449), Sehâvî (ö.902/1496), Suyûtî (ö.911/1505) ve İbn Hacer el-Heytemî (ö.957/1566) gibi muhaddisler eserleri ile bu sahanın gelişmesine katkı sağlamışlardır.[271] Özellikle bu kitapların hadisler hakkında değerlendirme yapılan bölümleri, müştehir hadis edebiyâtına dair çalışmaların esasını oluşturmaktadır.

---

[268] Ali el-Karî, Nureddin Ali b. Muhammed Sultan, **el-Esrâru'l-Merfûa fi'l-Ahbâri'l-Mevdûa**, tah. Muhammed b. Lütfi es-Sabbâğ, el-Mektebetü'l-İslamî, Beyrut, 1986, s. 38, 98, 99.

[269] Kandemir, **Mevzû Hadisler**, s. 161. Ayrıca bak, Ali el-Karî, **el-Esrâr**, muhakkîkin mukaddimesi, s. 11-13.

[270] İbnü'l-Cârûd ile Kasım b. Asbağ'ın el-Müntekâ adlı eserleri, İbnü'l-Harrâf'ın el-Ahkâmü'ş-Şer'iyye'si, **Takıyyüddin İbn Dakîku'l-îd'in Şerhu 'Umdeti'l-Ahkâm'ı**, İbn Hacer el-Askalânî'nin Bulûğu'l-Merâm'ı, Şevkânî'nin Neylü'l-Evtâr'ı bu sahada ilk akla gelen eserlerdir.

[271] Görmez, Mehmet, "**Fıkhu'l-Hadis**", DİA, TDV yay., İstanbul, 1995, c. XII, s. 548.; Köktaş, Yavuz, **Hadis Fetvaları**, Rağbet yay. İstanbul, 2014, s. 17.

Zerkeşî, et-Tezkira'nın önsözünde, dönemin Şam kadısı Tacüddin el-Fezarî'nin (ö.690/1287) halkın fıkıh anlayışı konusunda kaleme aldığı bir eserinden bahsetmektedir.[272] Yine Zerkeşî'nin kaynakları arasında Nevevî ile İbn Teymiyye'nin Fetâvâ türündeki eserlerinin olması müştehir hadis edebiyâtının ilk örneklerinin fetâvâ türü eserler olduğu yönündeki kanaati de güçlendirmektedir. İmam Nevevî'nin (ö.676/1277) bazı fetvaları ve derslerinde açıkladığı fıkıh, tefsir ve hadise dair meseleleri talebesi Alaêddin İbn Attar *"el-Me'sûrât ve Uyûnu'l-Mesâili'l-Mühimmât Fetâvâ'l-İmam Nevevî"* ismiyle derlemiştir. Eserde "Hadis" şeklinde açılan babda toplam otuz yedi mesele bulunmaktadır. Bu meselelerde genelde zayıf ve uydurma olan ve bir kısmı da halk arasında dolaşan bazı haberler hakkında kritikler yapılmaktadır. Yapılan değerlendirmeler bazen hadisin sıhhati konusunda birkaç kelimeyle sınırlı bırakılırken bazen de hadisin senedi zikredilerek râvîleri hakkında değerlendirmelere yer verilmekte, hadisin diğer sahîh hadislerle muarız olup olmadığı tartışılmakta ve manası konusunda uzun uzun yorumlar yapılmaktadır.

Eserde tetkike açılan hadis/söz sayısı otuz yedidir. Bu hadislerin büyük kısmı müştehir hadislerle ilgili yazılan eserlerde yer almaktadır. Buna göre ilgili eserlerden Zerkeşî'de 18, Sehâvî'de 20, Aclûnî'de ise 24 haber müşterektir.

Bir örnek olması açısından İmam Nevevî (676/1277), Şam diyarında son zamanlarda bazı insanların, Resûlullah'ın (sav) "Kim beni ve babam İbrahim'i aynı yıl ziyaret ederse onun yeri cennettir" sözünü naklettiklerini haber verir.[273] Haber İbn

[272] Zerkeşî, a.g.e., s. 25.
[273] Nevevî, **Fetâvâ**, H. No: 13, s. 254; Nevevî hadis hakkında "*Bu, Hz. Peygamber'den gelmeyen batıl bir rivayettir, mevzûdur" değerlendirmesini* yapmaktadır. Yine hadis Nevevî'nin başka eserlerinde de geçmektedir. Bak. Nevevî, Muhyiddin Yahya b. Şeref, **el-Mecmu'**, İdaretü't-Tabbaati'l-Münira, Mısır, 1433, I- XX, c. VIII, s. 277.

Teymiyye[274] başta olmak üzere, Zerkeşî[275], Sehâvî'[276] ve Aclûnî[277] gibi müelliflerin eserlerinde geçmektedir.

İbn Teymiyye'nin (ö.728/1328) *Mecmeu'l-Fetâvâ* adlı eseri ile ilgili değerlendirmeleri müstakil bir bölümde vermeyi düşünmekteyiz.[278]

Hicri IX. asırda devrin önemli âlimlerinden İbn Hacer el-Askalânî, Sehâvî ve Suyûtî, halkın hadisle ilgili gündemini meşgul eden bazı konularda hacmi değişen risale veya kitapçıklar yazmışlardır. Sehâvî ve Suyûtî'nin daha sonraları cevapladıkları bu fetvaların bir kısmını müstakil kitaplar haline getirmişlerdir. İbn Hacer'in Mesaîl veya Ecvibe gibi başlıklarla anılan eserleri[279], Sehâvî'nin el-*Ecvibetü'l-Merzıyye, el-Fetâvâ el-Hadîsiyye'si* ve Suyûtî'nin *el-Havî li'l-Fetâvâ'sı* bu sahada yazılan önemli eserlerdir.[280] Sehavî, el-Mekâsıd'da hocası İbn Hacer'in bazı hadisler hakkında verdiği fetvalardan bahsetmektedir.[281] Suyûtî, İbn Hacer'i referans göstererek ona sorulan hadislere yer verir.[282]

---

[274] İbn Teymiyye, Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim b. Abdüsselâm el-Harranî ed-Dimaşkî, *Ehâdîsü'l-Kussâs*, tah. Muhammed b. Lütfi es-Sabbâğ, el-Mektebetü'l-İslamiyye, Beyrut, 1985, s. 172, H. No: 15.

[275] Zerkeşî, et-**Tezkira**, s. 66.

[276] Sehâvî, a.g.e., s.474, H. No: 1124.

[277] Aclûnî, **Keşf**, c. II, s. 224, H. No: 2488

[278] Bak. Tezin II. Bölümü

[279] İbn Hacer'in muhtelif konulardaki sorulara verdiği cevapların bi kısmı daha sonraları farklı isimler halinde kitapçıklarda toplanmış daha sonraları derlenerek neşredilmiştir. Bunlar arasında Ecvibetü'l-Hafız İbn Hacer el-Askalânî, Fetâvâ'l-Hâfız İbn Hacer el-Askalânî fî Ahvâlî'l-Kubur ve Ahvâli'n-Nuşûr, el-Ecvibetü'l-Varide ani'l-Esileti'l-Vâfide sayılabilir.

[280] Hicri IX. asırda hadis fetvaları hakkında yapılan bir değerlendirme için bak. Özkan, **Memlûklülerin Son Asrında Hadis**, s 170-179; Köktaş, a.g.e., s. 61.

[281] Sehâvî, "Rabbim beni edeblendirdi ne de güzel te'dib eyledi" haberini değerlendirirken hocasının hadis hakkındaki verdiği hükümden bahsetmektedir. Bak. Sehâvî, a.g.e., H. No: 45, s. 49. "Her kim Haşimîlere veya Muttaliblere bir iyilik yapar da karşılığını görmezse kıyamet günü ben onun karşılığını veririm" Sehâvî, a.g.e., s. 454, H. No:1056. Başka örnekler için bak. Sehâvî, a.g.e., H. No: 59, s. 56; s. 247, H. No: 477

[282] "Öğlenin farzında önce kim dört rekât namazı kılmaya devam etmezse şefaatimi kazanamaz" bak. Ali el-Kârî, **el-Esrâr**, s. 359, Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 277, H. No: 2605.

Sehâvî, *el-Fetâvâü'l-Hadîsiyye'*yi yüz başlık altında telif etmiştir.[283] el-Mekâsıd'da bu eserine on yerde atıf yapılmıştır.[284] Buna dair yaptığı atıflarda "Bazı cevaplarımda bunu söyledim, bilakis Mekke'de bu konuda bir cüz imla ettim"[285] "müstakil bir cüz oluşturdum"[286] "Bazı cevaplarımda sözü uzatarak verdim"[287] demektedir. el-Fetâvâ'da, el-Mekâsıd'a atıf yapılmadığı dikkate alınırsa eserin el-Mekâsıd'dan önce yazılmış olması muhtemeldir.[288] el-Fetâvâ'daki hadislerin 33 tanesi el-Mekâsıd'da geçmekte olup, eserin yazılış uslûbu el-Mekâsıd'la benzerlik göstermektedir.

Sehâvî'nin, *el-Ecvibetü'l-Merdiyye fîmâ Süile anhu mine'l-Ehâdîsi'n-Nebevviyye'sinde* fıkıh başta olmak üzere edeb, zühd, fazâil gibi konularda kendisine sorulan bazı hadisler hakkında cevaplar vermektedir.[289] Müellif eserine "Hadis ilmiyle iştigalde Allah bana kolaylıklar verdikten sonra, tenkit ve tahrir ehlinin öğrettikleri dışında nerdeyse hadislerin sakîmini sahîhinden ayırt etmeye, ta'dil ve tahricinde isabetli hükümler vermeye, garîb kelimelerini vuzuha kavuşturmaya, manasını doğru

---

[283] *ed-Dav'ü'l-Lâmi"*de bu eserinden bahseder. Bak. Sahâvî, a.g.e., c. VIII, s. 16. Eser matbu haldedir. Bak. Sehâvî, Abdullah Muhammed b. Abdurrahman, **el-Fetâvâ el-Hadîsiyye**, tah. Ali Rıza b. Abdullah b. Ali Rıza, Dâru'l-Me'mun li't-Türas, Dimaşk 1971. Mevcut matbu nüshayı tahkik eden Ali Rıza her ne kadar yüz başlık dese de başlık numarası yetmiş yediden birden seksen sekize atlamaktadır.

[284] Sehâvî, el-Mekâsıd'da geçen "Size ineklerin sütünü ve yağını tavsiye ederim, etinden sakının, çünkü eti ve yağına şifa ve deva, etinde ise hastalık vardır" hadisinin açıklamasında "bu hadisi müstakil bir bölümde yazdım" derken (Sehâvî, a.g.e., s.336 H. No: 711) el-Fetâvâ'yı kastetmektedir (Sehâvî, **el-Fetâvâ,** s. 24, H. No: 4. "Mihrin en azı, on dirhemdir" hadisinde "Hadis hakkında sözü verdiğim bazı cevaplarda uzattım" derken (Sehâvî, a.g.e., s. 535, H. No:1312) kastettiği yine aynı eserdir (Sehâvî, **el-Fetâvâ**, s. 59, H. No: 10). "Şaban ayının yarısı olduğunda Ramazan'a kadar oruç tutmayınız" (Sehâvî, **el-Mekâsıd**, H. No: 55, s. 55) hadisinin açıklamasında yine el-Fetâvâ'yı kastetmektedir. (Sehâvî, **Fetâvâ Hadîsiyye**, H. No: 6, S. 35).

[285] Sehâvî, a.g.e., s. 546, H. No: 1349. Sehâvî Hocası İbn Hacer'in (ö.852/1449) vefatına kadar neredeyse hiç Mısır'dan ayrılmamış bilahare ilki hocasının vefatından sonra olmak üzere toplam beş 870, 885, 892,896 defa hacca gitmiştir. Yavuz, **Sehâvî ve el-Mekâsıdu'l-Hasene aldı eserinin Tenkit ve Tahlili**, s. 23.

[286] Sehâvî, a.g.e., s. 55, H. No: 55; s. 198, H. No: 356.

[287] Sehâvî, a.g.e., s. 535, H. No: 1312.

[288] Eserde sadece bir yerde "Akıl hastası olanlardan sakının" sözü değerlendirilirken bunun dillerde dolaşan müştehir bir hadis olduğu söylenmiştir. Sehâvî, a.g.e., s. 344, H. No: 90.

[289] Sehâvî, **el-Ecvibetü'l-Merdiyye fîmâ Süile anhu mine'l-Ehâdîsi'n-Nebeviyye**, tah. Muhammed İshak Muhammed İbrahim, I-III, Dâru'r-Raye, Riyad, 1418.

vermeye başladım. Gerek mukim olanların gerek yolcuların sorularına muhatap oldum. Araştırılıp verilmesi gereken cevaplar oluştu. Bunlar müsvedde halinde benim yanımda toplandı" diyerek giriş yapar.[290] Onun bu ifadelerinden eserin farklı zamanlarda kaleme alındığı ve müsvedde halinde iken daha sonra derlendiği anlaşılmaktadır. Sehavî, cümle arasında yaptığı işi, ilimde belli bir mertebeye ulaşanların yapabileceğini ifade eder.

Eserde bir kısmı fıkha, çoğu da hadislere dair toplam 342 mesele işlenmektedir. Eserde tekrarlar mevcuttur. el-Ecvibe'deki ilk 90 rivayet, el-Fetâvâ el-Hadisiyye'de aynısı ile mevcuttur. Muhtemelen el-Ecvibe, el-Fetâvâ'yı da içine alan geniş kapsamlı bir çalışmadır. Eserde verilen cevaplar, herhangi bir konu tasnifi yapılmadan sıralanmıştır. Sehâvî konuya bazen "سئلت"[291] "soruldu" bazen de "مسألة"[292] "soru" sözüyle başlar. el-Ecvibe'deki 88 konu başlığında sorulan hadisler ve bunlara dair müellifin değerlendirmeleri el-Mekâsıd'da birebir bulunmaktadır. Eserin neredeyse dörtte birinin bulunduğu bu kısımlar müsvedde halde muhtemelen el-Mekâsıd'dan bağımsız olarak yazılmıştır. Yine eserde el-Mekâsıd'a hiç atıf yapılmamışken, el-Mekâsıd'da el-Ecvibe'ye birçok atıflar yapılmaktadır.[293] Ayrıca eserde, dokuz yerde "Müştehir olan haber hakkında soruldu" "dillerde müştehir olan haber hakkında soruldu", "meşhûr mesel hakkında soruldu" ifadelerine rastlanmaktadır.[294] Buralarda da aynı şekilde el-Mekâsıd'a herhangi bir atıf yapılmamıştır. Bu durum, el-Ecvibe'nin, el-Mekâsıd'dan daha önce yazılmış olduğunu akla getirmektedir.[295]

---

[290] Sehâvî, a.g.e., s. 5.
[291] Sehâvî, a.g.e., s. 554
[292]Sehâvî, a.g.e., s. 555
[293] el-Mekâsıd'da, el-Ecvibe'de işlenen bazı hadisler hakkında el-Ecvibetü'l-Hadîsiyye'de bu konuya geniş şekilde yer verdim, Bazı cevaplarımda bunu uzattım, bir cüzde birleştirdim gibi ifadelere rastlamaktayız. Bak. Sehâvî, a.g.e., s. 203, H. No: 364; s. 515, H. No: 1258; s. 194, H. No: 349; s. 382, H. No: 852.
[294] Sehâvî, a.g.e., s. 381, 449, 565, 769, 842, 860, 1176.
[295] Köktaş, a.g.e., s. 61.

Fetâvâ türünde bir başka eser Suyûtî'nin *el-Hâvî li'l-Fetâvî'sidir*.[296] Çeşitli ilimlerle alakalı fetvalarının yer aldığı eserin bir bölümü, hadis ilmiyle alakalı meselelere tahsis edilmiştir. Hadis sahasındaki haberler aynı şekilde, taharet başta olmak üzere namaz oruç, hac, nikâh, edeb, zühd, fezâil, fiten, kıyamet ahvali gibi çeşitli alt konu başlıklarına bölünmüştür.[297] Fetvalara verilen cevaplar bazen birkaç kelime ile sınırlı kalmış bazen uzatılmıştır. Eserde, hadislerdeki bilinmeyen kelimelerin izahı, birbirine tearuz gibi görürken hadislerin uzlaştırılmasına dair örnekler vardır.[298] el-Hâvî'deki bölüm başlıklarından bir kısmı, müstakil cüzlerden oluşmaktadır. Risale şeklinde tertip edilen bu müstakil cüzler arasında; "Hükmü't-Teslîk fî Hükmi't-Teşbîk"[299], "Şeddü'l-Esvâb fî Seddi'l-Ebvâb"[300], "el-Acâcetü'z-Zernebiyye fî Sülaleti'z-Zeynebiyye"[301] "ed-Dürretü't-Tâciyye âle'l-Esileti'n-Nâciyye"[302] zikre değerdir. Müellif bu cüzlerde ele aldığı hadislerin kaynaklarını tespit etmekte, sıhhat durumlarına işaret etmekte, açıklamalar arasında yer yer dönemin sosyal hayat ve dini yaşayışına dair bilgiler vermektedir. Özellikle ed-Dürretü't-Tâciyye'deki hadisler, kırk başlıkta toplanmış ve bu haberlerin tahricleri yapılmıştır. Cüz, Şam muhaddislerinden Burhaneddin en-Nâcî'nin (ö.900/1495) sorduğu hadislerden oluşmaktadır. Bu risaledeki haberlerden 24 tanesi, müştehir hadis türü eserlerde yer almaktadır.[303] el-Havî'deki haberlerin ise 76 tanesinin müştehir hadis türü eserlerde olduğu tespit edilmiştir.

---

[296] Suyûtî, **el-Hâvî li'l-Fetâvâ**, Dâru'l-Kütübi'l-İmiyye, Beyrut, 1973.
[297] Suyûtî, a.g.e., c. I, s. 338- c. II, s. 115.
[298] Suyûtî, a.g.e.., c. I, s. 344-346.
[299] Mescitte elleri bağlama ile ilgili hadislere dairdir. Bak. Suyûtî, a.g.e., c. II, s. 9-11.
[300] Suyûtî bu bölümde mescide bitişik olan evlerin iç kapılarının mescide açılıp açılmayacağına dair hadisleri değerlendirir. Suyûtî, a.g.e., c. II, s. 12-31.
[301] Hz. Ali soyu hakkında yazdığı bu müstakil bölümde, kendi döneminde eşraftan olan Seyyid ve Şeriflerin kıyafetlerine dair bilgiler verir. Bak. Suyûtî, a.g.e., c. II, s. 31-45
[302] Suyûtî, a.g.e., c. II, s. 46-54.
[303] Bu bölümdeki haberlerin otuz tanesi aynı zamanda İbn Hacer el-Heytemî'nin (ö.973/1565) Fetâvâ'sında da yer almaktadır. Bak. İbn Hacer el-Heytemî, a.g.e., s. 122-123). Aclûnî'nin Keşfu'l-

Sehâvî ve Suyûtî'ye fetva olarak sorulan soruların konu başlıklarının birçok yerde benzerlik gösterdiği görülmektedir.[304] Muhtemelen bunda aynı dönemde yaşamış olmalarının etkisi vardır. Yine her iki müellif gerek fetâvâ türünde gerekse başka eserlerinde ele aldıkları hadisleri tahric ederken kullandıkları benzer ifadeler dikkat çekicidir.[305]

Birbirinin çağdaşı olan ve aynı hocalardan ders alan Sehâvî ve Suyûtî, hadisleri tahric ederken ortak hocaları olan İbn Hacer'den nakilde bulunmuşlardır. Sehâvî, hocasından nakilde bulunurken, onun hangi eserinden yararlandığını her zaman belirtmez. Suyûtî, ise hocasının görüşlerine atıf yaparken daima eser adı verir.[306] İki eserde Suyûtî ile Sehâvî arasında süren ilmî rekabetin izlerine rastlanmaktadır.[307] Eserlerde, soruların sahipleri çoğu zaman belirtilmemiştir. Bazı yerlerde sorunun niçin sorulduğu hakkında açıklamalara rastlanır.[308] Bazı sorular, halkın yaşadığı toplumsal sorunlara hadislerden cevap arayışının bir yansıması gibidir. Ulemâya saygı gösterme[309], hastalık, musibet ve günah ilişkisi[310], kıyametin ne zaman kopacağı[311] gibi başlıklarda buna dair örneklere rastlanmaktadır. Aslında müştehir hadis

---

Hafâ'yı kaleme alırken esas aldığı kaynaklar arasında İbn Hacer el-Heytemî'nin Fetâvâ'sı da vardır. Aclûnî bu bölümdeki yirmi dört haberi konu başlığı olarak kullanmıştır. Bazı örnekler için bak. Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 134, H. No: 390; c. I, 175, H. No: 521; c. I, s. 321, H. No: 1025.

[304] Sikkelerin ayarlarının düşürülmesini Resûlullah'ın yasakladığına dair bak. Sehâvî a.g.e., s. 7-Suyûtî, **ed-Dürer**, s. 100; "Tekbir, cezm iledir." bak. Sehâvî, a.g.e., s. 377-Suyûtî, a.g.e., c. I, s. 346; Hz. Peygamber'in anne babasının durumu için bak. Sehâvî, a.g.e., s. 344- Suyûtî, a.g.e., c. II, s. 202.

[305] "Kim abdestli olduğu halde tekrar abdest alırsa Allah on hasene yazar." Bak. Sehâvî, **el-Mekâsıd**, s. 468, H. No: 1011-Suyûtî, **el-Hâvî**, c. I, s. 338; "Abdest üzerine abdest almak nur üzerine nurdur." Sehâvî, a.g.e., s. 527, H. No: 1262-Suyûtî, **ed-Dürer**, s. 338; "Tekbirin harekesi cezm iledir." Sehâvî, a.g.e., s. 377-Suyûtî, **el-Hâvî**, c. I, s. 346.

[306] "Tekbir cezm iledir" haberi hakkında bak. Sehâvî, a.g.e., s. 377; Suyûtî, a.g.e., c. I, s. 346; Patlıcan yenildiği niyete göredir. Bak. Suyûtî, a.g.e., c. I, s. 353.

[307] Suyûtî, a.g.e., c. II, s. 94-95

[308] Sehâvî, "Mihrin en azı on dirhemdir" haberinin itimat edilebilir olduğuna dair Hafız İbn Hacer'e isnad edilen görüşün doğru olmadığını ifade etmek için bu habere yer verdiğini söyler. Bak. Sehâvî, a.g.e., s. 59

[309] Suyûtî, a.g.e., c. I, s. 358.

[310] Zinanın yaygınlaşması ve taun hastalığı hakkına bak. Sehâvî, a.g.e., s. 1167.

[311] İbn Hacer, **el-Esile**, s. 99; Suyûtî, a.g.e., c. II, s. 86.

sahasındaki eserlerde de benzer konuların ele aldığını görmekteyiz. O halde fetâvâ türü eserler, müştehir hadis çalışmalarının hazırlanmasına katkı sağlamıştır.

Daha geç dönemde yazılan İbn Hacer el-Heytemî'nin (ö.964/1567) *el-Fetâvâ el-Hadisiyye* adlı eseri müştehir hadis türü eserlerin kaynakları arasında yer almıştır.[312] İbn Hacer bu eseri oluştururken, Suyûtî'nin el-Hâvî'sinden istifade etmiştir.[313] Aclûnî, hadisleri tahric ederken bu esere otuz beş yerde müracaat etmiştir.[314] İbn Hacer'in bazen isim vererek bazen isim vermeden Suyûtî'den yaptığı nakillerden bir kısmı Keşfu'l-Hafâ'da da vardır.[315] Dolayısı ile Aclûnî eserini oluştururken hem Suyûtî'nin hem de İbn Hacer'in eserinden istifa etmiştir.

3. TAHRÎC TÜRÜ ÇALIŞMALAR

Hadiste derlemecilik devrinin başlamasıyla birlikte kitabın hacmini büyüttüğü için hadislerin senetleriyle nakledilme geleneğinden vazgeçilmişti. Böylece hadisler birçok eserde çoğu zaman durumları beyan edilmeden sadece metinleri ile nakledilmiş oluyordu. Fakat bu tür eserlerde hadislerin sahîhi, zayıfı ve uydurma olanlarının durumunu tam olarak beyan edilmediği için ilgili eserler üzerinde bazı töhmetler oluştu.[316] Hadislerin senedsiz bir şekilde nakletme geleneğinin başlangıcı takriben h. V. asrın sonlarına tekabül etmektedir. Bu dönem hadis tarihinde bir bakıma kaynak

---

[312] Eser üzerine yapılan yüksek lisans tezi için bak. Uysal, İsa, **İbn Hacer el-Heytemî (ö.974/1567) Hayatı, Eserleri ve el-Fetâvâ el-Hadisiyye" Özelinde Hadisçiliği**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, AÜSBE, Ankara, 2015.

[313] Heytemî, Ahmed Şihabeddin İbn Hacer, **el-Fetâvâ'l-Hadîsiyye**, Dâru'l-Fiker, t.y., s. 115, 116, 117, 118, 119, 120, 125, 207, 211.

[314] Örnek olarak Allah'ın gazabı ve laneti karı ve kocanın arasını ayırmak isteyen kimsenin üzerinedir" Rivayeti için bak Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 267, H. No: 2553- el-Heytemî, a.g.e., s. 123.

[315]Aclûnî, İbn Hacer'in "Kim bir âlimden izin almadan ondan yüksek bir yere oturur, sanki Mushaf'ın üzerine oturmuş gibi olur" hadisinde Suyûtî'nin aslı olmadığını haber verdiğini söyler. Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 244, H. No: 2456. Başka örnekler için bak. Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 74, H. No: 176; c. I, s. 190, H. No: 568; c. I, s. 113, H. No: 316; c. I, s. 368, H. No: 1178; c. I, s. 444, H. No: 1443; c. II, s. 40, H. No: 1658; c. II, s. 277, H. No: 2605.

[316] Yardım, Ali, **Hadis**, I-II, Damla yy., Ankara, 2014, c. II, s. 113-115; Görmez, Mehmet, "**Tahrîc"**, DİA, TDV yy. İstanbul, 2010, c. XXXIX, s. 419.

eserler devrinin kapandığı şerh ve derleme türü eserlerin yaygınlık kazandığı zamanlardır. İlk önce hadislerin metinlerine, ilk râvîlerine ve kaynaklarına işaret ederek başlayan bu süreç zamanla hadislerin sadece metin kısımlarına yer vererek devam etmişti. İşte ele alınan hadislerin; senedi, kaynağı ve sıhhat derecesi gibi durumlarını ortaya koymak üzere yazılan bu nevi çalışmalara tahric türü eserler denilmektedir.[317] Klasik tahric eserlerinin altın çağı h. VIII. yüzyıl ile IX. yüzyılları kapsar. Bu dönemde Bedreddin ez-Zerkeşî (ö.794/1392), Sadruddin el-Münâvî (ö.803/1401), Zeynüddin el-Irâkî (ö.806/1403), İbn Hacer el-Askalânî (ö.852/1449) gibi âlimler tahric türü eserler yazmışlardır.[318] Tahric edebiyâtı içerisinde özellikle halk arasında yaygın olan eserler üzerine yapılan çalışmalara bu bölümde değinmek istiyoruz.

eş-Şirâzî'nin (ö.476/1083) Şâfiî fıkhına dair *el-Mühezzeb'i* üzerine Nevevî'nin (ö.676/1277) tahric çalışması *el-Mecmu' Şerhu'l-Mühezzeb'i* bu sahada referans gösterilen erken dönem eserlerdendir. Zerkeşî, bu kitaba et-Tezkira'da işaret eder.[319]

Gazâlî'nin (ö.505/1106) *İhya-u Ulûmi'd-Din'i*, halk arasında en fazla rağbet gören eserlerdendir. İhyâ'daki hadisleri tahric etmek üzere, Zeynüddin el-Irâkî (ö.806/1404) *el-Muğnî an Hamli'l-Esfâr'ı* kaleme almıştır. Aslında Irâkî'nin İhya üzerine üç tahric çalışması vardır ve elimizdeki mevcut nüsha eserin mukaddimesinden anlaşıldığı kadarı ile asıl nüshanın ihtisarıdır.[320] Bu eseri tahric eden Irâkî, aynı zamanda İbn Hacer'in hocasıdır. Halk arasındaki meşhûr hadisler sahasında

[317] Aydınlı, **Hadis Istılâhları Sözlüğü**, s. 300- 301; Çakan, **Hadis Edebiyâtı**, s. 245; Görmez, a.g.md., c. XXXIX, s. 419-20; İbn Hacer, **Telhîsu'l-Habîr fî Tahrîci Ehâdisi Rafii'l-Kebîr**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1989, eserin önsözü, c. I, s. 52-60.
[318] Yardım, a.g.e., c. II, s.115; Görmez, a.g.md., c. XXXIX, s. 420.
[319] Zerkeşî, a.g.e., s. 66.
[320] İhya üzerine yapılan tahrîc çalışmaları ve Irâkî'nin tahricine dair bak. Görmez, Mehmet, **Gazali'de Sünnet**, **Hadis ve Yorum**, Otto yay., Ankara, 2014, s. 37-65.

eser veren Sehâvî ise İbn Hacer'in talebesidir. Sehâvî eserinde tahricleri esnasında el-Muğnî'den doğal olarak faydalanmıştır.[321] Hatta Sehâvî'nin " بسط الكلام في ذلك العراقي في تخريجه الكبير على الإحياء" "Irâkî İhyâ üzerine yazdığı Tahrîcu'l- Kebîr'inde bu konudaki sözü uzattı"[322], "Yanımdaki Irâkî'nin nüshasında göremedim" [323] ifadelerine bakılırsa o, ele aldığı hadisleri değerlendirirken bu çalışmadan istifade etmiştir.

Aslında ahlak ve zühde dair rivayetlerin birçoğu bu eserde bulunmaktadır. Sehâvî, Irâkî'nin el-Muğnî'sine yirmi dört yerde, Aclûnî ise el-Muğnî'ye seksen iki yerde atıfta bulunmaktadır. Fakat tespit edebildiğimiz kadarı ile meşhûr hadisleri derleyen eserlerdeki rivayetlerin birçoğu İhyâ'da geçmekte olup bu sayının yukarıdaki işaret edilen rakamlardan daha fazla olduğunu söyleyebiliriz.

İmam Gazâlî'nin tahric yapılan bir diğer eseri el-Vecîz'idir. Abdulkerim b. Muhammed er-Râfiî (ö.623/1226), eş-Şerhu'l-Kebîr (Fethu'l-Azîz) adlı eserinde Vecîz'i şerh etmiştir. Zerkeşî (ö.794/1392) Fethu'l-Azîz'deki hadisleri tahric etmek üzere *ez-Zehebü'l-İbrîz fî Tahrîci Ehâdîsi Fethu'l-Azîz* isimli bir eser kaleme almıştır. Zerkeşî, et-Tezkira'da ve el-Îcâbe'de bu eserinden bahsetmektedir.[324] İbn Hacer'in belirttiğine göre Zerkeşî, el-İbrîz'de İbnü'l-Mülakkîn'în izlediği usûlü takip etmişse de hadisleri senedleriyle verme konusunda Abdullah ez-Zeylaî'nin yöntemini benimsediği için kitabın hacmi büyümüştür.[325]

---

[321] Irâkî, Ebu'l-Fadl Zeynüddin, **el-Muğnî an Hamli'l-Esfâr**, I-II, Mektebetü Dâri Taberiyye, Riyâd, 1995, c. II, s. 992, H. No: 3609; Sehâvî, a.g.e., s. 255, H. No: 495.
[322] Sehâvî, a.g.e., s. 321, H. No: 658.
[323] Sehâvî, a.g.e., s. 34, H. No: 17.
[324] "Ben zahire göre hüküm vermekle emrolundum, Allah ise sırların sahibidir" hadisi hakkında Zerkeşî "Hadis bu lafızla sabit değildir. Muhtemelen sahîh hadislerden mana ile rivayet olunmuştur. Ben onu "el-Akziyyetü mine'z-ez-Zehebî'l-İbrîz" adlı eserimde zikrettim" der. Bak. Zerkeşî, **et-Tezkira**, Ahkâm, s. 70, H. No: 30.
[325] Eser Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde yazma halinde mevcuttur. el- İbrîz için bak. Gürkan, "**Zerkeşî"**, DİA, c. XXXXI, s. 290; Zerkeşî, **el-İcabe**, s. 25.

İbn Mulakkîn'in (ö.804/1402) *el-Bedru'l-Münîr'i* de Fethu'l-Azîz üzerine yapılan tahric çalışmalarındandır. Müellif eserinde "bu hadis meşhûrdur/bu hadis meşhûrdur, müstefîzdir" ibaresini yetmiş beş defa kullanmaktadır.[326] Fethu'l-Azîz üzerine yazılan bir başka tahric ise İbn Hacer'in *Telhîsü'l-Habîr fî Tahrici Ehâdisi Rafii'l-Kebîr* adlı eseridir. Bu çalışma Sehâvî ve Aclûnî tarafından referans gösterilmiştir. Sehâvî, İbn Hacer'in özellikle fıkhî eksende olan hadisler üzerine yaptığı tahriclere ufak tefek değişikliklerle kitaplarında yer vermiştir.[327]

İbn Hacer (ö.852/1449), Ebû Şüca ed-Deylemî'nin (ö.509/115) Firdevsü'l-Ahbâr bi Me'sûri'l-Hitâb âle'ş-Şihâb adlı eserindeki hadisleri *Tesîdu'l-Kavs'*da tahric eder. Tespitimize göre el-Mekâsıd'da tekrarlarla beraber 1354 hadisten 540 tanesi Deylemî'nin Firdevs'inde yer almaktadır. Aslında bu eserin hacmine göre önemli bir rakamdır. Bu durumda Sehâvî eserini oluştururken Deylemî'nin Firdevs'in'den büyük ölçüde yararlanmıştır.

[326] İmâm Gazâlî'nin el-Vecîz şerhi üzerine tahrîc yapan İbn Mülakkîn "Kulleteyn" hadisi ile "Köpeğin yaladığı kapların yedi kere yıkanması" ile ilgili rivayetler hakkında "meşhûr" ifadesini kullanmaktadır. İbnu'l-Mülakkın, Siraceddin Ebû Hafs, **el-Bedru'l-Münîr fî Tahrici Ehâdisi ve'l-Âsâri'l-Vâkıati fî Şerhi'l-Kebîr**, tah. Mustafa Ebû'l-Ğayt, Dâru'l-Hicret, Riyâd, 2004, c. I, s. 409, 544. Bu hadisler Aclûnî'nin Keşfu'l-Hafâ'sında yer almaktadır. Bak. Kulleteyn hadisi için Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 84, H. No: 210; Köpeğin yaladığı kap için Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 105, H. No: 302. Fıkhi hadisler konusunda eserde yer alan hadislerin birçoğunun insanların dilinde meşhûr olan hadisleri derleyen eserlerde yer aldığı söylenebilir. İbn Mülakkın, **el-Bedru'l-Münîr**, c. I, s. 350, 381, 409, 544, 552, 587, 591, 640, 660, 684, c. II, 69, 96, 98, 104, 269, 287, 294, 389, 392, 502, 520, 544, 643, 105, c. III, s. 122, 165, 302.

[327] Halk arasında meşhûr olan "Kadınlar (özel günlerinde) ayın yarısı kadar (on beş gün) bekler namaz kılmazlar" sözü hakkında karşılaştırmalı bak. Sehâvî, **el-Mekâsıd**, s. 193, H. No: 348- İbn Hacer, **Telhîsu'l-Habîr fî Tahrîci Ehâdîsi'r-Râfiî'l-Kebîr**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1989, c. I, s. 423, H. No: 222 Yine "Abdest vücuttan çıkan şeylerden gerekir, ona dâhil olan şeylerden değil" hadisinin tahricinde karşılaştırmalı olarak bak. Sehâvî, a.g.e., s. 517, H. No: 1263; İbn Hacer, a.g.e., c. I, s. 332, H. No: 158; "Erkeğin güzelliği dilinin fesahatindedir. Bak. Sehâvî, a.g.e., s. 205, H. No: 369- İbn Hacer, a.g.e., c. IV, s. 84; "Her sarhoşluk veren içkidir ve her sarhoşluk veren haramdır" İbn Hacer, a.g.e., c. IV, s. 198, H. No: 1785- Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 125, H. No: 1992. Başka örnekler için bak. "Sehâvî, a.g.e., s. 115, H. No: 178-İbn Hacer, a.g.e., c. IV, s. 465, H. No: 2100; Sehâvî, a.g.e., s. 201, H. No: 360- İbn Hacer, a.g.e., c. III, s. 35, H. No: 1156.; Sehâvî, a.g.e., s. 206, H. No: 371- İbn Hacer, a.g.e., c. IV, s. 456, H. No: 2088.

Sehâvî kendi hayatını kaleme aldığı *ed-Dav'ü'l-Lâmi'* adlı eserinde, hocasının Deylemî'nin Firdevs'ine yazdığı *Telhisü Müsnedü'l-Firdevs*'i[328] okuduğunu haber vermektedir.[329] Hatta el-Mekâsıd'da geçen "*Allah'ın kitabından bir ayet Hz. Muhammed (sav) ve O'nun alinden daha hayırlıdır*" rivayetini değerlendirirken Sehâvî bu sözü, İbn Hacer'in talebelerinden ve kendisinin de arkadaşlarından birisinin el yazısı ile Tesdîdiü'l-Kavs'ın hamişinde ve söyleyeni de belirtilmeksizin gördüğünü haber vermektedir.[330] Anlaşıldığı kadarı ile Sehâvî, bu eseri hocasının huzurunda dinleyen diğer talebelerin ellerindeki nüshaları ve onların düştükleri notları görmüştür. Muhtemelen bu sözün müzakere edildiği kıraat/imla meclisinde kendisi bunu duymamış, sadece bu konuda hocasından gelen nakillere yer vermiştir. Ayrıca müştehir hadis türünde eser veren müelliflerden Gazzî, Deylemî için özel rumuz vermiştir.[331]

Bunun yanında Zemahşerî'nin (ö.538/1143) Keşşâf'ı üzerine Zeyla'î'nin (ö.762/1261) *Tahrîcu'l-Ehâdîsi ve'l-Âsâri'l-Vâkıa* adlı tahrici[332] müştehir hadis türü eserlerde referans gösterilmektedir.[333] Yine Zeyla'î'nin Hidaye şerhi Nasbu'r-Raye üzerine yazdığı *Buğyetü'l-Emalî* isimli tahrici bu konuda zikre değer eserler

---

[328] Sehâvî'nin kastettiği eser, İbn Hacer'in Tesdîdü'l-Kavs fî Muhtasarı (etrafî, tertibi) Müsnedi'l-Firdevs (Tesdîdü'l-Kavs Zehru'l-Firdevs) isimli esridir. Kitabın Zehru Müsnedü'l-Firdevs adıyla Millet Kütüphanesinde kayıtlı bulunan bir nüshası vardır. İbn Hacer bu çalışmasında Müsnedü'l-Firdevs'in baş tarafından bir kısım rivayetlerin tahricini de yapmış, hadisleri yeniden alfabetik sıraya koyarak bazı ilave ve tashihlerde bulunmuştur. (Kandemir, Yaşar, İbn Hacer, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV yay., İstanbul, 1999, c. XIX, s. 521). İbn Hacer'in yaptığı tahricler dipnotta (ت. ق) rumuzu ile yer almaktadır. Bak İbn Hacer, el-Askalânî, **Tesdîdü'l-Kavs**, (Kitabu Firdevsi'l-Ahbâr ile beraber basılı), tah. Fevvâz Ahmed ez-Zemilî, Muhammed Mukassim billahi el-Bağdâdî, I-V, Dâru'l-Kitâbu'l-Arabî, Beyrut, 1987.

[329] Sehâvî, Muhammed b. Abdirrahman, **ed-Dav'ü'l-Lâmi' li Ehli'l-Karni't-Tâsi'**, Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrut, t.y., c. VIII, s. 6.

[330] Sehâvî, **el-Mekâsıd**, H. No: 5, s. 24-25.

[331] Gazzî, a.g.e., 16.

[332] Zeylâî, Cemalüddin Abdillah b. Yusuf, **Tahrîcu'l-Ehâdîsi ve'l-Âsâri'l-Vâkıati fî Tefsiri'l-Keşşâf li'z-Zemahşerî**, tah. Abdullah b. Abdirrahman es-Sa'd, I-IV, Dâru İbn Huzeyme, Riyâd, 1414.

[333] "Hızlı yürümek mü'minin onurunu zedeler" rivayeti için Bak. Sehâvî, a.g.e., s. 281, H. No: 558-Zeylâî, a.g.e., c. III, s. 75. Ayrıca bak. Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 219, H. No: 2342; c. II, s. 214, H. No: 2320.

arasındadır.[334] Gerek Sehâvî gerekse Aclûnî'nin Şafîî mezhebine bağlı olmaları bu eserden istifadeyi azaltmış, her iki müellif Zeyla'î'nin Zemahşerî üzerine yazdığı tahricden faydalanmalarına rağmen Zeyla'î'nin Buğye'sini fazla kullanmamışlardır. Kadı Beyzavî'nin fıkıh usûlü sahasında meşhûr olan Kitâbu'l-Minhac'ına İbn Hâcib'in yaptığı muhtasar üzerine Zerkeşî'nin *el-Mu'teber fî Tahrîci Ehâdisi'l-Minhâc ve'l-Muhtasar* isimli tahrici yine bu sahada zikre değer bir başka çalışmadır. Zerkeşî bu eserine et-Tezkira'da değinmiştir.[335]

4. MÜŞTEHİR HADİSLERE DAİR ÇALIŞMALAR

Zerkeşî başta olmak üzere Sehâvî ve Aclûnî'nin kaleme aldığı bu eserler, daha çok h. IV. ve V. asırda oluşan derleme türü eserlerden beslenen, hadislerin senedlerinin atılması sonrası, meslekten olmayan ilim ehli ile halktan her kesim arasında dolaşan ve kaynağı bilinmeyen sözlerden ve aslı hadis olmadığı halde hadis diye bilinen uydurma haberlerden ümmeti korumak maksadıyla, daha çok tahric usûlü ile kaleme alınan çalışmalardır. İncelenen haberler sadece Hz. Peygamber'e ait sözler değildir. Topluma yön veren birçok kesimin, dini içerikli mezhep, tarikat gibi oluşumların, dinamiklerini toplumsal olaylardan alan akımların hatta sıradan halkın söylemleri bu edebiyâtın konusu olabilmektedir.

Müştehir hadis edebiyâtı; hadis tarihi içerisinde oluşmuş, daha sonraları müstakil bir edebiyât dalı haline gelmiştir. Müştehir hadisler ne sadece mevzû hadislerle ilgili eserlerin devamı, ne tahric çalışmalarının yeni bir tarzı ne de fetâvâ türü çalışmaların yeni örneği olarak görmek doğrudur. Belki ve en isabetli olanı bu üç tür çalışmanın bir sonucu ve kendi sahasında orijinal müstakil bir edebiyat dalı olarak

[334] Zeylâî, Cemaleddin Abdullah b. Yusuf, **Buğyetü'l-Emalî**, tah. Muhammed Avâme, Dâru'l-Kıbleti's-Sahafiyyeti'l-İslamiyye, Cidde, 1997.
[335] Zerkeşî, **et-Tezkira**, s. 78, H. No: 7

mütalaa etmektir. Hz. Peygamber'in hadisleri ile toplumda sevilen idareci, edip, hikmet ve zühd ehli kişilerin sözlerinin ayrılması, hadis olmayan uydurma haberlerin tespit edilmesi gibi gerekçelerle oluşturulan bu edebiyâtın; "müştehir hadis edebiyâtı" şeklinde mütalaa edilmesinin isabetli olacağı kanaatindeyiz.

Bu yolla müelliflerin eserlerine verdikleri isimlerden de hareketle Hz. Peygamber'in hadisleri ile ondan olmayanlar hakkında bir farkındalık oluşturulacak, bu sözlerdeki güzel maksatlar bilinecek, eserlerdeki inciler dökülecek ve süslü elbiseler altında gizlenmiş hakikatler ortaya çıkartılacaktır.[336] Bununla beraber yazılan eserlerin muhteva ve içerik bakımından yazıldıkları devre göre dönemin dinî, ilmî, siyasî, sosyal, kültürel, ekonomik vb. gelişmeleriyle yakın ilgisinin olup olmadığının tespiti önemlidir. Bu edebiyât sahasında oluşturulan eserlerde esas alınan temel ilkeler ile ilgili tespitleri, müştehir hadis sahasındaki eserlerle ilgili yaptığımız değerlendirmelerin akabinde ayrı bir bölümde işlemeyi düşünüyoruz.

C. MÜŞTEHİR HADİS LİTERATÜRÜNE ZEMİN HAZIRLAYAN ORTAM

Hadis tarihinde, müştehir hadisin müstakil bir edebiyât dalı olarak teşekkülünü, bu isimle anılan eserlerin ilk defa yazıldığı dönemler olarak kabul ettiğimizde; karşımıza İbn Teymiyye (728/1328), Zerkeşî (ö.745/1344), Sehâvî (ö.902/1496) ve Suyûtî'nin (ö.911/1505) yaşadığı çağlar çıkar. Bu da takribi olarak h. VIII. asrın başlarından X. asra kadar olan iki asırlık dönemi kapsar. Müelliflerin yaşadığı Şam ve

[336] Bu sahada eser yazan müelliflerin eserlerine et-Tezkira, el-Mekâsıdu'l-Hasene, Ed-Dürerü'l-Müntesira, Keşfu'l-Hafâ ve Müzilü'l-İlbâs" gibi isimler koymaları dikkat çekicidir.

Mısır şehirleri, ilgili edebiyâtın şekillendiği önemli ilim merkezleri arasında yer almasından dolayı, araştırmamız bu iki bölge üzerinde yoğunlaşacaktır.

1. SİYASÎ ORTAM

Hicri VII. asrın ortalarından itibaren Mısır ve Suriye bölgelerinde Memlûklüler devleti hâkimdi. Türk asıllı azatlı emirlerin daha sonraları askerî gücünü artırarak Eyyûbîler'e son vermesiyle kurulan Memlûklüler Devleti, Bahrî Memlûklüler (648-784/1250-1382) ve Burcî Memlûklüler (784-923/1382-1517) şeklinde iki döneme ayrılır.[337] Turan Şah'ın bir suikast sonrası öldürülmesi ile Eyyûbiler yıkılmış ve 3 Temmuz 1250 tarihinde Mısır Memûklüleri'nin ilk hükümdarı sayılan İzzeddin Aybek'in tahta çıkmasıyla Mısır'da Memlûklüler devri resmen başlamış oldu.[338]

Memlûklüler Devleti, kuruluşundan 10 yıl sonra Nureddin Ali zamanında sultan nâibi Kutuz idaresinde kazandıkları Aynı Câlût zaferiyle Moğol istilasını durdurmuş[339], Suriye'nin büyük kısmı Hama, Humus ve Kerek, Eyyûbî emirlerinin görevlerini bırakmasından sonra Memlûklülerin eline geçmişti. Böylece Memlûklüler, İslam dünyasının en büyük devleti haline geldiler ve bu özelliklerini Osmanlılar'ın yükselme devrine kadar sürdürdüler. Sultan I. Baybars döneminde (1260-1277) Abbâsi hilafeti Mısır'a taşındı. Böylece Hilafetin hamisi sıfatıyla Memlûklüler bütün

---

[337] Yiğit, İsmail, "**Memlûklüler"**, DİA, TDV yy, İstanbul, 2004, c. XXIX, s. 90; Özkan, Halit, **Memlûklülerin Son Asrında Hadis**, Klasik yy., 2012, İstanbul, s. 17; Karacan, Selami, **Ebû Hayyân'a göre Memlükler Devri Mısır Türklerinin Sosyal ve Kültürel Durumu**, Dan. Reşat Genç, AÜSBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1985; Yiğit, İsmail, "Ayni'yi Yetiştiren Memlükler Dönemi İlmi Hareketine Genel Bir Bakış", **Marmara Ün. İlâhiyat Fak. Der**., S. 11-12, İstanbul, 1997, s. 27.

[338] Makrizî, Ebû'l-Abbâs, **el-Mevâiz ve'l-İtibâr bi Zikri'l-Hitât ve'l-Asâr**, I-III, Dâru Sadır, Beyrut, t.y., c. II, s. 237; Şeşen, Ramazan, "**Eyyûbiler"**, DİA, TDV yay., İstanbul, 1995, c. XII, s. 23; Yiğit, Memlûklüler, c. XXIX, s. 90.

[339] Deliser, Bilal, Bedreddin ez-Zerkeşî Hayatı Eserleri Üzerine Bir Değerlendirme, **Toplum Bilimleri Dergisi**, C. V, Ocak 2015, s. 172. Aynı Câlût savaşı için bak. Özbek, Süleyman, Yakın Doğu Türk-İslâm Tarihinin Akışını Değiştiren Bir Meydan Savaşı: Aynı Câlût, **Türkler**, Yeni Türkiye yay., Ankara, 2002, c. V, s. 127-133.

İslam ülkeleri üzerinde nüfuz sahibi oldular.[340] Bahrî Memlûklülerin VII. sultanı olan Seyfeddin Kalavun (1280-1290), tahtın kendi soyunda kalmasını sağlamak için sadece kendisine ve evlatlarına bağlı kalacak ve bu hususta kendilerini destekleyecek yeni bir Memlûklü grubu oluşturdu. Bu birlikler ileride saltanatı ellerine geçiren Burcî Memlûklüler'in menşeini teşkil etmiştir.[341]

Bahrî Memlûklüler iktidarı, Burcî Memlûklülerin aralarından el-Melikü'z-Zahir Berkûk'i 784/1382 yılında tahta geçirmesiyle sona erdi. Timur'a karşı Osmanlılar ile ittifak kurularak mücadele veren Berkûk yaklaşık on beş yıl tahtta kaldı, ülkesine istikrarlı bir dönem yaşattı.[342] Bu dönemde ülke, Anadolu topraklarında Sivas'tan, Hicaz bölgesindeki Taif'e kadar uzanan kuzey-güney hattı ile Akdeniz havzasında Mısır'dan, Lübnan, Suriye ve Antakya'ya kadar uzanan batı-doğu hattı boyunca en geniş sınırlarına ulaştı. 135 yıl süren Burcî Memlûklüler döneminde yirmi beş farklı sultan tahta çıkmıştır.[343] Osmanlı-Memlûklü savaşlarında Yavuz Sultan Selim'in Mercidabık Savaş'ında (922/1516) Suriye'yi ele geçirmesinden sonra Tomonbay (922-923-1516-1517) Kahire'de sultan ilan edilmiş, yaklaşık beş ay sonra Tomanbay, iki gün süren Ridaniye Savaşı (922/1517) sonrasında mağlup olunca Memlûklüler Devleti tarih karışmıştır.[344]

Verilen tarihlerden anlaşılacağı üzere müştehir hadis sahasıyla ilgili önemli çalışmalar yapan İbn Teymiyye (ö.728\1328), Bahrî Memlûklüler döneminde yaşamış, ez-Zerkeşî (745/1344 – 794/1391) Memlûklüler'in her iki döneminin siyasî olaylarına şahit olmuş, Sehâvî (ö.901/1496) ve Suyûtî (ö.911/1505) ömürlerinin tamamını Burcî

[340] Yiğit, a.g.md., c. XXIX, s. 90-91.
[341] Özkan, a.g.e., s. 19; Yiğit, Memlûklüler, c. XXIX, s. 91.
[342] Yiğit, a.g.md., c. XXIX, s. 91-92; Özkan, a.g.e., s. 19.
[343] Özkan, a.g.e., s. 19.
[344] Yiğit, a.g.md., c. XXIX, s. 93; Özkan, a.g.e., s. 19.

Memlûklüler döneminde geçirmişlerdir. İbn Teymiyye, Memlûklü Hükümdarı Melükü'n-Nâsır'ın üç dönemini de görmüş (693-694; 698-709;709-741), Moğol saldırılarına karşı mücadele etmiştir. ez-Zerkeşî'nin gençlik ve olgunluk yılları Mısır'da Memlûklü sultanlarından Nâsır Muhammed'in oğulları ile (741/1341-762/1361) Melik Nâsır Muhammed'in torunları (762/1361-784/1382) devrinde geçmiştir. Tarihî kaynaklara göre ez-Zerkeşî'nin Memlûklerin en istikrarsız döneminde yaşadığını söyleyebiliriz. Nâsır Muhammed'in oğulları saltanatında (741/1341-762/1361), yirmi yılda sekiz hükümdarın değiştiği göz önünde bulundurulursa bu istikrarsızlığın boyutları daha iyi anlaşılacaktır. Melik Nâsır Muhammed'in torunlarının devri de tıpkı oğullarınınki gibi istikrarsız bir dönem olmuştur.[345] Sehâvî ve Suyûtî'nin çocukluk ve gençlik dönemlerini geçirdiği Melik ez-Zahir Seyfeddin Çakmak (841/1438-857/1453) döneminde istikrar tekrar sağlanmış, Burcî Memlûklüler döneminin en uzun saltanatını sürdüren Kayıtbay (873/1468-901/1496) döneminde ise ülke kısmi de olsa huzura kavuşmuştu.[346]

Dönemin siyasî olayları cümlesinden Mısır ve Suriye halkının siyasî olaylar karşısındaki tutumu, ümerâ ve ulemâ münasebetleri, devletlerarası ilişkiler, savaşlar, ülke içindeki ayaklanmalar ve iç kargaşalar gibi hâdiselerin halk arasında şöhret bulan haberleri tespit eden bu eserlere ne kadar yansıdığı önemli bir konudur. Öncelikle bu eserlerde haberler yorumlanırken siyasî olaylara ve onların ayrılmaz parçası yer, zaman ve şahıs isimlerine herhangi bir atıf yapılmamıştır. Seçilen haberlere daha çok hadis disiplinin kuralları çerçevesinde yorumlanmıştır. Bununla beraber seçilen bâb başlıkları ve tespit edilen hadislerin halkın bu arada dönemin gündeminden uzak

[345] Deliser, a.g.m., s. 172; Kopraman, M. Kazım Yaşar, **"Mısır Memlûkleri" Türkler**, Yeni Türkiye yay., Ankara, 2002, c. V, s. 3; Yiğit, a.g.md., c. XXIX, s. 91-92.
[346] Yiğit, a.g.md., c. XXIX, s. 92-93

olduğunu söylemek de yanlış olur. Fakat bu konuda söylenecek sözlerin, müellifleri ve onların dönemlerini yargılama amacı taşımadan, bizi birtakım sonuçlara götürmesi de mümkündür.

Memlûklü Devleti idarî olarak Türkler'in egemen olduğu bir yapıya sahiptir. Geleneksel olarak Türkler, hükümdarlığı Tanrı'nın bir ihsanı olarak görmüşler, idarecileri de Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi olarak kabul etmişlerdir. Hatta bu düşünce onların İslam dinine girmelerini de kolaylaştırmıştır.[347] Bu dönmede yazılmış olan müştehir hadis sahasındaki eserlerde bu olgu ile aynı doğrultuda olan "*Sultan, Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir*"[348] rivayetinin geçtiği görülmektedir. Aslen Türk asıllı olan Zerkeşî[349], hadisi esrine almış olan ilk müelliftir. O hadisin tahricinde haberin sahâbeden Enes, Ka'b ve İbn Sîrin'den üç ayrı yoldan geldiğini ve içlerinde en sahîh olan varyantın Ka'b'dan geleni olduğunu Dârekutnî'den nakille haber verir.[350] Sehavî ve Suyûtî ise haberin aynı zamanda Sahâbeden merfû olarak Ebû Bekre, Enes, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'den gelen başka tarikleri olduğunu söylemektedirler.[351] Zerkeşî'den önce İbn Teymiyye hadise her ne kadar Zerkeşî'nin referans aldığı Ehâdisu'l-Kussâs'ta yer vermese de Fetâvâ'sında değinir.[352] Suyûtî bu konuda müstakil bir cüz oluşturmuş, Sehâvî ise bununla ilgili hadisleri "*Meliklerin*

---

[347] Gen, Reşat, **Doğuşundan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, c. VI, s. 154; Kafesoğlu, İbrahim, **Türk Milli Kültür**, Boğaziçi yay., İstanbul, 1983, s. 220 vd.

[348] Haber kaynaklarda İbn Ömer, Enes ve Ebu Bekre'den gelmektedir. İbn Ömer-Bezzâr, **Müsned**, c. II, s. 20, H. No: 5383; Beyhakî, **Şuab**, c. VI, s. 15; Kuzâî, **Müsnedü'ş-Şihâb**, c. I, s. 201; İbn Ömer tariki ile gelen senedde haberin râvîlerinden Said b. Sinân cerhe uğramıştır. (Heysemî, M. Zevâid, c. V, s. 355), Ebu Bekre- Beyhakî, **Şuab**, c. VI, s. 17, H. No: 7373; Enes b. Malik- Beyhakî, **Sünen**, c. VIII, s. 162, H. No: 16427; **Şuab**, c. VI, s. 18, H. No: 7376; el-Hâkim, **Müstedrek**, c. IV, s. 153. Enes rivayeti zayıf görülmüştür. Bak.; Sehâvî, a.g.e., s. 129-130, H. No: 207; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 213, H. No: 645.

[349] Gürkan, Menderes, "**Zerkeşî"**, DİA, c. XXIV, s. 289.

[350] Zerkeşî, a.g.e., Fadâil, H. No: 17, s. 173.

[351] Sehâvî, a.g.e., s. 129-130, H. No: 207; Suyûtî, **ed-Dürer**, s. 267.

[352] İbn Teymiyye lideri, Allah'ın iradesini yeryüzünde yansıtan ve taşıyan kişi olarak tanıtır. Ona göre sultan yeryüzünde Allah'ın gölgesidir ve bütün canlılar onda bir sığınak bulurlar. İbn Teymiyye'ye göre bu rivayet sahîhtir. Bak. İbn Teymiyye, **el-Fetâvâü'l-Kübrâ**, I-VI, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408, c. V, s. 124. Ayrıca bak. Şahin, Hanifi, "**İbn Teymiyye'nin Siyaset Anlayışı"**, The Journal of Academic Social Science Studies, Volume 6 Issue 3, March 2013, s. 622-624.

saygınlığına dair şüphelerin izalesi" adıyla bir cüzde toplamıştır.[353] İnsanların dilinde şöhret bulan ve hakkında müstakil cüzler yazılan bu hadisin dönemin siyasî gelişmeleri ile ilişkisinin olup olmadığı, eğer var ise hangi saiklerin bunda etkili olduğu konusu doğrusu araştırılmaya değer sosyolojik bir vakıadır.

Bu konudaki bir başka rivayet ise "*Cihadın en faziletlisi zalim sultanının veya emîrin yanında hak sözü söylemektir*" haberidir. Zerkeşî, fadâil bölümünde yer verdiği hadis hakkında "Beyhakî hadisi Şuabü'l-Îmân'da Ebû Umame'den leyyin bir senedle tahric etti, hadisin ceyyid bir senedle mürsel olan şahidi vardır. Sonra o, Tarık b. Şihâb'dan haberi nakletmektedir" demektedir.[354] Her ne kadar Zerkeşî hadisin kaynağı olarak Beyhakî'ye işaret etse de hadis, Ebû Dâvûd'un Sünen'i başta olmak üzere Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'nin Sünenleri ile Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde geçmektedir.[355] Zerkeşî'nin kaynak gösterirken daha geç dönemde yazılmış bir hadis eserine atıf yapması doğrusu düşündürücüdür. Onun, Ebû Ümâme tarikinin senedini leyyin görmesi, Tarık b. Şihâb tarikini ise mürsel olarak kabul etmesi muhtemelen hadisi sened açısından zayıf veya hasen seviyesinde değerlendirdiğini akla getirmektedir. Zerkeşî tarafından hadisin metni konusunda bir yorum getirilmemiştir. Anlaşıldığı kadarı ile Zerkeşî, haber hakkında hüküm vermede ihtiyatlı bir duruş sergilemektedir.

Sehâvî ise haberin Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'de geçen başka varyantlarına işaret eder, Beyhakî'de geçen varyantı hakkında "leyyin bir senedle tahric etti" ifadesini kullanmaz. Hadisin bazı metinlerinde var olan "sultan veya emir"

[353] Sehâvî, a.g.e., s. 129-130, H. No: 207; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 456, H. No: 1487.
[354] Zerkeşî, a.g.e., Fadâil, H. No: 23, s. 178; Sehâvî, a.g.e., s. 91, H. No: 136.
[355] Ebû Dâvûd, Melâhim 17, H. No: 4344, s. 1528; Tirmizî, Fiten 13, H. No: 2174, s. 1870; Nesâî, Bey' 37, H. No: 4214, s. 2363; İbn Mâce, Fiten 20, H. No: 4011, s. 2718; İbn Hanbel, c. V, s. 251, H. No: 22212.

ifadesindeki şekke dikkat çeker.[356] Zerkeşî'nin aksine Sehâvî'nin haberin bütün varyantlarına işaret etmesi ve senedi hakkında bir yorumda bulunmaması, onun haberi sahîh gördüğüne işarettir. Ayrıca Zerkeşî habere "Fadâil" bölümünde yer verirken, Sehâvî ise onu "Kaza" ve "Zekât" bölümüne dâhil eder. Sehâvî aynı bölüm içerisine "Adil kimsenin, yönettiği kimselere bir günlük idaresi âbidin altmış yıllık amelinden hayırlıdır.", "Kim bir zalime destek olursa Allah onu ona musallat eder", "Hakkı söyle" rivayetlerini dâhil eder.[357] Bu şekilde meşru idarenin adaletli davranması gerektiği konusunda Zerkeşî'ye göre, Sehâvî'nin daha cesur bir yaklaşım sergilediği söylenebilir. Muhtemelen yaşanan siyasî gelişimler, bu iki müellifi farklı tavırlar sergilemeye götürmüştür.[358]

Zerkeşî, "Fadâil" bölümünde "*Allah her yüz yılın başında dinini yeniden tecdit edecek bir kişi gönderir*"[359] haberine yer veriri. Muhammed b. Ali b. Hüseyin'den (ö.328/940) nakille o, daha önce dini tecdit eden kişilerin h. I. asırda Ömer b. Abdilaziz, II. asırda İmam Şafiî olduğunu söyler, bu sıralamayı kendi dönemine kadar uzatmaz.[360] Sehâvî ise listeyi devam ettirir. Bazı dostlarından işittiği kadarı ile bu listede Ahmed Ömer b. Ebû Abbâs b. Süreyc (ö.306/918), Ebû Talib Sehl es-Sa'lukî (ö.404) veya Ebû Hamid el-İsferayanî (ö.406), İmam Gazâlî gibi birçoğu Şâfiî

[356] Sehâvî, a.g.e., s. 91, H. No: 136.
[357] Sehâvî, a.g.e., s. 565.
[358] Memlûk dönemi âlimleri ilmî ve medenî cesaretleriyle de temayüz etmişlerdir. Onlardan bazıları sultanların haksız icraatlarına cesaretle karşı çıkmışlar, her ne pahasına olursa olsun bildiklerini söylemek ve sultanları uyarmaktan çekinmemişlerdir. Bunların başında, savaş hazırlıkları için halktan para ve mal toplamak isteyen Seyfettin Kutuz'a "Sultan, emirler veya askerlerin elinde halkın elindekinden fazla mal ve para bulunduğu müddetçe bu helâl değildir" fetvasını veren, İzzeddin b. Abdüsselam (ö.660/1260), Baybars'a yazdığı meşhûr mektuplarıyla âlim olmanın sorumluluğunu en güzel şekilde yerine getiren Nevevî (ö.676/1277) ve Suriye'ye yönelen bir Moğol saldırısı esnasında, zamanın sultanı Nasıruddin Muhammed'e giderek, onu savaş için Suriye'ye gitmediği takdirde, başlarına başka bir sultan seçmekle tehdit eden İbn Teymiyye (ö.728/1327) gelmektedir. Bak. Deliser, a.g.m., s. 175; Yiğit, **Memlûklüler**, s. 37; Kandemir, Yaşar, **"Nevevî**", DİA, TDV yay., İstanbul, 2007, c. XXXIII, s. 46; İbn Teymiyye, **Hayatühu ve Asrühu**, s. 121-124.
[359] Ebû Dâvûd, Melâhim 1, H. No: 4293; Taberânî, **el-Evsat**, c. VI, s. 323, H. No: 6257; el-Hâkim, **Müstedrek**, c. IV, s. 567, H. No: 8592; s. 568, H. No: 8593.
[360] Zerkeşî, a.g.e., Fazâil 30, s. 184-5.

mezhebinde tanınmış fıkıhçı ve usûlcüler yer almaktadır. Ona göre IX. asırda Mehdî ya da Mesîh'in gelmesi yakınlaşmıştır.[361]

Yukarıdaki hadisle benzer içerikli "*Her yıl sizler daha da sıkıntılı zamanlara doğru gidiyorsunuz*"[362] haberinde ise Sehâvî, Şa'bî'nin (ö.103/721) yaptığı te'vile yer verir. Bu te'vile göre artan sıkıntıların kaynağı, âlimlerin birer birer gitmesi ve insanların kendi reylerine başvurur hale gelmesi ile oluşan fitnedir. Yoksa bir emîrin daha kötü bir idareci ile değişmesi veya yağmur ve ölümlerin çoğalmasıyla oluşan fitne ve kargaşa dönemleri değildir.[363] Sanki o bu tavrıyla; hadisi siyasî amaçlarla kullanan veya bu şekilde yorumlayan kesimlere, mesaj verir gibidir.

Bu arada Zerkeşî'nin fiten babında yer verdiği iki rivayetin konusu yine siyasî içeriklidir. Bunlardan ilki "*Ne halde iseniz öyle yönetilirsiniz"*[364] haberidir. Zerkeşî hadisin İbn Cemâa'nın Mu'cem'inde Ebû Bekre'den merfû olarak, Beyhakî'nin Şuabü'l-Îmân'ında İshak'dan munkatı ve zayıf bir senedle ve Taberânî'de ise benzer manalarda Hz. Ömer, Ka'bu'l-Ahbâr ve Hasan el-Basrî'den rivayet edildiğini söylemektedir. Zerkeşî, bu şekilde haberin beş ayrı varyant ile nakledildiğini dolayısı ile usûl-i hadis çerçevesinde haberin meşhûr olduğunu sanki zımnen söylüyor gibidir. Haberin Taberânî dışındaki diğer tarikleri hakkında yorum yapmaması dikkate alındığında Zerkeşî haberi kabule şayan görmektedir.[365] Sehâvî, Zerkeşî'nin değerlendirmelerini aktardıktan sonra yönetimin iyi ya da kötü olmasını günah ile bağlantı kurarak izah etmektedir. O, insanların ve zımnen idarecilerin günahlardan

[361] Sehâvî, a.g.e., s. 146-7, H. No: 238.
[362] Buhârî, Fiten 6; Tirmizî, Fiten 35, H. No: 2206; İbn Hanbel, c. III, s. 132; Ebû Ya'la, **Müsned**, c. VII, s. 97.
[363] Sehâvî, a.g.e., s. 373-4, H. No: 826.
[364] Beyhakî, **Şuab**, c. IX, s. 492, H. No: 7006; Kuzâî, **Müsned**, c. I, s. 336; Deylemî, **Müsned,** c. III, s. 305, H. No: 4918. Şevkânî, senedinde hadis uyduran râvîler var demektedir. Bak. Şevkânî, **Fevâid**, c. I, s. 194.
[365] Zerkeşî, a.g.e., Fiten 2, s. 215.

uzak durur ve tövbe ederlerse Allah'ın onları sıkıntılardan ve merhametsiz kimselerin şerlerinden muhafaza edeceğini söyler.[366] Sanki o, bu ifadeleri ile döneminde yaşanan olumsuzlukları, insanların hata ve günahlarına bağlamaktadır.[367]

İkincisi ise "*Fitneyi çirkin görmeyin, zira onda münafıkların ele geçirilmesi vardır*"[368] haberidir. Zerkeşî, haberin Deylemî'nin Firdevs'inde Hz. Ali'den merfû olarak nakledildiğini söyler. Haberin Ammâr'ın (ra) "Fitneden Allah'a sığınırım" ifadesi ile çelişmediğini, İbn Battal'ın Buhârî Şerh'inde yaptığı yorum ile bu ihtilafın giderildiğini haber verir.[369] Bu şekilde o, fitne olgusunun varlığını kabul etmekle birlikte bunun daha ziyade din içinde gerçekleştiğini düşünmektedir.

Memlûklüler'de üst düzey devlet idarecilerinin teşkilatlanmasında Moğollar ve Selçuklular örnek alınmıştır. Memlûklü Devleti'nde Askerî kesimi ifade eden "Kılıç Erbabı", idarî, siyasî ve malî kesimi ifade eden "Kalem Erbabı", adlî ve ilmî kesimi ifade eden "İlim Erbabı" gibi üç sınıf idareci bulunurdu. İdarî, siyasî ve askerî görevlere esasen Memlük birliklerinden çıkan askerler, dinî ve adlî görevlere ise ulemâdan kişiler getirildi. Bu yüzden dönemin ümerâsı ile ulemâsı daima iç içe olmuştur.[370] Hatta ulemânın Memluklü idareciler ile halk arasında köprü vazifesi gördüğü söylenebilir. Nitekim Sehâvî'nin tespit ettiği "*İhtiyacını ifade edemeyen kimsenin isteğini iletin. Kim ihtiyacını açamayan kimsenin isteğini sultana iletirse Allah kıyamet günü onun ayağını sabit eder"*[371] haberini bu bağlamda düşünebiliriz.

---

[366] Sehâvî, a.g.e., s. 376, H. No: 833.
[367] İdareci sınıfı başta olmak üzere ulemâ, ümerâ, esnaf ve sanatkârlar ile kadınlardan kaynaklanan hatalı tavır ve davranışların etkilerine dair değerlendirmeler için bak. Makrizî, a.g.e., s. 137-151.
[368] Deylemî, a.g.e., c. V, s. 38.
[369] İbn Battal, fitnenin din içinde bazen iyi şeylere bazen kötü şeylere sebep olabileceğini, bu rivayetin fitnenin iyi yönüne delalet ettiğini söyler. Bak. İbn Teymiyye, **Kussâs**, s. 93, H. No: 39; Zerkeşî, **et-Tezkira**, Fiten, H. No: 6, s. 219.
[370] Özkan, a.g.e., s. 20; Yiğit, a.g.md., c. XXIX, s. 94.
[371] Bezzâr, **Müsned**, c. II, s. 115; Taberânî, **el-Kebîr**, c. XXII, s. 157; Beyhakî, **Şuab**, c. II, s. 154; Sehâvî, a.g.e., s. 31-32, H. No: 11.

Bu görüşün aksine, özellikle Çerkez Memlükler döneminde, halkın yöneticilerden hoşnut olmadığı, "Arab'ın adaleti yerine, Türk'ün adaletsizliğini" tercih edilebileceği kanaatinin halkın arasında yaygın olduğu iddia edilmektedir.[372] Sehâvî'nin, halk arasında meşhûr olan "Ne Türk'ün cevri (zulmü), ne Arabın adaleti" sözünü, eserinde yer vermesi, halk arasında böyle bir kanaatin bulunduğunu göstermektedir. Sehâvî haber hakkında; "bu adi bir sözdür" diyerek haberi yayanlara tepkisini dile getirmektedir.[373] Anlaşıldığı kadarı ile Sehâvî, bu sözü ve ilgili iddiayı doğru bulmamaktadır.

Yine "*Kalpler, kendine iyilik edeni sevmeye, kötülük edenden nefret etmeye meyilli yaratılmıştır*"[374] haberi ulemâ-ümerâ ilişkileri konusunda zikre değer. Sehâvî, Sultan Mansur dönemi Bağdat kadısı Hasan b. 'Umâra (ö.153/770) ile A'meş'e (ö.148/765) arasında geçen diyalog ile şerh eder. Ameş, dönemin idarecileri ile mesafeli duran bir âlim olduğu halde, kendisine Hasan'ın hediye göndermesinden sonra onun aleyhine konuşmaktan vazgeçmiştir.[375] Sehâvî haberi el-Ecvibetü'l-Hadisiyye'de müstakil olarak değerlendirir. Haberin ne merfû ne mevkûf bir aslı olmadığını, A'meş gibi zâhid birisinden böyle bir sözün sadır olmayacağını söyler.[376] Sehâvî'nin eserinde yer verdiği, "*Âlimlerin şerlisi ümerânın ayağına gidenler, ümerânın hayırlısı ise âlimlere gelenlerdir*" haberi yine ümerâ-ulemâ ilişkilerinde âlimlerden ve amirlerden beklenen tavrı ifade etme açısından önemlidir.[377]

---

[372] Ayaz, F. Yahya, "Türk Memlükler Döneminde Mısır Halkının Siyasî Olaylara Karşı Tutumu", **Çukurova Ün. İlâhiyat Fak. Der**., C. 7, S. 1, Ocak-Haziran 2007, s. 51.
[373] Sehâvî, a.g.e., s. 207, H. No: 374.
[374] Beyhakî, **Şuab**, c. VI, s. 481, H. No: 8983; Kuzâî, **Müsned**, c. I, s. 350, H. No: 599.
[375] Sehâvî, a.g.e., s. 202, H. No: 364.
[376] Sehâvî, **el-Ecvibetü'l-Hadîsiyye**, s. 370-76.
[377] Sehâvî, a.g.e., s. 513-4, H. No: 1252. Benzer mahiyette "Sultana giden, sınanır", "Sultana yakınlaşan, Allah'tan uzaklaşır" rivayetleri için bak. Sehâvî, a.g.e., s. 475-6, H. No: 1130.

Bu arada kadın idareciler meselesine dair "*Başlarına kadın idareciler getirenler asla iflah olmazlar*" haberinin halk arasında meşhûr olduğu görülmektedir.[378] Memluklüler döneminin ilk hükümdarı bazı yazarlara göre es-Sâlih Eyyûb'un dul eşi Şecerü'd-Dürr'dür. Hatta bu dönemde (647-648/1250) sikkelerde ve hutbelerde "Ümmü Halil, el-Mustasımiyye, es-Sâlihiyye, Müslümanların Melike'si, İnanların Emiri Halil'in Annesi, es-Sâlih'in Zevcesi" gibi ifadeler kullanılmaktadır. Bu durum kamuoyu tarafından pek hoş karşılanmamış, bir yandan devlete bağlı diğer melikler tarafından isyanlar başlamış diğer taraftan Abbâsi halifesi Musta'sım Billah (640-656/1242-1258) tarafından devlet ricaline yönelik onur kırıcı sözler sarf edilmişti.[379] İlk defa bu haberi eserine alan Sehâvî'dir. Haberin yorumunda Sehâvî, bu sözü, İran Meliki'nin vefatı sonrası hükümdarlığa getirilen Zû-Yezin'in kızı hakkında Allah Resûlü'nün (sav) söylediğini haber verir. Sehâvî'den nerede ise iki asır önce gerçekleşen bu olaya dair, eserde herhangi bir ayrıntı bulunmamaktadır.[380]

Bir yandan Haçlı seferleri ile diğer yandan Tatar Türklerinin başlattığı Moğol saldırıları ile mücadele eden Memlûklüler Devleti'nin ülke içerisinde ve dışarıda dengeli bir siyaset yürüttüğü görülmektedir. Bu dönemde devletlerarası ilişkilerde yaşanan siyasî olaylara ilişkin; savaş, baskın ve saldırılara karşı cihat ve bunlara karşı direnç göstermenin fazileti, savaşta ele geçirilen esirlere yapılacak muamele, ülke içinde birlik ve beraberliğin sağlanması, halifeye ve sultana bağlılık, vatanı sevmenin imandan olduğu, İslam dininin, diğer dinlerden üstün olduğu, Hz. İsa ve Mehdî ile ilgili haberlerin halk arasında bu arada müştehir haberleri derleyen eserlerde yer aldığı

[378] Buhârî, Meğâzî, 77; Tirmizî, Fiten 75, H. No: 2262; İbn Hanbel, c. V, s. 51; Nesâî, Âdâbu'l-Kudât 8, H. No: 5388; Sehâvî, a.g.e., s. 391, H. No: 876; Suyûtî, **ed-Dürer**, s. 171, H. No: 357.
[379] Kopraman, a.g.e., c. VI, s. 441-43.
[380] Sehâvî, a.g.e., s. 391, H. No: 876.

görülmektedir. Sehâvî bab başlığı yaptığı "Cihâd"[381], "İman"[382] ve "Nikâh"[383] bölümünde bu konudaki hadislere yer verir.

Bu arada Memlûklüler döneminde ülke içerisinde özellikle kırsal bölgelerde yaşayan bedevî Arapların zaman zaman iç isyanlara sebep oldukları görülmektedir. Memlûklüler köle kökenli oldukları için onları küçük gören bu kesimler ilk önce 651/1253 senesinde daha sonra 660/1262, 689/ 1290, 700/1300, 701/1301, 713/1313, 731/1331 ve 754/1353 senesinde Said bölgesinde (Kahire'nin Akdeniz tarafında kalan kuzey kısmı) isyanlar gerçekleştirdiler. Sultan Muhammed b. Kalavun dönemindeki 754/1353 tarihli son isyanın bastırılmasından sonra Said bölgesi istikrara kavuşmuş, ipek yolu üzerindeki bu bölgede güvenlik sağlanabilmişti. Bu isyanların önemli bir hususiyeti de çoğunlukla devlet idaresinde kargaşa veya belirsizliklerin olduğu dönemlerde ortaya çıkmış olmalarıdır.[384] Kahire gibi şehirlerde yaşayan halk iktidara kimin geldiğiyle ilgilenmekten ziyade siyasî istikrarın devamından yana olmayı kendi menfaatine daha uygun bulmuştur. Halk, saltanat değişiklikleri ve ümerâ grupları arasındaki çekişmelerde, istikrarı sağlayacağını düşündüğü sultan veya grubu desteklemeyi tercih etmiştir. "*Habeşliler size dokunmadığı müddetçe sizde onlara*

[381] Bunlar arasında; "En zayıfınızın yürüyüşü ile yürüyünüz.", "Hayr, atların yelelerine bağlıdır", "Çocuklarınıza atıcılık ve yüzme öğretiniz", "Harb hiledir", "Kim ahid verilen bir zimmiye eziyet ederse ben onun hasmıyım", "Kölesi ile öğüneni Allah zelil eder", "Sultan Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir.", "Dinleyin, itaat edin", "Nasıl iseniz öyle idare olunursunuz", "İnsanlar sultanlarının dini üzeridir" Sehâvî, a.g.e., s. 565.

[382] Bunlar arasında, "Vatan sevgisi imandandır", Kim bir zümreye benzemeye çalışırsa onlardan sayılır", "Kişi dostunun dini üzerinedir", "Mü'minin durumu diğer mü'mine göre birbirine bağlı yapılar gibidir", "Kişi kardeşi ile çoktur", "Zalim de olsa mazlum da olsa kardeşine yardım et", "Mü'min, mü'minin kardeşidir", "Cemaat rahmet, ayrılık azaptır", "İki zayıf, güçlüyü galib gelir", "Müslümanların dertleriyle dertlenmeyen onlardan değildir." haberleri sayılabilir. Bak. Sehâvî, a.g.e., s. 552-553.

[383] "İslam üstündür, ondan üstünü yoktur" hadisinin nikâh bölümünde verilmesi, evliliklerde Müslüman hanımların tercih edilmesi ile ilgili olsa gerektir. Bak. Sehâvî, a.g.e., H. No: 109, s. 79; Sehâvî, a.g.e., s. 564.

[384] Ayaz, a.g.m., s. 53-68

dokunmayın", "*Türkler sizi serbest bıraktığı müddetçe sizde onları bırakın*"[385] şeklinde dillerde dolaşan haberlerin bu tezi doğruladığı düşünülebilir.[386]

Bu bağlamda iç kargaşalarla ilgili "*Başınıza Habeşli bir köle idareci olsa dahi dinleyin itaat edin*"[387] haberi ile ayrılık ve fırkalaşmanın karşısında cemaat olma ve birleşmeyi tavsiye eden haberlerin, halk arasında meşhûr olduğu görülmektedir[388]. Ümmetin yetmiş üç fırkaya ayrılacağı[389], fitnenin kaynağının münafıklar olduğu[390] gibi haberle de bu kapsamda değerlendirilebilir. Yine Sehâvî, "İki kişi barış yapacak gibi görünüyor ama düşmanlık ve buğzu uzatıyorlar, sanki çöplük üzerinde yeşillik bitmesi gibi bir durum ki, bu zamanımızda çoğaldı" demekte ve bu hali "*Çöplükte biten yeşilliklerden sakının*"[391] haberi ile açıklamaktadır.

Zerkeşî, Sehavî ve Suyûtî, her ne kadar yukarıdaki rivayetlerin insanların dillerinde dolaştığını söylese de bu hadislerin hangi kesimler arasında ve hangi bağlamda meşhûr olduğuna pek değinmez. Kullandıkları dil yargılayıcı değildir. İfadeler seçilmiş, mümkün olduğu kadar siyasî söylemden kaçınılmıştır. Ilımlı ve mutedil olana çağrı yapılmış, aşırılık ve fanatik söylemden uzaklaşılmıştır. Ümmet içinde birliğe davet eden mesajlar verilmiş, rahmetin cemaatte, azabın firkatte olduğu vurgulanmıştır. Diğer din mensuplarına karşı birlik olma, İslam dininin üstün olduğu

[385] Ebû Dâvûd, Melâhim 8, H. No: 4302, Nesâî, Cihâd 42, H. No: 3176; Beyhakî, **Sünen**, c. IX, s. 176.İbnu'l-Cevzî, uydurma oluğunu söyler. Bak. İbnu'l-Cevzî, a.g.e., c. II, s. 235.
[386] Sehâvî haber hakkında yorum yapmadan sadece kaynak belirtmekle yetinmektedir. Bak. Sehâvî, a.g.e., s. 251, H. No: 487.
[387] Buhârî, Cemaat 26; İbn Mâce, Cihâd 39, H. No: 2860; İbn Hanbel, c. III, s. 114; Sehâvî, a.g.e., s. 80, H. No: 111.
[388] "Cemaat rahmettir, ayrılık azaptır." Bak. Zerkeşî, a.g.e., Hikem, H. No: 5, s. 77; Sehâvî, a.g.e., s. 204, H. No: 368.
[389]Zerkeşî, a.g.e., Fiten 3, S. 216-7.
[390] "Fitneyi çirkin görmeyin, zira onda münafıkların ele geçirilmesi vardır" Bak. İbn Teymiyye, **Kussâs**, s. 93, H. No: 39; Zerkeşî, **et-Tezkira**, Fiten 6, s. 219.
[391] Sehâvî, a.g.e., s. 160, H. No: 271; Deylemî, a.g.e., c. I, s. 382, H. No: 1537; Kuzâî, **Şihâb**, s. 194, H. No: 618; er-Râmehürmûzî, **Emsâl**, c. I, s. 120, H. No: 84.

ve onlarla mücadelenin faziletine dair rivayetlerin seçilmiş olması, haçlı seferleri ve Moğol saldırıları ile boğuşan İslam âleminin halini yansıtır gibidir.

2. SOSYO-KÜLTÜREL ORTAM

Memlükler dönemi Mısır toplumu; askerler, din adamları, tüccarlar, sanatkârlar ve meslek sahipleri, ehl-i zimme, çiftçiler, Arap kabileleri ve yabancı azınlıklar olmak üzere sekiz tabakaya ayrılmıştı.[392] Toplum, bu şekilde çeşitli sosyal tabakalara ayrılmış olsa da tarihçi İbn Haldun'un (ö.808/1406) da ifade etiği gibi aslında sosyal yapı; idareye hâkim olan üst yönetici elit ve onların yönetimindeki çeşitli mesleklere sahip yerel halktan müteşekkil iki ana gruptan oluşmaktaydı.[393]

Memlük yönetiminin en üstünde bulunan sultan, kölelikten yükselerek liyakat durumlarına göre hâkim olan askerî sınıf arasından çeşitli rütbelerin gelmekte idi. Memlûklüler'de devlet ricali, hâkim askerî sınıf, zengin tüccarlar, fakihler ve soylulardan oluşan elit tabaka, halkın trajik durumuna rağmen lüks bir hayat yaşamakta idi. Sultanlar, ilim erbabına yakınlık gösteriyorlar, devrin büyük âlimleri de sultana bağlılıklarını ifade etmek için ara ara sultana çıkıp ve onunla görüşüyorlardı.[394] Anlaşıldığı kadarı ile halk ile idare arasında en önemli iletişim vasıtası bu dönemde ulemâ tabakası idi.

Suyûtî, Mısır ve Şam'da, 773/1371 yılında, eşraf ile sıradan insanlar birbirinden ayrılsın diye eşrafın yeşil sarık giymesinin şart koşulduğunu haber verir. Nitekim bu durum dönemin şairlerinin Muhammed b. Ahmed b. Ali b. Cabir el-Endülisî'nin (ö.780/1378) beyitlerine de yansımıştır.[395] İnsanlar içerisinde bir takım

---

[392] Kopraman, M. Kazım Yaşar, **Memlûklüler Döneminde Mısır'da Sosyal Hayat**, Doğuşundan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Çağrı yay., İstanbul, 1989, c. VII, s. 17.
[393] Keleş, Bahattin, "Memlûklüler Döneminde Sosyal Yapı", **Tükler**, Yeni Türkiye yay., Ankara, 2002, c. V, s. 394; Ayaz, a.g.m., s. 46-47.
[394] Keleş, a.g.m., c. V, s. 395.
[395] Suyûtî, **Hısn**, c. I, s. 303.

kişilere ayrıcalık tanıyan bu uygulamanın, daha önceleri Fâtimîler döneminde sadece onların nesline has olarak var olduğu görülmektedir.[396] Halk arasında şöhret bulan "*Muhammed'in âl-i takva sahiplerinin tamamıdır*"[397] hadisinin yorumunda Aclûnî bu konuya dikkat çekmekte ve asıl toplumda ayrıcalıklı olması gereken kesimlerin, Hz. Peygamber'in neslinden gelenler olması gerektiğini ifade ederken, yukarıdaki el-Endülisî'nin beyitlerine yer vermektedir.[398]

Mısır'da yaşamış veya bir şekilde oraya uğramış peygamberler ve onların yakınları ile ilgili haberlerin halk arasında meşhûr olduğu görülmektedir. Hz. Nuh'un oğullarından Mısır bölgesine yerleşen Hâm ve nesli, Mısır'da peygamberlik mücadelesini sürdüren Hz. İbrahim ve eşi, İsrailoğulları ve Hz. Musa'nın Firavun ile mücadelesi ve Hz. Yusuf'un güzelliğine dair[399] haberler bu cümleden sayılabilir. Zerkeşî, "*Mısır yeryüzünde Allah'ın Kinane'sidir*" haberinin yorumunda; Mısır'ın fethini nebevî bir ihbar olarak görmekte ve buranın Hz. İbrahim'den dolayı Mekke ehliyle akrabalık bağları olduğunu, sulh ile fetih edildiğini ve insanların rağbetine mazhar olduğunu ifade etmektedir.[400] Aynı şekilde "*Bir kavmin kız kardeşinin oğlu, onlardandır*"[401] rivayetinde zımnen Hz. İsmail ve Hz. Hacer yolu ile Mekke halkı ve Mısır halkı arasında bir irtibat kurulmaktadır.[402]

---

[396] Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 18, H. No: 17.
[397] Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Evsat**, c. III, s. 333; **es-Sağîr**, c. I, s. 199, H. N o: 318; Beyhakî, **Sünen**, c. II, s. 152, H. No: 2693; Deylemî, **Firdevs**, c. I, s. 418. Haber sened yönü ile tenkitten kurtulamamıştır. Bak. İbn 'Adiy, **el-Kâmil**, c. VII, s. 40 (Nuh b. Ebî Meryem'in biyografisi); İbn Hibbân, **ed-Duafa**, c. I, s. 44; Heysemî, **Mecmeu'z-Zevâid**, c. X, s. 269; Münâvî, **Feyz**, c. I, s. 56; ez-Zehebî, **Mîzan**, c. IV, s. 34; İbn Hacer, **Fethu'l-Barî** c. XI, s. 161; Elbânî, **ed-Da'ife**, c. III, s. 46.
[398] Sehâvî, a.g.e., s. 23, h. No: 3; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 18, H. No: 17.
[399] Zerkeşî, **et-Tezkira**, Fadâil 33, s. 187; Sehâvî, a.g.e., s. 86, H. No: 127.
[400] Zerkeşî, a.g.e., Fadâil, H. No: 40, s. 191.
[401] Buhârî, Menâkıb 6; Müslim Zekât 33; H. No: 1059; Ebû Dâvûd, Edeb 122, H. No: 5123; Tirmizî, Menâkıb 66, H. No: 3901; İbn Hanbel, c. III, s. 119, 373.
[402] Sehâvî, a.g.e., s. 32, H. No: 12.

Bu bölümde; Mısır'da yaşanan sosyal olayların halk arasında dolaşan haberlere ne kadar yansıdığı ile ilgili bazı değerlendirmeler yapmak istiyoruz. Hicri 744/1343 yılında sultan el-Melikü's-Salih, içki tüketimini azaltmak için içki mahzenlerini yıkmış, yerlerine mescid inşa etmiş, içki kullanan kişileri cezalandırmış, bırakmaları için baskı yapmıştır.[403] Melik en-Nâsır Muhammed'in torunları devrinde (762/1361-784/1382) ahlakî çöküntü artmış, bazı genç idareciler halk arasında hafif meşrepliği ile ün salmışlardı.[404] "Zerkeşî'nin müştehir hadis olarak tespit ettiği rivayetler arasında dünya sevgisinden[405] ve şehvetlerden[406] uzak durmaya, aile yuvasını bozmanın Allah'ın en sevmediği işlerden[407] olduğuna dair rivayetlerin bulunması dikkat çekicidir. Sehâvî'nin bab başlığı yaptığı bölümlerden birisi de "*Eşribe, zina, livâta, cinayet ve hadler"* babıdır.[408] Suyûtî'ye sorulan fetvalar arasında "*Bir kişi içki içerse kırk gün sabah namazı kabul olmaz*"[409] rivayetinin de yer alması, halkın arasında dolaşan hadisler ile sosyal hadiseler arasında bir bağın kurulabileceğini göstermektedir.[410]

Tarih boyunca Mısır ve çevresindeki şehirler birçok yangınlara, sel baskınlarına, nehir taşmalarına, salgın hastalıklara ve deprem gibi musibetlere maruz kalmışlardır.[411] 748/1348-749/1349 yılları esnasında bütün Avrupa ülkelerini kasıp kavuran veba salgını yaklaşık yedi ay boyunca Mısır'ı da etkili olmuş şehri viraneye

---

[403] Suyûtî, **Hısn**, c. II, s. 303.
[404] Kopraman, a.g.e., c. VI, s. 497.
[405] Zerkeşî, **et-Tezkira**, Zühd 1, s. 122.
[406] "*Şehvete sabır, ibadettir*" haberi için bak. Zerkeşî, a.g.e., Hikem, H. No: 22, s. 92; Sehâvî, a.g.e., s. 123, H. No: 195. Aynı şekilde bak Zerkeşî, a.g.e., Kısas 6, s. 208; Sehâvî, a.g.e., H. No: 86, S. 68.
[407]Zerkeşî, a.g.e., Ahkâm 1, s. 35.
[408] Sehâvî bu bölümde yirmi dört habere yer verir. Bak. Sehâvî, a.g.e., s. 564.
[409] Tirmizî, Eşribe 1, H. No: 1862; İbn Mâce, Eşribe 4, H. No:3377; İbn Hanbel, c. II, s. 32.
[410] Suyûtî, **el-Hâvî**, c. I, s. 353.
[411] Suyûtî, Mısır bölgesinde hicri birinci asırdan itibaren kendi dönemine kadar meydana gelen deprem, sel, yangın gibi afetleri eserinde zikreder. Bunlar arasında 745'de taun, 761'de, 769'da veba, 764'te taun, 767'da Fransızlar İskenderiye'de Müslümanları öldürüp birçok esir aldılar, 794'de veba salgını,810'da 816'da 818'de, 833'de, 841'de taun hastalığı baş gösterdi. Bak. Suyûtî, **Hısn**, c. II s. 274-309.

çevirmiş, büyük can ve mal kayıplarına yol açmıştı.[412] 775/1373'de Nil nehrinin suyu azalınca, şehirde büyük bir yağmur duası merasimi icra edildi. Aynı sene hafif bir deprem meydana geldi. O yıl Ramazan ayında, Irâkî tarafından sultanın da hazır bulunduğu, halkın da davet edildiği bir mecliste Buhârî dersleri başlatıldı.[413] 793/1391 senesinde kadınların türbelere gitmesi yasaklandı, dışarı çıktıklarında ise geniş gömlekler giymeleri emredildi.[414] 819/1416 yılında Kahire'de taunla beraber kara ve denizde veba hastalığı yayıldı. O yıl Melikü'l-Müeyyed (815/1412-824/1421) hatîplere hutbede dua kısmana geldiklerinde bir basamak aşağı inerek, duayı orada yapmalarını emretti. Zira Allah ve Resûlü'nün (sav) ismi, sultanın isminde daha yüce idi. İbn Hacer Ezher Câmiî'nde, İbn Nakkâş da Tolun Câmiî'nde hutbeyi bu şekilde irad ettiler.[415]

897/1492 yılında Sultan Melik el-Eşref Seyfeddin Kayıtbay'ın ülkedeki imar faaliyetlerini artırdığı bir dönemde tekrar veba salgını ortaya çıktı. Bu salgın esnasında nakledildiğine göre, Kahire'de birçok insan yaşamını yitirdi. Salgında Memlûklülerin üçte biri ölmüş, bizzat sultanın hanımı ve kızı da kurtulamamıştı. Vebanın akabinde kıtlık baş göstermiş, sürüler halinde hayvan ölümleri olmuş, yiyecek bulunamamış ve fiyatalar aşırı derecede yükselmişti. Bu sıkıntılar yetmezmiş gibi; emirler ülkenin ve insanların karşı karşıya kaldıkları sıkıntıları görmezlikten gelerek, kendi aralarındaki anlaşmazlık ve çatışmaları sürdürmüşlerdi.[416]

Bu tür afetlerden muhafaza olmak için insanların özel zaman dilimlerinde seçili kelimelerle dua ettikleri görülmektedir. Sehâvî kendi döneminde Ramazan ayının son

[412] K. Hitti, Philip, **Siyasî ve Kültüre İslam Tarihi**, çev. Salih Tuğ, İFAV, İstanbul, 2011, s. 939.
[413] Suyûtî, **Hısn**, c. II s. 304.
[414] Suyûtî, a.g.e, c. II s. 308.
[415] Suyûtî, a.g.e., c. II s. 309.
[416] Kopraman, Kazım Yaşar, **Büyük İslam Tarihi (Memlûklüler**), Çağ yay., İstanbul, 1992, c. VI, s. 524-525

cumasında hutbe esnasında veya ikindi namazı sonrasında yangın, sel, hırsızlık vb. musibetlerden muhafaza için okunan içerisinde Arapça olmayan kelimeler bulunan özel bir duadan bahseder. Sehâvî, uygulamanın Mekke, Mısır, Yemen ve Mağrip bölgelerinde meşhûr olduğunu söyler. Hatta İbn Hacer, bu merasimin Yemen'de hutbe esnasında İmam tarafından kâğıda yazılarak icra edildiğini, bu uygulamanın Şam bölgesinde olmadığını Allah'ın Şam ehlini bundan uzak eylediğini haber verir.[417]

Bu felaketlerde ölen çocukların ahiretteki durumu[418], taun hastalığından ölenlerin şehit olduğu[419], sıkıntılar karşısında sabretmenin sevabı[420], ölülerin arkasından ağlama ve kabir hayatı[421], iltihaplı yarası olanların ziyaret edilip edilmeyeceği[422], müzmin hastalıklarda en son çare olarak dağlama ile tedavinin hükmü[423], humma ölümün habercisi olduğu[424], rızkın kesilmesi ve salgın hastalıkların çoğalmasında günahların tesiri[425], felaketlerin belli günlerde olması[426] gibi konularda hadislerin şöhret bularak yayıldığı görülmektedir. Yine teselli mahiyetinde halkın arasında; belanın en şiddetlisine maruz kalanların peygamberler ondan sonra sâlihler

---

[417] Sehâvî'ye göre bu bid'attır ve icra edilmesi doğru değildir. Sehâvî, a.g.e., s. 525, H. No: 1283.

[418] "Mü'minlerin çocukları cennette bir dağdadır. Hz. İbrahim ve Sare kıyamet günü onları babalarına teslim edinceye kadar himaye ederler" Bak. Zerkeşî, a.g.e., Fadâil, H. No: 29, s. 184; Sehâvî, a.g.e., s. 159, H. No: 267; s. 518-9, H. No: 1267; Sehâvî, ölen çocukların ebeveynlerinin günahlarına kefaret olup olmayacağını, İrtiyâhu'l-Ekbâd isimli eserinde ele alır. Bak. Sehâvî, **İrtiyâhu'l-Ekbâd bi Erbâhi Fikdi'l-Evlâd**, Yazma halinde bak. Mektebetü'l-Esed, Dimaşk, yazma No: 7788, s. 4. İnternet üzerinden bak. "http://www.alukah.net/library/0/63389/#ixzz3c5I7Ry8q" Suyûtî, el-Hâvî'de meseleyi tartışır. Bak. Suyûtî, a.g.e., c. II, s. 175-178

[419] Suyûtî, **el-Hâvî**, c. I, s. 379-80, İbn Hacer el-Heytemî, a.g.e., s. 118; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 40, H. No: 1658

[420] "Sıkıntının geçmesini beklemek ibadettir." Bak. Zerkeşî, **et-Tezkira**, Hikem, 22, s. 92; Sehâvî, a.g.e., s. 123, H. No: 195; "Musibetlere sabreden kimseye bir misil sevap vardır" bak. Sehâvî, a.g.e., s. 841, H. No: 841; **İrtiyâhu'l-Ekbâd**, s. 5.

[421] Sehâvî, a.g.e., s. 349, H. No: 755; **İrtiyâhu'l-Ekbâd**, s. 5

[422] Zerkeşî, a.g.e., s. 47, H. No: 7; Sehâvî, a.g.e., s. 71, H. No: 94; s. 197, H. No: 357; **İrtiyâh**, s. 5.

[423] Sehâvî, a.g.e, s. 23, H. No: 1.

[424] "Bir günlük humma, bir yıllık günaha kefarettir" rivayeti için bak. Sehâvî, a.g.e., s. 227, H. No: 419; Suyûtî, a.g.e., c. I, s. 371.

[425] "Allah rızkı kesmek suretiyle azap etmez" rivayeti için bak. Sehâvî, a.g.e., s. 144-146, H. No: 236; **el-Ecvibe**, s. 449-451. Şam bölgesinde 841/1438'de başlayıp, Kahire'ye ulaşan veba salgını sonrası sultan, kadınların sokağa çıkmasını yasaklamıştı. Zira zinanın yaygınlaşması ile salgın hastalıkların çoğalması arasında kamuoyunda yaygın bir kanaat mevcut idi. Bak. Özkan, a.g.e., s. 151.

[426] Sehâvî, a.g.e., s. 547, H. No: 1352.

olduğu[427], sıkıntılar şiddetlendikçe kurtuluşun yakın olduğu[428], yeryüzünde musibetleri engelleyen Abdal, aktâb ve sâlih kulların var olduğu[429], felaketlerden kurtulmanın insanlara merhametle muamele etmekten geçtiği[430], belalara karşı dua edilmesi gerektiği[431], akik yüzüğünün taunu engellediği[432] gibi haberlerin dillerde dolaştığı söylenebilir.

Sehâvî'nin yaşadığı dönemde ülkede iktidar mücadelelerinden ziyade Osmanlı-Memlûklü savaşlarının da etkisiyle ülkenin devamı ile ilgili siyasî kaygılar, kıtlık ve salgın hastalıklar hüküm sürmekte idi. Bu durum halk nazarında hatta ulemâ arasında kıyametin yaklaştığı artık Mehdî ve Mesîh'in geleceği yorumları yapılmasına yol açmıştı. Sehâvî, "*Allah Teâlâ her yüz senenin başında bu ümmete dinlerini yenilemek üzere müceddid gönderir*"[433] hadisinde IX. asırda (yani kendi dönemini de içine alan sonraki asırda) Mehdî veya Mesîh'in geleceğini söyleyen bazı arkadaşlarından bahseder. Buna göre kıyamet yakınlaşmış, işler zorlaşmıştır. Artık Allah'tan güzel bir akıbet istenmelidir.[434] Suyûtî de bu konuda müstakil bir risale yazmış, orada Mesîh beklentisini gibi dile getirmiştir.[435]

---

[427] Sehâvî, a.g.e., s. 81, H. No: 116; **İrtiyâhu'l-Ekbâd**, s. 4.
[428] "*Ey sıkıntı, şiddetlen, açılırsın*" haberi için bak. Zerkeşî, a.g.e., Zühd 23, s. 137; Sehâvî, a.g.e, s. 80, H. No: 114.
[429] Zerkeşî, a.g.e., Zühd, H. No: 30, s. 142; Sehâvî, hadisin zayıf olduğunu söyler arkasından bu konudaki birçok hadisi sıralar. Bak. Sehâvî, a.g.e., s. 24, H. No: 8.
[430] "*Siz yer ehline merhamet edin ki gök ehli de size merhamet etsin*" haberi için bak. Sehâvî, a.g.e., s. 69, H. No: 88.
[431] Suyûtî, **el-Hâvî**, c. I, s. 387-8.
[432] Sehâvî, **el-Mekâsıd**, s. 181, H. No: 320.
[433] Ebû Dâvûd, Melâhim 1, H. No: 4293; Taberânî, **el-Evsat**, c. VI, s. 323, H. No: 6257; el-Hâkim, **Müstedrek**, c. IV, s. 567, H. No: 8592; s. 568, H. No: 8593. Haberin değerlendirmesi hakkında bak. Ertürk, Mustafa, "Tecdîd Hadisinin Metin Tenkidi Açısından Değerlendirilmesi", **İslâmî Arştırmalar Dergisi**, C. X, S. 1-2-3, 1997, s. 125-137.
[434] Sehâvî, a.g.e., s. 147, H. No: 238.
[435] Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 243, H. No: 740.

3. İLMÎ ORTAM

Memluklüler dönemi, mevcut ilmî birikimlerin sentezlenmesi açısından, İslam ilimler tarihinin en parlak dönemlerden biridir. Zira devletin kuruluşundan sadece kısa bir müddet sonra 656/1258 tarihli Tatar (Moğol) saldırıları sonrası, doğu İslam ilim merkezlerinden Bağdat yağmalanmış, İslam medeniyetinin Avrupa'daki merkezlerinden Endülüs, Haçlı istilasına uğramıştı. Tam da bu dönemde kurulan Memluk Devleti, ülkelerini terk etmek zorunda kalan pek çok âlime ev sahipliği yapmıştır. Bu şekilde Doğu ve Batı ilmî birikimlerinin Mısır ve Şam gibi köklü ilim merkezlerine taşınması ve burada sentezlenmesi sonucunda bu iki şehir kısa sürede İslam dünyasının en önemli ilim merkezi haline gelmiştir.[436] Özellikle hadis ilmi açısından bu inkişafın oluşmasında; toplumda ulemânın saygınlığının her dönem olduğu gibi bu dönemde de korunmuş olmasının, idareci ve zenginlerin ilme ve ulemâya saygı göstermelerinin, aslen Mısırlı olmayan Türk idarecilerin kendilerinden sonra kalıcı eserler bırakmak üzere vakıf müessesesini canlandırmaya önem vermiş olmalarının[437], hadisleri değişik hocalardan derlemek isteyen hadis talebelerinin düzenlediği rihlelerinin bu dönmede de devam etmiş olmasının[438], ümerâ ile ulemânın iç içe olmasının[439], Mısır'da ilmî faaliyetleri kolaylaştıran idarî ve sosyal sinerjinin bir arada bulunmasının[440] müspet etkilerinden de söz edilebilir.

---

[436] Yiğit, a.g.md., c. XXIX, s. 94.; Deliser, a.g.m., s. 174.

[437] Özkan, a.g.e., s. 27; Tomar, Cengiz, "Kılıçtan Kaleme; Memlûkler ve Entelektüel Hayat", **Türklük Araştırmaları Der.**, İstanbul 2002, S. 12, s. 249-259.

[438] Özkan, a.g.e., s. 26; Yiğit, a.g,md., c. XXIX, s. 94.

[439] Bak. Özkan, a.g.e., s. 20; Yiğit, a.g.md.., c. XXIX, s. 94. Memluk sultanları, bu medreselerin müderrislerini bizzat kendileri tayin ediyorlardı. Onların bu konuya büyük ehemmiyet verdikleri, müderris ve talebelerin ihtiyaçlarını karşılamak hususunda masraftan kaçınmadıkları anlaşılmaktadır. Hatta onlardan bazıları, bu medreselere giderek, zamanın meşhûr âlimlerinin vermiş olduğu dersleri takip ederlerdi. Yiğit, **Memlûklüler**, s. 33; Sehâvî, **ed-Dav'ü'l-Lâmi'**, c. III, s. 309.

[440] Bir yandan Mısır'ın İslam fıkıh ekolleri ve düşünce akımları bakımından zenginliği ve çeşitliliği ilmi hayat açısından ülkeye canlılık getirmiş diğer yandan idareciler tarafından ülkede açılan medrese, mektep, hankah ve ribatlar yoluyla ilmi birikim toplumla buluşturulmuştur. Bu da idari ve sosyal motivasyonu güçlendirmiştir. Özafşar, **Hadis ve Kültür Yazıları**, s. 136.

Memlûklüler Devleti'nde Suriye ve Mısır olmak üzere iki ilim merkezi bulunmaktadır. Bu ilim merkezlerinden Suriye'de 160 medrese, 16 Dârülhadis, 7 Dâru'l-Kur'an ve 3 tıp mektebi vardır.[441] Mısır'da ise 170 cami ve mescid, 80 civarında medrese, 23 hankâh, 12 ribat ve 26 zaviye mevcuttur. Yine neredeyse her medrese ve caminin yanında ilkokul seviyesindeki mektepler, içerisinde ders halkalarının kurulduğu evler, çarşılar, dükkânlar ile birçok kıymetli eserin var olduğu kütüphaneler bu sayıya ilave edildiğinde ülkedeki eğitim kurumlarının niceliksel üstünlüğü hakkında sanırız genel bir panorama çizilmiş olur.[442] Eğitim faaliyetleri genelde yukarıda geçen kurumlar üzerinden gerçekleştirilmektedir.

Bu dönem eğitim müessesleri vakıf esası üzerine kurulmuştur. Vakfiyenin şartları gereği ilkokul seviyesindeki mekteplerden, ihtisas seviyesindeki medrese ve dârülhadislere varıncaya kadar her seviyedeki eğitim müesseselerinin müfredatında, temel dersler arasında hadis dersi de bulunmaktadır. Mısır'da hadis eğitiminin önemli bir kısmı medrese, cami, hankâh ve kütüphane gibi kurumlarda ve muhaddislerin evlerinde gerçekleştirilmektedir. Dımaşk'ta ise daha ziyade medrese ve dârülhadislerde icra edilmektedir. Medreseler içerisinde; Şam'da Nevevî'nin ve İbn Firkâh'ın müderrislik yaptıkları Ravahiye, Badraiyye ve Mücahidiyye medreseleri zikredilebilir.[443] Mısır'da ise öne çıkan medreseler arasında İbn Hacer'in müderrislik yaptığı Selâhiye, Sâlihiyye, Mengutimuriye, Hasaniye, Üstadâriye, Zeyniyye Medreseleri ile Zeynüddin el-Irâkî'nin (ö.806/1404) müderris olduğu Fâziliyye ve Zahiriyye Medreseleri sayılabilir.[444]

---

[441] Şerhu'l-Varâkât'ın tahkikini yapan Sara Şafiî, medrese sayısını 130 olduğunu söyler bak. el-Fezârî, **Şerhu'l-Varâkât**, s. 38.
[442] Özkan, a.g.e. s. 27-28; Yiğit, a.g.md., c. XXIX, s. 94.
[443] el-Fezârî, **Şerhu'l-Varâkât**, s. 38; Kandemir, "**Nevevî"**, c. XXXIII, s. 46; Gözübenli, "**Firkâh"**, c. XIII, s. 135.
[444] Özkan, a.g.e., s. 35-53.

Dârülhadisler, umumi eğitim verilen medreselerde belirli bir seviyeye geldikten sonra hadis alanında ilerlemek isteyenler için kurulmuş olan ihtisas merkezleridir.[445] Mısır'da inşa edilen Kâmiliye Dârulhadîs'inde Siraceddin el-Bulkînî (ö.738/1337), Zeynüddin el-Irâkî, İbn Mülakkîn (ö.804/1402), İbn Hacer el-Askalânî (ö.852/1449) ve Sehâvî (ö.902/1496) gibi hadis hocaları dersler vermişlerdir. 626 tarihinde Dımeşk'te kurulan önemli dârülhadisler arasında el-Medresetü'l-Eşrefiyye yer almaktadır. Bilhassa İbnü's-Salâh (ö.643/1245), İmam Nevevî (ö.676/1277) ve İbn Hacer el-Askalânî bu medresenin ünlü muhaddisleri arasında ismi anılmaya değer hocalardandır.[446]

Zerkeşî'nin et-Tezkira'yı oluştururken ilham aldığını söylediği Şam Kadısı Ebû Muhammed Tacüddin el-Fezârî'nin (ö.690/1287) ömrünün bir kısmı Emeviler döneminde geçmiştir. O, Siraceddin İbnü'z-Zebidî (ö.631/1234), Takiyüddin İbnu's-Salâh (ö.643/1245), İzzeddin b. Abdisselâm (ö.660/1262) gibi hocalardan ders almıştır. Kendisinden yedi yaş küçük olan Nevevî'ye (ö.676/1277) ders vermiştir. İbn Teymiyye (ö.728/1328), oğlu Burhaneddin (ö.728/1328) ve Mizzî (ö.742/1338) onu tanınmış talebelerinden bir kısmıdır. Şam şehrinde el-Medrestü'l-Badraiyye ve Mücahidiyye'de müderrislik yapmıştır.[447] Zerkeşî ise Zâhiriye Medresesi'nde Şâfiî mezhebi müderrisliği ve Karâfetüssuğrâ'daki Kerîmüddin Hankâhı'nda şeyhlik yapmıştır.[448]

---

[445] Mısır Dârulhadisler'inden birinde ders okutan Necmeddin el-Gaytî'nin (ö.981/1573) verdiği malumata göre Dârulhadisler, İslamî ilimlerin tedrisatı için tahsis edilmiş veya orada hadis derslerine yer verilmesi şart koşulmuş birer enstitü olarak vakıf şartnamelerine göre hareket etmektedirler. Bak. Özkan, a.g.e., s. 53-54

[446] Yardım, a.g.e., c. I, s. 185-188; Özkan, a.g.e., s. 53-54; Bozkurt, Nebi, "**Dârulhadis**", DİA, TDV yay., İstanbul, 1993, c. VIII, s. 528-29.

[447] el-Fezârî, a.g.e., s. 40-46.

[448] Gürkan, a.g.md., c. XXXXIV, s. 289

Bu dönmede halka açık hadis derslerinin yapıldığı önemli mekânlar arasında camiler gelmektedir. Hadis müderrislerinin rutin dersleri yanında imla meclisleri, el-Kütübü's-Sitte gibi meşhûr hadis eserlerinin hatim meclisleri, büyük camilerde icra edilmekte idi. Bunun yanında sûfî ve dervişlerin bir araya geldikleri hankâhlarda da zikir ve sohbetler arasında devrin önemli hadis âlimleri tarafında hadis dersleri de icra edilmekteydi. Örneğin ünlü hadis âlimi İbn Hacer, Baybarsiyye Hankâhı'nın idarî ve ilmî sorumlusu olarak nâzır ve şeyh makamına kadar yükselmiş, Suyûtî ise burada bir dönem meşihat görevini üstlenmiştir.[449]

Özellikle dârülhadislerin ve medreselerin yanında genelde büyük camilerde ve hankâh gibi geniş mekânlarda, halkın da katılımıyla gerçekleştirilen imlâ meclisleri bu dönemin önemli ilmî faaliyetleri arasında yer alır.[450] İmlâ meclislerindeki uygulamanın önemli bir kısmının tahric usûlü olduğu görülmektedir.[451] İbnu's-Salâh'tan (ö.643/1245) sonra uzun bir dönem zayıflayan imla meclisleri geleneği Zeynüddin el-Irâkî (ö.806/1403) ile yeniden canlanmıştır. Irâkî önce Medine'de sonra Kahire'de imla meclisleri teşekkül ettirmiştir. Yine onun talebesi İbn Hacer (ö.852/1449) hocasının vefatından sonra Kahire'de imla meclislerine devam etmiştir.[452] Aynı usûl ile Şemseddin Sehâvî ve Suyûtî tarafından bu dersler sürdürülmüş, daha sonra ise birkaç uygulama dışında bu dersler tamamen ortadan kalkmıştır.[453]

---

[449] Özkan, a.g.e., s. 55-66.
[450] Aydınlı, Abdullah, **"İmlâ"**, DİA, TDV yay., İstanbul, 2000, c. XXII, s. 226; Özkan, a.g.e., 124-135.
[451] Hadislerin tahrîc edildiği imlâ meclislerine dair bak. Irâkî, Zeynüddin Abdürrahim b. Hüseyin, **Tahrîcu'l-Ehâdîs ve'l-Âsâri'l-Vâkıa fî Minhâci'l-Beydâvî**, nşr. Muhammed b. Nasır Acmî, Beyrut, 1989.
[452] Sehâvî, **ed-Dav'ü'l-Lâmi'**, c. IV, s. 174; Kandemir, Yaşar, **Irâkî**, DİA, İstanbul, 1999, c. XIX, s. 118. Kandemir, Yaşar, "**İbn Hacer"**, DİA, c. XIX s. 514-31.
[453] Aydınlı, a.g.md., c. XXII, s. 226.

Hicri VII. asrın ilk yarısındaki Moğol istilası ile IX. asrın başındaki Timur istilası sonrası birçok ilim merkezinin ve kütüphanenin yağmalanması sonucu, birçok eser kayboldu. Bu eserler, dönemin derlemeci karakteri ağır basan âlimler tarafından tekrar toplanmaya çalışılmıştır. Bu durum ansiklopedik eserlerin telif edilmesini hızlandırmıştır.[454] Hadis ilmi açısından Kütüb-i Sitte üzerine yapılan şerh, zevâid, tabakât çalışmaları, âle'r-ricâl ve al'el-ebvâb türü eserlerdeki hadisleri tek eserde telif eden derleme türü eserler, etrâf kitapları ansiklopedik eser cümlesinden öne çıkanlardır.[455] Bu dönemde tahric edebiyâtı altın çağını yaşamaktadır.[456]

Bu dönemin ilmi faaliyetler arasında, ulemânın kendi arasında tartıştıkları hadis meseleleri kadar, halkın hadisle ilgili gündemini meşgul eden konulara dair, dönemin âlimlerine sorulan sorular ve onlar tarafından verilen fetvaların toplandığı el-Fetâvâ türü eserlere de değinmekte fayda vardır. Bu tür çalışmalar, ağırlıklı olarak hadis ile ilgili fetvalara tahsis edilmiş müstakil kitaplar olduğu gibi, içerisinde hadis bölümünün bulunduğu umumî mahiyetteki fetva kitapları da olabilmektedir.[457]

Müştehir hadis türü eserlerde; gündem oluşturan güncel ilmî meselelere dair örneklere tezin sınırlarını aşmayacak şekilde değinmek yerinde olacaktır. "*Çocuğunu idareci yapan kimse, adil davranmış olmaz*" haberini el-Mekâsıd'da değerlendiren Sehâvî, "aslı yoktur, onun hakkında bazı cevaplar yazdım" diyerek, el-Ecvibe'ye işaret eder.[458] el-Ecvibe'de, sözü aile içinde babaların kendi çocuklarına birtakım payeler vermelerine getiren Sehâvî'nin ilk verdiği örnek, Hz. Ömer'in oğlu Hz. Abdullah'dır. O, çocukların babaların teşvik, taltif ve duasıyla fehm ve zekâlarında ziyade

[454] Özkan, a.g.e., s. 29.
[455] Yardım, a.g.e., c. II, s. 105-122.
[456] Görmez, "**Tahrîc**", DİA, c. XXXIX, s. 419-20.
[457] Buna dair bir önceki bölümde "Fetâvâ Türü Eserler" başlığına bakılabilir.
[458] Sehâvî, a.g.e., s. 423, H. No: 964.

olabileceğini öngörür. Sehâvî, ilim ehlinin kendi ailelerinden olanları taltif ve teşvikleri konusunda meseleyi, muhaddis ailelerin kendi yerlerine çocuklarını mansıp tayin etmelerine getirir. Verdiği örnekler arasında; Takiyüddin es-Subkî ile oğlu Bahauddin el-Hamid Ahmed, Siraceddin el-Bulkînî (ö.805/1403) ve oğlu Celâleddin Abdurrahman (ö.824/1421), Zeynüddin Irâkî (ö.806/1404) ve oğlu Veliyüddin Ahmed (ö.826/1423) gibi dönemin önemli hadis âlimleri ve onların çocukları vardır.[459]

Yine Suyûtî'ye, Ezher Camîi'nin içinden geçen yol meselesi ve bazı müftülerin, cami duvarına bitişik evlerinden camiye açılan kapıyı kullanarak girip çıkmaları konusu sorulmuştu. O, bu iki soruyu Hz. Peygamber'in, Hz. Ebû Bekir'in kapısı dışında diğer evlerin mescide açılan kapılarının kapattığına dair hadis ile cevap vermiştir.[460] Yine mescitte elleri bağlayarak oturmanın sünnetteki yeri ile ilgili rivayetler[461] uyulması gereken camî ve ilim meclis adabıyla ilinti kurulabilir.

Tasavvuf ehlinden bir kısım kişiler, mescidlerde zikir halkaları teşekkül edilmesi ve burada cehri zikir yapılması meselesini Suyûtî'ye soru sormuşlar, konuyla ilgili müstakil bir cüz yazan Suyûtî, meseleyi yirmi beş hadiste izah etmiştir.[462] Gizli zikrin faziletine dair haberlerin, bu dönemde yazılan müştehir hadis türü eserlere kadar girmesi, konunun halkın gündemini işgal ettiğini göstermektedir.[463]

Yine müştehir hadise dair eserlerde; Ehl-i hadis ve kelamcılar arasındaki mücadelenin izlerine rastlanılmaktadır. Ehl-i sünnetin yolunu temsil eden Ehl-i hadisin bu dönemdeki temsilcisi İbn Hacer müştehir hadis olarak dillerde dolaşan "*Zalim,*

[459] Sehâvî, **el-Ecvibe**, s. 885-889. Buna dair değerlendirmeler için bak Bak. Özkan, a.g.e., s. 103-110.
[460] Bak. Suyûtî, **el-Hâvî**, c. II, s-12-30; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 33, H. No: 52.
[461] Buhârî, Salât 88; Ebû Dâvûd, Salât 50; Tirmizî, el-Mevâkît 17; Sehâvî, **el-Mekâsıd**, s. 184, H. No: 333; Suyûtî, a.g.e., c. II, s. 9-12.
[462] Suyûtî, a.g.e., c. I, s. 389-394.
[463] Nevevî, **Fetâvâ**, H. No: 26, s. 261; Zerkeşî, **et-Tezkira**, Dua 2, s. 202; Sehâvî, a.g.e., s. 261, H. No: 456; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 346, H. No: 1248.

Allah'ın kendisiyle insanları cezalandırdığı yeryüzündeki adaletidir. Sonra da Allah onun cezasını verir"[464] haberini, Mu'tezile ile ilişkilendirmiştir. Sehavî, hocasının verdiği fetvayı okuduğunu, zihninde kalan kısmıyla onun hadis hakkında "Zira adalet, faziletin mukabilidir ki adalet, her kişiye fiiline göre muamele etmektir. İyi ise iyi, kötü ise kötü. Fazilet ise kötülüğü affetmektir ki bu Mu'tezile'nin hilafına ehl-i sünnetin vasfıdır. Mu'tezile hata edenin cezasını adaleti gereği verir. Bundan dolayı ehl-i adl diye isimlendirilmiştir. Allah ise dilediğine mühlet verir dilediğinin cezasını infaz eder" dediğini aktarır. İbn Hacer burada zımnen Mu'tezilî düşünceyi eleştirmektedir.[465]

Sadece dini ilimlerde değil müspet ilimler sahasında da bu dönemde bazı gelişmeler yaşanmıştır. Memlûklüler devri tıp tarihinde göz hastalıkları, psiko-terapi tedavileri, kalp ve ciğer arası küçük kan dolaşımının keşfi ve hayvan hastalıklarına dair önemli önemli bilimsel bulgular elde edilmiştir.[466] Arap tabiplerinden el-Haris b. Kelde'ye (ö.50/670) nispet edilen "*Sıhhatin başı perhiz, hastalığın başı ise midedir*" sözü halk arasında merfû bir hadis olarak bilinmektedir. Münâvî'nin aslını bulamadım dediği ve Resûlullah'a (sav) nispet edilen "*Mide hastalığın başı, perhiz ise sağlığın başı, o halde her bedene uygun olan şeyi verin*" sözü de bu kapsamda değerlendirilebilir.[467] "*Gündüzün başında hacamat yaptırmak mekruhtur, hilal çıkıncaya kadar da onun bir faydası olmaz*" sözünü Sehâvî, tâbiûnden Abdulkerim b. el-Hadremî tarafından mu'dal olarak nakledildiğini haber verir.[468] "*Kim iki gözünü*

[464] Habere bu metin ile kaynaklarda ulaşılamamıştır. Benzer manda başka hadisler için bak. Taberânî, **el-Evsat**, c. III, s. 346, H. No: 3358. Heysemî Taberânî rivayetini zayıf olduğunu söylemiştir. Bak. Heysemî, **Mecmeu'z-Zevâid**, c. VII, s. 566.
[465] Sehâvî, a.g.e., s. 324, H. No: 668
[466] Hitti, a.g.e., s. 943-945.
[467] Zerkeşî, **et-Tezkira**, Tıb 1, s. 145; Sehâvî, a.g.e., s. 446, H. No: 1032.
[468] Sehâvî, a.g.e., s. 215, H. No: 386.

seviyorsa ikindiden sonra bir şey yazmasın"[469], "*Kim balık yerse hurma ile yesin*"[470], "*Lokmaları küçülterek yiyin*" [471] haberleri yine bu kapsamda meşhûr olan rivayetlerdendir.[472]

Bu sahada eser veren müellifler, ilim ile ilgili haberleri, değişik bâb başlıkları altında zikretmişlerdir. Zerkeşî, et-Tezkira'da ahkâm, hikem, âdâb, zühd, fezâil gibi bölümlerde ilimle ilgili toplam 30 habere yer verir.[473] Sehâvî, ilme dair müstakil bir bâb başlığı açmış, burada 85 habere yer vermiştir. Bunun yanında iman, edeb, Kur'an, zikir, fazâil gibi bölümlerde de yine ilimle ilgili haberler bulunmaktadır. Bunlar arasında ilim öğrenmenin, ilim ehlinin, ilim yolcusunun, ilim meclislerinin, ilim vasıtalarının fazileti[474], ilim ehlinde bulunması gereken vasıflar[475], ulemâ-ümerâ ilişkileri[476], ilim ehlinin ihtilafı ve icmaı[477] gibi konulara ve hadis ilmine ait meselelere[478] dair rivayetler yer almaktadır.

---

[469] Aclûnî a.g.e., c. II, s. 222, H. No: 2354.
[470] Sehâvî, a.g.e., s. 454, H. No:1057.
[471] Sehâvî, a.g.e., s. 118, H. No:181
[472] Yine bunlara ilaveten: Bulaşıcı hastalık yoktur, uğursuzluk yoktur. Bak. Suyûtî, **el-Hâvî**, c. I, s. 372, Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 366, H. No: 3079; "Şifa üç şeydedir..:" Suyûtî, a.g.e., c. I, s. 372; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 10, H. No: 1554; "Tedavi olunuz zira hastalığı veren devasını da vermiştir." Sehâvî, a.g.e. s. 183, H. No: 23; Suyûtî, el-Hâvî'de, Hz. Peygamber tedavi oldu mu?" başlığı atında, Hz. Peygamber'in bildiği ve uyguladığı bazı tedavi yöntemlerinden bahseder. Bak. Suyûtî, a.g.e., c. II, s. 6-7.
[473] Zerkeşî, a.g.e., s. 40, 51, 60, 64, 78, 89, 86 vd.
[474] İlim konusunda: "İlim talep etmek, her Müslüman üzerine farzdır", "Çin'de bile olsa ilim talep ediniz", "İlmin fazileti, ibadetin fazlından hayırlıdır"; ilim ehli konusunda: "Âlimler, peygamberlerin varisleridir", "Ümmetimin âlimleri, İsrailoğullarının peygamberi gibidir." , "Âlimin yüzüne bakmak, ibadettir", "Ya âlim ol.", "Âlimlerin mürekkepleri, şehitlerin kanından efdaldir"; ilim yolcuları konusunda: "Küçük yaşta tahsil edilen ilim, taşa nakşetmek gibidir"; ilim meclisleri konusunda: "Her kim âlimlerle otururbut, nebilerle oturmuş gibidir", "Âlimlerle oturunuz"; ilim vasıtaları hakkında: "İlmi yazı ile kayıt altına alın", "Sağ elinden destek al", "soru sormak ilmin yarısıdır", "ilim hazinedir, anahtarı soru sormaktır" bak. Sehâvî, a.g.e., s. 555-556.
[475] "Utanan ve kibirlenen ilim tahsil edemez", "Öğretiniz ama azarlamayınız", "İlmin yarısı, bilmiyorum sözüdür", "Her duyduğunu söylemesi kişiye kötülük olarak yeter", "Kim ben âlimim derse, o cahildir", "İnsanlara akılları nispetinde konuşmakla emrolundum" bak. Sehâvî, a.g.e., s. 555.
[476] "Âlim, sultanın kapısına giderse azapta onun ortağı olur", "İlim, kendisine gidilendir." bak. Sehâvî, a.g.e., s. 555
[477] "Ümmetimin ihtilafı, rahmettir", "Ümmetim, delalet üzere birleşmez", "Âlimlerin güzel gördüğü şey, Allah katında da güzeldir" bak. Sehâvî, a.g.e., s. 555.
[478] "Her kim bana yalan isnad ederse, cehennemdeki yerini hazırlasın", "Beni İsrail'den hadis riayet edin, bunda sakınca yoktur", "Bu (isnad) dindir, dininizi kimden aldığınıza bir bakın" bak. Sehâvî, a.g.e., s. 556.

4. EKONOMİK ORTAM

Memlük ekonomisinin en önemli gelir kaynağı, ülkeler arası ticaretti. Memlûklüler Devleti kurulduktan on yıl sonra cereyan eden Moğol istilasında (658/1260) Doğu-Batı arasındaki ticarette tek emniyetli yolu olarak Kızıldeniz ve Mısır üzerinden geçip deniz yoluyla Avrupa'ya ulaşan ticaret yolu kalmıştı. Bu durum Memlük devlet adamlarını dış ticareti geliştirmeye sevk etti. Ticaret merkezi haline gelen büyük şehirlerde geniş çarşı ve pazarlar yanında yabancı tüccarlar için hanlar, konaklama merkezleri ve temsilcilikler kuruldu.[479] Denizlerde ticaret yapan Rum tüccarların getirdiği mallardan humus isminde vergi alınıyordu. [480]

Ekonominin ticaret dışında diğer iki önemli kolu tarım faaliyetleri ile endüstri faaliyetleridir. Endüstri alanında savaş aletleri ve harp gemileri yapımı, dokumacılık, madencilik, camcılık, çömlekçilik ve ahşap işlemeciliği ilerlemiştir. Mısır, yün, ipek, keten, pamuk kumaşları ile meşhûrdur.[481]Makrizî kendi döneminde sadece Kahire'de 52 çarşı, 60 tane hânut (han) olduğunu ifade etmektedir.[482]

İbn Hacer'in (ö.852/1449) çağdaşı olan Makrizî (ö.845) el-Hıtât'ında; h. VIII. asrın başı, IX. asrın ortalarına kadarki dönmede Mısır tarihine dair önemli bilgiler vermektedir. Onun Mısır'ın faziletleri ile ilgili "*Mısır, yeryüzünde Allah'ın Kinane'sidir*"[483], "*Mısır, toprak bakımından yerlerin en güzelidir*."[484], "*Mısır, Allah'ın*

[479] Yiğit, **Memlûklüler**, c. XXIX, s. 96. Özkan, a.g.e. s. 25; Yiğit, **İslam Tarihi**, c. VII, s. 231-232.
[480] Makrizî, a.g.e., c. I, s. 313
[481] Yiğit, a.g.md., c. XXIX, s. 96; Makrizî, a.g.e., c. III, s. 5. Suyûtî, **Hısn**, c. II, s. 326; Makrizî, a.g.e., c. I, s. 289-296; Suyûtî, a.g.e., c. II, s. 325-6.
[482] Makrizî, a.g.e., c. II, s. 580. Bu çarşılar arasında on iki bin dükkânı içeren Kusbe Çarşısı, sebze ve et ürünlerinin satıldığı Babu'l-Fetih Çarşısı, seyahat malzemelerini satıldığı Murahhilîn Çarşısı, daha çok Ramazan aylarında müşteri bulabilen mum ve aydınlatma ürünlerinin satıldığı Şemmâîn Çarşısı, çocuklar salıversin diye satılan kuşlarla birlikte birçok kuş türünün ve kafesinin bulunduğu Decâcîn Çarşısı, silah ve parçalarının satıldığı Silah Çarşısı ve manifaturacılar ile terzilerin bulunduğu el-Cemlûne's-Sağîr çarşısı beli başlıları arasında sayılabilir. Bak. Makrizî, a.g.e., c. II, s. 580-597
[483]İbn Teymiyye, a.g.e., s. 87, H. No: 63; Zerkeşî, a.g.e., Fadâil 40, s. 191; Sehâvî, a.g.e., s. 444, H. No: 1025; Makrizî a.g.e., c. I, s. 32.
[484] Sehâvî, a.g.e., s. 444, H. No: 1025; Makrizî a.g.e., c. I, s. 32

yeryüzündeki hazinesidir"[485] gibi zikrettiği rivayetleri aynı zamanda müştehir hadis türü eserlerde de görebilmekteyiz.

Sehâvî, ekonomiye dair müstakil bir bâb başlığı aşmıştır. Onun "Kitâbu'l-Büyu'" adlı bölümde bu maksatla ele aldığı haber sayısı yüzü bulmaktadır. Bu haberler arasında; ticaret ehlinde bulunması gereken vasıflar[486] müşterinin hakları ve sorumlulukları[487], alışverişte haram ve helaller[488], çalışanların dikkat edeceği hususlar[489], yaşanan ekonomik krizler karşısında takınılması gereken tavır[490], bazı meslek gruplarına dair genel kabuller[491] gibi konularda halkın dilinde dolaşan rivayetler yer almaktadır.

Memlûklüler devrinde giyecek malzemelerinin satıldığı çarşılar çok hareketli idi. Sultan, emir, vezir, hâkim gibi meslek grupları değişik maksatlarla çarşıları sık sık ziyaret ederdi. Çarşılardaki canlılık, insanların ticarete olan rağbetini artırmakta idi.[492]

Çarşı ve pazarlarda satılan ve Mısırda yetişen ürünler arasında yer alan ekmek, süt, et, balık, pirinç, mercimek, zeytin ve zeytinyağı, sirke, helva gibi bir kısmı temel

---

[485] Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 338, H. No: 1088; Makrizî, a.g.e., c. I, s. 32

[486] "Kazancı helal yoldan elde etmek, farzdır", "Kanaatkâr olmak, en büyük sermayedir", "Rızık için yolculuk yapmak, kazancı artırır", "Riske girmekten korkan tüccar, mahrum kalır", "müşteriye kolaylık gösterin", "Karaborsacılık, lanetlenmiştir", "Malı piyasaya sürenin, rızkı çoğalır", "Sabah geç kalkmak, rızka manidir", "Tartarken müşteri lehine ağır bırakın, "Namuslu, iffetli ve dürüst olun", "Komşu haklarına riayet edin", "Borç vermek, sadakadan hayırlıdır", "Hediyeleşmek, sevgiyi artırırdır" gibi haberler için bak. Sehâvî, a.g.e., s. 562.

[487] "Müşteri satın aldığı şeyi görünceye kadar muhayyerdir.", "Pazarlığı bozmak, pişmanlıktır.", "Tattığı şeyi satın almayan, lanetlenir. "Borcu vadesinde ödememek, zulümdür." vb. haberleri için bak. Sehâvî, a.g.e., s. 562.

[488] "Emeksizce kazanılanda, hayrı yoktur", "Haram ve helal bir malda birleştiğinde, haram galip gelir.", "Aldatan, ümmetten değildir.", "Şahitlik, doğru yapılmalıdır.", "Farzları bilmek, zaruridir", "Emanete, hıyanet etmeyiniz.", "Allah'ın en sevmediği yerler, çarşılardır" haberleri için bak. Sehâvî, a.g.e., s. 562.

[489] "Allah, işini sağlam yapan kişiyi sever.", "Irzı korumak, ibadettir.", "Allah, tevbe eden genci sever.", "Gençlik, delilik şubelerinden bir şubedir." haberleri için bak. Sehâvî, a.g.e., s. 562.

[490] "Kriz, şiddetlendikçe çözülür", "Bir zorluk, iki kolaylığı yenemez", "Rızkın, nerden geleceğini bilemezsin", "Rızık, ecel gibi sahibini çeker", "Bir günde, on beş günlük rızkın gelebilir" haberleri için bak. Sehâvî, a.g.e., s. 562.

[491] "İnsanların en yalancıları, kuyumcular ve boyacılardır", "Terziler, ümmetin cimrileridir", "Zenci aç kaldığında hırsızlık, doyduğunda zina yapar.", "Habeşli bir kişiyi istihdam eden kimse, berekete kavuşur." haberleri için bak. Sehâvî, a.g.e., s. 562-3.

[492] Keleş, Bahattin, "Memlûklülerde Ticari Hayat", **Türkler**, Yeni Türkiye yay., c. V, s. 431

gıda maddeleri olan yiyeceklere, nar, yaş ve kuru hurma, karpuz, üzüm gibi meyvelere, patlıcan, soğan, baklagiller gibi sebzelere biber, tuz gibi baharatlara, sarık, ayakkabı, elbise, kumaş gibi giyeceklere, akik, zebercet gibi takı eşyalarına gül, sümbül, reyhan, nergis gibi çiçeklere[493] dair haberler müştehir hadisler arasında yer almaktadır.[494]

Makrizî (ö.845) bu çarşıların birçoğunun Fâtimîler döneminde kurulduğunu haber verir. Fakat muhtemelen ülkede baş gösteren savaş, baskın, kıtlık ve salgın hastalıklardan dolayı kendi döneminde birçok çarşının eski ihtişamını yitirdiğini hatta bazı büyük çarşıların küçüldüğünü, basit birkaç han dışında bir şeyinin kalmadığını söyler. Bir dönemler cömert esnafın şimdi fakirleşip cimrileştiğinden bahseder.[495] Sehâvî, "*Açlık kâfirdir, onu öldüren cennetliktir*" sözünün çarşılarda dolaştığını haber vermektedir.[496] Yine o, "*Satıcılarla pazarlık ediniz, çünkü onların zimmeti yoktur*", Satıcılarla pazarlık ediniz, çünkü onların ahlakı yoktur" gibi haberlerin halk arasında şöhret bulduğundan bahseder.[497] Bu ve benzeri sözlerin; ticaret ehli arasında yaşanan maddi krizlerin yaygın olduğu bir dönemde, fırsatçı tüccarların hilelerine dikkat çekmek için halk arasında yayıldığı düşünülebilir.

---

[493] Aclûnî, a.g.e., c. II, 11, H. No: 1561. Suyûtî Mısır'da yetişen nergis, menekşe, sümbül, reyhan ve gül hakkında açtığı bölümde, bu konudaki haberlere yer verir. Bak Suyûtî, **Hısn**, c. II, s. 401-418.

[494] Sehâvî, a.g.e., s. 561-562, 564

[495] Makrizî, a.g.e., c. II, s. 580-597. Memlûklü ekonomisi 749 (1348) yılındaki veba salgını yüzünden büyük bir kriz yaşadı. Ekonomik sıkıntılar, XV. asır başında Suriye'yi bir harabeye çeviren Timur işgaliyle iyice şiddetlendi. Ağır vergiler iç ve dış ticaret için büyük darbe oldu. 806/1403'te başlayıp birkaç yıl süren kıtlık, aşırı pahalılık ve salgın hastalıklar nedeniyle şehirde görülen kargaşa sırasında birçok ilmi müessese yıkıma maruz kaldı. Dokuzuncu asrın başlarında imar faaliyetleri görülse de şehir eski günlerdeki ihtişamına tekrar kavuşamadı. Sultanların ekonomi üzerindeki baskıcı politikası yüzünden zorda kalan Avrupalı tüccarlarının, Doğu'nun mallarını daha ucuz meletmek için gösterdiği çaba Ümit Burnu'nun keşfiyle (895/1488) sonuçlanınca; Mısır ve Suriye'nin dış ticareti bütünüyle çöktü. İktisadî hayatın istikrarsızlığı ıkta sistemi ile maaşlarını tahsil eden askerlerin maaşlarını alamaması, askerî gruplar arasındaki mücadeleyi daha da şiddetlendirdi. Bak. Yiğit, **Memlûklüler.**, c. XXIX, s. 96; Özkan, a.g.e., s. 26; Tomar, Cengiz, "**Mısır**", DİA, TDV yy, İstanbul, 2004, c. XXIX, s. 561-562; Seyyid, Eymen Fuad, "**Kâhire",** DİA, TDV yay., İstanbul, 2001, c. XXIV, s. 174.

[496] Sehâvî, a.g.e., s. 207, H. No: 375.

[497] Sehâvî, a.g.e., s. 210, H. No: 378,

Sehâvî, insanların çoğu mescitlere, zaviyelere vb. yerlere zeytinyağı ve mum hediye ettiklerinden bahsetmektedir. O, bunu yapan kişilerin yaptıkları amelin fıkhi olarak adak ya da teberru olması durumunda hediye edilen kişilerin bu tür mallar üzerindeki tasarrufuna dair görüşlerine el-Ecvibe'de yer verir. [498] Yine Suyûtî'ye, Allah Resûlü (sav) zamanında mum olup olmadığına dair sorulan sorular sorulduğunu görmekteyiz.[499]

Mısır'da ticari mallardan alınan vergiler harâcî ve helâlî şeklinde ikiye ayrılmakta idi. Dokuzuncu asırda yaşamış olan Makrizî yıllık toplam elde edilen vergi gelirinin yüz bin dinarı bulduğunu söylemekte ve bunları kalem kalem sıralamaktadır.[500] Vergi gelirlerinin azaldığı bir dönemde Memlûklü hükümdarı el-Melik Muiz İzzeddin Aybek (648-655/1250-1257) vergi divan defterlerinin kayıtlarını tutmak üzere Kıptilerden Müslüman olan bir vezir tayin etmişti. Bu dönemden sonra kitabet hizmetleri gelişmiş, tüccarlar, zengin olanlar ve akar sahiplerinin malları üzerinde denetimler artmıştır.[501] Melik Muzaffer Seyfeddin Kutuz döneminde (657-658/1259-1260) devletin gelirlerini artırtmak için kişi başı, baş vergileri konmuş daha sonraları bu uygulama kaldırılmıştır. Dönem dönem sultanların bazı vergi kalemlerindeki meblağları aşağıya çektikleri veya tamamıyla kaldırdıkları görülmektedir. [502]

Özellikle Sehâvî'nin bab başlığı yaptığı zekât bölümünde yer alan "*Zekâtı engelleyen kıyamet günü cehennemdedir*", "*Cihadın faziletlisi zalim sultana karşı hak sözü söylemektir*", "*Hacetini söyleyemeyen kişinin ihtiyacını iletin*" gibi rivayetler bu

[498] Sehâvî, a.g.e., c. I, s. 892.
[499] Sehâvî, **el-Hâvî**, c. I, s. 377
[500] Makrizî, a.g.e., c. I, s. 296-303.
[501] Makrizî, a.g.e., c. I, s. 304.
[502] Makrizî, a.g.e., c. I, s. 305-307

konuda yaşanan olumsuzlukları dile getirirken bunun yanında "*Emre karşı itaatkâr ve dürüst haznedar güvenilir iki kişiden biridir*", "*Aracılık yapın ki mükâfat görün*", "*Fakirlik nerdeyse küfür seviyesine çıkacak*" gibi sağduyulu olmaya çağıran haberler ise beklenen durumu ifade eder gibidir.[503]

Buraya kadar işlediğimiz bölümlerde dönmemin siyasî, sosyal, kültürel, ilmî ve ekonomik özelliklerini genel hatları ile el aldık. Toplumda yaşana bu canlı sürecin ilgili dönemde kaleme alınmış müştehir hadis sahasındaki eserlere nasıl yansıdığını irdelemeye çalıştık. Yaptığımız analizlerde gerek Zerkeşî, gerekse Sehavî ve Suyûtî'nin eserlerini oluştururken dönemin siyasî, sosyal, ilmi ve ekonomik gelişmelerinden bağımsız kalmadıkları müşahede edilmektedir. Konunun halkı ilgilendiren yönü bulunmasından dolayı bu olgunun yadsınması da zaten mümkün değildir.

Bunun yanında ilgili âlimler, haberleri seçerken her ne kadar dönemin ilmî, sosyal ve siyasî gelişmelerinden etkilenmiş olsalar bile kritiklerinde çoğu zaman hadis ilmi sınırları içinde kalmayı tercih ettikleri, dönemin sosyo-politik gelişmelerini çağrıştırabilecek sarih bir ifade kullanmamaya özen gösterdikleri ve tarafsız kalmayı arzuladıkları gözlenmektedir. Bu durum onların sahip oldukları ilmi hassasiyetle ve bu dönem, devletin içte ve dışta yaşadığı siyasî ve sosyal buhranlarla izah edilebilir.

Bir sonraki bölümde, hadiste derlemecilik faaliyetlerinin bir uzantısı olarak kaleme alınan bu eserlerin yazılmasına niçin gerek duyulduğu, bu eserler hadis ilminin hangi esaslarına göre yazıldığı ve hadis edebiyâtı sahasında hangi boşluğu doldurdu gibi sorulara cevaplar bulmaya çalışacağız. Alacağımız cevapların müştehir hadisleri

[503] Sehâvî, a.g.e., s. 559.

derleyen bu eserlerin, hadis edebiyâtı içerisindeki yerini, oturduğu zemini, beslendiği kaynakları tespit etmemize, yardımcı olacağı ümidini taşımaktayız

D. MÜŞTEHİR HADİSE DAİR ESERLERİN YAZILMA GEREKÇELERİ

Daha ziyade h. VI. ve VII. yüzyılda kaleme alınan mevzû hadisleri derleyen eserlerin önsözünde kıssacıların uydurma sözleri hadismiş gibi rivayet etmelerinin ve halkın bu kişilere inanarak etrafında toplanmasından bahsedilmektedir.[504] İbnu'l-Cevzî (ö.597/1201) Kitâbu'l-Kussâs ve'l-Müzekkirîn'in bir bölümünde kussâsın İslam'a verdiği zararları değişik açılardan ele alır, hadis karşısında onların umursamaz tavırlarına işaret eder, asılsız haberleri basit dünya menfaatleri uğruna rivayet etmekte bir sakınca görmediklerini gözler önüne sermeye çalışır.[505] İbn Teymiyye'nin Ehâdisu'l-Kussâs'ı da sünnet malzemesinin mevsukiyetini ve safiyetini korumak maksadıyla kaleme alınan eserler arasında sayılabilir. Zira İbn Teymiyye kıssacıların ve diğer kimselerin değişik yerlerde Resûlullah'a (sav) nispet ederek rivayet etikleri hadisler hakkında suallere verdiği cevaplarda bu haberlerin gerçek durumunu beyan etmektedir.[506]

Zerkeşî, müştehir hadis sahasında ilk çalışmalardan sayılan et-Tezkira'nın önsözünde "Halkın dilinde ve daha ziyade hadislerin sıhhat durumunu bilmeyen fıkıh ehli arasında meşhûr olmuş haberlerin gerçek halini beyan etmek üzere" kitabı kaleme

---

[504] İbnu'l-Cevzî, a.g.e., c. I, s. 81; Sağânî, a.g.e., s. 24.

[505] İbnu'l-Cevzî, **Kitâbu'l-Kussâs ve'l-Müzekkirîn**, s. 295-342. Kıssacıların halkın hadis anlayışının şekillendirmesindeki etkisi üzerine bak. Kandemir, **Mevzu Hadisler**, s. 83-91; Yeşil, Mahmut, **Va'z Edebiyâtında Hadisler**, TDV yay., Ankara, 2001; Cirit, **Halkın İslam Anlayışının Kaynakları**; Koçyiğit, Talat, "**Mevzu Hadislerin Zuhuru**", AÜİFD, XV, Ankara, 1967, s. 57-68.

[506] İbn Teymiyye, Takiyyüddin Ahmed b. Abdülhalim b. Abdüsselâm el-Harranî ed-Dimaşkî, **Ehâdîsü'l-Kussâs**, tah. Dr. Muhammed b. Lütfi es-Sabbâğ, el-Mektebetü'l-İslamiyye, Beyrut, 1985

aldığından bahseder.[507] Zerkeşî'nin bu ifadelerinden, halkın ve bu arada ulemânın hadisler konusunda düşebileceği yanılgılardan kaygı duyduğu için bu eseri yazdığı anlaşılmaktadır. O'nun duyduğu bu kaygılar yersiz değildir. Zira h. VI. ve VII. asırda yazılan Mevzûât türü eserlerde Zerkeşî'nin taşıdığı bu kaygıyı, daha önce Makdisî (ö.507/1113), es-Sağânî (ö.597/1200) ve İbnu'l-Cevzî'nin (ö.650/1252) de taşıdığı görülmektedir.[508]

Zerkeşî'ye göre halkın dilinde dolaşan sözler iki kısımdır:

a. Hadis olarak bir aslı olmadığı zannedilen sözler. Zerkeşi'ye göre sorun; ya hadisin ihtiva ettiği konunun az bilinmesinden ya da hadisin yerli yerince kullanılmamasından kaynaklanabilir. Bu tür hadisleri bazı hadis ehli yok saymaktadır ki bunu yok sayanlar, dinden bir esası yok saymış, apaçık yoldan sapmış olur.[509]

b. Hadis diye dolaşan sözler. Ona göre bu tür sözler, Hz. Peygamber'in "Kim benim söylemediğim şeyi bana isnat ederek söylerse, cehennemdeki yerini hazırlasın"[510] tehdidi kapsamına giren uydurma haberlerdir.[511]

Zerkeşî yukarıdaki değerlendirmeyi yaptıktan sonra kendisinin bu iki mesele etrafında eserini yazmaya karar verdiğini ifade etmektedir.[512] Bu yönüyle eser; hem

---

[507] Zerkeşî, a.g.e., s. 25.

[508] Her üç müellif de eserlerinin önsözlerinde benzer kaygıları dile getirirler. Bak. Makdisî, **el-Mevzuâ**, s. 81; İbnu'l-Cevzî, a.g.e., c. I, s. 81; Sağânî, a.g.e., s. 24.

[509] Zerkeşî, "*Dayı, varis olmayanın varisidir*" haberinin sahâbeden Mikdâm b. Ma'dî Kerb'e isnad edilerek Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce'nin Sünen'lerinde geçtiğini söyler. Haber için bak. Ebû Dâvûd 8, Ferâiz, H. No: 2899, 2900, 2901; İbn Mâce, ed-Diyât, 7, H. No: 2634; İbn Mâce, **Sünenü'n-Nesâî el-Kübrâ**, c. IV, s. 76, 77, 90; Zerkeşî, Beyhakî'den nakille Yahya b. Maîn'in bu rivayeti batıl saydığını haber verir. Zerkeşî, **et-Tezkira**, c. I, s. 39; Beyhakî, **Sünen**, c. VI, s. 215.

[510] Buhârî, İlim, 38; Müslim, Mukaddime, 1, 2, 3,4; Zühd ve Rekâik, 72; Tirmizî, İlim, 8; İbn Mâce, es-Sunne, 4; İbn Hanbel, c. I, s. 46, 70, 77, 113, 114, 164, 293; c. II, s. 23, 101, 320, 410; c. II, s. 45, 47, 469; c. IV, 159, 335; c. V, s. 19, 297, 310; Abdurrezzâk, **el-Musannef**, c. I, s. 274.

[511] Zerkeşî, a.g.e., s. 25

[512] Zerkeşî, a.g.e., s. 29. Bunda Zerkeşî'nin hem kendisinin fıkıhçı olmasının hem de yaşadığı çağda ili faaliyetlerin fıkıh sahasında teksif bulmasının etkisi vardır. Zerkeşî, Şâfiî fıkhına dair Cemaleddin el-İsnevî'den dersler almış, bir dönem Zahiriye Medresesi'nde Şâfiî mezhebi müderrisliği yapmış, fıkıh ve fıkıh usûlü sahasına eserler telif etmişti. Bak. Gürkan, a.g.md., c. XXXXIV, s.289-91

hadis inkârının önüne geçmeyi amaçlaması hem de hadis diye dolaşan sözlerin gerçek yönünü ortaya koyması yönü ile daha sonraki kitaplara örneklik teşkil etmektedir.

Sehâvî, el-Mekâsıd'ı sünnete yönelik tehlikeleri bertaraf etmek amacıyla yazdığını haber verir. O, kitabının önsözünde "Haberleri toplama konusunda beni buna sevk eden, gözümü ve kulağımı bu işe koyarak, kararlılığımı teşvik eden âmil, nereden alındığı bilinmeyen şeylerin nakil yarışına girilmesi, yalan ve bühtan olması muhtemel bir takım sözlerin Resûlullah'a (sav) izafe edilmesidir" demektedir.[513] Sehâvî, bunu yapan kimselerin; yalan haberin Hz. Peygamber'e isnadının haram olduğunu bilmeyen, hadisleri araştırmadan kesin kabul ve ret cihetine giden ve hadis nakli konusunda uzmanlığı olmayan kişiler olduğunu söyler.[514]

Sehâvî'nin (ö.902) çağdaşı olan Suyûtî (ö.911) ise et-Tezkira'nın üzerine yazdığı ed-Dürerü'l-Müntesira'ya "En önemli görev, halkın dilinde ve hadis konusunda yeteri kadar bilgisi olmayan fıkıhçılar nezdinde, şöhret bulan haberlerin durumunu beyan etmek, bu haberlerden aslı olanlarla olmayanların arasını ayırmaktır" diye başlamış ve aslında Zerkeşî'nin gerekçelerini özetlemiştir. [515]

Görüldüğü gibi daha ziyade sünnete yönelik tehlikeleri bertaraf etmek, halk arasında dolaşan ve hadis diye bilinen sözlerin gerçek durumunu beyan etmek, meslekten olamayan âlimlerin hadislerin sahîhi ile sahîh olmayanlarının ayırt edememelerinden dolayı düşebileceği tehlikelerden onları sakındırmak, bu ara aslı olduğu halde anlaşılmadığı veya az bilindiği için inkâr edilme ihtimali olan hadisleri de beyan etmek gibi gayelerle bu eserlerin kaleme alındığı anlaşılmaktadır.

[513] Sehâvî, a.g.e., s. 21-22.
[514] Sehâvî, a.g.e., s. 22.
[515] Suyûtî, **ed-Dürer**, s. 41.

E. MÜŞTEHİR HADİS VE MEVZÛ HADİS ESERLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Son dönem hadis ehli, müştehir hadis sahasındaki eserleri, mevzû hadislerle ilgili çalışmaların bir uzantısı olarak görmektedirler.[516] Onları buna sevk eden amil, her iki türdeki eserlerin, temelde sünnete yönelik tehlikeleri bertaraf etmek amacıyla yazılmış olmasıdır.

İbnu'l-Cevzî (ö.597/1200) önceki devirleri ile sonraki devirlerdeki ulemânın halini kıyas ederek eski ulemânın sahîh ve zayıf haberleri birbirinden çok iyi ayırdıklarını, ne var ki araştırma imkânının biraz daha güçleşmesi karşısında yeni nesillerin, gayretli ve uyanık seleflerinin eserleriyle yetinen birer mukallit olduklarını ifade eder. Kendi devrine dini asıl kaynaklarından alamayan, doğruyu yanlıştan ayıramayan ve uydurma haberlerle sahîh haberleri birbirinden ayıramayan bir takım kimselerin çıktığından halkın da bunlara güvenerek dinden olmayan şeyleri dinin esası gibi gördüklerinden bahseder.[517] Bu dönemde yaşayan ve özellikle meslekten olmayan âlimlerin, derleme türü eserlerdeki hadislerin gerçek durumuna vakıf olamadıkları için bunları naklederken hatalar yaptıkları, din aslî kaynaklarından almadan rivayetlerde bulundukları, haberlerin gerçek durumunu araştırmaktan uzak geçmişin eserleriyle yetinen taklitçi bir yapıya sahip oldukları görülmektedir. Söz konusu durum bir önceki bölümde Zerkeşî, Sehâvî ve Suyûtî'nin eserlerini kaleme alma gerekçeleri arasında uzman olamayan kişilerin düştüğü hatalara dair yaptığı tespitler ile benzerlik göstermektedir.

[516] Çakan, **Hadis Edebiyâtı**, s.143; Özkan, a.g.e., s. 216
[517] İbnu'l-Cevzî, **Mevzûat**, c. I, s. 8.

İbn Kesîr (ö.774/1372), el-Bâisu'l-Hasîs'te, Sehâvî Fethu'l-Muğîs'te "Halkın dilinde meşhûr olan hadislerden bir kısmını tam anlamıyla mevzûdur. Bu şekilde olanların sayısı gerçekten çoktur. Kim İbnu'l-Cevzî'nin Mevzûât'ına bakarsa onların çoğunu tanır" diyerek[518] bu eserler ile halkın dilinde dolaşan haberler arasında ilinti kurmuştur. Zerkeşî eserin önsözünde mevzû hadis ile ilgili bir fasıl açmış ve burada hadis âlimleri tarafından uydurma olduğu açık ve ayan olan bazı rivayetler hakkında onların değerlendirmelerine yer vermiştir.[519]

Sehâvî selefi Zerkeşî gibi kitabının önsözünde mevzû hadislere dikkat çekmekte ve okuyucuyu bu konuda uyarmakladır.[520] Sehavî her meslekten insanlar arasında genel kabul gören ve daha önce Zerkeşî'nin de mevzû olduğunu belirttiği haberleri üç başlıkta özetleyerek eserinin hatimesinde değinir. Bu başlıklardan ilki İmam Şafiî ve Ahmed b. Hanbel'in sâlih ve zâhid şahsiyetlerden Şeyban er-Raî (ö.161-170) ile görüştüğüne dair haberlerdir. Sehâvî, İbn Teymiyye'nin bunların doğru olmadığını söylediğini haber verir. İkincisi, meğazi, melâhim ve tarih kitaplarındaki rivayetler ki Sehâvî, Ahmed İbn Hanbel'in bunların aslı olmadığı söylediğini haber verir. Üçüncüsü ise bazı peygamber ve sahâbe kabirleri hakkında gelen haberler ki Sehâvî bunların da aslı yoktur der. [521]

Müştehir hadisler ile ilgili eserlerden es-Semhûdî'nin (ö.911/1505) el-Ğummaz'ı Sehâvî'nin el-Mekâsıdü'l-Hasene adlı çalışmasındaki meşhûr olan mevzû haberleri ayıklamak suretiyle oluşturulmuştur.[522] Daha geç dönem telif edilen eserler olmasına rağmen Molla Ali el-Kârî'nin (ö.1014/1605) el-Esrâru'l-Merfûa fi'l-

[518] Sehâvî, **Fethu'l-Muğîs**, c. II, s. 11.
[519] Zerkeşî, a.g.e., s. 31-34.
[520] Sehâvî, a.g.e., s. 22.
[521] Sehâvî, a.g.e., s. 548-9.
[522] Es-Semhûdî, Ebû'l-Hasan Nureddin, **el-Ğummaz âle'l-Lummaz fi'l-Ehâdisi'l-Müştehira**, tah. Muhammed İshâk İbrahim es-Selefî, Dâru's-Sevâ, Beyrut, 1406, s. 10.

Ahbâri'l-Mevdûa'sı yine halk arasında meşhûr hadisler hakkında yazılan eserlere kaynaklık etmiştir.[523] Aclûnî de eserinin hatimesinde İbnu'l-Cevzî, es-Sağânî ve Ali el-Kârî'nin Mevzûât'ından, İbn Hacer, Sehâvî'nin eserlerinden ve Suyûtî'nin el-Leâlî'sinden Firuzâbâdî'nin Sifru's-Saâde'sinden alıntılar yapmıştır.[524] Sağâni'nin el-Mevzûa'sı içinde bulunan hadislerin neredeyse tamamı Aclûnî tarafından *Keşfu'l-Hafâ'da* alfabetik olarak dizilen konu başlıklarına yerleştirilmiştir.[525]

Müştehir hadis sahasındaki eserler ile Mevzûât türü eserlerin beslendikleri kaynaklarında çoğu zaman müşterek olduğu görülmektedir. İbn 'Arrâk (ö.963), İbnu'l-Cevzî'nin *Mevzûât'ına* aldığı haberlerin çoğunun el-'Ukaylî'nin (ö.323/934) ve İbn Hibbân'ın (ö.354/965) *ed-Du'afa'sı*, Taberânî'nin (ö.360/970) *Mu'cemlerî*, İbn 'Adiy'in (ö.365/975) *el-Kâmil'i*, Hâkim'in (ö.378/988) eserleri, Dârekutnî'nin (ö.385/995) *el-Efrâd'ı*, İbn Şahin'in (ö.385/995) *Müsned'i*, Ebû Nuaym'ın (ö.430/1038) *Hilye'si* ve el-Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö.463/1070) musennafâtı olduğunu haber vermektedir.[526] Dikkat çekici olan, bu eserlerin aynı zamanda halk arasında meşhûr olan hadisleri toplayan kitaplar tarafından da en fazla referans gösterilen kaynaklar olmalarıdır.

Her ne kadar yazılış amaçları, muhtevaları ve beslendikleri kaynaklar bakımından müştehir hadis sahasındaki eserler ile mevzû hadisler sahasındaki eserler benzerlik gösterse de bu iki çalışma arasında bariz farklar da olduğu görülmektedir.

---

[523] Ali el-Karî, Nureddin Ali b. Muhammed Sultan, **el-Esrâru'l-Merfûa fi'l-Ahbâri'l-Mevdûa**, tah. Muhammed b. Lütfi es-Sabbâğ, el-Mektebetü'l-İslamî, Beyrut, 1986, s. 38, 98,99; Kandemir, **Mevzû Hadisler**, s. 161. Ayrıca bak, Ali el-Karî, **el-Esrâr**, tahkik edenin mukaddimesi, s. 11-13; Yine Ali el-Karî (ö.1014/1605) mevzu hadislerle ilgili el-Esrâr'ı insanların arasında meşhûr olan haberleri derleyen eserlere işaret ettikten sonra bu eserlerden Sehâvî'nin el-Mekâsıd'ındaki müştehir olan mevzu haberler üzerine bina eder.

[524] Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 401-424

[525] Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 414-417.

[526] İbn 'Arrâk, Ebû Hasan Ali b. Muhammed el-Kinânî, T**enzihu'ş-Şerîati'l-Merfûa ani'l-Ahbâri'ş-Şeni'ati'l-Mevzûa**, I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y., c. I, s. 4.

Zira müştehir hadis sahasındaki eserlerde sadece zayıf ve mevzû haberlere yer verilmemiştir. Usûl-i hadis açısından sahîh, hasen seviyesindeki haberler ile mütevâtir ve âhâd diyebileceğimiz haberler nerede ise %30 oranında bu eserlerde yer bulmaktadır. Hatta bu eserlerde dönemsel olarak artan oranda müttefekun aleyh riayetlere veya sadece Buhârî ve Sadece Müslim rivayetlerine rastlanmaktadır.

Halk arasında meşhûr hadisleri toplayan Zerkeşî, Sehâvî ve Aclûnî gibi müelliflerin eserlerinde genelde kayaklara şu iki maksatla müracaat edilmiştir:

a. Haberlerin geçtiği kaynakları tespit etmek: Sahîh, Sünen, Müsned, Müstedrek, Hadis Cüzleri, Emsâl, Garâib, Zühd, Dua, Mücâlese, Nevâdir, Menâkîb, Ahlâk, Fevâîd, Şerh, Tahric, Fetâvâ ve Hadis sahsındaki diğer ilmî disiplinlere ait eserler.

b. Haberlerin kabul veya red değerini ortaya koymak: Sahîh, Sünen, Müstedrek, İlel, Duâfa, Mevzûat, Fetâvâ.

Şâh Veliyullah Dihlevî (ö.1176/1762) hadis kitaplarını beş tabakaya ayırır. Ona göre dördüncü tabaka hadis kitapları Duafa türü eserler ile mevzû ya da son derece münker ve maklûb hadislere yer veren Mevzûat türü eserlerdir. Dihlevî'ye göre beşinci tabakayı oluşturan hadisler fukaha, sûfiyye ve tarihçiler arasında meşhûr olmuş, fakat ilk dört tabaka içerisinde bir aslı esası bulunmayan hadislerle, dini bütün olmayan fakat dili iyi bilen kimselerin cerhi mümkün olmayan sağlam bir isnadla, hadismiş gibi ileri sürdükleri Resûlullah'tan (sav) sadır olması imkânı bulunmayan beliğ sözlerdir. Ona göre bunlar İslam'da büyük fitnelere sebep olmuşlardır. Fakat hadis ilminde otorite olanlar bu tür rivayetlerin üzerindeki sis perdesini kaldırarak gerçek durumlarını

ortaya koymuşlardır.[527] Dihlevî'nin sözü ettiği beşinci tabaka hadisleri toplayan eserler müştehir hadis sahasında kaleme alınmış kitaplardır.

Kettanî (ö.1962), Risâle'sinde, mevzû hadislere dair eserler hakkında açtığı fasıldan sonra "Dillerde müştehir hadisler" adıyla yeni bir fasıl açmıştır.[528] Çağdaş usûlcülerden Camaleddin el-Kâsimî, hadis kitaplarını çeşitli tabakalara ayırmış, duâfâ ve mevzât kitaplarını dördüncü tabaka kitapları arasında saymıştır. Ona göre bu gruptaki eserlerde, Hz. Peygamber'in hadisleri ile ona ait olmayan sözler bilerek veya bilmeyerek birbirine karıştırılmış iken arası ayrılmış ve Hz. Peygamber'e ait olmayanlara işaret edilmiştir. Beşinci tabakadaki hadis kitapları ise aslında aslı olmadığı halde fıkıhçılar, süfliler, tarihçiler vb. kesimlerin dilinde müştehir olan haberleri içeren kitaplardır. Kâsimî bu tür haberin, mevzû haberlerden daha tehlikeli olduğunu söyler. [529] Zira mevzû hadisleri toplayan eserlerin konusu genelde sened veya metin tahlili sonrası Hz. Peygamber'e aidiyeti tartışılan rivayetlerdir. Hâlbuki müştehir hadis edebiyâtının konusu sadece Hz. Peygamber'e ait olan sözler değil bunun yanında İsrâiliyat türü haberler, sahâbe ve tâbiûnun sözleri, topluma yön veren birçok kesimin, dini içerikli mezhep, tarikat gibi oluşumların, dinamiklerini toplumsal olaylardan alan akımların, halk tarafından sevilen idarecilerin, her meslekten ilim ehli, şair ve ediplerin hatta sıradan halkın söylemleri olabilmektedir.

Değerlendirme kriterleri açısından da bu iki eser türü arasında bariz farklar vardır. Sehâvî, İbnu'l-Cevzî ve es-Sağânî gibi münekkitleri sahîh hadisleri zayıf veya mevzû seviyesine düşürdükleri gerekçesi ile eleştirilmektedir. Yine Sehâvî,

[527] Dihlevî, **Hüccetullâhi'l-Bâliğa**, c. I, s. 406-4011.
[528] Kettânî, Muhammed Muntasır, **er-Risâletü'l-Müstetrife li Beyâni Meşhûri Kütübi's-Sünneti'l-Müşerrafe**, Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, Beyrut, 1345, s. 148-154; 191-192.
[529] el-Kâsimî, **Kavâid**, s. 242

Necmeddin el-Gazzî ve Aclûnî'nin yaptıkları değerlendirmelerde zayıf ve mevzû haberler karşısında şu üç tavrı sergiledikleri gözlenmektedir:

a. Zayıf haberleri hasen seviyesine çıkarma,

b. Uydurma haberleri "manası sahîhtir" diyerek savunma

c. Uydurma haberleri zayıf seviyesine çıkarma.

Bu eserlerin yazılma gerekçesi her ne kadar Mevzûât türü eserlerin yazılma gerekçelerine benzese de müştehir hadis edebiyâtına dair çalışmaları dönemin siyasî, sosyal, ekonomik ve ilmi gelişmelerinden bağımsız olarak düşünmek mümkün değildir. Tahric çalışmalarının zirveye çıktığı, hadiste fetâvâ türü eserlerin yaygınlaştığı bir dönemde yazılan bu eserlerin, bu iki edebiyât türünün usûlünden de etkilendiği görülmektedir. Bu yönüyle ilgili eserleri Mevzûât türü eserlerin devamı gibi görmek yerine belki hem Mevzûât türü eserlerin hem fetâvâ türü eserlerin hem de tahric çalışmalardan beslenen yeni bir edebiyât dalı olarak telakki etmenin daha isabetli olacağı kanaatindeyiz.

F. MÜŞTEHİR HADİSE KAYNAKLIK EDEN MALZEME

İslamî ilimler içerisindeki disiplinler, temel esaslarını oluştururken, ilkelerini Kur'an ve Sünnete dayandırma gereği duymuşlardır.[530] Bu yönüyle hadis, fıkıh, tefsir, kelam, ahlak, tasavvuf gibi disiplinlere ait çalışmalarda değişik maksatlarla ayetlerin yansıra bol miktarda hadisler de kullanılmıştır. Kullanılan hadislerin içerisinde sıhhat açısından sahîh rivayetler olduğu gibi, aslı hadis olmadığı halde hadis diye bilinen sözler de mevcuttur.

[530] Benzer değerlendirmeler için bak. Özafşar, M. Emin, "Polemik Türü Rivayetlerin Gerçek Mahiyeti", **İslamiyât**, C. I, S. 3, Temmuz-Eylül, 1998, s. 19; Çolak, Ali, "Müslüman Toplumlarda Anlayış ve Fikirlere Meşruiyet Kazandırma ve Norm Oluşturmada Hadislerin Rolü", **Çorum Ün. İlâhiyat Fak. Der**., C. 5, S. 1, Ocak-Haziran, 2005, s. 196-197.

Müştehir hadislerle ilgili edebiyâtın öncüsü durumundaki Zerkeşî (ö.794/1392), "*insan tabiatına uyumlu olma"* ile *"şöhret bulma*" arasında kabul edilebilir bir ilişki kurulabileceği görüşündedir.[531] Buna sava göre insanların tabi ve fıtrî özellikleri ile uyumlu olan ve kaynağını dinden veya toplumun dinamiklerinden alan sözler, halk arasında daha hızlı yayılmaktadır. İslam kültürünün inanç, ahlak, örf, adet, sanat, estetik, mimari gibi alanlarda oluşan her türlü yazılı ve şifahî mirasın içerisinde Hz. Peygamber'in hadisleri yanı sıra toplum tarafından sevilen idareciler başta olmak üzere her kesimden ilim, hikmet ve fikir ehli kimselerin sözleri ile halk deyişleri yer almaktadır. Özellikle halkın dilinde şöhret bulan hadisler ile hadis olmayan bu sözlerin gerçek durumunun ortaya konması bu edebiyâtın teşekkülünün temel sebebidir.

Müştehir hadis edebiyâtın öncüsü durumundaki Zerkeşî başta olmak üzere bu edebiyâta dair müelliflerin çalışmalarında tetkik edilmek üzere genel hatları ile dört tür malzeme ele alınmıştır:

a. Merfû içerikli hadisler,
b. Mevkûf ve maktu içerikli rivayetler,
c. Önceki dinlerden iktibaslar,
d. Kelâm-ı kibâr cinsinden sözler.

[531] Zerkeşî, a.g.e., s. 25.

1. MERFÛ HABERLER

Hz. Peygamber'e isnad edilen söz, fiil ve takrirleri -ister muttasıl ister munkatı isnadla rivayet edilmiş olsun- içeren bütün hadislere "merfû hadis" denilmiştir.[532] Bu bölümde İslamî disiplinler içerisinde fıkıhçılar, mutasavvıflar, tefsirciler, kelamcılar, dilciler vb. mesleklerdeki ilim ehlî arasında müştehir olmuş merfû haberlere yer verilecektir.

Zerkeşî[533], Sehâvî[534], Gazzî[535] ve Aclûnî[536] eserlerinde fıkhî konularda müştehir olan haberlere dair örneklere yer verirler. Müellifler bâblarına göre tertip ettiği başlıklarda, ibadetler başta olmak üzere muamelât, ferâiz[537], helaller, haramlar

---

[532] Bu tariften de anlaşılacağı üzere merfu, her zaman muttasıl olmaz, bazen mürsel, bazen munkatı', bazen da mu'dal olur. Bak. Sehâvî, **Fethu'l-Muğîs**, s. 102; Suyûtî, **Tedrîb**, c. I, s. 183-184; Es-San'ânî, Muhammed b. İsmail, **Tevdîhu'l-Efkâr li Meâni Tenkîhi'l-Enzâr**, Mektebetü's-Selefiyye, Medine, c. I, s. 254.

[533] Zerkeşî, et-Tezkira'da Ahkâm bâbında çoğu zayıf ve mevzu olan 31 habere yer verir. Bak. Zerkeşî, a.g.e., s. 35-76.

[534] Sehâvî, fıkıhçılar arasında müştehir olmuş "Kim âlim ve takva sahibi birisinin arkasında namaz kılarsa bir nebinin arkasında namaz kılmış gibi olur" haberine eserinde yer verir. Haber Hanefi kaynaklarından el-Mebsût'ta geçmektedir. Karşılıklı olarak Bak. Serâhsî, **el-Mebsût**, c. I, s. 42- Sehâvî, a.g.e., s. 351, H. No: 76. Yine Sehâvî, "Ziynet eşyasının zekâtı, ödünç vermektir" haberinin fıkıhçılar arasında meşhûr olduğunu söyler. Bak. Sehâvî s. 273, H. No: 537; Beyhakî, Ebû Bekir, Beyhakî, **Ma'rifetu's-Sünen ve'l-Asâr**, tah. Abdulmûtî Emin Kal'acı, Dâru'l-Va'y, Haleb, 1991, c. VI, s. 144; **es-Sünenü'l-Kebîr**, c. IV, s. 140; İbn Ebî Şeybe, a.g.e., c. VI, s. 473, H. No: 10282. Hz. Ali için batan güneşin geri çevrilmesine dair rivayet hakkında bak. Sehâvî, a.g.e., s. 264-65, H. No: 517- Tahâvî, **Müşkilu'l-Âsâr**, c. II, s. 8-14.

[535] "Kim namazdan bir rekâta yetişirse namaza yetişmiş demektir" hadisi hakkında karşılıklı bak. Gazzî, a.g.e., s. 436, H No: 1803- Buhârî, Mevâkitu's-Salât 28, H. No: 555; Müslim, Mesâcid 30, H. No: 161; Ebû Dâvûd, Salat 241, H. No: 1121; Tirmizî, Cum'a 376, H. No: H. No: 524; İbn Hanbel, c. II, s. 270.

[536] "Ey Aişe, kavminin cahiliye ile yakınlığı olmasaydı Kâbe'yi yıktırır onu Hz. İbrahim'in temelleri üzerine bina ederdim" haber hakkında bak. Buhârî, İlim 48, H. No: 126; Hac 41, H. No: 1507- 1508; Müslim, Hac 69, H. No: 401; Tirmizî, Savm 47, H. No: 875; Nesâî, Hac 125, H. No: 2902; İbn Hanbel, c. VI, s. 136, 176, 179, 180; Abdurezzâk, **el-Musannef**, c. III, s. 270, H. No: 14109; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 165, H. No: 2127.

[537] Fıkıhçılar arasında meşhûr olan "Kim bir şeyi görmeden satın alırsa o muhayyerdir" haberi hakkında bak. Serahsî, Muhammed b. Ahmed, **el-Mebsût**, Dâru'l-Ma'rife, I-XXX, Beyrut, 1993, c. VI, s. 209; Sehâvî, a.g.e., s. 461-2, H. No: 1079; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 233, H. No:2399. Haber hakkında bak. Dârekutnî, **Sünen**, Büyü' 8; Beyhakî, **Sünen**, c. V, s. 268, H. No: 10205-6, 10208; İbn Ebî Şeybe, **el-Musannef**, c. IV, s. 268, H. No: 1997; c. IV, s. 268, H. No: 19974. "Allah'ın en sevmediği şey boşanmadır" haberi hakkında bak. eş-Şirâzî (ö.476), Ebû İshâk, **el-Mühezzeb fi Fıkhı'l-İmâmi'ş-Şâfiî**, tah. Muhammed ez-Zuhaylî, Dâru'l-Kalem, Dimaşk, 1996, c. III, s. 3; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, c. VIII, s. 235; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 29, H. No: 39. Haber hakkında bak. Ebû Dâvûd, Talak 3, H. No: 2178; İbn Mâce, Talak 1, H. No: 2018. "Farzları öğreniniz ve öğretiniz çünkü o ilmin yarısıdır. O, unutulacaktır. Ümmetimden çekilip alınacak olan ilk şey de odur" haberi hakkında bak. Eş-Şirâzî, el-**Mühezzeb**, c. III, s. 3; İbn Kudâme, el-**Muğnî**, c. VIII, s. 235; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 29, H. No: 39. Haberin kaynağı hakkında bak. Ebû Dâvûd, Talak 3, H. No: 2178; İbn Mâce, Talak 1, H. No: 2018.

ve mekruhât[538] gibi fıkhî konulara dair rivayetleri tetkik etmektedirler. Örnek olması açısından Zerkeşî fıkıhçılar arasında müştehir olan "Mescidin civarında namaz yoktur, namaz mescidin içindedir" rivayetini ele alır.[539] Haber Tahâvî'nin (ö.321/933) el-Müşkilu'l-Asâr'ı[540] başta olmak üzere Şâfiî mezhebi usûl-i fıkha dair İmam Gazâlî'nin (505/111) el-Mustasfa ve el-Menhûl'ünde[541], Hanefî kaynaklardan Serahsî'nin (ö.483/1090) el- Mebsut'unda[542], Hanbeli fıkıhçı İbn Kudame'nin (ö.643) el-Muğnî'sinde yer almaktadır. Her ne kadar rivayet fıkıhçılar arasında merfû olarak bilinse de Dârekutnî[543] dışındaki diğer muhaddisler haberi Hz. Ali'ye isnad etmektedirler.[544] Haberin merfû varyantı hakkında Beyhakî zayıf derken[545], Zerkeşî merfû varyantın mahfuz olmadığını, rivayetin Hz. Ali'ye isnad edildiğini ifade eder.[546]

Yine bir takım fıkıh kaynaklarında yer alan "Siz kadınlardan her biriniz, zamanın (ayın) yarısını namaz kılmadan beklersiniz" rivayeti hakkında[547]

---

[538] "Bizim için iki kan ve iki ölü helal kılınmıştır: Balık ve çekirge ile ciğer ve dalak" haberi hakkında bak. İmâm Şafî, **el-Ümm**, c. II, s. 366; eş-Şirâzî, **el-Mühezzeb**, c. I, s. 448; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, c. XI, s. 43; Sehâvî, a.g.e., s. 44, H. No: 36. Haber hakkında bak. İbn Mâce, Et'ıme 31, H. No: 3314; İbn Hanbel, c. II, s. 97. "Denizin suyu temizdir, ölüsü helaldir" haberi hakkında bak. Şirâzî, **el-Mühezzeb**, c. I, s. 13; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, c. I, s. 34; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 334, H. No: 2891. Haber hakkında bak. Ebû Dâvûd, Tahâre 41, H. No: 83; Tirmizî, Tahâre 52, H. No: 69; Nesâî, Miyâh 4, H. No: 332; İbn Mâce, Sünnet 38, H. No: 386. "Güvercinle oynamak fakirliği sürükler" haberi hakkında bak. Sehâvî, a.g.e., s. 383, H. No: 855.

[539] Zerkeşî, a.g.e., Ahkâm 28, s. 60-61.

[540] Tahâvî, a.g.e., c. I, s. 394.

[541] Gazâlî, **el-Mustasfâ**, c. I, s. 188**; el-Menhûl**, c. I, s. 185

[542] Serahsî, **el-Mebsût**, c. I, s. 29

[543] Dârekutnî, **Sünen**, Salat 80, c. I, s. 419, 420.

[544] İmâm Şâfiî, **el-Ümm**, c. VII, s. 165; Abdurrezzâk, **el-Musannef**, c. I, s. 497, H. No: 1915; İbn Ebî Şeybe, **el-Musannef**, c. I, s. 303, H. No: 3469; Beyhakî, **Sünen**, c. III, s. 57, H. No: 4722-24.

[545] Beyhakî, **Sünen**, c. III, s. 57, H. No: 4723.

[546] Zerkeşî, a.g.e., Ahkâm 28, s. 60-61. Yine fıkıh sahasındaki eserlerde geçen ve meşhûr olan "Gündüz namazı sessizdir" haberi bazı fıkıh eserlerinde geçmektedir. Bak. Eş-Şirâzî (ö.476), **el-Mühezzeb**. 249; Serahsî (ö.483), **el-Mebsût**, c. II, s. 76, c. IV, s. 54; Merğınanî, **el-Hidâye**, c. I, s. 53; İbn Rüşd (ö.595), Ebû'l-Velîd Muhammed, **Bidâytü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid**, Matbaatu Mustafa el-Bâb, Mısır, 1975, c. I, s. 212. Haber hakkında Nevevî, "Batıldır. Aslı yoktur" dedikten sonra bu konuda Dârekutnî'nin "Hz. Peygamber'den rivayet edilmemiştir. Bu fukahâdan bir kısmının sözüdür" görüşünü aktarır. Nevevî (ö.676), Ebû Zekeriyya, **el-Mecmûu Şerhi'l-Mühezzeb**, c. III, s. 46; Zerkeşî, a.g.e., Ahkâm 25, s. 66.

[547] Eş-Şirâzî, a.g.e., s. 143; Gazâlî, **el-Mustasfâ**, c. II, s. 263.

Beyhakî'den nakille Zerkeşî, bazı fıkıhçıların haberi merfû olarak naklettiğini ama haberin merfû bir aslının olmadığını bildirir.[548]

Nevevî, Müslim Şerh'inde kendi dönemindeki fıkıh ehlinin zayıf hadisler karşısındaki tavrına işaret ederek "Fıkıh ehlinden birçoklarının ahkâm konusunda zayıf hadisle delil getirmesi ve bu tür hadislere itimat etmesi gerçekten doğru değildir ve çirkin bir şeydir. Eğer bir hadisin zayıf olduğu bilinirse, onunla delil getirilmesi helal değildir. Zira ahkâm konusunda zayıf hadisle delil getirilmeyeceği ehl-i hadis tarafından ittifakla kabul edilmiştir. Eğer hadisin zayıf olduğu bilinmiyorsa o zaman bu konuda ehil olan kişi hadisin durumunu araştırması gerekir. Eğer ehil değilse işin ehline sormalıdır. Bunu yapmadan bu tür hadislerle delil getirmesi helal değildir" demektedir.[549] Yine Zerkeşî eserini kaleme alırken kendi dönemindeki fıkıh ehlinin hadislerin durumunu bilmekte ehil olmadıklarından dolayı ya zayıf ve mevzû hadisleri delil getirdiklerini ya da sahîh hadisleri mevzû zannederek yok saydıklarını haber verir.[550] Sehâvî, bazı re'y ashâbının, kıyasa delil olmak üzere kendi görüşlerine uyan sözleri, hadis şeklinde Hz. Peygamber'e isnad ettiklerini söylemektedir.[551]

Zerkeşî hadis uyduranlar içerisinde fıkıh ehlinden bazı mutaassıp kesimlere işaret ederek "Ehl-i reyden bazı fıkıhçılar celî kıyasla delil getirerek hüküm verirken bu delili Allah Resul'üne (sav) nispet etmeyi caiz görürlerdi ve Allah Resûlü (sav), şöyle şöyle buyurdu derlerdi. Sen onların kitaplarının fıkıhçılarının fetvalarına benzeyen birçok hadisle dolu olduğunu görürsün. Zira onlar bu tür hadisler için sahîh bir senedi bulmazlar" demektedir.[552]

---

[548] Zerkeşî, a.g.e., Ahkâm 29, s. 70. Bak. Beyhakî, **el-Ma'rifetu's-Sünen**, c. II, s. 145 H. No: 2157.
[549] Nevevî, el-**Minhâc**, c. I, s. 126.
[550] Zerkeşî, **et-Tezkira**, s. 25.
[551] Sehâvî, **Fethu'l-Muğîs**, s. I, s. 264.
[552] Zerkeşî, **en-Nüket**, c. II, s. 285.

İbn Teymiyye başta olmak üzere Zerkeşî, Sehâvî, Gazzî ve Aclûnî'nin eserlerinde sûfîler arasında meşhûr olan rivayetlere örnekler yer almaktadır. Bu cümleden olmak üzere "Ben bilinmeyen gizli bir hazine idim, tanınmayı arzu ettim, mahlûkatı yaratıp kendimi onlara bildirdim, onlar da beni bildiler."[553], "Ben yere ve göğe sığmadım mümin kulumun kalbine sığdım"[554], "Fakirlik iftiharımdır"[555], "Kavmi içindeki şeyh ümmeti içindeki peygamber gibidir"[556], "Kendini bilen Rabbini bilir"[557], "Mü'minin ferasetinden sakınınız, çünkü o Allah'ın nuru ile bakar" [558] haberleri örnek verilebilir. Genelde müştehir hadis sahasındaki eserlerde haberin geçtiği kaynaklara işaret edilmiş, nadirde olsa rivayetin sıhhat durumuna değinilmiştir. Müelliflerden Zerkeşî ve İbn Teymiyye haberler hakkında hüküm verirken müteşeddid, Sehâvî,

---

[553] İbn Arabî, haberi Futuhât'ta ele almış ve hadisin keşfen sabit, naklen gayri sahîh olduğunu haber vermiştir. Bak. İbn Arabî, Muhyiddin, **el- Futühhâtü'l-Mekkiyye**, I-IV, Mısır, 1329, c. II, s. 399; c. II, s. 322. İbn Teymiyye, Zerkeşî ve İbn Hacer hadisin sahîh veya zayıf bir senedinin bulunmadığını, dolayısı ile aslının olmadığını söylemişlerdir. Bak İbn Teymiyye, **Kussâs**, 69-70- h no: 3; Zerkeşî, **et-Tezkira**, Zühd, H. No: 20, s. 136; Sehâvî, a.g.e., s. 377, H. No: 836; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 132, H. No: 2016.

[554] Haber, başta İbn Arabî'nin Fütuhatı olmak üzere Mevlana'nın Divan'ı ve Sadrettin Konevî'nin Kırk Hadis'inde geçmektedir. Bak. İbn Arabî, a.g.e., c. I, s. 316; Mevlânâ, Celâleddin er-Rumî, **Divân-ı Kebir**, haz. Abdulkadir Gölpınarlı, I-VII, Ankara, 1992, c. II, s. 104; Konevî, Sadruddin, **Hadis-i Erbaîn**, çev. Abdulkadir Akçiçek, Rahmet yay. İstanbul, 1970, s. 84. İbn Teymiyye ve takipçileri Aclûnî ve Sehâvî, haberin İsrâiliyyâttan olduğunu ifade etmişlerdir. Bak. İbn Teymiyye, **Kussâs**, s. 67, H. No: 1; Zerkeşî, **et-Tezkira**, Zühd, H. No: 18, s. 135; Sehâvî, a.g.e., s. 329, H. No: 988; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 99, H. No: 1884.

[555] Gazâlî (ö.505/1111) hadisi eserlerinde "el-Aczü fahrî ve'z-zühdü hırfetî" "Acizlik iftiharım, zühd mesleğimdir" şeklinde yer vermektedir. Gazâlî, **İhyâ Ulûmi'd-Dîn**, I-IV, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, t.y., c. IV, s. 361. İbn Teymiyye, İbn Hacer ve Sehâvî hadise mevzu ve batıl hükmünü vermişlerdir. Bak. İbn Teymiyye, **Kussâs**, s. 75, H. No: 12; Sehâvî, a.g.e., s. 347, H. No: 843.

[556] İbn Hibbân **ed-Duâfa**, c. II, s. 39, H. No: 571; Deylemî, a.g.e., c. II, s. 373, H. No: 3666; ez-Zehebî, **Mizan**, c. IV, s. 150. Gazâlî, İhyâ'sında yer verdiği hadise (Gazâlî, a.g.e., c. I, s. 8), Irâkî zayıf derken, (Irâkî, **el-Muğnî**, c. I, s. 48, H. No:189) İbn Teymiyye, Zerkeşî ve Sehâvî mevzu demektedirler. Bak. İbn Teymiyye, **Kussâs**, s. 85, H. No: 24; Zerkeşî, **et-Tezkira**, Fadâil, H. No: 38, s. 190; Sehâvî, a.g.e., s. 298-99, H. No: 607. Yine "Ben Allah'tanım mü'minler bendendir" hadisi hakkında İbn Teymiyye ve Zerkeşî "Resûlullah'tan böyle bir söz sabit değildir" derken, Sehâvî ise hocası İbn Hacer'in "yalan, uydurmadır" dediğini haber veriri. Bak. İbn Teymiyye, **Kussâs**, s. 70, H. No: 4; Zerkeşî, a.g.e., Fadâil 36, c. I, 89; Sehâvî, a.g.e., s. 122, H. No: 190. İbn Arabî "Ebrar'ın sevapları mukarabunun günahları seviyesindedir" sözünü sûfiyye atfetmiştir. Bak. İbn Arabî, a.g.e., c. II, s. 109. Sehâvî ce Aclûnî ise Ebû Said el-Harrâz'a (ö.277/890) nispet etmişlerdir. Bak. İbn Teymiyye, a.g.e., s. 84, H. No: 58; Sehâvî, **el-Mekâsıd**, s.220, H. No: 403; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 318 H. No: 1135.

[557] İbn Arabî hadis olarak zikreder. Bak. İbn Arabî, a.g.e., c. I, s. 483, 591, c. II, s. 44, 50, 73, 458, c. IV, s. 455. Sözün Yahya b. Muaz b. Ca'fer el-Razi'ye (ö.258/872) ait oluğuna dair değerlendirmeler için bak. Nevevî (ö.676/1277), **Fetâvâ**, H. No: 6, s. 248; Zerkeşî, a.g.e., Zühd, H. No: 10, s. 129; Sehâvî, a.g.e., s. 481, H. No: 1147.

[558] Zerkeşî, **et-Tezkira**, Fadâil, s. 181, H. No: 27.

Suyûtî, Gazzî ve Aclûnî'nin ise mütesahil davranmışlardır.[559] Bununla ilgili tetiklere "Müştehir Hadislerle İlgili Eserlerin Muhteva Değerlendirmesi" bölümünde yer vermeyi düşünmekteyiz.

Tefsirciler arasına meşhûr olan hadisler arasında, "evli erkek ve kadının zina ettiğinde recm edilir"[560] ve "İnsanoğlunun iki vadi dolusu malı olsa üçüncüyü de ister onun midesini topraktan başkası doyurmaz" rivayetleri örnek gösterilebilir.[561] Hicri V. asırda vefat eden Ragıb el-İsfehanî (ö.425) Kur'an'da geçen zulüm kelimesini "Zulüm, bir şeyi kendisinin ait olmadığı bir yere koymak " şeklindeki tarif etmektedir.[562] Aclûnî, bu tarifin insanlar arasında meşhûr hadis olarak dolaştığını bildirmektedir.[563] Yine Tarihçiler arasında Hz. Peygamber'in anne babasının ona iman edinceye kadar dünyada yaşaması[564] dair haberin meşhûr olduğu haber verilmektedir. Bu haberin Şam şairlerinden Hafız İbn Nasıriddin beyitleri arasında şu şekilde kullanmaktadır:

"*Nebi'nin anne ve babasını yaşattı*

Fazlının ve lütfunun gereği, Nebiye iman etsin diye."[565]

Mezhepler arasında görülen siyasî ve itikâdî ihtilafların yine bu tür eserlerde müştehir haber şeklinde yer bulduğunu görmekteyiz. Sehâvî ve Aclûnî, Ehl-i sünnetin görüşünü özetleyen "Kur'an, Allah'ın kelâmıdır, yaratılmış değildir. Kim bunun dışında bir şey söylerse küfre girmiş olur"[566], "İman kalp ile tasdik dil ile ikrâr, erkân

---

[559] İbn Teymiyye'nin sûfîlere yönelik tutumları ve tasavvuf hakkındaki görüşleri için bak. Emil Homerin, "Memluklüler Dönemi Mısır'ında Sûfîler ve Tasavvuf Aleyhtarları", çev. Salih Çift, **Uludağ Ün. İlâhiyat Fak. Der**., c. 11, S. 1, Bursa, 2002, s. 250- 264.
[560] Sehâvî, a.g.e., s. 299, H. No: 608.
[561] Sehâvî, a.g.e., s. 400, H. No: 901.
[562] el-İsfehanî, **Müfredât**, s. 954.
[563] Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 51, H. No: 1693.
[564] Sehâvî, **el-Mekâsıd**, s. 44, H. No: 37.
[565] Sehâvî, a.g.e., s. 44, H. No: 37. Aynı şekilde "Allah kaza ve kaderini infaz etmek istediğinde, kaza ve kaderi yerini buluncaya dek akıllı olanların akıllarını başlarından çıkarır alır" alır haberi Ebû Ömer ez-Zahid şiirleştirmişti. Bak. Sehâvî, **el-Mekâsıd**, s. 54, H. No: 53.
[566] Sehâvî, a.g.e., s. 351, H. No: 765; **Fethu'l-Muğîs**, c. I, s. 308; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 94, H. No: 1869.

ile ameldir" [567], "İman artar ve eksilir"[568] ve "İmam artmaz eksilmez"[569] haberlerine eserinde yer verirler. Zerkeşî, "Ümmetimin helaki üç fırkadandır: Kaderiyye, ırkçılık yapanlar, sağlam olmayan haberleri rivayet edenler"[570] haberini, Sehâvî Haricilerin amelin imandan bir cüz olduğunu savunmak için içki içmenin küfür sayıldığını iddia eden "İçki içen puta tapan gibidir" rivayetini[571], Aclûnî ise Kur'an, Allah'ın kelâmıdır, mahlûk değildir görüşü bağlamında "Allah'ın kitabından bir ayet Hz. Muhammed'den ve ailesinden hayırlıdır"[572] rivayetini meşhûr haberler arasında sayar.

Şiîler arasında bir kısmı siyasî maksatlarla kullanılan "Ben kimin mevlâsı isem Hz. Ali'de onun mevlâsıdır"[573], "Harun Musa'ya göre ne durumdaysa, sen de bana göre öylesin"[574], "Vasiyetim, sırrım ve halifem ehlimdendir. Benden sonra halefim olmada en hayırlı kişi Ali b. Ebi Talib'tir"[575] "Ben ilmin şehriyim. Ali ise kapsıdır"[576], "Mehdî, Hz. Fatıma'nın neslinden olacaktır"[577], "Hüseyin bendendir ben de Hüseyin'denim"[578], "Her kim benim ile ailemin arasını Ali'den ayırırsa, şefaatime nail olamaz"[579], "Ümmetimin âlimleri, İsrailoğulları'nın peygamberleri gibidir"[580],

[567]Zerkeşî, a.g.e., Ahkâm, s. 67, H. No: 26; hadis hakkında İbnu'l-Cevzî, mevzu hükmünü verir. Bak. Sehâvî, a.g.e., s. 166, H. No: 278.
[568]Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 23, H. No: 25; İbnu'l-Cevzî, a.g.e., c. I, s. 30.
[569] Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 224, H. No: 685.
[570] Zerkeşî, a.g.e., Mukaddime, s. 26.
[571] Sehâvî, a.g.e., s. 433, H. No: 1005.
[572] Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 19, H. No: 21.
[573] Gazzî ve Aclûnî rivayetin değerlendirmesinde ne gadir hum hadisesinden ne de Şia'nın hadise yüklediği anamdan bahsetmezler. Bak. Gazzî, a.g.e., s. 486-7, H. No: 2014 Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 274, H. No: 2591.
[574] Gazzî, a.g.e., s. 568, H. No: 2440; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 382, H. No: 30177.
[575] Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 335, H. No: 2895
[576] Sehâvî, a.g.e., s. 121, H. No: 189.
[577] Sehâvî, a.g.e., s. 498, H. No: 1205.
[578] Sehâvî, a.g.e., s. 222, H. No:2805.
[579] Ali el-Kârî, a.g.e., s. 354, H. No: 511; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 268, H. No: 2553.
[580] Zerkeşî, aslı yoktur demektedir. Bak. Zerkeşî, a.g.e., Fedâil, H. No: 8, s. 167; Gazzî, a.g.e., s. 285, H. No: 1122.

"Zülfikâr gibi kılıç, Ali gibi delikanlı yoktur"[581] hadisleri ile kırtas hadisi[582] yine halk arasındaki meşhûr hadisleri toplayan eserlerde yerini almaktadır.

Bu arada dil âlimleri arasında "العبد مجزي بعمله : إن خيرا فخير ، وإن شرا فشر" "Kul ameline göre karşılık görür: Ameli iyi ise iyi, kötü ise kötüdür" sözü, dil kuralları açısından "كان" nin isminin gizlendiği yerlere dair verilen örnekler arasında nahivciler nezdinde meşhûrdur.[583] Yine aynı kural çerçevesinde " النّاس مجزيّون بأعمالهم، إن خيرا فخير، وإن شرّا فشرّ" "İnsanlar yaptıklarına göre karşılık görürler, hayırsa hayır, şer ise şerdir" [584] sözü ile "Suheyb ne güzel kuldur, Allah'tan korkmasa bile, ona asi olmazdı"[585] haberi meşhûr haberler arasında yer almaktadır. "الآدمي كالنخلة إذا قطع رأسه مات" "İnsan hurma gibidir. Başı kesilince ölür" sözünde "Kâf" harfinin cer etmesine dair örnek olarak meşhûr oluğunu haber verir.[586] Sehâvî, "أصل كل داء البردة" "Her hastalığın başı çok yemek" [587] haberinin tahricinde, "البردة" kelimesindeki "râ" harfinin fethası ile veya sukûnu ile okuması konusunda dilciler ve muhaddisler arasındaki münakaşaya dikkat çeker ve harfi sükûn ile okuyan muhaddislerin isabet ettiğini söyler.[588]

---

[581] Sehâvî, a.g.e., s. 532, H. No: 1305; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 363, H. No: 3069.
[582] Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 383, H. No: 3187.
[583] Gazzî sözün İmâm Müslim'de geçen hadisi kudsî hadise benzediğini söyler. Bak. Gazzî (1061), **İtkânü ma Yahsun**, s. 277, H. No: 1079; Nahiv eserleri için bak. Es-Seyrafî (ö.358), Yusuf b. Ebi Saîd, **Şerhu Ebyati Sibevyh**, tah. Dr. Muhammed Ali er-Rîh, I-II, Mektebetü'l-Külliyyeti'l-Ezheriyye, Mısır, 1974, c. I, s. 27.
[584] Sehâvî, a.g.e., s. 506, H. No: 1235; Gazzî, a.g.e., s. 517, H. No: 2163; İbn Hişam, Ebû Abdullah, Şerhu **Katru'n-Nedâ ve Bellü's-Sedâ**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2001, s. 113; İbn Hâcib (ö.646), Cemaleddin b. Osman el-İsnevî, **el-Kifâye fî İlm'n-Nahv**, Muh. Dr. Salih Abdulazim, Mektebetü'l-Edeb, Kahire, 2010, s. 26.
[585] Sehâvî, a.g.e., s. 515, H. No: 1257.
[586] Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 17, H. No:12.
[587] Dârekutnî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer, **el-'Ilelü'l-Varidetü fi'l-Ehâdîsi'n-Nebeviyye**, I-XV, Dâru Tıbbiyye, Riyad, c. XII, s. 73; Deylemî, a.g.e., c. I, s. 419; İbn Hibbân, **Duâfa**, c. I, s. 214; İbn 'Adiy, **Kâmil**, c. II, s. 83. Ayrıca bak. Zerkeşî, a.g.e., Tıb, H. No: 1, s. 145; Sehâvî, a.g.e., s. 446, H. No: 1032.
[588] Sehâvî, a.g.e., s. 83-84, H. No: 120.

2. SAHÂBE VE TÂBİÛN SÖZLERİ

Hadisler içerisinde, ümmetin en hayırlı nesli olarak görülen sahâbîlerin sözleri ve davranışları özel bir değerlendirmeye tabi tutulmuş, Hz. Peygamber'in hadislerinin tespit ve naklinde gösterilen titizlik sahâbeye olan mervîyyatta da gösterilmiştir.[589] Sahâbî sözlerine karşılık olarak hadis usûlü âlimleri "mevkûf hadis" terimini kullanmalarına mukabil, fıkıhçılar "sahâbî kavli", "sahâbî re'yi", "sahâbî içtihatları", "sahâbî fetvaları" tabirlerini tercih etmişlerdir.[590]

Sahâbe sözlerinin ve fetvalarının Hz. Peygamber'e nispet edilme ve kaybolma ihtimalinden dolayı hadisçiler tarafından merfû hadisler gibi toplandığı görülmektedir. Bu düşüncenin, hadis çevrelerinde, h. II. asrın başlarında yerleşmeye başladığı kabul edilmektedir. Nitekim Medineli muhaddis Salih b. Keysân (ö.140/757) ile İbn Şihâb ez-Zührî (ö.124/742) birlikte hadis derlemeye başladıkları zaman, ez-Zührî sahâbe kavillerini yazarken Salih is yazmamıştır.[591]

İbn Hacer'in ifadesiyle hadisler içerisinde mevzû olduğunun tespiti en zor olan kısmı; yalan söylediği bilinmeyen râvîlerin, sahâbe veya başkalarına ait sözleri Allah Resûlü'ne izafe ederek aktardıklarıdır.[592] Zira bunların tespiti özel çabaya ihtiyaç duyar. Her ne kadar bir hadis mevkûf olsa da nihayetinde rivayetin hükmen merfû olma ihtimali bulanmaktadır. Bu yönüyle bir sözün sahâbeye mi yoksa Allah Resûlü'ne (sav) mi ait olduğunun tespiti bazen çok zor olabilmektedir. Hele hadis ilmini meslek edinmeyenler ve hadis ilimleri hakkında fazla bir derinliği olmayan

---

[589] Aydınlı, Abdullah, "**Mevkuf"**, DİA, Ankara, 2004, c. XXIX, s. 457,
[590] Toksarı, Ali, "Hadis İlmi açısından Sahâbî Kavli ve Değeri", **Erciyes Ün. İlahiyat Fak. Dergisi**, S. 2, Kayseri, 1985, s. 339-355.
[591] Abdurezzâk, **el-Musannef**, s., H. No: 20487| el-Hatîb, **el-Câmiî li Ahlâkı'r-Râvî**, c. II, s. 190. Buna dair değerlendirmeler için bak. Hatiboğlu, M. Sâid, **Müslüman Kültürü Üzerine**, Kitabiyât yay., Ankara, 2004, s. 20 vd..; Sahâbenin hadisleri Hz. Peygamber'e ref etmekteki tereddütleri için bak. Suiçmez, **Hadiste Ref Problemi**, s. 109-110.
[592] Sehâvî, **Fethu'l-Muğîs**, c. I, s. 309.

kişiler için bu mesele içinden çıkılmaz bir soruna dönüşebilmektedir. Müştehir hadis sahasındaki eserlerin aslında yazılış gayelerinden birisini de bu olduğu söylenebilir.[593]

Tespit edebildiğimiz kadar Zerkeşî, Sehâvî ve Aclûnî'nin eserlerinde yer bulan sahâbî sözleri, içtihatları, fetvaları, reyleri şeklindeki mevkûf hadisler ile sahâbenin merfû hadisler dışında Hz. Peygamber'den nakletmiş olabileceği kabul edilen hükmen merfû rivayetler rakamsal olarak şu şekilde gösterilebilir:

Müellif	Mürsel ve Hükmen Merfû Rivayet Sayısı	Sahâbî Kavli Olarak Belirtilen Rivayet Sayısı
Zerkeşî	4	3
Sehâvî	63	3
Aclûnî	110	10

Tabloda bu eserlerde geçen merfû olarak şöhret bulup aslen mevkûf, mürsel veya hükmen merfû olan rivayet sayılarına dair sayısal bilgiler "Mürsel ve Hükmen Merfû Rivayet" sütununda gösterilmiştir. Bunun yanında özellikle sahâbî ismi verilerek "falanın kavli" şeklinde geçen rivayetler ise "Sahâbî Kavli Olarak Belirtilen Rivayet" sütununda belirtilmiştir. Buna göre Zerkeşî, mevkûf, mürsel ve hükmen merfû haberlere Sehâvî ve Aclûnî'ye göre daha az yer verdiği görülmektedir. Bunda müelliflerin müştehir hadisin içerik ve kapsamına dair çizdikleri çerçevenin etkisinden bahsedilebilir. Zira Zerkeşî, müştehir hadisleri daha çok mevzû ve zayıf merfû hadisler

[593] Sehâvî, **el-Mekâsıd**, Müellifin Mukaddimesi, s. 21. Bu türden haberlere örnek olarak "Bizim için iki kan ve iki ölü helal kılınmıştır: Balık ve çekirge ile ciğer ve dalak" haberi zikredilebilir. Haberin kaynakları için bak. İbn Mâce, Et'ıme 31, H. No: 3314; İbn Hanbel, Müsned, c. II, s. 97. Beyhakî haberin mevkûf olması görüşünü daha sahîh bulmakta haberin hükmen merfu' olduğunu düşünmektedir. Bak. Beyhâkî Ma'rife, c. XIII s. 466. İbn Hacer ve Sehâvî de haberin hükmen merfu' olduğu kanaatindedir. Bak. İbn Hacer, **Telhîsu'l-Habîr**, c. I s. 26; Sehâvî, **Makâsıd**, s. 44, H. No: 36.

ekseninde değerlendirirken, Sehâvî ve takipçisi Aclûnî ise daireyi genişletmekte ister mevzû ister sahîh olsun merfû, mevkûf, maktu' hatta manası hoş olan sözlere kadar haberleri müştehir hadis kategorisine dâhil etmektedir.[594]

Yukarıdaki tabloda sahâbî kavli diye belirtilen rivayet sayısı diğer kısma göre daha az olduğu görülmektedir. Fakat sahâbî kavli olarak geçen haberler fıkhî içerikli haberler değil, sahâbenin insanlar nezdinde genel kabul gören söz ve düşünceleridir.[595] Muhtemelen müellifler sahâbeye ait olan bu mervîyyâtı değerlendirirken daha çok hadis usûlü ölçülerine bağlı kalmayı tercih etmişler ve bu tür rivayetleri "mevkûf hadis" ve "falanın kavli" şeklinde tahric etmişlerdir.

Üzerine hüküm bina edilen rivayetlere Ebû Hureyre'ye nispet edilen "Selamın kelime ve harflerini uzatmamak sünnettir" sözü ile tâbiûn dönemi müçtehitlerinden İbrahim en-Nehaî'ye nispet edilen "Tekbir uzatılmaksızın yapılmalıdır"[596] sözü örnek olarak verilebilir. Sehâvî, bu iki sözün Allah Resulüne nispet edilerek halk arasında meşhûr olduğunu haber vermektedir.[597]

Zerkeşî "Allah'ın geri bıraktığı gibi onları (kadınları) siz de geri bırakın" rivayeti muhtemelen kendi döneminde o kadar meşhûr olmuş olmalı ki, sözün Buhârî ve Müslim'in Sahîhler'i içerisinde geçtiğini söyleyen kişilere rastladığını ifade eder.[598] Aclûnî söz hakkında Ali el-Kârî'nin Mevzûât'ında, el-Hidâye şarihi İbnu'l-Humâm'dan (ö.861/1457) nakille "meşhûr olmasına rağmen merfû bir varyantı

[594] Sehâvî, a.g.e., Müellifin Mukaddimesi, s. 21; Aclûnî, a.g.e., Müellifin Mukaddimesi c. I, s. 8-9.
[595] Örnek olması açısından, "Her hastalığın kaynağı soğuktur" sözü Ebû Mes'ud'a nisbet edilmiştir. Bak. Sehâvî, a.g.e., s. 84, H. No: 121; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 132, H. No: 380. "Allahım beni senin yolunda şehit olmakla rızıklandır, Resûl'ün (sav) beldesinden ayırma" hakkında Aclûnî, "Efendimiz Hz. Ömer'in sözüdür" demektedir. Bak. Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 118, H. No:539.
[596] Bak. Tirmizî, Salât 107, H. No: 397, s. 1667.
[597] Sehâvî, **el-Mekâsıd**, s. 189, H. No: 342; **el-Ecvibe**, s. 377.
[598] Zerkeşî, **et-Tezkira**, Ahkâm, H. No: 21, s. 62.

yoktur" dediğini aktarır.[599] Kaynak taramasında haberin mevkûf olarak sahâbeden İbn Mes'ûd'a nispet edildiğini ve İsrailoğulları ile ilişkilendirilen bir haberde geçtiğini görmekteyiz.[600] Haberin İbn Mes'ud dışında Hz. Aişe'den gelen başka bir varyantında ise Hz. Aişe bu olayı aktarır ve arkasından İsrailoğulları'nın kadınlarına mescidin haram kılındığını ve kadınlara da hayız olma cezası verildiği söyler. Ama bu rivayette "Allah'ın geri bıraktığını siz de geri bırakın" kısmı yoktur.[601] Hz. Aişe'nin "Şayet Allah Resûlü (sav) kendisinden sonra kadınların neler yaptığını görseydi İsrailoğulları'nın kadınlara mescidi yasakladığı gibi onlara mescidi yasaklardı" sözü yine bu konuda kadınlara verilen hayız cezası olmadan kaynaklarda geçmektedir.[602] Hz. Aişe rivayetinde "Allah'ın geri bıraktığını siz de geri bırakın" kısmının olmamasında hareketle bu ifadenin İbn Mes'ûd'a ait bir kanaat olduğunu söyleyebiliriz. Haberdeki İsrailoğulları'nın kadınlarına mescidlerin yasaklandığı ile ilgili kısmın ise sahâbe arasında ehl-i kitaptan menkul haberler arasında bilindiği ve kadınların davranışlarındaki aşırılıklar karşısında yorum olarak ifade edildiği ihtimal dâhilindedir. Bununla beraber haberin meslekten olmayan ilim ehli arasında çeşitli fıkhî meselelere delil olarak kullanıldığı görülmektedir. Nitekim Hanefi fıkıh eserlerinden el-Hidaye'de Mergînanî (ö.593/1197) haberi, kadınların namaz safındaki yerlerini tespit etmek üzere delil olarak kullanmaktadır.[603]

---

[599]Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 67, H. No: 156; İbn Humâm, Kemaluddin, Fethu'l-**Kadîr**, I-VII, Dâru'l-Fiker, Beyrut, c. I, s. 360.

[600] Bu rivayete göre İbn Mes'ud kadınları gördüğünde "Allah'ın geri bıraktığını siz de geri bırakın. Nitekim İsrailoğulları zamanında kadınlar erkelerle beraber saf tutarlardı. Kadınlardan birisi dost edindiği zaman ayakkabı giyer ve onu (dostunun boyuna yetişmek) için uzatırdı. Allah'ta onlara hayız olmayı musallat etti." dediği nakledilir. Abdurrezzâk, el-**Musannef**, c. III, s. 149, H. No: 5115; Taberânî, **el-Mu'cemu'l-**Kebîr, c. IX, s. 295, H. No: 9484.

[601] Abdurrezzâk, a.g.e., c. III, s. 193, H. No: 5114.

[602] Abdurrezzâk, a.g.e., c. III, s. 149, H. No: 5113.

[603] Mergînanî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ebi Bekir, **el-Hidâye Şerhu Bidayeti'l-Mübtedî**, I-IV, Mektebetü'l-İslamiyye, c. I, s. 56

Anlaşıldığı kadarı ile Zerkeşî, Ali el-Kârî ve Aclûnî, yukarıdaki haberi zayıf veya mevzû hadis şeklinde değerlendirmekte ve halkın arasında bu şekilde meşhûr olduğunu ifade etmektedirler. Sahâbe kavlî veya fetvası şeklinde anlaşılabilecek bu söz müştehir hadis edebiyatına dair eserlerde mevzû haber kapsamında ele alınmıştır. Aslında bu türden haberlerin mevzû haber şeklinde değerlendirilmesi ise pek isabetli değildir.[604]

Sahâbîden nakledilen eski dinlere ait haberlerin halk arasında meşhûr olmasına dair "Susmak hikmettir, yapanı azdır" rivayetini örnek verebiliriz.[605] İsrâiliyat menşeli olan rivayet Taberî tefsirinde Ebû Hureyre'den nakille, Vehb b. Münebbih 'in "kara'tü fi'l-hikmeti" "hikmette okudum" sözüyle başlamaktadır. [606] Kaynaklarda Vehb b. Münebih'e (ö.114/732) hikmet ismiyle nispet edilen eserler arasında Hikmetü Lokman ve Hikmetü Vehb isimli kitaplar bulunmaktadır. Fakat bu kitaplar günümüze kadar ulaşmadığı için kitapların mahiyeti hakkında bir hükme varmak zordur. [607] Kelâmî içerikli olarak İbn Abbâs'a nispet edilen "Allah'ın ilk yarattığı şey kalemdir"[608] sözü de bu kapsamda düşünülebilir.

---

[604] Bu konuda el- Mevsılî (ö.632/1234) bir eser yazmıştır bak. El-Mevsılî, Ömer b. Bedir, **el-Vukûf âle'l-Mevkûf**, nşr. Ümmü Abdullah bint. Mamrûs el-Aselî, Riyad, 1407. Ayrıca bak. el-Fellâte, Ömer b. Hasan Osman**, el-Vad'u fi'l-Hadîs**, Müessesetü Menâhilu'l-İrfân, Beyrut, 19781, c. III s. 63.

[605] Haber kaynaklarda "Ona (Hz. Dâvûd'a) demiri yumuşattık. Geniş zırhlar imal et, örgüsünü ölçülü yap (diye emrettik)" (Sebe Sûresi 34/10-11) ayetinin tefsirinde, Hz. Enes'e dayandırılan bir rivayette geçer. Buna göre Hz. Lokman, Hz. Dâvûd zamanında yaşardı. Bir gün Hz. Dâvûd zırhı örmek için demiri eliyle bükmeye başladı. Hz. Lokman bu duruma şaşırdı ve ne yaptığını sormak istedi. Fakat hikmet ehli olması soru sormasını engelledi. Hz. Dâvûd işi bittiğinde: "Evet, savaşın zırhı işte budur" dedi. Bunun üzerine Hz. Lokman "Yapanı az olsa bile susmak hikmettir. Ben sana bir şey sormak istedim ama sen bana tekrar dönene kadar sustum" dedi, şeklinde bu haberi nakleder. Bak. el-Hâkim, **Müstedrek**, c. II, s. 458, H. No: 3582; Beyhakî, **Şuabu'l-Îmân**, c. IV, s. 264, H. No: 5026.

[606] Kurtubî, Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekir, **el-Câmiu'l-Ahkamu'l-Kur'an**, c. XIV, s. 56.

[607] Hıdır, a.g.e., s. 380-384. Vehb b. Münebbih'ten nakledilen İsrâiliyat türü rivayetler hakkında bak. ez-Zehebî, **Siyer**, c. IV, s. 544-5; Hıdır, a.g.e., s. 366-385.

[608] Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 347, H. No: 842.

Sahâbenin tabiînden rivayeti meselesi hadis usûlünde "el-Ekâbir ani'l-Esâğir"[609] başlığı altına işlenir. Hadis âlimleri bu tür rivayetlerin bir kısmının İsrâiliyat türü rivayetler olduğunu belirtirler.[610] Müştehir hadisler sahasında eser veren iki müellif Sehâvî (ö.902/1496) ve Suyûtî (ö.911/1505), sahâbeden bu tür rivayette bulunanlar arasında Abâdile, Ebû Hüreyre, Hz. Ömer, Ali, Enes ve Muaviye'yi zikrederler.[611]

Bunun yanında Sehâvî, merfû bir rivayet içinde yer alan sahâbe sözlerinin zamanla meşhûr olmasına dair örneklere yer verir. Ebû Hüreyre'den (ra) rivayet edildiğine göre bir kişi Allah Resûlü'ne (sav) gelerek tek elbise içerisinde namaz kılma hakkında sormuş, Allah Resûlü (sav): "Sizin hepiniz iki elbise bulabiliyor mu?" diye karşılık vermişti. Sonra adam Hz. Ömer'e aynı soruyu sorduğuna o, "Allah genişlettiğinde siz de genişletin" dedi."[612] Sehâvî, bu rivayetin ikinci kısmında geçen Hz. Ömer'in sözünün sahâbe kavli olarak müştehir olduğunu haber vermektedir.[613] Bunun yanında Sehâvî, merfû bir hadiste geçen "Kadınlar, birbirlerine yardım ederler" sözünün İkrime'ye ait olduğunu, bunun hadisin metnine derc edildiğini ve Hz. Peygamber'in sözü olarak halk arasında meşhûr olduğunu söyler.[614]

---

[609] İbnü's-Salâh, **Ulûmu'l-Hadîs**, s. 307-309; Suyûtî, **Tedrîb**, c. II, 386; Koçyiğit, **Hadis Terimleri**, s. 297-8; Konuyla ilgili değerlendirmeler için bak. Hıdır, a.g.e., s.397-405.

[610] Sehâvî, **Fethu'l-Muğîs**, c. IV, s. 167, Suyûtî, a.g.e., c. II, 386.

[611] Sehâvî, a.g.e., c. IV, s. 167; Suyûtî, a.g.e., c. II, 386. Buna dair değerlendirmeler için bak. Hıdır, a.g.e., s. 401-405; Şahyar, Ayşe Esra, "Sahâbe'nin Tâbiûn'dan Hadis Rivayeti", **Hadis Tetkikleri Dergisi**, c. VIII, S. 1, yıl 2010, s. 125-144.

[612] Buhârî, Salat 9, H. No: 365, s. 32; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 32, H. No: 1623.

[613] Hadiste Hz. Ömer'e isnad edilen söz "إذا وسع الله فأوسعوا" şeklindedir. Bak. Sehâvî, **el-Mekâsıd**, H. No: 81, s. 67.

[614] İkrime'nin rivâyet ettiğine göre; Temime bint. Vehb eski kocası Rifâa'dan boşandıktan sonra Abdurrahman İbnu'z-Zubeyr el-Kurazî ile evlenmiş, bir süre sonra Temime kocasının eş olma kabiliyeti bulunmadığını şikâyet etmek üzere Hz. Peygamber'e gelmişti. O sırada evde olan Hz. Aişe'ye kocasından dert yandı. Nihayet Allah Resûl'ü (sav) gelince İkrime "Kadınlar, birbirlerine yardım ederler" dedi. Kadın, derdini Allah Resûlü'ne anlattığında Hz. Peygamber, Abdurrahman ile beraber olmadıkça eski kocası Rifâa'ya dönemeyeceğini söyledi. Bak. Buhârî, Libâs 23, H. No: 2639, 5725; Sehâvî, a.g.e., s. 510, H. No: 1244.

Şiâ arasında, Allah Resûlü'nün (sav) yıkanması esnasında göz çukuruna biriken sudan içen Hz. Ali'nin, evvelkilerin ve sonrakilerin ilmine varis olduğuna[615] dair haber meşhûr olmuştur. Yine Aclûnî, Şiâ'nın, Allah Resûlü'nün (sav) göbeğinde biriken suyu Hz. Ali'nin içtiğini, bundan dolayı bıyıklarının uzamadığını, kendilerinin de Hz. Ali'ye uyarak bıyıklarını kesmediklerini iddia ettiklerini söyler.[616] Bu tür haberlerin bir sahâbeye nispet edilerek zamanla bazı kesimler arasında sahâbe kavli olarak müştehir olmuş uydurma haberler şeklinde düşünülmemesi mümkündür.

Bunun yanında müştehir hadis edebiyatına ait eserlerde sahâbe sözlerinin zamanla şöhret bularak sahâbe kavlî olarak meşhûr olmasında dair örnekler vardır. Tefsirciler ve tarihçiler arasında mevkûf olarak meşhûr olan haberlere Hz. Ali'ye isnad ederek aktarılan "insanların gayretleri karınları, şerefleri malları, kıbleleri kadınları, dinleri dirhem ve dinarları oldukları günler gelecektir" haberi örnek verilebilir.[617] Aclûnî, klasik tefsirlerde geçen Suyûtî'nin ed-Durru'l-Mensur'da Kehf suresi 60. Ayetini tefsir ederken naklettiği Hz. Ali ile Hızır karşılaşması haberinin halk arasında meşhûr olduğunu söyler.[618] Tarihçiler arasında meşhûr olan "Hz Ali Hayber'in kapısını kaldırdı" haberi hakkında Sehâvî, rivayetin bütün yolları çok zayıftır, bundan dolayı bazı âlimler bu rivayeti kabul etmemişlerdir"[619] demektedir.

Zühd ve rekâik türü rivayetlere İbn Ömer'e nisbet edilen ve sonra sûfî çevrelerde sahâbe kavli olarak meşhûr olan "Sabaha erdiğinde akşama kavuşacağım diye düşünme, akşama ulaştığında sabaha ereceğim deme. Ölüm için hayatta iken

---

[615] Nevevî, **Fetâvâ**, H. No: 12, s. 251; Zerkeşî, **et-Tezkira**, Fadâil, H. No: 43, s. 193.
[616] Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 149, H. No: 2077.
[617] Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 399, H. No: 3229.
[618] Aclûnî, a.g.e., c. II, s.396, H. No: 3252. İbnu'l-Cevzî habere mevzu hükmünü verir. Bak. İbnu'l-Cevzî, a.g.e., c. I, s. 198.
[619] Sehâvî, **el-Mekâsıd**, s. 255-6, H. No: 416.

hazırlık yap. Hastalık için de sağlığın kıymetini bil"[620] sözü ile Hz. Ömer'in "Yabancılar gibi giymekten ve lüks içinde yaşamaktan sakınınız"[621] sözleri örnek verilebilir. Tarihçiler ve Fıkıhçılar nezdinde ise cemrelere atılan taşın yükseltilmesi ve bunun haccın kabulüne işaret olduğu konusunda İbn Ömer ve Ebû Saîd'den gelen mevkûf haberlerin meşhûr olduğu görülmektedir.[622]

Sahâbînin genel geçer kabul gören söz, düşünce ve darb-ı mesel haline gelen deyişlerinin insanlar arasında meşhûr olduğuna dair örnekler de vardır. Bu cümleden Hz. Ali'nin "Kendisiyle batılın kast edildiği hak bir söz"[623], Hz. Ömer'in "İlmi evlilikten önce yapınız ki ilim erbabı olasınız" [624], Hz. Aişe'nin "Bu konuda eğer Allah Resûlü'nden (sav) bir söz geçmemiş olsaydı ben her gün kötü olacak derdim"[625] sözleri örnek verilebilir.[626]

Diğer yandan Tâbiîn'in büyüklerinden Mutarrif b. Abdillah b. eş-Şihhîr'e (95/713)[627] nisbet edilen "Mü'minin korkusu ve ümidi tartılacak olsa bunlardan birisi iman sahibinde ağır basmaz"[628], Şam fakihlerinden ve tâbiûnden Mekhul'a

---

[620] Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 84, H. No: 203.
[621] Sehâvî, **el-Mekâsıd**, H. No: 272, s. 161.
[622] Sehâvî, a.g.e., s. 425, H. No: 970.
[623] Bak. Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 128, H. No: 1999. Yine "Kelimesi yumuşak olanın muhabbeti kaçınılmazdır" haberi için bak. Sehâvî, a.g.e., s. 494-5, H. No:1193; "İnsanlar uykudadırlar. Öldüklerinde uyanacaklardır." Bak. Sehâvî, a.g.e., s. 507, H. No: 1238. Ayrıca bak. Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 361, H. No: 3055; Sehâvî, a.g.e., s. 304, H. No: 619.
[624] Bak. Sehâvî, **el-Mekâsıd**, s. 187, H. No: 340. Ayrıca "Korkaklık ve cesaret, Allah'ın dilediği kimsenin içeresine koyduğu mizaçlardır" bak. Mâlik, Cihâd 15, H. No: 991; Kuzâî, a.g.e., s. 84, H. No:213; Sehâvî, **el-Mekâsıd**, s. 203. "İnsanlar, babalarından ziyade zamanlarına benzerler" bak. Zerkeşî, **et-Tezkira**, Fiten, H. No: 9, s. 221.
[625] Söz hakkında bak. Sehâvî, a.g.e., s. 374, H. No: 826.
[626] Hz. Hasan'ın Muaviye'nin devlet başkanlığını kabul etmesi üzerine insanların "Ey Mü'minlerin arı" dediklerinde onun "Ar içinde olmak, ateş içinde olmaktan daha hayırlıdır" sözü mesel halinde şöhret bulan sözlerdendir. Bak. Sehâvî, a.g.e., s. 326, H. No: 671. Amr b. As'ın "Kişinin kötülülerine mani olmayan namaz onu Allah'tan uzaklaştırmaktan başka bir şeyi artırmaz" sözü için bak. Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 277, H. No: 2602. Ebû'd-Derdâ'nın "Biz insanların yüzlerine güleriz ama kalbimiz onlara lanet eder" sözü için bak. Sehâvî, a.g.e, H. No: 194, s.123. Allah Resûlü'ne (sav) ait bir mesel olarak geçen "Kişinin inzivaya çekilmesi için evler ne güzel yerdir. Orada gözü, kulağı, kalbi ve dilini korur" haberi hakkında bak. Sehâvî, a.g.e., s. 514, H. No: 1256. Selman'ı Farîsî'nin "Âlimin ilmi, cahilin namazından hayırlıdır" haberi hakkında bak. Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 329, H. No: 2866.
[627] ez-Zehebî, **Siyer**, c. VII, s. 209
[628] Sehâvî, a.g.e., s. 402, H. No: 907.

(ö.112/730) nispet edilen "Çocuklar arasında adaletli davranmayan öğretmen kıyamet gününde zalimlerden yazılır" sözü merfû hadis olarak meşhûr olmuştur.[629] Saîd b. Cübeyr'e (ö.95/714) nisbet edilen "Mü'min kandırılandır" sözü[630] ile Şa'bî'ye (ö.103/721) nisbet edilen ""Bilmiyorum" demek ilmin yarısıdır"[631] sözü meşhûr olan maktu' haberler arasında zikredilebilir.

Müştehir hadis sahasındaki müellifler, halkın arasında aslen sahâbî fetvası veya kavli iken Hz. Peygamber'in sözü olarak müştehir olan haberlerden bir kısmını, mevzû haber kapsamında değerlendirmişlerdir. Bunun yanında sahâbeden sadır olan söz ve uygulamaların zamanla yayılarak meşhûr olan sahâbe kavline dönüştüğüne dair örnekler de bulunmaktadır. Anlaşıldığı kadarı ile meşhûr olan sahâbe kavillerinin zamanla bazı çevrelerde Hz. Peygamber'in hadisi gibi görülerek müştehir olması karşısında müellifler, bu haberlerin gerçek durumunu ortaya koyacak eserler kaleme almışlardır.

3. ÖNCEKİ DİNLERDEN İKTİBASLAR

Hristiyan kültürü ile ilgili olmakla beraber daha ziyade Yahudi kültürüyle alakalı efsanevî ve dinî içerikli rivayet ve haberler yanında[632] Mecusilik, Sâbîîlik gibi eski din ve kültürlerden İslam kaynaklarına aktarılan bilgilere genellikle İsrâiliyat denilmektedir.[633]

İsrâilî haberler karşısında nasıl bir tavır takınılması gerektiğine dair Hz. Peygamber'den nakledilen rivayetler, bize bu işin Medine'ye hicretten sonra

---

[629] Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 215, H. No: 2321.
[630] Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 366, H. No: 2691.
[631] Sehâvî, a.g.e., s. 524, H. No: 1280.
[632] Hıdır, Özcan, **Yahudi Kültürü**, İnsan yay., İstanbul, 2006, s. 23; Hüseyin ez-ez-Zehebî, Muhammed, **el-İsrâiliyat fi't-Tefsîr ve'l-Hadîs**, 1406, s. 13; Aydemir, Abdullah, **Tefsirde İsrâiliyat**, Beyân yay. İstanbul, t.y., s. 6; Cerrahoğlu, İsmail, **Tefsir Tarihi**, Fecr yay., Ankara, 2010, s. 95.
[633] Hatipoğlu, İbrahim, "**İsrâiliyat"**, DİA, TDV yy, İstanbul, 2001, c. XXIII, s. 195; Hıdır, a.g.e., s. 24, 29-30; ez-Zehebî, a.g.e., s. 13-14.

başladığını göstermektedir.[634] Muhtemelen hadislerin sözlü rivayetine verilen müsaade ile aynı anda yürüyen Ehl-i Kitap'tan nakilde bulunma izninin Allah Resûlü'nden (sav) nakledilen "Bir ayet dahi olsa benim sözlerimi nakledin/tebliğ edin. İsrailoğullar'ından nakilde bulunun, bunda sakınca yoktur. Kim bana yalan isnat ederse cehennemdeki yerini hazırlasın" hadisi ile bağlantılı olduğu söylenebilir.[635] Hz. Ömer'in, elindeki Tevrat sayfalarını Resul-i Ekrem'e okumaya başlaması üzerine onun bundan hoşnut olmadığına dair rivayetler de bulunmaktadır.[636] Hz. Peygamber'in bu konudaki menfi tavrı muhtemelen henüz İslam inanç esasları ve ahkâmının yerleşmediği Medine dönemimin ilk yıllarına ait bir tedbir olarak düşünülebilir. Bu davranışıyla Allah Resûlü (sav) sahâbîlerin Kur'an'dan başka bir kaynağa yönelmelerini engellemek istemiştir. Nitekim Zerkeşî bu yasağın yukarıdaki hadisle beraber kalktığı görüşündedir.[637]

İslam tarihinde ilk defa diğer din mensupları ile ilişkiye geçildiği dönemlerle birlikte girmeye başlayan İsrâiliyat, Ehl-i Kitâp'tan çok sayıda kimsenin Müslüman olmasıyla, geniş boyutlara ulaşmıştır.[638] Hz. Peygamber'in vefatından sonra, başta Kur'an-ı Kerîm olmak üzere tarih ve menakıp türü eserlerde kısa ve kapalı olarak zikredilen kıssa ve tarihi olaylardaki boşluklar diğer mukaddes kitaplara müracaat edilerek doldurulmaya başlandı.[639] Kur'an tefsirinde İsrâiliyat türü haberlerin daha

---

[634]Ehl-i Kitap, Tevrat-ı İbranice okuyor ve onu Müslümanlar anlaması için Arapça tefsir ediyorlardı. Bunun üzerine Resûlullah (sav): "*Ehl-i Kitâb'ı ne tasdik edin ne de yalanlayınız. Sadece; "Biz, Allah'a ve bize indirilmiş ona iman ettik*" (Bakara (2), 136) deyiniz" buyurdu. Hadis kaynaklarında değişik lafızlarla yer alan söz konusu rivayette, Ehl-i Kitap'tan nakledilen haberler konusunda zahirde tarafsız/yansız bir tavır takınma öngörülmektedir. Buhârî, Tefsir (1) 11, Şehâdât 29, İ'tisâm 25, Tevhid 51; Abdurrezzâk, a.g.e., c. VI, s. 111; İbn Hanbel, c. I, s. 136. Rivayet hakkında geniş değerlendirme için bak. Hıdır, a.g.e., s. 217-223.

[635] Buhârî, Enbiya, 50, İlim 13; Dârimî, Mukaddime 46; İbn Hanbel, c. II, s. 159; 202, 214; Abdurrezzâk, a.g.e., c. VI, s. 109; c. X, s. 312.

[636] İbn Hanbel, c. III, s. 387, 470, 471, c. VI, s. 261, 262.

[637] Hıdır, a.g.e., s.100, 241-42; Zerkeşî, a.g.e., s. 27; Ayrıca bak. Ebû Zehv, **el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn**, s. 19-191.

[638] Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, s. 95.

[639] Cerrahoğlu, a.g.e., s. 96.

önce Ehl-i Kitaptan olup bilahare İslam'la şereflenen sahâbî ve tabiînden başta Abdullah b. Selâm, Temim ed-Dârî, Kâb el-Ahbâr, Vehb b. Münebbih, Mâlik b. Dinar gibi bir kısmı müfessir bir kısmı muhaddis olan âlimler tarafından yaygın olarak rivayet edildiği görülmektedir.[640] Fakat muhaddislerin, İsrâilî rivayetleri kabul konusunda tefsirci ve tarihçiler göre daha titiz davrandıklarını belirtmek gerekir. Zira gerek yukarıdaki Hz. Peygamber'in İsrâiliyat hakkındaki sözleri gerekse muhaddislerin sahâbe döneminden itibaren hadis kabulündeki titizlikleri, bu tür haberlerin tayin ve tespitinde onları daha dikkatli davranmaya sevk etmiştir.[641]

Tefsirler başta olmak üzere değişik eserlerde yer alan ve halkın da arasında meşhûr olan, mahiyeti hakkında kritik edilmeye ihtiyaç duyulan haberlerin müştehir hadise dair eserlerde yer aldığını görmekteyiz. İlk olarak Zerkeşî, İbn Teymiyye 'den nakille "Kalp Allah'ın evidir" haberinin Hz. Peygamber'e isnad edilen bir aslı olmadığını ve İsrâiliyyâttan olduğunu söyler.[642] Sehâvî, Abdullah b. Selâm (ö.43/663) ve Ka'bu'l-Ahbâr'a nispet edilen ve kıyametin zamanına işaret eden "Peygamber toprağın altında bin yıl beklemez"[643] sözünün İsrâiliyat nev'inden bir haber olarak halk arasında yayıldığını söyler. Yine "Uzun sakal aklın azlığına delildir" sözünün Tevrat'ta geçen "Sakalın uzunluğu seni aldatmasın nitekim keçide de sakal vardır" sözüne benzediğini[644], "Beytü'l-Makdis, içinde akreplerin dolu olduğu altından bir kaptır" sözünün Tevrat'ta da geçtiğini söylemektedir.[645] Fakat bu türden haberlerin Ahd-i Atik'te ve Ahd-i Cedîd'de bugün yerlerini bulamamaktayız.

---

[640] İbn Kesîr, **Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri**, çev. Bekir Karlığa, Bedreddin Çetiner, I-XVI, Çağrı yay. İstanbul, c. XVI, s. 92.
[641] Hıdır, a.g.e., s. 31-32.
[642] İbn Teymiyye, a.g.e., s. 69 H. No: 2; Zerkeşî, **et-Tezkira**, Zühd, H. No: 19, s. 136; Sehâvî, **el-Mekâsıd**, s. 356, H. No: 774; Ali el-Kârî, **el-Esrâr**, s. 228; Aclûnî, **Keşf**, c. II, s. 99, H. No: 1885.
[643] Sehâvî, haberin aslı yoktur demektedir. Bak. Sehâvî, a.g.e., s. 507, H. No: 1241; Aclûnî, a.g.e., c. II s. 314, H. No: 2799; Aydemir, a.g.e., s. 119.
[644] Sehâvî, a.g.e., s. 322, H. No: 663.
[645] Sehâvî, a.g.e., s. 175, H. No: 306.

İbn Abbâs'ın "Allah, yedi kat göğü ve yerden bir o kadarını yaratandır" ayetini tefsirciler arasında meşhûr olan İsrâiliyat kaynaklı "Yedi arz vardır. Her arzda sizin peygamberiniz gibi peygamberler vardır. Hz. Âdem gibi Hz. Âdem, Hz. Nuh gibi Hz. Nuh…" haberi ile tefsir ettiğini söyler.[646] "Ben iki Kurbanlığın oğluyum"[647] rivayetinde Aclûnî, "Sahâbe, tâbiûn ve onlardan sonra gelen nesiller tarafından Hz. İbrahim'in kurbanlık olan oğlu Hz. İsmail'dir. Hz. İshak'ın olduğuna dair görüş batıl olmakla birlikte Ehl-i Kitâb'dan alınmıştır. Ehl-i Kitap ise elleri ile Tevrat'ı tahrif etmişlerdir" diyerek Yahudi kültüründeki inançlara dikkat çeker.[648]

Bununla birlikte İsrâiliyyâttan olduğu halde bazı haberlerin menşeine değinilmemiştir. Hârût, Mârût ve Zühre kıssası[649] hakkında Zerkeşî, hadisin râvîlerinden Musa b. Cübeyr'in "mestûru'l-hâl" olduğunu, rivayetin Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde ve Taberî'nin tefsirinde geçtiğini söyler ama rivayetin İsrâiliyat olduğuna işaret etmez.[650] Sehâvî, Zerkeşî'ye ilave olarak hadisin İbn Hibbân'ın Sahîh'inde ve İbnü's-Sünnî'nin (ö.363/974) Amelü'l-Yevm ve'l-Leyl'de geçtiğini, kesin olmayan bir ifade ile İbn Münzîr ve Beyhakî'nin haberi Ka'bü'l-Ahbâr'a nisbet etiklerini söyler. Aclûnî de benzer açıklamalar yapmaktadır.[651] Bu şekilde Sehâvî ve Aclûnî net bir şekilde haber hakkında İsrâiliyat ibaresini

---

[646] Sehâvî, a.g.e., s. 70-71, H No: 91. Ayet için bak. Talak (65), 2. Ayrıca bak. İbn Kesir, **Tefsir**, c. IV, s. 494;

[647] el-Hâkim, **Müstedrek**, c. II, s. 609. Ayrıca bak. el-Taberî, a.g.e., c. X, s. 510.

[648] Aclûnî, c. I, s. 199, H. No: 606; konu hakkında geniş bir değerlendirme için bak. Hıdır, a.g.e., s. 284-293. Yine o, eserinde Hz. İsa'nın Şam'ın doğusundaki beyaz minarenin üstüne inzal buyuracaktır, rivayetini bu kapsamda zikreder. Bak. Aclûnî, c. II, s. 394, H. No: 3240.

[649] Aydemir, **Tefsirde İsrâiliyat**, s. 181-207. İbn Hanbel, a.g.e., c II, s. 134; İbn Hibbân, **Sahîh**, c. XI, s. 63; Beyhakî, **Şuab**, c. I, s. 179; Sünen, c. X, s. 4.

[650] Zerkeşî, **et-Tezkira**, Kısâs, H. No: 2, s. 205.

[651] Sehâvî ve Aclûnî, Hârût, Mârût ve Zöhre ile ilgili rivayetin Taberî'nin tefsirinde geçtiğini haber vermekte ve dolaylı yoldan haberi İsrâiliyat türü haberleri nakleden Ka'bu'l-Ahbâr'a nisbet ederler. Sehâvî, a.g.e., s. 521, H. No: 1272; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 330, H. No: 2871.

kullanmamışlar, sadece haberin zayıf da olsa Ka'bu'l-Ahbâr'a nispet edildiğini söylemişlerdir.[652]

Sehâvî, Necmeddin el-Gazzî ve Aclûnî, Hz. Havva'nın yaratılmasıyla ilgili halkın dilinde meşhûr olan "Kadın eğe kemiğinden yaratılmıştır" hadisine yer verirler ve bu rivayetin Hz. Havva'nın Hz. Âdem'in eğe kemiğinden yaratıldığına işaret ettiğini söylerler.[653] Aslında bu yorum, Tevrat'ta bir ayet olarak da geçmektedir.[654] Sehâvî hadisin müttefekun aleyh olmasında dolayı menşei hakkında çok fazla bir yorum yapmama taraftarıdır. Ama yine de onun ifadelerinde eski dinlerdeki inanışlara kapı aralayacak sözler yer almaktadır. Hâlbuki hadis, kadınların biyolojik kökenine işaret etmekten öte onun narin yapısına değinmekte ve kadınlarla iyi geçinmeyi, onları eğitme ve öğretmeyi tavsiye etmektedir.[655]

"Allah, Âdem'i kendi suretinde yarattı" haberi Yahudi kültürü ile irtibatlandırılan önemli hadislerdendir. Müştehir hadis olarak Aclûnî'nin konu başlığı yaptığı hadis Buhârî ve Müslim'in Sahîhleri ile Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde Ebû Hüreyre tarafından rivayet edilmiştir.[656] Benzer lafız ve mana ile haber Tevrat'ta da

---

[652] Haber hakkında değerlendirmelerde bulunan Ahmed Muhammed Şakir "Hârût ve Mârût ile ilgili kıssalar, Zühre'ye ait haberler ve onun aslında kadın oluşu, sonrasında yıldıza tebdil edilmesi yolundaki söylentileri ilm-i hadis ile meşgul olan bilginler illetlendirmişlerdir. Bu konuda Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde bir de merfû hadis vardır. Ben bu hadis münasebetiyle Müsned'in şerhinde geniş bilgi verdim ve bu hadise ait İbn Kesîr'in Tefsir'inden Taberî ve diğerlerine ait görüşleri aktardım. Netice olarak bunlar İsrâilî haberlerdir. Çünkü bu hususta sahîh, senedi, muttasıl olarak Hz. Peygamber'e varan bir hadis yoktur." demektedir. Bak. Taberî, Muhammed b. Cerîr, **Câmiu'l-Beyân fî Te'vili'l-Kur'an**, tah. Ahmed Muhammed Şakir, I-XXIV, Müessesetü'r-Risale, Riyad, 2000, c. II, s. 421; Aydemir, a.g.e., s. 181-207.

[653] Sehâvî, a.g.e., s. 234; H. No: 440; Gazzî, a.g.e., s. 190, H. No: 708; Aclûnî, a.g.e., c. I, 380, H. No: 1219. Haber hakkında bak. Buhârî, Nikâh 79, Enbiya 1, Edeb 31, 85, Rikâk 23; Müslim, Radâ 65, H. No: 1468; Tirmizî, Talâk 12, H. No:1188. Haberin değerlendirmesi hakkında bak. Ağırman, Cemal, **Kadının Yaratılışı**, Rağbet yay., İstanbul, 2001.

[654] Tekvin, 2/18-23; 3/20.

[655] Buhârî, Nikâh 790, Enbiya 1; Müslim, Rada' 62-65; Tirmizî, Talak 12. Bu hadislerden Hz. Havva'nın yaratılışına ait herhangi bir bilgi çıkarmak mümkün değildir. Çeşitli mecâzî yorumlara müsait olan bu hadislerin esas hedefi, kadınlara karşı anlayışlı davranmanın ve onlara iyi geçinmenin teminidir. Bak. Görmez, a.g.e., s. 263; Aydınlı, a.g.e., s. 310.

[656] Buhârî, İsti'zan 1, Müslim, el-Birr 115, Cennet 28; Ahmed b. Hanbel, c. III, s. 244, 251, 315, 323, 434, 463, 519. Aclûnî iki yerde hadise yer verir. Bak. Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 102, H. No: 289, s. 379, H. No:1215. Rivayetin yorumu hakkında bak Hıdır, a.g.e., s. 280-82

yer almaktadır.[657] İbn Kuteybe (ö.276/889), haberin esas itibari ile Yahudi kültürünü yansıttığını ifade etmektedir.[658] Ebû Reyye'ye göre ise bu söz, Ebû Hureyre'nin Ka'b'dan alıp merfû olarak Resûlullah'a (sav) nispet ettiği bir haberdir.[659] Buna göre Ebû Reyye haberi İsrâiliyyâttan görmektedir. Aclûnî'nin tahricte genel olarak müttefekun aleyh rivayetler konusunda fazla bir yorumda bulunmaması bu haber için de geçerlidir.[660] Zaten ahkâm ve itikat dışındaki İsrâiliyat rivayetlerin nakli genelde muhaddisler tarafından hüsnü kabul görmüştür.

Araştırmamız esnasında müştehir hadis sahasındaki eserlerde, ruhbanlık hayatını teşvik eden haberler,[661] Yahudiler başta olmak üzere diğer din sahipleriyle ilişkilerin boyutu, onların yaptığı yanlışlar ve İslam ümmetinin bu yanlışlardan sakındırma[662] ile diğer din mensuplarına muhalefet etme gibi konularda rivayetler bulunmaktadır.[663] Müştehir hadis sahasında eser veren müelliflerin İsrâiliyat kaynaklı

---

[657] Tekvin 1/27, Tekvin 5/1.

[658] İbn Kuteybe, **Te'vil**, s. 144;

[659] Ebû Rayye, Mahmud, **Advâ âle's-Sünneti'l-Muhammediyye**, Dâru'l-Maârif, Kahire, t.y., s.174.

[660] Hadisin yorumu için bak. Hıdır, a.g.e., s. 571-577; Ünal, İsmail Hakkı, "Seçmeci ve Eleştirel Yaklaşım veya Hz. Peygamber'i Anlamak**", İslamî Araştırmalar Der.**, C. X, s. 1,2,3, Ankara, 1997, s. 52-53; Semâhî, Muhammed, Ebû **Hüreyre fi'l-Mizân**, Kahire, 1958, s. 111-114.

[661] "Dünya Sevgisi bütün hataların başıdır" haberi hakkında Sehâvî, Hz. İsa, Hz. Ali, Hasan Basri veya Mâlik b. Dinar'a nisbet edildiğini söylemektedir. Bak. Sehâvî, a.g.e., s. 203, H. No: 383. Aynı şekilde "Ey Âdemoğlu! Sonunda ölmek üzere dünyaya geldiniz, yaptığınız binalar yıkılacak, hayatınız sona erecek, diyarlarınız yok olacak" haberi hakkında bak. Sehâvî, a.g.e., s. 383, H. No: 852. "Allah çok yiyen âlimi sevmez" bak. Sehâvî, **el-Mekâsıd**, s. 149, H. No: 245. Benzer örnekler için bak. Zerkeşî, a.g.e., Dua, H. No: 3, s. 203; Sehâvî, a.g.e., s. 119, H. No: 185; s. 511, H. No:1234; s. 139, H. No: 225; s. 269, H. No: 528, s. 198, H. No: 354; Gazzî, a.g.e., s. 336, H. No: 1360; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 132, H. No: 379.

[662] Nitekim İslam ümmetinin yetmiş üç fırkaya ayrılacağına dair "Yahudiler yetmiş bir fırkaya ayrıldılar biri cennete yetmişi cehennemdedir, Hristiyanlar yetmiş iki fırkaya ayrıldılar biri cennette, yetmiş biri cehennemdedir…" (bak. Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 196, H. No: 446) haberi ile hadislerin Kur'an'a arzı ile ilgili "Yahudilere Hz. Musa hakkında soruldu, onlar çoğalttılar, artırdılar, eksilttiler nihayetinde küfre girdiler. Hristiyanlara Hz. İsa hakkında soruldu, onlar da çoğalttılar, artırdılar, eksilttiler ve nihayetinde onlar da küfre girdiler. Benden hadisler yayıldığında onları Kur'an-ı Kerim'e arz edin…" (bak. Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 86, H. No:220) haberleri bu konuda zikredilebilir.

[663] "Bıyıklarınızı kısaltın, sakallarınızı uzatın Yahudilere muhalefet ediniz" bak. Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 161, H. No:419; "Allah güzeldir güzeli sever, temizdir temizi sever, ikram sahibidir, ikram sahibi olanı sever, cömerttir cömert olanı sever, çevrenizi temiz tutunuz. Yahudilere benzemeyiniz" bak. Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 259, H. No: 688; "Yahudilere muhalefet ediniz ve sarık takmayınız, zira sarık Yahudilerin kıyafetidir" bak. Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 398, H. No: 1277. Ayrıca bak. Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 351, H. No: 3004; c. II, s. 91, H. No: 1856; c. I, s. 46, H. No: 98; c. II, s. 91, H. No: 1857.

haberlere dair değerlendirmelerine araştırmamızın "İsrâiliyat Kaynaklı Olup Olmaması" bölümünde ele alınmıştır.

4. KELÂM-I KİBÂR

Bütün milletlerin geçirdiği benzer tarihi süreç içerisinde Araplar'da da zengin bir halk edebiyâtı teşekkül etmiştir. Göçebelik dönemlerinden cahiliyeye, İslam'ın kabulünden günümüze ulaşan edebi ürünler içerisinde darb-ı meseller, kıssa ve şiirler gerek şifahi kültür içeresinde gerekse yazılı eserlerde kullanılagelmiştir. Bedevî Arapların su çekerken söyledikleri manilerin su çekmeyi kolaylaştıran psikolojik bir yönü bulunmasından dolayı gerek cahiliye gerek İslam'ın kabulü sonrası her dönemde dillerde dolaştığı görülmektedir. Mekke'den Medine'ye hicret ettiğinde Hz. Peygamber için söylenen "Talea'l-Bedrü aleynâ" ezgisi ile Hendek Gazve'sinde kadınların söylediği ezgiler el-Eğanî türünde yazılan Arap dil ve edebiyat kaynaklarında yer almaktadır. Yine Arap atasözlerinden büyük bir kısmı Cahiliye dönemine kadar uzanmaktadır.[664]

Resûlullah (sav), içeresinde yaşadığı toplumun tecrübelerinden, örf, adet ve geleneklerinden yararlanmış, onlardan İslam'ın özüne uygun olanları aynen kabul etmiş, bir kısmını da bazı değişiklikler yapmak suretiyle İslam'a yeni şekliyle adapte etmiş, İslam'a ters düşenleri ise reddedip yasaklamıştır.[665] Nitekim ilk defa Cundub b. el-Anber b. Amr b. Temim tarafından söylenen ve daha sonra kabile taassubu çok güçlü olan Araplar arasında herkes tarafından benimsenen "Zalim olsun, mazlum olsun kardeşine yardım et" özdeyişi, Hz. Peygamber tarafından kelimesi kelimesine

---

[664] Yazıcı, Tahsin, "**Halk Edebiyâtı**", DİA, TDV yay., 1997, c. XV, s. 350-351.

[665] Erul, **Sahâbenin Sünnet Anlayışı**, s. 249. Bazı müsteşrikler sünnetin muhtevasının bir kısmını İslam öncesi Arap âdet ve değerlerinin doğrudan bir devamı olarak görmekte ve sünneti de cahilî dönemde cari olan Arap geleneğinin 2-3 asır sonra kayda geçirilmesi şeklinde yorumlamaktadırlar. Zaten Resûlullah'ın (sav) bu uygulaması ilgili yorumun doğru olmadığını göstermektedir. Buna dair değerlendirme ve eleştiriler için bak. Coşkun, **Sünnet-Gelenek İlişkisi**, s. 66-73, 121-174.

sahâbeye telkin edilmiştir. Cahiliye düşüncesinde önemli bir yer işgal eden bu deyişi Hz. Peygamber'den işiten sahâbe, önceki cahiliye döneminde anlaşıldığı gibi anlamışlar ve "Ey Allah'ın Resulü, hadi ona mazlum olduğunda yardım edelim, peki zalim olduğunda nasıl yardım edebiliriz ki?" diye sormuşlardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Onu zulümden men edersin, zulmüne engel olursun, bu da ona yardım etmektir" buyurmuşlardı.[666]

Hz. Peygamber'in konuşmaları sade, anlaşılır ve veciz olmakla beraber sözlerinin daha iyi anlaşılması için dolaylı anlatım yollarından benzetme, teşbîh gibi yöntemlere başvurmuş, bazen de sözlerini darb-ı mesel ve şiirlerle desteklemiştir. Anlaşıldığı kadarı ile Resûlü Ekrem'in (sav) sözleri arasında yaşadığı toplumun tecrübeleri, örf, adet ve geleneklerine ait yerel unsurlar bulunmaktadır. Özellikle Hz. Peygamber'in sözlerinin metinleşmesi sürecinde (söylenmesi, anlaşılması, ezberlenmesi, zabt edilmesi, rivayet edilmesi) bazen yaşadığı topluma ait yerel unsurların Hz. Peygamber'e isnad edilerek nakledildiği görülmektedir.[667]

Diğer yandan Hz. Peygamber'in vefatından sonra hadis uydurma faaliyetlerinin başlaması, Müslümanların yeni inanç, düşünce ve kültürler ile tanışması sonrası bazı kesimlerin kendi inanç, düşünce ve kabullerini yansıtan ve manası güzel görülen kelâm-ı kibâr nev'inden sözleri bir hadis olarak Hz. Peygamber'e nispet ettikleri görülmektedir. Bu tür faaliyetlere; Hz. Peygamber'e yakınlık sağlama,

---

[666] Hadis hakkında Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm "*İşte Resûlullah'ın hadisi, işte Arab'ın atasözü. Arpaların mezhebi her halükârda kardeşlerine yardım etmektir*" demektedir. Bak. Kâsım b. Sellâm, **el-Emsâl**, s. 181. Hadis hakkında bak. Buhârî, Mezâlim, 4; Tirmizî, Fiten 868, no: 2255, İbn Hanbel, c. III, s. 99, 201. Bununla ilgili başka örnekler için bak. Erul, a.g.e., s.249-53. Yine senedinde problem olmakla beraber Abdullah b. Amr'dan rivayet edilen "Biz cahiliye döneminde "Ziyareti seyrek yap ki, sevgi artsın" sözünü söylerdik. Allah Resûlü'ne (sav) de bize aynı şekilde söylerdi" haberi bu kapsamda düşünülebilir. Bak. İbn 'Adiy, **Kâmil**, c. IV, s. 103.

[667] Hz. Peygamber'in terennüm ettiği cahilî dönem şairlerine ait şiirler için bak. Müslim, Şiir 1, H. No: 2255; İbn Mâce, Edeb 4; İbn Hanbel, c. IV, s. 388, 389, 390; Tirmizî, Edeb, H. No: 2849; Buhârî, Menâkıb: 27; Müslim, Şiir 17; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 131, H. No: 378.

insanları hayra teşvik etme, kötü şeylerden sakındırma, kendi görüşlerine delil getirme, Hz. Peygamber'den rivayetleri çoğaltma gibi masum gerekçelerle girişildiği anlaşılmaktadır.[668] Bununla ilgili olarak uydurma olan "Hadisim olarak rivayet edilen doğru bir sözü duyduğunuzda -onu ben söylemiş olayım veya olmayayım- kabul ediniz" rivayetinin halkın arasında yayıldığı görülmektedir.[669] Hammâd b. Seleme (ö.167) hadis uydurma faaliyetlerinde bulunan Rafızilerden birisinin "Biz bir yere toplandığımızda hoşumuza giden bir şey görünce onu hadis yapardık" itirafında bulunduğu haberi meselenin boyutlarını göstermesi açısından dikkate değdir.[670]

Kelâm-ı kibârdan kastımız, selef-i salihîn başta olma üzere her meslekten ilim erbabı ve idarecilerin sözleri ile halk edebiyâtının unsurlarından olan şiir, darb-ı mesel, ahbar ve kıssalar şeklindeki edebi mahsulledir. Bu bölümde aslında Hz. Peygamber'e ait olmadığı halde halk arasında hadis diye bilinen önce tasavvuf ehli, filozof ve idareciler ile ulemânın sözlerine sonra anonim halk edebiyâtının unsurlarından sayılan darbı mesel, ahbar, kıssa ve şiirlere ve en son gündelik hayatta halkın kullandığı sözlere değinilecektir.

a. Tasavvuf Ehli, Filozof ve İdarecilerin Sözleri

Bu sahada yazılan kitaplarda halk arasında hadis diye dolaşan, bazı sûfîlerin sözlerine değinilmektedir. Genelde eserlerde, ele alınan sözün sahibine işaret edilmekte ama sözün hangi kaynaklarda geçtiği, hangi kesimler arasında yayıldığı ve tarihin hangi döneminde müştehir olduğu gibi detaylara pek fazla girilmemektedir.

---

668 Sehâvî, **Fethu'l-Muğîs**, c. I, s. 264; Kandemir, a.g.e., s. 175.
669 el-'Ukaylî, **ed-Duâfa**, c. I, s. 32; İbnu'l-Cevzî, **Mevzûât**, c. I, s. 420; Sehâvî, a.g.e., s. 56, H. No: 59. Ayrıca bak. Kandemir, a.g.e., s. 175.
670 İbnu'l-Cevzî, a.g.e., c. I, s. 39. Benzer itiraf Haricî taraftarlarından da yapılmıştır. Bak. Sehâvî, **Fethu'l-Muğîs**, c. I, s. 301. Buna dair değerlendirmeler için bak. Kandemir, a.g.e., s. 175-176.

Buna dair tasavvuf ehli büyüklerinden Bekir b. Abdillah el-Müzenî (ö.108)[671], Hasan Basrî (ö.110/728),[672] Mâlik b. Dinâr (ö.131/748)[673], Seleme b. Dinar Ebû Hazm (ö.140/757)[674], Süfyan es-Sevrî (ö.161/778)[675], İbrahim b. Edhem (ö.161/778)[676], Abdurrahman b. Ziyâd (ö.161/77)[677], İbnu'l-Mübârek (ö.181/797)[678], Fudayl b. İyâz (ö.187/803)[679], Süfyan b. Uyeyne (ö.198/814)[680], Bişr-i Hafî (ö.227/841)[681], Zünnûn-i Mısrî (ö.245)[682], Yahya b. Muaz b. Ca'fer el-Razî (ö.258/872)[683], Ebû Saîd el-Harraz (ö.280)[684] İbn Âta (ö.309/922)[685] Ebû Talib el-Mekkî (ö.386)[686], Kuşeyrî (ö.406/1015)[687], el-Iz ed-Dîrînîye (ö.694)[688] gibi sûfîlerin sözleri örnek olarak verilebilir.

[671] "Hz. Ebû Bekir, namazı ve orucu sebebi ile değil kalbindeki vakarı sayesinde aranızda fazilet sahibi oldu" haberi hakkında bak. Sehâvî, a.g.e., s. 424, H. No: 976.
[672] "Küçüklükte ilim öğrenmek, taşa nakşetmek gibidir." Bak. Sehâvî, a.g.e., 333, H. No: 703; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 66, H. No: 1757; başka örnekler için bak. Sehâvî, a.g.e., s. 373, H. No: 826.
[673] "İnsan şeytanları cin şeytanlarına galip gelir." Bak. Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 17, H. No: 1577.
[674] "Akıllı düşman cahil dosttan iyidir." Bak. Gazzî, a.g.e., s. 279, H. No: 1091; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 56, H. No: 1716.
[675] "Seninle yanında olmayan karşındadır" Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 277; Sehâvî, **el-Mekâsıd**, s. 210, H. No: 378.
[676] "Kadınlarla ülfet eden, iflah olmaz" bak. Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 34, H. No: 1636; "Kuyruk ol, baş olma" bak. Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 135; H. No: 2026.
[677] O'nun "Fakirlik iftiharımdır" sözü tasavvuf çevrelerinde meşhûr olmuştur. Bak. İbn Teymiyye, **Kussâs**, s. 75, H. No: 12; Sehâvî, a.g.e., s. 347, H. No: 843.
[678] "Baba itaate, anne iyiliğe en fazla hak sahibidir." Bak. Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 24.
[679] "Mü'min gıpta eder, münafık haset eder." Bak. Aclûnî a.g.e., c. II, s. 295, H. No: 2694. Başka örnekler için bak. Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 112; c. II, s. 225, H. No: 2363.
[680] "Aile sahibi iflah olmaz." Bak. Zerkeşî, a.g.e., Zühd, H. No: 3, s. 124; Sehâvî, a.g.e., s. 414, H. No: 933.
[681] İbrahim b. Edhem'in sözü Bişr'e de nisbet edilmektedir. Bak. Sehâvî, a.g.e., s. 312, H. No: 638; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 34, H. No: 1636.
[682] "Haset eden saadet bulamaz" bak. Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 359, H. No: 1145; "Muhabbet sahibi, mekânı daraltmaz" bak. Sehâvî, a.g.e., s. 422, H. No: 96; "Heva ve nefse muhalefet şuurluluğun işaretidir." Bak. Sehâvî, a.g.e., s. 84, H. No: 121.
[683] "Kendini bilen Rabbini bilir" sözü hakkında bak. Nevevî, **Fetâvâ**, H. No: 6, s. 248; Zerkeşî, **et-Tezkira**, Zühd, H. No: 10, s. 129; Sehâvî, a.g.e., s. 481, H. No: 1147.
[684] "İyilik sahiplerinin güzel işleri, Allah'a yakın olanların günahları seviyesindedir." İbn Teymiyye, a.g.e., s. 84, H. No: 58; Sehâvî, a.g.e., s.220, H. No: 403; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 318 H. No: 1135.
[685] Sehâvî, a.g.e., s. 84, H. No: 121.
[686] "Şahit, gaibin görmediğini görür" Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 394, H. No: 3236.
[687] "Kulun afeti nefsinin emellerine razı olmasıdır." Sehâvî, a.g.e. s. 84, H. No: 121.
[688] "Tebessüm etmek, misafir etmekten hayırlıdır." Sehâvî, a.g.e, s. 172, H. No: 292.

Hadis âlimleri tasavvuf ehline ait olan bir kısım sözlerin, hadis uydurmacaların birer sened ilavesi ile hadis haline getirildiğine işaret etmektedirler.[689] Bu arada günümüz bazı araştırmacıları tarafından hadis olmayan bu sözlerin nasıl hadis haline dönüştürüldüğüne dair birtakım tezler öne sürülmüştür. Abdullah Aydınlı, "Muhtemelen bu gibi sözler "fulanın hadisi" biçiminde naklediliyordu. "Hadis" kelimesi bu dönemde her türlü söz ve haber hakkında yaygın olarak kullanılmaktaydı. Sonra "fulan" ibaresi nakil esnasında kaldırıldı ve bu sözler sadece "hadis" diye nakledilmeye başlandı. Müteakiben "hadis" diye nakledilen sözler, Hz. Peygamber'in hadisi şeklinde anlaşıldı" demektedir.[690] Yine bu tür haberlerin sûfîler tarafından kendi görüşlerini kuvvetlendirmek, Hz. Peygamber'e intisabı artırmak için uydurmuş olduklarına dair görüşler de bulunmaktadır.[691] Konu hakkında değerlendirmelerde bulunan M. Said Hatiboğlu "Emevî ve Abbâsî debdesini, kendi dini anlayışları ile bağdaştıramamış kimselerin bu aksülameli mahiyetinde görünen rivayetler daha ziyade bu çevrelerin mahsulüdür" diyerek konunun siyasî ve sosyal boyutuna işaret eder.[692] Görüldüğü gibi meselenin birçok boyutu olmakla birlikte müştehir hadis sahasındaki eserlerin yazılış gayesine uygun olarak bununla ilgili köklü araştırmalar yapmaya ihtiyaç vardır. [693]

---

[689] Örnek olması açısından İbn Hibbân " لا يقبل الله قولا إلا بعمل ولا يقبل قولا وعملا إلا بنية ولا يقبل قولا وعملا ونية إلا بما وافق الكتاب والسنة" "Allah bir sözü amel olmadıkça, söz ve ameli niyet olmadıkça, söz, amel ve niyeti de kitap ve sünnete uymadıkça kabul etmez" haberinin Süfyan es-Sevrî'ye ait olduğunu, daha sonra sözün başına isnad eklenmek sureti ile Hz. Peygamber'e isnad edildiğini haber verir. Bak. İbn Hibbân (ö.354/965), Ebû Hâtim el-Bustî, **Kitâbu'l-Mecrûhîn**, tah. Mahmud İbrahim, Beyrut, 1992, c. I, s. 150. Ayrıca bak. Yıldırım, **Tasavvufun Temel Öğretileri**, s. 56.

[690] Ahmed Yıldırım'ın eserinden naklen Abdullah Aydınlı, **Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis**, s. 188. Bak. Yıldırım, a.g.e, s. 56.

[691] Konu hakkında müsteşriklerin ve bazı Müslüman araştırmacıların görüşleri hakkında yapılan değerlendirmeler için bak. Yıldırım, a.g.e., s. .56, 57. Bazı mutasavvıfların halkı iyiliklere teşvik etmek için hadis uydurdukları ve bunu da meşru gördüklerine dair değerlendirmeler için bak. Kandemir, **Mevzû Hadisler**, s. 66-68.

[692] Hatiboğlu, M. Said, **İslamî Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu**, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1962.s. 55-56.

[693] Bu konudaki değerlendirmeler için bak. Yıldırım, a.g.e., s. 55-58; Avcı, **Sûfîlerin Hadis Anlayışı**, s. 195-199.

Ayrıca halk arasında hadis diye dolaşan hâkim, filozof, tabip ve seyyah gibi toplum tarafından itibar gören birtakım kimselerin sözlerine yine bu tür eserlerde rastlanılmaktadır.[694] İbn Teymiyye'ye göre, Allah Resûlü'ne (sav) isnad edilen ve hadis ehli tarafından uydurma görülen "Allah aklı yarattığı zaman ona gel dedi. O da geldi, ona dön dedi, o da döndü…" haberi felsefeciler tarafından "Allah'ın ilk yarattığı akıldır" sözü ile birleştirilerek "Allah'ın ilk yarattığı akıldır, Allah onu yarattığı zaman ona gel dedi…" şekline dönüştürülmüştür.[695] Bundaki maksat ise sözün Aristo'nun "Vacibu'l-vucuddan ilk sadır olan akıldır" sözüyle uyum sağlanmasıdır.[696]

"Kişi iki şeyi ile değer kazanır: Dili ve kalbi" sözünün Gazzî, bazı eserlerde Hz. Peygamber'e nispet edildiği söylemektedir.[697] Kaynak taraması sonrası haberin hadis değil Cahiliye döneminden beri Araplar arasında kullanılagelen atasözü olduğu görülmektedir.[698]

Sehâvî, Cahiliye dönem Arap bilgelerinden olan bilahare İslam ile şereflenen Eksem b. Sayfî'nin (ö.9/630) "İnsanların rızası ulaşılması mümkün olmayan bir sondur" sözünün[699] ve bazı kadim filozoflara ait olan "Ölüm değil, hayat şerli"

---

[694] Sehâvî, **Fethu'l-Muğîs**, c. I, s. 308.

[695] İbn Teymiyye, a.g.e., s. 72, H. No:6; Zerkeşî, a.g.e., Fedâil, H. No: 37, s. 189; Sehâvî, **el-Mekâsıd**, s. 132, H. No: 233. Sözün bu formatta hadis olarak geçtiğine dair bak. Deylemî, **Firdevs**, c. I, s. 13, H. No: 4.

[696] İbn Teymiyye, Takiyyüddin İbn Abbâs, **Mecmûu'l-Fetâvâ**, tah. Enver el-Bâz- Amir el-Cezzâr, Dâru'l-Vefâ, 2005, c. XXXV, s. 105.

[697] Necmuddin el-Gazzî, sözün Suyûtî'nin Nihaye muhtasarında el-Fârisî ve İbn Cevzî'nin merfu' olarak naklettiğini haber vermektedir. Gazzî, a.g.e., a.g.e., s. 415, H. No: 1721. Konu ilgili bak. İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman, **Garîbu'l-Hadîs**, tah. Abdulmûtî Emin Kaleci, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1985, c. I, s. 591. Ayrıca bak. Alaaddin (ö.730), Abdulazîz b. Ahmed, **Keşfu'l-el-Esrâr an Usûli Fahri'l-İslam el-Pezdevî**, I-IV, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, c. IV, s360; el-İşbîhî (ö.852/1449), Muhammed b. Ahmed, **el-Mustatraf**, Dâru'l-Kütübîl-İlmiyye, I-II, Beyrut, 1986, c. II, s. 51.

[698] İbn Sellâm, **Emsâl**, s. 15; Câhız, **el-Beyân ve't-Tebyîn**, s. 132; Meydanî, **Mecmau'l-Emsâl**, c. II, s. 294. Ayrıca sözün bazı filozoflara nispet edildiğine dair bak. Kummî, Nizameddin el-Hasan b. Muhammed en-Neysâburî, **Garâibu'l-Kur'an ve Regaibu'l-Furkân**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996, c. IV, s. 536.

[699] Sehâvî, a.g.e., s. 267, H. No: 564. Ayrıca bak. Ebû Ubeyd, **Kitâbu'l-Emsâl**, s. 277, No:877; en-Neysâburî, **Mecmeu'l-Emsâl**, s. 301.

sözünün halk arasında merfu' bir haber olarak meşhûr olduğunu söyler.[700] Necmeddin el-Gazzî filozoflara nispet edilen "Korkan hazırlık yapar, kurtulur, cahil ise pişman olur"[701], "Vakit kılıç gibidir sen onu kesmezsen o seni keser"[702], "Dünyadan dilediğini al ve aldığın miktarda da derdi götür"[703] gibi sözlerin müştehir olduğunu bildirir. Aclûnî, meşhûr seyyahlardan Ebû Süleyman ed-Darânî'nin (ö.190), "Seni Allah'tan uzaklaştıran her türlü mal ve evlat senin için uğursuzdur" sözünü halk arasında şöhret bulan haberler arasında yer verir.[704] Yine o, "Şerde kâr eden kaybedendir" rivayetinin, hadis olmadığını bazı hükemânın sözü olduğunu söyler.[705]

Arap tabiplerinden el-Haris b. Kelede'ye (ö.50/670) nispet edilen "Sıhhatin başı perhiz, hastalığın başı ise midedir" sözü halk arasında merfû bir hadis olarak bilinmektedir. Münâvî'nin aslını bulamadım dediği ve Resûlullah'a (sav) nisbet edilen "Mide hastalığın başı, perhiz ise sağlığın başı, o halde her bedene uygun olan şeyi verin" sözü de bu kapsamda değerlendirilebilir.[706] "Gündüzün başında hacamat yaptırmak mekruhtur, hilal çıkıncaya kadar da onun bir faydası olmaz" sözünü Sehâvî, tâbiûnden Abdulkerim b. el-Hadremî tarafından mu'dal olarak nakledildiğini haber verir.[707] "Kim iki gözünü seviyorsa ikindiden sonra bir şey yazmasın"[708], "Kim balık yerse hurma ile yesin"[709] sözleri de yine bu kapsamda meşhûr olan sözlerdendir.

[700] Sehâvî, a.g.e., s. 292-3, H. No: 579.
[701] Gazzî, a.g.e., s. 537, H. No: 2551.
[702] Gazzî, a.g.e., s. 457, H. No: 1893.
[703] Gazzî, a.g.e., s. 186, H. No: 292.
[704] Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 128, H. No: 2001.
[705] Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 420, H. No: 1349
[706] Zerkeşî, a.g.e., Tıb, H. No: 1, s. 145; Sehâvî, a.g.e., s. 446, H. No: 1032.
[707] Sehâvî, **el-Mekâsıd**, s. 215, H. No: 386.
[708] Aclûnî a.g.e., c. II, s. 222, H. No: 2354.
[709] Sehâvî, a.g.e., s. 454, H. No:1057.

Yine idarecilerden milattan önce 333'de ölen İskender'in[710], Ömer b. Abdilazîz'in (ö.101/720)[711], Abbâsi Halifesi Mehdî ve eşi el-Hayzerân'ın (ö.173/789)[712] sözleri bu sahada yazılan eserlerde yer bulmaktadır.

Anlaşıldığı kadarı toplum tarafından sevilen bazı kimseler ile manası hikmetli ve güzel olan bazı sözlerin tasavvuf, tefsir, fıkıh, dil vb. eserler ile avam arasında Hz. Peygamber'e isnad edilerek nakledilmektedir. Buna dair verdiğimiz örneklerin daha da çoğaltılması mümkündür. Bu tür sözlerin hangi eserlerde ve kesimlerde merfû bir hadis şeklinde kabul gördüğü ile ilgili ilim ehlinin yapacağı daha detaylı araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

b. Ulemânın Sözleri

Sehâvî hocası İbn Hacer'den nakille, Allah Resûlü'ne (sav) isnad edilen "Bana görünene göre hüküm vermem emredildi, Allah ise sırlara hâkim olandır" rivayetinde "Allah ise sırlara hâkim olandır" kısmının el-Ümm'de İmam Şâfiî'nin Ümmü Seleme[713] rivayetine yaptığı bir açıklama olduğunu ama Ümmü Seleme hadisi ile İmam Şâfiî'nin sözünü ayırt edemeyen bazı Şâfiî usûl ve fıkıh ehli arasında hadis olarak yayıldığını haber verir.[714] Usûl-i fıkıhta kıyasın dayanaklarından biri kabul edilen ve birçok tefsirde rastladığımız "Ümmetimin ihtilafı rahmettir" rivayeti müştehir hadis olarak kaynaklarda geçmektedir.[715] Sehâvî, "Ashabımın ihtilafı sizin

[710] "Şerden elini çek ki şer de senden uzak dursun" sözü için bak. Sehâvî, a.g.e., s. 368.
[711] "Dünya ile sen yok gibisin, ahiret ile sen daimisin." Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 128.
[712] "Kim Allah'tan korkarsa Allah onu her şeyden korur" Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 220.
[713] Bak. Buhârî, Şehâdât 27, Mezalim 16, Hiyel 9, Ahkâm 20, 29, 31; Müslim, Akdiye 5, (1713); Muvatta, Akdiye 1, (2, 719).
[714] Sehâvî, a.g.e., s. 115, H. No: 178.
[715] Zerkeşî, **et-Tezkira**, Ahkâm, H. No: 23, s. 64; Sehâvî, a.g.e., s. 46, H. No: 39. Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir, **el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an**, Dâru Alemi'l-Kütüb, Riyad, 2003, IV, s. 159; Âlûsî, Ebû'l Fadl Şahabuddin Muhmud, **Rûhu'l-Meâni fî Tesîri'l-Kur'ani'l-Azîm ve Seb'i'l-Mesânî**, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, I-XXX, Beyrut, 1985, c. IV, s. 105; Cessâs, Ahmed b. Ali er-Razi, **Ahkâmü'l-Kur'an**, Dâru İhyâü't-Türâs, Beyrut, 1405, c. II, s. 314.

için rahmettir" şeklinde Beyhakî'nin Medhal'inde, Taberânî'nin el-Mu'cemu'l-Kebîr'inde ve Deylemî'nin Müsned'inde merfû olarak geçtiğini, hadisin râvîlerinin cerh edildiğini ve hadisin senedinin münkatı' olduğunu haber verir.[716] Sehâvî, İbnu'l-Hâcib'ın kıyas meselelerini ihtisar ettiği eserde ve senedsiz olarak "ümmetimin ihtilafı insanlar için rahmettir" şeklinde yer aldığını söyler.[717] Eserin fıkhî içerikli bir kitapta işlenmesi ve senedinin zikredilmemesi muhtemelen haberin bu lafızla tedvin ve tasnif dönemi hadis eserlerinde bulunmadığına bir işarettir. Dikkate değer tarafı halk arasında şöhret bulmuş haliyle haberin yaygınlık kazanması ve zayıf da olsa kaynaklarda geçen halinin pek fazla bilinememesidir.

Yine bu tür eserlerde İbrahim en-Nehâî (ö.91)[718], A'meş (ö.148/765)[719], Ebû Hanîfe (ö.150)[720], İmam Şafî[721], İmam Mâlik[722] gibi fıkıhçıların bazı söz, kanaat, kıyas ve fetvaları, müştehir hadis olarak halk arasında dolaşmaktadır.

Hadisçiler nazarında meşhûr olan sözler cümlesinden meşhûr muhaddis Şerîk'in (ö.177/793) sözü örnek gösterilebilir. Kadı Şerîk hadis meclisinde merfû bir haberin senedini naklettikten sonra talebelerinin yazmasını beklerken bir müddet susar. Bu sırada talebesi Sabit b. Musa'nın (ö.229/843) meclise girdiğini görür onu "Gece namazını çoğaltanın gündüz yüzü güzel olur" sözüyle taltif eder. Sabit, Şerîk'in kendi hakkında söylediği bu sözleri hadis zannederek rivayet etmektedir. Sehâvî, ilgili

[716] Sehâvî, a.g.e., H. No: 39, s. 46. Beyhakî, **el-Medhal**, s. 162, H. No: 152; Deylemî, a.g.e., c. IV, s. 160.
[717] Sehâvî, a.g.e., H. No: 39, s. 46
[718] "Güvercinle oynamak fakirliği sürükler" sözü için bak. Sehâvî, a.g.e., s. 383.
[719] Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 241, H. No: 2443.
[720] "Allah'ın evliyası olan fıkıh ehlî olmasaydı, velisi olmazdı" Aclûnî, a.g.e., s. 201.
[721] "Her düşenin bir bulanı olur" sözü için bak. Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 146, H o: 206.
[722] "Bu kabrin sahibi dışında herkesin sözü alınabilir de reddedilebir" sözü için bak. Sehâvî, a.g.e., s. 371, H. No: 813; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 119, H. No:1961; "Mü'min nesebi üzerine emin kılınmıştır." Sehâvî, a.g.e., s. 504, H. No: 1228.

sözün İbn Mâce ve Kuzâî tarafından Allah Resûlü'ne (sav) nisbet edilerek nakledildiğini haber verir.[723]

Beyhakî'nin meğazî ehli arasında meşhûr dediği Hz. Peygamber'i bulutun gölgelemesi hâdisesi[724] yine Resûlullah'ın (sav) dedesi Abdulmuttalib'in "Beyt'i koruyan bir rab vardır" sözü[725] "Hz. Peygamber'in Ebû Cehil ile güreşmesi"[726] "Allahım İslam'ı şu iki kişiden; Ebû Cehil ve Ömer b. el-Hattâb'dan sana en sevimlisi ile azîz eyle"[727], Hz. Ömer'in cuma hutbesinde iken Nihavend savaşında ordu komutanı olan Sariye'ye "Ya Sâriye dağa dağa!" diye seslenmesi[728] rivayetleri bu türden haberlerden sayılabilir.[729]

Aclûnî, kitapların önsözlerinde geçen ve bu yolla şöhret bulan haberlere yer verir. Suyûtî'nin kıssacıların yalanlarına dikkat çekmek için yazdığı Tahzîru'l-Havvâs adlı eserinin girişinde kıssacılardan birsinin rivayet ettiği ve bazı sanat erbabının kitaplarında şöhret bulan Hz. Muhammed'in nuru hakkındaki hadis bu konuda örnek sayılabilir.[730]

---

[723] İbn 'Adiy tarafından bu rivayet aslında hadis uydurulma gayesi olmadan söylenen mevzû hadislere örnek olarak gösterilir. Aynı zamanda Dârekutnî, el-'Ukaylî, İbn Hibbân, el-Hâkim sözün Serîk'e ait olduğunu ifade ederler. Bak. Sehâvî, a.g.e., s. 488, H. No: 1167; **Fethu'l-Muğîs**, c. I, s. 311-3. Ayrıca bak. İbn Mâce, Salat 174, H. No: 1333; Kuzâî, a.g.e., s. 104, H. No: 292.

[724] Sehâvî hadisin sahîh olduğunu söyler. Bak. Sehâvî, a.g.e., s. 85, H. No: 126, Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 141, H. No: 406.

[725] İbn Hişâm, Abdulmelik, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, I-IV, Dâru'l-Maarife, Beyrut, t.y., c. I, s. 67; Sehâvî, a.g.e., s. 388, H. No: 869; Aclûnî a.g.e., c. II, s. 168, s. 2037.

[726] Aclûnî, Ali el-Kârî'nin aslı yok dediğini aktarır. Bak. Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 213, H. No: 2314.

[727] Sehâvî, a.g.e., s. 110, H. No: 168; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 183-84, H. No: 546.

[728] Zerkeşî, isnadı sahîh demektedir. Bak. Zerkeşî, **et-Tezkira**, Fadâil, H. No: 7, s. 167; Sehâvî, a.g.e., s. 541, H. No: 1331

[729] Necmeddin el-Gazzî eserinde müşriklerin Haşimoğlularına karşı boykot ilanı sonrası aldıkları kararlarını bir yazı malzemesi üzerine yazmaları ve Kâbe duvarına asmaları ile ilgili kıssayı aktardıktan sonra Kâbe duvarına asılan "هذا أَمْرٌ بُيِّت بلَيْلٍ" "Bu gece kararlaştırılan bir iştir" sözünün; Ebû Cehil'e ait olduğunu söylemektedir. Gazzî, a.g.e., s. 528, H. No: 221. Sehâvî, tarihiler ve fıkıhçılar nezdinde cemrelere atılan taşın göğe yükseltilmesi ve bunun haccın kabulüne işaret olduğu konusunda İbn Ömer ve Ebu Saîd'den gelen mevkuf haberlerin meşhûr olduğunu söylemektedir. Sehâvî, a.g.e., s. 425, H. No: 970.

[730] Rivayete göre Hz. Cebrail, "Biz Seni Âlemlere Rahmet olasın diye gönderdik" (Enbiya 107), ayetini indirdiğinde Allah Resûlü (sav) Hz. Cebrail'e: "Bu rahmetten sana bir şey isabet etti mi?" diye sorduğunda, Hz. Cebrail "Evet. Allah benden önce Cebrail isminde binlerce melek yarattı ve her birisine "Ben kimim?" diye sordu. Cevabı bilemeyince hepsi eridi. Beni yarattığında yine "Ben kimim?" diye

Tıbb-ı nebevî nev'inden kaynaklarda geçen bazı haberler yine halk tarafından müştehir hadis olarak kabul görmüştür. "Bütün hastalıkların kaynağı çok yemektir" sözü halk arasında Allah Resûlü'ne (sav) nisbet edilen meşhûr bir haberdir.[731] Dârekutnî, haberi Hasan Basri'ye[732] dayandırırken Zemahşerî ise Sahâbe'den İbn Mes'ûd'a dayandırmaktadır.[733]

c. Darb-ı Mesel

Anonim halk edebiyâtı içerisinde atasözü ve şiirler kültür ve geleneğin bir unsuru olarak sözlerin nazım haline dönüşmüş şeklidir. Çoğu zaman kültürel kodlarla uyum sağlayan halk deyişleri aynı zamanda dinin, kültürün ve geleneğin yeni nesillere taşınmasına da aracılık eder. Nazma bürünen bu sözler halkın muhayyilesinde kısa zamanda yer bulmakta ve tesirleri asırlar boyunca etkisini gösterebilmektedir.

Belli bir kaynaktan çıkmış olmakla birlikte zamanla yaygınlaşarak halka mal olan anonim özdeyiş, atasözlerine "Mesel" denir.[734] Arapça bir kelime olan "المَثَل" "el-Mesel" veya "الْمِثْل" "el-Misl" benzeme, benzetme, bir şeyin benzerini nakletme demektir. Ayrıca sıfat, delil, kısas, ibret alınacak bir cezayı vermek gibi anlamları vardır. Çoğulu "أَمْثَال" "el-Emsâl" şeklinde gelir.[735] İbnu'l-Mukaffa' (ö.142/759): "Mesel, olarak kabul edilen söz, bahse konu edilen olayı en iyi açıklayan, kulağa en

---

sordu. Ya Muhammed (sav) senin nurun bana, "Sen kendisinden başka ilah olmayan Allah'sın" de dedi. Suyûtî, rivayetin aslı olmadığını haber vermektedir. Bak. Suyûtî, **Tahzîru'l-Havâs**, s. 4-5; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 332-3, H. No: 2884.

[731] Zerkeşî, a.g.e., Tıb, H. No: 2, s. 146; Sehâvî, a.g.e., H. No: 120. s. 83; Aclûnî, a.g.e., s. 117, H. No: 380. Ayrıca bak. Deylemî, a.g.e., c. I, s. 419, H. No: 1689;

[732] Dârekutnî, **'Ilel**, 1405, c. XII, s. 73, H. No:2433.

[733] Zemahşerî, Mahmud b. Ömer, **el-Fâik fî Garîbi'l-Hadîs**, I-IV, Dâru'l-Mearif, Lübnan, t.y., c. I, s. 102.

[734] Durmuş, İsmail, "**Mesel**", DİA, TDV yay., Ankara, 2004, c. XXIX, s.293.

[735] Firuzâbâdî, **el-Kâmûsu'l-Muhît**, s. 952; Mütercim Ahmed Asım Efendi, **el-Okyanusu'l-Bâsit fî Tercümeti'l-Kamisi'l-Muhît**, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul, t.y., c. IV, s. 83; Zebîdî, **Tâcu'l-Arûs**, c. XV, s. 85, el-Meydanî, Ebû'l-Fadl, Ahmed b. Ahmed e-Neysaburî, **Mecmau'l-Emsâl**, Trablus, 1990, s. 6

hoş gelen ve en kapsamlı olandır" diye tarif eder.[736] Yine ilk dönem Emsâl türünde eser veren müelliflerden Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm'a (ö.224/833) göre el-Emsâl, "Arapların cahiliye ve İslami dönemlerindeki hikmetleridir. Onunla ifade etmek istedikleri şeyler doğrudan doğruya değil de dolaylı bir şekilde ve ihtiyaçlarına göre ifade ettikleri sözlerdir. Darb-ı mesellerden lafız mu'ciz, mana isabetli ve teşbîh ise hoştur."[737] İshâk b. İbrahim el-Farabî (ö.350/961), el-Emsâl'i "Avam ve havâssın lafzını ve manasını beğendikleri şeydir"[738] diye tarif eder. Ebû Hilâl el-Askerî'ye (ö.400/1009) göre meselde asıl olan konuşmada, iki şey arasında benzetme, mukayese ve karşılaştırma yapmaktır.[739]

Hadis literatüründe Hz. Peygamber'in meselleri "*emsâlü'l-hadis*" tabiriyle ifade edilir.[740] Resûlullah çocukluk ve gençlik yıllarını Arapçayı çok iyi konuşan bir toplumda geçirdiği için bu dilin inceliklerine vâkıftı. Hadis kaynaklarında Allah Resûlü'nün zaman zaman meseller söylediği[741] hatta Abdullah b. Amr b. Âs'ın Resûl-i Ekrem'den 1000 mesel öğrenip ezberlediğine dair rivayetler mevcuttur.[742] Bunlardan toplam 140 kadarını Râmehürmûzî (ö.360/970) eserinde bir araya getirmiştir.[743]

Ebû Ahmed künyesi ile meşhûr Hasan b. Abdullah b. Saîd el-Askerî (ö.382/993)[744] el-Hikem ve'l-Emsâli'l-Mervîyye an Resûlillah adlı eserinde mesel

---

[736] İbnu'l-Mukaffa', Ebû Muhammed Abdullah, **el-Edebü's-Sağîr**, Dâru Sadır, Beyrut, ts, s.27.
[737] Ebû 'Ubeyd, Kasım b. Sellâm, **Kitâbu'l-Emsâl**, tah. Abdulmecit Katâmiş, Dâru'l-Me'mun, li't-Türâs, Dimaşk, 1400, s. 34.
[738] Farabî, Ebû İbrahim, **Divanu'l-Edeb**, tah. Ahmet Muhtar, Matbaatü'l-Emane, Mısır, 1976, c. I, s. 74.
[739] el-Askerî, Ebû Hilâl**, Kitâbu Cemherati'l-Emsâl**, tah. Muhammed Ebû'l-Fadl, Abdulmecid Katâmiş, Dâru'l-Cîd, Beyrut, 1408, I-II, c. I, s. 7. Geniş bilgi için bak. Bulut, Ahmet, **Arap Dili ve Edebiyatında Emsâl**, Dan. Nihat Mazlum Çetin, İstanbul Ün. SBE, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1984, s. 89; Yazıcı, Numan, **Arapça-Türkçe/ Türkçe-Arapça Atasözleri ve Deyimler**, Rağbet yay. İstanbul, 2003, s. 23-4
[740] Kandemir, Yaşar, **"Mesel**", DİA, TDV yay., Ankara, 2004, c. XXIX, s.297.
[741] Tirmizî, el-Birr, 71.
[742] İbn Hanbel, c. IV, s. 203; Heysemî, **Mecmeu'z-Zevâid**, c. VIII, s. 264.
[743] er-Râmehürmûzî, el-Kadî, Hasan b. Abdirrahman, **Kitâbu'l-Emsâli'l-Hadîs**, tah. Ahmed Abdulfettah, Müessestü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut, 1998.
[744] Müellif hakkında bak. ez-Zehebî, **Siyer**, c. XVI, s. 413-6; Ziriklî, a.g.e., c. II, s. 196;

halinde 1000 hadisi derlediği ve bunları şerh ettiği kaydedilmektedir.[745] Zerkeşî başta olmak üzer Sehâvî ve Aclûnî tarafından esere birçok atıflar yapılmış ve neredeyse bu konuda referans alınan tek kitap haline gelmiştir. Hicri dördüncü asra dair yaptığımız değerlendirmelerde esere ve yapılan atıf sayısına değinilmiştir.

Hadislerde geçen meseller, temsili hikâyelerden farklı olduğu gibi, Arap edebiyâtındaki darb-ı mesellerden de farklıdır. Kısa, öz ve veciz ifadelerden oluşan darb-ı meseller, şifahi kültürün bir ürünü olarak yaşanılan kültür ve geleneğin baskın olduğu tarihsel deyimlerden ibarettirler. Ancak hadislerde geçen meseller, bir hakikati anlatmak için başvurulan izah ve açıklama tarzıdır.[746]

Hadislerde görülen meseller, veciz konuşma özelliğine sahip olan Hz. Peygamber'in darb-ı mesel halinde yaygınlaşan özlü sözleridir. Bu sözlerden bir kısmı halk arasında meşhûr olan haberleri toplayan eserlerde de yer alır. Onun Huneyn Gazve'sinde savaşın şiddetlendiği anda söylediği, "Bu tandırın kızıştığı zamandır" sözü ile[747] "İktisat eden muhtaç olmaz"[748] "Öyle söz vardır ki dinleyene sihir gibi tesir eder"[749] "Mümin aynı yılan deliğinden iki defa sokulmaz"[750] "Utanmadıktan sonra istediğini yapabilirsin"[751], "Kanaat, tükenmez bir hazinedir"[752] "Mürüvvet sahiplerinin sürçmelerine müsamaha gösterin.[753] "Yoldan önce arkadaş, evden önce

---

[745] İbn Hayr, Ebû Bekir Muhammed el-İşbilî, **Fehrese**, tah. Muhammed Fuad Mansur, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1419, s. 177.
[746] er-Râmehürmûzî, **Kitâbu'l-Emsâl**, s. 8.
[747] Müslim, Cihâd, 76.
[748] İbn Hanbel, c. I, s. 447; Sehâvî, **el-Mekâsıd**, s. 93, H. No: 140; Ebû'ş-Şeyh, **Kitâbu'l-Emsâl**, s. 126-128.
[749] Buhârî, Tıb, 51; Müslim, Cum'a, 47
[750] Buhârî, Edeb, 83; Müslim, Zühd, 63
[751] Buhârî, Enbiya, 54
[752] Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Evsat**, c. VII, s.84, H. No: 6922; Kuzâî, **Şihâb**, s. 43, H. No: 42. Sehâvî, **el-Mekâsıd**, s. 356, H. No: 777. Bununla beraber hadis zayıftır bak. Heysemî, **Mecmeu'z-Zevâid**, c. X, s. 449, H. No: 17869.
[753] "أَقِيلُوا ذَوِي الْهَيْئَاتِ عَثَرَاتِهِمْ إِلا فِي الْحُدُودِ" İbn Hanbel, c. VI, s. 181, H. No: 25513; Buhârî, Edebü'l-Müfred, s. 165, H. No: 465; Ebû Dâvûd, Hudûd 4, H. No: 4375 s. 1542; Beyhakî, **Şuabu'l-Îmân**, c. VI, s. 321, H. No: 833;5 Sehâvî, a.g.e., s. 96, H. No: 143.

komşu arayın"[754] "Söz gümüşse sukut altındır"[755], "Çöplükte biten yeşilliklerden sakının"[756], "Günahına tevbe eden sanki hiç işlememiş gibidir"[757], "İnsanların en cimrisi selamı vermekte cimrilik yapanlarıdır"[758] mealindeki hadisleri bu türün belli başlı örnekleridir. Bazen Allah Resûlü'nün söylediği sözler sonrasında atasözüne, darbı mesele dönüştüğü de görülmektedir. Allah Resûlü'nün (sav) hesap görmeden cennete gidecek yetmiş bin kişiden haber verince, birisi ben bu zümreden miyim? Diye sorar Hz. Peygamber ona "evet" der. Bir başkası da sorunca Allah Resûlü (sav): "Ukkâşe seni bu konuda geçti" der. Sehavî, bu son sözün "bir işte kendisi geçilen kişiye" darb-ı mesel şeklinde şöhret bulduğunu söylemektedir.[759]

Bu konuda zengin örneklerin bulunduğu Prof. Dr. Selman Başaran'ın Hadislerin Türk Atasözlerine Tesiri adlı çalışması zikre değer.[760] Başaran, eserini

---

[754] Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Kebir**, c. IV, 268, H. No: 4379; İbn Sellâm, **el-Emsâl**, s. 52; el-Meydanî, **Mecmau'l-Emsâl**, c. I, s.172, H. No: 908; Kuzâî, **Şihâbu'l-Ahbâr**, H. No: 460, s. 150; Deylemî, **Firdevs**, c. II, s. 119, H. No: 2624; Zerkeşî, **et-Tezkira**, Hikem, H. No: 58, s. 120; Sehâvî, **el-Mekâsıd**, s. 107, H. No: 163. Ebû Ubeyd b Sellâm (ö.224) bazı Şam fukarası bu sözü hadis olarak naklettiklerini haber vermektedir. İbn Sellâm, **el-Emsâl**, s. 52.

[755] Sehâvî, a.g.e., s. 158, H. No: 263. İbn Ebî'd-Dünya sözün Hz. Süleyman'a ait olduğunu söylemektedir. Bak. İbn Ebî'd-Dünya, Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd, Es-Samt ve Âdâbü'l-Lisân, tah. Ebû İshak el-Cüveynî, Dâru'l-Kitâbü'l-Arabiyye, Beyrut, 1410, s. 66, H. No: 47-48; Ebû Nuaym ise Hz. Lokmanın oğluna nasihatleri arasında geçtiğini ifade etmektedir. Bak. Ebû Nuaym, **Hilyetü'l-Evliya**, c. III, s. 337.

[756] Sehâvî, a.g.e., H. No: 271, s. 160; Deylemî, a.g.e., c. I, s. 382, H. No: 1537; Kuzâî, **Şihâb**, s. 194, H. No: 618; er-Râmehürmûzî, **Emsâl**, c. I, s. 120, H. No: 84.

[757] Sehâvî, a.g.e., s. 179, H. No: 312; Kuzâî, **Şihâb**, s. 49, H. No: 74; Deylemî, a.g.e., c. II, s. 27, H. No: 2432; Hakîm et-Tirmizî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali, el-**Emsâl minel-Kitâbi ve's-Sünne**, tah. Es-Seyyid el-Cemîlî, Dâru İbn. Zeydun, Beyrut, 1985 c. I, s. 316; **Nevâdir**, c. II, s. 349; Askerî, **Cemheretü'l- Emsal**, c. I, S. 278, H. No: 384

[758] İbn Hayyan, **el-Emsâl**, c. I, s. 289, H. No: 247; Sehâvî, a.g.e., s. 23, H. No: 6. Başka örnekler için bak. "İçinizden bazıları kendi gözündeki merteği unutur da kardeşinin gözündeki çöpü görür" Sehâvî, **el-Mekâsıd**, s. 179, H. No: 313; Kuzâî, a.g.e., s. 131, H. No: 393; Deylemî, a.g.e., c. V, s. 520, H. No: 8948; Ebû'ş-Şeyh, **el-Emsâl fi'l-Hadîs**, c. I, s. 257; *"Rızık, kulun peşini, ecelin takip ettiği gibi takip eder."* Beyhakî, **Şuab**, c. II, s. 7, H. No: 1191; Zerkeşî, a.g.e., Zühd, H. No: 13, s. 131; Kuzâî, Şihâb, s 73, H. No: 169; Sehâvî, a.g.e., s. 137, H. No: 224; el-Meydânî, **Mecmeu'l-Emsal**, c. II, s. 448; "Bir şeye duyduğun sevgi, seni kör ve sağır eder" Zerkeşî, a.g.e., Hikem, H. No: 1, s. 72; Ebû'ş- Şeyh, **Emsal**, c. I, s. 152, H. No: 115; Hakîm et-Tirmizî, el-**Emsâl**, s. 170; el-Askerî, **Cemhertü'l-Emsâl**, c. I, s. 356; Meydânî, **Mecmau'l-Emsâl**, c. I, s. 78, H. No: 401.

[759] Sehâvî, a.g.e., s. 278, H. No: 552. Hadis için bak. Buhârî, Tıb 41, Libas 17, Rikâk 50; Müslim, İman 367, 368, 369, 371, 374; Tirmizî, Sıfatu'l-Kıyame 16, H. No: 2446; İbn Hanbel, c. I, s. 271, 401, 403, 420, 454, c. II, s. 302, 351, 456, c. IV, s. 436.

[760]Başaran, kitabın önsözünde eseri telif etme sebebini "Nazım ve nesir türü çeşitli eserlerdeki ayet ve hadislerin tespitine yönelik birçok çalışma yapılmıştır. Ancak atasözlerinin içinde bulunan dini

İnanç, İlim, İbadet, Muamelât, Ahlâk, Genel Konular şeklinde altı bölüme ayırmış ve burada toplam 936 Türk atasözü ile bu atasözlerine ilgi kurulan mükerrerlerle beraber dört yüz elli hadisi kaynaklarını da göstererek incelemiştir. Eserde her ne kadar hadislerin kaynakları hakkında Kütübü't-Tis'a ağırlıklı olarak gösterilse de Sehâvî ve Aclûnî gibi müelliflerin eserlerinde geçen ve değerlendirmeye alınan hadislerin çoğunlukta olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır.

Bunun yanında halk arasında hadis diye meşhûr olan ama aslında eskiden beri Arapların kullandığı atasözleri de vardır. "Tedavinin en sonu dağlamadır" sözü cahiliyye dönemden beri atasözü olarak kullanılmaktadır.[761] Bu cümleden olmak üzere halk arasındaki meşhûr hadisleri derleyen eserlerde geçen "Dünyada kala kala fitne kaldı"[762] "Zenci, aç kaldığında hırsızlık yapar, karnı doyunca zina eder"[763] "Üstü kapalı (kinâyeli) konuşmalarda yalandan kurtuluş vardır" [764] "Özür dilenecek şeyden sakın"[765] gibi sözlerin hadis olarak değil Arap kültür ve geleneğini yansıtan atasözü olarak değerlendirilmesi daha doğrudur.

Hz. Peygamber gibi sahâbeden bazıları da yine konuşmaları esnasında Arap atasözlerini kullanmışlardır. Nitekim Abdullah b. Ömer, İbn Zübeyr gibi sahâbîlerin

---

terimlilerle ilgili bir çalışma yapıldığına rastlamadık… Çalışmamızın amacı; İman, ilim, ibadet, muamelat ve ahlak gibi konulardaki atasözleriyle, bunların oluşumunda ışık tutacak nitelikteki hadisleri göstermektir." şeklinde açıklamaktadır. Bak. Başaran, Selman, **Hadislerin Türk Atasözlerine Tesiri**, Uludağ Üniversitesi yay., Bursa, 1994, çalışmanın önsözü.

[761] Cevad Ali, **el-Mufassal fi Târihi'l-Arabi kable'l-İslâm**, I-XX, Dâru's-Sâkî, 2001, c. XV, s. 362.

[762] er-Râmehürmûzî, **Emsâl**, c. I, s. 99, H. No: 259; Kuzâî, **Şihâb**, s. 223, H. No:735; Deylemî, a.g.e., c. I, s. 138 H. No: 489; Zerkeşî, a.g.e., Fiten, s. 220, H. No: 8; Sehâvî, a.g.e., s. 129, H. No: 205. "*Zenci gibi, aç kaldığında hırsızlık yapar, karnı doyunca zina yapar"* atasözü için bak. Neysâburî, **Mecmau'l-Emsâl**, c. II, s. 171.

[763] Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Evsat**, c. IV, s. 232, H. No: 4061; Sehâvî, a.g.e., s. 136-137, H. No: 220; s. 273, H. No: 542. Atasözü olarak bak. Neysâburî, **Mecmau'l-Emsâl**, c. II, s. 171.

[764] Kaynaklarda Hz. Ömer ve İmran b. Huseyn ile Hz. Peygamber'e a isnad edilmektedir. Bak. Buhârî, **Edebü'l-Müfred**, s. 305, no: 885; Kuzâî, **Şihâb**, s. 201, H. No: 651; Deylemî, a.g.e., c. I, s. 218, H. No: 835; Sehâvî, a.g.e., s. 140, H. No: 227; Atasözü olarak bak. Neysâburî, **Mecmau'l-Emsâl**, c. I, s. 23, No: 26.

[765] Sehâvî, a.g.e., H. No: 275, s. 162; Kuzâî, **Şihâb**, s.193, H. No: 614; Deylemî, a.g.e.., c. II, s. 392, H. No: 3742; Ayrıca bak. Meydânî, **el-Emsâl**, s. 44, H. No: 172.

söylediği "Yaşa ama ihtiyatlı ol" sözü[766] ile Hz. Ömer'in Zeyd b. Sabit hakkında söylediği "Onun evi hükmün verildiği yerdir" sözü[767] meşhûr Arap atasözleri arasında yer almaktadır. Bunun yanında, Ebû'd-Derda'ya ait olan "Biz insanların yüzlerine güleriz ama kalbimiz onlara lanet eder" sözü sahâbe sözü olarak mesel olarak meşhûr olmuştur.[768] Mekhul'un (ö.112/730) "Sefihin (delidolu insanların) olmadığı topluluk başarısız olur"[769] sözü ile tâbiûnun büyüklerinden Mutarrif b. Abdillah b. Şihhîr'e[770] nisbet edilen "İşlerin hayırlısı ortasıdır"[771] sözü zamanla mesel haline gelmiştir.

d. Şiirler

Halk edebiyâtının unsurları arasında yer alan şiirlerin, İslam öncesi dönemde olduğu gibi İslam'ın kabulünden sonrada var olduğu, özellikle İslam'ın temel prensipleri ile uyuşan şiirlerin İslamî dönemde de söylenmeye devam ettiği görülmektedir. Nitekim Cabir b. Semure (ö.73)'ye Resûlullah ile birlikte oturup, diğer insanlarla yaptıkları gibi sohbet ve muhabbet edip etmedikleri sorulunca o, "evet, çok defa yapardık, Resûlullah (sav) sabah namazını kıldıktan sonra namazgâhından güneş doğuncaya kadar kalkmazdı. O arada sahâbe Allah Resulü ile konuşur, mescitte şiirler okurlar, insanlar cahiliye işlerini anarlar ve gülelerdi" diye anlatmaktadır.[772]

Enes'ten (ra) rivayet edildiğine göre, Peygamber (sav) kaza umresinde Mekke'ye girdiğinde Abdullah b. Revaha önünde yürüyor ve şiirler söylüyordu.

---

[766] Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 74, H. No: 1791; İbn Sellâm, **el-Emsâl**, s. 40.
[767] Hz. Ömer ve Übey b. Ka'b bir konuda anlaşamamışlar aralarında Zeyd b. Sabit'i hakem tayin etmişlerdi. Zeyd'in evine geldiklerinde Hz. Ömer "Biz senin evine aramızda hüküm vermen üzere geldik" deyip arkasından Araplarca meşhûr olan "Onun evi hükmün verildiği yerdir" darb-ı meselini söylemiştir. Bak. Sehâvî, a.g.e., s. 348, H. No: 748. Ayrıca bak. İbn Sellâm, **el-Emsâl**, s. 54
[768] Meydânî, **Mecmeu'l-Emsâl**, c. I, s. 54, H. No: 274; İbn Ebî'd-Dünya, **Müdârâtü'n- Nas**, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1998, s. 36, H. No: 19; Sehâvî, a.g.e., H. No: 194, s.123
[769] Sehâvî, a.g.e., s. 228, H. No: 423; Askerî, **Cemheretü'l-Emsâl**, c. I, s. 512.
[770] ez-Zehebî, **Siyer**, c. VII, s. 209
[771] Sehâvî, a.g.e., s. 240, H. No: 453. İlgili söz Hasan Basrî'ye nisbet edilmektedir. Bak. Meydânî, **Mecmeu'l-Emsal**, c. I, s. 243, H. No: 1294.
[772] Müslim, Mesâcid 286.

Bunun üzerine Hz. Ömer ona "Ey Revaha'nın oğlu, Peygamber'in önünde ve Allah'ın hareminde şiir mi söylüyorsun?" dediğinde, Resûlullah (sav): "Ey Ömer bırak onu. Çünkü Abdullah'ın şiirleri, onlara okun tesirinden daha hızlıdır" buyurmuştur.[773] Huneyn günü Züheyr el-Ceşmî (ra), Allah Resûlü'nün (sav) önünde onu öven on dizelik aşriyâtını terennüm ettiğinde Allah Resûlü (sav) ona "Bu (şiirdeki övgüler) benim ve Abdulmuttalib'in çocukları için değil sizin için" demiştir.[774]

Hz. Peygamber'in zaman zaman terennüm ettiği şiirler arasında cahiliye dönemi şairlerinin şiirleri de vardır. Geçmiş kutsal kitapları okuduğu, Şam, Yemen gibi muhtelif din ve kültürlerin bulunduğu bölgelerde Yahudi ve Hristiyanlarla bir araya geldiği bildirilen[775] ve hakkında Hz. Peygamber'in "Onun şiiri iman etmiş fakat kalbi inkâr etmiştir" buyurduğu, Ümeyye b. Ebi es-Salt (ö.5/626) bu şairlerdendir.[776] Hz. Peygamber onu şiirlerin dinlemekten hoşlandığı hatta bazı şiirlerini söyleyip onayladığı rivayet edilmektedir.[777] Ebû Hüreyre (ra)'den rivâyete göre, Resûlullah (sav), Arapların söylediği en şairce söz Lebîd'in şu sözüdür: "Dikkat edin kulak verin sözüme, Allah'ın dışında her şey ve herkes yok olmaya mahkûmdur" buyurmaktadır.[778]

Mü'minlerin annesi Hz. Aişe'ye; Resûlullah (sav), şiirden herhangi bir şey söyler miydi? diye sorulduğunda Hz. Aişe, Allah Resûlü'nün (sav) İbn Revaha'nın şu şiirini söylediğini haber vermektedir: "Bilmediğin şeyleri günler sana açıklayacaktır.

[773] Tirmizî, Edeb 70, H. No: 2847.
[774] Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Kebîr**, c. V, s. 269, H. No: 5303.
[775] İsfehânî, Ebû'l-Ferec Ali b. el-Hüseyin el-Kuraşî, **Kitâbu'l-Eğanî**, tah. Semîr Cabir, I-XXIV, Dâru'l-Fiker, Beyrut, t.y., c. IV, s. 127-140.
[776]İbn Abbâs'tan zayıf bir senedle gelen rivayet için bak. İbn Hacer, **Fethu'l-Barî**, c. VII, s.153-154; Münâvî, **Feyzu'l-Kadîr**, c. I, s. 76-79; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 19, H. No: 19.
[777] Müslim, Şiir 1, H. No: 2255; İbn Mâce, Edeb 4; İbn Hanbel, c. IV, s. 388, 389, 390.
[778] Tirmizî, Edeb, H. No: 2849; Buhârî, Menâkıb 27; Müslim, Şiir 17; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 131.

Ve azık veremediğin kimseler sana haberler getirir."[779] Yine Necmeddin el-Gazzî, Allah Resûlü (sav) "Kişiye men edici olarak İslam ve yaşlılık yeter" şiirini söylediğinde Hz. Ebû Bekir'in bu durum karşısında şaşırdığını haber verir.[780]

Bununla beraber bazı hadislerin ve hadis diye bilinen birtakım sözlerin şiirler yolu ile şöhret bulduğu görülmektedir. Sehâvî, eserinin sonunda, bu yolla müştehir olmuş bazı haberlere dikkat çekmektedir. O, İmam Şafiî'nin rivayet ettiği iddia edilen aşağıdaki haberin şiir formatında şöhret bularak dolaştığını söyler;

Bir gün sana dostun gelirse özür dileyerek

Görmezden gel kötülüklerini

Çünkü İmam Şafiî bir hadis rivayet etmişti

Muğira'dan sağlam bir senedle

Resûl (sav) şöyle buyurdu: Rabbim mahveder

Bir özürle bin günahı

Sehavî, şiirin Kadı Abdulcebbar'ın (ö.415/1019) babası Maveraünnehir'in meşhûr âlimlerinden Şihabeddin Nu'man el-Hanefî tarafından söylendiğini ve hadisin mevzû olduğunu haber verir.[781] Yine Sehâvî, bu minvalde şöhret bulan şiirlerden hocası İbn Hacer'e nispet edilen şu beyti örnek gösterir:

Cumartesi günü tırnak kesmede hastalık ortaya çıkar

Arkasından gelende günde bereket gider

Âlim, fazilet ehli bu ikisinin arkasından gelen günde ortaya çıkar

Salı günde helak olmaktan sakın

Çarşamba'dan miras kalan kötü ahlaktır

---

[779] Tirmizî, Edeb, H. No: 2848. Ayrıca bak. Zerkeşî, a.g.e., el-Kısâs ve'l-Ahbâr, s. 213-4, H. No: 13; Sehâvî, a.g.e., s. 278, H. No: 553; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 448, H. No: 1461

[780] Gazzî, a.g.e., s. 230; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 449, H. No: 1465.

[781] Sehâvî, a.g.e., s. 461

Zenginlik isteyen için Perşembe'dedir

Cuma'da ilim ve rızık ziyade olur

İzinden gitsinler diye biz Nebi'den rivayet ettik.

Sehâvî hem bu şiirdeki tırnak kesmenin haftanın belli günlerinde yapılmamasıyla ilgili haberlerin hem de Hz Ali'ye isnad edilen tırnakları sıra ile kesmeye dair rivayetin ve bunun şiirleşen formunun yalan olduğunu belirtir.[782] Yine o, "Kime reyhan kokusu takdim edilirse reddetmesin"[783] hadisini, "Bir insan âşık olur, iffetli yaşar ve sonrada ölürse, şehit olur"[784] mealindeki uydurma rivayeti, "İki nimet vardır ki insanların çoğu bu konuda aldanmıştır: Sıhhat ve boş vakit" hadisini şiir içerisinde kullanıldığına dair örnekler verir.[785] O, hadis kaynaklarında halk arasında meşhûr olan ve değişik formatlarda geçen "Hayrı güzel yüzlüler yanında arayın"[786] rivayeti eski ve yeni birçok beyitte hadis formatında kullanılarak geçtiğini söyler. Bu konuda İbn Abbâs'dan nakille aşağıdaki şiiri aktarır:

Sen nebinin alametisin hani bir gün şöyle demişti

Hayrı güzel yüzlüler arasında arayın. [787]

Sehâvî, halk arasında meşhûr olan bazı kelâm-ı kibâr nev'inden sözleri şiirler ile ilişkilendirerek tahric eder. O, "Her seferinde testi sağlam olmaz" sözünü Arap şairlerinden Müberred'in (ö.286/899) "Ey Nefis! Hevanın gölgesine karşı sabret- Her

[782] Sehâvî, a.g.e., s. 549-550. Aynı şekilde "Allah kaza ve kaderini infaz etmek istediğinde, kaza ve kaderi yerini buluncaya dek akıllı olanların akıllarını başlarından çıkarır alır" haberini Ebû Ömer ez-Zahid şiirleştirmiştir. Bak. Sehâvî, a.g.e., s. 54, H. No: 53.

[783] Müslim, el-Elfâz mine'l-Edeb 20, H. No: 2254; Ebû Dâvûd, Tereccül 5, H. No: 4172; Sehâvî, a.g.e., s. 480, H. No:1146.

[784] el-Hatîb, **Tarihu Bağdâd**, c. XII, s. 479; Ali el-Kârî, a.g.e., s. 496; Sehâvî, a.g.e., s. 482, H. No:1151.

[785] Buhârî, Rikâk 1, H. No: 6049; Tirmizî, Zühd 1, H. No: 2304; İbn Mâce, Zühd 15, H. No: 4170; İbn Hanbel, c. I, s. 344; Sehâvî, a.g.e., s. 512, H. No: 1250.

[786] İbn Ebî Şeybe, **el-Musannef**, c. IX, s. 10, H. No: 6327-6329; Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Kebir**, c. XI, s. 67, H. No: 11110; Kuzâî, **Şihâb**, H. No: 428, s.142; Deylemî, a.g.e., c. I, s. 79, H. No: 240; Sehâvî, a.g.e., H. No: 124. s. 85.

[787] Sehâvî, a.g.e., s. 85, H. No: 124; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 122, H. No: 494.

gün testi sağlam olmaz" beyti ile ilişkilendirerek tahric eder.[788] Yine "Aksıran kişi hamd ile karşılık verirse diş hastalığından, kulak ve karın rahatsızlıklarından emin olur"[789] sözünü şiirle takviye eder.

Sehâvî gibi Gazzî de gerek kendi dönemlerinde gerekse daha önceki dönemlerde şöhret bulan şiirlerden içeresine hadislerin derc edildiği ve bu yolla dillerde dolaşan rivayetlere dair örnekleri eserlerinde belirtirler. Gazzî, "Söz vermek borçtur" rivayetini şiir içerisinde kullanıldığına dair örnekler verir:

İnsanlara vaat etmişseniz yerine getiriniz

Zira vaat etmeyi borç sayarız biz

Bir hadiste lafzen bize rivayet olunmuştur

Sikâ âlimlerden: "Söz vermek borçtur"[790]

Sehavî, Gazzî ve Aclûnî'nin mısralarına yer verdiği isimler arasında sahâbeden Hz. Ali[791] ve İbn Abbâs[792] ve muhadramundan Lebîd (ö.90/708)[793] yer almaktadır. Şairlerden, Ferezdak (ö.110/728)[794] İbn Dureyd (ö.321/933)[795], el-Mütenebbî (ö.354/965),[796] aslen Neysaburlu olan el-Bâharezî (ö.467/1075), Endülüslü şair Ebû Ca'fer el-Vakşî (ö.574/118),[797] mutasavvıflardan İbnu'l-Mübârek,[798] Ebû'l-Hayyan

[788] Sehâvî, a.g.e., s. 426-7, H. No: 975.
[789] Sehâvî, a.g.e., s. 475, H. No: 1128.
[790] Taberânî, **el-Mu'cemu's-Sağîr**, c. I, s. 150; Kuzâî, a.g.e., s. 34, H. No: 5; Gazzî, a.g.e., s. 279, H. No: 1092.
[791] "Sevdiğini ölçülü sev, umulur ki bir gün buğz edebilirsin" (Tirmizî, el-Birr ve's-Sıla 70, H. No: 1997; Beyhakî, Şuab, c. V, s. 260, H. No: 6593-6595, Kuzâî, a.g.e., s. 156, H. No: 487) Rivayeti hakkında yazılan şiiri için bak. Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 53, H. No: 130.
[792] Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 74, H. No: 178.
[793] Sehâvî, a.g.e., s. 417, H. No: 943.
[794] Sehâvî, a.g.e., s. 436, H. No:1009.
[795] Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 438.
[796] Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 60, H. No: 1736; Suyûtî, **Hısn**, c. I, s. 560.
[797] "Hürlerin sineleri sırların kabirleridir." Bak. Sehâvî, **el-Mekâsıd**, s. 280, H. No: 1469.
[798] Sehâvî, "Ey nefis! Sözün gümüş ise sukut altındır" sözünü beyit halinde İbnu'l-Mübârek'in söylediğini haber verir. Sehâvî, a.g.e., s. 158, H. No:263.

(ö.400/1009),[799] İbnu'l-Fârid (ö.632/1235)[800] ve İbn Arabî[801] gibi önemli şahıslar vardır. Bunun yanında ilgili eserlerde fakihlerden İmam Şafî (ö.204/819),[802] müfessirlerden el-Kurtubî[803], muhaddislerden İbn Hacer'in (ö.852/1449)[804] beyitlerine yer verilmektedir.

Sehâvî, şiirler arasına derç edilen hadisler için bazen söyleyenini belirtirken[805] bazen de belirtmez.[806] Yine Aclûnî de mahalli şahit olarak getirdiği şiirin her zaman şairini belirtmez. O, şairin ismini vermeden "Bu konuda söylenen en güzel şey şudur:" diyerek beyitleri arka akaya dizer.[807] Yine "bu konuda insanlardan bazıları şu şiiri nazmettiler" ifadelerine de eserde sıkça rastlanır.[808] Aclûnî aynı zamanda haberleri tahric ederken kullanan bazı beyitlere[809] ve kendi dönemindeki şairlerin şiirlerine de yer verir.[810] Müellif kendi şairlik yönünü eserinde göstererek, bazen

[799] Aclûnî, a.g.e., s. 455.
[800] Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 464, H. No: 1518; c. II, s. 128; c. I, s. 285, H. No: 2646.
[801] Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 67, H. No: 154.
[802] "Dünya leştir, talibi ise köpeklerdir." bak. Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 490, H. No: 1313; Aclûnî, İmâm Şafiî'ye nispet edilen "Allah özür dilemesi sebebiyle kişinin iki bin büyük günahını affeder" sözünün şiir formatında dillerde dolaştığını ama bu sözün ona nispet edilmemesinin hata olduğunu söyler. Bak. Aclûnî, a.g.e., c. II, s.234, H. No: 2408. Başka örnekler için bak. Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 40, H. No: 76; c. I, s. 123, H. No: 343; c. I, s. 273, H. No: 893; c. II, s. 102, H. No: 1900.
[803] Gazzî, a.g.e., s. 413; s.309, H. No:1238.
[804] Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 110, H. No: 314.
[805] Sehâvî "Allah'ın affı senin günahından büyüktür" haberi için el-Hasan b. Hânî'nin (ö.196) şiirini mahalli şahit gösterir. Bak. Sehâvî, a.g.e., s. 331. "Allah rızkı kesmekle azap etmez" haberi için Ebû'l-Atahiyye'nin (ö.213) şiirine yer verir. Sehâvî, a.g.e., s. 144, 235; İdris b. Yezid'in (ö.290) şiiri için bak. Sehâvî, a.g.e., s. 300; Ebû Ömer ez-Zahid'in şiiri için bak. Sehâvî, a.g.e., s. 55, H. No: 53.
[806] "Kavmin kız kardeşinin oğlu onlardandır" haberi için bak. Sehâvî, a.g.e., s. 32, H. No: 12; "Ruhlar seferber olan askerler gibidir." Bak. Sehâvî, a.g.e., s. 73, H. No: 95.
[807] "Kişinin düşmanı onun yaptığı mesleği yapandır" sözüne yazılan "Sen bir mevki için ortak arama. Senin nesebinden doğan çocuk olsa bile. Çünkü her şeyin afeti kendi cinsindendir. Üzerine soğukluk konan demir güçlenir" şiiri için bak. Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 57, H. No: 1718; "Üç şey gözü rahatlatır: Yeşile, akan suya ve güzel yüze bakmak" haberine yazılan şiir için bak. Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 324, H. No: 1036. Başka örnekler için bak. Aclûnî, a.g.e., c. I. s. 325, H. No: 1039; c. I, s. 392-93, H. No: 1250.
[808] Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 391, 394, 408.
[809] Aclûnî, "Gülümsemek gülmekten hayırlıdır" haberinin tahricinde, haberin sahîh olmadığını ifade etmek üzere Şafî fakîh ve mutasavvıf Abdulazîz ed-Diri'nin (ö.694/1295) beytine ve kendi asrındaki bazı şairlerin beyitlerine yer verir. Bak. Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 285, H. No: 906; Beyti Makdis'in akreplerle dolu olduğuna dair rivayetin Tevrat'ta geçtiğine dair Hanefî fakîh ve şairi İbn Ğars'ın (ö.894/1489) beyitlerine yer verir. Bak. Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 291, H. No: 930.
[810] Arkadaşı es-Seyyid Ahmed el-Behnesî'nin (ö.1191) beyitleri için bak. Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 111, H. No: 314; Abdulkadir en-Nablûsî'nin (ö.1143) beyitleri için bak. Aclûnî, a.g.e., c. I, 128, H. No: 366.

değerlendirmelerine kendi beyitleri ile renk katmakta[811] bazen de kendi çağdaşlarına beyitleri ile karşılık vermektedir.[812] Bu yönü ile o, eserinde farklı amaçlarla bol miktarda şiir kullanmış ve eserini zenginleştirmiştir.

Sehâvî ve Suyûtî'nin yaşadıkları Memlûklüler devrinde şiir, kazanç aracı olmaktan çıkmış, her sınıf ve meslekten insanların daha çok eğlence ve rekabet için yazdıkları bir merak alanı haline gelmiştir. Dönemin önemli hadiselerinden Haçlı ve Moğol saldırıları, veba salgınları, siyasî, ekonomik ve sosyal çalkantılar vb. olayların etkisi ile istiğfar, dua ve uzlet gibi dini temalar şiirler yazılmaya başlanmıştır. Hatta bu dönemde dini motifli şiirler hiçbir dönemde görülmeyen ölçüde artış göstermiştir. Busirî'nin Kaside-i Bürde'si bu dönemin önemli eserlerindendir. Hatta Kaside-i Bürde'den ilham alıp her beytinde bir edebi sanatın icra edildiği "Bediîyye" adı verilen Hz. Peygamber'in methine dair uzun kasideler yoğun ilgi görmüştür. Tasavvufî şiir, Ebû'l-Abbâs el-Mürsî, Afifüddin el-Timsalî, İbn Atâullah el-İskenderî (ö.709/1309) ve Aişe el-Bauniye gibi şairlerle devam etmiştir. Bilhassa Memluklüler ile Osmanlı dönemlerinde didaktik şiir yaygınlaşmış, nahiv, fıkıh, ferâiz, akaid ve mantık gibi ilimlere dair, çoğu recez vezninde manzumeler kaleme alınmıştır.[813]

Sehâvî'nin, el-Mekâsıd'da ve Fetâvâ'sında haberleri tahric ederken birçok şiiri mahalli şahit olarak kullanması[814], Suyûtî'nin, el-Havî adlı eserinde kendisine bazı hadisler hakkında şiir formatında sorular sorulması ve onun da bunlara yine şiirle

[811] Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 19, H. No: 17; c. I, s. 26, H. No: 35; c. I, s. 47, H. No: 104; c. II, s. 61-62, H. No: 1739.
[812] "Sizin hayırlınız verdiği hüküm ile de güzel olanınızdır" haberinin tahricinde Hamid Efendi diye bilinen Şam Kadısı Hamid b. Ali b. İbrahim el-Âmidî 'nin (ö.1171) beyitlerine aynı üslupla karşılık verir. Bak. Aclûnî, a.g.e., c. I, s 185, H. No: 1233.
[813] Durmuş, İsmail, "**Şiir"**, DİA, TDV yay., İstanbul, 2010, c. XXXIX, s. 150.
[814] Sehâvî, a.g.e., s. 283,346, 357, 376, 434, 436.

cevap vermesi bu dönemde şiirin ne kadar yaygın olduğunu göstermesi açısından önemlidir.[815]

e. Ahbâr ve Kıssalar:

Kur'an-ı Kerim kendisini "Sözlerin en güzeli"[816], "hikmetli bir kitap"[817] "en güzel kıssaların"[818] anlatıldığı insanların hakikati anlaması için misallerin verildiği Arapça[819] bir kitap olarak tanıtmaktaydı. Kur'an-ı Kerim geldiği topluma Arapça olarak hitap etmiş, onların anlayış ve idraklerini yine onların kullandığı tasvir, temsil, mecâz, kıssa gibi en güzel belâgat unsurlarıyla inşa etmişti.

Mesajın kaynağı olarak Allah Resûlü (sav); davet, tebliğ, ta'lim ve beyan gibi pek çok vazifeleri uhdesinde toplamaktaydı. O (sav), sözlerini genel olarak ashabın anlayacağı şekilde sade anlaşılır yalın cümlelerle dolaysız bir anlatım tarzıyla kurmuş, bunun yanında sözlerini kurarken Arap dilinde ağırlık teşkil eden teşbîh, istiâre, mecâz, kinâye vs. gibi dolaylı anlatım yolunu tercih etmiştir. Anlatmak istediklerini bazen canlı tasvirlerle belleklere yerleştirmeye çalışmış, bazen de her dil ve kültürde olduğu gibi kıssalar ve temsili hikâyeler nakletmiştir.[820]

Haber kelimesinin çoğulu olan Ahbâr, bir kavim, kabile ve şahıs, bir ülke, bölge ve şehir, bir hadise hakkında naklolan bilgiler, sözler ve rivayetlerdir. Ahbâru'l-Arab, Ahbâru't-Temîm gibi İslamiyet'ten önce Araplar'ın eski destanları ve menkıbe mahiyetindeki rivayetler anlaşılmaktadır. İslamiyet'le birlikte halifelerin, kadıların veya âlimlerin hal tercümelerine dair bilgileri ifade etmek için bu terim kullanılır

[815] Veba konusunda şiir olarak sorulan soruya Suyûtî'nin şiirle cevap verdiğine dair bak. Suyûtî, **el-Hâvî**, c. I, s. 380-81. Başka örnekler için bak. Suyûtî, a.g.e., c. I, s. 373, 374, 376, 377, 378, 384.
[816] Zümer (39), 23
[817] Yâsîn (36), 2; Bakara, (2), 231; Âl-i İmrân (3), 58; Yunus (10), 1.
[818] Yusuf (12), 3, 111.
[819] Yusuf (12), 2; Ra'd (13), 37; Nahl (16), 103; Şuarâ (26), 195.
[820] Görmez, a.g.e., s. 256.

olmuştur. Ahbârı, kadim şiirden, emsâl ve ensâba dair bilgilerden ayırt etmek mümkün değildir.[821]

Ahbâr'ın bir nevi için kıssa tabiri kullanılmıştır. Kıssa, ya çok uzak maziye ait hatıralar, ya hayali unsurlarla örtülü hikâyelerdir. Eski Araplarda kötü davranışlar telkin eden, kötülüklerden korunmayı öğreten veya hoş vakit geçirmeyi sağlayan ahbâr ve kıssalar anlatmak hususi bir meslek haline gelmiştir. Bu mesleği icra edenler kussâs, kass veya kassas denirdi.[822]

İslamî dönemde bugünkü anladığımız manada vaaz verme işini ilk icra eden kişinin daha önceleri Hristiyan olan Temim ed-Darî (ö.40/660) olduğu bilinmektedir.[823] Temim ed-Darî, Hz. Osman zamanında da bu görevine devam etmiştir. [824] Yine İbn Mes'ud perşembe günleri vaaz ederdi. [825] Hz. Peygamber'in Medine'ye gelişi ile Müslüman olan Abdullah b. Sellâm (ö.42/663), Hz. Ebû Bekir veya Hz. Ömer zamanında Müslüman olan Ka'b el-Ahbâr (ö.32/652) ve Vehb b. Münebbih (ö.110 veya 114/728, 732) gibi daha önce diğer dinlere mensup kişiler, vaazlarında İsrâilî rivayetleri halka naklediyorlardı.[826] Hz. Osman 'ın şehit edilmesiyle başlayan siyasî ve fikri karışıklıklar, çeşitli fırka ve mezheplerin kendi görüşlerini destekleme ihtiyacı, uydurma hadislerin ortaya çıkmasına sebep olmuştu. Yeni çalışmalarda bu durumun dönemin en etkili propaganda vasıtası olan hitabet ve belağata da sirayet ettiği ve özellikle siyasî hitabeler ile bunun bir neticesi olarak ideolojik vaaza büyük ölçüde zemin hazırladığını ortaya koymaktadır.[827] Emeviler

[821] Çetin, Nihad "**Ahbâr**", DİA, TDV yay., İstanbul, 1988, c. I, s. 487.
[822] Çetin, a.g.md., c. I, s. 488; Cirit, **Halkın İslam Anlayışının Kaynakları**, s. 69-70; Yeşil, Mahmut, **Va'z Edebiyâtında Hadisler**, TDV yay. Ankara, 2001, s. 15, 33-40.
[823] İbn Hanbel, c. III, s. 448; Abdurrezzâk, **el-Musannef**, c. II, s. 219.
[824] Abdurrezzâk, **el-Musannef**, c. II, s. 219.
[825] Buhârî, İlim, 12.
[826] Çetin, "**Ahbâr**", c. I, s. 488-9; Cirit, a.g.e., s. 97-107, 122-126; İbnu'l-Cevzî, **Kussâs**, s. 170-177;
[827] Cirit, "Vaiz ve Kıssacıların Hadis İlmiyle Münasebetleri", Diyanet **İlmi Dergi**, s. 35.

Dönemi'nde vaaz ve kıssacılık bir taraftan siyasî bir boyut kazanırken diğer taraftan genelde dönemin siyasî ve iktisadi şartlarına bir tepki şeklinde ortaya çıkan zühd hareketine bağlı olarak bir başka yönde gelişme kaydetmiştir.[828] Abbâsîler dönemiyle (133/750) dini hitabetin büyük gelişme gösterdiği görülmektedir. Rahat ve huzurun yaygınlaşması, köklü kültür ve medeniyete sahip milletlerin Müslüman olması vaaza ihtiyacı artırmıştır.[829]

Özellikle h. III. asırda fetihler sonrası değişik toplumlarla temas, kültürel etkileşim, tercüme faaliyetlerinin artması gibi hadiseler, yeni Müslüman olan bazı kesimler arasında zındıklık faaliyetlerinin artmasına sebep olmuştu. Esas gayeleri dini tahrif etmek, halk arasında din konusunda şüphe uyandırmak gayesiyle zındıklar; akaid, fıkıh, ahlak, terğib ve terhib, amellerin faziletleri gibi konularda hadis uydurmaya başladılar. Bu arada bazı zındıklar kıssacı ve mutasavvıf elbisesine bürünerek yıkıcı faaliyetlerde bulundular.[830] Nitekim bu dönemin tanınmış âlimlerinden İbn Kuteybe (ö.276/889), hadiste en büyük belanın zındıklarla kussastan geldiği söylemektedir.[831]

Bu dönemde özellikle Basra ve Bağdat gibi ilim merkezlerinde halkın hikâye ve kıssalara ilgisini gören kıssacılar, etrafında toplanan insanların cehaletinden de istifade ederek bu işi bir geçim vasıtası haline getirdiler ve Hz. Peygamber adına hadis uydurmaya teşebbüs ettiler.[832] Nitekim Ali el-Medînî (ö.234/848) insanların en

[828] Bu dönemin önemli âlimlerinden Hasan Basrî (ö.110/728), Malik b. Dinar (ö.130/747) ve Eyyûb es-Sahtiyanî (ö.131/748) gibi zahit kişiler konuşmalarında Hz. Peygamber'in hadislerini, sahâbenin sözlerini, Peygamber kıssalarını ve diğer ibret verici kıssaları anlatıyorlardı. Bak. Cirit, a.g.e., s. 126.
[829] Cirit, a.g.e., s. 127-145; Yeşil, a.g.e., s. 62-63;
[830] Kandemir, **Mevzu Hadisler**, s. 51; Cirit, a.g.e., s. 147-148; Yeşil, a.g.e., s. 64.
[831] İbn Kuteybe, **Te'vil**, s. 259.
[832] Kandemir, a.g.e., s. 85, 87; Cirit, a.g.e., s. 152.

yalancısı kıssacılar, dilenciler ve mübalağalı sözlere karşı çıkmayan toplumun önde gelenleridir" tespiti önemlidir.[833]

İbnu'l-Cevzî (ö.597), kıssacılar konusunda ilk defa müstakil bir eser yazarak konuyu müspet ve menfi yönleri ile ele almıştır. Kıssacıların dine verdikleri zararları o altı madde halinde özetler.[834] Onun Telbîs'teki sözleri ise meselenin tarihi seyrine ışık tutar: "Eskiden vaizler, âlim, fakih kişilerdi. Abdullah b. Ömer, Ubeyd b. Umeyr'in meclislerinde oturmuş onu dinlemişti. Ömer b. Abdilaziz'de vaaz meclislerine iştirak etmişti. Sonra bu iş önemini kaybetti. Cahilleri bu işe sahip çıktılar. Huzur bozuldu. Vaizlerin yanında cahil halk ve kadınlar kaldı. Aklı başında insanlar onlardan uzaklaştı. Onlar da ilimle meşguliyeti bıraktılar. Kıssalara ve cahillerin hoşlandığı şeylere yöneldiler. Bunun sonucunda va'z ve kıssa konusunda birçok bid'at ortaya çıktı."[835] Ayrıca mevzû hadisleri ve halk arasında hadis diye dolaşan sözleri derleyen eserlerin yazılış gayeleri arasında kıssacıların her türden uydurma haberin yayılmasındaki olumsuz etkilerinin yer aldığı görülmektedir.[836] İbn Teymiyye, Ehâdisu'l-Kussâs'ta kıssacılar arasında meşhûr olan rivayetleri değerlendirmektedir.[837] Eserde incelenen hadislerin neredeyse tamamı zayıf ve mevzû haberlerdir.

---

[833] Hatip, **el-Camî**, c. II, s. 64.

[834] İbnu'l-Cevzî, sahâbe döneminden itibaren âlimlerin sahîh olmayan rivayetlere karşı tepkilerini ortaya koyduklarını, İsrâiliyat türü rivayetler ile geçmiş milletlere ait bilgilerin sahîh olmadığını ve bunların dini ifsat ettiğini, kıssa ve hikâyelere rağbet etmek insanları Kur'an ve hadis öğrenmekten uzaklaştırdığını, Kur'an ve sahîh hadislerde başka bir yere ihtiyaç bırakmayacak miktarda kıssa var olduğunu, bazı kıssacılar kıssaları ile halkın itikadını bozmakta olduklarını, kıssacıların birçoğu ilimden, takvadan uzak olduğu için doğruyu öğrenme ve öğretmekten yoksun bulunduklarını ifade ederek konuyu özetler. Bak. İbnu'l-Cevzî, **Kussâs**, s. 160-161.

[835] İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec, **Telbîsu'l-İblîs**, Dâru'l-Kalem, Beyrut, 1993, s. 142.

[836] İbnu'l-Cevzî, **Mevzûât**, c. I, s. 29, es-Sağânî, **Mevzuât**, s. 24, Kandemir, **Mevzu Hadisler**, s. 140-146.

[837] Risâle "*Kıssacıların, Hz. Peygamber'den ve onun Allah Teâlâ'dan rivayet ettiği hadisler hakkında Şeyhü'l-İslam Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Teymiyye şöyle cevap verdi"* şeklinde başlamaktadır. Bak İbn Teymiyye, a.g.e., s. 53.

Müştehir hadis sahasında yazılan eserlerde halk arasında meşhûr olan kıssalara örnekler vardır. İbn Teymiyye başta olmak üzere Zerkeşî ve Sehâvî'nin eserlerinde yer bulan Ebû Mahzura rivayeti bu konuda zikredilebilir. Rivayete göre, Ebû Mahzura Allah Resûlü'nün önünde "Heva yılanı ciğerimi soktu" diye başlayan şiirini okuduğunda, Resûlullah (sav) vecde gelmiş, bürdesi omuzlarından yere düşmüştü. Daha sonra bürde, Suffe fakirleri arasında taksim edilmiş ve insanlarda bürdenin parçalarını elbiselerine yamamışlardı.[838] İbn Teymiyye kıssacılar arasında meşhûr olan bu rivayetin aslı olmadığını bildirir. Aclûnî ise rivayetin Ammar b. İshâk tarafından uydurulmuş olduğunu söyler.[839]

Zerkeşî, ahbar ve kıssa başlığı ile halk arasında meşhûr olan haberlere ait bir bölüm açmıştır. Burada avamın arasında kıssa şeklinde meşhûr olan haberler arasında hurafe haberini[840], Hz. Bilâl'in şin harfini sin şeklinde telaffuz ettiği haberini[841], Hızır ile İlyas'in her yıl bir mevsimde buluştukları haberini[842], hadis rivayet eden kişinin yanında aksırmanın hadisin kabulüne işaret olduğu haberini[843] örnek verir.

Sehâvî'de Fazâil babında yukarıdaki rivayetler yanında İsrâiliyat türü haberleri, sûfîler arasında meşhûr olan zühd ve rekâik türü rivayetleri, zındıkların ve bidat ehlinin uydurdukları haberleri, avamın arasında aslı olmayan hurafeleri burada zikreder.[844]Aclûnî, ise buna benzer haberleri menâkıb babında yer verir.[845]

---

[838] İbn Teymiyye, habere ilim ehlinin ittifakı ile yalandır demektedir. Bak. İbn Teymiyye, **Ehâdîsu'l-Kussâs**, s. 60, H. No: 13; Zerkeşî, **et-Tezkirâ**, Kısâs ve Ahbâr, s. 213, H. No: 13, Sehâvî, a.g.e., s. 383, H. No: 854.
[839] İbn Teymiyye, a.g.e., s. 76, H. No: 12; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 141, H. No: 2042.
[840] Zerkeşî, a.g.e., s. 206.
[841] Zerkeşî, a.g.e., s. 207-208.
[842] Zerkeşî, a.g.e., s. 207
[843] Zerkeşî, a.g.e., s. 210.
[844] Sehâvî, a.g.e., s. 565.
[845] Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 441.

Kıssaların arkasından genelde onu kıssayla özdeşleşen sözler bulunur. Kıssanın bu türü Arab kültüründe yaygındır. Bu tür örneklere halk arasında meşhûr haberleri toplayan eserlerde rastlamaktayız. Nitekim "Kişi nereye giderse gitsin yükü ile beraberdir" sözünü Allah Resûlü (sav) hicret esnasında Medine'ye geldiğinde yükünü Ebû Eyyûb el-Ensarî'nin evine taşımış, kendisine onları nereye taşıdığını soran kişiye, Hz. Peygamber bu şekilde cevap vermiştir.[846]

f. Halkın Tecrübi Bilgileri, Günlük Hayattaki Söz ve Uygulamaları

Allah Resûlü (sav) zaman zaman halkın tecrübi bilgisine dayalı sözleri, kendi sözleri arasında kullanabilmektedir. Ebû Dâvûd'un Sünen'inde geçen bir rivayette Hz. Peygamber'in el-Feğvâ el-Huzzaî'nin babası Abdullah b. Amr'ı yanına çağırmış ve Kureyş arasında dağıtması için Ebû Süfyan'a bir mal göndermek istemişti. Allah Resûlü (sav) ona yolculuk için bir arkadaş bulmasını tavsiye etmiş o da Amr b. Umeyye ed-Damrî'yi arkadaş seçmişti. Bunun üzerine Allah Resûlü (sav) ona: "Onun memleketine vardığın zaman ihtiyatlı davran. Nitekim (vaktiyle) biri, büyük biraderine bile güvenme" diyerek nasihatte bulunmuştu.[847] Halkın tecrübi bilgisini ifade eden bu söz Resûlullah'a (sav) isnad edilerek hadise dönüşmekte, hatta hadis eserlerinde yer bulabilmektedir.

Sehâvî, el-Gazzî ve Aclûnî, kendi dönemlerinde halkın gözlem ve deneyimlerini, günlük hayatta söylediği sıradan bazı sözleri şöhret bulan haberler cümlesi içeresinde değerlendirirler. Sehâvî, "Azık biriktiren doyurulmaya muhtaç hale gelir" haberi, hadis olarak bilinmemektedir derken, Gazzî ise bunun tecrübi bilgiye

[846] Sehâvî, a.g.e., s. 263, H. No: 510. Başka örnekler için bak. Sehâvî, a.g.e., s. 525, 549, 552, 577, 582, 791, 843, 843; Aclûnî, a.g.e., I, s. 440, c. II, s. 7, 90, 107, 137, 202, 320.
[847] Ebû Dâvûd, Edeb 34, H. No:4861.

dayalı bir söylem olduğunu belirtir.[848] Sehâvî, halkın Hacerü'l-Esved'i öperken "Seni öpen Allah Resûlü'ne Salât olsun" sözünü söylediklerinden bahseder. Sehâvî'den yaklaşık iki asır sonra Aclûnî, kendi döneminde halkın yine aynı sözü söylemiş olduğunu haber vermektedir.[849]

Müştehir hadis edebiyâtına ait eserlerde, halk arasındaki inanış, kabul ve pratiklerinin özlü sözler haline dönüşmesi dair örnekler de vardır. "İlim bir nokta idi cahiller onu çoğalttılar"[850], "Ağızından çıkan senindir"[851], "Her kuru olan temizdir"[852], "Söz, konuşanın niteliğini ortaya koyar"[853], "Söz, sofranın üstündedir"[854], "Her iki, üçüncüyü de gerekli kılar."[855] "Her şey kuruduğunda temiz olur"[856] gibi sözlerde yine halkın günlük dilinde dolaşan sözler cümlesine dâhil edilebilir.[857]

Halk arasında bazı uygulamaların meşhûr haberler arasında dolaştığı görülmektedir. Kız çocuğu defnedildiğinde "Avret örtüldü"[858] cenaze görüldüğünde "Sen, Kerîm'e ulaştın"[859] sözü şöhret bulan haberler arasındadır. Ezan okunduğunda

[848] Gazzî, a.g.e., s. 185, H. No: 686.
[849] Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 28, H: No: 1607; Müezzin es-Salatu Hayrun min'n-Nevm dediğinde halk "Allah Resûlü (sav) doğru söyledi" haberi hakkında bak. Aclûnî, a.g.e., c. II, 21, H. No: 1592.
[850] Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 67, H. No: 1760.
[851] Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 186, H. No: 2207.
[852] Gazzî, a.g.e., s. 334, H. No: 1352.
[853] Sehâvî, a.g.e., s. 369, H. No: 808, Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 114, H. No: 1943.
[854] Metni "الكلام على المائدة" şeklindedir. Sehâvî, a.g.e., s. 369; Aclûnî, a.g.e, c. II, s. 115.
[855] Sehâvî, a.g.e., s. 372, H. No: 820, Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 120, H. No: 1972.
[856] Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 128, H. No: 2002.
[857] Bununla ilgili başka örnekler arasında "Kız bile olsa ille de ev ahalisi" (Sehâvî, a.g.e., s. 327, H. No: 673; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 53, H. No: 1700.), "Mü'minin sırtı kıbledir" (Sehâvî, a.g.e., s. 325, H. No: 670; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 51, H. No: 164.) "Sanki sen Bedir ve Huneyn ehli gibisin." (Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 128, H. No: 2005.), "Sizin hayırlı olanlarınız gidip de geride şerlileriniz idareyi ele aldığı zaman haliniz nice olur" (Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 132, H. No: 2015.), Allah'ın kulunu (sağlığından) mahrum bırakması esenliktir." (Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 124, H. No: 47.), "Ezan okuyan namazı kıldırır" (Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 224, H. No:2354.); "Kırk gün boyunca çarşamba günleri saçını tıraş eden fakih olur." (Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 247, H. No: 2471.); "Yeryüzü üzerinde borçtan daha helali yoktur" (Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 171); "Allahlın emri baş göz üstüne", "Emir Allah'ındır." (Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 194, H. No: 588-9) gibi sözleri sayabiliriz.
[858] Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 74, H. No: 1790.
[859] Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 93, H. No: 1864.

"Merhaba adaletle söyleyenler, Merhaba hoş geldin namaz" sözünü söylemek[860], Namazların arkasından "Allahım seni zikretmek, sana şükretmek ve güzel ibadet etmek üzere bana yardım et!" duasına "Gafillerden eyleme!" sözünü ilave etmek[861] bu cümledendir.[862] Yine halkın inanışları arasında; burun kılı kökünün cüzzamı engellediği[863], akşam yemeğini terk etmenin bedeni yıprattığı[864], Aşure günü göze sürme çekmenin göz hastalıklarını ebediyen engellediği[865], yaranın üzerine kül koymanın yarayı iyileştirdiği[866], Hindistan'da yetişen bir tür yaprağı yemenin fayda vereceği[867] gibi tıpla ilgili tecrübî bazı bilgi ve tedavi yöntemleri hadis olarak halk arasında şöhret bulmuştur.

Zerkeşî, halk arasında günlük hayatta çokça söylenen dualara da işaret eder.[868] Sehâvî ve Aclûnî, kitabının sonunda açtıkları bâblar arasında dua ile ilgili bölümler de vardır.[869] Ezan duasında söylenen "الدَّرَجَةُ الرَّفِيعَةُ" kısmı, Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i, Buhârî'nin Sahîh'i, Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce ve Nesâî'nin sünenlerinde [870]merfû yolla gelen rivayetlerde bulunmamasına rağmen halk arasında

---

860 Gazzî, a.g.e., s. 416, H. No: 1730.
861 Gazzî, a.g.e., s. 83, H. No: 280.
862 Başka örneklerler olarak; bir yere girildiğinde "Merhaba" demek ile ilgili bak. Gazzî, a.g.e., s. 416, H. No: 1729. Mekke, Mısır, Yemen ve Ma'rib bölgelerinde meşhûr olan bir uygulamaya göre ramazanın son cumasında yapılan özel tesbihat ile musibetlerden kurtulma dileğinde bulunmakla ilgili bak. Sehâvî, a.g.e., s. 525, H. No: 1283. Duadan sonra elleri yüze sürmek ile ilgili bak. Gazzî, a.g.e., s. 420, H. No: 1745. Gülme, aksırma esnasında eli ağıza koyma ile ilgili bak. Gazzî, a.g.e., s. 536-7, H. No: 2244, 2245. Kabirlerde on bir defa ihlas okuma ve ecrini ölülere bağışlamakla ile ilgili bak. Gazzî, a.g.e., s. 495, H. No: 2059. Kunût duasında "ولا يعز من عاديت" "ولا راد لما قضيت" kısımlarını ilave ederek okumakla ile ilgili bak. Sehâvî, a.g.e., s. 517-8, H. No: 1264-5. Yanına kına koyarak ölüyü defnetmekle ile ilgili bak. Gazzî, a.g.e., s. 536, H. No: 2241; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 337, H. No: 2902. Ölünün yanına yaş ot veya ağaç dalı koymakla ile ilgili bak. Gazzî, a.g.e., s. 536, H. No: 2242. Alışveriş esnasında alacağı üründen tatmakta bir beis olmadığına dair sözler için bak. Sehâvî, a.g.e., s. 525, H. No: 1284.
863 Zerkeşî, **et-Tezkira**, Tıb, H. No: 14, s. 157; Sehâvî, a.g.e., s. 507, H. No: 1239.
864 Zerkeşî, **et-Tezkira**, Tıb, H. No: 3, s. 137; Sehâvî, **el-Mekâsıd**, s. 185-6, H. No: 337.
865 Zerkeşî, **et-Tezkira**, Tıb, H. No: 17, s. 159.
866 Gazzî, a.g.e., s. 536, H. No: 2243.
867 Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 233, H. No: 713.
868 Zerkeşî, a.g.e., s. 202-204.
869 Sehâvî, a.g.e., 557; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 440.
870 Ahmed, c. III, s. 354, H. No: 14589; Buhârî, Ezan 8, H. No: 614, s. 50; Dâvûd, Salat 38, H. No: 529, d. 1262; Tirmizî, Salat 43, H. No: 211, s. 1657; Nesâî, Ezan 38, H. No: 680, s. 2130; İbn Mâce, Mesâcid 4, H. No: 722, s. 2520.

söylemeye devam etmektedir. Sehâvî bu kısmın hadise derc edilmiş olduğu kanaatindedir.[871]

Halk arasında hasta için "Arş-ı Azim'in rabbi olan Allah'tan sana afiyet ve şifa dilerim" duası meşhûr olmuştur. Sehâvî, sözün kritiğini yaparken Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde, Ebû Dâvûd'un Sünen'inde, Tirmizî'nin Câmiî'nde, Nesâi'nin Amelü'l-Leyl ve'n-Nehar'ında ve İbn Hibbân'ın Sahîh'inde geçen "Eceli henüz gelmemiş bir hastayı kim ziyaret ederse yanında yedi defa "Arş-ı Azim'in rabbi olan Allah'tan sana şifa dilerim"[872] rivayetini aktarmaktadır. O, Hasta ziyaretlerinde "afiyet versin" şeklinde bir ziyadenin yukarıdaki meşhûr olan hadisin metninde geçmediği halde halkın dilinde yaygın olarak kullanıldığını hatta hasta ziyaretlerinde bile bu sözün "Allah sana afiyet versin" şeklinde kısaltılarak söylendiğini, kitaplarda ise buna dair hiçbir şeyi görmediğini söylemektedir. Bunun yanında Sehavî, Taberânî'nin Dua'sı ile Ebû Nuaym'ın Amelü'l-Yevm ve'l-Leyl adlı eserlerinde "Kim bir hastanın yanına girerse "Arş-ı Azim'in rabbi olan Allah'tan sana afiyet dilerim" desin. Eceli gelmediği müddetçe kendisine afiyet verilir" rivayetine rastladığını ama burada da hem şifa temennisinin hem de afiyet temennisinin birlikte kaydedilmediğini haber verir.[873] Böylece Sehavî, rivayetin halk arasında aslî kaynaklarda var olan yukardaki lafızlarla değil de halkın derlemeci bir yaklaşımla iki temenniyi birleştirerek "Arş-ı Azim'in rabbi olan Allah'tan sana afiyet ve şifa dilerim" şeklinde şöhret bulduğuna dikkat çekmektedir.

Aclûnî, Zünnûn el-Mısrî'ye nispet edilen "Hür insanların sineleri sırların kabristanlığıdır" sözündeki "sırların" kelimesini birtakım insanların "haşhaş

[871] Sehâvî, a.g.e., 249, H. No: 482.
[872] Ebû Dâvûd, el-Cenâiz 12, H. No: 3106; Tirmizî, el-Ferâiz 32, H. No: 2038, s. 1860.
[873] Sehâvî, a.g.e., s. 73, H. No: 97.

kullanmak" manasına hamlederek insanları yoldan çıkardıklarını söylemektedir.[874] Yine Aclûnî, "Yalan yüzü karartır" haberinin avam tarafından "çocuk yalandan sakındırılması ve yüzünün kararacağı ile korkutulması" şeklinde anlaşıldığını söylemektedir.[875]

[874] Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 23, H. No: 1597.
[875] Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 108, H. No: 1920.

II. BÖLÜM

MÜŞTEHİR HADİSE DAİR MÜSTAKİL ÇALIŞMALAR VE TAHLİLİ

A. MÜŞTEHİR HADİS KONUSUNDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

Kökleri asr-ı saadete götürülebilecek kadar eski olan müştehir hadisin hadis tarihinde müstakil ürünler vererek bir edebiyât dalı olarak ortaya çıkması epey zaman almıştır. Bununla birlikte müştehir hadislere dair ilk değerlendirmelerin h. III. asra kadar uzandığı, Ali el-Medînî (ö.234/848),[1] Ahmed b. Hanbel (241/855)[2] ve İbn Kuteybe (ö.276/889)[3] gibi muhaddislerin bu konuda öncü olduğu yönünde bazı değerlendirmeler yapılmıştır.

Diğer yandan h. II. asırdan itibaren siyasî ve fikri sebeplerle bölünen ümmetin tekrar birleştirilmesi, ferdin ve toplumun ihya ve imarı için halka yönelik birtakım eserler kaleme alınmıştır. Abdullah İbnu'l-Mübârek'in (ö.181/797) Kitâbü'z-*Zühd'ü,*[4] İbn Kuteybe'nin (ö.276/889) *'Uyûnu'l-Ahbâr'ı,*[5] İbn Ebi'd-Dünya'nın (ö.281/889) risaleleri bu türde yazılan önemli eserlerdendir. Yine dil ve edebiyât sahasında kaleme alınan Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm'ın (ö.224/833), *Kitâbu'l-Emsâl*'i, el- el-Câhız'ın (ö.255/869) *el-Beyân ve't-Tebyîn'i* ve el-Askerî'nin (ö.382/993) *el-Hikem ve'l-Emsâl*'i hadislere ve kelâm-ı kibâr türü sözlere yer veren halk için yazılan anonim türü eserler arasında zikredilebilir. Hicri dördüncü asırda Hattabî'nin (ö.388/998) *Me'alimu'Sünen'i* ve İbn Fûrek'in (ö.406/1015) *Müşkîlü'l-Hadis'i* özellikle ehl-i hadis

---

[1] Zerkeşî, **et-Tezkira**, s. 31.
[2] İbnu'l-Cevzî, **el-Mevzûat**, c. II, s. 236.
[3] Suyûtî, **ed-Dürer**, Muhakkikin önsözü, s. 11-12; Gazzî, **İtkân**, naşirin önsözü, s. 5.
[4] el-Hatîb, **Takyîd**, s. 126.
[5] Özafşar, **Hadis ve Kültür**, s. 48.

ile ehl-i re'y (fıkıhçılar ve kelamcılar) arasında polemik konusu olan bazı müştehir hadisleri ele alması açısından önemlidir.[6]

Abdullah Aydınlı, halk için yazılan ve halk arasında rağbet gören Kuzâî'nin (ö.454/1062) *Şihâbu'l-Ahbâr fi'l-Hikem ve'l-Emsâl ve'l-Âdâb* adlı eserini müştehir hadis edebiyatının ilk örneği olarak görmektedir.[7] Şihâbu'l-Ahbâr tarzında yazılmış Ebû'ş-Şucâ ed-Deylemî'nin (ö.509/1115) *Firdevsü'l-Ahbâr*'ı[8] ve el-Ûşî'nin (ö.579/1183) *Nisâbu'l-Ahbâr*'ı[9] halka hitap etmesi, ele aldıkları konuların güncelliği, pratik kullanıma sahip olması gibi sebeplerden dolayı bu edebiyata dair önemli kaynaklar arasında yer almaktadır.

es-Semhûdî'nin *el-Ğummâz âle'l-Lümmâz*'ının tahkikli neşrini gerçekleştiren Muhammed İsmail es-Selefî ise bu edebiyâtın başlangıcını İbnu'l-Kayyim el-Cevzî'nin (ö.691/751) yazma halinde bulunan *Risâle fi'l-Kelâm âle'l-Ehâdisi'l-Meşhûra* ile başlatmaktadır.[10]

Zerkeşî (ö.794/1392) *et-Tezkira*'nın önsözünde, dönemin Şam kadısı Tacüddîn el-Fezârî'den (ö.690/1287) esinlenerek kitabını kaleme aldığından bahseder.[11] Sehâvî (ö.902) *el-Mekâsıd*'ın önsözünde, kendi eserini İbn Teymiyye (ö.728/1328) ve Zerkeşî'nin eserlerinden ilham alarak oluşturduğunu söyler. Bu şekilde o, İbn Teymiyye'yi bu edebiyâtın öncüsü görür. Mücteba Uğur bu sahada ismi anılmaya

[6] Zerkeşî, a.g.e., s. 25.
[7] Aydınlı, **Hadis Istılâhları Sözlüğü**, s. 226-228.
[8] Deylemî, a.g.e., c. I, s. 4-6.
[9] Toprak, a.g.t., s. 113.
[10] Es-Semhûdî, **el-Ğummaz**, s. 7. Eserin el yazması veya matbu bir nüshasına ulaşılamamıştır. İbnu'l-Kayyim'in en-Nakdü'l-Menkul isimli eserinde "*Sahîh olmayan meşhûr hadisler*" isminde bir fasıl yer almaktadır. Bak. İbnu'l-Kayyim, en-Nakdü'l-Menkûl, s. 125-127; İbnu'l-Kayyim **el-Menâr**, Fasıl no: 46, s. 134-136. "Risâle fi'l-Kelâmi âle'l-Ehâdisi'l-Meşhûra" ve Nakdi'l-Menkul'deki fasıl aslında meşhûr haberleri ele almaktadır. İlgili risale ile Nakdi'l-Menkul'deki fasıl arasında bir ilişkinin olup olmadığı iki çalışmanın karşılıklı incelenmesinden sonra anlaşılabilecektir.
[11] Zerkeşî, a.g.e., s. 25

değer eserlerin başında İbn Teymiyye'nin *Ehâdisu'l-Kussâs*'ını zikreder.[12] Aclûnî'ye (ö.1162/1749) göre ise bu edebiyâtın öncüsü *el-Leâliu'l-Mensûra fî Ehâdisi'l-Meşhûra*'nın yazarı olarak kabul ettiği İbn Hacer'dir (ö.852/1449).[13]

Suyûtî (ö.911/1505), el-Halîlî (ö.1057/1647) ve Necmeddin el-Gazzî (ö.1061/1651) ise konu ile ilgili müstakil olarak yazılan ilk eserin Zerkeşî'nin (ö.794/1392) *et-Tezkira fî Ehâdisi'l-Müştehira*'sı olduğunu haber verirler.[14] Günümüzde birçok hadisçi ve muhakkik yine bu edebiyâtı Zerkeşî ile başlatmaktadırlar.[15] Bu yönü ile Zerkeşî'nin bu edebiyâtın öncüsü olduğu tespiti görüşler arasında kanaatimizce kabule en yakın olandır.

Bunun yanında Zerkeşî eserini oluştururken İbn Teymiyye'den etkilenmiş, Sehâvî ise eserinin önsözünde İbn Teymiyye'yi bu türün öncüsü saymıştır. Bundan dolayı İbn Teymiyye ve onun Ehâdîsu'l-Kussâs'ını tanıtmadan bu bölüme başlamanın büyük eksiklik olacağı kanaati bizde hâsıl olmuştur. Sanırız ana hatları ile de olsa önce İbn Teymiyye'nin eseri tanıtılması arkasından tarihî olarak bu sahada eser veren diğer müelliflerin eserlerine yer verilmesi en isabetli yol olacaktır.

[12] Sehâvî, a.g.e., s. 21; Uğur, Mücteba, **Hadis İlimleri Edebiyâtı**, TDV yay., Ankara, 1996, s. 172
[13] Aclûnî, a.g.e., s. 7
[14] Suyûtî, Tedrîb, c. II, s. 622**; ed-Dürer**, s. 18 (muhakkikin önsözü), 41; Gazzî, **İtkân**, s. 15.
[15] Çakan, **Hadis Edebiyatı**, s. 143; el-Mekâsıd'ın tahricini yapan Abdulvehhâb Abdullatif bak. Sehâvî, a.g.e., s. 9; **et-Tezkira**'yı tahkik eden Mustafa Abdulkadir Ata. Bak. Zerkeşî, a.g.e., s. 8.

1. İBN TEYMİYYE (ö.728\1328) ve EHÂDÎSU'L-KUSSÂS

a. Muhteva Tahlili Açısından:

Ehâdîsu'l-Kussâs, İbn Teymiyye'ye[16] sorulan haberler ve onun bunlara verdiği kısa cevaplardan oluşan bir risaledir.[17] İsminden de anlaşıldığı gibi seçilen bu hadisler, daha ziyade kussas diye bilinen kıssacıların vaazları esnasında kullandıkları rivayetlerdir. Risâle'nin girişinde mukaddime yoktur. Eser "*Kıssacıların, Hz. Peygamber'den ve onun Allah Teâlâ'dan rivayet ettiği hadisler hakkında Şeyhü'l-İslam Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Teymiyye şöyle cevap verdi"* şeklinde başlamaktadır.[18] Daha çok zayıf ve mevzû hadislerin kritiği yapılan eserde, yetmiş dokuz hadis değerlendirilmiştir. Soru olarak sevk edilen her haber "minhâ" kelimesiyle, cevaplar ise "hâzâ" lafzıyla başlamıştır. Eserde soru soranların kimliklerini tam olarak tespit etmek mümkün değildir. Verilen cevaplara bakıldığında bu kimselerin sıradan insanlar olabileceği gibi, kendi öğrencileri olması da mümkündür.[19]

Risaledeki hadislerin büyük kısmı, İbn Teymiyye'nin diğer çalışmalarında da vardır. Nitekim onun Mecmûâtu'r-Resâil'l-Kübrâ adlı eserinde "Şeyhü'l-İslam İbn Teymiyye'nin kıssacıların rivayet ettikleri hadislere verdiği cevapları içeren risale" şeklinde açtığı bölümdeki 45 hadisin neredeyse tamamı Ehâdîsu'l-Kussâs'ta da mevcuttur.[20] Bir başka eseri olan *Mecmû'a'tu'l-Fetâvâ* da ise müellif, "Hadis" diye

---

[16] Hayatı için bak. ez-Zehebî, **et-Tezkira**, c. IV, s. 228, 278; eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali, **el-Bedru'l-Tâlî' bi Muhasin men ba'de'l-Karni's-Sabi'**, Mısır, 1348, c. I, s. 63-72; Koca, Ferhat, "**İbn Teymiyye**", DİB, İstanbul, 1999, c. XX, s. 391, 405.

[17] İbn Teymiyye, Takiyyüddin Ahmed b. Abdülhalim b. Abdüsselâm, **Ehâdîsü'l-Kussâs**, tah. Muhammed b. Lütfi es-Sabbâğ, el-Mektebetü'l-İslamiyye, Beyrut, 1985.

[18] İbn Teymiyye, a.g.e., s. 53.

[19] İbn Teymiyye, a.g.e., s. 76, H. No: 42; s. 87, H. No: 64.

[20] İbn Teymiyye, Takiyyüddin Ahmed b. Abdulhalim, **Mecmû'a'tu'l-Resâil-Kübrâ**, Dâru İhyâü't-Türâsü'l-Arabiyye, Beyrut, t.y., c. II, s. 353- 362. Yaşar Kandemir bu sayıyı 43 olarak vermektedir. Bak. Kandemir, M. Yaşar, **Mevzû Hadisler Menşei Tanıma Yolları Tenkidi**, DİB yay., Ankara, 1984, s. 150. "Bekârlık, cehennemden bir yataktır" ve "Kadınsız erkek; miskin erkektir, erkeksiz kadın; miskin kadındır" şeklinde geçen iki ayrı hadis tek hadis sayılmıştır. Bak. İbn Teymiyye, a.g.e., c. II, s.

ayırdığı müstakil bölümde kıssacıların rivayet ettiği hadislere yer vermektedir. Bu bölümde de *Mecmûa'tü'r-Resâil'*deki hadisler aynıyla mevcuttur.[21] Bu iki eserde bulunmasına rağmen Ehâdisü'-l-Kussâs'ta yer almayan tek hadis "Ey Ali, demirden bir çift ayakkabı edin ve onu Çin de bile olsa ilim tahsil etmek üzere eskit!" rivayetidir.[22] Ehadîsi'l-Kussâs'ta ise bu hadis yerine "Ey Ali! Ya Âlim ol ya öğrenci ol ya dinleyici veya düşünen (râvî şek etti) ol, dördüncüsü olma helak olursun" rivayeti mevcuttur.[23] Aslında her iki rivayet, ilimle ilgili olması ve Hz. Ali'ye nispet edilmesi açısından ortaktır. Diğer bütün rivayetlerde mutabakat varken sadece bu rivayette bir farklılık olması dikkat çekicidir.[24]

Ehâdîsü'l-Kussâs, Resâil ve Fetâvâ'ya göre içerdiği hadisler açısından daha kapsamlıdır. Fakat eserin müstakil bir risale şeklinde mi kaleme alındığı yoksa diğer eserlerinden mi derlendiği net değildir.[25] M. Yaşar Kandemir, *Risale fî Ehâdîsi'l-Mevzû'a*'nın tertibine dair "İbn Teymiyye'nin muhtelif hadisler hakkında kendisine sorulan suallere verdiği cevapların bir talebesi tarafından not alınması veya bu konudaki görüşlerinin derlenmesiyle bu eserin meydana getirilmiş olması mümkündür" demektedir.[26] Bunun yanında eserdeki hadisler rastgele bir şekilde sıralanmış, değerlendirme kısmında kısa ve özlü kritiklere yer verilmiş, hadis hakkında

358. Ayrıca tek başına namaz kılan bir bedeviye Hz. Ali'nin "Namazını acele ile kılma" uyarısından sonra "Hz. Ömer'den de böyle bir rivayet nakledilmiştir" ilavesi bulunmaktadır. Bu ilave Ehâdîsü'l-Kussâs 'da ayrı bir hadis şeklinde bulunmaktadır. Bak. İbn Teymiyye, a.g.e, c. II, s. 357-358.

[21] İbn Teymiyye, **Mecmûa'tu'l-Fetâvâ**, Mucemmeu Melik Fahd, Medine, 2004, c. XVIII, s. 122-128, 375- 385.

[22] İbn Teymiyye, **Mecmûa'tu'l-Resâil**, c. II, s. 360; **Mecmûa'tü'l-Fetâvâ**, c. XVIII, s. 347.

[23] İbn Teymiyye, **Ehâdîsu'l-Kussâs**, s. 82, H. No: 52.

[24] Bununla beraber Mecmûa'tü'r-Resâil'deki ve Mecmûa'tü'l-Fetâvâ'da hadisin değerlendirmesinde kullandığı "ne bu ne de bu, Nebi'nin (sav) sözlerinden değildir" ifadesinden anlaşıldığı kadarı ile müellif sanki iki hadis hakkında konuşuyor gibidir. İbn Teymiyye, **Mecmûa'tu'r-Resâil**, c. II, s. 360; **Mecmûa'tü'l-Fetâvâ**, c. XVIII, s. 347. Burada geçmeyen ama var olduğu ima edilen hadisin yukarda geçen hadis olması muhtemeldir. Belirsizliğin, kitabın farklı nüshaları tetkik edildiğinde giderilebileceği kanaatindeyiz

[25] Cirit, a.g.e., 2002, s. 237.

[26] Kandemir, a.g.e., s. 148.

net görüş ifade etmeyen "zannediyorum ki"[27] gibi ifadeler kullanılmıştır. Bu durum eserin derleme bir çalışma olma ihtimalini zayıflatmaktadır.

Risalede her ne kadar sadece kıssacılar tarafından nakledilen hadislere yer verilse bile risale yazılış biçimi bakımından halk arasında dolaşan meşhûr hadisleri toplamak üzere telif edilen ilk çalışma sayılabilir.[28] Zira kitabın telif edildiği dönemde halkın din anlayışını şekillendiren en önemli müesseselerin başında kıssacılık gelmektedir.[29] Yine sorulan sorular arasında sıradan halkın yanında sûfîler, filozoflar, fıkıhçılar, tarihçiler, edebiyâtçılar ve tefsirciler gibi değişik mesleklerden insanlar arasında meşhûr haberler yer almaktadır.[30] Bu durum usûlcülerin ortaya koyduğu müştehir hadis tanımı kıstaslarıyla da uyumludur. Bunun yanında eserin müştehir hadis sahasında çalışmaları olan Zerkeşî başta olmak üzere, Sehavî, Aclûnî ve Suyûtî' gibi âlimler üzerindeki tesirleri dikkate alındığında, bu konuda yazılan ilk örnek olması tespiti, tutarlı gözükmektedir.[31] Nitekim eserde değerlendirmeye alınan 79 hadisi yukarıda zikri geçen müelliflerin eserlerinde geçen haberler ile karşılaştırıldığında karşımıza şu rakamlar çıkmaktadır;

---

[27] İbn Teymiyye, a.g.e., s. 70, H. No: 31; s. 72, H. No: 34; s. 74, H. No: 38.

[28] Sehâvî, a.g.e., s. 21; Uğur, **Hadis İlimleri Edebiyâtı**, s. 172; Ehâdîsu'l-Kussâs'ı tahkik eden Dr. Muhammed b. Lutfî bu görüşü isabetli bulmaktadır. Bak. İbn Teymiyye, a.g.e., s. 15.

[29] İbn Teymiyye'den yaklaşık bir asır önce yaşamış ve vaizlik mesleğini icra etmiş olan İbnu'l-Cevzî (ö.597/1200) Kitâbu'l-Kussâs ve'l-Müzekkirîn'de kıssacıların halkın üzerindeki etkisini dile getiri ve onların dine verdikleri zararları şu şekilde sıralar: a. Kıssacıların çoğunun yeterli bilgileri ve takvaları olmadığı için insanları saptırmaktadırlar. b. Dinde olmayan şeyleri dine sokmaktadırlar. c. Bilgisiz halkın kalplerini ifsat etmektedirler. d. Hadisi naklettiklerinde ilaveler yapmaktadırlar. e. Mahiyetini bilmedikleri ve mevzû olan haberleri nakletmektedirler. f. Terğîb ve terhîb konularında uydurma haberleri yaymaktadırlar. Bak. İbnu'l-Cevzî, **Kitâbu'l-Kussâs ve'l-Müzekkirîn**, s.161, 307, 309, 324. Ayrıca İbnu'l-Cevziyye Mevzûât'ı yazma amaçlarından birisinin de kıssacıların dine verdikleri zararları önlemek olduğunu söyler. Bak. İbnu'l-Cevzî, **Mevzûât**, c. I, s. 8.

[30] Tasavvûfî nitelikli haberler için bak. İbn Teymiyye, a.g.e. s. 53-54, 55. Felsefî nitelikliler için bak. İbn Teymiyye, a.g.e., s. 57. Tarihî nitelikliler için bak. İbn Teymiyye, a.g.e., s. 63, H. No: 17. Kur'an-ı Kerim'in fazileti ile ilgili bak. İbn Teymiyye, a.g.e., s. 80, 91. Fıkhî nitelikliler için bak. İbn Teymiyye, a.g.e., s. 71, s. 92, 93. Edebî nitelikliler için bak. İbn Teymiyye, a.g.e., s. 60-61.

[31] İbn Teymiyye, a.g.e., s. 15.

Eserler	Haber Sayısı	Müşterekler Haberler	y.o.
Zerkeşî, et-Tezkira	222	31	%13,4
Sehâvî, el-Mekâsıd	1354	44	%3,2
Suyûtî, ed-Dürer	498	35	%7
Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ	3280	50	%1,5

et-Tezkira'da yer alan haber sayısı ile müşterek olan haber sayısı kıyaslandığında ortaya çıkan oranın yüksek olduğu söylenebilir. Sehâvî, İbn Teymiyye'nin izinden giderek eserini oluşturduğunu söylemekle birlikte eserinde kullandığı müşterek hadis sayısı beklenenden daha azdır. Aclûnî, Sehâvî'den sonra sadece alt tane haberi müşterek olarak kullanmaktadır. Bu oran eserindeki haber sayısıyla kıyaslandığında ise çok düşük görülmektedir.

b. Değerlendirme Kriterleri Açısından

İbn Teymiyye haberlere kısa hükümler vermektedir. Çoğu zaman haberin geçtiği kaynaklara ise temas etmemektedir. Eserde ana hadis kaynaklarından Buhârî ve Müslim'in Sahîhlerine[32], Tirmizî[33], Ahmed b. Hanbel[34] ve Ebû Dâvûd'un[35] eserlerine atıflar yapılmıştır. Diğer yandan eserde haberin geçtiği kaynağı tam olarak

[32] İbn Teymiyye, a.g.e., s. 56, H. No: 4; s. 93, H. No: 75; s. 85, H. No: 59.
[33] İbn Teymiyye, a.g.e., s. 65, H. No: 19; s. 69, H. No: 29.
[34] İbn Teymiyye, a.g.e., s. 35, 91.
[35] İbn Teymiyye, a.g.e., s. 86-87, H. No: 62

ifade etmeyen müphem ifadelere sıkça rastlanmaktadır.[36] Müellif ara ara sened[37] ve metin tahlillerine[38] yer verir.

Eserde metin tenkit yöntemlerinin kullanıldığı görülmektedir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:[39]

1- Hadisleri Kur'an'a arz,[40]

2- Sahîh Sünnet ve Hadislere arz,[41]

3- Tarihi vakaya arz,[42]

4. Akla, mantığa, duygu ve tecrübeye arz,[43]

5. Rivayetin İsrâiliyat kaynaklı olup olmaması,[44]

6. Hadis otoritelerince red veya kabul edilmiş olması,[45]

7. İslam kaynaklarında bulunup bulunmaması.[46]

Eserde, "Bu sözün hadis olarak sabit ve mervî olduğunu zannetmiyorum[47], "Bu sözün Mürsel olduğunu zannediyorum"[48], "bu sözün hadis olduğunu

[36] "رواه بعضهم" "Bazıları rivayet etmiştir" bak. İbn Teymiyye, a.g.e., s. 61, H. No: 13; "هذا معأثور" "Bu, eserde vardır." Bak. İbn Teymiyye, a.g.e., s. 76, H. No: 42; s. 86, H. No: 61. "ثبت في الحديث" "Haberde sabittir" bak. İbn Teymiyye, a.g.e., s. 76, H. No: 22. "هذا مروي" "Bu, rivayet edilmiştir." Bak. İbn Teymiyye, a.g.e., s. 71-71, H. No: 51. "معأثور" "Eserde vardır." Bak. İbn Teymiyye, a.g.e., s. 77, H. No: 44; s. 82-83, H. No: 52. "معروف من السنن" "Sünenlerde bilinmektedir." Bak. İbn Teymiyye, a.g.e., s. 29, H. No: 29; s. 65, H. No: 18; s. 83, H. No: 54; s. 86, H. No: 62; s. 87-88, H. No: 63. "الحديث المرفوع" "Merfû hadiste" bak. İbn Teymiyye, a.g.e., s. 90, H. No: 70; s. 91, H. No: 72, s. 92.

[37] İbn Teymiyye, a.g.e., s. 73, H. No: 36

[38] İbn Teymiyye, a.g.e., s. 91, H. No: 72.

[39] Muhammet b. Lütfî es-Sabbâğ'ın değerlendirmeleri için bak. İbn Teymiye, a.g.e., s.16-18. Ayrıca bak. Özer, Salih, **İbn Teymiyye'nin Minhâci'l-Sünne Kapsamındaki Rivayetleri Red ve Kabul Kriterleri**, Dan. Hayri Kırbaşoğlu, AÜSBE, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1998, s. 275-389; Yılmaz, Muhammed, İbn Teymiyye'nin Ehâdîsü'l-Kussâs Adlı Eseri Çerçevesinde Rivayetleri Kabul ve Red Kriterleri, **Çorum Ün. İlâhiyat Fak. Dergisi**, C. 3, S. 2, Temmuz-Aralık-2003, s. 153-179.

[40] İbn Teymiyye, a.g.e., s. 56, H. No: 4; s. 62-63, H. No: 17; s. 75, H. No: 40; s. 89, H. No: 66.

[41] İbn Teymiyye, a.g.e., s. 55-57, H. No: 4; s. 64- 5, H. No: 18; s. 67, H. No: 22; s. 77-78, H. No: 46; s. 83, H. No: 54; s. 86-87, H. No: 64, s. 89, H. No: 65; s. 90, H. No: 70; s. 92, H. No: 73; s. 93, H. No: 75.

[42] İbn Teymiyye, a.g.e., s. 63-64, H. No: 17; s. 69, H. No: 28.

[43] İbn Teymiyye, a.g.e., s.59, H. No: 10; s. 73, H. No: 36.

[44] İbn Teymiyye, a.g.e., s. 53, H. No: 1; s. 55, H. No: 2.

[45] İbn Teymiyye, a.g.e., s. 57, H. No: 6; s. 60-61, H. No: 13; s. 61, H. No: 14; s. 66, H. No: 66; s. 77, H. No: 45; s. 79, H. No: 48.

[46] İbn Teymiyye, a.g.e., s. 60, H. No: 12; s. 70- 71, H. No: 32, 33; S. 73-74, H. No: 55; s. 85, H. No: 59.

[47] İbn Teymiyye, a.g.e., s. 70, H. No: 31.

[48] İbn Teymiyye, a.g.e., s. 70-71, H. No: 34.

zannediyorum"[49], "bu sözün sahîh olup olmadığını bilmiyorum"[50], "bu söz bazı insanların sözüdür"[51], "bazı selefin sözlerindendir"[52], "bu sözün uydurma olduğu bana göre açıkça belli değil"[53] türünden ifadelere rastlamaktayız. Kitabı tahkik eden Lütfi es-Sabbâğ, haberlerin tahricinde geçen zan ifadelerini; müellifin ömrünün savaşlarda, sürgünlerde, hapishanelerde ve gözetim altında geçmesinden dolayı eserlere bakmaya fırsat bulamamasına veya soru soranın aceleci davranıp kendisinden hemen cevap beklemesi ve onun da bildiği kadarı yanıtlamasına bağlar.[54]

Eser, İslam düşünce tarihi açısından da önemli bir yere sahiptir. Müellif bir yandan kendi dönemindeki selefin yoluna muhalif mezhep ve fırkalarla mücadele ederken bir yandan da bu fırkalarca referans alınan hadisleri eleştirmektedir. Satır arası sözlerinden onun, başta aklı öven[55] felsefecilere ve Kur'an'ın yaratılmış[56] olduğunu savunan Mutezile'ye karşı olduğunu görülmektedir. Bunun yanında sûfîler tarafından referans alınan ve tasavvufî yaşayışı öven haberler[57], İsrâiliyat içerikli rivayetler[58], Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'i öven Şii kaynaklı nakiller[59] ile Hz. Ömer'i zemmeden mülhid ve cahillerin sözleri[60] yine onun tenkit ettiği haberlerden sayılabilir. Ayrıca fıkıh

[49] İbn Teymiyye, a.g.e., s. 74, H. No: 38.
[50] İbn Teymiyye, a.g.e., s. 68, H. No: 23; s. 86, H. No: 61; s. 87, H. No: 63; s. 90, H. No: 69.
[51] İbn Teymiyye, a.g.e., s. 68, H. No: 24; s. 84-85, H. No: 58.
[52] İbn Teymiyye, a.g.e., s. 57, H. No: 5; s. 82-83, H. No: 52.
[53] İbn Teymiyye, a.g.e., s. 93, H. No: 74.
[54] İbn Teymiyye, a.g.e., s. 18-19.
[55] İbn Teymiyye, a.g.e., s. 57, H. No: 6.
[56] İbn Teymiyye, a.g.e., s. 80, H. No: 48.
[57] İbn Teymiyye, a.g.e., s. 53, H. No:1; s. 54, H. No: 2; s. 670-71, H. No:32; s. 73, H. No: 36; s. 91, H. No: 71.
[58] İbn Teymiyye, a.g.e., s. 57, H. No: 5; s. 58, H. No: 7; s. 59, H. No: 8, 10; s. 60, H. No: 12; s. 62, H. No: 16; s. 68, H. No: 24; s. 74, H. No: 37.
[59] İbn Teymiyye, a.g.e., s. 62, H. No: 15.
[60] İbn Teymiyye, a.g.e., s. 61, H. No: 14.

mezhepleri tarafından referansa alınan haberler[61], bir beldeyi[62], belli bir ırkı[63]öven hadisler hakkında da İbn Teymiyye kritikler yapmaktadır.[64]

İbn Teymiyye hadisler hakkında verdiği hükümlerde bazen mütesahil davranmıştır. O, Allah Resûlü'ne (sav) nispet edilen "Benden bir hadis duyduğunuzda onu Kitab'a ve Sünnet'e arz edin, eğer ona uygunsa benden rivayet edin, uygun değilse rivayet etmeyin" hadisi hakkında İmam Şâfiî'nin "zayıf" dediğini haber verir.[65] Yaptığımız incelemede haber; Hz. Ali[66], İbn Ömer[67], Sevbân[68]ve Ebû Hureyre'den dört ayrı tarikten rivayet edilmektedir.[69] Sehâvî hadis hakkında; el-'Ukaylî'nin "isnadı sahîh değildir" dediğini, hocası İbn Hacer'in ise hadisin bütün tarikleri hakkında tenkitler yapıldığını söylediğini, haber vermektedir.[70] es-Sağânî, hadise mevzuatında yer vermekte,[71] Hattabî ve Ebû Zehv haberin Hariciler ve zındıklar tarafından imal edildiğini söylemektedir.[72]

Tespit ettiğimiz kadarı ile eserde değerlendirilen yetmiş dokuz hadisin sıhhat derecesini şu şekilde gösterebiliriz:

a. Eserde sahîh nitelikli hadis sayısı : 3

b. Eserdeki zayıf hadis sayısı : 19

---

[61] İbn Teymiyye, a.g.e., s.87, H. No: 63; s. 71-72, H. No: 51.
[62] İbn Teymiyye, a.g.e., s. 65, H. No: 19; s. 86, H. No: 62; s. 87, H. No: 63.
[63] İbn Teymiyye, a.g.e., s. 72, H. No: 49.
[64] Geniş bilgi için bak. Özer, **İbn Teymiyye'nin Minhâci'l-Sünne**, s. 175-267.
[65] İbn Teymiyye, a.g.e., s. 101-102, H. No: 51; eş-Şafî, **er-Risâle**, s. 133.
[66] Dârekutnî, **Sünen**, Ahkâm 1, c. V, s. 372, H. No: 4476.
[67] Taberânî'de İbn Ömer tarikiyle "Yahudilere Hz. Musa hakkında soruldu, onlar çoğalttılar, artırdılar, eksilttiler nihayetinde küfre girdiler. Hristiyanlara Hz. İsa hakkında soruldu, onlar da çoğalttılar, artırdılar, eksilttiler ve nihayetinde onlar da küfre girdiler. Benden hadisler yayıldığında onları Kur'an-ı Kerim'e arz edin…" Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Kebîr**, c. XII, s. 316, H. No: 13224.
[68] Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Kebîr**, c. II, s. 97, H. No: 1429.
[69] Dârekutnî, **Sünen**, Ahkâm 1, c. V, s. 370, H. No: 4473.
[70] Sehâvî, a.g.e., s. 56, H. No: 59.
[71] Sağânî, **Mevzûât**, s. 76.
[72] Bak. Şevkânî, **el-Fevâidu'l-Mecmua fi'l-Ehâdisi'l-Mevdua**, Mektebetü'l-İslamiyye, Beyrut, 1997, s. 96; Ebû Zehv, **el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn**, s. 87.

c. Eserdeki mevzû hadis sayısı : 57

Görüldüğü gibi hadislerin nerede ise tamamı mevzû ve zayıf nitelikli haberlerdir. Sahîh diye zikrettiğimiz rivayetlerinden iki tanesi aslında lafzındaki kelime farklılıkları sebebiyle müellif tarafından iki ayrı hadis gibi gösterilmiştir. Bu iki hadis de aynı hadisin iki ayrı varyantı olarak kabul edecek olursak üç olan sahîh hadis sayısı ikiye düşmektedir. Bu da bizde eserin oluşturulurken daha ziyade zayıf, mevzû içerikli hadisler seçildiği kanaatini uyandırmaktadır.

Bu bölümü bitirmeden İbn Teymiyye'nin açtığı çığırdan giden talebesi İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye'ye (ö.751/1350) bir nebze olsun değinmek sanırız faydalı olacaktır. İbnu'l-Kayyim, İbn Teymiyye'nin Mısır'a gelmesinden sonra on altı yıl ondan ders almıştır.[73] İbnu'l-Kayyim'ın Mevzû hadisler konusunda kaleme aldığı en önemli eseri el-Menâru'l-Münîf'dir. Eserin tahkikini yapan Ebû Ğudde kitabı; "Sanki bir kişi acaba hadislerin senedine bakmadan onun mevzû olup olmadığını bilebilir mi?" diye sormuş ta, o da bu soruya cevap olarak kitabı telif etmiş" cümleleriyle ifade eder.[74] Bununla beraber kitap, Ehâdisu'l-Kussâs'ta hem yazılış amacı hem de üslup bakımından benzemektedir. Zira her iki eser de "Bu hadis sahîh midir?" sorusuna cevap arar. Aynı zamanda her iki müellifin hadisleri kritik ederken takındıkları üslup birbirine yakındır. Her iki eserde de ele alınan müşterek hadis sayısı ise sadece beştir.[75]

[73] İbn Kayyîm, Şam Kalesinde hapiste İbn Teymiyye ile beraber yatmış, hocasının vefatından sonra tahliye olmuştur. Bak. İbnu'l-Kayyim **el-Menâr**, Muh. Önsözü, s. 9.

[74] İbnu'l-Kayyim, a.g.e., s. 10. Eserde yazıldığı tarihe yapılan bir atıftan eserin 749 yılında yazıldığı anlaşılmaktadır. İbnu'l-Kayyim, a.g.e., s. 80.

[75] Karşılıklı bak. "Fakirlerin yanında nüfuz edinin. Çünkü kıyamet gününde onlar için bir devlet vardır" İbn Teymiyye, a.g.e., s. 75- İbnu'l-Kayyim, a.g.e., s. 140. Hz. Ömer'in "Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir konuşurlarken ben aralarında zenci gibi idim" sözü için bak. İbn Teymiyye, a.g.e., s. 78- İbnu'l-Kayyim, a.g.e., s. 115. "Bir kişi aşure günü ailesine genişlik gösterirse Allah da ona yılın geri kalanında genişlik verir." Bak. İbn Teymiyye, a.g.e., s. 99- İbnu'l-Kayyim, a.g.e., s. 112. "Affedilmiş birisi ile yemek yiyen affa mazhar olur" bak. İbn Teymiyye, a.g.e., s. 92, H. No: 36-İbnu'l-Kayyim, a.g.e., s. 140; "Allah aklı yarattığında ona gel dedi o da geldi" İbn Teymiyye, a.g.e, s. 72- İbnu'l-Kayyim, a.g.e., s. 66.

Elimizde el-Menâru'l-Münîf ile aynı içerikte fakat içindeki fasıl ve hadis sayıları değişik olan en-Nakdü'l-Menkul isminde başka bir eser daha vardır. en-Nakdü'l-Menkul'de, 45 fasılda 228 hadis var iken el-Menâr'da ise 50 fasılda 347 hadis yer almaktadır.[76] Aradaki bu beş fasıl ve 119 hadislik farkın baskıya esas alınan nüsha farklılıklarından kaynaklandığı ilk akla gelen ihtimaldir. en-Nakdü'l-Menkul'de dikkatimizi çeken şey "*Sahîh olmayan meşhûr hadisler*" başlığı altında bir faslın bulunmasıdır. Bölüm içeresinde yer alan sekiz hadis fasıl ismi verilmeden el-Menâru'l-Münîf'te de yer almaktadır.[77] İbnu'l-Kayyim'ın değerlendirmede bulunduğu bu hadislerin dört tanesi Zerkeşî'nin Tezkira'sında ve Sehâvî'nin el-Mekâsıd'ında ortaktır.[78] İki tanesi Sehâvî'nin el-Mekâsıd'ında[79] da geçmektedir. İbnu'l-Kayyim'ın meşhûr olduğunu ifade ettiği "*Kadın dinden döndüğü zaman öldürülmez*"[80] haberi ile "*Abdurrahman b. Avf cennete emekleyerek girecektir*"[81] haberi müştehir hadis sahasında yazılmış eserlerde yer almamaktadır. Muhtemelen bu iki rivayet, müellifin kendi döneminde müştehir olmuştur.

Yaptığımız incelemede el-Menâr'da geçen 347 hadisten yaklaşık beşte biri müştehir hadisler sahasında kaleme alınan eserlerde de mevcuttur. Öte yandan el-

---

[76] İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye, Şemsüddin Ebû Abdullah Muhammed, Nakdü'l-**Menkul ve'l-Muhakki'l-Mümeyyiz beyne'l-Merdudi ve'l-Makbul**, tah. Hasan es-Semâhî Suveydân, Dâru'l-Kadirî, Beyrut, 1990.

[77] İbnu'l-Kayyim, Nakd, s. 125-127; **Menâr**, Fasıl no: 46, s. 134-136.

[78] "Fasıkın fıskı için gıybet yoktur" haberi için bak. Zerkeşî, **et-Tezkira**, Ahkâm, s. 44, H. No: 5; Sehâvî, a.g.e., s. 407, H. No: 917; İbnu'l-Kayyim, **Nakd**, s. 125, Menâr, s. 134. "Kim satranç oynarsa lanetlenmiştir" haberi için bak. Zerkeşî, **Ahkâm**, s. 62, H. No: 20; Sehâvî, a.g.e., s. 490, H. No: 1173; İbnu'l-Kayyim, Nakd, 125; **Menâr**, s. 134; Sehâvî, a.g.e, s. 62, H. No: 44. Abdallar ve aktablar ile ilgili haber için bak. İbnu'l-Kayyim, **Nakd**, s. 127; **Menâr**, s. 136-Zerkeşî, a.g.e., Zühd, s. 142, H. No: 30; Sehâvî, a.g.e., s. 24, H. No: 8, s. 24. "Kime yanında bir topluluk varken bir hediye verilirse o topluluk ona ortak olur" haberi için bak. İbnu'l-Kayyim, **Nakd**, s. 126; **Menâr**, s. 135; Zerkeşî, a.g.e., Hikem, H. No: 10, s. 82; Sehâvî, a.g.e., s. 459, H. No: 1073.

[79] "Bite sövmeyiniz" haberi için karşılaştırmalı olarak bak. İbnu'l-Kayyim, **Nakd**, s. 125; **Menâr**, s. 134; Sehâvî, a.g.e., H. No: 1288 s. 527. "Şam ehline sövmeyiniz…" haberi için karşılaştırmalı olarak bak. İbnu'l-Kayyim, **Nakd**, s. 127; **Menâr**, s. 136; Zerkeşî, a.g.e., Zühd, s. 142, H. No: 30; Sehâvî, a.g.e., s. 24, H. No: 8.

[80] İbnu'l-Kayyim, **Nakd**, H. No: 207, s. 126; **Menâr**, s. 135.

[81] İbnu'l-Kayyim, **Nakd**, H. No: 209, s. 126; **Menâr**, s. 135.

Mekâsıd'da altı yerde[82] Keşf'de on iki yerde[83] İbnu'l-Kayyim'a atıf yapılmıştır. Her iki kitapta ona bu kadar az atıf yapılmasının sebebi muhtemelen; eserin İbnu'l-Cevzî'nin Mevzûât'ının muhtasarı gibi görülmesi ve eserdeki tahriclerin kısa ve çoğu zaman hadisler hakkında hüküm içeren bir mahiyet arz etmesidir.[84]

2. ez-ZERKEŞÎ (ö.794/1392) ve et-TEZKİRA

a. Muhteva Tahlili

ez-Zerkeşî, et-Tezkira'nın mukaddimesinde kitabına, *el-Leâliu'l-Mensûra fi'l-Ehâdîsi'l-Meşhûra* ismini verdiğini söyler.[85] İbn Hacer (ö.852/1449) *İnbau'l-Ğumr bi Enbâil'l-Umrî* adlı eserinde Zerkeşî'yi tanıttıktan sonra onun *el-Fevâidu'l-Mensûra fi'l-Ehâdisi'l-Meşhûra* diye bir eserinden bahseder.[86] Suyûtî (ö.911) Tedrîbu'r-Râvî'de Zerkeşî'nin halk arasında dolaşan haberler için *"et-Tezkira fi'l-Ehâdisi'l-Müştehira"* isimli bir eser yazdığını söyler.[87] Aynı zamanda birçok çağdaş muhaddis Zerkeşî'nin eserini *et-Tezkira fi'l-Ehâdisi'l-Müştehira* olarak belirtirler.[88] İlgili eserin ismi, Bağdat Evkâfu'l-Âmme Kütüphanesi'nde bulunan el yazmasının üzerinde *"el-*

[82] Sehâvî, a.g.e., s. 43, H. No:34; s. 51, H. No: 48; s. 265, H. No: 345; s. 211-2, H. No: 379; s. 324, H. No: 666; s. 399, H. No: 897.
[83] Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 57, H. No: 138; c. I, s. 155, H. No: 459; c. I, s. 200, H. No: 608; c. I, s. 316, H. No: 1016; c. I, s. 338, H. No:1089; c. I, s. 368, H. No:1176; c. I, s. 439, H. No: 1414; c. I, s. 443, H. No: 1442; c. II, s. 49, H. No: 1687; c. II, s. 152, H. No: 2087; c. II, s. 160, H. No: 2109; c. I, s. 248, H. No: 2472; c. II, s. 317, H. No: 2810.
[84] İbnu'l-Kayyim, Menâr, muhakkikin önsözü, s. 12.
[85] Zerkeşî, Bedruddîn Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah, **et-Tezkiratü fi'l-Ehâdîsi'l-Müştehira**, tah. Mustafa Abdülkadir Ata, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1986, s. 29. Eserin Beyrut'ta et-Tezkira fi'l-Ehâdisi'l-Müştehira ismi ile 1987'de Mustafa Abdulkadir Ata tarafından tahkikli neşri gerçekleşmiştir. Yine 1996 yılında Beyrut'ta, el-Le'âliu'l-Mensura fi'l-Ehâdisi'l-Meşhûra ismi ile Muhammed b. Lütfi es-Sabbağ tarafından edisyon kritiği yapılarak basılmıştır. Her iki eser içerdiği bölümler ve hadisler açısından aynıdır.
[86] İbn Hacer, Şihabeddin Ebû'l-Fadl el-Askalânî, İnbau'l-**Ğumri bi Enbâil'l-Umrî**, tah. Hasan Habeşî, Dâru'-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1986, c. I, s. 446; c. III, s. 140.
[87] Suyûtî, Tedrîb, c. II, s. 622.
[88] Kettanî, dillerde meşhûr olmuş haberler ile ilgili eserler için açtığı bölümde Zerkeşî'nin eserini Suyûtî gibi "Et-Tezkirâ fi'l-Ehadîsi'l-Müştehira" olarak haber verir. Kettanî, Muhammed Abdulhay, **er-Risâletü'l-Mustatraf li Beyâni Meşhûri Kütübi's-Sünneti'l-Müşerrefe**, Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, Beyrut, 1345, s. 191-192.

Leâliu'l-Mensûra fi'l-Ehâdisi'l-Müştehira" şeklinde geçmektedir.[89] Bu yönü ile Zerkeşî'ye nisbet edilen kitabın dört ayrı ismi bulunmaktadır.

Keşfu'z-Zunûn müellifi, ilk önce "Tezkiratü'z-Zerkeşî-Bedrüddin"[90] diyerek et-Tezkira'ya atıf yapmış, başka bir bölümde ise "el-Leâli, Zerkeşî tarafından bâblara göre tertip edilmiştir" diyerek onun el-Leâli isimli bir başka eserinden bahsetmiştir.[91] Bu ifadelerden et-Tezkira ile el-Leâli'nin müellife ait ayrı ayrı iki eser mi yoksa aynı esere verilen başka isimler mi? sorusu da akla gelmektedir. Nitekim Mücteba Uğur[92], Muhammed es-Sabbâğ[93] ve Saîd el-Afgânî[94] bu iki eserin Zerkeşî'ye ait iki ayrı kitap olduğu kanaatindedirler.

et-Tezkira'nın tahkikli neşrini gerçekleştiren Mustafa Abdulkadir Ata; "Nüsha tarihi h. 857 olan ve İbrahim b. Ali b. Ahmed b. Beridi'd-Dîrî el-Halebî tarafından kaleme alınan yazmanın fotokopisini elde ettim. İlk sahifesinde; *"et-Tezkira fi'l-Ehâdisi'l-Müştehira müellifi bu eseri, el-Leâliu'l-Mensûra fi'l-Ehâdîsi'l-Meşhûra olarak da isimlendirmiştir*" yazıyordu" demektedir.[95] Brockelmann Hindistan'da Bankur Kütüphanesinde el-Leâliu'l-Mensûra fi'l-Ehâdisi'l-Meşhûra isminde ez-Zerkeşî'ye ait bir yazma olduğunu haber verir.[96] Brockelmann bu iki eserin aynı eser

---

[89] Zerkeşî'nin el-Le'âli'sini tahkik eden Abdulhakim el-Enîs, eseri **el-Le'âli'l-Mensûra** ismiyle zikredenleri şöyle sıralar: Zerkeşî'nin el-İcâbe'sini tahkik eden Said el-Afgânî (Aynı zamanda Bünyamin Erul), Sehâvî'nin el-Mekâsıd'ını tahkik eden Abdulvehhâb Abdulkadir, Zürkânî'nin el-Mekâsıdu'l-Hasene'sinini tahkik eden Muhammed Sabbağ, Semhûdî'nin (911/1505) el-Gammâz âle'l-Lümmaz'ın tahkikini yapan Abdulkadir Ata, Zerkeş'inin el-Ğuraru's-Sevâfir adlı eserini tahkik eden Ahmed Mustafa el-Kuzât, Usûlü'l-Tahric ve Dırâsetü'l-Esanîd adlı eserin sahibi Muhammed et-Tahhân. Bak Zerkeşî, **el-Le'âli'l-Mensûra fi'l-Ehâdisi'l-Meşhûra**, tah. Abdulhakim el-Enîs, Dairatu Şuuni'l-İslamiyye, Birleşik Arap Emirlikleri, 2015, s. 22-24.

[90] Hacı Halîfe, **Keşfu'z-Zünûn**, c. I, s. 386.

[91] Hacı Halîfe, **Keşfu'z-Zünûn**, c. II, s. 1953.

[92] Uğur, **Hadis İlimleri Edebiyâtı**, s. 172.

[93] Muhakkikin yazısı için bak. ez-Zürkânî, Muhammed b. Abdulbakî, **Muhtasaru'l-Mekâsıdu'l-Hasene fî Beyâni Kesîrîn mine'l-Ehâdis'l-Müştehira âle'l-Elsine**, tah. Muhammed b. Lütfî es-Sabbâğ, el-Mektebetü'l-İslamî, Beyrut, 1989, s. 17, 18.

[94] Muhakkikin yazısı için bak. Zerkeşî, Bedrüddin, **el-İcâbe li Îrâdi me's-tedrakethu Aişe Ale's-Sahâbe**, tah. Saîd el-Afgânî, el-Mektebetü'l-İslamî, Beyrut, 1980, s. 14.

[95] Zerkeşî, a.g.e., s. 14.

[96] Muhammed es-Sabbâğ'dan naklen bak. ez-Zürkânî, a.g.e, s. 18.

olduğu kanaatindedir.[97] Yapılan yeni araştırmalar da bunu teyit etmektedir.[98] el-Leâliu'l-Mensâra'nın İbn Hacer'e ait olduğu yönündeki görüşleri ise bir sonraki bölümde değinmek istiyoruz.

Zerkeşî eserine kitabın yazılış amacını belirten bir mukaddime ile başlamış[99], bu bölümde açtığı özel fasılda, muhaddislerin müştehir hadise dair ilk değerlendirmelerine işaret etmiştir.[100] Fasıl bölümü esere bir nevi giriş kısmı gibidir. Zerkeşî'de gördüğümüz bu uygulama Sehâvî, Suyûtî ve Aclûnî'de de devam etmiştir. Fakat onlar bu tür malumatı eserin girişinde değil hatimesinde yapmayı tercih etmişlerdir.

Eserde toplam 222 hadis incelenmiş, hadisler dokuz ana başlık altında tasnif edilmiştir. Konu başlıklarını ve içerdiği hadis sayısını şu şekilde gösterebiliriz:

1. Ahkâm : 31
2. Hikmetler ve Edebler : 60
3. Zühd : 31
4. Tıp ve Yararlı İşler : 18
5. Faziletler : 52
6. Dualar : 4
7. Kıssalar ve Ahbâr : 14
8. Fiten : 9
9. Çeşitli konular : 3

[97] Ahmed Ferec, Brockolmenn'in bu kanaatte olduğunu söyler bak. Zerkeşî, **Zehru'l-Ârîş fî Tahrimi'l-Haşîş,** tah. Es-Seyyid Ahmed Ferec, Dâru'l-Vefâ, 1990, s. 28.
[98] Zerkeşî, **el-Le'âli'l-Mensûra fi'l-Ehâdisi'l-Meşhûra,** tah. Abdulhakim el-Enîs, s. 22-24; Gürkan, "**Zerkeşî**, DİA, c. XXXXIV, s. 290.
[98] Zerkeşî, a.g.e., s. 25.
[99] Zerkeşî, a.g.e., s. 31-32.
[100] Ali el-Medînî'nin (ö.234/848), Ahmed b. Hanbel'in (ö.241/855) ve İmâm Buhârî'nin (ö.256/870) kendi dönemlerinde aslı olmadığı halde insanların rivayet ettikleri bazı haberlere yer verdiğini söylemiştir. Bak. Zerkeşî, a.g.e., s. 25.

Görüldüğü gibi eserde zühd, hikmet ve edepler, faziletler gibi ahlâkî konularda ele alınan haberler büyük yekûn teşkil etmektedir. Dokuzuncu kısımda herhangi bir bölüme dâhil edemediği rivayetleri ele almıştır.

Zerkeşî'nin kitabını oluştururken atıfta bulunduğu eserlerin sayısı, tespit edebildiğimiz kadarı ile 158'dir. Bunlardan, ikisi kitap birisi cüz olmak üzere üç tanesi kendi eseridir.[101] Kitapta en fazla atıfta bulunulan eserleri şu şekilde gösterebiliriz:

a. Tirmizî'nin Câmiî's-Sahîh'i : 34
b. Deylemî'nin el-Müsnedü'l-Firdevs'i : 32
c. İbn Mâce'nin Sünen'i : 26
d. Ebû Dâvûd'un Sünen'i : 25
e. el-Hâkim'in el-Müstedrek'i : 23
f. Müslim'in Sahîh'i : 22
g. İbn 'Adiy'in el-Kâmil'i : 21
h. Taberânî'nin el-Mu'cemu'l-Kebîr'i : 20
i. Beyhakî'nin Şuabü'l-Îmân'ı : 20
j. Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i : 16
k. İbn Hibbân'ın Sahîh'i : 14

En fazla atıfta bulunduğu müellifleri (Hem müelliflerine hem de eserine) ise şöyle gösterebiliriz:

a. Beyhakî (384/994) : 36
b. Tirmizî (279/892) : 34
c. Deylemî (509/1115) : 32

[101] Zerkeşî atıfta bulunduğu kitapları; el-Mu'teber fî Tahrîci Ehâdîsi'l-Minhâc ve'l-Muhtasar ve el-Ekziyye min'z-Zehebi'l-İbrîz'dir. Müellif "Hz. Âdem, su ve çamur iken ben nebi idim" hadisine dair bir de cüzü vardır. Bak. Zerkeşî, a.g.e., s. 172.

d. İbn Mâce (273/886) : 26

e. Hâkim (405/1014) : 26

f. Ebû Dâvûd (275/888) : 25

g. İmam Müslim (261 /874) : 22

h. Taberânî (360/971) : 22

i. İbn ‘Adiy (ö.365/976) : 21

j. Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) : 14

Zerkeşî, tabloda görüldüğü gibi büyük ölçüde, Tirmizî’nin Câmiî’s-Sahîh’i, Deylemî’nin Firdevs’i, Beyhakî’nin eserleri, Ebû Dâvûd ve İbn Mâce’nin Sünenleri, Müslim’in Sahîh’i, Hâkim’in Müstedrek’i ve Taberâni’nin el-Mu’cemu’l-Kebîr’i gibi tasnif dönemi ve tasnif sonrası kaynaklara atıflarda bulunmaktadır. Sadece Kütübü’t-Tis’a’ya yapılan atıf sayısı ise şöyle gösterebiliriz:

Müellifler	Haber Sayısı	Zerkeşî’nin yaptığı atıflar	Y.o.
İmam Mâlik (ö.179/795)	1792	5	*0.27*
İbn Hanbel (ö.241/855)	27647	14	*0.05*
Buhârî (256/870)	2791	12	*0.12*
Müslim (261 /874)	3033	22	*0.72*
İbn Mâce (273/886)	4341	26	*0.6*
Ebû Dâvûd (275/888)	5284	25	*0.47*
Tirmizî (279/892)	3956	34	*0.88*
Nesâî (303/915)	5761	15	*0.2*

Eserlerde yer alan hadis sayısına göre orantılandığında en fazla sırası ile Tirmizî, İmam Müslim ve Ebû Dâvûd ile müşterek hadislerin yer aldığı görülmektedir.

b. Değerlendirme Kriterleri Açısından

Zerkeşî hadisleri değerlendirirken eserinde esas aldığı yöntem, bu dönemde revaçta olan tahric yöntemidir. Zira eserde sık sık "خرّجه- أخرجه", "عزو" ifadelerine rastlanmaktadır. Zerkeşî, bu iki ifadeyi bazen hadisin temel kaynaklardaki yerlerini göstermek bazen de bunların isnad ve sıhhat açısından durumlarına işaret etmek için kullanmaktadır.

Zerkeşî, kitabını oluştururken dönemin önde gelen ilim ehlinin eserlerinden istifade etmiştir. Eserin önsözünde o, halkın fıkıh anlayışı konusunda Şam kadısı Tacüddin el-Fezârî'nin[102] (ö.690/1287) bir eser yazdığını söyler. Fakat eserin başka yerinde el-Fezârî'ye veya onun eserine herhangi bir atıf yoktur. Bunun yanında el-Fezârî'nin zikri geçen eserine ulaşılamadığı için Zerkeşî'nin ondan ne kadar istifade ettiği tespit edilememiştir.

Zerkeşî'nin eseri ile İbn Teymiyye'nin *Ehâdîsu'l-Kussâs*'ı karşılaştırıldığında, iki eserde ele alınan hadisler ve yapılan değerlendirmeler açısından büyük benzerlikler görülmektedir. Zerkeşî, İbn Teymiyye'nin bu eserinde geçen toplam 79 hadisten otuz birini, kitabının değişik yerlerinde kullanmıştır.[103] Bu hadislerden 19 tanesinde müellif, İbn Teymiyye'nin (ö.728/1328) hadisler hakkında yaptığı kritikleri kitabına almıştır.[104] Ama eserde sadece iki yerde İbn Teymiyye'nin ismi geçmektedir.[105]

---

[102] Hayatı hakkında bak. el-Fezârî, **Şerhu'l-Verakât**, s. 35-52; Es-Subkî, **Tabakâtü'ş-Safiîyyeti'l-Kübrâ**, c. VIII, s. 163-164; Muhammed b. Şakir, **Fevâtü'l-Vefâyât**, c. II, s. 263; Gözübenli, "**Firkâh**", DİA, c. XIII, s. 135.

[103] Zerkeşî, **et-Tezkira**, tah. Mustafa Abdülkadir Ata, s. 135, H. No: 18; s. 136 H. No: 19; s. 136, H. No: 20; s. 189, H. No: 36; s. 124, H. No: 4; s. 189, H no: 37; s. 122 H. No: 1; s 77-78, H no: 6; s. 213, H. No: 12; s. 163-165, H. No: 5; s. 171, H. No: 13; s.171, H. No: 14; s. 172, H. No: 15;s. 80, H. No: 9; s. 190, H. No: 38; s. 137, H. No:22; s. 172, H. No: 16; s. 137, H. No: 22; s. 190, H. No: 39; s. 219, H. No: 6; s. 130, H. No: 12; s. 188, H. No: 35; s. 51, 52, H. No: 10; s. 218, H. No: 5; s. 191, H. No: 40; s. 102, H. No: 35; s. 103, H. No: 36; s. 192, H. No: 41; s. 32; s. 160-161, H. No: 2; s. 61, H. No: 19.

[104] Zerkeşî, a.g.e., s. 135, H. No: 18; s. 136, H. No: 19-20; s. 189 H. No: 36-37; s. 213, H. No: 12; s. 171, H. No: 13-14; s. 172, H. No: 15; s. 80, H. No: 9; s. 190, H. No: 38; s. 137, H. No: 22; s. 172, H. No: 16; s. 137, H. No: 28; s. 190, H. No: 39; s. 219, H. No: 6; s. 130, H. No: 12; s. 218, H. No: 5; s. 102, H. No: 35; s. 103, H. No: 36; s. 61, H. No: 19.

[105]Zerkeşî, a.g.e.., Zühd, 8, s. 127, Kısas 12, s. 213;

Eserde, "kale ba'du'l-huffâz" "hafızlardan birisi veya bir kısmı" veya "kîle" "denildi ki" gibi kapalı ifadelere rastlanılmaktadır. Tespit ettiğimize göre ismi kapalı bırakılan müellif İbn Teymiyye'dir.[106] Hakkında "Onun bilmediği hadis, hadis değildir" diye methiyeler düzülen İbn Teymiyye, hadiste otoritesini ispatlayan bir âlimdir.[107] İbn Teymiyye'nin isminin kapalı bırakılması ise düşündürücüdür. Zerkeşî'nin bu tutumu sergilemesindeki temel etken muhtemelen kamuoyunda İbn Teymiyye hakkında var olan önyargılardır. Nitekim İbn Teymiyye'nin, bidat ve hurafelerle mücadelede sert bir tavır takınması, tartışma esnasında cedelci bir üslubu benimsemesi pek çok kesimi karşısına almasına sebep olmuştur. Aynı zamanda dönemin siyasî olaylarına karışmış olması da kendisi gibi düşünmeyen pek çok kesimle karşı karşıya gelmesine yol açmıştır.[108] Anlaşıldığı kadarı ile bu cedelci üslubundan ve uç görüşlerinden dolayı İbn Ataullah (ö.709/1309), Kerimüddin el-Âmûlî (ö.?) ve Alaaddin el-Konevî (ö.728/1328) gibi dönemin önemli mutasavvıfları, Takıyyüddîn es-Subkî (ö.756/1355), Takıyyüddin el-Ihnaî (ö.750/1349) gibi fıkıhçıları ve bunlara gönülden bağlı müfrit taraftarlar ona karşı olumsuz hisler

[106] İbn Teymiyye'nin Ehâdîsu'l-Kussâs'ı ile Zerkeşî'nin et-Tezkira'sı karşılaştırıldığında bu durum net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. İbn Teymiyye, a.g.e., s. 67, H. No: 1-Zerkeşî, a.g.e., s. 135, H. No: 18; İbn Teymiyye, a.g.e., s. 69, H. No: 3- Zerkeşî, a.g.e., s. 136, H. No: 20; İbn Teymiyye, a.g.e., s. 70, H. No: 4- Zerkeşî, a.g.e., s. 189, H. No: 36- İbn Teymiyye, a.g.e , s. 72, H. No: 6- Zerkeşî, a.g.e., s. 189, H. No: 37; İbn Teymiyye, a.g.e., s. 83, H. No: 20- Zerkeşî, a.g.e., s. 172, H. No: 15; İbn Teymiyye, a.g.e., s. 93, H. No: 39- Zerkeşî, a.g.e., s. 219 H. No: 6.

[107] İbn Teymiyye Külliyatı, Haz. Komisyon, Tevhit yy, İstanbul, 1986, c. I, s. 20.

[108] Şam'da iken yazdığı Akidetü'l-Vâsıtiyye adlı eserinden dolayı hakkında yapılan şikâyetler üzerine 705 yılında dönemim Şam kadısı İbn Sarsa tarafından hapse atılmış arkasında Mısır'a sürgün gönderilmiş ve orada sûfî âlimler tarafından aleyhine yapılan propagandalar sonunda toplum nezdindeki değeri düşürülmüştür. Tekrar Şam'a döndüğünde Şafiî mezhebine mensup Subkî ailesinin ve özellikle de Şâfiîliğin ve Eşâriliğin Suriye ve Mısır'daki en meşhûr temsilcisi Taceddin es-Subkî'nin, babası Takiyyüddin es-Subkî'nin ve İmâm Gazâlî, İbn Rüşd, İbn Arabî gibi âlimleri eleştirmesinden dolayı pek çok mutasavvıfın hışmına uğramıştır. Son olarak 726 yılında yine Mısır ve Suriye'deki çeşitli dinî ve siyasî olayların içerisinde yer almaya devam eden İbn Teymiyye tekrar tutuklanıp ömrünün son yıllarını hapishanede geçirmiştir. Bak. Koca, Ferhat "**İbn Teymiyye**", c. XX, s.392-93; Koca, Ferhat, **İslam Hukuk Tarihinde Selefî Söylem (Hanbeli Mezhebi)**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002, s. 91-92; İbn Teymiyye Külliyatı, (Uludağ'ın hazırladığı bölüm), c. I, s. 38-39.

beslemektedirler.[109] Zerkeşî'nin böyle bir tavır sergilemesinde muhtemelen; ilgili kesimlerin tepkilerinden çekinmesinin ya da İbn Teymiyye taraftarlığı gibi bir ithamla karşı karşıya kalmak istememesinin etkisi vardır.

et-Tezkira'da referans alınan bir diğer müellif ise Nevevî'dir (ö.676/1277). Nevevî, *el-Fetâvâ*'sında "hadis" ismiyle açtığı özel bölümde 37 meselede 38 hadisi ele almıştır. Bu hadislerden 18 tanesi et-Tezkira ile müşterektir.[110] Zerkeşî, değerlendirmeleri esnasında Nevevî'yi ismen zikretmiş,[111] zaman zaman onun değerlendirmelerini isabetsiz bularak bu konudaki kendi görüşlerini ifade etmiştir.[112] Zerkeşî, Nevevî dışında Takıyyüddîn b. Rezîn (ö.680)[113], döneminin Şeyhu'l-İslam'ı olarak tanınan Ebû Hasan es-Subkî (ö.756) gibi âlimlerinden de istifade etmiştir.[114]

Zerkeşî, tahricinin yaptığı hadislerde nadir de olsa kendi değerlendirmelerine de yer verir ve böyle yerlerde sözlerine "kultü" " ben diyorum ki…" diye başlar.[115] Müellif, hadisler hakkında var olan yanlış bilgileri tashih ettiği[116] gibi bazen hadiste geçen garip kelimeleri izah eder, rivayetin değişik varyantlarına ve geçtiği yerlere

---

[109] Koca, a.g.md., s. 393.

[110] Zerkeşî, a.g.e., Ahkâm 20, s. 62; Ahkâm 25, s. 66. Ahkâm 29, s. 70; Hikem 37, s. 103; Zühd 10, s. 129; Tıb 11, s. 155; Tıb 15, s. 158; Fadâil 15, s. 172; Fadâil 42, 43, s. 193; Fadâil 45, s. 195; Fadâil 48, s. 197; Fedâil 52, s. 200; Dua 2, s. 202; Kısas 9, s. 210; Fiten 4, s. 217; Fiten 7, s. 220.

[111] Zerkeşî, a.g.e., Ahkâm 20, s. 62; Ahkâm 25, s. 66; Ahkâm 29, s. 70; Hikem 37, s. 103; Zühd 10, s. 129; Tıb 11, s. 155; Tıb 15, s. 158; Fadâil 15, s. 172; Fadâil 42, s. 193; Fadâil 43, s. 193; Fadâil 45, s. 195; Kısas 9, s. 210.

[112] Zerkeşî, a.g.e., Fadâil 48, s. 197; Fedâil 52, s. 200; Dua 2, s. 202; Fiten 4, s. 217-218; Fiten 7, s. 220.

[113] Zerkeşî, sûfîler arasında dolaşan hırka giymekle ilgili hadisler hakkındaki sorulara Takıyyüddin'in: "Bu konudaki haberler selef arasında da dolaşmaktadır ama sahîh bir rivayet yoktur" dediğini haber vermektedir. Zerkeşî, a.g.e., Zühd 7, s. 127

[114] Zerkeşî, "Haksız yollardan kazanç sağlayan kimsenin kazancını, Allah, tehlikeli yerlerde harcatır" rivayetinin es-Subkî 'ye sorulduğunu onun haber hakkında "sahîh değildir, kitaplarda bununla ilgili gelen bir rivayet yoktur" dediğini haber vermektedir. Zerkeşî, a.g.e., Mensûr, H. No: 3, s. 224

[115] Zerkeşî, a.g.e., s. 19, 192, H. No:40; s. 163-165 H. No: 5; s. 219 H. No: 6; s. 51, 52 H. No: 10; s. 160-161 H. No: 2;

[116] İbn Hibbân ve Ahmed b Hanbel'in eserlerinde merfû olarak geçen "Haber görmek gibi değildir." rivayeti hakkında Zerkeşî, el-Mu'teber adlı eserinde "şarihlerin çoğu ve daha başkaları bu haberin mesel olduğunu zannederler bunu bil" 'demektedir. Bak. Zerkeşî, **el-Mu'teber fî Tahrici Ehadîsi'l-Minhâc ve'l-Muhtasar**, Dâru'l-Erkâm, 1984, s. 181-2; **et-Tezkira**, s. 78, H. No: 7. Başka örnekler için bak. Zerkeşî, **et-Tezkira**, Ahkâm 30, s. 70.

değinir, varsa hadisin sebebi vüruduna da zaman zaman işaret eder.[117] Bunun yanında müellif, sözü uzatmak istemediği yerlerde başka eserlerine atıf yapmakta[118], uzun olan hadisleri kısaltma yoluna gitmektedir.[119]

Zerkeşî'nin hadisler hakkında hüküm verirken bazen tutarsız davrandığı görülmektedir.[120] Bu durum okuyucunun haber hakkında net hükme ulaşmasını engellemektedir. Müellif bilinen hadis nakil ve kabul yolları dışına çıkarak rüyada Hz. Peygamber'e hadis teyit ettirme anlayışına kapı aralayacak bazı örneklere eserinde yer vermektedir.[121]

3. İBN HACER (ö.852/1449) ve el-LEÂLİU'L-MENSÛRA

Müştehir hadis sahasında yazıldığı ifade edilen eserlerden bir diğeri de İbn Hacer'e nisbet edilen *el-Leâliu'l-Mensûra fi'l-Ehâdîsi'l-Meşhûra*'dır. Bu eserin İbn Hacer'e ait olduğunu ifade eden ilk müellif Aclûnî'dir (ö.1162/1767).[122] Çağdaş müelliflerden Muhammed Beşîr (ö.1329/1911), *Tahzîru'l-Müslimîn*'de İbn Hacer'in bu isimde bir eserini Hidviyye kütüphanesinde incelediğini söylemektedir.[123] Fakat eldeki imkânlar bu eseri yerinde incelemeye fırsat vermediği için bu konuda net bir şey söylemek mümkün değildir.[124]

---

[117] Zerkeşî, a.g.e., Hikem 4, s.76.
[118] Müellifin el-Mu'teber fî Tahrîci Ehâdîsi'n referansı için bak. Bak. Zerkeşî, a.g.e., s. 78, H. No: 7
[119] Zerkeşî, a.g.e., Dua 1, s. 202.
[120] "Beyaz gül Hz. Peygamber'in terinden yaratılmış" haberinde önce Nevevî'nin "sahîh değildir" değerlendirmesini naklettikten sonra kendisi de ben de derim ki diyerek başladığı kısımda haberin Deylemî'nin Firdevs'inde geçtiğini söylemektedir. Arkasından dilci Ebu'l-Hüseyin b. Hâris'in er-Reyhân ve'r-Rûh isimli eserinde Mekkî b. Bidar'dan haberin nakledildiğini. Mekkî'nin ise yalancılıkla itham edildiğini bildirir. Sonra hadisin başka bir tarikle Ebu'l-Ferec en-Nehrvânî'nin (ö.390/980) tasavvuf ile ilgili "el-Celîsu's-Salih" adlı eserinde haberin geçtiğini ifade ederek habere takviye arar. Bak Zerkeşî, a.g.e., Fazâil 54, s. 197.
[121] Zerkeşî, "Ben adl bir melik zamanında doğdum" rivayetinin değerlendirmesinde salihlerden bir zatın rüyasında Hz. Peygamber'e bu rivayeti sorduğunu aktarmaktadır. Bak. Zerkeşî, a.g.e., Fazâil 24, s. 179.
[122] Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 9.
[123] Muhammed el-Beşîr, **Tahzîru'l-Müslümîn**, s. 37.
[124] Mısır Hidviyye kütüphanesine ait el yazması eserler kataloğu, matbu halde basılmış ve internet ortamında kullanıma açılmıştır. Bu çalışmada el-Leâli isimli eserin kütüphane kayıtlarına olup olmadığı dair bir araştırma yaptık. Katalogda Hadis bölümüne ait el yazması eserler arasında el-Leâli'l-Müntesira fi'l-Ehâdîsi'l-Müştehira isimli bir eserin kayıtlı olduğunu gördük. (Hathitrust, c. I, s. 394) Eserin

Günümüzde eser hakkında Muhammed Sabbâğ, Zürkanî'nin *Muhtasaru el-Mekâsıdu'l-Hasene*'sine yazdığı mukaddimesinde[125] Ezher Şeriat Külliyesi Müdürü Abdullvehhâb Abdullatif el-Mekâsıdu'l-Hasene için yazdığı mukaddimesinde,[126] Muhmud et-Tahhân *Usûlu't-Tahrîc*'te[127], Semhûdî'nin *el-Ğummaz*'ını neşreden Abdulkadir Ata[128] eserin mukaddimesinde, İsmail Lutfi Çakan *Hadis Edebiyâtı* adlı eserinde[129], Mücteba Uğur *Hadis İlimleri Edebiyâtı*'nda[130] halkın arasında meşhûr haberleri derleyen eserleri tanıtırken *et-Tezkira fi'l-Ehâdîsi'l-Müştehira*'yı Zerkeşî'ye, *el-Leâliu'l-Mensûra*'yı ise İbn Hacer'e nispet etmektedirler.

İbn Hacer'den iki asır sonra vefat eden ve müştehir hadis edebiyâtı sahasında eser veren müelliflerden Muhammed b. Ahmed el-Halîlî (1057/1647) *Keşfu'l-İltibâs ani'l-Ehâdîsi'lletî Tedûru beyne'n-Nâs*'ın mukaddimesinde *el-Leâli*'yi Zerkeşî'ye nispet eder.[131] Zerkeşî'nin *et-Tezkira*'sını tahkikli neşrini gerçekleştiren Mustafa Abdulkadir Ata ve Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ, *el-Leâli* mukaddimesinde, Bünyamin Erul, Zerkeşî'nin *el-İcâbe*'sine yazdığı mukaddimesinde, Diyanet İslam Ansiklopedisi "Zerkeşî" maddesini yazan Menderes Gürkan ilgili maddede, "The Encyclopaedia of Islam'ın 2004'te yayımlanan zeylinde Zerkeşî'nin biyografisini yazan Andrew Rippin bu yazısında, el-Leâli üzerinde çalışan çağdaş araştırmacılardan

açıklama kısmında, kitap için ed-Dürerü'l-Müntesira isimli esere bakılması istenmektedir. İşaret edilen eserin ise Suyûtî'ye ait olan "ed-Dürerü'l-Müntesira fi'l-Ehâdîsi'l-Müştehira" olduğu tespit edilmiştir. (Hathitrust, c. I, s. 341) Bak. www.hathitrust.org; https://hdl.handle.net/2027/mdp.39015034809783.

[125] Muhammed b. Abdulbakî, **Muhtasaru'l-Mekâsıdu'l-Hasene fi Beyâni Kesîrin mine'l-Ehâdîsi'l-Müştehira âle'l-Elsine**, tah. Muhammed b. Lütfî es-Sabbâğ, el-Mektebetü'l-İslamî, Beyrut, 1989, s. 17, 18.

[126] Sehâvî, a.g.e., s. 9

[127] Tahhân, Mahmud, **Usûlu't-Tahrîc ve Dirasetü'l-Esânîd**, Dâru'l-Kur'ani'l-Kerim, Beyrut, 1401, s. 65

[128] Semhûdî, **el-Ğummâz**, s. 7

[129] Çakan, **Hadis Edebiyâtı**, s. 143.

[130] Uğur, **Hadis İlimleri Edebiyâtı**, s. 172.

[131] Halîlî, **Keşfu'l-İltibâs**, Varak 1/a-b; ez-Zürkânî, **Muhtasaru'l-Mekâsıd**, s. 20-21.

Dr. Abdulkadir el-Enîs el-Le'âli'nin tahkikinde bu eserin Zerkeşî'ye ait olduğu kanaatindedirler.[132]

Derviş el-Hût (ö.1276/1856), *Esne'l-Metâlib*'de dillerde dolaşan hadislerle ilgili hafızların sonuncusu İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö.852/1449) kitabının gördüm, hadislerin birçok tariki olmasından dolayı ondan istifade etmek zordur. Onun talebesi Sehâvî'nin (ö.902/ 1496) el-Kebîr isimli eseri vardır daha sonra o el-Kebîr'i muhtasar halinde telif etmiştir. Sehâvî, es-Sağîr isimli eserinde ise sadece konuya işaret ederek kısaltmıştır. İbnu'd-Deyba diye bilinen İmam Abdurrahman el-Yemenî'nin kısaltmasını da gördüm… Ben de bu kısaltmayı özetledim" demektedir.[133] el-Hût'un ifadelerinden sanki İbn Hacer'in bu sahada bir eseri olduğu, Sehâvî'nin bu esere el-Kebîr ve es-Sağîr şeklinde muhtasar yazdığı anlaşılmaktadır. Dervîş el-Hût'un bu ifadelerinde bir takım bilgi hataları bulunduğunu ifade etmemiz gerekmektedir. Zira müştehir hadis sahasında muhtasar olarak yazılıp Kebîr ve Sağîr şeklinde iki ayrı türünün var olduğu bilinen yegâne eser Zürkânî'nin (ö.1122/1613) Muhtasaru el-Mekâsıdu'l-Hasene'sidir.[134] Yukarıda el-Hût'un Kebîr ve Sağîr diye ifade ettiği çalışmalar Zürkânî'nin bu eseridir. Yine el-Hût'un, İbn Hacer'e ait olduğunu söylediği kitap İbn Hacer'e değil Sehâvî'ye aittir. Muhtemelen bu eser Sehâvî'nin el-

[132] Gürkan, "**Zerkeşî**", DİA, c. XXXXIV, s. 293; Uğur, **Hadis İlimleri Edebiyâtı**, s. 172; Zerkeşî'nin el-İcâbe'sini tahkik eden Bünyamin Erul eserin girişinde bak. Zerkeşî, a.g.e., s. 23; Bak. Abdulkadir el-Enîs'in tahkiki için bak. Zerkeşî, a.g.e., s. 25

[133] el-Beyrutî, Muhammed b. Dervîş el-Hût, **Esne'l-Metâlib fî Ehâdîsi Muhtelifetti'l-Merâtib**, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut, 1997, s. 17.

[134] Kettânî'nin ve eseri neşreden Lutfî es-Sabbağ'ın haber verdiğine göre ez-Zürkânî, el-Mekâsıd üzerine Kebîr ve Sağîr isminde iki tane muhtasar yazmıştır. Müellif de eserinin önsözünde bu konuya değinmiştir. Kettânî, **Risâle**, s. 191. Zürkânî, es-Sağîr'ini mukaddimesinde, el-Mekâsıd üzerine iki ayrı muhtasar yazdığını ve ilkinde el-Mekâsıd'ı özetlediğini diğerinde ise hadisin sadece lafzını söyleyip sahîh, hasen zayıf vb. şekilde onun mertebesine işaret ettiğini bildirir. Zürkânî, a.g.e., s. 47-48. Eserin tahkikli neşrini gerçekleştiren Muhammed Lufi, bu muhtasarlardan Sağîr olanını tahkik ettiğini söyler. Bak. Zürkânî, **Muhtasar**, Muhakkikin önsözü, s. 29.

Mekâsıdu'l-Hasene'sidir. Bilindiği gibi el-Hût'un üzerinde çalıştığı İbnu'd-Deybâ'nın kitabı da zaten el-Mekâsıd üzerine yazılmıştır.

Sehâvî (ö.902/1496), el-Mekâsıd'da hem hocası İbn Hacer'den hem de Zerkeşî'den alıntılar yapmaktadır. el-Mekâsıd'da 14 yerde Zerkeşî'yi ismen zikreder. Fakat Zerkeşî'ye ait böyle bir eserden söz etmez. Yine Sehâvî, hocası İbn Hacer'e ismen 108 defa atıfta bulunmuş, onun bazı eserlerinden bahsetmiş ama el-Leâliu'l-Mensûra adlı bir esere kitapta atıfta bulunmamıştır. Sehâvî, İbn Hacer'in hayatı ve eserlerine dair yazığı *el-Cevâhir ve'd-Dürer fî Tercemeti Şeyhi'l-İslâm İbn Hacer* adlı eserinde[135] İbn Hacer'e ait el-Leâli isimli bir çalışmadan bahsetmez.

Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ'da "el-Leâliu'l-Mensûra fi'l-Ehâdîsi'l-Meşhûra" adlı eseri İbn Hacer'e nisbet ederek kullanmaktadır. Keşfu'l-Hafâ'da dikkatimizi çeken şey Aclûnî'nin Zerkeşî'ye daha önce Sehâvî ve Ali el-Kârî gibi "kâle ez-Zerkeşî" "Zerkeşî şöyle söyledi:" ifadesi ile atıf yapmasıdır. Bu ayrıntı bizde Aclûnî'nin Zerkeşî'ye ait değerlendirmeleri acaba doğrudan Sehâvî ve Ali el-Kârî'nin eserlerinden mi aldı? sorusunu akla getirmektedir. el-Esrâr'da, "kâle ez-Zerkeşî" diyerek yapılan atıf sayısı altmış ikidir. Sehâvî'de ise on beştir. Bu iki müellifin eserlerinde Zerkeşî'ye ismi ile yaptıkları atıflar ve Zerkeşî'nin değerlendirmeleri aynı ile Keşf'de mevcuttur.[136] Bundan dolayı Aclûnî'nin Zerkeşî diye ifade ettiği yerler aslında doğrudan Sehâvî ile Ali el-Kârî'nin Zerkeşî'nin kritiklerine işaret ettiği yerlerdir.

[135] Sehâvî, **el-Cevâhir ve'd-Dürer fî Tercemeti Şeyhi'l-İslâm İbn Hacer**, tah. İbrahim Bacis Abdulmecid, I-III, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1999.

[136] Karşılaştırmalı olarak "Mü'minin korkusu ile ümidi tartılsa idi eşit gelirdi" rivayeti için bak. Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 166, H. No: 21312-Kârî, a.g.e., s. 296, H. No: 387. "Haber görme gibi olmaz" rivayeti için bak. Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 168-9, H. No: 2136-Sehâvî, a.g.e., s. 405, H. No: 913. Başka örnekler için bak. Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 148, H. No: 2073-Kârî, a.g.e., s. 286, H. No: 273;

Yine ismini açıkça zikrettiği el-Leâlî ise Aclûnî'nin elinde mevcut olmalıdır. Çünkü o, el-Leâli'nin mukaddimesi dâhil birçok bölümünü Keşfu'l-Hafâ'da doğrudan İbn Hacer'e nispet ederek referans göstermiştir.[137] Bu yüzden Keşf'de ona yapılan atıf sayısı yüksek çıkmaktadır. Fakat el-Leâli'nin müellifi konusunda İbn Hacer'i işaret etmesi muhtemelen onun döneminde de eserin sahibi konusunda bir bilgi karmaşıklığı olduğunu göstermektedir.

Aclûnî hem Zerkeşî hem de el-Leâlî'yi aynı anada zikrettiği yerlerde vardır. Aclûnî, bu kısımlarda her iki müellifin yaptığı değerlendirmelerin aynı olduğunu "Zerkeşî, Leâli sahibi gibi", "Zerkeşî ve İbn Hacer el-Leâli'de.", "ve benzeri Zerkeşî'de" cümleleriyle ifade eder.[138] Onun bu kritiklerden de hareketle, el-Leâli ile Zerkeşî'nin isim vermeden referans gösterdiği kitabın aynı eser olması kuvvetle muhtemeldir.

Aslında Aclûnî'nin elindeki el-Leâlî adlı eserin İbn Hacer'e değil Zerkeşî'ye ait olduğu ve el-Leâlî ile Zerkeşî'nin kitabının aynı eser olduğuna dair en önemli delil Aclûnî Keşfu'l-Hafâ'da; "*Ben zahire göre hüküm vermekle emrolundum, Allah ise sırların sahibidir*" hadisi hakkında "*el-Leâli sahibi "Hadis bu lafızla sabit değildir. Muhtemelen sahîh hadislerden mana ile rivayet olunmuştur. Ben onu "el-Akziyyetü mine'z-Zehebî'l-İbrîz" adlı eserimde zikrettim" der*" şeklinde el-Leâli sahibinden yaptığı alıntıdır.[139]Aclûnî'nin el-Leâli sahibine nisbet ettiği "el-Akziyyetü mine'l-

[137] Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 7-8; c. I, s. 144, H. No: 417.
[138] "Patlıcan hangi niyet için yenildi ise tesiri ona göredir" sözü hakkında söylenebilir. Bak. Zerkeşî, **et-Tezkira**, Tıb, H. No: 6, s. 150; Sehâvî, **el-Mekâsıd**, H. No: 279, s. 167; Aclûnî, **Keşf**, c. I, s. 250, H. No: 763.; Aclûnî, **Keşf**, c. I, s. 222, H. No: 762. "Allah'ın geri bıraktığı gibi onları (kadınları) geri bırakın" rivayeti için bak. Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 67, H. No: 156-Zerkeşî, a.g.e., c. I, s. 62.
[139] Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 192, H. No: 585.

Zehebi'l-Ebrâr" adlı eser, İbn Hacer'e değil, Bedreddin ez-Zerkeşî'ye aittir.[140] Zaten bu ayrıntı da yukarıdaki tezi güçlendirmektedir. Bu durumda biz, onun el-Leâli diye zikrettiği eser ile Zerkeşî'ye nisbetle ismini vermeden zikrettiği kitabın aynı eser olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Bütün bu değerlendirmelerden anlaşıldığı kadarı ile el-Leâliu'l-Mensûrâ adlı eser İbn Hacer'e değil ez-Zerkeşî'ye aittir. Zaten Sehâvî, hocası İbn Hacer'in eserleri arasında bu isimde bir eserden bahsetmez. Yine o eserini Zerkeşî'yi örnek alarak oluşturduğunu haber verir. İbn Hacer de *İnbâ*'da Zerkeşî'yi tanıttıktan sonra onun *el-Fevâidu'l-Mensûra fi'l-Ehâdisi'l-Meşhûra* diye bir eserinden bahsetmektedir.[141]

4. es-SEHÂVÎ (ö.902/ 1496) ve el-MEKÂSIDU'L-HASENE

a. Muhteva Açısından

el-Mekâsıdu'l-Hasene, müştehir ismini taşıyan bu edebiyâta dair ikinci önemli kaynaktır.[142] Müellif, Zerkeşî'yi örnek alarak eserine bir mukaddime ile başlamıştır. Bu bölümde eserini yazma gayesine, müştehir hadisin tanımına ve daha önce yapılan çalışmalara kısaca değinmiştir.[143] O, kendinden önce bu sahada eser yazan İbn Teymiyye (728/1328) ve Zerkeşî'yi (794/1392) örnek aldığını söylemiştir.[144] el-Mekâsıd'da Zerkeşî'nin et-Tezkirâ'sı ile İbn Teymiyye'nin Ehâdîsu'l-Kussâs'ına yapılan atıf sayısı ve müşterek olan hadis sayıları şu şekilde gösterilebilir:

---

[140] Eserin tam ismi ez-Zehebü'l-İbrîz fî Tahrîci Ehâdîsi Fethu'l-Azîz'dir. Eser Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde yazma halinde mevcuttur. (III. Ahmed, nr. 482/1-3) Bak. Gürkan, Menderes, "**Zerkeşî**", DİA, TDV yy., İstanbul, 2013, c. XXXXIV, s. 290.
[141] İbn Hacer, **İnbaü'l-Ğumr**, c. III, s. 140.
[142] Eserin tam ismi **el-Mekâsıdü'l-Hasene fî Beyâni Kesîrin mine'l-Ehâdîsi'l-Müştehirati âle'l-Elsine'**dir.
[143] Sehâvî, a.g.e., s. 21.
[144] Sehâvî, a.g.e., s. 21

Müellif	Eserde yer alan hadisler	Atıf Sayısı	Müşterek hadisler
İbn Teymiyye	79	6	44
Zerkeşî:	222	10	222

Görüldüğü gibi eserde yapılan atıf sayılar ile müşterek hadis sayıları farklılık arz etmektedir. Tabloya göre İbn Teymiyye'nin Ehâdîsu'l-Kussâs'ında yer alan 79 hadisten 44 tanesi, Zerkeşî'nin et-Tezkira'sında yer alan 222 hadisin tamamı el-Mekâsıd'da yer almaktadır. Bunda bir çelişki görülebilir. Sehâvî'nin, bu iki müellifin izinden gittiğini söylemiş olmasından dolayı, her bir haber için onlara atıf yapma ihtiyacı duymadığı düşünülebilir. Fakat müellif, hem İbn Teymiyye'nin hem de Zerkeşî'nin değerlendirmeleri üzerine yenilerini ekleyerek bu sahadaki maharetini göstermiştir. Söz gelimi her üçünde müşterek olan "*Kırk gün boyunca Allah'a samimiyetle bağlanan kimsenin kalbinden diline hikmet dökülür*" rivayetinde İbn Teymiyye ve Zerkeşî sadece 1 kaynağa işaret ederken, Sehâvî bu sayıyı 6'ya çıkarmıştır.[145]

Sehâvî'nin atıfta bulunduğu eserlerin sayısı ise 363'dür. Bunlardan 49 tanesi kendi eserleri ve cüzleridir. *ed-Dav'ü'l-Lâmi'*den öğrendiğimize göre Sehâvî atıf yaptığı bu eserlerin çoğunu ya dinlemiş ya okumuş ya da okutmuştur.[146] Bu yönüyle onun hadis birikimine hayran olmamak mümkün değildir.

Sehâvî hakkında yapılan yüksek lisans tezinde ve bizim yaptığımız araştırmada müellifin en fazla atıfta bulunduğu eserler şu şekilde gösterilebilir;

a. el-Mu'cemu'l-Evsat (Taberânî) : 89

[145] İbn Hanbel, c. V, s. 147; Ebu Nuâym, **Hilye**, c. V, s.189. Ayrıca bak. İbn Teymiyye, a.g.e., s.91, H. No: 35; Zerkeşî, a.g.e., s. 137, Zühd, H. No: 21; Sehâvî, a.g.e., s. 453, H. No: 1052.
[146] Sehâvî, **ed-Dav'ü-l-Lâmi'**, c. VIII, s. 6-13.

b. el-Mu'cemu'l-Kebîr (Taberânî) : 77

c. el-Hılyetü'l-Evliya (İbn 'Adiy) : 71

d. el-Firdevs (Deylemî) : 67

e. Müsned (Ahmed b. Hanbel) : 59

f. el-Emsâl (el-Askerî) : 45

g. el-Mücâlese (ed-Dînverî) : 44

h. Müstedrek (Hâkim) : 43

i. Sahîh (Müslim) : 33

j. el-Kâmil (İbn 'Adiy) : 32

Sehâvî, 232 müellife atıfta bulunmuştur. Bunlardan, 43 tanesine sadece ismen atıfta bulunurken, 189 müellifin hem kendilerine hem de eserlerine atıfta bulunmuştur. En fazla atıfta bulunduğu müelliflere (Hem müelliflerine hem de eserine) yapılan atıf sayısı ise şu şekilde gösterilebilir:

a. Taberânî : 365

b. Deylemî : 273

c. Beyhakî : 244

d. Ahmed b. Hanbel : 192

e. Kuzâî :136

f. Ebû Nuaym : 134

g. İbn Mâce : 133

h. el-Askerî : 130

i. Ebû Dâvûd :123

j. İbn Hacer :117

k. İbn Hibbân :116

Listede görüldüğü gibi eserde büyük ölçüde, Taberânî'nin Mu'cemleri, Deylemî'nin Firdevs'i, Kuzâî'nin Şihâbu'l-Ahbâr'ı, Ebû Nuaym'ın el-Hilye'si gibi üçüncü dördüncü derecedeki eserlere atıflar mevcuttur.[147]

Her ne kadar en fazla atıfta bulunulan müellif, Taberânî gibi görünse bile tarafımızdan yapılan kaynak taraması sonrası, tespitimize göre eserdeki tekrarlarla beraber 1354 hadisten 540 tanesi Deylemî'nin Firdevs'inde, 350 tanesi ise Kuzâî'nin Müsned'inde yer almaktadır. Bu durumda Sehâvî eserini oluştururken, büyük ölçüde Deylemî'nin Firdevs'inden ve Kuzâî'nin Müsned'inden istifade etmiştir.

Sehâvî kendi hayatını kaleme aldığı *ed-Dav'ü'l-Lâmi*' adlı eserinde, hocası İbn Hacer'in Deylemî'nin Firdevs'ine yazdığı *Telhîsü Müsnedi'l-Firdevs*'i[148], yine hocasının Rafiî'nin *Şerhu'l-Kebîr*'ine yazdığı tahrici bizzat ondan dinlediğini haber vermektedir.[149] Müellifin Firdevs'deki geçen hadisleri değerlendirirken hocasından ne kadar istifade ettiği önemli bir konudur. Bunun tespiti gerçekten zordur. Bunun yanında el-Mekâsıd'da yer alan değerlendirmelerle *Tesdîdü'l-Kavs*'taki değerlendirmeler karşılaştırıldığında birçok yerde benzerlikler olduğu da görülmektedir.[150] Fakat Tesdîd'de geçen tahricler çok kısa tutulmuş rivayetlerin bütün

---

[147] Ayrıntıları için bak. Yavuz, **Sehâvî ve el-Mekâsıdu'l-Hasene**, s.140-143.

[148] Sehâvî'nin kastettiği eser İbn Hacer'in Tesdîdü'l-Kavs fî Muhtasarı (etrafî, tertibi) Müsnedi'l-Firdevs'dir (Tesdîdü'l-Kavs Zehru'l-Firdevs). Kitabın Zehru Müsnedi'l-Firdevs adıyla Millet Kütüphanesinde kayıtlı bulunan bir nüshası vardır. İbn Hacer bu çalışmasında Müsnedü'l-Firdevs'in baş tarafından bir kısım rivayetlerin tahricini de yapmış, hadisleri yeniden alfabetik sıraya koyarak bazı ilaveler ve tashihlerde bulunmuştur. Bak. Kandemir, Yaşar, "**İbn Hacer"**, DİA, TDV yay. İstanbul, 1999, c. XIX, s. 521. Eser Deylemî'nin Firdevs'i ile beraber Fevvâz Ahmed ve Muhammed el-Bağdâdî tarafından tahkik ve tahrici yapılarak basılmıştır. İbn Hacer'in yaptığı tahricler dipnotta (ت. ق) rumuzu ile yer almaktadır. Bak İbn Hacer, Askalânî, **Tesdîdü'l-Kavs**, (Kitâbu Firdevsi'l-Ahbâr ile beraber basıldı), tah. Fevvâz Ahmed ez-Zemilî, Muhammed Mukassim billahi el-Bağdâdî, I-V, Dâru'l-Kütübü'l-Arabî, Beyrut, 1987.

[149] Sehâvî, **ed-Dav'ü'l-Lâmi'**, c. VIII, s. 6.

[150] Örnek olması açısından "*Toprak çocukların baharıdır*" rivayeti hakkında Sehâvî, "Taberânî, Sehl b. Saîd'den merfû olarak" derken, İbn Hacer "Taberânî, Sehl b. Saîd'den" demektedir. Sehâvî, **el-Mekâsıd**, s. 183, H. No: 325-İbn Hacer, a.g.e., c. II, s. 126, H. No: 2269; Patlıcanlın fazileti ile ilgili haberlerin açılamasında karşılıklı olarak bak. Sehâvî, a.g.e., H. No: 279, s. 167 – İbn Hacer, a.g.e.., c. III, s. 294, H. No: 4753; s.295, H. No:4755; "*Teşrik günleri, yeme içme ve cinsi birleşme günleridir*" Sehâvî, a.g.e., s. 165, H. No: 276; İbn Hacer, a.g.e., c. I, s. 503, H. No: 1683, 1684.

tariklerine yer verilmemiştir. Sehâvî'nin tahric konusunda her ne kadar İbn Hacer'den yararlanmış olduğunu söylesek bile el-Mekâsıd, içinde barındırdığı orijinal değerlendirmelerle kendisinden haklı olarak söz ettirmiş önemli bir eserdir.

Diğer yandan Sehâvî, ele aldığı hadis ile ilgili müstakil çalışmalar varsa bunlara işaret etmiştir.[151] Müellifin değerlendirmeyi kısa tutarak yaptığı müstakil çalışmalarına atıflarda bulunduğu yerler de vardır. İsmini zikrettiği çalışmaları arasında "el-Ecvibetü'l-Hadisiyye" [152], "İltimasü's-Sa'd fi'l-Vefâi bi'l-Va'd"[153] , el-Cevâhiru'l-Mecmûa[154], "İrtiyâhu'l-Ekbâd"[155] "el-Kavâidü'l-Bedi'"[156] "Tahrîcu'l-Erbaîn"[157], "Şerhu Elfiye"[158], "et-Tıbbu'n-Nebevî"[159], "el-Fırak"[160] adlı eserlerini ve "Raf'u'ş-Şukûk fî Mefâhiri'l-Mülûk" isimli cüzünü saymak mümkündür.[161] Bu yönü ile o, günümüz akademik çalışmalarında gördüğümüz, dipnotta kaynak göstermeye benzer bir yöntemi, eserinde başarılı ile kullanmıştır.

Müellif haberleri ilk harfine göre alfabetik olarak tertip ettiğini söylemiştir. Tetkik ettiğimiz matbu nüshada son hadis 1354 numarayı taşımaktadır. Bunlardan 191 tanesi tekrarlardan ibarettir. Müellif on dört haber üzerinde herhangi bir

---

[151] İbn Hacer'in çeşitli eserlerine atıfta bulunmaktadır. Bak. Sehâvî, a.g.e., s. 183, H. No: 327

[152] "Kişiye her duyduğunu söylemesi yalan olarak yeter" haberi için karşılıklı bak. Sehâvî, **el-Mekâsıd**, s. 367, H. No: 805; **el-Ecvibe**, s. 540. "İnsanları sevdiğiniz de onlara haber verin." rivayeti için bak. Sehâvî, **el-Mekâsıd**, s. 53, H. No: 51; el-**Ecvibe**, s.746. "Hoşgörülü olmak dostluktandır" sözü için bak. Sehâvî, a.g.e., s. 495, H. No:1198; Sehâvî, el-**Ecvibe**, s. 554. Yine eserde şiir formatında yayılan hadislerin sıhhat durumuyla ilgili sorulan sorular mevcuttur. Tırnakların kısaltılması ile ilgili İbn Hacer'e nispet edilerek şiirleştirilen hadis hakkındaki yorumlar için bak. Sehâvî, **el-Mekâsıd**, s. 549; el-**Ecvibe**, s. 607. Başka örnekler için bak. Sehâvî, **el-Mekâsıd**, s. 102- el-**Ecvibe**, s 139; Sehâvî, a.g.e., s. 203, H. No: 364; s. 422, H. No: 964.

[153] Sehâvî, a.g.e., s. 67, H. No: 83.

[154] Sehâvî, a.g.e., s. 84, H. No: 122.

[155] Sehâvî, a.g.e., s. 267, H. No: 160.; s. 481, H. No: 1149.

[156] Sehâvî, a.g.e., s. 267, H. No: 161.

[157] Sehâvî, a.g.e., s. 185, H. No: 335.

[158] Sehâvî, a.g.e., s. 384, H. No: 855.

[159] Sehâvî, a.g.e., s. 183, H. No: 323

[160] Sehâvî, a.g.e., s. 187, H. No: 339.

[161] Sehâvî, a.g.e., s. 129, H. No: 207; s. 197, H. No: 356; s. 84, H. No:122; s. 101, H. No: 153.

değerlendirmede bulunmamıştır.[162] Sehâvî eserini klasik usulden ayrılmadığını göstermek ve bu konuda gelecek eleştirilere de kapıyı kapatmak için ele aldığı hadisleri eserinin sonunda 'ale'l-ebvâb düzeninde tekrar tasarlamıştır. O, iman, edeb, ilim, taharet, fazâil, cenâiz, zekât, sıyâm, zühd gibi on yedi başlık altında ele aldığı konu başlıklarında hadisleri topluca zikretmiştir. Bablar içeresinde iman, edeb, ilim zekât ve fazâil bâbları en fazla haberin toplandığı bölümlerdir.

el-Mekâsıd'ın dünya kütüphanelerinde yazmaları mevcuttur.[163] Eser, birkaç kere basılarak yayınlanmıştır.[164] Eserin muhtasarları ve derlemeleri mevcuttur. Bunları şu şekilde sayabiliriz:

a. *el-Vesâ'ilu's-Seniyye Mine'l-Mekâsıdî's-Sehâviyye*- Ali b. Nasıruddin el-Menûfî (ö.939/1532).
b. *Temyizu't-Tayyib*- İbnu'd-Deybâ eş-Şeybânî (ö.944/1537). [165]
c. *Telhîsu'l-Mekâsıdu'l-Hasene*-Muhammed b. Abdulbâkî el-Fetûhî (ö.985/1577).
d. *Muhtasaru'l-Mekâsıdu'l-Hasene*- Muhammed b. Abdulbâkî ez-Zürkânî (ö.1122/1613).[166]

[162] Örnek olarak bak. Sehâvî, a.g.e., s. 55, H. No: 54; s. 127, H. No: 200; s. 160, H. No: 269; s. 207, H. No: 373.
[163] Eserin yazma, matbu baskı ve muhtasarları için bak. Yavuz, a.g.t., s. 106-121.
[164] Abdullah Muhammed Sıddık edisyonu, Kahire'de, 1375/1956 yılında Beyrut'ta basılmıştır. 1985 yılında Muhammed Osman el-Huşt tarafından tahkikli neşri gerçekleştirilmiştir. Abdullah Muhammed Sıddık edisyonu, 2003 yılında, Abdullatif Hasan Abdurrahman tarafından tahrici yapılarak tekrar Beyrut'ta basılmıştır.
[165] Eser üzerine yazılan en önemli telhis çalışmasıdır. İbnu'd-Deyba' Sehâvî'nin talebesidir ve el-Mekâsıd'dan hiçbir hadisi atmamıştır. Haberlerin kaynaklarına ve derecelerine işaret emekle yetinir. İbn Deyba', Abdurrahman b. Ali, **Temyizu't-Tayyib Mine'l-Habîs fi-mâ Yedûru âlâ Elsineti'n-Nâs mine'l-Hadis**, Matbaatü'l-Amira, Mısır, 1324.
[166] ez-Zürkânî, Muhammed b. Abdulbaki, **Muhtasaru'l-Mekâsıdu'l-Hasene**, tah. Muhammed b. Lutfi es-Sabbâğ, el-Mektebetü'l-İslami, Beyrut, 1989.

b. Değerlendirme Kriterleri Açısından:

Her rivayet "hadis" lafzıyla başlamaktadır. Madde başlıklarında, hadis kısa ise hadisin tamamı, uzun ise ya baş tarafından veya içerisinden[167] kısa ve anlamlı bir bölümü alınmış ya da hadis özetlenmiştir. Hadisler değerlendirirken takip edilen usûl ise önce rivayetin metnine yer verilmiş, geçtiği kaynaklara, sıhhat durumuna işaret edilmiş, hadisin sahâbe râvîleri belirtilmiş, râvî isimlerinde hata varsa dikkat çekilmiştir.[168] Hadislerin farklı varyantları, rivayet farklılıkları ve bunun manaya yansımalarına değinilmiştir. Hadis birden fazla tarikten geliyorsa bunların en sağlamı tercih edilmiş, sırasıyla hadisin diğer varyantlarına yer verilmiş, işaret edilen hadisin senedinde problem varsa şahit ve mütabileri aranmıştır.[169] Bazı tahriclerin sonunda "وبالجملة" ifadesiyle başlayan kısımda müellif, hadisin sıhhat durumuna dair en son ulaştığı hükmü söylemiştir.[170]

Daha önce Tirmizî'de gördüğümüz ve Sehâvî'nin hocası İbn Hacer'in de takip ettiği[171] hadisin başka sahâbe râvîlerden geldiğini göstermek için kullanılan "وفي الباب" "bu bâbda" ibaresi el-Mekâsıd'da da mevcuttur.[172] Böyle yerlerde hadisin sened açısından meşhûr ya da mütevâtir seviyesine çıktığı yerler de vardır. Bu yönüyle eserde ıstılâhî manasıyla şöhret bulan haberlere de yer verilmiştir. Fakat bu tüt hadislerin sayısı fazla değildir.[173]

---

[167] Sehâvî, a.g.e., s. 67, H. No: 81.
[168] Bak. Sehâvî, a.g.e., s. 225, H. No: 415; s. 134, H. No: 216.
[169] Sehâvî, a.g.e., s. 161, H. No: 273; s. 163-64, H. No:275.
[170] Hz. Aişe'den nakledilen "Allah Resûlü bize insanların konumlarına göre davranmamız emretti" rivayetinin sonunda "Özetle, Aişe hadisi hasendir" değerlendirmesini yapar. Bak. Sehâvî, a.g.e., H. No: 179, s. 117-8. Başka örnekler için bak. Sehâvî, a.g.e., s. 49, H. No: 45; s. 73, H. No: 96; s. 348, H. No: 749; s. 45, H. No: 1063; s. 562, H. No: 1286.
[171] İbn Hacer, **Telhîs**, c. III, s. 78.
[172] Sehâvî, **el-Mekâsıd**, s. 32, H. No: 11; s. 25, H. No: 5; s. 183, H. No: 322, 323; s. 192, H. No:347; s. 385, H. No: 859; s.392, H. No: 879; s. 94, H. No: 885; s. 400, H. No: 901; s. 406, H. No: 915; s. 409, H. No: 933.
[173] Örnek olması asından "*Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim yaşasa idi, nebi olurdu*" haberinde Sehâvî, hadisin üç farklı sahâbeden gediğini, bu tarikler dışında haberin başka varyantları da bulunduğunu söyler. Bak Sehâvî, a.g.e., s. 396, H. No: 891.

Sehâvî, "قال شيخنا" "hocamız şöyle dedi" sözüyle, İbn Hacer'i kastetmiştir. Genelde bu tür yerlerin arkasından kendi görüşünü belirtmek için "قلت" "ben de şöyle dedim" ibaresini kullanmıştır.[174] Böyle yerlerde ya hocasının yorumlarını destekleyen beyanlarda bulunmuş[175] ya da hocasının bazı hatalı tahriclerini düzeltmiştir.[176]

Tespit edebildiğimiz kadarı ile Sehâvî, hadisleri tahric ederken daha önceki müelliflerin hadisler hakkındaki değerlendirmelerinden alıntılar yapmıştır. Sehâvî, kendi özgün değerlendirmeleri yanında İbn Teymiyye'nin ve Zerkeşî'nin eserlerinden de yararlanmış bazen kaynak göstermeden nakillerde bulunmuştur.[177] Irâkî'nin Tahrici Ehâdîsi'l-İhya'sı istifade ettiği fakat kaynak göstermediği diğer eserlerdendir.[178] Yine daha önce ifade ettiğimiz gibi hocası İbn Hacer, onun referans aldığı âlimlerdendir. el-Mekâsıd'da, hocası İbn Hacer'in, Gazâlî'nin el-Vecîz adlı fıkıh kitabına Abdulkerim b. Muhammed er-Râfiî tarafından yazılan eş-Şerhu'l-Kebîr'deki (Fethu'l-Azîz) hadisler için yazdığı et-Telhîsü'l-Habîr fî Tahrici Ehâdisi Rafii'l-Kebîr adlı eserinde yaptığı hadis tahriclerini ufak tefek değişikliklerle kullanmıştır.[179] Bu durum takipçisi

---

[174] Kendi görüşünü belirtmediği yerler de vardır. "Ölüm her Müslüman için kefarettir" haberi için bak. Sehâvî, a.g.e., s. 499, H. No: 1207.

[175] Sehâvî, a.g.e., H. No: 90, s. 70; H. No: 798, s. 399; H. No:1112, s. 470; H. No: 96, s. 73; H. No: 153, s. 102; s. 115, H. No: 178; s. 165, H. No: 277; H. No: 933, s. 413; H. No: 118. s. 82.

[176] Sehâvî, hocasının "*Hastalığa veya bir ibadete bağlı olmaksızın yüzü sararmış bir adam gördüğünüz zaman bilin ki o kimsenin kalbi İslam'a örtülmüştür*" rivayeti hakkında "merfû olarak bir aslı yoktur" dediğini haber verir. Arkasından kendisi bu haberin merfû olarak Ebu Nuaym'ın et-Tıb'ında geçtiğini söyler. Bak. Sehâvî, a.g.e., s. 43-44, H. No: 34. Yine Sehâvî, Allah Resûlü'nün (sav) teşehüdde "Şehadet ederim ki: Ben Allah'ın Resûlüyüm" söylediğine dair haber hakkında hocasının "Bu şekilde merfû olarak aslı yoktur, mütevatir haberlerde "Şehadet ederim ki: Muhammed (sav) Allah'ın Resûlü v kuludur" şeklinde geçmektedir." Diyerek haberi tenkit ettiğini haber verir. Arkasından Sehâvî, haberin kaynaklarda yukarıdaki şekilde geçen varyantlarına eserinde yer verir. Bak. Sehâvî, a.g.e., s. 82, H. No:118.

[177] "امير النحل علي" haberi mecâzî mana ile "Mü'minlerin seyyidi Ali'dir" rivayeti için bak. Zerkeşî, **et-Tezkira**, Fadâil 20, s. 175- Sehâvî, **el-Mekâsıdu'l-Hasene**, H. No: 182, s. 118; benzer örnekler için bak. Zerkeşî, **et-Tezkira**, Tıb 15, s. 158- Sehâvî, **el-Mekâsıd**, s. 11, H. No: 181; Zerkeşî, **et-Tezkira**, Fadâil 1, s. 160- Sehâvî, **el-Mekâsıd**, s. 119, H. No: 185.

[178] Irâkî, **el-Muğnî**, c. I, s. 199, H. No: 790- Sehâvî, a.g.e., s. 173, H. No: 303; "*Dünya ahiretin tarlasıdır"* rivayeti için bak. Irâkî, a.g.e., c. II, s. 992, H. No: 78, H. No: 3578- Sehâvî, a.g.e., s. 255, H. No: 494.

[179] Halk arasında meşhûr olan "Kadınlar (özel günlerinde) ayın yarısı kadar (on beş gün) bekler namaz kılmazlar" sözü hakkında karşılaştırmalı bak. Sehâvî, **el-Mekâsıd**, s. 193, H. No: 348- İbn Hacer, **et-Telhîs**, c. I, s. 423, H. No: 222. Yine "Abdest vücuttan çıkan şeylerden gerekir, ona dâhil olan şeylerden

ve talebesi olması yönüyle bir nebze makul görülse de kaynak göstermeden yaptığı bu nakiller onun ilmi hassasiyetini ve özgünlüğünü tenkite açık hale getirmektedir.[180]

Sehâvî'nin yaptığı tahrice örnek olması açısından hem İbn Teymiyye hem de Zerkeşî'de yer alan "أنا من المؤمنين والمؤمنون مني" "*Ben mü'minlerdenim, mü'minler de bendendir*" haberinin tahricine kısaca burada değinmemiz mümkündür. [181] İbn Teymiyye haber hakkında: "Bu sözün Allah Resûlü'ne (sav) ait olduğu bilinmiyor. Fakat kitap ve sünnette sabit olduğu üzere Allah Teâlâ "*Sizler birbirinizdensiniz*" [182] buyurmakta, Allah Resûlü (sav) ise Eş'arileri kastederek "*Onlar bendendir, ben de onlardanım*"[183], Hz. Ali için "*Sen bendensin, ben de sendenim*" [184], Cüleybîb'e (r.a.) "*Bu bendendir, ben de ondanım*"[185] buyurmaktadır. Bu hadisler sahîhtir" şeklinde tahric etmiştir. [186]

Zerkeşî ise "Hafızlardan birisi/bazısı şöyle demektedir" diye başlayarak yukarıda İbn Teymiyye'nin sözlerini aynısı ile eserinde nakleder.[187] Sehâvî ise haber hakkında şunları söylemektedir: "Hocamız "Bu uydurmadır, yalandır" demiştir. Yine

---

değil" hadisinin tahricinde karşılaştırmalı olarak bak. Sehâvî, **el-Mekâsıd**, s. 517, H. No: 1263; İbn Hacer, a.g.e., c. I, s. 332, H. No: 158. "Erkeğin güzelliği dilinin fesahatindedir." Bak. Sehâvî, a.g.e., s. 205, H. No: 369- İbn Hacer, a.g.e., c. IV, s. 84. Başka örnekler için bak. "Sehâvî, a.g.e., s. 115, H. No: 178-İbn Hacer, a.g.e., c. IV, s. 465, H. No: 2100; Sehâvî, a.g.e., s. 201, H. No: 360- İbn Hacer, a.g.e., c. III, s. 35, H. No: 1156; Sehâvî, a.g.e., s. 206, H. No: 371- İbn Hacer, a.g.e., c. IV, s. 456, H. No: 2088.

[180] Tespit edebildiğimiz kadarı ile Sehâvî, eserini oluştururken hocasının diğer tahric çalışımlarından da istifade etmiştir. Hocasının Zemahşerî Tefsir'ine yaptığı tahric çalışması el-Kâfî, Deylemî'nin Firdevs'ine yaptığı Tesdîdü'l-Kavs, Nevevî'nin Ezkâr'ı için yazdığı Netâicü'l-Efkâr, İbn Hacîb'in İmlâ'sına yaptığı tahrici bu çalışmalar arasında zikredilebilir. Bak. Sehâvî, **el-Mekâsıd**, s. 217, H. No: 391, s. 125, H. No: 196, Sehâvî, a.g.e., s. 24, H. No: 5; Sehâvî, a.g.e., s. 232, H. No: 430.

[181]Zerkeşî, **et-Tezkira**, Hikem 37, s. 103- Sehâvî, a.g.e., s. 122, H. No: 191.

[182]Nisâ Sûresi, (4), 25.

[183]Buhârî, Şerike 1, Meğâzî, 70; Müslim, Fedâilu's-Sahâbe 29, H. No: 127;

[184]Buhârî, Sulh, 6; F. Sahâbe 9; Meğâzî, 41; Tirmizî, Menâkîb 21, H. No: 3716

[185]Hz. Peygamber'in "Bu bendendir, ben de ondanım" sözünü; İbn Teymiyye'de Hz. Cüleybîb'e, Zerkeşî ve Aclûnî'de Hz. Hasan'a, Sehâvî'de ise Hz. Hüseyin'e söylediği gibi üç farklı rivayet bulunmaktadır. Bu hatanın eserlerin müstensihlerinden ya da eseri neşredenlerinden kaynaklanmış olması mümkündür. Kaynaklarda Hz. Hasan hakkında bak. İbn Hanbel, c. IV, s. 132; Taberânî, Mu'cemu'l-Kebîr, c. III, s. 43; Hz. Hüseyin hakkında bak. Taberânî, Mu'cemu'l-Kebîr, c. III, s. 132; Hz. Cüleybîb hakkında bak. İbn Hanbel, c. IV, s. 422; İbn Hibbân, a.g.e., c. IX, s. 42.

[186] İbn Teymiyye, **Ehâdîsu'l-Kussâs**, s. 70-71, H. No: 4.

[187]Zerkeşî, **et-Tezkira**, Fadâil 36, s. 189.

hafızlardan bazısı şöyle demektedir: Bu sözün Allah Resûlü'ne (sav) ait olduğu bilinmiyor. Fakat kitap ve sünnette sabit olduğu üzere Allah Teâlâ "*Sizler birbirinizdensiniz*" buyurmakta, Allah Resûlü (sav) ise Eş'arileri kastederek "*Onlar bendendir, ben de onlardanım*", Hz. Ali için "*Sen bendensin, ben de sendenim*", Cüleybîb'e (r.a.) "*Bu bendendir, ben de ondanım*" buyurmaktadır. Bu hadisler, sahîhtir" Bununla birlikte haber Deylemî'nin eserinde Abdullah b. Cerrâd'dan merfû olarak senedsiz bir şekilde şöyle nakledilmektedir: " أنا من الله عز وجل والمؤمنون مني فمن آذى مؤمنا فقد آذاني" "*Ben Allah'tanım, mü'minler de bendendir. Her kim bir mü'mine eziyet ederse bana eziyet etmiş olur.*"[188]

Görüldüğü gibi Zerkeşî, İbn Teymiyye'nin ismini vermeden ondan nakillerde bulunmuş, Sehâvî ise önce hocasının kanaatine yer vermiş arkasından da daha önceki müelliflerin verdikleri değerlendirmeleri kaynak vermeden tekrar etmiştir.[189]

Eserde bir kısım haberlerin tahricinde "bulamadım", "bilmiyorum", "ulaşamadım" vb. ifadelere rastlanılmaktadır. Sehavî, "لا أَعْرِفُهُ" "onu bilmiyorum" ibaresini 22 kere, "لَمْ أَقِفْ عَلَيْهِ" "onu bulamadım" "ibaresini 24 kere, "ما علمته" "onu bilemedim" ibaresini 8 kere, "لا استحضره" "ona ulaşamadım" ifadesini 8 kere kullanmıştır. Bu türdeki rivayetlerin sayısı toplam 56'dır. Aslında bu şekilde müellif, kendi döneminde meşhûr hale gelen ama menşei merak edilen sözleri de kitabına alarak, eserine güncel bir yön kazandırmıştır.[190]

[188] Sehâvî, a.g.e., s. 122, H. No: 191. Deylemî'nin rivayeti kaynaklarda bulunamamıştır.
[189] Başka örnekler için bak. Zerkeşî, a.g.e., Kısas 8, s. 209- Sehâvî, a.g.e., s. 155, H. No: 256.; s. 278, H. No: 278; Zerkeşî, **et-Tezkira**, Ahkâm 30, s. 71-Sehâvî, a.g.e., s. 182, H. No: 321; Zerkeşî, a.g.e., Fiten 3, s. 216-Sehâvî, a.g.e., s. 187, H. No: 339.
[190] Sehâvî, "*Allah, kitabını tashîh etmekten imtina eder*" haberini değerlendirirken bu sözün keyfiyetini bilmediğini söylemektedir. Sehâvî, a.g.e., s. 34, H. No: 15. Benzer örnekler için bak. Sehâvî, a.g.e., s. 126, H. No: 198; s. 128, H. No: 203; s. 152, H. No:247, 248, 250.

Sehâvî'nin eserine aldığı haberler; bazen popüler bir kitabın önsözünde geçen bir rivayet[191], bazen gündelik hayatta insanların gündemini meşgul eden birkaç haber[192], bazen de insanların gündelik sıradan sözleri arasına girmiş olan bazı hadislerdir.[193] Aslında müellif, halkın arasında gözlemlerini sürdürmekte, hadis olduğu düşünülen bazı popüler sözleri tespit etmeye çalışmaktadır.

Müellif hadisleri değerlendirirken daha ziyade sened tenkidine başvurmuştur. Bunun yanında nadirde olsa metin tenkit yöntemlerini de kullanmıştır.[194] Sened yönü ile zayıf veya problemli olan, metni de İslam'ın genel prensiplerine aykırı olan bazı haberlerin müellif tarafından savunulduğu görülmektedir. "*Hayrı güzel yüzlüler yanında arayın*"[195] rivayeti bu duruma örnek gösterilebilir. Müellif haberin değişik kanallardan gelen tariklerini naklettikten sonra bunların hepsinin zayıf olduğunu, hatta bir kısmının zayıflıkta diğerine göre daha şiddetli bulunduğunu söylemiştir. Arkasından hadisin cerhe uğrayan râvîleri arasında yalancılıkla itham edilen bir râvîsinin bulunmadığını ve hadisin mevzû görüşünün kabul edilmeyeceğini, bu konuda hocası İbn Hacer'in de aynı görüşte olduğunu haber vermiş, hadisin mevzû olmadığını, hatta bu konuda gelen rivayetlerin birbirini takviye ettiğini ifade etmiştir. Anlaşıldığı kadarı ile o, hadisi zayıf veya en iyi ihtimalle hasen seviyesinde görmektedir.[196] Bunun yanında hadisin bütün tariklerini inceleyen İbnu'l-Cevzî haber

[191] Hanefî fıkıhçılarından Burhânu'l-İslam'ın Ta'limu'l-Müteallim adlı eserine, hocası Merğınânî'nin Hidaye adlı eserine "*Çarşamba günü başlanan bir şey tamam olur.*" rivayetine istinaden bu günde başladığını aktaran Sehâvî, rivayetin aslı olmadığı ifade eder. Bak. Sehâvî, a.g.e., s. 416, H. No: 941.
[192] "*Kim bu Beyt'i bir hafta tavaf ederse…"* rivayeti için bak. Sehâvî, a.g.e., s. 479, H. No: 1147.
[193] Bu hadisler ona göre bir kısmı deyim halinde bir kısmı atasözü halinde bir kısmı ise şiir halinde halk arasında kullanılmaktadır. Sehâvî a.g.e., s. 549-550.
[194] "*Sünneti gizli tutun, nikâhı ise ilan edin*" rivayetini, sünnetteki bazı uygulamalara muhalif olduğu gerekçesi ile tenkit etmiştir. Bak. Sehâvî, a.g.e., s. 48, H. No: 43.
[195] Ebu Ya'la, **Müsned**, c. VIII, s. 199; Abd b. Humeydî, **Müsned**, c. I, s. 243; Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Kebîr**, c. XI, 81; XXII, s. 396; **el-Mu'cemu's-Sağîr**, c. IV, s. 129; c. VI, s. 376; Beyhakî, **Şuab**, c. I, s. 384.
[196] Sehâvî, a.g.e., s. 104, H. No: 161.

hakkında mevzû hükmünü vermekte, es-Sağânî de bu konuda onun gibi düşünmektedir.[197] Haberin birçok yoldan gelmesi ve bunların birbirini desteklemesi görüşü tutarlı bir görüş değildir. Nitekim isnadda yer alan râvîlerin hepsi sikâ olsa bile hadisin mevzû olabileceğine dair münekkitler uyarılarda bulunmaktadırlar. Bu konuda Yaşar Kandemir'in şu tespitini aktarmak uygun olacaktır: "Hâlbuki isnad nizami olsa da Müslüman münekkidler nice hadisleri tenkid etmişlerdir. Nitekim İbnu'l-Cevzî (ö.597/1200), "Bazen isnadda yer alan râvîlerin hepsi de sikâ olmakla beraber hadis mevzû olabilir" demektedir.[198] Diğer yandan haber kitap ve sahîh sünnetin genel ilkeleri ile de bağdaşmamaktadır.[199]

Yine İbn Ömer'e nispet edilen "*Kızıl (saçlı) mavi (gözlü) kimseden sakının, çünkü o başından ayağına kadar kandırma, aldatma ve ihanettir*" haberinin değerlendirmesi esnasında Sehâvî, İmam Şâfiî'nin kızıl saçlı, bir gözü görmeyen, topal, kambur, saçları açılmış kişilerden sakınılması gerektiği görüşünde olduğunu ifade etmektedir. İmam Şafîî hakkında Sehâvî'nin aktardığı bu değerlendirmeye ihtiyatla baktığımızı ifade etmek isteriz. Bununla beraber Sehâvî ilgili haberlerin sıhhati konusunda herhangi bir hüküm vermemiştir.[200] Onun, Kur'an-ı Kerim'in açık naslarıyla[201] ve Allah Resul'ünün engellilere yönelik örnek söz ve tutumları ile[202]

---

[197] İbnu'l-Cevzî, **Mevzûât**, c. II, s. 159-164; es-Sağânî, a.g.e., s. 56, H. No: 91.
[198] Kandemir, **Mevzû Hadisler**, s.121.
[199] Haber Kur'an-ı Kerim'de geçen "*Allah katında en üstününüz Allah'ın en fazla saygılı olanınızdır*." (Hucurât, 49, 13) ayeti ile Resûlullah'tan (sav) nakledilen "*Allah sizin suretlerinize ve mallarına bakmaz fakat sizin amellerinize ve kalplerinize bakar*" hadisine ters düşmektedir. Bak. Müslim, el-Birr ve's-Sıla 10, H. No: 34; İbn Mâce, Zühd 9. Aynı zamanda "Hz. Yahya'nın kanını yetmiş bin, Hz. Hüseyin'in kanını yedi yüz bin kişinin kanıyla karıştırdım" rivayeti için bak. Sehâvî, a.g.e., s. 349, H. No: 754; el-Hâkim, **Müstedrek**, c. II, s. 319, H. No: 3147; s. 648, H. No: 4151; c. III, s. 195, H. No: 4822; İbnu'l-Cevzî, el-**Mevzûat**, c. I, s. 408; Suyûtî, **el-Leâli**, c. I, s. 157. Başka örnekler için bak. Sehâvî, a.g.e., s. 13-7, No: 220.
[200] Sehâvî, a.g.e., s. 162-3, H. No: 274.
[201] Abese Sûresi (80), 1-4.
[202] Müslim, el-Birr 32,33, 34, H. No: 2564, s. 1127; Benzer örnekler için bak. Sehâvî "Âlimler evliyalardır. Onlar olmasaydı Allah'ın veli kulu bulunmazdı" sözünün hadis olmadığını söyledikten sonra İmâm Şâfiî'ye nispet edilen "Allah'ın yaratıklardan hiç kimse fıkıh ehlinden üstün değildir" sözünü aktararak habere şahit getirmekte ve dolaylı olarak haberin manasını sahîh kabul etmektedir.

çelişen böyle bir görüşe yer vermesi ve bu konuda herhangi bir yorum yapmaması ise düşündürücüdür.

Sehâvî, hadislerin hükmü konusunda bazen okuyucunun önüne birbirinden farklı birçok görüşler sunmakta ve rivayetin sıhhati konusunda net bir hüküm ortaya koymamaktadır. O, "*İlmi Çin'de dahi olsa arayınız, zira ilmi talep etmek her Müslüman üzerine farzdır"* rivayetinin birinci kısmına önce "zayıftır" dedikten sonra "hatta İbn Hibbân'a göre batıldır ve İbnu'l-Cevzî mevzû hükmü vermiştir" demektedir.[203] İkinci kısmı hakkında[204] ise haberi İbn Mâce ve İbn Abdilberr'in Hz. Enes'ten naklettiğini, hadisin râvîlerinden Hafs b. Süleyman'ın çok zayıf, hatta hadis uydurmakla itham edildiğini bazı münekkidler göre sâlih bir zat olduğunu söyler. İbn Şahin, naklettiği haber hakkında her ne kadar "garîb" hükmü verse de aslında bu haberin de râvîlerinin sikâ olduğunu bildirir. Hatta tabiînden 20 kişinin Enes'ten haberi naklettiğini bu tarikler hakkında da birtakım sözler söylendiği haber verir. Arkasından bu babda ondan fazla sahâbeden gelen haberlerin olduğuna dikkat çeker. Yine Irâkî'nin İhya üzerine yazdığı Tahric-i Kebîr'inde haberi ele aldığını, Beyhakî'nin "metni meşhûr senedi zayıftır" dediğini, İbnu'l-Cevzî'nin "bu babda sabit olan bir haber yoktur" sözünü, İshak b. Râhûye'nin "Haberin manası ibadetlerin öğrenimi ile

Bak. Sehâvî, a.g.e., s. 158, H. No: 264; İmâm Şâfiî'nin patlıcanın gece yenmemesi ile ilgili sözü için bak. Sehâvî, a.g.e., s. 167, H. No: 279; Abdallarla ilgili rivayetlerin değerlendirmesinde Sehâvî, Kuşeyrî'nin Risâle'sinde, Beyhakî'nin Menâkıbî Şafiî'de Bilâl b. el-Havvâs'ın Tîh çölünde Hızır ile karşılaştığını ve ona İmâm Şafîî, Ahmed b. Hanbel ve Bişr b. el-Haris hakkında ne görüşte olduğunu sorar. Hızır "İmâm Şafîî abdallardandır, Ahmed sâdıktır, Bişr'in ise mahlûkatta bir benzeri yoktur." dediğini haber verir. Sehâvî haberin sıhhatine dair yorum yapmaz. Bak. Sehâvî, a.g.e., s. 28, H. No: 8.

[203] Sehâvî, a.g.e., s. 85, H. No:125. Rivayet hakkında bak. Beyhakî, **Şuab**, C. II, s. 254.

[204] Enes rivayeti için bak. İbn Mâce, İman 17, H. No: 224; İbn Abdilberr, **Câmiu Beyâni'l-İlm**, c. I, s. 7; Beyhakî, **Şuab**, c. II, s. 254; Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Evsat**, c. I, s. 7; **el-Mu'cemu's-Sağîr**, c. I, s. 36. İbn Abbas tariki için bak. Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Evsat**, c. II, s. 254. İbn Ömer tariki için bak. İbn Adiyy, **el-Kâmil**, c. I, s. 179. Hz. Ali tariki için bak. el-Hatîb, **Târihu Bağdâd**, c. I, s. 407; İbn 'Asâkir, **Tarihu Dimaşk**, c. XXI, s. 43. Ebû Saîd tariki için bak. Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Evsat**, c. VIII, s. 258; Beyhakî, Şuab, c. II, s. 254. Hüseyin b. Ali tariki için bak. Taberânî, **el-Mu'cemu's-Sağîr**, c. I, s. 58; el-Mu'cemu'l-Evsat, c. II, s. 297. İbn Mes'ud tariki için bak. Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Kebîr**, c. X, s. 195; el-Evsat, c. VI, s. 96;

ilgili olması halinde doğrudur" görüşünü aktırır. Yukarıdaki geçen yorumların arkasından muhtemelen kendisinin de kabul ettiği Irâkî'nin "Bazı imamlar rivayetin bir kısım yollarını sahîh görmektedirler" görüşünü ve Mizzî'nin (ö.742/1338) "Rivayetin bütün tarikleri ile "hasen" mertebesine ulaştı" hükmünü hadis hakkında zikreder.[205] Müellifin bu şekilde birçok yoruma kapı aralayabilecek seçenekleri okuyucunun önüne serdiği bu konuda net bir tavır ortaya koyamadığı görülmektedir.[206] Bu durum eserden istifadeyi azaltmaktadır. el-Mekâsıd üzerine yapılan telhis çalışmalarında bu eksiklik görülmüş olmalı ki, eserin telhisini yapan müellifler, haberlerin hükümlerine dair "sahîh", "zayıf", "mevzû" şeklinde kısa ve net hükümler ortaya koymuşlardır.[207]

Bunun yanında hadisleri değerlendirirken hadis kabul şartları içinde yer almayan görüşlere de kitabında yer vermiştir. Sehâvî, "akşam yemeği konulup, namaz için kamet getirildiği vakit ilk önce yemeğe başlayınız" haberi hakkında Irâkî'nin "Hadisin kitaplarında bu lafız ile aslı yoktur" kaydını düşmektedir. Sehâvî, es-Sağânî'den (ö.650/1252) nakille "Hikâye olundu ki, bir kişi rüyasında Allah Resûlü'nü gördü ve bu hadisin sıhhatini sordu. Allah Resûlü (sav) "evet, o sahîhtir" dedi" değerlendirmesini kitabına almaktadır.[208] Yine o, "Allah'ın ölüleri nakleden melekleri

[205] Sehâvî, a.g.e., s. 320-21, H. No:658.

[206] Aynı şekilde *"Arabı üç sebepten dolayı sevin; "çünkü ben Arabım, Kur'an Arapçadır, cennet ehlinin dili Arapça olacaktır*" rivayeti hakkında da net bir tavır sergilemediği ve hadis hakkında hüküm vermekten çekindiği gözlenmektedir. Bak. Sehâvî, a.g.e., s. 42, H. No: 31. Haber hakkında bak. Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Kebîr**, c. XI, s. 185; **el-Mu'cemu'l-Evsat**, c. V, s. 369; el-Hâkim, **Müstedrek**, c. IV, s. 97, 98.

[207] el-Hût'un el-Mekâsıd üzerine yazdığı telhisi Esne'l-Metâlib fî Ehâdîs Muhtelifeti'l-Merâtib'i bu konuda örnek verilebilir. el-Hût hadislerin geçtiği kaynaklara ve sahâbe râvîsine işaret ettikten sonra hadisin kısaca sıhhat değerine işaret etmektedir. Esere ayrıntılı olarak bak. el-Hût, Muhammed b. Derviş b. Muhammed Beyrutî, **Esne'l-Metâlib fî Ehâdîs Muhtelifeti'l-Merâtib**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye; Aynı zamanda ez-Zürkânî'nin Muhtasar'ı da bu gözle tetkik edilebilir.

[208] es-Sâğânî, el-Hasan b. Muhammed, **Meşâriku'l-Envâr ve Tercümesi,** çev. Enver Baytan, Baytan yay., İstanbul, 1971, s. 340-341; Sehâvî, a.g.e., s. 57, H. No: 61. Yine Sehâvî "Her kim affa mazhar olmuş birisi ile yemek yerse o da affolunur" haberi hakkında "İbn Hacer'in bu yalan ve uydurma bir haberdir, aslı yoktur" dediğini arkasından Abdülazîz ed-Dîrînî'nin ed-Dürerü'l-Mültekıta adlı eserinde salihlerden birisinin rüyasında Allah Resûlü'nü (sav) gördüğünü ve bu haberi sorduğunda Allah

vardır" rivayetini bulamadığını ifade ettikten sonra ölülerin nakline dair duyduğu garip hikâyeleri kitabında aktarmaktadır.[209] Sehâvî'nin hadis kabul kıstasları arasında olmayan böyle görüşleri eserine alması ve arkasından bunların red ve ya kabulü konusunda net bir tavır sergilememesi, zımnen onun tahriclerinde rüya/keramet gibi hallere değer verdiğini akla getirmektedir.

Sehâvî, hadisleri tahric ederken sadece muhaddislerin değil bazen sûfîlerin, vaizlerin ve meslekten olmayan âlimlerin yaptığı yorumlara da yer vermiştir.[210] Diğer yandan el-Mekâsıd'da hadisler arasında görülen ihtilafların giderilmesine dair örneklere ara ara rastlanmaktadır.[211] Bunun yanında değerlendirmelerini Lebîd (ö.90/708)[212], Ferezdak (ö.110/728)[213] gibi meşhûr şairlerin şiirleri ile süslemiştir.

c. Hadislerin Sıhhat Durumlarına Dair Yaptığı Tahliller:

Sehâvî eseri yazma gayelerinden birisini de "*Kayıtlarda bulunamayan şeyler ile yalan ve şüpheli şeylerin nakli karmaşıklığı ve bu tür haberlerin Allah Resûlü'ne*

Resûlü'nün (sav) "evet" dediği şeklindeki değerlendirmeyi aktarmaktadır. Sehâvî, a.g.e., s.459, H. No: 1071. Benzer değerlendirmeler için bak. "Ben adil melik zamanında doğdum" Sehâvî, a.g.e., s. 519, H. No: 1269. "Ey Şeyh! Eğer selamet bulmak istersen selameti kendinden başkasında ara" Sehâvî, a.g.e.. s. 542, H. No: 1332; "Abdallar" ile ilgili hadis için bak. Sehâvî, a.g.e., s. 27, H. No: 8.

[209] Sehâvî, a.g.e., s. 152, H. No: 250.

[210] Sehâvî, "Kişi sevdiği ile beraberdir" rivayetinin tahricinde Bağdatlı sûfî ve vaiz Saîd b. İsmail Ebû İsmail'in (ö.300) yorumlarına yer verir. Buhârî, Edeb 96; Müslim, el-Birr ve's-Sıla 165; Sehâvî, a.g.e., s. 436, H. No:1009; Müezzinin "Eşhedü enne Muhammeden Resûlullah" sözünün arkasından iki parmağını öptükten sonra göz pınarlarına sürmek ile ilgili bak. Sehâvî, a.g.e., s. 440, H. No: 1019. Sıkıntılı anlarda sakalı sıvazlamakla ile ilgili mutasavvıfların, fıkıhçıların tarihçilerin görüşlerine geniş yer verir. Sehâvî, a.g.e., s. 440, H. No:1019; Hakkında zayıf hükmünü verdiği "Münafık iki gözüne de hâkimdir ne zaman isterse ağlar" rivayetin Mâlik b. Dinar, Süfyan es-Sevrî, gibi mutasavvıfları referans göstererek açıklar. Bak Sehâvî, a.g.e., s. 447, H. No: 1040; "Hastanın inlemesi tesbihtir." rivayetine dair muhaddislerden Süfyan es-Sevrî, Vehb b. Münebbih, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel ve İbnu'l-Cevzî'den bu rivayetin hilafına gelen haberleri aktarır. Sehâvî, a.g.e., s. 182-183, H. No:2285. Başka örnekler için bak. Sehâvî, a.g.e., s. 451, H. No: 1046; s. 511-512, H. No: 1250.

[211] Müellif, "*Mescitte parmakların kenetlenmesi*" başlığı altında bunun yasak olduğunu ifade eden hadislerin Sahîh-i Buhârî'deki Allah Resûlü'nün (sav) bizzat parmaklarını kenetlediğine dair haber ile çeliştiğini söyler. O, bu iki durum arasındaki ihtilafı elleri kenetlemenin geçerli bir sebepten dolayı olduğunda caiz boş yere yapıldığında ise yasak olduğunu söyleyerek gidermektedir. Bak. Sehâvî, a.g.e., s. 184, H. No: 333. Rivayet için bak. Buhârî, Salât 54.

[212] Sehâvî, a.g.e., s. 417, H. No: 943.

[213] Sehâvî, a.g.e., s. 436, H. No:1009.

(sav) uzman olmayan insanlar tarafından nispet edilmesi"[214] sözleri ile ifade eder. Bu yönüyle o, sevk ettiği haberin çoğu zaman Allah Resul'üne ait olup olmadığı üzerinde durmuş ve geçtiği kaynaklara işaret etmiştir.[215] Bunun yanında yine sıhhati konusunda bir şey söylemeden bıraktığı haberler de vardır.[216]

Sehâvî zayıf olduğunu beyan ettiği bazı haberlere, şahit ve mutabîler getirerek hasen seviyesine çıkarma eğilimindedir. Müellif "*Definden sonra ölülere telkin*" başlığı altında Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-Kebîr*'inde yer alan uzun bir hadise yer verir.[217] Sehâvî, hadise İbnu's-Salâh, Nevevî, İbnu'l-Kayyim, Irâkî ve İbn Hacer'in zayıf hükmü verdiklerini söyler. Hocası İbn Hacer'den getirdiği başka şahitlerle hadisin kuvvet kazandığını söyleyen Sehâvî bu uygulamanın, Ahmed b. Hanbel'in haber verdiği gibi Şam ehlinin ameliyle, İbn Arabî'nin Medine halkının uygulamasıyla ve başka beldelerdeki uygulamalarla uyum sağladığını belirtir.[218] Yine Müellif, Ebû Dâvûd'un Sünen'inde ve Kuzâî'de geçen "*Bir şeye duyduğun sevgi seni kör ve sağır eder*"[219] rivayeti konusunda; es-Sağânî'nin mevzû hükmünü vermekte aşırı gittiğini söyleyip hadis hakkındaki Irâkî'nin "hasen" görüşünü daha isabetli olduğunu belirtir.[220]

Sehâvî, "*İffetli olunuz ki, eşleriniz de size iffetli olsunlar, büyüklerinize bakınız ki çocuklarınızda size baksın*"[221] rivayetini müştehir hadis olarak kaydeder ve sıhhati konusunda bir hüküm vermez. Haber hakkında; İbnu'l-Cevzî mevzû hükmü vermekte, İbnu'l-Esîr ise hadisin râvîlerinden Halid b. Zeyd el-Umerî'nin yalancı olduğunu

---

[214] Sehâvî, a.g.e., s. 21.
[215] Sehâvî, a.g.e., H. No: 235, 244
[216] Sehâvî, a.g.e., H. No: 231, 236, 237,238, 239, 240, 242, 243, 253.
[217] Haberin metni için bak. Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Kebîr**, c. VIII, s. 278-80, H. No: 7979.
[218] Sehâvî, a.g.e., s. 189, H. No: 345.
[219] Ebû Dâvûd, Edeb 125, H. N: 5130 s. 1598; Kuzâî, **Şihâb**, s. 68, H. No: 151
[220] Sehâvî, a.g.e., s. 212, H. No: 380
[221] el-Hâkim, **Müstedrek**, c. IV, s. 170, 171; Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Evsat**, c. I, s. 299, H. No: 1002; c. VI, s. 241; Sehâvî, a.g.e. s. 330, H. No: 295

söylemektedir. Rivayetin Hâkim'in Müstedrek'inde geçen varyantına ise Zehebî "zayıf" demektedir.[222] Hakkında zayıf hatta mevzû hükmü verilen bu rivayeti sadece Sehâvî değil takipçisi el-Gazzî ve Aclûnî de yorum yapmadan bırakmaktadırlar.[223]

Daha önce Zerkeşî'nin mevzû hadisler hakkında eserinin önsözünde açtığı bölümlere benzer, Sehâvî de eserinin hatimesinde halk arasında dolaşan ve aslı olmayan müştehir haberlere değinir. Bu bölümde tarihi gerçeklere ters düşen bazı haberlere, meğazi, melâhim ve tefsir kitaplarında bulunan uydurma rivayetlere, bazı peygamberler, sahâbîler ve mezhep imamları hakkında halk arasında dolaşan asılsız söylentilere değinir.[224]

Sehâvî, genelde mevzû hadisleri eserinde belirtir. "*Şahitlere ikram ediniz. Zira Allah, onlarla gerçekleri ortaya çıkarır ve zulmü savar*" haberinin el-'Ukaylî'nin Du'afa'sında, es-Sağânî'nin Mevzûât'ına geçtiğini söyler.[225] "*Zebercetten yüzük edinin…*"[226], "*Cîze, cennet bahçelerinden bir bahçe, Mısır yerin hazinelerindendir*"[227] rivayetlerinin mevzû olduğunu haber verir.[228]

Bununla beraber o, hadis otoritelerince mevzû hükmü verilen haberler hakkında her zaman onlar gibi düşünmemektedir. Nitekim hadis otoritelerince mevzû

---

[222] İbnu'l-Cevzî, a.g.e., c. III, s. 106-108; İbnu'l-Esîr, a.g.e., c. VIII, s. 155, 257; el-Hâkim, **Müstedrek**, c. IV, s. 170, 171.

[223] Gazzî, a.g.e., s. 284, H. No: 1116; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 61, H. No: 1738. Benzer durum "*Bir kişi kardeşini günahından dolayı ayıplarsa, ayıpladığı şeyi yapmadan ölmez*" haberi için de söylenebilir. Sehâvî haberin Tirmizî, İbn Meni' ile Taberânî'de geçtiğinden bahsetmekte, Tirmizî'nin hadis hakkında hasen garîb dediğini ve hadisin muttasıl bir isnadı bulunmadığını söylemektedir. Fakat arkasından getirdiği merfû olmayan birçok haber ile sanki hadisin mana itibari ile sahîh olduğunu ima eder gibidir. Tirmizî, Sıfatu'l-Kıyame 53, H. No: 2505; Sehâvî, a.g.e., s. 483, H. No: 1154. Bunun yanında İbnu'l-Cevzî ve es-Sağânî hadis hakkında mevzu demektedirler. (İbnu'l-Cevzî, a.g.e., c. III, s. 82; es-Sağânî, a.g.e., s. 45 H. No: 58.) Fakat Sehâvî'nin değerlendirmeleri esnasında buna dair bir şeye rastlanmamaktadır.

[224] Sehâvî, a.g.e., s. 548-550.

[225] Deylemî, a.g.e., c. I, s. 67; Sehâvî, a.g.e., s. 102, H. No: 154; İbnu'l-Cevzî, İlel, c. II, s. 761.

[226] Bak. Sehâvî, a.g.e., s. 181, H. No: 318;

[227] Sehâvî, a.g.e., s. 209, H. No: 376. Cîze, Kahire'de piramitlerin bulunduğu muhitte yer alan bir bölge.

[228] Başka örnekler için bak Sehâvî, **el-Mekâsıd**, s. 181, H. No: 318; Sehâvî, a.g.e., s. 225, H. No: 414; Sehâvî, **el-Mekâsıd**, s. 228, H. No: 422.

görülen "*Sadakada acele ediniz, çünkü bela sadakayı geçemez"*[229] hadisi hakkında Sehâvî, hocası İbn Hacer'in "*mevzû olduğu bana göre açık değildir"* görüşünü aktardıktan sonra başka şahitler getirerek hadis hakkında mevzû değil zayıf hükmü verme taraftarıdır.[230] "*Kerim olan (Allah), (cezalandırmaya) güç yetirdiği halde affedendir*" haberi hakkında Beyhakî'nin yaptığı değerlendirmeyi esas alarak haberin râvîlerinin cerh edildiğini, mevzûya benzediğini söylemekte arkasından "*fakat rivayet zâhidler arasında meşhûrdur, onun uydurma ya da sahîh olduğunu söylemekten çekinirim*" demekte, haberin manasının doğru olduğunu belirtmek için Ebû Seyf ve Süfyan-ı Sevrî gibi mutasavvıfların sözlerinden şahitler getirmektedir.[231]

"*Habeşliler size dokunmadığı müddetçe siz de onlara dokunmayın*", "*Türkler sizi serbest bıraktığı müddetçe sizde onları bırakın*"[232] haberi hakkında Sehâvî, "*Buna dair haberler birbirini desteklemektedir. Mevzû hükmü vermek pek isabetli gözükmemektedir. Hafız Zıyâeddin el-Makdisî, Türkler'in çıkacağına dair rivayetleri bir cüzde toplamış olduğunu biz duyduk*" demektedir.[233] Bunun yanında İbnu'l-Cevzî habere Mevzûât'ında[234] yer verir. Yine Mısır'ın faziletiyle ilgili meşhûr haberler karşısında müellif tarafsızlığını koruyamamaktadır.[235] Sehâvî, el-Mekâsıd'da ve Fethu'l-Muğîs'ta "*Dünya sevgisi bütün hataların başıdır*" haberini ele alır her iki

[229] İbnu'l-Cevzî, a.g.e., 1966, c. II, s. 153.
[230] Sehâvî, el-Mekâsıd, H. No: 281, s. 167. Benzer tutumu "Beyaz horoz dostumdur, dostumun dostudur, düşmanımın düşmanıdır" haberini değerlendirmesi için bak. Sehâvî, a.g.e., s. 255-6, H. No: 497; Yine "Gül Nebi'nin (sav) veya Burak'ın terinden yaratılmıştır" haberinin değerlendirmesinde de benzer tavrı görmekteyiz. Bak. Sehâvî, a.g.e., H. No:261, s. 156
[231] Sehâvî, a.g.e., s. 364, s. 797.
[232] Ebû Dâvûd, Melâhim 8, H. No: 4302; Nesâî, Cihâd 42, H. No: 3176; Beyhakî, **Sünen**, c. IX, s. 176, H. No: 18878.
[233] Sehâvî, a.g.e., s. 35, H. No: 18; Ayrıca bak. Sehâvî, a.g.e., s. 251, H. No: 487.
[234] İbnu'l-Cevzî, el-**Mevzûât**, c. II, s. 235,
[235] Sehâvî, a.g.e., s. 444-45, H. No: 1027.

eserinde de Beyhakî'de ve Deylemî'nin eserlerinde merfû bir varyantının bulunduğunu söyleyip mevzû olduğuna dair verilen hükmü kabul etmez.[236]

Sehâvî, İbnu'l-Cevzî, es-Sağânî ve İbn Teymiyye'nin bazı haberlere mevzû hükmü vermelerini isabetli bulmaz ve birçok yerde hocası İbn Hacer'i de referans göstererek tenkit eder.[237] Aslında bu tenkitlerinde de bazen haklıdır. İbnu'l-Cevzî'nin mevzû hükmü verdiği "*Allahım beni miskin olarak yaşat ve miskin olarak öldür"* [238] haberi hakkında "*hadis bu kadar tarikten gelirken mevzû hükmü vermek doğru değildir*" demektedir.[239] Rivayet Hz. Enes'ten Tirmizî'nin Câmîi'nde, Ebû Saîd el-Hudrî'den (ra) İbn Mâce'nin Sünen'i ile Hâkim'in Müstedrek'inde, Ubâde b. Samit'ten Taberânî'nin Mu'cem'inde geçmektedir. Haber hakkında muhakkiklerin birçoğunun "zayıf" hükmü verdiği görülmektedir.[240] Aynı şekilde "Mü'minin ferasetinden sakının, zira o Allah'ın nuru ile bakar" [241] haberine "bütün tarikleri zayıftır ve bunlar birini desteklemekte iken mevzû hükmü verilmesi uygun değildir" der.[242] Habere İbnu'l-Cevzî ve es-Sağânî eserlerinde mevzû hükmü verirler. Haber

---

[236] Beyhakî haberi Hz. Hasan'dan Mürsel olarak "حب الدينار رأس كل خطيئة" "Dinar sevgisi her türlü hatanın başıdır" şeklinde nakleder. Bak. Beyhakî, **Şuab**, c. VII, s. 338, H. No: 10501. es-Sağânî haberi Mevzûât'ında zikreder. es-Sağânî, a.g.e., s. 37, H. No: 35; Sehâvî, a.g.e., s. 203, H. No: 383; Fethu'l-Muğîs, c. I, s. 265. Ayrıca bak. Deylemî, **Firdevs**, c. I, s. 364, H. No: 1468. İbn Mes'ud'dan nakille metni "أكبر الكبائر حب الدنيا" "Kebâir'in en büyüğü, dünya sevgisidir" şeklindedir. Bak. İbn Teymiyye, **Kussâs**, s. 72, H. No: 7; Zerkeşî, **et-Tezkira**, Zühd 1, s. 122; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 344, H. No: 1099.

[237] "*Dünya ahiretin tarlasıdır*" hadisine es-Sağânî mevzu hükmü verir. es-Sağânî, a.g.e., s. 64, H. No:106. Sehâvî, hadisle aynı manada olduğunu düşündüğü diğer rivayetlere işaret ederek tenkitte daha temkinli bir tavır sergilemiştir. Bak. Sehâvî, a.g.e., s. 495. Ayrıca bak. Sehâvî, a.g.e., s. 52, H. No: 50; s. 80, H. No: 110; s. 102, H. No: 153; s. 140, H. No: 127.

[238] Tirmizî, a.g.e., Zühd 37, H. No: 2352; İbn Mâce, Zühd 7, H. No: 4126; el-Hâkim, a.g.e., c. IV, s. 358; Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Evsat**, c. II, s. 248.

[239] İbnu'l-Cevzî, a.g.e., c. I, s. 141.

[240] İbn Teymiyye, **Kussâs**, s. 80, H. No: 50; İbn Arrâk, **Tenzîhu'ş-Şeria'**, c. II, s. 374-5; Heysemî, a.g.e., c. X, s. 463; Suyûtî, **el-Leâli**, c. II, s. 275; Münâvî, **Feyzu'l-Kadîr**, c. II, s. 10, 152; Sehâvî, a.g.e., s. 108-9, H. No: 166.

[241] Tirmizî, Tefsir 16, H. No: 3127; Buhârî, **et-Târihu'l-Kebîr**, c. VII, s. 354; Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Kebîr**, VIII, s. 102; H. No: 7497.

[242] Sehâvî, a.g.e., s. 38, H. No: 23.

hakkında Heysemî "Hasen" derken, Elbânî de haber hakkında "zayıf" hükmü verir.[243] Haber bu hali ile en kötümser yorum ile zayıftır.

5. es-SUYÛTÎ (ö.911/1505) ve ed-DÜRERU'L-MUNTESİRA

a. Muhteva Açısından

Müştehira ismiyle anılan üçüncü eserdir. Aslen Mısırlı olan Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekir es-Suyûtî (ö.911/1505) kitabını h. 880 yılında 31 yaşında iken ve genç sayılabilecek bir dönemde tamamlamıştır.[244] Tedrîb'de, çalışmasından "*Zerkeşî, halk arasındaki meşhûr hadislerle ilgili et-Tezkira fî Ehâdîsi'-Müştehira'yı kaleme almıştır. Ben de bu konuda alfabetik olarak tertip edilmiş bir kitap yazdım. Orada Zerkeşî'nin değinmediği birçok şeyi ilave ettim*" diye bahseder.[245] Kısa tuttuğu mukaddime kısmında eserinin yazılış gayesine değinir.[246] Suyûtî'nin et-Tezkira'ya ilave ettiği haberler genelde fıkhî içeriklidir.[247]

Müellif çalışmasında Zerkeşî'nin tahriclerini özetlemiş ve daha önce et-Tezkira'da 222 olan hadis sayısını 502'ye çıkarmıştır. Suyûtî, eserini istifadesi kolay olsun diye alfabetik olarak tertip etmiştir.[248] Tahkikli nüshada 464'ten sonraki hadisler için "alfabetik tertibe dâhil edilmeyenlere dair fasıl" ismiyle bir bölüm açmış ve burada 37 habere yer vermiştir.[249] O, 498. haberden sonra "fâide" ismindeki iki başlıkta ve buna bağlı iki alt başlıkta Mizzî'nin (ö.742/1338), İbn Teymiyye'nin ve hocası İbn

---

[243] Heysemî, a.g.e., c. X, s. 73, H. No: 17940; Elbânî, **Silsile**, c. IV, s. 299.
[244] Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman, **ed-Dürerü'l-Müntesira fi'l-Ehâdîsi'l-Müştehira**, tah. Muhammed Lutfi es-Sabbâğ, İmadetü Şuuni'l-Mektebe, Riyad, s. 17, 226.
[245] Suyûtî, Tedrîb, c. II, s. 622
[246] Suyûtî (ö.911), ed-Düreru'l-Muntesira'ya "*En önemli görev, halkın dilinde ve hadis konusunda yeteri kadar bilgisi olmayan fıkıhçıların arasında şöhret bulan haberlerin durumunu beyan etmek, bu haberlerden aslı olanlarla olmayanların arasını ayırmaktır*" diye başlar. Suyûtî, **ed-Dürer**, s. 41.
[247] Bak. Suyûtî, a.g.e., s. 188, H. No: 401, 402; s. 190, H. No: 409; s. 190, H. No: 410; s. 191, H. No: 411, 412, 413; s. 193, H. No: 417; 418; s. 202, H. No: 438; 203, H. No: 440, 442; s. 204, H. No: 443; s. 210, H. No: 460.
[248] Suyûtî, a.g.e., s. 41.
[249] Suyûtî, a.g.e., s. 213-224.

Hacer'in dillerde meşhûr olduğunu söylediği haberlere yer verir.[250] Eserin hatime kısmı, Ahmed b. Hanbel'in "Üç şeyin aslı yoktur; melâhim, meğazi ve tefsir" sözü ile biter.[251]

Eserdeki haberlerden bir kısmı müellifin el-Havî isimli fetvâ çalışmasında yer almaktadır. Eserde müştehir olduğu söylenen bazı haberlere de yer verilmiş olmasına rağmen bunlara ed-Dürer'de rastlayamamaktayız.[252] Muhtemelen bu çalışmanın yazımı daha geniş bir zaman aralığında gerçekleşmiş ve ed-Dürer ile bu haberlerin çoğu buluşamamıştır.

Suyûtî eserinde önce et-Tezkira'da yer alan haberleri alfabetik tertipte sıralamış daha sonra kendisinin müştehir olduğunu düşündüğü haberleri bu tertip içeresinde "بقي أحاديث" "geri kalan hadisler" ifadesi arkasına ilave etmiştir.[253] Eserde en fazla atıf yapılan müellifleri şu şekilde sıralayabiliriz:

ed-Deylemî	: 84
et-Taberânî	: 80
Beyhakî	: 60
Ahmed İbn Hanbel	: 55
et-Tirmizî	: 46
Hâkim en-Nîsâbûrî	: 45
İbn Mâce	: 34

[250] İbn Hacer, İmâm Şâfiî'nin Harun Reşit'e yaptığı seyahate ve İmâm Muhammed'in Harun Reşid'i İmâm Şafi'yi öldürmesi için yaptığı teşvike dair halkın dilinde dolaşan haberlere yer verir. Bak. Suyûtî, ed-Dürer, a.g.e., s. 224, H. No: 501

[251] Zerkeşî, a.g.e., s. 34; Suyûtî, **ed-Dürer**, s. 225.

[252] Suyûtî, **el-Hâvî**, c. I, s. 33-55; Konumuzla ilgili olmak üzere Suyûtî "el-Acacetü'z-Zernebiyye fi's-Sülaltü'z-Zeynebiyye" risalesinde Hz. Ali'nin evlatlarından bahseder. Bu kısımdaki haberlerin çoğuna müştehir hadise dair eserlerde rastlamaktayız. Bak. Suyûtî, a.g.e., c. II s. 31-46; ed-Dürretü't-Taciyye Risalesi, Şam diyarından kendisine mektupla bazı hadisler hakkında sorulan soran Burhaneddin en-Nâcî için ayrılan bir bölümdür. Müellif burada onun sorduğu kırk hadise yer verir ki bunların da birçoğu müştehirdir. Bak. Suyûtî, a.g.e., c. II s. 46-53.

[253] Suyûtî, **ed-Dürer**, s. 61, 90, 97,

Ebû Nuaym : 33

Ebû Dâvûd : 32

İbn ‘Adiy : 22

Görüldüğü gibi daha önce Zerkeşî ve Sehâvî’de en fazla referans gösterilen müellifler, Suyûtî’nin eserinde de karşımıza çıkmaktadır. Bu yönü ile eserde tasnif sonrası ikincil kaynaklara atıflar bol miktarda yer almaktadır. Ana kaynaklardan, Tirmizî, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Dâvûd en fazla referans yapılan diğer müelliflerdir.

Diğer yandan eserin tahkikli neşri gerçekleştiren Lutfî es-Sabbâğ, kitabın İbn Hacer el-Heytemî’nin (ö.973/1565) el-Fetâvâ’sı ile beraber basıldığı için uzun dönem ilim ehli arasında el-Fetâvâ’nin haşiyesi olarak bilindiğini söylemektedir.[254]

b. Değerlendirme Kriterleri Açısından:

Suyûtî ilk önce Zerkeşî’nin yaptığı tahricleri özetlemiş, arkasından da gerekli gördüğü yerlerde bu değerlendirmeleri genişleterek kendi yaptığı tahricleri ilave etmiştir. Müellif kendi ilavelerine “قلت” “ben de dedim ki” sözü ile başlamış “انتهى” “sona erdi” lafzı ile de bitirmiştir. Ayrıca alfabetik tertipte her harfin sonundaki en son hadisin arkasından “انتهى” “sona erdi” ifadesini kullanmıştır.

[254] Fakat o, Suyûtî’nin talebelerinden Şemseddin Muhammed b. Ali b. Ahmed ed-Dâverdî (945/1539) tarafından kaleme alınan yazma nüshasına ulaştıktan sonra bu eserin Suyûtî’ye ait müstakil bir çalışma olduğunu ortaya koyduğunu ifade eder. es-Sabbağ, ed-Dürer’in Medine-i Münevvere İbrahim el-Hateni Kütüphanesinde, Suyûtî’nin talebelerinden Şemseddin ed-Dâvedî (ö.945) yazmasının Berlin Kütüphanesinde, 1039 tarihli yazmanın da Mekke Haram Kütüphanesinde bulunduğunu haber verir. Bak. Suyûtî, a.g.e., muhakkikin önsözü, s. 27-30. Hazanetü’t-Türâs’da bu üç kütüphane dışında eserin Mısır, Fas, Suriye ve Riyad kütüphanelerinde yazmaları olduğu haber verilmektedir. (Hazanetü’t-Türâs, 51384.) Eserin aynı zamanda İstanbul, Amasya, Manisa, Konya Ankara kütüphanelerinde de yazmaları mevcuttur. Bak. İstanbul Nuri Osmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, 34 Nk 19348 arşiv numarası ile kayıtlı, Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, 05 Ba 1466/11 ve 34 Dev Mer 102-18766/2 arşiv numarası ile kayıtlı, Manisa İl Halk Kütüphanesi’nde 964 tarih ve 45 Hk 5838/2 arşiv numarası ile katlı, Konya Bölge Yazma eserler Kütüphanesi, 15 Hk 1186/2 arşiv neması ile kayıtlı ve Ankara Milli Kütüphanede 1082 tarih ve 06 Mil Yz FB 141 arşiv numarası ile kayıtlıdır. Ayrıca bak. Suyûtî, a.g.e., muhakkikin önsözü, s. 3, 4, 27. Eserin 1987 yılında Abdulkadir el-Ata ve 1979 yılında Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ tahkiki ile neşri gerçekleştirilmiştir.

Haberleri değerlendirmeye Sehâvî gibi "حديث" "Hadis" ifadesi ile başlamaktadır. Eserde kaynağını bulmadığı haberler için "لا يعرف" "bilinmiyor" ifadesini[255] ve "لم أقف عليه" "rastlamadım" ifadelerini kullanılmaktadır.[256] Tahric esnasında rivayetin bulunduğu eserin hem müellifine hem de eserine atıf yapılmış, varsa haberin farklı varyantlarına da işaret edilmiş, rivayetin çoğu zaman sahâbe râvîsi gösterilmiştir.[257] Tahric esnasında nadiren şiirle mahalli şahit getirilmiş[258], arada bilinmeyen kelimeler izah edilmiştir.[259] Suyûtî, Sehâvî'nin yaptığı gibi mana itibari ile birbirine benzerlik gösteren rivayetleri bazen birden fazla yerde tekrar etmektedir.[260] Fakat bunların sayısı fazla değildir.

Suyûtî, Zerkeşî'nin eserinden yaptığı alıntıları olabildiğince kısaltma yoluna gitmiştir. Bu özet kısımlarda;

- Zerkeşî'nin tahrici esnasında hem müellifine hem de eserine atıf yaptığı yerlerde o, sadece müellife atıf yapmakla yetinmiştir.[261] Fakat onun bu tasarrufu, referans gösterilen müellifin birden fazla çalışması varsa bunlardan hangisine işaret edildiği konusunda karmaşaya sebep olmuştur.
- Zerkeşî'nin rivayet farklılıklarına işaret ettiği yerlerde Suyûtî, sadece rivayetin geçtiği kaynağa işaret etmekle yetinmiştir.[262]

---

[255] Suyûtî, **ed-Dürer**, s. 51, 110, 181.
[256] "Vatan sevgisi imandandır." haberi için bak. Suyûtî, ed-Dürer, s. 108; "Dininizin yarısını Humeyra'dan öğreniniz" haberi için bak. Suyûtî, a.g.e., s. 113; "İlimlerin en hayırlısı hamd edilen ve kulluk edilendir" bak. Suyûtî, a.g.e., s. 217; "Bana ümmetimin amelleri arz olundu. Bana salât dışında onlardan kabul edilen ve reddedilenleri gördüm." Suyûtî, a.g.e., s. 149, H. No: 248
[257] Suyûtî, a.g.e., s. 42, H. No: 4.
[258] "Hayrı güzel yüzlüler arasında arayınız" haberi için Hz. Aişe, Hz. İbn Abbâs ve Hüseyin b. Abdurrahman'ın şiirlerinden şahit getirir. Bak. İbn Ebî Şeybe, **el-Musannef**, c. IX, s. 10, H. No: 6327-6329; Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Kebir**, c. XI, s. 67, H. No: 11110; Kuzâî, **Şihâbu'l-Ahbâr**, H. No: 428, s.142; Deylemî, a.g.e., c. 1 s.79, H. No: 240; Suyûtî, **ed-Dürer**, s. 72, H. No: 88.
[259] Suyûtî, a.g.e., s. 79, H. No: 116.
[260] 123. Haber de geçen "sevgi aklın yarısıdır" haberi 238 nolu haber ile mana açısından yakındır. "Gam ihtiyarlığın yarısıdır" haberi 173- 341. Haberler tekrar eder. 240 numaralı "Mektubun cevabına karşılık vermek, selama karşılık vermek gibi haktır." haberi ile 124 numaralı haberler ortaktır.
[261] Suyûtî, a.g.e., s. 42, H. No: 2; Zerkeşî, a.g.e., s. 140
[262] Suyûtî, a.g.e., s. 42, H. No: 1; Zerkeşî, a.g.e., s. 35

- Zerkeşî'nin hadis kaynakları ile beraber ahlak, tarih, tefsir gibi diğer ilim dallarına ait eserlere atıf yaptığı yerlerde o, sadece hadis eserlerine atıf yapmakla yetinmiştir.[263] Fakat kendisine ait tahric kısmında haberin geçtiği diğer eserlere de işaret etmiştir.[264]
- Suyûtî, Zerkeşî'nin tahric esnasında eksik bıraktığı birçok hadis eserine kendi değerlendirmelerinde yer vermiştir.[265]

Diğer yandan Suyûtî hocası İbn Hacer'e on iki yerde atıf yapar[266], onun "Tesdîdü'l-Kavs"[267], "Zehru'l-Firdevs"[268] "Fetâvâ"[269] ve Şerhu'l-Buhârî[270] isimli eserlerini alıntılarına kaynak gösterir. Suyûtî aslında velûd bir âlimdir ve hadis sahasında çalışmaları vardır. Fakat o, muhtemelen eserini çok genç bir yaşta kaleme aldığı için haberlerin tahricinde kendisine ait diğer çalışmalarına atıf yapmaz.[271] Eserde gördüğümüz bir başka ayrıntı; Suyûtî eserinde Sehâvî'den hiç bahsetmemektedir. Aynı şekilde Sehâvî de eserinde Suyûtî'den ve onun eserinden hiç

[263] Suyûtî, a.g.e., s. 42, H. No: 1; Zerkeşî, a.g.e., s. 35
[264] "Allah'ın en sevmediği helal, boşanmadır" rivayeti için İbn 'Asâkir'in Tarih'ine atıf yapmaktadır. Bak. Suyûtî, a.g.e., s. 41;" Mü'minin ferasetinden sakınınız" haberinde Taberânî'nin Tefsirine atıf yapar. Bak. Suyûtî, a.g.e., s. 43, H. No: 3.
[265] "Cehennem ateşinden yarım hurma ile de olsa sakınınız" haberi hakkında Zerkeşî, haberin Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde geçtiğini belirtmekle yetinirken, Suyûtî ise buna ilave olarak haberin Sahîhayn'da 'Adiy b. Hatim ve Hz. Ebû Bekir tarikleri ile geldiğini ifade eder. Zerkeşî, a.g.e., s. 140; Suyûtî, a.g.e., s. 42, H. No: 2; "Mü'minin ferasetinden sakınınız" haberinde Zerkeşî, sadece Taberânî'ye işret ederken, Suyûtî ise haberin Tirmizî'ye ve Taberânî'nin Tefsirine atıf yapar. Bak. Suyûtî, a.g.e., s. 43, H. No: 3.
[266] Suyûtî, a.g.e., s. 105, H. No: 185; s. 107, H. No: 189; s. 113, H. No: 210; s. 116, H. No: 221; s. 126, H. No: 246; s 173, H. No: 358; s. 202, H. No: 438.
[267] Suyûtî, a.g.e., s. 125, H. No: 245.
[268] Suyûtî, a.g.e., s. 85, H. No: 141.
[269] Suyûtî, a.g.e., s. 57, H. No: 38.
[270] Suyûtî, a.g.e., s. 206, H. No: 446.
[271] Suyûtî et-Ta'akkubâtü'l-Mevzuat adlı eserine atıf yapar. Bak. Suyûtî, a.g.e., s. 57, H. No: 38; s. 186, H. No: 397; s. 216, H. No: 472; s. 222, H. No: 493. Muhtasaru'l-Mevzûât. Bak Suyûtî, a.g.e., s. 222, H. No: 493. el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an, et-Tefsiru'l-Müsned. Bak. Suyûtî, a.g.e., s. 222, H. No: 493; 225, H. No: 502.

bahsetmez.[272] Hâlbuki Suyûtî'nin ele aldığı hadislerin neredeyse tamamı Sehâvî'nin eserinde de mevcuttur.

Eserin muhteviyatında sened ve metin tenkidine dair çok ciddi örnekler bulamadığımızı ifade etmek yerinde olacaktır. Suyûtî haberleri tahricte esas aldığı ölçüyü; "Bir hadis Sahîhayn'dan birisinde veya el-Kütübü's-Sitte'de yer alıyorsa hadis için başka isnat aramaya gerek yoktur" şeklinde ifade eder.[273] O, bu yönü ile Zerkeşî'de geçen haberleri öncelikle el-Kütübü's-Sitte'de geçip geçmediğini tespit etmeye çalışmıştır. Haber hakkında hüküm verirken de aynı yöntemi takip etmiştir. Fakat onun bu tavrı hadislerin tahriclerinde zayıf ve yetersiz bir portre çizmesine sebep olmuştur. Suyûtî'nin takip ettiği tahric usulünü İbn Teymiyye, Zerkeşî ve çağdaşı Sehâvî'nin Usûlü ile mukayese ettiğimizde şunları söyleyebiliriz:

"Mü'minin ferasetinden sakınınız zira o Allah'ın nuru ile bakar" [274] haberinin tahricinde Zerkeşî: "Taberânî; Muâviye b. Salih-Raşid b. Saîd-Ebû Ümâme zinciri ile merfû olarak nakletmektedir. Haberin bu isnaddan başka merfû bir varyantı yoktur. Muâviye b. Sâlih rivayetinde tek kalmıştır. Aynı şekilde İbn 'Adiy; "Râşid'in Muâviye dışında Abdullah b. Sâlih'ten rivayet edip etmediğini bimiyorum" demektedir. [275] Suyûtî aynı rivayet hakkında:

"et-Taberânî, Ebû Ümame'den nakletmiştir. Bende derim ki: "Tirmizî, Ebû Saîd el-Hudrî'den, İbn Cerîr Tefsir'inde İbn Ömer'den bu lafızla rivayet etti. İbn Cerîr,

[272] Suyûtî ve Sehâvî'nin birbiriyle rekabetleri, birbirleri hakkındaki karşılıklı ithamları ile ilgili bak. Yıldırım, Enbiya, Suyûtî'ye Yöneltilen Suçlamalar (Sehâvî-Suyûtî Çekişmesi Bağlamında), **Cumhuriyet Ün. İlahiyat Fakültesi Der.**, C. X/2, 2006, s. 149-174; Özkan, **Memlûklülerin Son Asrında Hadis**, s. 187-192.
[273] Suyûtî, a.g.e., s. 42, H. No: 2.
[274] Tirmizî, Tefsir 16, H. No: 3127; Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Kebîr**, VIII, s. 102.
[275] Zerkeşî, a.g.e., Fazâil 20, s. 118.

Sevbân'dan (ra) gelen diğer rivayeti "Allah'ın lütfu ile konuşur" ziyadesi ile nakletmiştir. Bitti" şeklinde tahric eder.[276] Son olarak Sehâvî'de aynı haber hakkında:

"Tirmizî "Tefsir" babında, el-Askerî el-Emsâl'de; Amr b. Kays el-Mülâî-Âtiyye el-Âvfî- Ebû Saîd el-Hudrî (ra) zinciri ile merfû olarak nakletmişler, Allah Resûlü (sav) haberin arkasından "Bunda elbette düşünenler için işaretler vardır" ayetini okuduğunu söylemişlerdir. Tirmizî haber hakkında "garîb" demektedir. Bazı ehl-i ilim ayetteki el-mütevessimîn" ifadesini "el-müteferrisîn" şeklinde okumuşlardır. Aynı şekilde haberi Herevî, Taberânî, et-Tıbbu'n-Nebevî adlı kitabında Ebû Nuâym ve bunlardan daha başkaları Raşid b. Sa'd- Ebû Ümame (ra) zinciri ile merfû olarak rivayet etmişlerdir. Aynı zamanda İbn Ömer ve Ebû Hüreyre'nin (ra) naklettikleri haberin metni de böyledir. Ama Taberânî, Ebû Nuâym ve Askerî'den nakledilen Vehb b. Münebbih-Tâvus-Sevbân (ra) zinciri ile merfû olarak gelen haberin metni ise "Mü'minin ferasetinden korkun zira o Allah'ın nuru ile bakar" şeklindedir" diye tahric eder.[277]

Dikkat edilirse Suyûtî, Zerkeşî'nin tahricini olabildiğince kısaltmıştır. O, Zerkeşî'nin tahricinde belirttiği "merfû varyantı yoktur" kısmına başka haberleri şahit getirerek bir nevi Zerkeşî ile aynı görüşte olmadığını ifade etmiştir. Sehâvî'nin değerlendirmeleri ise izaha ihtiyaç hissettirmeyecek şekilde daha açık ve sistematiktir. Haberin tahlilinde Sehâvî'nin tefsir eserleri yerine sadece hadis kaynakları ile yetinmiş olması tahricte onu daha başarılı kılmaktadır.

"Kavmi içinde şeyh, ümmeti içinde peygamber gibidir"[278] haberini İbn Teymiyye "Hz. Peygamber'in ait değildir, bilakis bazı insanlar böyle söylüyor." Diye

[276] Suyûtî, a.g.e., s. 43, H. No: 3.
[277] Sehâvî, a.g.e., s. 38, H. No: 23.
[278] İbn Hibbân, **ed-Duâfa**, c. II, s. 39, H. No: 571; Deylemî, a.g.e., c. II, s. 525, H. No: 3473; ez-Zehebî, **Mizan**, c. IV, s. 150.

tahric eder.[279] Zerkeşî ise haber hakkında: "Allah Resûlü'nün (sav) sözü değildir, bilakis bazı ilim ehli böyle söylüyor" demektedir.[280] Suyûtî: "Aslı yoktur. Ben de derim ki: "Ebû Râfiî'den Deylemî rivayet etmiştir." bitti" der.[281] Sehâvî: "Deylemî ile beraber Duâfâ adlı eserinde İbn Hibbân, Râfi'b. Ebî Râfî- Ebû Râfi' zinciri ile merfû olarak bu haberi rivayet etmişlerdir. İbn Hibbân; Abdullah b. Ömer b. Anim el-Ifrîkî'nin biyografisinde haberi Mâlik- Nâfî'- İbn Ömer zinciri ile merfû olarak nakletmiş, haber hakkında mevzû hükmünü vermiştir. Haberdeki sıkıntı el-Ifrîkî'nin dışındakilerden olsa gerektir. Zira o şüphe götürmeyecek şekilde sikâ mertebesinin en üstündedir. Hocamız İbn Hacer de bu haberin mevzû olduğuna kesin bir şekilde hükmetmiş olanlardandır. Daha öncesinde İbn Teymiyye de haberin Allah Resûlü'ne (sav) nispet edilen bir aslı olmadığına ve ilim ehlinden bazı kimselerin sözü olduğuna kani olmuştur. Belki de bazı insanların naklettikleri "Cemaati içindeki şeyh kavmi içindeki peygamber gibidir, ilmi ile onlara öğretir, edebi ile onları terbiye eder" sözü bu sözdür. Bunların hepsi batıldır" demektedir.[282]

Suyûtî "haberin aslı yoktur" ifadesini muhtemelen merfû olarak aslı yoktur şeklinde anladığı için Deylemî rivayetine işaret etmektedir. Diğer yandan "bazı ilim ehli böyle söylüyor" ifadesinin mahiyetine ise o, hiç yer vermemektedir. Sehâvî ise bu beyanın hem İbn Teymiyye'ye ait olduğunu söylemekte hem de bu sözün kendi dönemindeki bazı kimseler tarafından hala söylenmekte olduğunu ifade etmektedir. Sehâvî hocasının haberin mevzû olduğuna dair görüşünü ifade etmesi rivayetin sıhhati konusundaki soruları da izale etmektedir. Sehâvî'nin yaptığı bu kritiklerinde

[279] İbn Teymiyye, a.g.e., s. 85, H. No: 24
[280] Zerkeşî, a.g.e., Fazâil 38, s. 190.
[281] Suyûtî, a.g.e., s. 132, H. No: 266
[282] Sehâvî, a.g.e., s. 298-299, H. No: 607.

sistematik bir yöntem takip ettiği, değerlendirmelerinde bilgi birikimini etkili bir şekilde kullandığı gözlemlenmektedir.

Diğer yandan yukarıdaki değerlendirmede görüldüğü üzere Sehâvî, Deylemî'nin rivayetiyle ilgili bazı detaylara yer vermekte ve İbn Hacer'in haber hakkında mevzû dediğini ifade ederek Suyûtî'nin verdiği kısa bilgileri izah etmekte hatta bir kısmını da düzetmektedir. Sehâvî'nin esrinde Suyûtî'nin eksik veya yanlış bilgilerini tashih ettiğine dair başka örneklere rastlamaktayız. Nitekim "*Ben zahire göre hükmetmekle emrolundum*" haberinde Suyûtî "هذا من كلام الشافعي في الرسالة" "Bu söz, Şafiî'nin Risâle'de geçen sözüdür" derken.[283] Sehâvî' ise birazda abartılı bir ifade ile aynı söze "وقال إمامنا ناصر السنة أبو عبد الله الشافعي رحمه الله عقب إيراده في كتاب الأم فاخبرهم أنه إنما يقضي بالظاهر وأن أمر السرائر إلى الله" "*Sünnetin savunucusu olan İmamımız Ebû Abdullah eş-Şafî (ra) el-Ümm adlı kitabında bu konunun ardından insanlara şunu haber verdi: "Hüküm, zahire göre göre verilir, sırların durumunu ise Allah bilir*" şeklinde değinir. Bu şekilde Sehâvî'nin kritikleri ile Suyûtî'nin kritiklerini karşılıklı incelendiğinde bizde oluşan kanaat; Sehâvî kitabını görmüş, kendi eserinde üstü kapalı bir şekilde Suyûtî'nin yaptığı yanlışlara değinmiş ve bunların doğrusuna beyan etmeye çalışmıştır. Her ne kadar iki müellif de birbirlerini kitaplarında anmamış olsa bile aralarındaki rekabetin, aktüel tartışma düzeyinde devam devam ettiği söylenebilir.[284]

Yukarıdaki verilen örneklerden de hareketle Sehâvî ile Suyûtî'nin tahric üsluplarının şu şekilde kıyaslanması mümkündür:

- Sehâvî, rivayetlerin farklı tariklerine ve bu tarikler arasındaki sened ve metin farklılıklarına işaret etmiştir. Suyûtî ise gerekli gördüğü yerde haberlerin farklı

[283] Suyûtî, a.g.e., s. 54, H. No: 33.
[284] Yıldırım, Enbiya, "Suyûtî'ye Yöneltilen Suçlamalar", s. 149-174.

varyantlarına işaret etmekle birlikte rivayetler arasındaki metin ve sened farklılıklarına fazla değinmemiştir.

- Sehâvî, Suyûtî'ye göre haberleri tahric ederken daha fazla kaynağa atıf yapmıştır.
- Sehâvî, tahricleri esnasında haberin sıhhatine, mahfuz olup olmadığına, haberin menşei hakkında tercih edilen görüşlere, varsa şahidine, haberin sahâbe râvîlerine ve rivayetlerde bilinmeyen kelimelerin izahına çoğu zaman işaret etmektedir. Suyûtî'de ise bu detaya her zaman rastlanmaz.
- Metin ve sened tenkidi açısından Sehâvî'nin eseri örnek bir tahric çalışması sayılabilir. Suyûtî ise haberlerin sened ve metin tenkidine çok fazla girmemiş, yüzeysel olarak haberlerin geçtiği kaynaklara işaret etmekle yetinmiştir.
- Sehavî alfabetik düzende hadisleri sıralamada Suyûtî'ye göre daha başarılıdır.

c. Hadislerin Sıhhat Durumlarına Dair Yaptığı Tahliller:

Suyûtî, çoğu zaman Zerkeşî'nin verdiği hükümleri onaylar,[285] zayıf ve mevzû haberleri belirtir, münekkitlerin yaptığı değerlendirmelere yer verir.[286] Bunun yanında eserde zayıf ve mevzû olduğu halde bunların durumunun ifade edilmediği haberler de vardır. Örneğin, "*Zekât, İslam'ın köprüsüdür*"[287] rivayetini "Taberânî'nin el-Mu'cem'inde geçer" diyerek tahric eder. [288] Sehâvî ise, haberin değişik varyantlarını aktarır, Taberânî'nin Mu'cemler'indeki varyantının müdelles bir râvî olan Bakiyye'den dolayı, İshak b. Râhûye'nin Müsned'indeki varyantının ise zayıf bir râvî

[285] Suyûtî, a.g.e., s. 44, H. No: 5; s. 45, s. 8; s. 46, H. No: 12; s. 47, H. No: 13; s. 50, H. No: 21, s. 52, H. No: 29, s. 53, H. No: 3; s. 57, H. No: 38
[286] Suyûtî, a.g.e., s.48, H. No: 16; s. 57, H. No: 38; s. 120, H. No: 232; s. 125, H. No: 245, s. 126, H. No: 246; s. 170, H. No: 351; s. 219, H. No: 484.
[287] Taberânî, **el-Mu'cemu's-Sağîr**, c. VIII, s. 380, H. No: 8937; Beyhakî, **Şuab**, c. III, s. 195, H. No: 3310; Kuzâî, **Şihâb**, s. 77, H. No: 191; Deylemî, a.g.e., c. II, s. 299, H. No:3362.
[288] Suyûtî, a.g.e., s. 127, H. No: 249.

olan Dahhâk b. Hamza'dan dolayı cerh dildiğini söyler. Bu değerlendirmeler aşağı yukarı Suyûtî'nin el-Câmiu's-Sağîr'ini şerh eden Münâvî tarafından da değişik ifadelerle tekrar edilir. Hâlbuki Suyûtî, el-Câmiu's-Sağîr adlı eserinde bu haberi sahîh rumuzu ile işaretlemiştir. [289]

Yine Sahîh rumuzu verdiği" Bayramlarınızı *tekbir ile süsleyiniz*"[290] haberi ile "*Zina fakirliği miras bırakır*"[291] haberlerini ed-Dürer'de değerlendiren Suyûtî, bunların sadece kaynaklarına işaret etmekle yetinmiştir. Her iki rivayetin de cerh edilen râvîlerini zaten Münâvî göstermiş ve zayıf hükmü vermiştir. "*Çin de dahi olsa ilmi arayınız*" [292] haberi hakkında ***"İbn 'Adiy, el-'Ukaylî ve Şu'ab adlı eserinde Beyhakî, Fadlu'l-İlm adlı eserinde İbn Abdil Berr Enes'ten (ra) rivayet e***ttiler" [293] diyerek sadece haberin geçtiği kaynaklara işaret etmiş ama sıhhati hakkında bir şey söylememiştir. el-Leâli adlı eserinde ise İbn Hibbân'ın İbn 'Adiy, Ukâylî, Beyhakî, el-'Ukaylî rivayetleri hakkında "batıl" dediğini aktarır. Arkasından İbn Abdilberr'den gelen tarikinin de Ya'kub b. İshâk'tan dolayı cerh edildiğini ama Ya'kub hakkında münekkitlerin farklı görüşte olduğunu söyler. el-Câmiû's-Sağîr'de ise habere "zayıf" rumuzu vermektedir.[294] İbnu'l-Cevzî Mevzûat'ında habere yer vermektedir. Sehâvî de İbn Hibbân ve İbnu'l-Cevzî' gibi haber hakkında mevzû demektedir. Bunun yanında Münâvî, hadise Mizzî'nin (ö.742/1338) hasen hükmünü verdiğini, Zehebî'nin ise

[289] Heysemî ve Münâvî haber hakkında zayıf demektedir. Bak. Heysemî, a.g.e., c. III, s. 62; Münâvî, **Feyzu'l-Kadîr**, c. IV, s. 94-95. Ayrıca bak. Sehâvî, a.g.e., s. 272, H No: 536; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 439, H. No: 1416.
[290] Taberânî, **Mu'cemu's-Sağîr**, c. I, s. 357, H. No: 599; Sehâvî, a.g.e., s. 275, H. No: 545; Suyûtî, a.g.e., s. 128, H. No: 249; Münâvî, a.g.e., c. IV, s. 190.
[291] Beyhakî, **Şuab**, c. IV, s. 363, H. No: 5418; Kuzâî, a.g.e., s. 43, H. No: 45; Suyûtî, a.g.e., s. 128, H. No: 251; Münâvî, a.g.e., c. IV, s. 95.
[292] Beyhakî, **Şuab**, c. II, s. 253-4, H. No: 1663; İbn Abdilberr, Câmiu', c. I, s. 28.
[293] Suyûtî, a.g.e., s. 71, H. No: 78.
[294] Suyûtî, **el-Leâli**, c. I, s. 175-56; **el-Câmiu's-Sağîr**, c. I, s. 85, H. No: 1110; Hadis hakkındaki tenkitler için bak. İbn Hibbân, **el-Mecrûhîn**, c. I, s. 382; İbn 'Adiy, **Kâmil**, c. VI, s. 70-71; el-'Ukaylî, **Dûafa**, c. II, s. 230.

hadisin birçok tariki olduğunu bunlardan bir kısmının uydurma bir kısmının da sağlam olduğunu söyler.[295] Bu yönü ile Suyûtî, ed-Dürer'de daha çok müştehir olarak gördüğü haberlerin, hadis kaynaklarındaki yerlerini tespit etmek ile yetinmiştir.

Suyûtî, Zerkeşî ve İbn Teymiyye'nin daha önce mevzû hükmü verdiği haberler için bazen onların verdiği hükümleri isabetli bulmaz. Örnek olarak Suyûtî, "*Allah aklı yarattığı zaman ona gel dedi. O da geldi*" [296] hadisine daha önce İbn Teymiyye ve Zerkeşî'nin mevzû dediğini ifade etmekte kendisi ise hadisin aslının bulunduğunu belirtmektedir.[297] Suyûtî bu habere şahit olarak, Abdullah b. İbn Hanbel'in Zevâidu'z-Zühd'ünde mürsel olarak geçen Hasan Basrî rivayetini getirir. Taberânî'nin Evsat'ında Ebû Ümame ve Ebû Hüreyre rivayetlerinin zayıf olmakla beraber mevsul olduğunu söyler. Suyûtî, mevzû haberler için kaleme aldığı el-Leâliu'l-Masnûâ'da haberi ele alır ve hadis münekkitlerinden yaptığı nakilde İbn 'Adiy ve Dârekutnî'nin Ebû Hüreyre rivayetini, el-'Ukaylî'nin de Ebû Ümame rivayetini tenkitlerini, İbn Hibbân'ın "hüccet değildir" sözünü nakleder. Hasan Basrî rivayetini ise yukarıda geçtiği üzere burada da yer verir ve haberin mevzû olmadığını söyler. Suyûtî aynı zamanda şahit getirdiği diğer eserler arasında Hakîm et-Tirmizî'nin Nevâdiru'l-Usûl'ü de vardır. [298] Anlaşıldığı kadarı ile Suyûtî zayıf ve mevzû haberleri başka şahitler getirerek takviye etme eğilimindedir. Hâlbuki haberin mevzû hadisleri ele alan kitaplarda yer aldığını bizzat el-Leâli adlı eserinde kendisi ifade etmektedir.

---

[295] İbnu'l-Cevzî, **Mevzûât**, c. I, s. 347-9; Sehâvî, a.g.e., s. 85, H. No: 125; Münâvî, a.g.e., c. I, s. 692, H. No: 1110.
[296] Taberânî, **Mu'cemu'l-Kebîr**, c. III, s. 283, H. No: 8086; **Mu'cemu'l-Evsat**, c. VII, s. 190, H. No: 7241; Beyhakî, **Şuab**, c. IV, s. 154-155, H. No: 4633-4; Hakîm et-Tirmizî, **Nevâdir**, c. II, s. 252; Ebu Nuâym, **Hilye**, c. VII, s. 318; el-'Ukaylî, **ed-Duâfa**, c. III, s. 175; İbnu'l-Cevzî, a.g.e., c. I, s. 272.
[297] Suyûtî, a.g.e., s. 168, H. No: 344.
[298] Suyûtî, **el-Leâli**, c. I, s. 119-122.

Yine o, Ebû Mahzura'nın Hz. Peygamber'in huzurunda söylediği şiir hakkında; Zerkeşî ve İbn Teymiyye'nin mevzû dediğini aktardıktan sonra " أخرجه الديلمي من حديث أنس وقال: تفرد به أبو بكر عمار بن إسحاق" "*Deylemî bu haberi Hz. Enes'ten nakletmiştir… "Burada Ebû Bekir Ammar b. İshâk tek kaldı*" dedi" şeklinde haberi tahric eder.[299] Aslında haberin değerlendirme kısmında mana olarak bir düşüklük görülmektedir. Zira Ebû Bekir b. Ammar hakkındaki değerlendirmenin kime ait olduğu belli değildir. İbn Hacer Lisânu'l-Mizân'da Ammar b. İshâk'ın biyografisinde "Bu hurafeyi (yukarıdaki rivayeti kastederek) sanki o uydurmuş gibidir. Diğer râvîler güvenilirdir" dedikten sonra İbn Tahir el-Makdîsi'den alıntı yaparak şöyle der: " وقال ابن طاهر في فوائده: رجال إسناده من سعيد بن عامر إلى أنس ثقات ولفظ الحديث في دخول الفقراء الجنة قبل الأغنياء. صحيح والزيادة التي فيه تفرد بها أبو بكر عمار بن إسحاق ," "*İbn Tahir, Fevâidin'de "Saîd b. Âmir'den Enes'e kadar haberin senedlerindeki râvîler sikâdırlar. Hadisin lafzında yer alan "Fakirler cennete zenginlerden önce girecekler" bölümü sahîhtir. Ebû Bekir Ammar b. İshâk hadisteki ziyade olan kısımda tek kaldı" demektedi*r."[300] Metindeki " وقال: تفرد به أبو بكر عمار بن إسحاق" sözü sanki Lisânu'l-Mizân'dan alınarak doğrudan buraya derç edilmiş gibi durmaktadır. Bu şeklide yukarıdaki bozuk olan cümlenin de metnin bütünü ile beraber toplandığında bir manası olmaktadır. Diğer yandan İbn Hacer, Zehebî'nin "كأنه واضع هذه الخرافة" "Sanki o (Ammar b. İshak) bu hurafeyi uydurdu" sözüne eserinde yer vererek Suyûtî'den farklı olarak haberin hurafe olduğu kanaatindedir. Zaten Sehâvî de doğrudan İbn Teymiyye'nin görüşünü yorum

[299] Suyûtî, **ed-Dürer**, s. 19, H. No: 486.
[300] İbn Hacer, **Lisân**, c. VI, s. 43.

yapmadan aktarır ve haberin uydurma olduğunu söyler.[301] Suyûtî ise hem haber hakkında başka şahitler getirmesi haberi mevzû görmediğini işarettir.[302]

Son söz olarak eserin kendisinden sonraki çalışmalara tesiri hakkında da şunları ifade edebiliriz. ed-Dürer, müştehir hadis edebiyâtı alanında yazılmış olan erken dönem kaynaklardandır. Fakat onun daha sonra yazılan bu sahadaki eserler üzerindeki etkisi el-Mekâsıd kadar güçlü olmamıştır. el-Mekâsıd hem barındırdığı haber sayısının fazla olması hem de haberleri değerlendirmedeki başarısından dolayı ed-Dürer'e göre daha fazla tutulmuştur. Suyûtî aslında velûd bir âlimdir. Onun eldeki mevcut bütün hadisleri iki kapak arasında toplama ve bunların sıhhat durumlarını ifade etmek üzere kaleme aldığı el-Câmiu's-Sağîr ve el-Câmiu'l-Kebîr adlı eserleri daha sonraları el-Mekâsıd'ın tesirini dengelemiş hatta bazı zamanlar onu bile geçmiştir. Bu şekilde ed-Dürer zamanla sadece ismi anılan bir eser haline gelirken el-Câmiu's-Sağîr ise zaman içinde etkisini güçlendirmeyi başarmıştır.

6. es-SEMHÛDÎ (ö.911/1505) ve el-ĞUMMÂZ 'ALE'L-LÜMMÂZ

a. Muhteva Açısından:

Sehâvî ve Suyûtî'nin çağdaşı olan Ebû'l-Hasen Ali b. Abdillah es-Semhûdî (ö.911/1505) aslen Mısırlıdır. Hac yolculuğu esnasında Mekke'de iken Sehâvî'den ders almıştır.[303] Bundan dolayı eserde Sehâvî'nin etkisi kendisini hissettirir. Eserin

[301] Sehâvî, a.g.e., s. 383, H. No: 854

[302] Yine o, "Allahım beni miskin olarak yaşat ve miskin öldür ve miskin kulların arasında haşret!" haberi hakkına "İbnu'l-Cevzî ve İbn Teymiyye mevzû olduğunu iddia etmişlerdir. Durum o ikisinin dediği gibi değildir" demektedir. Suyûtî, a.g.e., s. 76, H. No: 104. "İman kalp ile tasdik dil ile ikrar ve uzvular ile amel" haberi hakkında Suyûtî, "İbnu'l-Cevzî Mevzûât'ında yer vermiştir ama isabet edememiştir" der. Suyûtî, a.g.e., s. 61, H. No: 48. "Şerlileriniz bekârlarınızdır" haberi hakkında "İbnu'l-Cevzî Mevzûât'ında yer vermiştir ama isabet edememiştir" demektedir. Suyûtî, a.g.e., s. 135, H. No: 268. Aşure günün fazileti ile ilgili rivayete Zerkeşî'nin sabit değildir sözüne "bilakis, sabittir ve sahîhtir" dedikten sonra haberin geçtiği kaynaklara eserinde yer verir. Suyûtî, a.g.e., s. 186, H. No: 397. Başka örnekler için bak. Suyûtî, a.g.e., s. 189, H. No: 406; s. 193, H. No: 417; s. 222, H. No: 493.

[303] Sehâvî, Semhûdî'ye *ed-Dav'ü'l-Lâmi'* adlı eserinde yer verir. Semhûdî, h. 870 yılında zi'l-kaade ayında annesi ile hac yolculuğuna çıkar ama hac günlerinde kutsal topraklara yetişemez. O sene Mescid-

tam ismi *el-Ğummâz ‘ale’l-Lümmâz fi’l-Ehâdisi’l-Müştehira’*dır. Müellif el-Ğummâz’a bir mukaddime ile başlar. Mukaddimesine “Celaluddin es-Semhûdî eş-Şâfiî şöyle der:” diye giriş yapar. Celaluddin, es-Semhûdî’nin dedelerinin isimlerimdendir.[304] es-Semhûdî, eseri yazma gerekçesini “*Aslı olamayan haberler ile sahîh hadisleri birbirine karıştırmaktan çekinmeyen seviyesiz kişileri gördüğümde, mevzû olan ve hadis imamlarınca da aslı olmadığı belirtilen bu haberleri bertaraf etmek için Allah’tan yardım talep ettim. Özellikle bilgi seviyesi düşük ve çoğu cahil vaizlerin tesirinde olan kişileri bu tür haberlerden uzak tutmak istedim*” diyerek ifade eder.[305]

Eser, bu yönü ile halk arasında dolaşan daha çok mevzû hadislere değinir. Eserin hedef kitlesi özellikle dini ifsat eden vaizlerin elinde kalan bilgi seviyesi düşük kimselerdir. el-Ğummâz, halk arasında yayılmış ve aslı olmayan haberlere işaret etmesi bakımından daha önce incelediğimiz müştehir hadis sahasında kaleme alınan çalışmalara benzerlik gösterir. Fakat kitap, içerisinde daha çok mevzû ve aslı olmayan haberler ile zayıf haberleri işlendiği için, mevzû hadislerle ilgili edebiyâta da dâhil edilebilir. Günümüzde birçok araştırmacı kitabı müştehir hadis sahasındaki eserler arasında saymaktadırlar.[306] Keşfu’z-Zunûn müellifi ise eseri “mevzû hadis sahasında muhtasar” olarak tanıtır.[307] Hediyyetü’l-Arifîn’de ise eserin ismi “el-Ğummâz âle’l-

---

i Haram’a komşu olur. Bu günlerde Sehâvî ile karşılaşır ondan istifade eder, eserlerini dinler, ona talebelik yapar. Bak. Sehâvî, a.g.e., c. III, s. 245-248, 280; c. VIII, s. 28.

[304] el-Ğummaz’ı tahkik eden Muhammed es-Selefî’den nakille bak. Es-Semhûdî, **el-Ğummaz âle’l-Lummaz**, s. 10.

[305] Es-Semhûdî, Ebû’l-Hasan Nureddin, **el-Ğummaz âle’l-Lummaz fi’l-Mevzûâti’l-Meşhûra**, tah. Muhammed Abdulkadir Ata, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1406/1986, s. 15.

[306] El-Ğummaz’ı halk arasında meşhûr hadisleri toplayan eserler arasında sayanlar şunlardır: Muhammed es-Sabbağ, Zürkanî’nin Muhtasaru el-Mekâsıd'ın tahkikinde, Ezher Şeriat Külliyesi müdürü Abdullvehhâb Abdullatif’in el-Mekâsıdu’l-Hasene için yazdığı mukaddimesinde. Bak. Abdulbakî, a.g.e., s. 17-18. Muhmud et-Tahhân Usûlu’t-Tahrîc’te. Bak. Tahhân, a.g.e., s. 65. Semhûdî’nin el-Ğummaz’ını neşreden Abdulkadir Ata eserin mukaddimesinde. Bak. es-Semhûdî, a.g.e., s. 7. Mücteba Uğur Hadîs İlimleri Edebiyâtı’nda. Bak. Uğur, a.g.e., s. 172.

[307] Hacı Halife, Keşfu’z-Zünûn, c. II, s. 1209-1210.

Lümmâz fi'l-Ehâdisi'l-Mevzûa" şekkinde geçmektedir. Bu durum yukarıdaki değerlendirmeyi de doğrulamaktadır.[308]

Günümüzde matbu halde olan el-Ğummaz'ı, Muhammed İshak İbrahim es-Selefî[309] ve Muhammed Abdulkadir Ata[310] edisyon kritiğini yaprak neşretmiştir.

b. Değerlendirme Kriterleri Açısından:

Kitapta konu başlığı yapılan haberler el-Mekâsıd ile müşterektir. Semhûdî, daha önce Sehâvî tarafından zayıf ve mevzû oldukları ifade edilen haberlere eserinde yer verir. Müellif, el-Mekâsıd'daki mükerrerlerle beraber 1354 haberden bu içerikte gördüğü 351 tanesini eserine almıştır. Haberleri ele alırken de Sehâvî gibi rivayetin geçtiği kaynaklara, haberin değişik varyantlarına ve haber hakkında münekkitlerin farklı değerlendirmeleri gibi ayrıntılara girmemiş, doğrudan habere dair verilen hükme işaret etmiştir. Bu yönü ile eser el-Mekâsıd'ın ihtisarı sayılabilir.

Müellif Sehâvî'nin başlık yaptığı haberlerde bazen Sehâvî'den değil de doğrudan İbn Hacer'den nakillerde bulunmaktadır.[311] Bunun yanında el-Mekâsıd'da tahric yapılmadan bırakılan haberler için "İbn Hacer bu konuda bir şey söylemedi" denilmektedir.[312] Eğer bu tasarruf Semhûdî'nin kaynaklanıyorsa, o zaman Semhûdî,

---

[308] Elbânî, **Hediyyetü'l-Arifîn**, c. I, s. 393. Abdulkadir Ata, tahkikini yaptığı Semhûdî'nin eserin ismini bu şekilde zikreder. Bak. Es-Semhûdî, **el-Ğummaz**, tah. Muhammed Abdulkadir Ata, s. 9.

[309] Es-Semhûdî, Ebû'l-Hasan Nureddin, el-Ğummaz âle'l-Lummaz fi'l-Ehâdisi'l-Müştehira, tah. Muhammed İshâk İbrahim es-Selefî, Dâru's-Sevâ, Beyrut, 1981.

[310] Es-Semhûdî, Ebû'l-Hasan Nureddin, **el-Ğummaz âle'l-Lummaz fi'l-Mevzûâti'l-Meşhûrât**, tah. Muhammed Abdulkadir Ata, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1406/1986.

[311] "Bütün amellerin kabul olunanı, kabul olunmayanı vardır. Ancak bana getirilen selâm red olunmaz." es-Semhûdî, a.g.e., s. 168, H. No: 195; Sehâvî, a.g.e., s. 371, H. No: 814.

[312] "Her iki üçüncüyü gerekli kılar" haberi hakkında karşılıklı bak. es-Semhûdî, a.g.e., s. 168, H. No: 197-Sehâvî, a.g.e., s. 372, H. No: 820. "Ceset, hasetten uzak olmaz" haberi hakkında bak. es-Semhûdî, a.g.e., s. 195, H. No: 244- Sehâvî, a.g.e., s. 420, H. No: 953. Benzer örnekler için bak. es-Semhûdî, a.g.e., s. 198, H. No: 253-Sehâvî, a.g.e., s. 430, H. No: 993; es-Semhûdî, a.g.e., s. 34, No:15-Sehâvî, a.g.e., s. 59, H. No: 65; es-Semhûdî, a.g.e., s. 204, H. No: 259-Sehâvî, a.g.e., s. 444, H. No: 1027; es-Semhûdî, a.g.e., s. 215, . No: 284-Sehâvî, a.g.e., s. 487, H. No: 1164; es-Semhûdî, a.g.e., s. 76, H. No: 65-Sehâvî, a.g.e., s. 172, H. No: 292; es-Semhûdî, a.g.e., s. 97, H. No: 88-Sehâvî, a.g.e., s.214, H. No: 385; es-Semhûdî, a.g.e, s. 108, H. No: 107-Sehâvî, a.g.e, s. 257, H. No: 499.

İbn Hacer'in kanaatini Sehâvî'nin ismini zikretmeden doğrudan nakletmektedir. Aslında Sehâvî'nin, hocası İbn Hacer'in ismini anarak yaptığı atıflarda Semhûdî, hocası Sehâvî'nin ismini anmadan doğrudan Sehâvî'nin hocası İbn Hacer'e atıf yapar.[313]

es-Semhûdî tahric yaptığı her bir habere, esas aldığı el-Mekâsıd gibi "حديث" "hadis" diye başlar. Alfabetik olarak tertip ettiği haberlerin, ilk önce metnine yer verir. Müellif eserin hacmi büyümesin diye kritiklerinde olduğu gibi ele aldığı haberlerin metinlerinde de kısaltmalara gitmiş böylece öz bir metin oluşturmaya çalışmıştır. Eser bir el kitabı şeklinde tasarlanmış ve bu şekilde her yere taşınması mümkün hale gelmiştir. es-Semhûdî eserin istifadesini kolaylaştırmak için el-Ğummaz'ı alfabetik tertibe göre kaleme aldığını belirtir. Bu durum eserin daha pratik kullanılmasına imkân vermiştir.[314]

Semhûdî'nin eseri hakkında bir fikir vermesi bakımından örnek olsun diye şu haberleri tenkitleri ile birlikte vermek istiyoruz:

Hadis: "Kavminin zengini iken fakirleşene ve cahiller arasındaki âlime acıyın" "mevzûdur."[315] Hadis: "Zaruretler haramları mubah kılar" "hadis değildir."[316] Hadis: "Harekette bereket vardır" "selefin sözüdür."[317] Hadis: "Harcamada iktisat geçimin yarısıdır" "zayıftır."[318] Hadis: "Şerleriniz bekârlarınızdır." "Senedinde Halid b. İsmail

[313] "Hangi şey daha gizlidir? "Olmayan şey" dedi" haberinde Sehâvî, "Hocam: "Onu aslı olup olmadığın bilmiyorum" demektedir. Bak. Sehâvî, a.g.e., s.165, H. No: 277. Semhûdî ise haberi "İbn Hacer: "Onun aslını bilmiyorum" dedi" şeklinde tahric eder. Bak. es-Semhûdî, a.g.e., s. 72, H. No: 59. "Dininizin yarısını Humeyra'dan alınız" haberi hakkında, Sehâvî "Hocamız, İbn Hâcib'in İmlâ'sına yaptığı tahricte "İsnadının olduğunu bilmiyorum" demektedir. Bak. Sehâvî, a.g.e., s. 232, H. No:430. es-Semhûdî ise haberi "İbn Hacer: "İsnadının olduğunu bilmiyorum" dedi" şeklinde tahric eder. Bak. es-Semhûdî, a.g.e., s. 102, H. No: 98. Benzer örnekler için bak. Sehâvî, a.g.e., s. 244, H. No: 466-es-Semhûdî, a.g.e., s. 105, H. No: 102; Sehâvî, a.g.e., s. 264, No: 516-es-Semhûdî, a.g.e., s. 113, H. No: 113.

[314] Es-Semhûdî, a.g.e., s. 15.

[315] Es-Semhûdî, a.g.e., s. 39, H. No: 21.

[316] Es-Semhûdî, a.g.e., s. 134, H. No: 142.

[317] Es-Semhûdî, a.g.e., s. 159, H. No: 179.

[318] Es-Semhûdî, a.g.e., s. 47, H. No: 29. Ayrıca bak. Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Evsat**, c. VII, s. 25, H. No: 6744; Beyhakî, **Şuab**, c. V, s. 254, H. No: 6568.

vardır. Halid ise metruk bir râvîdir."[319] Hadis: "Ev ehli görsün diye kırbacı asınız" "el-Mekâsıd'da "bütün tarikleri zayıftır" dedi." [320]

es-Semhûdî, tahriclerinde es-Sağânî ve İbnu'l-Cevzî'den nakille mevzû haberlerin durumunu belirtir.[321] Diğer yandan Sehâvî gibi tenkitlerinde aşırı gitmelerinden dolayı onları eleştirir[322]ve mevzû dediği haberleri daha üst mertebeye çıkarmaya çalışır.[323] Müellifin hüküm vermeden bıraktığı haberler de bulunmaktadır.[324]

7. eş-ŞA'RÂNÎ (ö.973/1563) ve el-BEDRU'UL-MÜNÎR

a. Muhteva Açısından:

Mısırlı muhaddis ve sûfî Abdulvehhâb b. Ahmed b. Ali eş-Şa'rânî (ö.973/1563) tasavvuf, ahlak, bibliyografya, kelam ve hadis sahasında üç yüz civarında eseri olan velûd bir âlimdir.[325] Müellif kitabına uzun bir mukaddime ile başlar. Çalışmasında ele aldığı haberler hakkında "Bu haberler gariptir. Asrımızdaki ilim ehlinden bunların tahrici hakkında malumatı olan ise azdır" der.[326] Onun garîbden muradı ise "hadis

[319] Es-Semhûdî, a.g.e., s. 122, H. No: 125; Sehâvî, a.g.e., s. 292, H. No: 587
[320] Es-Semhûdî, a.g.e., s. 144, H. No: 156; Sehâvî, a.g.e., s. 331, H. No: 699.
[321]Es-Semhûdî, a.g.e., s. 50, H. No:31; s. 67, H. No: 53; s. 72, H. No: 60; s. 106, H. No: 106; s. 127, H. No: 133.
[322] Müellif, "Bir şeyin sahibi zayıf değilse onu taşımada daha öncedir" haberi hakkında İbnu'l-Cevzî'nin mevzu hükmü vermede aşırı gittiğini söyler. Bak. Semhûdî, a.g.e., s. 125, H. No: 130."Bir şeyi aşırı sevmen seni kör ve sağır yapar" haberinde Semhûdî, Sağânî'nin habere mevzû hükmü vermesini mübalağalı bulur. es-Semhûdî, a.g.e., s. 95, H. No: 86.
[323] Müellif, Hadis: "İhtiyaçlarınızı gizlemek sureti ile yardım isteyiniz" hadis zayıftır bak. Es-Semhûdî, a.g.e., s. 40, H. No: 22. Ayrıca bak. Taberânî, el-Mu'cemu's-Sağîr, c. II, s. 149. İbnu'l-Cevzî, a.g.e., c. II, s. 165-166.
[324] Es-Semhûdî, a.g.e., s. 53 H. No: 34.
[325] Hayatı hakkında bak. Ziriklî, **el-A'lâm**, c. IV, s. 180; Kaplan, Hayri, "**Şa'rânî"**, DİA, İstanbul, 2010, c. XXXVIII, s. 347-350. Ayrıca bak. Gökçe, Ferhat, **Şa'ranî ve Hadisleri Değerlendirmede Mizan Yöntemi**, Dan. Mehmet Görmez, AÜSBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2004.
[326] Şa'rânî, Ebû'l-Mevâhib (Ebû Abdurrahman) Abdulvehhâb b. Ahmed b. Ali, **el-Bedru'l-Münîr fî Garîbi Ehâdisi'l-Beşiri'n-Nezîr**, el-Matbaatü'l-Kesteliyye, Mısır, 1277, s. 2

ehlinin ıstılâhında garip olan haberler değil, insanların çoğunun kaynağı ve sıhhat durumunu bilmediği haberlerdir." [327]

Şa'rânî, kitaptaki iki bin üç yüz civarında haberi, devrin derleme türü hacimli eserlerinden ve müştehir hadis edebiyâtına dair kitaplardan seçerek aldığını söyler. Bu çalışmalar arasında Mısır'ın son hafızı olarak takdim ettiği Suyûtî'yi önceleyerek onun el-Câmiu'l-Kebîr, el-Câmiu's-Sağîr'i ve Zevâidu Câmii's-Sağîr'i zikreder. Aynı zamanda o, Sehâvî'nin el-Mekâsıdu'l-Hasene'sinde olan bütün haberleri de bu seçtiği haberlere ilave ettiğini ifade eder.[328] Eser, müellifin istifade ettiği diğer çalışmalar gibi hadisin ilk kelimesi esas alınarak alfabetik olarak tertip edilmiştir. Dünyanın değişik kütüphanelerinde yazmaları bulunan[329]eser, matbu haldedir.[330]

b. Değerlendirme Kriterleri Açısından:

Şa'rânî hadislerin sıhhatinin tespiti noktasında Suyûtî'nin el-Câmiu'l-Kebîr'de esas aldığı ölçüyü benimsemiştir.[331] Buna göre Buhârî (ö.256/870) ve Müslim'in (ö. 261/875) Sahîhler'inde, İmam Mâlik'in (ö.179/795) Muvatta'sında, İbn Hibbân'ın (ö.354/965) Sahîh'inde, Hâkim'in (ö.405/1014) el-Müstedrek'inde, Zıyâeddin el-Makdisî'nin (ö.643/1245) Muhtar'ında, İbn Huzeyme'nin (ö.311/923) Sahîh'inde, Ebû 'Avâne'nin (ö.316/928) Müstahrec'inde, İbnü's-Seken'in (ö.353/964) Sahîh'inde, İbnu'l-Cârud'un (ö.306/918) el-Müntekâ'sında, Hâkim'in (ö.405/1014) Müstahrecler'inde geçen haberler ona göre sahîhtir. Buhârî'nin tarihi dışında bütün

[327] Müellif, eseri yazmaya kendisini teşvike eden amilin, insanların bu tür garip haberler hakkında sordukları sorular olduğunu söyler. Bu cümleden olmak üzere kendisine haberin merfû mu yoksa munkatı' mı? Hz. Peygamber'e mi ait yoksa sahâbeye veya ehl-i beyte mi ait? sorularının sorulduğundan bahseder. Şa'rânî, a.g.e., s. 3.
[328] Şa'rânî, a.g.e., s. 2.
[329] Bak. Hazanetü't-Türâs, c. I, s. 135.
[330] Daha önce Mektebetü'l-Kesteliyye tarafından basılan eser, Muhammed Ömer ed-Dimyatî tarafından edisyon kritiği yapılarak neşredilmiştir. Bak. Şa'rânî, İbn Ahmed, **el-Bedru'l-Münîr fî Garîbi Ehâdisi'l-Beşiri'n-Nezîr**, tah. Muhammed Ömer ed-Dimyatî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1420.
[331] Suyûtî, Celaluddin, **Cem'u'l-Cemâvi (el-Câmiu'l-Kebîr)**, el-Ezherü'ş-Şerîf, 2005, c. I, s. 44-45.

tarih kitaplarında geçen haberler zayıftır. Ebû Dâvûd et-Tayâlisi'nin (ö.204/819), İmam Ahmed'in (ö.241/855), Saîd b. Mansûr'un (ö.227/842) Müsnedler'inde, İbn Ebi Şeybe'nin (ö.235/849) el-Musannef'inde, Ebû Ya'la'nın (ö.307/919) Müsned'inde, Taberânî'nin (ö.360/971) el-Mu'cemu'l-Kebir ve el-Mu'cemu'l-Evsat'ında, Darekutnî'nin (ö.385/995) Sünen'inde, Ebû Nuaym'ın (ö.430/1038) Hilyesi'inde, Beyhakî'nin (ö.384/994) Sünen'i ve Şuabü'l-Îmân'ında geçen haberler sahîh, hasen ve zayıf mertebesinde bulunabileceğinden dolayı bunların durumunu beyan ettiğini haber verir. el-'Ukaylî'nin (ö.323/935) Du'afa'sı, İbn 'Adiy (ö.365/976), İbn 'Asâkir (ö.571/1175) ve el-Hatîb'in eserlerinde, Hâkim et-Tirmizî'nin (ö.320/932) Nevâdiru'l-Usûl'ünde, el-Hâkim ve İbn Neccâr'ın (ö.643/1245) Tarihler'inde, Deylemî'nin (ö.509/1115) Müsnedü'l-Firdevs'inde geçen haberler ona göre zayıftır ve bu haberlerin durumunun beyan edilmesi gerekir.[332]

Şa'rânî haberleri tahric ederken önce hadisin metnini zikretmekte arkasından hadisin geçtiği kaynaklara kısaca işaret etmektedir. Yukarıda zikrettiğimiz kriterler çerçevesinde zayıf veya mevzû olan haberlerde ise önce geçtiği kaynağa atıf yapmakta arkasından bunların durumunu kısaca ifade etmektedir. Rivayetlerin geçtiği kaynaklar için atıf yaptığı müellifin bazen ismini, bazen ismi ile beraber eserini belirtmiştir. Haberin geçtiği bütün kaynakları belirtmek yerine sadece birkaç esere atıf yaptıktan sonra "ve diğerleri" diyerek diğer kaynaklara işaret eder. Bu durum eserden istifadeyi azaltmaktadır. Bunun yanında hadisler hakkında verdiği hükümlerde de oldukça geniş davrandığı, zayıf ve mevzû haberlerin durumunu her zaman ifade etmediği ve beyanlarında da ihtiyatlı bir söylemi tercih ettiği görülmektedir.

[332] Şa'rânî, a.g.e., s. 3.

Örnek olması açısından eş-Şa'rânî, "Hz. İbrahim ateşe atıldığı zaman son sözü "Allah bana yeter. O, ne güzel vekildir" oldu" haberinin tahricinde "el-Hatîb merfû olarak rivayet etti." demektedir.[333] "Bit ve pireye varıncaya kadar bütün hayvanların ecelleri tesbihe bağlıdır. Tesbihini bitirdiğinde Allah onların ruhlarını alır" haberi hakkında "el-'Ukaylî rivayet etmiştir, İbnu'l-Cevzî "O, mevzûdur" demiştir. Allah daha iyi bilir" değerlendirmesini yapar.[334] "Cibril bana bir tencere getirdi ve ben ondan yediğimde bana kırk erkeğin cima gücü verildi" haberine "İbn Sa'd rivayet etti" demektedir.[335] "Sizden biriniz yağlanacağı zaman kaşlarından başlasın. Bu baş ağrısını giderir" haberi hakkında "İbnü's-Sünnî (ö.363/974) ve diğerleri rivayet etti" demektedir."[336]

Eserde, ahlak ve zühd türü haberler ile amellerin fazileti, peygamberlerin ve sâlih insanların üstünlüklerine dair rivayetlerin çoğunlukta olduğu görülmektedir. Şa'rânî, el-Mekâsıd'daki bütün haberleri aldığını söylemiş ama bunun dışında Suyûtî'nin eserlerindeki rivayetleri hangi kriterlere göre seçtiğini net bir şekilde belirtmemiştir. Eserin önsözündeki ifadelerinden ve kitabın genelinden anlaşıldığına göre o, insanların mahiyetini bilmedikleri ve kendisine sordukları garip rivayetleri ve daha ziyade ahlak ve zühde dair haberleri bu seçimde esas almıştır.

8. el-HALÎLÎ (ö.1057/1647) ve TESHÎLÜ'S-SEBÎL

a. Muhteva Açısından:

Muhammed Ğırasüddin b. Ahmed Ğırasiddin el-Halîlî aslen Filistinlidir. Medine'ye yerleşmiş Mescid-i Nebevî'de hatiplik ve imamlık görevlerini yürütmüş,

[333] Şa'rânî, a.g.e., s. 4.
[334] Şa'rânî, a.g.e., s. 4.
[335] Şa'rânî, a.g.e., s. 5.
[336] Şa'rânî, a.g.e., s. 12

dersler vermiş ve orada vefat etmiştir. Müştehir hadis sahasında ilk önce Keşfu'l-İltibâs fi'l-Ehâdîsi alâ Elsineti'n-Nâs isimli manzum bir eser kaleme almıştır.[337] Keşf'in mukaddimesinde müellif, ümmete nasihat konusunda hadis âlimlerinin kıymetli eserler telif ettiklerini söyler. Ona göre Sehâvî'nin el-Mekâsıd'ı dillerde dolaşan birçok haberleri içermektedir. Ama ondan önce Zerkeşî'nin de el-Leâli'sini yazdığını ifade eder. Zerkeşî'nin eserine bu isimle anan ilk müellif el-Halîlî'dir. Bu iki kitaptan başka Suyûtî'nin ed-Dürer'i ve İbnü'd-Deyba'nın el-Mekâsıd'ı muhtasarı olan Temyîzü't-Tayyib'i zikreder. Kendisi de bu dört Kitâb'dan istifade ederek Keşf'i yazdığını söyler.[338] el-Halîlî manzum şekilde kaleme aldığı Keşf'i daha sonra insanlar rahatça yararlanması için nesir halinde tekrar telif etmiştir. Yazdığı bu esere Teshîlü's-Sebîl ila Keşfi'l-İltibâs fi'l-Ehâdîsi ala Elsini'n-Nâs ismini vermiştir. Her iki eserin de yazmaları mevcuttur.[339]

Teshîlü's-Sebîl'in tahkikli neşri yapılmamıştır. Eser, Mısır Daru'l-Kütübi'l-Kavmiyye Kütüphanesi, 257 kayıt numaralı mikrofilim halindeki yazma nüshasının mikrofilmi üzerinde incelenmiştir. Yazma, h. 1106 yılında tensih edilmiştir. Müstensihin isminin bulunmadığı çalışma, 181 varaktan müteşekkildir. Kitabın mukaddimesi mevcuttur. el-Halîlî mukaddime kısmında, Keşfu'l- İltibâs amma Dâre mine'l-Ehâdîsi beyne'n-Nâs'ı manzum halde yazdığını daha önce eserini bu şekilde kaleme alan bir kişi görmediğini ifade ettikten sonra kitabı binlerce hadis-i

---

[337] Ziriklî, a.g.e., c. VI, s. 10.

[338] ez-Zürkanî'nin el-Mekâsıdu'l-Hasene Muhtasarının tahkikinde Dr. Muhammed es-Sabbâğ bu beyti aşağıdaki şekilde aktarır. Bak. ez-Zürkânî, **Muhtasaru'l-Mekâşıdu'l-Hasene**, s. 20-21.

وألفوا مؤلفاتٍ جمّه، في ذلكم نصيحةً للأُمّه
من ذلكم « مقاصد » السخاوي، فهو لمعظم الحديث حاوي
أعني الذي يجري على الألسنة ، جوزي خيراً عن أهالي السُنَّة
والزركشي قبله قد ألّفا، لآلئاً تحكي نظاماً ألفا

[339] Ziriklî, a.g.e., c. VI, s. 10. Teshîlu's-Sebîl ila Keşfi'l-İltibâs ani'l-Ehâdîs'i-lletî Tedûru beyne'n-Nâs'ın dünya kütüphanelerinden İrlanda Dublin, Kuveyt, Riyad, Medine, Boston şehirlerinde yazmaları mevcuttur. Hazanetü't-Türas, 51889 sıra no ile. Ayrıca eserin İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'nde 587 kayıt ile ve Beyazıt Kütüphanesi'nde 831 kayıt numarası ile yazmaları mevcuttur.

nebeviyyeyi ve çeşitli derecelerdeki haberleri toplayarak bin beyit halinde yazdığını haber verir. Eserin istifadesinin kolay olması için de onu nesre çevirdiğini ve Teshilü's-Sebîl ila Keşfu'l- İltibâs amma Dâre mine'l-Ehâdîsi beyne'n-Nâs diye isimlendirdiğini söyler. el-Halîlî, et-Teshîl'de sadece hadislerin metnine ve mertebesine yer verdiğini, haberin merfû bir rivayet olup olmadığını zikretmekle yetindiğini söyler.[340] Müellif eserin istifadenin kolay olması için haberleri alfabetik tertibe göre sıraladığını belirtir.[341]

b. Değerlendirme Kriterleri Açısından:

Hadisler değerlendirirken takip edilen usul ise önce her haber "hadis" lafzı ile başlamakta sonra haberin metnini serdedilmektedir. el-Halîlî, Suyûtî ve İbnu'd-Deyba'nın yaptığı gibi her haberin sıhhat durumunu ifade eden kısa değerlendirmeler yapar. Mukaddime de belirttiği gibi hadisin sıhhati, kaynağı, metin farklılıkları gibi izah edilmesi gereken durumlar var ise "قلت" "ben dedim ki;" ifadesi ile kendi tahricine başlar, "والله اعلم" "Allah en iyi bilir" ifadesi ile bitirir. Örnek olması açısından "*Allah katında en sevimsiz helal, boşanmadır*" rivayetini o, "Sahîhtir. Ben dedim ki: "Sevimsiz olmak helal olmaya tezat teşkil eder bu yönü ile hadiste problem vardır. Bu sorun, hoş görülmeyen boşamanın, azarlamayı veya tahkir etmeyi gerektirmeyen durumlarda olması ile çözülür. Teshîl isimli eserde izah ettim. Allah en iyi bilir." şeklinde tahric eder.[342]

Müellif, zayıf hükmü verilen hadisler için çoğu zaman kendisi de bu konudaki görüşlerini ifade eder. "*Göz hastası, ziyaret edilmez*" haberi hakkında "*Zayıftır. Allah Resûlü (sav) Zeyd b. Erkam'ı hasta iken ziyaret ettiği varid olmuştur. Bu hasen bir*

[340] el-Halîlî, a.g.e., Varak 1/a-b.
[341] el-Halîlî, a.g.e., Varak 1/b
[342] el-Halîlî, a.g.e., Varak 2/a.

hadistir. Allah bilir." demektedir.[343] el-Halîlî eserinde bazen kaynak göstermeden alıntılar yapmaktadır. "*Ümmetimin ihtilafı rahmettir*" hadisi hakkında "*Zayıftır. Ben derim ki "Bu hadise iki kişi itiraz etti; bunlardan ilki İshak b. el-Mevsılî (ö.235/850) diğeri ise mülhidliği ile tanınan Amr b. Bahr el-Câhız'dır. Bu ikisi "Şayet ihtilafta rahmet varsa o halde ittifakta azap vardır" derler. Bunun hakkındaki cevabı Teysîr Keşfu'l-İltibasta verdim. Allah bilir"* demektedir.[344] Benzer değerlendirmeleri daha önce Sehâvî'nin de yaptığı görülmektedir.[345] Diğer yandan o, Keşfu'l-İltibâs isimli eserine anlaşıldığı kadarı ile bazen "Teshîl", bazen de "Teshîlu Keşfu'l-İltibâs" şeklinde atıf yapmaktadır.

Müellif, aslı olmadığını söylediği bazı haberler hakkında daha önce Sehâvî gibi "fakat manası sahîhtir" diyerek bir nevi bu tür haberlere değer kazandırır. "*Ben zahire göre hüküm vermekle emrolundum, Allah ise sırların sahibidir*" rivayeti hakkında "*Hadis değildir. Ben derim ki: "Fakat manası sahîhtir. Buhârî'de sahîh olarak varid olan bir hadis "İnsanların kalplerini açıp araştırmakla emrolunmadım" lafzı ile gelmektedir." Allah daha iyi bilir*" demektedir.[346]

el-Halîlî, hadislerin sıhhatinin tespiti noktasında Suyûtî'nin el-Câmiu'l-Kebîr'de esas aldığı ölçüyü benimsemiştir.[347] Bu dönemdeki muhaddisler arasında, hadis eserlerinde geçen haberlerin durumu hakkında Suyûtî'nin bu kanaatinin hüsn-ü kabul gördüğü anlaşılmaktadır.

Eserde bazı kısaltmalar mevcuttur. O, "Şeyhuna" ifadesiyle "Şeyh Muhammed Hicazî el-Ezherî'yi (?) kastettiğini söyler. Zira el-Hicazî, İmam Suyûtî'nin el-Câmiu's-

[343] el-Halîlî, a.g.e., Varak 2/b.
[344] el-Halîlî, a.g.e., Varak 2/b.
[345] Sehâvî, a.g.e., s. 47, H. No: 39.
[346] el-Halîlî, a.g.e., Varak 2/b
[347] el-Halîlî, a.g.e., Varak 1/b, 2/a

Sağîr'ini şerh ettiği eserini ona emanet olarak vermiştir.[348] Anlaşıldığı kadarı ile el-Halîlî ilgili şerhten nakillerde bulunurken bu rumuzu kullanmaktadır. Eserin sonunda eseri istinsah eden müellif tarafından hadis usûlüne ait bazı ıstılâhların tanımı yapılmaktadır.[349]

9. el-GAZZÎ (ö.1061/1651) ve İTKÂNU MÂ YAHSUN

a. Muhteva Açısından:

Aslen Şamlı olan Necmeddin el-Gazzî (ö.1061/1651)[350] kitabına bir önsöz ile başlamış ve burada kitabı yazma gayesini, "*İnsanların dillerinde Allah Resûlü'ne (sav) nispet edilen birçok söz dolaşmaktadır. Bunlardan bir kısmı ona ait iken bir kısmı ise ona ait değildir ve mahiyeti bilinmemektedir. Bu durumda ilgili sözlerin Allah'ın insanlara ihsanı olan kişiye aidiyetinin usûl-i hadis esasları üzerine belirtilmesi gerekmektedir*." şeklinde beyan etmiştir.[351]

el-Gazzî eserini selefi Sehâvî ve Suyûtî gibi alfabetik sisteme göre tertip etmiştir. Müellif bu konuda daha önce Zerkeşî, Suyûtî ve Sehâvî'nin eserler telif

---

[348] el-Halîlî, a.g.e., Varak 1/b

[349] el-Halîlî, a.g.e., varak no: 180/b-181/a-b

[350] Gazzî, el-Medresetü'ş-Şâmiyye el-Berrâniyye'de müderrislik, Emeviyye Câmiî'nde imamlık, ayrıca vâizlik ve müftülük gibi görevlerde bulunmuştur. Hadis, fıkıh ve tasavvuf gibi dini ilimler yanında şiir, nahiv, edebiyât, tarih ve tıp gibi sahalarda da geniş bilgi sahibidir. Hayatı için bak. el-Muhibbî, Muhammed Emin b. Fadlullah, **Hulâsetu'l-Eser fî Â'yanî'l-Karnî'l-Hadî Aşar**, Matbaatü'l-Vehîbe, 1284, c. IV, 189-200; Yahya Murad'ın Girişi bak. Gazzî, **İtkânü mâ Yahsun mine'l-Ahbâri'l-Varideti âle'l-Elsin**, ta'lik Yahya Murad, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004, s. 7-14; İzgi, Cevat, **"Necmeddin Gazzî"**, DİA, TDV yy., İstanbul, c. XXXII, s. 497-98.

[351] Gazzî, **İtkânü mâ Yahsun**, s. 16. Eserin dünya kütüphanelerindeki yazma nüshaları bulunmaktadır. Kahire'deki Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye Kütüphanesi I/82 kayıt numarasıyla mevcut nüshada kitabın ismi "İtkânü mâ Yahsun mine'l-Ahbâri'l-Vârideti âle'l-İslam" şeklinde geçer. Eserin, Kahire, İskenderiye, Medine, Hindistan'ın Betne şehrinde yazma nüshaları mevcuttur. Hazanetü't-Türâs, Kayıt no: 38850. Eser matbu haldedir. Halil Muhammed el-Arabî tarafından tahkiki yapılan eser iki cilt halinde Kahire'de basılmıştır. Kitap, 1995 yılında Halil Muhammed el-Arabî tarafından, 2004 yılında Dr. Yahya Murat tarafından tashîh ve ta'liki yapılarak neşredilmiştir. Bak. Gazzî, Necmeddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, **İtkânü mâ Yahsun mine'l-Ahbâri'l-Vârideti âle'l-Elsin**, tah. Halil Muhammed el-Arabî el-Faruku'l-Hadîsiyye Kahire, 1995; Gazzî, Necmeddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, **İtkânü mâ Yahsun mine'l-Ahbâri'l-Vârideti âle'l-Elsin**, Ta'likini yapan Yahya Murad, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004.

ettiğini, bu eserlerin mevcut durumda faydadan uzak olmadığını ama haberlerin sayısının sınırlı kaldığından dolayı bu çalışmaların tek bir kitapta toplanması ve bunlara yeni haberlerin ilave edilmesi gerektiğini söylemektedir.[352] Elimizdeki mevcut matbu nüshada mükerrer rivayetler dâhil en son haberin numarası 2444'tür. Tespit edebildiğimiz kadarı ile bu haberlerden 1354 tanesi daha önce Zerkeşî, Sehâvî ve Suyûtî'nin eserlerinde yer alan rivayetlerdir. 1090 tanesi ise Gazzî tarafından ilave edilmiştir.

Müellif eserini oluştururken kendinden önce bu sahada yazılan Zerkeşî'nin eserini ve onun bir nevi zeyli olan Sehâvî'nin el-Mekâsıdü'l-Hasene'sini, Suyûtî'nin ed-Dürerü'l-Muntesira'sını esas almıştır. el-Gazzî bu müelliflerin her biri için özel rumuzlar kullanır. Eser bu yönüyle Suyûtî'nin Câmiu's-Sağîr'ine benzemektedir.[353] Müellif eserinde bir haber eğer Zerkeşî, Sehâvî ve Suyûtî'de geçmekte ise bunlara alfabetik sırasına göre vermiş olduğu özel rumuzlarla işaret eder. Aynı zamanda el-Gazzî bu haberler dışında kendi ilave ettiği başka haberler için de özel bir rumuz kullanır. Müellif hem bu sahada eser veren Zerkeşî, Sehâvî ve Suyûtî'nin eserleri için hem de haberlerin geçtiği hadis eserleri için özel rumuzlar kullanır. Özel işaretler verdiği müellifler arasında Buhârî, Müslim, İbn Hibbân, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce, Darimî, Dârekutnî, Ahmed b. Hanbel, Bezzâr, Ebû Ya'la, Taberânî, Hâkim, Beyhakî, Ebû Nuaym, İbn Adî, Ebû'ş-Şeyh, el-'Ukaylî, Askerî, Kudâî, Deylemî ve el-Hatîb el-Bağdadî yer almaktadır.[354] Eserde yer alan rumuzları şu şekilde gösterebiliriz:

"ث" – Zerkeşî, Sehâvî ve Suyûtî'de müşterek yer alan haberler

"و"- Sehâvî'nin tek başına naklettiği haberler

[352] Gazzî, a.g.e., s. 15.
[353] Suyûtî, Celâleddin b. Ebi Bekir, **el-Câmiu's-Sağîr fî Ehâdisi'l-Beşîr ve'n-Nezîr**, I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İmiyye, Beyrut, 2004, c. I, s. 5-6.
[354] Gazzî, a.g.e., 16.

"ط"- Suyûtî'nin tek başına naklettiği haberler

"طو"- Sehâvî ve Suyûtî'nin Zerkeşî'den ayrı naklettiği haberler

"ز"- Gazzî'nin kendisinin ziyade yaptığı haberler.

Gazzî listede, Zerkeşî'nin ismini müstakil olarak anmaz. Bu durum, Zerkeşî'nin eserini acaba görmedi mi? sorusunu akla getirmektedir. Yaptığı atıflardan anlaşıldığı kadarı ile biz de oluşan kanaat; onun Zerkeşî'nin eserini, Sehâvî ve Suyûtî'nin yaptıkları atıflara göre tanıdığıdır.

Gazzî tespit ettiği yeni müştehir haberlerde gözlem, inceleme ve sentez yöntemini kullanır. O içinde bulunduğu toplumu açık bir laboratuvar alanı olarak görür. Nitekim Gazzî, yaşadığı Şam şehrinde ve birçok beldede kahve içmek isteyenlere sakalık yapmak üzere, halkın zemzeme diye isimlendirdiği henüz bıyığı bitmemiş delikanlıların türediğinden bahseder. Yapılan bu mesleğin karşı cinsten klişelere bakma ve dokunma gibi olumsuz tarafları olduğunu söyleyen Gazzî, kendisi gibi hatib olan bir dostu ile otururken bu sâkîlerden birisinin kendilerine takdim yapmak istediğini ama onu bundan menettiğini söyler. Hatib olan arkadaşı ona "Ey dostum "mü'minin artığı şifadır" demesi üzerine Gazzî: "*Zaten içenin mü'min olduğunu bilsek bunun belki şifa olduğu da düşünebilir. Ama bu söz hadis değildir. Bunun hadis olduğunu iddia edenler Hz. Peygamber'e yalan isnad etmiş olurlar*" şeklinde karşılık verir.[355] Gazzî'nin verdiği örnekte dikkat çeken şey insanlara dini öğreten bir hatibin bile hadisler konusunda yanlış bilgi sahibi olmasıdır. Gazzî, İtkân'da isminden de anlaşıldığı gibi halk arasında hadis diye bilinen sözlerin gerçek durumunu ortaya koyarak insanları uydurma haberlerden sakındırmaya çalışmaktadır.

[355] Gazzî, a.g.e., s. 235, H. No: 915.

Şam'ın fakih ve dil âlimlerinden Ahmed b. Abdulkerim el-Gazzî el-'Amirî (ö.1143/1633) dedesi Necmeddin el-Gazzî'nin el-İtkân'ı üzerine *el-Ceddü'l-Hasîs fî Beyâni mâ Leyse bi Hadis* ismiyle bir ihtisar yazmıştır. el-'Amirî bu çalışmasını İtkân'daki sahîh, hasen ve zayıf hadisler dışında mevzû veya aslı olmayan haberleri beyan etmek gayesiyle kaleme almıştır. O, İtkân'daki sadece mevzû haberlere değil aynı zamanda mürsel ve mevkûf olan haberlere de çalışmasında yer verir. Müellif, eserini İtkân gibi alfabetik olarak hazırlamış, eserinde merfû rivayetlerin sahâbe ismine işaret etmiştir. el-Amirî, İtkân'daki tekrarlarla birlikte toplam 2444 haberden 646 tanesi hakkında kritikler yapmakta ve bunların durumunu beyan etmektedir.[356]

İbrahim b. Süleyman b. Muhammed el-Cînînî (ö.1108/1698) de Gazzî'nin Suyûtî, Zerkeşî ve Sehâvî'ye eklediği hadisleri tespit ederek Ziyâdât âle'l-Mekâsıdu'l-Hasene ve'd-Düreri'l-Müntesira adlı eserinde toplamıştır.[357]

b. Değerlendirme Kriterleri Açısından:

el-Gazzî, eserin mukaddimesinde değerlendirme esaslarından bir kısmına değinir. Buna göre müellif, hadislerin geçtiği kaynakları, hangi sahâbînin hangi lafızla rivayet ettiğini, rivayetin merfû, mevkûf veya maktu olup olmadığını, isnadının sahîh, hasen, zayıf, mürsel veya münkatı gibi durumlarını bildirir. O, eserin hacmini büyütmek istemediği için değerlendirmelerini öz bir şekilde ve rumuzlarla vermeyi tercih etmiştir. Ele alınan haberlerin bir kısmı mevzû, münker aslı olmayan türden rivayetlerden müteşekkil olduğu için haberlerin önüne Sehâvî gibi "Hadis" kaydını düşmediğini söyler. Satır başlarındaki her lafzın evvelini kırmızı renk ile yazdığını

[356] el-'Amirî, Ahmed b. Abdulkerim, **el-Ceddü'l-Hasîs fî Beyâni ma leyse bi Hadîs**, tah. Ebû Abdurrahman Fevvâz Ahmed, Dâru İbn Hazm, Lübnan, 1997, s. 35-6.
[357] Eser, Medine el-Câmiatü'l-İslamiyye Kütüphanesi 461 kayıt numarası ve Mısır Zâhiriyye Kütüphanesi 8584 kayıt numarası ile yazma halindedir.

belirtir.[358] Müellif gerektiğinde ele aldığı haberin anlaşılmayan kısımlarını şerh etmekte, bazen içerisinde geçen kelimelerin dil tahlillerine ve edebî sanatlarına işaret etmektedir.[359] Hadislerin te'viline dair kendisine ait başka eserlere atıf yapar.[360] Hadisi açıklarken onunla ilintili gördüğü diğer haberleri, menkıbe ve şiirleri ara ara zikretmektedir. Fıkhi içerikli rivayetlerde bazen mezheplerin görüşlerine yer verir.[361]

Konu başlığı yaptığı haberlerde haber kısa ise metnin tamamını, metin uzun ise belli bir kısmını veya haberin kısaca muhtevasını serdeder. Eserde mükerrer olan rivayetler mevcut olup, müellif bunlara işaret eder.[362] Bunun yanında yorumsuz bıraktığı rivayetler de vardır.[363] Müellif tahricini yaptığı haberlerde, kendi tespit ve değerlendirmelerini ilave etmek istediği yerlerde (قلت) "ben de dedim ki;" ile söze başlar.[364] Böyle yerlerde daha önce tahrici yapılan rivayetlerde kaynak gösterimi ile ilgili gördüğü eksiklikleri tamamlar, hataları tashih eder, haberin hangi manaya geldiğine dair yorumlar yapar.[365] "تتمة" "Tetimme" diye açtığı kısımlarda ele aldığı rivayetle bağlantılı olan başka müştehir haberlere değinir.[366] "و بالجملة" "ve bi'l-cümleti" diye başladığı yerlerde yapılan yorumların ardından haberin hükmünü özetler.[367] "تنبيه" "Tenbîh" ifadesinin geçtiği yerlerde haberin yanlış anlaşılması ile

[358] Müellifin Mukaddimesi bak. Gazzî, a.g.e., s. 15-16.
[359] Gazzî, a.g.e., s. 168, H. No: 689; s. 330, H. No: 1335.
[360] "Allah Hz. Âdem kendi suretinde ve altmış zıra uzunluğunda yarattı" haberinin te'vili hakkında tasavvuf sahasında kaleme aldığı Minberu't-Tevhit adlı eserine atıf yapar. Bak. Gazzî, a.g.e., s. 190, H. No: 706-7; "Kim bir kavme benzerse onlardır" haberinde Hüsnü't-Tenebbühi Lima verede fi't-Teşebbühi adlı eserine atıf yapar. Bak. Gazzî, a.g.e., s. 449, H. No: 1759.
[361] "Cuma guslü her ergin erkek için vaciptir" haberi hakkında bak. Gazzî, a.g.e., s. 293, H. No: 1164. Başka örnekler için bak. Gazzî, a.g.e., s. 189, H. No: 704,
[362] Gazzî, a.g.e., s. 202, H. No: 769.
[363] Gazzî, a.g.e., s. 200, H. No: 759, 760; s. 482, H. No: 2004
[364] Gazzî, a.g.e., s. 19, H. No: 212, s. 576, H. No: 2444.
[365] Gazzî, a.g.e., s. 256, H. No: 994; s. 265, H. No: 1037; s. 268, H. No: 1042; s. 302, H. No: 1205; s. 516, H. No: 2162.
[366] Gazzî, a.g.e., s. 379, H. No: 1563.
[367] Gazzî, a.g.e., s. 542, H. No: 2271.

ilgili gördüğü yanlışlara dikkat çeker.[368] "و فيه" "ve fîhi" ve "و في الباب" "ve fi'l-bâb" sözleri ile zikri geçen haberin başka tariklerden sahâbe râvîler var ise bunlara işaret eder.[369] Gazzî, hadisleri tahric ederken Sehâvî' gibi sûfîlerin, vaizlerin ve meslekten olmayan âlimlerin yaptığı yorumları aktarmıştır.[370] Kaynaklarda hadis olarak yerlerini bulanamayan haberler hakkında "Manası sahîhtir" değerlendirmesine İtkân'da da rastlamaktayız.[371]

Onun yaşadığı devir, derleme türü eserlerden zengin hadis koleksiyonlarının iki kapak arasında toplanmasına dair çalışmaların revaçta olduğu bir dönemdir. İncelememiz esnasında müellif bu ilave haberler ve onların yerlerini göstermek için Suyûtî'nin (ö.911/1505) el-Câmiu's-Sağîr'i, Muttakî el-Hindî'nin (ö.975/1567) Kenzu'l-Ummâl'inden istifade ettiği görülmektedir.[372] Bu uygulama, tahricini yapılan hadislere dair değerlendirmelerin, sadece anahtar niteliğindeki bu eserlere indirgenmesine sebep olmuştur.[373]

İncelememiz esnasında, el-Gazzî, kendi ilave ettiği kısımda, müttefekun aleyh rivayetleri ile Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde ayrı ayrı geçen birçok rivayete yer vermiştir. Bu yönüyle el-Gazzî'nin, müştehir hadis edebiyâtına, Sahîhayn'da geçen haberleri eklediği söylenebilir.

---

[368] "Komşu kadın bir koyun paçası dahi olsa koşusuna ikram etmeyi küçük görmesin" haberinin metninde "firsine şatin", "bir koyun paçası" lafzını "fî sinni şatin", "bir koyun dişi" şeklinde telaffuz eden bazı cahil vaizlerin yaptığı yanlışa dikkat çeker. Bak. Gazzî, a.g.e., s. 543, H. No: 2272.

[369] Gazzî, a.g.e., s. 67, 511, 561.

[370] "Âlimler enbiya zümresi ile kadılar ise sultan zümresi ile haşrolacaktırlar" haberinde fıkıh ehlinin büyüklerinden Yunus b. Abdullah'ın (ö.264/877) bu habere istinaden kadılık görevini kabul etmediğini söyler. Bak. Gazzî, a.g.e., s. 569-570, H. No: 2409. Kuşeyrî (Gazzî, a.g.e., s. 389), Sülemî (Gazzî, a.g.e., s. 38) gibi sûfîlerin eserlerine atıfta bulunur. Bak. Gazzî, a.g.e., s. 174, H. No: 636;

[371] Gazzî, a.g.e., s. 380, 427.

[372] "Ayetü'l-Kürsî Kur'an'ın dörtte biridir" bak. Gazzî, a.g.e., s. 18, H. No: 5; Suyûtî, **el-Câmiu's-Sağîr**, c. I, s. 7, H. No: 21. Karşılıklı olarak bak. Suyûtî, **ed-Dürer**, s. 10, H. No: 49- Gazzî, a.g.e., s. 20, H. No: 16; Suyûtî, a.g.e., s. 10, H. No: 55-Gazzî, a.g.e., s. 21, H. No: 19; Suyûtî, a.g.e., s. 11, H. No: 73-Gazzî, a.g.e., s. 22, H. No: 26; Suyûtî, a.g.e., s. 11, H. No: 77-Gazzî, a.g.e., s. 22, H. No: 27.

[373] "Rızkı ziraatta arayın" rivayetinin tahricinde Gazzî, Suyûtî'nin el-Câmiu's-Sağîr'inde istifade ettiği görülmektedir. (Suyûtî, a.g.e., c. I, s. 72,- Gazzî, a.g.e., s. 62.) Kaynak taramasında haberin Deylemî'nin Firdevs'inde de var olduğu görülmektedir. Deylemî, a.g.e., c. I, s. 90, H. No: 243.

Gazzî eserinin sonunda Sehâvî gibi avam arasında bilinen ama batıl ve aslı olmayan haberler için bir bölüm açmaz. Müellif, Sehâvî'nin bu kısımda yer verdiği haberlere, eserinde alfabetik tertipte yer verdiğini söyler.[374] el-Gazzî, Sehâvî gibi mevzû ve aslı olmayan haberlere işaret eder.[375] Bununla beraber o, mevzû haberleri zayıf seviyesine; zayıf hadisleri de hasen li-ğayrihi seviyesine çıkarma eğilimindedir. "*Ümmetimin âlimleri İsrailoğulları'nın peygamberleri gibidir*" rivayetinde önce hadis hakkında o, Zerkeşî ve İbn Hacer'in "Aslı yoktur" değerlendirmesine yer verir. Arkasından "*Fakat kesin rivayet kalıpları ile Fahreddin Razî, İbn Kudâme, İsnevî, el-Bârizî ve el-Yafiî bu hadisi merfû olarak rivayet etmektedirler. Taftazanî, Ebû Bekir el-Mevsılî ve Suyûtî ise hadisin manasının doğru olduğuna işaret etmişlerdir. Bu hadisin şahitleri çoktur.*" diyerek hadise mevzû hükmü vermez.[376] Aslında referans olarak gösterdiği âlimlerin meslekten olmayan tefsir, fıkıh âlimleri olması dikkat çekicidir. Yine Gazzî, "*Her türlü hikmetin başı Allah korkusudur*" haberi hakkında, Deylemî'nin Enes'ten (ra) senedsiz olarak naklettiğini belirttikten sonra, "Hakîm et-Tirmizî ve İbn Lâl'ın, İbn Mes'ud'dan (ra) naklettikleri hadis bu haberin şahitlerindendir" der. Ama hadis hakkında hüküm vermez.[377]

[374] Gazzî, a.g.e., s. 576.
[375] Gazzî, a.g.e., s. 59, H. No: 188; s. 332, H. No: 1344, 1347.
[376] Gazzî, a.g.e., s. 285, H. No: 1122. Aynı şekilde "Cennet, cömertlerin evidir" haberi hakkında bak. Gazzî, a.g.e., s. 168, H. No: 615.
[377] Gazzî, a.g.e., s. 215, H. No: 814. Deylemî, a.g.e., c. II, s. 270, H. No: 3258. Haber hakkında Beyhakî zayıf hükmünü vermektedir. Bak. Beyhakî, **Şuab**, c. II, s. 201. Irâkî ise "sahîh değildir" demektedir. Bak. Irâkî, **el-Muğnî**, c. II, s. 1064, H. No: 3853. Aynı şekilde defin sonrası ölüler için telkin hakkında yaptığı yorumlara bak. Gazzî, a.g.e., s. 158, H. No: 573; "Aşure günü ailesine genişlik gösteren kişiye Allah da senenin tamamında genişlik verir" haberi hakkında bak. Gazzî, a.g.e., s. 498-99;

10. el-ACLÛNÎ (ö.1162/1749) ve KEŞFU'L-HAFÂ

a. Muhteva Açısından:

Devrin meşhûr Şam muhaddislerinden İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî (ö.1161/1749)[378] Keşfu'l-Hafâ'yı, halk arasında sıkça nakledilen fakat durumu bilinmeyen haberleri veya sözleri hangisinin uydurma ya da sahîh bir hadis olduğunu tespit etmek, böylece hadis olan ile olmayan sözlerin birbirinden ayırt edilmesini ortaya koymak üzere kaleme almıştır. Aclûnî'nin bu eseri müştehir hadis sahasında yazılmış olan en kapsamlı kitaptır.[379]

Keşfu'l-Hafâ'da tekrarları ile birlikte 3281 hadis mevcuttur. Aclûnî'nin eserini oluştururken en fazla yaralandığı kaynak Sehâvî'nin el-Mekâsıdu'l-Hasene'sidir. Aclûnî'ye göre rivayetlerin tahlilinde haberlerin isnadlarını uzun uzadıya veren Sehâvî'nin eserinden ilimde belli bir seviyeye sahip olanlar istifade edebilmektedirler. Bundan dolayı o, yalnızca hadisi rivayet eden müellifi ve nakleden sahâbîsini vermek suretiyle el-Mekâsıd'ı ihtisar ettiğini söylemektedir.[380]

Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ'da "asl" sözü ile el-Mekâsıd'ı kastettiğini belirtir.[381] Zaten el-Mekâsıd'daki hadislerin tamamı Keşfu'l-Hafâ'da mevcuttur. Aclûnî'nin, el-Mekâsıd'dan sonra en fazla yararlandığı ikinci kaynak Necmeddin el-Gazzî'nin İtkânü mâ Yahsun'dur. Keşf'te, el-Gazzî'nin yaptığı kritiklere büyük orana yer verildiği görülür.

---

[378] 1087/1676'da Şam'ın Aclûn şehrinde doğan müellifin hayatı hakkında bak. Yardım, Ali, **"Aclûnî"**, DİA, c. I, s. 327-8.
[379] Eserin değerlendirmesi hakkında bak. Erul, Bünyamin, **"Keşfu'l-Hafâ"**, DİA, TDV yy, İstanbul, 2002, c. XXV, s. 320-321; Tahhân, **Usûlu't-Tahrîc**, s. 69-70; Çakan, **Hadis Edebiyâtı**, 145-146.
[380] Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 8.
[381] Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 8.

Müellif mukaddimesinde, Sehâvî ve el-Gazzî'den başka yararlandığı temel hadis kaynaklarını ve onlar için kullandığı rumuzları belirtir. Buna göre Keşfu'l-Hafâ'nın en önemli referans kaynaklar ve onlara verilen rumuzlar şöyledir:

a. Sehâvî'nin el-Mekâsıdu'l-Hasene'si (Asl),
b. İbn Hacer'in el-Leâliu'l-Mansûra'sı (el-Leâli),
c. İbnu'd-Deyba'nın, Temyizu't-Tayyib mine'l-Habîs'i (et-Temyîz),
d. es-Suyûtî'nin, ed-Düreru'l-Muntesira'sı (Dürer),
e. Ebû Nuaym'ın, Hilyetü'l-Evliyâ'sı (el-Hilye),
f. el-Beyhakî'nin Şuabü'l-Îmân'ı (el-Beyhakî),
g. Necmeddin el-Gazzî'nin, İtkânü mâ Yahsun'u (en-Necm),
h. Aliyyü'l-Kârî'nin, el-Esrâru'l-Merfûâ'sı (el-Kârî),
i. Muhammed es-Sağânî'nin, el-Meşârık'ı (es-Sağânî).

Aclûnî'nin el-Mekâsıd ile Itkan'dan sonra üçüncü ve dördünü kaynakları ise yukarıdaki listede ismi geçen Ali el-Kârî'nin el-Esrâru'l-Merfûâ'sı, İbn Hacer'e atfettiği el-Leâli'si, es-Suyûtî'nin ed-Dürer'i ve el-Câmiu's-Sağîr'i, es-Sağânî'nin Mevzûât'ı dışında çoğu zaman atıf yapılan aşağıdaki eserlerdir:

- Deylemî'nin el-Firdevs'i ve ona İbn Hacer'in yaptığı tahrici[382],
- İbn Hacer el-Heytemî'nin Fetâvâ'sı,
- Münâvî'nin Feyzu'l-Kadîr'i.

Müellif, Keşfu'l-Hafâ'nın oluştururken muhtemelen bu eserler onun elinin altında bulunmaktadır. Biz de oluşan kanaat Aclûnî'nin kitabını bu çalışmalardan

[382] Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 34, H. No:55

derlemiş olmasıdır. Bu yönü ile müellifin eseri Zerkeşî, Sehâvî, Suyûtî ve Gazzî'nin eserleri gibi özgün bir çalışma değildir.

Aclûnî'nin bu edebiyâtın öncüsü durumuna olan Zerkeşî'ye hiç değinmemiştir. Hatta daha önce Zerkeşî'nin eseri olduğunu beyan ettiğimiz el-Leâli'yi o, İbn Hacer'e nispet etmektedir. Bu durum eserden istifade edenlerin gözden kaçırmaması gereken önemli bir ayrıntıdır.

Aclûnî eserini insanlar kolay istifade etsin diye alfabetik olarak tertip etmiş, hadislilerin tahriclerini yaparken, eserden istifade edenleri vehim ve karışıklığa düşmesi ihtimalinden dolayı, el-Gazzî'nin hilafına harf şeklinde rumuz kullanmamıştır. Eserine daha önce İmam Buhârî ve Nevevî'nin yaptığı gibi "*Ameller niyetlere göredir*" hadisi ile başlamıştır.[383] Müellif hem niyetini ifade etme hem de hadisçiler arasında meşhûr olan rivayete dikkat çekmek için muhtemelen böyle bir tasarrufta bulunmuştur. Eserinin sonuna Sehâvî gibi, hadislerin ilk kelimelerinin fıkıh konularına göre sıralandığı bir fihrist eklemiştir.

Aclûnî, kitabını es-Sağânî, Zerkeşî'nin el-Leâli'sini atfettiği İbn Hacer'den, Sehâvî, Suyûtî, İbnü'd-Deyba' ve Ali el-Kârî'den yaptığı nakillerden oluşan uzun bir hatime ile bitirmiştir.[384] Hatime kısmındaki "ve bâbu fazileti't-tesmiyeti bi Muhammed ve Ahmed" kısmından itibaren sonuna kadar olan bölüm Fîrûzâbâdî'nin Hâtimetu Sifru's-Saâde'sinden alınmıştır.[385] Burada zikredilen konulardaki haberlerin uydurma olduğu belirtildiği halde, müellifin daha önce ilgili haberleri zikrettikten

---

[383] Buhârî, Bedu'l-Vahiy 1, s. 1; Nevevî, Ebû Zekeriyya Yahya İbn Şeref, Riyazü's-**Salihîn**, Terc. Komisyon, Erkam yay., İstanbul, 1997, c. I, s. 91, H. No: 1; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 11, H. No: 1.

[384] Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 401-419; Sehâvî, a.g.e., s. 548-550; Suyûtî, **ed-Dürer**, 224-225, Ali el-Kârî, **el-Esrâr**, s. 381-453; İbnü'd-Deyba', a.g.e., s. 202-203.

[385] Karşılaştırmalı olarak bak. Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 419-424- İbn Himmât, ed-Dimaşkî, et-Tenkit vel-İfade fî Tarîci Ehâdîsi Hatimeti Sifri's-Saâde, tah. Ahmed el-Bezara, Dâru'l-Me'mun li't-Türas, Beyrut,1987, 5-94. bâblar.

sonra, bazen zayıf, bazen hasen hatta sahîh şeklindeki değerlendirmeler yapması sebebiyle, bu son kısmın Aclûnî'ye ait olmama ihtimali bulunmaktadır.[386]

Eser matbu haldedir. Keşfu'l-Hafâ'nın dünya kütüphanelerinde onlarca yazması mevcuttur.[387] Beyrut, Halep ve Kahire'de tashih ve tertibi yapılarak basılmıştır.[388] Eserin edisyon kritiği yapılmış bir baskısı bulunmamaktadır. Böyle bir çalışma hem eserden azami istifadeye sebep olacak hem de müştehir hadise dair edebiyâtın daha iyi tanınmasına fırsat verecektir.[389]

b. Değerlendirme Kriterleri Açısından:

Aclûnî, müştehir olduğunu düşündüğü haberler için; rivayet kısa ise tamamını, uzunsa sadece küçük bir kısmını, bazen de muhtevayı hatırlatacak küçük bir bölümü sıra numarası vererek konu başlığı yapmaktadır.[390] Müellif hadisleri değerlendirme kısmında önce hadislerin geçtiği kaynaklara, hangi sahâbînin hangi lafızla rivayet ettiğine işaret etmiştir. Rivayetin merfû, mevkûf veya maktu olduğu, isnadının sahîh, hasen, zayıf, mürsel veya münkatı olduğunu belirtir. Müellif gerektiğinde hadislerin anlaşılmayan kısımlarını şerh etmekte, bazen sebebi vüruduna belirtmekte, bazen de

---

386 Erul, **"Keşfu'l-Hafâ"**, c. XXV, s. 321.

387 Berlin, Boston, Dublin, Medine, Kahire, Tunus, Kuveyt şehirlerindeki kütüphanelerde yazmaları mevcuttur. Bak. Hazanetü't-Türâs, kayıt no: 42071,76982. Bunun yanında Atıf Efendi Kütüphanesi 34 Atf 604 kayıt numarası ile yazması mevcuttur.

388 Eser Beyrut'ta Ahmet Kalaş'ın tashihi ile Beyrut'ta 1351, 1399, 1403, 1405, 1408 tarihlerinde ve ayrıca Halep ve Kahire'de de basılmıştır. Muhammed Abdülazîz el-Halidî'nin tashihi ile yine Beyrut'ta 2001'de basılmıştır.

389 Kazan, Devlet Üniversitesi Lobaçevski Kütüphanesi'nde; Ar. 729, 273 vr. kayıt numarası ile mevcut olan Keşfu'l-Hafâ yazması, Aclûnî'nin kardeşinin oğlu olan Süleyman b. Abdülhadi tarafından müellif nüshasından 1758 yılında, müellifin vefatından dokuz yıl sonra, nesih hattıyla istinsah edilmiştir. Gerek noksansız ve çok okunaklı bir hat ile yazılması, gerekse müellif nüshasından istinsah edilmesi sebebiyle Kazan'daki en önemli yazmalardan biridir. Keşfu'l-Hafâ'nın tahkikli bir neşrinin yapılması halinde bu nüshanın mutlaka kullanılması gerekir. Hadislerinin ilk kelimeleri kırmızıyla yazılmış olan eserin, eş-Şeyh Muhammed adlı bir zat tarafından Medine medreselerinden birine vakfedildiği anlaşılmaktadır. Bak. Erul, Bünyamin, Kazan-Tataristan Kütüphanelerindeki Hadise Dair Elyazmaları Üzerine, **Hadis Tetkikleri Dergisi**, c. IV, S.:2, 2006, s. 113.

390 Aclûnî, Ebû Dâvûd'ta, İbn Mes'ud'un (ra) sakalından şarap damlayan kişi hakkında; "*Biz (gizli) kusur araştırmaktan nehyedildik, fakat bize bir suç açıkça görünecek olursa onu cezalandırırız*" sözünün sadece "*Biz (gizli) kusur araştırmaktan nehyedildik*" kısmını başlık yapmıştır. Bak. Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 324; H. No: 2835.

içerisinde geçen kelimelerin dil tahlillerine ve edebî sanatlarına işaret etmektedir.[391] Hadisi açıklarken onunla ilintili gördüğü menkıbe ve şiirleri de ara ara zikretmektedir.[392] Fıkhî içerikli rivayetlerde bazen mezheplerin görüşlerine yer verir. Bazı yerlerde ise tahric yapmadan sadece konu başlığı ile rivayeti aktarır.[393]

Aclûnî'nin değerlendirmelerinin çoğu önceki âlimlerden yaptığı nakillerden ibaret olup, Aclûnî'nin kendi görüş ve değerlendirmeleri fazla değildir.[394] Müellif, Sehâvî'den alıntı yaptığı hadislerin neredeyse tamamında Sehâvî'nin yaptığı değerlendirmelere eserinde yer verir. Çoğu zamanda el-Mekâsıd'dan kaynak göstermeden alıntı yapar.[395] Okuyucu ilk bakışta sanki bu değerlendirmeler Aclûnî'ye ait zannedebilir.[396] Bu durum müellifin Sehâvî'yi asıl kaynak eser olarak göstermesi ile izah edilebilir. Aclûnî'nin kritiklerini ele alırken Sehâvî'nin el-Mekâsıd ile beraber okunması gerekir.

---

[391] Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 15-16, H. No: 8; c. I, s.107, s. 311; c. I, s. 120, H. No: 331; c. I, s. 124, H. No: 344; c. I, s. 136, H. No:393.

[392] Aclûnî, "Müminlerin çocukları cennette bir dağda olacaklardır. Hz. İbrahim ve Sare kıyamet günü onlar ebeveynlerine kavuşuncaya kadar bakacaklardır." rivayetiyle ilintili olarak Mâlik b. Dinar'ın menkıbesini anlatır. Bak. Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 134, H. No: 392.

[393] "Mü'min imtihandadır" haberi için bak. Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 295, H. No:2696; "Melun, babasından başkasına nesep iddia edendir", "Melun, boşanma üzerine yemin eder, yemin ettirir." Bak. Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 216, H. No: 2333-34.

[394] Aclûnî'nin kedisinin tespit ettiği müştehir hadisler de vardır. "Mü'min azdan, hastalıktan ve zilletten uzak değildir" bak. Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 293, H. No:2680. "Mü'min mescitte denizdeki balık gibi, münafık ise mescitte kafesteki kuş gibidir." Bak. Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 294, H. No: 2689. "Bu günden sonra her gün bundan daha şerli olacaktır." Bak. Aclûnî, c. II, s. 191, H. No:2230. "Kadınlar evin kandilleridir. Onları eğitmeyin." Bak. Aclûnî, a.g.e., s. 316, H. No: 2805. "Allah sırrı ehlinden çekip çıkarmaktan haya eder. Bak. Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 224, H. No: 741. Başka örnekler için bak. Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 325, H. No: 2841; s. 326, H. No: 2846; s. 327, H. No: 2849; c. II, s. 343-346, H. No: 2942-2977.

[395] Bunun yanında Aclûnî'nin Sehâvî'den alıntı yaptığına işaret ettiği yerler de vardır. Buralarda Aclûnî, bazen konu başında onun eserine "el-Mekâsıd" demektedir. Bak. Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 463, H. No: 1515. Bazen "Sehâvî" diyerek atıf yapar. Bak. Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 5, H. No: 1533. Bazen de "Asl" diyerek rumuzuna atıf yapar. Bak. Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 79, H. No: 1805.

[396] Bu durum ilk bakışta sanki bütün değerlendirmeler Aclûnî'ye ait izlemine götürmektedir. Sehâvî'de geçen toplam 1354 rivayetten içerisinde değerlendirme yaptıkları hadislerin tamamında Sehâvî'den alıntı yaptığını söyleyebilir. Örneğin "Kur'an'ı seslerinizle süsleyiniz" rivayet için bak. Aclûnî, a.g.e., c. I. s. 442-3, H. No:1440-Sehâvî, a.g.e., s. 274, H. No: 544.

Yaptığımız araştırmada konu başlıklarındaki hadisin lafzı seçilirken, tahric edebiyâtına ait eserler esas alınmıştır. Bu yönüyle o, Zerkeşî, Sehâvî, Suyûtî, İbnü'd-Deyba', Necmeddin el-Gazzî'nin müştehir hadis sahasındaki eserlerde geçen hadis lafızlarını başlık olarak kullanmıştır.

Sehâvî'den sonra müştehir hadis sahasında eser veren Semhûdî (ö.911), el-Halîlî (ö.1057) ve el-Gazzî (1061) gibi âlimler eserlerinde kaynak gösterimi esnasında ağırlıklı bir şekilde es-Suyûtî'nin el-Câmiu's-Sağîr'inden istifade etmişlerdir. Aclûnî kitabını bu sahada eser veren müelliflerin kitaplarını esas alarak oluşturduğunu eserin önsözünde ifade etmektedir. Bu yönü ile o, bu müelliflerin de en çok atıf yaptıkları el-Câmiu's-Sağîr'den dolaylı bir şekilde eserini oluştururken istifade etmektedir. Suyûtî'nin (ö.911/1505) el-Câmiu's-Sağîr'i dışında, Müttakî el-Hindî'nin (ö.975/1567) Kenzu'l-Ummâl'ı, Aliyyü'l-Kârî'nin (ö.1014/1605) el-Esrâru'l-Merfûa'sı ve İbn Hacer el-Heytemî'nin (ö.973/1565) el-Fetâvâü'l-Hadisiyye'sinden[397] kitabını oluştururken istifade ettiği anlaşılmaktadır. Derleme türü olan bu eserlerde zaten hadisin tahrici de yapıldığı için Aclûnî bu tahriclerden bazen kaynak göstererek bazen de kaynak göstermeden istifade etmiştir.[398] Bu yüzden Keşf'te çoğu zaman müellifin yerlerini söylemeden yaptığı alıntıların tam tespiti, eserin bu eserler ile mukayeseli bir şekilde okunması ile gerçekleşebilir. Okuyucunun kaynak gösterirken bu ayrıntıyı bilmesi gerekir. Bunun yanında eserin derleme olmasından dolayı, müellifin her zaman alıntı yaptığı ana kaynakları göstermemesi ise eserden istifadeyi azaltmaktadır.

[397] Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 54, H. No: 132.
[398] Aclûnî, sahip olduğu bu imkânı daha önce Sehâvî'nin ve Gazzî'nin değerlendirmelerine bu tür eserlerden takviye yaparak müspet manada kullanır. Karşılıklı olarak bak. Sehâvî, a.g.e., s. 71, s. 93- Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 116, H. No: 319- el- Muttakî, Kenz, c. III, s. 401.

Keşf'de hadislerin bir kısmı el-Mekâsıd gibi birden fazla yerde konu başlığı yapılarak tekrarlanmıştır.[399] Bu tekrarların bir kısmı müellifin birçok kaynaktan istifade etmesinden kaynaklanmaktadır. Zira Aclûnî, Keşf'te Sahâvî dışında büyük oranda Suyûtî, Necmeddin el-Gazzî ve Ali el-Kârî'nin eserlerinden istifade etmiştir. Daha önce Sehâvî'de geçen bazı hadisler, bazen ufak kelime farklılıkları ile Suyûtî'nin ve el-Gazzî'nin eserinde de geçmektedir. Aclûnî hem Asıl dediği Sehâvî'de hem de Suyûtî'nin eserinde geçen benzer haberleri iki ayrı başlık altında kitabına alır.[400] Yine hem Sehâvî'de hem de el-Gazzî'nin eserinde geçen benzer içerikli haberleri Aclûnî kendi kitabına iki ayrı başlık içinde almıştır.[401] Bunun yanında Aclûnî, muhtevası aynı fakat metninde ufak farklılıklar olan haberleri de iki farklı başlıkta ele alır.[402]

Eserin mukaddimesinde bir hadisin sahîh veya mevzû ya da bu ikisinin dışında başka bir kapsama girdiğine hükmetme konusunda o şunları söylemektedir: "Bir hadisin mevzû veya sahîh olduğunu söyleyebilmek hadisin zahirine göredir. Yani muhaddisin o hadisle ilgili isnad ve diğer hususları nazar-ı dikkate alarak verdiği

[399]Aclûnî, böyle yerlerde genelde önce geçen yorumları bir sonrakinde bazı ilavelerle zenginleştirmektedir. Bak. "Allah kulun canını bir yerde almayı takdir ettiğinde onun için o yerde bir ihtiyaç yaratır." Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 185, 301. Başka örnekler için bak. Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 128 H. No: 2004-c. II, s. 135, H. No: 2027; c. II, s.181, H. No: 2189- c. II, s. 301, H. No: 2732; c. II, s. 181, H. No: 2187- c. II, s.302, H. No: 2733; c II, s. 189, H. No: 2222-c. II, s. 302, H. No: 2736. Bir kısmında ise Aclûnî daha önceki başlığı yorumu ile birlikte tekrarlamaktadır. Bu sorun müellifin kendisinden kaynaklanabileceği gibi, eseri istinsah edenlerin dikkatsizliğinden de kaynaklanmış olabilir. Bak. Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 225, H. No: 2363- c. II, s. 308, H No: 2270.

[400] "Hz. Ali Hayber 'in kapısını kaldırdı" haberini ilkinde Suyûtî'nin ed-Dürer'inden nakille konu başlığı yaparken ikincisinde Sehâvî'den nakille ayrı bir başlıkta değerlendirir. Bak. Suyûtî, **ed-Dürer**, s. 23-Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 232, H. No: 710- Sehâvî, a.g.e., s. 225, H. No: 416-Aclûnî, a.g.e, c. I, s. 365, H. No: 1168.

[401] Cemarat'a atılan taşların kaybolması ile ilgili haber için bak. Sehâvî, a.g.e., s. 424, H. No: 970-Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 190-301–Gazzî, a.g.e., s. 389, H. No: 1609; "Yumuşaklık bir şeye girdiğinde onu süsler …" Sehâvî, a.g.e., s. 138, H. No:225-Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 230-c. II, s. 303-Gazzî, a.g.e., s. 398, H. No: 1644. "Sizden hiç kimse olmasın ki onun cinden ve melekten bir dostu bulunmasın…" Sehâvî, a.g.e., s. 426, H. No: 977- Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 193 – s. 303 – Gazzî, a.g.e., s. 400, H. No: 1654. "Her makam için bir söz vardır." Bak. Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 238, H. No: 727-c. II, s. 146, H. No: 2069.

[402] "Kıyamet gününde azabın en çetine uğrayacak insanlar tasvir yapanlardır." haberi bu konuda örnek gösterilebilir Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 131, H. No: 374; c. I, s. 219, H. No: 666. Benzer durum "İ*nsanların kıyamet günü boyca en uzunu müezzinlerdir*." Haberi için bak. Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 140, H. No:404; c. II, s. 291, H. No: 2670.

hükme bağlıdır. Gerçekte ise o, hadis olmayabilir. Zira bir muhaddise göre sahîh olan bir hadis gerçekte mevzû veya zayıf olması mümkündür. Bunun tersi de caizdir. Sahîhayn'da, yani Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde de olsa durum böyledir. … Evet, mütevâtir hadis, ittifakla Resûlullah'a (sav) ait olan hadistir. Muhaddisler göre sahîh olan bir hadis gerçekte zayıf olabileceği ihtimali ile birlikte, muhaddislere göre sabit olan hükümle amel edilir ve o hadisten hüküm çıkaran âlimlerin açıklamalarına bakarak hadisin sonucunda şer'î bir hüküm ortaya çıkar"[403] demektedir. Bu sözlerin ardından Aclûnî, İbn Arabî'nin (ö.673/1274) Futuhât'ta geçen keşif konusuyla ilgili "*Nice hadis senedindeki râvîleri yoluyla sahîh mertebesini elde eder. Fakat keşif ehline göre onlar gayri sahîhtir. Zira keşf ehli, hadisleri Allah Resûlü'ne (sav) sormaktadır. Bundan dolayı nakil ehli bu tür hadislerle amel etse bile keşif ehli onun mevzû olduğunu bilir ve onunla amel etmez. Yine nice hadisle de senedinin zayıf olması ve râvîlerinin de hadis uyduran olmalarından dolayı amel edilmez. Aslında bu hadisler Allah Resûlü'yle görüşen ve onun manevi ruhundan dinleyen keşif ehline göre ise aslen sahîhtir*." görüşünü aktarır.[404] Bu görüşlerinden dolayı çağdaş âlimlerden Abdulfettah Ebû Ğudde (ö.1997) Aclûnî'yi "*Aclûnî'nin bu görüşüne şaşıyorum. O ki Buhârî'nin Sahîh'ini şerh eden bir muhaddis iken kalkıp keşften bahsediyor*" sözleriyle tenkit etmiştir.[405]

[403] Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 9-10.
[404] Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 10. Örnek olması açısından "Kim kendini bilirse Rabbini bilir" haberi hakkında Aclûnî, Teymiyye'nin mevzu, Nevevî'nin (ö.676/1277) ise sabit değil sözlerini aktardıktan sonra İbn Ğars'ın haberi İbn Arabî'nin (ö.673/1274) naklettiğini, İbn Arabî'nin bir kısım şarihlere göre hadis hafızlarından sayıldığını ve hadisin keşfen sabit olduğunu söyler. Hz. Aişe'den gelen ve Maverdî'nin Edebü'd-Dîn'de geçen başka bir rivayeti habere şahit getirir. Bak. Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 262, H. No:2432. Ayrıca Bak. Nevevî, **Fetâvâ**, H. No: 6, s. 248; Zerkeşî, **et-Tezkira**, Zühd, H. No: 10, s. 129; Sehâvî, a.g.e., s. 481, H. No: 1147.
[405] Ebû Gudde'nin Ali el-Kârî'nin eserinde yer alan dipnotu. Avcı, **Sûfîlerin Hadis Anlayışı**, s. 162'dan naklen alınmıştır.

Suyûtî'nin el-Câmiu'l-Kebîr'de hadis kitapları hakkındaki kanaatlerini Şa'rânî ve el-Halîlî gibi Aclûnî de benimser. O, Keşf'te, "Ahmed b. Hanbel'in hadislerinin hepsi kabul edilmeye layık olandır. Ondaki zayıf hadisler ise hasen seviyesine yakındır. el-'Ukaylî'nin Du'afa'sı, İbn 'Adiy'in el-Kamil'i, el-Hatîb el-Bağdadî'nin, İbn Asâkîr'in tarihleri, Hâkim Tirmizî'nin Nevâdiru'l-Usûl'ü, Hâkim'in ve İbn Neccâr'ın Tarihleri, Deylemî'nin Firdevs'inde olan hadisler zayıftır, bu kitaplara veya bunlardan birine dayandırılan hadislerin hali beyan edilmeye muhtaçtır." sözünü aktarır. Arkasından bu söze "zayıflıktan kurtaracak birçok tarikle gelmediği müddetçe bu durum geçerlidir. Eğer birçok tarikten gelirse hadis o zaman hasen li-ğayrihî seviyesine çıkar onunla amel edilir." kaydını düşer.[406]

Aktardığı rivayet hakkında dikkat çekilmesi gereken yerlerde "*sen bunu anla*" diye okuyucuya uyarılarda bulunur.[407] Aclûnî değerlendirmeleri esnasında az da olsa önceki âlimlerin hatalarını tashih etmekte,[408] onlardan farklı düşünüyorsa bu konudaki görüşlerini de ifade etmektedir.[409] Müellif, rivayetin hadis kaynakları dışında halkın dilinde dolaşan şekline de işaret eder. O, "على الألسنة" "dillerde" ifadesine bağladığı

[406] Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 10. Aclûnî'nin zayıf hadis konusunda "Her şeyin bir kalbi vardır. Kur'an'ın kalbi de Yasin'dir." rivayetini değerlendirirken sarf ettiği "Nihayetinde hadise zayıf hükmü verildi. Bununla (zayıf hadisle) fazâil konusunda amel edilir." Sözü onun bu görüşe katıldığını göstermektedir. Aclûnî, a.g.e., c. I, 232, H. No: 709.

[407] O, "Yemeğin en şerlisi zenginlerin davet edilip de fakirlerin çağrılmadığı velime yemeğidir. Davete icabet etmeyen kimse Allah ve Resûlü'ne (sav) isyan etmiş olur" rivayeti hakkında Sehâvî'nin değerlendirmesine yer vermekte ardından rivayetin farklı varyantlarını aktarmakta en son İbn Hacer'in Nüket'inde hadisin "Davete icabet etmeyen kimse Allah ve Resûlü'ne (sav) isyan etmiş olur" kısmının Ebû Hüreyre'nin sözü olduğunu söyleyip "bunu bil" demektedir. Böylece o, hadiste merfû olan kısım ile mevkuf olan kısmı ayırarak hadisin doğru anlaşılmasına katlı sağlamaktadır. Bak. Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 8, H. No: 1545. Aynı şekilde Sabah ezanında "Sadaka Resûlullah (sav)" demeyle ilgili rivayetin tahricine bak. Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 21, H. No: 1592; "Ekmeği küçük parçalar bölün, onun sayısını çoğaltın ki sizin için onda bereket olsun" rivayetin tahricine bak. Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 25, H. No: 1601. "İlim iki türlüdür…" Rivayeti için bak. Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 68, H. No: 1725.

[408] Halk arasında meşhûr olan "Oruç tutma gününüz, kurban kesme gününüzdür" hadisinde Sehâvî'nin "Ahmed b. Hanbel'in ve başkalarının dediği gibi aslı yoktur" değerlendirmesinin arkasından "Sehâvî dikkatsiz davrandı, Zerkeşî ve Suyûtî de aynı görüştedir" demektedir. Bak. Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 398, H. No: 3262.

[409] Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 75, H. No: 1796.

"المشهور" "meşhûr olan", "يجري" "cari olan", "شاع" "şüyu bulan", "يدور" "dolaşan", "يذكر" "zikredilen" kelimeleri ve türevlerini toplam 130 yerde bu türden haberler için serdeder. Aclûnî bu şekilde haberlerin hadis kaynaklarındaki metni dışında kendi döneminde insanlar arasında meşhûr olan metnine veya bu haberin uygulamasına atıf yapmış olur.[410]

Aclûnî'nin, hadisler hakkında yaptığı değerlendirmeler dışında zayıf ve mevzû hadisler konusunda da Sehâvî'nin çizgisini takip ettiği görülmektedir. Bu manasıyla daha önce Sehâvî'de gördüğümüz, *hadisleri daha çok sened tenkidine tabi tutma, zayıf hadisleri hasen li-gayrihi seviyesine çıkarma, mevzû hadisleri zayıf mertebesine yükseltme* yaklaşımını Aclûnî'de de olduğu söylenebilir. "*Kureyş'in âlimi yeryüzünü ilimle doldurur* "[411] hadisinin kritiğinde Aclûnî'nin sergilediği tavır bu konuda zikre değerdir. Sehâvî'ye göre meçhul râvîlerin bulunduğu bir senedle İbn Mes'ud'dan gelen bu hadis yine cerh edilmiş râvîlerin bulunduğu Ebû Hureyre ve İbn Abbâs'dan gelen tarikleri ile desteklenmektedir. Sehâvî, es-Sağânî'nin hadise mevzû hükmünü verdiğini ama Münâvî'nin bunu isabetsiz bulduğunu söyler.[412] Aclûnî ise bu görüşleri olduğu gibi alır ve bunlara ilaveten İbn Hacer'in yazdığı müstakil eserinde hadise hasen hükmü verdiğini Tirmizî'nin de bu görüşte olduğunu, bu şekilde hadisin farklı senedlerle gelen tariklerinin birbirine kuvvet kazandığını söyler ve sonunda o,

---

[410] "*Bir kimse köleye Allah'ın kitabından bir ayet öğretirse o onun kölesi olur*" hadisinin dillerde meşhûr olan şeklinin "*Kim bana bir harf öğretirse onun kölesi olurum*" sözü olduğunu ifade eder bak. Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 265, No: 2543. İnsanların. "Allahım yaratılışımı güzel yaptığın gibi ahlakımı güzelleştir" duasını aynaya baktıklarında söylediklerini haber verir. Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 189, H. No: 566. Başka Örnekler için bak. Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 124, H. No: 346; s. 224, H. No: 689, s. 309, H. No: 999; s. 429, H. No: 1382; c. II, s. 18, H. No: 1580; s. 23, H. No:1595, 96; s. 48, H. No: 1678, s. 102, H. No: 1900. s. 114, H. No: 1943; s. 247, H. No: 2468; s. 268, H. No: 2554; s. 272, H. No: 2573. II, s. 335-6, H. No: 2896.

[411] Tayâlisî (ö.204), Süleyman b. Dâvûd, Müsned, tah. Dr. Muhammed b. Abdilmuhsin et-Türkî, I-IV, Dâru Hicr, 1999, c. I, s. 244, H. No: 307; Ebû Nuaym, Hilye, c. VI, s. 295; c. IX, s. 65.

[412] Sehâvî, a.g.e., s. 326-7, H. No: 673.

"Hadisin aslı olduğu bilinmektedir" der.[413] İlim gibi insanlığın ve ümmetin ortak değeri olan bir mesele hakkında belli bir ırkın imtiyaz sahibi kılınması anlayışı maalesef selefleri gibi bu âlimlerimiz tarafından da kabul görmektedir.[414] Hadisin tariklerinin çok olması bir hadisi mevzû veya zayıf olmaktan çıkardığı görüşü her zaman doğru bir ilke değildir. Nitekim bizatihi Aclûnî'de zayıf veya mevzû olan nice hadisin tariklerinin çok olmasının onu sağlam yapmadığını kabul etmektedir.[415] Buna rağmen onun yukarıdaki hadis konusundaki tavrı dikkat çekicidir.[416]

Aclûnî haberler hakkında halefleri olan Zerkeşî, Sehâvî, Necmeddin el-Gazzî gibi müelliflerden alıntı yapar. Haleflerinden farklı görüş belirtmediği böyle yerlerde zımnen onların kanaatlerini aynen kabul ettiği söylenebilir. Aclûnî, haleflerinin görüşlerini aktardıktan sonra bazen onlarla aynı düşündüğünü bazen de onlardan ayrıldığını ifade etmek üzere "ben de derim ki" ifadesini kullanır.[417]

---

[413] Aclûnî' a.g.e., c. II, s. 54, H. No: 1701.

[414] Hadisler hakkına geniş değerlendirme için bak. Hatiboğlu, Mehmet Saîd, **Hilafetin Kureyşliliği**, Kitabiyât yay. Ankara, 2005, s. 94-97.

[415] Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 33, H. No: 53. Ayrıca bak. el-Hût, Muhammed b. Derviş, **Esne'l-Metâlib fî Ehâdisi Muhtelifeti'l-Merâtib,** Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y., s. 34, H, No:30.

[416] Aclûnî, Muaz b. Cebel'den gelen "Allah'ın bir kula olan nimeti çoğaldığında insanların ona sevgisi de çoğalır. Her kim bu ilgiye tahammül etmez ise bu nimetten mahrum kalır." hadisi hakkında Münâvî'nin "bu rivayet zayıftır" dediğini aktarmaktadır. O, halefi Sehâvî'nin hadis için getirdiği İbn Ömer ve Ebû Hüreyre'den gelen başka varyantlarına ve hadis hakkında "bu şekilde bir kısmı bir kısmı destekler" sözüne eserinde yer verir. (Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 190, H. No: 2226). Bu değerlendirmeye göre hadis zayıftır ve başka şahitlerle beraber hasen li ğayrihi seviyesine çıkmıştır. Hâlbuki Münâvî hadis hakkında yaptığı değerlendirmede İbn 'Adiy'in "hadisin bütün vecihleri mahfuz değildir", İbnu'l-Cevzî'nin "sahîh değildir", Dârekutnî'nin "zayıftır sabit değildir" görüşlerini kitabında aktarır. (Münâvî, **Feyzu'l-Kadîr**, c. V, s. 582, No: 7942.) Bu konuda başka örnekler için bak. "Kur'an'ın ehli, Allah'ın ehlidir" rivayeti için bak. Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 18, H. No: 16; "Kim bir zimmiye eziyet ederse ben onun hasmıyım" haberi için bak. Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 218, H. No: 2341.

[417] "Hz. Muhammed'in âl-i takva sahibi olanların tamamıdır" haberinde Sehâvî, Buhari ve Müslim'in Sahîhlerinde geçen "Bakın! Ebû Fûlan hanesi benim dostlarım değildir. Benim dostum sadece Allah ve Mü'minlerin Salihleridir." (Buhârî, a.g.e., Edeb 14, Müslim, a.g.e., İman 93, H. No: 215.) hadisini şahit getirerek onun hanesinin bütün sâlih mü'minleri kapsadığını ima eder. Sehâvî bunun yanında Halîmî'nin hadisi Hz. Peygamber'in takva sahibi olan akrabalarına hamlettiğine dair görüşünü ve Beyhakî'nin de "Muhammed'in âl-i onun akrabalarıdır Mü'minlerin geneli değildi." kanaatini yorum yapmadan aktarır. (Sehâvî, a.g.e., s. 23-24, H. No: 3.) Aclûnî ise ben de derim ki diyerek söze başladığı yerde "bu ve benzeri hadisler, Hz. Peygamber'in ailesinden ister takva sahibi olsun ister olmasın akrabası olan bütün müminleri kapsar" düşüncesini ifade eder. (Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 18, H. No: 17) Bu yönüyle Aclûnî, Sehâvî'nin yorumsuz bıraktığı kısma açıklık getirmiş ama Sehâvî'nin kabul ettiği genel temayülden de ayrılmıştır.

Aclûnî mevzû haberleri eserinde belirtir. O, mevzû haberler hakkında başta es-Sağânî ve İbnu'l-Cevzî'nin Mevzûât'ından, Ali el-Kârî'nin el-Esrâr'ından ve İbn Hacer el-Mekkî'nin el-Fetâvâ'sından nakillerde bulunur.[418] es-Sağânî'nin Mevzûât'ında geçen hadisleri alfabetik düzende büyük oranda eserinde yer vermiştir.[419] Bunun yanında haberleri değerlendirirken es-Sağânî'nin hadisler hakkında yaptığı kritiklere takipçisi Sehâvî gibi yer vermez.[420] Bir kısmında ise bu değerlendirmeleri isabetsiz bulduğunu ifade eder.[421]

Sonuç olarak Aclûnî'nin Keşfu'l-Hafâ'sı bu türün tekâmül seviyesi olarak görülmektedir.[422] Fakat eserin daha önce bu sahada kaleme alınan eserlerden derlenerek oluşturulduğundan dolayı kitaptaki hangi kısmın hangi çalışmadan alındığı, müellifin kendisinin katkılarının ne olduğu bazen tam olarak tespit edilememektedir. Değerlendirme kriterleri açısından daha önce Sehâvî'de gördüğümüz gibi Aclûnî'nin de bazı âlimlerin mevzû kabul ettiği rivayetleri savunduğu, bunları zayıf ve hasen li-gayrihi seviyesine çıkarmaya çalıştığı yine bazı zayıf rivayetleri ise hasen ve sahîh li-ğayrihi olduğunu ileri sürdüğü, haberlerin sıhhati hakkında okuyucunun önüne birden fazla seçenek sunarak net bir kanaat ortaya koymadığı görülmektedir. Aclûnî, haberleri sadece senedi açısından ele almış, metin tenkit yöntemlerinden kabul edilen Kur'an'a, sünnete, sahîh hadislere, tarihi olaylara, akla, duyu ve tecrübeye, mantık ve dil

---

[418] Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 228, H. No: 702; c. I, s. 233, H. No: 713; c. I, s. 235, H. No: 718; c. I, s. 238, H. No: 725.

[419] Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 19; c. I, s. 445, H. No: 1484; c. I, s. 457, H. No: 1494.

[420] Sözgelimi Aclûnî, *"Seyahat edin ki kar elde edesiniz, oruç tutun ki sıhhat bulasınız, cihat ediniz ki ganimet ele edesiniz*" rivayeti hakkında Sağâni'nin mevzu olduğuna dair görüşüne eserinde yer vermez. Bak. Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 445, H. No: 1455- Es-Sağânî, a.g.e., s. 65, H. No: 109; "Sabahın ilk saatlerinde uyku rızka manidir" rivayeti için bak. Aclûnî, c. II, s. 20-21, H. No: 1588- Sehâvî, a.g.e., s. 301-2, H. No:613- Sağânî, a.g.e., s. 56, H. No: 90.

[421] "*Mü'minin şerefi gece kalkışıdır*." rivayetine Aclûnî, Sağâni'nin Mevzu dediğini ama bu konuda Ebû Hüreyre, İbn Abbâs'tan gelen rivayetler bulunduğunu, mevzu hükmü vermenin, onun hiçbir şey değildir anlamına gelmediğini söyleyip "sen bunu düşün" demektedir. Bak. Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 9, H. No: 1550.

[422] Tahhân, **Usûlu't-Tahrîc**, s. 69.

kurallarına arz yöntemine başvurmamış, bundan dolayı da bazen rivayetlerin sıhhatini tespitte çelişkili değerlendirmelerde bulunmuştur.[423]

Diğer yandan hadisler hakkına bazen hüküm vermediği yerlerde "Araştır, hadis mi yoksa değil mi?"[424] "düşün",[425] "tedebbür et",[426] "Düşün, Allah bilir",[427] "Bazı sûfî kitaplarında gördüm oraya müracaat et", [428] "Bu konuda Bulkunî'nin fetvaların müracaat et",[429] "bak",[430] "rastlamadım",[431] "Bu lafız ile görmedim manası sahîhtir"[432] gibi ifadeler yer almaktadır. Yine kitapta bir değerlendirme yapmadan bırakılmış rivayetler, sehven yapılmış tekrarlar bulunmakta, alfabetik tertipte pek titiz davranılmadığı için bazen araştırılan haberin bulunmasında güçlükler ortaya çıkmaktadır. Bu yönü ile eserin ilgili eksiklikler giderilerek tahkikli bir neşrinin basılmasına ihtiyaç vardır.[433]

11. es-SAN'ANÎ (ö.1181/1767) ve EN-NEVÂFİHU'L-ATIRA

a. Muhteva Açısından:

Yazarı Yemen fakih ve muhaddislerinden Muhammed es-San'anî'dir.[434] Çalışma isminden de anlaşıldığı gibi halkın dilinde dolaşan haberlerin gerçek durumunu ortaya koymak amacıyla yazılmıştır. Müellif eserin önsözünde, Suyûtî'nin

---

[423] Buna dair değerlendirmeleri "ilgili Eserlerde Rivayetleri Değerlendirme Yöntemleri" başlı altında ele alınmıştır.
[424] Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 77, H. No: 183; c. I, s. 239, H. No: 731.
[425] "Mü'minin şerefi gece kalkışıdır." Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 9, H. No: 1550.
[426] "Gıybet, zinadan daha şiddetlidir" hadisi için bak. Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 81, H. No: 1812.
[427] "Allah'ın yeryüzündeki nişanı Şam'dır." Bak. Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 3, H. No: 1528
[428] Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 4, H. No: 1532
[429] Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 96, H. No: 1873.
[430] Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 91, H. No: 247; c. II, s. 186, No: 2206.
[431] Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 210, H. No: 2305.
[432] "Allah mümin kulunu onun bilmediği yerden rızıklandırmaktan geri durmaz" rivayeti hakkında "ben de derim ki bütün tarikleri zayıf olsa da manası sahîhtir. Nitekim Kur'an-ı. Kerim'de Allah "Her kim Allah'tan gereği gibi sakınırsa Allah ona bir çıkış yolu gösterir ve ummadığı yerden rızıklandırır" buyurmaktadır." Demektedir. Bak. Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 34, H. No: 58; başka örnekler için bak. Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 5, H. No: 1534.
[433] Erul, **"Keşfu'l-Hafâ"**, DİA, c. XXV, s. 320-321.
[434] Ziriklî, a.g.e., c. VI, s. 14.

(ö.911/1505) ed-Dürerü'l-Muntesira, Zürkânî'nin (ö.) el-Mekâsıdu'l-Hasene Muhtasarı, İbn Deybâ'nın (ö.) Temyîzü't-Tayyîb mine'l-Habîs'deki haberleri iki kapak arasına topladığını ve buna başka birçok ilave yaptığını ifade eder.[435] San'ânî, Aclûnî'nin (ö.1162/1749) çağdaşı olmasına rağmen Keşfu'l-Hafâ'dan eserinde hiç bahsetmez. Muhtemelen San'anî bu esere mülaki olamamıştır.

Ele alınan haber sayısı ise tekrarlarla birlikte 2717'dir. Bu yönü ile eser Keşfu'l-Hafâ'dan sonra içinde en fazla haberin yer aldığı ikinci çalışmadır. Müellif her ne kadar birçok ilavelerde bulundum dese de bununla ilgili bir rakam telaffuz etmez. Anlaşıldığı kadarı ile referans alınan diğer eserlerdeki haberlerden başka 1000'e yakın bir ilave söz konusudur. Mevcut tahkikli nüsha, ilave edilen bu haberleri, diğerlerinden ayıracak şekilde tasarlanmadığı için bunların tespiti zordur. Diğer yandan müellifin bu yeni haberleri neye göre seçtiğine dair bir malumata da rastlanamamıştır.

Hacminin daha fazla büyümemesi için kısa, öz tutulan çalışmada Suyûtî'nin el-Câmiu's-Sağîr'inde olduğu gibi haberlerin kaynaklarını göstermek üzere birtakım rumuzlar kullanılmıştır. Özel işaretler ile gösterdiği müellifler ve eserleri arasında; Ahmed b. Hanbel, Bezzâr ve Ebû Ya'la'nın Müsnedleri, Buhârî ve Müslim'in Sahîhleri, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'nin Sünenleri, Abdürrezzak ve İbn Ebî Şeybe'nin Musannefleri, Taberânî'nin Mu'cemleri, Ebû Nuaym'ın Hilye'si, Beyhakî'nin Sünen'i ve Şuabü'l-Îmân'ı, Buhârî'nin Edebü'l-Müfred'i, Tarih'i, Hâkim'in Müstedrek'i ve eserinden bahsetmeden Abdullah b. Ahmed b. Hanbel yer almaktadır. Müttefekun aleyh rivayetler, el-Kütübü's-Sitte haberleri ile el-Kütübü's-Sitte'ye Ahmed b. Hanbel'in ilavesi veya el-Kütübü's-Sitte'den sırası ile Buhari'nin,

[435] San'ânî, **en-Nevâfihu'l-Atıra**, s. 11.

Müslim'in ve Tirmizî'nin çıkartılması ile kalan hadis eserlerindeki ortak rivayetler için de ayrı ayrı rumuzlar kullanılmıştır. Bunun dışında İbn Ebi'd-Dünya, Hakîm et-Tirmizî, el-Askerî, Kuzâî, Deylemî, İbnü's-Sünnî (ö.363/974), İbn Lâl, İbnü'n-Neccâr ve Irâkî gibi bazı müelliflerin bazen isimlerine bazen de isim ve eserlerine atıf yapılmakla yetinilmiştir.[436] Eserin içerisinde önsözünde belirtilmeyen bazı rumuzlara rastlanılmıştır.[437] Bu tasarrufun eserin sahibinden mi yoksa muhakkikten mi kaynaklandığı tespit edilememiştir. Matbu halde olan eserin gerek mukaddime kısmında gerekse tahric kısmında birçok kelime ve maddi hatalar bulunduğu tahkikinde özenli davranılmadığı, aceleye getirildiği gözlenmiştir.

b. Değerlendirme Kriterleri Açısından:

San'ânî, eserin mukaddimesinde değerlendirme esaslarından bir kısmına değinir. Buna göre müellif, hadislerin geçtiği kaynakları, nakleden sahâbe ve tabiûn râvîsinin ismini, rivayetin merfû, mevkuf veya maktu' olup olmadığını bildirir. Haberleri alfabetik sıraya göre tertip etmiş, her haberin başına "hadis" lafzını ifade etmek üzere Zürkânî'nin yaptığı gibi "ح" rumuzunu koymuştur. Rivayetin sıhhat durumu için sahîh, hasen, zayıf vb. değerlendirmelere yer vermiş, buna dair daha ziyade Suyûtî'nin el-Câmiu's-Sahîh'inin şerhi olan Münâvî'nin Feyzu'l-Kadîr adlı eserini referans aldığını söylemiştir. Değerlendirme esnasında Suyûtî, Zürkânî ve İbn Deybâ'nın haber hakkında söyledikleri "batıldır", "aslı yoktur" ibarelerine aynı doğrultuda yer verdiğini, Sehâvî'nin kullandığı "bilmiyorum, bulamadım, bilinmiyor"

[436] es-San'ânî, a.g.e., s. 12.
[437] "فر" ifadesi için bak. es-San'ânî, a.g.e., s. 199, H. No: 1074. "كر" ifadesi için bak. es-San'ânî, a.g.e., s. 361, H. No: 2048; "بز" ifadesi için bak. es-San'ânî, a.g.e., s. 54, H. No: 246. "قط" ifadesi için bak. es-San'ânî, a.g.e., s. 367, H. No: 2081.
es-San'ânî, a.g.e., s. 12.

şeklindeki tabirler yerine tek bir lafız olarak "bilinmiyor" sözünü tercih ettiğini söylemiştir.[438]

Eserin muhtasar bir surette ve ince bir hacimle kaleme alınmış olması Sehâvî sonrası oluşan kısa eser yazma geleneğinin hüsn-ü kabul gördüğüne, Feyzu'l-Kadîr'in haberlerin sıhhatinin tespiti için seçilmesi ise bu dönemde Suyûtî'nin ve Münâvî'nin etkisinin yükseldiğine işaret sayılabilir. Eserde gördüğümüz bir başka ayrıntı ise kitapta mevzû ve aslı olmayan haberler yer almasına rağmen mevzû haberlere dair yazılan çalışmalara çok az yer verilmiş olmasıdır.[439] Müellif bu tür haberler için sadece "hadis değildir", "mevzûdur", "aslı yoktur", "batıldır" demekle yetinmiştir. Yine San'anî de diğer müellifler gibi hadis olmadığını belirttiği bazı haberler hakkında "manası sahîhtir" değerlendirmesini yapmıştır.[440] Ayrıca eserde çok nadirde olsa bazı bilinmeyen kelimeler izah edilmiş[441] ve şiire yer verilmiştir.[442]

Eserdeki bazı haberlerin kaynaklarına ve sıhhat değerine hiç değinilmediği gibi, bazen de rivayetler hiçbir değerlendirme yapmadan sadece "وارد" "varid oldu" sözü ile tahric edilmiştir. Bu yönü ile eser muhakkikin yaptığı birçok düzeltmeye rağmen yine de eksikliklerle doludur.[443]

Kitapta zayıf ve mevzû haberlere işaret edilmekle birlikte daha önce Sehâvî, Suyûtî ve Aclûnî'de gördüğümüz zayıf rivayetlerin hasen ve sahîh mertebesine

---

[438] es-San'ânî, a.g.e., s. 12.
[439] İbnu'l-Cevzî'den yaptığı nakiller için bak. es-San'ânî, a.g.e., s. 345-6, H. No: 1958; s. 354, H. No: 2004; s. 480, H. No: 2713.
[440] es-San'ânî, a.g.e., s. 139, H. No: 725; s. 167, H. No: 885; s. 170, H. No: 902; 405, H. No: 2296. Ayrıca başka örnekler için bak. Es-San'ânî, a.g.e., s. 390, H. No: 2213.
[441] es-San'ânî, a.g.e., s. 361, H. No: 2045.
es-San'ânî, a.g.e., s. 12.
[442] es-San'ânî, a.g.e., s. 424-5, H. No: 2403.
es-San'ânî, a.g.e., s. 12.
[443] Eserin tahkikini gerçekleştiren Ata, elindeki yazma nüshasının açık bir hat ile yazıldığını fakat eserin hamiş kısmında birçok düzeltmeler bulunduğunu, tahric kısımlarında da yine boş bırakılan birçok yeri de musannifin usulüne göre kendisinin tamamladığını ifade etmektedir. Bak. San'ânî, a.g.e., s. 9-10.

çıkarılması, uydurma rivayetlerinde zayıf mertebesine yükseltilmesi eğilimi vardır. Bunda müellifin kendisinden önceki Sehâvî, Suyûtî gibi muhaddisleri referans almasının etkisi büyüktür.

Eserde Hz. Ali'nin ve Ehl-i Beytin faziletine dair haberlere, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'den gelen haberlere yer verilmişti.[444] Fakat San'ân'nîn bu tür haberleri kritik ederken bazen objektifliğini kaybettiği görülmektedir. Örnek olması açısından "Ali'ye bakmak ibadettir"[445] haberi hakkında San'ânî, "İbn Mes'ud'dan nakledilmiştir. İmran onu tashih etmiştir. Zehebî habere sahîh hükmünü vermiştir. Bazı kimseler haberin 11 sahâbenin rivayet ettiğine beyan etmişlerdir. Bu tevâtür için yeterli bir sayıdır. İnsanlar iki beyitte onu şiire dökmüşlerdir"[446] demektedir. Hâlbuki Zehebî haber hakkında mevzû derken yine rivayetin mevzûât kitaplarında yer aldığı görülmektedir.[447] "Arabın efendisi Ali'dir"[448] haberi hakkında sadece "varid olmuştur" demekle yetinmektedir.[449] Suyûtî, İbn Deyba', Ali el-Kârî, haberin birçok tarikten geldiğini hepsinin de zayıf olduğunu, Zehebî'nin mevzû hükmü verdiğini söylemektedir.[450] Yine "Hüseyin'in (ra) katili ateşten bir tabut içindedir…" haberi

---

[444] "Kim Ali'ye eziyet ederse bana eziyet etmiş olur" İbn Hanbel, c. III, s. 483; Ebu Ya'la, a.g.e., c. II, s. 109; el-Hâkim, **Müstedrek**, c. III, s. 11; San'ânî, a.g.e., s. 343, H. No: 1942; "Hasan ve Hüseyin'i seven beni sevmiş olur" bak. İbn Mâce, İman 11, H. No: 143; Ebu Ya'la a.g.e., c. XI, s. 78; Taberânî, **Mu'cemu'l-Kebîr**, c. III, s. 47-483; es-San'ânî, a.g.e., s. 348. es-San'ânî, Hz. Ali'nin "İnsanlar uykudadırlar öldükleri zaman uyanacaklardır" sözüne yer verir. Bak. Es-San'ânî, a.g.e., s. 422, H. No: 2395. Yine Hz. Hüseyin'in "Kavminin küçüğü başka bir kavmin büyüğü olacaktır" sözü için kak. Beyhakî, **Medhal**, c. I, s. 371; Es-San'ânî, a.g.e., s. 187, H. No: 952. Es-San'ânî Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'den söz ederken haklarında "aleyhi's-selâm" ifadesini kullanmaktadır. Ayrıca bak. Es-San'ânî, a.g.e., 474, H. No: 2680; s. 383, H. No: 2179; s. 366, H. No: 2077.

[445] el-Hâkim, **Müstedrek**, c. III, s. 141; Taberânî, **Mu'cemu'l-Kebîr**, c. X, s. 93, Ebu Nuaym, **Hily**e, c. II, s. 183.

[446] es-San'ânî, a.g.e., s. 424, H. No: 2403.

[447]el-Hâkim, a.g.e., c. III, s. 141 İbnu'l-Cevzî, a.g.e., c. III, s. 357; İbn Arrâk, **Tenzihu'ş-Şeria**, c. I, s. 436-7.

[448] Taberânî, **el-Mu'cemu'l- Kebîr**, c. III, s. 88; **Mu'cemu'l-Evsat**, c. II, s. 127; Ebu Nuaym, **Hilye**, c. I, s. 63; c. V, s.38; el-Hâkim, **Müstedrek**, c. III, s. 133-134, H. No: 4625-466.

[449] es-San'ânî, a.g.e., s. 166, H. No: 874.

[450] el-Hâkim, **Müstedrek**, c. III, s. 133-134, H. No: 4625-4626; Suyûtî, **ed-Dürer**, s. 130, H. No: 255; İbn Deyba', **Temyîz**, s. 91; Ali el-Kârî, a.g.e., s. 220.

hakkında sadece "varid oldu" diyerek yetinmiştir. [451] Haber hakkında İbn Hacer "Hz. Ali'den varid olmuştur. Merfû olarak gelen tariki ise çok zayıftır" demektedir.[452] Bu durum müellifin yaşadığı muhitte Zeydîlik mezhebinin yaygın olması ile izah edilebilir.

B. KULLANILAN METİN TENKİT YÖNTEMLERİ

Bir önceki bölümde müştehir hadis sahasında teşekkül eden eserlerin; hangi gerekçeler ile yazıldığı, referans kaynakları, içerisinde yer alan haberlerin hangi kıstaslara göre seçildiği ve hangi metot ile kaleme alındığı gibi teknik hususlara genel hatları ile değinilmişti. Bu bölümde ise ele alınan haberlerin sıhhatini tespit ederken musanniflerin esas aldıkları temel kıstaslar üzerinde durulacaktır. İbn Teymiyye'den Aclûnî'ye kadar yaklaşık dört buçuk asırlık süreçte müelliflerin tenkit yöntemlerini ortaya koymadaki amacımız, rivayetlerin sahîhini sakîminden ayırırken onların takip ettiği yöntemin fotoğrafını çekmek ve bunda ne kadar tutarlı olduklarını ortaya koymaktır.

Bölümün sonunda sahîh, zayıf ve uydurma üç haber ele alınacak ve müştehir hadis edebiyâtının önde gelen temsilcilerinden İbn Teymiyye, Zerkeşî, Suyûtî, Sehâvî ve Aclûnî'nin bu konudaki görüşlerine yer verilecektir. Böylece ele alınan haberlerle ilgili yapılan kaynak gösterme, özetleme, düzeltme, gerekçelendirme, hüküm koyma esnasında metinde oluşan gelişme, değişme, özgünlük, tekrar, itiraz, ziyade ve noksanlıklar ortaya konacaktır.

---

[451] es-San'ânî, a.g.e., s. 221, H. No: 1202. Haber hakkında bak. Taberânî, **Mu'cemu'l-Kebîr**, c. XI, s. 188; Deylemî, a.g.e., c. V, s. 461.
[452] Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 91.

1. KUR'AN'IN GENEL PRENSİPLERİNE UYGUNLUK

Bu ilke, bir hadisin sahîh ya da uydurma olduğunu tespit etmek gayesiyle onu Kur'an'ın temel prensiplerine arz etmek şeklinde ifade edilmektedir.[453] Özellikle halk arasında dolaşan ve mahiyeti bilinmeyen haberlerin sıhhati ortaya konurken bu yöntemin neredeyse bütün müelliflerce kullanıldığı görülmektedir. Bu eserlerde Kur'an'a arz yönteminin biraz da sınırları genişletilerek sadece uydurma veya zayıf haberlere değil aynı zamanda sahîh ve hasen haberler ile kelâm-ı kibâr nev'inden sözlere de uygulandığına şahit olmaktayız. Konunun daha iyi anlaşılması için meseleyi iki başlık altında incelemeyi uygun bulduk:

a. Kur'an ile takviye,

b. Kur'an'a Arz.

a. Kur'an'ın esaslarına uyan haber veya sözlerin Kur'an ile Takviyesi:

Kur'an'ın genel esasları ile uyuşan haberlerin Kur'an'a arzı bilinen bir arz yöntemi değildir. Daha ziyade bu tür arzlar; anlamı teyit, ilişkilendirme, fıkhî hükümler çıkartmak vb. amaçlar ile ilgili haberlerin arkasından ayetlerin zikredilmesidir. Sahîh haberlere örnek olarak Aclûnî, **"**أكرم الناس أتقاهم**"** "*İnsanların en üstünü takva sahibi olanlardır*" [454] haberini "*Sizin en üstününüz Allah'tan en fazla sakınanlarınızdır*" ayetine arz eder.[455] Yine Aclûnî, sened açısından zayıf görülen **"**أحب الدين إلى الله تعالى الحنيفية السمحة**"** [456] **"***Allah'ın en sevdiği din kolaylık dini olan*

[453] Keleş, Ahmet, **Hadislerin Kur'an'a Arzı,** İnsan Yayınları, İstanbul, 1999. Bak. Sehâvî, **Fethu'l-Muğîs**, c. I, s. 268-269; İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, **el-Menâru'l-Münîf**, s. 80 vd; Zerkeşî, **el-İcâbe**, çev. Bünyamin Erul, s. 35 vd. ed-Dümeynî, **Hadis'te Metin Tenkîdi Metotları**, s. 102 vd.; Selahattin Polat, **Metin Tenkidi**, İFAV yay. İstanbul 2015, s. 308 vd.; **Hadis Araştırmaları**, s. 186-187; Çakın, **Hadislerin Kur'an'a Arzı Meselesi**, s. 237-262; Kırbaşoğlu, **Alternatif Hadis Metodolojisi**, s. 185 vd.; Yıldırım, Enbiya, **Hadiste Metin Tenkidi**, Otto yay., Ankara, 2015, s. 319 vd.
[454] Buhârî, Enbiya 11, 16, 21, Menâkıb 1; Müslim, Fazâil 44, H. No: 168.
[455] Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 192, H. No: 506. Ayet için bak. Hucurât (49), 13.
[456] İbn Hanbel, c. I, s. 236; Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Kebîr**, c. I, s. 225; c. XI, s. 227; **el-Mu'cemu'l-Evsa**t, c. VII, s. 229.

hanifliktir" haberini " "*Din hususunda üzerinize hiçbir zorluk yüklenmedi*" ayetine arz etmektedir.[457] Fakat bu son arzın maksadı hadisi zayıflıktan kurtarmak ve bir mertebe vermek değildir. Zira hadisteki illetin nedeni metninde değil senedindedir.

Manası Kur'an'a uyan ama hadis olmayan birtakım sözlerin Kur'an mihengine vurulduğuna dair İbn Teymiyye "*Ben mü'minlerdenim, mü'minler ise bendendir*" sözünü Kur'an-ı Kerimdeki "*Mü'min erkekler ve kadınlar birbirlerinin dostlarıdır*"[458] ayeti ile ilişkilendirmektedir.[459] Kur'an'a arz uygulamasının bu türünü "Manası Sahîh" diye Değerlendirilen Haberler" alt başlığında ele almayı düşünüyoruz.

b. Kur'an'ın esaslarına uymayan haber veya sözlerin Kur'an'a arzı:

Hadislerin uydurma olduğunu tespitte yahut onların yanlış anlaşıldığını belirlemede bu tür eserlerde Kur'an'a arz yönteminin kullanıldığını görmekteyiz.

1- Uydurma Haberleri Kur'an'a arz:

İbn Teymiyye başta olmak üzere bu sahada eser yazan musannifler, Kur'an'ın genel prensipleri ile uyuşmayan ve uydurma olduklarını düşündükleri rivayetleri Kur'an'a arz etmişlerdir. İbn Teymiyye "*Ashâbıma sövmek bağışlanmayan bir günahtır*" haberini "*Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını (günahları) dilediği kimse için bağışlar"* ayetine arz etmiş ve haberin bu ayete muhalif olduğunu söylemiştir.[460]

---

[457] Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 51, H. No: 211. Ayet için bak. (Hac (22), 78). Yine Aclûnî, " احترسوا من الناس بسوء الظن" "İnsanlara su-i zanda bulunmaktan kaçının" (Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Evsat**, c. I, s. 189; c. IX, a. 175) haberini "Zannın çoğundan sakının." (Hucurât (49), 13) ayetine arz ederler. Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 55, H. No: 134. Sehâvî de "Allah Teâlâ sizden birinize on günlük yiyeceğini bir günde verir. O kişi tutumlu olursa geri kalan dokuz günü hayır ile yaşar. Şayet tutumlu olmaz ve israf ederse geri kalan dokuz günü zorlukla geçirir" rivayetini, Furkân Süresi 25. Ayetindeki "İkisi arasında orta bir bir yol tutarlar" ile ilişkilendirir. Sehâvî, a.g.e., s. 13, H. No: 217; Deylemî, **Firdevsü'l-Ahbâr**, c. 1, s. 222, H. No: 849.

[458] Tevbe, (9),71

[459] İbn Teymiyye, **Kussâs**, s. 70, H. No: 4; Sehâvî, a.g.e., s. 122, H. No: 190.

[460] İbn Teymiyye, a.g.e., s. 75, H. No: 40; Ali el-Karî, a.g.e., s. 213-4; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 444, H. No: 1445. Ayet hakkında bak. Nisâ (4), 48, 116.

"*Kerim kişi, fasık bile olsa Allah'ın dostudur*" haberini Sehâvî "*aslı yoktur*" diyerek kısaca değerlendirir.[461] Ali el-Kârî ve onu takiben Aclûnî ise haber hakkında: "*Aslı yoktur, mevzûdur zira "Allah çok çok tevbe edenleri sever", "Allah zalimleri sevmez*" *ayetleri ile tezat teşkil etmektedir. Çünkü fasık ya zalimlerdendir ya da kâfirlerdendir*" derken haberi Kur'an'a arz etmişlerdir.[462]

Ali el-Kârî "*Her nebiye 40 yaşından sonra peygamberlik verilmiştir"* haberinin, Hz. Yahya hakkındaki "*Henüz sabi iken ona ilim ve hikmet verdik*" ve Hz. Yusuf hakkındaki "*Biz Yusuf'a: And olsun ki sen onların bu işlerini onlar farkına varmadan haber vereceksin*" ayetlerine muhalif olduğunu söylemiştir.[463]

Gazzî ve Aclûnî, İbn Ömer'den merfû olarak nakledilen "إن الميت يعذب ببكاء أهله عليه" "*Ailesinin ağlaması ile ölü azap çeker*" haberini Hz. Aişe'nin "*Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez*" ayetine arz ettiğini haber veririler. Hz. Aişe, rivayeti ilk defa nakleden Hz. Ömer'in yanlış duyduğunu, aslında Allah Resûlü'nün (sav) "*Allah, ailesinin ağlaması sebebiyle kâfirin azabını artırır*" buyurduğunu söylemiştir.

---

[461] Sehâvî, a.g.e., s. 365, H. No: 798.

[462] Ali el-Karî, a.g.e., s. 266; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 111, H. No: 11926. Ayet hakkında bak. Nisâ (4), 48, 116. Gazzî "**العائد إلى الزاد كالعائد إلى رحمة الله**" "*Yemeğe tekrar dönmek Allah'ın rahmetine dönmek gibidir*" sözünün her ne kadar insanların arasına çokça söylense de hadis olmadığını zira doyduktan sonra yemeğe tekrar döneminin mekruh hatta haram olduğunu, Yüce Allah'ın da "*Yiyiniz, içiniz ama israf etmeyiniz*" (A'raf (7), 31) buyurduğunu haber verir. Bak. Gazzî, a.g.e., s. 276, H. No: 1074; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 67-8, H. No: 1761. Yine Sehâvî "Garipler peygamberlerin mirasçılarıdır. Allah her peygamberi yalnız kendi kavminden başkasına gönderir." haberinin batıl olduğunu söyler. (Sehâvî, a.g.e., s. 342, H. No: 725). Ali el-Karî ise bu haberin "Biz Nuh'u kavmine gönderdik." (Nuh (71), 1), "Semud kavmine de kardeşleri Salih'i gönderdik" (A'raf (7), 73), "Her peygamberi yalnız kendi kavminin dili ile gönderdik" (İbrahim (14), 4) ayetlerine muhalif olduğunu, Hz. Peygamber'in de hicretten sonra gurbete çıktığını söyler. Ali el-Karî, a.g.e., s. 250; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 77-78, H. No:1800. "Dikkat ediniz! Mehirde aşırı gitmeyiniz" haberinin Kur'an'a arzı için bak. Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 269, H. No: 844;

[463] Ali el-Karî, a.g.e., s. 309, 310; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 194. Ayetler için sırası ile bak. Meryem (19), 12; Yusuf (12), 15.

Hz. Aişe hadisin İbn Ömer'in aktardığı gibi olmadığını ayete arz ederek beyan etmiştir.[464]

2- Zayıf veya Hasen seviyedeki hadisleri Kur'an'a arz:

"*Zenci, aç kaldığında hırsızlık, karnı doyunca zina yapar*"[465] rivayeti hakkında Sehâvî; haberin Taberânî'nin Evsat'ında, İbnu'l-Cevzî'nin Mevzûât'ında ve İbn 'Adiy'in el-Kâmil'inde geçtiğini, hadisin Sudanlı, Habeşli, siyahi gibi değişik isimlendirmelerle gelen varyantlarını zikredip bu rivayetlerin birbirini desteklediğini, hadisin Bezzâr'ın Müsned'inde geçen senedinin "hasen" olduğunu söylemektedir. Arkasından "İmamız eş-Şafiî bu hadisi tasdik etmektedir" demekte ve peşinden de Beyhakî'nin Menâkıb'inden nakille İmam Şâfiî'nin yaşadığı bir olaydan sonra hadisi hatırladığını ve olayı bu hadisle tevil ettiğini söylemektedir.[466] Metin açısından belli bir ırkı ve rengi kötüleyen bu hadisin nasıl sened açısından "hasen" görüldüğü ve özellikle mezhep tarafgirliği içerisinde itimada layık bulunduğu ayrıca düşünmeye değerdir. Günah gibi insana özgü bir halin belli bir ırka veya renge has kılınması doğru değildir. Çünkü insanın yapısında bulunan nefis, ona iyilik ve kötülük yapmayı ilham eder. Dünya hayatının cazibesi, kötü örnekler ve şeytanın tahriklerinden herkes etkilenir. Bu manası ile günahın rengi, dili ve cinsiyeti olması mümkün değildir.[467] Sehâvî yanında Suyûtî, Gazzî ve Aclûnî de benzer değerlendirmeler yaptıkları ve

---

[464] Gazzî, a.g.e., s. 123-4, H. No: 438 Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 257-8, H. No: 795. Haber için bak. Buhârî, Cenâiz 23; Müslim, Cenâiz 23. Ayetler için bak. (Necm (54), 38; En'âm (6), 164; İsrâ (17), 15; Fâtır (35), 18; Zümer (39), 7. Ayrıca bak. Zerkeşî, **el-İcabe**, s. 143-18.

[465] Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Evsat**, c. IV, s. 232, H. No: 4061

[466] Bir seferinde el-Müzenî ile İmâm Şâfiî camide, uyuyanlar arasında kölesini araştıran bir adam görürler. İmâm Şâfiî, el-Müzeni'ye, adama gidip "Bir gözü kör, siyah kölen bulundu" diye haber vermesini söyler. Arkasından adam İmâm Şafiî'ye kölesinin nerede olduğunu sorar. İmâm Şâfiî, ona kölesinin hapiste olduğunu söyler. Hapishaneye giderler ve odamı orada bulurlar. el-Müzenî şaşkın bir halde olanları takip ederken İmâm Şâfiî'ye bunu nerden bildiğini sorar. O, bu hadisi hatırladığını ve arkasından olayı hadisle tevil ederek sonuca ulaştığını haber verir. Bak. Sehâvî, a.g.e., s. 135-37, H. No: 220.

[467] Ayetler için bak. Tin (91), 7-10; Yusuf (12); 53, Kâf (50), 16; Necm (53), 23; Al-i İmran (3), 14, 185; En'âm (6), 116; Furkan (25), 27-29; A'raf (7), 14-18; Hicr (15), 36-42.

haberi sırf senedi itibari ile tahric ettikleri görülmektedir.[468] Hadis hakkında yaptığımız araştırmada; İbnu'l-Kayyîm, "*Habeş ve Sudanlıları zemmeden bütün hadisler yalandır*" başlığı altında bu haberi aktarmakta,[469] Molla Aliyyü'l-Kârî, hadisi Mevzûât'ında zikretmekte,[470] yukarıda beyan edildiği gibi İbnu'l-Cevzî haberin mevzû olduğunu söylemektedir. Ayrıca bu rivayetin kaynaklarda hadis olarak değil atasözü olarak kullanıldığı görülmektedir.[471]

Hakkında çeşitli hükümler verilen "*Zinadan doğan çocuk, cennete giremez*"[472] haberinde ise Sehâvî rivayetin geçtiği kaynakları ve senedinde cerhe uğramış râvî olup olmadığına dair değerlendirmelerinin ardından "İbnu'l-Cevzî ve İbn Tahir bu hadisin mevzû olduğunu ve senedinin ceyyid olmadığını iddia etmişlerdir" demektedir. Aynı zamanda haberin zahiri manasıyla doğru olmadığını söyleyen Sehâvî, İbn Hacer'in haber hakkında yaptığı tevillere yer verir.[473] Gazzî ise hem yapılan tevilleri doğru bulmamakta hem de habere "sahîh değildir" demektedir.[474] Aclûnî ise haberi eserinde iki yerde değerlendirir; ilkinde Gazzî gibi "aslı yoktur" derken ikincisinde ise Sehâvî'nin yorumlarını olduğu gibi alır ve haberin mevzû olmadığını söyler.[475] Bu aslında Aclûnî için bir çelişkidir. Bunun yanında Kur'an ve sünnetin genel prensipleri ile çelişen bu haberin yukarıdaki rivayette olduğu gibi metin tenkidine tutulmadığı

---

[468] Suyûtî, **el-Câmiu's-Sağîr**, c. I, s. 453**; el-Leâli**, c. I, s. 406; Zürkânî, **Muhtasar**, s. 84, H. No: 199; Gazzî, a.g.e., s. 114, H. No: 399; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 226, H. No: 693.
[469] İbnu'l-Kayyîm, Ebû Abdullah Muhammed (ö.751), **el-Menâru'l-Münîf fi's-Sahîhi ve'd-Daîf**, tah. Abdulfettah Ebû'l-Ğudde, Mektebetü'l-Matbuâtu'l-İslamiyye, Haleb, 1403, s. 101, H. No: 185.
[470] Aliyyü'l-Karî, Nureddin Ali b. Muhammed, **el-Esrâru'l-Merfuâ fi'l-Ahbâri'l-Mevzûâti'l-Ma'rûf bi'l-Mevzûati'l-Kübrâ**, tah. Muhammed es-Sabbâğ', Dâru'l-Emsile, Beyrut, 1971, s. 464.
[471] Araplarca bir kişinin hilekârlığını ve çirkinliğini ifade etmek için "Zenci gibi, aç kaldığında hırsızlık yapar, karnı doyunca zina yapar" ifadesi atasözü olarak kullanılmaktadır. Bak. Neysâburî, **Mecmau'l-Emsâl**, c. II, s. 171. Kanaatimizce bu tür değerlendirmeleri kültürün bir parçası olarak görmek daha uygun olacaktır. Zira açık naslar ile kültür çatıştığında asıl olan naslardır. (Bak. Hucurât Sûresi (49), 13; Müslim, el-Birr 32,33,34, H. No: 2564, s. 1127)
[472] Darimî, Eşribe 5, H. No:2093; İbn Hibbân, **Sahîh**, c. VIII, s. 375.
[473] Sehâvî, a.g.e., s. 536, H. No: 1320; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 372, H. No: 3114.
[474] Gazzî, a.g.e., s. 562, H. No: 2366.
[475] Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 339, H. No:2918. Ayrıca bak. İbnu'l-Cevzî, a.g.e., v. III, s. 109-112; Firuzâbâdî, **Sifri's-Saâde**, s. 211.

görülmektedir. Aslında İslam dininde sorumluluklar bireyseldir ve Hristiyanlıkta olduğu gibi nesilden nesle suçun intikali şeklinde aslî günah diye bir anlayış da yoktur. Bu manada haber "*Hiç kimse başkasının günahını yüklenmez*"[476], "*herkes kendi kazandığının kefilidir*" [477] gibi ayetler ile çelişmektedir. Ayrıca yapılan tevillerde de suçun veled-i zina tarafından işlenmesi durumunda haberin doğru olacağı ifade edilmektedir. Bu yoruma da katılmak mümkün değildir. Öncelikle günahın aslî sebebi nesep veya insanların sosyal statüsü değildir. Günaha girme ihtimali insan tabiatının kendisinde var olan tabii bir durumdur ve her insanın yanlışa düşme imkânı vardır. Masum olmak veya günahkâr olmak belli bir zümreye veya nesebe has kılınmamıştır. Müellifler burada senedi esas almışlar ve buna göre bir sonuca varmışlardır. Aclûnî'nin düştüğü ikilemin de en büyük sebebi budur.

Kur'an ile çeliştiği bizzat musannifler tarafından ifade edilen "*Kadınlarla istişare edin, onlara muhalefet edin*" rivayeti de sanırız bu konuda zikre değerdir. Sehâvî, rivayetin merfû bir varyantının olmadığını buna karşın İbn Lâl (ö.398/1008) ile Deylemî'nin (ö. 509/1115) eserlerinde Enes'ten (ra) merfû olarak gelen bu manada "*Sizden biriniz istişare yapmadan işe koyulmasın. Eğer istişare yapacak kimse bulamaz ise bari bir kadınla istişare yapsın, arkasından da ona muhalefet etsin. Zira ona muhalefette bereket vardır*" [478] haberinin var olduğunu söyler.[479] O, bu haberin de senedinin zayıf olduğunu, bu babda Hz. Aişe'den merfû olarak gelen *"kadınlara itaat, pişmanlıktır*"[480] haberi ile Ebû Bekre'den gelen "*Kadınlara itaat eden erkekler, helak*

[476] el-En'am (5), 6; İsrâ (17), 15; Fâtır (35), 18, Zümer (39), 17.
[477] el-Müddessir (74), 38; Necm (53), 39-41.
[478] Deylemî, a.g.e., c. V, 122, H. No: 7683.
[479] Sehâvî, a.g.e., s. 290-291, H. No: 583.
[480] Kuzâî, **Şihâb**, s. 69, H. No: 156.

oldular"[481] haberinin var olduğunu ve İbnu'l-Cevzî'nin Hz. Aişe rivayetini Mevzûât'ına almasını doğru bulmadığını ifade eder. Arkasından Sehâvî, haberin Kur'an ve sünnetin genel ilkeleri ile çeliştiğini düşünmüş olmalı ki: "Hudeybiye Sulh'una dair kıssada geçtiği gibi Allah Resûlü (sav) Ümmü Seleme (ra) ile istişare etmiştir. Ümmü Seleme (ra) faziletli ve zeki bir kadın olduğu için haber faziletli kadınlarla istişareye delil olmuştur. Hatta İmamu'l-Harameyn (ö.478/1075) bu konuda; "Ümmü Seleme'den (ra) başka görüşünü ifade edip de bunda isabet etmiş olan bir başka kadın bilmiyoruz" demektedir. Bir kısım insanlar Hz. Musa ile ilgili kararda Hz. Şuayb'ın kızıyla istişare yapmasını delil getirerek bu rivayeti tenkit ettiler" şeklinde görüşünü ifade etmektedir.[482] Sehâvî, hadisin sened itibari ile şahitler bulmasından dolayı hasen seviyesine çıktığını kabul etmektedir. Hasen seviyesinde olan bir hadis ile ayet çeliştiğinde ise ona göre en doğru olan yol ayetin te'vil edilmesidir.

Bir başka müellif Gazzî ise Sehâvî'nin sözlerini buraya kadar nakleder arkasından şöyle eder: *"Bende derim ki: "Hz. Musa ile ilgili kararda Firavunun hanımı da şöyle demiştir: "Onu öldürmeyin belki bize faydası olur"* [483] Gazzî bu son sözünde haberi Kur'an'a arz etse de daha önce Sehâvî'nin değerlendirmelerine bir itiraz getirmez. Anlaşılan o ki Gazzî, Hz. Asiye'yi faziletli kadınlar arasında sayarak ayeti o da te'vil etmektedir.

---

[481] İbn Hanbel, a.g.e., c. V, s. 45; el-Hâkim, **el-Müstedrek**, c. IV, s. 323, H. No: 7789; Bezzâr, a.g.e., c. IX, s. 137, H. No: 3692; Taberânî, **Mu'cemu'l-Evsat**, c. I, s. 135, H. No: 425.

[482] Sehâvî, a.g.e., s. 290-291, H. No: 583. Sehâvî'nin değerlendirmesinin Arapça metnini burayı almayı uygun bulduk. " **وقد استشار النبي أم سلمة رضي الله عنها كما في قصة صلح الحديبية وصار دليلا لجواز استشارة المرأة الفاضلة لفضل أم سلمة ووفور عقلها حتى قال إمام الحرمين لا نعلم امرأة أشارت برأي فأصابت إلا أم سلمة كذا قال وقل استدرك بعضهم عليه ابنة شعيب في أمر موسى عليهما السلام في آخرين**"

[483] Gazzî, a.g.e., s. 240-241, H. No: 933.

En son Aclûnî, Sehâvî ve Gazzî'nin yukarıdaki yorumlarına yer verdikten sonra şöyle der: "*Bundan dolayı Allah Teâlâ erkeği eşinin üzerine, eşini de sadece kendisi üzerinde otorite sahibi yaptı. Kur'an'da erkekleri idareciler, eşi de hanım efendi olarak isimlendirdi. Bunun zıddına hareket eden kişi Allah'ın nimetine nankörlük etmiş olur."*[484]

Aslında Hz. Aişe'den merfû olarak nakledilen *"kadınlara itaat, pişmanlıktır*" rivayeti hakkında mevzû hükmü verilmiştir.[485] Ebû Bekre'den gelen "*Kadınlara itaat eden erkekler,*

helak oldular" haber ise sened itibari ile zayıftır[486] ve tenkitten kurtulamamıştır.[487] Bununla beraber rivayetin kadınlarla istişare edilmemesi ile ilgili haberlere delil getirilmesi uygun değildir. Ayrıca Enes rivayeti de zayıftır.[488] Kur'an-ı Kerim'de süt emzirme ile ilgili "*Eğer anne ve baba birbiriyle istişare ederek çocuğu memeden kesmek isterler ise, kendilerine (süresinden önce süt emzirmeyi kesme konusunda) günah yoktur"* ayetinde kadınlar ile istişare edilebileceği belirtilmektedir.[489] İlgili haber bu ayet ve yukarıdaki Ümmü Seleme rivayeti ile de çelişmektedir.

Görüldüğü gibi bu sahada eser yazan müellifler haberleri sened itibari ile değerlendirmişlerdir. Eğer haber senedi itibari ile uydurma ise ve Kur'an'ın genel ilkeleri ile çelişiyor ise bu haberleri Kur'an'a arz ederek tenkit etmişlerdir. Fakat zayıf

---

[484] Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 3, H. No: 1529.
[485] el-'Ukaylî haberin batıl olduğunu söyler. Bak. el-'Ukaylî, **ed-Duâfa**, c. IV, 74, H. No: 1628; İbn 'Adiy haberi nakleden Süleyman b. Ebi Kerîme'nin hadislerinin tamamının münker olduğunu haber verir. Bak. İbn 'Adiy, **Kâmil**, c. III, s. 262; İbnu'l-Cevzî, mevzû olduğunu söyler. Bak. İbnu'l-Cevzî, a.g.e., c. II, s. 273.
[486] Münâvî, **Feyzu'l-Kadîr**, c. VI, s. 460-461.
[487] Bu ve benzeri haberler hakkında yapılan değerlendirmeler için bak. Azimli, Mehmet, "Kadınların İdareciliği konusundaki Rivayet Tarihsel Bağlamda Eleştirel Bir Yaklaşım", **İslamî Araştırmalar Dergisi**, c. XV, S. 3, 2002, s. 417-422.
[488] Münâvî, a.g.e., c. VI, s. 460-461; Şevkânî, **el-Fevâîd**, c. I, s. 130.
[489] Bakara (2), 233.

veya kendi ölçülerinde hasen yahut sahîh ise ve Kur'an'ın genel prensipler ile çelişiyor ise o zaman ayeti te'vil etmişler ve hadisi kurtarmaya çalışmışlardır.

Konumuzla ilgili olduğunu düşündüğümüz müştehir hadis olarak yer verilen "*Size benim hadisim olarak rivayet edilen doğru bir söz duyduğunuz zaman, - onu ben söylemiş olayım veya olmayayım- kabul ediniz*"[490] haberine ve bununla ilgili yapılan yorumlara da burada kısaca değinmek yerinde olacaktır. Habere ilk defa eserinde değinen Sehâvî, rivayetin Ebû Hureyre'den merfû olarak nakledildiğini; Dârekutnî'nin haber hakkında "çok zayıf", el-'Ukaylî'nin ise "Sahîh bir isnadı yoktur" dediğini söyler. Sehâvî haber hakkındaki değerlendirmesine şöyle devam eder: "Ben de derim ki: haberin Taberânî'nin el-Mu'cemu'l-Kebîr'indeki Ebû Salim-el-Vedîn- Salim b. Abdillah b. Ömer- İbn Ömer zincirinde gelen tariki: "*Yahudiler Hz. Musa'yı (onun sözlerini) araştırmada aşırı gittiler, bunları çoğalttılar, azalttılar ve küfre girdiler. Hristiyanlar, Hz. İsa'yı (onun sözlerini) araştırmada aşırı gittiler, bunları çoğalttılar, azalttılar ve küfre girdiler. O halde benim sözlerimi araştırın. Size bir hadisim gelirse onu Kur'an'a arz edin. Eğer Allah'ın kitabına uygun ise ben onu söylemişimdir, yok değilse o ben onu söylememişimdir*"[491] şeklindedir. Bu hadis hocama (İbn Hacer'e) soruldu da o: "*Birçok tarikten gelse bile tenkitten kurtulamamıştır*" demiştir. Beyhakî bu haberin tariklerini Medhal'in girişinde toplamıştır." [492] Aclûnî ise Sehâvî'nin değerlendirmelerini kendisi de kullanmış, bu ön değerlendirme sonrası haber hakkında es-Sağânî'nin mevzû hükmü verdiğini beyan etmiştir.[493] Aclûnî'nin açıklaması burada

[490] Dârekutnî, **es-Sünen**, c. V, s. 371-372, H. No: 4474; el-'Ukaylî, **ed-Duâfa**, c. I, s. 32; İbnu'l-Cevzî, **Mevzûât**, c. I, s. 420; Sehâvî, a.g.e., s. 56, H. No: 59. Ayrıca bak. Kandemir, a.g.e., s. 175.
[491]Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Kebîr**, c. XII, s. 316, H. No: 13224.
[492] Sehâvî, a.g.e., s. 56-57, H. No: 59.
[493]Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 86, H. No: 220.

biter ama o Sehâvî'nin bu konudaki son sözlerine eserinde yer vermez. Bu yönü ile Aclûnî haberin mevzû olduğu kanaatindedir.

Sehâvî ise sözlerine şöyle devam etmektedir: "Bu haberin manası "Eğer bazı tariklerle gelen sözün (hakka) hamledilmesi mümkün olursa (onu alın). Değilse o zaman onu terk edin." Buna göre hazfın takdiri "değilse muhalif olması halinde terk edin" şeklindedir. Bu söz eğer nassa uygun ise, fıkhî bir istınbâta uygun ise, özel veya genel bir şeye uygun ise o zaman birinci kısmın kapsama girer ki (kabul edilir.) Bu tür haziflere "Resûl size neyi getirmiş ise onu alınız" [494] ayeti delildir. Ayete göre Hz. Peygamber'den naklen sabit olan bir şey de Allah'tan indirilmiş olan Kur'an'ın emri gibi geçerlidir."[495]

Sehâvî değerlendirmesinde haberin sahîh bir varyantının olmadığını kabul etmekle birlikte, haber hakkında mevzû dememekte hatta yaptığı yorumda hadisi kabule yakın bir tavır sergilemektedir. Müellif bu son durumda hakka muvafık olan her haberin Hz. Peygamber'in sözü olmaya uygun düşeceği gibi bir sonuca ulamıştır ki bunu kabullenmek mümkün değildir. Sehâvî bu görüşlerinde yalnız değildir. Daha önce İbn Hacer el-Kavlü'l-Müsedded'de aynı haber hakkında "Haberin bütün tariklerinin toplamından anlaşılan hadisin bir aslı olduğu ve mevzû olmadığıdır" demekte ve öğrencisi Suyûtî'nin yalancılıkla itham edilen hadisin râvîlerinden Yezid b. Rebîa' (ö.161 veya 170) hakkındaki tezkiyesine yer vermektedir. Aynı zamanda İbn Hacer de haberin manası konusunda Hakîm et-Tirmizî'nin şu yorumunu aktarır: "Her kim Peygamber'den (sav) sonra hak olan bir şey söyledi ise Allah Resûlü (sav) bu sözü onun söylediği bu lafz-ı mahsûsa ile söylemese bile ondan daha önce söylemiştir. Zira Hz. Peygamber o sözün aslını öz olarak getirmiştir. "İster onu söyleyeyim ister

[494] Haşr, 7
[495] Sehâvî, a.g.e., s. 56-57, H. No: 59,

söylemeyeyim onu tasdik edin" sözü "Benden rivayet edilen bu lafız ile söylememiş olsam bile" manasınadır." [496] Tabii ki bu son yorum hadislerin sened ve tariklerini toplayan, senedin zincirindeki her bir râvî hakkında adalet ve zabt yönü ile değerlendirme yapan ve bu şekilde haberin sahîh olduğuna, sened olarak Hz. Peygamber'e ulaşıp ulaşmadığına hüküm vermeye çalışan ehl-i hadisin gayretlerini boşa çıkartmaktadır. Ayrıca nice manası doğru sözün uydurma olduğu da bir başka gerçektir.[497] Bu yönü ile haber zaten sahîh olmadığı gibi bu konuda yapılan yorumların da hadis olmadığı halde kelâm-ı kibâr nev'inden birçok sözün hadisleşmesine kapı aralayabileceğinden dolayı kabul edilmesi mümkün değildir.

2. SÜNNETE UYGUNLUK

Bu kaide, hadislerin, meşhûr olan sünnete arz edilerek sıhhatinin kontrol edilmesi manasına gelmektedir. Meşhûr sünnetler Hz. Peygamber'den günümüze kadar yüzyıllarca nesilden nesle kitlesel rivayet yolu ile nakledilen ve Müslüman bireyin ve toplumun kimliğini oluşturan uygulamalar olup bu konuda İslam âlimleri arasında bir ihtilaf olmamıştır. [498]

Bu konuda Sehâvî "*Çarşıda yemek yemek, basitliktir*" [499] haberinin İbn Ömer'in "*Biz Allah Resûlü (sav) yürürdük de ayakta iken yemek* yerdik" [500] rivayetiyle muarız görür.[501] Yine Sehâvî "*Sünnet merasimini gizli yapınız, nikâhı ise ilan ediniz*"

---

[496] İbn Hacer, el-Askalânî, el-**Kavlü'l-Müsedded**, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire, 1401, c. I, s. 87-88.Hakîm et-Tirmizî'nin sözünü metni şu şekildedir: **"** إن من تكلم بعد الرسول صلى الله عليه و سلم بشيء من الحق فالرسول صلى الله عليه و سلم سابق إلى ذلك القول وإن لم يكن تكلم بذلك اللفظ المخصوص لأنه صلى الله عليه و سلم أتى بأصله مجملا فقوله صدقوا به قلته أو لم أقله أي إن لم أقله بذلك اللفظ الذي حدث به عني"

[497] İbn Teymiyye, **Mecmûu'l-Fetâvâ**, c. VI, s. 409-410.

[498] Sehâvî, **Fethu'l-Muğîs**, c. I, s. 268-269; İbnu'l-Kayyim, el-**Menâr**, s. 56-7; el-Hatîb, **el-Kifâye**, s. 472; Zerkeşî, **el-İcâbe**, tah. Bünyamin Erul, Muhakkikin önsözü bak. s. 59-63; Polat, **Hadis Araştırmaları**, s. 209-213; Kırbaşoğlu, **Alternatif Hadis Metodolojisi**, s. 216-223; Yıldırım, **Hadiste Metin Tenkidi**, s. 336-344.

[499] Taberânî, **Mu'cemu'l-Kebîr**, c. VIII, s. 249, H. No: 7977

[500] Tirmizî, Eşribe, 11, H. No: 1880; İbn Mâce, Et'ıme 24, H. No: 3300.

[501] Sehâvî, a.g.e., s. 104, H. No: 160.; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 110, No: 1927.

haberinde rivayetin aslı olmadığını, rivayetin Buhârî'nin Edebü'l-Müfred'inde "Sünnete Davet" ile "Sünnette Eğlence" şeklinde açılan bâblarda geçen "sünnetin ilan edilmesine" dair haberler ile çeliştiğini söyler.[502] Bununla beraber müellif Beyhakî'de rivayet edilen "*Allah Resûlü (sav) Hasan ve Hüseyin için akika kesti ve yedi gün sünnet yemeği verdi*"[503] rivayetinde bahsedilen uygulama ile tezat teşkil ettiğini söyler.[504] Aclûnî "*Mescitte dünya kelâmı konuşan kimsenin Allah amelini- başka rivayette kırk yıllık amelini- boşa çıkarır*" haberinin değerlendirmesinde es-Sağânî'nin haberi "Bilakis, sahâbe-i kiram mescitte iken bazı zaman konuşurlar, bazı zaman alışveriş yaparlar ve bazı zaman da uyurlardı" sözleri ile tenkit ettiğini haber vermektedir.[505]

Zayıf haberler ile ilgili olarak *"Üç kişiye ziyaret yapılmaz: göz hastasına, diş hastasına ve iltihaplı yarası olana*"[506] rivayetinde Zerkeşî haberin "*Zeyd b. Erkâm gözünden rahatsız olduğunda Allah Resûlü (sav) onu ziyaret etti*" şeklindeki uygulama ile çeliştiğini söylemektedir. Aynı zamanda o, el-Münzirî'nin: "Baygınlık hali göz hastalığından daha şiddetlidir. Hâlbuki Allah Resûlü (sav), Cabir'in (ra) baygınlık hali geçinceye dek onun evinde oturdu. Bu aslında bir delildir." şeklindeki sözlerine yer verir.[507] Fakat Sehâvî, sayılan hastaların ziyaret edilmesinin yasak olduğuna dair haberi zayıf da olsa muteber görmektedir. Zira o: "*Eğer yasak sabit ise şöyle anlamak mümkündür: bu yasak, hastalık sahibinin çoğu zaman ağrısının kesilmediği ve sızılarının devam ettiği zamanla ilgilidir*" [508] şeklinde kanaatini bildirmek sureti ile Zeyd b. Erkâm ile ilgili haberi te'vil eder. Aslında Sehâvî'nin genel tavrını "hadis zayıf

[502] Buhârî, **Edebü'l-Müfred**, s. 426, 427.
[503] Beyhakî, **Sünen**, c. VIII, s. 324, H. No: 17341
[504] Sehâvî, a.g.e., s. 48, H. No: 43.
[505] Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 240-1, H. No: 2440.
[506] Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Evsat**, c. I, s. 55, H. No: 152.
[507] Zerkeşî, a.g.e., Ahkâm 7, s. 48.
[508] Sehâvî, a.g.e., s. 71, H. No: 94; s. 197-198, H. No: 356. Konu hakkında yazdığı müstakil cüz için bak. Sehâvî, **Fetâvâ'l-Hadîsiyye**, s. 44, H. No: 7.

bile olsa, bir değeri vardır, çelişirse te'vile gidilmeli ama ihmal edilmemelidir" şeklinde özetleyebiliriz. Gazzî doğrudan haberin zayıf olduğunu söylemiş ve gerekçe göstermeden Sehâvî'nin teviline yer vermiştir.[509] Aclûnî ise haberi iki ayrı yerde ele almış; Zerkeşî'nin ve Sehâvî'nin değerlendirmelerini yorum katmadan özetlemiştir.[510]

Aynı şekilde Aclûnî, "*Hasta ziyareti üç günden sonradır*"[511] haberinde Zerkeşî'nin ve Sehâvî'nin değerlendirmelerine ve Sehâvî'nin "Hadisin verilen tarikleri birbirini takviye etmektedir, bundan dolayı bir topluluk bu hadisin gereğini yerine getirmişlerdir"[512] sözüne atıf yapar. Sonra Aclûnî şöyle demektedir: "Fakat sahîh olan hasta ziyaretinin ilk gün yapılmasıdır. Taberânî el-Evsat'ta İbn Abbâs'ın: "Hasta ziyareti ilk gün sünnettir. Bundan sonrası ise nafiledir" dediğini rivayet eder. Aynı şekilde Bezzâr, Nadr hadisini "bundan fazlası ise nafiledir" lafzı ile rivayet etmiştir. Bu mesele hakkındaki sahîh hadislerde olduğu gibi bu rivayetteki "Sünnet" sözü ile Allah Resûlü'nün (sav) sünneti kast edilmiştir. Onun sünnet olan ziyaretten muradı muhtemelen tekildi kesin ifadelerle söylediği "ilk gün yapılan" ziyarettir"[513] diyerek Allah Resûlü'nün sünnetinde ziyaretlerin ilk gün olduğunu fakat üç günden sonra yapılan ziyaretin de nafile olabileceğini ifade ederek haberi te'vil eder.

3. SAHİH HADİSLERE UYGUNLUK

Müştehir hadis sahasına eser yazanların başvurduğu başka bir tenkit yöntemi hadislerin daha kuvvetli hadislere arz edilmesidir. Buna dair ilgili eserlerde örneklere rastlamaktayız.

---

[509] Gazzî, a.g.e., s. 163, H. No: 589.
[510] Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 116, H. No: 322; c. I, s. 323, H. No: 1031.
[511] İbn Mâce, Cenâiz 1, H. No: 1437; Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Evsat**, c. IV, s. 18, H. No: 3503; **el-Mu'cemu's-Sağîr**, c. I, s. 293; Beyhakî, **Şuabu'l-Îmân**, c. VI, s. 514, 542;
[512] Benzer değerlendirmeler için bak. İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. X, s. 113.
[513] Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 75, H. No: 1796. Başka örnekler için bak. Aclûnî, "*Hacamat yapanın kazancı kirlidir*" haberini Allah Resûlü'nün (sav) hacamat yaptırdığı ve ücretini ödediğine dair rivayetlere ters düştüğünü söyler

1- Uydurma veya çok zayıf haberlerin sahîh hadisler arz edildiği konusunda "*Mihrin en azı, on dirhemdir*" haberi örnek verilebilir. Sehâvî, haberin senedi itibari ile bir tarikinin çok zayıf diğer tarikinin de mevkuf olduğunu söyler. Arkasından bu haberin Müttefekun aleyh olan "*Demirden bir yüzük olsa bile bulmaya çalış*" hadisi ile muarız olduğunu haber vererek ilk rivayeti kabul etmez.[514] Sehâvî, Zemahşerî'nin tefsirinde geçen "*Hızlı yürüme Mü'minin onurunu zedeler*"[515] rivayetinin, Hz. Ömer'in yürüyüş âdetinin hızlı olduğuna dair haber ile çeliştiğini haber verir.[516]

2- Zayıf görülen haberlerin sahîh hadislere arzına örnek olmak üzere "*Hz. Peygamber'in anne babasının ona iman etmesi için diriltilmesi*"[517] haberini zikredebiliriz. Haber hakkında önce Zerkeşî "Bunu bazıları zayıf bir senedle rivayet ettiler, el-Kütübü's-Sitte'de buna dair bir şey yoktur" diyerek haberin aslî kaynaklarda geçmediğini ve zayıf olduğunu söylemiştir.[518] Suyûtî ise ed-Dürer'de bu konuda yazılan İbn Şahin'in (ö.385/995) en-Nâsih ve'l-Mensûh'una işaret etmekte ama haber hakkında yorum yapmamaktadır.[519] Sehâvî, İbn Kesîr'in "Her ne kadar Allah'ın kudreti ile bu durum ile mümkün olsa da haber münkerdir. Fakat rivayet, es-Sahîh'te sabit olan hadis ile çelişmektedir" görüşünü aktarır ama bahsedilen sahîh haberin detayına girmez. Sonra Vâhidî'nin (ö.468/1076) el-Vasît'inden nakille Hz. Cebrâil'in, Allah Resûlü'nü (sav) anne babasının kabrine götürdüğünü, onların durumunu öğrenmek isteyince kendisine "*Sakın cehennem ashabı hakkında sorma*"[520] ayeti

[514] Sehâvî, a.g.e., s. 535. H. No: 1312, Ayıca konu hakkında yazdığı müstakil cüz için bak. Sehâvî, **Fetâvâ'l-Hadîsiyye**, s.59, H. No: 10.
[515] İbn Hibbân, **el-Mecrûhîn**, c. III, s. 80, H. No: 1138; İbn 'Adiy, **el-Kâmil**, c. V, s. 72, H. No: 1251; Deylemî, a.g.e., c. II, s. 334, H. No: 3508.
[516] Sehâvî, a.g.e., s. 281, H. No: 558. Haber hakkındaki değerlendirmeler için bak. Bak. Elbânî, **es-Silsiletü'd-Daîfe**, c. I, s. 132.
[517] Habere dair değerlendirmeler için bak. İbn Kesîr, **Tefsir**, c. I, s. 162.
[518] Zerkeşî, a.g.e., s. 175. Cüz için bak. Sehâvî, **Fetâvâ'l-Hadîsiyye**, s.59, H. No: 10.
[519] Suyûtî, **ed-Dürer**, s. 218, H. No: 481
[520] Suyûtî, a.g.e., s. 218, H. No: 481

indiğini haber verir. Sehâvî'nin bu konuda ulaştığı sonuç ise bir dönem Eşrefiyye Dârülhadis'inin de idareciliğini yapan ve rivayet zayıf olsa bile anne babasının Allah Resûlü'ne (sav) iman etmek üzere diriltildiğini ifade etmek üzere bu konuda bir şiir yazan Hafız İbn Nasıruddîn'in (ö.843/1432) görüşüdür.[521] Aclûnî ise Sehâvî'nin bıraktığı yerden sözü alır belki de kitabın en uzun tahricini bu rivayet hakkında yapar. Aclûnî, bu rivayet ile çelişen İmam Müslim'de yer alan "*Bir adam geldi ve Ey Allah'ın Resûlü (sav) babam nerededir? diye sordu. Allah Resûlü (sav) "ateşte" dedi. Akasını dönünce adamı çağırdı ve ona "babam da baban da ateştedir" diye cevap verdi*" [522] haberinin detayına girer. Ona göre hadis sened itibari ile uydurma değildir ve reddedilemez. En doğru yol Müslim rivayetini te'vil etmektir. O da hadisin tevilinde Suyûtî'nin görüşlerine uzun uzun yer verir, nihayetinde Hz. Peygamber'in anne babasının af edildiği sonucuna varır.[523] Meselenin Fetâvâ kitaplarına kadar girmesi, hakkında müstakil cüzler yazılmış olması bu tartışmaların Sehâvî ve Suyûtî ile beraber biraz daha derinleştiğini düşündürmektedir.[524] Bu konuda farklı düşünen âlimler de vardır. İbn Kesîr, "hadis münkerdir, derken, Zehebî ise mevzû olduğu kanaatindedir.[525] Yine Ebû Hanîfe ile Ali el-Kârî haberin mevzû olduğunu haber vermişlerdir.[526] Bizi ilgilendiren kısmı ile musannifler sahîh haberler ile çelişen zayıf haberleri senedleri itibari ile bir mertebeye ulaştıkları için tenkit etmemişler onun yerine sahîh hadisleri te'vil etmeyi tercih etmişlerdir.

---

[521] Sehâvî, a.g.e., s. 44, H. No: 37.
[522] Müslim, İman 88, H. No: 347; Ebu Dâvûd, Sünne 18, H. No: 4718.
[523] Aclûnî, a.g.e., c. I, 59-63, H. No: 150.
[524] Celaleddin es-Suyûtî'den (ö. 909/1505) XIX. yüzyıl sonlarına dek dört-beş asırlık bir süreçte konunun güncelliği sürmüş, özellikle Osmanlı'da adeta bir "Ebeveyn-i Resûl Risaleleri" geleneği meydana gelmiştir. Geniş bilgi için bak. Akçay, Mustafa, **Hz. Peygamber'in Anne ve Babasının Din Konumu**, Araştırma yay., Ankara, 2012.
[525] Gazzî, a.g.e., s. 33, H. No: 76.
[526] Akçay, Mustafa, "Hz. Peygamber'in Anne-Babasının Dini Konumuna Dair, Ebû Hanîfe'ye Atfedilen Görüş Etrafındaki Tartışmalar", **Sakarya Ün. İlâhiyat Fak. Dergisi**, 19/2009, s. 10.

3- Hz. Peygamber: "*İki yüz yılından sonra en hayırlınız yükü hafif olandır."* Buyurdu. Huzurda bulunanlar *"Yükü hafif olan ne demek?"* diye sordular. Hz. Peygamber*: "Ne ehli ve de çocuğu olandır*" buyurdu."[527] Haber hakkında Zerkeşî rivayetin Ravvâd'dan dolayı eleştirildiğini bu konuda gelen başka haberlerin de zayıf olduğunu söylemiştir.[528] Sehâvî ise Zerkeşî'nin haber hakkında söylediği bilgileri teyit eder, kendisi de "eğer haber sahîh ise fitne günlerinde inzivaya çekilerek yaşamanın caiz olduğuna hamledilir" demektedir.[529] Gazzî de haberin zayıf olduğunu fakat şahitlerinin bulunduğunu söylemiştir. [530] Aclûnî, es-Sağânî'nin haber hakkında mevzû hükmü verdiğini söyler fakat arkasından daha önce Zerkeşî ve Sehâvî'nin bu konuda söylediği şeyleri tekrar eder, sûfîlerin evlenmekten uzak durduğuna dair örnekler verir bu şekilde es-Sağânî'nin görüşüne katılmaz. [531] Senedindeki Ravvâd'dan (ö.211 veya 220) dolayı haber birçok münekkit tarafından mahfuz değil, münker hatta batıl olduğu şeklinde eleştirilmiş.[532] Ayrıca iki yüz yıl gibi bir tarih verilmesi de haberin bu zaman diliminde şöhret bulduğuna işaret etmektedir. Bunun yanında rivayetin Hz. Peygamber'in evlenmeyi ve çocuk sahibi olmayı teşvik eden sahîh hadisleri ile çeliştiği görülmektedir.[533] Diğer yandan da Hz. Peygamber'in insanın fıtratına ters olan böyle bir şeyi tavsiye etmesi mümkün değildir. Nitekim Allah Resûlü'nün (sav) bizzat kendisi de evlenmiş ve çocuk sahibi olmuştur.

---

[527] Beyhakî, **Şuab**, c. VII, s. 292, H. No: 10350; el-Hatîb, **Tarihu Bağdâd**, s. VI, s. 197; İbn 'Asâkir, **Tarihu Dimaşk**, c. XVIII, s. 211; Deylemî, **Firdevs**, c. II, s. 170, H. No: 2852.
[528] Zerkeşî, a.g.e., Ahkâm 27, s. 68-69.
[529] Sehâvî, a.g.e., s. 238, H. No: 450.
[530] Gazzî, a.g.e., s. 193- 194, H. No: 726.
[531] Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 386-7, 3, H. No: 1235.
[532] Ahmed b. Hanbel "Ravvâd'ın Süfyân'dan münker rivayetleri çoktur" derken Buhârî, "neredeyse hadis nakledemeyecek derecede karıştırmaktadır" demektedir. (Bak. İbnu'l-Cevzî, el-İlel, c. II, s. 626) Sağânî haberin mevzû olduğunu (Sağânî, a.g.e., s. 60), Elbânî ise batıl olduğunu söylemektedir. (Elbânî, **Silsile**, c. VIII, s. 82)
[533] Buhârî, Nikâh 1, 2, 3, 8; Müslim, Nikâh, 1, H. No:1 , 3, 6, 7, 8.

Müştehir hadis sahasındaki eserlerde hadislerin sahîh hadislere arzı ile ilgili olarak; hadisin daha kuvvetli olan varyantının değil de zayıf veya münker olan varyantının şöhret bularak gelmesine dair örnekler de bulunmaktadır. İbn Teymiyye "مَنْ ظَلَمَ ذِمِّيًّا كَانَ اللهُ خَصْمَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ" "Kim zimmiye zulmederse Allah kıyamet günü onun hasmıdır"[534] haberinin sened olarak zayıf olmasına rağmen daha çok bilindiğini hâlbuki haberin "مَنْ قَتَلَ مُعَاهَدًا بِغَيْرِ حَقٍّ لَمْ يَرَحْ رَائِحَةَ الْجَنَّةِ" "Kim haksız yere zimmiyi öldürürse cennetin kokusunu alamaz" [535] şeklinde sahîh olan bir varyantının bulunduğunu söyler.[536]

Bunun yanında halkın dilinde dolaşan bazı haberlerin, hadis edebiyâtında "sahîh" diyebileceğimiz kaynaklarda geçtiği algısı oluşturulmaya çalışıldığına dair örneklere de rastlamaktayız. Zerkeşî "Allah'ın geriye bıraktıklarını siz de geriye bırakın"[537] haberini değerlendirirken ilgili hadisi Buhârî ve Müslim'in Sahîh"lerinde geçiyor şeklinde rivayette bulunan kişiler gördüğünü ve bunun yanlışlığını haber verir.[538] Diğer yanında iki ayrı haberin birleşmesi ile oluşturulan haberlere dair örnekler de bulunmaktadır. Zerkeşî, halk arasında meşhûr olan "*Zalim, yeryüzünde Allah'ın adaleti tesis ettiği kişidir, onunla intikam alır, sonra Allah ondan da intikamını alır*" haberinin Sahîh-i Müslim'de geçen ve yukarıdaki rivayetle manaca yakın olan "*Allah bu dini bir kişi ile (veya ahlaksız bir toplumla) destekler*"[539] hadisi

[534] Ebu Dâvûd, Harac 3, H. No: 3052; Beyhakî, **Sünenü'l-Kübrâ**, c. IX, s. 205
[535] Buhârî, Cizye 5, H. No: 2995; Diyât, 29, H. No: 6516; Ebu Dâvûd, Cihâd 165, H. No: 760; Tirmizî, Diyât 11, H. No: 1403.
[536] İbn Teymiyye, a.g.e., s. 92, H. No: 73.
[537] Abdurrezzâk, **el-Musannef**, c. III, s. 149, H. No: 5115; İbn Huzeyme, **Sahîh**, c. III, s. 99, H. No: 1700; Taberânî, **Mu'cemu'l-Kebîr**, c. IX, s. 295, H. No: 9484.
[538] Zerkeşî, **et-Tezkira**, Ahkâm 21, s. 62.
[539] Müslim, İman, 47, H. No: 178, s. 696-7.

ile "*Allah, zalime mühlet verir, nihayetinde onu yakaladığında mahveder*"[540] hadislerinin birleşmesinden meydana gelmiş olabileceğini söylemektedir.[541]

4. TARİHİ OLAYLARA UYGUNLUK

Hadis tenkit yöntemlerinden birisi de tarihi vakaya arzdır.[542] Uydurma haberlerin tarihi olaylara arzı ile ilgili şu örnekler verilebiliriz:

1- İbn Teymiyye, insanlar arasında dolaşan Hz. Ömer'in babasını öldürdüğü haberinin doğru olup olmadığı sorulduğunda "Bu yalandır. Zira onun babası cahiliyye devrinde ölmüştür" demektedir.[543]

2- Sehâvî, İmam Şafiî (ö.204/819) ile Ahmed b. Hanbel'in (ö.241/855) sâlih ve zâhid şahsiyetlerden Şeyban er-Râî (ö.161 veya 170) ile buluştuğuna dair haberlerin müştehir olduğunu ama bunun tarihi gerçeklerle uyuşmadığını, zira İmam Şafiî ve Ahmed b. Hanbel'in onu görmediğini söyler. Aynı şekilde İmam Şafii ile Ebû Yusuf'un Halife Harun Reşîd'in huzurunda buluştuğu haberinin de doğru olmadığını, zira İmam Şafîî ile Harun Reşîd'in buluşma olayının Ebû Yusuf'un vefatından sonra gerçekleştiğini haber verir. İmam Şafii'nin Harun Reşit ile görüşmeye gelirken, İmam Muhammed'in öldürtmek üzere Harun Reşid'i kışkırttığı haberlerinin de tarihi gerçeklere uyuşmadığını söyler.[544]

3- Zayıf haberlerin tarihi rivayetlere arzı hakkında Sehâvî, Allah Resûlü'nün (sav) hamamdan çıkan Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer için söylediği "*yıkanmanız hayırlı olsun*" [545] sözünün kritiğinde "*Bu haber Allah Resûlü zamanında hamam olmadığı*

---

[540] Müslim, Bir, 21, H. No: 2591, s.1130.
[541] Zerkeşî, a.g.e., H. No: 18, s. 174
[542] Bak. Yıldırım, **Hadiste Metin Tenkidi**, s. 371-403; Polat, **Metin Tenkidi**, s. 309.
[543] İbn Teymiyye, a.g.e., s. 69, H. No: 28. Başka örnekler için bak. İbn Teymiyye, **Ehâdîs**, s. 63-64, H. No: 17.
[544] Sehâvî, a.g.e., s. 548-9.
[545] Sehâvî haberin Deylemî'nin eserinde senedsiz bir şekilde geçtiğini söylemektedir. Bak. Sehâvî, a.g.e., s. 314, H. No: 645. Elimizdeki mevcut Firdevs nüshasında habere ulaşılamamıştır.

gerekçesi ile asılsız görülen rivayetlerdendir. İçerisinde hamam ifadesi geçen her haber "özellikle bir gözeden vb. yerden çıkan sıcak su" manasına haml edilir" şeklinde te'vil eder.[546] Gazzî, Sehâvî'nin sözlerinden sadece "*Bu haber Allah Resûlü zamanında hamam olmadığı gerekçesi ile asılsız görülen rivayetlerdendir*" kısmını alır ve haberin tarihi gerçeklere uymadığını söyler.[547] Aclûnî, habere iki yerde değinir ilkinde Sehâvî'nin ifadelerini naklederek onun haberi zayıf gördüğünü söyler.[548] "*Allah Resûlü'nün (sav) Cuhfe hamamına girmesi*" rivayetinde konuya tekrar değinen Aclûnî, Ali el-Kârî'nin (ö.1014/1605) el-Cem'u'l-Vesâil an Şerhi'ş-Şemail'de İbn Hacer el-Heytemî'nin (ö.973/1565) bütün hadis hafızlarının ittifakı ile haberin mevzû olduğuna dair görüşünü aktarır. İbn Hacer'e göre bunun gerekçesi Araplar'ın hamamları Allah Resûlü'nün (sav) vefatından sonra görmüş olmalarıdır. Arkasından Ali el-Kârî hocası İbn Hacer el-Heytemî'nin, imamların ittifakı ile mevzûdur değerlendirmesinin isabetli olmadığını, zira Nevevî'nin (ö.676/1277) Mühezzeb Şerh'inde ve ed-Demirî'nin (ö.808/1405) Minhâc Şerhi en-Necmü'l-Vehhâc'da haber hakkında zayıf hükmü verdiklerini söyler. Hatta ona göre haber "Zayıf bir haber ile mevzû bir haber karşı karşıya geldiği zaman sabit (zayıf) olan uydurma olanın önüne alınır" ilkesi gereğince mevzû değil zayıf da olsa müsbet ve makbul bir haberdir.[549]

4- Sehâvî, "*Soğuktan sakının. Zira o kardeşiniz Ebû'd-Derdâ'yı öldürdü*" haberinin tahricinde "*Bilmiyorum. Eğer hadis olarak mevcut ise te'vile muhtaçtır. Zira Ebû'd-Derdâ Hz. Peygamber'den sonra bir müddet daha yaşamıştır*." demektedir.[550] Sehâvî'nin değerlendirmesinde bu sözü, tarihi vakaya arz ettiği görülmektedir. Fakat

[546]Sehâvî, a.g.e., s. 314, H. No: 645.
[547]Gazzî, a.g.e., s. 264, H. No: 1024.
[548]Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 36-37, H. No: 1647. Ayrıca bak. Ali el-Kârî, **el-Esrâr**, s. 239, H. No: 277.
[549] Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 415, H. No: 1329. Ayrıca bak. Ali el-Kârî, **el-Esrâr**, s. 191, H. No: 201.
[550] Sehâvî, a.g.e., s. 36, H. No: 19.

bir yandan da haberin doğru olma ihtimalini göz ardı etmemektedir. Aclûnî ise Sehâvî'nin "*te'vile muhtaçtır*" ifadesini açarak şöyle açıklar: "Yani haberdeki öldü" ifadesi "ölecektir şeklinde izah edilir. Zira Arapçada gerçekleşecek olaylar için mazi sığası kullanılır. "*Allah'ın emri gelmiştir. Artık onu istemekte acele etmeyin"*[551] ayeti ve Hz. Peygamber'in "*Düşmanı öldüren kimse, onun şahsi eşyasını almaya hak sahibidir*" [552] hadisinde olduğu gibi. Fakat bu te'vilin doğruluğu Ebû'd-Derdâ'nın soğuktan öldüğünün ispatlanmasına bağlıdır. [553] Her iki müellif haberin tarih olaylara aykırılık durumunu hadisin kabulü için bir ölçüt olarak kabul etmelerine rağmen haber hakkında mevzû hükmü vermekte ihtiyatlı davranmışlardır.

5- Hz. Peygamber'den bazı bid'at fırkalarının isimlerini ihtiva eden rivayetler bu eserlerde nakledilmiştir. Sehâvî, "*Zeydiler, bu ümmetin Mecusileridir*" rivayetini "*İbn Hacer: "Ben bu lafızla görmedim" demektedir. Fakat Ebû Dâvûd, Taberânî ve başka eserlerde İbn Ömer'den "Kaderiyye" lafzıyla nakledildiğini gördüm*" şeklinde tahric eder. Gazzî de aynı kritiğe eserinde yer verir. Her ikisi de haber hakkında hüküm vermezler. Aclûnî, Sehâvî'nin değerlendirmelerini aktardıktan sonra Ali el-Kârî'nin haberin mevzû olduğu yönündeki görüşünü aktarır.[554] Hâlbuki bu tür fırkalar Hz. Peygamber'den sonra teşekkül etmiştir. Her ne kadar bu eserlerde görmesek bile İbnu'l-Kayyîm haberi tarihi gerçeklere aykırı olduğunu söyleyerek tenkit etmiştir.[555]

5. AKLA, DUYU VE TECRÜBEYE UYGUNLUK

Din akıllı olanları sorumlu kılmakta ve ayetler de akıllı olanlara hitap etmektedir. Dini tebliğ, tebyin, davet ve ta'lim gibi görevleri bulunan Allah

[551]Nahl Sûresî (16), 1.
[552] Buhârî, Humus 18; Tirmizî, Siyer 13;
[553] Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 39, H. No: 73.
[554] Ebû Dâvûd, Sünne 17, H. No: 4691; Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Evsat**, c. III, s. 65, H No: 2494; Sehâvî, a.g.e., s. 273-74, H. No:543; Gazzî, a.g.e., s. 226, H. No: 871; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 442, H. No: 1438.
[555] A'zamî, Muhammed Mustafa, **Menhecü'l-Muahddisîn fî Nakdi'l-Hadîs**, Riyad, 1402, s. 86-88.

Resûlü'nün (sav) de aynı zamanda akl-ı selime aykırı bir söz söylemesi düşünülemez.[556] Halk arasındaki meşhûr haberler arasında bu ilkenin kullanıldığına dair örneklere rastlayabilmekteyiz.

1- Aslı olmayan haberlerin akla vurulması ile ilgili musannifler, halkın inanışları arasında burun kılı kökünün cüzzamı engellediği[557], haşeratı kovalama, siyah ayakkabı giyme, fare artığı yeme, durgun suya bevl etme, sakız çiğneme, ekşi elma yeme gibi şeylerin unutkanlığa sevk ettiği düşüncesinin hadis formatında şöhret bularak dolaştığını haber vermektedirler.[558]

2- İbn Teymiyye, "*Bağışlanmış olanla ile yemek yiyen kimse bağışlanır*" haberinde "*Haberin mutlak olarak manası doğru değildir. Zira kişi bazen Müslümanlarla, bazen, kâfirlerle bazen de münafıklarla yemek yer*" şeklinde tenkit eder.[559] "*Bir taşa güzel zan beslerseniz onun size faydası olur*" haberi hakkında "*yalandır*" demektedir. [560]

3- Zerkeşî, "*Patlıcan hangi niyet için yenildi ise tesiri ona göredir*." sözünü halkın yaygınlaştırdığını, hatta halktan bir kısım insanların buna benzeyen "*Zemzem hangi niyetle içildi ise tesiri ona göredir*." hadisinden daha sağlam olduğunu söylediğini haber vermektedir. [561] Yine Zerkeşî *"Hadis rivayet eden kimse o esnada esnerse o hadis haktır*." haberine "İsnadı *güneş gibi parlak olsa da bu hadis batıldır. Nasıl böyle bir şey ile hadisi sabit olur. Her muhaddis hadisinde esner. Nice insan;*

[556] Sehâvî, **Fethu'l-Muğîs**, c. I, s. 268-269; Kandemir, **Mevzu Hadisler**, s. 83; Kırbaşoğlu, **Metodoloji**, s. 262; Yıldırım, **Hadiste Metin Tenkidi**, s. 344-371, 390-426; Polat, **Metin Tenkidi**, s. 308, 312.
[557] Zerkeşî, **et-Tezkira**, Tıb 14, s. 157; Sehâvî, a.g.e., s. 507, H. No: 1239.
[558] Sehâvî, a.g.e., s. 507, H. No: 1240
[559] İbn Teymiyye, a.g.e., s. 73, H. No: 36; Zerkeşî, a.g.e., Fadail 39, s. 190
[560] Sehâvî, a.g.e., s. 392, H. No: 881.
[561] Zerkeşî, **et-Tezkira**, Tıb 6, s. 150. Aynı şekilde Zerkeşî, "*Karpuz ve fazileti*", "*Toprak yemek*", "*Aşure gününde göze sürme sürmek*", "*Mercimeğin yetmiş peygamberin dilinde mukaddes görülmesi*", gibi haberlere batıl, bid'at demektedir. Zerkeşî, **et-Tezkira**, s. 154-159.

yalancı, fakir ve muhaddisi hadis rivayet ederken esnediğini görebilir." diyerek bu haberin eleştirildiğini haber verir.[562]

4- Sehâvî, pirinç hakkında "*pirinç bendendir ben de ondanım*", "*kırk gün boyunca pirinç yiyen kimsenin kalbinden hikmet pınarları çıkar*", "*pirinç yemeklerin efendisidir*" "*pirinç insan olsaydı, halim selim bir adam olurdu; onu yiyen mutlaka doyar*" gibi haberlerin meşhûr olduğunu haber verir.[563] Az bir amele çok mükâfat verdiğine dair müştehir olan; çok sıcak bir yaz gününde Beyt'i yedi defa tavaf eden kimseye yetmiş bin hasene verileceği, yetmiş bir seyyiesi silineceği, her biri on bin dirhem değerinde 70 köle azat etme sevabı kazanacağı haberi yine bu kapsamda düşünülebilir.[564]

5- Suyûtî, "*Halanız hurmaya ikram ediniz. Zira o babanız Âdem'in toprağının arta kalanından yaratılmıştır*" haberini ed-Dürer'de ve el-Leâli'de yer verir. Müellif şahitler sayesinde haberin mertebesini yükseltmeye çalışır. Hâlbuki İbnu'l-Cevzî, habere el-Mevzûât'ında yer vermektedir.[565]

6- Gazzî, "*Mü'minin artığı şifadır*" sözünü kendi döneminde toplumun sosyal katmanlarının çeşitlendiğini ve içen kimsenin Mü'min olup olmadığının bilinmediğini ifade ettikten sonra "*Zaten içenin Mü'min olduğunu bilsek bunun belki şifa olduğunu da düşünebiliriz. Ama bu söz hadis değildir. Bunun hadis olduğunu iddia edenler Hz. Peygamber'e yalan isnad etmiş olurlar*" demektedir.[566]

7- Aclûnî, *"Ayın son çarşambası uğursuz ve belalı bir gündür*" rivayeti konusunda İmam Münâvî'den nakille "*Günlerin hepsi Allah'ındır bizzat fayda ve*

[562] Zerkeşî, a.g.e., s. 211.
[563] Sehâvî, a.g.e., s. 399, H. No: 897; s. 514, H. No: 1254.
[564] Sehâvî habere mevzû demetedir. Bak. Sehâvî, a.g.e., s. 480, H. No:1142.
[565] Suyûtî, **el-Leâli**, c. I, s. 142; İbnu'l-Cevzî, a.g.e., c. I, s. 184. Başka örnekler için bak. Suyûtî, **ed-Dürer**, s. 91, H. No: 153; **el-Leâli**, c. II, s. 60-61; İbnu'l-Cevzî, a.g.e., c. II, s. 153.
[566] Gazzî, a.g.e., s. 235, H. No: 915.

zarar günlerin kendisinde değildir, bu konuda bir eser gelmemiştir." diyerek haberi aklî muhakeme ile tenkit eder.[567]

6. MANTIK VE DİL KURALLARINA UYGUNLUK

Bu ilke bir hadisin metni ifade açısından tutarsızlık ve dengesizlik içeriyorsa Hz. Peygamber'e ait değildir şeklinde ifade edilebilir. Hz. Peygamber'in az, öz ve fasih konuşması, lüzumsuz beyanatlarda bulunmaması onun üstlendiği ilahi görevi gereği en belirgin özelliğidir. Bu yönü ile eğer bir hadis ifade açısından bozuk, anlamı bakımından tuhafsa, o rivayet ya uydurmadır ya da râvîler eli ile bozularak o hale gelmiştir.[568]

Uydurma olan haberlerin hadisin lafızlarının ifade ve anlam bozukluğuna dair örnek olması açısından "*Allah'ın Umara adında bir meleği vardır, yakut taşından bir at üzerindedir, onun adımı gözünün uzandığı yere kadardır. Şehirleri dolaşır, çarşılarda durur ve "Şunun şunun fiyatı artsın, şunun şunun fiyatı düşsün" diye seslenir.* " haberi ele alınabilir. Sehâvî, "Fiyatları artırmayın" başlığında rivayeti ele almış ve alıntı yapığını beyan etmeden hocası İbn Hacer'in "İbnu'l-Cevzî haberi garip bulmuştur ve onu Mevzûât'ında nakletmiş, haberin sahîh olmadığını söylemiştir." değerlendirmesine yer vermiştir.[569]

Hadisin lafzının zayıf ve ahenkten yoksun ve çirkin olması, iğrenç ifadeler taşıması, duyduğunda insan tabiatının onu kabul etmemesi o haberin uydurma olduğunu gösterir. Zerkeşî "*Dört şey vardır ki her biri diğerine doymaz: Kadın erkeğe,*

---

[567] Aclûnî, a.g.e., s. I, s. 12, H. No: 3.

[568] İbnu'l-Kayyîm, **el-Menâr**, s. 99; Sehâvî, **Fethu'l-Muğîs**, c. I, s. 268-269; Subhi Salih, **Hadis Istılahları**, s. 226; Kandemir, **Mevzû Hadisler**, s. 177; Ünal, İ. Hakkı, **Hadis**, MEB yay., Ankara, 2003; Bağcı, Musa, **Hadis Tarihi ve Metodolojisi**, Ankara Okulu yay., Ankara, 2013, s. 355.

[569] İbn Hacer, **el-Kavlü'l-Müsedded**, c. I, s. 85-86; Sehâvî, a.g.e., s. 527-8, H. No: 1289. İbnu'l-Cevzî, a.g.e., c. II, s. 239; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 354, H. No: 3015. Ayrıca bak. İbnu'l-Kayyum, a.g.e., s. 100-101.

yeryüzü yağmura, göz bakmaya kulak ise habere" haberinin halk arasında meşhûr olduğunu söyler. [570] Zerkeşî ve Sehâvî haberi sadece senedi itibari ile irdeleyip mevzû olduğunu söylemiş, ona ilave olarak Gazzî, haberin pek çok insanın dilinde dolaştığını, Aclûnî ise filozoflar arasında meşhûr olduğunu söylemektedir.[571] İbnu'l-Kayyîm haberin çirkin ve insan tabiatına iğrenç gelen ifadeler barındırmasından dolayı uydurma olduğunu söyler.[572] Aynı şekilde "Ev ahalisini gördüğünüzde kırbaca sarılın çünkü kırbaç onlar için terbiye aracıdır"[573], haberi ile "Kadınları dövün, şerlilerinizden başkası dövmeyi terk eder"[574] sözü bu kapsamda değerlendirilebilir.

Zerkeşî, "*Sizin dünyanızdan bana sevdirilen güzel koku ve kadındır. Namaz ise gözümün nurudur*" [575] haberinin "üç" ziyadesi ile halk arasında "*Bana sizin dünyanızdan üç şey sevdirilmiştir: Güzel koku, kadındır ve namaz*"[576] şekilde meşhûr olduğunu söyler. Haberin "üç" ziyadesi ile gelen varyantının mantığa aykırı olduğunu ifade eden Zerkeşî, "zira namaz dünyadan bir şey değildir" diyerek rivayeti tenkit eder.[577]

Gazzî, "من طلب الكل فاته الكل" "*Tamamını elde etmek isteyen, tamamından mahrum kalır*" sözünde "الكل" kelimesine "ال" takısının ilave edilmesinin Arapçanın fesahatine aykırı olduğunu, böyle fasih olmayan sözlerin Allah Resûlü'nden (sav)

---

[570] Zerkeşî, a.g.e., Kıssas 6, s. 208; Ebu Nuaym, a.g.e., c. II, s. 281; Taberânî, **Mu'cemu'l-Evsat**, c. VIII, s. 159, H. No: 8266.
[571] Sehâvî, a.g.e., s. 76, H. No: 87; Suyûtî, **ed-Dürer**, s. 48, H. No: 13; Gazzî, a.g.e., s. 51, H. No: 148; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 107, H. No: 309; İbnu'l-Cevzî, **el-Mevzûât**, c. I, s. 235; İbnu'l-Kayyum, **Menâr**, s. 99-100.
[572] İbnu'l-Kayyum, **Menâr**, s. 99-100.
[573] Sehâvî, a.g.e., s. 331, H. No: 699; Gazzî, a.g.e., s. 285, H. No: 1121; Aclûnî, c. II, s. 63, H. No: 1742.
[574] Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 134, H. No: 389.
[575] Abdurrezzâk, **el-Musannef**, c. IV, s. 321, H. No: 7939; İbn Hanbeli, a.g.e., c. III, s. 128, H. No: 12315,12316; c. III, s. 199, H. No: 13079; c. III, s. 285, H. No: 14069; Ebu Ya'la, a.g.e., c. VI, s. 63, H. No: 3530; Nesâî, İşretü'-Nisâ 1, H. No: 3939, 3940; el-Hâkim, **Müstedrek**, c. II, s. 174, H. No: 2670; Beyhakî, **Şuab**, c. VII, s. 78, H. No: 13232.
[576]Haber bu şekilde Gazâlî'nin İhyâ'sında geçmektedir. Irâkî haberin "üç" ziyadesi olmaksızın hadis kaynaklarında var olduğunu söylemektedir. Irâkî, a.g.e., c. II, s. 882, H. No: 3230.
[577] Zerkeşî, a.g.e., s. 181, H. No: 26.

sadır olmayacağını söyleyerek haberin aslı olmadığı bildirir.[578] "إذا أحببتموهم فأعلموهم وإذا أبغضتموهم فتجنبوهم" "*İnsanların sevdiğinizde onlara bildirin, onlara buğuz ettiğinizde da onlardan uzaklaşın*" haberi hakkında "ليس بحديث وصدره في معنى ما بعده" "*Hadis değildir. Haberin baş tarafı sondaki kısmın manası içinde zaten vardır*" diyerek ifadede bir ahenksizlik olduğunu söyler.[579]

C. RİVAYETLERİN FARKLI AÇILARDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. İSRÂİLİYAT KAYNAKLI OLMASI

İbn Teymiyye, Hz. Peygamber'e atfedilen İsrâiliyat kaynaklı rivayetlere dikkat çekmektedir. Zerkeşî, kitabının önsözünde İsrâiliyat türü rivayetlerin kabulü konusunda "*İsrâiloğulları'ndan rivayette bulunun. Bunda sakınca yoktur. Benden rivayette bulunuz ama bana yalan isnat etmeyiniz"*[580] haberine istinaden İsrâiliyat türü haberler ile Hz. Peygamber'e isnad edilen yalan haberlerin arasını ayırır. Ayrıca ona göre hadisteki emir vucub değil ibaha ifade etmektedir.[581]

Hicri IX. asırda Ehl-i Kitap'tan nakilde bulunma konusu oldukça revaç bulmuş hatta dönemin ilim ehli arasında polemik konusu olmuştur. İbn Hacer'in talebeleri olan Burhaneddin el- Bikâî (ö.885/1480) ile Sehâvî (ö.902/1496) birbirlerine reddiye yazmıştır.[582] Sehâvî, Tevrat ve İncil'den nakilde bulunmanın caiz olmadığı temel tezini savunurken Bikâî ise caiz olduğu temel teziyle hareket eder.[583] Sehâvî, el-Aslü'l-Asîl fî Tahrîmi'n-Nakl mine't-Tavrât ve'l-İncîl adlı eserini geçmiş kutsal kitaplardan

[578] Gazzî, a.g.e., s. 471, H. No: 1954.
[579] Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 76, H. No: 182.
[580] Buhârî, Enbiya 50, H. No: 3274; Tirmizî, İlim 9, H. No: 2669; Müslim, Nesâî, Sünen-i Kübrâ, İlim 8, H. No: 5848.
[581] Zerkeşî, a.g.e., s. 27.
[582] Kettânî, Muhammed Abdulhay, **Hz. Peygamber'in Yöntemi**, et-Terâtîbu'l-İdariyye, trc. Ahmed Özel, I-III, İstanbul, 1190, c. III, s. 225-226.
[583] Hıdır, a.g.e., s. 406.

nakilde bulunmanın caiz olmadığını –hatta haramlığını- savunmak ve Bikâî'nin el-Akvâlü'l-Kadîme fî Hükmi'n-Nakl mine'l-Kütübi'l-Kadîme adlı eserindeki fikirlerini reddetmek için kaleme aldığı anlaşılmaktadır.[584]

Sehâvî, eserinde halk arasında yayılmış olan ve aslı olmayan İsrâiliyat türü haberlere el-Mekâsıd'da örnekler verir."[585] Hz. Peygamber'in Ehl-i Kitap karşısındaki tutumunu belirlemede rol oynayan "*İsrailoğullarından rivayette bulunmanızda sakınca yoktur* "[586] rivayetinde hadiste geçen İsrailoğullarından rivayetle ilgili iznin ahkâm ve benzeri konulardaki haberleri kapsamadığını söyler. Zira bu tür haberlerin senedleri ona göre muttasıl değildir. Yine o, hadisin metnindeki "vâv" bağlacının hal olarak değerlendirilmesi görüşündedir. Bu yoruma göre hadis bir yasaklamaya işaret etmekte olup "İsrailoğullarından, harama düşmeden, rivayette bulunun" manasına gelmektedir.[587]

Sehâvî, her ne kadar ahkâmla ilgili konularda İsrâiliyat menşeli haberlere mesafeli dursa da ahlak ve zühd ile ilgili konularda İsrâiliyat türü haberlerden alıntılar yapar. Bazı selef ehline nispet edilen *"Sana iyilik edenin şerrinden sakın*" sözünün mutlak olarak doğru olmadığı haber veren Sehâvî, rivayetin bu konuda gelen başka haberlerle çeliştiğini söyler. O, bu söze İsrâiliyat kaynaklı Allah Teâlâ'ya nispet edilen "*Kendisine yapılan iyiliğe kötülük ile karşılık veren benim nimetime nankörlük yapmış olur. Kendine yapılan kötülüğe iyilik ile karşılık veren ise bana samimiyetle şükretmiş olur*" haberini şahit gösterir.[588] Yine "*Yumuşaklık bir şeye girdiğinde sadece onu*

[584] Kettânî, a.g.e., c. III, s. 226; Hıdır, a.g.e., s. 408.
[585] Sehâvî, a.g.e., s. 507, H. No: 1241; Sehâvî, a.g.e., s. 322, H. No: 663; Sehâvî, a.g.e., H. No: 306.
[586] Buhârî, a.g.e., Enbiya, 50, İlim 13; Darimî, a.g.e., Mukaddime 46; İbn Hanbel, a.g.e., c. II, s. 159; 202, 214; Abdurrezzâk, a.g.e., c. VI, s. 109; c. X, s. 312.
[587]Sehâvî, a.g.e., s. 218, H. No: 395. Hadisin bu manası için bak. Hıdır, a.g.e., s. 243.
[588] Sehâvî, a.g.e., s. 39, H. No: 25.

süsler" rivayetin şahit olmak üzere Tevrat'ta geçen "*Yumuşaklık hikmetin başıdır*" sözünü nakleder.[589]

Necmeddin el-Gazzî, konu başlığı yaptığı "*İsrailoğullarından rivayette bulunun. Bunda sakınca yoktur*" rivayeti hakkında halefi Sehâvî'nin sözlerini aynen aktarır.[590] Mâlik b. Dinar'ın Zebur'da geçtiğini söylediği "*Ben münafıktan münafık ile intikamımı alırım, sonra bütün münafıklardan intikamımı alırım*" haberini halk arasında "*Allah, zalimle zalimden intikamı alır*" sözüne benzediğini belirtir. Arkasından o, Mâlik'in rivayetini "*Zalimlerin bir kısmını, kazandıklarından ötürü diğer bir kısmına böylece musallat ederiz.*" (Enam, 6/129) ayetiyle ilişkilendirerek yorumlar.[591] Yine el-Gazzî, halk arasında meşhûr olan "*Zalimin evi, üzerinden zaman geçse de haraptır*" rivayetini "*İşte, haksızlıklarına karşılık çökmüş bulunan evleri!*"[592] ayetine benzetir ve bu sözü Tevrat'ta geçen "*Zalim, evini harap edendir"* haber ile ilişkilendirir.[593] Anlaşıldığı kadarı ile el-Gazzî, Ehl-i Kitap ile ilgili rivayetlerin Kur'an-ı Kerim'in genel ilkelerine uyması gerektiği yönünde bir kritiği esas almaktadır.

Aclûnî, konu başlığı yaptığı "*İsrailoğullarından rivayette bulunun. Bunda sakınca yoktur*" rivayeti hakkında Zerkeşî'den nakiller yapar.[594] Aclûnî de Sehâvî gibi konu başlığı yaptığı rivayetlerin tahlilinde, İsrâilî haberlerden şahitler getirir.[595] Bunun

[589] Sehâvî, a.g.e., s. 138-9; H. No: 225. Aynı şekilde "*Muamele ettiğin gibi muamele görürsün*" rivayeti için bak. Sehâvî, a.g.e., s. 375, H. No: 832. "*Münafık iki gözüne de sahiptir. İstediğinde dilediğiyle ağlar.*" Haberi için bak. Sehâvî, a.g.e., s. 447, H. No: 1040; "Mal varlığından dolayı zengine tevazu gösteren kişinin dininin üçte biri gider" rivayeti için Bak. Sehâvî, a.g.e., s. 467-8, H. No: 1100; "*Allah'ın kula yardımı, kulun kendine yardımından daha hayırlıdır*" haberi için bak. Sehâvî, a.g.e., s. 511, H. No: 1247.
[590] Gazzî, a.g.e., s. 175, H. No: 243.
[591] Gazzî, a.g.e., s. 112, H. No: 388.
[592] Neml (27), 52.
[593] Gazzî, a.g.e., s. 201, H. No: 762.
[594] Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 353, H. No: 1119.
[595] Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 74, H. No: 1789; c. I, s. 199, H. No: 606.

yanında Aclûnî, İsrâiliyyâttan dediği haberleri yorumlarken onların sıhhatlerini belirtmek konusunda çekimser davranır. Nitekim o, İsrâiliyat kökenli "*Ey Dâvûd! Ben kendisine kulluk yapılan Rabbim. Atalarının yaptıkları şeylerden dolayı çocuklarından intikam alırım*" haberinin bazı eserlerin hamişinde geçtiğini ama hadisin sıhhati konusunda bir şey söylemeyeceğini ifade eder.[596] Haber hakkında değerlendirmelerde bulunan Büceyrimî (ö.1221), rivayetin muhtemelen İncil'de geçen Hz. Âdem ile Havva'nın cennette işlediği ilk günah ile bağlantılı olduğunu söylemektedir.[597] Aslî günah ve babaları sebebi ile çocuklarından intikam alan Allah fenomenine vurgu yapan haberin İslam'ın genel esasları ile uyuşması mümkün değildir. Yine Aclûnî "*İsrailoğulları olmasaydı, yemek bozulmaz, et kokmazdı, Havva olmasaydı hayatı boyunca hanım, kocasını aldatmazdı*"[598] haberi hakkında yorum yapmaz.[599] Olumsuz kadın algısı konusunda Yahudi kültüründen beslenen bu düşüncenin İslam'ın temel ilkeleri ile ve sorumlu olarak yaratılan insanın yaratılış gayesi ile bağdaşması mümkün değildir.[600] Rivayetin diğer yarısında İsrailoğulları'nın cimrilikleri ile besinlerin bozulması arasında bir ilişki kurulmuştur. Allah'ın Sünnetullah'ı gereği yiyecekler için olan bu tabi durumun bir ırka veya bir huya tahsis edilmesi ne derece isabetli olduğu tekrar gözden geçirilmelidir.

Müştehir hadis sahasında yazılan eserlerde İsrâiliyat türü haberlerin metin tenkidine tabi tutmadan sadece senedine binaen sahîh görüldüğüne dair örnekler bulunmaktadır. Sahâbeden İbn Mes'ud'a nispet edilen bir rivayette Hz. Nuh gusül

[596] Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 380, H. No: 3171.
[597] Büceyrimî (ö.1221), Süleyman b. Muhammed b. Ömer, Haşiyetü Büceyrimî âle'l-el-Hatîb (ö.977), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye Beyrut, 1996, c. III, s. 198.
[598] Buhârî, Enbiya, 1, 25; Müslim, Radâ' 63; İbn Hanbel, c. II s. 315.
[599] Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 164, H. No: 2114.
[600] Kur'an-ı Kerim'de Hz. Âdem'in ilk günahı kadının teşvikiyle işlediğine dair hiçbir ifade yoktur. Kur'an'da şeytanın ikisinin içine vesvese soktuğu, ikisine de hata işlettiği bildirilmektedir bak. Araf (7), 20; Bakara (2), 36. Rivayet ve yorumu hakkında bak. Erul, Bünyamin, **Hadislerin Dili**, TDV yay. Ankara, 2012, s. 286-88.

abdesti alırken kendisini gözetleyen oğluna "Gusül abdesti alırken beni mi seyrediyorsun? Allah senin rengini karartsın! diyerek beddua etmiş arkasından da oğlu siyah derili olmuştu. İbn Mes'ud, Hz. Nuh'un bu oğluna Ebû's-Sûdan dendiğini haber verir. Zerkeşî, haberin Hâkim'in Müstedrek'inde geçtiğini ve Hâkim tarafından isnadının sahîh bulunduğu değerlendirmesini yapar.[601] Sehâvî, el-Gazzî ve Aclûnî haberin tahricinde Hâkim'im Müstedrek'inde geçen rivayeti aktarırlar ve bu haberi tasdik mahiyetinde Hz. Nuh'un Sûdan isminde oğlu olduğuna dair başka bir hadisi şahit olarak getirirler.[602] Haber Tevrat'ta Hz. Nuh'un sarhoş olması ve çıplak vaziyette uyurken oğlu Hâm'ın onu görmesi bu durumu diğer kardeşlerine haber vermesi ve Hz. Nuh'un da Hâm'ın oğlu Kenan'ı lanetlemesi şeklinde geçmektedir.[603] Tufan'dan sonra Tevrat'ta Hâm'ın soyundan gelenlerin Habeşistan ve Mısır ile Batı Filistin'den Afrika'ya kadar uzanan toprakları yurt edindikleri haber verilir.[604] Zerkeşî başta olmak üzere Sehâvî el-Gazzî ve Aclûnî, sened itibari ile sahîh gördükleri haberi metin tenkidine tabi tutmadıkları gibi bu rivayetin eski dinlerdeki malzemelerden alınmış olabileceği ihtimalinden de hiç bahsetmezler. İbnu'l-Cevzî yukarıdaki haberi ele almış kıssacıların mevzû olan haberleri, mahiyetini bilmeden halka aktardıklarını bunlar arasında kendisi de vaiz olan Ebû İshâk es-Sa'lebî'nin (ö.427/1036) yukardaki habere tefsirinde yer verdiğini söylemiştir.[605]

Zerkeşî "*Allah toprağı cumartesi günü yarattı"*[606] hadisinin tahricinde İbn Kesîr'den alıntı yaparak: *"Nesâî'ye göre haber, Müslim'in Sahîh'inde garip olan*

[601] Zerkeşî, **et-Tezkira**, Mensûr 2, s. 224; el-Hâkim, **Müstedrek**, c. II, s. 596, H. No: 4008. ez-Zehebî Telhîs'inde haberin zayıf olduğunu söylemektedir.
[602] Sehâvî, a.g.e., s. 156, H. No: 259; Gazzî, a.g.e., s. 125, H. No: 440; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 298, H. No: 790.
[603] Tekvin, 9/20-27.
[604] Kuzgun, Şaban, "**Hâm**", DİA; TDV yy, İstanbul, 1997, c. XV, s. 395.
[605] İbnu'l-Cevzî, a.g.e., s. 311.
[606] Müslim, a.g.e., Münafikûn 27; İbn Hanbel, a.g.e., c. II, s. 327; Nesâî, **Sünenü'l-Kübrâ**, c. VI, s. 293;Buhârî, **et-Târihu'l-Kebîr**, c. I, s. 413-4; Zerkeşî, **et-Tezkira**, Kısas, H. No: 11, s. 212; Sehâvî,

rivayetler arasında yer almaktadır. Ali el-Medînî, Buhârî ve diğer birçok muhaddis rivayeti tenkit etmektedirler. Haber Ka'bu'l-Ahbâr'a aittir ve Ebû Hüreyre ondan rivayette bulunmuştur. Fakat bazı râvîlerce merfû yapılmıştır. Beyhakî merfû olan rivayeti caiz görmüştür" der.[607] Sehâvî, Gazzî ve Aclûnî ise hadisin sadece merfû varyantına atıf yaparlar, Ka'bu'l-Ahbâr'dan gelen mevkûf varyantına değinmezler.[608] Zerkeşî dışındaki diğer müelliflerin değerlendirmeleri esnasında rivayetin menşeine atıf yapmamaları düşündürücüdür. Haberin Müslim'in Sahîh'inde geçmiş olması, muhtemelen Sehâvî ve Aclûnî tarafından tenkit edilmemesinde en büyük etkendir. Bu hadis, aynı ifadelerle Tevrat'ta da geçmektedir.[609]

Görülüğü gibi halk arasında meşhûr olan İsrâiliyat kaynaklı haberlere genel olarak müellifler eserlerinde yer vermişler ve haberleri daha ziyade sened yönü ile kritik etmişlerdir.

2. RÜYA VE KEŞFE DAYANMASI

Rüya ve keşf yolu ile hadis nakli sûfîler arasında kullanılan bir yöntemdir.[610] Sehâvî, el-Mekâsıd'da "*Rüyasında beni gören hakkı görmüştür*"[611] hadisine değinir. Hadisin Müttefekun aleyh olduğunu, haberin Ebû Hüreyre, Ebû Katâde, Ebû Cuhâfe ve Huzeyfe'den rivayet edildiğini söyler ama yorum yapmaz.[612] el-Ecvibe'de açtığı müstakil bölümde, Hz. Peygamber olarak görülen zatın hakikat mi misal mi olduğunu

---

a.g.e., s. 234, H. No: 439; hadis hakkında değerlendirmeler için bak. Hıdır, a.g.e., s. 578-581; Aydemir, a.g.e., s. 118-120.

[607] Zerkeşî, **et-Tezkira**, Kısas, H. No: 11, s. 212-3.

[608] Sehâvî, a.g.e., s. 234, H. No: 439; Deylemî, a.g.e., H. No: 2993; İbn Kesîr, Ebû'l-Fida İsmail, **Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm**, I- VIII, Dâru Tayyibe, Mekke, 1999, c. I, s. 215; Sehâvî, a.g.e., s. 334, H. No: 439; Gazzî, a.g.e., s. 189, H. No: 706; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 378.

[609] Hıdır, a.g.e., s. 581.

[610] Yıldırım, Ahmet, **Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları**, TDV yay., Ankara, 2000, s. 40-49; Avcı, **Sûfilerin Hadis Anlayışı**, s. 124-172; Uysal, **Tasavvuf Kültüründe Hadis**, s. 67-82.

[611] Buhârî, İlim 38, Edeb 109, Tabir 10; Müslim, Rüya 10-13; Tirmizî, Rüya 4; İbn Mâce, Tabirü'r-rüya 2.

[612]. Bak. Sehâvî, **el-Mekâsıd**, s. 473, H. No: 1121.

tartışır. Çağdaşı olan Şerafeddin el-Barizî (ö.838) ve İbn Ebî Cemre'den (ö.699) alıntı yaparak, Hz. Peygamber'i yakaza halinde görmek, onu rüyasında gören herkes adına mümkündür ve evliyaya verilmiş olan kerametler kabilindendir." görüşüne yer verir.[613]

Bu görüşü ile doğru orantılı olarak Sehâvî evliyanın yaşadığı bazı özel hallere, konu başlığı yaptığı hadisin tahricinde duruma göre yer verir. Sehâvî -el-Mekâsıd'da, Hz. Peygamber'e ait olup olmadığı şüpheli bazı hadisleri rüyada Hz. Peygamber'e doğrulatmaya çalışan sûfîlerin özel hallerinden bahseder. "*Her kim affa mazhar olmuş birisi ile yemek yerse affolunur*" haberinde, İbn Hacer'in "*bu yalan ve uydurma bir haberdir, aslı yoktur*" yorumunu aktarmasına rağmen hocasının hadisin sıhhati hakkında yaptığı bu değerlenme ile yetinmez. Abdulaziz ed-Dîrînî'nin ed-Dürerü'l-Mültekıta adlı eserinde salihlerden birisinin rüyasında Allah Resûlü'nü (sav) gördüğünü ve bu haberi ona sorduğunda Allah Resûlü'nün (sav) sahîh dediğini haber verir. Ona göre affa mazhar olan bu kişilerle, bereket ve Allah rızasını kazanmak niyetiyle yemek yenmesi durumunda hadisin manası sahîhtir.[614] Yine Sehâvî, "*Mekke'nin güçsüzleri, cennetin ortasındadır*" haberi hakkında İbn Hacer'in "rastlamadım" yorumunu aktardıktan sonra haberin İbn Ebû Abbâs el-Meyurkî'ye rüyasına üç defa telkin edildiğini söyler.[615] Aynı şekilde o, "Abdallar" ile ilgili haberin

[613] Sehâvî, evliyanın kerametleri hakkında: "Kalp erbabının zihinleri murakabe ve korku üzerine bulunurlar. Şöyle ki: onlar vukua gelen bir kerametten ve onun hakkında konuşmaktan dolayı huzur duymazlar. Tasadan uzak durmaya çalışır, dünya ve bütün dünya ehlinden yüz çevirirler. Onlardan birisi olmak, mal ve aile sahibi olmaktan uzak durmayı ve Resûlullah'ın görmeyi arzulamaktır" der. Abdulkadir Geylani, Ebû Abbâs el-Mursî, Şihâb es-Sühreverdî, Ebû Abdullah b. Nu'man gibi mutasavvıf ehlinin rüyada ve yakaza hallerinde Resûlullah (sav) ile görüştüklerine dair hikâyeler aktarır. Bak. Sehâvî, el-Ecvibe, s. 1106-1111. Konu hakkında ayrıntılı değerlendirmeler için bak. Özkan, Halit, Bir Muhaddis-Sûfînin Rüyaları: İbn Ebî Cemre ve el-Merâi'l-Hisân, **Marmara Ün. İlâhiyat Fak. Der.**, 41 (2011/2), s. 33-58.

[614] Sehâvî, a.g.e., s.459, H. No: 1071.

[615] Sehâvî, a.g.e., s. 282, H. No: 562. Başka örnekler için bak. "Ben adil melik zamanında doğdum" Sehâvî, a.g.e., s. 519, H. No: 1269.

tahricinde; İmam Şâfiî'nin Menâkıb'inden ve Kuşeyrî Risâle'sinde geçen Bilâl el-Havvâs'ın Hızır ile buluşup İmam Şafîî, İmam Ahmed ve Beşir b. el-Hâris hakkındaki kanaati ile ilgili menkıbeye kitabında yer verir. [616]

Suyûtî ise rüyada Hz. Peygamber ile görüşme meselesini bir adım daha ileri götürür ve bunu sadece evliyaya bahşedilmiş bir keramet olarak anlamakla yetinmez, bütün müminler adına mümkün sayar. Ancak ona göre Allah'ın seçkin kulları için bu durum, sünnete bağlı kaldıkları müddetçe hayatlarında birçok defa tahakkuk ederken, sıradan insanlar genellikle son nefeslerini verirken bu mazhariyete erişirler.[617] Bu görüş ile doğru orantılı olarak Suyûtî ed-Dürerü'l-Muntesira'da; Beyhakî'nin Hz. Peygamber'i rüyasında gören bazı salihlerin "Ben adil bir melik zamanında doğdum" rivayetini Allah Resûlü'ne (sav) sorduklarını onun da "Kesinlikle onu ben söylemedim" dediği haberini, yorumsuz bir şekilde aktarır.[618]

el-Gazzî ise yukarıda "Her kim affa mazhar olmuş birisi ile yemek yerse affolunur" haberinde Sehâvî'nin sözünü "Bu mutlak olarak doğru olsa bile sadece mü'minlere has bir durumdur" diyerek tahsis eder.[619] "Mekke'nin güçsüzleri, cennetin ortasındadır" haberinde ise "bu şekilde (rüya ile) hadis sabit olmaz ve bununla hüküm bina edilmez." demektedir.[620] Fakat eserinde Ebû Muhammed el-Herevî'nin rüyasında sanki birisi ona "Allah katında her şey için bir hak vardır. Allah katındaki en büyük hak hikmet hakkıdır. Her kim hikmeti ehlinden başkasına verirse Allah ondan ister. " haberini söylediğini onun da bunu duyduğu nakleder.[621]

---

[616]. Sehâvî, a.g.e., s. 28, H. No: 8.
[617] es-Suyûtî, Celâleddin, **Tenvîru'l-Halek fî İmkâni Rü'yeti'n-Nebî ve'l-Melek**, Beyrut, 1996, s. 7. Ayrıca bak. Suyûtî, **el-Hâvî**, c. II, s. 255-265.
[618] Suyûtî, **ed-Dürer**, s. 201, H. No: 435.
[619] Gazzî, a.g.e., s. 442, H. No: 1836.
[620] Gazzî, a.g.e., s. 232, H. No: 898
[621] Gazzî, a.g.e., s. 549, H. No: 2298.

Aclûnî'nin konu ile ilgili yaklaşımına da kısaca değinmekte fayda vardır. Yukarıdaki hadisler hakkında Sehâvî'nin yorumlarını Aclûnî olduğu gibi aktarır. Bununla beraber kudsî haber şeklinde meşhûr olan "*Allah, İslam yolunda ihtiyarlayan yaşlıya azap etmekten hayâ eder*" rivayetinde o, Kadı Yahya'nın rüyasında Allah ile konuştuğunu ve bu kudsî hadisin senedini zikrettikten sonra Allah'ın ona "Ya Yahya sen doğru söyledin, Zührî doğru söyledi, Ma'mer doğru söyledi, Hz. Aişe doğru söyledi, Nebim (sav) doğru söyledi, Cebrail doğru söyledi. Git seni affettim" dediğini haber verir.[622]

Rüyada hadis rivayeti ile ilgili ise Sehâvî, Ebû İshâk eş-Şirazî'nin rüyasında Allah Resûlü'nü (sav) gördüğünü, O'ndan (sav) hadis dinleyip, rivayet etmek istediğinde kendisine "*Ey Şeyh! Eğer selamet bulmak istersen onu kendinden başkasının selametinde ara*" buyurduğunu bildirir. Fakat haber hakkında bir yorum yapmaz. Bu tavrıyla o, sanki bunun mümkün olduğunu kabul eder gibidir.[623] Aclûnî, Sehâvî'nin yorumsuz bıraktığı bu haberi Nevevî'nin Müslim Şerhinde "*Uyuyan kimsenin gördüğü rüya üzere dinin esasları bina edilmez. Çünkü hüküm rüyada görülen şey üzerine değil şeriatın esasları üzerine kurulur. Rüya ile amel etmenin mendub ifade eden, hayra götüren, yasaklardan uzaklaştıran şeylerde müstehap olduğu hususunda ihtilaf yoktur."* sözüyle izah eder.[624] Aclûnî yaptığı bu alıntılar ile rüyada hadis rivayetini kabul eden Sehâvî'nin çizgisini takip etmekte ama bunu şeriatın esasları dışındaki alanlara hasretmektedir.[625]

---

[622] Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 283, H. No: 742; Yine "İki günü eşit olan ziyandadır…" haberinde Irâkî'den nakille, Abdulazîz b. Ebi Ravvâd'ın rüyasında Allah Resûlü'ne bu haberi sorduğunu aktarır. Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 233, H. No:2406; Irâkî, **el-Muğnî**, II, s. 1155, H. No: 4187.
[623] Sehâvî, a.g.e., s. 542, H. No: 1332
[624] Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 381, H. No: 3127.
[625] Bu noktada Hz. Peygamber'i yanlış anlama tezahürleri konusunda bak. Hatiboğlu, M. Said, "Hz. Peygamber'i Yanlış Yorumlama Tezahürleri", **İslami Araştırmalar Dergisi**, S. 2, Ankara, 1986, s. 5-11.

İbn Arabi'nin (ö.673/1274) Futuhât'ta, Keşfen sabit, naklen gayri sahîh dediği[626] "*Ben gizli bir hazine idim bilinmeyi istedim*" kudsî hadisi hakkında Aclûnî

Aclûnî, eserinin önsözünde İbn Arabî'nin (ö.673/1274) keşf yoluyla hadislerin alınabileceğine dair görüşünü aktarır.[627] Kendisi de "K*endini bilen Rabbini bilir*" haberi hakkında İbn Teymiyye'nin mevzû, Nevevî'nin ise sabit olmadığına ilişkin sözlerininim ardından İbn Ğars'tan nakille haberi İbn Arabî'nin naklettiğini[628], İbn Arabî'nin bir kısım şarihlere göre hadis hafızlarından sayıldığını ve hadisin keşfen sabit olduğunu söyler. Hz. Aişe'den gelen ve Maverdî'nin (ö.301/914) Edebü'd-Dîn'de geçen başka bir rivayeti bu habere şahit getirir.[629] İbn Arabi'nin (ö.673/1274) Futuhât'ta, Keşfen sabit, naklen gayri sahîh dediği[630] Aslında bu Aclûnî'nin keşf yolu ile gelen haberi kabul ettiğine dair eserde geçen tek örnektir. Fakat dinin ve özellikle hadislerden ibaret olan sünnetin korunması için keşfle bir hadisin sağlam olup olmadığının tespit edilmesi mümkün değildir. Zira rüya, keşf vb. yollarla elde edilen bilgiler dinde hüccet sayılmaz.[631] Haber hakkında İbn Teymiyye, Zerkeşî ve İbn Hacer rivayetin sahîh veya zayıf bir senedinin bulunmadığını, dolayısı ile aslının olmadığını söylemişlerdir.[632]

Diğer yandan müelliflerin sûfî düşünce sahiplerinin görüşlerine değer verdikleri görülmektedir. Sehâvî, "Kerim olan (Allah), (cezalandırmaya) güç yetirdiği halde affedendir" haberi hakkında Beyhakî'nin yaptığı değerlendirmeyi esas alarak râvîlerinin cerh edildiğini, mevzûya benzediğini söylemektedir. Arkasından o, "*fakat*

[626] İbn Arabî**, el-Futühât,** c. II, s. 399.
[627] Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 10.
[628] İbn Arabî, a.g.e., c. II, s. 399.
[629] Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 262, H. No:2432.
[630].
[631] Avcı, **Sûfîlerin Hadis anlayışı**, s. 136; Yıldırım, **Tasavvufun Temel Öğretileri**, s. 43.
[632] İbn Teymiyye, **Kussâs**, 69-70- h no: 3; Zerkeşî, **et-Tezkira**, Zühd 20, s. 136; Sehâvî, a.g.e., s. 377, H. No: 836.

rivayet zâhidler arasında meşhûrdur, onun uydurma ya da sahîh olduğunu söylemekten çekinirim" demektedir. Bunun yanında haberin manasının doğru olduğunu belirtmek için Ebû Seyf ve Süfyan-ı Sevrî'nin sözlerinden şahitler getirmektedir.[633] Aclûnî, İbn Arabî'nin (ö.673/1274) "Tasavvuf ve hırka ehlini kınamayın, çünkü onların ahlakı peygamberlerin ahlakı, elbiseleri peygamberlerin elbiseleridir" sözüne eserinde yer verir.[634]

3. "MANASI SAHİH" DEĞERLENDİRMESİ

Resûlullah (sav) fesahat ve belagat açısından üstün bir kabiliyetine sahipti. Konuştuğu sözlerde anlamsızlık, çirkinlik ve uyumsuzluk görülmezdi. Allah Teâlâ tarafından ona az sözle çok mana ifade etme kabiliyeti demek olan "cevâmiu'l-kelim" vasfı verilmişti.[635] Hadislerde bu özelliğe vurgu yapan muhaddisler, hadisin muhtevasının peygamber sözüne yakışmayan bir manasızlık ve ölçüsüzlük taşımasını, uydurma olduğuna delil saymışlardır.[636] Diğer yandan hadislerin büyük çoğunluğunun mana ile rivayet edildiği için, ilk dönemden itibaren hadisleri toplayan ve yazan muhaddisler, lafızlardaki fesahatin kaybolduğu durumlarda asıl mühim olanın mana olduğunu düşünüp, lafza değil manaya daha fazla önem vermişlerdir.[637]

Hadis usûlüne dair eserlerde bir hadisin sahîh sayılıp sayılmayacağına dair mana ile ilgili bu esaslar; müştehir hadis sahasındaki eserlerde sınırları biraz daha genişletilmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. İlgili eserlerde, zayıf ve uydurma haberlerin, isnadı bulunmayan rivayetlerin, insanların kabul veya inanışlarının tespit

---

633 Sehâvî, a.g.e., s. 364, s. 797.
634 Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 351, H. No: 3001; Deylemî, a.g.e., c. V, s. 37, H. No: 7387.
635 Avcı, a.g.e., s. 191; Buhârî, Ta'bir 1; Müslim, Mesâcid, 5-8; Tirmizî, Siyer 5; İbn Hanbel, c. II, s. 172, 212, 268; Ayrıca bak, İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî** c. XIII, s. 247; Sehâvî, a.g.e., s. 158-159, H. No: 266.
636 İbn Arrâk, **Tenzihu'ş-Şerîa**, c. I, s. 6; Subhi Salih, a.g.e., s. 226, Kandemir, **Mevzu Hadisler**, s. 177.
637 Konuya dair değerlendirmeler için bak. Subhi Salih, a.g.e., s. 63- 69; Koçyiğit, **Istılahlar**, s. 227.

tayin, tercih ve tashihinde, haberler mana yönü ile de ele alınmıştır. İlgili sahadaki eserlerin neredeyse tamamında, bazen "manası sahîhtir" denilerek bazen de bu ibare söylenmeden, konu başlığı yapılan hadislerin/haberlerin/sözlerin mana açısından doğruluğu ispatlanmaya çalışılmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarı ile bu değerlendirmeler ve buna bağlı yorumlar genelde ya zayıf ve mevzû haberlerden sonra ya da insanların bazı kabul ve kanaatlerinden sonra kullanılmıştır.

a. **Zayıf ve mevzû haberler için:**

Hadis Usûlü kıstaslarını esas alan muhaddisler haberin bazen senedine bazen de metnini esas alarak hadisler hakkında sahîh, hasen, zayıf ve uydurma diye hükümler vermişlerdir. Zayıf ve uydurma hükmü verilen bir haber hakkında daha sonra acaba manası doğru mu değil mi diye bir soruşturmanın erken dönemden itibaren var olduğu görülmektedir. Bu uygulamanın ilk olarak ne zaman başladığı ve hangi makul gerekçelere dayandığı üzerinde durulması gereken önemli bir konudur. Zayıf hükmü verilen bir haber için anlama ve yorumlamaya dayalı yapılan soruşturma faaliyetlerinde Tirmizî ilklerden sayılabilir. O "*Özrü olmadığı halde iki namazı cem eden kimse büyük günah kapılarından bir kapıyı yönelmiştir*" rivayetini "*Haber hakkında Ahmed ve diğerleri zayıf demiştir. Bu haber ehl-i ilmin sadece yolculukta ve Arafat'ta iki namazın cem edilebileceği şeklindeki uygulamaya uygun düşer. Ahmed ve İshak gibi tâbiûnden bazı ilim sahipleri hastalık anında iki namazın birleştirilebileceğine ruhsat vermişlerdir…"* şeklinde değerlendirmektedir. Tirmizî, haberin mevcut uygulama ile örtüştüğünü görmüş olmalı ki bu konuda bir değerlendirme yapmak ihtiyacı hissetmiştir.

İbn Abdilberr'in (ö.463/1071) Muvatta' şerhinde "*Ümmetimden üç grup helak olacaktır: Kaderiyye, asabiye ve sahîh olmayan şeyleri nakleden*"[638] haberi *hakkında "İsnadında zayıflık vardır, delil olmaz. Zayıf hadisler ne kadar hüccet olmasa da yok sayılamaz. Nice isnadı zayıf hadis vardır ki manası sahîhtir*." demektedir.[639] Her ne kadar hadisin sıhhatinde problem olsa da[640] İbn Abdilberr, zayıf olan haberlerin atılmaması ve Tirmizî gibi manası dikkate alınarak anlama ve yorumlamaya dayalı konularda kullanılması taraftarıdır. Hatta o eserinde buna dair örnekler de verir. "*Sünnet belirlemek/beyan etme için unuturum yahut unutturulurum*"[641] haber hakkında İbn Abdilberr "Hadisin bu şekilden başka Hz. Peygamber'den ne müsned ne de maktu' olarak rivayet edildiğini bilmiyorum. O, başka kaynaklarda, müsned veya mürsel olarak da olsa bulunamayan Muvatta'daki dört hadisten biridir. Usûl açısından manası sahîhtir. Uyuyakalmasından dolayı namazdan alıkonması babında geçen haberler bu manaya delildir." demektedir [642] Bir diğer muhaddis Nevevî de (ö.676) "*İlim öğrenmek her Müslümanın üzerine farzdır*" haberi hakkında**"** *Şer'i ilimler üçtür: Birincisi farz-ı ayındır. Bu, mükellefin üzerine vacib olan şeyleri eda etmesi için bilmesi gerekenlerdir. Abdest, namazın vb. şeylerin mahiyeti böyledir. Bir topluluk Ebû Ya'la'nın Müsned'inde Hz. Enes'ten nakledilen "İlim öğrenmek her Müslümanın üzerine farzdır" haberini buna hamletmiştir. Bu hadis her ne kadar sabit olmasa bile*

[638] Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Kebîr**, c. XI, s. 89, H. No: 11142; **el-Mu'cemu's-Sağîr**, c. I, s. 268, H. No: 440.
[639] İbn Abdilberr, **et-Temhîd**, c. I, s. 58
[640] İbnu'l-Cevzî mevzû der. İbnu'l-Cevzî, a.g.e., c. I, s. 227; Elbânî, **Silsiletü'd-Daîfe**, c. VII, s. 414.
[641] Malik, Sehv 1, H. No: 223.
[642] İbn Abdilberr, **et-Temhîd**, c. XXIV, s. 375. Fakat İbn Abdilberr'in (ö.463/1071) hadis hakkında verdiği hüküm ve yaptığı yorumlar kendisinden sonra gelen müellifler tarafından müzakere konusu olmuş, kimi zaman tenkit edilmiştir. İbn Hacer haber hakkında "Aslı yoktur" derken, Zürkânî bu rivayetin uydurma anlamına gelmediğini, çünkü Malik'ten belâğ tarikiyle gelen haberlerin uydurma olmadığını söyler. Elbânî ise haberin Hz. Peygamber'in beşer olması gereği unutabileceğine dair rivayetlere de muhalif olduğunu söyler. Elbânî, **Silsiletü'd-Daîfe**, c. I, s. 218, H. No: 101.

manası sahîhtir." demektedir.[643] Görüldüğü gibi o da bu tür haberlerden fıkhî hükümler bile çıkarılabileceğini ima etmektedir. Muhaddisler zayıf ve uydurma haberler hakkında söyledikleri "manası sahîhtir" sözü ile bu haberlerin şerh, te'vil, fıkhî istinbat, kıyas, cem gibi anlamaya ve yorumlamaya dayalı olarak gerçekleştirilen hadis faaliyetlerinde kullanılabileceğini ifade etmişlerdir.

Bunun yanında müştehir hadis sahasındaki eserlerde de benzer uygulamaların var olduğu görülmektedir. İbn Teymiyye, "*Rabbim beni terbiye etti, ne güzel de terbiye etti*"[644] hadisi hakkında "*Mana doğrudur, fakat sabit bir isnadının olduğu bilinmemektedir*"[645] Zerkeşî, "Şayet dünya pıhtılaşmış kan olsaydı Mü'minin azığı onun helal kısmından olurdu" haberinde "Aslı yoktur, onun senedi de bilinmemektedir. Fakat manası sahîhtir. Zira Allah mü'minine günaha girmek suretiyle güç yetiremeyeceği şeyi haram kılmaz." demektedir.[646] Kanaatimizce İbn Teymiyye ve Zerkeşî ilgili haberlerin; dini daha iyi anlamada ve yorumlamada kullanılabileceğini kabul ettikleri için manası sahîhtir değerlendirmesini yapmışlardır.

Sehâvî "*Allah mümin kulununun rızkını onun hesap etmediği yerden vermekten geri durmaz*"[647] haberini sened açısından çok zayıf olduğunu söyledikten sonra "fakat manası sahîhtir. Zira Kur'an-ı Kerim'de "*Kim Allah'tan gereği gibi sakınırsa Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder ve ona beklemediği yerden rızık verir*" buyurulmaktadır" demektedir.[648] Yine Sehâvî, "*Sözün afeti yalandır, ilmin afeti ise unutmaktır*" hadisi

[643] Nevevî, Ebu Zekeriyya Muhyiddin b. Şeref, **el-Mecmu Şerhu'l-Mühezzeb**, Dâru'l-Fiker, Beyrut, c. I, s. 24
[644] es-Sem'ânî, **Edebü'l-İmlâ**, s. 5; İbnu'l-Cevzî, **İlel**, c. I, s. 178;
[645] İbn Teymiyye, a.g.e., s. 94, H. No: 78.
[646] Zerkeşî, a.g.e., Ahkâm 19, s. 61.
[647] Beyhakî, **Şuab**, c. II, s. 73, H. No: 1197; Kuzâî, **Şihâb**, s. 127, H. No: 376.
[648] Sehâvî haberin sıhhatinin ihtilaflı olduğunu İbn Hibbân'ın Du'afa'sında, İbnu'l-Cevzî'nin de Mevzûat'ında geçtiğini söylemektedir. Sehâvî, a.g.e., s. 33, H. No: 14

hakkında "*senedi zayıftır ancak manası sahîhtir*" demektedir.[649] Aclûnî, "*Ey insanoğlu! Yanında sana yetecek kadarı var iken sen azdıracak olanı istiyorsun. Ey insanoğlu! Ne aza kanaat ediyorsun ne de çok ile doyuyorsun. Ey İnsanoğlu! Bedeninde afiyet, gönlünde huzur, yanında da o günkü azığın olduğu halde sabaha erdiğinde dünyan tamamdır*" haberi hakkında Münâvî'nin "*el-Hatîb, Ebû Nuaym, İbn 'Asâkir, İbn Neccâr rivayet etmişlerdir, senedinde yalancılık ile itham edilmiş râvîler vardır, fakat manası sahîhtir*" dediğini aktarır.[650]

Musanniflerin "manası sahîhtir" sözü ve buna dair getirdikleri yorumları ile zayıf veya mevzû olduğu tespit edilen haberleri sahîh veya hasen seviyesine yükseltilmeyi kastetmiş olduklarını düşünmemekteyiz. Zaten senedi itibari ile zayıf olan bir haberin mana yönü ile takviye alarak daha üst mertebeye ulaşması düşünülemez. Zira zayıflık metinde değil onu nakleden râvîdedir. Zayıf hatta mevzû olduğu bilinen nice haber vardır ki mana itibari ile İslam'ın ruhuna uygundur. Özellikle hadis uyduranlar da Kur'an-ı Kerim'in veya sahîh hadislerin manasına uygun yeni haberler imal ettikleri düşünüldüğünde sırf manasının doğru olması bir haberin sahîh olması için tek şart değildir.[651] Dolayısı ile bu tür ifadeler zaten zayıf veya uydurma olan habere bir mertebe kazandırmaz.

b. İnsanların kabul ve kanaatleri için:

Müştehir haber sahasındaki eserlerde hadis olmadığı ifade edilen bir takım sözlerin peşi sıra bazen bir ayet bazen sahîh bir hadis bazen de kısa bir yorum eşliğine

[649] Sehâvî, a.g.e., s. 23, No: 2. Buna benzer "Haset eden onmaz" sözü seleften bazı kimselere ait olduğu halde manası sahîhtir" diyerek açıklama yapmaktadır. Sehâvî, a.g.e., s. 222, H. No: 409.
[650] Aclûnî, a.g.e., c. I, s 32, H. No: 48.
[651] Ali el-Karî, Sultan el-Herevî, **el-Masnûa fî Ma'rifeti'l-Hadîsi'l-Mevzûa**, tah. Abdulfettah Ebu'l-Ğudde, Mektebetü'l-Matbuâtu'l-İslamiyye, Beyrut, 1389, s. 172. Benzer yorumlar için bak. Çakın, Kâmil, Hadislerin Kur'an'a Arzı Meselesi, **AÜİFD**, XXXIV, Ankara, 993, s. 254.

"معناه صحيح" [652] "manası sahîhtir", "يقرب من معنى الحديث" "hadisinin manasına yakındır"[653], "يشير إليه قوله تعالى" "Allah Teâlâ'nın şu sözüne işaret vardır:"[654], "يشهد له قوله تعالى" "Allah Teâlâ'nın şu sözüne şahitlik eder"[655], "معناه مأخوذ من قوله تعالى" "Manası Allah Teâlâ'nın şu sözünden alınmıştır"[656], "إنما يستفاد من قوله تعالى" "Allah Teâlâ'nın şu sözünden faydalanılmıştır"[657], "يستأنس له بقوله تعالى" "Allah Teâlâ'nın şu sözüne ilgi kurulmuştur"[658], "ولعله مقتبس من قوله تعالى" "Belki Allah Teâlâ'nın şu sözünden alıntı yapılmıştır"[659] gibi ifadelere rastlamaktayız.

Musanniflerin yaptıkları bu tasarruf; içinde bulundukları toplumda, onların kültür, gelenek ve inanışları ile bağlantılı olarak söze dönüşen bazı kabullerin, kanaat ve görüşlerin doğruluğunu ifade etmek için "manası sahîhtir" vb. ifadeleri kullanmak şeklinde özetlenebilir. Yukarıda görüldüğü üzere bu tür sözlerin arkasından da genelde aynı manada sahîh hadisler hatta ayetler şahit getirilmektedir. İlk bakışta bu değerlendirme söze bir mertebe kazandırma, onu nebevî bir kılıfa büründürme amacıyla mı yapıldığı sorusunu akla getirmektedir. Aslında onların amacı daha çok içinde bulundukları toplumda, insanların kültür, gelenek ve inanışları ile bağlantılı olarak söze dönüşen bazı kabullerin, kanaat ve görüşlerin Kur'an ve sünnetin ruhuna aykırı olup olmadığını tespit etmekten ibarettir. Yoksa bu söze bir mertebe sağlayarak

---

[652] "معناه صحيح", "صحيح المعنى" ve "المعنى صحيح" ifadelerinin Ehâdisu'l-Kussâs'ta 2, **et-Tezkira**'da 6, el-Mekâsıd'da 21, Keşfu'l-Hafâ'da 47 yerde bu geçtiği görülmektedir.

[653] "انفق ما في الجيب يأتك ما في الغيب" "Cebinde olanı infak et ki, gaybta olan sana gelsin" sözünün değerlendirilmesinde bak. Sehâvî, a.g.e., s. 127, H. No: 203; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 212, H. No: 641.

[654] "الجزاء من جنس العمل" "Verilen ceza, yapılan amelin kendi cinsindedir" sözünün değerlendirilmesinde bak. Sehâvî, a.g.e., s. 203, H. No: 366; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 332, H. No: 1070.

[655] "الأقربون أولى بالمعروف" "Akrabalar iyilik yapmaya en layık olanlardır." sözünün değerlendirilmesinde bak. Sehâvî, a.g.e., s. 94, H. No: 141; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 161, H. No: 486.

[656] "إن من تمام إيمان العبد أن يستثني في كل حديث" "Kulun her sözünde istisna yapması (Allah dilerse demesi) imanının kemalindendir." sözünün değerlendirilmesinde bak. Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 253, H. No: 775.

[657] "التوكؤ على العصا من سنة الأنبياء عليهم الصلاة والسلام" "Değneğe dayanmak peygamberlerin sünnetindendir" sözünün değerlendirilmesinde bak. Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 321, H. No: 1025.

[658] "خيرة الله للعبد خير من خيرته لنفسه" "Allah'ın kulu için seçtiği, kulun kendi tercihinden hayırlıdır" sözünün değerlendirilmesinde bak. Sehâvî, a.g.e., s. 245, H. No: 470; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 398, H. No: 1276.

[659] "شياطين الإنس تغلب شياطين الجن" "İnsan şeytanları cin şeytanlarına üstün gelir." sözünün değerlendirilmesinde bak. Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 72, H. No: 1577

onu Hz. Peygamber'in hadisleri seviyesine çıkartmak değildir. Zaten müellifler bu türden sözleri eserlerinde kritik ederken özellikle hadis olmadığını baştan ifade etmişlerdir.[660] Örnek olması için İbn Teymiyye'nin "İyileriniz fakirlerinizdir"[661] rivayetini burada değerlendirilebilir. Müellif haber hakkında "Bu söz hadis değildir fakat manası sahîhtir. Çünkü fakirler kendilerine iyilik yapılan kişilerdir"[662] demektedir. Görüldüğü gibi İbn Teymiyye hadis eserlerinde yerlerini bulamadığı veya İslam dininin genel ilkelerine, bozulmadık akla ve örfe uyum sağlayan bu haber için "manası sahîhtir" değerlendirmesini yapmaktadır. İbn Teymiyye'nin "Sözlerin birçoğunun manası sahîh olabilir. Fakat Resûlullah (sav) bu sözleri söylemedikçe bunları Resûlullah'a (sav) ait olduğunu söylemek mümkün değildir" beyanı zaten bu konudaki hem onun hem de diğer müelliflerin düşüncesini açık bir şekilde ifade etmektedir.[663]

Diğer yandan burada yapılan değerlendirmeler anlama ve yorumlama esasına dayandığı için bir müellifin "manası sahîhtir" dediğine başka bir müellif doğru bulmayarak eleştirebilmektedir. Sehâvî, "*Vatan sevgisi, imandandır*" sözünün değerlendirmesinde "*bulamadım, manası sahîhtir*" demektedir.[664] Ali el-Karî, "" Bu rivayet hakkında manası sahîhtir sözüne şaşılır. Çünkü iman ile vatan sevgisi arasında bir bağlantı yoktur" demektedir. [665] Aynı zamanda es-Sağânî haberi Mevzûât'ında yer

[660] Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 253, H. No: 775; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 321, H. No: 1025; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 398, H. No: 1276.
[661] Haberin kaynağı bulunamamıştır.
[662] İbn Teymiyye, a.g.e., s. 66, H. No: 21.Ayrıca bak. İbn Teymiyye, a.g.e., s. 55-57, H. No: 4; s. 64- 5, H. No: 18; s. 67, H. No: 22; s. 77-78, H. No: 46; s. 83, H. No: 54; s. 86-87, H. No: 64, s. 89, H. No: 65; s. 90, H. No: 70; s. 93, H. No: 75.
[663] İbn Teymiyye, a.g.e., s. 91, H. No: 71; Ali el-Kârî'nin el-Masnûâ'da buna benzer değerlendirmeleri için bak. Kârî, a.g.e., s. 172.
[664] Sehâvî, a.g.e., s. 214, H. No: 385
[665] Ali el-Kârî, **el-Esrâr**, c. I, s. 180-181.

verir.[666] Aclûnî, "Araplar acemlerin efendileridir" haberinde, "Hadis değildir. Bazılarının sözüdür. Cins bakımından bu söz doğrudur" demektedir.[667]

Diğer yandan "manası sahîhtir" ifadesinin her yerde bu kadar masumane bir şekilde anlaşılmadığını ifade etmek isteriz. Özellikle bazı tasavvuf çevrelerinde ifadenin sınırları biraz genişletilerek isnadı bulunmayan ya da ihtilaf konusu olan hadislerin tespit, tercih ve tashihinde bazen bir ölçü olarak kullanıldığı müşahede edilmektedir. Tasavvuf çevrelerinde özel bir terim olan "Kelâm-ı kibâr" kavramı daha çok sahâbe nesli başta olmak üzere selef-i salihîn, tarikat büyükleri, arif veliler ve kâmil âlimlerin sözleri anlamına gelmektedir. Hata bu tür sözlerin dahi ilgili çevrelerde Hz. Peygamber'in sözlerine dâhil edildiği görülmektedir.[668] Bazı sûfîler "Men arafe nefsehu" gibi irfanî sözlerin Resûlü Ekrem'den sadır olmasa bile kibâr ehlinin Resûlullah'ın varisi olmaları hasebiyle onun sözü gibi kabul edilebileceğini söylemişlerdir.[669] Hatta "*Fakirlik iftiharımdır*", "*Ölmeden önce ölünüz*" ve "*Ümmetimin âlimleri İsrailoğulları'nın peygamberleri gibidir*" gibi haberleri Hasan Basrî' nin (ö.110/728), Mâlik b. Dinar'ın (ö.181/797), Fudayl b. İyâd'ın (ö.187/803) ve Cüneyd-i Bağdâdî'nin (ö.297) meşhûr sözlerini de hadis diye değerlendiren kimseler bulunmaktadır.[670]

---

[666] Sağânî, **Mevzûât**, s. 53.
[667] Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 58, H. No:723.
[668] Avcı, **Sûfîlerin Hadis Anlayışı**, s. 195.
[669] Bursevî: "Kelâm-ı Resûlü Kelâm- ilahiye mülhak olduğu gibi, kelâm-ı kibâr dahi kelam-ı Resûl'e mülhaktır. Zira ekâmil-i nasa nisbetle cemiî fuyûzun menbaı birdir. Tevâfut hemen suverindedir. Bu manadandır ki meşayih-ı tarikat ve muhakkikin hakikat ve efaline itiraz etmek dürüst değildir. Zira itirazın neticesi itirazı Resûl olur." Demektedir. Bursevî, **Kitabu'n-Netice**, c. I, s. 64. bak. Avcı, a.g.e., s. 195'ten naklen.
[670] Buna dair değerlendirmeler için bak Avcı, Seyit, a.g.e., s. 195-199. . İbn Hacer, Hakîm et-Tirmîzî'nin şu sözünü aktarı: " إن من تكلم بعد الرسول صلى الله عليه و سلم بشيء من الحق فالرسول صلى الله عليه و سلم سابق إلى ذلك القول وإن لم يكن تكلم بذلك اللفظ المخصوص لأنه صلى الله عليه و سلم أتى بأصله مجملا فقوله صدقوا به قلته أو لم أقله أي إن لم أقله بذلك اللفظ الذي حدث به عني والخطاب بهذا إنما هو للذين صفت قلوبهم عن كدر الشهوات ورفعت عن بصر بصائرهم حجب الظلمات" bak. İbn Hacer, **el-Kavlü'l-Müsedded**, c. I, 88.

Halk arasındaki sözleri toplayan eserleri kaleme alan müellifler, "manası sahîh" diye tahric ettikleri bu sözler hakkında ısrarla hadis olmadığını söylemesine rağmen yine günümüzde bazı kimseler ilgili eserleri bir hadis kaynağı gibi kullanmakta ve bu eserlerde geçen "manası sahîh" değerlendirmesini de esas alarak bu sözlerin kendi düşünce, kanaat ve görüşlerini destekleyen bir hadis olduğunu ispatlamaya çalışmaktadırlar.[671]

[671] **Altınoluk** Dergisi 1998 Eylül sayısında Dr. Âdem Ergül, "Kalp Cevherini Tanımak" isimli yazısında "Hadis diye rivâyet edilen bir mübarek sözde kalbin bu lâhûtî yönüne işaret edilmektedir" cümlesine dair verdiği dipnotta "Ben gizli bir hazine idim, bilinmek istedim ve mahlûkatı yarattım. Artık beni tanısınlar" haberine atıfta bulunmuştur. O, Ali el-Kârî'nin "Ben insanları ve cinleri ancak bana kulluk etsinler" (Zâriyât Sûresi, (51), 56) ayetini İbn-i Abbâs gibi "beni tanısınlar" şeklinde yorumladığını dolayısı ile bu sözün ona göre mana olarak sahîh olduğunu ifade etmiştir. Müellifin bu yorumlara kaynak olarak gösterdiği eser ise Aclûnî'nin Keşfu'l-Hafâ'sıdır. Bak. **Altınoluk**, Sayı 151, Eylül, 1998, s. 31. Hâlbuki gerek Ali el-Karî, gerekse Aclûnî daha önce İbn Teymiyye, Zerkeşî ve İbn Hacer gibi âlimlerce ifade edilen bu sözün Allah Resûlü'nden (sav) sahîh veya zayıf bir senedle gelen bir varyantı olmadığı yönündeki sözlerine eserlerinde yer vermişlerdir. Bak. Ali el-Kârî, el-Esrâr, s. 273; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 132. Müellifin bu kısmı atlayıp, sözün mana olarak doğru olduğunu beyan etmesi, bu şekilde söze bir değer kazandırarak hadis mertebesine çıkartması anlaşılabilir bir durum değildir. Yine Web sitelerinden birinde "Sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım" şeklindeki uydurma habere (Sağânî, a.g.e., s. 57; Aclûnî, **Keşf**, c. I, s. 54; c. II, s. 192; Şevkânî, **el-Fevâidu'l-mecmûa**, s. 326; Ali el-Kârî, **el-Mevzûâtu'l-Kübrâ**, s. 295; **el-Mevzûâtu's-Suğra**, s. 150; İbnu'l-Cevzî, **el-Mevzûât**, I, 289-290; Suyûtî, **el-Leâli**, I, 249, Leknevî, **el-Âsâru'l-merfûa**, s.44, 45, 295; Fetenî, **et-Tezkiratü'l-Mevzûât**, s.86.) yer verilmiş ve bu söz üzerine oturtulan inanç, şöyle dile getirilmiştir: "Tasavvufî anlayışa göre Allah'tan başka hiçbir şey yok iken ilk defa hakikat-i Muhammediye var olmuş, bütün yaratıklar bu hakikatten ve O'nun için halk edilmiştir. Âlemin var olma sebebi, maddesi ve gayesi bu hakikattir. (…) Varlığın mebde ve müntehası Hz. Muhammed'dir… Tasavvufta sık sık kullanılan ve kudsî hadis olarak da rivayet edilen, 'Sen olmasaydın ben kâinatı yaratmazdım' (Levlake...) ifadesiyle varlığın Hz. Muhammed (sav) için yaratıldığı anlatılır… Hakikat-ı Muhammediye (sallallâhu aleyhi ve sellem) hem hayatın hayatı, hem kâinatın hayatı, hem İsm-i A'zam'ın tecelli-i a'zamının mazharı ve bütün zîruhların nuru ve kâinatın çekirdek-i aslîsi ve gaye-i hilkati ve meyve-i ekmeli olmasından, o hitap doğrudan doğruya O'na bakar" bak. http://www.sorularlaislamiyet.com/node/174287.13. http://www.muhabbetfedaileri.com/dini-i%C3%A7erikli-yaz%C4%B1lar/5490-peygamberimizi-nas%C4%B1l-sevmeli/ Başka bir web sitesinde haberin sahîhlik durumu hakkında değerlendirmede bulunulmuş ve "Hadisin kuvvetli bir senedi olmadığı doğrudur fakat bunun bir hadisi uydurma (mevzu) yapmadığı da ilm-i hadis çerçevesinde izahtan varestedir." "Ümmetin telakkisine göre manasının doğruluğu kesin olduğu gibi, Cumhur-u muhaddisince de manasının doğruluğu tespit edilmiştir. Bu hadis seneden zayıf da olsa, onunla aynı mealde vürut eden sair hadislerle senedindeki zafiyet zail olmuştur. Hiçbir senedi olmasa da aynı manaya işaret eden pek çok hadis ile yine kuvvet bulur." denmiştir. (http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=560 Yine buna benzer bazı konuşma metinleri ve beyanatlar için bak. https://www.youtube.com/watch?v=y_aLCmwxnyk.http://tr.fgulen.com/content/view/12326/3/. Açıklamayı yapan kişi, bu sözün hadis olarak aslının bulunmadığına dair âlimlerin yaptıkları değerlendirmelerin ne manaya geldiğini ya bilmemekte veya görmezden gelmektedir. Kaldı ki sözün manasının doğu olduğu ifadesi de nihayetinde bir yorumdan ibarettir. Elbette bu konuda müspet ya da menfi şeyler her zaman için söylenmesi mümkündür. Buna dair değerlendirmeler için bak. http://sonpeygamber. info/hadis-olarak-bilinen-asilsiz-sozler-ii. Tarih:12.03.2016.

Aynı zamanda halk tarafından da sevilen ve düşüncelerine değer verilen bu kimselerin beyanatları, hadisler hakkında yeterli alt yapısı olmayan halk arasında yanlış anlaşılmalara sebep olmakta ve bu kesimler arasında maalesef ilgili sözlerin hadis olarak kabul edildiği söz ve eylemlerinden anlaşılmaktadır. Maalesef bu durum sahîh ile sahîh olmayanı ayırmak üzere büyük çaba ve gayretlerle meydana getirilen hadis kitaplarını itibardan düşürmektedir. Allah Resûlü'ne atfedilen fakat manaları doğru olan uydurma hadisler, kelâm-ı kibâr nev'inden sözler vardır ki bunlara hadis gözü ile bakmak mümkün değildir. [672]

4. MUTEBER KAYNAKLARDA BULUNMAMASI

Bu sahada eser veren müelliflerin değerlendirmelerinde gördüğümüz bir diğer tenkit yöntemi haberin aslî ve tâlî kaynaklarda, hadis cüzlerinde bulunup bulunmamasıdır.

1- İbn Teymiyye "*Fakirlik iftiharımadır, onunla iftihar ederim*" sözü hakkına "*Yalan bir sözdür, Müslümanların kitaplarında bilinen böyle bir şey yoktur*." demektedir.[673]

2- Zerkeşî "*Dişleri enine misvaklayın, arada bir yağ sürün, sürme kullanmayı tek yapın*" rivayet başlığı altında İbnu's-Salâh'ın "*Araştırdım ama hadis kitaplarında bu sözün bir aslını bulamadım*" değerlendirmesini aktarmaktadır.[674]

3- Sehâvî, "*Hz. İbrahim ve Ebû Bekir cennette sakallı olacaklardır*" haberi hakkında hocası İbn Hacer'den nakille "*Bu konuda meşhûr bir hadis veya yazılmış bir cüz yoktur*" demektedir.[675] Yine Sehâvî, "*Dininizin yarısını Hümeyra'dan alınız"*

[672] Buna dair değerlendirmeler için bak. Avcı, Seyit, a.g.e., s. 192.
[673] İbn Teymiyye, a.g.e., s. 60, H. No: 12. Başka örnekler için bak. İbn Teymiyye, a.g.e., s. 70- 71, H. No: 32, 33; S. 73-74, H. No: 55; s. 85, H. No: 59;
[674] Zerkeşî, a.g.e., Ahkâm, H. No: 21, s. 62. Benzer örnekler için bak. Zerkeşî, a.g.e., Ahkâm 29, s. 70; a.g.e., Ahkâm 30, s. 70-71.
[675] Sehâvî, a.g.e., s. 141, H. No: 228.

rivayeti hakkında Hocamız İbn Hâcib'in İmlâ'sının tahricinde şöyle haber verir: *"Onun bir isnadının var olduğunu bilmiyorum, hadis kitaplarında böyle bir şey görmedim. Sadece İbnu'l-Esîr (ح م ر) maddesinde kaynağını belirtmeden haberi nakletmiştir*." demektedir. [676]

4- Gazzî, "*Hak, Ömer'i dostu olduğu için terk etmedi."* hakkında "*Hadis kitaplarında olduğu bilinmemektedir.*" şeklinde tahric eder.[677]

5- Aclûnî, "*Erkek çocuklarını seviniz, zaten kız çocukları kendilerini sevdirirler*" haberi hakkında İbn Hacer el-Heytemî'den (ö.973/1565) nâkile Suyûtî'nin "*bu haber bilinmemektedir. Hadis kitaplarında böyle bir şey bulamadım*" dediğini aktarır.[678]

Diğer yandan bu sahada eser veren musannifler bir hadisin sıhhati hakkında hüküm verirken onun mu'teber gördükleri kaynaklarda geçmesini yeterli görmüşlerdir. Örneğin İbn Teymiyye, Buhârî ve Müslim'de geçen haberler için "sahîh" ifadesini tercih ederken bu ikisi dışındaki geçen ve aslı olan haberler için eser ifadesini kullanmaktadır.[679] Zerkeşî ve Sehâvî haber Müttefekun aleyh ise rivayetin sıhhati hakkında başka şahit aramazlar. Yine bu iki müellif kaynaklara atıf yaparken genel olarak Kütübü't-Tisa' dediğimiz bu kaynaklara belli bir sıra dâhilinde yer verdikleri görülmektedir. [680]Suyûtî ed-Dürer'de "bir haber Kütüb-i Sitte'de eğer

[676] Sehâvî, a.g.e., s. 232, H. No: 430. Benzer örnekler için bak. Sehâvî, a.g.e., s. 57-58, H. No: 61; s. 21-2, H. No: 379.
[677] Gazzî, a.g.e., s. 388, H. No: 1605.
[678] Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 54, H. No: 32. Benzer örnekler için bak. Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 219, H. No: 665; c. I, s. 416, H. No: 1304; c. II, s. 21, H. No: 1592; c. II, s. 40, H. No: 1658; c. II, s. 323, H. No: 2831.
[679] İbn Teymiyye İbn Hanbel, Tirmizî ve İbn Mâce'nin eserlerinde geçen "الصدقة تطفئ الخطيئة كما يطفئ الماء النار" "Sadaka suyun ateşi söndürdüğü gibi hatları söndürür." (İbn Hanbel, a.g.e., c. V, s. 248; İbn Mâce, a.g.e., Fiten 12, H. No: 3973; Zühd 22, H. No: 410; Tirmizî, a.g.e., Salât 433, H. No: 614; İmân 8, H. No: 2616) haberi hakkında "*Zannediyorum ki eserde geçmektedir*" demektedir. Bak. İbn Teymiyye, a.g.e., s. 92-92, H. No: 38.
[680] Bu sıralama şu şekilde gösterilebilir: Buhârî ve Müslim'in Sahîh'indeki Müttefekun aleyh olan rivayetler, Buhârî'nin Sahîh'i, Müslim'in Sahîh'i, Sünen-i Erbaa (Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce), Ebû Dâvûd'un Sünen'i, Tirmizî'nin Câmiî, Nesâî'nin Sünen'i, İbn Mâce'nin Sünen'i, İmâm Mâlik'in Muvatta'sı, Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i, Darimî'nin Sünen'i.

geçiyorsa haber hakkında tahlil yapmaya gerek yoktur" diyerek bu konudaki tavrını net olarak ortaya koymuştur. el-Câmiu'l-Kebîr'de ise haberlerin sıhhati ile yer aldığı eserler arasındaki bu ilintiyi bir adım daha ileri götürerek bu konuda genel kaideler koymuştur.[681] Bu kıstasların hemen hemen Şa'rânî (ö.973/1563), el-Halil, el-Gazzî ve Aclûnî tarafından da benimsendiği görülmektedir. Bu yönü ile h. X. asırdan sonraki eserlerde gerek yeni müştehir haberlerin tespitinde gerekse bu haberlerin sıhhatine dair verilen hükümlerde Suyûtî'nin el-Câmiu's-Sağîr'i büyük ölçüde etkisini hissettirmiştir.

Zerkeşî başta olmak üzere ve Sehâvî ve Aclûnî'nin el-Hâkim'in Müstedrek'e ele alınan haberin sıhhati hakkında hüküm vermek üzere müracaat etmişlerdir.[682] Fakat Hâkim'in verdiği sahîh hükmünün, bu tür eserlerde çoğu zaman kritik edilmeden alınmış olduğu gözlenmektedir. Hâlbuki Müstedrek müellifi bizzat eserinin önsözünde helal, haram ve ahkâm konusundaki rivayetlerin senedlerinde müteşeddid davrandığını ama amellerin fazileti, sevab, ceza ve mübah ile ilgili meselelerde ise oldukça mütesahil davrandığını ifade etmektedir.[683] Hâkim'in eserine aldığı hadisler hakkında verdiği hükümler birçok münekkit tarafından mütesahil bir tutum sergilediği gerekçesi ile eleştirilmiştir.[684]

5. BÖLGESEL VE MEZHEBÎ AİDİYETLERİN ETKİSİ

İncelenen eserlerin müelliflerinin büyük oranda Mısır ve Şam asıllı olduğu görülmektedir. İslam coğrafyası üzerinde sadece bu iki ilim merkezi değil aynı zamanda başka ilim merkezlerinde de bu alanda eserlerin teşekkül etmiş olması

[681] Suyûtî, **Cem'u'l-Cemâvi**, c. I, s. 44-45; Şa'rânî, a.g.e., s. 3.
[682] Zerkeşî et-Tezkira'da19 yerde, Sehâvî el-Mekâsıd'da 120 yerde, Aclûnî ise Keşf'te 180 yerde el-Hâkim'in Müstedrek 'ine bu maksatla müracaat etmişlerdir.
[683] el-Hâkim, **Müstedrek**, c. I, s. 666.
[684] Güner, Osman, el-Hâkim en-Nîsâburî ve Müstedrek'i üzerine Genel Bir Değerlendirme, **On dokuz Mayıs Ün. İlâhiyat Fak. Der.**, S. 10, Yıl: 1998, Samsun, s. 150-156.

muhtemeldir. İlgili eserlerin kaleme alındığı dönemde İslam dünyasının diğer bölgelerinde büyük siyasî buhranlar yaşanmaktadır. Özellikle Moğol saldırıları ve Endülüs Emevi Devleti'nin yıkılması ile beraber birçok âlimin Mısır ve Şam bölgesinin kontrolünü sağlayan Memlûklüler Devletine sığınmışlar ve bu bölgelere yerleşmişlerdir.[685] Diğer yandan Mısır ve Şam dışında Hicaz bölgesine hac vb. maksatlarla giden birçok âlim de müştehir hadis sahasında kaleme aldıkları çalışmaların bir kısmını burada yazmışlardır. Sehâvî bu âlimlerden birisidir. Ayrıca Semhûdî, Sehâvî ile çağdaştır ve Sehâvî ile Mekke'de karşılaşmış, ondan ilim almıştır. Eserini de Sehâvî'nin el-Mekâsıd'ından etkilenerek oluşturmuştur. Sehâvî, Semhûdî'ye *ed-Dav'ü'l-Lâmi'* adlı eserinde yer verir. Semhûdî 870 yılında zi'l-kaade ayında annesi ile hac yolculuğuna çıkar ama hac günlerinde kutsal topraklara yetişemez. O sene Mescid-i Haram'a komşu olur. Bu günlerde Sehâvî ile karşılaşır ondan istifade eder, eserlerini dinler, ona talebelik yapar.[686] Yine el-Mekâsıd'ı muhtasarı olan Temyîzü't-Tayyib'ın müellifi İbnü'd-Deyba' (ö.944/153) aslen Yemenlidir ve orada vefat etmiştir. el-Mekâsıd onun kaleminden Mısır dışında Yemen'de de tanınmıştır. İbnü'd-Deyba', Temyiz'in mukaddimesinde eseri daha önce 897 senesinde hocası Sehâvî ile Mekke'de karşılaştığında onun el-Mekâsıd'da bahsettiğini ve Mescid-i Haram'da şifahen kendisine eseri naklettiğini haber verir.[687] el-Mekâsıd'da etkilenerek eser yazanlardan bir diğeri de aslen Filistinli olan Muhammed Ğırasüddin b. Ahmed Ğırasiddin el-Halîlî'dir (ö.1057). O, Teshiliü's-Sebîl'i Medine'de kaleme almıştır.[688] Risale fi'l-Ehâdîsi'l-Müştehira âle'l-Elsine'nin müellifi, Molla Ali b. Muhammed el-Karî (ö.1014) Mekke'de yerleştikten sonra

[685] Yiğit, a.g.md., c. XXIX, s. 94. Deliser, a.g.m., s. 174.
[686] Sehâvî, **Dav'ü'l-Lâmi'**, c. III, s. 245-248, 280; c. VIII, s. 28.
[687] İbnü'd-Deyba', a.g.e., s. 6.
[688] Ziriklî, a.g.e., c. VI, s. 10.

burada vefat etmiştir.[689] Esne'l-Metâlib fî Ehâdîsi Muhtelifetti'l-Merâtib'in müellifi Muhammed b. Dervîş el-Hût (ö.1276) ise aslen Beyrutludur ve Şam'a yaptığı ilmî seyahat sonrası Beyrut'a yerleşmiştir.[690]

Müelliflerin itikâdî ve fıkhî aidiyetleri, tasavvufa bakış açıları ve sahip oldukları kökenleri hadisleri tahric ederken değerlendirmelerine yansımaktadır. Zerkeşî, İbn Hacer, Sehâvî, Suyûtî, Semhûdî, el-Halîlî, Gazzî, Aclûnî ve Derviş el-Hût Şafî mezhebine bağlıdırlar. Eserlerinde mezhebi bağlılıklarını ara ara hissettirdiler. Sehâvî'nin eserinde ara ara Şâfiî'ni görüşlerine atıflar vardır.[691]Aclûnî, Ebû Hanîfe hakkında "*Ümmetimin kandili Ebû Hanîfe'dir*" rivayetinin mevzû olduğunu söylemekte ve bu konuda başta es-Sağânî olmak üzere Münâvî, İbn Hacer ve Molla Aliyyü'l-Kârî'nin görüşlerine eserinde yer vermektedir.'[692] Fakat o, "*Allahım Kureyş'e hidayet nasip eyle! Zira onlardan bir âlimin ilmi yeryüzünü kaplayacaktır*"[693] hadisini ve Sehâvî'nin "Bu, İmamımız Şâfiî'ye tam uymaktadır. Ahmed b. Hanbel'den "Hakkında bir rivayeti bilmediğim bir mesele bana sorulduğunda İmam Şâfiî'nin kavlini alırdım. Çünkü o, Kureyş'in âlimidir. Nitekim Allah Resûlü'nden (sav) "*Kureyş'in âlimi yeryüzünü ilimle doldurur*" hadisi rivayet edilmiştir" yorumunu aktarmaktadır.[694]

Hanefi mezhebinde üzerine hüküm bina edilen "Yerin temizlenmesi kurumasıyladır" rivayetinin değerlendirmesinde müelliflerin mezhebi aidiyetine dair ipuçları bulunmaktadır. Haber, necasetin bulaştığı toprağın üzerinde namaz kılınıp

---

[689] Ziriklî, a.g.e., c. V, s. ظ12
[690] Ziriklî, a.g.e., c. VII, s. 47; el-Beyrutî, a.g.e., s. 7, 15.
[691] Aslen herhangi bir kaynağı olmayan "Âlimler velilerdir. Onlar olmasaydı Allah'ın veli kulu olmazdı" sözüne İmâm Şafiî'nin sözünü referans getirmektedir. Bak. Sehâvî, a.g.e., s. 158, H. No: 264.
[692] Aclûnî, a.g.e., C. I, s. 33, H. No: 53.
[693] Tayâlisî (ö.204/819), a.g.e., c. I, s. 244, H. No: 307; Ebû Nuaym, **Hilye**, c. VI, s. 295; c. IX, s. 65.
[694] Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 53, H. No: 1701.

kılınamayacağı ile ilgili meselede Hz. Peygamber'e isnad edilerek kullanılmaktadır.[695] Fakat rivayet hadis eserlerinde tabiînden Muhammed b. el-Hanefiyye[696] (ö.71/690) ile Ebû Kılâbe'ye[697] (ö.104) nispet edilmektedir. Zerkeşî ve Sehâvî haber hakkında merfû bir aslı yok demekte ve bu şekilde yerin temizlenmeyeceğine dair başka rivayetleri şahit olarak getirerek haberin sahîh olmadığını söylemektedirler.[698] Meseleyi kendi içinde tartışan Aclûnî ise Zerkeşî ve Sehâvî'nin konu hakkındaki değerlendirmelerine yer verdikten sonra haberin Hz. Aişe'den merfû ve mevkûf olarak rivayet edildiğini söyler. Aclûnî, Ali el-Kârî'nin "sahâbe kavli bizim için hüccettir" sözünü ve onun Ebû Dâvûd'un Sünen'inde "yerin kuruması temizlenmesidir" bab başlığını altında Hz. Peygamber zamanında İbn Ömer'in bir köpeğin gelip mescide bevl etmesinden sonra o yerin kuruduğu ve üzerinde namaz kılındığına şahit olduğu rivayetini aktarır. Fakat Aclûnî bu alıntının arkasından "*bevl eden insan değil hayvandı*" der.[699] Meselenin mezhepler arası ihtilaf boyutu bir yana Şafî mezhebine bağlı Zerkeşî, Sehavî ve Aclûnî ile Hanefî mezhebine bağlı Ali el-Kârî'nin habere müntesibi oldukları mezhep ekseninden baktıkları görülmektedir. Haberin sahâbe veya tâbiûn kavli olması yanında, sahâbe mürseli ya da sahâbenin Hz. Peygamber'den duyması mümkün olan hükmen merfû bir rivayet olması da mümkündür. İlgili rivayetin, eserini fıkıh bâblarına göre tertip eden Ebû Dâvûd'un Sünen'inde bab başlığı olarak seçilmesi ve fıkıhçılar nezdinde de meşhûr olması haberin daha çok fıkıh çevrelerinde müzakere edildiğini göstermektedir.

[695] Mergînanî, a.g.e., c. I, s. 35
[696] İbn Ebî Şeybe, **el-Musannef**, c. I, s. 59, H. No: 626
[697] Abdurrezzâk, **el-Musannef**, c. III, s. 158, H. No: 5143.
[698] Zerkeşî, **et-Tezkira**, s. 57, H. No: 14; Sehâvî, a.g.e., s. 259, H. No: 502.
[699] Aclûnî, a.g.e., s. 417, H. No: 1337.

Aslen Zeydiyye mezhebine bağlı olan İbnü'd-Deyba, müştehir haber olarak yer verdiği; "*Zeydiyye bu ümmetin Mecusileridir*" haberini tahric ederken "Mevzûdur. Rivayet edilmesi helal değildir. Bu kötü nitelemeden Zeydiye uzaktır." demektedir.[700] Aclûnî ise rivayetin değerlendirmesinde İbnü'd-Deyba'nın bu tutumuna dikkat çeker ve hocası Sehâvî'nin değerlendirmesine yaptığı bu ziyade kısımdan dolayı onu eleştirir.[701] Yine İbnu'd-Deyba'nın eserine eklediği Allah Resûlü'ne (sav) nispet edilen "Benim soy ve nesebim dışında her soy ve nesep kıyamet gününde kesilecektir" rivayeti de bu cümleden sayılabilir.[702] Rivayeti Aclûnî'nin eserine almaması ise dikkat çekicidir. Yine Zeydîlik mezhebinin yaygın olduğu Yemen bölgesinde yetişen âlimlerden es-San'ânî de eserinde büyük oranda İbn Deybâ'yı takip ettiğini söylemektedir.[703]

D. DEĞERLENDİRME ÖRNEKLERİ

1. SAHİH HABERE ÖRNEK:

Müştehir hadis edebiyâtındaki eserlerde yer alan " بدأ الإسلام غريباً وسيعود غريباً فطوبى للغرباء" "*İslam garip başladı, garip olarak ta dönecektir. Gariplere ne mutlu!*" hadisini tahlil edeceğiz. [704]

a. İbn Teymiyye Ehâdîsü'l-Kussâs:

Bu hadis sahîhtir. Müslim, Sahîh'inde rivayet etmiştir ve birçok tarikten de nakledilmiştir.[705]

---

[700] İbnü'd-Deyba', a.g.e., s. 87.
[701] Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 442, H. No: 1438.
[702] İbnü'd-Deyba', a.g.e., s. 123.
[703] Es-San'ânî, a.g.e., s. 11.
[704] İbn Hanbel, c. I, s. 184,398; c. II, s. 389; c. IV, s. 73; Müslim, İman 232 H. No: 145-146; Tirmizî, İman 13, H. No: 2629; İbn Mâce, Fiten, 15, H. No: 3986-88; Taberânî, **Mu'cemu'l-Kebîr**, c. VI, s.164, 256; c. X, s. 99; c. XI, s. 70; **Mu'cemu'l-Evsat**, c. II, s. 61; **Mu'cemu's-Sağîr**, c. I, s. 183; Ebû Nuaym, **Hilye**, c. X, s. 190; Sehâvî, a.g.e., s. 170, H. No: 287; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 282, H. No: 887.
[705] İbn Teymiyye, a.g.e., c. I, s. 106.

b. Zerkeşî et-Tezkira, Fiten Bölümü 5. Hadisin açıklamasında:

Müslim, Sahîh'inde rivayet etmiştir ve birçok tariki vardır. [706]

c. Suyûtî, ed-Dürerü'-Muntesira

Müslim'de, İbn Ömer'den (ra) rivayet edilmiştir. [707]

d. Sehâvî, el-Mekâsıdu'l-Hasene, İman bölümü

Müslim, Sahîh'inde; Yezîd b. Keysân-Ebû Hâzım-Ebû Hüreyre (ra) zinciri ile merfû olarak rivayet etti. Asım b. Muhammed el-Ömerî – Ebû Asım- İbn Ömer (ra) zinciri ile merfû olarak nakledilen hadis " إن الإسلام بدأ غريبا وسيعود كما بدأ وهو يأزر بين المسجدين كما تأزر الحية إلى جحرها" "*İslam garip başladı ve başladığı hale dönecektir. Tıpkı yılanın yuvasına çekildiği gibi iki mescidin arasına çekilecektir*."[708] şeklindedir. [709] Bu babda: Enes'ten (ra), Câbir'den (ra), Sa'd b. Ebî Vakkâs'dan (ra), Sehl b. Sa'd'dan (ra), Selmân'dan (ra), İbn Amr'dan (ra), İbn Mesûd'dan (ra), Abdurrahman b. Senne'den (ra), Hz. Ali'den, Amr b. Avf'dan (ra), Vâsıla'dan (ra), Ebû Ümame'dan (ra), Ebbu'd-Derdâ'dan (ra), Ebû Saîd'den (ra), Ebû Musa'dan ve bunların dışındakilerden de nakledilen haberler vardır. Beyhakî, Şu'ab'da, mürsel bir haberde Şureyh b. Abîd'den (ö.100) şöyle rivayet eder: "*İslam garip başladı, garip olarak da dönecektir. Gariplere ne mutlu!" Dikkat edin Mü'min için gurbet yoktur. Yeryüzünde gurbette ikin ölen kimsenin arkasında ağlayanları olmazsa ona gök ve yer ağlar*." Ahmed b. Hanbel bir şiirde şöyle söylemiştir:

"İnsanlarla beraber yaşadığın devir, geçip giderken;

Ve sen işte o zaman garipsin, bu devrin arkasında iken. [710]

---

[706] Zerkeşî, a.g.e., Fiten 5, s. 218,
[707] Suyûtî, **ed-Dürer**, s. 89, H. No: 149.
[708] Müslim, İman 146.
[709] Sehâvî, Suyûtî'nin tahric yaparken referans gösterdiği hadisin aslında başlık yaptığı hadis olmadığını ifade etmek üzere haberin metnini vererek, dolaylı yoldan Suyûtî'yi tenkit eder.
[710] Sehâvî, a.g.e., s. 170, H. No: 287.

d. Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, İman Babında

Müslim, merfû olarak Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet etti. Aynı şekilde Asım b. Muhammed el-Ömerî – Ebû Asım- İbn Ömer zinciri ile İbn Ömer'den (ra) merfû olarak nakledilen hadisin lafzı " **إن الإسلام بدأ غريبا وسيعود كما بدأ وهو يأزر بين المسجدين كما تأزر الحية إلى جحرها** " "*İslam garip başladı ve başladığı hale dönecektir. Tıpkı yılanın yuvasına çekildiği gibi iki mescidin arasına çekilecektir*." şeklindedir.[711] Dürer sahibi "Müslim, İbn Ömer'den (ra) "*İslam garip başladı ve başladığı hale dönecektir*" lafzıyla tahric etti" demektedir. Beyhakî, Şu'ab'ında, Şureyh b. Abîd'den (ö.100) mürsel bir rivayette şöyle nakleder: "*İslam garip başladı, garip olarak da dönecektir. Gariplere ne mutlu!" Dikkat edin Mü'min için gurbet yoktur. Yeryüzünde gurbette iken ölen kimsenin arkasında ağlayanları olmazsa ona gök ve yer ağlar*." İbn Cerîr, İbn Ebi'd-Dünyâ eserlerinde ve İbn Hacer el-Mekkî Fetâvâ'sında sahâbe râvîsini zikretmeden "*İslam garip başladı, garip olarak da dönecektir. Gariplere ne mutlu!" Dikkat edin Mü'min için gurbet yoktur. Yeryüzünde gurbette ikin ölen kimsenin arkasında ağlayanları olmazsa ona gök ve yer ağlar"* dedi ve onlara "*Onlara ne yer ne de gök ağlar*" [712] ayetini okudu. Arkasından da şöyle buyurdu: "İkisi kâfir için ağlamaz" lafzı ile rivayet ettiler. Ahmed b. Hanbel bir şiirde şöyle söylemiştir:

"İnsanlarla beraber yaşadığın devir, geçip giderken;

Ve sen işte o zaman garipsin, bu devrin arkasında iken"[713]

f. Değerlendirme:

İbn Teymiyye, kıssacılar arasında dolaşan bu habere eserinde yer vermiş, birkaç cümle ile değerlendirmiştir. Zerkeşî, İbn Teymiyye'nin değerlendirmesini

[711] Müslim, İman 146.
[712] Nahl (44), 29
[713] Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 282, H. No: 887.

herhangi bir referans gösterimi yapmadan doğrudan eserinde kullanmıştır. Zerkeşî haberi, et-Tezkira'da "iman" bölümü olmadığı için İbn Mâce gibi Fiten bölümünde ele alır. Haber, Müslim'de İbn Ömer ve Ebû Hüreyre'den rivayet edilmektedir. Suyûtî haberin sahâbe râvîsine işaret ederek onun İbn Ömer'den nakledildiğini ifade etmiştir. Sehâvî, tahric yaparken, İbn Ömer tarikinin aslında başlıkta kullanılan hadis olmadığını, başlıkta kullanılan haberin Ebû Hüreyre tariki ile gelen rivayet olduğunu değerlendirmesinde ifade etmiştir. İbn Ömer'den gelen rivayetin metnine Sehâvî'nin yer vermesinin sebebi muhtemelen Suyûtî'nin düştüğü hatayı göstermek içindir. Bu şekilde Sehâvî, dolaylı yoldan Suyûtî'yi tenkit etmektedir.

Sehâvî, İbn Teymiyye'nin "birçok tarikten rivayet edilmiştir" sözüne açıklık getirerek haberin, sayısı 19 olan diğer sahâbîlerden gelen varyantlarına işaret eder. Aslında hadis bu yönü ile mütevâtir haber şartlarını taşımaktadır. Zaten Gazzî de haber hakkında "mütevâtir, meşhûrdur" demektedir.[714] Haber bu kadar farklı tarikten gelirken, Sehâvî'nin bunlara ilaveten rivayetin mürsel olan tarikine de yer vermesi ise dikkat çekicidir. Onun bu yolu tercih etmesinde; rivayetin bütün varyantlarına yer verme, hadisi şerh etme, farklı hükümler çıkarma gibi amaçlar gözetmiş olabilir. Sehâvî, habere İmam Müslim gibi "iman" babında yer verir. Tahric esnasında şiirlere yer verilmesinde döneminde canlı bir şekilde var olan kültür ve sanat faaliyetlerinin etkisi vardır.

Aclûnî, eserinde İbn Hacer el-Heytemî'den (ö.973/1565) yaptığı alıntıya işaret etme gereği duymuş ama haberle ilgili değerlendirmede başından beri el-Mekâsıd'dan yaptığı nakillere ise herhangi bir atıfta bulunmaya gerek duymamıştır. Daha önce de

[714] Gazzî, a.g.e., s. 139, H. No: 487.

işaret ettiğimiz gibi Keşfu'l-Hafâ'nın mutlaka Sehâvî'nin el-Mekâsıd'ı ile beraber okunması gerekir.

2. ZAYIF HABERE ÖRNEK

Bununla ilgili "الجنة تحت أقدام الأمهات" "*Cennet annelerin ayakları altındadır*"[715] hadisini tahlil edeceğiz.

a. İbn Teymiyye Ehâdîsü'l-Kussâs:

Haber, "cennete girmenin yolu annelere karşı hoşgörülü olmaktan geçer" manasınadır. Rivayetin sabit bir isnad zinciri ile merfû olarak gelen lafzını bilmiyorum. Bilakis merfû olarak Allah Resûlü'nden (sav) nakledilen hadis, İbn Ömer'in (ra), "*Anne, cennet kapılarının ortasıdır. İster bu kapıyı mahvet ister koru*"[716] şeklindedir.

b. Zerkeşî et-Tezkira, Fazâil bölümü 41. Hadisin Açıklamasında:

Allah Resûlü (sav), savaşa katılmak isteyen bir kişiyi geri çevirdi. Haberi Müslim, Enes'ten (ra) nakletti. Hadis Mansûr b. Muhâcir- Ebû'n-Nadr el-Ebâr- Enes b. Mâlik (ra) zinciri ile merfû olarak rivayet edilmiştir.[717] Ebû'l-Fadl Muhammed b. Tahir el-Hafız (İbn Kayserânî) (ö.507/1113) râvîlerden Ebû'n-Nadr ve Mansûr'un bilinmediğini, hadisin münker olduğunu bunun yanında İbn Abbâs hadisinin de zayıf olduğunu söylemiştir. Bu haber, "cennete girmenin yolu annelere karşı hoşgörülü olmaktan geçer" manasınadır.[718]

c. Suyûtî, ed-Dürerü'-Muntesira:

---

[715] Haber bu lafız ile Enes b. Malik'ten Bak. el-Hatîb, **el-Câmiu li-Ahlâki'r-Râvî**, c. IV, s. 461, H. No: 1714; Ebû'ş-Şeyh, **el-Fevâîd**, s. 26, H. No: 25; Kuzâî, **Şihâb**, s. 51, H. No: 74. İbn Abbâs'tan bak. İbn 'Adiy, el-**Kâmil**, c. VI, s. 347; Kayserânî, **Zehretu'l-Huffâz**, c. II, s. 1233.

[716] İbn Hanbel, a.g.e., c. VI, s. 451; Tirmizî, el-Birr ve's-Sıla 3, H. No: 1900; İbn Mâce, Edeb 1, H. No: 3663; İbn Hibbân, a.g.e., c. II, s. 167, H. No: 435.

[717] Zikri geçen hadis İmâm Müslim'in eserinde bulunamamıştır.

[718] Zerkeşî, a.g.e., s. 192.

Müslim, Enes'ten (ra) rivayet etti.[719]

d. Sehâvî, el-Mekâsıdu'l-Hasene, Zekât ve Bununla ilgili (Cömertlik, Zühd, Menfaat, Ma'rûf, İyilik, Akrabalık Bağları vb.) Konular Babı

Ahmed, Nesâî, İbn Mâce eserlerinde ve el-Hâkim Müstedrek'inde İbn Cüreyc-Muhammed b. Talha (ki o İbn Abdullah b. Abdurrahman b. Ebî Bekir'dir)- Ebû Muhammed b. Talha- Muâviye b. Câhime es-Sülemî zinciri ile Câhime (ra) Hz. Peygamber'e gelerek: "Ey Allah'ın Resûlü! Savaşa katılmak istiyorum, bu konuda seninle görüşmeye geldim" dedi. Hz. Peygamber: "Annen var mı?" diye sordu. İbn Câhime "evet" dedi. Hz. Peygamber ona *"Annene dön, zira cennet onun ayakları altındadır*" buyurdu.[720] el-Hâkim, "İsnadı sahîhtir fakat İmam Buhârî ve Müslim kitaplarına almamışlardır" dedi. Izdırab olmakla tenkit edildi. Aynı şekilde Haccâc b. Muhammed ile Ravh b. Ubâde ve Ebû Asım'ın ortak râvî olan İbn Cüreyc'de birleştikleri söylendi. Soruyu soran Muaviye'dir denildi.

İbn Mâce aynı şekilde Muhammed b. İshâk –Muhammed b. Talha b. Abdurrahman b. Ebî Bekir es-Sıddîk- Muâviye b. Câhime zinciri ile İbn Câhime (ra) Hz. Peygamber'e gelerek: "Ey Allah'ın Resûlü! Ben seninle cihada katılmak istiyorum, bununla Allah'ın rızasını ve ahiret yurdunu ümit ederim" dedi. Hz. Peygamber: "Annen sağ mı?" diye sordu. İbn Câhime (ra): "Evet, Ey Allah'ın Resûlü!" diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Dön, ayaklarına sarıl, cennet oradadır" dedi. Bu şekilde İbn Mâce, Muhammed b. Talha ile Muâviye arasına bir vasıta koymadan nakletti.

[719] Suyûtî, **ed-Dürer**, s. 102, H. No: 178.
[720] İbn Hanbel, c. III, s. 429; Nesâî, Cihâd 6, H. No: 3104; İbn Mâce, Cihâd 12, H. No: 2781; el-Hâkim, **Müstedrek**, c. II, s. 114, H. No: 2502; IV, s. 167, H. No:7248; el-Hatîb, el-**Câmiu**, c. IV, s. 460, H. No: 1713; Beyhakî, **Şuab**, c. VI, s. 178, H. No: 7383-4.

İbn Şâhîn; İbrahim b. Sa'd- İbn İshâk zinciri ile nakletti. Bu tarik daha sağlamdır. Bu haberin mutabaı Muhammed b. Seleme el-Huzzâî- İbn İshâk tariki ile gelendir, meşhûr olanda budur. Bununla birlikte soruyu soran Talha b. Muâviye'dir denildi. Beyhakî ilk görüşü tercih etti. Aynı şekilde burada zikredilmesi uygun düşmeyen başka ihtilaflar da vardır.

Bu konuda el-Hatîb el-Câmiu li-Ahlak'ta, Kuzâî Müsned'inde, Mansur b. Muhâcir el-Bezûrî – Ebû'n-Nadr el-Ebâr zinciri ile Hz. Enes'ten merfû olarak "*Cennet annelerin ayakları altındadır*" hadisini nakletmişlerdir. İbn Tahir râvîlerden Ebû'n-Nadr ve Mansûr'un bilinmediğini, hadisin münker olduğunu bunun yanında İbn Abbâs hadisinin de zayıf olduğunu söylemiştir. Deylemî, Müslim'in Enes'ten (ra) rivayet ettiğini söylemiştir. Bir araştırılsın. Haber, "cennete girmenin yolu annelere karşı hoşgörülü olmaktan geçer" manasınadır.[721]

e. Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, İman Babında

Ahmed, Nesâî, İbn Mâce eserlerinde ve el-Hâkim, Muâviye b. Câhime es-Sülemî'den nakille Câhime (ra) Hz. Peygamber'e gelerek: "Ey Allah'ın Resûlü! Savaşa katılmak istiyorum, bu konuda seninle görüşmeye geldim" dedi. Hz. Peygamber: "Annen var mı?" diye sordu. Câhime "evet" dedi. Hz. Peygamber ona *"Annene dön, zira cennet onun ayakları altındadır*" buyurdu.[722]

el-Hâkim, "İsnadı sahîhtir" dedi. Izdırâb olmakla tenkit edildi. İbn Mâce aynı şekilde Muâviye b. Câhime (ra) Hz. Peygamber'e gelerek: "Ey Allah'ın Resûlü! Ben seninle cihada katılmak istiyorum, bununla Allah'ın rızasını ve ahiret yurdunu ümit ederim." dedim. Hz. Peygamber: "Annen sağ mı?" diye sordu. İbn Câhime (ra): "Evet

[721] Sehâvî, a.g.e., s. 207, H: No: 372.
[722] İbn Hanbel, c. III, s. 429; Nesâî, Cihâd 6, H. No: 3104; İbn Mâce, Cihâd 12, H. No: 2781; el-Hâkim, Müstedrek, c. II, s. 114, H. No: 2502; IV, s. 167, H. No:7248; el-Hatîb, el-Câmiu, c. IV, s. 460, H. No: 1713; Beyhakî, **Şuab**, c. VI, s. 178, H. No: 7383-4.

ey Allah'ın Resûlü" diye cevap verdim. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Dön, ona iyilikte bulun" dedi. Sonra başka bir sefer tekrar gittim ve "Ey Allah'ın Resûlü! Ben seninle cihada katılmak istiyorum, bununla Allah'ın rızasını ve ahiret yurdunu ümit ederim" dedim. Hz. Peygamber "Annen sağ mı?" diye sordu. Ben de "Evet, ey Allah'ın Resûlü" dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Dön" dedi. Sonra bir sefer daha gittim ve "Ey Allah'ın Resûlü! Ben seninle cihada katılmak istiyorum, bununla Allah'ın rızasını ve ahiret yurdunu ümit ederim" dedim. Hz. Peygamber "Annen sağ mı?" diye sordu. Ben de "Evet, Ey Allah'ın Resûlü!" dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Dön, ayaklarına sarıl, cennet oradadır." diye cevap verdi.

Bu konuda el-Hatîb'in el-Câmiu li-Ahlâk'ında, Kuzâî'nin Müsned'inde Hz. Enes'ten merfû olarak "Cennet annelerin ayakları altındadır" hadisini nakletmişlerdir. Bu haberin de senedinde Ebû'n-Nadr ve Mansûr vardır, bu ikisi meçhuldür. Aynı şekilde el-Hâtib, İbn Abbâs tariki ile hadisi zikretmiş ve zayıf olduğunu söylemiştir. el-Mekâsıd Sahibi, "Deylemî rivayetin tahricinde Müslim'in Enes'ten (ra) rivayet ettiğini söylemiştir. Bir araştırılsın." demektedir. ed-Dürer'de de benzer şekilde geçmektedir. Haber, "Cennete girmenin yolu; annelere karşı hoşgörülü olmak, hizmetlerinde bulunarak onlara itaat etmek ve şeriatın belirlediği sınırlar haricinde karşı gelmemekten geçer." manasınadır.[723]

f. Değerlendirme:

İbn Teymiyye, hadisin sabit bir senedi olmadığını söylemiş arkasından da bu konuda İbn Ömer'den merfû olarak geldiğini ifade ettiği "*Anne, cennet kapılarının ortasıdır. İster bu kapıyı mahvet ister koru*" rivayetine işaret etmiştir. Fakat zikri geçen haber kaynaklarda İbn Ömer'e değil Ebû'd-Derdâ'ya nispet edilmektedir. Buna göre

[723] Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 338, H. No: 1078.

bir kişi Ebû'd-Derdâ'ya gelerek "Bir hanımım var annem (bir başka rivayette babam) benden onu boşamamı istiyor ne yapmalıyım?" diye sormuş bunun üzerine Ebû'd-Derdâ Resûlullah'tan (sav) naklettiği "*Anne, cennet kapılarının ortasıdır. İster bu kapıyı mahvet ister koru*" rivayeti ile ona cevap vermiştir.[724] İbn Ömer'in de buna benzer başından geçen bir olay mevcuttur. Kaynaklarda geçtiğine göre; Hz. Ömer oğlu İbn Ömer'den çok sevdiği hanımını boşamasını istemiş, İbn Ömer bunu kabul etmemesi üzerine babası durumu Hz. Peygamber'e anlatmış, Allah Resûlü (sav) de İbn Ömer'i çağırarak onu boşamasını istemişti.[725] Aslında İbn Ömer'in başından geçen olay ile Ebû'd-Derdâ'nın olayı birbirine benzemektedir. İbn Teymiyye bu iki rivayeti birbirine karıştırmış olmalı ki haber için İbn Ömer'i referans göstermiştir.

Zerkeşî'nin tahricinde de bir takım kapalı kısımlar bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in cihat etmek isteyen kimseyi red etmesi ile ilgili haber Câhime'den nakledildiği halde Zerkeşî bununla ilgili bir açıklama yapmadan, haberin Enes'ten rivayet edildiğini söylemiştir. Aynı zamanda o, hadisin Müslim'in Enes'ten tahric ettiğini söylemekte ve bu maksatla bir de sened zincirine yer vermektedir. Eserde bu tür sened ile nakledilen haberlerin nadir olduğunu ifade etmemiz gerekiyor. Aynı şekilde Suyûtî de haberin Müslim'de geçtiğini söylemesi bu konuda diğer müelliflerin de değerlendirmelerini gözden geçirmemizi gerekli kılmıştır. Sehâvî, ilgili sened zincirinin Müslim'de değil el-Hatîb'in *el-Câmiu li-Ahlâk*'ında ve Kuzâî'nin Müsned'inde geçtiğini haber verdikten sonra söz konusu Müslim rivayet için de Deylemî'ye işaret etmektedir. Muhtemelen kendisi de bu konuda bir sonuca ulaşamamış olmalı ki o da "araştırılsın" diyerek sorunun çözümünü kendisinden

[724]İbn Hanbel, a.g.e., c. VI, s. 451; Tirmizî, el-Birr ve's-Sıla 3, H. No: 1900; İbn Mâce, Edeb 1, H. No: 3663; İbn Hibbân, a.g.e., c. II, s. 167, H. No: 435.
[725] İbn Hanbel, c. II, s. 20, 53, 157; Ebû Dâvûd, Edeb: 119, H. No: 5138; Tirmizî, Talak 13, H. No: 1189; İbn Mâce, Talak 36, H. No: 2088;

sonrasına bırakmıştır. Gazzî ve Aclûnî hem Sehâvî ve hem de Suyûtî'nin sözlerini yorumsuz bir şekilde tekrar etmişlerdir.[726]

Öte yandan Firdevs'in elimizdeki nüshasında haber, Enes'e nispet edilerek yer almakta ama eserde rivayetin geçtiği kaynaklara dair bir detay bulunmamaktadır. Deylemî'nin Firdevs'ini tahric eden İbn Hacer *Tesdîdü'l-Kavs*'ta haberi değerlendirdiği kısımda "Müslim Enes'ten, Ahmed Câhime'den" demektedir. İbn Hacer haberin kaynağı konusunda Zerkeşî'den sonra Enes'e ve Müslim'e işaret eden ikinci müelliftir.[727] Fakat İbn Hacer'in en yakın talebesi olan Suyûtî ve Sehâvî'nin bu konuda hocalarından bir nakilde bulunmamaları dikkat çekicidir.

el-Câmiu's-Sağîr'i şerh eden Münâvî ise Suyûtî'nin *ed-Dürer*'inde yer verdiği bu habere değinmiş, bu konuda Suyûtî'nin yanıldığını söylemiştir. Ona göre Suyûtî, Müslim'de geçen benzer metindeki Numan b. Beşir rivayeti ile bu haberi karıştırmış bundan dolayı da haber için Müslim'e işaret etmiştir. [728] Fakat bu bilgide de birtakım problemler vardır. Zira İmam Müslim'in Sahîh'inde Nu'man b. Beşir'e nispet edilen bu veya buna benzer bir rivayet geçmemektedir.

Müslim'de Kitâbu'l-Birr ve's-Sıla babında Abdullah b. Amr b. Âs'tan nakledilen bununla ilintili olduğunu düşündüğümüz bir haber yer almaktadır. Buna göre bir kimse Hz. Peygamber'e gelerek; "Ecrini sadece Allah'tan dileyerek sana hicret ve cihâd şartı ile bey'at ediyorum" demişti. Hz. Peygamber "Annenle babandan sağ biri var mı?" diye sordu. O kimse: "Evet! Hatta ikisi de!" cevabını verdi. Hz. Peygamber "Allah'tan ecir diler misin?" dedi. Adam: "Evet!" cevabını verince ona, "O halde hemen annenle babana dön! Ve onlara güzel sohbette bulun!" buyurdu.[729]

[726] Gazzî, a.g.e., s. 167, H. No: 213.
[727] Deylemî, **Firdevs**, c. II, s. 188, H. No: 2432. Eserin dipnotunda yer alan Tesdîdü'l-Kavs kısmında.
[728] Münâvî, a.g.e., c. III, s. 361, H. No: 3642.
[729] Müslim, el-Birr ve's-Sıla 1, H. No: 6.

Hadis şerhlerinde geçtiği kadarı ile Peygamber'e (sav) gelen zatın Câhime b. Abbâs olması muhtemel görülmüştür.[730] Bu yönü ile haber daha önce Câhime kanalı ile kaynaklarda geçen rivayet ile mutabakat arz etmektedir. Yine Deylemî başta olmak üzere Zerkeşî ve İbn Hacer'in Müslim'de geçtiklerini söyledikleri haber de muhtemelen bu rivayet olmalıdır. Enes'ten gelen ve konu başlığı yapılan haber ise Zerkeşî tarafından zaten senedi ile verildiği için muhtemelen el-Hatîb ile Kuzâî'nin eserlerinde geçen haber olsa gerektir. Münâvî'nin de Müslim'de geçtiğini söylediği Numan b. Beşîr rivayeti yine aynı doğrultuda Abdullah b. Amr'dan gelen haber olması ihtimali yüksektir.

Halk arasında müştehir olmuş haberlerin durumunu beyan etmek üzere yazılan bu eserlerde de bazen hadis âlimlerinin hatalı bilgilendirmelerinden kaynaklanan ve durumu beyan edilmeye muhtaç tahric örneklerine rastlanılabilmektedir. Ayrıca daha önceden bir şekilde ifade edilmiş olan bazı hatalı bilgilerin bazen bir sonraki musannifler tarafından aynen düzeltilmeden aktarıldığı görülmektedir.

Değerlendirmelerde gördüğümüz bir diğer durum ise iç tutarlılık sorunudur. Haber hakkında İbn Teymiyye, sabit bir isnadı yok derken, Zerkeşî, Müslim'e atıf yapmakta arkasından da bu rivayet hakkında sened itibari ile zayıflığına işaret etmektedir. Suyûtî ise zaten haber Müslim'de geçtiğini düşündüğü için rivayeti sahîh görmüş hakkında herhangi bir değerlendirme yapmamıştır. Sehâvî ise konu başlığı yaptığı haberden önce onun şahitleri üzerinde durmuş bu şekilde şahitler üzerinden haberi değerlendirmiştir. Haber sened itibari ile zayıftır ama daha önce zikri geçen şahitleri ile muhtemelen Sehâvî haberin daha üst bir mertebeye çıkabileceğini ima etmektedir. Câhime rivayeti her ne kadar Hâkim tarafından sahîh görülse de aynı

[730] el-Mubarekfûrî, a.g.e., c. V, s. 256-7.

şekilde Câhime dışında rivayetin onun oğlu veya torunundan nakledile gelen tariklerinden hangisinin sahîh olduğu konusunda birtakım ıztırablardan söz edilmektedir. Fakat haberin bu problemli kısımlarına sadece "denildi ki" lafzı ile Sehâvî sözü fazla uzatmadan bir nebze işaret etmekte Beyhakî'nin bu râvîlerden Câhime'yi tercih ettiğini ifade etmektedir. Arkasından haberde görülen başka itilaflara atıf yapan Sehâvî, bu konuda zihinlerde bıraktığı soru işaretlerinden sonra değerlendirmelerinin nihayetinde ulaşılan sonucu net bir şekilde ifade etmemektedir. Bu durum rivayetlerin kaynağı ve sıhhati konusunda istenmeyen bir sis perdesi oluşturmakta, okuyucunun eserlerden istifadesini azaltmaktadır.

3. MEVZÛ HABERE ÖRNEK:

Mevzû habere örnek olarak müştehir hadis edebiyâtındaki eserlerde geçen " ان الله لما خلق العقل قال له اقبل فأقبل ثم قال له أدبر فأدبر فقال وعزتي وجلالي ما خلقت خلقا أشرف منك فبك آخذ وبك أعطي" "*Allah Teâlâ aklı yarattığında; ona gel dedi, o da geldi; git dedi, o da gitti. Bunun üzerine Allah "İzzetim ve celâlim için yemin olsun ki senden daha şerefli bir varlık yaratmadım, senin vasıtanla cezalandırırım, senin vasıtan ile (mükâfat) veririm" buyurdu*"[731] haberi üzerinde tahlillerde bulunacağız.

a. İbn Teymiyye Ehâdîsü'l-Kussâs:

Bu haber, ilim ehlinin ittifakı ile yalandır, mevzûdur. Haberi nakledenler rivayeti insanın üstünlüğü ile ilişkilendirmişlerdir. İnsanlardan bir kısmı akıl ile kast edilen şeyin "faal akıl" (aktif akıl) olabileceğini düşünmüşlerdir. Bu görüş Mu'tezileye ve bu âlemi inşa eden şeyin aktif akıl olduğunu söyleyen ilhâd ehline aittir. Bu peygamberlerin de ittifakla kabul etmedikleri, sarih akla da ters düşen şeylerdendir.

b. Zerkeşî et-Tezkira, Zühd bölümü 18. Hadisin açıklamasında:

Bazı hafızlar (Hafızlardan birsi) şöyle demiştir: "Bu hadis, ilim ehlinin ittifakı ile yalandır, mevzûdur.

c. Suyûtî, ed-Dürerü'-Muntesira

Yalandır, ittifak ile uydurmadır. Ben de derim ki: "Zerkeşî bu konuda İbn Teymiyye'nin izinden gitmiştir. Fakat ben haberin aslını buldum. Onu İmam Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah Zühd adlı eserin Zevâid'inde Ali b. Müslim -Seyyâr - Ca'fer – Mâlik b. Dinar- Hasan zinciri ile merfû olarak "*Allah Teâlâ aklı yarattığında;*

[731] Ebû Ümame tariki için bak. Taberânî, **Mu'cemu'l-Kebîr**, c. VIII, s. 238, H. No: 8086; **Mu'cemu'l-Evsat**, c. VII, s. 190, H. No: 7241. Ebu Hüreyre tariki için bak. Taberânî, Mu'cemu'l-Evsat, c. II, s. 235-6, H. No: 1845. Hz. Aişe rivayeti için bak. Ebu Nuaym, **Hilye**, c. VII, s. 318; Deylemî, a.g.e., c. I, s. 13; Hasan Basrî'den mürsel olarak, el-Hakîm, **Nevâdir**, c. II, s. 353. Ayrıca zamanda Hasan el-Basrî'nin sözü olarak bak. Beyhakî, **Şuab**, c. IV, s. 154, H. No: 4632.

ona gel dedi, o da geldi; git dedi, o da gitti. Bunun üzerine Allah "Kendime senden daha sevimli bir varlık yaratmadım, senin vasıtanla cezalandırırım, senin vasıtan ile (mükâfat) veririm" buyurdu"[732] şeklinde nakletmiştir. Haber "ceyyid bir isnad" ile mürseldir. Taberânî'nin el-Mu'cemu'l-Evsat'ında, Ebû Ümame ve Ebû Hüreyre'den mevsûl olarak nakledilen haberlerin isnadları ise zayıftır.[733]

d. Sehâvî, el-Mekâsıdu'l-Hasene, İman bölümü

İbn Teymiyye ve onun takipçisi; "yalandır, ittifakla uydurmadır" dediler. İmam Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah Zühd adlı eserin Zevâid'inde haberi, İmam Ahmed –Ali b. Müslim –Seyyâr b. Hâtim (ö.191 veya 200) (zayıf görülen ravilerdendir. Rekâik ile ilgili haberleri toplamıştır. el-Kavârîrî onun hakkında "aklı yoktur" demektedir) –Ca'fer b. Süleyman –Mâlik b. Dînar –el-Hasen el-Basrî zinciri ile mürsel olarak "*Allah Teâlâ aklı yarattığında; ona gel dedi, o da geldi; git dedi, o da gitti. Bunun üzerine Allah "Kendime senden daha sevimli bir varlık yaratmadım, senin vasıtanla cezalandırırım, senin vasıtan ile (mükâfat) veririm" buyurdu*"[734] şeklinde nakletmiştir. Dâvûd b. el-Muhabber, Kitâbu'l-Akl adlı eserinde Salih b. el-Merrî –el-Hasan zinciri ile "kendim için senden daha güzel bir şey yoktur. Çünkü ben seninle bilinirim, bana senin vasıtanla ibadet edilir." ziyadesi ile haberi nakletmiştir. Geri kalanı bir önceki gibidir. Dâvûd'un ilgili eserinde geçen "İlk defa yaratılan akıldır" haberi de yine bu tarzda rivayetlerdendir. Hadisin râvîlerinden İbnu'l-Muhabber

[732] Beyhakî, **Şuab**, c. IV, s. 154, H. No:462;
[733] Suyûtî, **ed-Dürer**, s. 168, H. No: 344. Ebû Ümame tariki için bak. Taberânî, **Mu'cemu'l-Kebîr**, c. VIII, s. 238, H. No: 8086; **Mu'cemu'l-Evsat**, c. VII, s. 190, H. No: 7241. Ebu Hüreyre tariki için bak. Taberânî, **Mu'cemu'l-Evsat**, c. II, s. 235-6, H. No: 1845. Heysemî her iki haberin râvîlerinden Ömer b. Ebi Salih hakkında ez-Zehebî'nin "bilinmiyor" dediğini nakleder. Bak. Heysemî, a.g.e., c. VIII, s. 60, H. No: 12716. İbn Hacer Ömer b. Ebi Salih'in biyografisinde, akıl ve fazileti hakkında naklettiği haberin batıldır der. Bak. İbn Hacer, **Lisânu'l-Mîzan**, c. VI, s. 118.
[734] Beyhakî, **Şuab**, c. IV, s. 154, H. No:462.

yalancıdır. Hocamız "Allah'ın yarattığı ilk şeyler" hakkında rivayet edilen "Allah'ın ilk yarattığı kalemdir" haberi akıl hadisinden daha sağlamdır demektedir.

e. Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, İman Babında [735]

el-Mekâsıd sahibi İbn Teymiyye ve başkasından nakille; "yalandır, ittifakla uydurmadır" demektedir. İmam Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah Zühd adlı eserin Zevâid'inde zayıf bir senedle haberi el-Hasen el-Basri'den mürsel ve merfû olarak "*Allah Teâlâ aklı yarattığında; ona gel dedi, o da geldi; git dedi, o da gitti. Bunun üzerine Allah "Kendime senden daha sevimli bir varlık yaratmadım, senin vasıtanla cezalandırırım, senin vasıtan ile (mükâfat) veririm" buyurdu*"[736] şeklinde nakletmiştir. Yalancılıkla cerh edilen Dâvûd b. el-Muhabber, Kitâbu'l-Akl adlı eserinde el-Hasan'dan "kendim için senden daha güzel bir şey yoktur. Çünkü ben seninle bilinirim, bana senin vasıtanla ibadet edilir" ziyadesi ile haberi nakletmiştir. Dâvûd'un ilgili eserinde geçen "İlk defa yaratılan akıldır" haberi de yine bu tarzda rivayetlerdendir. İhyâ'da da yer alan haber hakkında eserin tahricini yapan Irâkî "Ebû Nuaym ile el-Kebîr ve el-Evsat'ında Taberânî iki ayrı tarikten zayıf bir senedle nakletti" demektedir. Sehâvî ve Suyûtî İbn Ahmed'in Zevâidü'z-Zühd'ünden, el-Hasan el-Basrî'den "ceyyîd bir senedle" haberin mürsel ve merfû olan şeklini nakletmişlerdir. İbnul-Muhabber'in hadisi esrinde yer vermesi onun mevzû olmasını gerektirmez. Özellikle hadis imamları hadisin mevzû olmadığını göstermek için senedinde İbnu'l-Muhabber'in bulunmadığı başka haberi naklettiler. Hafız İbn Hacer'e göre "Allah'ın yarattığı ilk şey" hakkında naklolan "Allah'ın ilk yarattığı kalemdir" haberi, akıl hadisinden daha sağlamdır. Beydâvî *Tıvâli'u'l-Envâr* adlı eserinde bu haberleri "Allah Teâlâ'nın "ilk yaratılan şey kalemdir sonra ona yaz dedi"

[735] Aclûnî, a.g.e., c. I, s. H. No: 236.
[736] Beyhakî, **Şuab**, c. IV, s. 154, H. No:462.

sözüne bakılacak olursa sanki ilk yaratılan şey akla benziyor" diyerek cem etmeye çalışmıştır. Araştırlsın. Bunlardan birisinin diğerine göre önce olması göreceli bir durumdur. Filozoflara göre yaratılan ilk şey akıldır. Hatta filozofların aklı, meleklerin en büyüğü ve yaratılanların ilki gördükleri söylendi. İmam Muhammed el-Ğassânî'nin *Kitâbu'l-Muhtâr ve Metâliu'l-Envâr* adlı eserinde geçen haber "rivayet olundu ki Allah Teâlâ aklı yarattığı zaman ona gel dedi geldi. Git dedi gitti. İtaat et dedi itaat etti. Bunun üzerine Allah Teâlâ "İzzetim ve celâlim üzerine yemin ederim ki sen bana mahlûkatın içerisinde en sevimli olansın" buyurdu. Ahmaklığı yarattığı zaman ona gel dedi o gitti, git dedi o geldi, itaat et dedi o isyan etti. Bunun üzerine Allah Teâlâ "İzzetim ve celâlim üzerine yemin ederim ki sen bana mahlûkatın içerisinde en sevimsiz olansın" buyurdu" şeklindedir. Bitti. Bu haberin bir aslı var mı bilmiyorum.

f. Değerlendirme:

Zerkeşî'nin "bazı huffâz" diyerek kapalı bıraktığı isme Suyûtî değinmiş ve onun İbn Teymiyye olduğunu söylemiştir. İbn Teymiyye ve Zerkeşî'nin mevzû dediği haber hakkında Suyûtî ve ondan sonra gelen müellifler farklı düşünmektedirler. Önce Suyûtî haberin el-Hasan el-Basrî'den mürsel olarak nakledildiğini ve senedinin ceyyid olduğunu bildirir. Taberânî'nin el-Mu'cemu'l-Evsat'ında, Ebû Ümame ve Ebû Hüreyre'den mevsûl olarak nakledilen haberlerin isnadına da Suyûtî zayıftır demektedir. Sehâvî ise Suyûtî'nin aksine Hasan el-Basrî rivayetinin senedinin ceyyid olmadığını, haberinin râvîlerinden Seyyar b. Hâtim'in (ö.191 veya 200) zayıf görülen râvîlerden olduğunu Ebû Saîd Ubeydullah el-Kavârîrî'nin (ö.235/850) onun hakkında "aklı yoktur" dediğini bildirir. Haberin Dâvûd b. el-Muhabber'in (ö.206/821), Kitâbu'l-Akl adlı eserindeki varyantı hakkında da Sehâvî hadisin râvîlerinden İbnu'l-

Muhabber'in yalancı olduğunu söylemektedir.[737] Bu şekilde Sehâvî 'ye göre haber, el-Hasan el-Basrî'den mürsel olarak nakledilen zayıf bir rivayettir. Ayrıca o haberin Taberânî'de geçen varyantlarına da değinmez. Diğer yandan hocası İbn Hacer'in haber hakkında "bu konuda sabit bit şey yoktur" dediği görüşüne değil de muhtemelen habere bir mertebe vermek üzere İbn Hacer'in "*ilk yaratılan kalemdir*" haberinin "*akıldır*" diyen habere göre daha sağlam olduğunu ifade eden görüşüne yer vermişti.[738] Aclûnî ise Sehâvî ve Suyûtî'nin İbn Ahmed'in *Zevâidü'z-Zühd*'ünde geçen el-Hasan el-Basrî rivayetinin senedinin ceyyid olduğunu söylediklerini haber verir ki bu bilgi yanlıştır. Zira Sehâvî zaten seneddeki zayıflığa işaret etmiştir. Aclûnî haberin Taberânî dışında Ebû Nuaym'ın eserlerinde geçen varyantlarına yer verir. Aclûnî'ye göre bu son halde haber zayıftır. Hatta o getirdiği başka şahitlerle daha üst mertebeye çıkartma eğilimindedir.

Haber sahâbeden Hz. Aişe, Ebû Hüreyre ve Ebû Ümame'den merfû' ve mevsul olarak, Hasan el-Basrî'den de ilkinde mürsel diğerinde ise Hasan el-Basrî'nin sözü olarak nakledilmektedir. Hz. Aişe rivayeti hakkında Ebû Nuaym, hadisin râvîlerinden Humeydî'nin (ö.?) çok zayıf olduğunu söylemektedir.[739] Ebû Hüreyre rivayetini Dârekutnî, İbn 'Adiy, İbn Hibbân, İbnu'l-Cevzî tenkit etmişlerdir.[740] Haberin râvîlerinden vaiz ve kâss gibi unvanlarla anılan el-Fazl b. İsa er-Rakkaşî (ö.150) Mu'tezile olmakla itham edilmiş.[741] Ebû Ümame rivayeti hakkında İbnu'l-Cevzî mevzû demektedir [742] el-Hasan el-Basrî rivayetinin râvîlerinden Seyyâr (ö.200)

[737] Moğoltay, Alaaddin İbn Kuleyc, **İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl**, tah. Ebu Abdirrahman Adil b. Muhammed, Ebû Muhammed Usame b. İbrahim, I-XII, el-Fâruku'l-Hadîsiyye, Kahire, 2001, c. IV, s. 263.
[738] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî** c. VI, s. 289.
[739] Ebu Nuaym, Hilye, c. VII, s. 318.
[740] Suyûtî, **el-Leâli**, c. I, s. 191; İbn Arrâk, a.g.e., c. I, s. 231; İbn Hibbân, **el-Mecrûhîn**, c. I, s. 174; İbnu'l-Cevzî, **Mevzûât**, c. I, s. 174
[741] Ziriklî, a.g.e., c. V, s. 151; Kayserânî, **Zehretu'l-Huffâz**, c. IV, s. 1972.
[742] İbnu'l-Cevzî, a.g.e., c. I, s. 175

hakkında el-'Ukaylî, "hadisleri münkerdir" demektedir.[743] Hasan el-Basrî'nin sözü olarak nakledilen haber hakkında ise Beyhakî, "Ebû Hüreyre rivayeti kuvvetli değildir, meşhûr olan sözün Hasan Basrî'ye ait olmasıdır" demektedir. [744] İbnu'l-Arrâk akıl ile ilgili gelen haberler hakkında "Zehebî ve İbn Hibbân'ın sahîh bir haber bulunmadığını, el-'Ukaylî'nin ise sabit bir şey yoktur" dediğini aktarır.[745] Aynı zamanda es-Sağânî ve İbnu'l-Kayyîm akıl ile ilgili rivayetlerin uydurma olduğunu söylemişlerdir.[746] Bu yönü ile rivayetin Hz. Peygamber'e ulaşan sahîh bir varyantı yoktur ve mevzûdur. Diğer yandan haberin İbn Abbâs'a[747] Hasan el-Basrî'ye isnad edilen başka varyantlarının bulunması onun sahâbe asrının son dönemleri ile tabîun döneminde meşhûr olduğunu göstermektedir.

İbn Teymiyye dışında diğer müelliflerin haberi metin tenkidine tabi tutmadıkları görülmektedir. Felsefe ve tasavvuf çevrelerinde tartışılan aklın mahiyeti ile ilgili bu haberin özellikle tercüme faaliyetleri ile İslam dünyasına giren yeni fikirler ile ümmet arasında oluşan siyasî ve fikrî ayrılıkların oluşturduğu zeminden beslendiği düşünülebilir. Bu yönü ile İbn Teymiyye'nin tespiti gayet yerindedir.

[743] Moğoltay, a.g.e., c. VI, s 184
[744] Beyhakî, **Şuab**, c. IV, s. 154, H. No:462.
[745] İbn Arak, **Tenzîhu'ş-Şerîa'**, c. I, s. 231.
[746] Sağânî, a.g.e., s. 35; İbnu'l-Kayyîm, a.g.e. s. 66.
[747] İbnu'l-Cevzî, el-**Ezkâr**, c. I, s. 2.

III. BÖLÜM

KÜLTÜRÜMÜZDE MÜŞTEHİR HADİS VE DEĞERİ

Bu bölümde halkımızın bilgi inanç, sanat, ahlak, adet ve gelenekleri gibi kültürel dokusunu şekillendiren meşhûr hadisler ve bunlara kaynaklık yapan malzeme incelenecektir. İlk önce halkımızın kültürüne etki eden hadisler içerisinde özellikle halka yönelik yazılan el kitapları nev'inden kırk hadis çalışmalarında, kürsülerden ve minberlerden icra edilen vaaz ve hutbelerde, inşa edilen mimari eserleri süsleyen hat ve levhalarda ve halkımız tarafından sevilen şairleri mısralarında yer alan hadisler değerlendirilecektir.[1] Daha sonra ise günümüzün iletişim araçları içerisinde en fazla kullanılan gazete, dergi ve internet sitelerinde yer alan hadislerden bir kısmı ele alınacaktır.

A. GELENEKSEL KÜLTÜRDE MÜŞTEHİR HADİS

1. KIRK HADİS ÇALIŞMALARINDA

Kırk hadis derlemelerinin esası "*Ümmetimin dinî işlerine dair kırk hadis derleyen kimseyi Allah Teâlâ, fakihler ve âlimler topluluğu arasında diriltir*" mealindeki zayıf bir rivayete dayanmaktadır.[2] Hz. Peygamber'in şefaatine mazhar

---

[1] Türk kültüründe hadis ve Allah Resûlü (sav) ile ilgili ülkemizde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bak. Yardım, Ali, "Anadolu Selçuklular ve Beylikler Devri Mimari Eserlerdeki Hadis Kitâbeleri*"*, **Dokuz Eylül Ün. Araştırma Projesi**, İzmir, 1998; **Amasya Burmalı Minare Câmiî Kitâbeleri**, Ankara, 2004; Başaran, Selman, **Hadislerin Türk Atasözlerine Tesiri**, Uludağ Ün. Basımevi, Bursa, 1994; Tatlı, Bekir, **Hz. Peygamber'in Mimariyi Taçlandıran Sözleri**, Adana, 2009; Tuğlu, Nuri, **Türk Kültüründe Hadis**, Rağbet yay., İstanbul, 2014; Kara, Mustafa, "XIV ve XV. Yy. Osmanlı Toplumunu Besleyen Türkçe Kitaplar", **İslamî Araştırmalar Dergisi**, XII, 2:31, s. 130-148; Arpaguş, Hatice Kelpetin, **Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı ve Kaynakları**, Çamlıca Yay., İstanbul, 2001; Diyanet İşleri Başkanlığı ile Sakarya Ün. İlâhiyat Fakültesi tarafından 7-8 Mart 2009 tarihinde gerçekleştirilen tebliğler bak. "**Kültür Coğrafyamızda Hz. Muhammed**", DİB yay., Ankara 2011.

[2] İbn 'Adiy (ö.365/975), **el-Kâmil**, c. I, s. 324; c. III, s. 890. Ebû Nuaym, **Hilye**, c. IV, s. 189; İbn Abdilberr, **Câmiu Beyâni'l-İlm**, c. I, s. 43-44; Beyhakî, **Şuab**, c. III, s. 239, H. No: 1596; s. 240, H. No: 1597-1598; Haber kaynaklarda birçok tariklerle gelmektedir. İbnü'l-Cevzî hadîsin 24 tarikini de incelemiş ve hepsinin illetlerini tek tek sırlamıştır. Bak. İbnü'l-Cevzî, **el-İlelü'l-Mütenahiye**, c. I, s. 119-129. Bununla beraber İbnu'l-Cevzî haberi el-Mevzûât'ına almamıştır. İbn Hibbân, İbn 'Adiy, İbn Abdilberr, ez-Zehebî gibi âlimler de söz konusu rivayetleri tenkit etmişlerdir. Bak. İbn Hibbân, **el-**

olmak, halkın manevi duygularını harekete geçirmek, insanların ilme yönelmelerini teşvik etmek üzere; okunsun, ezberlensin, el kitabı olarak kullanılsın aynı zamanda geride hayırlı bir eser bırakılmış olsun diye kırk hadislerin yazıldığı görülmektedir.[3] Abdullah İbnu'l-Mübârek (ö.181/797) ile başlayan kırk hadis yazma geleneği h. V. asırdan itibaren İslam toplumunun birçok bölgesinde yaygın hale gelmiştir. Bu konudaki meşhûr haberi İbnü'l-Cevzî ve Nevevî gibi hadis âlimleri her ne kadar tenkit etseler dahi sırf insanları hayra teşvik maksadıyla kırk hadis derlemelerini normal karşılamışlar ve bizzat kendileri de bu türden eserler yazmışlardır.[4]

Türk Edebiyâtında tespit edilen ilk kırk hadis çalışması Kerderlî Mahmud b. Ali'nin (ö.759/1358) Nehcü'l-Ferâdîs'idir. Daha sonra kırk hadis türü eserler XV. ile XVIII. asırlar arasında gelişerek müstakil bir dini edebiyât dalı haline gelmiştir. Türk İslam kültür ve sanatının bir ürünü olarak yazılan manzum ve mensur kırk hadis tercüme ve şerhleri, müştehir hadis edebiyâtına dair eserlerin verilmeye başladığı h. VIII. miladi XIV. asır ile hemen hemen aynı yüzyıla denk gelmektedir.

XVI. asrın ikinci yarısından itibaren kırk hadis tercümelerinde Nevevî (ö.676/1277) ve Molla Câmîi'nin (ö.886/1481) geniş çapta tesiri olmuştur. Nevevî'nin (ö.676/1277) el-Erbeûn'u Osmanlı müelliflerinin hassaten XVIII. Asırdan itibaren

---

Mecruhîn, c. II, s. 133; İbn Abdilberr, **Câmiu'l-Beyâni'-İlm**, c. I, s. 44; ez-Zehebî, **Mizanu'l-İtidâl**, c. II, s. 588. Beyhakî, Ebu'd-Derdâ rivayetinin arkasından; "*Bu metin insanlar arasında meşhûrdur, sahîh bir isnadı yoktur*" demektedir. Bak. Beyhakî, **Şuab**, c. III, s. 240, H. No: 1597-1598. Sehâvî, bu hadis hakkında İbn Hacer'in "*Hadisin bütün tariklerini topladım yaralayıcı illetten uzak bir tarikine rastlayamadım*" görüşünü ve Nevevî'nin (ö.676/1277) "*Ne kadar tarikleri çok olsa da hadis hafızları hadisin zayıf olduğunda ittifak etmişlerdir*" sözünü aktarır. Bak. Sehâvî, **el-Mekâsıd**, s. 471, H. No: 113.

[3] Karahan, Abdulkadir, **Türk-İslam Edebiyâtında Kırk Hadis**, Ankara, 1991, s. 3-18. Ünal, İsmail Hakkı, **İslam Kültüründe Kırk Hadis Geleneği ve Şeyh Hamid-i Velî'nin Hadis-i Erbaîn Şerhi**, AÜİFD, C. 39, Ankara, 1999, s. 137-146; Yıldırım, Selahattin, "Osmanlı Muhaddisleri'nin Eserleri ve Bunlar Arasında Kırk Hadis Çalışmalarının Yeri", **On dokuz Mayıs İlâhiyat Fak. Uluslararası Katılım Sempozyumu Bildirisi**, Samsun, 2011, s. 147-152; Ağırman, Cemal, "Mustafa Takî (ö.1925) Efendi "Kırk Hadis" Adlı eseri ve Bazı Hadislere getirdiği Yorumlar", **Cumhuriyet Ün. İlâhiyat Fak. Dergisi**, Aralık, 2005, Sivas, C. IX/2 s. 69-70.

[4] Ünal, a.g.m., s. 138.

müstakil olarak tercüme ve şerh yaptıkları önemli eserlerden birisidir. Süleyman Fazıl Efendi'nin (ö.1134/1722), Bursalı İsmail Hakkı'nın (ö.1137/1725), Ahmed Naim'in (ö.1343/1924) kırk hadis tercüme ve şerhleri bu cümleden sayılabilir. Fuzulî (ö.963/1556), Nâbî (ö.1102/1691), Münîf (ö.1146/1733) gibi tanınmış şairler de Molla Câmîi'nin (ö.886/1481) eseri üzerine kırk hadis risaleleri kaleme almışlardır.[5] Diğer taraftan Nevevî'nin Kırk hadisi özellikle ulemâ arasında ve medrese çevrelerinde yaygınlaşırken; Molla Câmî'nin Kırk Hadis'i ise sanat ve edebiyât çevrelerinde çok ilgi görmüştür.[6] Nevevî ve Molla Câmî'nin Kırk Hadis'inde yer alan haberler aynı zamanda müştehir hadisleri ele alan eserler içerisinde de bol miktarda görülmektedir. Bu durumu rakamların dili ile ifade edecek olursak karşımıza şu tablo çıkmaktadır:

	H. Sayısı	**Sehâvî**	**y.o.**	**Gazzî**	**y.o**	**Aclûnî**	**y.o.**
Nevevî	42	12	%30	29	%70	29	%70
Molla Câmî	40	24	%62,5	32	%80	36	%90

Tablonun bize verdiği görünüm, bu eserlerde yer alan haberlerin büyük oranda müştehir hadise ait eserlerde de var olduğudur. Özellikle Molla Câmî için bu oran Gazzî'de %80'e Aclûnî de ise %90'a çıkmaktadır. Aslında Mola Câmiî, haberleri seçerken büyük oranda Kuzâî'nin Şihâbu'l-Ahbâr'ından istifade etmiştir. Zira Molla Câmiî'de yer alan 40 haberden zaten 36 tanesi Şihâb ile müşterektir.[7] Kuzâî ile Molla Câmiî'de müşterek olduğunu tespit ettiğimiz 36 rivayetin 35 tanesi aynı zamanda

[5] İran'ın önemli şairlerinden ve Sehâvî ile çağdaş olan Molla Câmî (ö.886/1481), Erbaîn için yazdığı nesir halindeki Farsça mukaddimesinde; ezberlemesi kolay hadislerden kırk tane seçerek bunların her birini Farsça bir kıta ile tercüme ettiğini haber verir. Sevgi, Ahmet, **Molla Câmî'nin Erbaîn'i ve Türkçe Manzum Tercümeleri**, Gençlik Kitabevi, Konya, 2000, s. 2.
[6] Karahan, a.g.e., s. 140-141; Yardım, **Hadis Kıvılcımları**, s. 14.
[7] Bu konudaki bir araştırma için bak. Yardım, **Hadis Kıvılcımları**, s. 16.

Aclûnî'de de yer almaktadır.[8] Bu şekilde Şihâbu'l-Ahbâr, müştehir haberleri toplayan eserler yanında kırk hadis çalışmaları için de referans kaynağı olmuştur. Diğer yandan Molla Câmî'nin Anadolu'daki edebiyât çevrelerinde tanınması ve benimsenmesi dolaylı yoldan Kuzâî'nin tanınmasına da katkı sağladığı kanısındayız.

Nevevî ve Molla Câmî gibi müelliflerin yanı sıra bizim kendi coğrafyamızda yapılan kırk hadis çalışmalarına tezin sınırlarını aşmadan yer vermek istiyoruz. Bu bölümde XIV. Asırdan XX. Asra kadarki yaklaşık altı asırlık dönemde kaleme alınan manzum ve mensur kırk hadise dair eserlerden özellikle sade bir dil ile yazılan ve halkı bilgilendirmeyi gaye edinen çalışmaları tetkike açmayı düşünmekteyiz.[9] İlgili asırlar arasında edip ve sûfî kimlikleri ile ön plana çıkan ve özellikle halka yönelik eser veren 8 müellif seçilmiş ve onların eserlerinde geçen haberler ele alınmıştır. Bu kapsamda tespit ettiğimiz yazarları şu şekilde gösterebiliriz:

a. XIV. Asır : Kerderlî Mahmud b. Ali (ö.759/1358) ve Nehcü'l-Ferâdis'i [10]

b. XIV. Asır : Hamid-i Velî (ö.815/1412)[11],

[8] Molla Câmî'deki 2, 9, 39 ve 40. rivayetler Keşf'de mevcut değildir. Ayrıca Aclûnî'de ve Molla Câmî'de olup Şihâb'dan olmayan tek rivayet ise "الدنيا ملعونة ، ملعون ما فيها إلا ذكر الله" "Allah'ı zikretmek dışında dünya ve içindekiler lanetlenmiştir." haberidir. Bak. Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 412, H. No: 1321.

[9] İçerdikleri konular ve hadislerin sıhhat değerleri itibari ile çeşitlilik arz eden bu eserlerden bir kısmı edebi bir kaygı ile kaleme alınmış olsa bile yine de çoğunun yazılış gayelerinin halkın manevi duygularını harekete geçirmek ve ilme yönelmelerini teşvik etmek olduğu görülmektedir. Bunun yanında sadece sahîh hadisleri derlemek için kaleme alınan çalışmalar da vardır. Örneğin Usûlî'nin (ö.945/1538) tercümesinde hadislerin neredeyse tamamı Kütüb-i Sitte'de geçer. Bak. Ceyhan, Âdem, "Usûlî'nin Hadis ve Vecize Tercümeleri", **Türk Dili ve Edebiyâtı Dergisi**, C. LI, S. 5, İstanbul, 2014, s. 147-188.

[10] Nehcü'-Ferâdis, Hakâniye Türkçesi ile yazılmıştır. Eser dini içerikli el kitabı şeklinde hazırlanmıştır. Üslubu gayet sade ve açıktır. Hadislerin şerhi niteliğinde yer alan kısımda sahâbe kavillerine ve her kademeden idareci ile birçok kesimden ilim ehlinin hayatına dair menkıbeler yer almaktadır. Kitabın telifinden beş asır sonra bile birbirinden uzak Türk ülkelerinde müteaddit nüshaları ele geçirilmiştir. Bu durum onun geniş kitlelere ulaştığını gösterir. Bak. Karahan, a.g.e., s. 139-153. Eserde el-Ûşî'nin Nisâbu'l-Ahbâr'ın, Semerkandî'nin Tenbihu'l-Ğafilin'ine yapılan atıflar dikkat çekmektedir. Nehcü'l-Ferâdis'in yazılış tarihinin müştehir hadise dair eserlerin kaleme alındığı dönemlere tesadüf etmesi eserin kıymetini bir kat daha artırmaktadır. Kerderli, Mahmud b. Ali, **Nehcü'l-Ferâdîs**, çev. Janos Eckmann, Yay. Semih Tezcan-Hamza Zülfikar, TDK yy, Ankara, 1995.

[11] Yıldırım, Enbiya, "Hamid-i Velî'nin (ö.815/1412) Kırk Hadis Şerhi", **Dicle Ün. İlâhiyat Fak. Dergisi**, c. VIII, S. 2, Diyarbakır, 2006, s. 163.

c. XVI. Asır : İbn Kemal Paşa (940/1534).[12]; Latifî (ö.990/1582) [13]

d. XVII. Asır: Hakânî (ö.1012/1603)[14]

e. XVIII. Asır: Vehbî (ö.1736) [15]

f. XIX. Asır: Köstendillî Şeyhî (ö.1232/1817) [16]

---

[12] İbn Kemal et-Tokadî'in iki tane kırk hadisi vardır. İlki *Şerhu Hadîs-i Erbaîn*'dir. Bu eser Arapçadır ve matbudur. Bak. İbn Kemal Paşa**, Şerhu Hadîs-i Erbaîn**, 297.336 KEM.Ş 3220. İkincisi ise *Hadis-i Erbaîn*'dir. Bu eser Âşık Nitâî (ö.979) tarafından Türkçeye çevrilmiştir ve matbu' haldedir. Şerhu Hadis'te; lafzında fesahat, manasında ise bazı fıkhî mesellerde içtihada uygun olan, fıkhî deliller ile irtibat kurulabilen ve hükümler için istinbat olunun hadisleri seçtiğini söyler. Bu konuda Dârekutnî ve diğerlerinin naklettikleri "*Size benim hadisim olarak rivayet edilen doğru bir sözü duyduğunuzda ister onu ben söylemiş olayım istersem olmayayım kabul ediniz*" haberini delil getirir. (Dârekutnî, **es-Sünen**, c. V, s. 371-372, H. No: 4474; el-'Ukaylî, **ed-Duâfa**, c. I, s. 32). Hadis-i Erbaîn Tercemesin'de ise yine müellifin eseri yazma amacı ilki ile aynıdır. (İbn Kemal, **Hadis**, s. 4) Bu çalışmada haberlerin sadece kaynakları belirtilmektedir. Biz ikinci çalışmayı incelemeye esas aldık. Zira Aclûnî, Keşf'te İbn Kemal'e ve onun bu eserine atıf yapmaktadır. Aclûnî şu haberler onun ismini vererek atıf yapar: "*İşlerde hayrete düşerseniz kabir ehline danışın.*" Bak. Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 85, H. No:213. "*Çiftçi ehli kabir ehli gibidir.*" Bak. Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 256, H. No: 792. "*Çocuklarımız ciğerparelerimizdir.*" Bak. Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 262, H. No: 816. "*Hastalara yakın olmak telef olmaktır*." Bak. Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 256, H. No: 792- İbn Kemal, a.g.e., s. 43, H. No: 31. Keşfu'l-Hafâ ile Hadis-i Erbaîn arasındaki tespit ettiğimiz müşterek rivayet sayısı ise 24'tür ki bu haberlerin %60'ına tekabül eder. İbn Kemâl Paşa'nın 40 hadisi üzerine yapılan Yüksek Lisans tezi için bak. Bulgurcu, Kahraman, **Kemâl Paşazade'nin Hadis İlmindeki Yeri**, Dan. Zekeriya Güler Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, Selçuk Ün. SBE, Konya, 2004.

[13] Kastamonulu Latîfî, Subhatü'l-Uşşâk adlı eserini, sanat kaygısından uzak insanların irşadı ve halk için ehem olanın ortaya konması için kaleme almıştır. Müellif kırk hadis adı altında yüz hadisi toplamıştır. Eserin birçok kütüphanede yazmasının bulunması onun başta edebiyât çevreleri olmak üzere değişik ilim ehli ve halk arasında rağbet gördüğüne işarettir. Eser hakkında bak. Sevgi, Ahmet, **Subhatü'l-Uşşâk**, Konya, 1993.

[14] Hakânî Mehmet Bey, Hadis-i Erbaîn adlı eserinde, ezberlenmeleri kolay olan hadisler seçmiştir. Hadislerin 4/5'i Molla Câmî'nin Hadis-i Erbaîn'inden alınmıştır. (Hakânî 'deki; 2, 3, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 32, 33, 34, 35, 37,38, 39, 40, 41, 42. hadisler) Müellif, kitabında edebî yönü göz ardı ederek, oldukça geniş bir kitlenin istifadesini mümkün kılmak ve halka dini esasları telkin etmek için sadeliğe ehemmiyet vermiştir. (Karahan, a.g.e., s. 209-213.) 3500 beyitten oluşan Hadis-i Erbaîn, mesnevi tarzı bir eserdir. Eser hakkında bak. Kılıç, Muzahir, **Hakânî Mehmet Bey Hadis-i Erbaîn**, Yüksek Lisans Tezi, Dan. Yar Doç. Numan Külekçi, Atatürk Ün. SBE, Erzurum, 1993.

[15]Seyyid Vehbî'nin Hadis-i Erbaîn Tercümesi, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY:1376 numaralı mecmuanın içerisindeki varaklarda mevcuttur. Eser hakkından bak. Çolak, Ahmet, "*Seyyid Vehbî'nin Manzum Hadis-i Erbâîn Tercümesi"*, **Uluslararası Türkçe Edebiyât Kültür Eğitim Dergisi**, 2015, S. 4/2, s. 616-633. Eserde sade bir dil tercih edilmiştir. Bak. Çolak, a.g.m., s. 623. Kırk hadislerden "Sürekli yalan söylemenin mürüvveti yoktur (H. No: 10)", "Kişinin münafıkça davranması alçaklıktır (H. No: 9)", "Aç gözlülük varken rahatlık yoktur (H. No: 11)", "Kıskançlık varken rahatlık yoktur (H. No: 12)", "İnsanın rahatı diline hâkim olmamasındandır (H. No: 19)", "Ümitsizlik varken rahat olmaz (H. No: 35)" rivayetlerinin kaynağı bulunamamıştır.

[16] Köstendillî Süleyman Şeyhî'nin (ö.1817), Te'vilât-ı Hadis-i Erbaîn'i din, ahlak, içtimaı hayat ve tasavvufa dair adap ve erkâna hadislerini içerir. Eser hakkında bak. Öksüz, Haticetül Kübra, **Köstendillî Süleyman Şeyhî'nin Mektûbat-ı Erbâîn**, **Terkibât-ı Erbâin ve Te'vilât-ı Erbâin isimli Eserleri (İnceleme ve Metin)**, Dan. Şafi Arpaguş, Marmara Ün. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010.

g. XX. Asır: A. Hamdi Akseki (ö.1945) [17]

Yaptığımız incelemede bu eserlerde tekrarlarla beraber toplam 377 haberin yer aldığı görülmektedir. Araştırmamızda ilgili 377 haberin geçtiği aslî ve tâlî kaynaklar, sıhhat durumları, derleme türü eserlerdeki oranı ve bunlardan müştehir haberlere dair eserlerde geçenlerin sayısı ile ilgili birtakım veriler tablolar eşliğinde gösterilecektir. Bu şekilde kırk hadis çalışmalarında yer alan haberler ile müştehir haberler arasında bir ilinti var olup olmadığı tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu haberlerin aslî ve tâlî hadis kaynaklardaki oranını şu şekilde gösterilebilir:

Eser Adı	Hadis Sayısı	K. Sitte	y.o.	K. Tis'a	y.o.	Diğer	y.o.	Kay. Olmyn	y.o.
Kerderlî	40	21	*52,5*	25	*62,5*	15	37,5	-	
Hamid-i Veli	40	37	*92.5*	37	*92,5*	1	0.25	2	*0.5*
İbn Kemâl	40	11	*27,5*	14	*35*	21	52,5	5	*12,5*
Latifî	100	40	*40*	43	*43*	46	46	11	*11*
Hakânî	43	15	*34,8*	16	*37,2*	26	60	1	*2,3*
Vehbî	40	5	*12,5*	9	*22,5*	23	57,5	8	*20*
Köstendillî	40	10	*25*	11	*27,5*	25	62,5	4	*10*
H. Akseki	34	23	*57,5*	26	*76,4*	8	23,5	-	
Toplam	377	162	*42,9*	181	*48*	165	43,7	31	*8*

[17] Kitabın girişinde, kırk hadis çalışması olduğuna dair bir açıklama bulunmamakta, içerisinde de sadece 34 hadis yer almaktadır. Bu durum çalışmanın kırk hadis sahasına dâhil edilip edilmeyeceği yönünde bir takım tereddüde sebebiyet vermiştir. Fakat Abdulkadir Karahan, kitabın girişinde, Nevevî'nin Kırk Hadis'inde ve diğer kırk hadis çalışmalarında rastlanan "*Söylediklerimi işitip belledikten sonra işittiği gibi başkasına eriştirenin Allah yüzünü ağartsın*" türünden Peygamber dualarının yer almasından dolayı kitaba 40 hadis nazarı ile bakılabileceği kanaatindedir. Bak. Karahan, a.g.e., s. 286-287. İncelemeye esas aldığımız nüshada haber sayısının son rakamı 35 olarak verilse de 29. sıradaki haberden sonra sırlama bozulmuş bir sayı atlanılarak 31'e geçilmiştir. Bu yönü ile eserde 35 değil 34 haber yer almaktadır. İsminden de anlaşıldığı gibi kitapta lafzı kısa manası şümullü olan hadislere yer verilmiştir. Eserde irade, ahlak, iman, toplum hayatı ile ilgili seçilen hadisler yer alır. Hadislerin hem metni hem de mealleri verilmiş, aynı mealde hadisler arka arkaya sıralanmış olarak bir konu öbeğinde toplanmış aynı zamanda bunların şerhi de yapılmıştır. Dil orta seviyedeki halkın anlayabileceği kadar sade, üslup ise sanat kaygısından uzak didaktiktir. Eser hakkına bak. Akseki, A. Hamdi, Peygamberimizin **Vecizeleri**, Matbaa-i Ebu'z-Ziya, İzmir, 1945.

Tabloda da görüldüğü gibi hadislerin neredeyse yarısının Kütübü't-Tis'a'da geçtiği anlaşılmaktadır. Çalışmada muahhar dönem hadis eserlerinde geçen haberler ile kaynağı bulunmayan haberlerin oranı ise %50'den fazladır. Bu durumda ilgili eserlerden Kerderlî ile Hamid-i Velî ve A. Hamdi Akseki'nin dışındaki diğer eserlerde büyük oranda tâlî kaynakların kullanıldığını göstermektedir.

Çalışmadaki haberlerin sıhhat durumu ise şu şekildedir:

Eser Adı	Hadisler	Sahîh	y.o.	Zayıf	y.o.	Mevzû/K. Kibar	y.o.	Kay. Yok	y.o.
Kerderlî	40	28	*70*	6	*15*	6	*15*	-	
H. Veli	40	37	*92,5*	1	*2,5*	-	-	2	*5*
İbn Kemâl	40	7	*17,5*	17	*42,5*	11	*27,5*	5	*12,5*
Latifî	100	45	*45*	27	*27*	17	*17*	11	*11*
Hakânî	43	22	*51,1*	12	*27,9*	8	*32*	1	*2*
Vehbî	40	20	*50*	5	*12,5*	7	*17,5*	8	*20*
Köstendillî	40	13	*32,5*	7	*17,5*	16	*40*	4	*10*
H. Akseki	34	31	*91*	3	*9*	-	-	-	-
Toplam	377	202	*53*	79	*21*	65	*17*	31	*9*

Kerderlî ile Hamid-i Velî ve A. Hadi Akseki dışındaki eserlerde rivayetlerin yarıya yakını bazen yarıdan fazlasının zayıf, uydurma ve kaynağı bulunmayan haberlerden oluştuğu görülmektedir. Bu durum haberlerin seçiminde aslî kaynakların değil de tâlî kaynakların seçilmesi ile uyumluluk göstermektedir. Fakat genel olarak sahîh hadis kullanım oranının %50'nin üstünde olduğu görülmektedir.

Çalışmada müştehir hadislerin de kaynakları olduğunu düşündüğümüz tasnif dönemi ve sonrası ahlak türü eserlerdeki müşterek haberlerin oranı da tespit edilmiştir. Buna göre aşağıdaki tablo karşımıza çıkmaktadır:

Eser Adı	Hadisler	İbnu'l-Mübârek	y.o.	İbn Ebi'd-	y.o.	Gazâlî (İhyâ)	y.o.
Kerderlî	40	8	%20	3	%7,5	23	%57,5
Hamid-i Veli	40	14	%35	15	%37,5	26	%65
İbn Kemâl	40	2	%5	5	%12,5	4	%10
Latifî	100	9	%9	18	%18	46	%46
Hakânî	43	5	%11,6	12	%28	22	%51,1
Vehbî	40	1	%2,5	1	%2,5	19	%47,5
Köstendillî	40	1	%2,5	1	%2,5	13	%32,5
H. Akseki	34	3	%8	5	%14,7	14	%41,1
Toplam	377	43	%11,4	66	%17,5	167	%44,2

Zühd ve ahlak türü eserlerden Gazâlî'nin İhya'sı ile müşterek olan haberlerin oranı İbn Kemâl ve Köstendillî dışındaki diğer eserler ile neredeyse %50 civarındadır. Hamid-i Velî'nin kırk hadisi oran olarak en fazla ilgili eserler ile müşterek haberlere sahip olduğu görülmektedir. Bu da müellifin çalışmasında daha ziyade ahlak ve amellerin faziletine dair haberlere yer vermesi ile izah edilebilir.

Derleme türü eserlerdeki müşterek haberlerin oranı ise şu şekilde tespit edilmiştir:

Eser Adı	Hadisler	Kuzâî	y.o.	Deylemî	y.o.	Suyûtî (C. Sağîr/C. Kebîr)	y.o.
Kerderlî	40	12	%30	26	%65	28	%70
Hamid-i Veli	40	12	%30	23	%57,5	37	%92,5

İbn Kemâl	40	7	%17,5	16	%40	15	%37,5
Latifî	100	42	%42	69	%69	77	%77
Hakânî	43	31	%72	35	%81,3	36	%83,7
Vehbî	40	21	%52,5	25	%62,5	26	%65
Köstendillî	40	5	%12,5	16	%40	17	%42,5
H. Akseki	34	7	%20	14	%41	33	%97
Toplam	377	125	%33,1	224	59.4	255	%67,6

Derleme dönemi ilk çalışmalardan sayılabilecek Kuzâî'nin Şihâbu'l-Ahbâr'ının en fazla Latifî, Hakânî, Kerderlî ve Vehbî'nin eserleri ile müşterek haberlere sahip olduğu görülmektedir. Deylemî'nin Firdevs'inde yer alan müşterek haber sayısı Latifî ve Hakânî'de zirve yaparken diğer eserlerdeki oranı %50 civarındadır. Suyûtî'nin eserlerindeki haberler ile Hamid-i Velî, Latifî, Hakânî ve A. Hamdi Akseki'nin eserleri arasındaki olan müşterek haberler en yüksek orana ulaşmaktadır. Hatta A. Hamdi Akseki'nin eserindeki haberler ile Suyûtî'nin Câmiu'l-Kebîr ve Sağîr'indeki haberlerin müştereklik oranı %97 civarındadır. (sadece 35 numaralı hadis bu eserlerde yer almamaktadır.) Bu durum A. Hamdi Akseki'nin büyük oranda Suyûtî'nin bu çalışmalarından istifade etmiş olabileceğine bir işaret sayılabilir.[18] Deylemî ve Suyûtî'nin eserlerinde geçen haberlerin oranı genel olarak %60 civarlarındadır.

Bu bölümün sonunda ilgili çalışmadaki haberler ile müştehir hadisleri derleyen eserlerdeki müşterek olan haberlerin oranlarını ise şu şekilde gösterebiliriz:

[18] Bunu destekleyecek bir başka veri de eserdeki zayıf hadislerin mevcudiyeti ile ilgili durumdur. Zira kitapta 11, 13 ve 14 haberler zayıf iken Suyûtî'nin Câmiu's-Sağîr'inde bu haberler "sahîh" rumuz ile kayıtlıdır. Bak. Suyûtî, a.g.e., c. I, s. 87, 337, 338. Muhtemelen A. Hamdi Akseki haberlerin sıhhati için bu eseri referans kaynağı kabul ettiği için ilgili rivayetleri sorgulamadan kitabına almıştır.

Eser Adı	Hadisler	Zerkeşî	y.o.	Suyûtî	y.o.	Sehâvî	y. o.	Aclûnî	y.o.
Kerderlî	40	3	%7,5	4	%10	13	%32,5	20	%50
H. Veli	40	2	%5	4	%10	11	%27,5	23	%57,5
İbn Kemâl	40	4	%10	4	%10	10	%25	24	%60
Latifî	100	11	%11	23	%23	46	%46	72	%72
Hakânî	43	6	%13	11	%25,5	20	%46,5	32	%74,4
Vehbî	40	3	%7,5	10	%25	17	%39,5	28	%72,5
Köstendillî	40	4	%10	11	%27,5	16	%40	27	%67,5
H. Akseki	34	2	%5	4	%11,7	7	%20,5	21	%61,7
Toplam	377	35	%9,2	71	%18,8	140	%50,5	247	%65,5

Tabloda dönemsel olarak müştehir haberlerin oranlarında bir artış görülmektedir. İncelediğimiz haberler ile Sehâvî'nin el-Mekâsıd'ı arasındaki müşterek haberlerin oranı %50'nin biraz üzerinde iken, Aclûnî'nin Keşf'i ile müşterek olan haberlerin oranı ise %65'ten biraz fazladır. Bu durumda özellikle sade bir dille ve halk için yazılan 40 hadis çalışmaları ile müştehir hadisleri ele alan eserler arasında bir ilinti kurulması mümkündür.

Sonuç olarak kırk hadislerde yer alan haberlerin büyük oranda müştehir hadisleri toplayan hadislerde yer aldığı gözlenmiştir. Bunun yanında ilgili eserlerde olup da müştehir hadis sahasındaki eserlerde olmayan haberlerin varlığı ise eserlerin yazıldığı dönemin, yaşanılan coğrafyanın, toplumun sosyal yapısının, kültürel

kodlarının, ilgi, ihtiyaç ve beklentilerinin ve beslendiği kaynakların farklı olması vb. sebepler ile izah dilebilir.

2. HUTBE VE VAAZ KİTAPLARINDA

Diyanet İşleri Başkanlığı mevzuatında kurumun aslî görevi, "din konusunda toplumu aydınlatmak" cümlesi ile ifade edilmektedir.[19] Başkanlık cami içi yaygın din hizmetleri bağlamında özellikle hutbe ve vaazlarla halka din hizmeti sunmaktadır. Araştırmamızın bu kısmında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayınlanan hutbeler ile kurum tarafından basılan vaaz türü eserlerde yer alan hadislerden bir kısmı ele alınacak ve bunların kaynakları, sıhhat değeri ile müştehir hadis eserlerinde geçenlerin sayısı ile ilgili bir takım sayısal bilgiler verilecektir.

Vaaz türünde ele alacağımız eserlerden ilki Diyanet İşleri Başkanlığınca, "Halk Kitapları" serisinden çıkan Lütfi Şentürk'ün "Örnek Vaazlar" adlı kitabıdır. Eser iki kitap halinde hazırlanmıştır. Müellif eseri toplumu irşat etme görevi yürüten vaizlere bir kolaylık olsun diye yazdığını söyler.[20] Çalışmada vaazın ayrılmaz parçası olan ayetlere, hadislere, kelâm-ı kibâr nev'inden sözlere, menkıbelere ve şiirlere yer verilmiştir. Çalışmanın birinci kitabında 25 konu başlığı altında verilen dipnotlarda tekrarlarla beraber referans gösterilen 283 rivayet bulunmaktadır. Bunların 86 tanesi müttefekun aleyh rivayetleri olup, 60 tanesi sadece Buhârî'nin, 53 tanesi sadece Müslim'in Sahîh'lerinde geçmektedir. Sünen-i Erbaa'ya yapılan atıflar 51, Kütüb-i Tis'a'dan Ahmed b. Hanbel'e 4, Muvatta 'ya ise 1'dir. Bu şekilde toplam 255 rivayet Kütüb-i Tis'a'da yer almaktadır. Bunun dışında daha geç dönem hadis kaynaklarına

---

[19] http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=1.5.633&MevzuatIliski=&sourceXmlSearch= (Tarih 20.04.2016)

[20] Yardım, **Hadis Kıvılcımları**, s. 16.

ve hadis dışındaki diğer disiplinlere ait eserlere atıf sayısı ise sadece 28'dir. Bu duruma göre %90 oranındaki haber için Kütüb-i Tis'a'ya %10 oranında ise diğer kaynaklara atıf yapılmıştır.

Çalışmanın ikinci kitabında ise 26 konu başlığında verilen dipnotlarda referans gösterilen rivayet sayısı ile tekrarlarla birlikte 371'dir. Bunlardan 94 tanesi müttefekun aleyh rivayetleri, 64 tanesi Buhârî, 75 tanesi Müslim'in Sahîh'lerinde yer almaktadır. Süne-i Erbaa'da geçen haber sayısı 88, Kütüb-i Tis'a'dan İmam Mâlik'in Muvatta'ına 3, İbn Hanbel'in Müsned'ine 8 atıf yapılmıştır. Bu şekilde Kütüb-i Tis'a'da yer alan toplam haber sayısı 327'dir. Bunun dışında daha geç dönem hadis kaynaklarına, tefsir ve tarihe dair eserlere yapılan atıf sayısı ise 44'dür.

Eserde yer alan haberlerin durumlarını toplu olarak tabloda şu şekilde gösterebiliriz.

	Hadisler	M. Aleyh	y.o.	K. Sitte	y.o.	K. Tisa'	y.o.	Diğer	y.o.
Örnek Vaazlar (I-II)	654	180	%27	563	%86	582	%89	72	%11

Tablodan anlaşıldığı gibi çalışmada yer alan haberlerin yaklaşık %90'ı Kütüb-i Tis'a rivayetlerinden oluşmaktadır ki bu oran bir vaaz eseri için gayet iyi bir değerdir. Tabloda %11 dilimde yer alan "diğer" başlığı ile derleme türü çalışmalar, tahric, şerh ve müştehir hadis edebiyâtına ait eserler, ahlak, tefsir ve tarihe dair kitaplar kastedilmiştir.

Bu manada derleme türü eserlerden İbnü'l-Münzir'in (ö.319/931) et-Terğîb ve't-Terhîb'ine[21], Suyûtî'nin (ö.911/1505) el-Câmiu's-Sağîr'ine[22], el-Müttakî el-Hindî'nin (ö.975/1567) Kenzu'l-Ummâl'ine[23], Mansur Ali Nâsıf'ın (ö.1371/1952) et-Tâcu'l-Câmi' Tercümesi'ne[24] atıflar mevcuttur.

Tahric ve müştehir hadis edebiyâtına ait eserlerden Heysemî'nin (ö.807/1404) Mecmeu'z-Zevâid'ine[25], Aclûnî'nin (ö.1162/1749) Keşfu'l-Hafâ'sına[26], Şevkânî'nin (ö.1250/1834) Neylü'l-Evtâr'ına[27] atıflar yapılmıştır. Yine şerhlerden İmam Mâlik'in Muvatta'ına Suyûtî'nin (ö.911/1505) yazdığı Tenviru'l-Havalik'e[28], Buhârî üzerine yazılan şerhlerden Aynî'nin (ö.855/1451) Umdetu'l- Kârî[29] ve Babanzâde Ahmed Naim (ö.1934) ile Kamil Miras'ın (ö.1957) yazdığı Tecrîd-i Sarih Tercüme ve Şerh'ine[30], Câmiu's-Sağîr'in şerhi olan Münâvî'nin (ö.1031/1622) Feyzu'l-Kadîr'ine[31] atıflar vardır.

Ahlak türü eserlerden İmam Gazâlî'nin (ö.505/1111) İhyâu Ulûmi'd-Dîn'i[32]; tefsirlerden İbn Kesîr[33] (ö.774/1372), Razî[34] (ö.606/1209), Bursevî[35] (ö.1317/1725), Âlûsî[36] (ö.1270/1852) ve Elmalılı Hamdi Yazır'ın[37] (ö.1942) tefsirleri, tarih

[21] Şentürk, a.g.e., Birinci Kitap, s. 102, 157, 94, 08, 153, 162, 228, 232, 243; İkinci Kitap, s. 14,58, 84,87, 120, 125, 125, 180, 209, 219, 230, 233
[22] Şentürk, a.g.e., İkinci Kitap, s. 24; İkinci Kitap, s. 161
[23] Şentürk, a.g.e., İkinci Kitap, s. 206.
[24] Şentürk, a.g.e., İkinci Kitap, s. 33; İkinci Kitap, s. 220.
[25] Şentürk, a.g.e., Birinci Kitap, s. 125. 151, 154, 157, 162, 211, 213, 214, 215, 258, 259; İ kinci Kitap, s. 9, 179, 232.
[26] Şentürk, a.g.e., Birinci Kitap, s. 60, 263.
[27] Şentürk, a.g.e., İkinci Kitap, s. 253.
[28] Şentürk, a.g.e., Birinci Kitap, s. 229.
[29] Şentürk, a.g.e., Birinci Kitap, s. 139. s. 261.
[30] Şentürk, a.g.e., Birinci Kitap, s. 266; İkinci Kitap, s. 275.
[31] Şentürk, a.g.e., Birinci Kitap, s. 207.
[32] Şentürk, a.g.e., İkinci Kitap s. 36.
[33] Şentürk, a.g.e., Birinci Kitap, s. 173, 187; İkinci Kitap, s. 140, 174.
[34] Şentürk, a.g.e., İkinci Kitap, s. 91.
[35] Şentürk, a.g.e., İkinci Kitap, s. 245
[36] Şentürk, a.g.e., Birinci Kitap, s. 163; İkinci Kitap, s. 7
[37] Şentürk, a.g.e., İkinci Kitap, s. 74, 192.

kitaplarında İbn Kesîr'in el-Bidaye ve'n-Nihaye'si[38], Şiblî'nin (ö.1914) İslam Tarihi-Asr-ı Saâdet[39] gibi ikincil ve üçüncül kaynaklar referans gösterilmiştir. Bazen de Hz. Peygamber'e isnad edilen hadislerin kaynaklarının verilmediği görülmektedir.[40]

Aslında Kütüb-i Tis'a dışında yukarıda eserlerde geçen %11'lik orandaki haberin, hadisler için kaynak çeşitliliğini sağlama, konuyu detaylandırma, okuyucuyu etkileme ve ikna etme gibi amaçlara hizmet etmek için seçildiğini düşünmekteyiz. Fakat aslî kaynaklar dışında bu tür eserlerin referans gösterilmesi ister istemez bu haberlerin sıhhat problemini de beraberinde getirmiştir. Eserde görebildiğimiz kadarı ile sahîh hadislerin yanı sıra az da olsa ifade ettiğimiz eserlerden kaynaklı zayıf ve sıhhati tartışmalı haberlerin var olduğu görülmektedir. Bununla ilgili tespit ettiğimiz bazı haberlere yer vermek istiyoruz.

1- Eserde Aclûnî'nin Keşfu'l-Hafâ'sı referans gösterilerek "*Oruç tutunuz sıhhat bulunuz*" haberine yer verilmiştir. Haber Taberânî'nin el-Mu'cemu'l-Evsat'ında yer almaktadır.[41] Irâkî, Heysemî, Münâvî gibi münekkitler rivayetin zayıf olduğunu ifade etmişlerdir.[42]

2- Müellif, Gazâlî'nin İhyâu Ulûmi'd-Dîn adlı eserine işaret ederek, Hz. Aişe'nin Hz. Peygamber'e "Ey Allah'ın Resûlü, insanlar dünyada ne ile birbirine üstün olurlar" sorusuna Hz. Peygamber'in "Akıl ile" şeklinde cevap verdiğine dair habere yer vermektedir.[43] İbn Arrâk rivayeti mevzû haberleri topladığı Tenzîhu'ş-Şeria' adlı eserinde yorum yapmadan zikretmiştir.[44]

---

[38] Şentürk, a.g.e., Birinci Kitap, s. 264; İkinci Kitap, s. 182
[39] Şentürk, a.g.e., Birinci Kitap, s. 135, s. 166; İkinci Kitap, s. 116.
[40] Şentürk, a.g.e., Birinci Kitap, s. 171, 186, 187, 188, 189.
[41] Şentürk, a.g.e., Birinci Kitap, s. 60. Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Evsat**, c. VIII, s. 348, H. No: 8312.
[42] Irâkî, **el-Muğnî**, c. II, s. 754, H. No: 2771; Heysemî, **Mecmeu'z-Zevâid**, c. V, s. 584-5; Münâvî, **Feyzu'l-Kadîr**, c. IV, s. 212. Ayrıca bak. Zerkeşî, a.g.e., s. 159; Suyûtî, **ed-Dürer**, s. 138, H. No: 275; Sehâvî, a.g.e., s. 277, H. No: 549; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 445.
[43] Şentürk, a.g.e., İkinci Kitap s. 36. Haber için bak. Hakîm et-Tirmizî, **Nevâdir**, II, s. 356.
[44] İbnu'l-Cevzî, a.g.e., c. I, s. 176; Suyûtî, **el-Leâli**, c. I, s. 118; İbn Arrâk, a.g.e., c. I, s. 218.

3- Âlûsî'nin Rûhul-Me'anî tefsirinden nakille müellif Sa'lebe kıssasına eserinde yer verir.[45] Beyhakî haber hakkında "İsnadı hakkında bir takım sözle söylenmiştir. Tefsirciler arasında meşhûrdur" demektedir.[46] Bunun yanında İbn Hacer, Sa'lebe'nin Uhud Savaşında şehit düşmesinden dolayı haberin sahîh olmadığını ifade etmektedir.[47]

4- Müellif İbn Kesîr tefsirini referans göstererek Allah Resûlü'ne (sav) "Göğüs açılır mı?" diye sorulduğunu, Hz. Peygamber'in de "*Evet, açılır"* diye cevap verdiğini, bunun nasıl olduğu sorulunca da "*Bir nurdur ki Allah onu mü'minin kalbine atar, o da onunla ferahlanır, açılır*" buyurduğunu haber vermektedir.[48] İbnu'l-Cevzî el-İlel'inde haberin merfû olarak gelen mevcut tariklerinin tamamında vehm olduğunu, Abdullah b. Misver (ö.120 veya 130) tariki ile olan varyantının ise mürsel olduğunu ve Abdullah'ın münekkitlerce metruk bir râvî olarak cerh edildiğini ifade eder. Zehebî Müstedrek'in Telhîs'inde râvîlerden Adi b. Fadl'ın (ö.170 veya 180) zayıf olduğunu söyler.[49] Bu yönü ile haberin sıhhati tartışmalıdır.

5- Kitapta Münâvî'nin Feyzu'-l-Kadîr adlı eseri referans gösterilerek *"İlim Çin'de de olsa tahsil ediniz*" haberine yer verilmiştir.[50] Beyhakî haber hakkında meşhûrdur ama senedi zayıftır demektedir. [51] Sehâvî, hadis hakkında

[45] Şentürk, a.g.e., İkinci Kitap, s. 187.
[46] Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Kebîr**, c. VII. s 818, H. No: 7873; Beyhakî, Şuabu'l-**Îmân**, c. IV, s. 79, H. No: 4357. Ayrıca bak. Irâkî, **el-Muğnî**, c. II, s. 919 H. No: 3360; Heysemî, a.g.e., c. VII, s. 107; Sehâvî, a.g.e., s. 425, H. No: 972; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 192, H. No: 2236.
[47] İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 400, No: 430; Münâvî, a.g.e., c. V, s. 426.
[48] Şentürk, a.g.e., Birinci Kitap s. 186-87. Haber için bak. el-Hâkim, **Müstedrek**, c. IV, s. 346, H.No. 7863; İbn Ebî Şeybe, **el-Musannef**, c. VII, s. 76,77 H. No: 34314-34315; Beyhâki, **Şuab**, c. VII, s. 352.
[49] İbnu'l-Cevzî, **el-İlel**, c. II, s. 803; el-Hâkim, **Müstedrek**, c. IV, s. 346, H.No. 7863.
[50] Şentürk, a.g.e., Birinci Kitap, s. 215.
[51] Beyhakî, **Şuab**, c. II, s. 253, H. No: 1663.

zayıf hükmü verildiğini İbn Hibbân'a göre batıl, İbnu'l-Cevzî'ye göre ise mevzû olduğunu haber verir.[52]

6- Müellif Heysemî'nin Mecmeu'z-Zevâid'ini referans göstererek ölüm döşeğinde can çekişen ve kelime-i tevhidi söyleyemeyen bir genç hakkında Allah Resûlü'nün (sav) gencin annesini çağırtarak hakkını helal ettirmesine dair rivayete yer vermiştir.[53] Fakat aynı eserde Heysemî, haberin râvîlerinden Fâide Ebû'l-Verkâ'dan dolayı rivayettin zayıf olduğunu söylemektedir.[54]

7- Yine Mecmeu'z-Zevâid referans gösterilerek "*Ramazan ve Kurban gecelerini, sevabını Allah'tan umarak ihya eden kimsenin kalbi, kalplerin öldüğü gün ölmez*" haberinin eserde kullanıldığı görülmektedir.[55] Heysemî haber hakkında zayıf demektedir.[56]

8- Münzirî'nin et-Terğîb ve't-Terhîb adlı eserine işaret edilerek "*Günahı azalt ki ölümün kolay olsun. Borcu azalt ki hür yaşayasın"* rivayetine yer verilmiştir.[57] Beyhakî haberin zayıf olduğunu söylemektedir. İbnu'l-Cevzî, İlel'inde haberi zikretmiş, Münâvî ise haber hakkında "sahîh değildir" demektedir.[58]

---

[52] Sehâvî, a.g.e., s. 85, H. No: 125; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 138, H. No: 397.
[53] Şentürk, a.g.e., Birinci Kitap, s. 150-151. Haber için bak. İbn Hanbel, c. IV, s. 382, H. No: 19430; Beyhakî, **Şuab**, c. VI, s. 197, H. No: 7892.
[54] Heysemî, a.g.e., c. VIII, s. 270. Ayrıca bak. Beyhakî, **Şuab**, c. VI, s. 197, H. No: 7892.
[55] Şentürk, a.g.e., Birinci Kitap, s. 110. Haber için bak. İbn Mâce, Sıyâm 68, H. No: 1782; Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Evsat**, c. I, s. 57, H. No: 159; Beyhakî, **Şuab**, c. III, s. 19, H. No: 6087.
[56] Bak. Heysemî, a.g.e., c. II, s. 430, H. No: 3202. Münâvî, **Feyzu'l-Kadîr**, c. VI, s 39, H. No: 8343.
[57] Şentürk, a.g.e., İkinci Kitap, s. 125. Haber için bak. Beyhakî, **Şuab**, c. IV, s. 404, H. No: 1632.
[58] Beyhakî, **Şuab**, c. IV, s. 404, H. No: 1632; İbnu'l-Cevzî, **İlel**, c. II, s. 613, H. No: 1007; Münâvî, a.g.e., c. II, s. 72, H. No: 1358. Ayrıca bak. Elbânî, **Silsiletü'd-Daife**, c. V, s. 38.

9- Kitapta Deylemî'nin Firdevs'inde yer alan "*İki günü eşit olan ziyandadır*" haberine atıf yapılmıştır.[59] Haber sened itibari ile zayıf görülmüştür. Hatta Ali el-Kârî haberi Mevzûât'ında zikretmiştir.[60]

10- Müellif, Münâvî'ye ait iken hata ile Suyûtî'ye atfettiği Feyzu'l-Kadîr'de geçtiğini belirttiği "*Namaz dinin direğidir*" haberine yer vermiştir.[61] Haber münekkitler tarafından sened itibari ile zayıf görülmüştür.[62]

11- *"Hesaba çekilmeden önce kendinizi hesaba çekiniz*" haberini müellif Tirmizî'nin Câmiî'ni kaynak göstererek Hz. Peygamber'e isnad etmiştir. Hâlbuki Tirmizî'nin Câmiî'nde haber Hz. Peygamber'e değil Hz. Ömer'e ait bir söz olarak yer almaktadır.[63]

12- Hz. Peygamber'in Sa'd'ın abdestte suyu israf etmesi üzerine söylediği "*Akar bir su kenarında da alsan yine israf söz konusudur*"[64] sözü hakkında Lütfi Şentürk "İsnadın zayıf olduğu Zevâid'de bildirilmiş ise de mana itibari ile doğrudur" demektedir.[65] Aslında bu değerlendirme hadisi zayıflıktan kurtarmaz. Zira zayıflık hadisin manasında değil senedindedir. Değerlendirmenin eserden istifade edenler için daha açık bir şekilde yapılması isabetli olacaktır.

13- Hz. Peygamber'in doğumuyla ilgili olağanüstü yaşanılan olayları anlatan rivayetler.[66]

---

[59] Şentürk, a.g.e., İkinci Kitap, s. 133. Haber hakkında bak. Deylemî, a.g.e., c. III, s. 61, H. No: 5910.
[60] Bak. Zerkeşî, **et-Tezkira**, s. 138, Sehâvî, a.g.e., s. 461, H. No: 1078; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 233, H. No: 2406. Ali el-Kârî, **el-Esrâr**, s. 127, H. No: 457.
[61] Şentürk, a.g.e., İkinci Kitap, s. 262. Haber hakkında bak. Beyhakî, **Şuab**, c. III, s. 39, H. No: 2807; Deylemî, **Firdevs**, c. II, s. 404.
[62] Haber hakkında değerlendirmeler için bak. Irâkî, **el-Muğnî**, c. I, s. 98, H. No: 368; Ali el-Kârî, **el-Esrâr**, s. 236-7, H. No: 270; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 31
[63] Şentürk, a.g.e., Birinci Kitap, s. 123. Haber için bak. İbnu'l-Mübârek, Zühd, s. 103, H. No: 306; Tirmizî, Kıyamet, 2, H. No: 2459; İbn Ebî Şeybe, a.g.e., c. VI, s. 96, H. No: 34459.
[64] İbn Mâce, Taharet 48.
[65] Şentürk, a.g.e., İkinci Kitap, s. 125
[66] Şentürk, a.g.e., Birinci Kitap, s. 168. Bu haberlerin uydurma olduğu dair değerlendirmeler için bak. Yıldırım, Enbiya, **Hadis Problemleri**, Umran yay. İstanbul, 1996, s. 149-150; Erul, Bünyamin,

Diyanet Teşkilatı'ndaki din görevlileri için hazırlanmış olan bu eserin yeniden gözden geçirilmesi ve özellikle zayıf ve sıhhati tartışmalı rivayetlerin yerine daha sağlam olan rivayetlerin konması önem arz etmektedir. Şunu ifade edelim ki hadis külliyatımızda bu tür zayıf veya sıhhati tartışmalı rivayetlerden başka onlara ihtiyaç bırakmayacak oranda sahîh rivayetler zaten mevcuttur. Eğer illa bu tür rivayetler kullanılacak ise en azından mahiyetinin ifade edilmesi daha doğru olacaktır.

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından vaaz türünde yayınlanan bir başka eser ise "Kürsüden Öğütler' adlı çalışmadır. "İlmî Eserler" serisinden çıkan kitap kuruma bağlı din görevlilerinin doğru dini bilgiyi etkin şekilde kullanmasına katkı sağlamak amacıyla Din İşleri Yüksek Kurulu'nun 24.06.2004 tarih ve 11 sayılı kararı ile yayınlanmıştır. Eserde yer alan vaazlar; Din İşleri Yüksek Kurulu üyeleri, uzmanları ile Diyanet İşleri Başkanlığı merkez teşkilatı ve yurt dışı temsilciliklerine bağlı çeşitli kademelerdeki idareci ve görevliler tarafından yazılmıştır. [67]

Kürsüden Öğütler'de genel olarak hadislerin kaynak gösteriminde daha özentili davranıldığı hadisler için derleme türü eserlerden ziyade aslî hadis kaynaklarına atıf yapıldığı görülmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarı ile çalışmada tekrarlarla beraber 699'u bulan hadis yer almaktadır. Eserde müttefekun aleyh rivayetleri ile beraber ağırlıklı olarak Kütüb-i Sitte rivayetlerine yer verilmiştir. Rakamların dili ile bu durumu ifade etmek istersek karşımız şu tablo çıkmaktadır.

H. Sayısı	M. Aleyh	y.o.	K. Sitte	y.o.	K. Tis'a	y.o.	Diğer	y.o.
686	77	%11	521	%76	681	%99,3	5	%0,7

Uydurma Rivayetlerde Peygamber Tasavvuru, **Kutlu Doğum Sempozyumu**-2001, TDV yy, 2003, s. 434.

[67] Bak. **Kürsüden Öğütler** (52 Konuda Vaaz Örnekleri), Haz. Kom., DİB yay., Ankara, 2007, s. 12-14.

Tablodaki diğer başlığı ile Taberânî'nin Mu'cemleri[68], el-Hâkim'in Müstedrek'i[69], Beyhakî'nin Sünen'i[70] ve Zühd'ü[71] kastedilmiştir. Bununla beraber tabloda gösterdiğimiz 686 rivayetin dışında 13 tane daha merfû nitelikli haber vardır. Bu rivayetler için Heysemî'nin (ö.807/1404) Mecmeu'z-Zevâid'i[72], Suyûtî'nin (ö.911/1505) Câmiu's-Sağîr'i[73], el-Müttakî el-Hindî'nin (ö.975/1567) Kenzu'l-Ummâl'i[74], Aclûnî'nin (ö.1162/1749) Keşfu'l-Hafâ'sı[75], Taberî[76] ve Kurtûbî'nin[77] tefsirleri gibi ikincil ve üçüncül kaynaklar referans gösterilmiştir. Bunun yanında daha önce "Örnek Vaazlar" isimli çalışmada gördüğümüz gibi bu çalışmada da bazı haberlerin kaynakları gösterilmemiştir.[78]

Aslında işaret etiğimiz bu haberlerin çoğu hadis ilmine ait birincil kaynaklarda bulunmaktadır. Bu eksikliğin eserin diğer baskılarında giderileceğini ümit etmekteyiz. Yine eserde az miktarda da olsa zayıf hadislerin bulunduğu görülmektedir. Bunlar arasında "*Oruç tutunuz sıhhat bulunuz*"[79] "*Ramazan ve Kurban Bayramı gecelerini, sevabını Allah'tan umarak ibadetle geçiren kimsenin kalbi, kalplerin öldüğü gün ölmez*" [80] "*Namaz dinin direğidir*"[81] gibi haberler sayılabilir.

---

[68] **Kürsüden Öğütler**, s. 423.
[69] **Kürsüden Öğütler**, s. 362.
[70] **Kürsüden Öğütler**, s. 412.
[71] **Kürsüden Öğütler**, s. 485.
[72] **Kürsüden Öğütler**, s. 236, 244, 432.
[73] **Kürsüden Öğütler**, s. 483.
[74] **Kürsüden Öğütler**, s. 228, 253.
[75] **Kürsüden Öğütler**, s. 172.
[76] **Kürsüden Öğütler**, s. 243.
[77] **Kürsüden Öğütler**, s. 280.
[78] **Kürsüden Öğütler**, 172, 422.
[79] **Kürsüden Öğütler**, s. 236. Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Evsat**, c. VIII, s. 348, H. No: 8312. Haber zayıf bulunmuştur. Bak. Irâkî, **el-Muğnî**, c. II, s. 754, H. No: 2771; Heysemî, **Mecmeu'z-Zevâid**, c. V, s. 584-5; Münâvî, **Feyzu'l-Kadîr**, c. IV, s. 212. Ayrıca bak. Zerkeşî, a.g.e., s. 159; Suyûtî, **ed-Dürer**, s. 138, H. No: 275; Sehâvî, a.g.e., s. 277, H. No: 549; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 445.
[80] Kürsüden Öğütler, s. 496.
[81] Kürsüden Öğütler, s. 172. Beyhakî, **Şuab**, c. III, s. 39, H. No: 2807; Deylemî, **Firdevs**, c. II, s. 404. Haber sened itibari ile zayıf görülmüştür Haber hakkında değerlendirmeler için bak. Irâkî, a.g.e., c. I, s. 98 H. No: 373; Ali el-Kârî, **el-Esrâr**, s. 236-7, H. No: 270; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 31.

Kürsüden Öğütler adlı vaaz çalışması, Lütfi Şentürk'ün Örnek Vaazlar adlı eserine göre daha titiz hazırlanmıştır ve eserde hadisler için aslî kaynaklar dışındaki çalışmalara daha az referans yapılmıştır. Sıhhati tartışmalı haberler Kürsüden Öğütler'de de bulunsa da sayı olarak daha azdır. Halkın sahîh bilgiye ulaşması için yapılan bu tür eserlerin mevcut eksiklikleri giderilerek tekrar basılması sanırız başta kurum adına ve sahada din hizmeti yapan görevliler adına artı bir değer olacaktır. Bu manada vaaz hazırlanırken sahîh hadislerin kullanılması ve kaynağına bilimsel kriterler çerçevesinde işaret edilmesi hadis ilmi açısından da şüphesiz önemlidir.

Diğer yandan araştırmamızda Diyanet İşleri Başkanlığınca hazırlanmış olan hutbeleri ele almak istiyoruz. Diyanet İşleri Başkanlığınca hazırlanmış olan hutbeler konusunda daha önce yapılan yüksek lisans seviyesinde tezlere ve onların ulaştığı sonuçlara kısaca değindikten sonra kurum tarafından 2015 yılı boyunca yayınlanan hutbeleri ele almayı düşünmekteyiz.

2001-2005 yılları arasında Başkanlıkça yayınlanan hutbelerdeki hadislerin tahrici üzerine iki yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Her iki tezde ortak olarak kullanılan hadislerin çoğunun Kütüb-i Sitte ağırlıklı olduğu ifade edilmektedir. Bunun yanında hutbeler hazırlanırken hadise dair ana kaynaklar dışında bazı tâlî eserlerin de kullanıldığı tez sahipleri tarafından tespit edilmiştir. Bu kapsamda özellikle Riyâzü's-Sâlihîn ve Tâc gibi içerik olarak Kütüb-i Tis'a'yı temel alan kitaplardan faydalanılmış olduğu ayrıca seçilen hadisler için el-Edebü'l-Müfred, Mecmeu'z-Zevâid, Mişkâtü'l-Mesâbih, el-Câmiu's-Sağîr, et-Terğîb ve't-Terhîb, Keşfu'l-Hafâ, Fethu'l-Kebîr, Feyzu'l-Kadîr, Muhtâru'l-Ehâdîs, 250 Hadis ve Seçme Hadisler gibi eserlerin referans gösterildiği ifade edilmektedir.[82] Bir zenginlik ve kaynak çeşitliği olsun düşüncesi ile

[82] Ay, Yusuf, **Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yayımladığı Hutbelerdeki Hadislerin Tahrici ve Genel Değerlendirmesi (2001-2004)**, Dan. Mahmut Kavaklıoğlu, Gazi Ün. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans

yapılan bu uygulama maalesef yukarıda gördüğümüz haberlerin sıhhati hususundaki kaygıyı da beraberinde getirmektedir. Hutbe metinlerinde kullanılan haberler içeresinde bizim bu endişemizi haklı çıkartacak yine zayıf ve sıhhati tartışmalı haberlerin var olduğu görülmektedir. Yapılan tahriclerde 2001-2004 yılları arasında ele alınan tekrarlarla birlikte 398 haberden 35 haber hakkında Tirmizî'nin Câmiî'nden ve Suyûtî'nin el-Câmiu's-Sağîr'inden de istifade edilerek zayıf hükmü verildiği ifade edilmiştir. Bunun yanında 74 haberin sıhhat durumu hakkında değerlendirme yapılamadığı ve tercümeden yahut kaynak gösteriminden kaynaklanan problemlerden dolayı 19 haberin de kaynağının bulunmadığı ifade edilmiştir.[83]

Söz konusu zayıf ve sıhhati tartışmalı haberler arasında yine "İlim Çin'de de olsa alınız" [84], "Oruç tutunuz sıhhat bulunuz" [85], "İki günü eşit olan ziyandadır" [86], "Namaz, dinin direğidir" [87] "İlim tahsil etmek, Allah katında nafile olarak kılınan namaz, tutulan oruç ve yapılan hacdan daha hayırlıdır"[88], "Bilen, öğrenen, dinleyen veya ilmi sevenlerden biri ol, beşincisi olma, helak olursun." [89] "Çocuklarınıza güzel davranıp iyilikte ve ikramda bulununuz. Onları en güzel şekilde terbiye ediniz." [90], "Öyle ise "Kur'an'a sımsıkı sarılınız, onu önder ve rehber edininiz. Çünkü Kur'an,

Tezi, Ankara, 2008, s. 157-158; Aslantaş, Ahmet, **Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Hutbelerde Kullanılan Hadislerin Tahric ve Tenkidi (2001-2005)**, Dan. Habil Nazlıgül, Erciyes Ün. Sosyal Bilimler Enst. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2009, s. 111-112.

[83] Ay, a.g.t., s. 156-158.

[84] Ay, a.g.t., **s.** 48. Beyhakî, **Şuab**, c. II, s. 253, H. No: 1663

[85] Ay, a.g.t., s. .61, 86. Taberânî, el-**Mu'cemu'l-Evsat**, c. VIII, s. 348, H. No: 8312.

[86] Ay, a.g.t., s. 38. Deylemî, a.g.e., c. III, s. 61, H. No: 5910

[87] Ay, a.g.t., s. 144. Beyhakî, **Şuab**, c. III, s. 39, H. No: 2807; Aclûnî, **Keşf**, c. II, s. 36, H. No: 1621; Suyûtî, **el-Câmiu's-Sağîr**, c. II, s. 120, H. No: 5185. Suyûtî hadisle ilgili "zayıf" tabirini kullanmıştır.

[88]Ay, a.g.t., s. 48, 144. Suyûtî, a.g.e., c. II, s. 132, H. No: 5268. Suyûtî bu hadisle ilgili "zayıf" tabirini kullanmıştır. 49 Aclûnî, **Keşf**, (H. No: 1766), II, 8

[89] Ay, a.g.t., s. 48; Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Evsat**, c. VI, s. 80, H. No: 5167; Aclûnî, **Keşf**, c. I,. 175, H No. 437; Suyûtî, **el-Câmiu's-Sağır**, c. I, s. 183, H. No: 1213. Suyûtî bu hadisle ilgili "zayıf" tabirini kullanmıştır.

[90] Ay, a.g.t., s. 74; İbn Mâce, Edeb 3, H. No: 3671; Suyûtî, a.g.e., c. I, s. 211, H. No: 1419.Süyûtî, bu hadisle ilgili "zayıf" tabirini kullanmıştır.

âlemlerin Rabbi Allah'ın mübarek bir kelâmıdır"[91], "İbadet yetmiş çeşittir. En faziletlilerinden biri de helal rızık kazanmaktır"[92] gibi yukarıda da benzerlerini gördüğümüz haberler yer almaktadır.

Bu araştırmada dikkat çekilen bir diğer konu farklı hutbe başlıkları altında aynı hadislere çok sık yer verilmiş olması, özellikle bazı rivayetlerin gereğinden fazla tekrar etmesidir.[93] Bu durum bir yandan etkili din hizmeti sunmayı engellemekte diğer yandan sık sık tekrar eden rivayetlerin zamanla müştehir hale dönüşmesine sebep olmaktadır. Oysa ifade edildiği gibi hadis literatürü çok geniş ve eşsiz bir zenginliğe sahiptir. Bu sebeple aynı hadisleri tekrardan ziyade, hutbelerin farklı rivâyetlerle zenginleştirilmesi halkın hadis dağarcığının artmasına hizmet edeceği için pedagojik açıdan da daha faydalı olacaktır.

Diğer yandan müştehir hale dönüşme problemi göz ardı edilmemesi gereken önemli bir sorunudur. Daha ziyade Hz. Peygamber'e aidiyeti şüpheli rivayetlere dair duyulan bu endişe, dinin ikinci kaynağı konumundaki hadislere olan güvenin örselenmesi dahası toplumun geniş kesimleri arasında yanlış din algılarının oluşması gibi olumsuz bir süreci beraberinde getirmektedir.

2015 yılı yayınlanan hutbeler başlığı altında ise şu tespitleri yapmak mümkünüdür. Bu dönemde yayınlanmış olan 54 hutbede toplam135 hadis yer almaktadır. Yaptığımız incelemede ilk dikkat çeken nokta haberlerin büyük oranda Kütüb-i Sitte rivayetlerinden oluşmasıdır. Bir diğer durum ise Kütüb-i Tis'a dışı kaynaklara çok az yer verilmiş olmasıdır. Tablo eşliğinde gösterecek olursak karşımıza şu sonuç çıkmaktadır:

---

[91] Ay, a.g.t., s. 92, 118 Suyûtî, a.g.e., c. II, s. 171, H. No: 5543. Suyûtî bu hadisle ilgili" zayıf" tabirini kullanmıştır.
[92] Ay, a.g.t., s. 122. Aclûnî, **Keşf**, c. II, s. 61, H. No: 1699.
[93] Ay, a.g.t., s. 160.

H. Sayısı	M. Aleyh	y.o.	K. Sitte	y.o.	K. Tis'a	y.o.	Diğer	y.o.
135	36	%27	121	%90	9	%6,5	4	%3,5

İlgili rivayetlerden neredeyse %97'si Kütüb-i Tis'a dediğimiz eserlerde yer almaktadır. Yer alan haberlerin büyük oranda sahîh diyebileceğimiz bir mertebede bulunması araştırmamızın sonuçları açısından sevindiricidir. Bununla beraber amellerin faziletine konular cümlesinden hutbelerde yer alan "*Allah'ım! Beni iyilik yaptığında sevinç duyan, kötülük yaptığında da bağışlanma dileyen kullarından eyle*"[94], "*Allah'ım! Recep ve Şaban ayını bizim için mübarek kıl ve bizi Ramazan'a ulaştır*"[95], Berat gecesinin faziletine dair "*Bağışlanmak dileyen yok mu, onu bağışlayayım! Rızık isteyen yok mu, ona rızık vereyim! Belâya dûçar olan yok mu, ona afiyet vereyim*"[96] rivayetleri hakkında münekkitlerin zayıf hükmü verdikleri görülmektedir. Yine incelememiz esnasında kaynaklarda mevkûf nitelikli bir rivayetin, zuhulen Hz. Peygamber'e ref' yapıldığı tespit edilmiştir.[97]

Genel hatları ile isnad açısından tenkit gören bu üç haber dışındaki diğer haberlerin hasen ve sahîh nitelikli hadislerden oluştuğu görülmektedir. Bu durum hutbeler konusunda Başkanlığın hassasiyet düzeyinin yükselmiş olduğunu

[94]20.03.2015 tarihli hutbe. İbn Mâce, Edeb, 57. Irâkî ve Münâvî hadisin râvîlerinden Ali b. Cüd'an'ın (ö.121 veya 130) cerh edildiğini söylemektedirler. Bak. Irâkî, a.g.e., c. I, s. 270, H. No: 1030; Münâvî, **Feyz**, c. II, s. 106.

[95] 24.04.2015 tarihli hutbe. Bak. İbn Hanbel, Müsned, c.1, s. 259. Haber hakkında Nevevî, isnadının zayıf olduğunu söylemiştir. Bak. Münâvî, a.g.e., c. V, s. 131.

[96] 29.05.2015 tarihli hutbe bak. İbn Mâce, İkâmetü's-Salavât, 191 H. No: 1388. Irâkî, isnadının zayıf olduğunu söylemektedir. Bak. Irâkî, a.g.e., c. I, s. 157, H. No: 634. Ayrıca bak. İbnu'l-Cevzî, **İlel**, c. II, s. 561-2.

[97]04.12.2015 tarihli hutbede "Zira kalp, iman ve istikametin merkezi, başlangıç ve bitiş yeridir. İman ve İslam'ın bir tezahürü olan her hayırlı ve faydalı işe öncelikle kalpte niyet edilir. İşte böylesi bir öneme sahip olan kalp, Peygamberimiz (sav) tarafından beden ülkesinin sultanı diye takdim edilir" dendikten sonra kaynak olarak "Abdurrezzâk, **el-Musannef**, XI, 221." gösterilmiştir. İlgili kaynakta haberin Hz. Peygamber'e değil Ebû Hüreyre'ye ait mevkûf bir rivayet olduğu görülmektedir.

göstermektedir. Aynı zamanda haberler için ana hadis kaynakları dışında ikincil ve üçüncül hadis kaynakları ile hadis ilmi dışındaki tefsir, ahlak gibi başka disiplinlere ait eserlere atıf yapılmamış olması akademik hadisçilik adına önemli bir gelişmedir.

Araştırmamızda bu hutbelerdeki haberlerden ne kadarının müştehir hadislere dair eserlerde yer aldığı da tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu durumu aşağıdaki tablo ile ifade edebiliriz:

H.Sayısı	Tezkira	y.o.	Dürer	y.o.	Mekâsıd	y.o.	K. Hafâ	y.o.
135	7	%5	11	%8	29	%21	62	%46

Tablo da Zerkeşî'nin et-Tezkira'sı en düşük değerde kalmaktadır. Müştehir hadis eserlerinde ortak olan rivayetlerde dönemsel olarak bir artış gözlenmekte olup Aclûnî'de bu oran nerede ise %50'ye ulaşmaktadır. Bu netice halk arasındaki meşhûr hadisler ile hutbelerde kullanılan haberler arasında bir ilinti kurulmasına imkân tanımaktadır. İlgili tespitin izahı birkaç yönden yapılması mümkündür. Öncelikle müştehir hadislere dair eserlerde sadece zayıf ve mevzû haberler değil sahîh hadislerde yer almaktadır. Hem hutbelerde hem de bu tür eserlerde seçilen haberlerin daha ziyade ahlak ve amellerin faziletine dair konularda olması bu oranının yüksek çıkmasını etkileyen bir başka önemli gerekçedir. Aynı zamanda hutbeler halka yönelik hazırlanmakta ve daha ziyade toplumsal meselelere dair mesajlar içermektedir. Müştehir hadislere dair eserlerin de ağırlıklı olarak halk arasındaki haberleri toplaması ve bu arada evrensel diyebileceğimiz değerlere dair Hz. Peygamber'in sözlerinin de bu eserlerde yer alması hutbeler ile bu tür eserler arasında bir ilişki kurulmasını mümkün kılmaktadır.

3. KİTÂBE VE HÜSN-İ HAT LEVHALARINDA

Genel olarak mermer taş, ağaç, çini ve maden gibi nesnelere yazılıp değişik eserlere sabitlenerek yerleştirilen metinlere "kitabe"; benzeri metinlerin, ahşap, karton, kâğıt ve mukavva cinsinden maddelere yazılıp çerçeveletilerek asılanına da "levha" denilmektedir. Bu levhaların üzerine ise hüsn-i hat denilen sanat yazılarının en güzel örnekleri nakşedilmiştir. Kullanılan metinler ise genelde ayet-i kerimeler, hadis-i şerifler, kelâm-ı kibâr nevinden sözlerdir. İslam kültür ve medeniyetinin mahsullerinden olan bu kitabe ve levhalar; bulundukları mekânda bakanların göz zevkine hitap etmeleri yanında dantel gibi işlenmiş metinleri itibari ile yerine göre hacimli bir kitaptan daha fazla kültür hizmeti verebilmektedir.[98] Özellikle halkın çoğu zaman değişik maksatlarla uğrak verdiği cami, medrese, şifahane, şadırvan, türbe ve mezarlık gibi yapıtlarda yer alan bu metinler aynı zamanda gelen ziyaretçilerin eğitilmesine de katkı sağlamaktadır.[99]

İslam kültür ve medeniyetinin bir uzantısı olarak Anadolu'nun birçok şehrinde levhaların üzerine nakşedilen ayet, hadis, kelâm-ı kibâr nev'inden sözler ve şiirlerin; değişik mimari eserleri süslediğini görmekteyiz. Bu yazılı metinler aslında gelişi güzel seçilmemiş, bilakis etrafında yaşayan insanlara birtakım mesajlar vererek bulunduğu mekâna ruh vermiş ve burayı eğitim kurumu haline getirmiştir. Özellikle bu metinlerin birçoğu da Hz. Peygamber'in sözleriyle oluşturulmuştur. Mimari eserlerdeki hadislerle ilgili en kapsamlı araştırmalardan birisi Bekir Tatlı'nın "Hz. Peygamber'in Mimari'yi Taçlandıran Sözleri" isimli çalışmasıdır. Yine hüsn-i hat levhalarındaki hadisler için ise ünlü hattat Şeyh Hamdullah'n (ö.922/1516) derlemiş olduğu ve toplam

[98] Yardım, **Hadis Kıvılcımları**, s. 16.
[99] Benzer değerlendirmeler için bak. Tatlı, Bekir, **Hz. Peygamber'in Mimariyi Taçlandıran Sözleri**, Adana, 2009, s. 33

289 hadisi içeren el-Ehâdîsu'l-Müstahrece mine'l-Mesâb'ih ve'l-Meşârık adlı eseri bu sahada kaleme alınmış önemli eserlerden birisidir. Zira eserin ilk sahifesinde anlaşıldığına göre bu eser ortaya konduktan sonra, hattatların, artık buradaki metinlerden istifade etmeyi adet haline getirdikleri anlaşılmaktadır.[100] Bu kısımda biz sadece Bekir Tatlı'nın çalışması üzerine yoğunlaşmayı düşünmekteyiz.

Bekir Tatlı çalışmasında; iman esasları, Allah ve Resûlü'ne (sav) itaat, Kur'an okumanın, ilim öğrenmenin ve ibadet mekânlarını inşa etmenin faziletleri, dua, ibadet, ölüm ve ahiret hayatı, zühd, güzel ahlak gibi konularda yaklaşık 280 civarında haberi incelemiştir. Çalışmada Türk-İslam mimarisine ait çeşitli yapılarda (cami, medrese, şifahane, türbe, çeşme, şadırvan, köprü vb.) yer alan hadisler tespit edilmiştir. Bu amaçla eserde Anadolu coğrafyasında özellikle Selçuklu, Osmanlı, Candaroğulları ve kısmen Ramazanoğluları gibi devlet ve beyliklerin hüküm sürdüğü İstanbul, Bursa, Edirne, Konya, Manisa, Sivas, Amasya, Kastamonu, Sinop ve Adana gibi merkezlerin bulunduğu şehirlerdeki mimari eserler esas alınmıştır.[101] Anadolu'daki mimarî eserlerin inşa tarihi gerek bu çalışmada gerekse başka çalışmalarda ifade edildiği gibi dönem olarak 12. ve 13. asra tekabül etmektedir. [102]

Aslında Anadolu'daki mimarî eserler araştırmacıların da ifade edildiği gibi dönem olarak İbn Teymiyye, Zerkeşî, Sehâvî gibi müelliflerin kaleme aldığı müştehir hadise dair eserlerden çok öncedir. Diğer yandan müştehir hadis çalışmalarının yapıldığı coğrafya ve kültür ile Anadolu'daki mimari eserlerin inşa edildiği ortam

[100] Yardım, a.g.e., s. 290.
[101] Tatlı, a.g.e., s. 5
[102] Araştırmacıların da önemle vurguladıkları gibi Divriği Kale Câmîi'nin (576/1180) Sivas Müzesi'ndeki ahşap kapı kanatları, bu sahada hadis yazılmış en eski vesika durumundadır. Yine yaklaşık yarım asır sonra inşa edilen Divriği Ulu Camii'ndeki ahşap minber (638/1240) 25 adet hadis ile bezenmiştir. Daha bunun gibi Anadolu Selçuklu dönemi Amasya, Konya, Kastamonu, Tokat ve Beyşehir'de yer alan camii, medrese, Darüşşifa, türbe, sanduka, imarethane gibi yapıtlarda yer alan hadis kitabeleri hicri 7. miladi 13. asırdan günümüze kadar tahrif edilmeden gelen hadis kaynaklarıdır. Yardım, a.g.e., s. 17-19.

birbirinden çok farklıdır. Bundan dolayı bu iki tip oluşum arasında gerek zaman gerekse de zemin farklılığı sebebiyle doğrudan bir ilgi kurmak zor gibi gözükmektedir. Bununla beraber bu çalışmadaki haberlerin birçoğu araştırmamızda ele aldığımız halkın arasına dolaşan haberler ile benzerlik göstermektedir. Müştehir hadislere dair eserler ile değişik malzemeler üzerine yazılan kitabelerde de seçilen metinlerin kısa, özlü ve mesaj verici olduğu düşünülen hadislerden seçildiği görülmektedir. Yine araştırmacıların da tespit ettiği gibi mimarî dekorasyonda kullanılan hadislerin bir kısmı belli kitaplardan alınmıştır. Bu eserler arasında Kuzâî'nin (ö.454/1062) el-Müsnedü'ş-Şihâb'ı [103] dikkat çekmektedir. Mısır hadis ekolüne mensup olan Kuzâî'nin bu eserinin Anadolu coğrafyasına nasıl taşındığı ve tesirinin ne kadar olduğu ise bir başka araştırılmanın konusudur.[104] Fakat bu eser aynı zamanda müştehir hadise dair kitaplarda da en çok atıf yapılan çalışmalardandır. Özellikle bu son durum müştehir hadisleri derleyen eserler ile mimari eserlerdeki hadisler arasında bir ilginin kurulabilmesini mümkün kılmaktadır.

Araştırmamızın bu kısmında önce mimarî eserlerde geçen haberlerin yer aldığı kaynaklar, bu haberlerin sıhhat durumu, ilgili haberlerin tasnif dönemi ve sonrası eserler, derleme türü eserler ve halk arasındaki müştehir olan haberler ile müşterek olanları ve bunların kullanım sıklığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Müellifin tespitine

[103] Tatlı, a.g.e. s. 255-6, Yardım, a.g.e., s. 19, Özafşar, Mehmet Emin, "Osmanlı, Eğitim, Kültür ve Sanat Hayatında Hadis", **Türkler**, Ankara, 2002, c. XI, s. 366.

[104] Mısır'da kurulmuş olan Tolunoğulları Devleti (835) arkasından gelen Akşitler, Eyyûbiler ve Memlûklüler Devlet'inin idaresinde ve askerî teşkilatında Türk unsuru ağırlıklıdır. Aynı şeklinde Anadolu'da olduğu gibi Mısır'da da uzun dönem idarecilerin eli ile cami ve medreseler inşa edilmiştir. Özellikle Eyyûbiler dönemi ve arkasından gelen Memlûklüler döneminde hadis ilmi altın çağını yaşamaktadır. (**Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, s. 414). Bu benzeri gerekçeler ile farklı coğrafya ve kültürlerde olsa da ilim ve medeniyet yönü ile bu iki bölgenin arasında bir ilgi kurulabileceği kanaatindeyiz.

göre çalışmada 280 haber yer almaktadır. Bu rakam üzerinden bizim tespitimize göre haberlerin yer aldığı kaynaklar ve bunların oranı ise şu şekildedir:

Kütüb-i Sitte'deki haberlerin oranı : %45

İmam Mâlik, İbn Hanbel ve Darimî'de yer alan haberlerin oranı : %6

Bu eserler dışında geçen haberlerin oranı : %35

Kaynağı bulunamayan haberlerin oranı : %14

Tabloda da görüldüğü gibi hadislerin çoğunun Kütübü't-Tis'a ağırlıklı olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmada muahhar dönem hadis eserlerinde geçen haberlerin oranı üçte birdir. Elimizdeki onca imkâna rağmen kaynağı tespit edilemeyen haberlerin oranın bu derece yüksek çıkmasının sebebi ise günümüze kadar ulaşamayan kaynaklara bağlanabilir.

Çalışmadaki haberlerin sıhhat durumu ise şu şekildedir:

Sahîh olan haberlerin oranı : %55

Zayıf olan haberlerin oranı : %25

Uydurma haberlerin oranı : %6

Kaynağı bulunmayanların oranı : %14

Haberlerin yarıdan fazlasının sahîh olması araştırmanın sonuçları açısından sevindiricidir.[105] En fazla zayıf ve problemli haberler, müellifin de ifade ettiği gibi "Dünya, Ölüm ve Ahiret Hayatı" başlığı altındaki rivayetlerdedir. Bununla beraber "İlmin Fazileti" başlığı kısımdaki zayıf ve kaynağı bulunamayan haberlerin sayısının da diğer bölümlere göre yüksek olduğu görülmektedir.[106]

[105] Çalışmanın sahibi ele alınan haberlerin %60-70'inin sahîh hadis olduğunu ifade etmektedir. Fakat bu oranın biraz yüksek olduğunu ifade etmek durumundayız.

[106] Sözgelimi Dünya, Ölüm ve Ahiret" başlığındaki 25 haberden 13 tanesinin kaynağına ulaşılamamış, 3 tanesi mevzû ve 2 tanesinin de zayıf olduğu görülmektedir. Aynı şekilde "İlmin fazileti" bölümünde yer alan toplam 23 haberden 12'si zayıf, 2 tanesi uydurma ve 5 tanesinin de kaynağı bulunamamıştır.

Söz konusu 280 haberin müştehir hadislerin de kaynakları olduğunu düşündüğümüz tasnif dönemi ve sonrası eserler ile derleme türü eserlerde ne oranda yer aldığı önemlidir. Bu konuda bizim yaptığımız tespite göre 280 haberin ilgili eserler ile müşterek olan rivayetlerinin oranı ise şu şekilde gösterebiliriz:

İbnul-Mübârek (Zühd) : %8

İbn Ebi'd-Dünyâ'nın eserleri : %16

Kuzâî (Şihâb) : %30

Deylemî (Firdevs) : %53

İhya (Irâkî'nin Tahrici) : %34

Nevevî (Riyâzu'-Sâlihîn) : %15

Suyûtî (el-Câmiu's-Sağîr) : %68

Yukardaki verilere göre, tasnif dönemindeki eserlerde geçen haberler ile bu çalışmadaki müşterek olanlarının oranının çok yüksek olmadığı görülmektedir. Özellikle derleme dönemi ilk çalışmalardan sayılabilecek Kuzâî'nin Şihâbu'l-Ahbâr'ının rakamsal olarak içerdiği 897 hadisten tespitimize göre 84 tanesinin müşterek olması bu kısımda zikre değerdir. Bunun yanında neredeyse çalışmadaki haberlerin yarıdan fazlası bir başka derleme eser olan Deylemî'nin Firdevs'inde yer almaktadır. Özellikle her bölgede olduğu gibi Anadolu coğrafyasında da İhyâ'nın tesirinin var olduğu gözlenmektedir. Galiba daha geç dönem bir çalışma olmasına rağmen iki kapak arasında mevcut bütün haberleri toplamak üzere kaleme alınan el-Câmiu's-Sağîr'in bu çalışmadaki yaklaşık 190 kadar rivayeti barındırması pek de şaşılmaması gereken bir durumdur. el-Câmiu's-Sağîr'in müştehir haberleri derleyen eserlere etkisine daha önce bir nebze değinmiştik. Bunun yanında eserin mimarimizdeki birçok eserin üzerinde de tesirinin olduğu görülmektedir. Diğer

yandan Deylemî'nin Firdevs'inde müşterek olan birçok haberin aynı zamanda el-Câmiu's-Sağîr ile müşterek olduğu tespit edilmiştir.[107]

Yine yapıtlığımız bir başka tespite göre ilgili çalışmadaki 280 haber ile müştehir hadisleri derleyen eserlerdeki müşterek olan haberlerin oranlarını ise şu şekilde gösterebiliriz:

İbn Teymiyye (Ehâdîsu'l-Kussâs): %3

Zerkeşî (et-Tezkira) : %7

Suyûtî (ed-Dürer) : %15

Sehâvî (el-Mekâsıd) : %25

Aclûnî (Keşfu'l-Hafâ) : %54

Yukardaki verilere göre dönemsel olarak müştehir haberlerin oranlarında bir artış görülmektedir. İbn Teymiyye'de 9, Zerkeşî de ise sadece 20 haberin müşterek olması muhtemelen müşterek haberlerin tespitinde yerellik unsurunun etkili olmasındandır. Başka bir ifade ile Anadolu coğrafyasında müştehir olan haberlerin bu eserlere pek yansımadığı görülmektedir. Sehâvî'nin eserinde ise yaklaşık 70 tane müşterek haber yer almaktadır. Suyûtî'nin ed-Dürer'indeki müştehir haberlerin el-Câmiu's-s-Sağîr kadar çok olmadığı dikkatlerden kaçmamaktadır. el-Câmiu's-Sağîr'den büyük oranda beslenen Aclûnî'nin Keşfu'l-Hafâ'sı yaklaşık 150 tane müşterek haber ile neredeyse 190 olan el-Câmiu's-Sağîr'deki müşterek haber sayısını yakalamıştır.

[107]Aslında her iki eser yazılış yöntemi açısından birbirine benzemektedir. Zaten Suyûtî, el-Câmiu's-Sağîr'i kaleme alırken Deylemî'nin de takipçisi olduğu Şihâb sahibi Kuzâî'nin usulünü tercih ettiğini söylemektedir. (Suyûtî, **el-Câmiu's-Sağîr**, c. I, s. 5) Her iki eserde müştehir hadise dair en fazla müracaat edilen eserlerdir. Mimari, kültür, sanat gibi alanlarda da bu eserlerin tesirleri kendisini göstermektedir. Yine tahric çalışmalarında da bu iki eser önemli kaymalardan sayılmaktadır.

Görüldüğü gibi müştehir hadisleri ele alan çalışmalardaki haberlerin büyük oranda Anadolu'daki kitabeler üzerine yazılan haber metinleri ile ortak olduğu görülmektedir. Bununla beraber ele alınan çalışmadaki 280 haberden %45'inin müştehir hadis ile ilgili eserlerde bulmadığı tespit edilmiştir. Bu durum yerellik unsuru, bölge ve kültür farklılıkları, her bir haberin her bölgeye aynı zamanda ulaşmadığı, günümüze kadar gelmeyen kitapların bulunması gibi gerekçeler ile izah edilebilir. Diğer yandan kitabe ve hat levhalarını süsleyen bu hadislerin sadece hadis eserlerinden alınmadığı da bir vakıadır. Bu yönü ile tefsirler başta olmak üzere, fıkhî eserler, dil ve gramer ağırlıklı Arapça sarf, nahiv vb. kitaplar, tarih ve edebiyâta dair eserler, tasavvuf ve ahlak türü çalışmalar ile popüler nitelikli kitaplar bu metinler için referans kaynağı olabilmektedir. Söz konusu kitabelerin bir kısmında yer alan zayıf ve uydurma haberlerin, sahâbe kavillerinin, kelâm-ı kibâr nev'inden sözlerin, şiirlerin yer alması bu tezi doğrulamaktadır.

Diğer yandan araştırmanın bulguları, mimari dekorasyonlardaki hadislerden bir kısmının diğerlerine göre daha sık kullanıldığını göstermektedir. Mescit inşası için "*Kim Allah için bir mescit yaptırırsa, Allah da onun için cennette bir ev yapar*"[108] anlamındaki haber birçok şehrimizdeki cami kitabelerini süslemektedir.[109] Müştehir hadise dair eserlerde sıklıkla gördüğümüz "*Ameller niyetlere göredir*" [110] haberi ile

[108] Tayalisî, **Müsned**, s. 62, 341; İbn Ebî Şeybe, **el-Musannef**, c. I, s. 275; İbn Hanbel, **Müsned**, c. I, s. 241; c. IV, s. 386; c. VI, s. 461; Darimî, **Sünen**, c. I, s. 376; Buhârî, Mesâcid 32; Müslim, Mesâcid, 24, 25; Zühd 43,44; İbn Mâce, Mesâcid 1, H. No:735-137; Tirmizî, Salât 120, H. No: 318, 319; İbn Huzeyme, **Sahîh**, c. II, s. 268; İbn Hibbân, **Sahîh**, c. IV, s. 490-491.

[109] Tatlı, a.g.e., s. 129-131. Aclûnî, a.g.e., s. II, s. 308, H. No: 2775.

[110] Tatlı, a.g.e., s. 143-3. Haber için bak. Buhârî, Bedu'l-Vahiy 1, İman 41, Menâkibu'l-Ensâr, Itk 45, Eymân 23, Hiyel 1; Müslim İmâret 155. Ayrıca bak. Ebu Dâvûd, Talak, 10, 11; Tirmizî, Fedâilü'l-Cihad, 16; Nesâî, Taharet, 60; Nesâî, Talak, 24, Eymân ve Nuzûr, 19; İbn Mâce, Zühd, 26; Beyhakî, **Sünenü'l Kübrâ**, I, 301, 404.Ayrıca bak. Sehâvî, a.g.e., s. 90, H. No: 132; s. 127, H. No: 202; Aclûnî, a.g.e., c. I, s 11, H. No: 1.

zayıf bir senedle nakledilen "*Namaz dinin direğidir*" [111] rivayeti müştehir haber olarak birçok camide yer almıştır.[112] Halk arasında meşhûr olmakla birlikte hadis olarak aslı bulunmayan "*Mescidin içindeki mü'min denizin içindeki balık gibidir; mescidin içindeki münafık ise kafesin içindeki kuş gibidir*" sözü ile[113] dünya hayatının geçiciliği ile ilgili uydurma olduğu ifade edilen "*Dünya bir saattir. O halde onu itaatle geçir*" rivayeti[114] sıklıkla Anadolu'da birçok mimaride taşa işlenmiş olan müştehir haberlerdendir. Türk-İslam mimarisinde birçok eserde yer alan "*Hikmetin başı Allah korkusudur*"[115] haberi ile "*Kaçırmadan önce namazda, ölüm gelmeden önce tövbede acele ediniz*" rivayeti kaynağı tartışmalı olan müştehir haberler arasında yer almaktadır.[116] Türbe ve mezarlıklarda sıklıkla kullanılan "*Dünya ahiretin tarlasıdır*" haberi [117] ve "*Ölüm bir kâsedir her kişi onu içer, kabir bir kapıdır herkes ondan*

[111] Beyhakî, **Şuab**, c. III, s. 39, H. No: 2807; Deylemî, **Firdevs**, c. II, s. 404.haber hakkında değerlendirmeler için bak. Irâkî, a.g.e., c. I, s. 98 H. No: 368; Ali el-Kârî, el-Esrâr, s. 236-7, H. No: 270; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 31. Haber İstanbul başta olmak üzere, Edirne, Kastamonu, Erzurum, Kırklareli, Aydın, Sivas ve Amasya'daki birçok mimari eseri taçlandırmaktadır. Bulunduğu yerler için bak. Tatlı, a.g.e., s. 146.

[112]Sehâvî, a.g.e., s. 309, H. No: 630; Suyûtî, **ed-Dürer**, s. 139, H. No: 280; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 31, H. No: 1621.

[113]Tatlı, a.g.e., s. 148. Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 294, H. No: 2689.

[114] Bak. Sağânî, a.g.e., s. 64, H. No: 105; Ali el-Kârî, **el-Esrâr**, s. 199, H. No: 204. Ayrıca bak. Aclûnî a.g.e., c. I, s. 416, H. No: 1331. Haber aynı zamanda İstanbul II. Beyazıt Türbesi, Bursa Yeşil Câmi, Yeşil Türbe, Türk İslam Eserleri Müzesi, Ulu Câmi, Amasya Sultan Beyazıd ve Burmalı Minare Câmileri, Balıkesir Zağnos Paşa Câmi, Kastamonu Küre Hoca Şemseddin Câmi gibi eserlerin kitabelerinde yer almaktadır. Bak. Tatlı, a.g.e., s. 174-175.

[115] Tatlı, a.g.e., s. 190. Beyhakî, **Şuab**, c. II, s. 201; Deylemî, a.g.e., c. II, s. 270, H. No: 3258. Haber hakkında Beyhakî zayıf hükmünü vermekte (Bak. Beyhakî, Şuab, c. II, s. 201), Irâkî ise "sahîh değildir" demektedir. Bak. Irâkî, **Hamlü'l-Esfâr**, c. II, s. 1064. Ayrıca bak. Sehâvî, a.g.e., s. 260, H. No: 507; Gazzî, a.g.e., s. 215, H. No: 814; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 41, H. No: 1350

[116] Bak. Sağânî, a.g.e., s. 64, H. No: 105; Ali el-Kârî, el-Esrâr, s. 199, H. No: 204. Ayrıca bak. Aclûnî a.g.e., c. I, s. 416, H. No: 1331. Haber aynı zamanda İstanbul II. Beyazıt Türbesi, Bursa Yeşil Câmi, Yeşil Türbe, Türk İslam Eserleri Müzesi, Ulu Câmi, Amasya Sultan Beyazıd ve Burmalı Minare Câmileri, Balıkesir Zağnos Paşa Câmi, Kastamonu Küre Hoca Şemseddin Câmi gibi eserlerin kitabelerinde yer almaktadır. Bak. Tatlı, a.g.e., s. 174-175.

[117] Haber, İstanbul, Bursa, Edirne ve Sinop şehirlerindeki türbe ve kabristanlarda yer almaktadır. Bak. Tatlı, a.g.e., s. 177-179. Irâkî bu metin ile haberi bulamadığını, ama manası buna benzeyen sened itibari ile zayıf haberlerin var olduğunu ifade eder. Bak. Irâkî, **el-Muğnî**, c. II, s. 992, H. No: 3609. Es-Sağânî habere mevzu hükmünü verir. Es-Sağânî, a.g.e., s. 64, H. No:106. Ayrıca bk. Sehâvî, a.g.e., s. 495; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 412, H. No: 1320.

girer"[118] rivayeti yine mevzû olduğu ifade edilen bu tür haberler arasında zikredilebilir.

Ele alınan haberlerden bir kısmının büyük şehir diyebileceğimiz illerde ve o illerin merkezi konumundaki mahallerdeki mekânları süslediği görülmektedir. "*Ey Habibim! Sen olmasaydın sen, âlemleri asla yaratmazdım*" anlamındaki haberin büyükşehir diyebileceğimiz İstanbul, Kayseri ve Kastamonu vilayetlerinde ve merkezi camilerde yer almaktadır.[119] Muhaddislere göre bu sözün sahîh bir isnadı bulunamamıştır. es-Sağânî, "mevzûdur" derken Aclûnî "hadis değildir" demektedir.[120] Müştehir haberler içerisinde sadece sayılı birkaç ilde ama birden fazla mekânda yer alan bu yönü ile yöresellik özelliği gösteren rivayetlere de rastlanılabilmektedir. İlk zahitlerden Mansur b. Ammâr'a (ö.225/840) ait olduğu ifade edilen "*Dünyanın evveli ağlama, ortası cefa, sonu ise fenadır*" sözünün Bursa şehrinde daha ziyade türbe ve mezarlıklarda yer aldığı görülmektedir.[121]

Sonuç olarak müştehir hadisler ile kitabelerdeki hadisler kısa olan ve özlü mesajlar veren haberlerden seçilmişlerdir. Bu haberlerin özlü sözlü olması kitabeleşmesini, bu da onların kısa sürede müştehir hale dönüşmesinin sağlamıştır. Fakat yukarıda görüldüğü gibi sahîh hadisler dışında zayıf hatta uydurma haberlerin

[118] İbn Ebî'd-Dünya haberin ilk kısmını Ya'kub b. Ubeyd'den (ö.261 veya 270) meçhul bir kişinin sözü olarak nakleder. Bak. İbn Ebî'd-Dünya, **el-Hevâtif**, s. 65. Muteber hadis kaynaklarında sözün Hz. Peygamber'e ait olduğuna dair bir veriye ulaşılamamıştır. Bununla beraber Sinop İsfendiyaroğulları Türbesi, Sinop Müzesi (sadece ilk kısmı), Konya Hoca Ahmet Fakih Zaviyesi, Bursa Türk İslam Eserleri Müzesi, Bursa Pınarbaşı Mezarlığı'ndaki kitabelerde bu sözün bulunduğu ifade edilmiştir. Bak. Tatlı, a.g.e., s. 182.

[119] Tatlı, a.g.e., s. 158.

[120] Sağânî, a.g.e., s. 52; Ali el-Karî, hadisi mevzu hadisler arasında değerlendirmektedir. Kârî, a.g.e., s. 295, H. No:385. Aclûnî, ise hadis olmasa da manası sahîh demektedir. Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 164, H. No: 2123.

[121] Tatlı, a.g.e., s. 173. Haber hakkında bak. el-Vatvât, Muhammed b. İbrahim el-Ensarî (ö.718/1318), Ğureru'l-Hasâisi'l-Vâdıha, s. 55. (Bekir Tatlı'nın eserinden naklen bak. Tatlı, a.g.e., s. 173.)

de kitabeleşmesi dolaylı yoldan aslında Hz. Peygamber'e aidiyeti şüpheli olan veya ona ait olmayan birçok haberin de halk arasında yayılmasına da sebep olmuştur.

B. POPÜLER KÜLTÜRDE MÜŞTEHİR HADİS

1. DERGİLERDE

Toplumun gelişmesinde ve halkın eğitiminde diğer kitle iletişim araçlarının olduğu gibi dergilerin de önemli katkıları vardır. Bu yönü ile bir eğitim aracı olarak dergiler, insan kültürünün, düşünce ve yaşam tarzının gelişmesine yardımcı olurlar. Toplumun ufkunu genişletme, dikkati bir konuya odaklaştırma, eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanmasına yardımcı olmak gibi birçok faydaları olan dergiler; saklanabilmesi, süreklilik arz etmesi gibi yönleri ile diğer basılı yayınlardan ayrılmaktadır. Diğer yandan dergilerin, ücretli olmaları, belli bir fikir ve ideolojiyi merkeze almaları, toplumda oluşturdukları etkilerin kontrol edilememesi gibi bir takım olumsuz yönleri bulunmaktadır.[122] Özellikle günümüzde bu tür yayınların elektronik ortama girmesi, ulaşılabilme ve takip edebilme kapasitesi artırmıştır.

Tezimizin bu kısmında halk arasında popüler mahiyetteki dini içerikli dergiler konu edinilmiştir. Özellikle ifade etmek gerekir ki ilgili mecmuat, müştehir hadis edebiyâtı açısından zengin bir içeriğe sahiptir. Başta merfû hadisler olmak üzere, İsrâiliyat türü haberler, sahâbe kavilleri, çeşitli mesleklerden ilim erbabının ve idarecilerin kelâm-ı kibâr nev'inden sözleri, halk kültürünün ayrılmaz parçası olan deyim, atasözleri ve şiirler gibi edebî mahsuller bu tür dergilerde yer almaktadır. İlgili malzemenin ayıklanması ve anlaşılabilir bir hale dönüştürülmesi maksadıyla konuya birtakım sınırlamalar getirilmiş ve haberler bazı genel başlıklar eşliğinde ele alınmıştır.

[122] Özyürek, Leyla, "Dergiler ve Halk Eğitimi", **Eğitim ve Bilim**, 1979, s. S. 4- 7.

Bu maksatla araştırmamızda esas olmak üzere ülkemizde yayınlanmış olan ve aynı zamanda elektronik ortamda da ulaşılabilen üç dergi ile araştırmamız sınırlandırılmıştır. Bu kriterlere uygun olarak 2015 yılı "Diyanet Aylık Dergi", "Altınoluk" dergileri ile 2011 yılı "Lamelif" dergileri seçilmiştir. İlgili dergilerdeki haberler; kaynak gösterimi, sıhhat değeri, bağlam bütünlüğü, kullanım sıklığı gibi değişik yönlerden ele alınmıştır.

1- Kaynak Gösteriminde Hadis İlmi Kriterlerine Uygunluk:

Diyanet Dergisi'nde haberlerin kaynak gösteriminde genel olarak hadis biliminin ölçütlerinin esas alındığı görülmüştür. Altınoluk ve Lamelif Dergilerinde ise hadisler için ana kaynaklara referans yapılmakla birlikte meslekten olmayan ilim erbabının yazılarında şerh ve tahric türü eserler ile tefsir, tarih ve ahlak türü kitaplara kaynak gösteriminde ara ara atıflar mevcuttur. Derleme türü eserlerden Suyûtî'nin Câmiu's-Sağîr'i[123], İmam es-Sağânî'nin Meşâriku'l-Envâr'ı[124], Gümüşhanevî'nin Râmuzu'l-Ehâdîs'i[125], tahric türü eserlerden Heysemî'nin Mecmeu'z-Zevâid'i[126], şerh kitaplarından Münâvî'nin Feyzu'l-Kadîr'i[127], Ahlak ve tasavvuf kitaplarından Sühreverdî'nin Avalimu'l-Meârif'i[128], Gazâlî'nin İhyâu Ulûmi'd-Dîn'i[129], Ahmed Bîcan'ın (ö.1466) Envâru'l-Aşikîn'i[130], Ebû Said Muhammed Hâdîmî'nin (ö.1113/1701) Berika'sı[131], müştehir hadis eserlerinden Aclûnî'nin Keşfu'l-Hafâ'sı[132] bu eserler arasında zikredilebilir.

---

[123]**Altınoluk**, Şubat-2015, s. 37.
[124] **Lamelif**, Ocak-2011, kapak.
[125]**Altınoluk**, Ekim-2015, s. 51.
[126]**Altınoluk**, Şubat-2015, s. 35.
[127]**Altınoluk**, Şubat-2015, s. 35.
[128] **Lamelif**, Haziran-2011, s. 6.
[129]**Altınoluk**, Şubat-2015, s. 31; **Altınoluk**, Mayıs-2015, s. 42.
[130] **Lamelif**, Temmuz-2011, s. 6.
[131]**Lamelif**, Haziran-2011, s. 23.
[132]**Altınoluk**, Kasım-2015 s. 23.

Bunun yanında bazı haberler müttefekun aleyh veya kütüb-i sitte rivayetleri olmasına rağmen her üç dergide hadis ilminin kriterlerine göre kayak gösterimi yapılmamıştır.[133] Yine Lamelif dergisinde hadislerin kaynak gösteriminde bariz hatalar yapıldığı, sıhhati şüpheli veya uydurma olan haberlerin çoğu zaman kaynağı bile ifade edilmeden doğrudan Hz. Peygamber'e isnad edildiği görülmektedir. "İrşada gücü yeten bir akıldan irşat talep ediniz ve ona isyan etmeyiniz"[134], "Sırat köprüsü üzerinde her Müslüman'a yedi tane sual sorulacak, birincisi imandan, ikincisi namazdan, üçüncüsü oruçtan, dördüncüsü hacdan…"[135], "Allah Teâlâ şehadeti, şehitliği sevdikleri için sakladığı gibi belaları da velileri için saklar"[136], "Bir mü'minin kalbini kırmak 70 defa Kâbe'yi yıkmaktan büyük günahtır"[137], "Hz. Peygamber'e miraç gecesi arşın yaygısı üzerinde pabuçları ile yürüyerek pabuçlarının tozu ile arşı şereflendirmesi emredildiği[138] haberleri bu cümleden sayılabilir. [139]

2- Hadislerin Yorumlanmasında Bağlam Bütünlüğü:

Diyanet dergisinde genel olarak hadislerin bağlam bütünlüğünden kopartıldığına dair bir örneğe rastlanmamıştır. Altınoluk dergisinde ise maalesef az da

---

[133]Bak. **Diyanet**, Mart, s. 8, 10; Nisan, s. 36, 59; **Altınoluk**, Şubat, s. 12; **Altınoluk**, Şubat, s. 31; **Altınoluk**, Mart, s. 19; **Lamelif**, Ağostos-2011, s. 11.

[134] **Lamelif**, Nisan-2011, s. 3. Böyle bir habere rastlamamıştır.

[135] **Lamelif**, Ocak- 2011, s. 4. Böyle bir rivayet hadis kaynaklarında yer almaktadır. Muhtemelen Ahirette mü'min ve inkârcıların haşri, hesabı ve sırat köprüsü üstündeki halleri ile ilgili hadislerden derleme yolu ile bir yorum oluşturularak Hz. Peygamber'in sözü gibi nakledilmiştir. Buna dair rivayetler için bak. İbn Mâce, Zühd, 33, H. No: 4280-42811; Müslim F. Sahâbe 163; el-Birr ve's-Sıla 149; İman 229, 302; Tirmizî Kıyamet 19, H. No: 2682. Yorumun hadisleşmesi bir yana ilgili hadislerden de böle bir yorumun çıkarılması pek mümkün görülmemektedir.

[136] Bak. **Lamelif**, Nisan-2011, s. 41. Kaynaklarda "İnsanlardan en şiddetli belaya maruz kalacaklar nebilerdir sonra Salihlerdir" şeklinde haberler yer almasına rağmen (bak. İbn Mâce, Fiten 23, el-Hâkim, a.g.e., c. I, s. 99, H. No: 119) bu metinde bir habere hadis eserlerinde rastlanamamıştır.

[137] **Lamelif**, Ocak- 2011, s. 4; **Altınoluk**, Ocak-2015, s. 8; Açıkça bu metinde gelen bir hadise rastlanamamıştır. Kaynaklarda geçen buna yakın manadaki bir haberde Hz. Peygamber (sav) Kâbe'ye bakarken şöyle demiştir: "Kuşkusuz Allah seni çok şerefli, çok Mükerrem/ hürmetli, çok azametli kılmıştır; fakat mümin senden daha hürmetli/daha saygı değerdir." Bak. İbn Mâce, Fiten, 2. Ayrıca bak. Sehâvî, a.g.e., s. 502, H. No: 1218; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 92, H. No: 2676.

[138] Bak. **Lamelif**, Şubat-2011, s. 4. Haber kaynaklarda yer almamaktadır.

[139] Benzer örnekler için bak. **Lamelif**, Mayıs-2011, s. 39

olsa sûfî mahiyetteki yorumlarda maksadını aşan değerlendirmeler mevcuttur. Dergide sûfîlerin çok zikir yapmalarından dolayı nurlarının kalpteki nefis ateşini söndürecek kadar güçlü olduğu ifade edilmiştir. Hatta bu nurun ateş karşısındaki durumunu belirtmek üzere müminin sırattan geçerken cehennemin ona "Ey mümin! Çabuk geç; zira senin nurun benim ateşimi söndürüyor" dediğine dair rivayet delil olarak getirilmiştir.[140] Sehâvî, haberin râvîleri arasında Süleym b. Mansûr b. Ammâr'ın (ö.225/840) bulunduğunu, onun hakkında Ebû Hâtim'in "kavî değildir", İbn 'Adiy'in de "münkeru'l-hadis" dediğini ifade etmiştir.[141] Zaten sened olarak problemli olan ve cehennemin azametini hafife alan bu rivayetin yukarıda belirtilen görüşe delil olarak getirilmesi pek uygun değildir. Yine "*Kıyamet günü önce nebiler, sonra âlimler, sonra şehitler şefaat ederler*" [142] ve "*Kişi sevdiğiyle beraber haşredilir*"[143] hadisleri, evliyaya muhabbet etmek ve onların şefaatlerini önemsemek üzere delil getirilmiştir.[144]

Lamelif Dergisinde ise bazı tasavvufî görüş, yaşayış ve düşünceler teyit edilmek üzere birtakım haberlere atıflar yapılmıştır. İlgili dergide "Ümmetimin âlimleri Beni İsrâil'in peygamberleri seviyesindedir" rivayetinde geçen "âlimler"

[140]Derin, Süleyman, Enin Gönüllü olmak, **Altınoluk**, Şubat, s. 11. Haber hakkında bak. Taberânî, **Mu'cemu'l-Kebîr**, c. XXII, s. 258, H. No: 668; Beyhakî, a.g.e., c. I, s. 339; Ebu Nuaym, **Hilyetü'l-Evliya**, c. IX, s. 329.

[141] Sehâvî, a.g.e. s. 189, H. No: 343. Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 313, H. No: 1010. Yapılan tenkitler için bak. Bak. İbn Ebî Hatim, **el-Cerh**, c. VIII, s. 176; İbn 'Adiy de vaaz konusundaki üstünlüğünü dile getirmekle birlikte onu, "münkerü'l- hadis" lafzıyla cerh etmiştir. İbn 'Adiy, **el-Kâmil**, c. VI, s. 2389-2391.

[142]İbn Mâce, Zühd 37, H. No: 4313; Beyhakî, **Şuab**, c. II, s. 265. Heysemî haberin zayıf olduğunu bildirmektedir. Bak. Heysemî, a.g.e., c. X, s. 692. Ayrıca bak. Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 398, H. No: 3259.

[143] el-Hâkim, Müstedrek'inde senedsiz bir şekilde nakletmiş, el-Hâkim, el-Müstedrek, c. III, s. 18, H. No: 4294; Taberânî, Mu'cemu'l-Kebîr, c. III, s. 19, H. No: 2519. Heysemî, Taberânî rivayetinin senedi hakkında halini bilmediğim kimseler var demiştir. Heysemî, a.g.e., c. X, s. 500, H. No: 18031. Ayrıca bak. Sehâvî, a.g.e., s. 452, H. No: 1049; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 222.

[144] **Altınoluk**, Nisan-2015, s. 51.

ifadesi, Allah tarafından seçilmiş kullar içindeki mürşid-i kâmillere hamledilmiştir.[145] Muteber hadis kaynaklarında yer almayan bu haber, müştehir hadis sahasında eser yazan Zerkeşî, Sehâvî ve Aclûnî tarafından ele alınmış, aslının olmadığını belirtilmiştir.[146] "Kim benim veli kullarımdan birine düşmanlık ederse ben de ona harp ilan ederim"[147] şeklindeki kudsî hadis dergide tasavvufî anlamdaki evliyaullaha tahsis edildiği görülmektedir.[148] Fakat bu manadaki "velî" terimini Hz. Peygamber döneminde bulmak mümkün değildir.[149]

Dergide mürşid-i kâmil olduğu ifade edilen zatın "kendisine müntesip olan kişinin son nefeste kelime-i şehadet söylemesine, imanlı gitmesine vesile olduğu ifade edilmiş, "Rabbiniz vesile ile gelin buyuruyor. Allah ile peygamberler arasında Cebrail vesile oldu, peygamber de Allah ile kullar arasında vesile oldu" dendikten sonra "Allah Teâlâ'nın sevgili kulları, Allah'ı kullarına sevdiren, kullarını da Allah'a sevdiren ve yeryüzünde nasihat için dolaşanlardır"[150] haberine yer verilmiştir.[151] Hadis bu yoruma göre mürşid-i kâmilin, müntesiplerini Allah'a sevdirmeye ve ona yakınlaştırmaya vesile olduğu manasına gelmektedir. Öncelikle rivayet sened itibari ile zayıftır.[152] Hadiste "kulları Allah'a, Allah'ı kullara sevdirmek" ibresinin "kul ile Allah arasında vasıta olma" şeklinde tevil edilmesi makul değildir ve kabul de edilemez. Zaten hadisin devamında Hz. Peygamber'e bunun nasıl olacağı sorulmuş Allah Resûlü (sav)

---

[145] **Lamelif**, Nisan-2011, s. 3. Haber hakkında Zerkeşî, aslı yoktur demektedir. Bak. Zerkeşî, **et-Tezkira**, Fedâil, H. No: 8, s. 167; Sehâvî, a.g.e., s. 336, H. No: 700; Suyûtî, **ed-Dürer**, s. 184, H. No: 294; Gazzî-Gazzî, a.g.e., s. 285, H. No: 1122; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 64, H. No: 1744.
[146] Zerkeşî, **et-Tezkira**, Fedâil, H. No: 8, s. 167; Sehâvî, a.g.e., s. 332, H. No: 700; Ali el-Kârî, el-Esrâr, s. 247; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 64, H. No: 1744.Ayrıca bak. Yıldırım, a.g.e., s. 148.
[147] Buhârî, Rikâk 38; İbn Hanbel, c. VI, s. 256; İbn Mâce, Fiten 16.
[148] **Lamelif**, Mayıs-2011, s. 34.
[149] Yıldırım, a.g.e., s. 144-146.
[150] Haber için bak. Beyhakî, **Şuab**, c. I, s. 167, H. No: 409; Deylemî, a.g.e., c. I, s. 133, H. No: 470. Beyhakî, haber hakkında zayıf demektedir.
[151] **Lamelif**, Eylül-2011, s. 19.
[152] Beyhakî, haber hakkında zayıf demektedir. Bak. Beyhakî, **Şuab**, c. I, s. 167, H. No: 409.

de "Allah'ın hoş gördüğü şeyleri insanlara emrederler, çirkin gördüğü şeyleri de yasaklarlar" şeklinde bunu izah etmiştir. Diğer yandan Allah ile kul arasına aracı konması düşüncesi İslam'ın tevhid ilkesi ile ve her durumda yardımın yalnız Allah'tan istenmesi ile ilgili ayetlerle[153] bağdaşması da mümkün değildir.[154]

Aynı şekilde Lamelif dergisinde "Bizi dosdoğru yola ulaştır. Kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna" (Fatiha (1), 5-6), "Sabrettikleri ve ayetlerimize kesinlikle inandıkları zaman onların işinden buyruğumuz ile doğru yola ileten rehberler tayin etmiştik" (Secde (32), 24) ayetleri[155] ile "Kavmi içinde şeyh, ümmeti içinde peygamber gibidir"[156] rivayeti bir mürşid-i kâmile bağlanmanın gerektiğine hamledilmiştir. Dergide, bu mürşid-i kâmilin Hz. Peygamber tarafından içerisinde enbiyanın ve evliyanın bulunduğu bir mecliste görevlendirildiği, bu esnada Hz. Peygamber'in ona müritlerindeki manevi hastalıkları tedavi etmek üzere birtakım aletler verdiği anlatılmıştır.[157] İslam'ın temel esaslarından olan tevhid ve nübüvvet inancı ile bağdaşması mümkün olmayan bu görüşün de aynı şekilde kabul edilmesi mümkün değildir.[158]

---

[153] Fatiha Sûresi, (1), 4; Bakara (2), 186; Kâf Sûresî (50), 16; Vakıa (56), 82-85.

[154] Dua ve ibadet sadece Allah'a yapılır, yardım da Allah'tan gelir. Karaman, Hayretin, Günlük Hayatımızda Helâller ve Haramlar, İstanbul, 1982, s. 122.

[155]**Lamelif**, Mart-2011, s. 4; Nisan-2011, s. 4-6.

[156] Bak. **Lamelif**, Eylül-2011, s. 19. Haberin kaynakları için bak. İbn Hibbân ed-Duâfa, c. II, s. 39, H. No: 571; Deylemî, a.g.e., c. II, s. 525, H. No: 3473; ez-Zehebî, Mizan, c. IV, s. 150. Irâkî haberin zayıf olduğunu belirtmiş (Irâkî, a.g.e., c. I, s. 48, H. No: 189) İbn Teymiyye "*Hz. Peygamber'in ait değildir, bilakis bazı insanlar böyle söylüyor*" demiştir. (İbn Teymiyye, a.g.e., s. 85, H. No: 24.) İbnu'l-Cevzî, Zerkeşî, İbn Hacer, Sehâvî, Suyûtî, Aclûnî ise haberin batıl oluğunu ifade etmişlerdir. Bak. İbnu'l-Cevzî, a.g.e., c. I, s. 183; Zerkeşî, a.g.e., Fazâil 38, s. 190; Suyûtî, **ed-Dürer**, s. 132, H. No: 266; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 17, H. No: 1576. Ayrıca bak. Yıldırım, a.g.e., s. 191; Avcı, a.g.e., s. 218-227.

[157]**Lamelif**, Mart-2011, s. 4; Nisan-2011, s. 4-6.

[158] Başka Örnekler için bak. Mürsid-i Kamil'den himmet ve yardım dilemek hakkında "Sizden birinin bir hayvanı ıssız bir yerde kaybolursa "Ey Allah'ın kulları bana yardım edin" diye bağırışın…" (Ebu Ya'la, **Müsned**, c. IX, s. 17, H. No:5269; Taberânî, **Mu'cemu'l-Kebîr**, c. X, s. 217. Heysemî haber hakkında zayıf demektedir. Bak. Heysemî, a.g.e., c. X, s. 132) hadisi ile irtibatlandırıldığına dair bak. **Lamelif**, Ağustos-2011, s. 33, 34. Rivayetin yorumu için bak. Yıldırım, s. 282. Mürşid-i Kamil'in Allah Resûlü tarafından seçildiğine dair "Allah bir kulunu sevdin mi Hz. Cebrail'e seslenir, ben falanca kulumu seviyorum" (Buhârî, Bed'ü'l–Halk 6, Edeb 41, Tevhîd 33; Müslim, el-Birr 157. Ayrıca bk. Tirmizî, Tefsîru's-Sûre (19), 7.) haberiyle irtibatlandırılması için bak. **Lamelif**, Ekim-2011, s. 19; Kabir

Diğer yandan haber verildiğine göre mürşid-i kâmil ve müritlerinin bulunduğu bir mecliste, Hızır'ın Allah Resûlü (sav) zamanında niçin hiç ortaya çıkmadığına dair sorulan soruya mürşid-i kâmil olan şahıs şu şekilde cevap vermiştir: Hızır, Allah Resûlü (sav) dünyaya gelmeden önce, ben Hz. Peygamber hayatta iken ilm-i ledün sahibi olmaktan hayâ ederim ne olur onun zamanında benden bu ilmi al diye dua etmiş, Allah da onun duasını kabul etmiştir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ömer, üzüntüsünden dolayı bazı fevri sözler söyleyip ashâb-ı kiramın tedirginliği artınca ortalığı sakinleştirmek için Hızır mescide gelmiş ve "Her nefis ölümü tadacaktır" (Al-i İmran (3), 185) ayetini üç def okumuştur. Arkasından da Hz. Ebû Bekir kalkarak orada bulunanları teskin etmiştir.[159] Verilen bu cevabın ilm-i ledün kapsamında değerlendirilmesi ve mecliste bulunanlar tarafından takdirle karşılandığının ifade edilmesi ise hayrete şayandır. Maalesef bu görüşlerin din adına hizmette bulunduğunu iddia eden ve herkesin kolayca ulaşması mümkün olan bir mecmuada bulunması da düşündürücüdür. Aslında bu örnek bize günümüzde hala yeni müştehir haberler türetilmekte olduğu ve sağlıklı dini bilgiye ulaşma imkânı olmayan kesimler arasında bu haberlerin dilden dile, kulaktan kulağa yayıldığı gerçeği ile karşı karşıya bulunduğumuzu göstermektedir.

3- Haberlerin Kullanım sıklığı:

Haberlerin kullanım sıklığı ile müştehir olması arasında bir irtibatın var olduğunu daha önce ifade etmiştik. Aynı şekilde müstakil bir başlık ile yayınlanan[160]

---

ehlinden yardım isteme ile ilgili bak. **Lamelif**, Kasım-2011, s. 18. Ayrıca bak. **Lamelif**, Kasım-2011, s. 23-24; Aralık-2011, s. 17-18

[159]**Lamelif**, Mayıs-2011, s. 18.

[160] Diyanet dergisinde Câmiler ve Din Görevlileri Haftası da dikkate alınarak Ekim ayı özel kapak konusunun teması "Câmi ve Namazla Arınma" olarak belirlenmişti. Dergide ağırlıklı olarak "namazın faziletine" dair benzer rivayetler nerede ise her yeni başlıkta tekrarlanmıştır. Bak. **Diyanet**, Ekim, 2015, s. 1, 5, 8, 12, 13, 15, 17, 26, 50, 51, 59, 60, 79; Nisan ayı Kutlu Doğum teması doğrultusunda Diyanet ve Altınoluk dergilerinde ağırlıklı olarak Birlikte Yaşama Ahlakı konulu haberlerin yer aldığı

veya kandil ve Ramazan gibi kutsal gece ve ayları tema olarak seçen dergilerde[161] bazı haberlerin birden fazla yerde kullanıldığı[162] görülmektedir.

Diyanet aylık dergide birlik, kardeşlik, insanın saygınlığı gibi sosyal içerikli konulara dair haberlere sıklıkla yer verilmektedir. "Komşusu açken tok yatan bizden değildir"[163], "Birbirine acımakta, birbirini sevmekte ve birbirlerine şefkat göstermekte, müminler tek bir vücut gibidir" [164], "Müslüman diğer Müslümanların elinden ve dilinden güvende olduğu kimsedir" [165], "Müslümanın Müslümana kanı, ırzı ve malı haram kılınmıştır" [166], "Hepiniz Âdem'densiniz, Âdem ise topraktandır" [167], "İnsanlara yakınlık kurmayan ve kendisi ile yakınlık kurulamayan kimsede hayır yoktur" [168] "Birlikte rahmet, ayrılıkta azap vardır" [169] , "Sizden biriniz kendisi için istediğini Müslüman din kardeşi için de istemedikçe iman etmiş olmaz" [170] gibi haberlerin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Seçilen konu başlıklarının genel olarak dönemin sosyal olayları, aktüel-güncel meseleleri ile ilgili olduğu ifade edilebilir. Bu da derginin gündemi takip ettiğini ve buna göre birçoğunun müştehir hadisler bulabileceğimiz rivayetlere yer verdiğini göstermektedir.

---

görülmektedir. Lamelif Dergisinde "Zikrullah" temasıyla yayınlanan dergide yine konudaki hadislere ağırlıklı olarak yer verilmiştir. **Lamelif**, Eylül-2011.

[161] Diyanet dergisinde Haziran ayı kapak konusu olarak "Vakit İyilik Vakti Bu Ramazan ve Her Ramazan" teması seçilmiştir. Dergide ağırlıklı olarak "İyilik" ve Ramazan ayının faziletine dair benzer rivayetler her yeni başlıkta tekrarlanmıştır. Bak. **Diyanet,** Haziran, 2015, s. 12- 13, 15, 18, 19, 21, 24, 32, 59, 60, 61, 65. Altınoluk Dergisinde yine Haziran ayında ağırlıklı olarak Ramazan ve oruç konularının işlendiği görülmektedir. Bak. **Altınoluk**, Haziran-2015, s. 3, 4, 6,7 vd. **Lamelif** Dergisinde Ramazan ayı için yine benzer konudaki hadislere yer verilmiştir. **Lamelif**, Ağustos-2011.

[162] Üç aylar için bak. **Diyanet,** Nisan, s. 62-63;

[163] Taberânî, Mu'cemu'l-Kebîr, c. I, s. 259, H. No: 751; c. XII, s. 154; el-Hâkim, Müstedrek, c. IV, s 84; **Diyanet,** Şubat, s. 5; Haziran, s. 24, 33,60; **Altınoluk**, Haziran, s. 4.

[164]Buhârî, Edeb 27; Müslim, el-Birr 66; **Diyanet,** Şubat, s. 5; Mart, s. 36; Nisan, s. 39; Temmuz, s. 20; Altınoluk, Nisan-2015, s. 9, 25; **Lamelif**, Ocak-2011, s. 4.

[165] Buhârî, İman 4; Ebû Dâvûd, Cihâd 2; Tirmizî, İman, 12, **Diyanet,** Mart, s. 35, 37, 49; Nisan, s. 39; **Lamelif**, Ocak-2011, s. 4

[166] Müslim, el-Birr ve Sıla 32; Hac 47; **Diyanet,** Mart, s. 4, 36; Nisan, s. 39; Ağustos, s. 47; Kasım, s. 28

[167] Buhârî Edebü'l-Müfred, s. 309-334; **Diyanet,** Nisan, s. 13, 15, 34; Kasım, s. 28; Aralık, s. 57.

[168] İbn Hanbel, c. II, s. 400, **Diyanet,** Nisan, s. 16.

[169] İbn Hanbel, c. IV, s. 278; **Diyanet,** Nisan, s. 24.

[170] Buhârî, İman 7; Müslim İman 71, 72; **Diyanet,** Nisan, s. 39.

Altınoluk dergisinde, kalp kırmamak[171], kalbin halleri[172], zühd[173], feraset[174], Allah sevgisi[175], zikir[176], dilin korunması[177], nefis ile mücadele ve nefis muhasebesi[178], Allah dostlarını sevme[179] gibi daha çok zühd, ahlak ve edeb türünde tasavvufî mahiyette haberlere yer verilmiştir. Lamelif dergisinde kutsal gün ve gecelerin fazileti[180], zikir[181], zühdün[182] ve sade yaşayışın üstünlüğü[183], kalbin halleri[184], Allah ve dostlarını sevmek[185] gibi çoğu fezâil ve zühde dair tasavvufî mahiyette haberler yer

[171] "Gönül Allah katında Kâbe'den daha kıymetli" Tirmizî, H. No: 2032; **Diyanet,** Mart, s. 49; **Altınoluk**, S. 347, Ocak-2015, s. 8.
[172] "Ey kalpleri evirip çeviren Allahım…" Tirmizî, Kader 7, H. No: 2140; İbn Mâce, Dua 2. **Altınoluk**, S. 352, Mayıs -2015, s. 7; Eylül-2015, s. 25;
[173] "Dünyada bir garib gibi ol" Tirmizî, Zühd 25; **Altınoluk**, Eylül-2015, s. 10; Aralık-2015, s. 39; "Lüzumsuz işleri terk etmesi, kişinin iyi bir Müslüman oluşundandır." Bak. Tirmizî, Zühd 11; İbn Mâce, Fiten 12; **Altınoluk**, Şubat-2015, s. 32.
[174] Mü'minin ferasetinden sakınınız" Tirmizî, Tefsir 16, H. No: 3127; Buhârî, et-Târihu'l-Kebîr, c. VII, s. 354; Taberânî, Mu'cemu'l-Kebîr VIII, s. 102; H. No: 7497; **Altınoluk**, Ekim-2015, s. 30;
[175] "Bir kulumu sevdiğim zaman, ben onun gören gözü olurum" Buhârî, Rikâk 38; **Altınoluk**, Ocak-2015, s. 21; Temmuz-2015, s. 19; Eylü-2015, s. 37; Ekim-2015, s. 26.
[176] "Allah'ı zikreden ile zikretmeyenin misali ölü ile diriye benzer" Buhârî, Dea'vât 66, Müslim, Salatu'l-Müsafirîn 266; **Diyanet,** Mayıs, s. 55; **Altınoluk**, Mayıs-2015, s. 31; **Lamelif**, Eylül-2011, s. 2.
[177] "Ya hayır söyle ya da sus", Buhârî, Edeb 31; Müslim, İman 74; **Altınoluk**, Temmuz-2015, s. 36; Ekim-2015, s. 47; **Diyanet,** Mart, s. 49; Nisan, s. 39.
[178] "Küçük cihattan büyük cihada döndük" Beyhakî haber hakkında zayıftır demiştir. Bak. Beyhakî, **Zühd**, c. II, s. 165; Irâkî, a.g.e., c. II, s. 709, H. No: 2584. Suyûtî, Ali el-Kârî ve Aclûnî, İbn Hacer'in Tesdîdü'l-Kavs'ından nakille haberin dillerde meşhûr olduğunu söylemektedir. Suyûtî, **ed-Dürer**, s. 125, H. No: 245; Ali el-Kârî, el-Esrâr, s. 206; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 424, H. No: 1362. Aclûnî'nin yaptığı başka alıntılar için bak. Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 444, H. No: 1447. **Altınoluk**, Ocak-2015, s. 21; Mart-2015, s. 19; Ağustos-2015, s. 1, 5, 8, 12; Ekim-2015, s. 13; "Kıyamet günü dört şeyden hesaba çekilmedikçe Allah'ın huzurundan kul ayrılmaz" Tirmizî, Kıyamet 1; **Altınoluk**, Temmuz-2015, s. 25; "Beş şey gelmeden beş şeyin kıymetini bil" Buhârî, Rikâk 3, Tirmizî, Zühd 25; **Altınoluk**, Temuz-2015, s. 33
[179] "Kişi sevdiğiyle beraberdir**"** Buhârî, Edeb 96, Buhârî, Rikâk 38; **Altınoluk**, Ocak, 2, 33; Mart-2015, s.32; Nisan-2015, s. 12, 51; **Lamelif**, Eylül-2011, s. 5.
[180] Üç aylar ve faziletine dair rivayetler için bak. Temmuz-2011, s. 43-44, Aralık-2011, s. 3; Zilhicce ayı için bak. Kasım-2011, s. 4-5; Muharrem ayı için bak. **Lamelif**, Aralık-2011, s. 41-42.
[181] Dergide ashab-ı kiramın dilinden; "Hz. Peygamber'in zikir yaptığında o kadar aşka gelirdi ki hiçbirimiz onun gibi yapamazdık… Allah'ı zikretmeye başladığında bir ateşe düşerdi, olduğu yerden ayağa kalkardı, hareket ile Allah'a aşikâre zikre devam ederdi. Dostunun ismini duyunca harekete geçmeyen kerim dost değil derdi" şeklinde Allah Resûlü'nün zikri anlatılmıştır. **Lamelif**, Eylül, 2011, s. 2. Cehrî zikrin ön planı çıkarıldığı bu ve benzeri içerikteki haberlerin, kitabi bir kaynağa dayanmaksızın ve daha çok şifahî bir geleneğin uzantısı olarak, tasavvuf ve tarikat ehli tarafından kendi inandıkları düşüncelerini gruplarına telkin etmek ve bu ara Hz. Peygamber'in otoritesinden yararlanmak üzere söylendiği anlaşılmaktadır. Geniş bilgi için bak. Yıldırım, a.g.e., s. 333-334, 336.
[182] **Lamelif**, Kasım-2011, s. 31, 34, 39
[183] **Lamelif**, Ekim-2011, s. 9,10; Aralık-2011, s.7, 8, 9
[184] **Lamelif**, Eylül-2011, s. 33, 44
[185] "Kim bana bir karış yaklaşırsa ben de ona bir kulaç yaklaşırım… Bir kulumu sevdiğim zaman, ben onun gören gözü olurum" Buhârî, Rikâk 38; **Lamelif**, Haziran-2011, s. 36

almaktadır. Bu yönü ile her iki dergide ahlak ve tasavvuf eksenli hadisler büyük oranda yer almaktadır ki bunların çoğu müştehir hadis edebiyâtına dair eserlerde de mevcuttur.

Diğer yandan Diyanet aylık dergide "Hadislerin Işığında" isminde özel hadis köşesi yer almaktadır. Altınoluk Dergisinde ise özel bir hadis köşesi bulunmamakla birlikte hadis sahasındaki akademisyenlerin yazılarına düzenli olarak yer veren sayfalar mevcuttur. Lamelif'te ise çocuklar için ayrılmış bölümde "Bir hadis bir hikâye" köşesi bulunmaktadır. Bir hikâye eşliğinde çocukların dilinden ifade edilen hadislerden bir kısmının maalesef sıhhati tartışmalıdır.[186]

Lamelif dergisinde tespit edebildiğimiz kadarı ile sık sık tekrar eden olgu Hz. Peygamber'in rüyada görülmesi ile ilgili anlatılan menkıbelerdir.[187] Bu menkıbelerde Hz. Peygamber'i görmenin özel durumlarda ve özel kişiler için mümkün olduğu, rüyadaki direktifin de kat'i delil ifade ettiği mesajı okura verilmektedir. Hâlbuki rüya sadece gören kimse için bir kıymet taşır ve rüya ile amel edilmesi gerekmez. Yine

[186] Dergide çocuklarla ilgili olan sayfada, yaramazlık yapan bir çocuğun ayağının kayıp düşmesi sonrasında nasihat olmak üzere "Dilediğini yap, ettiğini bulgurusun" haberine yer verilmiştir. Bak. **Lamelif**, Nisan-2011, s. 44. Kaynaklarda "كما تدين تدان" "ne yaparsan onu bulursun" şeklinde haberler yer almaktadır. İbn 'Adiy, a.g.e., c. VI, s. 158; Abdurrezzâk, a.g.e., c. XI, s. 178; Deylemî, a.g.e., c. II, s. 33; c. IV, s. 124. Zerkeşî haberin mürsel olduğunu mevsul olarak gelen varyantlarının da senedinin zayıf bulunduğunu bitirmektedir. Zerkeşî, a.g.e., s. 121. Ayrıca bak. Aclûnî, a.g.e., c. II,,s. 196. "Kim iki hadis öğrenirse ve başkalarına da faydalanmaları için öğretirse, bu onun için altmış yıllık ibadetten daha hayırlıdır." **Lamelif**, Mayıs-2011, s. 44. Haber Deylemî tarafından nakledilmiştir. Bak. Muttakî el-Hindî, **Kenzu'l-Ummâl**, c. X, s. 164, H. No: 2889. Ana kaynaklarda yer almayan ve senedini de bulamadığımız haberin sıhhatine dair herhangi bir hüküm vermek zordur.

[187] Konu ile ilgili bir örnek vermek gerekirse; Süfyân-ı Sevrî bir gün, Kâbe'de tavaf ederken birisinin devamlı salavat-ı şerife getirdiğini görmüş. Bunun sebebini sorduğunda o kimse, babası ile hacca gelirken yolda onun öldüğünü ve birden yüzünün siyah, gözlerinin gök, başının hınzır başına dönüverdiğini anlatır. Bu kimse, korkmuş ve yorulmuş bir halde uyuyakaldığında rüyasında güzel kokular saçan, yüzü perdeli bir zat görmüş daha sonra o zat yüzünden perdeyi kaldırmış, elini babasının yüzüne sürmüş ve babasının yüzünün bir anda nurlanıvermiştir. Gelen kişinin kim olduğunu ve neden geldiğini merak edip sorduğunda, o zat kendisinin Allah Resûlü (sav) olduğunu, babasının günahkâr biri iken kendisine çokça salavât-ı şerîfe getirmeyi ihmâl etmediğini bundan dolayı geldiğini söylemiştir. Uykudan uyandığında heyecanla babasının yanına gitmiş, yüzünü açmış, babasını gözleri sürmelenmiş, yüzü nurlanmış olduğu halde görmüştür. Bak. Temmuz-2011, s. 4. Başka örnekler için bak. **Lamelif**, Mayıs-2011, s. 20, 23, 24, 34, 39; Haziran- 2011, s. 18-20; Temmuz-2011, s. 5, 26, 35-36; Eylül-2011, s. 5

anlatılan bir kısım menkıbeler okuyucuyu etkilemek, söze inanılırlık kazandırmak ve gruba bağlılığı artırmak üzere olağan üstü ögelerle desteklenmiştir. Bu durum okuyucular üzerinde tesir uyandırsa bile aslında dergiyi takip edenler arasında yanlış dini inanışların oluşmasına ve Hz. Peygamber'in şahsı, misyonu ve görevi hakkında yanlış algılara sebep olabilmektedir.[188]

Diğer yandan sûfîler arasında keşf ve rüya yolu ile Hz. Peygamber ile görüşme ve bu yolla ondan bir hadis nakledilmesi bilinen bir durumdur.[189] Fakat dergide rüyada hadis rivayeti veya mevcut rivayetlerin doğrulatmasına dair bir örneğe rastlanamamıştır.

4- Sıhhati:

Dergilerde yer alan hadislerden bir kısmı ana kaynaklarda yerlerini bulamadığımız ve sıhhat yönünden de problemli olduğunu gördüğümüz haberlerden oluşmaktadır. Özellikle bu üç dergiden Lamelif dergisinde sıhhati problemli olan birçok haberin yer aldığı görülmüştür. Bir oran vermek gerekirse ilgili dergide geçen haberlerden nerede ise yarısının zayıf veya mevzû rivayetlerden oluştuğu tespit edilmiştir. Müştehir hadis eserlerine dair kitaplarda da sıkça geçen bu rivayetlerin tamamının burada verilmesi mümkün değildir. Bir fikir verme açısından tasavvuf çevrelerinde çokça kullanılan, mevzû olmakla beraber çoğunlukla müştehir hadise dair çalışmalarda yerlerini bulabildiğimiz haberlerden bir kısmına burada yer vermek istiyoruz.

[188]Dergide ifade edildiğine göre Hz. Peygamber bir rüyada bir de basiret gözü ile görülmektedir. Kişi Hz. Peygamber'in şeklini kalbinde hayal ederek salavât-ı şerife getirdiğinde o anda bu kimse ihlaslı ise görüntü ortaya çıkar denmektedir. Bak. Temmuz-2011, s. 26. Her istendiği zaman çağırılabilen ve görüşülebilen, belli olaylara müdahil olan ve bir görüşen insanlara bir paye kazandıran peygamber anlayışının Hz. Peygamber'in nübüvvet misyonu ve dinimizin inanç esasları ile uyuşması mümkün değildir.

[189] Yıldırım, a.g.e., s. 40-49.

1- “Ben gizli bir hazine idim.”[190] Tasavvuf ehlinin keşfen sahîh olduğunu iddia ettikleri bu hadis hakkında başta İbn Teymiyye, Zerkeşî ve İbn Hacer gibi aklimler haberin sahîh veya zayıf bir senedinin bulunmadığını, dolayısı ile aslı olmadığını söylemişlerdir.[191]

2- “Sen olmasaydın kâinatı yaratmazdım.”[192] es-Sağânî, Ali el-Kârî mevzûdur demektedir. [193]

3- “Fakirlik iftiharımdır” [194] es-Sağânî, İbn Teymiyye, İbn Hacer, Sehâvî, Ali el-Kârî gibi muhaddisler mevzû ve batıldır demektedirler.[195]

4- “Ben ne göğe ne de yere sığarım, ama mümin kulumun kalbine sığdım”[196] Irâkî bir aslını bulamadım derken, İbn Teymiyye haberin İsrâiliyyâttan olduğunu ve bir aslının bulunmadığını söylemiş, Zerkeşî, Sehâvî, Suyûtî, Ali el-Kârî ve Aclûnî ise İbn Teymiyye’nin beyan ettiği değerlendirmeyi tekrar etmişler ve detaylandırmışlardır.[197]

---

[190] **Altınoluk**, S. 357, Kasım, 2015, s. 16; **Lamelif**, Şubat-2011, s. 3, 5. İbn Teymiyye “Hz. Peygamber’in sözü değildir, Sahîh veya zayıf Hz. Peygamber’e isnad edilen bir varyantı yoktur” demektedir. Bak. Sehâvî, a.g.e., s. 377, H. No: 836. Ayrıca bak. Yıldırım, a.g.e., s. 123-124.

[191] İbn Teymiyye, Kussâs, s. 69-70, H. No: 3; Zerkeşî, **et-Tezkira**, Zühd, s. 136, H. No: 20, s. 136; Sehâvî, a.g.e., s. 377, H. No: 836. Ayrıca bak. Yıldırım, a.g.e., s. 123-124.

[192] **Lamelif**, Haziran-2011, s. 25.

[193] es-Sağânî, a.g.e., s. 52; Ali el-Karî, hadisi mevzu hadisler arasında değerlendirmektedir. Kârî, a.g.e., s. 295, H. No:385. Aclûnî, ise hadis olmasa da manası sahîh demektedir. Aclûnî, c. II, s. 164, H. No: 2123. Ayrıca bak. Yıldırım, a.g.e., s. 121-123.

[194] **Altınoluk**, S. 357, Kasım-2015, s. 14; **Lamelif**, Temmuz-2011, s. 36.

[195] İbn Teymiyye, **Kussâs**, s. 75, H. No: 12; es-Sağânî, a.g.e., s. 52; Sehâvî, a.g.e., s. 348, H. No: 743; Ali el-Kârî, el-Esrâr, s. 255; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 87, H. No: 1835.

[196] **Altınoluk**, Temmuz-2015, s. 42; Ağostos-2015, s. 24.

[197] Irâkî, a.g.e., c. II, s. 712, H. No: 2599; İbn Teymiyye, **Kussâs**, s. 67, H. No: 1; Zerkeşî, **et-Tezkira**, Zühd, H. No: 18, s. 135; Sehâvî, a.g.e., s. 429, H. No: 977; Suyûtî, a.g.e., s. 175, H. No: 363; Ali el-Kârî, a.g.e., s. 310; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 229. Hadis no:2256, Yıldırım, a.g.e., s. 240

5- "Kavmi içinde şeyh, ümmeti içinde peygamber gibidir"[198] Irâkî haberin zayıf olduğunu belirtmiş, İbn Teymiyye, İbnu'l-Cevzî, Zerkeşî, İbn Hacer, Sehâvî, Suyûtî, Aclûnî ise haberin batıl oluğunu ifade etmişlerdir.[199]

6- "İşlerde hayrete düşerseniz kabir ehline danışınız."[200] İbn Teymiyye, Âlûsî ve Leknevî gibi âlimler hadisin mevzû olduğunu söylemişlerdir.[201] Aclûnî, İbn Kemâl Paşa'nın (ö.940/1534) kırk hadisinde geçtiğini söylemiş haber hakkında herhangi bir değerlendirme yapmamıştır.[202]

7- "Hazreti Muhammed'in (sav.) nuru bütün yaratılışın özüdür."[203] Cabir b. Abdillah'dan gelen bir rivayete göre o, bir gün Hz. Peygamber' e, Allah'ın ilk önce yarattığı şeyin ne olduğunu sormuş, o da şu cevabı vermiştir: "Ey Cabir! Allah, her şeyden önce kendi nurundan senin peygamberinin nurunu yarattı. Sonra bu nuru, kudretiyle dilediği gibi devretti. O vakit henüz levh, kalem, cennet, cehennem, melek, sema, arz, güneş, ay, cin ve insan dahi yoktu…"[204] Bu tasavvurun kaynağını ise çeşitli araştırmacılar, Hristiyan ve Yahudi tesiri, Yunan Felsefesi, Yeni Eflatuncu, Gnostik-Maniheist fikirler vb. farklı yabancı kültürlerin etkisine bağlamaktadırlar.

---

[198] Dergide bir mürşid-i kâmile bağlanmanın lüzumuna dair olmak üzere bu habere yer verilmiştir. Bak. **Lamelif**, Eylül-2011, s. 19. Haberin kaynakları için bak. İbn Hibbân, **ed-Duâfa**, c. II, s. 39, H. No: 571; Deylemî, a.g.e., c. II, s. 525, H. No: 3473; ez-Zehebî, **Mizan**, c. IV, s. 150.

[199] Irâkî, a.g.e., c. I, s. \48 H. No:189 ; İbn Teymiyye, a.g.e., s. 85, H. No: 24; İbnu'l-Cevzî, a.g.e., c. I, s. 183; Zerkeşî, a.g.e., Fazâil 38, s. 190; Sehâvî, a.g.e., Suyûtî, **ed-Dürer**, s. 132, H. No: 266; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 17, H. No: 1576. Ayrıca bak. Yıldırım, a.g.e., s. 191;

[200] **Lamelif**, Ocak-2011, s. 15; **Lamelif**, Kasım-2011, s. 18.

[201] Dacvî, Hamdullah, el-Besâir li Münkiri't-Tevessül, İstanbul, 1984, s. 89; Yıldırım, a.g.e., s. 278; Avcı, a.g.e., s. 218-227; Güler Zekeriyya, "Vesile ve Tevessül Hadislerinin Kaynak Değeri", **İlam Araştırmalar Der.**, c. II, S. 1, Ocak-Haziran 1997, s. 83-132.

[202] Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 85, H. No: 213.

[203] **Diyanet,** Nisan, s. 61; **Lamelif**, Şubat-2011, s. 3.

[204]Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 265, H. No: 827; Leknevî, Abdulhay, **el-Asâru'I-Merfuâ**, tah. M. Said b. Besyûnî Zağlul, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1984, s. 42-43.

Ancak onlar, bu anlayışın H. III. asırda ortaya çıktığı ve daha sonra özellikle mutasavvıflar arasında kabul gördüğü hususunda birleşmektedirler.[205]

8- "Ben kalbi kırık olanların yanındayım." [206] Sehâvî rivayetin Gazâlî'nin el-Bidaye'sinde geçtiğini söylemiş, Ali el-Kârî ve Aclûnî ise haberin merfû bir aslı olmadığını ifade etmişlerdir.[207]

9- "Bir adım ötesi "Allah'ın ahlâkıyla ahlaklanma" çabası olsa gerektir" şeklinde ifade edilen tırnak içeresindeki "Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanma" ibaresi, herhangi bir yere isnad edilmeden kullanılmıştır.[208] Bu ibarenin bazı ahlak ve tasavvufa dair kaynaklarda merfû hadis olarak yer aldığı görülmektedir. [209] Yine haber Zünnûn el-Mısrî'ye ait bir söz olarak kaynaklarda geçer.[210] İbn Teymiyye rivayetin ahlaken Allah'a benzemek gayesi ile insanlar tarafından delil getirildiğini fakat bu yola düşenlerin sapıtacağını haber verir. İmam Gazâlî'nin bu ahlaklanmayı Allah'ın el-Cabbar, el-Mütekebbir, ilah gibi sıfatlarını da kapsayacak şekilde izah etmesini tenkit eder. [211] Ayrıca son dönem hadis münekkitlerinden Elbânî, rivayetin aslının olmadığını söylemektedirler.[212] Bizim coğrafyamızda çok yaygın olan bu haber başta Sehâvî olmak üzere Gazzî ve Aclûnî gibi müelliflerin eserlerinde geçmemektedir.

---

[205] Erul, Bünyamin, "Uydurma Rivayetlerde Peygamber Tasavvuru", **Kutlu Doğum Sempozyumu-2001**, TDV yy, 2003, s. 421-2; Yıldırım, a.g.e., s. 114-121; Demirci, Mehmet, "**Hakikat-i Muhammedîye**", DİA, c. XV. s. 179-180.
[206] **Lamelif**, Temmuz-2011, s. 48.
[207] Sehâvî, a.g.e., s. 120, H. No: 188; Ali el- Kârî, **el-Esrâr**, s. 117-8; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 203, s. 614. Ayrıca bak. Yıldırım, a.g.e., 249.
[208]Arpat, İdris, Düşünceye Davet, **Altınoluk**, S.347, Ocak, 2015, s. 43.
[209] Kelebâzî, Muhammed Ebû Bekir, **et-Taarrufu li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1400, s. 5; Gazâlî, Ebû Hamid, **el-Makasıdü'l-Esnâ fî Şerhi Meâni Esmai'l-Husna**, tah. Bisam Abdulvehhâb el-Cabî, el-Cefan ve'l-Cabî, Kıbrıs, 1407, s. 150.
[210] Ebû Nuaym, **Hilye**, c. IX; s. 376.
[211]İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdulhalim, **es-Safadiyye**, tah. Muhammed Raşid Salim, Mektebetü İbn Teymiyye, Mısır, 1406, c. II, 337-8.
[212] Elbânî, **Silsiletü'd-Daîfiyye**, c. VI, s. 323; Şerhu Akiddetü't-Tahâvî, Mektebetü'l-İslamî, Beyrut, 1414, s. 113.Ayrıca bak. Yıldırım, a.g.e., s. 195.

10- "Âdem toprak ve su arasında iken ben nebi idim" [213] İbn Teymiyye, Zerkeşî, rivayetin aslının olmadığını, bu lafızla rivayetin ilim ehlinden kimsenin nakletmediğini ve batıl olduğunu söyler. Sehâvî ise bu lafızla habere rastlamadığını bildirir.[214]

11- Sahâbeden Utbî'nin haber verdiğine göre: "Hz. Peygamber'in kabrinin yanı başında oturuyordum. Derken bir bedevi geldi: 'Selâm sana ey Allah'ın Resûlü! Allah'ın, kitabında şöyle buyurduğunu işittim' diyerek Nisa Suresi (4), 64. Ayeti okudu. Sonra 'Ben sana, günahlarım için bağışlanma dilemen ve Rabbimin nezdinde bana şefaatçi olman için geldim.' dedi. Bedevi sonra oradan ayrıldığında Utbî, "Ben de oracıkta uykuya daldım. Rüyamda Hz. Peygamber'i gördüm. 'Ey Utbî!' diye seslendi bana, 'Bedeviye yetiş ve Allah'ın onu bağışladığını müjdele!" buyurduğunu söyler.[215] İbn Teymiyye'nin talebelerinden olan ve Subkî'ye reddiye yazan Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Abdilhâdî (ö.744), bu hikâyenin detayına girerek haberin kabul edilemez olduğunu söylemektedir.[216]

12- "Kim nefsini bilirse Rabbini de bilir."[217] İbn Arabî (ö.673/1274) hadis olarak zikreder. Sem'ânî, bu sözün merfû olarak bilinmediğini Sözün Yahya b. Muaz b. Cafer el-Razî (ö.258/872)'ye ait oluğu ifade edilmiştir. Aclûnî haberin İbn

[213] **Lamelif**, Şubat- 2011, s. 4.
[214] İbn Teymiyye, **Kussas**, s. 87, H. No: 29; Zerkeşî, a.g.e., s. 172. Ayrıca bak. Sehâvî, a.g.e., s. 376-7, H. No: 835; Ali el-Kârî, a.g.e., s. 271; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 129, H. No: 2007; Yıldırım, a.g.e., s. 124-125.
[215]**Altınoluk**, Ağustos-2005, s. 18; **Lamelif**, Şubat-2011, s. 5. Haber İbn Kesîr'in Tefsirinde yer almaktadır. Bak. İbn Kesîr, a.g.e., c. I, s. 508-509. İbn Kesir haber hakkında herhangi bir değerlendirme yapmaz.
[216] İbn Abdilhâdî el- Hanbelî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed, Abdilhâdî el- Hanbelî, **es-Sârimu'l-Münkî fi'r-Reddi âle's-Subkî**, tah. el-'Ukaylî b. Muhammed, Müessestü'r-Reyyân, Beyrut, 2003, s. 252-253. Ayrıca bak. Yıldırım, a.g.e., s. 281-283.
[217] **Altınoluk**, S. 349, Mart-2015, s. 36.; Aralık-2015, s. 35.

Arabî'ye (ö.673/1274) göre keşfen sahîh olduğunu söyler.[218] Fakat bu ifadenin ilmi bir yönü yoktur. [219]

13- Peygamber Efendimiz (sav.)'e soruldu: "*Ya Resûlallah, dünyevilik nedir*?" Saadetle cevap buyurdu Efendimiz, "*Seni gaflete atıp Rabbini unutturan her şey.*"[220]

14- Ey Rabbim! Bize eşyanın hakikatini göster."[221] Fahreddin er-Râzî de "Mefâtihu'l-Ğayb" adlı tefsirinde En'am Suresi'nde geçen " وَكَذَلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِين" "İşte böylece İbrahim'e göklerdeki ve yerdeki hükümranlığı ve nizamı[222] gösteriyorduk ki kesin ilme erenlerden olsun"[223] ayetini tefsir ederken Resûlullah(sav)'in zikri geçen bu haber ile dua ettiğini söylemiştir.[224] Ayrıca İsmail Hakkı da Rûhu'l-Beyân adlı tefsirinde Bakara Suresi'nin 26. ve Kasas Suresi'nin 30. ayetlerini tefsir ederken Peygamber Efendimiz(sav)'in bu şekilde dua ettiğini haber vermektedir.[225] Ana kaynaklarda bulmadığımız bu haberin sıhhatiyle ilgili problemler bulunmaktadır.

Listenin uzatılması mümkün olmakla beraber, bir nebze de olsa işaret edilen bu örnekler bize, uydurma haberlerin halk arasında yayılmasında sivil hayatın vazgeçilmez eğitim vasıtalarından ve örgün eğitimin araçlarından olan dergilerin de

---

[218] Bak. İbn Arabî, a.g.e., c. I, s. 483, 591, c. II, s. 44, 50, 73, 458, c. IV, s. 455. Sözün Yahya b. Muaz b. Ca'fer el-Râzî'ye (ö.258/872) ait oluğuna dair değerlendirmeler için bak. Nevevî, **Fetâvâ**, H. No: 6, s. 248; Zerkeşî, **et-Tezkira**, Zühd, H. No: 10, s. 129; Sehâvî, a.g.e., s. 481, H. No: 1147.

[219] Yıldırım, a.g.e., s. 229-230; Avcı, a.g.e., s. 270-274.

[220] **Altınoluk**, S. 351, Mayıs-2015, s. 15. Haberin kaynağı bulunamamıştır. Bak. Yıldırım, a.g.e., s. 391.

[221] **Diyanet,** Eylül-2015, s. 67,68; **Altınoluk**, S. 347, Ocak-2015, s. 14, 43.

[222] Mealdeki "hükümranlık ve nizam" ifadesi, ayetteki "melekût" kelimesinin karşılığıdır. Melekût, Allah'a özgü hükümranlık demektir. "Melekûtu göstermek" de Yüce Allah'ın kâinata koyduğu, hissedilebilen veya hissedilemeyen muazzam nizamı ve tabiat kanunlarını araştırıp anlayabilecek, inceliklerini kavrayabilecek yeteneğin verilmesidir."(Diyanet İşleri Başkanlığı, **Kur'an-ı Kerim Meâlî**, Ankara, 2007.)

[223] En'âm Sûresi (6), 75.

[224] Ebu Abdullah Muhammed Fahreddin er-Râzî, **Mefâtîhu'l Ğayb**, Dâru'l-İhyâü't-Türâsü'l-Arabî, Beyrut,1420, c. XIII, s. 34.

[225] İsmail Hakkı Bursevî, **Rûhu'l-Beyân**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, t.y. c. I, s.85, c.VI, s.402

pay sahibi olduğunu göstermektedir.[226] İşin üzüntü veren yönü ise bu haberlerin doğru bilgilermiş gibi, dergileri takip eden okuyucu kitleleri başta olmak üzere öteden beri, değişik platformlarda dilden dile, kulaktan kulağa şöhret kazanmış olması hatta tevâtüren nakledilmesidir.

5- İsrailî Rivayetler, Şiir, Atasözü ve Kelâm-ı Kibâr Türü Sözler:

Altınoluk Dergisinde bazen kaynak gösterilerek bazen kaynak gösterilmeden İsrâiliyat diyebileceğimiz haberlere ara ara yer verilmiştir.[227] Lamelif dergisinde de yine kaynak gösterilmeden geçmiş peygamberlere ait bir takım zühd ve takva konularında İsrâiliyat diyebileceğimiz haberler mevcuttur.[228]

Folklorik kültürün bir unsuru olarak şiir ve atasözleri arasında bazen doğrudan bazen dolaylı yolla birtakım hadislerin kullanıldığı görülmektedir. Halkın muhayyilesinde canlı olarak kalan atasözleri ile nazımsal bir zevk ile yazılan şiirlerde yer alan haberler halkın değişik kesimler arasında meşhûr olabilmektedir. "Dünya ahiretin tarlasıdır"[229], "Hesaba çekilmeden evvel kendinizi hesaba çekin"[230] Acele etmekte pişmanlık, teenni ile hareket etmekte ise kurtuluş, esenlik vardır"[231], "Bana

---

[226] Kaynağı şüpheli ve uydurma olan başka haberler için bak. **Altınoluk**, S.347, Ocak, 2015, s. 49; **Altınoluk**, S. 349, Mart-2015, s. 27, 30; **Altınoluk**, s. 354, Ağostos-2015, s. 30; **Altınoluk**, S. 355, Eylül-2015, s. 38; **Diyanet,** Mart, 2015, s, 8; **Diyanet,** Mayıs, 2015, s. 53;

[227] Allah Teâlâ Dâvûd -aleyhisselâm-'a şöyle vahyetti: "Ey Dâvûd! Sen de diliyorsun, ben de. Eğer sen benim dilediklerime razı olursan, senin dilediklerinde ben sana kâfi gelirim. Şayet benim dilediklerime razı olmazsan seni yorarım. Sonunda yine ancak benim dilediğim olur." **Altınoluk**, Mart-2015, s. 30. Başka örnekler için bak. **Altınoluk**, Eylül-2015, s. 57; Kasım-2015, s. 33.

[228] Hz. İsa'dan nakille "*Her ne olursa olsun bir şeye bakmaktan sakının, çünkü bakış elbette şehvet tohumunu eker*" bak. **Lamelif**, Nisan- 2011, s. 7; "Hz. İsa'ya cennete götürecek bir amel öğretmesi istendiğinde o hiç konuşmamayı tavsiye etmiştir" haberi için bak. **Lamelif**, Nisan-2011, s. 8. Başka örnekler için bak. **Lamelif**, Mayıs-2011, s. 42; Haziran-2011, s. 35; Temmuz-2011, s. 28, 30; Eylül-2011, s. 4.

[229] **Altınoluk**, Ağustos-2015, s. 8; **Diyanet,** Ocak, 2015, s. 58. Irâkî ve Sehâvî, İhyâ'da geçen bu haberin isnadlı olarak nakledildiğini görmediklerini söylerler. Bak. Irâkî, a.g.e., c. II, s. 92, H. No: 3609; Sehâvî, a.g.e., s. 255, H. No: 495; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 412, H. No: 1320

[230] **Diyanet,** Nisan, 2015, s, 63.

[231] Dergide Arap atasözü olduğu ifade edilmiştir. Bak. **Altınoluk**, Haziran-2015, s. 43. Bu manada bir haberin metni "الأناة من الله والعجلة من الشيطان" "Teenni Allah'tan acele şeytandandır" şeklindedir. Bak. Tirmizî, Bir 66, H. No: 2012. Tirmizî haber hakkında "Garîb" demektedir. Ebû Ya'la, **Müsned**, c. VII,

bir harf öğretenin kırk yıl kölesi olurum"[232] gibi söz ve haberler bu konuda örnek gösterilebilir.

Ramazan ayında şeytanların bağlanarak hapsedilmesi ile ilgili[233], Ramazan orucunun ardından affedileceğine dair müjde[234], namazın ümmetin miracı kılındığı[235], bir mü'min kalbini kırmanın Kâbe'yi yıkmaktan daha büyük günah olduğu[236], İslam'da kavmiyetçilik olmadığı[237], kişinin sevdiği ile beraber olduğu[238] gibi haberler şiirler içerisinde kullanılmıştır. [239]

Netice itibari ile ilim, ahlak, kültür ve tasavvuf ağırlıklı dergilerde ele alınan bu haberlerden birçoğu müştehir hadis edebiyâtına dair eserlerde yerlerini bulabildiğimiz rivayetlerdir. Ana hadis kaynakları dışında muteber olmayan eserlerden, hadis ilmi dışında ahlak, tefsir, tasavvuf gibi ikincil veya üçüncül kaynaklardan alınan haberlerden bir kısmı da mevzûdur. Aynı şekilde bir kısım kalem sahiplerinin hadis usûlü konusunda bilgi birikimlerinin yetersiz olduğu başka bir deyişle birçoğunun meslekten olmayan kimselerden olduğunu ifade etmemiz gerekir.

---

s. 247; Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Kebîr**, c. VI, s. 122. Ayrıca bak. Sehâvî, a.g.e., s. 179, H. No:311; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 295, H. No: 943.

[232] **Altınoluk**, Nisan-2015, s. 14.

[233]"Çileye vesvesesiz girdi kapandı zâhid- Habs olur tâ Ramazan ahir olunca şeytan" Buhârî, Savm 5; Darimî, Savm 53; Tozlu, Musa, Ramazan Güzelleme, **Diyanet,** Haziran, s. 64.

[234]"Necât-ı nâme-i savvamı münşî-i rahmet- Mürekkeb şib-i ıyd ile eyledi tesvîd" Tozlu, Musa, Şiirde Bayram Geldi, **Diyanet,** Temmuz-2015, s. 65.

[235]"Sen ki mi'rac eyleyüb etdin niyaz- Ümmetin mracını kıldın namâz" Yaykan, M. Kâmil, Namaz ve Kur'an, **Diyanet,** S. 298, Ekim-2015, s. 79. Bak. Münâvî, Feyzu'l-Kadîr, c. IV, s. 248.

[236] "Kâbe bünyad-ı Halîl-i Azer'est- Dil nazargah-ı Celil-i Ekber'est" "Bir kez gönül yıktın ise Bu kıldığın namaz değil" bak. **Altınoluk**, S. 347, Ocak- 2015, s. 8. "Sakın incitme bir canı, yıkarsın arşı Rahman'ı", **Diyanet,** S. 299, Kasım, 2015, s. 1.

[237] "Fikr-i kavmiyeti tel'în ediyor Peygamber." **Altınoluk**, Ocak-2015, s. 11.

[238] "Siz buyurmuştunuz: "Kişi Sevdiğiyle Beraberdir**"** diye" dizeleri için bak. **Altınoluk**, Nisan- 2015, s. 12.

[239] Hz. Ali'ye atfedilerek yer alan" İlim bir nokta idi cahiller yüzünden çoğaldı" sözü dizeler arasında kendisine yer bulabilmektedir. Yürür, Fatma Balcı, İnsan Dair, **Diyanet,** S. 289, Ocak- 2015, s. 59.

2. ŞİİRLERDE

Müştehir hadis edebiyâtı sahasında yazılan eserlerde, manzum halde bulunan ve hadis diye bilinen bazı sözlerin ele alındığı ve bunlar hakkında tahliller yapıldığı dikkatlerden kaçmamaktadır. Bu durum bizi, popüler kültürde yaygın şekilde bulunan şiirler arasında, hadis veya hadis olduğu düşünülen ama mahiyeti bilinmeyen sözlere dair örneklerin var olup olmadığını araştırmaya sevk etmiştir. Günümüzde dizeleri şiir sevenler tarafından zevkle okunan ve halkımızın dilinde dolaşan şairler içeresinde sanırız Mehmet Akif Ersoy ve Necip Fazıl Kısakürek'in yeri tartışılmaz. Bu bölümde memleketimizde birçok şiir sever tarafından beğeni ile okunan Mehmet Akif Ersoy'un *Safahat* adlı eseri ile Necip Fazıl Kısakürek'in şiir formatında yazdığı *101 Hadis* – Manzum, Meal, Tefsir- çalışması ele alınacaktır.

Mehmet Akif'in başta İstiklâl Marşımız olmak üzere birçok şiiri, halkımızın her kesimi tarafından yoğun ilgiye mazhar olmuştur. Osmanlı'nın yıkılışını gören, Çanakkale Savaşı, I. Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı gibi hem bizim tarihimiz hem de dünya tarihini etkileyen önemli olaylara bizzat şahit olan ve yeni Cumhuriyet'in kuruluşunda Ankara'da milletvekilliği de yapan Mehmet Akif'in şiirleri elbette yakın tarihimiz açısından da önemli bir kaynaktır.[240] Safahat, onun en meşhûr eseridir. Yedi kitaptan oluşan Safahat'ın her bir bölümünde şiirler arasına serpiştirilmiş ayetler yanında Hz. Peygamber'in sözleri, sahâbe kavilleri, kelâm-ı kibâr nev'inden sözler ve menkıbeler dikkat çekmektedir. Bunun yanında eser, şairin gözü ile halkın din

[240] Hayatı hakkında bak. Düzdağ, M. Ertuğrul- Okay, M. Orhan, **Mehmed Âkif Ersoy**, DİA, TDV yay., Ankara, 2003, c. XXVIII, s. 432-439; Düzdağ, M. Ertuğrul, **Mehmet Âkif Hakkında Araştırmalar-II**, İFAV Yay., İstanbul, 2006, 21-25.

anlayışını ve bu arda yazarın da toplumsal ve dini meselelere bakış açısını yansıtması açısından önemlidir.[241]

Safahat'te yer alan hadisler yüksek lisans seviyesinde bir tezde ele alınmıştır.[242] Tezin ikinci bölümünde Safahat'ta anlam olarak kullanılan hadisler başlığı altında "Kocakarı ile Ömer[243], Talakın Çirkinliği[244], Din garîb olarak başladı hadisi[245], Nizâr hadisi[246], Asabiyetin reddi ve Birlik beraberliğe teşvik[247], Kader hakkında konuşmanın

[241] Eser, 1908-1933 tarihleri arası yaşanan ilmî, siyasî, dinî, ekonomik ve toplumsal hadiseleri yazarın kaleminden bize aktarır. Aslında Akif Safahat'ta, cemiyetin içinde bulunduğu uçurumu dile getirmektir. Genel olarak halkın içinde olmayı tercih eden M. Akif'in hem tespitleri hem de oluşturmaya çalıştığı İslam ideali onun eserini oluştururken de referans aldığı ayet ve hadislerin seçiminde etkili olmuştur. (Geniş bilgi için Safahat'ın giriş yazısında yaptığı değerlendirme kısımları M. Orhan Oktan'ın yazısına bakılabilir. Bak. Ersoy, Mehmet Akif, **Safahat**, Akçağ yay. Ankara, 1997, giriş kısmı s. XXXVIII-LIV arası.)

[242] Yavuz, Horoz, **Mehmet Akif Ersoy'un Safahat'ta Anlam ve Telmih olarak Kullandığı Hadislerin İncelenmesi**, Dan. Nebi Bozkurt, Marmara Ün. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010.

[243]. Bak. Ersoy, a.g.e., Birinci Kitap, s. 85-91. Haber kaynaklarda Hz. Abbâs'dan değil Hz. Ömer'in kölesi Ebû Zeyd b. Eslem'den nakille rivayet edilmektedir. Bak. İbn Şâzân (ö.426), Ebû Ali el-Hasan b. Ahmed, **Meşîhatü İbn Şâzâni's-Suğrâ**, tah. Isam Musa Hadî, Mektebetü'l-Ğurabail'l-Eseriyye, Medine, 1998, s. 53; İbn 'Asâkir (ö.571/1175), **Tarihu Dimaşk**, c. XXXXIV, s. 353; İbnu'l-Esîr (ö.630), İzzeddin Ebû'l-Hasan, el-Cezerî, **Usdu'l-Ğâbe fî Ma'rifet's-Sahâbe**, c. III, s. 662-663;

[244] Ersoy, a.g.e., Birinci Kitap, s. 119. Hadis için bak. Deylemî, Firdevs, c. II, s. 51.) Hadis hakkında es-Sağânî ve İbnu'l-Cevzî, mevzû hükmünü verirler. (Bak. es-Sağânî, **Mevdûât**, s. 60; İbnu'l-Cevzî, **Kitâbu'l-Mevdûât**, c. II, s. 277); Sehâvî, Suyûtî ve Aclûnî ise hadisin zayıf olduğunu ifade ederler. Bak. Sehâvî, a.g.e., s. 31, H. No: 10; Suyûtî, **el-Câmiu's-Sağîr**, c. I, s. 293, H. No: 3289; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 304, H. No: 973.

[245] Ersoy, a.g.e., İkinci Kitap (Süleymaniye Kürsüsünde), s. 154. Hadis hakkında bak. Müslim, İman 232 H. No: 146; Tirmizî, İman 13, H. No: 2629; İbn Mâce, Fiten, 15, H. No: 3986-88; Taberânî, **Mu'cemu'l-Kebîr**, c. VI, s.164, 256; c. X, s. 99; Ebû Nuaym, **Hilye**, c. X, s. 190; Sehâvî, a.g.e., s. 170, H. No: 287; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 282, H. No: 887.

[246] Ersoy, a.g.e., Üçüncü Kitap (Hakkın Sesleri), s. 189, 192; Hadis için bak. Nuaym Hammâd (ö.228/843), Ebû Abdullah İbn Muaviye el-Huzzâî, **Kitâbu'l-Fiten**, Dâru'l-Fiker, 1993, s. 24; ed-Dânî (ö.444/981), Ebû Amr Osman b. Saîd, **es-Sünenü'l-Varidetü fi'l-Fiten**, I-VI, Dâru'l-Asıme, Riyâd, 1416, c. IV, s. 941.

[247] Ersoy, a.g.e., Üçüncü Kitap (Hakkın Sesleri), s. 192. Mehmet Akif'in vaazlarında da değindiği bu konu aynı üslupla eleştirilirken orada atıf yaptığı hadis "*Kavmiyet gayreti güdenler bizden değildir yani Müslüman değildir; Kavmiyet sebebiyle vuruşan da bizden değildir, kavmiyet güderek ölenler de bizden değildir.*" hadisidir. Bak. Düzdağ, Ertuğrul, **Mehmet Akif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazlar**, DİB yay. Ankara, 2013, s. 189-190. Hadis hakkında bak. Ebû Dâvûd, Edeb 121, H. No: 5121. Elbânî, hadis hakkında, zayıf hükmünü vermektedir. Bak. Elbânî, **Daîfu Sünen-i Ebî Dâvûd**, nşr. Muhammed Züheyr Şaviş, el-Mektebetü'l-İslamiyye, Beyrut, 1991, s. 506.

yasaklanması[248], Vebâdan korunma gereği ve doğru kader anlayışı[249], Hadis uyduranları tehdit[250], Müslümanların dertleriyle dertlenmek[251], Müslümanlık huy güzelliğinden ibarettir[252], Hz. Peygamber'in şiir sevgisi[253], Zalim sultana hakkı söylemek[254], Borcunu zamanında ödemeye teşvik[255], Cemaatten uzaklaşmamak

[248] Ersoy, a.g.e., Dördüncü Kitap (Fatih Kürsüsünde), Vaiz Kürsüde, s. 245. Bu konuda atıf yapılan 3 haber yer alır. a- Tirmizî, Kader, 1, H. No: 2133; İbn Mâce, Mukaddime, 10; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 178. b- Ebû Nuaym, Hilye, c. IV, s. 108; c- Taberânî, Mu'cemu'l-Kebîr, c. II, s. 96, H. No: 1427; c. X, s. 198, H. No: 10448; Ebû Nuaym, **Hilye**, c. IV, s. 108; İbn 'Adiy, **Kâmil**, c. VI, s. 162; c. VII, s. 24; Suyûtî, **Câmiu's-Sağîr**, c. I, s. 46.

[249] Ersoy, Mehmet Akif, Safahat (Fatih Kürsüsünde), s. 247; Haber hakkında bak. Buhârî Tıb 30; Müslim, Selâm 98-100; Ebû Dâvûd, Cenâiz, 10; Tirmizî, Cenâiz, 67; Suyûtî, el-**Câmiu's-Sağîr**, c. I, s. 54; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 104, H. No: 298.

[250] Ersoy, a.g.e., Dördüncü Kitap (Fatih Kürsüsünde), s. 251. Hadis için bak. Buhârî, ilim, 38; Cenâiz, 33; Enbiya, 50; Edeb, 109; Müslim, Mukaddime, 2; Zühd, 72; Ebû Dâvûd, İlim, 4; Tirmizî, İlim 8, Menakıb, 20; Fiten, 70; İbn Mâce, Mukaddime, 4; Darimî, Mukaddime, 25, 50. Haber müştehir hadis sahasındaki eserlerde de geçer bak. Zerkeşî, c. I, s. 27; Sehâvî, a.g.e., s. 489, H. No: 1170; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 275, H. No: 2593.

[251]Ersoy, a.g.e., Beşinci Kitap (Hatıralar), s. 288. Haber hakkında bak. el-Hâkim, **Müstedrek**, c. IV, s. 352, H. No: 7889; Taberânî, **Mu'cemu'l-Evsat**, c. VII, s. 270, H. No: 7473; Taberânî, **Mu'cemu's-Sağîr**, c. II, s. 131, H. No: 907), İbn Mes'ud'dan (r.a) (el-Hâkim, **Müstedrek**, c. IV, s. 356, H. No: 7902), Ebû Zerr'den (ra) (Taberânî, **Mu'cemu'l-Evsat**, c. I, s. 151, H. No: 471), Enes b. Mâlik'den (ra) (Beyhakî, **Şuabu'l-Îmân**, c. VII, s. 361, H. No: 10586; Ebû Nuaym, **Hilyetü'l-Evliya**, c. III, s. 48; Farklı tariklerden gelen Hadis hakkında zayıf hükmü verilmiştir. Bak. Heysemî, **Mecmeu'z-Zevâid**, c. I, s. 264; Sehâvî, a.g.e., s. 491, H. No: 1180; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 227, H. No: 2379.

[252] Ersoy, a.g.e., Beşinci Kitap (Hatıralar), s. 292. Bak. Suyûtî, **el-Câmiu'l-Ehâdîs**, Dâru'l-Fikr, Beyrut-Lübnan, 1994, III, 458.Muttakî el-Hindî, a.g.e., c. III, s. 17, H. No: 5225. Bu haber ile yakın manada olan rivayetler mevcuttur. Haber hakkında bak. Beyhakî, Şuabu'l-Îmân, c. VI, s. 242, H. No: 8016; Müslim, el-Birr, 14; Tirmizî, Zühd, 52; Darimî, Rikâk, 7; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 284, H. No: 901.

[253] Ersoy, a.g.e., Altıncı kitap (Asım), s. 344-45; Hadis için bak. Buhârî, Edeb 90, H. No: 5793; Ebû Davut, Edeb 95, H. No: 5010; Tirmizî, Edeb 69, H. No: 2844-2845; İbn Mâce, Edeb 41, H. No: 3756; Sehâvî, a.g.e., s. 154, H. No: 255; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 254, H. No: 785.

[254] Ersoy, a.g.e., Altıncı Kitap (Asım), s. 397. Hadis için bak. Ebû Dâvûd, Melâhim 17, H. No: 4344; Tirmizî, Fiten, 13, H. No: 2174; Nesâî, Bey'ât 37; İbn Mâce, Fiten 20, H. No: 4011; Zerkeşî, a.g.e., Fadâil, H. No: 23, s. 178; Sehâvî, a.g.e., s. 91, H. No: 136; Suyûtî, **ed-Dürer**, s. 29; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 172, H. No: 457.

[255] Ersoy, a.g.e., Altıncı Kitap (Asım), 398. Haber hakkında bak. İbn Mâce, es-Sadâkât 17, H. No: 2426; Ebû Ya'la, **Müsned**, c. II, s. 44, H. No: 1091; İbn Ebî Şeybe, **el-Musannef**, c. IV, s. 458, H. No: 22105; Taberânî, **Mu'cemu'l-Evsat**, c. V, s. 187, H. No: 5029; c. VI, s. 335, H. No: 6559; c. XX, s. 313, H. No:745; c. XXIV, s. 233, H. No: 591; c. XXIV, s. 248, H. No: 635; Beyhakî, **Ş. İmân**, c. VII, s. 530, H. No: 11232; el-Hâkim, **Müstedrek**, c. III, s. 286, H. No: 5114; c. III, s. 287, H. No: 5117-8; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 367, H. No: 3082

gerekir[256], Müslüman kardeşini kendine tercih[257], İslam'ın üstünlüğü[258]" şeklinde 16 başlıkta 22 hadis ele alınmıştır. Üçüncü Bölüm'de Safahat'ta telmih yolu ile kullanılan hadisler başlığı altında "Allah'ın bilinmek istemesi[259], Çalışmanın gereği ve dilenciliğin reddi[260], Çalışmanın karşılığı'[261],Mazlumun duası[262], Hz.

[256] Ersoy, a.g.e., Yedinci Kitap (Gölgeler), s. 433. Akif aynı ifadeyi vaazlarında da kullanmaktadır. (Düzdağ, a.g.e., s. 277.) Fakat bu rivayet ile birebir uyumlu olan herhangi bir hadise rastlanamamıştır. Haber ile yakın manalı olduğunu düşünülen rivayetler için bak. Ebû Ya'la, **Müsned**, c. XIII, s. 26, H. No: 720; İbn Ebî Şeybe, **el-Musannef**, c. VII, s. 451, H. No: 37144; İbn Hanbel, c. V, s. 387; el-Hâkim, **Müstedrek**, c. I, s. 206, H. No: 409-410; c. III, s. 112, H. No: 4561; el-Hâkim, **Müstedrek**, c. I, s. 205, H. No: 407; Taberânî, **Mu'cemu'l-Kebîr**, c. VI, s. 53, H. No: 5482.

[257] Aslında bu olayın kahramanı rivayetlerde Ebû Cehm alarak geçer. Fakat Mehmet Âkif, hadisin râvîsi olarak Ebû Cehm'in yerine onun babası olan Huzeyfetu'l-Adevî'yi göstermiştir bak. Ersoy, a.g.e., Yedinci Kitap (Gölgeler), s. 463-4; haber hakkında bak. Beyhakî, Şuabu'l-Îmân, c. III, s. 260, H. No: 3483; Abdullah İbnu'l-Mübârek, **Kitâbü'z-zühd ve'r-Rekâik**, (nşr. Ahmed Ferid), Dârü'l-Maârif, Riyad, 1995, I, 439; el-İşbîhî (ö.852/1449), Muhammed b. Ahmed, el-**Mustatraf**, Dâru'l-Kütübîl-İlmiyye, I-II, Beyrut, 1986, c. I, s. 343; Ayrıca Huzeyfetu'l-Adevî varyantı için bak. Kurtubî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, **el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur-ân**, (el-Mektebetu'ş-Şâmile Programı), XVIII, 28, Horoz, a.g.t., s. 100.

[258] M. Akif'in Safahat'a almadığı "el-Hakku Ya'lû" adlı şiiri, Resimli Gazete'nin 2 Zilka'de 1315 / 12 Mart 1314 (24 Mart 1898) tarih ve 67 no'lu sayısının 794. sayfasında yer almakta olup tamamı 40 mısradır. Ersoy, M. Âkif, **Safahat**, nşr. Düzdağ, M. Ertuğrul, İz Yay. İstanbul, 2009, s. 524 (Naklen bak. Horoz, a.g.t., s. 152.) Akif, "*Evet! Görmemiştir bu âlemde göz/ Şu "el-Hakku ya'lû" kadar doğru söz.*" dizesinde ele alır. Aclûnî, haberin bu lafızla dillerde meşhûr olduğunu söylemektedir. (Bak. Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 139 H. No: 362.) Hadis, bazı kaynaklarda mevkuf iken bazılarında ise merfûdur bak. Buhârî, Cenâiz, 79; Dârekutnî, **Sünen**, Nikâh H. No: 30, (nşr. Abdullah Haşim Yemânî Medeni), Dârü'l-Mehâsin, Kahire, 1966, c. III, s.252; Beyhakî, es-**Sünenü'l-Kübrâ**, c. VI, s. 205; Zeylâî, Abdullah b. Yusuf, **Nasbu'r-Râye li Hadisi'l-Hidaye**, tah. Muhammed Yusuf el-Benurî, Dâru'l-Hadîs, Mısır, c. III, s. 200.

[259] Ersoy, a.g.e., Birinci Kitap, s. 13. İbn Teymiyye, Zerkeşî ve İbn Hacer bu haberinin sahîh veya zayıf bir senedinin bulunmadığını, dolayısı ile aslının olmadığını söylemişlerdir. Bak İbn Teymiyye, Kussâs, 69-70, H. No: 3; Zerkeşî, **et-Tezkira**, Zühd, H. No: 20, s. 136; Sehâvî, a.g.e., s. 377, H. No: 836; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 132, H. No: 2016

[260] Ersoy, Mehmet Akif, Safahat, Akçağ yy, Ankara, 1997, Birinci Kitap, s. 18. Bak. Ebû Dâvûd, Zekât 26; İbn Mâce, Ticaret 25;

[261] Ersoy, a.g.e., Birinci Kitap, Azim, s. 59. Haber için bak. İbn Mâce, Ticaret, 4. Elbânî, **Daîfu İbn Mâce**, I, 166; Sehâvî a.g.e., s. 623, H. No: 1062; Aclûnî, c. II, s. 313, H. No: 8447.

[262] Ersoy, a.g.e., Birinci Kitap (Acem Şahı), s. 74. Hadis hakkında bak. Buhârî, Zekât, 63, Mezâlim 10, Megâzî 57; Müslim, İmân 29, H. No: 19; Ebû Dâvûd, Zekât 4, H. No: 1584; Tirmizî, Zekât 6, H. No: 625; Nesâî, Zekât 46, H. No: 2522; Sehâvî, a.g.e., s. 36, H. No: 20; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 405.

Peygamber'e saygı[263], Bir kavme benzemek[264], Tevekkül[265], Dünya öküzle balığın sırtındadır[266], Hayatın ganimet oluşu[267], İlim tahsilinin gerekliliği[268], İlim Çin'de de olsa gidip öğrenmek[269], Asr Suresi'nin tefsiri[270], En zor savaş nefisle yapılan

[263] Ersoy, a.g.e., İkinci Kitap, s. 169. Her ne kadar tezde "*Birbirlerini sevmede, birbirlerine merhamette, birbirlerine şefkatte mü'minler bir bedenin misali gibi görürsün. Ondan bir uzuv rahatsız olsa, diğer uzuvlar uykusuzluk ve hararette ona iştirak ederler"* (Buhârî, Edeb, 27; Müslim, el-Birr, 66.) haberine atıf yapılsa da bu isabetli değildir**.** Mehmet Akif, vaazlarında bu konuya yer vermektedir. O haberi "Aleyhisselatü vesselam Efendimiz: "*Dünyanın öbür ucundaki bir Müslümana diken batsa ben onun acısını kalbimde duyarım*" buyuruyor" şeklinde kullanır. Bak. Düzdağ, a.g.e., s. 212. Hadisin kaynağı ise bulunamamıştır.

[264] Ersoy, a.g.e., İkinci Kitap (Süleymaniye Kürsüsünde), s. 176. Haber hakkında bak. Ebû Davut, Libas 5, H. No: 4031; Tirmizî, İsti'zân 7, H. No: 2695; İbn Hanbel, c. II, s. 50, 92; Zerkeşî, a.g.e., s. 210; Sehâvî, a.g.e., s. 454, H. No: 1057; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 240, H. No: 2436.

[265] Ersoy, a.g.e., Dördüncü Kitap (Fatih Kürsüsünde), s. 243-44. Ayrıca bak. Ersoy, a.g.e., Dördüncü Kitap (Fatih Kürsüsünde), s. 243. Haber hakkında bak. Tirmizî, Zühd 33, H. No: 2344; İbn Mâce, Zühd 14, H. No: 4164; "İbn Hanbel, c. I, s. 30; Sehâvî, a.g.e., s. 393, H. No: 883; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 153, H. No: 2091.

[266] Akif, bu konuda yaşanan cahilliği önce eğitimci olan bir kişiden örnek vererek gösterir. Bak. Ersoy, a.g.e., Dördüncü Kitap (Fatih Kürsüsünde), s. 259. Bir başka seferinde vaizlik mesleğini yürüten kişiyi örnek gösterir. Bak. Ersoy, a.g.e., Altıncı Kitap (Asım), s. 385. Haber farklı kaynaklarda geçmektedir. İbn Ömer'den gelen rivayete İbn 'Adiy "uydurmadır" der. Bak. İbn 'Adiy, el-Kâmil, c. III, s. 361; İbn Abbâs rivayetine Abdullah Aydınlı, İsrailiyattan'dır der. Bak Aydınlı, a.g.e., s. 116. Bu konudaki bir diğer rivayet için bak. İbn Kayyim el-Cevziyye, **el-Menâru'l-Münîf f**, s. 78; Ali el-Kârî, **el-Esrâr**, c. I, s. 450. Ayrıca bak. Taberî, a.g.e., c. I, s. 156; el-'Uleymî, Ebû'l-Yümn Mucîruddin Abdurrahman, **el-İnsü'l-Celil bi-târihi'l-Kudüs ve'l-Halil**, Mektebetu Dendis, Amman, 1999, c. I, s. 33

[267] Ersoy, a.g.e., Beşinci Kitap (Hatıralar), s. 291. Haber hakkında bak. el-Hâkim, Müstedrek, c. IV, s. 341, H. No: 7846; İbn Ebî Şeybe, **el-Musannef**, c. XII, s. 77, H. No: 34319; Beyhakî, **Şuabu'l-Îmân'ı**, XII, 263, H. No: 10248, 10250; Aclûnî, a.g.e. c. I, s. 165, H. No: 436.

[268] Ersoy, a.g.e., Beşinci Kitap (Hatıralar), s. 295. Hadis için bak. İbn Mâce, Mukaddime, 17, H. No: 224; Taberânî, **Mu'cemu'l-Kebîr**, c. X, s. 195, H. No: 10439**; Mu'cemu'l-Evsat**, c. I, s. 7, H. No: 9; c. II, s. 289, H. No: 2008; c. III, s. 57, H. No: 2462; c. IV, s. 245, H. No: 4096; c. VI, s. 96, H. No: 5908; c. VIII, s. 195, H. No: 8381; s. 258, H. No: 8567; s. 347, H. No: 8833; Zerkeşî, a.g.e., s. 40; Sehâvî, a.g.e., s. 320, H. No: 658; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 43, H. No: 1665. Hadisimiz "Hasen Olan Meşhûr Hadise" örnek olarak verilmiştir. Bak. Çakan, **Hadis Usûlü**, s. 96.

[269] Ersoy, a.g.e., Altıncı Kitap (Asım), s. 372. Hadis için bak. Beyhakî, **Şuab**, C. II, s. 254; Sehâvî, hadis hakkında zayıf hükmü verildiğini İbn Hibbân'a göre ise "batıl", İbnu'l-Cevzî'ye göre ise "mevzu" olduğunu haber verir. Bak. Sehâvî, a.g.e., s. 85, H. No: 125; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 138, H. No: 397.

[270] Ersoy, a.g.e., Altıncı Kitap (Asım), s. 397. Haber için bak. Taberânî, **Mu'cemu'l-Evsat**, VI, s. 57-58; Beyhakî, Şuabu'l-Îmân, VI, 501.

savaştır[271], Münafığın belirtileri[272], Akıllı kişi[273]" şeklinde 15 başlıkta 18 hadis ele alınmıştır.[274],

Bizim yaptığımız değerlendirmede yeni merfû rivayetler ilave edilmiş, mevkuf rivayetlerin sayısı artırılmış ve kelâm-ı kibâr nev'inden haberlere de örnekler verilmiştir. Tezde doğrudan hadislere atıf yapılan 16 konu başlığında ele alınmış iken buna 2 tane daha ilave edilmesi mümkündür. Bunları şu şekilde gösterebiliriz:

1- Toplumda işlerini sürekli tehir ederek yaşamayı kendine hayat felsefesi edinen kesimlere

"*Yarın bir başlayıp yapsam demiştim, bak, demin hatta!*

Müsevvifler için dünyada mahvolma tabiidir

Bu bir kanun-ı fıtrattır ki yok te'vili: kat'idir"[275]

dizeleri ile seslenir. Haber "هلك المسوفون", "Geleceğe tehir edenler helak oldular" şeklinde, es-Semerkândî'nin Tenbihu'l-Ğafilîn adlı eserinde geçer. [276]

2- Akif, evlenmenin sıradanlaştığına

"*Öyle sünnet denemez her zaman, evlenmek için*

---

[271] Ersoy, a.g.e., Altıncı Kitap, Âsım, 402. Ebû Nuaym, a.g.e.., II, 249. Elbânî, **Silsiletu's-Sahîha**, III, 483.

[272] Ersoy, Safahat Dışında Kalmış Şiirlerinden- Terkib-i Bend, s, 619. (Tezden naklen Horoz, a.g.t., s. 152.) Tirmizî, Sıfatu'l-Kıyâme, 25; İbn Mâce, Zühd, 31; Müsned, IV, 124. Elbânî, **Daîfu Süneni İbn Mâce**, Mektebetü'l-Maârif, Riyad, 1997, I, 348|; Sehâvî a.g.e., s. 524, H. No: 850; Aclûnî, c. II, s. 136, H. No: 2029.

[273] Ersoy, a.g.e., Altıncı Kitap Gölgeler (Umar mıydın?), s. 435. Hadis hakkında bak. Buhârî, İman, 24; Mezâlim 17, Cizye, 17; Müslim, İman, 106, H. No: 58; Tirmizî, İman, 14, H. No: 2632; Nesâî, İman, 20, H. No: 5020; İbn Hanbel, c. II, s. 189, 198; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 19, H. No: 22.

[274] Bununla beraber yapılan teze dair bazı eleştireler yapılmıştır. Zekeriya Güler, tez hakkında; "Gerek hadis tahrici gerekse muhteva tahlili açısından eksik veya zayıf noktaları ikmal edilerek neşre hazırlanmalıdır. Mesela "Bulunur pek çok adam cenge koşup can verecek; / Harbin en müşkili haysiyyeti kurbân etmek… / Bu fedailiği bir biz göze aldırmıştık / Ama Hâlik biliyor, bilmesin isterse balık" (Safahat (Âsım), s. 384) mısralarında telmihen atıfta bulunulan konunun, "nefisle yapılan savaş" ve bunun çağrıştırdığı hadisle (bak. Tez Metni, s. 146-147) alâkasının bulunmadığı anlaşılmaktadır. Bak. Güler, Zekeriya, **"**Mehmed Âkif'in Fatih Kürsüsünde ve Âsım'da Hadis Atıfları", **Fatih Sultan Mehmet İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, I, 2003, Bahar, s. 204.

[275] Ersoy, a.g.e., Birinci Kitap, Hasbihal, s. 136.

[276] Hadisin râvîlerinden Cüveybir b. Saîd el-Ezdî (ö.140) cerhe uğramış bir râvîdir. Bak. Semerkândî (ö.373), Ebû'l-Leys, Nasır b. Muhammed b. İbrahim, **Tenbihu'l-Ğafilîn bi Ehâdisi Seyyidi'l-Enbiyâi ve'l-Murselîn**, tah. Es-Seyyidu'l-Arabî, Mektebetü'l-İmân, 1997, s. 82, H. No: 126.

Vakt olur, sünneti geç, vacip olur erkek için;

Vakt olur, sünnet olur…

Söylediğim çıktı, tamam!

Vakt olur, bir de bakarsın ki, olur böyle: Haram."

dizelerinde değinirken "*Nikâh benim sünnetimdir*" hadisinin bazı kesimlerce yanlış anlaşıldığını ifade eder.[277]

Tezde telmihi yolla atıf yapılan hadisler15 konu başlığında ele alınmış iken bunlara 5 tane daha ilave edilmesi mümkündür. Bunları şu şekilde gösterebiliriz:

1- Dört yaşında ölen Selma isimli kızın vefatı üzerine annesine söylediği

"*Senin bu yaptığın Allah'a karşı isyandır;*

Asıl felakete sabreyleyen insandır"[278]

dizesi "*Sabır, felaket ilk çarptığı zamandır*" haberine telmihen işaret eder.[279]

2- Akif'in toplumda en fazla ezilen sınıflarına dikkat çekerek söylediği

"*Üç sınıf halka içim parçalanır, hem ne kadar!*

İhtiyarlar, karılar bir de küçükler, bunlar

Merhamet görmeli, yüz görmeli insanlardan;

Yoksa insanlığı bilmem nasıl anlar insan"[280]

dizesinde telmihen "*Büyüklerimize saygı göstermeyen küçüklerimize merhamet etmeyen bizden değildir*." hadisine işaret eder.[281]

---

[277]Ersoy, a.g.e., Altıncı Kitap (Asım), s. 348. Hadis için bak. Buhârî, Nikâh 1, Müslim Nikâh 5, Ebû Davut, Tatavvu' 27; İbn Mâce, Nikâh 1, H. No: 1846; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 324, H. No: 2833.

[278] Ersoy, a.g.e., Birinci Kitap, s. 49.

[279] Buhârî, Cenâiz 7, H. No: 1194; 31, H. No: 1223; 41, H. No: 1240; Ahkâm 11, H. No: 6735; Müslim, Cenâiz 14-15, H. No: 926; Ebû Davut, Cenâiz 27, H. No: 3124; Sehâvî, a.g.e., Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 246, H. No: 647

[280] Ersoy, a.g.e., Birinci Kitap, Köse İmâm, s. 120.

[281] Hadis hakkında bak. Ahmed, c II, s. 222, H. No: Tirmizî, el-Birru ve's-Sıla, 15, H. No: 1919-1920; Sehâvî, a.g.e., s. 409, H. No: 923; Suyûtî, **el-Câmiu's-Sağîr**, c. I, s. 958, H. No: 9575-9576; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 273. Haberin metni: " ليس منا من لم يوقر كبيرنا ويرحم صغيرنا ومن لم ليس منا من لم يرحم صغيرنا و يوقر كبيرنا" şeklindedir.

3- Belalar karşısına Mü'min ile mülhidin farkını

"*Mü'min- ki bilir gördüğü yekrûze cihanın*

Fevkında ne âlemleri var subh-u bekânın…

Ferdadaki ezvak-ı ettikçe teemmül,

Eyler bugün âlâm nasıl olsa tahammül…

Bir mülhidi lakin kim eder tesliye, heyhat" dizelerinde tefrik eder.[282]

4- Din ve dünyanın birbirinden ayrılmayacağını ifade eden

"*Hatadır ahiretten beklemek dünyada her hayrı:*

Öbür dünya bu dünyadan değil, hem hiç değil, ayrı"

dizesinde "*Dünya için hiç ölmeyecek gibi; ahiret için yarın ölecek gibi çalış*." hadisine işaret eder.[283]

[282] Ersoy, a.g.e., Birinci Kitap, s. 15. Manzume telmihi olarak " مثل المؤمن كمثل خامة الزرع من حيث أتتها الريح تفيئها فإذا سكنت اعتدلت وكذلك المؤمن يكفأ بالبلاء ومثل الكافر كالأرزة صماء معتدلة حتى يقصمها الله إذا شاء" "*Mü'min kişinin benzeri, bir sap üzerinde biten taze ekin gibidir. Rüzgâr ona hangi taraftan gelirse onu eğer de yaprağı diğer tarafa döner meyleder (fakat o yıkılmaz). Rüzgâr sakinleştiğinde yine doğrulur. İşte mü'min kişi de böyledir. O da belâ sebebiyle eğilir (fakat yıkılmaz). Haktan yüz çeviren kâfir kişinin benzeri ise sert ve dümdüz duran çam ve dağ servisi gibidir. Nihayet Allah onu dilediği zaman kırar devirir*" hadisine işaret eder. Hadis hakkında bak. Buhârî, Tevhîd 31; Müslim, Sıfatu'l-Münafikûn 59, H. No: 2810; İbn Hanbel, a.g.e., c. II, s. 532; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 307; Aynı şekilde dizelerin " عجبا لأمر المؤمن إن أمره كله خير وليس ذاك لأحد إلا للمؤمن إن أصابته سراء شكر فكان خيرا له وإن أصابته ضراء صبر فكان خيرا له" "*Mü'minin durumu gıpta ve hayranlığa değer. Çünkü her hâli kendisi için bir hayır sebebidir. Böylesi bir özellik sadece mü'minde vardır: Sevinecek olsa, şükreder; bu onun için hayır olur. Başına bir belâ gelecek olsa, sabreder; bu da onun için hayır olur*." Haber hakkında bak. Müslim, Zühd 64, H. No:2999; İbn Hanbel, c. I, s. 173, 177; c. IV, s. 332; c. VI, s. 15.

[283] Ersoy, a.g.e., Beşinci Kitap (Hatıralar), s. 290. Ayrıca bak. Düzdağ, a.g.e., s. 220. Haberin metni "فاعمل عمل امرىء تظن أن لن يموت أبدا و احذر حذرا تخشى أن تموت غدا"şeklindedir. Hadis için bak. Beyhakî, Şuabu'l-Îmân, c. III, s. 402, H. No: 3886; Hadisin senedi zayıftır. Bak. Sehâvî, a.g.e., s. 447, H. No: 1041; Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 217, H. No: 2339.

5- İnsanların en hayırlılarından bahsederken

"*Rucu etsinler artık Müslümanlar Sadr-ı İslam'a*

O devir yâd-ı nuranuru bi-payan şehamettir

Mefahir onların tarihidir, ümmet o ümmettir."

derken "*İnsanların en hayırlısı benim asrımdır. Sonra onlardan sonra gelenler, sonra onlardan sonra gelenler*." hadisine işaret eder. [284]

Tezde ele alınan hadis başlıklarından 4 tanesi mevkuf haber türündendir.[285] Safahat'ta tespitimize göre bu 4 haberin dışında 6 tane daha mevkûf haber bulunmaktadır. Bunları şu şekilde gösterebiliriz:

1- Akif'in;

" *Bir, neyiz? Seyreyle artık; bir de fikr et, neymişiz?*

Din de kürkün aynı olmuş: Ters çevirmiş giymişiz" dizesi Hz. Ali'nin "*İslam'ı giymek kürkü ters giymek gibi oldu*" sözüne benzemektedir.[286]

2- Akif;

"*Haberdar olmamışsın kendi zatından da hala sen,*

Muhakkar bir vücudum! Dersin ey insan, fakat bilsen

Senin mahiyetin meleklerden de ulvidir

---

[284] Ersoy, a.g.e., Beşinci Kitap (Hatıralar), s. 295. Hadis için bak. Buhârî, Şehâdât 9; Fedâilu's-Sahâbe 1; Rekâik 7; Müslim, Fedâilu's-Sahâbe 212, H. No: 2533; Sehâvî, a.g.e., s. 243, H. No: 464; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 396, H. No: 1265.

[285] "*Ömer, tevekkülü elbet bilirdi bizden iyi... /Ne yaptı "biz mütevekkilleriz" diyen kümeyi? / Dağıttı, kamçıya kuvvet, "gidin, ekin" diyerek. / Demek: Tevekkül eden, önce mutlaka ekecek*" dizesi için bak. Horoz, a.g.t., s. 119-124-Ersoy, a.g.e., Dördüncü Kitap (Fatih Kürsüsünde), s. 250-; "*Hani, Ashab-ı Kirâm, ayrılalım, derlerken, / Mutlaka "Sure-i ve'l-Asr'ı okurmuş, bu neden?*" dizesi için bak. Horoz, a.g.t., 142-145-Ersoy, a.g.e., Altıncı Kitap (Asım), s. 397. Kocakarı ile Ömer için bak. Horoz, a.g.t., 53-45-Ersoy, a.g.e., (Birinci Kitap), s. 85-91. Vahdet adlı şiirde ise Yermük Savaş'ında bir sahne hikâye edilir. Huzeyfetu'l-Adevî 'nin yaralı mücahitlere su götürmesi ile ilgili haberi için bak. Horoz, a.g.t., 94-100-Ersoy, a.g.e., Yedinci Kitap (Gölgeler), s. 463-4.

[286] Ersoy, a.g.e., İkinci Kitap (Süleymaniye Kürsüsünde), s. 202. "İslam'ı giymek kürkü ters giymek gibi oldu." "ولبس الاسلام لبس الفرو مقلوبا" teşbîhi Hz. Ali'nin kendi döneminde Müslümanlarda ördüğü bazı olumsuz tavırları ifade ederken kullandığı bir benzetmedir. Bak. İzzeddin, Abdülhamid b. Hibetullah, **Şerhu Nehcü'l-Belağa**, tah. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, c. VII, s. 191. Bu söz müştehir hadis ile ilgili eserlerde yer almamaktadır.

Avalim sende pinhandır, cihanlar sende dürülüdür." dizesini Hz. Ali'nin "*Sen küçük bir cisim olduğunu sanırsın ama en büyük âlem senin içinde gizli*" dizeleri üzerine inşa eder.[287]

3- Hz. Ömer'in dini ifsat etmeye çalışanlar ile din konusunda gevşeklik gösterenlere söylediği söze

"*Tecellüd eylemesinden yılıp da zındîkın,*

Ağırca alması, bir fitnedir ki sıddîkın" *dizesiyle* atıf yapar.[288]

4- Hutbesinde zayıfın hakkını güçlüden almak için mücadele edeceğini söyleyen Hz. Ömer'in sözüne

"*Eyyühe'n-nâs, ederim taptığım Allah'a kasem,*

Yoktur asla şu cemaatte ki hiçbir aciz,

Benim indimde sizin olmaya en kadiriniz,

Bir kavinizde olan hakkını kurtarmak için.

Bir kavî kimse de yoktur ki ümmette, bilin!

En zayıf olmaya nezdimde, tutup kendinden,

Âcizin hakkını ısrar ile isterken ben." dizesinde vurgu yapar.[289]

---

[287] Ersoy, a.g.e., Birinci Kitap, s. 64. Haberin metni "وتحسب أنك جرم صغير . . . وفيك انطوى العالم الأكبر" "*Sen küçük bir cisim olduğunu sanırsın ama, en büyük alem senin içinde gizli*" şeklindedir. Münâvî sözün sahibine işaret etmeden sadece şiire yer verir. Bak. Münâvî, Feyzu'l-Kadîr, c. V, s. 366, H. No: 7603; Haberin Hz. Ali'ye nispet edildiğine dair bak. er-Rufai, el- Hüseyin Ahmed b. Ali b. Sabit, *el-Burhânu'l-Müeyyid*, tah. Abdülgani Nekemi, Dâru'l-Kütübi'n-Nefîs, Beyrut, 1408, .s 55.

[288] Ersoy, a.g.e., Dördüncü Kitap (Fatih Kürsüsünde), s. 255-256. Haberin metni " اللهم أشكوا إليك جلد الفاجر وعجز الثقة" "*Zındıkın atılganlığından ve sıddıkın gevşekliğinden Allah'a sığınırım."* Bak. İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdülhalim, **es-Siyasetü'ş-Şerıyye fî Islahı'r-Raî ve'r-Raiyye**, tah. İhyau Türasi'l-Rabiyye Heyeti, Dâru'l-Afakı'l-Cedîd, Beyrut, 1983, s. 16.

[289] Ersoy, a.g.e., Altıncı Kitap (Asım), s. 398; Akif, Hz. Ömer'in halka yaptığı konuşmalar arasında söylediği "ولست أدع أحدًا يظلم أحدًا ولا يعتدى عليه حَتَّى أضع خده عَلَى الأرض ، وأضع قدمي عَلَى الخد الآخر حَتَّى يذعن للحق." "Bir kimsenin başkasına zulüm ve haksızlık etmesine asla izin vermem. Haksız yere serip Hakk'a boyun eğinceye kadar başını ezerim" cümleler de yer almaktadır. Haber için bak. Ebû Yusuf, **Kitâbu'l-Harac**,, el-Matbaatü's-Selefiyye, Kahire, 1382, s. 117, H. No: 237.

5- Akif,

"*Sa'dî bize göstermede bir meslek-i irfân:*

Bir gaye-i maksûda şitâb eyleyen âdem,

Tutmuşsa bidâyette eğer azmini muhkem,

Er geç bulacak sa'y ile dil hânını elbet."

dizesi telmihen Hz. Ali'ye nispet edilen "*Nice istediği bir şeyi elde etmek üzere gayret gösteren kişi, azimde arkadaşlık ederse zafer elde eder*" söze benzemektedir.[290]

6- Akif şiirinde Asım'a seslenirken

"*Ne demir leblebi meslek bu, Ebû Zer-vari*

Ömer'in zabıta memuru geleydin bari!

Sen o meyhaneyi basmakla mükellef miydin?

Ya kumarbazları manası nedir tehdidin

Toplanıp cümbüş ederken elin evladı, gece,

Hangi bir hakla gidip hepsini dövdün delice? ..."

seslendiği dizelerinde; Hz. Ömer'in Medine'de teftiş ederken bir gece, evde şarkı söyleyen bir adamın sesini işitip duvardan içeri girmesi, adamın yanında bir kadın ve bir de şarap olduğunu görünce onları cezalandırmak istemesiyle ilgili kıssaya benzemektedir.[291]

Bununla beraber eserde kelâm-ı kibâr nev'inden 2 söze atıf yapıldığı görülmektedir. Bu sözleri şu şekilde gösterebiliriz:

---

[290] Ersoy, a.g.e., Birinci Kitap, Azim, s. 59. Söz hakkında bak. İzzeddin, Şerhu Nehcü'l-Belağa, c. I, s. 321. Arapça metni için bak. "وقل من جد في أمر يحاوله ... فاستصحب الصبر إلا فاز بالظفر"

[291] Ersoy, a.g.e., Altıncı Kitap (Asım), s. 414; Hz. Ömer ile ilgili rivayet için bak. Harâitî, Mekârimu'l-Ahlâk, c. I, s. 1, H. No: 563.

1- Akif, İmam Şafii'ye atfedilen "*Peygamber'in evladını candan sevmek, Rafiziliktir*" sözünü eserinde zikreder.[292]

2- Emevi hükümdarlarından Hişâm b. Abdülmelik zamanında yaşayan Dirvâs isimli bir gencin, ülkelerindeki kuraklık sonrası halifeden yardım ricasını Akif manzum bir şekilde verir. Akif bu manzumesinde, İslam'ın sosyal ve ekonomik dengesini dile getirir.[293]

Bu haberlerin sayısı, müştehir hadis edebiyâtındaki eserlerde yer alıp almadığı ve haberlerin sıhhat durumunu şu şekilde tabloda gösterebiliriz.

	Haber Sayısı	et-Tezkira	el-Mekâsıd	Keşfu'l-Hafâ	Sıhhat Değerleri
Doğrudan Hz. Peygamber'e Atfedilenler	16	2	6	10	9 Sahîh, 2 Hasen, 3 Zayıf, 2 Mevzû
Telmihi Yolla Hz. Peygamber'e Atfedilenler	18	3	13	15	10 Sahîh, 2 Hasen, 3 Zayıf, 2 Mevzû, 1 kaynağı bulunamadı
Sahâbe Kavli	10	-	-	-	-
Kelâm-ı kibâr	2	-		-	-
Toplam	46	5	19	25	34 merfû rivayetten; 19 Sahîh,4 Hasen, 6 Zayıf, 4 Mevzû, 1 kaynağı bulunamadı.

[292] Ersoy, a.g.e., Altıncı Kitap (Asım), s. 375-6; İmâm Şafi'nin sözü için bak. er-Razî, Fahreddin, Mefâtîhu'l-Ğayb, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000, c. XXVII, s. 143.
[293] Ersoy, a.g.e., Birinci Kitap, s. 103; el-İşbîhî (ö.852/1449), Muhammed b. Ahmed, **el-Mustatraf**, Dâru'l-Kütübîl-İlmiyye, I-II, Beyrut, 1986, c. I, s. 108.

Tabloda görüldüğü gibi toplam 34 tane merfû içerikli haber büyük oranda müştehir hadis sahasındaki eserlerde geçmektedir. Bu haberler içerisinde özellikle zayıf ve mevzû haberler ile kaynağı bulanamayan haberin sayısı dikkat çekmektedir. Mevzû hadislerden bir tanesi müellifin mevzû olduğunu bilerek ve bunu gerçekmiş gibi kullananlara karşı çıkarak işaret etmiş olmasından dolayı toplam rakamdan düşürüldüğünde mevzû hadis sayısının 3'e düşürülebilir.[294] Bu araştırmada Mevkûf rivayetlerin sıhhat analizine gidilmemiştir. Diğer yandan Safahat'ta ele alınan hadislerde, gerek metin gerek meal olarak sahîh hadisler ağırlıklı olarak yer alsa da hadisler zaman zaman temel hadis kitaplarından hassasiyetle seçilmediği görülmektedir.[295] Eserdeki müşterek olan merfû haberlerin oranı Sehâvî'nin eseri için %50'nin üzerinde iken ve Aclûnî'de bu oran %73,5'e kadar yükselmektedir. Bu durumda eserdeki merfû rivayetlerin çoğunun bu edebiyâta dair eserlerde geçtiği söylenebilir.

Necip Fazıl'ın 101 Hadis'i, aslında geleneksel hadis edebiyatımızdaki kırk hadis türünün manzum şekilde yeniden gündeme getirilmiş halidir. Çalışma, 1951 yılında, Günlük Büyük Doğu Gazetesi'nin ilavesi olarak okurlarına ücretsiz dağıtılmıştır. Aslında o, daha önce Büyük Doğu'nun muhtelif sayılarında hadisleri işlemiştir. Bunun yanında 101 Hadis'e başka eserlerinde de yer verdiği görülmektedir. "es-selâm -Mukaddes Hayattan Levhalar-" adlı eserde 53 ile 59. Levhalar arası yukarıda bahsettiğimiz beyitler şeklinde yazılan 101 hadis tercümesinden

[294] "Dünya öküzle balığın sırtındadır" rivayetine Akif, bu konuda yaşanan cahilliği ifade etmek için yer verir. Ersoy, a.g.e., Dördüncü Kitap (Fatih Kürsüsünde), s. 259; Ersoy, a.g.e., Altıncı Kitap (Asım), s. 385.

[295] Bunda Akif'in meslekten bir hadisçi olmamasının etkisi büyüktür. Şiirsel bir zevk ile serbest bir şekilde yorumlanan haberler de metin ve manalarına tam olarak bazen riayet edilmemiştir. Şair mısralarında duygusal etkiyi artırmak için haberlerin meal kısmında bazı tasarruflarda bulunmuştur. Benzer değerlendirmeler için bak. Horoz, a.g.t., s. 158. Ayrıca bak. Güler, a.g.m., s. 204.

oluşmaktadır.[296] Nur Harmanı adlı eserinde ise o, hadis usûlüne dair bazı malumatı önsözünde verdikten sonra[297] eserin ilk iki bölümünü 254'er hadis (toplam 508) mensur hadis tercümesine, üçüncü bölümde ise 101 manzum hadis tercümesine ayırır.

Necip Fazıl, 101 Hadis'te, toplam 35 konu başlığı (sevgi, sabır, tövbe, halkçılık vb.) altında bazen iki, bazen üç ve bazen de dört hadisin şiirle meali ve tefsirini yapmıştır. Eserini çile dolu bir çalışma sonunda meydana getirdiğini söyleyen Kısakürek, hadislerin asıl manasına tam uygun meal kısımlarını nazım esaslı bir örgü ile yazdığını, kendi açıklamalarını ise iki küçük çizgi içine alarak kafiyeye uygun bir şekilde nazma döktüğü ifade eder.[298] Onun es-Selam ve Nur Harmanı adlı eserleri dışında "İdeolocya Örgüsü", "Sahte Kahramanlar", "Yolumuz, Halimiz, Çevremiz" gibi eserlerinde de yine 101 hadisten alıntılar vardır.[299] Örnek olması açısından müştehir hadis edebiyâtına dair eserlerde de geçen "انما بعثت لاتمم مكارم الاحلاق" rivayetini Necip Fazıl nazım halinde şöyle ifade etmektedir:

İnsanda güzel ahlak için, gönderilişim;

Ahlakı nokta nokta bütünlemektir işim…[300]

---

[296]. Necip Fazıl'ın "Es-selâm -Mukaddes Hayattan Levhalar-" adlı eseri Hz. Muhammed'in 63 yaşında vefat etmesi dolayısıyla Hz. Peygamber'in hayatının devrelerini konu alan 63 ayrı şiirden (şair bunlara levha demektedir) oluşan modern bir mesnevî görünümündedir. Eserin önsözünde o: "Bu eser, hararet derecesini termometrelere ifade ettirmekten âciz olduğum bir ruh çilesi içinde 1960-1961 hapsimde yazılmaya başlandı ve ondan sonra, haşin hayatın zalim çarkları arasında tekrar gaflet tüneline giren ruhumun kasvet ikliminde 11 yıl uyuyup 1972 Ramazan ayında ve ötesinde, belki daha yakıcı bir çile dürtüşüyle tamamlandı." Demektedir. Bak. Necip Fazıl Kısakürek, Esselâm, (5. Baskı), Büyük Doğu yay. İstanbul, 1996, s. 8-9.

[297] Müellif hadisi şöyle tarih ediyor: "*Hadis, Onun her hareketi, her edası her tavrı ve hususiyle bütün sözler. Hatta sükûtları… Onu ağzından üç türlü kelam serpildi: Biri daima ve münhasır olarak Melek olmaksızın Kur'an dışında, doğrudan doğruya Allah'tan gelen söz: Hadis-i Kudsî ve sonra, Resûl ve insan sıfatıyla kendi sözleri: Sadece Hadis… Çok nazik ….* (Kısakürek, Necip Fazıl, Nur Harmanı, İstanbul, 2013, s. 11. Ayrıca bak. Kısakürek, Batı Tefekkürü ve İslam Tasavvufu, İstanbul 2000, s. 109; Kısakürek, Nur Harmanı, s. 10-13.

[298] Kısakürek, Necip Fazıl, Nur Harmanı, Büyük Doğu Yay. İstanbul, 2013, s. 176-193.

[299] Kısakürek, Nur Harmanı, s. 18, 24, 25, 26, 27, 28 vd. Sahte Kahramanlar, Büyük Doğu yay. İstanbul, 1199, s. 100-107; Sahte Kahramanlar, Büyük Doğu yay., İstanbul, 1999, s. 281; Yolumuz Halimiz Çevremiz, Büyük Doğu yay, İstanbul, 1977, s. 136-7.

[300] Kısakürek, **101 Hadis**, s. 19; İdeolocya **Örgüsü**, Büyük Doğu yay. İstanbul, 1998, s. 115-116; Rivayet için bak. Ahmed, a.g.e., c. II, s. 381; Beyhakî, **Sünen**, c. X, s. 191, H. No: 205557; Zerkeşî,

101 Hadis'in 1951 yılında ücretsiz dağıtılan baskısında, hadislerin Arapça metinleri de yer almaktadır. Elimizde bu baskının bulunmuş olması bir kazançtır. Zira bu durum, ele alınan hadislerin Arapça metinlerinin mevcut hadis külliyatında hangi kaynaklarda yer aldığını bulma imkânını bize vermiştir. Eserde yer alan haberlerin birçoğuna müştehir hadis edebiyâtına dair eserlerde rastlanılmaktadır. Rakamların dili ile eserdeki hadisleri ifade edecek olursak şu tablo karşımıza çıkmaktadır:

S. N	Eser	101 Hadisteki Hadis Numarası	Toplam
1	et-Tezkira	15-27-29-34-40-57-66-73-83-95	10
2	el-Mekâsıd	4,7,10,11,12,13,15,16,17,18,19,27,29,31,32, 34,39,40,44,45,49,57,61,64,65,66,69,70, 73,74,75,77,78,80,83,84,85,87,90,93,95,98	42
3	Keşfu'l-Hafâ	2, 4, 5, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 22, 24 25,26,27,28,29,31, 32, 33, 34, 35, 38, 39, 40, 44, 45, 49, 51, 54, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65,66, 69,70, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83,84,85,86,87,88, 89, 90, 93, 95, 98, 100, 101	71

Tabloya göre 101 Hadis'teki rivayetlerin neredeyse yarısı el-Mekâsıd'da üçte ikisi Aclûnî'nin eserinde yer almaktadır. Yüzdelik olarak bu oranın Sehâvî'nin eseri için %41, Aclûnî'nin eseri için %70'e çıktığı görülmektedir. et-Tezkira'daki hadis sayısı ise %1 oranı ile en az değere sahiptir.

a.g.e., s. 98; Sehâvî, a.g.e., s. 128; Suyûtî, **el-Câmiu's-Sağîr**, c. I, s. 211, H. No:2584; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 211.

İncelememiz sonrasında 101 hadiste geçen haberlerin büyük oranda Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde, Beyhakî'nin eserlerinde, Taberânî'nin Mu'cemler'inde, Ebû Nuaym'ın Hilye'sinde yer aldığı görülmektedir. Necip Fazıl gerek seçtiği konu başlıklarında gerekse bu başlık altındaki hadislerde kendi İslam mefkûresini ve ideolojini inşa etmektedir. İman, Hikmet, hakikat, ilim, akıl, teşebbüs, İşbaşındakiler, ahlak, medeniyet, şiir, iktisat, halkçılık, içtimaı adalet gibi seçilen konu başlıklıları sanırız bu konuda bir ipucu vermektedir.[301] Zira bu dönemdeki ilim ehli arasında bu kanaatte sahip olanların bulduğu görülmektedir.[302]

Bunun yanında incelediğimiz hadislerin Arapça metinlerinin neredeyse tamamının Suyûtî'nin el-Câmiu's-Sağîr'inde yer aldığı ve burada geçen hadislerin metinleri ile birebir örtüştüğü tespit edilmiştir.[303] Bu durum bize Necip Fazıl'ın çalışmasında büyük oranda Suyûtî'den istifade ettiğini göstermektedir. Daha öncede ifade ettiğimiz gibi Suyûtî, Müştehir hadis edebiyâtı üzerindeki eserlerde ve aynı zamanda ülkemizde yapılan çalışmalarda zamanla etkisini hissettiren bir muhaddistir. Diğer yandan sadece 101 hadis değil aynı zamanda Necip Fazıl'ın diğer eserlerinde geçen hadisler incelendiğinde benzer bir tablonun çıkması muhtemeldir. Fakat bunun araştırılması tezimizin sınırlarını aşacağını düşündüğümüzden bu konuda araştırmacılar için sadece bir kapı aralamayı uygun bulduk.

---

[301] Necip Fazıl'ın Büyük Doğu Mücadelesini temellendiren yazılar, Büyük Doğu Mecmuası'nın çıkmaya başladığı yıllardan itibaren mecmuanın ikinci sayfalarında parça parça yayınlanmaya başlamış, bu yazılar daha sonraları iki kapak arasında yayımlanacak olan "İdeolocya Örgüsü" adlı çalışmasının da esasını oluşturmuştur. (Necip Fazıl Kısakürek'i Anma Etkinlikleri Kapsamında "30 Necip Fazıl" adlı eserden bak. Doğan, Muzaffer, Üstadın Baş Eseri "İdeolocya Örgüsü", Konya, 2013, s. 303-323) "İdeolocya Örgüsü" aslında onun bütün eserlerinin hatta dünya görüşünün bir özeti gibidir. O, "Doğu ve Batı muhasebesi" yaparak, Batı'nın Doğu'ya, Doğu'nun Batı'ya bakışını belirtir. Ana kaynağın İslam olduğunu ilan eder. Necip Fazıl Kısakürek'i Anma Etkinlikleri Kapsamında "30 Necip Fazıl" adlı eserden bak. Sarı, Osman, **Necip Fazıl'ın İdeolocya Örgösü'nde Sosyal Politika**, Konya, 2013, s. 107.

[302] Bak, Son dönem önde gelen ilim ehlinden Mustafa Takî Efendi'nin (ö.1925) bu kanaatte olduğu görülmektedir. Bak. Ağırman, a.g.m., s.69

[303]Eserdeki "من استوى يماه فهو مغبوا" "İki günü eşit olan aldanmıştır" rivayeti ile "من صبر ظفر" "Sabreden, zafer elde eder" rivayeti dışında bütün haberlerin Câmiu's-Sağîr'de geçtiği görülmektedir. Kısakürek, Necip Fazıl, 101 Hadis –Manzum, Meal, Tefsir-, Günlük Büyük Doğu'nun parasız ilavesi, 1951.

3. GAZETELERDE

Dinî içerikli gazetelerde çıkan köşe yazıları, incelenmek üzere esas alınmıştır. Bu maksatla üç gazete seçilmiştir.[304] Araştırma 2016 yılı ocak, şubat ve mart aylarını içerecek şekilde sınırlandırılmış, bu aylar boyunca ilgili gazetelerde üç köşe yazarının[305] yayınlanan toplam 92 makale değerlendirilmeye alınmıştır. Alan seçiminde homojenlik sağlanması için kendiliğinden olarak seçilen makaleler ele alınmıştır. Elbette çıkan sonuçların kesin, hatasız ve genel geçer olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Zira sayısal verilerin dönemsel olarak artması veya azalması her zaman mümkün olduğu kabul edilmekle birlikte anlık bir kesitte müştehir kabul edilen haberlerin ne kadar sıklıkla kullanıldığına dair bir veriye ulaşılmaya çalışılmıştır.

Ele aldığımız 92 makalede toplam 89 haber geçmektedir. İlgili makalelerde dikkatimizi çeken en önemli ayrıntı, haberlerin geçtiği kaynakların hadis ilminin kriterlerine göre tam gösterimi yapılmamış olmasıdır. Bu maksatla söz konusu haberlerin öncelikle geçtiği kaynaklar tespit edilmiş ve buna dair aşağıdaki sonuçlar ulaşılmıştır:

Hadis Sayısı	K. Sitte	K. Tis'a	Diğer
89	67	71	18

Tabloda görüldüğü gibi haberlerin çoğu kütüb-i sitte ve kütüb-i tis'a rivayetlerinden oluşmaktadır. Diğer sütunu ilgili kısımda ise Taberânî'nin Mu'cemleri, Hâkim'in Müstederek'i ve Beyhakî'nin Şuabü'l-Îmân'ı gibi tasnif sonrası oluşan eserler kastedilmiştir.

[304] Yeni Şafak, Milli Gazete ve Sabah Gazetesi incelemeye esas alınmıştır.
[305] Yeni Şafak'tan Faruk Beşer, Milli Gazete'den Mevlüt Özcan ve Sabah Gazetesi'nden Nihat Hatipoğlu'nun köşe yazıları esas alınmıştır.

Haberlerin sıhhat durumu ile ilgili olarak yine çok az da olsa zayıf ve kaynağı tartışmalı rivayetlere rastlanmıştır. "Küçük cihattan büyük cihada döndük" [306] "Bana eşyanın hakikatini göster, "Abdest, mü'minin silahıdır", "Bir zimmiye eziyet eden", "Ben kalbi kırılmış olanlar ile beraberim" gibi haberler bu cümleden sayılabilir. Diğer yandan Hz. Peygamber'in istikbale dair haber verdiği bazı rivayetlere bu makalelerde değinilmiştir. Buna göre Allah Resûlü (sav) çoğu manevi tevâtüre ulaşan bu bilgileri ümmetine bildirmiştir. Bu cümleden olmak üzere: "Bedir savaşından önce hangi müşrik liderin nerede öleceğini yerlerini göstererek bildirmesi" [307], "Uhud'dan önce gördüğü rüya ile Hz. Hamza'nın şehit olacağını bildirmesi"[308], "Hz. Fatıma'nın kendisinden kısa bir süre sonra vefat edeceğini söylemesi" [309], "Hz. Muaz'a bir daha kendisini göremeyeceğini bildirmesi" [310], "Hz. Ali'ye suikastla şehit olacağını bildirmesi" [311], "Hz. Ebû Zerr'e nasıl öleceğini söylemesi" [312], "Hz. Hüseyin'in şehit olacağını haber vermesi" [313], "Hz. Osman'a hem halife olacağını ve hem de şehit

[306] Sabah Gazetesi, 8 Ocak 2016, Nihat Hatipoğlu, Medine Ruhu Lazım. Haber hakkında Beyhakî zayıftır demiştir. Bak. Beyhakî, **Zühd**, c. II, s. 165; Irâkî, a.g.e., c. II, s. 709, H. No: 2584. Suyûtî, Ali el-Kârî ve Aclûnî, İbn Hacer'in Tesdîdü'l-Kavs'ından nakille haberin dillerde meşhûr olduğunu söylemektedir. Suyûtî, **ed-Dürer**, s. 125, H. No: 245; Ali el-Kârî, el-Esrâr, s. 206; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 424, H. No: 1362

[307] Müslim, Cennet 76, H. No: 2873; Ebu Ya'la, **Müsned**, c. I, s. 129; H. No: 140; Tayâlisî, **Müsned**, c. I, s. 9; H. No: 40; İbn Hanbel, c. I, s. 26.

[308] Vakidî, **Meğâzî**, c. I, s. 213-4; Abdurrezzâk, **el-Musannef**, c. V, s. 363-5; İbn Hişâm, **Tarih**, c. II, s. 63; İbn Sa'd, **Tabakâtü'l-Kübrâ**, c. II, s. 38.45.47.

[309] Buharı, Fezâilu Eshâbi'n-Nebî 12, Menâkıb 25; Müslim, Fezâilu's-Sahâbe 97-99, H. No: 2450; Ebu Dâvûd, Edeb 143-144, H. No: 5217; Tirmizî, Menâkıb 60, H. No: 3872; İbn Mâce, Cenâiz 64, H. No: 1621; İbn Hanbel, c. 6, s. 240.

[310] İbn Hanbeli c. V, s. 235; Taberânî, **Mu'cemu'l-Kebîr**, c. XX, s. 89, H. No: 171; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. 8, s. 41, 11550; Haber sadece Muaz'dan gelmektedir. Haberin râvîlerinden Yezid b. Katayb'ın (ö.111) Muâz'dan hadis semaı yoktur. Bak. Heysemî, **Mecmeu'z-Zevâid**, c. X, s. 30.

[311] Humeydî, **Müsned**, s. 53. Rivayetin eleştirisi için bak. Hatipoğlu, **Mehmed**, **Hz. Peygamber'in Vefatından Emevîlerin Sonuna Kadar- Siyasî-İctimaî Hadiselerle Hadis Münasebetleri**, AÜSBE, Basılmamış Doçentlik Tezi, Ankara, s. 34.

[312] el-Hâkim, **Müstedrek**, c. III, s. 52; ez-Zehebî, haberin mürsel olduğunu söylemektedir. Ayrıca bak. İbn Hişam, **Sire**, c. V, s. 203.

[313] İbn Hanbel, c. III, s. 242; Ebu Ya'la, a.g.e., c. VI, s. 129; Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Kebîr**, c. III, s. 106. Haberin değerlendirmesi için bak. Karahan, Abdullah, "Hz. Hüseyin'in Öldürüleceğini Bildiren Rivayetler Açısından, Hadis Kaynaklarında Kerbela Olayı", **Din Bilimleri Dergisi**, C. III, Sivas, 2010, s. 23-56.

olacağını bildirmesi"[314], "Hz. Ammâr'ı azgın bir grubun öldüreceğini söylemesi" [315], "Hz. Ömer'in şehit edilip ondan sonra fitnelerin önünün açılacağını bildirmesi" [316], gibi örnekler herhangi bir kaynak vermeden sıralanmıştır.

Listenin gayet uzun olmasının yanı sıra verilen haberler için herhangi bir hadis kaynağına işaret edilmemiştir. İlgili haberler için Manevî tevâtür kavramı kullanılmıştır. Hâlbuki manevi mütevâtir haber, Usûl-i hadiste zaruri olarak kesin bilgi ifade eden ve aralarında ortak bir nokta bulunan değişik hükümlerin, tevâtür şartlarını taşıyan râvîler tarafından nakledilmesi ile ortaya çıkan manaya denir. Bu yüzden de Resûlullah'ın mütevâtir hadislerini inkâr büyük vebaldir.[317]

Said Hatiboğlu'nun da ifade ettiği gibi, "Hz. Peygamber'in vefatından sonra İslam Ümmetin'de vuku bulmuş olan siyasî, fikrî ve içtimâî her türlü hâdise, müsbet veya menfi şekiller altında hadislerle ifade edilmiş durumdadır."[318] Nitekim yukarıdaki bazı haberlerin bu maksatla Hz. Peygamber'e isnad edildiği görülmektedir.

Müştehir haberleri derleyen eserlerde hem sahîh hem zayıf ve hem de mevzû haberlerin yer aldığı görülmektedir. Ele alınan haberlerin büyük oranda sahîh haberlerden oluşmuş olmakla beraber, müştehir haberleri derleyen eserlerde geçme sıklığı ile ilgili aşağıdaki değerlere ulaşılmıştır:

---

[314] "Allah sana (hilâfet denen) bir gömlek giydirecek. Eğer münafıklar onu soymak isterlerse, bana kavuşasıya kadar sakın onu çıkarma" Tirmizî, Menakıb 19, H. No: 3705; İbn Mâce, İman 11, H. No: 112; İbn Hanbel, c. VI, s. 75, 86, 114, 149; İbn Sa'd, **Tabakât**, c. III, s 66. Ayrıca rivayetin eleştirisi için bak. Hatipoğlu, **Siyasî-İctimaî Hadiseler**, s. 29.

[315] Hz. Peygamber'in Ammar b. Yasir için söylediği "Seni öldürecek olanlar bunlar değil, seni "Fie-i Bâğiye" (azgın bir topluluk) öldürecek." Bak. Buhârî, Mesâcid 30; Müslim, Fiten 70, 72; İbn Hanbel, c. II, s. 206; c. III, s. 5, 22; c. IV, s. 197, 199; c. V, s. 214, 306-7. Rivayet hakkında geniş bir değerlendirme için bak. Demir, Mahmut, "Tarihsel Bağlamından Koparılmış Bir Hadis "Onu Azgın Bir Topluluk Öldürecek" Rivayeti Üzerine Bir İnceleme", **Din Bilimleri Akademik Araştırma Der.**, VII (2007), S.3, s. 143-162.

[316] "Bu fitnenin kilididir. Aranızda yaşadığı müddetçe de sizinle fitne arasında sıkı sıkıya kilitli bir kapı mevcuttur. Bak. Taberânî, **Mu'cemu'l-Kebîr**, c. IX, s. 38, H. No: 8321. Heysemî haberin senedinde bilinmeyen kimseler olduğunu söylemektedir. Heysemî, a.g.e., c. IX, s. 73. Ayrıca rivayetin eleştirisi için bak. Hatiboğlu, **Siyasî-İctimaî Hadislerle**, s. 28.

[317] Çakan, **Hadis Usûlü**, s. 92-3.

[318] Hatiboğlu, **Siyasî-İctimaî Hadiseler**, s. IV.

	H. Sayısı	ed-Dürer	Y.o.	el-Mekâsıd	Y.o.	K. Hafâ	Y.o.
Mevlüt Özcan	21	2	%0,9	9	%43	16	%76
Nihat Hatipoğlu	19	2	%1	4	%21	7	%37
Faruk Beşer	49	5	%1	10	%20	30	%61
Toplam	89	9	%1	23	%26	53	%60

Tabloya göre toplam 89 haberin %60'ı Aclûnî'nin Keşfu'l-Hafâ'sında geçmektedir. Bunda Aclûnî'nin eserinde ele aldığı haber sayısının diğerlerine göre daha fazla olmasının etkisi büyüktür. Aynı veri el-Mekâsıd'da %26'ya inerken Suyûtî'nin ed-Dürer'inde ise çok daha düşük bir değere tekabül etmektedir. Bu durum ifade ettiğimiz gibi eserlerin içerdiği haber sayısı ile doğrudan ilintilidir.

Diğer yandan Faruk Beşer bu dönemde 26 yazı yazarken, Mevlüt Özcan ve Nihat Hatipoğlu 38'er yazı kaleme almışlardır. Faruk Beşer'in yazı sayısı düşük olmasına rağmen kullandığı hadis sayısı daha yüksektir. Mevlüt Özcan ve Faruk Beşer'in yazılarındaki müşterek olan müştehir haberlerin sayısının ortalamanın üstünde olduğu görülmektedir. Nihat Hatipoğlu ise hem kullandığı hadis sayısı ile hem de müştehir hadise dair ederlerdeki haberlerle müşterek haber sayısı bakımından daha düşük bir ortalamaya sahiptir.

Sonuç olarak mevcut gazetelerde ele aldığımız haberlerin yarıdan fazlasının müştehir haberleri toplayan eserlerde geçtiği, sahîh haberlerle beraber zayıf ve kaynağı tartışmalı haberlerin de bu yazılarda bulunduğu görülmektedir. Hadis diye bilinen ama sıhhati tartışmalı bu haberlerin halka hitap eden yayın organlarında yer alması hadislerin sıhhatini tespit etmekten yoksun okuyucu kitlesi açısından bir risk teşkil

etmektedir. Özellikle bu durumun önlenmesi için gazetelerde sahasında uzman kişilerden oluşan akademik kurulların istihdam edilmesi sorunun çözümüne katkı sağlayacağı kanaatini taşımaktayız.

4. İNTERNET SİTELERİNDE

Günümüz iletişim araçlarından internet, artık gündelik hayatın ayrılmaz parçası haline gelmiştir. İletişimde mesafe ve zaman kavramını yok eden sosyal medya ağları, milyonlarca katılımcının aynı anda bir şeyleri paylaşması, meraklılarının, hayranlarının sık sık ziyaretler gerçekleştirmesi ve kullanıcı oranlarının devamlı artması ile hayatın bütün yönlerini sarmış durumdadır. Her türlü paylaşımın gerçekleştiği bu sosyal ağlar üzerinde; değişik kurum, kuruluş, grup ve bireyler kendi düşünce, inanç, görüş ve yaşantılarını özgürce paylaşabilmektedirler. Bu paylaşımlar arasında dini içerikli metinlerin özellikle müştehir hadislere kaynaklık eden hadislerin veya hadis diye bilinen sözlerin de bol miktarda dolaştığı görülmektedir. Hatta bu türden haberler için arama motorlarına yazılan birkaç kelimden sonra doğrudan bu sitelerin karşımıza çıkması, mevcut sitelerin ne kadar çok ziyaret edildiğini de göstermektedir.[319]

[319] Web sitelerinde, çoğu müştehir hadislere dair belli başlı eserlerde geçen ve haklarında zayıf veya mevzû hükmü verilmiş olan rivayetlerin dolaşmış olduğu dikkatimizi çekmiştir. Bunun yanında bazı sitelere uydurma olan haberlerin savunulduğu, hakkında verilen mevzû hükmünün isabetsiz olduğu ifade edilmektedir. Bu sitelerde yer alan haberlerden "Eğer sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım" rivayeti hakkında "Hâlbuki sahîh olduğu Deylemî ve diğer hadis âlimlerince bildirilmektedir ", "İlim Çin'de de olsa alınız" haberi hakkında "Hâlbuki İmâm-ı Münâvî, Beyhakî, İmâm-ı Rabbani ve Kenzu'l-Ummâl sahibi sahîh olduğunu bildiriyor" denilmektedir. Sitede "Dünya, ahiretin tarlasıdır" haberi için "Peygamber efendimizin mübarek ana babalarına kâfir demekten çekinmeyen Aliyyü'l-Kârî, Zeydî bir mezhepsiz olan Şevkânî, sahîh hadislere uydurma demekle tanınan Sehâvî, Aclûnî ve es-Sağânî şahit olarak gösterilmektedir. Hâlbuki İmâm-ı Münâvî, İmâm-ı Deylemî, el-Hâkim-i Nîsâburî, İmâm-ı Gazâlî gibi büyük âlimler sahîh olduğunu söylemişlerdir "yorumu yapılmıştır. Aynı sitede İmâm Gazâlî, Deylemî ve Mola Câmi gibi Ehl-i Sünnet âlimlerinin kitaplarında asla uydurma hadis olmadığı iddia edilmektedir. Buna dair bak. www.bizimsahife.org/ekitap/Mehmet_Ali_Demirbas /Pdf/07-Uydurma_Hadis_Olur_mu.pdf. 08.09.2016. Yine bazı sitelerde yer alan hadis usulünün temel ıstılâhlarından olan mevzû hadisin tanımı, şartları, sened ve metin tenkidi gibi yöntemlere dair eleştiri ve yorumlar için bak. http://www.dinimizislam.com/detay.asp?Aid=776.

Günümüzde internet kullanımının en yaygın olduğu bir diğer araç ise akıllı cep telefonlarıdır. Özellikle cep telefonları için geliştirilmiş olan bazı programlar sayesinde sosyal medya ağlarında sörf yapan kullanıcılar, sesli ve görüntülü birçok içeriği birbirleri ile anlık paylaşabilmektedirler. Günümüzde bu paylaşım siteleri arasında "facebook", "twitter" ve "instagram" gibi adresler en tanınmış olanlardır. Bu bölümde özellikle akıllı cep telefonu kullanıcılarının rağbet gösterdiği bu tür sitelerinden "instagram" üzerinden yapılan paylaşımlara yer vermeyi düşünmekteyiz. İlgili paylaşım sitesinde Hz. Peygamber'e isnad edilen haberlerin de paylaşıldığı bu maksatla bazı özel sayfalar teşekkül ettirildiği görülmektedir.[320] Bu sayfalar arasında 380.000 takipçisi ile şu ana kadar toplam 3115 gönderisi olan ve her gönderimin binlerce beğeni aldığı "https://www.instagram.com/hz.muhammed_s_a_v/" isimli sayfa dikkatimizi çekmiştir. İlgili sayfada Hz. Peygamber'in hadisleri başta olmak üzere diğer peygamberlerin, sahâbenin sözleri ile sevilen birçok ünlünün beyanları, dua ve temenni dilekleri site kullanıcılar tarafından paylaşılmaktadır.

Araştırmamıza esas olmak üzere 2016 yılı Mart -Ağustos arası altı aylık dönemde ilgili sayfada paylaşılan haberlere yer verilmiştir. Buna göre altı aylık dönemde paylaşılan içeriklerle ilgili oluşan tabloyu şu şekilde gösterebiliriz:

[320] Hadislerin paylaşıldığı bu siteler arasında https://www.instagram.com/birhadis/ adlı sitenin 420.000 takipçisi bulunmaktadır. https://www.instagram.com/birayethadis/ adlı sitenin 56.400 takipçisi bulunmaktadır. https://www.instagram.com/hz.peygambers.a.v/ adlı sitede 400 takipçisi bulunmaktadır. https://www.instagram.com/explore/tags/hadis/ adlı sitede 298.564 gönderisi bulunmaktadır. https://www.instagram.com/explore/tags/sünnet/ adlı sitede 344.302 gönderisi bulunmaktadır. 08.09.2016

Aylar	Paylaşılan (Tekrarlı)	Hz. Peygamber	y.o.	Peygamberler	y.o.	Sahâbe sözleri	y.o.	Dua temenni	y.o.
Mart	258	35		-		9		214	
Nisan	268	32		1		6		229	
Mayıs	234	41		1		6		186	
Haziran	209	36		1		5		167	
Temmuz	147	25		2		8		112	
Ağustos	158	21		-		3		133	
Toplam	1274	190		5		37		1042	

Tabloda görüldüğü gibi tekrarlarla beraber toplam 190 haber Hz. Peygamber'e isnad edilerek paylaşılmıştır. Bu haberlerin tamamını araştırmamızda vermemiz mümkün olmadığı için seçilen rivayetlerden sadece hadis olmadığı halde hadis diye bilinen sözler ve mevzû haberleri tezin sonunda ekler kısmında verilmiştir. Böylece internet ortamında paylaşılan ve bu şekilde müştehir olan haberlere/sözlere bir nebze de olsun değinilmiştir. Diğer yandan araştırmamızda ilgili 190 haberden tekrarlar çıkarıldıktan sonra kalan 150 haberin geçtiği aslî ve tâlî kaynaklar, sıhhat durumları, derleme türü eserlerdeki oranı ve bunlardan müştehir haberlere dair eserlerde geçenlerin sayısı ile ilgili birtakım veriler tablolar eşliğinde gösterilmiştir. Bu şekilde web'de yer alan haberler ile müştehir haberler arasında bir ilinti var olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu haberlerin aslî ve tâlî hadis kaynaklardaki oranını şu şekilde gösterilebilir:

İnstagram	Hadisler (Tekrarsız)	Kütüb-i Sitte	Y.o.	Kütüb-i Tis'a	y.o.	Diğer	y.o.	Kaynağı yok	y.o.
Mart-Ağustos	150	62	41,3	13	8.6	41	27.3	34	22.6

Tabloda da görüldüğü gibi haberlerin neredeyse yarısı Kütübü't-Tis'a'da geçmektedir. Bu araştırmanın verileri açısından dikkate değerdir. "Diğer" başlığı altında gösterilen bölümde muahhar dönem hadis eserler ile tefsir, tarih gibi diğer disiplinlerdeki çalışmalarda geçen haberler rakamsal olarak ifade edilmiştir. Bu bölümdeki oran hiç de az değildir. Gerek diğer başlığı altındaki haberlerin gerekse hadis diye dolaşan ve kaynağını tespit edemediğimiz haberlerin yaklaşık %50 oranına ulaşmış olması kullanıcıların hadis birikiminin Kütüb-i Tis'a dışı kaynaklardan beslendiğini ortaya koymaktadır.

Çalışmada ele alınan haberlerin sıhhat durumuna dair bir incelme de yapılmıştır. Buna dair veriler aşağıda sunulmuştur:

Aylar	Hadisler (Tekrarsız)	Sahîh	y.o.	Zayıf	y.o.	Mevzû	y.o.	Kay. Yok	y.o.
Mart-Ağustos	150	63	42	40	26.6	13	8.6	34	22.6

Paylaşılan haberlerin sadece %42'si sahîh diyebileceğimiz türdendir. Zayıf olan %27 oranındaki haberlerin daha çok amellerin faziletine dair olduğu görülmektedir.[321] Fakat ciddi sıhhat problemleri olan rivayetler ile kaynağı

[321] Bu konuda örnek olması açısından şu haberler zikredilebilir: 1- "Namazda kiminle konuştuğunuzu görseydiniz, bilseydiniz namazdan hiç ayrılmazdınız." Haber Hasan el-Basrî'den mürsel olarak kaynaklarda yer bulmaktadır. Bak. Abdurrazzâk, el-Musannef, c. I, s. 49, H. No: 150; haberin metni للمصلي ثلاث خصال: يتناثر البر من عنان السماء إلى مفرق رأسه و تحف به الملائكة من لدن قدميه إلى عنان السماء و يناديه مناد: " "لو يعلم المصلي من يناجي ما انفتل şeklindedir. Elbânî, silsilesinde "zayıf" hükmünü verir. Bak. Elbânî, a.g.e.,

bulunamayan ve kelâm-ı kibâr nev'inden olan haberlerin oranı %31'e tekabül etmektedir. Bu durum internette dolaşan rivayetlerin ve bu ara kullanıcıların hadis anlayışları ve hadis kabulündeki hassasiyetleri açısından kaygı veren bir durumdur. Aslında mevzû olan bazı haberlerin yine aynı sitede binlerce kişiye ulaşması ve yüzlerce beğeni alması da dikkate değerdir. Sözgelimi kaynaklarda mevzû hükmü verilen "Yemeğe tuz ile başlayıp tuz ile bitirenin vücudundan Allah Teâlâ 70 hastalığı giderir"[322] haberi 19.800 kullanıcı tarafından paylaşılmıştır. Yine "Vatanı sevmek imandandır"[323] rivayeti 20.000 kişi tarafından paylaşılmış ve bu yüzlerce beğeni almıştır. Bu listeye 15.000 kişinin paylaştığı "Yemekten önce karpuz yemek, mide ağrısını, şişkinliği giderir. Karpuz suyu yemek öncesi midenizi yıkar ve bütün mikropları temizler"[324], 14.000 kişinin paylaştığı "Utanmak güzeldir ama kadınlarda olursa daha güzeldir"[325], 10.000 kişinin paylaştığı "Olmasaydın olmazdık"[326] şeklindeki uydurma haberler ilave edilebilir.

---

c. IX, s. 335, H. No: 4333. 2- Peygamberimiz (sav) yere düşmüş ekmek parçasın görünce onu aldı ve Ey Aişe nimetin kıymetini bil. Çünkü şu ekmek bir toplumdan nefret edip kaçtı mı bir daha ona dönmez. "İbn Mâce, Et'ıme 52, H. No: 3353. Elbânî hadise zayıf hükmünü verir. Bak. Elbânî, **İrvaü'l-Ğalîl**, Mektebetü'l-İslami, Beyrut, 1985, c. VII, s. 20.H. No: 1960. 3- Eğer Allah bir kulu severse dua edişini dinlemek için onu bir sıkıntıyla sınar. Bak. Beyhakî, Şuab, c. VII, s. 145, H. No: 9788; Deylemî, a.g.e., c. I, s. 125. Elbânî, **Silsile**, c. V, s. 227, H. No: 2202.

[322] Haberin metni "إذا أكلت فابدأ بالملح واختم بالملح فان بالملح شفاء من سبعين داء" şeklindedir. Bak. el-Heysemî, Nureddin, el-Haris, İbn Ebi Usame, **Buğyetü'l-Bâhis an Zevâidi Müsnedü'l-Hâris**, tah. Hüseyin Ahmed Salih el-Bakirî, Merkezü Hidmeti's-Sünne, Medine, 1992, c. I, s. 526, H. No: 469; Beyhakî, **Şuabu'l-Îmân**, c. V, s. 103, H. No: 59102; Deylemî, a.g.e, c. III, s. 33, H. No: 4074. Bak. İbnu'l-Cevzî, el-Mevzûat, c. II, s. 289; el- İbn Kayyim, **el-Menâr**, s. 55; Ali el-Karî, **el-Esrâr**, s. 430; İbn Arrâk, a.g.e., c. II, s. 298. Ayrıca bak. Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 458; c. II, s. 413.

[323] Haberin metni "حب الوطن من الايمان" şeklindedir. Münekkitler mevzû olduğunu ifade etmişlerdir. Sehâvî, **Mekâsıd**, s. 214, H. No: 385; Suyûtî, **ed-Dürer**, s. 108, H. No: 190; Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 347, H. No: 1103.

[324] Haberin metni "البطيخ قبل الطعام يغسل البطن غسلاً ويذهب بالداء أصلاً" şeklindedir. İbn 'Asâkir "Şazdır, sahîh değildir" değerlendirmesini yapar. Bak. İbn 'Asâkir, a.g.e., c. VI, s. 202. Ayrıca bak. Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 286, H. No: 910.

[325] Haberin metni "الحياء حسن ولكن فى النساء أحسن" şeklindedir. Deylemî, **Firdevs**, c. II, s. 329, H. No: 3492; c. III, s. 92, H. No: 4258. Elbânî mevzû olduğu kanaatindedir. Bak. Elbânî, **Silsile**, c. VIII, s. 438, H. No: 3936.

[326] es-Sağânî, a.g.e., s. 52; Ali el-Karî, hadisi mevzu hadisler arasında değerlendirmektedir. Kârî, a.g.e., s. 295, H. No:385. Aclûnî, ise hadis olmasa da manası sahîh demektedir. Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 164, H. No: 2123

Bu cümleden olmak üzere ilgili sitede kaynağını herhangi bir hadis kitabında bulamadığımız paylaşımlar da bulunmaktadır. Aşağıda hem bu sözlere hem de paylaşımda bulunulan kişi sayısına ait veriler yer almaktadır.

1. "Haksız yere kırdığın insanın gönül sadakasını iki dünyada da ödeyemezsin."[327] (14,500 paylaşım)

2. "Namazını ihmal eden derdine, sıkıntısına sebep aramasın."[328] (23.700 kişi)

3. "Ahlakı güzel olan insan, her yaşta güzeldir." (16,200 kişi)

4. Hani melekler sormuştu Rabbimize "Senin en sevdiğin kulun o iken neden onu bu kadar ıstırapla imtihan ediyorsun?" Hem yetim hem öksüz hem kimsesiz ne buyurmuştu Rabbimiz; "Kimseye güvenmesin, hep benden istesin bana sığınsın" diye. (15.000 kişi)

5. Canı yanan sabretsin. Canı yakan da yanacağı günü beklesin. (13.300 kişi) (19.700 kişi)

6. Eğer cehennemi iğne deliği kadar yerden görseydiniz; başınızı secdeden kaldırmazdınız. (19.200 kişi)

7. Hak etmediğin bir muamele gördüğünde unutma; o kişi senin değerini anlamadan ölmez. Çünkü el-Hakem'dir Allah. (12.400 kişi)

8. Bir çocuğa, "Git namazını kıl yoksa cehenneme gidersin!" demeyin, "Gel birlikte namaz kılalım, hep beraber cennete gidelim" deyin. (13.200 kişi)

---

[327] Haber bazı web sitelerinde Mevlana'ya ait bir söz olarak dolaşmaktadır. Bak. http:// www.bilgiyayim.com/OZLUSOZLER/mevlana_os.html; https://deryakihic.wordpress.com/2013/05/10/mevlanadan-inciler/ (21.08.2016)

[328] Web sitelerinde Nureddin Yıldız'a ait bir söz olarak dolaşmaktadır. Bak. http://www.derinsayfa.com/2014/04/ihmal-eden-derdine-sebep-aramasn-bir.html; https://www.facebook.com/NureddinYildiz/posts/10151814292057151; http://www.kitapsozler.com/nureddin-yildiz-sozleri/ (21.08.2016)

9. Sizin davranışlarınıza bakıp da Müslümanlığa özenenler yoksa imanınızı gözden geçirin. (9.202 kişi)

10. En zor ibadet gönül kazanmaktır. (8.999 kişi)

11. Cuma günü en az on mü'min kardeşine "hayırlı cumalar" demek size cennet kapısını aralayacaktır. (8.357 kişi)

12. Gece uyumadan önce annesini hatırlayan ve hüzünlenip gözyaşı döken o güzel peygambere selam olsun. (24.700 kişi)

13. Yemek yapmak, çocuğa bakmak ev temizlemek kadınların görevi değil, size ikramıdır. (16.000 kişi)

14. Hz. Fatıma'yı omzuna alıp Mekke sokaklarında dolaşması. (24.100 kişi)

Bu paylaşımlarda dikkatimizi çeken yön maalesef Allah Resûlü'nün (sav) isminin geçmesinden dolayı bu türden sözlerin kullanıcılar tarafından herhangi bir sorgulanmaya gerek duyulmadan kabul edilmesidir. Hatta ilk bakışta bile hadis olması mümkün görülmeyen bu sözlerin kullanıcılar tarafından çok miktarda beğeni alması ilgili site kullanıcılarının Hz. Peygamber ve hadis algısı açısından düşündürücüdür. Bu durum paylaşımda bulunan ve bunu beğenen site kullanıcılarının hadis bilgisinin yeterli seviyede olmadığı ve hadis diye ifade edilen her sözü kabule yatkın oldukları şeklinde yorumlanabilir.

Hz. Peygamber'e isnad edilen söz konusu 150 paylaşımdan az önce ele aldığımız ve hadis olması mümkün olmayan bu 14 sözü çıkarttığımızda kalan 136 haber müştehir hadisleri toplayan ve bunlara kaynaklık eden çalışmalar açısından da ele alınmıştır. Buna göre müştehir hadis sahasındaki çalışmalara kaynaklık eden eserlere dair aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

Aylar	Haberler (tekrarsız ve kaynaksızlar hariç)	Kuzâî (Şihâb)	Y.o.	Deylemî (Firdevs)	y.o.	İmam Gazâlî (İhya)	y.o.	Suyûtî (C. Sağîr/C. Kebîr)	y.o.
Mart-Ağustos	136	6	4.4	60	44.1	41	30	93	68.3

Müştehir hadislere en fazla kaynaklık eden eserlerden Deylemî'nin Firdevs'i ile İmam Gazâlî'nin İhya'sı ele aldığımız haberlerin çokça yer aldığı kaynaklar arasında sayılabilir. Derleme türü eserlerden Suyûtî'nin el-Câmiu's-Sağîr'i ise büyük oranda haberlerin geçtiği eser olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu bölümün sonunda ilgili çalışmadaki haberler ile müştehir hadisleri derleyen eserlerdeki müşterek olan haberlerin oranlarını ise şu şekilde gösterebiliriz:

Aylar	Hadisler (Tekrarsız)	Zerkeşî (Tezkira)	y.o.	Suyûtî (Dürer)	y.o.	Sehâvî (el-Mekâsıd)	y. o.	Aclûnî (K. Hafa)	y.o.
Mart-Ağustos	136	5	3	12	9	29	21	60	44

Tabloda bu eserlerde ele alınan hadis sayıları ile orantılı olarak müştehir haberlerin oranlarında bir artış görülmektedir. İncelediğimiz haberler ile Sehâvî'nin el-Mekâsıd'ı arasındaki müşterek haberlerin oranı %21 iken, Aclûnî'nin Keşf'i ile müşterek olan haberlerin oranı ise %44'dür. Bu durumda özellikle sosyal medyada paylaşılan haberlerden bir kısmı müştehir hadisleri ele alan eserlerde de yer almaktadır.

Sonuçta bu bölümde elde ettiğimiz verileri şöyle sıralayabiliriz:

1- Haberlerden %50'si Kütüb-i Tis'a'da yer almaktadır. Bir yönü ile bu oran incelene haberlerin yarısına tekabül etse de ele alınan haberlerin diğer yarısında maalesef ikincil derecedeki hadis kaynakları ile hadis ilmi dışındaki eserlerden oluşması düşündürücüdür. Hatta kaynağını tespit edemediğimiz %23'lük orandaki haberlerin varlığı kullanıcıların hadis diye paylaştıkları şeyler üzerinde çok da hassas davranmadıklarını göstermektedir.

2- Ele alınan haberlerin %58'lik bir oranı zayıf ve mevzû haberler ile Hz. Peygamber'e ait olmadığı halde ona nispet edilmiş sözlerden oluşmaktadır. Bu rakam araştırmanın sonuçları açısından dikkat çekicidir. Aslında internet gibi kontrolü zor ve denetlenmesi güç bir alanda kullanıcıların arasında aslı hadis olmayan söz ve haberlerin hızla yayılma riskinin bulunduğu ihtimali ile karşı karşıya bulunmaktayız. Bundan dolayı hadis ilmi sahasında emek veren her kademedeki sorumluluk sahibi kişinin çağın cazibe merkezi haline gelen internet üzerinde uydurma hadislerin yayılmasını önlemek üzere yoğun bir faaliyet içerisinde bulunmaları gerekmektedir.

3- Mevcut haberlerin üçte ikisi müştehir hadisler için kaynak konumundaki derleme eserlerden Suyûtî'nin el-Câmiu's-Sağîr'inde yer almaktadır. Bu durum paylaşılan haberlerin beslendiği kaynaklar arasında büyük oranda derleme türü eserlerin olduğunu göstermektedir.

4- Ele alınan haberlerin nerede ise yarısı halk arasında dolaşan haberleri toplayan Keşfu'l-Hafâ'da yer alması araştırmanın diğer önemli bir sonucudur. Eser yakın tarihte yazılmış olmasına rağmen günümüzde bile halkın arasında dolaşan haberler için kaynak durumundadır. Bununla beraber çağın yeni araçlarından olan bilgisayar ve akıllı telefonlar için paylaşılan hadislerin kaynağı ve sıhhatini ortaya koyan programlar

geliştirilmelidir.[329] Akademik çevreler ve Devletin resmi kurumlarından olan Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından günümüzün vaz geçilmez iletişim araçlarından olan internet ve sosyal medya üzerinden sahîh hadislerin paylaşılabildiği siteler tesis edilmesine yönelik çalışmaların yaygınlaştırılması bu konudaki yetkisiz kişilerin müdahalelerini de azaltacaktır.

C. KÜLTÜRÜMÜZDE MÜŞTEHİR HADİSİN DEĞERİ VE MUHTEVA TAHLİLİ

Halkımızın bilgi inanç, sanat, ahlak, adet ve davranışları gibi kültürel dokusunu şekillendiren müştehir hadisler ve bunlara kaynaklık yapan malzeme incelenmiştir. Birinci bölümde halkımızın kültürüne etki eden hadisler içerisinde ele alınan kırk hadis çalışmalarında %65 gibi yüksek oranda müştehir hadis sahasında geçen eserler ile ortak olduğu görülmüştür. Kürsülerden ve minberlerden icra edilen vaaz büyük oranda el-kütübü's-sitte hadislerinin yer aldığı, hutbelerde ise %50 oranında müştehir haberlere ait eserlerdeki rivayetler ile müşterek olduğu tespit edilmiştir. İnşa edilen mimari eserleri süsleyen hat ve levhalarda bu oran yine %50'nin biraz üzerindedir. Buna göre kültürümüz içeresinde kullanılan haberlerin yarısı müştehir haberleri derleyen eserlerde yer almaktadır.

Bunun yanında bazı dergilerde kullanılan hadislerin kendi görüşlerine dayanak malzemesi olarak kullanıldığı, müntesibi bulundukları gruplarını desteklemek, bağlılık düzeyini artırmak vb. gayelerle uydurma haberlere tevessül edildiği, bir aslı bulunan haberlerinde de maalesef bağlam bütünlüğünden kopartılarak yorumlandığı görülmektedir. Bunun en büyük sebebi dinin ikinci kaynağı olan hadisler kaynak gösterilirken gerekli hassasiyetin gösterilmemesi, uydurma haberleri nakletmenin

[329] Bazı Arapça internet sitelerinde bu tür programlar bulunmaktadır. bak. http://hadith.com

büyük bir vebal olduğunun göz ardı edilmesidir. Bu tür uydurma rivayetlere ve indî yorumlara karşı, geçmişte olduğu gibi günümüzde de gerekli ikazları yapmak, ilgili haberlerin gerçek durumlarını beyan etmek ve halk arasında yayılmasını engellemek üzere nitelikli çalışmaların yapılması gerekmektedir.

Şiirlerde ele aldığımız rivayetlerin %70 oranında müştehir haberlerde yer aldığı görülmüştür. Yine gazetelerde bu oran %60 civarındadır. Sosyal medya araçlarının (Facebook, Twitter, Instagram) hayatımıza girmesi ile beraber bu ağlar üzerinde hadislerin de sıklıkla dolaştığı görülmektedir. Paylaşım sitelerinde haberin kaynağı gösterilmeden, rivayet edenini belirtmeden, sahîh olup olmadığı ifade edilmeden hadislerin kullanılması alında büyük problemlere kapı aralamaktadır.[330] Bundan dolayı mesafelerin hiçe sayılarak iletişimin imkânlarının arttığı, bilgiye ulaşmanın kolay ve hızlı bir şekilde gerçekleştiği internet çağında her kesim gibi akademik çevrelerin ve ilgili kurumların çağın gerisinde kalmaması gerekmektedir. Bu maksatla halk arasında dolaşan ve mahiyeti üzerinde polemik yapılan haberlerin tespit edilmesi, bunların gerçek durmalarını beyan edilmesi için çalışmalar yapılması önem arz etmektedir. Diğer yandan web siteleri yolu ile hadis okumaları, hadis tarihi, hadis ilminin temel kavramları, hadise dair eserlerin tanıtımı gibi konularda eğitim faaliyetleri başlatılmalıdır. Siteler arasında kurulacak linklerle disiplinler arası bir bağın da tesisi sanırız çağın insanına yapılacak en büyük hizmet olacaktır.

Eldeki verilerden hareketle kültürümüzde ve popüler kültürde her iki haberden nerede ise yarıdan fazlasının müştehir hadislerden oluştuğu görülmektedir. Sıhhat durumu açısından bu haberlerin bir kısmının zayıf ve mevzû rivayetlerden oluşmaktadır. Müştehir hadislere dair eserlerde geçmeyen rivayetlerde daha ziyade bölgesel ve kültürel farklılıkların olduğunu düşünmekteyiz. Özellikle bizim

[330]el-Hâkim, Ma'rifet, s. 112. https://tr-tr.facebook.com/İmâmi.azam.ebu.hanife/posts/430240343743794; https://tr-tr.facebook.com/celikosgb/posts/1036922629668800. Tarih: 11.10.2016.

bölgemizde ve kendi kültürümüzde yer alan ve toplum tarafından çokça bilinen haberlerin gerek durumlarını beyan etmek üzere müstakil müştehir hadise dair eserler yazılması toplumun doğru ve sağlıklı bilgiyle buluşması için bir fırsat olacaktır.[331]

Bunun yanında gelişen teknoloji ile birlikte bilgiye kolay ulaşma ve insanlar arası iletişimin hız kazanması bölgeler ve kültürler arası etkileşimi de hızlandırmıştır. Bu durumun dinin ikinci kaynağı konumundaki hadisler üzerinde de etkisinin olacağı kaçınılmazıdır. Özellikle zayıf ve mevzû haberlerin birçok sitede ve kontrolsüzce dolaştığı, toplum tarafından sevilen ve kendilerine itimat edilen kanaat önderlerinin sıkça ekranlarda ve sosyal medyada kaynağını ifade etmeden birçok hadis naklettikleri görülmektedir. Bu durum hadis konusunda zaten yeteri kadar ihtisası olmayan geniş halk kitlelerinin, zayıf ve uydurma rivayetler yolu ile dini yanlış anlama ve algılamasına yol açmaktadır. Bir teklif olarak geçmişte rivayet edilen hadislerin durumunu tespit için konulan usûl ve esasların bir benzerinin günümüzde değişik medya araçlarında ve web ortamında dolaşan haberler için de geliştirilmesi önem arz etmektedir.

[331] Din görevlileri arsında bilinen hadislere dair yapılan bir çalışma için bak. Bilen, Mehmet, **T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı`na Bağlı Camilerde Görev Yapan İmamların Hadis Bilgilerinin Mahiyeti Üzerine Tecrübi Bir Araştırma (Ankara, Şırnak Örneklemi)**, Dan. Hayri Kırbaşoğlu, AÜSBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1996.

SONUÇ

Kur'an-ı Kerim'den sonra İslam dininin temel kaynaklarının ikincisi sünnettir. 15 asırlık geçmişi ile hadis ve sünnet her dönemde halkın inanç, ahlak, yaşayış, zihniyet, davranış normları, sanat, estetik ve mimarî anlayışlarının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Diğer yandan gerek Hz. Peygamber-sahâbe iletişiminde gerekse Hz. Peygamber'den sonra tarihin herhangi bir döneminde Allah Resûlü'ne (sav) nispet edilen hadislere muhatap olan sonraki nesiller arasında her bilgi ve haber, toplumun her ferdine aynı anda ulaşabilmiş ve herkes tarafından aynı şekilde anlaşılmış değildi. Müslüman toplumlar arasında var olan siyasî, sosyal, ekonomik, kültürel ve bölgesel farklılıklardan dolayı hadislerden bir kısmı halkın içerisinde daha hızlı yayılarak şöhret bulurken bir kısmı ise daha az bilinebiliyordu.

Hadis edebiyâtının teşekkül süreci Hz. Peygamber-sahâbe iletişimi ile başlamış, hadislerin toplanmasına dair verilen karar ve tedvin faaliyetlerinden sonra ise hadis ilmi bir kurumsallaşma sürecine girmiştir. Hadislerin tedvin faaliyetlerinde elbette toplumda yaşanan fikrî, siyasî, sosyal ve ekonomik gelişmeler ile dönüşüm süreçleri gibi sosyal hadiselerin önemli bir etkisi olmuştur. Hadis tarihine ilişkin bu süreçler toplum içerisinde cereyan eden sosyal hadiselerden bağımsız düşünülmemelidir. Hadislerin iki kapak arasında toplanması şeklinde ifade edilen tedvin faaliyetleri sonrasında hadisler; fıkıh, akaid, ahlak, zühd vb. farklı konularda tasnif edilmiştir. Muhaddisler, bir yandan sahîh hadisleri bir araya getiren eserler kaleme alırken diğer yandan da fikrî ve siyasî sebepler ile parçalanmış olan ümmetin birleştirilmesi, ferdin ve toplumun ihya ve imarı için yine bu dönemde halka yönelik eserler kaleme almışlardır. Hadis edebiyâtında ferdin ve toplumun ıslahı için yazılmış

olan Abdullah İbnu'l-Mübârek'in (ö.181/797) *ez-Zühd'ü*, Ansiklopedik bir yazar olan el-Câhız'ın (ö.255/869) *el-Beyân ve't-Tebyîn'i* ile muhadara ve mücâlese usûlü ile yazılan el-Hayevân'ı, İbn Kuteybe'nin (ö.276/889) *Uyûnu'l-Ahbâr'ı,* İbn Ebi'd-Dünya'nın (ö.281/894) küçük risaleler tarzında hazırladığı kitapları büyük oranda halkın rağbet gösterdiği önemli kültür hazineleri arasında sayılabilir.

Ayrıca diğer din ve kültürler ile temas, siyasî veya fikri görüş ayrılıkların çoğalması gibi İslam dünyasında yaşanan yeni gelişmeler, halk arasında mahiyeti bilinmeyen ve daha önce duyulmayan bazı garip haberlerin dolaşmasına sebep olmuştur. Zamanla garip haberler ile meşhûr haberlerin birbirleriyle karışma tehlikesi ve sünnet konusunda yeterli bilgisi olmayan insanlar arasında bu tür haberlerin rağbet görmesi muhaddisleri harekete geçirmiştir. Bu yönü ile h. II. asırdan itibaren görülmeye başlayan ehl-i hadis, sünnet malzemesini muhafaza etmek, uydurma rivayetlerin dine girmesini engellemek ve râvîlerin durumlarını tetkik etmek üzere yoğun bir gayret göstermişlerdir. Özellikle halk arasında dolaşan ve aslı olmayan haberlere karşı ilk uyarıların yine ehl-i hadis tarafından yapıldığı görülmektedir. Başta Ebû'l-Âliyye (ö.90) olmak üzere, Abdullah İbnu'l-Mübârek (ö.181/797), Ali el-Medînî (ö.234/848), Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) ve İbn Kuteybe (ö.276/889) bu konuda isimleri anılmaya değer kişiler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Yine erken dönemlerden itibaren insanlar arasında yayılan ve mahiyeti bilinmeyen hadisler hakkında, hadis âlimlerine sorular sorulmakta, muhaddisler bunların gerçek durumunu ortaya koymak için fetvalar vermektedirler. Muhaddisler bu dönemde sadece uydurma haberler konusunda insanları uyarmakla kalmamışlar aynı zamanda çeşitli sebeplerle uydurulan haberlerin zararlarından sünneti korumak ve meslekten olmayan ilim erbabı başta olmak üzere, diğer insanların istifade etmelerini sağlamak amacı ile sahîh

hadisleri bir araya getiren eserler telif etmişlerdir. İmam Buhârî (ö.256/870) ve İmam Müslim'in (ö.261/875) *Sahîh*'lerinin tasnifinde bu etkenin rol oynadığı görülmektedir.

Hicri V. Asırla birlikte, İslam'ın değişik kültürler ile tanışması ve Müslüman halkların çoğalması sonrasında muhaddisler, kullanımı ve taşıması zor ve halkın da kullanma güçlük çektiği senedli eserleri, halkın rahatça kullanabileceği ve ulaşabileceği bir forma dökmeye başlamışlardır. Hz. Peygamber'in tavsiye, âdâb-ı muaşeret, mev'ıze ve darb-ı mesel türündeki hikmetli sözlerini derleyen Kuzâî'nin (ö.454/1062) *Şihâbu'l-Ahbâr'ı*, Ebû'ş-Şucâ ed-Deylemî'nin (ö.509/1115) *Firdevsü'l-Ahbâr'ı* ve el-Ûşî'nin (ö.579/1183) *Nisâbu'l-Ahbâr'ı* halk için yazılmış olması, ele aldıkları konuların güncel olması, pratik kullanıma sahip olması gibi sebeplerden dolayı müştehir hadis sahasında yazılmış müstakil çalışmaların en önemli kaynaklarından kabul edilmesi mümkündür.

Yine hadislerin naklinde senedlerin atılması ile başlayan derlemecilik döneminde, toplum tarafından sevilen kesimlerin sözlerinin hadisler ile karışma riski artmıştır. Özellikle halk hatiplerinin ve kıssacıların, kıyas ve içtihatlarını bir delile dayandırma gereği hisseden fıkıh ehlinin, felsefî ve kelâmî meselelere izahlar getirmeye çalışan kelamcı ve felsefecilerin, dini duygunun derinden yaşaması için teşviklerini sürdüren zühd ehlinin, medeniyet ve tarihi şekillendiren siyasî liderlerin söz ve beyanları zamanla Resûl-i Ekrem'in (sav) sözleri ile karışmıştır. Daha sonra bu durum hadis tarihinde mevzû hadisler diye bilinen yeni bir edebiyât dalının doğmasına yol açmıştır. Ayrıca halk arasında rağbet gören ve meslekten olmayan ilim ehlinin eserlerinde hadis olduğu ifade edilen haberler yer almıştır. Bu haberlerin senedlerini tespit ve gerçek durumlarını ortaya koymak üzere oluşturulan tahric edebiyâtı da yine ilgili sahada zengin bir tahric edebiyâtının doğmasına yol açmıştır. Muhaddisler

tarafından mevzû olduğu ifade edilen haberler yanında günlük hayatta sıkça kullanılan fakat mahiyeti araştırılmaya muhtaç bazı söz ve uygulamaların yine muhaddislere sorulmaya başlanması fetâvâ türü eserlerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bunun yanında verilen fetvalar sadece sorulan sorular ile sınırlı kalmakta, buna rağmen toplumda bugün dahi mahiyeti tespit edilmeye muhtaç birçok hadis veya hadis diye bilinen sözler dolaşmaktadır. Bu gelişme muhaddisleri yeni bir çalışma alanına sevk etmiştir. Buna göre her meslekten ilim erbabı arasında ve sıradan halkın günlük yaşantısında sıkça kullanılan fakat mahiyeti tam olarak bilinmeyen hadislerin veya hadis diye bilinen sözlerin gerçek durumunu beyan etmek üzere kullanımı kolay el kitaplarına, anahtar niteliğindeki pratik eserlere ihtiyaç duyulmuştur. Böylece hadis tarihinde halk arasında meşhûr olan bu tür hadisleri/sözleri tespit etmek ve değerini ortaya koymak üzere müstakil eserler yazılmıştır.

Zamanla edebiyât haline dönüşecek olan bu oluşum için bir kavramsallaşma süreci başlamış, kavramın içini dolduracak tanım ve sınırların çizilme evresine geçilmiştir. Fakat hadis usûlünde bu tür haberler için seçilen "meşhûr" hadis kavramı bu edebiyâtı tam olarak ifade etmekten uzaktır. Zira meşhûr hadis denilince Usûl-i hadiste her tabakada ikiden fazla râvînin naklettiği sahîh, hasen ve zayıf türleri olan rivayetler anlaşılmaktadır. Usûlcüler halk arasında dolaşan ve mahiyeti tam olarak bilinmeyen bazı hadislerin veya hadis diye dolaşan bazı sözleri meşhûr hadisin bir türü olarak ifade etmişlerdir. Hâlbuki bu haberler veya sözler tanım, kapsam ve içerik olarak usûlcülerin tarif ettiği meşhûr hadisten çok farklıdır. Halkın dilinde meşhûr olan haberler için kaleme alınan eserlerde ve bu kitapların yazılış amacını ifade eden mukaddime kısımlarında ilgili türden rivayetler için "müştehir" kelimesi seçilmiştir.

Bu ise bizi, meşhûr hadis ile müştehir hadisin tarih içindeki anlaşılma biçimlerini araştırmaya sevk etmiştir.

Araştırmamızda ulaştığımız sonuç itibari ile bu çeşit haber ve sözler için daha önce seçilen "meşhûr" ifadesi yerine "müştehir" kavramının kullanılmasının daha doğru olacağı kanaatine vardık. Bu şekilde hem kavram kargaşasının sona ereceği hem de bu sahada yazılacak yeni eserlerin oluşturulmasına hizmet edeceğini düşünmekteyiz.

Araştırmamızda ismini bu şekilde tespit ettiğimiz müştehir haberlerin hadis tarihinde bir edebiyât dalı haline gelmeden önce doğuş, gelişim ve teşekkül dönemlerinden geçtiği savı ile bu sürecin tarihi seyri, bu edebiyâta kaynaklık eden malzemenin mahiyeti, bu sahada yazılmış olan eserlerin muhteva ve değerlendirme kriterleri tahlil edilmiştir. Aynı zamanda bu eserlerin dönemin sosyal, siyasî, askerî, ilmî ve ekonomik gelişmelerinden bağımsız olmadığı, sosyal hadiseler ile bu rivayetlerin irtibatının kurulması mümkün görülmektedir. Zira müellifler eserlerini kaleme alırken yaşadıkları toplumu bir laboratuvar alanı olarak görmüşler, halk arasındaki söylenegelen haberlerin, sözlerin ve uygulamaların gerçek durumunu ifade etmek üzere bu kitapları kaleme aldıklarını eserlerinin önsözünde ifade etmişlerdir.

İbn Teymiyye (ö.728/1328) ile ilk örneğini gördüğümüz ve Zerkeşî (ö.794/1392) başta olmak üzere Sehâvî (ö.902/1496), Suyûtî (ö.911/1505) Gazzî (ö.1061/1651) ve Aclûnî (ö.1162/1651) ile müstakil bir niteliğe kavuşan müştehir hadis edebiyâtına dair eserler, daha çok h. IV. ve beşinci asırda oluşan derleme türü eserlerden beslenen, hadislerin senedlerinin atılması ile meslekten olmayan ilim ehli ile halktan her kesim arasında dolaşan ve kaynağı bilinmeyen sözlerin asıl durumunu ortaya koymak ve aslı hadis olmadığı halde hadis diye bilinen uydurma sözlerden

ümmeti korumak için yazılan daha çok tahric usûlü ile kaleme alınan çalışmalardır. İncelenen haberler sadece Hz. Peygamber'e ait sözler değildir. Topluma yön veren birçok kesimin, dini içerikli mezhep, tarikat gibi oluşumların, dinamiklerini toplumsal olaylardan alan akımların hatta sıradan halkın söylemleri bu edebiyâtın konusu olabilmektedir.

Müştehir hadis edebiyâtı; hadis tarihi içerisinde oluşmuş, daha sonraları müstakil bir edebiyât dalı haline gelmiştir. Müştehir hadisler ne sadece mevzû hadislerle ilgili eserlerin devamı, ne tahric çalışmalarının yeni bir tarzı ne de fetâvâ türü çalışmaların yeni örneği olarak görmek doğrudur. Belki ve en isabetli olanı bu üç tür çalışmanın bir sonucu ve kendi sahasında orijinal müstakil bir edebiyat dalı olarak mütalaa etmektir. Kanaatimizce; Hz. Peygamber'in hadisleri ile toplumda sevilen idareci, edip, hikmet ve zühd ehli kişilerin sözlerinin ayrılması, hadis olmayan uydurma haberlerin tespit edilmesi gibi gerekçeler ile oluşturulan bu edebiyâtın; "müştehir hadis edebiyâtı" şeklinde mütalaa edilmesi isabetli olacaktır.

Bu kapsamda müştehir hadis ile ilgili süreç Hz. Peygamber ve sahâbe dönemi ile başlatılabilmesi mümkün olmakla birlikte ilgili sahada yazılan müstakil eserlerin en erken h. VIII. yüzyılda kaleme alındığı görülmüştür. Zerkeşî'nin *et-Tezkira'sı* müştehir hadis edebiyâtı türünde müstakil olarak kaleme alınan ilk eserdir. Bu türde yazılmış ikinci önemli eser olan Sehâvî'nin *el-Mekâsıdu'l-Hasene'si* ise hem nicelik hem de nitelik bakımından et-Tezkira'yı çok öteye taşımıştır. el-Mekâsıd'dan sonra onun üzerine birçok çalışmalar yapılmıştır. Bunlar içerisinde en dikkat çekeni Aclûnî'nin *Keşfu'l-Hafâ*'sıdır. Zerkeşî'den sonra her asırda bir ya da birkaç müellif ilgili sahada eser kaleme almış hatta her müellif kendi çağdaşı veya selefi olan diğer müelliften etkilenerek, bu eserleri özetlemiş veya bunlara yeni haberler ekleyerek bu

edebiyâtın teşekkülüne katkı sağlamıştır. İlk çalışmalardan sonra yazılan yeni eserlerde bir yandan ele alınan haber sayısı artarken diğer yandan haberlerin kaynaklarına dair veriler çeşitlenmiş ve bunlara yenileri eklenmiştir. Sonucunda ise hacim ve sayı olarak artan malzemenin iki kapak arasına alınarak müştehir hadis edebiyâtına dair müstakil ve gerçekten nev-i şahsına münhasır kitaplar teşekkül etmiştir.

Bu sahada eser yazan müellifler kitaplarını yaşamış oldukları coğrafyada her kesimden halkın dilinde dolaşan ve genelde hadis olduğu zannedilen ancak gayretli bir çalışmayla durumu ortaya konabilecek haberlerin sağlam ve geçerli hükmünü vermek üzere oluşturmuşlardır. Önceleri âle'l-ebvâb esası üzerine tertip edilen çalışmalar daha sonra kullanımı pratik olsun diye hem âle'l-ebvâb hem de alfabetik veya sadece alfabetik tertibe göre tasnif edilmişlerdir. Müellifler, müştehir olduğunu düşündüğü haberler için, rivayet kısa ise tamamını, uzun ise sadece küçük bir kısmını, bazen de muhtevayı hatırlatacak küçük bir bölümü sıra numarası vererek konu başlığı yapmaktadır. Haberlerin değerlendirmesinde ise haberin geçtiği kaynaklara kısaca değinmekte, rivayetin merfû, mevkûf veya maktu olduğu, isnadının sahîh, hasen, zayıf veya mevzû olduğu belirtilmektedirler. Bu açıdan haberler genelde sened itibari ile değerlendirilmiştir.

Değerlendirme kriterleri açısından ilgili eserlerde bazı alimlerce mevzû kabul edilen rivayetlerin savunulduğu, bunların zayıf ve hasen li-gayrihi seviyesine çıkarmaya çalışıldığı yine bazı zayıf rivayetlerin ise hasen ve sahîh li-gayrihi mertebesine yükseltildiği, haberlerin sıhhati hakkında okuyucunun önüne birden fazla seçenek sunulduğu görülmektedir. Müellifler haberleri sadece senedi açısından ele almışlar, metin tenkit yöntemlerinden kabul edilen Kur'an'a, sünnete, sahîh hadislere,

tarihi olaylara, akla, duyu ve tecrübeye, mantık ve dil kurallarına arz yöntemine yeteri kadar başvurmamışlardır. Bu yönü ile ilgili eserlerde metin ve muhteva tenkidinin yeteri kadar kullanılmadığı gözlenmektedir. Hatta bazen haberler kritik edilirken rüya ve keşf gibi yöntemlerin kullanılması haberlerin tahricinde sübjektif değerlendirmeler yapılmasına sebep olmaktadır.

İlgili eserlerde, zayıf ve uydurma haberlerin, isnadı bulunmayan rivayetlerin, insanların kabul veya inanışlarının tespit tayin, tercih ve tashihinde haberler mana yönü ile de ele alınmıştır. İlgili sahadaki eserlerin neredeyse tamamında, bazen "manası sahîhtir" denilerek bazen de bu ibare söylenmeden, konu başlığı yapılan hadislerin/haberlerin/sözlerin mana açısından doğruluğu ispatlanmaya çalışılmaktadır. Bu değerlendirme her ne kadar söze sıhhat açısından bir mertebe kazandırmasa da bazı yanlış anlaşılmalara kapı aralayabilmektedir. Halk arasındaki sözleri toplayan eserleri kaleme alan müellifler, "manası sahîh" diye tahric ettikleri bu sözler hakkında ısrarla hadis olmadığını söylemesine rağmen yine günümüzde bazı kimseler ilgili eserleri bir hadis kaynağı gibi kullanmakta ve bu eserlerde geçen "manası sahîh" değerlendirmesini de esas alarak bu sözlerin kendi düşünce, kanaat ve görüşlerini destekleyen bir hadis olduğunu ispatlamaya çalışmaktadırlar.

Diğer yandan bu türün tekâmül seviyesi olarak görülen Aclûnî'nin Keşfu'l-Hafâ'sı daha önce bu sahada kaleme alınan eserlerden derlenerek oluşturulmuştur. Bu yönü ile kitaptaki hangi kısmın hangi çalışmadan alındığı, müellifin katkılarının ne olduğu eserden istifade etmek isteyen okuyucu tarafından tam olarak tespit edilememektedir. Eserde hüküm verilmeden ya da bir değerlendirme yapılmadan bırakılan rivayetler, sehven yapılan tekrarlar, alfabetik tertipte görülen düzensizlikler bulunmaktadır. Ayrıca eserin yazılmasının üzerinden nerede ise üç asırlık bir zaman

geçmiştir. Bugün insanların dillerinde dolaşan ve mahiyeti araştırılmaya ihtiyaç duyulan hadislerin/hadis diye bilinen sözlerin sayısı artmıştır. Bundan dolayı Keşfu'l-Hafâ başta olmak üzere ilgili eserler, araştırılan her bir haberi bulmada, kullanımda, haberlerin kaynağını ve sıhhatini doğru bir şekilde tespit etmede yetersiz kalmaktadır. Bu yönü ile müştehir hadis edebiyâtı sahasında yazılacak yeni eserlere, özellikle teknolojik imkânların arttığı günümüzde bilgisayar, akıllı telefon gibi çağın bilgi depolayabilen araçlarından ve internet gibi modern iletişim araçlarından yararlanarak yapılacak yeni çalışmalara ihtiyaç vardır.

Ayrıca araştırmada halkımızın bilgi inanç, sanat, ahlak, adet ve davranışları gibi kültürel dokusunu şekillendiren meşhûr hadisler ve bunlara kaynaklık yapan malzemeler incelenmiştir. Bu kapsamda halka yönelik yazılan el kitapları nev'inden kırk hadis çalışmalarında, kürsülerden ve minberlerden icra edilen vaaz ve hutbelerde, inşa edilen mimari eserleri süsleyen hat ve levhalarda ve halkımız tarafından sevilen şairlerin mısralarında yer alan hadisler değerlendirilmiştir. Ayrıca günümüzün iletişim araçları içerisinde en fazla kullanılan gazete, dergi ve internet sitelerinde yer alan hadislerden bir kısmı ele alınarak popüler kültürde müştehir hadis olgusu irdelenmiştir. Bu konuda ulaştığımız sonuç; kültürümüzde ve popüler kültürde yer alan haberlerin nerede ise yarıdan fazlası müştehir haberleri konu alan eserlerde yer almaktadır. Bunlardan bir kısmı ise sıhhat durumu açısından zayıf ve uydurma rivayetlerden oluşmaktadır. Müştehir haberleri toplayan eserlerde geçmeyen fakat kültürümüzde ve popüler kültürde var olan haberlerin de bulunduğu tespit edilmiştir. Bu durum yerellik unsuru, bölge ve kültür farklılıkları, her bir haberin her bölgeye aynı zamanda ulaşmadığı, günümüze kadar gelmeyen kitapların bulunması, modern zamanlarda iletişim ve bilgi imkânlarındaki hızlı gelişmeler gibi gerekçeler ile izah edilebilir.

Günümüzde özellikle müştehir hadis edebiyâtına dair yeni çalışmalar yapılması artık bir ihtiyaç haline gelmiştir. Kültür ve medeniyetimizin bize bıraktığı şifahi veya yazılı malzemenin içerisinde yüzlerce hadis yer almaktadır. Bunun yanında popüler kültürün tesiri ile oluşan hikâye, roman, şiir vb. edebi ürünler başta olmak üzere gazete, dergi, internet gibi medya organlarının ürettiği her türlü görsel ve işitsel eserlerde hadislerin de kullanıldığı görülmektedir. Halkın istifadesine sunulan bu çalışmalardaki hadisler yanında, aslı hadis olmadığı halde hadismiş gibi nakledilen bazı sözlerin de olduğu bir gerçektir. Bugün halk arasında dolaşan bu tür rivayetlerin gerçek durumlarını ortaya koymak üzere araştırmalar yapılması, dinin doğru anlaşılması bakımından bir zorunluluk halini almış bulunmaktadır.

Özellikle halka din hizmeti sunan kesimler başta olmak üzere, görsel ve yazılı medyada tanınmış isimler, hadis sahasında uzman olmayan değişik dallardan ilim insanları konuşmalarında ve yazılarında maalesef kelâm-ı kibâr nev'inden birçok sözü hadis diye halka aktarmaktadırlar. Bu maksatla sahîh hadislere dayalı dini bilginin halka ulaştırılmasının yolları aranmalıdır. Bu yolda bireylerin kişisel görüşleri arka plana bırakılmalı, kurumlar başta olmak üzere bu konuda sorumluluk sahibi ilim ehli, işin içine katılarak doğru dini bilgiyi halka ulaştıracak çalışmalar yapılmalıdırlar.

Bununla beraber çağın yeni araçlarından olan bilgisayar ve akıllı telefonlar için hadislerin kaynağı ve sıhhatini pratik bir şekilde ortaya koyan programlar geliştirilmelidir. Akademik çevreler ve Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından internet ve sosyal medya üzerinden sahîh hadisler için siteler tesis edilmeli ve bu konuda yetkisiz kişilerin müdahaleleri de azaltılması için önlemler alınmalıdır.

KAYNAKÇA

Kur'an-ı Kerim.

Abbâd, Kâfî el-Kefâ İsmail es-Sâhib, **el-Muhît fi'l-Luğa**, tah. Muhammed Ali Yasin, İlmu'l-Kitâb, Beyrut, 1994.

Abdulbâkî, Muhammed Fuad, **el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerim**, el-Mektebetü'l-İslamiyye, İstanbul, 1984.

Abdulmecid Katâmiş, **Garîbu'l-Hadis**, I-III, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut, 1976.

Abdurrezzâk, Ebû Bekir b. Hemmâm es-San'ânî, **el-Musannef**, I-XI, Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1403.

Aclûnî, İsmail b. Muhammed, **Keşfu'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs Amma'ştehera mine'l-Ehâdisi alâ Elsineti'n-Nâs**, I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001.

Ahmed Asım Efendi, **el-Okyanusu'l-Bâsit fî Tercümeti'l-Kamisi'l-Muhît**, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul, t.y.

Ağırman, Cemal, **Kadının Yaratılışı**, Rağbet yay., İstanbul, 2001.

… Mustafa Takî (ö.1925) Efendi "Kırk Hadis" Adlı eseri ve Bazı Hadislere getirdiği Yorumlar, **Cumhuriyet Ün. İlahiyat Fak. Der**., Aralık, 2005, Sivas, C. IX/2 s. 69-70.

Ahmed Naim, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarih Tercemesi ve Şerhi**, DİB yay., Ankara, 1978.

Ahmed eş-Şirbasî, **Yeselûneke fi'd-Dîni ve'l-Hayât,** Dâru'l-Ceyl, Beyrut, 1979.

Akçay, Mustafa, **Hz. Peygamber'in Anne ve Babasının Din Konumu**, Araştırma yay., Ankara, 2012.

Akseki, A. Hamdi, **Peygamberimizin Vecizeleri**, Matbaa-i Ebu'z-Ziya, İzmir, 1945.

Aktepe, İshak Emin, **İslam Hukukçularının Sünnet Anlayışı**, İnsan yay. İstanbul, 2008.

Akyüz, Hüseyin, **el-Câhız'ın Sünnet/Hadis Anlayışı**, Dan. İ. Hakkı Ünal, Basılmamış Doktora Tezi, AÜSBE, Ankara, 2004.

… "el- Câhız'ın Sünnet/Hadis Hakkındaki Görüşleri", **Ondokuz Mayıs Ün. İlahiyat Fak. Der**., 2011, Samsun, S. 31, s. 231-265.

Alaaddin, Abdulazîz b. Ahmed, **Keşfu'l-el-Esrâr an Usûli Fahri'l-islam el-Pezdevî**, I-IV, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.

Ali el-Kârî, Nureddin Ali, **el-Esrâru'l-Merfuâ fi'l-Ahbâri'l-Mevzua' (el-Mevzûâtu'l-Kübra)**, tah. Muhammed b. Lütfi es-Sabbâğ, el-Mektebetü'l-İslamî, Beyrut, 1986.

Âlûsî, Ebû'l Fadl Şahabuddin Muhmud, **Rûhu'l-Meâni fî Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azîm ve Seb'i'l-Mesanî**, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, I-XXX, Beyrut, 1985.

… **-Ikdü'd-Dürer fî Şerhi Muhtasar Nuhbeti'l-Fiker**, tah. İslam b. Mahmud, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1420.

Amirî, Ahmed b. Abdulkerim Gazzî, **el-Ceddü'l-Hasîs fî Beyâni mâ leyse bi Hadîs**, tah. Ebû Abdurrahman Fevvâz Ahmed, Dâru İbn Hazm, Lübnan, 1997.

Apaydın, Yunus, ***"Haber-i Vâhid"***, DİA, TDV yay., İstanbul 1996, c. XIV, s. 355-356.

… **-"Meşhûr"**, DİA, TDV yay., Ankara, 2004, c. XXIX, s. 368-371.

Askerî, Abdulhay b. Ahmed b. Muhammed, **Şezerâtü'-z-Zeheb fî Ahbârin min Zeheb**, tah. Abdulkadir el-Arnavut, I-X, Dâru İbn Kesîr, Dimaşk, 1406.

Askerî, Ebû Hilâl, **Kitabu Cemhereti'l-Emsâl**, tah. Muhammed Ebû'l-Fadl, Abdulmecid Katâmiş, I-II, Dâru'l-Fiker, Beyrut, 1988.

Aslan, Naci, Hanefilerin Umumü'l-Belva ve Mâlikilerin Amel-i Ehl- Medine İlkesi Bağlamında Haber-i Vâhid'in Değeri Üzerine, **Çorum Ün. İlahiyat Fak. Der.**, C. 4, S. 2, Temmuz-Aralık 2004, Çorum, s. 20-32.

Aslantaş, Ahmet, **Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Hutbelerde Kullanılan Hadislerin Tahric ve Tenkidi (2001-2005)**, Dan. Habil Nazlıgül, Erciyes Ün. İlahiyat Fak. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2009.

Ateş, Süleyman, **Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri**, Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1969.

Ay, Yusuf, **Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yayımladığı Hutbelerdeki Hadislerin Tahrici ve Genel Değerlendirmesi (2001-2004)**, Dan. Mahmut Kavaklıoğlu, Gazi Ün. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.

Ayaz, F. Yahya, **Türk Memlükler Döneminde Mısır Halkının Siyasî Olaylara Karşı Tutumu**, Çukurova Ün. İlahiyat Fak. Der., C. 7, S. 1, Ocak-Haziran 2007, Adana, s. 45-94.

Aybakan, Bilal, **"İkâle",** DİA, TDV yy, 2000, c. XXII, s. 14-16.

Aydemir, Abdullah, **Tefsirde İsrâiliyat**, Beyân yay. İstanbul, t.y.

Aydın, Nevzat, Hadisin Tespit ve Tenkidinde "Ma'rûf/Meşhûr Sünnetin Metodolojik Değeri ve İşlevi, **Hitit Ün. İlahiyat Fak. Der**., C. 10, S. 20, Çorum, 2011-2012, s. 139-170.

Aydınlı, Abdullah, **Hadis Istılâhları Sözlüğü,** İFAV yay., İstanbul, 2011.

… -**"İmlâ",** DİA, TDV yay., İstanbul, 2000, c. XXII, s. 226.

… -***"Mevkuf",*** DİA, İstanbul, 2004, c. XXIX, s. 457.

A'zamî, M. Mustafa, **İslam Fıkhı ve Sünnet (Oryantalist Schact'a Reddiye)**, çev. Mustafa Ertürk, İz yay., İstanbul, 2015.

... **-Hadis Metodolojisi ve Edebiyâtı**, çev. Recep Çetintaş, Usul yay., İstanbul, 1998.

... **-Menhecü'l-Muahddisîn fî Nakdi'l-Hadîs**, Riyad, 1402.

Azimâbâdî, Muhammed Şemsu'l-Hak, **Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebi Dâvûd,** I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415.

Bağcı, Musa, **Hadis Tarihi ve Metodolojisi**, Ankara Okulu yay., Ankara, 2013.

Bardakçı, Necmettin, **Abdullah İbn Mübarek (İlk Müslüman Türk Alim Zahid ve Gazisi)**, Rağbet yay., İstanbul, 2016.

Başaran, Selman- Sönmez, Ali, **Hadis Usûlü ve Tarihi**, Emin yay. Bursa, 2010.

Başaran, Selman, **Hadislerin Türk Atasözlerine Tesiri**, Uludağ Üniversitesi yay., Bursa, 1994.

Behnasâvî, Salim Ali, **es-Sünnetü'l-Müftira âleyha**, Dâru'l-Vefâ, Kahire, 1989.

Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali, **Beyânu Hatâi men Ahtae âle'ş-Şâfiî**, neş. eş-Şerîf Nâyif ed-Duays, Beyrut, 1983.

... **-Delâilün-Nübüvve ve Ma'rifetu Ahvâli Sâhıbi'ş-Şerîa**, tah. Abdulmûtî Kal'acı, I-VII, Dâru'r-Rayyan, Beyrut, 1979.

... **-el-Esmâ ve's-Sıfât**, nşr. Abdullah b. Muhammed el-Hâşidi, Mektebetü's-Sevâdî, Cidde, 1993.

... **-Kitâbü's-Süneni'l-Kübra**, I-X, el-Maarifu'n-Nazmiyye, Haydarâbâd, 1344.

... **-Ma'rifetu's-Sünen ve'l-Asâr**, tah. Abdulmûtî Emin Kal'acı, Dâru'l-Va'y, Haleb, 1991.

... **-el-Medhâl ilâ Süneni'l-Kübrâ**, Tah. el-A'zamî, I-II, Edvâu's-Selef, Riyâd, 1420.

… **-Şuabü'l-Îmân**, tah. M. Saîd Besyûnî Zağlûl, 1-VII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1420,

Bereke, Abdulfettah Abdullah, **"Hakîm et-Tirmizî"**, DİA, TDV yay. İstanbul, 1997, c. XV, s. 196-199.

Beyrutî, Muhammed b. Dervîş b. Muhammed el-Hût, **Esne'l-Metâlib fî Ehâdîsi Muhtelifetti'l-Merâtib**, neşr. Abdurrahman b. Muhammed b. Derviş el-Hût, tah. Mustafa Abdulkadir Ata, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut, 1997.

Bilen, Mehmet, **T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı`na Bağlı Camilerde Görev Yapan İmamların Hadis Bilgilerinin Mahiyeti Üzerine Tecrübi Bir Araştırma (Ankara, Şırnak Örneklemi)**, Dan. Hayri Kırbaşoğlu, AÜSBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1996.

Bozkurt, Nebi, **"Dârülhadis",** DİA, TDV yay., İstanbul, 1993, c. VIII, s. 527-29.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, **el-Câmiu's-Sahîh**, Dâru's-Selâm, Riyâd, 2000.

… **-Kurratü'l-Ayneyn bi Rafi'l-Yedeyn fi's-Salât**, Dâru'l-Erkâm, Kuveyt, 1983.

… **-et-Târîhu'l-Kebîr**, I-VIII, Haydarabat, 1362.

Bulkînî, Siraceddin Ebû Hafs Ömer b. Raslân, **Mehâsinu'l-Istılâh**, (İbnu's-Salâh'ın Mukaddimesi ile beraber), tah. Aişe Abdurrahman, Dâru'l-Mearif, Kahire, 1989.

Bulut, Ahmet, **Arap Dili ve Edebiyatında Emsâl**, Dan. Nihat Mazlum Çetin, İstanbul Ün. SBE, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1984.

Bursevî, İsmail Hakkı, **Rûhu'l-Beyân**, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, t.y.

Büceyrimî, Süleyman b. Muhammed b. Ömer, **Haşiyetü Büceyrimî âle'l-el-Hatîb**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye Beyrut, 1996.

Cessâs, Ahmed b. Ali er-Razi, **Ahkâmü'l-Kur'an**, Dâru İhyai't-Türas, Beyrut, 1405.

Cebeci, İsmail, **"Tevliye",** DİA, TDV yay., Ankara, 2012, c. XXXXI, s. 39.

Cerrahoğlu, İsmail, **Tefsir Tarihi**, Fecr yay., Ankara, 2010.

Cevad Ali, **el-Mufassal fî Târihi'l-Arabi Kable'l-İslâm**, I-XX, Dâru's-Sâkî, 2001.

Cevherî, İsmail b. Hammâd, **es-Sıhâh fi'l-Luga ve'l Ulûm**, Beyrut, t.y.

Cevrekânî, Ebû Abdillah Huseyn, **el-Ebâti'l- ve'l-Menâkîr ve's-Sıhâh ve'l-Meşâhir**, tah. Abdurrahman Abdulcebbar el-Firyevâî, İdaratü'l-Buhusi'l-Arabiyye, I-II, Hindistan, 1983.

Ceyhan, Âdem, "Usûlî'nin Hadis ve Vecize Tercümeleri", **Türk Dili ve Edebiyâtı Dergisi,** C. LI, S. 5, İstanbul, 2014, s. 147-188.

Cihan, Sadık, **Uydurma Hadislerin Doğuşu ve Sosyo-Politik Olaylarla İlgisi** (H. Peygamber Devrinden Abbâsi Halifesi Mu'tasım Devrine Kadar), Etüt yay., İstanbul, 1996.

Cirit, Hasan, **Halkın İslam Anlayışının Kaynakları –Vaaz ve Kıssacılık**-, Çamlıca yay., İstanbul, 2002.

… -Vaiz ve Kıssacıların Hadis İlmiyle Münasebetleri, **Diyanet İlmi Dergi**, C. 36, S. 1, Ocak-Mart, 2000, s. 299-314.

Cüveynî, Ebû'l-Meâlî Abdulmelik, **el-Burhân fî Usûli'l-Fıkıh**, tah. Abdulazîz ed-Dîb, I-II, Dâru'l-Ensâr, Kahire, t.y.

Çakan, İsmail Lütfi, **Hadis Edebiyâtı**, İFAV yay., İstanbul, 1989.

… -**Hadis Usûlü**, İFAV yay. İstanbul-2011.

… -“**Dârekutnî”,** DİA, TDV yay., , İstanbul, 1983, c. VIII, s. 488-490.

Çakın, Kamil, Hadislerin Kur’an’a Arzı Meselesi, **AÜİFD**, C. XXXIV, Ankara, 1993, s. 237-262.

Çelik, Ali, **Bazı Halk İnanışlarının Hadislerle Münasebeti**, Dan. Cemal Sofuoğlu, Dokuz Eylül Ün. SBE, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 1994.

Çetin, Nihad, **“Ahbâr”,** DİA, TDV yay., İstanbul, 1988, c. I, s. 486-489.

Çolak, Ahmet, “Seyyid Vehbî’nin Manzum Hadis-i Erbâîn Tercümesi”, **Uluslararası Türkçe Edebiyât Kültür Eğitim Dergisi**, , S. 4/2, 2015, s. 616-633.

Çolak, Ali, “Müslüman Toplumlarda Anlayış ve Fikirlere Meşruiyet Kazandırma ve Norm Oluşturmada Hadislerin Rolü”, **Çorum Ün. İlahiyat Fak. Der**., C. 5, S. 1, Ocak-Haziran, 2005, Çorum, s. 196-214.

Dalgın, Nihat-Macit, Yunus, **Kültürümüz Şekillendiren Hadisler**, Etüt yay., Samsun, 2007.

Dalgın, Nihat, “**İbn Lehîa**”, DİA, TDV yay., İstanbul, 1999, c. XX, s. 159-160.

Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd, **es-Sünenü’l-Varidetü fi’l-Fiten**, I-VI, Dâru’l-Asıme, Riyâd, 1416.

Dârekutnî, Ebû’l-Hasan Ali b. Ömer, **el-‘’İlelü’l-Varidetü fi’l-Ehâdîsi’n-Nebeviyye**, I-XV, Dâru Tıbbiye, Riyad.

… **-es-Sünen**, nşr. Abdullah Haşim Yemânî Medeni, Dârü’l-Mehâsin, Kahire, 1966.

Dârimî, Abdullah b. Abdirrahman, ***es-Sünen***, I-II, tah. Fevvâz Ahmed, Dâru Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1407.

Daye, Muhammed Rıdvân, **Mu'cemu'l-Ehâdîsi'l-Müştehira et-Tenbîh ve'l-İ'lâm fî me'ştehira mine'l-Ehâdîsi alâ Elsinetti Ehli'ş-Şâm**, Dâru'l-Fiker, Dimaşk, 1423.

Deliser, Bilal, "Bedreddin ez-Zerkeşî Hayatı Eserleri Üzerine Bir Değerlendirme", **Toplum Bilimleri Der**., C. V, Ocak-2015, s. 171-190.

Demir, Mahmut, "Tarihsel Bağlamından Koparılmış Bir Hadis "Onu Azgın Bir Topluluk Öldürecek" Rivayeti Üzerine Bir İnceleme", **Din Bilimleri Akademik Araştırma Der.**, C. VII (2007), S. 3, s. 143-162.

Deylemî, Şiruye b. Şehredâr, **Firdevsü'l-Ahbâr bi Me'sûri'l-Hitâb**, nşr. Saîd b. Besyûnî Zağlûl, I-VI, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1986.

Dihlevî, Şâh Veliyullah, **Hüccetullâhi'l-Bâliğa (İslam Düşünce Rehberi)**, Ter. Mehmet Erdoğan, I-II, İz yay. İstanbul, 1994.

Dineverî, Ahmed b. Mervân, **el-Mücalese Cevâhiru'l-İlim**, tah. Ebû Ubeyd, I-X, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1998.

Dönmez, İbrahim Kâfi, ***"Amel-i Ehl-i Medine"***, DİA, TDV yay., İstanbul-1991, c. III, s. 21-25.

Durmuş, İsmail, **"Mesel",** DİA, TDV yay., Ankara, 2004, c. XXIX, s.293-297.

… - **"Şiir",** DİA, TDV yay., İstanbul, 2010, c. XXXIX, s. 144-154.

Dülber, Hatice, **İbn Kuteybe ve Hadis Anlayışı**, Dan. Hayri Kırbaşoğlu, AÜSBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, , Ankara, 2008.

Düzdağ, M. Ertuğrul- Okay, M. Orhan, "**Mehmed Âkif Ersoy"**, DİA, TDV yay., Ankara, 2003, c. XXVIII, s. 432-439.

Düzdağ, M. Ertuğrul, **Mehmet Âkif Hakkında Araştırmalar II**, İFAV yay., İstanbul, 2006.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eşâs, **es-Sünen**, Dâru's-Selâm, Riyâd, 2000.

Ebû Hanîfe, Numan b. Sabit, **Müsnedü'l-İmam Ebî Hanîfe,** tah. Muhammed el-Firyâbî, Mektebetü'l-Kevser, Riyad, 1994.

Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah el-Isbehânî, **Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ**, I-X, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut, 1405

Ebû Reyye, Mahmud, **Advâ âle's-Sünneti'l-Muhammediyye**, Dâru'l-Maârif, Kahire, t.y.

Ebû'ş-Şeyh, Ebû'l-Hayyan Muhammed Abdullah b. Muhammed el-İsfehânî, **Kitâbu'l-Emsâl fi'l-Hadîsi'n-Nebevî**, tah. Abdulali Abdülhamid, Dâru's-Selef, Hint, 1987.

Ebû Ubeyd, el-Kasım b. Sellâm b. Miskin el-Herevî, **Kitâbu'l-Emsâl**, tah. Abdulmecit Katâmiş, Dâru'l-Mamur li't-Türas, Beyrut, 1400.

Ebû Yusuf, Yakub b. İbrahim Süfyan el-Fesevî, **Kitâbu'l-Ma'rife ve't-Tarih**, I-III, tah. Ekrem Ziya, Bağdat, 1394/1974.

... -**Kitâbu'l-Âsâr**, tah. Ebu'l-Vefâ, Dâru Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1355

... -**Kitâbu'l-Harac**, el-Matbaatü's-Selefiyye, Kahire, 1382.

Ebû Zehra, Muhammed, **İmam Mâlik**, çev. Osman Keskioğlu, Hilal yay., Ankara, 1984.

Ebû Zehv, Muhammed, **el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn**, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut, 1404.

Ebû'l-Velîd, Muhammed, **Bidâytü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid**, I-II, Matbaatu Mustafa el-Bâb, Mısır, 1975.

Elbânî, Muhammed Nasreddin, **Daîfu Sünen-i Ebî Dâvûd**, nşr. Muhammed Züheyr Şaviş, el-Mektebetü'l-İslamiyye, Beyrut, 1991.

… -**Daîfu Süneni İbn Mâce**, Mektebetü'l-Maârif, Riyad, 1997;

... -**İrvaü'l-Ğalîl**, Mektebetü'l-İslami, Beyrut, 1985.

... -**Silsiletü'l-Ehâdisi'd-Daîfe ve'l-Mevdû**, I,-XIV, Dâru'l-Maârif, Riyad, 1412.

Elias İbrahim Muhanna, **Encyclopaedism in the Mamluk Period: The Composition of Shihâb al-Din al-Nuveyri' (d. 1333) Nihâyat al-Arab fî Funûn al-Adab**, Doktora tezi, Harvard Üniversitesi, Cambridge, 2012, s. 10-38 (Özkan, *a.g.e.*, s. 29, dipnot 47'den naklen)

Emil Homerin, "Memluklüler Dönemi Mısır'ında Sûfîler ve Tasavvuf Aleyhtarları", çev. Salih Çift, **Uludağ Ün. İlâhiyat Fak. Der.**, c. 11, S. 1, Bursa, 2002, s. 250-264.

Emîru'l-Kebîr, Muhammed, **en-Nuhbetü'l-Behiyyefi'l-Ehâdîsi'l-Mekzûbe alâ Hayri'l-Beriyye,** tah. Züheyr eş-Şâvîş, Mektebetü'l-İslamiyye, Beyrut, 1988.

Erbilî, Esad, **Kenzu'l-İrfân 1001 Hadis –İbadet ve Ahlak ile İlgili-,** çev. Murat Albayrak, Yasin yay., İstanbul, 2012.

Eren, Mehmet, Hadis Edebiyâtında Mu'cem-Meşyeha Türü Kitaplar, **Selçuk Ün. İlahiyat Fak. Der.,** Güz, 2005, Konya, s. 19-27

Ersoy, Mehmet Akif, **Safahat**, Akçağ yay. Ankara, 1997.

Ertaş, İsmail, **Halk Dilindeki Duaların Hadis ilimleri Açısından Değerlendirilmesi**, Dan. Bilal Saklan, Selçuk Ün. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 1998.

Ertürk, Mustafa, **"Haber-i Vâhid**", DİA, TDV yay., 1996, c. XIV, s. 349-352.

… "Tecdîd Hadisinin Metin Tenkidi Açısından Değerlendirilmesi", **İslâmî Arştırmalar Dergisi**, C. X, S. 1-2-3, 1997, s. 125-137.

Erul, Bünyamin, **Sahâbenin Sünnet Anlayışı,** TDV yay., Ankara, 2000.

… -**Hadislerin Dili**, TDV yay. Ankara, 2012.

… -**"Keşfu'l-Hafâ**", DİA, TDV yy, İstanbul, 2002, c. XXV, s. 320-321.

… -"**Rabi' b. Habîb"**, DİA, TDV yay., İstanbul, 2007, c. XXXIV, s. 495.

… -"Hz. Peygamber'in Risalet Öncesi Hayatına Farklı Bir Bakış", **Diyanet İlmi Dergi,** (Hz. Muhammed Özel Sayı), DİB yay. Ankara 2000.

… -"Kazan-Tataristan Kütüphanelerindeki Hadise Dair Elyazmaları Üzerine", **Hadis Tetkikleri Dergisi**, c. IV, S. 2, 2006, s. 113.

… -"Uydurma Rivayetlerde Peygamber Tasavvuru", **Kutlu Doğum Sempozyumu**-2001, TDV yay, Ankara, 2003.

Eyyûbî, Ebû Ahmed b. Muhammed b. Ali, **Kitâbu'l-Misbâhi'l-Münîr fî Garîbî'ş-Şerhi'l-Kebîr li'r-Râfiî,** I-II, Matbaatü'l-Emiriyye, Kahire, 1922.

Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed, **Tehzîbu'l-Luğâ**, tah. Ahmed Abdulhalim el-Birûnî, ed-Dâru'l-Mısriyye, Mısır, t.y.

Farabî, Ebû İbrahim, **Divanu'l-Edeb**, tah. Ahmet Muhtar, Matbaatü'l-Emane, Mısır, 1976.

Fazlur Rahman, **Tarih Boyunca İslamî Metodoloji Sorunu**, çev. Salih Akdemir, Ankara 1995.

… -**İslam,** ter. Mehmed Dağ-Mehmed Aydın, Selçuk yay., Ankara, 1982.

Fetenî, Camaleddin Muhammed Tahir b. Ali, **Mecmeu Bahri'l-Envâr fî Garâibi't-Tenzîl ve Letâifu'l-Ahbâr**, Matbaatü Meclisi Dairati'l-Meâri'l-Osmaniyye, 1967.

el-Feyyûmî, Ebû Ahmed b. Muhammed b. Ali, **Kitâbu'l-Misbâhi'l-Münîr fî Garîbî'ş-Şerhi'l-Kebîr li'r-Râfiî,** Matbaatü'l-Emiriyye, Kahire, 1922.

Fezârî, Tacüddin, Abdurrahman b. İbrahim, **Şerhu'l-Verakât li İmâmi'l-Harameyni'l-Cüveynî,** tah. Sârâ Şâfî Saîd el-Hâciri, Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, t.y.

Firuzâbâdî, Muhammed b. Yakub, **el-Kâmûsu'l-Muhît**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995.

Gazâlî, Ebû Hamid, **el-Mekâsıdü'l-Esnâ fî Şerhi Meâni Esmai'l-Husna**, tah. Bisam Abdulvehhâb el-Cabî, el-Cefan ve'l-Cabî, Kıbrıs, 1407.

... **-İhyâ Ulûmi'd-Dîn**, I-IV, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, t.y.

Gazzî, Necmeddin Muhammed b. Muhammed, **İtkânü ma Yahsun mine'l-Ahbâri'l-Varideti âle'l-Elsin,** tah. Yahya Murad, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004.

Gen, Reşat, **Doğuşundan Günümüze Büyük İslam Tarihi,** Çağ yay., İstanbul, 1989.

Gökçe, Ferhat, **Şa'ranî ve Hadisleri Değerlendirmede Mizan Yöntemi**, Dan. Mehmet Görmez, AÜSBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2004.

… **İslam İrfân Geleneğinde Hadis Yorumu,** AÜSBE, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010.

Görmez, Mehmet, **Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu,** TDV yay., Ankara, 2000.

… **-Gazâlî'de Sünnet, Hadis ve Yorum**, Otto yay., Ankara, 2014

… **-"Fıkhu'l-Hadis",** DİA, TDV yay., İstanbul, 1995, c. XII, s. 548

… **-"Tahrîc",** DİA, TDV yay. İstanbul, 2010, c. XXXIX, s. 419.

Gözübenli, Beşir, **"Firkâh",** DİA; TDV yay. İstanbul, 1996, c. XIII, s. 135.

Grünberg, Teo, **Anlam Kuramı Üzerine bir Deneme,** Ankara Ün. Dil Tarih ve Coğrafya Fak. yay., Ankara, 1970.

Guraya, Muhammed Yusuf, **Sünnetin Niteliği Sorunu**, çev. Mehmet Emin Özafşar, Otto yay., Ankara, 2015.

Güler, Zekeriya, "Mehmed Âkif'in Fatih Kürsüsünde ve Âsım'da Hadis Atıfları", **Fatih Sultan Mehmet İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, C. I, 2003, Bahar, s. 198-210.

Güner, Osman, "Hâkim en-Nîsâburî ve Müstedrek'i üzerine Genel Bir Değerlendirme", **Ondokuz Mayıs Ün. İlahiyat Fak. Der**., S.10, Samsun, 1998, s. 150-156.

Hacıoğlu, Nejla, **"el-Fusûl fi'l-Usûl" isimli eseri bağlamında Cessâs'ın Hadis İlmindeki Yeri**, Dan. Hayri Kırbaşoğlu, AÜSBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010.

Hakîm et-Tirmizî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali, el-**Emsâl minel-Kitâbi ve's-Sünne**, Tah. es-Seyyid el-Cemîlî, Dâru İbn. Zeydun, Beyrut, 1985.

el-Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Neysâbûrî, **Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadis**, Tah. Ahmed b. Faris, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2003.

… -**el-Müstedrek âle's-Sahîhayn**, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, tah. Mustafa Abdulkadir, Beyrut, 1990.

Halil b. Ahmed, Ebû Abdurrahman, **Kitabu'l-Ayn,** tah. Mehdî el-Mahzumî, İbrahim es-Sâmurâî, I-VIII, Mektebetü'l-Hilâl.

Hamurcu, Fevzî, **Mukatil b. Süleyman ve İlk Fıkhî Tefsir**, Fecr yay. Ankara, 2009.

Hansu, Hüseyin, **Mu'tezile ve Hadis**, Kitabiyât, Ankara, 2004.

el-Hatîb, Ahmed b. Ali b. Sâbit Ebû Bekir el-Bağdadî, **el-Câmiu' li Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'**, I-II, Mektebetü'l-Meârif, Riyâd-1403.

... -**Tarihu Bağdâd**, I-XIV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.

… -**Şerefu Ashâbi'l-Hadis**, tah. M. Said Hatiboğlu, DİB yy, Ankara, 1991.

… -**el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye**, Haydarâbad, 1357.

… -**Takyîdu'l-İlm**, tah. Yusuf el-A'ş, Dâru İhyai's-Sünneti'n-Nebeviyye, Haleb, 1988.

Hatiboğlu, İbrahim, **"İbn Ebi'd-Dünyâ**", DİA, TDV yay., c. IX, s. 457-462.

… -**"İsrâiliyyât",** DİA, TDV yy, İstanbul, 2001, c. XXIII, s. 195.

Hatiboğlu, M. Sâid, **İslamî Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu**, AÜİF, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1962.

… -**Hz. Peygamber'in Vefatından Emevîlerin Sonuna Kadar- Siyasî-İctimaî Hadiselerle Hadis Münasebetleri**, AÜİF, Basılmamış Doçentlik Tezi, Ankara.

… -**Müslüman Kültürü Üzerine**, Kitabiyât yay., Ankara, 2004

… -**Hilafetin Kureyşliliği**, Kitâbiyât yay. Ankara, 2005.

… -"Hz. Peygamber'i Yanlış Yorumlama Tezahürleri", **İslami Araştırmalar Dergisi**, S. 2, Ankara, 1986, s. 5-11.

Hattabî, Ebû Süleyman, **Me'alimu's-Sünen**, I-II, el-Matbaatü'l-İlmiyye, Haleb, 1932.

Herevî, Muhammed Emin, **Tefsiru Hadîaiku'r-Rûh**, Dâru Turuki'n-Necât, Lübnan, 2001.

Heytemî, Ahmed Şihabeddin İbn Hacer, **el-Fetâvâ'l-Hadisiyye**, Dâru'l-Fiker, t.y.

Hıdır, Özcan, **Yahudi Kültürü**, İnsan yay., İstanbul, 2006.

Humeydî, Ebû Bekir, **el-Mıısned**, tah. Habiburrahman el-A'zami, Beyrut, t.y.

Hût, Muhammed b. Derviş, **Esne'l-Metâlib fî Ehâdisi Muhtelifeti'l-Merâtib**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.,

Hüseyin ez-Zehebî, Muhammed, **el-İsrâiliyat fi't-Tefsîr ve'l-Hadis**, 1406.

Irâkî, Zeynüddin Abdürrahim b. Hüseyin, **Tahrîcu'l-Ehâdîs ve'l-Âsâri'l-Vâkıa fî Minhâci'l-Beydavî,** neşr. Muhammed b. Nasır Acmî, Beyrut, 1989.

... **-Ulûmu'l-Hadis ve Şerhuhu e-Takyîd ve'l-İzâh**, Matbaatu'l-Ilmiyye, Haleb, 1931.

… **- el-Muğnî an Hamli'l-Esfâr fil-İsfâr fî Tahrîci mâ fi'l-İhyâi min'l-Ahbâr**, I-II, Mektebetü Dâri Taberiyye, Riyad, 1995.

Itr, Nureddin, **Menhecü'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadis**, Dâru'l-Fiker, Dimaşk, 1997.

İbn Abdilberr, **Ebû Ömer en-Nemerî, el-İstizkâr,** Dâru Kuteybe, Beyrut, 1993.

… **- et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta minel'l-Meânî ve'l-***Esânîd*, Tah. Mustafa b. Ahmed el-Ulvî, Müesssetü'l-Kurtuba, t.y.

... **-Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fadlih**, Dâru Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1398.

İbn Abdilhâdî el- Hanbelî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed, **es-Sârimu'l-Münkî fi'r-Reddi âle's-Subkî**, tah. el-'Ukaylî b. Muhammed, Müessestü'r-Reyyân, Beyrut, 2003.

İbn 'Adiy, Abdullah b. Muhammed Ebû Ahmed el-Cürcânî**, el-Kâmil fî Du'afâi'r-Ricâl,** Tah. Muhtar Azâvî, Dâru'l-Fiker, Beyrut, 1988.

İbn Arrâk, Ebû Hasan Ali b. Muhammed el-Kinânî, **Tenzihu'ş-Şerîati'l-Merfûa ani'l-Ahbâri'ş-Şeni'ati'l-Mevzûa,** I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.

İbn Asâkîr, Ebû'l-Kasım, **Tarihu Medineti Dımaşk,** I-LXXX, Dâru'l-Fiker, Beyrut, 1995.

İbn Cemâa, Muhammed b. İbrahim b. Sadullah, **el-Menhulu'r-Râvî fî Muhtasarı Ulûmu Hadis'in-Nebevî,** tah. Dr. Muhiddin Abdurrahman Ramazan, Dâru'l-Fiker, Dimaşk, 1406.

İbn Deybâ, Abdurrahman b. Ali b. Muhammed b. Ömer eş-Şevkânî, **Temyîzü't-Tayyib mine'l-Habîs fîmâ Yedûru alâ Elsineti'n-Nas mine'l-Hadîs**, Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye, Lübnan, 1405.

İbn Ebi Şeybe, Ebû Bekir Abdillah b. Muhammed, **el-Kitâbu'l-Musannef,** tah. Kemâl Yusuf el-Hût, I-VII, Mektebetü'r-Rüşd, 1409.

İbn Ebi'd-Dünya, Abdullah b. Muhammed**, es-Samt ve Adâbü'l-Lisân**, tah. Ebû İshak el-Cüveynî, Dâru'l-Kitâbü'l-Arabiyye, Beyrut, 1410.

… - **et-Tavâzu' ve'l-Humûl**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1989.

… - **Kitâbü's-Samt ve Âdâbü'l-Lisân**, nşr. Necm Abdurrahman Halef, Dâru'l-Arabi'l-İslamiyye, Beyrut, 1406/1986; **Hadislerde Diline Sahip Olmak**, çev. Zekeriya Yıldız, Ocak yay. t.y.

… -**Islâhü'l-Mâl**, nşr. Mustafa Müflih el-Kuzât, Mansûre, 1410/1990.

… -**Müdaretü'n- Nas**, Dâru İbn Hazm, , Beyrut, 1998.

İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, **el-Emâli'l-Mutlaka,** nşr, Hamdi Abdulmecit es-Selefî, el-Mektebetü'l-İslamiyye, Beyrut, 1995.

… -**Tesdîdü'l-Kavs**, (Kitabu Firdevsi'l-Ahbâr ile beraber basıldı), tah. Fevvâz Ahmed ez-Zemilî, Muhammed Mukassim billahi el-Bağdâdî, I. Baskı, I-V, Dâru'l-Kitâbu'l-Arabî, Beyrut, 1987.

… - **Lisanu'l-Mizân**, I-X, Mektebetu Matbuâtu'l-İslamiyye, t.y.

… -**Nüzhetü'n-Nazar fî Tevdîhi Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser**, tah. Nureddin Itr, Matbaatü's-Sabah, Dımaşk, 2000.

… **-et-Telhîsu'l-Habîr fî Tahrici Ehâdîsi'r-Râfiî'l-Kebîr,** I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1989.

… -**el-Kavlü'l-Müsedded**, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire, 1401.

… **-İnbaü'l-Ğumr bi Enbâi'l-Umr**, tah. Hasan Habeşî, Dâru'-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1986.

… **-Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'i-Buhârî**, tah. Muhibuddin el-Hatîb, I-XVIII, el-Mektebetü's-Selefiyye, Kahire, 1407.

İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed, **Müsned,** I-VI, Çağrı yay., İstanbul, 1981.

… **-ez-Zühd**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1983.

İbn Hayr, Ebû Bekir Muhammed el-İşbilî, **Fehrese**, tah. Muhammed Fuad Mansur, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1419.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, **el-Muhalla bi'l-Asâr**, Dâru'l-Fiker, Beyrut, t.y.

İbn Hibbân, Muhammed b. Ahmed el-Bustî, **Kitâbu'l-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisin ve'd-Duafâ ve'l-Metrûkîn**, tah. Mahmud İbrahim Zeyd, Dâru'n-Nevî, Haleb 1396.

... **-es-Sahîh**, tah. Şuayb Arnavut, el-Müessestü'r-Risale, Beyrut, 1993.

İbn Himmât, ed-Dimaşkî, **et-Tenkit vel-İfade fî Tarîci Ehâdîsi Hatimeti Sifri's-Saâde**, Tah. Ahmed el-Bezara, Dâru'l-Me'mun li't-Türas, Beyrut,1987.

İbn Hişam, Ebû Abdullah, **Şerhu Katru'n-Nedâ ve Bellü's-Sedâ**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2001.

İbn Huzeyme, Muhammed b. İshak Ebû Bekir, es-**Sahîh**, tah. M. Mustafa el-A'zamî, I-IV, Mektebetü'l-İslamiyye, Beyrut, 1970.

İbn Humâm, Kemaluddin, Fethu'l-**Kadîr**, I-VII, Dâru'l-Fiker, Beyrut, t.y.

İbn Kadî, eş-Şuhbe ed-Dimaşkî, **Tabakatü'ş-Şâfiîye**, tah. el-Hafız Abdulalim Han, Beyrut, 1987.

İbn Kemal Paşa, **Şerhu Hadis-i Erbeîn**, 297.336 KEM.Ş 3220.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fida İsmail, **Tefsiru Kur'ani'l-Azîm**, I-IV, Müessestü'l-Muhtâr, Mısır, 1423.

… **-el-Bâisü'l-Hasîs Şerhî İhtisari Ulûmi'l-Hadis**, I-I, Mektebetü'l-Meârif, Riyad, 1996.

… **-Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri**, çev. Dr. Bekir Karlığa, Dr. Bedreddin Çetiner, I-XVI, Çağrı yay. İstanbul.

İbn Kuteybe, Abdurrahman b. Müslim ed-Dînverî, **Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadis**, tah. Muhammed Zührî en-Neccâr, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1972.

… **-Hadis Müdafaası**, çev. Hayri Kırbaşoğlu, Kayıhan yay. t.y.

İbn Mâce, Muhammed b. Yezid, **Sünen**, Dâru's-Selâm, Riyâd,2000.

İbn Manzûr, Cemaluddin Ebû'l-Fadl Muhammed, Lİsanu'l-**Arab**, I-XV, Dâru Sadr, Beyrut, t.y.

İbn Mende, Muhammed b. İshâk b. Yahya, **el-İmân**, tah. Ali b. Muhammed b. Nâsır el-Fekîhî, I-II, Müessestü'r-Risle, Beyrut, 1406.

İbnu'l-Mübârek, Abdullah el-Mervezî, **Kitâbu'z-Zühd ve Yelihi Kitâbu'r-Rekâik**, tah. Habiburrahman el-Azamî, Dâru'l-Kütübi'l-İmiyye, t.y.

İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Münî', **et-Tabakâtü'l-Kübrâ**, I-VIII, tah. İhsan İyâs, Dâru Sadr, Beyrut, 1968.

İbn Seyyide, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail, **e-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-A'zam**, tah. Abdülhamit Hendavî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.

İbn Şâzân, Ebû Ali el-Hasan b. Ahmed, **Meşîhatü İbn Şâzâni's-Suğrâ**, tah. Isam Musa Hadî, Mektebetü'l-Ğurabail'l-Eseriyye, Medine, 1998.

İbn Teymiyye Külliyatı, Haz. Komisyon, Tevhit yay, İstanbul, 1986.

İbn Teymiyye, Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim, **Ehâdîsü'l-Kussâs**, tah. Muhammed b. Lütfi es-Sabbâğ, el-Mektebetü'l-İslamiyye, Beyrut, 1985.

… **-es-Safadiyye**, tah. Muhammed Raşid Salim, Mektebetü İbn Teymiyye, Mısır, 1406.

… **-es-Siyâsetü'ş-Şer'ıyye fî Islâhı'r-Raî ve'r-Raiyye**, tah. İhyau Türasi'l-Rabiyye Heyeti, Dâru'l-Afakı'l-Cedîd, Beyrut, 1983.

… **-el-Fetâvâü'l-Kübra**, I-VI, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408.

… **-Mecmûatu'l-Fetâvâ**, Mucemmeu Melik Fahd, Medine, 2004- **Mecmûu'l-Fetâvâ,** Tah. Enver el-Bâz- Amir el-Cezzâr, Dâru'l-Vefâ, 2005.

… **-Mecmûa'tu'r-Resâili-Kübrâ**, Dâru İhyâü't-Türâsü'l-Arabiyye, Beyrut, t.y.

İbn Tolun, Şemseddin Muhammed b Ali es-Sâlihî, **eş-Şezra fî'l-Ehâdîsi'l-Müştehira,** tah. Kemal b. Besyûnî Zağlul, I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1983.

İbn Zekeriyya**, Mekâyîsu'l-Luğâ**, tah. Abdüsselam Muhammed Harun, Kahire, 1368.

İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman, **Kitâbu'l-Kussâs ve'l-Müzekkirîn**, tah. Lutfî es-Sabbağ, el-Mektebetü'l-İslamî, Lübnan, 1988.

… **-el-İlelü'l-Mütenahiye fî'l-Ehadîsi'l-Vahiyye**, tah. Halil el-Meys, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut, 1403.

… **-Kitâbu'l-Mevzûât minel-Ehadisil-Merfuât**, tah. Abdurrahman Muhammed Osman, I-IV, Mektebtü'l-Arabiyyaetü's-Suudiyye, Medine, 1966- **Kitâbu'l-Mevzûât minel-Ehadisil-Merfuâ,** tah. Nureddin Boyacılar, I-IV, Mektebtü Âdvai's-Selef, Riyâd, 1997.

… **-Garîbu'l-Hadis**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, tah. Abdulmûtî Emin Kaleci, Beyrut, 1985.

… - **Telbîsu'l-İblîs**, Dâru'l-Kalem, Beyrut, 1993.

İbnu'l-Esîr, Mecdüddin Ebû's-Sa'adet b. Muhammed, **en-Nihaye fî Garîbi'l-Hadis ve'l-Eser,** tah. Tahir Ahmed ez-Zâvî, Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, 1399**.**

… **-Câmiu'l-Usûl min Ehâdîsu'l-Resûl,** tah. Abdulkadir el-Arnavud, I-XV, Beyrut, 1400.

İbnu'l-Hanbeli, Radiyyyüddin Muhammed İbrahim, **Kafvü'l-Eser fî Safvi 'Ulûmi'l-Eser**, I-II, Mektebetü'l-Matbuâtu'l-İslamiyye, Beyrut, 1408.

İbnu'l-İmâd, Ebû'l-Felâh Abdulhay, **Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbari men Zeheb**, Dâru'l-Afak el-Cedide, Beyrut, t.y.

İbnu'l- Kayyım el-Cevziyye, Şemsüddin Ebû Abdullah Muhammed, **Nakdü'l-Menkul ve'l-Muhakki'l-Mümeyyiz beyne'l-Merdudi ve'l-Makbul,** tah. Hasan es-Semâhî Suveydân, Dâru'l-Kadirî, Beyrut, 1990.

… **-el-Menâru'l-Münîf fî's-Sahîhi ve'd-Daîf**, tah. Abdulfettah Ebû'l-Ğudde, Mektebetü'l-Matbuati'l-İslamiyye, Haleb, 1403

İbnu'l-Mukaffa', Ebû Muhammed Abdullah, **el-Edebü's-Sağir**, Dâru Sadır, Beyrut, t.y.

İbnu'l-Mülakkın, Siraceddin Ebû Hafs, **el-Bedru'l-Münîr fî Tahrici Ehâdisi ve'l-Âsâri'l-Vâkıati fî Şerhi'l-Kebîr**, tah. Mustafa Ebû'l-Ğayt, Dâru'l-Hicret, Riyâd, 2004.

İbnu's-Salâh, İmam Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrazûrî, **Mukaddimetü İbnu's-Salâh,** tah. Aişe Abdurrahman, Dâru'l-Maârif, Kahire, 1989.

… **-Ulûmu'l-Hadis,** tah. Nurettin Itr, Dâru'l-Fiker, Dimaşk, 2012.

İbnu'n-Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Yakûb İshâk, **Kitâbu'l-Fihrist**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1398.

İmam Muhammed, eş-Şeybânî, **Kitâbu'l-Hucce alâ Ehli'l-Medîne**, I-IV, Âlimu'l-Kitâb, Beyrut, 1983.

İsfehânî, Ebû'l-Ferec Ali b. el-Hüseyin, **Kitâbu'l-Eğanî**, tah. Semir Cabir, I-XXIV, Dâru'l-Fiker, Beyrut, t.y.

el-İsnevî, Cemaleddin b. Osman, **el-Kifâye fî İlmi'n-Nahiv**, nşr. Salih Abdulazim, Mektebetü'l-Edeb, Kahire, 2010.

İşbîhî, Muhammed b. Ahmed, **el-Mustatraf**, Dâru'l-Kütübîl-İlmiyye, I-II, Beyrut, 1986.

İzgi, Cevat, **"Necmeddin Gazzî",** DİA, TDV yy, İstanbul, c. XXXII, s. 497-98.

K. Hitti, Philip, **Siyasî ve Kültüre İslam Tarihi,** çev. Salih Tuğ, İFAV, İstanbul, 2011.

Kafesoğlu, İbrahim, **Türk Milli Kültür,** Boğaziçi yay., İstanbul, 1983.

Kandemir, M. Yaşar, **Mevzû Hadisler Menşei Tanıma Yolları Tenkidi,** DİB yay., Ankara, 1984.

… -**"İbn Hacer***",* DİA, TDV yay. İstanbul, 1999, c. XIX, s. 514-531.

… - **"Mesel"**, DİA, TDV yay., Ankara-2004,c. XXIX, s. 298.

… - ***"Nevevî"***, DİA, TDV yay., İstanbul, 2007, c. XXXIII, s.46.

... -**"Irâkî"**, DİA, TDV yay., İstanbul, 1999, c. XIX, s. 118.

Karacan, Selami, **Ebû Hayyân'a göre Memlükler Devri Mısır Türklerinin Sosyal ve Kültürel Durumu**, Dan. Reşat Genç, Ankara, Ün. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi., Ankara 1985.

Karagözoğlu, Mustafa Macit, "Duâfâ Literatüründe Yeni Bir Dönemin Başlangıcı: el-'Ukaylî (ö.322/934) ve Kitâbü'd-Duafâ'sı", **Marmara İlâhiyat Fak. Der**., S.44, yıl: 2003/11, s. 19-38.

Karahan, Abdulkadir, **Türk-İslam Edebiyâtında Kırk Hadis**, DİB yay., Ankara, 1991.

Karahan, Abdullah, "Hz. Hüseyin'in Öldürüleceğini Bildiren Rivayetler Açısından, Hadis Kaynaklarında Kerbela Olayı" (Çeşitli Yönleri ile Kerbela), **Din Bilimleri Der.**, c. III, Sivas, 2010, s. 23-56.

Karaman, Hayretin, **Günlük Hayatımızda Helâller ve Haramlar**, İstanbul, 1982, s. 122.

… -**Ana Hatları ile İslam Hukuku**, I-III, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2008.

… -**İslam Hukuk Tarihi**, İz yy, İstanbul, 1999.

Kâsimî, Cemalüddin, **Kava'id't-Tahdîs min Fununî Mustalahi'l-Hadis**, Matbaatu İbn Zeyd, Dimaşk, 1925- **Kavâidu'-t-Tahdîs min Fununi'l-Hadis**, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1407.

Kelebâzî, Muhammed b. İshak Ebû Bekir, **et-Taarruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1400.

… -**Bahrü'l-Fevâidi'l-Meşhûr bi Meâni'l-Ahbâr**, tah. Muhammed Hasan Muhammed- Ahmed Ferid, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1420.

Keleş, Bahattin, **"Memlûklüler Döneminde Sosyal Yapı**", Tükler, Yeni Türkiye yay., Ankara, 2002.

… -**"Memlûklüler'de Ticari Hayat",** Türkler, Yeni Türkiye yay., c. V, s. 431.

Kerderli, Mahmud b. Ali, **Nehcü'l-Ferâdîs**, çev. Janos Eckmann, yay. Semih Tezcan-Hamza Zülfikar, Türk Dil Kurumu yay, Ankara, 1995.

Kettânî, Muhammed Abdulhay, **Hz. Peygamber'in Yöntemi**, et-Terâtîbu'l-İdariyye, trc. Ahmed Özel, I-III, İstanbul, 1190.

Kettânî, Muhammed b. Ca'fer, **er-Risaletu'l-Mustatrafe li Beyâni Meşhûri Kütübi's-Süneti'l-Müşerrefe,** İstanbul, 1986- **er-Risaletü'l-Müstatrafe li Beyani Meşhûri Kütübi's-Sünneti'l-Müşerrefe**, Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, Beyrut, 1345.

Kılıç, Müzahir, **Hakânî Mehmet Bey Hadis-i Erbaîn,** Yüksek Lisans Tezi, Dan. Numan Külekçi, Atatürk Ün. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1993.

Kırbaşoğlu, M. Hayri, **Alternatif Hadis Metodolojisi**, Kitabiyât, Ankara, 2004.

… - **İslam Düşüncesinde Sünnet**, Ankara Okulu yay., Ankara, 1999.

Kısakürek, N. Fazıl, **Yolumuz Halimiz Çevremiz**, Büyük Doğu yay, İstanbul, 1977.

… **--101 Hadis**,

… **-es-Selâm**, Büyük Doğu yay. İstanbul, 1996.

… **-İdeolocya Örgüsü**, Büyük Doğu yay., İstanbul, 1998.

… **-Sahte Kahramanlar**, Büyük Doğu yay., İstanbul, 1999.

... **-Batı Tefekkürü ve İslam Tasavvufu**, Büyük Doğu yay., İstanbul 2000.

... **-Nur Harmanı**, Büyük Doğu yay. İstanbul, 2013.

Koca, Ferhat, **İslam Hukuk Tarihinde Selefî Söylem** (Hanbeli Mezhebi), Ankara Okulu yay., Ankara, 2002.

… **-"İbn Teymiyye",** DİA, DİB yay., İstanbul, 1999, c. XX, s. 389-390.

Koçkuzu, Ali Osman, **Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi**, Dergâh yay, İstanbul, 1983.

Koçyiğit, Talat, "Mevzû Hadislerin Zuhuru", **AÜİFD,** C. XV, Ankara, 1967.

… **-Hadis Istılâhları**, Ankara, Ün. İlahiyat Fak. yay., Ankara, 1985.

… **-Hadis Usûlü**, Ankara Ün. yay, Ankara-1993.

… - **Hadis Tarihi**, TDV yay. Ankara, 2003.

Konevî, Sadruddin, **Hadis-i Erbaîn**, çev. Abdulkadir Akçiçek, Rahmet yay. İstanbul, 1970.

Kopraman, Kazım Yaşar, "Memlûklüler Döneminde Mısır'da Sosyal Hayat", **Doğuşundan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, Çağrı yay., İstanbul, 1989.

... -**Büyük İslam Tarihi (Memlûklüler)**, Çağ yay., İstanbul, 1992.

… -**"Mısır Memlûkleri"**, Türkler, Yeni Türkiye yay., Ankara, 2002.

Köktaş, Yavuz, **Hadis Fetvaları**, Rağbet yay. İstanbul, 2014, s. 17.

Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed, **el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an**, Dâru Alemi'l-Kütüb, Riyad, 2003.

Kummî, Nizameddin el-Hasan b. Muhammed en-Neysâburî, **Garâibu'l-Kur'an ve Reğaibu'l-Furkân,** Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996.

Kutluay, İbrahim, "Ümmetim İhtilafı Rahmettir" Sözü Üzerine Bazı Mülahazalar, **Hadis Tetkikleri Der.**, C. I, S. I, Yıl: 2004, s. 81-104.

Kuzâî, Muhammed b. Selâme b. Cafer, **Müsnedü'ş-Şihâb**, tah. Humeyd b. Abdülmecid es-Selefî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1407.

- **Hadis Kıvılcımları**, ter. Ali Yardım, Damla yay., İstanbul-2007.

Kuzgun, Şaban, **"Hâm**", DİA; TDV yy, İstanbul, 1997, c. XV, s. 395.

Küçük, Raşit, "Abdulah İbu'l-Mübârek ve Hadis İlmindeki Yeri", **Marmara Ün. İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, S. 3, İstanbul, 1995, s. 277-293

… **"Abdulah İbu'l-Mübârek"**, DİA, İstanbul, 1998, c. I, s. 122-124.

Kürsüden Öğütler (52 Konuda Vaaz Örnekleri), Haz. Kom., DİB yay., Ankara, 2007.

Lahmî, Ahmed b. Ferrâh, **Muhtasaru Hilâfiyyâti'l-Beyhakî**, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1416.

Makdisî, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Tahir, **Etrâfu'l-Garâib ve'l-Efrâd**, Dâru Kütübi'l-İlmiye, Beyrut, t.y.

… **-Kitâbu Ma'rifeti't-Tezkirati'l-Ehâdîsî'l-Mevzuâ**, tah. İmadeddin Ahmed Haydar, el-Kütübü's-Sekâfiyye, Beyrut, 1985.

Makdisî, Mir'î b. Yusuf el-Keremî, **el-Fevâdu'l-Mevzuâ fi'l-Ehâdîsi'l-Mevzuâ**, tah. Muhammed Lutfî es-Sabbağ, Dâru'l-Verrâk, Beyrut, 1988.

Makrizî, Ebû'l-Abbâs, **el-Mevâiz ve'l-İtibâr bi Zikri'l-Hitât ve'l-Asâr**, I, III, Dâru Sadır, Beyrut, t.y.

Mâlik b. Enes, **el-Muvatta**, (Rivâyetü Yahya b. Yahya), Mektebetü's-Safâ, Kahire, 2001- **el-Muvatta**, (Rivâyetü Muhammed b. Hasan eş-Şeybanî), tah. Dr. Takıyyüddin, I-III, Dâru'l-Kalem, Dimaşk, 1991.

Mergînanî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ebi Bekir, **el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî**, I-IV, Mektebetü'l-İslamiyye, t.y.

Mevlânâ, Celâleddin er-Rumî, **Divân-ı Kebir**, haz. Abdulkadir Gölpınarlı, I-IV, Kültür Bakanlığı yay., Ankara, 1992.

Meydanî, Ebû'l-Fadl, Ahmed b. Ahmed e-Neysaburî, **Mecmau'l-Emsâl**, Trablus, 1990.

Moğoltay, Alaaddin İbn Kuleyc, **İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl**, tah. Ebû Abdirrahman Adil b. Muhammed, Ebû Muhammed Usame b. İbrahim, I-XII, el-Faruku'l-Hadisiyye, Kahire, 2001.

Mubarekfûrî, Muhammed Abdurrahman, **Tuhftul-Ahvezî bi Şerhi Câmiî't-Tirmizî,** I-X, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.

Muhammed b. Şakir, **Fevâtü'l-Vefâyât**, tah. İhsan Abbâs, I-IV, Dâru Sadr, Beyrut, 1974.

Münâvî, Ebû Fadl Muhammed Abdurrauf, **el-Muğnî an Hamli'l-Esfâr**, tah. Eşref Abdulmaksud, I-II, Mektebetü Taberiyye, Riyâd, 1995.

… **-Kenzu'l-Ummâl,** Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan, 1994.

... **-el-Yevâkîtü ve'd-Dürer Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker**, tah. Ebû Abdullah Rebi' b. Muhammed es-Suudî, I-II, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd,1999.

Müslim, İbn Haccâc Ebû'l-Hüseyin el-Kuşeyrî, Sahîhu Müslim, Dâru's-Selâm, Riyâd, 2000.

Müttakî el-Hindî, Alaaddin Ali b. Husameddin, **Kenzu'l-Ummâl**, Tah. Bekrî Hayyanî-Safvetü's-Sakâ, Müessesetü'r-Risale, 1981.

Naim b. Hammâd, Ebû Abdullah İbn Muaviye, **Kitâbu'l-Fiten**, Dâru'l-Fiker, 1993.

Nehrevânî, el-Muâfî b. Zekeriyya el-Cerirî, **el-Celisu's-Salihu'l-Kâfî ve Enisu'n-Nasihi'ş-Şâfiî,** tah. Muhammed Mursî, Alemu'l-Kütüb, Beyrut, 1993.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şu'ayb, **Sünen**, Dâru's-Selâm, Riyâd, 2000

Nevevî, Ebû Zekeriyya Muhyiddin b. Şeref, **el-Mecmu' Şerhu'l-Mühezzeb**, Dâru'l-Fiker, Beyrut, t.y.

… **-Riyâzü's-Sâlihîn**, Tah. Mahir Yasin el-Fahl, Dâru İbn Kesîr, Dimaşk, 2007.-**Riyazü's-Salihîn**, Terc. Komisyon, Erkam yay., İstanbul, 1997.

… **-Fetâvâü'l-İmam en-Nevevî**, Tah. Muhammed el-Haccâc, Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, Beyrut, 1196.

... **-el-Minhâc fî Şerhi Sahîh-i Müslim b. el-Haccâc**, I-XVIII, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabiyye, Beyrut, 1392.

… **-el-Mecmu' İdaretü't-Tabbaati'l-Münira**, Mısır, 1433.

Nuaym Hammâd, Ebû Abdullah İbn Muaviye, **Kitâbu'l-Fiten**, Dâru'l-Fiker, 1993.

Öksüz, Haticet ül Kübra, **Köstendillî Süleyman Şeyhî'nin Mektûbat-ı Erbâîn, Terkibât-ı Erbâin ve Te'vilât-ı Erbâin isimli Eserleri** *(İnceleme ve Metin)*, Dan. Şafi Arpaguş, Marmara Ün. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010.

Özafşar, M. Emin, **Hadisi Yeniden Düşünmek Fıkhî Hadisler Bağlamında Bir İnceleme**, Ankara Okulu yay. Ankara, 1998.

… -"Polemik Türü Rivayetlerin Gerçek Mahiyeti", **İslamiyât**, c. I, Sayı: 3, Temmuz-Eylül, 1998, s. 19.

… - **Hadis ve Kültür**, Kitabiyât, Ankara, 2005.

Özbek, Süleyman, "**Yakın Doğu Türk-İslâm Tarihinin Akışını Değiştiren Bir Meydan Savaşı: Ayn-ı Câlut",** Türkler, Yeni Türkiye yay, Ankara, 2002.

Özdemir, Hikmet, **Sâd Kelime-i Hazret-i Ebû Bekir, Farukiyye, Zinnureny**, **Ali,** Çelik yay. İstanbul, 2013.

Özen, Şükrü, **"Velâ",** DİA, TDV yay, İstanbul, c. XXXXIII, s. 11-15.

Özer, Salih, **İbn Teymiyye'nin Minhâci'l-Sünne Kapsamındaki Rivayetleri Red ve Kabul Kriterleri**, Dan. Hayri Kırbaşoğlu, AÜSBE, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1998.

Özkan, Halit, **Memlûklülerin Son Asrında Hadis**, Klasik yay, İstanbul, 2012.

... -"Bir Muhaddis-Sûfînin Rüyaları: İbn Ebî Cemre ve el-Merâi'l-Hisân", **Marmara Ün. İlâhiyat Fak. Der.,** C. 41 (2011/2), s. 33-58.

Özpınar, Ömer, **Hadis Edebiyâtının Oluşumu**, Ankara Okulu yay., Ankara, 2003.

Özyürek, Leyla. "Dergiler ve Halk Eğitimi", **Eğitim ve Bilim**, 1979, s. 4- 7.

Palmer, Rıcharde E., **Hermenötik**, çev. İbrahim Görener, Anka yay., İstanbul, 2002.

Pezdevî, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed, **Usûlü Pezdevî** (Kenzu'l-Vusûl ilâ M'rifeti'l-Usûl), I-IV, Şirket-i Sahafiyye-i Osmaniyye Matbaası, İstanbul, 1308.

Polat, Mehmet Vehbi, **Aclûnî'nin Keşfu'l-Hafâ Adlı Eserinin Kaynakları**, Dan. Zekeriya Güler, Selçuk Ün. SBE, Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, Konya, 2006.

Rabi' b. Habîb, Ebû Amr el-Ezdî, **Müsned**, Dâru'l-Hikme, Beyrut, 1415.

Râğıb el-İsfehânî, Hüseyin b. Muhammed, **Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'an**, I-II, Dâru'n-Neşr, Dimaşk.

Râmehürmûzî, Ebû Muhammed b. Hallâd Hasan, **el-Muhaddisu'l-Fâsıl beyne'r-Râvî ve'l-Vaî,** tah. Muhammed Accâc, Dâru'l-Fiker, Beyrut, 1405.

… **-Emsâlü'l-Hadis**, nşr. Abdulalî Abdülhamid el-A'zamî, Mektebetü'l-İslamiyye, İstanbul, ts- **Kitâbu'l-Emsâli'l-Hadis**, tah. Ahmed Abdulfettah, Müessestü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut, 1998.

er-Razi, Fahreddin Ebû Abdullah Muhammed, **Mefâtîhu'l Ğayb**, Dâru'l-İhyâü't-Türâsü'l-Arabî, Beyrut,1420.- **Mefâtîhu'l-Ğayb**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.

Rufai, el- Hüseyin Ahmed b. Ali b. Sabit, **el-Burhânu'l-Müeyyid**, Tah. Abdülgani Nekemi, Dâru'l-Kütübi'n-Nefîs, Beyrut, 1408.

es-Sağânî, Ebû'l-Fedâil el-Hasen b. Muhammed, **Mevzûâtu's-Sağânî**, tah. Necm Abdurrahman Halef, Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, Beyrut, 1985.

… **Meşâriku'l-Envâr ve Tercümesi,** çev. Enver Baytan, Baytan yay., İstanbul, 1971.

San'anî, Muhammed b. İsmail, **Tevdîhu'l-Efkâr li Meâni Tenkîhi'l-Enzâr**, Mektebetü's-Selefiyye, Medine, c. I, s. 254.

… **-Usûlu'l-Fıkhi'l-Müsemmâ İcabetü's-Sâil Şerhu Buğyeti'l-Âmil,** Müessestü'r-Risâle, Beyrut, 1986.

San'anî, Muhammed b. Ahmed b. el-Carullah, en-**Nevâfihu'l-Atıra fi'l-Ehâdîsi'l-Müştehira,** tah. Muhammed Abdülkadir Ahmed Ata, Müessestü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut, 1993.

Sarı, Osman, **Necip Fazıl'ın İdeolocya Örgösü'nde Sosyal Politika**, 30 Necip Fazıl, Erman Matbaası, Konya, Mayıs-2013, s.105-119.

Sayın, Şâra, **Yorum Bilimsel Söyleşi,** Türk Dil Kurumu yay, Ankara, 1983.

Serdaroğlu, Ahmed, **Usul-i Hadis ve Mevzuat-i Aliyyü'l-Kârî Tercemesi**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1966.

Sehâvî, Şemsüddin Muhammed b. Abdirrahman, **el-Mekâsıdu'l-Hasene fî Beyâni Kesîrin mine'l-Ehâdîsi'l-Müştehirati âle'l-Elsine**, tah. Abdullah Muhammed es-Sıddîk, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 2002.

… **-el-Cevâhir ve'd-Dürer fî Tercemeti Şeyhi'l-İslâm İbn Hacer**, tah. İbrahim Bacis Abdulmecid, I-III, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1999.

… **-el-Ecvibetü'l-Merzıyye fî mâ Süile anhu mine'l-Ehâdîsi'n-Nebeviyye**, tah. Muhammed İshak Muhammed İbrahim, I-III, Dâru'r-Râye, Riyad, 1418.

… **-Fethu'l-Muğîs Şerhu Elfiyeti'l-Hadis**, I-III, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan, 1403.

… **-İrtiyâhu'l-Ekbâd bi Erbâhi Fikdi'l-Evlâd**, Yazma halinde bak. Mektebetü'l-Esed, Dimaşk, yazma No: 7788, s. 4. İnternet üzerinden bak. "http://www.alukah.net/library/0/63389/#ixzz3c5I7Ry8q"

… **ed-Dav'ü'l-Lâmi' li Ehli'l-Karni't-Tâsi'**, Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrut, t.y.

Semâhî, Muhammed, Ebû **Hüreyre fî'l-Mizân**, Kahire, 1958.

Sem'ânî, Ebû Saîd Abdulkerim, **Edebü'l-İmlâ ve'l-İstimlâ**, Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut, 1989.

Semerkândî, Ebû'l-Leys, Nasır b. Muhammed b. İbrahim, **Tenbihu'l-Ğafilîn bi Ehâdisi Seyyidi'l-Enbiyâi ve'l-Murselîn**, tah. es-Seyyidu'l-Arabî, Mektebetü'l-İmân, 1997.

Semhûdî, Ebû'l-Hasan Nureddin, **el-Ğummaz âle'l-Lummaz fî'l-Ehâdisi'l-Müştehira**, tah. Muhammed İshâk İbrahim es-Selefî, Dâru's-Sevâ, Beyrut, 1406/1986- **el-Ğummaz âle'l-Lummaz fî'l-Mevzûâti'l-Meşhûrât**, tah. Muhammed Abdulkadir Ata, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1406/1986.

Sendrusî, Muhammed b. Muhammed el-Hüseyin et-Trablusî, **el-Keşfu'l-İlâhî an Şedîdi'd-Da'fî ve'l-Mevzû ve'l-Vâhî,** tah. Muhammed Mahmud Ahmed el-Bekâr, Dâru's-Selâm, 2011.

Serahsî, Muhammed b. Ahmed, **el-Mebsût**, Dâru'l-Ma'rife, I-XXX, Beyrut, 1993.

… **-Usûlu's-Serâhsî,** tah. Ebû'l-Vefa el-Afgânî, I-II, Kahraman yay. İstanbul, 1984.

Sevgi, Ahmet, **Molla Câmî'nin Erbaîn'i ve Türkçe Manzum Tercümeleri,** Gençlik Kitabevi, Konya, 2000.

Seyrafî, Yusuf b. Ebi Saîd, **Şerhu Ebyati Sibeveyh**, tah. Muhammed Ali er-Rîh, I-II, Mektebetü'l-Külliyyeti'l-Ezheriyye, Mısır, 1974.

Seyyid Muhammed Sadık er-Ruhânî, **Zübdetü'l-Usûl**, Medresetu İmamı Sadık, 1412.

Seyyid, Eymen Fuad, ***"Kâhire",*** DİA, TDV yay., İstanbul, 2001, c. XXIV, s. 173-175.

Sofuoğlu, Cemal, Kur'an ve Hadis Kültürünün Kutadgu Bilig'deki İzleri, **Dokuz Eylül Ün. İlâhiyat Fak.** Der. S. V, 1989, s. 127-180.

Subhi es-Sâlih, **Hadis İlimleri ve Hadis Istılâhları**, çev. Yaşar Kandemir, DİB yay. Ankara, 1988.

Subkî, Tacuddin Ebû Nasr Abdulvehhâb Ali, **el-İbhâc fî Şerhi'l-Minhâci'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl**, tah. Komisyon, I-III, Dâru'l-Kütübi'l-İmiyye, Beyrut, 1404.

… -**Tabakâtu'ş-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ**, Dâru İhyâ'il-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire, t.y.- **Tabakâtü'ş-Safiîyyeti'l-Kübra**, tah. Mahmud Muhammed et-Tanâcî, Abdulfettah Muhammed el-Huluv, I-X, Dâru Hecer, Mısır, 1413.

Suiçmez, Yusuf, **Hadiste Ref Problemi** (Mevkuf ve Maktu Hadislerin Resûlullah'a İzafesi), Dan Hayri Kırbaşoğlu, AÜSBE, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara-2005.

Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekir, **el-Havî li'l-Fetâvâ**, Dâru'l-Kütübi'l-İmiyye-II, Beyrut, 1973.

… -**Tahzîru'l-Havâs min Ekâzîbi'l-Kussâs**, tah. Muhammed İbn Lütfi es-Sabbâğ, el-Kütübü'l-İslamî, Beyrut, 1984.

… -**ed-Düreru'l-Mensura fî Ehâdisi'l-Müştehira**, tah. Muhammed Abdulkadir Ata, Kahire, 1987.- tah. Muhammed Lutfi es-Sabbâğ, İmadetü Şuuni'l-Mektebe, Riyad, t.y.

… -**el-Câmiu's-Sağîr fî Ehâdisi'l-Beşîr ve'n-Nezîr**, I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İmiyye, Beyrut, 2004.

… - **Tedrîbu'r-Râvî fî Şerhî Takribu'n-Nevevî**, tah. Muhammed el-Firyâbî, Mektebetü'l-Kevser, Beyrut, 1415.

… - **Tenvîru'l-Halek fî İmkâni Rü'yeti'n-Nebî ve'l-Melek**, Beyrut, 1996.

… - **Cem'u'l-Cemâvi** (el-Câmiu'l-Kebîr), el-Ezherü'ş-Şerîf, Mısır, 2005.

Sülemî, Ahmed b. Abdullah, **Ehâdîsün Münteşiratün lem Tesbüt fî'l-Akide ve'l-İbâdât ve's-Sülûk**, Mektebetü'r-Rüşd, Beyrut, 1427.

Süleyman Şeyhî, **Te'vilat'-ı Hadis-i Erbeîn**, Süleymaniye Kütüphanesi, M. Murat-M. Arif, No:213, vrk. 43b-53a.

Süleymanî, Ebû'l-Hasan Mustafa b. İsmail el-Me'rabî, **Cevâhiru's-Süleymaniyye Şerhu'l-Manzûmeti'l-Beykûniyye**, Dâru'l-Keyân, Riyad, 2005.

Şâfiî, Muhammed b. İdris, er-**Risâle**, neşr. Ahmed Muhammed Şakir, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.

Şahin, Hanifi, "İbn Teymiyye'nin Siyaset Anlayışı", **The Jurnal of Academic Social Science Studies**, Volume 6 Issue 3, March, 2013, s. 622-624.

Şahyar, Ayşe Esra, "Sahâbe'nin Tâbiûnden Hadis Rivayeti", Hadis **Tetkikleri Dergisi**, C. VIII, Sayı 1, yıl 2010, s. 125-144.

Şeşen, Ramazan, **"Câhız",** DİA, TDV yay. İstanbul, 1992, c. VII, s. 20-24.

… -"**el-Beyân ve't-Tebyîn**", DİA, TDV yay. İstanbul, 1992. c. VI, s. 31.

… **-"Eyyûbiler",** DİA, TDV yay., İstanbul, 1995, c. XII, s. 20-31.

Şevkânî, Muhammed b. Ali, **el-Fevâidu'l-Mecmua fî'l-Ehâdisi'l-Mevdua'**, Mektebetü'l-İslamiyye, Beyrut, 1997.

… - **el-Bedru't-Tâlî bi Muhasin men ba'de'l-Karni's-Sabi'**, Mısır, 1348.

Şeybânî, Muhammed b. Hasan, **Kitâbu'l-Hucce alâ Ehl-i'l-Medine**, I-IV, tah. Mehdî Hasan Keylânî, Alemu'l-Kütüb, Beyrut, 1983.

Şirâzî, Ebû İshâk, **el-Mühezzeb fî Fıkhı'l-İmâmi'ş-Şâfiî**, tah. Muhammed ez-Zuhaylî, Dâru'l-Kalem, Dimaşk, 1996.

Taberânî, Ebû'l-Kasım Süleyman b. Ahmed, **el-Mu'cemu'l-Kebîr**, I-XX, tah. Hamdi Abdülmecid es-Selefî, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Musul, 1404/1983.

... **-el-Mu'cemu'l-Evsat**, I- X, Dâru'l-Haremeyn, Kahire, 1415.

... **-el-Mu'cemu's-Sağîr,** I- II, Mektebetü'l-İslamî, Beyrut, 1403.

Taberî, Muhammed b. Cerîr, **Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'an**, Tah. Ahmed Muhammed Şakir, I-XXIV, Müessesetü'r-Risale, Riyad, 2000.

Tahâvî, Ebû Ca'fer, **Şerhu Müşkili'l-Âsâr**, tah. Şuayb Arnavud, Müessestü'r-Risale, Beyrut, 1987.

Tahânevî, Zafer Ahmed, **Kavâi'du fî Ulûmi'l-Hadis**, tah. Ebû Ğudde, Mektebetü'l-Matbuatü'l-İslamiyye, Halep, 1984.

et-Tahhân Mahmud, **Usûlu't-Tahrîc ve Dirasetü'l-Esânîd**, Dâru'l-Kur'ani'l-Kerim, Beyrut, 1401.

... **-Teysîru Mustalahi'l-Hadis**, Dersaadet, İstanbul, 1985.

Tahir el-Cezâirî, **Tevcîhu'n-Nazar**, Tah. Abdulfettah Ebû Ğudde, Mektebetü'l-Matbuâtu'l-İslamiyye, Halep, 1995.

Takıyyü'l-Hakîm, Muhammed, **el-Usûlü'l-Âmme li'l-Fıkhı'l-Mukâren**, Müessetü Ali Beyt, Necef, 1979.

Tatlı, Bekir, **Hz. Peygamber'in Mimariyi Taçlandıran Sözleri**, Adana, 2009.

Temmâm er-Razî, Temmâm b. Muhammed b. Adillah, **el-Fevâid**, I-II, tah. Hamdî Abdulmecid es-Selefî, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 1412.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, **Câmiu't-Tirmizî,** Dâru's-Selâm, Riyâd,2000.

Toksarı, Ali, Gazâlî'nin Hadis Anlayışı ve İhyau Ulumi'd-Dîn Adlı Eserindeki Hadislerin Tahlili**, İmam Gazâlî Kongresi**, Kayseri, 1988.

… -"Hadis İlmi açısından Sahâbî Kavli ve Değeri", **Erciyes Ün. İlahiyat Fak. Dergisi,** S. 2, Kayseri, 1985.

Tomar, Cengiz, "Kılıçtan Kaleme; Memlûkler ve Entelektüel Hayat", **Türklük Araştırmaları Dergisi**, İstanbul 2002, sayı 12, s. 249-259.

… - **"Mısır",** DİA, TDV yy, İstanbul, 2004, c. XXIX, s. 559-563.

Topaloğlu, Bekir, "**Şuabü'l-Îmân"**, DİA, TDV yay., İstanbul, 2010, c. XXXIX, s. 219-221.

Toprak, M. Sait, **Hadîste Derlemecilik Devrinin Başlaması ve el-Ûşî'nin Nisâbu'l-Ahbâr'ı,** Dan. Ali Yardım, Dokuz Eylül Ün. SBE, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir-2005

Tüccar, Zülfikâr, **"Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm**", DİA, TDV yay. İstanbul, 1994, c. X, s. 244-246.

Uğur, Mücteba, **Hadis İlimleri Edebiyâtı**, TDV yay., Ankara, 1996, s. 172

… - **"Firdevsü'l-Ahbâr**, DİA, TDV yay., İstanbul, 1996, c. XIII, s. 129-131.

el-'Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr, **Kitâbü'd-Du'afâi'l-Kebîr**, I-IV, tah. Abdulmûtî Emin Kal'acî, Dâru'l-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, 1984/1404.

el-'Uleymî, Ebû'l-Yümn Mucîruddin Abdurrahman, **el-İnsü'l-Celil bi-târihi'l-Kudüs ve'l-Halil,** Mektebetu Dendis, Amman, 1999.

Ulu, Arif, Tâbiûnun **Sünnet Anlayışı**, AÜSBE, Dan. Hayri Kırbaşoğlu, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2004.

Uyar, Ahmet, "Sünnetin Tarihi Süreci Hakkında Fazlur Rahman'ın Görüşleri", **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** S. 12, Kayseri, 2002.

Uysal, İsa, **İbn Hacer el-Heytemî Hayatı, Eserleri ve el-Fetâvâ el-Hadisiyye*"* **Özelinde Hadisçiliği,** AÜSBE, Dan. Bünyamin Erul, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2015.

Uysal, Muhittin, *"*Vaaz Kaynaklarında Dünya Tasavvuru ve İlgili Hadislerin Yorumu Problemi (İhya Örneği)*"*, **Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu** -I, DİB yay. Ankara, 2013.

Ünal, İsmail Hakkı, **İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu**, DİB yay., Ankara, 1994.

… **-Hadis**, MEB yay., Ankara, 2003.

… -"Seçmeci ve Eleştirel Yaklaşım veya Hz. Peygamber'i Anlamak", **İslamî Araştırmalar Der**., C. X, S. 1,2,3, Ankara, 1997, s. 42-58.

… -İslam Kültüründe Kırk Hadis Geleneği ve Şeyh Hamid-i Velî'nin Hadis-i Erbaîn Şerhi, **AÜİFD,** C. 39, Ankara, 1999, s. 137-146.

-"Fazlur Rahman'ın Sünnet Anlayışı ve "Yaşayan Sünnet" Kavramı Üzerine", **İslamî Araştırmalar Der**., C. IV, S. 4, Ekim, 1990.

Ünal, Yavuz, **Hadisin Doğuşu Gelişim Tarihine Yeniden Bakış**, Ensar yay., İstanbul, 2013.

... **-Hadis Tespit Sisteminin Doğuşu ve Gelişim Seyri Üzerine**, Hadis Tetkikleri Der., C. I, S. 2, 2003, s. 7-42.

Ünverdi, Şehmuz, **Hadis İlmi Açısından Aclûnî'nin Keşfu'l-Hafâ'sı**, Dan. Muhammet Yılmaz, Çukurova Ün. SBE,, Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, Adana, 2009.

Varlı, Ahmet, **Mevzularına Göre Hadis Hazineleri**, Akçağ yay. Ankara, 1990.

Yardım, Ali, **Hadis**, I-II, Damla yay, İstanbul,1998.

… -**Hadis Kıvılcımları**, Damla yay., İstanbul, 2007.

… -"Kuzâî ve Müsnedü'ş-Şihâb", **Dokuz Eylül Ün. İlâhiyat Fak. Der**., S. IV (Prof. Dr. Ömer Yiğitbaşı'na Armağan), 1984, s. 285-348.

Yargı, Mehmet Ali, **Hanefî Fıkıh Doktrininde Meşhûr Sünnetin Yeri**, Dan. Fahrettin Atar, Marmara Ün. SBE, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2003.

... -**Meşhûr Sünnetin Dindeki Yeri**, Ensar yay., İstanbul, 2009.

Yavuz, Adil, Sehâvî **ve el-Mekâsıdü'l-Hasene aldı eserinin Tenkit ve Tahlili**, Dan. Bilal Saklan, Selçuk Ün. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 1993.

Yavuz, Horoz, **Mehmet Akif Ersoy'un Safahat'ta Anlam ve Telmih olarak Kullandığı Hadislerin İncelenmesi**, Dan. Nebi Bozkurt, Marmara Ün. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010.

Yazıcı, Numan, **Arapça-Türkçe/ Türkçe-Arapça Atasözleri ve Deyimler**, Rağbet yay. İstanbul, 2003.

Yazıcı, Tahsin, "**Halk Edebiyâtı"**, DİA, TDV yay., İstanbul, 1997, c. XV, s. 52-53.

Yemenî, Muhammed. Ahmed b. Carullah, **Nevâfihu'l-Atira fî'l-Ehâdisi'l-Müştehira**, tah. Muhammed Abdulkadir Ata, el-Kütübü's-Sekâfiyye, Beyrut, 1992.

Yeşil, Mahmut, **Va'z Edebiyâtında Hadisler**, TDV yay. Ankara, 2001.

Yıldırım, Ahmet, **Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları**, TDV yay., Ankara, 2000.

Yıldırım, Enbiya, **Hadis Problemleri**, Umran yay., İstanbul, 1996.

… Yıldırım, Enbiya, "Suyûtî'ye Yöneltilen Suçlamalar (Sehâvî-Suyûtî Çekişmesi Bağlamında)", **Cumhuriyet Ün. İlahiyat Fak. Der**., C. X, S. 2, Sivas, 2006, s. 149-174.

… -**Hadiste Metin Tenkidi**, Otto yay., Ankara, 2015.

... -Hamid-i Velî'nin (ö.815/1412) Kırk Hadis Şerhi, **Dicle Ün. İlâhiyat Fak. Dergisi,** c. VIII, S. 2, Diyarbakır, 2006, s. 137-166.

... -**Hadisçiler ve Çelişki**, Rağbet yay., İstanbul, 2009

… -Suyûtî'ye Yöneltilen Suçlamalar (Sehâvî-Suyûtî Çekişmesi Bağlamında), **Cumhuriyet Ün. İlahiyat Fak. Der**., C. X, S. 2, 2006, s. 149-174

Yıldırım, Selahattin, Osmanlı Muhaddisleri'nin Eserleri ve Bunlar Arasında Kırk Hadis Çalışmalarının Yeri, Ondokuz **Mayıs İlâhiyat Fak. Uluslararası Katılım Sempozyumu Bildirisi**, Samsun, 2011, s. 147-152.

Yılmaz, Muhammed, İbn Teymiyye'nin Ehâdîsü'l-Kussâs Adlı Eseri Çerçevesinde Rivayetleri Kabul ve Red Kriterleri, **Çukurova Ün. İlahiyat Fak. Der.,** C. III, S. 2, 2003, s. 153-180.

Yiğit, İsmail, "Ayni'yi Yetiştiren Memlükler Dönemi İlmi Hareketine Genel Bir Bakış", **Marmara Ün. İlâhiyat Fak. Der.**, S. 11-12, İstanbul, 1997, s. 27-45.

… -*Memlûklüler*, DİA, TDV yy, İstanbul, 2004, c. XXIX, s. 90-97.

Zebîdî (ö.1205), Ebû'l-Huseyn Ahmed b. Faris Muhammed Murtaza, **Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs**, Dâru'l-Fiker, Beyrut, 1414

Zehebî, Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed Osman b. Kaymaz, **Siyeru Â'lâmi'n-Nübelâ**, tah. Şuayb Arnavut, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1990.

… -**Tezkiratü'l-Huffâz**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.

… -**Târîhu'l-İslâm ve Vefeyatü'l-Meşhir ve'l-A'lâm,** tah. Beşşâr Avvad, I- XV, Dâru'l-Garîbi'l-İslamiyye, 2003.

Zemahşerî, Mahmud b. Ömer, **el-Fâik fî Garîbi'l-Hadis**, I-IV, tah. Ali Muhammed el-Becâvî- Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Ma'rife, Lübnan, t.y.

Zerkeşî, Bedruddîn Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah, **et-Tezkiratü fî'l-Ehâdîsi'l-Müştehira**, tah. Mustafa Abdülkadir Ata, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1986.

… -**en-Nüket alâ Ma'rifeti İbnu's-Salâh**, tah. Zeynel Abidin b. Muhammed, Edvâu's-Selef, I-III, Riyâd, 1998.

… -**el-İcâbe li Îrâdi me's-tedrakethu Aişetü âle's-Sahâbe**, tah. Bünyamin Erul, Müessestü'r-Risale, Beyrut, 2004; tah. Saîd el-Afgânî, el-Mektebetü'l-İslamî, Beyrut, 1980.

… -**el-Leâliu'l-Mensûra fî'l-Ehâdisi'l-Meşhûra**, tah. Abdulhakim el-Enîs, Dairatu Şuuni'l-İslamiyye, Birleşik Arap Emirlikleri, 2015.

… -**el-Mu'teber fî Tahrici Ehadisi'l-Minhac ve'l-Muhtasar,** Dâru'l-Erkâm, 1984.

… -**Zehru'l-Ârîş fî Tahrimi'l-Haşîş**, tah. es-Seyyid Ahmed Ferec, Dâru'l-Vefâ, 1990.

Zeylâî, Abdullah b. Yusuf, **Nasbu'r-Râye li Hadisi'l-Hidaye**, tah. Muhammed Yusuf el-Benurî, Dâru'l-Hadis, Mısır, t.y.

Zeylâî, Cemaleddin Ebû Muhammed, **Buğyetü'l-Emalî**, tah. Muhammed Avâme, Dâru'l-Kıbleti's-Sahafiyyeti'l-İslamiyye, Cidde, 1997.

… -**Tahrîcu'l-Ehâdîsi ve'l-Âsâri'l-Vâkıati fî Tefsiri'l-Keşşâf li'z-Zemahşerî**, tah. Abdullah b. Abdirrahman es-Sa'd, I-IV, Dâru İbn Huzeyme, Riyâd, 1414.

Zürkânî, Muhammed b. Abdulbakî, **Muhtasaru'l-Mekâsıdu'l-Hasene fî Beyâni Kesîrîn mine'l-Ehâdis'l-Müştehira âle'l-Elsine**, tah. Muhammed b. Lütfî es-Sabbâğ, el-Mektebetü'l-İslamî, Beyrut, 1989.

EK. MÜŞTEHİR HADİS KONUSUNDAKİ DİĞER ESERLER

A. ARAPÇA ESERLER

1- *et-Tekellüm âle'l-Ehâdîsi'l-Meşhûra Beyâni Müşkili'l-Hadis,* İbn Fûrek (ö.406/1015).[1]

2- *Şihâbu'l-Ahbâr fi'l-Hükmi ve'l-Emsâli ve'l-Âdâbi mine'l-Ehâdîsi'l-Müştehira*, Muhammed b. Sellame b. Ca'fer el-Kuzâî (ö.454/1062).[2]

3- *Kitâbu'l-Erbâîn*, İbn Ved'ân Ebû Nasr Muhammed b. Ali b. Ubeydillah el-Mevsılî (ö.494/1100).[3]

4- *Risale fi'l-Kelâm Ale'l-Ahâdîsi'l-Meşhûra*, İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye (ö.751/1350).[4]

---

[1] Eser yazma halinde İrlanda, Hollanda ve Kuveyt'teki kütüphanelerde bulunmaktadır. Bak. **Hazânetü't-Türâs**, c. I, s. 56, sıra no: 52062. Hayatı hakkında bak. Ziriklî, a.g.e., c. VI, s. 83; Yavuz, Yusuf Şevki," **İbn Fûrek"**, DİA, c. XIX, s. 496.

[2] Riyad Melik Faysal Etüt ve Araştırma Merkezindeki 1/12665 kayıt numarası ile mevcut yazma nüshada eserin ismi bu şekilde geçmektedir. Bak. **Hazanetü't-Türas**, sıra no: 60502. Esrin matbu nüshası için bak. Kuzâî, Muhammed b. Sellame b. Ca'fer, **Kitabu'ş-Şihâb fi'l-Hikem ve'l-Âdâb,** Matbaatü'ş-Şebender, Bağdat, 1327. Kitap "Hadis Kıvılcımları" (Şihâbu'l-Ahbâr Tercümesi) adı ile Ali Yardım tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Bak. Yardım, Ali, **Hadis Kıvılcımları**, Damla yay., İstanbul, 2007.

[3] İbn Ved'an ve eseri hakkında Ali Yardım şunları söylemektedir: "Kaynaklarda Kitabu'l-Erbaûnu'l-Ved'aniyye veya Hutabu'l-Erbâin gibi adlarla geçen bu eser Anadolu'da öteden beri okuna gelmiştir. Zehebî'nin verdiği bilgiye göre el-Erbaûn'u Anadolu'ya getiren şahıs, İbn Ved'an'ın Diyarbakırlı talebesi Mervân b. Ali et-Tanzî'dir. Elimizdeki en eski nüsha Süleymaniye Kütüphanesi Medresesinde Cârullah bölümü 410 numarada kayıtlıdır. Sözü edilen nüsha Tokat'ın Sultaniye Medrese'sinde 673/1274 yılında istinsah edilmiştir." Bak. Yardım, **Amasya Burmalı Minare Kitabeleri (Kapı, Mihrap, MİnberI),** Ankara, 2004, s. 150. Kitap hadis rivayet tekniği açısından bir kısım tenkitlere uğramıştır. (Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 407). Bunun yanında söz konusu çalışmanın kültür, sanat ve vaaz çevrelerinin büyük ilgisine mazhar olmuştur. Tatlı, a.g.e., s. 256-257.

[4] Eserin tanıtımı için bak. Es-Semhûdî, **el-Ğummaz**, s. 7. Eserin matbu olan bir nüshasına ulaşılamamıştır. Müellifin En-Nakdü'l-Menkul isimli eserinde "*Sahih olmayan meşhûr hadisler*" başlığı altında bir fasıl yer almaktadır. Bak. İbnu'l-Kayyim**, en-Nakdü'l-Menkûl**, s. 125-127; İbnu'l-Kayyim *el-Menâr,* Fasıl no: 46, s. 134-136. Risale olarak kaleme alınan "Risâle fi'l-Kelâmi ale'l-Ehâdisi'l-Meşhûra" adlı çalışmanın bu eserdeki bölüm ile bir ilişkisinin olup olmadığı iki eserin karşılıklı incelenmesinden sonra anlaşılabileceği kanaatindeyiz.

5- *El-Muğnî an Hamli'l-Esfâr fil-İsfâr fî Tahrîci mâ fi'l-İhyâi min'l-Ahbâr,* Zeynüddîn Abdurrahman b. El-Hüseyn el-Irâkî (ö.806/1402).[5]

6- *et-Tahrîcu's-Sağîr ve't-Tahbîru'l-Kebîr*, Yusuf b. Hasan Abdilhâdî İbn Mibred el-Hanbelî (İbn Abdihâdî el-Hafîd) (ö.909/1503).[6]

7- *et-Tahricâtü'l-Muhtasira li'l-Ehâdîsi'l-Müştehira*, Ali b. Nasır b. Muhammed el-Hicâzî'dir (ö.915/1509).[7]

8- *Ed-Dürretü'l-Lâmia fi Beyâni Kesîrin mine'l-Ahâdîsi'ş-Şâia',* Kadı Takiyüddin el-Fetûhî el-Hanbelî ve Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed b. Abdisselâm el-Menûfî (ö.931). Eser Sehâvî'nin el-Mekâsıd'ı üzerine bir telhis çalışmasıdır.

9- *er-Vesâilu's-Seniyye mine'l-Mekâsidi's-Sehâviyye ve Camiî ez-Zevâidi's-Suyûtîyye,* Ali b. Muhammed el-Menûfî (ö.939/1532). Sehâvî'nin el-Mekâsıd ve Suyûtî'nin Zevâidine dairdir.

10- *Şehu Hadisi Erba'in*, İbn Kemal Paşa (ö.940/1534)

11- *Temyîzu't-Tayyibi fî mâ Yedûru alâ Elsineti'n-Nâs min'l-Hadis*, İbnü'd-Deyba' eş-Şeybânî (ö.944/1538). Müellif Sehâvî'nin talebesidir ve bu eser el-Mekâsıd'ın üzerine yapılan bir başka telhîs çalışmasıdır.

---

[5] Irâkî, Zeynüddin Abdürrahim b. Hüseyin, **el-Muğnî an Hamli'l-Esfâr fil-İsfâr fî Tahrîci mâ fi'l-İhyâi min'l-Ahbâr**, I-II, Mektebetü Dâri Taberiyye, Riyad, 1995. İki cilt halinde neşredilen eserde 4613 haber ele alınmıştır.

[6] Müellif, insanlar arasında meşhûr olan, Sahîhayn dışındaki diğer kitaplarda geçen haberleri tahric etmek üzere eseri telif ettiğini haber vermektedir. Bak. Yusuf b. Hasan Abdilhâdî İbn Mibred el-Hanbelî, **et-Tahrîcu's-Sağîr ve't-Tahbîru'l-Kebîr,** tah. Nureddin Talib, Dâru'n-Nevâdir, Lübnan, 2011, s. 21. Eserde toplam 1253 hadis tahric edilmiştir. Müellif, alfabetik düzende ele aldığı haberlerin sadece geçtiği kaynaklara değinmiş, haberlerin sıhhati hakkında gerekli gördüğü yerde açıklamalar yapmıştır.

[7] Eser Medine el-Musağğaratü'l-Filmiyye Kütüphanesinde 856 kayıt numarası ile mevcuttur.

12- *eş-Şezera fi'l-Ehâdîsi'l-Müştehira*, Şemseddin Muhammed b. Ali es-Sâlihî İbn Tolûn'dur (ö.953/1546).[8]

13- *Risâle fi'l-Ehâdîsi'l-Müştehira ale'l-Elsine*, Molla Ali b. Muhammed el-Kârî (ö.1014/1605).[9] Aynı zamanda müellife ait *Muhtasaru'l-Ehâdîsi'l-Müştehira ale'l-Elsine ve Beyânî's-Sahîhi ve'l-Hasen ve'd-Daîfi ve'l-Mevdûi' ale't-Tarîki'l-Hasen*e isminde bir eseri daha vardır. [10]

14- *El-Esrâru'l-Merfûâ fi'l-Ahbâri'l-Mevdûa'*, Molla Ali b. Muhammed el-Karî (ö.1014/1605).[11]

15- *el-Fevâidu'l-Mevdûa' fi'l-Ehâdîsi'l-Mevdûa'*, Mir'î b. Yusuf el-Keremî el-Makdisî (1032/1623).[12]

16- *el-Bedru'l-Münevvere fi Ma'rifeti Rutebi'l-Ehâdîsi'l-Müştehira*, Ahmed b. Ahmed b. Sellam el-Kaylûbî (ö.1069/1659). [13]

---

[8] İbn Tolun, Şemseddin Muhammed b Ali es-Sâlihî, **eş-Şezera fi'l-Ehâdîsi'l-Müştehira,** tah. Kemal b. Besyûnî Zağlul, I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1983. Zerkeşî'nin, et-Tezkira, Sehâvî'nin el-Makâsıd ve Suyûtî'nin ed-Dürer'inde geçen haberleri alfabetik tertibe göre tekrar telif etmesi ile oluşan derleme bir eserdir. Toplam 1169 haber değerlendirmeye alınmıştır.

[9] Eser yazma halinde Riyad Merkez Kütüphanede 1743 numarası ile bulunmaktadır. Bak. el-Fihrisu'ş-Şâmil li't-Türasi'l-Arabiyyi'l-İslamî'l-Mahtût el-Hadisu'n-Nebeviyye eş-Şerîf ve Ulûmuhu ve Ricaluhu, Müessetü Ali Beyt, Amman 1991 c. II, s. 815, sıra no: 182,

[10] Eser yazma halinde, ed-Devha Dâru'l-Kütübi'l-Katariyye'de Katar Kütüphanesinde 456 numara ile Taif Mektebetü'l-Abdullah b. Abbâs'ta 3/166 numara ile kayıtlıdır.

[11] Ali el- Kârî, eserin mukaddimesinde kıssacıların ve vaizlerin durumlarından, zındıkların hadis uydurmadaki faaliyetlerinden bahsettikten sonra-Esrâr'ı, insanların dillerinde dolaşan haberleri derleyen eserlerdeki sadece aslı olmayan ve uydurma olanları bir araya getirme arzusu ve bu tür eserlerden daha kolay istifade edilsin düşüncesiyle yazdığını beyan eder. Onun bu eser için esas aldığı kitaplar arasında Sehâvî'nin el-Mekâsıdu'l-Hasene'si, İbnu'l-Cevzî'nin (ö.597/1200), el-Mevzûât'ı, İbnü'd-Deyba'nın (ö.944/537) Temyîzü't-Tayyib'i, Irâkî'nin (ö.806/1403) el-Muğnî an Hamli'l-Esfâr'ı ve Suyûtî'nin (ö.911/1505) el-Le'âli'l-Masnua'sı gibi eserler yer almaktadır. Eseri tahkik edem Muhammed b. Lütfî'nin kitap hakkındaki değerlendirmeleri için bak. el-Kârî, Nureddin Ali b. Muhammed b. Sultan, **el-Esrâru'l-Merfuâ fi'l-Ahbâri'l-Mevzua' (el-Mevzûâtu'l-Kübra),** tah. Muhammed b. Lütfi es-Sabbâğ, el-Mektebetü'l-İslamî, Beyrut, 1986, s. 9-15.

[12] Eser mevzu hadislere dairdir. Eserde toplam 206 haber hakkında değerlendirme yapılmıştır. Bak. el-Makdisî, Mir'î b. Yusuf el-Keremî, **el-Fevâdu'l-Mevzuâ fi'l-Ehâdîsi'l-Mevzuâ,** tah. Muhammed Lutfî es-Sabbağ, Dâru'l-Verrâk, Beyrut, 1988.

[13] Eser, Riyad Melik Faysal Etüt ve Araştırma Merkezi'nde 8/2925 numara kayıt ile yazma halindedir.

17- *Ziyâdât ale'l-Mekâsıd ve't-Tezkire ve'd-Düreri'l-Müntesira*, İbrahim b. Süleyman b. Muhammed b. Abdilaziz el-Cînînî (ö.1108/1696). [14]

18- *El-Cevheratü'n-Nâdira fî'l-Ehâdîsi'l-Müştehira*, İsmail b. Abdilbaki el-Yazıcı (ö.1121/1709).[15]

19- *El-Keşfu'l-İlâhî an Şedîdi'd-Da'fî ve'l-Mevzû' ve'l-Vâhî*, Muhammed b. Muhammed el-Hüseyin et-Trablûsî es-Sendrûsî (ö.1177/1763).[16]

20- *en-Nuhbetü'l-Behiyye fi'l-Ehâdîsi'l-Mekzûbe alâ Hayri'l-Beriyye*, Muhammed el-Emîru'l-Kebîr (ö.1232/1817).[17]

21- *Esne'l-Metâlib fî Ehâdîsi Muhtelifeti'l-Merâtib*, Muhammed b. Dervîş el-Hût el-Beyrutî (ö.1276/1860).[18]

---

[14] Eser, Medine el-Camiatü'l-İslamiyye Kütüphanesi 461 kayıt numarası ile yazma halindedir.

[15] Eser, Riyad Melik Faysal Etüt ve Araştırma Merkezi 2/2686 numaralı kayıt ile yazma halindedir.

[16] Es-Sendrusî, Muhammed b. Muhammed el-Hüseyin et-Trablusî, **el-Keşfu'l-İlâhî an Şedîdi'd-Da'fî ve'l-Mevzu' ve'l-Vâhî,** tah. Muhammed Mahmud Ahmed el-Bekâr, Dâru's-Selâm, 2011. Eserdeki hadis sayısı hadis 1164'dür.

[17] el-Emîru'l-Kebîr, Muhammed, **en-Nuhbetü'l-Behiyyefi'l-Ehâdîsi'l-Mekzûbe ala Hayri'l-Beriyye,** tah. Züheyr eş-Şâvîş, Mektebetü'l-İslamiyye, Beyrut, 1988. Müellif mukaddimesinde özellikle insanlar arasında müştehir olan hadisleri beyan ettiğini ifade eder. Değerlendirilen hadisler aslı olmayan ve kaynağı bilinmeyen rivayetlerdir. Eserde ele alınan haber sayısı 432'dir.

[18] el-Beyrutî, Muhammed b. Dervîş b. Muhammed el-Hût, **Esne'l-Metâlib fî Ehâdîsi Muhtelifetti'l-Merâtib**, tah. Mustafa Abdulkadir Ata, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut, 1997. Muhammed b. Derviş'in oğlu olan Abdurrahman b. Muhammed yazdığı mukaddime kısmında, bir takım kimselerin halk arasında müştehir olan, hâss ve âmmın dillerinde nakledilen fakat durumu bilinmeyen haberler veya sözler hakkında sorular sorduklarını bunlardan hangisinin hadis hangisinin uydurma olduğunu beyan etmesini istediklerini haber verdikten sonra bu türden soru ve taleplere ilgili sahadaki alimlerin görüşleri ile cevap vermek üzere bu eseri tertip ettiğini söyler. Abdurrahman bu sahada Sehâvî'nin Makâsıd'ı üzerine İbn Deyba' diye bilinen Abdurrahman el-Yemenî'nin (ö.944/1537) bir Muhtasarı olduğunu babasının da ilgili Muhtasara bir zeyl yazdığını, burada aslı olmayan birçok habere yer verdiğini ifade eder. Abdurrahman bu zeylin alfabetik tertibe göre oluşturulmadığını aynı zamanda eserin hamişinde de babasının el yazısı ile not aldığı ve zeyl kısmında da bulunmayan bazı hadislilerin mevcut olduğunu haber vermektedir. Müellif babasının oluşturduğu bu eseri basmak, eserdeki bütün haberleri alfabetik tertibe göre yeniden düzenlemek üzere bu kitabı "*Esne'l-Metâlib fi Ehâdîsi Muhtelifetti'l-Merâtib*" ismiyle neşrettiğini söyler. (el-Beyrutî, a.g.e., s. 14) Esere hadis usûlüne ait bazı ıstılahları açıklamakla başlar. Daha sonra hadislerin geçtiği kaynakları kısa kısa belirtir, hadis zayıf veya mevzu ise buna işaret eder. Kitap bu şekilde 1784 haberi içermektedir. Eserin sonunda babasının yazdığı zeyilde ele aldığı hadis ilmine dair yaptığı bazı değerlendirmelere yer verir. Bu kısımda hadis uydurma sebepleri ve alametleri, Recep ayının fazileti, Şaban ayının fazileti, Aşure gününün fazileti gibi halk arasında meşhûr olan haberlere dair açılmış fasıllar ile halk arasında meşhûr olmuş olan âmm ve hâssın nakledegeldikleri haberlere dair bir bölüm bulunmaktadır. Ayrıca eser hakkında bak. Tahhân, **Usûlu't-Tahrîc**, s. 71.

22- *Tahzîru'l-Müslimîn mine'l-Ehâdîsi'l-Mevdûa' alâ Seyyidi'l-Mürselîn,* Muhammed b. Beşîr Zafer el-Ezherî (ö.1329/1911).

23- *el-Kevâkibu'l-Mansûra fî'l-Ehâdîsi'l-Müştehira*, Muhammed b. İdris el-Kâdiri el-Fâsî (ö 1350/1931).

24- *el-Müştehira mine'l-Hadisi'l-Mevzû' ve'd-Daîf ve'l-Bedîli's-Sâhîh,* Abdulmuteâl Muhammed el-Cebrî (ö.1415/1994).

25- *Ehâdîsün Münteşiratün lem Tesbüt fi'l-Akîde ve'l-İbâdât ve's-Sülûk,* Ahmed b. Abdullah es-Sülemî (Muasır).[19]

26- *Ehâdîsün Makbûletun/ Merdûdetün Meşhûratün alâ Elsineti'n-Nâs*, Saîd b. Salih er-Rakîb (Muasır). [20]

27- Mu'cemu'l-Ehâdîsi'l-Müştehira et-Tenbîh ve'l-İ'lâm fî mâ İştehera mine'l-Ehâdîsi alâ Elsineti Ehli'ş-Şâm, Dr. Muhammed Rıdavân ed-Daye (Muasır).[21]

28- *et-Tahzîratü mine'l-Fiteni'l-Âsıfâti ve Temyîzü mâ İştehera mine'r-Rivâyât,* Ali Hasan Abdulhamit (Muasır), Daru'l-Ashala, Ürdün, 1411.

29- *Neşerâtün Kâzibetün*, Şehmuz b. Salih el-Merî (Muasır)

30- *Mâ Şâ'a ve lem Yesbut fi's-Sirâti'n-Nebeviyye,* Muhammed b. Abdullah el-Avşen (Muasır)

---

[19] Es-Sülemî, Ahmed b. Abdullah, **Ehâdîsün Münteşiratün lem Tesbüt fi'l-Akide ve'l-İbâdât ve's-Sülûk,** Mektebetü'r-Rüşd, Beyrut, 1427. Müellif itikat, ibadet ve tasavvuf ile ilgili 28 konu başlığında sahih olmayan haberlere yer verir. Es-Sülemî, haberlerin sıhhat derecesine kısaca değinir, haberler hakkında değerlendirme yapar, Mevzûât ve müştehir hadis sahasındaki eserlere atıf yapar. Haberin sonunda ta'lik diye açtığı kısımda haber hakkında kendi değerlendirmelerini serdeder. Eserde ele alınan haber sayısı 370'dir.

[20] Saîd b. Salih er-Rakîb, **Ehâdîsün Makbûletun/ Merdûdetün Meşhûratün ala Elsineti'n-Nâs,** Dâru'l-Kasım, Riyad, 1423. Eserde 312 hadis mevcuttur.

[21] ed-Daye (Muasır), Dr. Muhammed Rıdvân, **Mu'cemu'l-Ehâdîsi'l-Müştehira et-Tenbîh ve'l-İ'lâm fi me'ştehira mine'l-Ehâdîsi ala Elsinetti Ehli'ş-Şâm,** Dâru'l-Fiker, Dimaşk, 1423. Eserde el-Makâsıd ve Keşfu'l-Hafâ esas alınarak özellikle Şam ehli arasında meşhûr olan haberler alfabetik olarak yer almaktadır.

31- *Ehâdîsün Münteşiratün lâ Tesbütü ani'n-Nebiyyi Sallahu Aleyhi ve Sellem,* Abdulaziz b Muhamme es-Sudhân (Muasır).[22]

32- *Erbaûne Hadisen Müştehiraten Daîfeten ev Lâ Asla Lehâ*, Abdulaziz Muhtâr İbrahim el-Emîn (Muasır)

33- *Ehâdîsun Meşhûratün Lâ Tesıhhu Esânîduhâ li Hayri'l-Beriyye,* Abdullah Niyâvenî (Muasır), hadis sayısı 40'dır.

B. TÜRKÇE ESERLER

Tanzimat öncesi Türk toplumunda edebi türden kırk hadis tercümeleri dışında, Türkçe Hadis kitaplarına pek rastlanmadığı bilinmektedir. Arapça münevverlerin yavaş yavaş azalmaya yüz tuttuğu Tanzimat sonrasında ise –küçük çapta da olsa- bir kısım hadislerin Türkçe'ye tercüme edilerek bu ihtiyacın karşılandığı ve bu konuda bazı denemelerin yapıldığı görülmektedir. Bu nevi çalışmalar daha çok içindeki hadis sayısının rakamlarına göre adlandırılmaktadır.

1- *Hadis-i Erba'in Tercemesi*, İbn Kemal Paşa (ö.940/1534), Tercüme: Âşık Nittâî (ö.979)

2- *Kenzu'l-İrfân*, Mehmed Arif (ö.1315/1897). Eser, "Binbir Hadis Tercümesi" adıyla Mehmed Es'ad Erbili (ö.1931) tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.[23]

3- *Tuhfe-i Ken'an*, Abdulhalim Ken'an er-Rifâ'i. Eserde 340 hadisin nazmen tercümesi yer almaktadır.

4- *Mevzûât-ı Aliyyi'l-Karî*, Ahmed Serdaroğlu.[24]

---

[22] Eser risale şeklinde hazırlanmış olup toplam 24 hadis tetkik edilmiştir. İnternet üzerinden esere ulaşmak mümkündür. Bak. http://d1.islamhouse.com/data/ar/ih_books/single3/ar_ahdeeth_montshrh_la_tathbt.pdf.

[23] Eser daha çok ibadet ve ahlak konularındaki hadislerden derlenmiştir. Yen harflerle müteaddit neşri gerçekleşen eser Türk okuyucular tarafından rağbet görmüştür. Erbili, Esad, **Kenzu'l-İrfân 1001 Hadis –İbadet ve Ahlak ile İlgili-**, Erkam Yayınları, İstanbul, 1410/1989, s. 5.

[24] Serdaroğlu, Ahmed, **Mevzûât-ı Aliyyi'l-Kârî**, Ankara, 1966.

5- *Kenzü'd-Dekâik fî Hadisi Hayri'l-Hakâik,* Abdurrrauf el-Münâvî. Ahmet Varlı eseri Mevzûlarına Göre Hadis Hazineleri şeklinde tercüme etmiştir.[25]

6- *Beşyüz Hadis-i Şerif*, Ömer Nasuhi Bilmen.[26]

7- *Sâd Kelime-i Çıhâr Yâr-ı Güzîn*, Reşidüddiîn b. El-Vatvat (ö.578/11829). Eser. Hikmet Özdemir tarafından tercüme edilmiştir.[27]

[25] Varlı, Ahmet, **Mevzularına Göre Hadis Hazineleri**, Akçağ yay. Ankara, 1990. Abdurrauf el-Münâvî'nin, Kenzü'd-Dekâik fi Hadisi Hayri'l-Hakaik adlı eserinin tercümesidir. Eserde 39 konu başlığında tekrarlarla birlikte 7897 haber vardır. Eserde kırk dört eser rumuzlarla kaynak olarak gösterilmiştir. Bu eserler arasında başta Sahîhayn ve Sünen-i Erbaa olmak üzere diğer sünenler, Müsnedler, Mu'cemler yer almaktadır. Bu kaynaklar dışında Kuzâî, Deylemî, İbn 'Adiy, Beyhakî, Hakîm et-Tirmizî, İbn Ebî'd-Dünya gibi daha önce müştehir hadislere kaynaklık eden eserlerde gördüğümüz alimler de bulunmaktadır.

[26] Eserde itikat, ibadet, ahlak konularında beş yüz hadis yer almaktadır. Müellif eseri oluşturmak üzere İmâm Buhârî ve Müslim'in Sahihleri, Ebû Dâvûd'un Sünen'i ile İmâm Suyûtî'nin Câmiu's-Sağîr ve Münâvî'nin Kenzü'd-Dekâik adlı kitaplarından istifade ettiğini ifade eder.

[27] Özdemir, Hikmet, **Sâd Kelime-i Hazret-i Ebû Bekir, Farukiyye, Zinnureny, Ali,** Çelik yay. İstanbul, 2013. Harzemşah devletinin kuruluş ve yükseliş döneminde hizmet vermiş Reşidüddiîn b. el-Vatvat (ö.578/1182) dört büyük halifenin sözlerini derlemiştir. Bu eser Osmanlı 16. Asır âlimlerinden Mustafa b. Muhammed (ö.990/1590) tarafından Osmanlıcaya çevrilmiştir. Eser Şerh-i Sâd Kelime-i Sıddikiye, Şerh-i Sâd Kelime-i Farukiyye, Şerh-i Sâd Kelime-i Zinnuriyye, Şeh-i Sâd Kelime-i Ali şeklinde dört bölümden oluşur. En çok kaynak olarak kullanılan eser Kuzâî'nin (ö.454/1062) Şihâb-ı Ahbâr'ıdır.

ÖZET

Sağlam İbrahim, Müştehir Hadislerin, Doğuşu, Gelişimi ve Değerlendirmesi, Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Bünyamin ERUL, 565 s.

Hadis usûlcüleri, ilk zamanları, hadisleri senedi açısından bir ayrıma tabi tutmuşlar ve her tabakada ikiden fazla râvîsi olan haberler için *meşhûr hadis* tanımını ortaya koymuşlardır. Meşhûr hadisin, bu ıstılâhî manası dışında onda şart koşulan her tabakada asgari ve azami râvî sayısına, hadisin senedinin olup olmadığına bakılmaksızın, halk arasında yayılmış olan hadisler veya hadis diye bilinen sözler şeklinde formüle edilen bir kısmı daha vardır. Halk arasında meşhûr olan bu tür haberler için zamanla müstakil eserler kaleme alınmıştır. Bu sahada oluşturulan edebiyâtın "meşhûr" değil "müştehir" kavramı üzerine oturtulduğu görülmektedir. Araştırmada "müştehir" hadis veya haberin ne olduğu ve hangi tür rivayetleri kapsadığı, hadis usûlü çerçevesinde yeniden tespit edilmiştir. Diğer yandan müştehir hadis olgusunun kültürümüzde; kırk hadisler, kitabe ve yazıtlar, vaaz ve hutbelerdeki tesiri ile popüler kültürde şiirler, dergi, gazete ve internet sitelerindeki kullanım sıklığı istatistik olarak ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: "hadis", "hadis ıstılahları", "meşhûr", "müştehir", "müştehir hadis", "halk", "kültür", "popüler kültür".

ABSTRACT

Sağlam İbrahim, Mushtahir Hadiths, the Emergence, Development and Evaluation, Doctore Thesis, Advisor: Prof. Dr. Bünyamin ERUL, 565 p.

Scholars of the hadits, at the first, divided the hadiths into different sections in the aspect of the isnad, and described the ones transmitted by three or more person in every stage under the ahad hadiths as "Masshur" hadith. Moreover, there is a part of the "Masshûr" hadith which is formulated in the form of hadiths spreading among the people or words known as hadiths, irrespective of whether or not the hadith is the isnad, in the minimum and maximum number of narratives on each of the stage stipulated in it. Over time, independent works have been collected for such news that are popular among the public. So, it is seen that the literature formed in this scene is based on the concept of "mushtahir" rather than "mashhur". In this study, the "mushtahir" is rediscovered in a hadith-like manner, covering what kind of hadith or news was included and which types of narrations were included. On the other hand, the influence of "Mushtahir" hadith phenomenon in our culture on the topics of Forty hadiths, inscriptions, preaching in sermons and poems and the usage frequency of this phenomenon on the topics of poetry, magazines, newspapers and internet sites in popular culture are taken into consideration with the support of statistical data.

Keyworlds: “hadith”, “hadith terminology”, “mashhur”, “mushtahir”, “mustahir hadith”, “public”, “culture”, “popular culture”.